

Україна ДИПЛОМАТИЧНА Є

НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК

Київ • 2021

Виходить друком із листопада 2000 року

Автори проєкту

*Анатолій Денисенко,
Василь Туркевич,
Павло Кривонос*

Засновники

Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Історичний клуб «Планета»

*Видання рекомендовано до друку вченою радою
Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України».
Протокол № 07 від 28 жовтня 2021 року*

Видавець

Генеральна дирекція
з обслуговування іноземних представництв

Головні редактори

*Валерій Власенко, кандидат історичних наук
Інна Хоменська, кандидатка філологічних наук*

Заступник головних редакторів

Володимир Денисенко, доктор історичних наук

Книгу зареєстровано як наукове фахове видання
за спеціальністю 032 – «Історія та археологія»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 2 липня 2020 року)

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2021

Issued since November 2000

Created by

**Anatolii Denysenko,
Vasyl Turkevych,
Pavlo Kryvonos**

Founders

Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine”,
Planeta Historical Club

*The issue is recommended for publishing by the Academic Council
of the State Institution “Institute of World History of the NAS of Ukraine”.
Protocol no. 7 dated 28 October 2021*

Publisher

Directorate-General
for Rendering Services to Diplomatic Missions

Editors-in-Chief

**Valerii Vlasenko, PhD in History
Inna Khomenska, PhD in Philology**

Deputy Editors-in-Chief

Volodymyr Denysenko, Doctor of History

Pursuant to the Order
of the Ministry of Education and Science of Ukraine no. 886 dated 2 July 2020,
the book is registered as a scientific professional publication in speciality 032 –
History and Archeology

ISBN 978-617-7919-14-7

ISSN 2707-7683

DOI 10.37837/2707-7683-2021

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Дмитро Кулеба, Міністр закордонних справ України – **голова редакційної ради**

Ігор Алексєєнко, кандидат біологічних наук, генеральний директор Науково-виробничого підприємства «Видавництво “Наукова думка”», заслужений працівник культури України

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук, член-кореспондент НАН України, академік Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, президент Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи

Костянтин Балабанов, доктор політичних наук, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, ректор Маріупольського державного університету, почесний генеральний консул Республіки Кіпр у Маріуполі

Сергій Бондаренко, кандидат юридичних наук

Сергій Брага, заслужений журналіст України, головний редактор газети «Урядовий кур'єр»

Володимир Бугров, кандидат філософських наук, професор, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Борис Гуменюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, Надзвичайний і Повноважний Посол

Микола Держалюк, доктор історичних наук

Микола Железняк, кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України

Михайло Згуровський, доктор технічних наук, академік НАН України, Національної академії педагогічних наук України, ректор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Михайло Ільїн, голова Федерації всесвітнього миру

Валерій Копійка, доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Василь Кремень, доктор філософських наук, президент Національної академії педагогічних наук України, академік НАН України

Микола Кулініч, кандидат історичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Австралії

Володимир Прокопенко, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, голова правління Всеукраїнської ради працівників та ветеранів інформаційної сфери

Михайло Сорока, голова Київської організації Національної спілки журналістів України

Ростислав Сосса, доктор географічних наук

Петро Таланчук, академік Національної академії педагогічних наук України, президент Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Ольга Таукач, головна редакторка журналу «Зовнішні справи»

Ярослав Яцків, доктор фізико-математичних наук, директор Головної астрономічної обсерваторії України, академік НАН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Сергій Пирожков, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол, віцепрезидент НАН України – **голова редакційної колегії**
Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ, директор Державного підприємства «Інститут всесвітньої історії НАНУ» – **заступник голови редакційної колегії**

Павло Кривонос, Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу, почесний професор Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Національного університету «Острозька академія» та Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», генеральний директор Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» – **видавець**

Валерій Власенко, кандидат історичних наук, доцент, завідувач секції історії кафедри конституційного права, теорії та історії держави і права Сумського державного університету – **головний редактор**

Володимир Денисенко, доктор історичних наук, заступник головного редактора, завідувач кафедри журналістики Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» – **заступник головних редакторів**

Інна Хоменська, кандидатка філологічних наук, директорка дирекції «Медіацентр» Державного підприємства «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв» – **головна редакторка**

Сергію Мустяце (Молдова), доктор історичних наук, професор, Державний педагогічний університет імені Йона Крянґе (Universitatea Pedagogică de Stat “Ion Creangă”)

Андреас Умланд, кандидат історичних наук (PhD), старший науковий співробітник Інституту євроатлантичного співробітництва в Києві, запрошений професор у Національному університеті «Києво-Могилянська академія»

Тетяна Тома (Румунія), кандидатка історичних наук (PhD), Галацький університет «Нижній Дунай»

Тетяна Перга, кандидатка історичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Даріуш Вояковський (Польща), доктор габілітований соціологічних наук, працівник кафедри соціології економіки та соціальних комунікацій факультету гуманітарних наук у Краківському науково-технічному університеті ім. С. Сташиця (AGH)

Андрій Грубінко, доктор історичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Західноукраїнський національний університет

Тетяна Клиніна, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії та документознавства, Національний авіаційний університет

Михайло Станчев, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової та новітньої історії історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, іноземний член Болгарської академії наук

Геннадій Корольов, доктор історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ

Лариса Левченко, докторка історичних наук, Державний архів Миколаївської області, Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Кароліна Цинк (Польща) докторка соціологічних наук, ад'юнкт (доцент), Колегіум суспільних наук Жешувського університету

Сергій Толстов, кандидат історичних наук, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

Юрій Богаєвський, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби
Степан Віднянський, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту історії України НАН України

Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук, завідувач відділу історичних студій Національного науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України

Ігор Жалоба, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Б. Грінченка

Сергій Здіорук, кандидат філософських наук, доцент, заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики та розвитку громадянського суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

Олексій Кийков, директор дирекції «Дипсервіс» ДП «ГДІП», доктор філософії

Петро Киричок, проректор із науково-педагогічної роботи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», професор, заслужений діяч науки і техніки, доктор технічних наук

Ірина Матяш, докторка історичних наук, професорка, голова правління Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

Григорій Перепелиця, доктор політичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова ГО «Інститут зовнішньополітичних досліджень»

Наталія Татаренко, кандидатка економічних наук

Ігор Турянський, Надзвичайний і Повноважний Посол, ветеран дипломатичної служби, член Національної спілки журналістів України

Володимир Хандогій, Надзвичайний і Повноважний Посол, президент ГО «Українська асоціація зовнішньої політики»

Олександр Харченко, генеральний директор «Укрінформу»

Вячеслав Циватий, кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Дмитро КУЛЕБА,
Міністр закордонних справ України*

УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ЗА 30 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Вітаю читачів «України дипломатичної» з 30-ю річницею відновлення незалежності нашої держави.

За ці три десятиліття в Україні виросло та стало активною суспільною силою ціле покоління, яке не знало життя у «тюрмі народів». Для них Україна завжди була, є і буде незалежною. Дивлячись на них, я відчуваю впевненість, що точку неповернення ми вже пройшли. Українська держава збулася і утвердилася, а будь-які намагання повернути її в минуле приречені на поразку.

Тридцять років – це вік, у якому час стати творцями свого щастя, власних безпеки є успіху. Для цього на доручення Президента України Володимира Зеленського Міністерство закордонних справ розробило Стратегію зовнішньополітичної діяльності. Уперше за три десятиліття наша держава отримала системний документ найвищого рівня у сфері зовнішньої політики, який чітко визначає пріоритети та цілі, забезпечує системність в ухваленні рішень і в роботі дипслужби, дає змогу втілювати довгострокові політики для досягнення амбітних результатів.

Стратегія передбачає, що одночасно із незмінним курсом на членство в НАТО та ЄС Україна вже нині додатково зміцнює свою і регіональну безпеку, гуртуючи довкола себе дружні країни та створюючи альянси однодумців. 2020 року ми започаткували Люблінський трикутник із Польщею та Литвою, формат «Квадрига» з Туреччиною, а вже цього року створили Асоційоване тріо з Грузією та Молдовою і безпрецедентну за своїм масштабом та історичним значенням Кримську платформу.

30 років тому багато хто з нас уявляв майбутнє як рівну та пряму дорогу до демократичної і заможної Європи, де панує мир, злагода й закон. Шлях виявився тернистим. Ми пройшли через економічні кризи, дві революції та понад сім років війни – протистояння російській агресії, яка досі триває. Однак Україна зуміла захистити від внутрішніх і зовнішніх ворогів своє право на існування, право на вибір, право на європейський та євроатлантичний шлях. Український народ заплатив надзвичайно високу ціну за свободу. Але я переконаний, що її втрата обійшлася би нам ще дорожче.

За ці три десятиліття ми так звикли до демократії, що не помічаємо її, як не зважаємо на повітря. Проте достатньо поглянути на сусідню Росію чи Білорусь, аби побачити, як живуть суспільства, з яких викачали кисень народовладдя. Такий негативний приклад пробуджує почуття глибокої вдячності до героїв Революції гідності та війни з російським агресором.

Дипломатична служба є одним зі стовпів української державності. За тридцять років вона розв'язала безліч надскладних проблем і довела, що непохитно боронить українських громадян та національні інтереси України. Першим викликом стала розбудова самого Міністерства закордонних справ. Республіканське міні-МЗС здебільшого мало маріонеткові функції, але кілька десятків його співробітників добре знали свою професію і мали досвід роботи за кордоном. Вони передали власні знання сотням новобранців, які прийшли в міністерство протягом перших років незалежності. Українську дипломатичну службу розбудовували, так би мовити, «на марші».

У цієї команди першопрохідців на чолі з міністром закордонних справ Анатолієм Зленком були завдання історичного масштабу, найголовніше з яких – здобуття міжнародного визнання нашої незалежності. Постановлення України й ще 14 держав на уламках Радянського Союзу заскочило зненацька оглядачів, політиків та урядовців Заходу. Але всеукраїнський референдум 1 грудня поставив крапку в дискусіях. Світ переконався, що український народ прагне суверенності. Парад визнань не розпочався сам собою. Для дипломатії це означало колосальну роботу з установлення відносин і налагодження реальної співпраці з десятками країн. Те саме стосувалося й міжнародних організацій. Місце в ООН ми успадкували від Української РСР, але для здобуття членства в Раді Європи, Світовій організації торгівлі та інших інституціях знадобилися роки копіткої реформаторської праці в межах усієї держави.

Цьогоріч Україна втратила Анатолія Максимовича Зленка, першого очільника незалежного українського МЗС. Він виховав не одне покоління дипломатів і все своє життя був беззастережно відданий нашій державі та її міжнародним відносинам. Саме він заклав підвалини курсу європейської інтеграції України. На спогад про історичну постать Анатолія Зленка

я ухвалив рішення присвоїти його ім'я найвищій відзнаці міністерства – нагрудному знакові “За відданість дипломатичній службі”.

Європейська та євроатлантична інтеграція України незмінно є стратегічним напрямом роботи української дипломатії всі ці роки та одним із головних пріоритетів Стратегії зовнішньополітичної діяльності. Вона втілює в собі цивілізаційний вибір України на користь свободи й демократії. Шлях до членства в ЄС та НАТО передбачає всеохопні внутрішні трансформації нашої держави та суспільства. У нас уже є вагомі досягнення на цьому шляху, які змінили геополітичну позицію України, зробили нашу країну невіддільною частиною Західного світу. 2008 року Північноатлантичний альянс визнав майбутнє членство України в НАТО, 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, 2017 року Україна та ЄС встановили безвізовий режим, а 2020-го Україна стала партнером НАТО із розширеними можливостями.

Безперечно, головним викликом для незалежної України досі є збройна агресія Росії, яку вона розпочала проти нашої держави 2014 року. Дипломатичний фронт відіграє важливу роль в обороні України. Саме тому протидія російській агресії увійшла до топпріоритетів Стратегії зовнішньополітичної діяльності. Україна консолідувала широку міжнародну коаліцію на свою підтримку в збройному протистоянні з Москвою, зберегла й зміцнила її. Про це свідчить, зокрема, рішуча реакція наших партнерів на чергове загострення Росією безпекової ситуації поблизу кордонів України та в тимчасово окупованому Криму у квітні 2021 року.

Головну роль у стримуванні російської агресії відіграли наші герої – хоробрі чоловіки й жінки в одностроях, які стали до лав Збройних Сил та добровольчих батальйонів і захистили Україну, сплутавши плани агресора. Дипломати весь цей час тримали зовнішній фронт – консолідували підтримку міжнародної спільноти, забезпечували її систематичний тиск на Москву. Дипломатичні зусилля під час консультацій у Мінську та раундів переговорів у Нормандському форматі дали змогу суттєво зменшити інтенсивність вогню. Усупереч домовленостям саміту лідерів держав Нормандського формату в Парижі в грудні 2019 року російська сторона так і не припинила вогню, проте надзвичайно активна дипломатична робота України все ж таки врятувала сотні, якщо не тисячі життів військовиків і цивільних.

Поки Україна та міжнародна спільнота у 2014–2015 роках чимдуж гасили за допомогою дипломатії полум'я кривавих боїв на Донбасі, тема Криму під російською окупацією відійшла в тінь. На відміну від Донбасу, для Криму не було створено жодного дипломатичного формату. Це повністю відповідало одній із цілей Кремля: відвернути увагу від свого злочину, змусити світ змиритися з фактом окупації навіть попри публічні заяви про невизнання спроби анексії українського півострова.

Цьогоріч з ініціативи Президента України Володимира Зеленського ми виправили цю помилку. 23 серпня, напередодні 30-ї річниці відновлення незалежності, ми провели у Києві за участі 46 високих делегацій установчий саміт нового міжнародного формату – Кримської платформи. Були представлені всі країни Євросоюзу та НАТО, тобто весь демократичний світ. Ми повернули Крим у центр уваги міжнародного співтовариства. Кримська платформа працюватиме постійно й на всіх можливих рівнях – глав держав, дипломатії, парламентів, неурядових громадських організацій, експертів. Мета платформи – деокупація Криму та його повернення під контроль України. На шляху до її досягнення платформа займатиметься всім спектром проблем, що їх породила російська окупація. Від підтримання тиску на агресора та підвищення ефективності санкційного режиму до протидії загрозам мілітаризації Криму й екологічної кризи, захисту свободи мореплавства. Країни-партнери Кримської платформи приділятимуть особливу увагу захистові прав людини та національних прав кримських татар, боротьбі за звільнення з російської неволі політичних в'язнів.

Саміт Кримської платформи став наймасштабнішим міжнародним заходом, який Україна проводила за всю історію незалежності, і, безперечно, однією з найважливіших подій року в українській зовнішній політиці. Кримська платформа перекреслила роки самонавіювання, яким займалися російські чиновники, розповідаючи, що питання Криму, мовляв, «закрите». Участь 46 партнерів у саміті Кримської платформи в Києві переконливо довела, що питання Криму «закритим» стане лише тоді, коли над півостровом замайорить український прапор. Росії доведеться повернути загарбані території законному господареві та відповідати за скоєні злочини.

Стратегія зовнішньополітичної діяльності передбачає, що Україна активно розвиває двосторонню співпрацю зі стратегічними партнерами. Партнером України номер один у безпековій сфері є Сполучені Штати Америки. Візит Президента України Володимира Зеленського до США відкрив новий етап українсько-американських відносин, що має на меті поглиблення взаємодії у сфері безпеки та оборони, торгівлі, енергетики й інших галузях.

Україна активно розвиває стратегічне партнерство з Великою Британією. 1 січня 2021 року набула чинності Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю та стратегічне партнерство, яка вивела відносини Києва й Лондона на принципово новий рівень.

Міністерство закордонних справ України за останні півтора року докорінно перебудувало інструментарій сприяння українському бізнесові у виході на зовнішні ринки. Я переконаний, що роль дипломатів у підтриманні експорту та зміцненні української економіки є однією з провідних. Сильна країна – це країна, яка вміє відкривати нові можливості для своїх компаній на іноземних ринках і захищати їх. Саме тому ми суттєво поси-

лили економічну роботу закордонних дипустанов, запровадили нові критерії оцінювання праці дипломатів за напрямом торгівлі й інвестицій. Ми перетворили Раду експортерів та інвесторів при МЗС України на справді активний орган, який створює нові економічні можливості для українських компаній. Бізнес знайшов надійного партнера в МЗС України, і це очевидно доводять цифри. Якщо рік тому в Раді експортерів та інвесторів було трохи понад сотню компаній, професійних спільнот і асоціацій, то тепер їх уже більш ніж 350. Підприємці йдуть туди, де відчувають реальну підтримку.

Ідеться не лише про зміну методів і культури взаємодії з українськими експортерами та іноземними інвесторами, а й про розширення географії торгівлі та інвестицій завдяки відкриттю нових ринків Азії, Південної Америки й Африки.

В умовах, коли Росія веде всесвітню інформаційну війну, МЗС України кардинально оновило й посилило інформаційну, іміджеву та культурну діяльність. Ми вперше розробили та ухвалили два програмні документи – Комунікаційну стратегію та Стратегію публічної дипломатії, які надають нашій діяльності структурованості й системності.

Спільно з Українським інститутом Міністерства закордонних справ ми створили офіційний вебсайт України «Ukraine.ua», який став універсальним інструментом для поширення інформації про нашу країну серед міжнародної аудиторії. Він уже «говорить» англійською, німецькою, французькою, іспанською, китайською і арабською мовами. Ми успішно втілюємо ініціативу першої леді України Олени Зеленської та впроваджуємо українськомовні аудіогіди в музеях світу. Повага до української мови й культури за кордоном – це повага до самих себе та повага світу до України.

Ми приділяємо особливу увагу боротьбі з дезінформацією та розбудові міжнародної співпраці в цій галузі. Цьогоріч з ініціативи України в ООН уперше відбувся спеціальний захід під назвою «Перевірка фактів як глобальна практика з протидії дезінформації та неправдивим відомостям».

Забезпечення прав та інтересів співвітчизників за кордоном є постійним і незмінним пріоритетом Міністерства закордонних справ та одним із головних пріоритетів Стратегії зовнішньополітичної діяльності.

Цьогоріч Україна вже кілька разів ділом довела, що не залишає в біді своїх громадян за кордоном. У травні наша держава провела успішну міжнародну гуманітарну операцію – евакуювала 109 українців, 13 молдован і 4 болгар із Сектора Гази після загострення там безпекової ситуації. А в другій половині серпня Україна знову вразила весь світ, коли стала однією з європейських держав, які провели найуспішніші операції з евакуювання своїх та іноземних громадян з Афганістану, де до влади прийшли таліби. Це була чи не найскладніша з усіх наших рятувальних місій, але ми зуміли витягнути понад 650 людей із небезпеки та хаосу Міжнародного аеропорту Кабула.

Російська агресія змусила нас захищати не лише співвітчизників за кордоном, а й українців на окупованих територіях. Це гостре питання порушили на саміті Кримської платформи. Цьогоріч ми також розпочали проєкт «Isolyatsia: must speak». Він привертає увагу міжнародної спільноти до незаконних арештів і тортур у донецькій в'язниці «Ізоляція» та інших місць позбавлення волі на окупованих територіях Донбасу.

Уже два роки світ майже паралізований пандемією COVID-19, що значно підвищило навантаження на наші посольства та консульства. У складних умовах локдаунів і закритих кордонів навесні 2020 року ми сприяли поверненню додому понад 250 тисяч співвітчизників, нині ж у режимі реального часу надаємо нашим громадянам інформацію про умови в'їзду, виїзду чи транзиту в кожній країні. Із цією метою МЗС створило унікальний цифровий інструмент – інтерактивну мапу світу, яку щомиті оновлюють. Ми активно запроваджуємо зручні електронні послуги, аби зробити сервіси МЗС якомога доступнішими для громадян.

Ми цифровізуємо та модернізуємо всю внутрішню роботу дипломатичної служби, щоб МЗС України було сучасним зовнішньополітичним відомством, яке працює за найвищими світовими стандартами. Переконаний: спільною і наполегливою системною працею ми обов'язково досягнемо цієї та решти наших амбітних цілей.

UKRAINIAN DIPLOMACY OVER 30 YEARS OF UKRAINE'S INDEPENDENCE

I send my best wishes to the readers of *Ukraina Dyplomatychna* on the occasion of the 30th Anniversary of Ukraine's Independence.

In the last three decades, a new generation has grown up in Ukraine – people, who had never lived in the Soviet “prison of nations” and now play an active role in the socio-political life of their country. For this new generation Ukraine has always been and will forever be independent. Looking at them, I feel confident that we passed the point of no return. Ukraine has asserted itself as an independent state and any attempt to drag it back into the past will be doomed to fail.

Thirty years is the age of maturity and responsibility, the time when one is to provide for his or her own happiness, security, and success. That is why, upon the initiative of the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, the Ministry of Foreign Affairs has formulated the Foreign Policy Strategy of Ukraine. When the document was adopted at the highest level this summer, for the first time in three decades, our country has obtained a fundamental document, which defines its foreign policy goals and priorities, ensures systematic and coherent work of our diplomatic service, and enables implementation of long-term policies and achievement of ambitious results.

The strategy provides that, in addition to our unwavering focus on NATO and EU membership, Ukraine is to strengthen its national and regional security by forming unions and alliances with friends and like-minded nations. In 2020, we launched the Lublin Triangle with Poland and Lithuania and established the new Quadriga format with Turkey. This year we established the Associated Trio with Georgia and Moldova and initiated the Crimea Platform – a truly unprecedented initiative in both scope and historical significance.

When we tried to imagine our future thirty years ago, we visualized a direct and smooth path, leading straight to democratic, prosperous, peaceful and rule-based Europe. The path, as it turned out, has proved to be rather arduous. We dealt with economic crises, lived through two democratic revolutions, and for the last seven years have been countering the still ongoing Russian aggression. However, Ukraine succeeded in defending itself from domestic and foreign enemies and upholding its right to exist and to choose its European and Euro-Atlantic future. Ukrainians have paid a high price for their country's freedom. But one thing I am certain – the loss of it would have cost us significantly more.

In the last thirty years we have become so used to democracy that we perceive it as something natural and invisible as the air we breathe. Yet, one glimpse at neighboring Russia or Belarus allows understanding what it means to live in countries void of that democratic oxygen. These two negative examples perfuse our hearts with an even greater feeling of profound gratitude to the heroes of the Revolution of Dignity and Ukraine's military, who protect our country's territorial integrity against Russian aggression.

Diplomacy is one of the key pillars of Ukrainian statehood. In the last thirty years our diplomatic corps resolved numerous complex problems and on numerous occasions demonstrated its steadfast readiness to protect Ukrainian citizens and Ukraine's national interests.

The first challenge was to develop the Ministry of Foreign Affairs of the *independent* Ukraine. In Soviet times, our small ministry played a nominal role. Yet, its small team of diplomats knew their craft and had substantial professional experience in the international domain. They shared their knowledge with newly appointed diplomats, who joined the Ministry during the early years of Ukraine's independence. As they say, the Ukrainian diplomatic service has been put together "on the move".

Led by Minister Anatolii Zlenko, this team of pioneers was tasked with historic assignments and the most important of them was to achieve Ukraine's international recognition as an independent state. Western analysts, politicians, and government officials were caught by surprise by the new reality as Ukraine (and other fourteen newly independent states) emerged on the remnants of the Soviet empire as new players on the international arena.

Nonetheless, the all-Ukrainian Referendum of December 1, 1991, dispelled all doubts. The world was convinced that Ukrainian people wanted sovereignty. The following cascade of recognitions did not happen on its own. For diplomats it meant colossal work and professional efforts to establish relations and develop effective cooperation with dozens of countries. The same applied to international organizations. From the Ukrainian Soviet Socialist Republic we inherited a permanent representation at the UN, but membership in the Council of Europe, the World Trade Organization, and other institutions took years of meticulous work and reform efforts of the entire country.

This year, Ukraine has lost Anatolii Zlenko, the first head of the independent Ukrainian MFA. He educated so many generations of diplomats and for his entire life was unreservedly committed to Ukraine and its international relations. He laid the foundation of Ukraine's European integration. In memory of Anatolii Zlenko and in honor of his historic role, I decided to establish a new professional recognition at the Ministry – the award pin "For Commitment to the Diplomatic Service" named after Anatolii Zlenko.

The European and Euro-Atlantic integration of Ukraine has been a strategic work area for Ukraine's diplomats and one of the key priorities of Ukraine's Foreign Policy Strategy. It embodies Ukraine's civilizational choice in favor of freedom and democracy. The path to EU and NATO requires comprehensive internal transformations at the governmental and societal levels. We have made significant strides on this journey, changing Ukraine's geopolitical position and making our country an indispensable part of the Western community. In 2008, NATO welcomed Ukraine's aspirations for future membership. In 2014, the Association Agreement with the EU was signed. In 2017, a visa-free regime between Ukraine and EU-member states was achieved and in 2020, Ukraine became the Enhanced Opportunities Partner of NATO.

In 2014 Russia launched its military aggression against our state. Undoubtedly, Russian aggression is the major challenge for independent Ukraine and thus our diplomatic front plays an essential role in defense of our country. Consequently, countering Russian aggression is a top priority in the Foreign Policy Strategy of Ukraine. We consolidated, preserved, and strengthened the broad international coalition in support of Ukraine's fight against Russian aggression. This was once again demonstrated by the firm response that our partners had given in April 2021 to yet another Russian attempt to escalate military situation at Ukraine's Eastern borders and in the temporarily occupied Crimea.

Our heroes, brave women and men in uniform who joined the ranks of the Armed Forces and volunteer battalions to protect Ukraine, have thwarted the aggressor's plans and played a leading role in containing the Russian aggression. Diplomats have been guarding the external front lines, consolidating support of the international community and ensuring it keeps a consistent pressure on Moscow. Diplomatic efforts exerted during the Normandy Four consultation in Minsk allowed to considerably reduce the intensity of fire. In violation of the Paris agreements reached by the leaders of the Normandy Four in December 2019, the Russian side has never ceased fire. However, Ukraine's ardent diplomatic efforts allowed saving hundreds, if not thousands, of lives of the military personnel and civilians.

While Ukraine and the international community were trying their best to put out the flames of bloody fighting in Donbas by diplomatic means, the issue of Russia's occupation of Crimea got sidelined. Unlike Donbas, no diplomatic forum was established to resolve the problem of Russia's attempted annexation of Crimea. This was in congruence with one of the Kremlin's main goals: to divert the international attention from this crime and make the world put up with the fact of the occupation, despite public statements that the attempted annexation of the Ukrainian peninsula would never be recognized.

This year, upon the initiative of President Volodymyr Zelenskyy, this mistake was rectified. On August 23rd, the eve of the 30th anniversary of the restoration of Ukraine's independence, Kyiv hosted the inaugural summit of the new interna-

tional format, the Crimea Platform, which brought together 46 high-level delegations. All EU and NATO member-states were represented. In other words, the entire democratic world showed its support to Ukraine's efforts to bring Crimea back into the focus of international attention.

The Crimea Platform is going to work continuously and at all possible levels, including the inter-state and diplomatic level, parliamentary level and that of the international expert community. The goal of the platform is to ensure de-occupation of Crimea and its return under the full control of Ukraine. In order to achieve this target, the platform will touch upon the full spectrum of issues caused by the Russian occupation, starting from keeping pressure on the aggressor by enhancing effectiveness of sanctions to countering threats emanating from militarization of Crimea and numerous damage to Crimea's natural resources and its ecosystem. The Crimea Platform participants will also focus on ensuring the freedom of navigation and paying special attention to protecting human rights and ethnic rights of Crimean Tatars, as well as fighting for the release of political prisoners from Russian detention facilities.

The Crimea Platform Summit was the largest international event ever held in Ukraine in the entire history of its independence and, certainly, one of this year's most significant foreign policy highlights. The Crimea Platform has clearly demonstrated that contrary to Russia's claims, the issue of Crimea has not been "closed". The participation of 46 partners in the Crimea Platform Summit in Kyiv convincingly proved that this issue will become truly "closed" on the day of Crimea's return under the Ukrainian national flag. Russia will have to return the seized territories to its legitimate owner and it will be held accountable for all its committed crimes.

The Foreign Policy Strategy envisages an active development of bilateral cooperation with our strategic partners. The United States is Ukraine's number one security partner. President Zelenskyy's visit to the United States in September 2021 opened a new stage in the U.S.-Ukrainian relations that envisages deeper cooperation in security and defense, trade, energy and other areas.

Ukraine is actively developing its strategic partnership with the United Kingdom. On 1 January 2021, the UK-Ukraine Political, Free Trade and Strategic Partnership Agreement came into force, bringing relations between the two countries to an entirely new level.

In the last year and a half, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine has fundamentally re-organized its instruments of assisting Ukrainian businesses in entering foreign markets. I am confident that diplomats play a crucial role in export promotion and strengthening Ukraine's economy. A powerful country is the one that opens new opportunities for its companies and protects their interests at international markets. That is why we have significantly strengthened the economic work of Ukraine's diplomatic missions and introduced new crite-

ria for assessing effectiveness of our diplomatic efforts in promoting trade and investments. We have turned the MFA's Council of Exporters and Investors into a truly engaged and active body that creates new economic opportunities for Ukrainian business entities. Ukrainian enterprises have found a reliable partner in Ukraine's Foreign Ministry, as figures so clearly demonstrate. MFA's Council of Exporters and Investors is currently made of more than 350 companies, professional communities, and associations, as compared to around 100 members just a year ago. Entrepreneurs join those who truly support them.

It is not only about changing the methods and culture of our dealing with Ukrainian exporters and foreign investors, but also about expanding the geography of trade and investment by opening new markets in Asia, South America, and Africa.

At a time when Russia is waging a global information war, the MFA has dramatically modernized and reinforced its information, country branding and cultural cooperation policies. For the first time we developed and adopted two policy documents – the Communication Strategy and the Public Diplomacy Strategy, which provided for better structure and consistency of our activities.

Together with the Ukrainian Institute of the Ministry of Foreign Affairs, we have created the official website Ukraine.ua, which became a major channel for providing information about our country to international audiences. The website already has English, German, French, Spanish, Chinese, and Arabic language versions.

We are also successfully implementing the initiative of the First Lady of Ukraine Olena Zelenska and introducing Ukrainian-language audio guides in museums around the world. When we demonstrate respect to Ukrainian language and culture abroad, we demonstrate our respect to ourselves and make others respect Ukraine.

We pay special attention to the fight against disinformation and development of international cooperation in this area. This year, upon the initiative of Ukraine, the UN has hosted its first ever-special event titled “Making fact-checking a global practice: towards a common approach to countering disinformation & misinformation”.

Protecting the rights and interests of Ukrainians abroad is a constant and invariable priority of the Ministry of Foreign Affairs and one of the main priorities of Ukraine's Foreign Policy Strategy.

This year, Ukraine has proved in numerous practical ways that it does not leave its citizens without help, whenever they find themselves in trouble abroad. In May this year, Ukraine carried out a successful international humanitarian operation, evacuating 109 Ukrainians, 13 Moldovans, and 4 Bulgarians from the Gaza Strip after the security situation over there became direr. In late August, 2021 Ukraine amazed the entire world once again, when we successfully

evacuated our own and foreign citizens from Afghanistan after the Taliban regime regained power. It was perhaps one of the most complex rescue missions among all previously implemented, but we managed to save over 650 people from insecurity and chaos at the Kabul International Airport.

The Russian aggression has forced us to protect not only our citizens abroad but also Ukrainians residing in the temporarily occupied territories. This pressing issue was also addressed at the Crimea Platform Summit. In 2021, we launched the project “Izolyatsiya: Must Speak”, which draws attention of the international community to cases of illegal arrest and torture at Izolyatsiya – the former art center in Donetsk, which was turned into a prison, as well as other detention facilities in the occupied territories of Donbas.

For two years now, the world has been almost paralyzed by the COVID-19 pandemic, which put additional pressure on the work of Ukraine’s diplomatic missions abroad. Amid the difficult conditions of lockdowns and closed borders, in the spring of 2020 we helped more than 250,000 citizens to return home. Now we provide our citizens with real-time information on the terms of entry, exit or transit for each country. For this purpose, the Ministry of Foreign Affairs created a unique digital tool – an interactive world map that is regularly updated. We are actively introducing convenient digital instruments to make MFA’s services more accessible to citizens.

We are digitizing and modernizing the entire administrative work of our diplomatic service in order to transform the MFA into a modern foreign policy agency that works in accordance with the highest international standards. I am convinced that our joint, persistent and systematic efforts will help us achieve this and other ambitious goals!

ДО 30-РІЧЧЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН.

ДОБІРКА АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

To the 30th anniversary of the resumption of diplomatic relations. A compilation of archival records

Підготувала докторка історичних наук, професорка Ірина Матіаш

Prepared by Doctor of History, Full Professor Iryna Matiasz

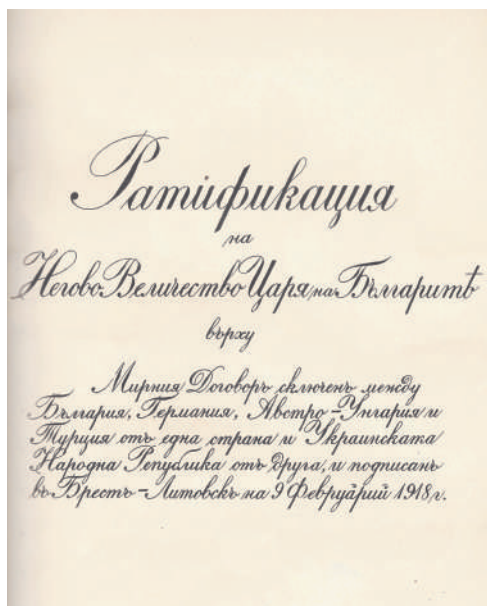
УКРАЇНА – БОЛГАРІЯ UKRAINE – BULGARIA

«Видатні здібності пана Олександра Шульгина і його непохитна відданість інтересам Держави Української суть для мене запорукою того, що він успішно виконає надане йому відповідальне доручення в справі скріплення приязних взаємин України з Болгарією»
(із Вірчих грамот, що їх видав О. Шульгину Павло Скоропадський)

'Mr Oleksandr Shulhyn's outstanding abilities and his unwavering commitment to the interests of the Ukrainian State assure me that he will successfully fulfil the responsible assignment entrusted to him for strengthening friendly relations between Ukraine and Bulgaria'
(From credentials provided to Oleksandr Shulhyn by Pavlo Skoropadskyi)

Титульна сторінка грамоти царя Болгарії Фердинанда I
про ратифікування Берестейського мирного договору,
травень 1918 року

The title page of the diploma of Tsar Ferdinand I
of Bulgaria on the ratification of the Treaty of Brest-Litovsk,
May 1918

Титульна сторінка грамоти гетьмана Української Держави Павла Скоропадського про ратифікування Берестейського мирного договору, червень 1918 року
Центральний державний історичний архів Республіки Болгарія

The title page of the diploma of Pavlo Skoropadskyi, Hetman of the Ukrainian State, on the ratification of the Treaty of Brest-Litovsk, June 1918
Central State Archives of the Republic of Bulgaria

Пам'ятна дошка на відзначення перебування українського представництва в Болгарії, встановлена з ініціативи Посольства України в Республіці Болгарія (м. Софія, вул. Хан Крум, 11).

Фото надало зазначене посольство

A commemorative plaque to mark the tenure of the Ukrainian mission in Bulgaria, installed on the initiative of the Embassy of Ukraine in the Republic of Bulgaria (11 Han Krum St, Sofia).

The photos were provided by the mentioned embassy

Співробітники Посольства Української Держави в Царстві Болгарія, 1918 рік. Сидять (зліва направо): військовий аташе генерал Борис Бобровський, посол Олександр Шульгин, радник Федір Шульга. Стоять: возний Юрій Дараган, урядовці Юліан Налисник та Іванік Додул, стенографістка Марія Пчелинська, секретар Василь Драгомирецький, урядовці Дмитро Шелудько й Петро Сікора

The staff of the Embassy of the Ukrainian State in the Kingdom of Bulgaria, 1918. Sitting, left to right: Military Attaché General Borys Bobrovskiy, Ambassador Oleksandr Shulhyn, Adviser Fedir Shulha. Standing: wozny (court official) Yurii Darahan, government officials Yulian Nalysnyk, Ioanikii Dodul, stenographer Mariia Pchelynska, secretary Vasyl Drahomyretsnyi, government officials Dmytro Sheludko and Petro Sikora

Болгарсько-Український Додатковий Договір

до мирного договору заключеного між Українською Народною Республікою з одного боку і Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з другого боку 9 лютого 1918 року в Бересті Литовському.

На підставі уступу VIII підписаного 9 лютого с. р. мирного договору між Українською Народною Республікою з одного боку і Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з другого боку, уповноважені Українською Народною Республікою Члени Центральної Ради:

Пан Олександр Сворук,

Пан Микола Любимський,

Пан Микола Левітський

і уповноважені Болгарією:

Міністер закордонних справ

Д-р Василь Радославов

уповноважений міністер

Пан Андрій Томев

уповноважений міністер

Пан Іван Стоянович,

воєнний уповноважений п. полковник

Петро Ганчев

Пан Д-р Теодор Анастасов

згодились негайно унормувати встановлення публичних і приватно-правних відносин між Українською Народною

Республікою, що до відміни воєнно-положень і інтернованих цивільних осіб що до питання про амністію, яка повинна бути дана з приводу закінчення мира і що до питання про кораблі, які попались у владу ворогів, згодились в тій цілі скласти додатковий договір.

Вирішивши остаточно, що дані їм уповноваження в цілі підписання мирного договору охоплюють цілком і регулюють згаданий предмет, згодились на цьому, що постанови в сім предметі, які містяться в тексті додаткового договору, заключеного між Українською Народною Республікою і Німеччиною 9 лютого с. р. мають силу на випадок постанов, що містяться в уступі 2. 5 в другому абзаці уступ. 6. в 2. і 4 уступу 7, в уст. 9, в уст. 13. в другім абзаці уст. 16 і в уступах 18 і 19.

Обі сторони згідно приймають і постанови, що містяться в 2 і 3 заключеного протоколу до додаткового, вищезгаданого договору від 9 лютого с. р.

Сей додатковий договір був аложений в двох текстах на українській і болгарській мові в Бересті Литовським 12 лютого 1918 р.

УКРАЇНА – ФІНЛЯНДІЯ
UKRAINE – FINLAND

«Наші держави підуть разом на шляху
закріплення здобутих нами самостійності і національного відродження»
(Андрій Яковлів, дипломат УНР, громадський і політичний діяч)

'Our states will walk together on the path of consolidating the independence and national revival that we have gained'
(Andrii Yakovliv, diplomat of the UPR, public and political figure)

Будівля в Гельсінкі, де було розміщено Посольство УНР у Фінляндії, і меморіальна дошка. Фотографії надало Посольство України у Фінляндській Республіці

The building in Helsinki, where the UPR Embassy in Finland was located, and a commemorative plaque. The photos were provided by the Embassy of Ukraine in the Republic of Finland

Ministre des Affaires Etrangères
de la République Populaire Ukrainienne

Міністр Закордонних Справ
Української Народної Республіки.

П Р И К А З
ПО МІНІСТЕРСТВУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР.
Відень, дня 25.липня 1919, ч.9.

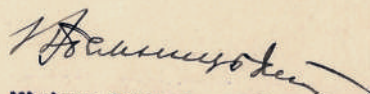
§ 1.) П.Миколу Залізняка ^{ав}призначено тимчасово, до затвердження Директорією, виконувачим обов'язки повіреного в справах Української Народної Республіки при правительстві Фінляндії з днем 1.серпня 1919 року, одночасно звільняю з тим самим днем від виконування обов'язків повіреного в справах Української Народної Республіки при правительстві Фінляндії п.Константина Львовського, Голову Надзвичайної Місії УНР в Швеції.

§ 2.) Звільняю з посади Секретаря Посольства Української Народної Республіки в Фінляндії п.Петра Сливенка з днем 1.серпня 1919 з тим, що повірений в справах УНР.при правительстві Фінляндії може лишити п.Сливенка при Посольстві позаштатним урядовцем, з поборами після умови.

§ 3.) Призначаю п.Миколу Чечеля Секретарем Посольства УНР.в Фінляндії з днем 1.серпня 1919 р.

§ 4.) Звільняю п.Дра.Веліо Мансікка з посади перекладача Посольства УНР. в Фінляндії з днем 1.серпня 1919, з тим, що повірений в справах УНР.при правительстві Фінляндії може лишити п.Мансікка позаштатним урядовцем, з поборами після умови.

§ 5.) Молодшого урядовця Посольства УНР. у Відні п.Володимира Залізняка переводжу на службу до Посольства УНР.в Фінляндії з днем 1.серпня 1919 р. на штатну посаду перекладача, з титулом аташе посольства.

Міністр Закордонних Справ УНР.

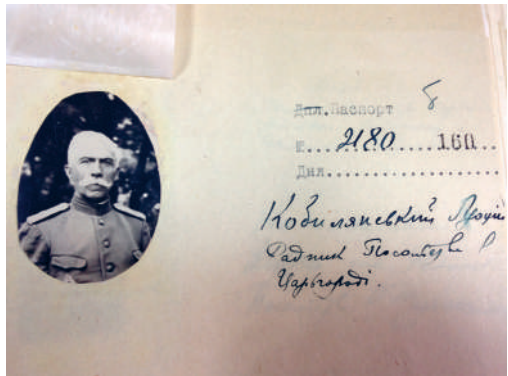
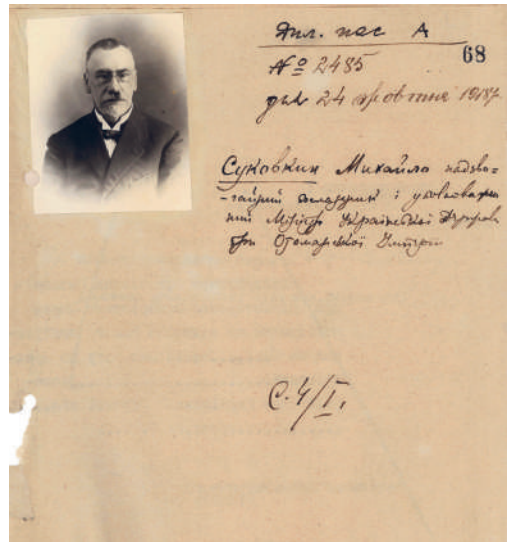
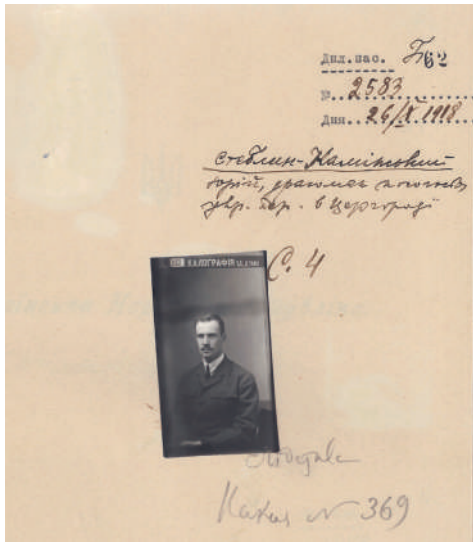
Наказ Міністра закордонних справ УНР Володимира Темницького про призначення Миколи Залізняка керівником українського дипломатичного представництва у Фінляндії

Order of the Minister of Foreign Affairs of the UPR Volodymyr Temnytskyi on the appointment of Mykola Zalizniak as head of the Ukrainian diplomatic mission in Finland

УКРАЇНА – ТУРЕЧЧИНА UKRAINE – TURKEY

«Турецький уряд та все турецьке суспільство вражені незвичайно тим
нечуваним героїзмом, яким українці ведуть боротьбу за свої національні права»
(Люцій Кобилянський)

‘The Turkish government and the whole Turkish society are truly amazed by the unprecedented
heroism of Ukrainians fighting for their national rights’
(Liutsii Kobylianskyi)

Дипломатичні паспорти співробітників українського дипломатичного представництва в Туреччині

Diplomatic passports of the staff of the Ukrainian diplomatic mission in Turkey

1
Traité additionnel au traité de
paix conclu le 9 Février 1918 à Brest-
Litovsk entre la République Démocra-
tique Ukrainienne d'une part et l'Em-
pire Ottoman, l'Allemagne, l'Autriche-
Hongrie et la Bulgarie d'autre part.

Conformément à l'article 8 du traité
de paix conclu à Brest-Litovsk
le 9 Février 1918 entre la République
Démocratique Ukrainienne d'une part
et l'Empire Ottoman, l'Allemagne,
l'Autriche-Hongrie et la Bulgarie
d'autre part, les Plénipotentiaires de
la République Démocratique Ukraï-
nienne, savoir:

les membres de la Rada Centrale

Mr Alexander Seryuk

Mr Mykola Lutsynskyj et

Mr Mykola Levytskyj

et les Plénipotentiaires de l'Empire Ot-
toman, savoir:

Son Altesse Talaat Pacha, Grand
Véiz et Ministre de l'Intérieur, dé-
puté à la Chambre Ottomane,

Son Altesse Ibrahim Halil Pacha,

602
ancien Grand Véiz, Sénateur,
Ambassadeur de Sa Majesté Impé-
riale le Sultan à Berlin,

Son Excellence Ahmed Nessimy Bey,
Ministre des Affaires Etrangères, dépu-
té à la Chambre Ottomane,

Son Excellence Ahmed Tazet Pacha,
Général de Cavalerie, Sénateur,
ex-ministre de la guerre

se sont convenus de régler par
un traité additionnel au traité de Paix
certaines questions dont les détails
n'avaient pas été fixés dans celui-ci.

A cet effet, ils ont arrêté les
dispositions suivantes:

Article I.

Les Parties Contractantes s'engagent
à partir de la ratification du pré-
sent traité, à accorder l'exequatur
aux Consuls Généraux, Consuls, vice-
Consuls respectifs de carrière dans
tous les ports, villes ou autres locali-
tés de leurs territoires à l'exception de
ceux où elles verraient inconvénient à
accepter de tels agents pourvu que
cette exception soit appliquée à l'égard
de toutes les Puissances Etrangères.

571
En ce qui concerne les privilèges
et les attributions d'agents pen-
dant la période transitoire prévue
à l'article 8, il sera appliqué à
leur égard, à charge de réciprocité,
le même régime que celui appliqué
à l'égard des Agents similaires de
la nation la plus favorisée.

Article 2.

Chacune des Parties Contractantes
s'engage à indemniser tous les dégâts
et pertes causés pendant la guerre,
sur ses territoires, par ses Agents ou
peuples aux bâtiments et mobiliers
consulaires ainsi qu'aux Agents et
employés consulaires de l'autre Partie.

Article 3.

Etant donné l'absence de tout traité,
convention, acte etc, antérieur
au Traité de Paix entre la Répu-
blique Démocratique Ukrainienne et
l'Empire Ottoman, les deux Parties
contractantes sont d'accord pour con-
clure une convention consulaire et
d'autres actes qu'elles jugeront néces-

10 118
susmentionné si tôt que faire se
pourra.

En foi de quoi, les Plénipoten-
tiaires ont signé le présent Traité
additionnel et y ont apposé leur
seal.

Fait en double à Brest-Litovsk,
le 12 Février 1918.

Al. Seryuk

Mr Mykola Lutsynskyj
Mr Mykola Levytskyj

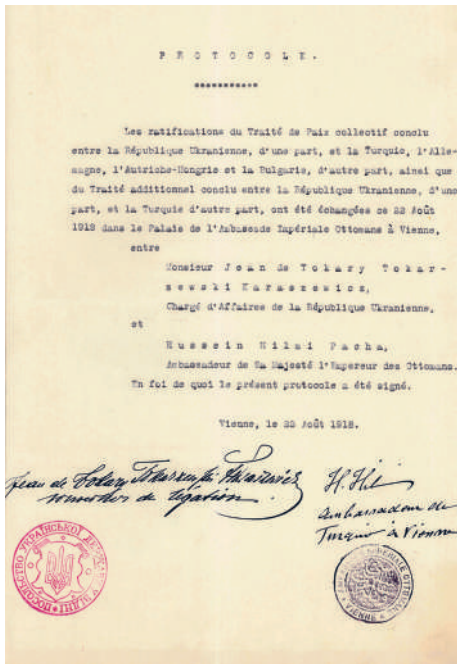
Talaat

Ibrahim
Halil

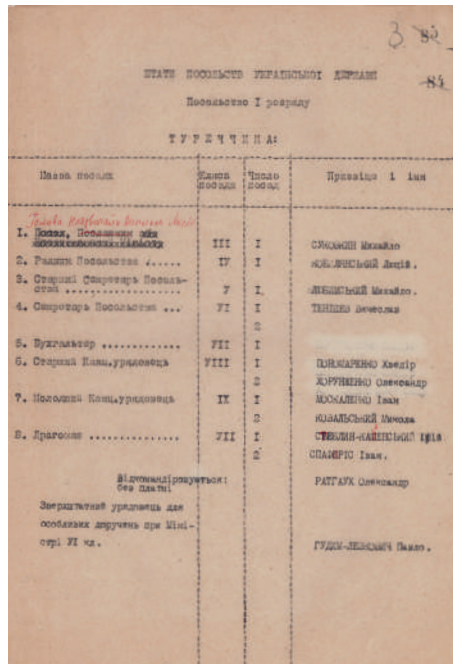
Додатковий договір між УНР і Османською імперією від 12 лютого 1918 року

Supplementary agreement between the UPR and the Ottoman Empire dated 12 February 1918

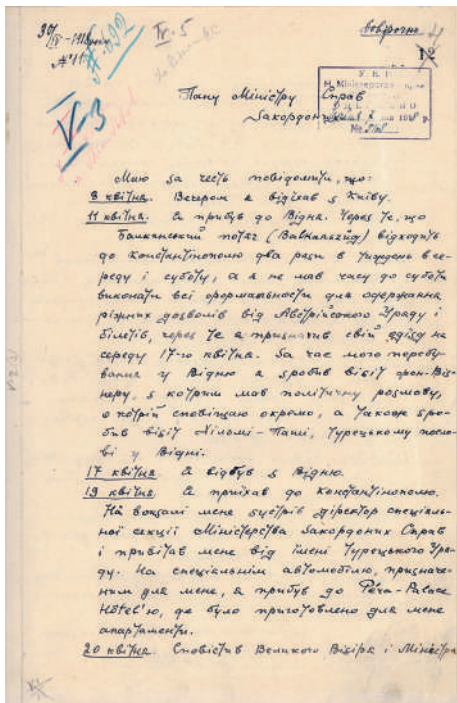
Протокол обміну ратифікаційними грамотами Берестейського мирного договору у Відні 22 серпня 1918 року

Protocol for Exchange of Instruments of Ratification Regarding the Treaty of Brest-Litovsk in Vienna on 22 August 1918

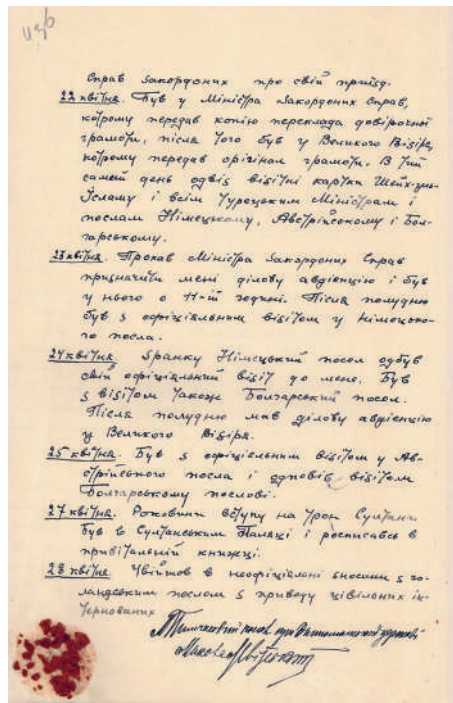

Структура та штатний розпис посольства УНР 1-го розряду в Туреччині

The structure and staffing table of the UPR Embassy of the 1st category in Turkey

Щоденник Посольства УНР у Стамбулі

The diary of the UPR Embassy in Istanbul

Посол УНР у Туреччині Олександр Лотоцький
(1870–1939 рр.)

Ambassador of the UPR to Turkey Oleksandr Lototskyi
1870–1939

Посол УНР у Туреччині Ян Токаржевський-Карашевич
(1885–1954 рр.)

Ambassador of the UPR to Turkey Jan Tokarzewski-Karaszewicz
1885–1954

Будівля першого Посольства УНР у Стамбулі та відповідна меморіальна дошка. Фотографії надало Посольство України в Турецькій Республіці

The building of the first UPR Embassy in Istanbul and the relevant commemorative plaque. The photos were provided by the Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey

Ірина МАТЯШ,
докторка історичних наук, професорка,
провідна наукова співробітниця
відділу історії міжнародних відносин та зовнішньої політики
України Інституту історії України НАН України,
голова правління Наукового товариства
історії дипломатії та міжнародних відносин

ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В СТАМБУЛІ: ДЕРЖАВНА МІСІЯ ДИПЛОМАТІВ

Анотація. У статті висвітлено підстави створення та основні напрями роботи першого українського дипломатичного представництва в Стамбулі крізь призму постатей його очільників. Проаналізовано історіографію та інформацію з документів, виявлених переважно в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, а також дослідження українських і турецьких учених, зокрема Хакана Кирилми, Мехмета Фархі Фурата й Богдана Сергійчука. Акцентовано увагу на проблемах, з якими довелося зіткнутися українцям на першому етапі формування українсько-турецьких дипломатичних відносин упродовж квітня 1918 – червня 1922 років.

Ключові слова: Українська Народна Республіка, Українська Держава, Посольство УНР в Османській імперії, Берестейський мирний договір.

Українсько-турецькі дипломатичні відносини в ХХ столітті започатковано відповідно до Берестейського мирного договору, який представники УНР і країн Четверного союзу підписали 9 лютого 1918 року. Серед держав-підписантів цього багатостороннього акта тільки Османська імперія скерувала своїх представників до Києва після обміну ратифікаційними грамотами 22 серпня 1918 року у Відні. Взаємну присутність дипломатичних представництв УНР і Османської імперії, як і персоналії їхніх очільників, відображено в українській та турецькій історіографії [1–8]. Питання встановлення консульських і дипломатичних відносин між Україною та Османською імперією протягом 1917–1918 років стали предметом обгово-

рення на міжнародній науковій конференції «Україна і Туреччина: століття взаємної дипломатичної присутності» (Анкара, 26 вересня 2018 р.), яку організувало Посольство України в Турецькій Республіці за участю Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин. Завдання цієї публікації – реконструювати діяльність українського дипломатичного представництва впродовж 1918–1921 років крізь призму особистостей його очільників.

Микола Левитський: невиконані завдання

Першу українську дипломатичну місію Центральна Рада скерувала до Стамбула для того, щоб, згідно з Берестейським мирним договором, «створити найкращі і найбільш приязні відносини між обома державами». «Тимчасове дипломатичне представництво» всіх інтересів УНР в Османській імперії до моменту обміну ратифікаційними грамотами мав забезпечити Микола Григорович Левитський (1883–1939 рр.) [9, арк. 4]. Уродженець Вінниччини, випускник юридичного факультету Університету св. Володимира, він мав досвід політичної й державної роботи (був членом Центральної Ради, комісій із розроблення статуту автономії України та законодавчих внесень – останню, зокрема, очолював), брав участь у попередніх переговорах про мир на фронті, підписував Берестейський мирний договір.

8 квітня 1918 року тимчасовий посол разом із секретарем Миколою Вовком-Вовченком і урядовцем Миколою Ковальським вирушили до Стамбула через Відень. «Балканський потяг» (Balkanzug) із Відня до Стамбула відбував двічі на тиждень, по суботах і середах. Тож для оформлення документів і придбання квитків новопризначеним дипломатам довелося затриматися в австрійській столиці до 17 квітня. Скориставшись перебуванням там, М. Левитський провів декілька дипломатичних зустрічей, зокрема наніс візит радникові зовнішньополітичного відомства Австро-Угорської монархії Фрідріху фон Візнеру й турецькому посланникові Хусейну Гільмі-паші. Уповноважувальні документи Андрія Яковліва як дипломатичного представника УНР у Відні було підписано лише 18 квітня, тож на ту пору він ще туди не дістався. Однак знайомство М. Левитського і Х. Гільмі-паші в Бересті забезпечило їм цілковите взаєморозуміння під час зустрічі.

На місце призначення співробітники Посольства УНР в Османській імперії прибули 19 квітня. На вокзалі їх від імені уряду привітав директор секції турецького МЗС. Важливим знаком поваги стало те, що дипломатам було надано автомобіль, який відвіз їх до готелю «Пера Палац», де їм приготували приміщення. Допис про приїзд українців у Стамбул опублікувала газета «Танін», вбачаючи в цій події «найяскравіше і найочевидніше свідчення великої перемоги, яка була отримана над багатовіковим противником [Росією]» [5].

Одночасно з М. Левитським до Стамбула прибув Джафер Сейдамет. Підтримуючи кримських татар в їхньому прагненні до самостійності, Османська імперія очікувала від УНР твердої позиції із цього питання. Однак перше інтерв'ю М. Вовка-Вовченка турецькій пресі, у якому йшлося про позицію України щодо подій у Криму, не задовольнило турецьких читачів, позаяк не мало прямих відповідей на конкретні запитання. Газета «Танін» відреагувала на інтерв'ю секретаря посольства стриманою критикою, висловивши в передовій статті сподівання на краще розуміння питання незалежності Криму з боку українців [5].

22 квітня 1918 року М. Левитський вручив оригінали Вірчих грамот великому візирові й копії – Міністрові закордонних справ. Того ж дня він відвіз візитні картки всім турецьким міністрам, муфтію Стамбула, австрійському, німецькому й болгарському послам. Відтак тимчасовий представник УНР розпочав інтенсивну діяльність за основним завданням місії. Водночас до посольства вже надходили додаткові доручення й приватні прохання. Зокрема, 23 квітня очільник українського МЗС Микола Любинський доручив М. Левитському запросити представників турецького бізнесу та інших країн, посли яких перебували в Стамбулі, до участі у виставці з товарообміну. Започаткування торговельних відносин було передбачено в Берестейському мирному договорі. Мета виставки, яку мали відкрити в Києві, полягала в тому, щоб зацікавити «торговельний люд» сприяти найшвидшому встановленню добрих відносин і товарообміну між Центральними державами та УНР. Посол мусив докласти всіх зусиль, щоб країни, які хотіли вступити в торговельні відносини з українською стороною, надіслали зразки своєї продукції до виставкового комітету, що розпочав діяльність у Києві [9, арк. 7].

З особистим проханням «державного значення» до Посольства УНР звернувся професор Харківського університету Федір Шміт. Йшлося про пошук монографії, що її він як учений секретар Російського археологічного інституту в Константинополі підготував за підсумками наукової експедиції з дослідження культових споруд і передав до друку на острови Хіос і Нікею [9, арк. 3–3 зв.]. З початком Світової війни наукова установа припинила існування, але її директор – академік РАН Федір Успенський – майно інституту не евакуював. З огляду на цінність книгозбірні, нумізматичної колекції, збірки пам'яток візантійського й античного мистецтва професор Шміт клопотався про їхній порятунок. Він розумів, що це питання мала б порушити Російська академія наук, проте переймався долею пам'яток і видання, бо сам безпосередньо з ними працював. Отже, крім політичної місії, тимчасовий диппредставник УНР мав упоратись із завданнями в науковій сфері та налагодити торговельні відносини. Ці питання Микола Левитський планував обговорити під час візитів до іноземних послів і турецьких чиновників.

Перший його офіційний візит був 23 квітня – до Посла Німеччини, а вже наступного дня у відповідь на нього до українського посольства прибув німецький представник. Приїхав для знайомства також Посол Болгарії. Упродовж тижня М. Левитський устиг відповісти на візити й познайомитися з Послом Австро-Угорщини. За підсумками відвідин він телеграфував у Київ з проханням надіслати до Відня ратифікаційну грамоту для Туреччини, тамтешній представник якої вже чекав «обміну грамотами» [10, арк. 6]. У день вступу на султанський трон Мехмеда V 27 квітня представник УНР відвідав його палац і залишив теплі слова від імені українського посольства в книзі привітань [9, арк. 4 зв.].

У повсякденній роботі посольства гостро поставала проблема недостатнього знання мов поміж співробітників місії та потреба в поповненні штату досвідченими дипломатами. М. Левитський просив скерувати до представництва з Одеси перекладача й грамотного дипломата Івана Спафаріса на посаду радника, а також військового аташе зі знанням французької мови, необхідної для «його успішної праці» [10, арк. 15]. Усвідомлюючи великі обсяги консульської роботи з огляду на необхідність забезпечувати допомогу військовополоненим українцям, М. Левитський порушив клопотання про якнайшвидше створення консульства в Стамбулі. Зважаючи на рішення османського уряду звільнити відповідно до положень Берестейського мирного договору інтернованих цивільних осіб українського походження та дозволити їм повернутися додому, важливою проблемою, яка потребувала втручання консулів, стало ідентифікування військовополонених як українців, адже вони потрапили в полон як піддані Російської імперії. Зазначені українці скористалися нагодою прибуття офіційної місії й порушили перед Урядом Османської імперії питання про надання їм дозволу повернутися додому. М. Левитський побував у таборах і після спілкування зі співвітчизниками теж подав відповідну ноту до турецького МЗС, обговоривши з Послом Нідерландів питання про евакуацію цивільних інтернованих.

30 квітня в черговому звіті тимчасовий посол висунув пропозицію: заявити під час мирних переговорів з більшовиками претензії УНР на будинок колишнього імперського посольства – «один з найбільших і найкращих посольських будинків» – та літню резиденцію в Бююкдере [10, арк. 15]. Однак напередодні в Києві вчинили державний переворот. До влади прийшов Павло Скоропадський. Уже в середині травня було ухвалено рішення відкликати дипломатичних представників у Відні й Стамбулі, яких призначила Центральна Рада. 15 травня виконувач обов'язків Міністра закордонних справ Української Держави Микола Василенко повідомив листом М. Левитського про його відкликання [10, арк. 1], однак просив не припиняти діяльності й очікувати на приїзд представника гетьманського уряду, щоб офіційно передати справи. Микола Левитський не виконав прохання.

26 травня він написав заяву щойно призначеному Управляючому Міністерством закордонних прав Дмитрові Дорошенку про те, що йде з посади «провізорного посла», «вважаючи неможливим співробітничати з урядом, який зараз постав на Україні» [10, арк. 3]. На ту пору він уже перебував у Києві. За іронією долі 27 травня 1918 року турецьке МЗС визнало за М. Левитським право «представляти інтереси України в Стамбулі у якості посла» та дозволило «оформлення йому і членам очолюваної ним делегації відповідних акредитаційних посвідчень» [7, с. 226–227].

На початку червня після розмови з міністром М. Левитський змінив думку щодо співпраці з гетьманським урядом. Він пристав на запрошення обійняти посаду віцедиректора нового Департаменту чужоземних зносин, створеного в процесі реорганізування структури МЗС Української Держави. Офіційно його призначили 24 липня 1918 року [11, с. 1]. Основними завданнями департаменту були керування діяльністю закордонних установ і розв'язання консульських питань. Очолив новий орган Андрій Яковлів, котрий повернувся з Відня, передавши справи В'ячеславі Липинському.

Діяльність Посольства Української Держави на чолі з Михайлом Суковкіним

Деякий час українське представництво в Стамбулі не мало очільника. Оскільки Османська імперія ще не скерувала до Києва своїх дипломатів, ця проблема помітно не впливала на міждержавні відносини. Однак допомоги дипломатів очікували співвітчизники: інтерновані особи, військовополонені та біженці. Організовувати її по змозі довелося М. Вовку-Вовченку, який до середини червня керував посольством. Його заступив повірений у справах Петро Чикаленко. Син відомого громадського діяча Євгена Чикаленка прибув до Стамбула, щоб обійняти посаду секретаря посольства, однак змушений був узяти всю дипустанову під свою оруду.

Чимала затримка офіційного призначення посла призвела до поширення різних чуток щодо його особи. Місцева преса опублікувала повідомлення, що саме Петро Чикаленко очолить представництво Української Держави. Призначення на цю посаду пророкували навіть Християнові Раковському. 26 серпня 1918 року П. Чикаленко прибув до МЗС, щоб спростувати чутки й повідомити, що 10 липня Надзвичайним Послом й Уповноваженим Міністром Української Держави в Османській імперії призначили адвоката Олександра Олександровича Кістяківського – наймолодшого із шести синів правника, професора Університету св. Володимира Олександра Федоровича Кістяківського. Як згадував Дмитро Дорошенко, його кандидатуру рекомендував Кабінет міністрів [12, с. 271]. На ту пору Ігор Кістяківський, брат претендента, очолив Міністерство внутрішніх справ. З іншого боку, на призначенні офіційного представника до Стамбула наполягало Морське

міністерство. Заступник міністра надсилав нагадування, що відсутність посла перешкоджає йому доправити до складу посольства військово-морського агента в Туреччині [10, арк. 8]. Під час зустрічі з міністром О. Кістяківський «говорив українською мовою», «заявив себе українцем-самостійником і націоналістом» [12, с. 271], що імпонувало Д. Дорошенку. Невдовзі було сформовано штат посольства й складено список осіб, які мали виїхати в Стамбул. До нього ввійшли, крім посла, другий секретар – князь В'ячеслав Тенішев, перекладач – сотник і старшина з особливих доручень закордонного відділу Головного управління Генерального штабу Михайло Любимський, молодший урядовець Ян Москаленко, радник Люцій Кобилянський [10, арк. 13]. Уся ця численна команда із членами родин і прислугою чекала на виїзд, який відкладали насамперед через потребу посла спершу впорядкувати справи. У серпні, за погодженням із заступником очільника Морського міністерства й головою МЗС, О. Кістяківський призначив військово-морським агентом Олександра Зарудного [10, арк. 14]. Було також передбачено створення військового аташату: військовим агентом став підполковник Володимир Васильєв. Присутність у складі місії військового та військово-морського агентів було зумовлено не лише потребою репатріації інтернованих осіб і військовополонених, а й сподіванням залучити їх до складу українських військових підрозділів для протистояння більшовицькій загрозі.

Виїзд було заплановано на кінець серпня 1918 року. В Одеському порту на О. Кістяківського та його супутників тоді вже чекав пароплав «Єрусалим». Вони мали прибути до Стамбула 12 жовтня. Однак відбуття знову відтермінували. МЗС мусив через київську пресу «категорично спростовувати чутки» про те, що О. Кістяківський відмовився від посади [12, с. 271]. Ішлося про непереборні обставини, пов'язані з хворобою дітей: уся його родина захворіла на «іспанський» грип, епідемія якого охопила планету, і невдовзі померла донька [12, с. 271–272]. Зрештою О. Кістяківський усе-таки не поїхав, аргументувавши це станом здоров'я.

21 жовтня 1918 року Д. Дорошенко скерував до Стамбула Михайла Акінфійовича Суковкіна (1857–1938 рр.) – представника старовинного російського дворянського роду, багатолітнього голову Київської губернської земської управи й брата Київського губернатора. Свого часу М. Суковкін запросив майбутнього голову МЗС на посаду віцегубернатора. Досвід цієї співпраці дав міністрові підстави висунути саме його кандидатуру, бо то «був старий досвідчений громадський діяч, з доброю товариською оглядою, знав кілька мов, був знайомий з закордонним життям» [12, с. 272].

Через терміновість виїзду новопризначений посол нікого з близьких до себе людей до штатного розпису посольства не вніс. Отже, до складу дипмісії ввійшли: радник Л. Кобилянський, секретарі М. Любимський і В. Тенішев, старші урядовці Х. Пономаренко та О. Хоруженко, молодший

канцелярський урядовець Я. Москаленко, перекладач Ю. Стеблин-Каменський, військовий агент В. Васильєв, військово-морський агент О. Зарудний та щойно призначений до Комісії з приймання військовополонених представник морського відомства для допомоги в евакуюванні з Туреччини моряків адміністратор Тухолко [10, арк. 21].

30 жовтня 1918 року М. Суковкін телеграфував міністру Дорошенку та турецькому послу Мухтарові-бею з Одеси, що українські дипломати об 11-й годині ранку нарешті вирушили до місця призначення [10, арк. 23]. Саме цього дня Османська імперія, зазнавши поразки в Першій світовій війні, підписала Мудроське перемир'я з Великою Британією, яка представляла країни Антанти. За його умовами, Туреччина відкривала Чорноморські протоки для військових флотів Антанти, виводила війська з Персії, Кілікії, Закавказзя та ін. [13, с. 139]. Українська місія прибула до Стамбула 1 листопада 1918 року, коли військові кораблі Антанти ввійшли до бухти Золотий Ріг, а Уряд Османської імперії заходився підраховувати збитки. Про ситуацію, що склалася, першим рапортував 3 листопада до Києва отаману-квартирмейстеру Головного управління Генерального штабу Збройних сил УНР військовий агент В. Васильєв.

Перші візити нового очільника Посольства Української Держави були до Міністра закордонних справ Османської імперії та послів Німеччини, Австро-Угорщини й Болгарії, однак зустріч із великим візиром і султаном негайно організувати не вдалося [10, арк. 24–25]. Про свою згоду визнати повноваження М. Суковкіна османський уряд оголосив 9 листопада 1918 року.

Церемонію вручення Вірчих грамот султану Мехмедові VI Вагідєддіну надзвичайно урочисто провели в його палаці Йилдиз за участю всіх дипломатів посольства. Подія вимагала дотримання відповідного етикету в одязі. М. Суковкін, Л. Кобилянський і В. Тенішев одягнули фраки, О. Зарудний – український військовий однострій, «що його встановив гетьман Скоропадський»; натомість військовий аташе В. Васильєв, попри зауваження посла, обрядився в «російський мундур полковника генерального штабу» й справив «не таке то вже гарне враження». Церемоніал розпочався біля будинку посольства, коли до нього «приїхало кілька султанських “ландо”, щось з 15 кінних гайдуків у червоній барві та султанський церемоніймайстер в парадному мундурі». Перед брамою палацу українців зустріла почесна варта. Друга почесна варта стояла у вестибюлі, де зібралися учасники події: військові й цивільні урядовці, чиновники зі султанського двору. Султан Магомет VI прийняв спочатку лише посла. М. Суковкін вручив йому Вірчі грамоти й попросив у падишаха дозволу представити йому членів українського представництва. Тоді співробітників посольства запросили до кімнати, де тривала аудієнція. Султан мовчки подавав кожному руку, висловлюючи через церемоніймейстера радість

з нагоди знайомства із членами української дипломатичної місії. Наприкінці зустрічі гостей почастили кавою та шербетом [14, с. 85]. Проведення процедури вручення Вірчих грамот засвідчувало офіційний статус Посольства Української Держави. Однак Османська імперія вже втратила свою могутність. 13 листопада до Стамбула ввійшли війська Антанти.

А в Києві 14 листопада було розпочато антигетьманське повстання. Оприлюднена того дня гетьманська Грамота «До всіх українських громадян і козаків України», що декларувала федеративний союз із Росією, не залишила Українській Державі часу на існування. Проте закладена в ній ідея вплинула на риторику й поведінку М. Суковкіна, який і раніше підтримував тісні контакти з білогвардійськими офіцерами, що знайшли осідок у Стамбулі. Зокрема, часто бував у салоні графині Брасової (дружини князя Михайла Олександровича – брата Миколи II), де збиралися російські монархісти, та переконував Патріаршого місцєблюстителя митрополита Дорофея, що УПЦ досі перебуває в злуці з російською церквою та під головуванням Московського патріарха. Копію гетьманської грамоти М. Суковкін активно поширив у Стамбулі. Він намагався наголошувати в офіційних колах, що Українська Держава має стати основною для відбудови єдиної і неподільної Росії; видав наказ про ведення діловодства в посольстві російською мовою, а на посольській яхті «Великий Князь Олександр Михайлович» у присутності співробітників і гостей урочисто підняв андріївський прапор. На яхті він проводив і дипломатичні прийняття. Наприклад, під час зустрічі з представником Азербайджану Алі Мерданом-беєм Топубою М. Суковкін обговорив питання щодо федерального об'єднання нових держав, які утворилися після розпаду Російської імперії, і висловив думку, що Українська Держава не буде заперечувати проти федерального об'єднання ранштадтів, однак повернутися до єдиної російської держави вже немислимо. Він розповів гостю, що його місія готує меморандум, де буде висвітлено майбутні позиції України щодо Великої Росії, Польщі та деяких інших країн. Той документ планували поширити серед усіх дипломатичних представництв [5].

Досягнути визнання українського Чорноморського флоту через підписання спеціальної угоди – одне із завдань посольства, яке М. Суковкін теж виконав на власний розсуд. Крім частини військового флоту, українська сторона претендувала на торговельні судна, зареєстровані в українських портах. Деякі із цих суден перебували в порту Стамбула, й Антанта сподівалася використати їх для допомоги російській Добровольчій армії. 26 листопада 1918 року М. Суковкін підписав із Верховним комісаром Франції в Стамбулі й Головним представником Військово-морських сил Антанти на Сході віцеадміралом Аметом угоду щодо умов використання таких суден, яка формально фіксувала право Української Держави на флот, незалежно від кількості одиниць, і непрямо засвідчувала офіційне її

визнання. Ішлося про посольську яхту, пароплави Українського навігаційного союзу «Княгиня Ольга», «Тигр», «Єрусалим». Відповідно до цієї угоди, кораблі, які французька військово-морська влада визначить придатними, мають передати Антанті для використання в операціях в Україні, а отже, вони потрапляли в розпорядження російської Добровольчої армії.

Негативу репутації посла додало його звернення до османського зовнішньополітичного відомства по фінансову позику. Оскільки до влади прийшла Директорія, М. Суковкін остерігався повного припинення фінансування посольства, тож 1 січня 1919 року попросив МЗС Туреччини позичити 10 тис. турецьких лір [15, арк. 39]. МЗС негайно доручило Послу Мухтару-бею з'ясувати рівень повноважень гетьманського представника в Києві. 4 січня він відвідав очільника зовнішньополітичного відомства Володимира Чехівського й дізнався, що до Стамбула невдовзі вирушить інший посол [16, с. 3].

У Києві на цю посаду обирали особу, здатну обстоювати українську ідею. Звернення співробітників посольства в Стамбулі до Л. Кобилянського з проханням перебрати керівництво справами посольства прискорило цей процес. Тож до Одеси, де перебував тоді заступник Міністра закордонних справ Бачинський, скерували кур'єра, і зрештою було видано наказ про доручення Л. Кобилянському тимчасового управління посольством [17, арк. 1]. М. Суковкіна телеграмою повідомили про відсторонення з передачею управління дипустановою Л. Кобилянському на посаді тимчасового повіреного. Натомість посол відмовився виконувати наказ до виплати йому заборгованої платні. Він розіслав листи до Високої порти та дипломатичних представництв, у яких протестував проти відновлення діяльності посольства, і почав розпродувати майно дипустанови, а 3 березня 1919 року оголосив про припинення її роботи. Некоректна поведінка М. Суковкіна, інтриги, спроби представити Уряд Директорії перед Урядом Османської імперії як більшовиків не додали авторитету посольству. Щоби припинити дії, які шкодили іміджу держави, Л. Кобилянський офіційно звернувся до великого візира з повідомленням про відновлення роботи Посольства УНР, а М. Суковкін, за влучним зауваженням Василя Короліва-Старого, «залишив по собі сумну славу в історії дипломатичної служби УНР» [18].

Представники УНР у Стамбулі протягом 1919–1922 рр.: з Україною в серці

Ідеальною кандидатурою на посаду представника УНР у Стамбулі став відомий громадський, державний і політичний діяч, колишній Міністр віросповідань УНР, один зі співавторів Закону «Про вищий уряд Української автокефальної православної церкви» Олександр Гнатович Лотоцький (1870–1939 рр.). Директорія УНР ухвалила зазначений документ 1 січня 1919 року.

За зауваженням єпископа Анатолія (Дублянського), цей закон мав таке саме значення, як Четвертий універсал Центральної Ради УНР, що проголошував державну незалежність [19, с. 53]. Відповідно до нього, радник Посольства УНР у Туреччині Л. Кобилянський, який на ту пору керував справами дипустанови, подав звернення щодо визнання автокефалії УПЦ у Вселенському патріархаті 15 січня 1919 року. Маючи повноваження офіційного представника держави, О. Лотоцький мусив реанімувати повноцінну діяльність посольства, яке дискредитував його попередник, а також забезпечити консульський захист українцям у Стамбулі та виконати завдання зі встановлення контактів із Вселенським патріархатом, які поставив уряд.

Разом із новопризначеним послом до Стамбула мали виїхати Віктор Приходько, Олександр Коваленко, Микола Ковальський, донька посла Оксана Лотоцька, військовий аташе – колишній заступник голови Українського генерального військового комітету й заступник Генерального секретаря військових справ Симона Петлюри полковник Володимир Кедровський, його заступник – генерал Олексій Астаф'єв, юрисконсульт Василь Радзимовський, а також кур'єри П. Лінкевич і В. Желехівський. З Києва вони вирушили 26 січня 1919 року і планували їхати до місця призначення через Одесу. О. Лотоцькому на кілька днів довелося затриматися, тож він доручив В. Кедровському керувати колегами в дорозі. Однак дістатися Одеси вже було неможливо через військові дії. Дипломатам довелося вирушати через Відень, куди вони прибули 14 лютого, і далі до Стамбула – «Балканським потягом».

Через арешт, який австрійський уряд наклав на державні українські фонди, та очікування французьких віз їм довелося понад місяць перебувати у Відні. Там посольством опікувалися його голова В. Липинський, радник Я. Токаржевський-Карашевич та М. Василько. О. Лотоцькому вдалося зустрітися з Послом Османської імперії Гільмі-пашею, обговорити питання розвитку українсько-турецьких відносин й отримати від нього рекомендаційний лист до османського Міністра закордонних справ. За французькими візами їздили до Праги, де перебував французький посол генерал Пелле. Однак у Відні залишилися В. Кедровський, О. Коваленко, В. Радзимовський, П. Лінкевич та В. Желехівський. Лише 23 квітня О. Лотоцький із донькою, В. Приходьком та О. Астаф'євим прибули до Стамбула.

Відновлювати роботу дипломатичного представництва О. Лотоцькому довелося в умовах системної кризи, наново починаючи боротьбу за визнання УНР. Насамперед він встановив державні символи – прапор і герб – на будинку посольства. Своїми прямими обов'язками посол вважав, зокрема, знайти спосіб привернути увагу до українського питання, поширити правдиву інформацію про Україну, зробити крок до налагодження торговельних відносин із Туреччиною, допомогти українським громадянам,

які опинилися в Стамбулі внаслідок війни чи тікаючи від більшовиків. Попри те, що Уряду Османської імперії було відомо про приїзд посла УНР, його прийняття в султана затримували. О. Лотоцький усвідомлював масштабність злочину, який скоїв М. Суковкін щодо іміджу України, і побоювався, що може залишитися послом невизнаної держави [20, с. 39]. Ігнорувала українського посла й окупаційна влада Антанти. Натомість громадянське суспільство підтримувало ідею незалежності України. 13 травня 1919 року МЗС УНР скерувало до великого візира лист із поясненнями щодо повноважень О. Лотоцького та скасування повноважень М. Суковкіна.

У штаті посольства на момент приїзду посла залишилися призначені раніше радник Л. Кобилянський, перший секретар П. Чикаленко, другий секретар М. Любимський, консул О. Ратгауз, перекладач І. Спафаріс. Вони не отримували заробітної плати, і умови для них були дуже скрутні. Діловодні документи та листування місії було розпорошено – частину втрачено, деякі забрав М. Суковкін. Призначена на посаду секретаря О. Лотоцька стала перекладачкою з огляду на її досконале знання кількох іноземних мов [21, с. 67]. Посаду секретаря обійняв В. Приходько. Проте в місії, як і раніше, бракувало досвідчених дипломатів.

На посаду радника О. Лотоцький запросив Яна (Івана) Степановича Токаржевського-Карашевича (1885–1954), з яким познайомився у Відні й котрий вразив його шляхетністю, тактом і знанням іноземних мов. Дипломат походив із давнього полонізованого литовсько-українського шляхетського роду землевласників, пов'язаного з Радзивіллами, мав європейську освіту – навчався в університетах Швейцарії (Фрібур), Австрії (Відень), Німеччини (Мюнхен), Франції (Тулуза), вільно володів польською, німецькою, французькою, англійською мовами. У Посольстві Української Держави у Відні Я. Токаржевський-Карашевич працював із червня 1918 року. Згідно з розподілом обов'язків серед співробітників місії, він відповідав за взаємодію з пресою. У своїй діяльності багато уваги приділяв контактам з Апостольською нунціатурою, спілкувався з апостольським візитатором, істориком Акілле Ратті, шукаючи шляхи визнання Української Держави у Ватикані.

1 липня 1919 року, на прохання О. Лотоцького, радника Токаржевського-Карашевича було переведено на аналогічну посаду в Стамбулі. До місця призначення він вирушив через Рим, сподіваючись знайти там допомогу й захист митрополитові Андрею (Шептицькому), з яким був знайомий із дитинства. Візит до Ватикану відповідав офіційній позиції Директорії щодо Католицької церкви, яку проголосив Міністр культів УНР професор І. Огієнко: «Україна повинна шукати зв'язків з католицьким заходом» [22, с. 2]. За сприяння графа Михайла Тишкевича, голови дипмісії у Ватикані, Я. Токаржевського-Карашевича представили Державному секретареві Святого Престолу кардиналові П. Гаспарі та Папі Бенедикту XV, котрих він

поінформував про стан українців і Греко-католицької церкви в Галичині під польською окупацією. Також мав зустріч зі секретарем Священної конгрегації у справах Східної церкви кардиналом Н. Маріні, якого просив про захист митрополита Андрея. До Стамбула Я. Токаржевський-Карашевич прибув 2 серпня 1919 року [23, с. 3].

На ту пору посольство почало видавати паспорти та візи українцям, яких тут зібралося близько 40 000 осіб. 3 липня 1919 року О. Лотоцький подав французькому комісарові в Стамбулі звернення, у якому просив згоди на залучення до українського війська полонених українського походження, приписаних до армії Російської імперії, котрих притягували до виконання завдань для Антанти. Ішлося про те, аби поповнити українські антибільшовицькі сили окремим загonom, сформованим із військовополонених у Туреччині, забезпечити їх одягом, взуттям і боєприпасами та перевезти французькими суднами в Одесу. Однак на своє звернення посол отримав лише усну обіцянку порушити це питання перед центральним командуванням.

Друга нагальна проблема, що потребувала розв'язання, – доля колишнього російського імператорського Чорноморського флоту. О. Лотоцький докладав зусиль, щоби під прапорами Антанти їх використовували для транспортування товарів, зброї і військ в інтересах УНР. На деяких суднах уже було піднято український прапор, інші ж передано щойно створений у столиці Османської імперії російській військово-морській базі під командуванням Олександра Колчака. Посол неодноразово звертався із цього приводу до французького Верховного комісара в Стамбулі в серпні – вересні 1919 року, проте так і не отримав відповіді. Не відповіло О. Лотоцькому й османське МЗС, якому той скерував ноту протесту через передання «Княгині Ольги» російським «власникам», з вимогою повернути судно реальним господарям під українським прапором. Тож напад невідомих на українське посольство 8 листопада 1919 року був наче попередженням про можливі наслідки через принциповість у дразливих для росіян питаннях.

Наприкінці грудня 1919 року О. Лотоцький, як і інші українські посли та керівники дипломатичних місій, отримав від МЗС УНР доручення, сформоване за результатами Першої конференції Балтійських держав, яку провели 9 листопада 1919 року в естонському місті Тарту. Під час цієї зустрічі представники Естонії, Латвії, БНР і УНР попередньо домовилися про створення міждержавного союзу, але повноважень укладати такі домовленості вони не мали, тож рішення не було офіційним [24, с. 101–103]. Ідею Чорноморського союзу розробляв ще 1918 року Голова Центральної Ради УНР Михайло Грушевський [25], обґрунтовуючи перспективність такого напряму міжнародної співпраці для утвердження незалежності УНР та пріоритетів її зовнішньої політики [26, с. 1]. Серед ініціаторів створення союзу держав від Балтики до Чорного моря був очільник зовнішньополітичного

відомства Фінляндської Республіки Рудольф Голсті. Актуалізування ідеї створення такого союзу підтримував Глава Директорії УНР С. Петлюра, розуміючи його як геополітичний проект спільного протистояння Східної Європи більшовицькій Росії [27, арк. 21 зв.]. Обіжник МЗС УНР орієнтував українських дипломатів на консолідування держав Балтії та країн Чорноморського басейну навколо створення військового й економічного Балто-Чорноморського союзу, до якого запрошували також Азербайджан, Вірменію, Грузію, Кубань, Румунію та Туреччину [28]. О. Лотоцький у Стамбулі взявся виконувати це завдання.

Український уряд доручив йому також контроль за діяльністю Посольства УНР у Софії [29, арк. 33]. Попри складність реалізування цієї функції через брак систематичної комунікації (листування «за okazji» не мало відповідного ефекту), посол намагався манівцями вивчити ситуацію в місії. Радник Федір Шульга прибув до столиці Туреччини у власних справах і мав зустріч з О. Лотоцьким. Згодом посол двічі приїжджав до болгарської столиці – під час своєї подорожі до Кам'янця-Подільського та на зворотному шляху, щоб «увійти в безпосереднє порозуміння з урядом Болгарії» [20, с. 118].

Одне з головних завдань, яке постало перед послом, – досягнути визнання автокефалії Української православної церкви у Вселенського Патріарха. У складі Російської імперії та підпорядковувалася патріархату Московському, і повернення до скасованої в XVII столітті юрисдикції Константинополя було для УНР принциповим питанням державного значення. Однак зволікання Високої порти з визнанням повноважень українського посла гальмувало розв'язання церковних питань. Лише в червні О. Лотоцький і митрополит Дорофей обмінялися візитами. У зустрічах брали участь дипломати посольства й секретар митрополита – архімандрит Діонісій. Посол розповів про стан церковних справ в УНР та прагнення повернути УПЦ під юрисдикцію Вселенського патріархату. Натомість митрополит Діонісій уникав конкретних заяв щодо визнання автокефалії УПЦ. В О. Лотоцького складалося враження, наче турки побоювалися, «що нині пошматований та знесилений колишній російський велетень може відродитися та тяжко помститися за порушення його інтересів, – а визнання автокефалії за одною з частин колишньої російської церкви, безперечно, уважалось за таке порушення» [20, с. 88–89].

Намагаючись переконати Вселенську Патріархію ухвалити прихильне до УПЦ рішення, О. Лотоцький отримав удар з іншого боку. Протоієрей Київський Антоній (Олексій Храповицький) і архієпископ Волинський Євлогій (Василь Георгіївський) побували на аудієнції в Патріаршого місцезблудителя, під час якої назвали О. Лотоцького ворогом православної церкви й висловили розчарування через зносини Вселенської Патріархії з ним. Хоч митрополит Дорофей не дослухався до їхньої думки й особисто повідомив українського посла про цей візит, втручання російських ієрархів у справи

української церкви тривало й надалі, змінюючи форми. Антоній очолив створене в Стамбулі 1919 року «Высшее церковное управление за границей» з резиденцією в Сремських Карловцях (Сербія) й шукав можливостей тиску на Вселенський патріархат з метою гальмування справи визнання автокефалії УПЦ. Додали негативу в розв'язанні цього питання також чутки, що їх поширювали в середовищі російської еміграції, – про контакти Посольства УНР з грецькою колонією й спільні плани приєднання цієї колись великої візантійської столиці до Королівства Греція [30, с. 79]. Турецьке МЗС вказало О. Лотоцькому на небажаність контактів із представниками «грецького елементу» в Туреччині, до якого належав і Вселенський Патріарх. Тому О. Лотоцький змушений був вести зносини зі Вселенським патріархатом через його (чи синодальних) секретарів і перекладача І. Спафаріса, які приїжджали до посольства. За підсумками попередніх переговорів посольство отримало адресований Директорії проект листа-відповіді Патріаршого синоду, у якому було висловлено сумнів щодо існування незалежної держави УНР. Невдовзі там вибачилися за таке «непорозуміння», та неважко було передбачити остаточне рішення. Ба більше, Російська православна церква не давала згоди на відділення УПЦ, а Константинопольський патріархат як материнська структура не вітав відокремлення [31, с. 59]. Повний текст відповіді, де було повідомлення щодо неможливості ухвалення остаточного рішення через вакантність патріаршого престолу, привіз послу особисто митрополит Дорофей. Проте обидві сторони розуміли, що причина невизнання церковної автокефалії УПЦ – у нестабільному становищі УНР. Після офіційної відповіді Патріарший місцеблуститель відмовився щонебудь вирішувати до моменту обрання нового Вселенського Патріарха.

Усвідомлюючи катастрофічний вплив нерозв'язаного завдання, яке полягало в досягненні визнання автокефалії УПЦ, О. Лотоцький усе-таки пробував реалізувати й інші. З огляду на створення російських консульських установ у провінціях Малої Азії 1 лютого 1920 року посол подав до турецького МЗС ноту, у якій ініціював відкрити в Трабзоні, Смірні та Єрусалимі тимчасові українські консульства, беручи до уваги те, що серед російського населення на турецьких землях перебуває багато українців.

Однак погіршення позиції УНР на зовнішній арені, брак належного фінансування й вимоги уряду щодо скорочення штату посольства призвели до того, що О. Лотоцький вирішив піти у відставку. 25 березня 1920 року він залишив Стамбул. Після його від'їзду обов'язки керівника місії виконував Я. Токаржевський-Карашевич. Принципово змінилася й внутрішня ситуація в Туреччині. Організований в Анкарі протягом греко-турецької війни парламент – Великі національні збори Туреччини – 23 квітня 1920 року провів перше засідання, під час якого Мустафу Кемалю було обрано головою парламенту й уряду. Він акумулював владу в країні й розпочав підготовку

до ухвалення конституції, оголосивши продовження боротьби проти окупації з боку Антанти турецьких земель. Водночас у Стамбулі в порозумінні з окупаційною владою далі правив султан Мехмед VI Вагідеддін.

11 травня 1920 року Я. Токаржевський-Карашевич отримав офіційне призначення на посаду керівника Посольства УНР у Стамбулі «в якості Надзвичайного посла і Повноважного міністра» [32, с. 185]. Свої завдання, попри невдачу О. Лотоцького в отриманні автокефалії УПЦ, новий посол убачав у підтриманні контактів із патріаршим престолом, поширенні правдивої інформації про події в Україні, допомозі українцям у Туреччині та виконанні доручень уряду. Щоденну діяльність посольства було зосереджено на відновленні спроб започаткувати товарообмін між державами; підготовці консульської конвенції; влаштуванні вивезення українських полонених; розв'язанні питань, пов'язаних з арештом пароплава «Княгиня Ольга» та комерційного судна товариства «РОПиТ»; організуванні роботи уповноважених осіб у Малій Азії з реєстрування і захисту інтересів українських громадян тощо [33, арк. 63–64]. Крім того, посольство забезпечувало зв'язок із дипмісією на Кавказі, яка через бойові дії перебувала у вимушеній ізоляції. Секретар посольства В. Приходько, давній знайомий глави НДМ УНР Івана Красковського з роботи в Союзі земств і міст Південно-Західного фронту, надсилав йому інформацію від українського уряду та вказівки щодо діяльності, газети й книги українською мовою для українських осередків Кавказу [34, арк. 32 зв.]. І. Красковський координував питання щодо формування Чорноморського союзу на Кавказі.

Наприкінці лютого 1921 року в Стамбулі вже були очільники консульських установ, підпорядкованих НДМ УНР на Кавказі. Генеральний консул УНР у Тифлісі Лев Лісняк покинув місто 25 лютого, дізнавшись про вторгнення в околиці більшовицької кінноти. Тижневу оборону завершив відступ грузинської армії, тож перспектив для діяльності українського консульства не було. У Батумі він зустрівся з консулом Євгеном Засядьком, який евакуювався разом із виконувачем обов'язків секретаря консульства полковником Радцевичем-Плотницьким. Роздобувши через знайомих «палубний» квиток, вони разом дісталися до Стамбула. Там консули жили в нічліжці (приховуючи свої посади), без грошей, стояли в черзі з біженцями за безкоштовними обідами від Всеросійського земського союзу. Щоби прохарчуватися, змушені були працювати: Л. Лісняк – чорноробом на хуторі, Є. Засядько – вантажником на складах «Товариства нафтового виробництва братів Нобелів». Свою «лепту» в родинний бюджет вносила й дружина Є. Засядька, яка шила сорочки для біженців [35, арк. 55]. Позаяк Я. Токаржевський-Карашевич цінував їхню працю задля України, то «прикомандирував» їх до посольства, але «без виплати їм будь-якого утримання або допомоги за браком в Посольстві коштів навіть на власне існування» [36, арк. 11].

Становище українського посольства погіршилося після підписання 16 березня 1921 року Договору про дружбу і братерство між Туреччиною та РСФРР, який було укладено після того, як 7 листопада 1920 року в Анкарі відкрили посольство радянської Росії. Зокрема, договір передбачав недопущення утворення чи перебування на територіях Туреччини та РСФРР ворожих їм організацій, груп, офіційних осіб.

Я. Токаржевський-Карашевич усвідомлював, що за існування доведеться боротися. Питання створення Чорноморського союзу він уважав чи не найважливішим. Тож 23 листопада 1921 року було підписано протоколи про наміри укласти союзні міждержавні угоди з Грузією, 28 листопада – з Азербайджаном. Союзники мали надавати «взаємну допомогу дипломатичним і політичним шляхом у справі захисту політичної незалежності», об'єднати зусилля «у спільній боротьбі проти РСФРР з метою звільнення від окупації», а в разі втручання в боротьбу на боці Москви третьої сторони УНР, Грузія, Азербайджан і Північний Кавказ мали «діяти проти неї спільно» [37, с. 89]. Згодом С. Петлюра відзначив роль Я. Токаржевського-Карашевича в розв'язанні цього питання, наголосивши, що на посаді посла в Стамбулі він започаткував «переговори з представниками Кавказьких республік», які було завершено «формальним підписанням умови з нашими співниками» [38, с. 643].

2 січня 1922 року Українська СРР підписала в Анкарі аналогічний російському Договір про дружбу і братерство між УСРР і Туреччиною. Пункт про недопущення утворення чи перебування на територіях Туреччини та УСРР ворожих їм організацій, груп, офіційних осіб мав важливе значення для радянського уряду України, позаяк у Туреччині перебувало Посольство УНР, яке представляло незалежну від більшовиків Україну й становило для них небезпеку, транслюючи правдиву інформацію про більшовицькі загрози для світу.

Підписання договору змусило Я. Токаржевського-Карашевича залишити країну. Він виїхав до міста Тарнова, де тимчасово був Державний центр УНР в екзилі, й розпочав роботу на посаді заступника Міністра закордонних справ (з 21 грудня 1921 р.), а 12 січня 1922 року очолив екзильне МЗС УНР. Продовжуючи справу організування Чорноморського союзу, міністр переслав керівнику посольства в Стамбулі копію інструкції глави дипломатичної місії в Парижі, яка стосувалася цієї справи, а також копії апробованих в Уряді УНР проектів трьох союзних договорів, які 26 липня було укладено в Стамбулі між представниками УНР, Грузії, Азербайджану й Північного Кавказу. Попри ліквідацію посольства у зв'язку з підписанням 2 січня 1922 року договору між УСРР і Туреччиною, формально воно ще якийсь час існувало. Керівництво посольством Я. Токаржевський-Карашевич передав Л. Лісняку, а 1 червня 1922 року доручив тому виконання обов'язків Генерального консула УНР у Стамбулі.

Загалом діяльність першого українського дипломатичного представництва в Туреччині тривала понад три роки. Його офіційний статус засвідчувала правова підстава – Берестейський мирний договір, відповідно до якого було передбачено обмін представництвами й започаткування дипломатичних відносин. Ратифікування Берестейського мирного договору в Центральній Раді УНР та Меджлісі Османської імперії демонструвало взаємну зацікавленість країн у всебічному розвитку двосторонніх відносин. Упродовж квітня 1918 року – червня 1922 року дипломатичне представництво мало п'ятьох керівників: Миколу Левитського, Михайла Суковкіна, Олександра Лотоцького, Яна Токаржевського-Карашевича, Льва Лісняка, і кожен із них реалізовував державну місію відповідно до своїх сил, інтелекту й відданості національній ідеї. Помітної шкоди іміджові України своєю діяльністю завдав М. Суковкін, підтримуючи контакти в білогвардійському середовищі та демонструючи недержавницьку позицію. Основними напрямками діяльності дипломатичного представництва були: встановлення політичних і економічних відносин; поширення правдивої інформації про Україну; здобуття визнання УПЦ у Вселенському патріархаті; популяризування й організаційне закріплення ідеї Чорноморського союзу; організування допомоги українцям, які потрапили до Стамбула як військовополонені й біженці, та формування з них підрозділів української армії.

Посольство УНР припинило свою діяльність унаслідок підписання 1922 року міждержавних договорів Туреччини з РСФРР та УСРР. Однак взаємна дипломатична присутність УНР і Османської імперії 1918 року та перебування українського дипломатичного представництва в Стамбулі аж до червня 1922 року дає змогу стверджувати, що з відновленням державної незалежності України 1991 року українсько-турецькі дипломатичні відносини було не встановлено, а відновлено.

1. *Дацків І.Б.* Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917–1923 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Дип. акад. України при МЗС України. К., 2010. 34 с.
2. *Дацків І.Б.* Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.: монографія. Тернопіль: Астон, 2009. 520 с.
3. *Сергійчук Б.* Українсько-турецькі відносини в першій чверті XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. К., 2011. 19 с.
4. *Сергійчук Б.* На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. / Б. Сергійчук, В. Сергійчук. К.: ПП Сергійчук М.І., 2011. 320 с.
5. *Киримли Хакан.* Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–21 рр. / *Ucrainarma forum*. URL: <http://www.ucrainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>;
6. *Фархі Фурат Мехмет.* Оприлюднені документи османських архівів та їх важливість для дипломатичних відносин між Україною і Четверним Союзом // Україна та Німеччина: міждержавні відносини: зб. наук. праць. Київ – Чернігів, 2018. С. 165–172.
7. *Сергійчук Б.* Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 226–232.

8. *Сергійчук Б.* Документи з Османського архіву про розвиток консульських відносин між УНР і Туреччиною в 1920–1921 роках // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 20. Ч. 1. 2013. С. 156–160.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 52.
10. ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 111.
11. Накази про призначення та увільнення // Державний вістник. № 62. С. 1.
12. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). Київ: Темпора, 2007. 632 с.
13. *Коміренко І.* Мудроське перемир'я // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
14. *Кобилянський Л.* Українське посольство в Туреччині (1/XI 1918–22/IV 1919) // Нова Україна. Прага, червень – липень 1925. С. 77–91.
15. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 285.
16. Мухтар-бей у Чехівського // Трибуна. 4 січня 1919. С. 3.
17. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 126.
18. *Королів-Старий В.* Ювілей галицької «Просвіти» // ЛНВ. 1928. Т. 96. Кн. 9. С. 21–34.
19. *Єп. Дублянський А.* Проголошення автокефалії Української Православної Церкви 1 січня 1919 р. в Києві і ролі в цьому О. Лотоцького // Лицар праці і обов'язку: зб., присвяч. пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка / за ред. Б. Гошовського. Торонто: НТШ; Нью-Йорк: Євшан-Зілля, 1983. С. 53.
20. *Лотоцький О.* В Царгороді. Варшава, 1939. 180 с.
21. *Трембіцький В.* Зносини Української Держави 1918–1922 років з Царгородською Патріярхією // Богословія. Рим, 1965. Т. XXIX. Кн. 1–4. С. 63–88.
22. *Карманський П.* Кардинал П. Гаспарі й Україна // Діло. 27 листопада 1934. С. 2.
23. Токаржевський-Карашевич Я. Із сторінок української дипломатії – Олександр Лотоцький (1870–1939) // Українець і час. Париж, 23 березня 1952. Ч. 12 (275). С. 3–5.
24. *Матвієнко В.М.* Балтійські конференції 1919–20. Балто-Чорноморський союз // Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 1. С.101–103.
25. *Корольов Г.О.* Ідея чорноморської федерації у поглядах Михайла Грушевського // Український історичний журнал. № 6 (2011). С. 68–79.
26. *Домашенко Л.М.* Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття: автореф. ... канд. політ. наук: 23.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2008. 20 с.
27. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 311.
28. *Сергійчук Б.* Уряд УНР і Вселенський престол: з історії відносин // Людина і світ. 1997. № 2. С. 36–39.
29. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 97.
30. *Трембіцький В.* Зазнач. праця. С. 79.
31. *Андрушишин Б.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): навч. посібник. Київ.: Либідь, 1997. 176 с.
32. *Курас Г.* Дипломат, історик, патріот (Іван Токаржевський-Карашевич) // Наукові записки НаУОА. 2007. Вип. 9. С. 184–189.
33. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп.1. Спр 126.
34. Там само. Оп. 3. Спр. 50.
35. Там само. Оп. 2. Спр. 270.
36. Там само. Спр. 558.
37. Див.: *Гай-Нижник П.* Українсько-грузинські дипломатичні взаємини за часів УНР і ГДР (грудень 1918 р. – листопад 1921 р.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 24. Зовнішня політика і дипломатія: інституціоналізація, трансформація, традиціоналізм. Ч. 1. Київ, 2017. С. 82–91.
38. *Петлюра С.* Статті. Листи. Документи. Т. 4. Київ: ПП Сергійчук М.І., 704 с.

Iryna MATIASH,
*Doctor of History, Full Professor,
Leading Researcher, Department of History
of International Relations and Foreign Policy of Ukraine,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine,
Head of the Board, Scientific Society of the History
of Diplomacy and International Relations*

ACTIVITIES OF THE FIRST UKRAINIAN REPRESENTATION IN ISTANBUL: STATE MISSION OF DIPLOMATS

Abstract. The article offers an insight into the foundations and main directions of work of the Ukrainian diplomatic mission in Istanbul through the prism of the personalities of its leaders. The author paid particular attention to the problems that Ukrainians had to face at the first stage of the formation of Ukrainian-Turkish diplomatic relations. The article was prepared on the basis of archival information contained in documents, which are mainly stored in the Central State Archives of the High Authorities and Administration of Ukraine. The results of studies of Ukrainian and Turkish scientists are taken into account. Based on the documents revealed and historiography, it was stated that the activity of the first Ukrainian diplomatic mission in Turkey lasted more than three years. During April 1918 – June 1922, there were five heads of the diplomatic mission, namely Mykola Levytskyi, Mykhailo Sukovkin, Oleksandr Lototskyi, Jan Tokarzewski-Karaszewicz, Lev Lisniak, each of whom exerted best of their strengths, intelligence and devotion to the national idea to implement the state mission. Mykhailo Sukovkin inflicted harm on the image of Ukraine maintaining contacts within the White Guard and demonstrating a non-Ukrainian position.

The author states that the main areas of activity of the diplomatic mission were to establish political and economic relations, disseminate truthful information about Ukraine, achieve recognition of the Ukrainian Orthodox Church by the Ecumenical Patriarchate, popularise and institutionalise the idea of the Black Sea Union, organise aid to Ukrainian prisoners of war and refugees in Istanbul, form them into Ukrainian army units. The termination of the activities of the Embassy of the UPR was the result of the signing of interstate treaties between Turkey and the RSFSR and the Ukrainian SSR in 1922. The mutual diplomatic presence of the UPR and the Ottoman Empire in 1918 and the extension of the stay of the Ukrainian diplomatic mission in Istanbul in June 1922 give grounds to suggest that after the restoration of Ukraine's state independence in 1991, the Ukrainian-Turkish diplomatic relations were not established but restored.

Keywords: Ukrainian People's Republic, Ukrainian State, Embassy of the UPR in the Ottoman Empire, Brest Peace Treaty.

Павло ГАЙ-НИЖНИК,
доктор історичних наук,
заступник директора
Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України,
академік Академії політичних наук України

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ТА ГЕОСТРАТЕГІЧНЕ МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В КОНЦЕПЦІЇ ОУН(Б)

Анотація. У статті йдеться про зовнішньополітичні аспекти в ідеологічній концепції Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери із часу зміни становища й співвідношення сил на Східному фронті Другої світової війни 1943 року та її трансформування протягом наступних повоєнних десятиліть – до передодня відновлення державної незалежності України. Висвітлено геополітичні сподівання ОУН на збройне протистояння між СРСР і союзними США та Великою Британією, налагодження співпраці зі західними демократіями й погляди на загрози ядерної війни. Проаналізовано бачення Проводу ОУН(Б) геостратегічного місця майбутньої Української держави на міжнародній арені, пострадянському просторі та на карті Центрально-Східної Європи. З'ясовано роль незалежної України в міжнародній політиці, зокрема в ООН, ставлення до перспективи утворення об'єднаної Європи, війни в Афганістані, національно-визвольних рухів і холодної війни, а також до розпаду Радянського Союзу й відновлення незалежності України, її місця в пострадянському і європейському просторах.

Ключові слова: ОУН(Б), холодна війна, геополітика, національно-визвольні рухи.

Зовнішньополітична концепція та уявлення ОУН(Б) про гіпотетичну геополітичну конструкцію довкола майбутньої Української держави в разі успіху національно-визвольних рухів у Центрально-Східній Європі та розпаду Радянського Союзу після Другої світової війни є цікавим і повчальним не лише з історичного погляду, а й на майбуття – з огляду на вивчення логіки та політичних стереотипів чи мислення, зокрема щодо

ймовірних тенденцій розвою визвольної боротьби народів Російської Федерації та місця України в нових реаліях¹.

Як відомо, основна мета ОУН(б) у контексті боротьби з комуністично-шовінізмом полягала в тому, аби зруйнувати московську тюрму народів (СРСР); домогтися свободи всіх народів, котрі поневолила Москва, та їхнього права на власне державне життя; знищити комуністичну систему [2]. Саме за цих обставин, кардинально змінених із початком Другої світової війни, у серпні 1943 року ОУН зібрала свій III Великий надзвичайний збір, який «розглянув минулу боротьбу і розробив плани на майбутнє» [31, арк. 53]. Тож не дивно, що його учасники усвідомлювали доленосність і карколомність історичного моменту, коли «німецько-більшовицька війна докорінно змінила політичні відносини в Україні і створила нову ситуацію у політичному світі» [31, арк. 53].

ОУН визначала тогочасну глобальну бійню не як світову, а як Другу імперіалістичну війну, яка 1943 року вступила у свою кризову фазу. Так націоналісти засвідчили, що усвідомлюють справжні цілі обох протиборних таборів й критично оцінюють національно-визвольну риторику офіційної пропаганди як із боку Москви чи Берліна, так і з Лондона й Вашингтона. Провід ОУН на українських землях (ОУН на УЗ) передбачав, що людство перебуває «напередодні великої години національних революцій, які покладуть край злочинницьким війнам імперіалістів і зітруть з лиця землі тюрми народів імперії» [31, арк. 53–54].

Що ж до ситуації на Східному фронті та становища й перспектив українців у протистоянні Німеччини і Радянського Союзу – головних імперіалістичних держав, що воюють, – то Великий надзвичайний збір у своїй постанові однозначно зауважив, що не плекає ілюзій щодо цілей ні А. Гітлера, ані Й. Сталіна: «У нових відносинах наш народ, наша земля з її багатствами стали метою обох воюючих імперіалістів і територією найзапекліших воєнних подій. Розраховуючи на власні сили, український народ боровся і бореться надалі проти двох сильних та жорстоких напасників» [31, арк. 53–54]. Як зазначали провідники ОУН на УЗ, «у міру того, як зростає українська сила, перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України». Отож насамперед єдиним ладом, «який дасть справедливу розв'язку національного і соціального питання у цілому світі», є система вільних народів у власних самостійних державах та усунення національного поневолення й експлуатації одного народу іншим [31, арк. 53–54].

¹ У різні часи ту частину ОУН, що 1940 року об'єдналася навколо С. Бандери, називали неоднаково: ОУН революційна – ОУН(р); ОУН самостійників-державників – ОУН СД; ОУН на Українських Землях – ОУН на УЗ; ОУН революціонерів-бандерівців – ОУН(р-б); в еміграції – Закордонні частини ОУН (ЗЧ ОУН). Щоб уникнути плутанини чи непорозуміння, а також задля зручності читача, у назві статті цю організацію уніфіковано як ОУН(б).

Уже того ж року, окрім офіційно ухвалених документів і матеріалів, почали з'являтися публіцистичні твори, що ставили під сумнів ортодоксальну доктрину ОУН 1929–1941 років. Наприклад, Йосип Позичанюк («Д. Шахай») у другій частині («Тактика щодо російського народу») своєї праці «До питань боротьби за УССД» закликав українців відкинути сповідання «зоологічного» (тобто агресивного) націоналізму. Натомість його алгоритм побороення більшовизму передбачав «поступову ідею національної співпраці, миру й єдності на принципі волі, незалежності та дружби народів, як рівний з рівним. [...] Ми ставимо питання в площину соціально-політичної боротьби насамперед не під гаслами національної ворожнечі, а національної єдності в боротьбі з режимом загальної павперизації, соціальної нерівності, жорстокої експлуатації, визиску, безправ'я, приреченості на жертву в інтересах партійної верхівки і т. д.» [13, с. 205–206]. Автор закидав ортодоксам галоповану ідеологію «за вимріяну проблематичну українську імперію від Хусту до Казахстану», вигаданий поділ СРСР у невідомому майбутті й крутіж у лише українським колі проблем і мірил, що не наближало до вирішення нагальних питань сучасності. На противагу їм він був орієнтованим на розв'язання найближчих вузлів (на синицю в руках, а не журавля в небі), а отже, узяття дійового курсу щодо залучення всіх чинників (зокрема й російського), що допомогли б розвалити СРСР і здійснити в ньому революцію (чи анархію) як першу й головну передумову для творення УССД. Тож доволі сміливо заявив: «Ми сьогодні боремось не з “одвічним північним ворогом”, “москалями”, “лапотниками” тощо (весь цей дешевий патріотичний мотлох треба вже рішуче викинути з ужитку в пропаганді й узагалі в політичній термінології, познімавши, до речі, всі акценти з власного войовничого націоналізму, бо не націоналістичний галас нам потрібний, а націоналістична мета, в ім'я якої ми йдемо на все). Ми боремося не з російським народом, а з більшовизмом. Ми хочемо завалити не Росію, як символ російського патріотизму, не Москву (нагадуючи москалям усі історичні кривди – знайшли для того час! – а особливо більшовицькі кривди, перекладаючи відповідальність на весь російський народ) і не московську російську культуру, але тотальний більшовицький режим, більшовицьку (антинародну й антиросійську) культуру, червоний Кремль, як організатора й керівника грандіозної тотальної імперіалістичної машини, в поваленні якої ми зацікавлені» [13, с. 207].

Й. Позичанюк («Д. Шахай») висловив думку вийти поза межі суто національно-українського фронту, а надати йому обширу загальносоюзного, світового. Зокрема, протиставити інтернаціоналізмові більшовиків «ідеологію й гасла не провінції, а [...] гасла найширшого справжнього демократизму, гасла перебудови “тюрми народів” на основі демократичних

принципів [...] гасла соціального й політичного переустрою, завершення “класової боротьби”, знищення найбільш паразитарної класи інтернаціональної плутократії [...] знесення державного капіталізму і т. д., словом – гасла соціальної, політичної й національної революції і то в самій основі СРСР – в Росії насамперед» [13, с. 208]. Він переконував, що найпрогресивніші гасла на в СРСР – «Воля народам, воля людині» та «Єдиний фронт поневолених народів» – мали би йти поруч із закликами проти «російського імперіялізму» тощо. «Ми не збираємось з москалями христити дітей. Але ми не збираємось христити дітей з власними політичними “недоростками”», – недвозначно писав автор [13, с. 212–213]. Отже, за теорією Д. Шахая, перша фаза боротьби – у спільному з російським та іншими народами руйнуванні СРСР, друга ж – у конфлікті з тими росіянами, які прагнутимуть відбудови Росії як імперії та поневолення України. Утім, був переконаний він, після розпаду більшовицької імперії росіяни усвідомлять, що кожна нова імперія відкидає їхню свободу й вимагає величезних матеріальних ресурсів і людських жертв. Підтримали думки Й. Позичанюка й такі ідеологи ОУН в Україні, як Василь Мудрий («Я. Борович»), Михайло Дяченко, Омелян Логуш («О. Степанів»), а вже пізніше взяли на озброєння й розвинули провідні публіцисти націоналістичного підпілля в Україні, як-от Осип Дяків («О. Горновий»), Катерина Зарицька («У. Кужіль»), Петро Федун («П. Полтава») та інші.

Саме тому в рішеннях III Великого надзвичайного збору було зазначено, що «ОУН бореться проти імперіалістів та імперій, бо в них пануючий народ культурно, політично та економічно використовує інші народи», зокрема проти Радянського Союзу й німецької нової Європи [31, арк. 53]. До того ж акцентовано, що боротьба ця є світоглядною та ідеологічною, тобто не лише проти безпосередньо імперських державних утворень, а й «інтернаціоналістичних і фашистських програм та політичних концепцій, оскільки вони є загарбницьким інструментом політики імперіалістів», а отже, супроти російського комунізму й німецького націонал-соціалізму [31, арк. 53]. Зважаючи на викладене вище, ОУН на УЗ наголошувала, що розуміє приховану суть тих, хто заявляв про «звільнення» чи «взяття під опіку» інших народів, бо лукавими словами замасковано огидний зміст – гноблення, насильство, пограбування. Тому ОУН на українських землях відкрито заявила, що боротиметься проти російсько-більшовицьких та німецьких загарбників доти, поки не звільнить Україну від усіх «захисників і визволителів», доки не буде збудовано Українську Самостійну Соборну Державу.

Чи сподівався Провід ОУН на УЗ створити нове сприятливе геополітичне становище в національно-визвольній боротьбі проти СРСР за Українську державу? Так. І підставою для цього стали протиріччя між союзниками

в Другій світовій війні. Наприклад, народний комісар внутрішніх справ УРСР Василь Рясной 20 листопада 1944 року повідомляв народному комісарові внутрішніх справ СРСР, Генеральному секретареві державної безпеки Лаврентію Берії, що поміж чільних кіл ОУН та УПА в Україні ширяться чутки про неминучість збройного конфлікту між СРСР і союзниками, унаслідок якого Україна отримає незалежність. Невідворотність такої збройної сутички було аргументовано твердженням, що неможливо мирно розв'язати питання про післявоєнні кордони Польщі та її державний устрій, а також небажанням Великої Британії визнавати факт існування на континенті Європи могутньої Радянської держави. Мовляв, ОУН розраховувала на пряму військову допомогу з боку Сполученого Королівства в разі, якщо буде організовано збройне повстання українських націоналістів проти СРСР. В. Рясной доповідав Л. Берії, що інструктор бойової підготовки окружного Проводу ОУН по Львівській області Петро Дячишин зазначав: «Якщо раніше націоналісти мали надію на те, що німці зможуть розгромити Червону Армію, а самі в цій запеклій боротьбі значно ослабнуть, і виникне перспектива збройним шляхом домогтися встановлення “самостійної України”, то тепер націоналісти про німців уже навіть не згадують, бо сподіваються на нових союзників – англійців. Останнім часом поміж націоналістів почали інтенсивно ширити чутки про те, що після розгрому Німеччини, безсумнівно, розпочнеться війна між Радянським Союзом і союзними Великою Британією та Сполученими Штатами Америки, і тоді настане переддень національних революцій у Європі, під час яких українські націоналісти за підтримки англійців та американців зможуть здобути “самостійність” України, яка буде буфером між Росією і “демократичною” Європою» [26, с. 345]. Далі у звіті йшлося, що на початку вересня 1944 року в Радванецькому лісі Радехівського району було проведено нараду командирів сотень УПА, котру очолив представник од обласного й крайового Проводу ОУН. Він, зокрема, заявляв про неминучість війни між СРСР і союзниками, окреслював завдання УПА впродовж цієї війни, наголошуючи на незаперечній підтримці оунівців із боку англійців та американців у боротьбі проти Радянського Союзу [26, с. 345].

Очільник НКВС УРСР повідомляв також у Кремль зі Львова, що в агентурних матеріалах, які останнім часом надійшли до його відомства, відображено тенденції керівних кіл ОУН переорієнтуватися у своїй політиці на Британію та США. Він стверджував, що керівний склад ОУН обговорює підготовку повстання проти радянської влади в західних областях України до моменту завершення війни з гітлерівською Німеччиною. Плануючи в цей час повстання, оунівці передусім розраховували, що на ту пору між Радянським Союзом та Великою Британією виникнуть

розходження в питанні територіальних меж і державного устрою Польщі. Ба більше, оунівці (за даними радянської розвідки) сподівалися й на збройне зіткнення між СРСР і Сполученим Королівством. З огляду на такий розрахунок ОУН вважала, що Велика Британія тієї миті буде зацікавленою в повстанні та підтримає всі вимоги українських націоналістів, зокрема й надасть збройну допомогу в боротьбі проти Радянського Союзу [1, арк. 72–73].

Свідченням таких сподівань націоналістичних кіл щодо майбутньої сутички між СРСР та союзними державами Заходу є документальні факти. «На місце імперіялістичної Німеччини прийшла друга європейська (і азійська) імперіялістична суперниця, тим більш грізна й небезпечна, що овіяна легендою перемоги над гітлеризмом і з експортним ідейно-політичним багажем, що знаходить покупця також на внутрішніх ринках англійської імперії. Це є нова, відроджена большевицька Росія, що на руїні Німеччини успішно капіталізує свою перемогу. Для Англії, таким чином, війна не закінчена, і перед нею на всю широчінь стає питання третьої європейської війни», – йшлося в Декларації Проводу Організації українських націоналістів після закінчення Другої світової війни в Європі [4, арк. 8; 7]. У документі описано міжнародне становище, проаналізовано ідейно-політичні основи та перспективи українського національно-визвольного руху. Не розв'язувало протиріч і визвольних прагнень поневолених народів, на думку керівників ОУН, творення Організації Об'єднаних Націй (ООН): «Ми й на хвилину не сумніваємося, що ця організація ролі, яку вона собі декларативно ставить не сповнить [...] Це ще раз доказує, що людство прямує до нової війни, може ще більш жорстокої, як досі» [7, с. 125–126].

Надзвичайно цікавою та показовою із цього приводу є доповідна записка від 6 жовтня 1944 року обергрупенфюрера СС Г. Бергера райхсфюреру СС і райхсміністру внутрішніх справ Г. Гімmlеру про бесіду зі С. Бандерою напередодні. Коли Г. Бергер запропонував йому уявити, що було б, якби Німеччина уклала з Росією мир, то така ймовірність вразила С. Бандеру. «Він настільки переконаний у перемозі Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, – наголошував Г. Бергер, – що до цього дня ні про що таке взагалі не думав» [26, с. 327–328]. Крім того, С. Бандера заявив німцю: його рух став таким потужним і здобув так багато прихильників, що Сталіну не вдасться його придушити (лише натяк на звільнення їхньої землі дав би стільки добровольців, що успіх у цій боротьбі був би очевидним). До того ж, на думку С. Бандери, Й. Сталіну після завершення війни спочатку доведеться взятися за інші народи й залишити Україну в спокої (як зауважував Г. Бергер, ішлося про німців). Він також довго розмірковував, що успішне повстання проти Сталіна

можна буде розгорнути тільки тоді, коли російсько-українському народові більше не загрожуватиме небезпека ззовні [26, с. 328].

Проте слід зазначити, що натомість безпосередній керівник національно-визвольної боротьби в Україні Роман Шухевич не мислив так спрощено й прямолінійно, як емігрант С. Бандера. Він не вірив у початок швидкої війни між західними союзниками та радянським режимом і розраховував на протисталінську тривалу боротьбу, що й зазначив у своєму зверненні до командирів і бійців УПА від 1 січня 1945 року [12, с. 165]. Не вірив у війну СРСР із союзниками й інший провідний діяч ОУН Микола Лебедь, котрий в одному з листів до Р. Шухевича в січні 1945 року писав, що розрахунки на нову світову війну між Заходом і СРСР були утопічними, а боротьба за українську державність буде тривалою [14, с. 7].

До рук радянської держбезпеки потрапив також і зміст листа С. Бандери з Мюнхена до Р. Шухевича від 18 листопада 1945 року, в якому перший, зокрема, писав: «Зрозуміло, що тепер очевидним є політичний, дипломатичний конфлікт між Радянським Союзом, з одного боку, і союзниками – з іншого. Союзники твердим підходом до питання хочуть змусити більшовиків відступити на лінію 1939 р. Наполеглива політика більшовиків може призвести до війни. Ситуація схожа до тієї, яка була в 1940–1941 рр. [...] Тут наша зацікавленість і основне завдання. Самотужки та з допомогою союзників реалізувати власну концепцію – революцію народів» [26, с. 877]. Про війну між США та СРСР у щонайскорішому часі С. Бандера писав і Я. Старуху в листі від 4 березня 1946 року, що допомагає уявити систему координат його політичного мислення. «Абстрагуючи від дрібних тактичних розгрівок і ходів на світовій шахівниці, не дивлячись на ту цілу флюктуацію з замкненими очима у відношенні до політичних актуалій, “ворожу”, що війна буде в близькому часі. Кажу “ворожу” тому, що тої оцінки не дедукую з теперішнього стану і розвою ситуації, тільки спираю свій погляд на оцінці історичної й політичної конечности. Того процесу, до якого усі партнери вносять свій уділ своїм існуванням і діянням, що є їх природою, але якого то процесу ніхто не опановує, бо він, як зложене явище, має свою власну закономірність, напрям і ритм, – не обтяжуючи себе обґрунтованою аналітикою, розмірковував С. Бандера. – А даліше у мене доходить до голосу відчуття і політ[ичний] інстинкт. У висліді усього думаю, що війна буде скоро...» [15, с. 746–747].

Варто додати, що С. Бандера й пізніше не відступав од цієї концепції. Наприклад, 31 березня 1950 року у своєму першому інтерв'ю п'ятьом представникам американської преси в маленькому готелі в Грюнвальді, розташованому в горах Баварії поблизу Мюнхена, він говорив про потребу в допомозі українському національно-визвольному рухові з боку США й про те, що СРСР готує нову війну проти західних союзників.

Зокрема, передбачив, що невдовзі в Радянському Союзі відбудеться державний переворот і національно-державні революції, а також розповів про антибільшовицький блок, який було сформовано для підтримання повстання [28–30; 32–39]. Перед зустріччю представник С. Бандери повідомив журналістам: «Ми декілька разів намагалися встановити відповідні контакти з американською армією [...] Ми б хотіли запропонувати цінну інформацію, яку маємо зсередини СРСР. Натомість ми просимо лише про дозвіл проводити свою роботу на території окупованої Німеччини та невеличку американську допомогу в тренуванні й оснащенні наших підпільних бійців. Але ми так і не отримали від американців відповідей на наші спроби [...] Тому хочемо мати справу лише з представниками високого рівня, яким можемо довіряти» [30].

Кореспонденти, котрі прибули, аби взяти інтерв'ю, побачили в оточенні кремезних приватних охоронців Степана Бандеру – «невеликого чоловіка з блакитними очима, на зріст ледве 165 см (5'5"), із ямкою на підборідді» [36]. У розмові з ними С. Бандера застеріг держави Заходу від легальної співпраці зі советами, наголосивши, що Росія мобілізується для війни світового масштабу. Мовляв, його група отримала дані розвідки про те, що Радянський Союз розпочне справжню тотальну війну після того, як переконається, що не зміг досягнути своїх цілей через холодну війну. Він також додав, що, можливо, ці відомості вже й дійшли до контррозвідки США (Counterintelligence Corps, CIC), проте в нього немає з нею контактів. Відтак запевнив, що українці підтримають Захід у війні проти Росії, якщо їм гарантуватимуть національну незалежність [34–38]. Бандера переконував країни Заходу заохочувати підпільні рухи (як-от український) усередині Росії та її сателітів і так прискорити той день, коли він зможе організувати успішну революцію проти Кремля [30]. Зокрема, наголосив, що революційний переворот у Росії є лише питанням часу, а його послідовники надзвичайно активні в УРСР. І додав: «Зі зростанням нашої революції ми маємо намір атакувати в Україні авангард радянського режиму – війська НКВС (секретна служба) – і паралізувати весь державний устрій. Ми започаткуємо штурм режиму й певні, що інші нації під режимом будуть так само готові, як і українці» [39]. Однак повоєнне життя змушувало вносити деякі корективи не лише в діяльність революційно-визвольного підпілля в Україні, а й в окремі ідеологічні засади ОУН на українських землях. Відзначимо, що серед революційних кличів, під якими проходила боротьба поневолених народів СРСР, окрім гасел про повалення сталінської імперії, установалення національних урядів, здійснення національно-політичного самовизначення та державного відокремлення, був і заклик до повної демократизації всього державного й суспільного життя [7, с. 133].

У 1950-х роках Провід ОУН вважав, що майбутня Українська держава не має входити до міждержавних союзів (спілок), тобто мусить дотримуватися нейтрального статусу: «Українському народові не можна входити у ніякі союзи – федерації» [19, с. 6]. Таку позицію обумовлено побоюванням потрапити під вплив чи підпорядкування потужніших держав-сусідів тощо. Як наслідок, усі контакти українського народу з іншими народами й країнами розглядали лише на підставі відносин, як «рівний з рівним» [19, с. 7]. Воднораз під час суперечок між Закордонними частинами ОУН, Проводом ОУН на українських землях та Закордонним представництвом Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) С. Бандера (ЗЧ ОУН) критикував останнє за те, що «його політична практика являється безпринципною орієнтацією на США» [9, с. 323], звинувачуючи Вашингтон у тому, що «американська політика відносно України і інших підсоветських народів виразно взяла курс на піддержку проросійської єдиноділимської концепції й московських імперіялістичних сил, цілком ігноруючи визвольні змагання України за державну незалежність» [9, с. 324]. І це звучало доволі дивно, адже Степан Бандера сам шукав допомоги та підтримки в США й навіть заявляв про це публічно через пресу, а звинувачення УГВР у несамостійницькій щодо державності України політиці було маніпуляцією. Ба більше, після «викриття» ролі Української держави в тогочасному американському зовнішньополітичному курсі вже за кілька абзаців він стверджував цілком протилежне: «США є ведучою й головною силою цілого західного протибольшевицького бльоку, а по-друге, американська політика на цьому відтинку виявляється досить оповідною й активною, знаходиться в значно дальшому розвитковому ступені, ніж політика будь-якої іншої західної держави, які ще не виходять зі стадії досліджування неактивної повздержливости» [9, с. 325].

Про яку ж саме співпрацю зі США та їхніми союзниками писав С. Бандера? Перші спроби Референтури зовнішніх зв'язків УГВР встановити контакти зі США й Великою Британією через Югославію та Італію впродовж 1944–1945 років були невдалими. Однак улітку 1945 року перші зустрічі представників ЗП УГВР і «американських військових властей» у Цвікау та Ерфурті вже було проведено завдяки зусиллям А. Камінського через працівника американської розвідки (СІС) С. Скубіка, українця за походженням [10, с. 25]. На початку 1950-х років зав'язалися вже й домовленості з представниками адміністрації у Вашингтоні (з українського боку перемовинами займалися оунівці Микола Лебедь, о. Іван Гриньох, Анатоль Камінський і Мирослав Прокоп). Ідеться, зокрема, про те, як згадував член проводів ЗЦ (Закордонний центр – предтеча Закордонних частин) і ЗЧ ОУН (до 1948 року) та ОУН на УЗ,

один із співзасновників УГВР М. Прокоп, що ЗП УГВР уклало «домовлення» з діловими колами американського уряду про допомогу українському визвольному рухові під керівництвом УГВР у «провадженні» зовнішньополітичних акцій. «А самі зв'язки зі згаданими діловими колами, – наголошував М. Прокоп, – були послідовним продовженням тих заходів, які ОУН і УПА та підготовча комісія для створення УГВР провадили ще під час німецької окупації України для того, щоб донести інформації про становище в Україні до відома західних демократій, себто пробитися з ізоляції, в якій нацисти відгороджували Україну і її боротьбу від аліантів» [10, с. 6].

Одержував допомогу коштами від західних демократій, союзних до США, зокрема від розвідки Великої Британії, і Провід ЗЧ ОУН на чолі зі самим С. Бандерою «у нав'язуванні зв'язків» з українським підпіллям [10, с. 7]. Зауважу, що саме тоді Форін Офіс активно працював із російською шовіністичною формацією «Національно-трудоий союз» (НТС), із Суданом та УРСР у контексті ООН (проти чого виступали ЗЧ ОУН). У серцевині цієї розвідки діяльність ЗЧ ОУН відфільтровував радянський агент Кім Філбі, а у ФРН через Організацію Гелена із ЗЧ ОУН співпрацювали представники розвідувальної служби Західної Німеччини Гайнц Фельве та Ганс Клеменс [10, с. 59; 11, с. 103–130; 22, с. 153–155]. США ж ніяк не порушували політичну незалежність УГВР, котра у своїй діяльності керувалася принципами, які Великий збір УГВР схвалив у липні 1944 року. Серед них, зокрема, було чітке формулювання, що УГВР утворено на засадах цілковитої незалежності її прагнень од впливів сторонніх сил і чинників. А втім, літаками тих самих західних демократій (США й Великої Британії) за згодою С. Бандери в травні 1951 року до України було переправлено члена-засновника УГВР і члена Проводу ОУН В. Охримовича (представника ЗП УГВР), а також члена Проводу й шефа СБ ЗЧ ОУН М. Матвієнка (представника ЗЧ ОУН), зрештою, як і багатьох інших, котрі потрапили до рук радянських спецслужб².

У цьому контексті логіку тактики дій і стратегію політики на зовнішньому фронті проведів ОУН на УЗ й УГВР доступно пояснював П. Федун, котрий із цього приводу писав: «Ставлячи в нашої визвольній революційній боротьбі в першу чергу на власні сили українського народу, ми, разом з цим, якнайвиразніше мусимо освідомити собі той факт, що нам приходить вести нашу боротьбу проти однієї із найсильніших мілітарних дер-

² Наприклад, у травні 1951 року в Синявських лісах біля Любачева приземлилася парашутами група із чотирьох осіб; у травні 1952 року четверо висадилися з гумового човна на березі в районі Стільо; у травні 1953 року було здійснено дві висадки аеростатами, які випущено із західнонімецьких суден, що були під контролем Організації Гелена. До того ж англійці використовували судна цієї організації для перекидання людей до Латвії та Естонії [10, с. 65–66].

жав світу, проти імперії, яка сьогодні панує над 1/6 земної кулі із 200 мільйонами людей на ній. Наш противник – міцний. Питання про союзників у нашій визвольній протибольшевицькій боротьбі стає тому перед нами як одне з важливих питань нашої революційної стратегії» [17, с. 287]. Шукати співпрацю з державами Заходу, інформувати їх про УГВР – УПА – ОУН, щоб отримати від них політичну й матеріальну допомогу для національно-революційної боротьби, першою почала 1944 року Референтура зовнішніх зв'язків (Р-33) на чолі з Генеральним секретарем УГВР для зовнішніх справ М. Лебедем [10, с. 20]. Ще раніше, 1942 року, Провід ОУН розпочав перші спроби перемовин із поляками (представниками підпільної формації «Związek Walki Zbrojnej» – «Союз збройної боротьби»), які було відновлено 1943 року. Урешті 10 лютого 1944 року між ОУН і СЗБ (у порозумінні з Делегатурою польського екзильного уряду в Лондоні) було підписано спільний протокол, у якому йшлося, між іншим, і про зацікавленість в існуванні самостійних Української та Польської держав [5; 27].

Саме звідси бере свій початок не лише спроба ОУН налагодити контакти із західними демократіями, а й зародження концепції Антибільшовицького блоку народів (АБН). Про потребу залучення в союзники до українського фронту й інших народів, зокрема росіян, іще 1943 року писав Й. Позичанюк, що його процитовано вище, а за ним і П. Федун, О. Дяків, У. Кужіль та інші. Власне тому О. Дяків («О. Горновий») зауважував, що «відокремлення України звернене не проти російського народу, а виключно проти російсько-большевицьких імперіялістів, знищення яких є також в інтересах російського народу. Змагаючи до відокремлення України і перебудови СРСР на незалежні держави всіх народів СРСР, ми рівночасно прагнемо до якнайтіснішої співпраці в політичній, економічній і культурній галузях з російським народом, як і з усіма іншими народами» [8, с. 157]. Водночас восени 1954 року в інтерв'ю журналістові Гоппе німецької радіостанції в Кельні С. Бандера вкотре нагадав, що метою ОУН, зокрема, є «відновлення Самостійної Української Держави в національних етнографічних кордонах з демократичною системою правління, яка гарантувала б усім громадянам України демократичні свободи в усіх ділянках життя, а головню в ділянці духового, культурного, політичного і соціального буття» [3, с. 2]. У нього таки розвіялися сподівання на війну США й Британії проти СРСР, що поклала б початок визволенню України. Тож в одному з останніх своїх інтерв'ю в лютому 1959 року С. Бандера мусив визнати: «Переживаємо тепер затяжний етап у визвольній боротьбі й невідомо коли прийде дальша її фаза, бо це узалежнюється теж і від розвитку світового політичного положення» [21].

Тим часом майбуття принесло у світ холодну війну, а ОУН утратила багатьох своїх харизматичних провідників, зокрема й С. Бандеру (ЗЧ ОУН) та Р. Шухевича (ОУН на УЗ). На початку 1960-х років провідників організації надихнула ілюзія революційної ситуації в Радянському Союзі, за яку вони вважали появу шістдесятників, посилення дисидентського руху в СРСР загалом й УРСР зокрема, низку народних протестів і повстань на теренах Радянського Союзу (Норильськ, Теміртау, Новочеркаськ та ін.). Провід ОУН (революціонерів-бандерівців), як почали себе називати ЗЧ ОУН, що перебував в еміграції, сприйняв численні протестні виступи, страйки і новий виток судових процесів над дисидентами як зародження нової революційної хвилі, яка стане початком кінця радянської влади в Україні й призведе невдовзі до краху Радянського Союзу внаслідок вибуху ланцюга національно-визвольних революцій [2]. Тоді ж, 1964 року, ОУН маніфестувала, що «схвалює концепцію “об’єднаної Європи”, поскільки вона основана на принципі суверенної добровільності міжнародного спілкування окремих націй» [6, с. 16]. Незабаром (1967 року) було заявлено також, що «майбутнє України лежить на сході Європи», а тому поставало завдання «зв’язати ті великі простори з Європою в політичному, культурному, економічному і мілітарному аспектах, бо лише тоді Україна сповнить свою місію на грані двох світів». СРСР мав розпастися, а Московщину треба було втримати в етнографічних межах задля стримування її експансії. Тому «українська нація повинна плекати дух мілітаризму та кожночасної боеготовності».

Тож могли бути такі військово-політичні союзи:

1) Далекосхідний: Японія, Китай, Зовнішня Монголія, Сибірська республіка (якщо Сибір відділиться від Росії та всамостійниться), Ідель-Урал, Україна;

2) Південний пакт: Туркестан, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Киргизія, Північний Кавказ, Козакія, Україна (за умови, якщо ці країни всамостійняться від Московії):

а) Південноазійський пакт: Афганістан, Персія, Туреччина, Україна (якщо Московія втримає під своєю владою перелічені вище території);

3) Західний союз: Україна, Білорусь, Польща, країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія), можливо, і Фінляндія.

До того ж в інтересах України є існування Польської держави, яка би стримувала німецький тиск на схід, позаяк об’єднана в перспективі Німеччина, як прогнозували геополітичні стратеги ОУН(р-б), «стане сильною європейською потугою, яка може в майбутньому серйозно загрожувати інтересам української держави». Через таку загрозу, зазначали оунівські експерти, Польща змушена «буде жити в згоді з Україною», яка, своєю чергою, підтримуватиме Чехію та Словаччину [6, с. 21–22].

План поділу СРСР (1949 р.), який приписували Романові Шухевичу USSR partition plan (1949), ascribed to Roman Shukhevych

Передбачалося, що Україна знайде своє місце в європейському ринку. Що ж до ідей і концепцій об'єднаної Європи, то Київ не був би проти них. А от стосовно членства (зокрема і в ООН), то все мало залежати від того, які принципи буде покладено в основу цих об'єднань, і чи з погляду інтересів української нації «Україні відповідатиме приступлення до такого об'єднання», адже вона мусила б мати в них своє належне місце. Загалом же було спрогнозовано: «Українська держава потребуватиме щонайменше двадцять років для своєї розбудови і впорядкування народного господарства та закріплення всіх ділянок життя народу». Тож саме тому й потрібні вищезазначені військово-політичні союзи, аби за цей час не викликати передчасного конфлікту з Московщиною [6, с. 22].

На IV Великому зборі ОУН(р-б), що було проведено навесні 1968 року, новий провідник Ярослав Стецько нагадав, що Україна захищає національний принцип організації світу, суверенність нації та соціальну справедливість [23, с. 37]. Великий збір наголосив, що підтримує старе гасло «Свобода народам – свобода людині!» й схвалив іще один клич боротьби – «Київ проти Москви!» [18, с. 49]. Тоді ж передбачалося, що Українське державне правління (УДП) як речник суверенітету нації увійде (зокрема й із допомогою української еміграції) в дипломатичні взаємини з державами, котрі визнають незалежність України, і встановить із ними всебічні вільні взаємини. УДП також готове прийняти й надати підтримку

революційно-державним правлінням народів, які повстануть проти Росії [23, с. 143]. Відмовляючись од позаблокового статусу (з огляду на політику забезпечення інтегральності держави насамперед щодо Росії), Україна натомість мала б ініціювати політично-військові союзи з державами, інтереси та безпека яких сходитимуться з інтересами й безпекою України [23, с. 149]. Утім одночасно було беззастережно відкинуто будь-чії претензії на українські етнографічні землі, позаяк «передумовою співпраці і приязні України з її сусідами є визнання обома сторонами принципу державної незалежності і етнографічного принципу як основи для територіального розмежування» [23, с. 181]. Отже, ОУН(р-б) бачила Українську Самостійну Соборну Державу як єдиний організм, сформований з усіх українських етнічних земель.

Щодо міжнародних відносин та зовнішньої політики, то ОУН(р-б) стояла на позиції, що не лише російсько-радянська імперія має розпастися, а й похитнутися європейські імперії Заходу. Проте перебудову їхніх нещодавніх колоній на незалежні суверенні національні держави потрібно здійснювати не за колишнім колоніально-адміністративним принципом, а відповідно до національно-етнічних підстав. ОУН(р-б) також виступала проти двополярності світового укладу, передбачаючи його безперспективність. Позаяк кількість держав, які володіють ядерною зброєю, дедалі зростатиме. Було зазначено, що на розвиток міжнародних подій, передусім на рівновагу сил у світі, «великий вплив мають і матимуть нові технічні та наукові досягнення, зокрема практичне застосування нуклеарної енергії для мирних і воєнних цілей» [23, с. 170]. Тож у цьому висновку ОУН(р-б) цілком прозоро проглядається бачення перспективи майбутньої Української держави оволодіти ядерними технологіями та зброєю. І саме незалежна Україна, на думку тогочасних провідників ОУН(р-б), відіграватиме головну роль у світовому процесі розгортання національно-визвольних рухів та стане важливим гравцем у часи, коли розвиток міжнародних відносин «сприятиме у ще більшій мірі поліцентризациї і фрагментаризациї політичних, воєнних і господарських блоків, що уможливить творення нових силових центрів» [23, с. 171].

Чи покладалася ОУН(р-б) на визволення України з-під комуністичної окупації завдяки ядерній війні? Відповідь однозначна – ні! Усвідомлюючи ядерну загрозу, організація не воліла такого розв'язання питання державності, позаяк розуміла його катастрофічність. У цьому разі Україна стала би ціллю удару у відповідь і, як наслідок, перетворилася б на ядерне попелище [24, с. 202–204]. Власне, це чітко окреслено в постановах IV Великого збору ОУН. Згодом Я. Стецько додавав: «Причина моральної й ідейної кризи, що постала у відхристиянізованому західньому світі з приводу страху перед термоядерною зброєю,

ідеологічно й мілітарно-політично на ділі не існує в Україні тому, що розвал московсько-большевицької імперії здійсниться шляхом національно-визвольних революцій, проти яких окупанти не спроможні застосувати термоядерної зброї. З другого ж боку, “термоядерний пат” великих потуг також виключає термоядерну зброю, як засіб практичного застосування, подібно, як у минулому великі потуги зрезигнували з хемічної і бактеріологічної війни» [24, с. 31–32].

Так само в ОУН(р-б) не вважали, що українську державність можливо здобути лише за допомогою зовнішніх сил чи внаслідок війни Заходу з комуністичним блоком на чолі з СРСР. Наприклад, Лев Шанковський («Олег Мартович»), як і Степан Бандера, Ярослав Стецько та інші, вважав, що «стороння інтервенція не впливає корисно на розвиток революційної ситуації, навпаки – вона шкодить йому» [24, с. 157]. Тож «навіть “палацевий” чи “революційний” переворот у Кремлі, здійснений, напр., для “демократизації” імперії, не означатиме ще завершення української визвольної революції та досягнення революційної мети українського народу. Еволюційний шлях чи стороння інтервенція можуть принести ідентичні наслідки» [24, с. 162]. Він був переконаний, що «ні еволюційним шляхом, ні з допомогою сторонньої інтервенції визволення України не можна досягнути» й «обидва ці шляхи (еволюція і інтервенція) можуть мати для української справи катастрофічні наслідки». Отже, здобути Українську державу ОУН мала намір через національну й соціальну революції та національно-визвольну боротьбу українського народу [24, с. 161].

Згодом, восени 1974 року, звертаючись до українців, що служили в лавах Радянської армії, делегати V Великого збору ОУН(р-б) заперечували поширене на ту пору твердження, нібито організація прагне визволення України з-під комуністичної окупації навіть шляхом ядерної війни [18, с. 5]. «ОУН взагалі проти війни чужих держав на українській землі, бо це принесе знищення нашому народові. Але московські окупанти розташовують на Україні зброю масового нищення, і в майбутній війні, до якої вони готуються, хочуть, щоб уся сила відплатного атомного удару їх противників впала на Україну. Тому ОУН висунула іншу альтернативу: національно-визвольні революції поневолених націй, які зсередини розвалить російську тюрму народів і усунуть небезпеку атомної війни», – зазначено в збірнику матеріалів і постанов [18, с. 27–28].

Водночас ОУН не розглядала Україну як периферію світових процесів, а «завдяки її геополітичному положенню, економічним багатствам, кількості населення, революційно-динамічному людському потенціалові, ідейно-політичній концепції нового справедливого ладу в геополітичному просторі Європи та Азії» вбачала у ній світову проблему міжнародної політики. Передбачалося, що в міжнародному контексті «незалежна

Українська держава буде гарантією незалежності східноєвропейських і сумежних азійських народів», а «гармонійна політична і господарська співпраця вільної України з тими народами широко відчинить двері для оздоровлення відносин на Сході Європи та сумежної Азії і матиме велике значення для дальшого майбутнього цілої Європи» [18, с. 302]. Буде зруйновано тюрму народів (СРСР) на євразійському просторі, що матиме вирішальне значення для нового укладу сил на інших континентах.

Ставлення ж до ідеї об'єднаної Європи ОУН(р-б) у 1970-х роках було двояке. Якби сформували міцну об'єднану Західну Європу на базі Європи-батьківщини (а не соціалістичного намагання негувати чи применшити вагу націй) із проекцією деколонізації Європейського континенту (себто ліквідації Радянської імперії та повернення національно-державної незалежності поневоленим у СРСР і сателітних країнах народам), то такий розвиток подій було б визнано позитивним і Західна Європа відіграла би свою творчу роль у впорядкуванні відносин і встановленні тривалого справедливого миру не тільки на Європейському континенті. Проте ідея західноєвропейської федерації з панівною роллю тієї чи іншої потуги, як передбачав Провід ОУН(р-б), буде новою імперіальною формою, а запанування соціалістичних партій у різних країнах Західної Європи уможливить Москві інфільтрацію і демобілізування цієї формації. В ОУН(р-б) вважали, що Західна Європа не може створити жодної іншої тривалої конструкції, окрім мілітарно-економічної – задля оборони від нападу Москви з перспективою підтримання визвольної боротьби поневолених у СРСР і сателітних країнах народів.

За умови існування сильної Західної Європи тогочасна двобігуновість сил стала б неможливою, позаяк її (разом із Великою Британією) економічний і технологічний потенціал перевищував би потужності СРСР. Тож ОУН(р-б) розглядала об'єднання Західної Європи як створення важливого протиросійського бастиону, а не довгочасну конструкцію. Адже Західна Європа – це тільки частина Європи, а тому до ідеї об'єднаної Європи поневолені нації зможуть зайняти незалежне становище тільки тоді, коли будуть мати свої суверенні національні держави. Водночас ішлося про те, що економічна інтеграція західних держав і намір створити європейську федерацію чи конфедерацію можуть бути претекстом для ствердження з боку Москви, буцім у Європі період «малих» незалежних держав минув і що інтеграція на Заході вимагає інтегрування та втримування «федеративних» зв'язків на Сході. Отже, було зроблено висновок: розбудова європейського мілітарного потенціалу (зокрема і ядерного) за партнерства та союзу зі США – в інтересі вільних і поневолених націй, якщо буде забезпечено відповідну передумову, якою є політика визволення поневолених народів. Крім того, вважали, що існує

проблема не роззброєння вільного світу, а, навпаки, його доозброєння, зокрема й конвенційне. І в цьому важливу роль ОУН(р-б) надавала психологічно-політичній війні як передумові повстанської, що мала би перейти у визвольну конвенційну справедливу війну поневолених націй проти російського окупанта, які становили духову надпотугу й вирішальну силу епохи [18, с. 306–307].

Провід ОУН(р-б) наголошував і на тому, що «протиставляється всякій дискримінації націй, расизмові, старшобратству, антисемітизмові, теорії будь-якого герренфольку, націонал-соціалізму і всякого роду тоталітаризмові», прагне досягти «порозуміння з польським народом на засаді етнографічного визначення кордонів між обидвома народами і на засаді респектування держави кожного з них та спільного фронту проти спільних ворогів», що «бореться проти російської імперії, а не проти держави російського народу на його етнографічній території». Природними союзниками України вважав передусім «народи, поневолені в СРСР та в сателітних країнах» [18, с. 315–316]. Водночас за безумовного опертя українського народу на власні сили в національно-визвольній боротьбі керівництво організації враховувало, що імперативи визвольної боротьби українського народу вимагали брати до уваги всі можливості використання міжнародної кон'юнктури й різних специфічних ситуацій (напр., напруження між СРСР і Китаєм чи США) для висунення та позитивної розв'язки українського питання [18, с. 317, 319]. Якщо ж Заходу було не під силу реалізувати, скажімо, офензиву на Росію за визволення поневолених народів, зокрема на трибуні ООН, то ОУН(р-б) прагнула розв'язати ООН (як форум російської і комуністичної диверсії та пропаганди) й створити іншу міжнародну організацію з речниками вільних і поневолених націй, а не з агентами Москви. Як наслідок, мали би постати вільні, суверенні національні держави, а всілякі державні «унії», «союзи», «федерації» тощо в ОУН(р-б) вважали історичними анахронізмами й облудними гаслами імперіалістів для обману народів. Відтак «Хартія [О]ОН, резолюція [О]ОН про деколонізацію і Універсальна Деклярація прав людини мають бути здійснені в усьому світі» [18, с. 320–322].

У 1980-ті роки ОУН(р-б) увійшла з укотре повторюваними твердженнями, що нарешті «приходить епоха революцій і визвольних воєн» та з упевненістю, що «перед визвольними націоналізмами не втримається ніяка термоядерна зброя, бо вона теж є в наших руках». «Нації повстали, їх нічим не зламати!» – і тепер українську альтернативу, яку Захід залишив без уваги в Другій світовій війні, «не знехтують вільні народи в Третій світовій війні, якщо не схочуть самі зі своїми жінками й дітьми піти з димом пожерів» [16, с. 10]. Восени 1981 року VI Великий збір ОУН розглянув політичне становище у світі, в СРСР та, зокрема, Україні й організація

знову оголошувала переддень національної революції [25, с. 6]. У зверненні VI Великого збору до українців у вільному світі від імені його президії було зазначено, що «визріває черговий етап української визвольної боротьби, етап масового героїзму» [25, с. 102]. Одним із головних питань під час обговорення на Великому зборі 1981 року була загроза глобальної чи обмеженої термонуклеарної війни, альтернативою якій було визнано національно-визвольні революції України й інших поневолених народів³. Я. Стецько («Ст. Осінський») з цього приводу зазначав: «Концепція обмеженої термоядерної війни не є жодною розв'язкою світової політичної кризи, бо вона може привести до необмеженої ядерної війни. Тому постає наша альтернатива, яка, покищо, ще в потенційному стані щодо динамічного її розуміння офіційним Заходом. Вона не є вже в шухлядах, як резерва, але як предмет міркувань» [25, с. 53].

Ішлося, зокрема, про війну в Афганістані, що створила нову міжнародну ситуацію довкола СРСР, і про потребу ОУН(р-б) самозалучитися в цей комплексний конфлікт із метою мобілізації ісламського світу проти Росії та докластися до справи політичного розкладу бійців радянської армії за допомогою листівок ОУН і АБН та радіостанції. У цьому контексті Я. Стецько також здекларував намір звернутися «з пропозицією належних сугестій західним офіційним чинникам щодо акції за розвал російської імперії, згідно з кличем “Ніщо без нас про нас”», вказуючи Україну як центральну проблему цього фронту та його провідну силу. Позаяк він був переконаний, що саме в Афганістані українська справа зрушиться з місця, а отже, українці мають бути зацікавлені в якнайтривалішому втриманні афганського фронту та створенні й інших фронтів, систематично розбудовуючи проукраїнські позиції в ісламському світі [25, с. 54]. І це не дивно, адже, за словами Я. Стецька, уже тоді світ перебував у «третій Світовій війні» [25, с. 517].

Утім ця третя (холодна) світова війна таки допомогла зруйнувати СРСР та відновити Україні свою державну незалежність 1991 року. Проте й нині на порядку денному національної безпеки України та світового спокою і рівноваги – питання приборкання імперсько-войовничих та злочинно-терористичних дій і намірів правонаступниці Радянського Союзу, Російської Федерації. А відтак наріжним каменем є дилема існування РФ як нової тюрми народів та імперії зла, загрози світовій спільноті та планетарній безпеці.

³ За десятиліття дружина Я. Стецька й провідниця ОУН(р-б) Слава Стецько на Конференції українських націоналістів, яку було проведено 28–29 березня 1992 року в Київському будинку учителя, висловила підтримку з боку ОУН(р-б) ядерного знезброєння українського війська. «Ми виступаємо за без'ядерну Україну, але за знищення ядерної зброї на нашій території, а не вивіз її до Росії, щобі звідти зростаючі сили реакції шантажували нею і нас, і весь миролюбний світ», – заявила С. Стецько [20, с. 24–25].

1. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 9478. Оп. 1. Д. 399.
2. *Гай-Нижник П.* Українська Держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН-6 (1940–1990 рр.). К.: Крок, 2020. 432 с.
3. Гомін України. Торонто. 7 січня 1955. Ч. 1–2. 20 с.
4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-753. Оп. 1. Спр. 2.
5. Бюлетень Президії ЗП УГВР. Нью-Йорк. Червень 1984.
6. Бюлетень Т. П. ОУН (В. Б.). 1967. Ч. 3–4.
7. Деклярація Проводу Організації Українських Націоналістів після закінчення другої світової війни в Європі // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955р.: збірка документів. 1955. С. 124–133.
8. *Дяків-Горновий О.* Ідея і Чин. Повна збірка творів. Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен: Товариство колишніх вояків У.П.А, 1968. 408 с.
9. Життя і діяльність Степана Бандери: документи і матеріали / ред. і упоряд. М. Посівнич. Тернопіль: Астон, 2008. 443 с.
10. *Камінський А.* Від насильної до мирної революції. Нью-Йорк; Лондон; Сідней, 1996. 143 с.
11. *Камінський А.* Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер; Мюнхен; Нью-Йорк: Видання Політичної Ради ОУНз, 1982. 264 с.
12. *Кентій А.В.* Українська Повстанська Армія в 1944–1945 рр. К., 1999. 219 с.
13. *Шахай Д.* Тактика щодо російського народу // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Кн. 1 (1944–1945). Торонто: Літопис УПА, 1980. 319 с.
14. *Дужий П.* Три листи з-за кордону (свідчення) // Шлях перемоги. 5 лютого 1994. С. 7.
15. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 21: Ярослав Старух. Документи і матеріали / упор. В. Мороз. Київ; Торонто, 2012. 1008 с.
16. Маніфест Організації Українських Націоналістів (ОУН). Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1981. 20 с.
17. *Федун П.* Концепція Самостійної України. Том 1: Твори / упоряд. і відп. ред. М.В. Романюк. Львів, 2008. 720 с.
18. П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й постанови. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1975. 374 с.
19. *Рамзенко В.* Чому ми за Українську Самостійну Соборну Державу. Київ; Львів: Друкарня ОУН ім. полк. Шелеста, 1951. 40 с.
20. *Стецько С.* Український націоналізм і його роля в закріпленні та розбудові Української Самостійної Соборної Держави // Конференція українських націоналістів. Київ, 28–29 березня 1992 р.: доповіді, дискусії, постанови. Лондон; Київ: Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС), 1992. С. 24–25.
21. У 25-ліття ОУН (Промова на Академії для відзначення 25-ліття ОУН у Менчестері, 1954 р.) // Визвольний шлях. Річник XXII. Кн. 10 (259). Жовтень 1969. С. 1155–1158.
22. *Филби К.* Моя тайная война. Москва: Воениздат, 1980. 191 с.
23. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Т. 1: Постанови. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1969. 249 с.
24. Зазнач. праця. Т. 2: Доповіді й статті. 1972. 320 с.
25. Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Матеріали й постанови. Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1984. 631 с.
26. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы. В 2 т. Т. 2: 1944–1945 / под ред. А.Н. Артизова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2012. 1167 с.
27. Український Самостійник. 1959. Ч. 25.
28. *Ada Evening News* (1950). Oklahoma. 2 April.
29. *Austin American* (1950). Texas. 1 April.
30. *Austin American* (1950). Texas. 7 April.
31. Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau. RW 5/464.
32. *Dubuque Telegraph Herald* (1950). Iowa. 2 April.
33. *Galveston Daily News* (1950). Texas. 1 April.
34. *Janesville Daily Gazette* (1950). Wisconsin. 1 April.
35. *Charleston Daily Mail* (1950). West Virginia. 1 April.
36. *Logansport Press* (1950). Indiana. 2 April.
37. *Portland Press Herald* (1950). Maine. 2 April.
38. *Reno Evening Gazette* (1950). Nevada. 1 April.
39. *Winnipeg Free Press* (1950). Manitoba. 1 April.

Pavlo HAI-NYZHNYK,
*Doctor of History,
Deputy Director,
Scientific Research Institute of Ukrainian Studies,
Ministry of Education and Science of Ukraine,
Corresponding Member of the Academy of Political Science of Ukraine*

FOREIGN POLICY ASPECTS OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE AND THE GEOSTRATEGIC PLACE OF THE UKRAINIAN STATE IN THE CONCEPT OF THE OUN-B

Abstract. The article deals with the foreign policy aspects in the ideological concept of Stepan Bandera's Organisation of Ukrainian Nationatists (OUN-B) during the period from the change of position and balance of forces in the Eastern Front of World War II in 1943 and its transformation during the following postwar decades until the eve of the restoration of Ukraine's independence. The author examines the OUN's geopolitical calculations for an armed confrontation between the USSR, on the one hand, and the allied United States and Great Britain, on the other; the beginning of the search for ways of the organisation's cooperation with Western democracies; its attitude to the threat of a nuclear war, etc. Also analysed is the OUN-B leadership's vision of the geostrategic place of the future Ukrainian state in the international arena and, in particular, in the post-Soviet space and on the map of Central and Eastern Europe. The article sheds light on the vision of the role and place of independent Ukraine in international politics, particularly with respect to possible military and political blocs, Ukraine's role in the United Nations, its attitude to the prospect of united Europe, the war in Afghanistan, national liberation movements and the Cold War, the collapse of the Soviet Union, the restoration of Ukraine's state independence, and its place in the post-Soviet and European space.

By way of conclusion, the author argues that the Cold War turned out to be helpful in the dissolution of the Soviet Union and allowed Ukraine to restore its national independence in 1991. Nonetheless, the modern national security agenda of Ukraine and the need for the world's peace and balance necessitate curbing the imperialist, bellicose, and culpably terrorist actions and intents of Russia, the successor of the USSR.

Keywords: OUN-B, Cold War, geopolitics, national liberation movements.

Теофіл РЕНДЮК,
доктор історичних наук,
директор Інституту добросусідства

АПОГЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ НАДЗВИЧАЙНОЇ ДИПЛОМАТИЧНОЇ МІСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В РУМУНІЇ (1921 РІК)

Анотація. У статті проаналізовано особливості діяльності Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки (НДМ УНР) в Румунії впродовж 1921 року, коли всю територію України окупували більшовицькі війська. Державний центр УНР в екзилі вважав Румунію важливим військово-політичним партнером у боротьбі за незалежність України. Зі свого боку, тодішнє румунське керівництво було глибоко зацікавлене в існуванні самостійної України – насамперед як військово-політичного буфера між королівською Румунією та експансіоністською радянською Росією.

Підкреслено доволі сприятливі політичні умови для функціонування НДМ УНР у Румунії. Зокрема те, що протягом 1921 року голова місії, видатний дипломат Костянтин Мацієвич провів важливі зустрічі з королем Румунії Фердинандом I, налагодив співпрацю з очільниками румунських урядів, міністрами закордонних справ у військових справах, а також із повноважними парламентарями й політиками, обговорив співробітництво Директорії УНР із Румунією, завзято відстоюючи українське питання.

Висвітлено, що в складі НДМ УНР у Бухаресті активно працювала військова секція, яку з червня 1921 року очолював досвідчений український генерал Сергій Дельвіг.

Розкрито також деталі формування на території Румунії Бессарабської (Південної) повстанської групи в складі Повстанської армії УНР зі штабом у Кишиневі для участі в Другому зимовому поході.

Ключові слова: Надзвичайна дипломатична місія, Українська Народна Республіка, Директорія, Королівство Румунія, Армія УНР, інтерновані вояки, партизансько-повстанські групи, Другий зимовий похід.

Для Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки (НДМ УНР) доби Директорії в Румунії 1921 рік став найбільш ефективним і повномасштабним за всю шестирічну діяльність українських диппред-

ставництв, які функціонували в Яссах і Бухаресті впродовж 1918–1923 рр. Це зумовлено релятивною стабілізацією параметрів українсько-румунських відносин, принципами двосторонніх тогочасних взаємин і тим, що Директорія УНР вважала сусідню Румунію зацікавленим прибічником у боротьбі проти тотальної більшовицької навали зі Сходу, що загрожувала обом країнам.

Загалом 1920 рік, як і попередній, завершився успішним політичним, військовим й економічним співробітництвом УНР та Королівства Румунія. Специфіка ж 1921 року полягала в потребі надання масштабної допомоги громадянам з України, які опинилися на території сусідньої країни не з власної волі. Поміж них були не тільки військовослужбовці, а й політичні діячі, представники наукової та культурної інтелігенції, робітники й селяни, котрі активно підтримували ідею визволення України від більшовицької влади. Зокрема, на початку третього десятиліття ХХ сторіччя на території Румунії одночасно перебували організовані підрозділи Армії УНР, що були вимушені покинути Батьківщину після поразки визвольних змагань за незалежність України; мирні мешканці з багатьох регіонів нашої країни, котрі залишали рідні землі після встановлення там радянської влади, а також представники різних політичних і військових формувань, як-от врангелівці, денікінці чи анархісти отамана Нестора Махна, які були вихідцями з України. Відомо, що десята частина із сорока- чи п'ятдесятитисячної української тодішньої еміграції опинилася на території Румунії [1]. Однак Королівська Румунія на ту пору перебувала в складних умовах післявоєнної розрухи 1918–1921 років – голоду, епідемій і низького рівня соціально-економічного життя. Усі ці обставини вимагали від Голови НДМ УНР у Бухаресті Костянтина Мацієвича та його підлеглих майстерної тактики, професійного підходу та дотримання етичних норм у роботі з емігрантами – представниками різних соціальних і політичних груп, а також виконання власних незмінних патріотичних обов'язків.

Треба зауважити, що протягом 1921 року політичні умови для функціонування НДМ УНР у Румунії були сприятливими. Як писав сам К. Мацієвич у листі Міністру народної освіти Петрові Холодному (1876–1930 рр.), «наша Місія придбала необхідні зв'язки, – а головне набула репутацію лояльної інституції, яка не має жадних намірів вмішуватися в внутрішні діла заприязненої держави» [2]. Свідченням активної роботи К. Мацієвича в Бухаресті є нотне листування з Міністерством закордонних справ Королівства Румунія, до якого він системно звертався з предметними листами, написаними на бланках місії («Надзвичайна Дипломатична Місія Української Народної Республіки в Бухаресті») або на його особистому – «Голова Дипломатичної Місії України в Румунії» [3]. За результатами листування та зустрічей, які було проведено з представниками офі-

ційної влади країни перебування, очільник української місії інформував центр щодо «прихильності, з якою Румунський Уряд взагалі ставиться до України» [4]. Це був знаковий сигнал для розвитку українсько-румунських відносин на початку третього десятиріччя XX століття. До того ж К. Мацієвич упродовж 1921 року налагодив зв'язки з главами румунських урядів, міністрами закордонних справ, у справах війни, а також із повноважними парламентарями; обговорив стан співробітництва Уряду УНР із Румунією, завзято відстоюючи українську справу. У цьому контексті показовою є позиція самого тодішнього Прем'єр-міністра Румунії Йонела Бретіану (1864–1927 рр.) щодо українського питання. Після зустрічі з К. Мацієвичем він писав, що «відродження незалежної України відповідає нашим життєвим інтересам, а отже наші симпатії щодо української справи мають більш ніж платонічну базу» [5]. Зважаючи на це, слід наголосити, що допомога Румунії, спрямована на збереження українського війська на її території з метою продовжити боротьбу за незалежність України, була надзвичайно важливою для Уряду УНР в екзилі. Тому він був змушений і надалі, як і в 1919–1920 роках, тимчасово не зважати на анексію Північної Буковини та Південної Бессарабії, яку румуни здійснили 1918 року.

Отож К. Мацієвич повідомив, що «надзвичайно важливий і приємний факт – це збільшення кількості щирих друзів українських визвольних змагань серед румунського народу, в гостинному оточенню якого нам судила доля перебувати» [6].

За таких умов НДМ УНР у Бухаресті могла сподіватися на румунську підтримку в багатьох проектах, дотичних до інтересів УНР у Румунії та поза її межами. Це було доведено на практиці впродовж 1921 року. Безперечно, вагомим був і внесок українського дипломата високого рівня К. Мацієвича, авторитет якого визнавали не тільки в Україні, а й за кордоном. Свідченням цього є його призначення керуючим справами дипломатичного представництва УНР у Болгарії [7] після того, як Олександр Шульгин остаточно покинув Софію, а Посол України в Туреччині Олександр Лотоцький завершив свою місію в Болгарії за сумісництвом [8].

5 березня 1921 року К. Мацієвич приїхав до Софії з метою встановлення офіційних контактів з урядовцями Болгарського царства. Незабаром, 10 березня, він вручив Вірчі грамоти Прем'єр-міністру Болгарії Александру Стамболійському.

Слід зазначити, що К. Мацієвич, як досвідчений дипломат, добре знав неоднозначне ставлення тогочасного болгарського керівництва до УНР. У грудні 1920 року в Бухаресті він обговорив з А. Стамболійським українське питання зокрема та ситуацію в Україні загалом. Прем'єр-міністра Болгарії вдалося переконати тоді в прихильності до УНР. Урядовець

висловив упевненість, що «незалежна Україна буде існувати» [9]. Однак прибувши за три місяці до Софії, К. Мацієвич переконався в цілковитій необізнаності болгарської політичної еліти з українського питання, а також у тому, як упереджено й спотворено його сприймали з вуст проросійських врангелівців та численних росіян-іммігрантів. Позицію болгарського керівництва щодо України висловив тодішній керуючий справами зовнішньополітичного відомства Болгарського царства Сімеон Радев: «Наше положення юридичне в справі України зараз є досить неясне [...] Тим більш, що тепер, коли вся Україна занята більшовиками, а ваш Уряд і армія знаходяться на емігрантському становищі, питання Українське з правно-формального боку являється дуже трудним і заплутаним» [10, арк. 113–113 зв.]. У відповідь новопризначений очільник Посольства УНР у Софії чітко зазначив: «...щодо сучасного [мо]менту, то росіяни зробили все, аби цілком повернути нас на шлях самостійності і незалежності. Вони при всіх своїх урядах тільки і робили те, що покоряли і грабили Україну. Більшевики цю грабіжку довели до такої цинічної одвертості, що навіть і наш простий нарід зрозумів значення державної незалежності і за три роки національно виріс так, як інші народи не виростають і в тридцять літ [...] ми тепер твердо стоїмо на ґрунті самостійності, а що буде далі, побачимо. Во всякім разі розмова про федерацію можлива лише, як розмова рівного з рівним» [10, арк. 113 зв.].

Усупереч сукупності політичних, військових, економічних і культурно-освітніх проблем, а також попри активне залучення К. Мацієвича до участі в міжнародних заходах, що сприяли розвитку української справи, та його призначення за сумісництвом керівником Посольства УНР у Болгарії, головним напрямом роботи української Надзвичайної дипломатичної місії в Бухаресті впродовж 1921 року було згуртовування патріотично налаштованої чисельної військової, політичної та цивільної еміграцій у межах усієї тогочасної Румунії.

Зі свого боку, румунська офіційна влада чітко розрізняла українську військову й політичну еміграцію від російської, убачаючи в першій потенційний чинник можливої протидії експансії Росії [11]. Для тодішньої Румунії варіант збройного протистояння з більшовицькою Росією був цілком реальним, позаяк не вдалося нормалізувати відносини Бухареста з Москвою [12]. Тому румунське керівництво розглядало українське еміграційне військо як додатковий аргумент зазначеного ймовірного протистояння з експансіоністською Росією. Українські військові формування на території Румунії можна було застосувати для боротьби з більшовиками, а надто 1921 року, коли постійні прикордонні сутички вздовж річки Дністер могли перерости в радянсько-румунський збройний міждержавний конфлікт [13]. Сутність питання щодо причини, з якої Румунія

підтримувала інтернованих вояків Армії УНР на своїй території, вдало розкрили українські дослідники Ігор Срібняк та Ярослав Попенко. Зокрема, вони зауважують: «Спільність вищого державного інтересу двох країн, що полягав у послідовному протистоянні радянській Росії, обумовлювала кооперацію їх зусиль в антибільшовицькій військово-агентурній діяльності протягом 1920–1921 рр. Усвідомлення потенційної загрози Москви, яка тільки номінально погодилась з приєднанням Румунією Бессарабії, об'єктивно підштовхувало Бухарест до розігрування “української карти”» [14].

Саме таке позитивне ставлення й зумовило ту підвищену увагу до проукраїнських військовиків-емігрантів із боку високого та найвищого румунського керівництва з появою на території Румунії нової хвилі військовослужбовців УНР. Це яскраво засвідчує достеменний історичний факт: полковника Гната Порохівського прийняв особисто король Румунії Фердинанд I, однак не без допомоги К. Мацієвича, котрий зумів швидко встановити контакти з військовими емігрантами. Разом із Головою НДМ у Бухаресті він домігся покращення умов для перебування українських військовиків-емігрантів у Румунії [15]. У мемуарах його доньки Ольги Порохівської-Андрич написано: «1921 рік... Полковник Порохівський був на аудієнції у короля Фердинанда, домагаючись найліпших умов для українських емігрантів. Король приязно віднісся до українського війська, примушеного історичними обставинами просити політичний притулок у сусідній гостинній країні» [16]¹. Слід зазначити, що протокольні зустрічі з королем Румунії в Бухаресті та Брашові мали позитивні наслідки. «В червні місяці (1921 р. – *Авт.*) в Брашові в присутності Короля Румунії Фердинанда I і всієї королівської родини, відбулося відкриття пам'ятника на цвинтарю вояків, погібших в бійці під Брашовим підчас визвольної війни (для Румунії – період 1916–1918 рр. – *Авт.*). На цьому відкритті були представлені всі румунські частини і делегація від нас в присутності короля зложила на пам'ятник вінок. Король ласкаво звернувся до мене з де-кількома запитаннями» [17], – так у мемуарах Г. Порохівський описав свою другу зустріч із тодішнім королем Румунії. Конкретним результатом цієї зустрічі та румунської підтримки загалом стало розквартирування українських військовиків-емігрантів у містах Джурджу, Фегераш та Орадя-Маре, де на ту пору були кращі умови для життя й адаптування до нових реалій. Тож невдовзі після розмови з румунським королем українських вояків, які до цього мешкали у фортеці Четецуї, розташованій у місті Брашові, оселили як вільних працівників на цукровому заводі в містечку Джурджу, що на

¹ Рукопис спогадів О. Порохівська-Андрич передала авторові у квітні 2007 року. Після реєстрації в канцелярії Посольства України в Румунії рукопис було передано через посередництво дипломатичних кур'єрів до Києва, де його зберігають у Центральному державному архіві зарубіжної україніки – фонд 1, опис 5.

Дунаї, з куди ліпшими умовами проживання. «В тому ж місяці, – зафіксував у своїх спогадах Г. Порохівський, – сотник Середа з трьома сотнями та гарматною батареєю відправився в Джурджу на будівлю цукроварні [...] Але весь час сотник Середа підтримував зі мною самий тісний зв'язок, а козаки Джурджівської групи прислали що-місяця певну суму грошей для козаків робочої сотні, яка була в “Четецуї”» [18]. Отже, можемо дійти двох чітко окреслених висновків щодо: 1) позитивного ставлення з боку керівництва Королівства Румунія до чисельного угруповання української військової еміграції, яку впродовж 1921 року було розквартировано в румунському місті Брашові; 2) суворої дисципліни, що панувала поміж вояків-емігрантів з України, та шанобливого ставлення до їхнього бойового командира – полковника Гната Порохівського.

Сам Г. Порохівський процес переїзду потягом до Брашова – через міста Белці, Ясси – та розквартирування своєї 2-ї Запасної кулеметної бригади 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР чисельністю «868 осіб, в тому числі понад 230 старшин» [19] у цьому трансильванському місті описував так: «Переїхали Прут. Поїхали по дійсній Румунії, яка навіть в офіційних листуваннях носить назву “Старого Королівства” на відміну від приєднаних до Румунії після війни нових провінцій, які називаються “Королівством Новим” [...] Становище наше було неясне. Ми не були полонені, але були невольники [...] ми прийшли до них добровільно [...] настоювали на обмеженні наших вимог та повної коректності до румун, встановлення суворої дисципліни в частинах і введення зношень з румунами по питанням службовим лише через командирів частини. Останній погляд переміг вже тому, що я його завів з першого менту переходу через Дністер і він, на загальну користь, панував всі роки нашого таборового життя [...] Але в той мент ми не знали, що нас чекає [...] А потяг темним змієм підіймався все вище і вище, а під ранок почав спускатися в одну з багатіших долин Семигороддя. Ми проїхали повітові міста Чук-Середа та Святий Георгій (український переклад назв міст М'єркуря-Чук та Сфинту-Георге. – *Авт.*) й туманним днем прибули до Брашова [...] На двірці зустрів нас комендант брашовських таборів для інтернованих полковник Моску зі своїм штабом. Після короткого обопільного зазнайомлення, частинам наказано було відправитися в лазню, а я у місто для ознайомлення з умовами нашого розташування. Для нас було призначено два окремі пункти: Бараки “Бартоломей” та твердиня “Четецуя” [...] Оглянувши “Бартоломей” я побачив, що в бараках на нарах лежать нові матраси, покриті простинами, ковдрами, подушки набито соломною та ще страва приготовлена в достатньої кількості. Для двадцяти старшин, які мусіли залишитися при козаках в “Бартоломей”, була оборудована окрема кімната з ліжками та інвентарем [...] І в “Четецуї” я застав все наготові.

Комендант “Четецуї”, поручик Тісеску [...] показав мені всі кімнати, просячи зауважити, чого ще не вистачає і що потрібно змінити до ліпшого. Але все переходило мої очікування й я міг тільки подякувати за турботи» [20]. Тобто представники нової масової хвилі української військової еміграції вже з моменту прибуття та перших днів перебування в Румунії відчували доброзичливе ставлення з боку місцевого військового командування й отримали у двох зазначених таборах для інтернування доволі сприятливі для життя умови – контрольований порядок, адаптований санітарний режим, чисту білизну й повноцінне харчування. «Всі інтерновані отримували пайок румунського солдата» [21]. Це засвідчує інформаційний лист Міністерства у справах війни Міністерству закордонних справ Королівства Румунія від 2 лютого 1921 року: «Маю честь поінформувати, що у зв'язку з інтернованими українськими солдатами, румунська влада вжила наступні заходи: До тепер, у м. Брашов, було інтерновано 504 солдатів та 840 офіцерів. Було видано наказ про переведення решти людей (приблизно 600). Умови інтернованих солдатів в Брашовському таборі є задовільними, вони отримують такий же харчовий пайок як і наші солдати. Для офіцерів їжа готується окремо. Міністерство війни зробило все щоби умови проживання українців були якнайкращими, тим більше, що не існує почуття ворожості між нами і Україною» [22].

Доказом реальної матеріально-фінансової допомоги українським військовикам із боку Міністерства у справах війни Королівства Румунія є «Звіт секретаря військової секції НДМ УНР в Румунії поручика В. Гиренка про становище інтернованих старшин і козаків Армії УНР на території Румунії» від 4 червня 1921 року: «В останні дні нами одержано від Міністерства Війни Роминського повідомлення, що Радою Міністрів Роминії постановлено: всім інтернованим на території Роминії старшинам українцям [...] видати по комплекту одягу та по два комплекти білизни; місячна платня для цих старшин затверджується по 300 леїв кожному» [23]. Для порівняння зазначимо, що козаки, яких Уряд Румунії погодився взяти «на різні роботи при військових інституціях», стали отримувати лише по 12 леїв щоденно, а звичайні робітники «при двох цукроварнях» – 10 леїв [23]. Із цього погляду становище українських вояків у Румунії суттєво відрізнялося від тих жаклих умов, у яких, як відомо, перебували їхні колеги в таборах для інтернованих у сусідній Польщі.

За таких сприятливих обставин Г. Порохівський і румунська військова адміністрація швидко визначили порядок перебування українських вояків у Брашові. «Організація наша в ті часи була така, – писав згодом український військовик у своїх спогадах, – румунська влада визнала мене комендантом обох таборів [...] У кожному таборі був український комендант, якому безпосередньо підлягали всі інтерновані. Румунські комен-

данти дотичних таборів зносилися по всіх справах лише з українськими комендантами [...] Козаки утримували табор в порядку [...] Під керуванням сотника Середи життя в таборі було на такій висоті, на яку тільки можна було підняти в тих умовах. В помешканнях чистота, повний порядок в одязі; люди вимиті, виголені, пострижені, по військовому підтягнуті. Призначалися вартові: старшини по табору, бунчужні по куріням, підстаршини по сотням та окремих вартовий по кухні. Страва роздавалася в повному порядку в присутності командирів сотень. Про всякі порушення порядку докладалося по команді» [24]. Отже, кулеметна бригада Г. Порохівського зуміла зберегти в нових умовах еміграції сталий статутний порядок справжньої української військової частини. Зі свого боку, румунська влада не втручалась у внутрішнє життя інтернованих, а це сприяло збереженню в їхніх таборах організаційної структури звичного для них ладу, що панував у регулярних підрозділах Армії УНР.

Командир бригади здобув не тільки заслужений авторитет поміж підлеглих, а й високу оцінку місцевої військової адміністрації та румунського уряду. «Як комендант інтернованих у таборі українців, полковник Гнат Порохівський, – зазначала в мемуарах його донька О. Андрич-Порохівська, – був відзначений румунськими властями за те, що у таборі панувала встановлена ним дисципліна, українці були задоволені (наскільки це було можливо далеко від батьківщини та своїх родин) та спокійно виконували необхідні роботи. За зразкову поведінку і порядок встановлений у таборі українських емігрантів полковник Гнат Порохівський отримав похвальний лист від румунського уряду» [25].

Однак найбільшим досягненням Г. Порохівського було те, що йому за короткий період роботи вдалося встановити тісні відносини з Надзвичайною дипломатичною місією УНР у Бухаресті. Українцями-емігрантами в Румунії від самого початку опікувалася НДМ на чолі з К. Мацієвичем. За його розпорядженням, невдовзі після форсування Дністра та прибуття 2-ї Запасної кулеметної бригади 1-ї Кулеметної дивізії Армії УНР до міста Бельці, сюди приїхав представник місії – сотник Олександр Долинюк [26]. Не без сприяння К. Мацієвича, за наказом Головної команди війська УНР, 4 січня 1921 року Г. Порохівського було призначено комендантом усіх українських військових частин, окремих вояків та цивільних осіб – вихідців з України, які на ту пору були інтерновані в таборах на території всієї Румунії [27]. Згодом справи українських вояків-емігрантів перейняла на себе військова секція при НДМ, яка із 7 червня 1921 року діяла під керівництвом досвідченого генерала С. Дельвіга [28]. Завдяки зусиллям Надзвичайної дипломатичної місії питання, що стосувалися українських військовиків-емігрантів, стали темою обговорення під час зустрічей на рівні Міністерства у справах війни Королівства Румунія і аудієнцій у самого

короля, а також значно покращили їхнє фінансове становище. Як відзначав Г. Порохівський, «дякуючи заходам Місії УНР, старшинам стали видавати 50 лей місячно, чим поліпшено їх матеріальний стан» [29].

Насправді ж фінансова підтримка патріотично налаштованих українських військовиків-емігрантів із боку НДМ УНР у Бухаресті була куди суттєвішою. Це яскраво засвідчують такі дані: якщо в четвертому кварталі 1920 року на «опіку над військовополоненими» з каси місії було видано 24 741 лей, то в першій чверті 1921 року – 33 370 леїв [30]. Тобто грошову допомогу отримували не лише старшини Г. Порохівського в Брашові, а й українські вояки, розквартировані в інших регіонах тодішньої Румунії. Отож традиційним напрямом діяльності НДМ УНР у Румунії впродовж 1921 року була активна робота з військовослужбовцями. Зокрема, це були вихідці з України, котрі 1919 року, після відступу підрозділів Запорізького корпусу, Південно-Східної та Південної групи військ Східного фронту Армії УНР через територію Румунії до Східної Галичини, отримали поранення (чи за інших обставин) і здебільшого були вимушені залишитись на лікуванні в Кишиневі. Позаяк місія Українського товариства Червоного Хреста на Балканах із центром у Бухаресті під керівництвом колишнього Міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Дорошенка через брак коштів завершила свою діяльність іще 1920 року, усі клопоти, пов'язані з цією категорією українських вояків, перейняла Надзвичайна дипломатична місія. Тож 1921 року Міністерство закордонних справ Королівства Румунія виставило їй рахунок на суму 172 621 лей [31], які румунська сторона витратила на лікування поранених українських вояків. Для НДМ така сума була великою – саме стільки вона лише одноразово виділила влітку 1921 року на потреби повстанського руху в Україні [32].

У разі виникнення проблем, які неможливо було вирішити, наприклад, із румунською військовою адміністрацією табору в Брашові, «про це писалося Місії; вона вживала заходів, приїздили ревізори [...] Новий румунський комендант, майор Іліат, був незадоволений нами за наші скарги в Місію» [33]. Цей факт укотре доводить, що керівництво НДМ у Бухаресті та військова секція при ній постійно й безпосередньо клопоталися справами нової, найчисельнішої хвилі українських емігрантів у Румунії.

Існують різні відомості щодо загальної кількості українських військовиків-емігрантів у Румунії. Передусім тому, що за тих складних часів ніхто не вів загальної статистики. Вагомим чинником, що вплинув на чисельність українських емігрантів, було й те, що частина з них переїжджала з Румунії до Європи, шукаючи сприятливіших умов для життя, інша ж – поверталася на Батьківщину. Цьому сприяв декрет про амністію рядових учасників збройних формувань, проголошений 1921 року в радянській Росії [34],

згідно з яким військовослужбовцям Армії УНР на папері було надано можливість повернутися додому нарівні із військовополоненими Першої світової війни.

За підрахунками української сторони, загальна кількість українських козаків і старшин під командуванням Г. Порохівського, які 11 листопада 1920 року прибули до інкорпорованої Румунією Бессарабії, становила 868 вояків, тоді як Міністр закордонних справ Королівства Румунія Таке Іонеску помилково вважав, що кордон його держави перетнули 800 військовослужбовців Армії УНР [35]. Тож 24 грудня 1920 року румунський посол у Відні в інформаційному листі до того ж міністра Таке Іонеску писав: «До мене звернувся пан В. Бородайкевич, секретар Закордонного центру ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки. – Авт.) у Відні, який попросив передати моєму урядові наступне від його уряду. Десь 1500–2000 солдатів українських військ ЗУНР були змушені відтягнутися на румунську територію. Згідно інформаціям Закордонного центру ЗУНР, ці солдати знаходяться у важких життєвих умовах. Закордонний центр ЗУНР звертається з проханням до Уряду Румунії уможливити інтернування у табори цих військовиків, прибулих на території Румунії, піклуючись про їх харчові паї та одяг. Посольство України візьме на себе відповідальність від імені Закордонного центру ЗУНР (Петрушевич), що перебуває зараз у Відні, повернути всі витрати, після того як ситуація України буде вияснена. Представник України багато настоював на тому, щоб українські війська були інтерновані, а не видані Польщі» [36]. Отже, на початку 1921 року в Румунії перебувало не менше ніж три тисячі вояків. Однак, окрім них, була ще й численна цивільна українська еміграція. За інформацією К. Мацієвича, у квітні 1921 року в Бессарабії кількість біженців з України перевищила 100 тис. [37]. Справді, не враховуючи вояків та старшин 2-ї Запасної кулеметної бригади Г. Порохівського, річку Дністер у районі Могилева-Подільського перетнули й кілька інших підрозділів Армії УНР, як-от частини Низової партизанської бригади, 3-ї Залізної дивізії та 3-го Донського кінного полку. З огляду на створені в Румунії сприятливі умови проживання інтернованих, улітку 1921 року спільними зусиллями командування Армії УНР та дипломатичної місії УНР у Бухаресті – а поміж ними й генерала С. Дельвіга – з Болгарії (де К. Мацієвич був послом за сумісництвом) до румунських таборів прибули 120 вояків української військової організації «Січ» [38]. Зважаючи на цю обставину, до тієї хвилі української військової еміграції в Румунії, крім вояків і старшин бригади під командуванням Г. Порохівського, входили також інші підрозділи Армії УНР, які не потрапили до Чехословаччини, Польщі й Туреччини. Згодом до Румунії евакуювалися старшина Української галицької армії, прибічники Н. Махна, члени повстанських загонів у підпіллі більшовиків,

цивільні біженці з України, а також українці з армій Денікіна та Врангеля. Що ж до останніх, то військова секція НДМ УНР у Бухаресті інформувала про те, що «серед врангелівців мається досить багато українців і майже всі вони уперто просяться, аби їх прийняти до українських відділів» [39] у таборах. Ба більше, «маючися серед врангелівців Кубанці і майже всі Донці просяться до Української Армії [...] Ціж самі врангелівські елементи [...] з захопленням читають надсилаєму до таборів від нашої Місії “Українську Трибуну”» [39], – зазначено у вищезгаданому звіті секретаря військової секції НДМ УНР у Румунії.

Проте під тиском дипломатичних демаршів більшовицької Москви офіційний Бухарест відмовився від прихованої підтримки вояків-українців. До того ж на початку липня 1921 року вже на румунсько-радянському кордоні, що на Дністрі, румуни розпочали «переговори з більшовиками». До складу румунської делегації увійшли представники міністерств закордонних справ та у справах війни [40]. Це вказувало на готовність офіційного Бухареста до відносин із Москвою, що аж ніяк не влаштовувало українську сторону. У листі-відповіді К. Мацієвича та С. Дельвіга до МЗС УНР ішлося про те, що після переговорів із більшовиками ставлення румунських урядових кіл до місії не покращало [41]. Щоби мінімізувати можливість більшовицьких спецслужб отримувати інформацію про інтернованих українських вояків, «румунська влада почала “віддаляти” їх від державного кордону, приміщуючи в таборах в центральній та західній частинах Румунії» [42]. Як наслідок, упродовж 1921 року більшість інтернованих з України організовано розмістили в таборах Брашова, Бухареста, Орадя-Маре, Сіблеу, Тиргу-Жіу, Фегераша, у повітах Нямц і Констанца. Деякі з них потрапили в трудові колонії на околицях Бухареста, а 126 українських вояків було розподілено на тимчасове проживання в три монастирі – Козія, Тисмана і Стеріу, що в центральній частині Румунії. Із цього приводу секретар військової секції НДМ УНР у Румунії поручик В. Гиренко у вищезазначеному звіті від 4 червня 1921 року написав: «Більшість інтернованих по монастирях та працюючих коло Букарешту належать до курінів повстанців-партизан кошів Полтавського (під командою “отамана” Поручника Уренюка) та Катеринославського (під командою отамана Родіона Федорченка). Ці частини відступали в свій час до Криму і були разом з армією Врангеля евакуйовані до Царгороду, звідки заходами нашого посольства та на вимоги вищезгаданих отаманів були відправлені через Роминію на приєднання до Військ УНР. Пізніші події затримали ці відділи на території Роминії» [43]. «В сучасний мент, – уточнював у своєму рапорті від 5 липня 1921 року голова військової секції НДМ УНР у Румунії С. Дельвіг Військовому міністрові УНР генералу М. Безручку, – старання Місії полягають в тому, щоб поліпшити матеріальне становище їх, діставши яку не-будь працю» [44].

Якщо мовити про ідейно-політичний аспект, то деякі інтерновані підтримували таємне листування з Україною, в якому висвітлювали події щодо ситуації на Батьківщині, пропагували визволення України та відродження державності. Власне еміграцію українські вояки розглядали як тимчасове явище, адже планували повернутися врешті на рідні землі. Свідченням високого патріотичного духу в середовищі українського вояцтва того часу в Румунії є уривок із 48-го наказу Головної команди військ Української Народної Республіки від 31 липня 1921 року: «Вояки [...] не дивлячись на тяжкі умови інтернування, зберегли у собі – і дух незламний вояків Української армії, і любов до Батьківщини. Розглядаючи своє перебування у Румунії як тимчасове і вимушене, інтерновані почали успішно використовувати цей час для того, щоб повернутися на Україну більш освіченими та загартованими вояками нашої національної армії» [45]. Про такий позитивний стан у середовищі української старшини повідомляв у рапорті Військовому міністрові УНР і сам полковник Г. Порохівський: «...більшість старшин своєю дисципліною, вихованістю і щирою відданістю українській ідеї та справі гідно тримають престиж Української Армії, на яких сміливо можна покластися у майбутніх випробуваннях» [46]. Отже, українські емігранти хоч і були розпорошені по всій території Румунії, однак не втратили здорового духу та віри в те, що повернуться в Україну. Своєрідним порятунком од психологічного нищення на чужині в умовах табірної життя стали духовна й творча праця, навчання, самовдосконалення. Зокрема, у таборах проводили активну культурно-просвітню діяльність, підтримували листування та влаштовували зустрічі з українською науковою інтелігенцією, котра також мешкала поза межами Батьківщини. Це був надзвичайно важливий чинник, бо тільки національно свідомий і патріотично налаштований громадянин-військовик Армії УНР міг стати до лав нового походу за звільнення України від червоних окупантів. Лише така особа в однострої вояка УНР могла на ту пору бути реалізатором української незалежності в очах країн Європи та держав усього світу.

Після того як Армія УНР відійшла до Польщі та частково до Румунії, територію України повністю окупували більшовицькі регулярні війська. За станом на початок 1921 року в Україні було дислоковано 35 дивізій, 10 бригад, технічні та спеціальні частини, зведені в п'ять армій чисельністю до 1 млн 200 тис. осіб [47]. Новостворений закордонний Державний центр УНР не мав достатньо ні людського потенціалу, ані фінансових ресурсів і технічних засобів, щоби протистояти такій значній військовій силі. За цих обставин 21 січня 1921 року Голова Директорії УНР Симон Петлюра на засіданні Ради народних міністрів в екзилі вперше порушив питання «про необхідність всебічної роботи Уряду в справі організації повстання в Україні проти московської окупаційної влади» [48].

Задля цього наприкінці січня 1921 року при Головній команді військ УНР у тодішній Польщі було засновано Партизансько-повстанський штаб (ППШ), завдання якого полягало в підготовці загального повстання в Україні проти окупаційного московсько-більшовицького режиму. ППШ повинен був за короткий час вирішувати складні проблеми, пов'язані насамперед з організацією та впровадженням широкої мережі повстанських осередків на території України. Ті, зі свого боку, мали консолідувати дисперсний повстанський рух усередині країни, що розпочався з невдоволення населення політикою «воєнного комунізму» Москви й так званого продрозкладкою. Задля цього територію України поділили на 4 повстанські фронти, які навесні 1921 року було реорганізовано в 5 повстанських груп і 22 повстанські райони. Відтак з інтернованих у таборах Польщі вояків УНР сформували повстанську армію, до складу якої увійшло три групи: Волинська (командир – генерал-хорунжий Ю. Тютюнник), що об'єднала 216 старшин і 663 козаки й мала у своєму розпорядженні лише 430 рушниць, 34 кулемети й 300 шабель; Подільська (командир – підполковник М. Палій, згодом – полковник С. Чорний), яка складалася з 525 старшин і козаків Київської дивізії Армії УНР та мала 200 рушниць, 5 кулеметів; Бессарабська (командир – генерал-хорунжий А. Гулий-Гуленко), котра налічувала тільки 300 бійців. Озброєння, якого не вистачало, командування сподівалося здобути в поході проти більшовиків уже на території України.

За планом ППШ, Бессарабська група мала розпочинати відворотні бойові дії з території тогочасної Румунії в напрямку Тирасполь – Одеса (з поширенням на Південний Захід України), Подільська – діяти на Поділлі, а потім об'єднатися в трикутнику Житомир – Коростень – залізнична станція Тетерів із головними силами Волинської групи, яка повинна була наступати через Волинь на Київ [49].

У цьому контексті слід окремо підкреслити, що в середині 1921 року Румунія стала другою після Польщі ареною підготовки широкого повстанського руху проти більшовицької влади в Україні, зокрема його апогею – Другого зимового походу Повстанської армії УНР. Зазначену Бессарабську (Південну) групу в складі Армії УНР за сприяння румунської влади було сформовано влітку 1921 року в Кишиневі з інтернованих у Румунії та Польщі українських вояків і повстанських формувань на окупованій більшовицькою Росією території Одещини. На ту пору взаємовідносини між керівництвом НДМ УНР у Румунії та особисто А. Гулим-Гуленком уже було налагоджено: командир Бессарабської групи перетнув тогочасний радянсько-румунський кордон по р. Дністер наприкінці січня 1921 року, відразу з'явившись із доповіддю в місії, з якою підтримував стосунки ще перед своїм відрядженням до Польщі у квітні того ж року. Після повернення в Румунію за сприяння Голови НДМ УНР у Бухаресті К. Мацієвича і керівника військової секції

С. Дельвіга в розпорядження А. Гулого-Гуленка для організаційної роботи було направлено 100 старшин і козаків з інтернованих у Румунії українських вояків. Окрім них, до складу Бессарабської повстанської групи Армії УНР відрядили 40 офіцерів із польських таборів. Найближчими помічниками А. Гулого-Гуленка на початковому етапі підготовчої роботи в Кишиневі були М. Вербицький, Т. Березняк та Молдаваненко [50].

30 червня 1921 року в Кишиневі було створено штаб Південної партизансько-повстанської групи (ШПГ) на чолі з підполковником П. Черненком-Чорним (пізніше – з підполковником О. Стефановим) [51]. Переговори щодо розгортання в Румунії діяльності ШПГ проводили в Бухаресті в червні – першій половині липня 1921 року за участю голови військової секції місії УНР генерала С. Дельвіга й командувача Південної групи А. Гулого-Гуленка. Тож на початку липня С. Дельвіг оперативно погодив створення й порядок діяльності штабу в Кишиневі з вищим військовим командуванням Румунії. За підсумками проведеної роботи, надати підтримку українським повстанцям залучили 3-й та 4-й корпуси румунської армії, дислоковані тоді в Чернівцях і Яссах. Зокрема, від них було отримано 200 дозволів на перетин тогочасного кордону Румунії з Україною по Дністру. З іншого боку, з метою захисту від розвідувальної діяльності більшовицьких агентів у Румунії члени штабу офіційно діяли як співробітники сектора інформбюро НДМ у Бухаресті. Його спеціально було створено в Яссах, а очільником став представник місії сотник О. Долинюк. Він же був і зв'язківцем із 4-м румунським корпусом [52].

Головне завдання Бессарабської повстанської групи полягало в тому, що вона першою мала вирушити з території Румунії в Південно-Західну Україну. Географічні межі діяльності цієї групи було окреслено так: річка Дністер – на заході; лінія Ямпіль – Вапнярка – Цвіткове – Бобринська – Сміла – Черкаси – на півночі; од Черкас Дніпром до Херсона – на сході; узбережжя Чорного моря (від Херсона до Акермана) – на півдні [53]. З другої половини липня 1921 року штаб Південної партизансько-повстанської групи було розташовано в Бендерах [54]. Демонструючи наступ головних сил Армії УНР, група повинна була відвернути увагу більшовицьких військ та підтримати операцію прориву Волинської групи для підняття загальноукраїнського повстання.

Маловідомим фактом підготовки Другого зимового походу й ролі офіційного представництва УНР у Бухаресті є те, що штаб Південної повстанської групи через посередництво НДМ УНР у Румунії контактував із представниками польської, німецької та французької дипломатичних установ у Бухаресті та Кишиневі. Франція, зокрема, частково фінансувала підготовку повстанського руху в Україні, проте кошти, що вона виділяла, були вкрай мізерними.

За таких обставин основний фінансовий тягар було покладено на Державний центр УНР у Польщі та українську дипломатичну місію в Бухаресті. Тож із метою отримання фінансування й узгодження спільних дій щодо майбутнього походу в Україну А. Гулий-Гуленко наприкінці літа 1921 року виїхав до Польщі, де 31 серпня в місті Каліші провели військову нараду за участю командувачів шести інтернованих дивізій, керівників генштабу й повстанських штабів у Польщі та Румунії. Ішлося про стан готовності військових частин, ППШ і ШПГ до загального повстання, а також про нестачу коштів, зброї та спорядження. Однак попри фінансову скруту А. Гулий-Гуленко таки одержав у Тарнові гроші на потреби Південної групи повстанської армії (40 млн радянських рублів, 60 млн українських карбованців, 300 тис. польських марок та 100 тис. румунських леїв), що вп'ятеро перевищувало суму, яку ППШ отримував у Львові, тоді як масштаб роботи останнього був куди більшим [55]. До того ж, за інформацією самого К. Мацієвича, організація А. Гулого-Гуленка впродовж травня – жовтня 1921 року отримала в різній формі від НДМ УНР у Бухаресті 500 тис. румунських леїв. Таке велике фінансування Бессарабської повстанської групи пояснює голова української дипломатичної місії в Румунії, вважаючи «діяльність організації дуже важливою» [56]. Позаяк вона мала першою розпочати масове повстання на теренах Південно-Західної України, а вже звідти антибільшовицький партизансько-повстанський рух мали поширити всією територією держави.

Проте від початку функціонування Бессарабська група насправді зіткнулась із безліччю невидимих, на перший погляд, кадрових, дисциплінарних і фінансових проблем. Незабаром вони стали очевидними показниками незадовільної підготовки цієї повстанської групи до вступу на терени України, аби розгорнути там масову партизанську боротьбу проти радянської влади. Окрім того, додалася ще й головна причина затримки перетину кордону по Дністру – відсутність оперативного зв'язку й координації дій між ППШ у Польщі та Південною групою повстанської армії. Як наслідок, остання не виконала свого основного завдання, яке полягало в піднятті масового повстання в Південно-Західній Україні. З настанням морозів і через низку вищезазначених несприятливих обставин А. Гулий-Гуленко віддав Південній групі наказ про припинення організації повстання. 28 грудня 1921 року в супроводі найближчого оточення він перетнув кордон – кригою через Дністер (північніше Рибниці) – і вирушив до Кишинєва, де й одержав докладну інформацію щодо розгрому Волинського та невдалий рейд Бессарабського загонів [57, с. 119].

«Реакцією Румунії на радянські ноти протесту з приводу підтримки нею антибільшовицьких повстанських організацій був негайний розпуск ШПГ у Кишинєві. Остаточну ліквідацію штабу було проведено в лютому 1922 р. при місії УНР у Бухаресті» [57, с. 120].

Отже, якщо порівнювати з попередніми роками, то діяльність Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Румунії впродовж 1921 року вирізнялася низкою особливостей: 1) українська дипломатична місія в Бухаресті надавала масштабну допомогу емігрантам з України – цивільним, політичним і військовикам, – котрі всупереч власній волі опинилися на території сусідньої країни; 2) НДМ УНР у Бухаресті стала центром координації роботи з інтернованими в Румунії українськими вояками, формування в Кишиневі штабу Бессарабської групи повстанської армії УНР, основним джерелом його фінансування; 3) українська дипломатична місія функціонувала в умовах лояльного ставлення тогочасного керівництва Румунії до перспектив партизансько-повстанського руху в Україні протягом 1921 року. Причина такої прихильності з боку румунської влади полягала насамперед у тому, що офіційний Бухарест був зацікавлений у відновленні УНР у її законних кордонах як найважливішого чинника протистояння реальній загрозі з боку більшовицької Росії.

1. Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен – Філадельфія, 1984. С. 10.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32.
3. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (AMAER). F. 71. V. 38. Ff. 315–316, 321.
4. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 32 зв.
5. AMAER. F. 71. V. 39. Ff. 320–341.
6. Мацієвич К. З виступу на 4-й Конференції української еміграції в Румунії // Тризуб. 27 жовтня 1926. С. 14.
7. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 51.
8. Рендюк Т. Олександр Шульгин у Болгарії як дипломат і вчений // Україна і Болгарія в історії Європи: збірник наукових праць. К., 2019. С. 346–358.
9. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 278. Арк. 169; Спр. 404. Арк. 187.
10. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308.
11. Bernevev T. *Relațiile diplomatice româno-ucrainene în perioada anilor 1917–1923*. Teză de doctorat. București, 2017.
12. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К., 1994. С. 66.
13. Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). К., 1999. С. 301.
14. Срібняк І. Діяльність військового відділу Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії, 1920 р. (за матеріалами САУ) / І. Срібняк, Я. Попенко // Русин. 2019. № 57. С. 173.
15. Рендюк Т. Українська діаспора в Румунії: роль і місце військової та політичної еміграції у період між двома світовими війнами // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. К., 2011. Вип. 54. С. 139.
16. Порохівська-Андрич О. Полковник Гнат Порохівський – борець за незалежність України. Спогади. Рукопис. Бухарест, 2007. С. 2.
17. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії. Частина II (15-те грудня 1920 р. – грудень 1921 р.) // Табор: воєнно-літературний журнал. Ч. 13. Варшава, 1930. С. 61–62.
18. Там само. С. 62.
19. Міжвоєнна українська політична еміграція в Румунії і кооперація // Radio România Internațional. 12.10.2011. URL: <http://old.rrl.ro/arh-art.shtml?lang=12&sec=444&art=179042>
20. Порохівський Г. Зазнач. праця. Ч. 12. 1929. С. 77–82.
21. Срібняк І. Українці в Бессарабії та Румунії, 1921–1923 рр. (таборове та позатаборове повсякдення інтернованих вояків Армії УНР) // Русин. 2017. № 3 (49). С. 128.
22. Манта Х. Українська еміграція в Румунії // Radio România Internațional. 26.08.2015. URL: https://www.rrl.ro/uk_uk/Українська_еміграція_в_Румунії-2535393

23. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 15.
24. *Порохівський Г.* Зазнач. праця. Ч. 13. С. 60.
25. *Порохівська-Андрич О.* Зазнач. праця. С. 3.
26. *Власенко В.* Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии // Русин. 2014. № 4 (38). С. 101.
27. Центральний державний архів зарубіжної українки (ЦДАЗУ України). Ф. 1. Оп. 5. Спр. 10. Арк. 1.
28. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 5. Спр. 10. Арк. 46.
29. *Порохівський Г.* Зазнач. праця. Ч. 13. С. 61.
30. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 259. Арк. 107 зв., 130.
31. Там само. Спр. 489. Арк. 184, 192.
32. Там само. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 28 зв.
33. *Порохівський Г.* Зазнач. праця. Ч. 13. С. 62–63.
34. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1921 г. // Управление делами Совнаркома СССР. Москва, 1944. № 74. Ст. 611.
35. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 308. Арк. 134.
36. *Манта Х.* Українська еміграція в Румунії // Radio România Internațional. 26.08.2015. URL: https://www.rri.ro/uk_uk/Українська_еміграція_в_Румунії-2535393
37. *Власенко В.* Третья волна межвоенной украинской политической эмиграции в Румынии // Русин. 2014. № 4 (38). С. 105.
38. *Срібняк І.* Обеззброєна, але не скорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). К., 1997. С. 32.
39. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 15.
40. Там само. Арк. 13 зв.
41. Там само. Арк. 9 зв.
42. *Срібняк І.* Українці в Бессарабії та Румунії, 1921–1923 рр. (таборове та позатаборове повсякдення інтернованих вояків Армії УНР) // Русин. 2017. № 3 (49). С. 133.
43. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 14.
44. Там само. Арк. 14 зв.
45. Там само. Ф. 1078. Оп. 4. Спр. 6. Арк. 75.
46. Там само. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 474. Арк. 50.
47. Другий зимовий похід // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Другий_зимовий_похід
48. ЦДАВО України. Ф. 1429. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 21.
49. *Савченко Г.* Другий зимовий похід Армії УНР 1921 // Енциклопедія історії України. URL: <https://cutt.ly/4WvqFLd>
50. *Тинченко Я.* Лицарі Зимових походів 1919–1922 рр. К.: Темпора, 2017. С. 142.
51. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1040. Арк. 17.
52. *Василенко В.* Південна група військ УНР у підготовці антибільшовицького повстання в Україні (1921 р.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2011. № 2 (37). С. 103–104.
53. ЦДАВО України. Ф. 2297. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 11–19.
54. *Тинченко Я.* Зазнач. праця. С. 142.
55. Там само. С. 114.
56. ЦДАВО України. Ф. 2471. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9.
57. *Василенко В.* Зазнач. праця. С. 119–120.

THE PINNACLE IN THE ACTIVITY OF THE EXTRAORDINARY DIPLOMATIC MISSION OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN ROMANIA (1921)

Abstract. The article deals with the peculiarities in the activity of the Extraordinary Diplomatic Mission of the Ukrainian People's Republic (EDM of the UPR) in Romania during 1921, when the whole territory of Ukraine was occupied by Bolshevik troops. In those circumstances, the State Centre of the Ukrainian People's Republic in exile considered Romania as its important military and political partner in the struggle for Ukraine's independence. For its part, the then Romanian leadership was deeply interested in the existence of independent Ukraine, primarily as a military and political buffer between Romania and expansionist Soviet Russia.

The author emphasises the existence at the beginning of and during 1921 of sufficiently favourable political conditions for the activities of the EDM of the UPR in Romania. During 1921, the head of the mission and seasoned diplomat, K. Matsievych, held two important meetings with King Ferdinand I of Romania, had numerous working contacts with the heads of Romanian governments, ministers of foreign affairs, ministers of war, as well as authorised members of parliament and politicians with whom he discussed the cooperation of the Directory of the Ukrainian People's Republic with Romania, zealously defending the Ukrainian cause.

The EDM of the UPR in Bucharest and its consular offices in Iași, Chișinău, and Chernivtsi paid special attention to working with thousands of Ukrainian militaries as well as political and civilian emigrants throughout Romania, uniting the patriotic part of emigration and using its potential to liberate Ukraine. In this context, it is noted that during 1921 a military section was active in the EDM of the UPR in Bucharest, which from June of that year was headed by an experienced Ukrainian general, S. Delvih.

The study reveals the details of the formation in the summer of 1921 in Romania, with the assistance of the country's authorities, of the Bessarabian (Southern) guerrilla group as part of the UPR Insurgent Army with headquarters in Chișinău to participate in the Second Winter Campaign (October–November 1921), aimed at liberating southwestern Ukraine from the Bolshevik occupation.

Keywords: Extraordinary Diplomatic Mission, Ukrainian People's Republic, Directory, Kingdom of Romania, UPR Army, interned soldiers, guerrilla insurgent groups, Second Winter Campaign.

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗДІЙСНЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ У ВИМІРАХ «КАНЦЛЕРСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ»

Анотація. У статті проаналізовано перебіг політичного лідерства ФРН на прикладах становлення та діяльності восьми федеральних канцлерів. Визначено вирішальні чинники сходження німецьких політиків на державний Олімп: описано, які ролі відіграють кар'єра, особисті лідерські риси та політичне чуття претендента на Федерального канцлера; вивчено вплив на цей процес політичного ландшафту та структури державного устрою Німеччини.

Визначено засади «канцлерської демократії» як системи управління державою, зокрема зауважено, що в критичні моменти історії ФРН найважливіші рішення ухвалював саме Федеральний канцлер. Проаналізовано особливості утворення коаліцій після парламентських виборів, показано динаміку політичних орієнтацій владущих партій та зауважено про роль федеральних земель як індикаторів трансформації суспільної політичної думки.

Ключові слова: Федеративна Республіка Німеччина, Федеральний канцлер, СДПН, ХДС / ХСС.

У різних державах шлях політиків до владних вершин залежить од конституційних особливостей, інституційних можливостей системи правління, яку було сформовано в суспільстві історично, та їхніх особистих рис. Сучасники та наступні покоління найчастіше оцінюють діяльність лідера за реальним впливом на розвиток суспільства, держави та її місце в системі міжнародних відносин, якого досягають зокрема через утвердження національних інтересів.

Державно-політична система повоєнної Німеччини, яку від 1990 року вже одноосібно репрезентує Федеративна Республіка Німеччина (ФРН),

було сформовано в досить непростий час національного поступу – після беззастережної капітуляції Третього Райху та в умовах перебування її території під окупацією країн-переможниць у Другій світовій війні. Батьки-засновники ФРН під час конституювання держави прагнули навчитися якомога більшого з її недалекої історії та досвіду демократій, а також вимушені були враховувати настанови й вимоги окупаційної влади, зокрема США. Також важливо зауважити, що під час утвердження Західної Німеччини всі дійові особи та виконавці ставили за мету побудувати демократичну державно-політичну систему. А ухвалений у травні 1949 року Основний закон визначали як тимчасовий – до об'єднання Німеччини, проте він є чинним (із деякими правками) і в об'єднаній німецькій державі. Ці та інші питання демократичного сходження ФРН (становлення Західної Німеччини та демонтування НДР) автор ґрунтовно висвітлив у своїй монографії [1].

Щоб якнайкраще розкрити тему статті, було досліджено діяльність усіх вісьмох канцлерів ФРН. Федеральний канцлер – найважливіша постать Німеччини. За своїми повноваженнями та конституційним впливом він перебуває на вершині піраміди всієї державно-політичної системи. Відповідно до Основного закону, саме канцлер «визначає основні напрями політики й несе за це відповідальність» [2]. Тільки він має право формувати уряд: номінує міністрів і подає обов'язкову для Федерального президента пропозицію щодо їх призначення або звільнення. Канцлер головує в уряді, ухвалює рішення щодо його кількісного складу, визначає сфери діяльності міністрів.

Федеральний канцлер – єдиний член уряду, якого обирає парламент; йому ж він і підзвітний. Якщо Бундестаг вирішив відсторонити канцлера від посади, то, згідно з положеннями Основного закону, обов'язково мусить протягом 48 годин більшістю голосів обрати наступника. Дотепер у ФРН тричі робили спробу скинути керівника уряду шляхом застосування інституційного механізму оголошення вотуму недовіри (1966, 1972 і 1982 р.). Вотумів недовіри окремим членам уряду законодавство не передбачає. Чимало німецьких дослідників слушно визначають «канцлерську демократію» як систему управління державою, суть якої полягає в «історично зумовленій концентрації влади у Відомстві федерального канцлера та вивищенні цього органу над усіма міністерствами» [3].

Щоб обійняти посаду глави німецького уряду, політику доводиться пройти довгий та нелегкий шлях, докласти величезних зусиль і перемогти своїх суперників у конкурентній боротьбі. Зазвичай федеральними канцлерами обирають політиків, які вже переступили певну вікову межу. Ангела Меркель стала наймолодшою канцлеркою в історії ФРН (у 51 рік). За нею йшли Гельмут Коль (52 роки), Гергард Шредер (54 роки), Віллі Брандт і Гельмут Шмідт (55 років), Курт Георг Кізіnger (62 роки) і Людвіг Ерґард (66 років). Конрад Аденауер заступив на цю посаду вперше лише в 73-річному віці [4].

Принципово важливою і донині є роль Канцлера ФРН у визначенні зовнішньополітичного курсу держави. Повоєнний перебіг подій у царині зовнішньої політики Німеччини підтверджує, що найважливіші зовнішньополітичні рішення розробляло саме Відомство Федерального канцлера, а ухвалював їх одноосібно глава уряду. У витоків цієї практики стояв перший Федеральний канцлер Конрад Аденауер. Він самостійно ухвалював стратегічно важливі рішення в царині зовнішньої політики: як-от про залучення ФРН до кола західних демократій; вступ Західної Німеччини до інтеграційних європейських об'єднань – Європейської економічної спільноти і НАТО; відхилення пропозиції СРСР щодо об'єднання Німеччини – адже згідно з радянськими умовами країна мусила набути нейтрального статусу й утратила би шанс на інтеграцію із Заходом.

Не менш яскравим прикладом є «нова східна політика» В. Брандта, багатостороння дипломатія Г. Шмідта й «німецька політика» Г. Коля, результатом якої стало об'єднання НДР і ФРН. Та й у галузі європейської інтеграції ініціаторами важливих перетворень часто були німецькі канцлери. На підписання Маастрихтського договору неабияк вплинули зусилля Коля та його поступки партнерам у Євросоюзі. Коль мав честолюбну мрію – увійти в історію не лише як Канцлер німецької єдності, а і як німецький канцлер, що сприяв досягненню єдності в Європі [5].

Відомий німецький дослідник Арнульф Барінг зауважував: аналізуючи західнонімецьку зовнішню політику й ухвалені в Бонні зовнішньополітичні рішення, ще від 1949 року необхідно зважати на те, що головним у тому процесі є Федеральний канцлер. «...Його особиста оцінка зовнішньополітичної обстановки, концептуальні погляди й здатність створити владний розпорядницький центр для реалізування власної концепції зовнішньої політики з урахуванням співвідношення внутрішньополітичних сил – вихідний пункт для розуміння сутності цієї держави» [6].

Дослідник В. Гріффіт стверджує: Аденауер «знав, чого хотів та знав, чого міг досягти. Католик, але не клерикал, із почуттям національної гідності, але не націоналізму, з автократичним темпераментом, але демократичний за переконаннями, за успішним прикладом Бісмарка він зміг зробити зовнішню політику суто своєю особистою справою. Непохитний у напружених ситуаціях і скромний в успіхах, повністю позбавлений ілюзій, Аденауер, син Рейнланда, був великим європейцем і найвеличнішим німецьким державним діячем» [7].

Конрада Аденауера як найважливішу постать переорієнтування ФРН слід уважати головним будівничим зовнішньої політики країни, фундаментом якої були внутрішньополітичні успіхи. Цьому сприяли дедалі кращий добробут населення, внутрішня стабільність і злагода, потужна підтримка американців, а також власне політичне чуття й майстерність канцлера.

Західноєвропейська інтеграція забезпечила Бонну офіційне визнання партнерів і сусідів у євроатлантичному ареалі. 1961 року ФРН мала посольства у 62 державах, а у восьми – дипломатичні та торговельні представництва. Крім того, Бонн було представлено в шести міждержавних і міжнародних організаціях. До 1966 року кількість країн, з якими Федеративна Республіка підтримувала дипломатичні відносини, зросла до 94 [8].

Обстоюючи курс на інтеграцію із Заходом, зокрема його військовими структурами, Аденауер хотів навіть отримати атомну бомбу, щоб захиститися в разі війни з СРСР. Звичайно, не всі поділяли його погляди, а створення армії та вступ країни до НАТО викликали бурхливі протести.

Курс Аденауера мав стратегічну перспективу. Проте в самого Канцлера були напружені відносини із соціал-демократами через його палку антикомуністичну позицію. Також конфлікти виникали через те, що Аденауер стримано ставився до переслідування колишніх нацистів. Чимало вчорашніх прихильників Гітлера за Аденауера повернулися на владні посади. За це та за прихильність до консервативних цінностей його й досі критикують [9]. Уразливими були і його заперечення проти Л. Ергарда як кандидата в очільники уряду.

Проте 16 жовтня 1963 року Людвіг Ергард усе-таки став наступним Федеральним канцлером ФРН. Він був яскравою особистістю, великим ученим і практиком-реформатором, але не політиком за покликанням. Ергард – перший канцлер у (Західній) Німеччині, який за фахом був економістом. Він розумів економіку як сферу, із якої має бути усунено інтереси союзів і партій. У концепцію Ергарда ввійшли провідні неоліберальні ідеї пріоритету особистої, економічної та політичної свобод, держави як гаранта цих свобод і творця меж функціонування суспільної та економічної системи, а також його уявлення про те, що саме держава спроможна й мусить відродити національний дух суспільства [10].

Ще на посаді Міністра економіки Ергард утвердив власну концепцію розвитку ринкових відносин, коли держава надає всім учасникам економічного змагання рівні шанси. Саме тоді Бундестаг ухвалив Закон про конкуренцію, що набрав чинності 1 січня 1958 року. Упровадження такого антикартельного законодавства Л. Ергард уважав важливим складником відновлення німецької економіки.

Популярність Федерального канцлера Л. Ергарда була суголосною з економічним зростанням, і на виборах 1965 року блок ХДС / ХСС отримав більше голосів, аніж на попередніх, коли уряд іще очолював К. Аденауер. Такому результаті об'єднання завдячило зростання промислового виробництва й скороченню безробіття. Проте з другої половини 1960-х темпи економічного поступу знизилися, показники безробіття дещо збільшилися та підвищилася вартість життя. Конкурування вугільної

промисловості з відносно дешевою нафтою спричинило першу серйозну кризу. Природно, що економічне становище вплинуло на результати виборів у найнаселенішій землі Північний Рейн-Вестфалія в липні 1966 року. Тоді ХДС уперше зазнав поразки, натомість СДПН здобула парламентську більшість у ландтазі.

Урядовій кризі передували розбіжності щодо державного бюджету на 1997 рік, який було сформовано з дефіцитом у 4 млрд марок. У жовтні 1996-го міністри від коаліційного партнера ВДП вийшли зі складу уряду та почали шукати способу укласти угоду із соціал-демократами. Це стурбувало керівництво ХДС / ХСС, яке дійшло висновку про необхідність терміново змінювати Федерального канцлера. Простодушний Людвіг Ергард апатично спостерігав за тим, як готували його відсторонення. 10 листопада 1966 року фракція ХДС / ХСС у Бундестазі назвала кандидатуру на пост Федерального канцлера – голову земельного уряду Баден-Вюртемберга Курта Георга Кізінгера, який тоді вже налагодив контакти з СДПН. Тож заяву про відставку, яку раніше подав Л. Ергард, 1 грудня 1966 року було прийнято. Така зміна влади стала прецедентом в історії ФРН. Посаду голови партії Ергард залишив лише в травні 1967 року, втім іще десятиліття, до кінця його життя, за ним зберігали звання почесного голови ХДС [11].

Третій Федеральний канцлер у Бонні був успішним депутатом і прем'єр-міністром землі Баден-Вюртемберг, утім мав суперечливу біографію: працював заступником керівника відділу радіо в МЗС у 1940–1945 роках і був членом НСДАП. Тінь «нацистського минулого» супроводжувала Кізінгера все життя. Коли він очолив уряд, чимало газет Лондона, Вашингтона та Парижа вийшли під гучними заголовками: «У Бонні обрано екснациста». Для відомого філософа Карла Ясперса канцлерство Кізінгера стало «образою».

Проте за день до висунення Кізінгера на високий пост од ХДС / ХСС у листопаді 1966-го з американських архівів було взято й видрукувано документ Головного управління імперської безпеки від 3 листопада 1944 року. У ньому йшлося про те, що «за достовірними даними, в Радіополітичному відділі МЗС заступник керівника відділу Кізінгер перешкоджає проведенню антиєврейських акцій», що він нічого не робить для активізації роз'яснювальної роботи щодо кримінальної ролі євреїв.

Новий Федеральний канцлер уособлював іншу генерацію. На 28 років молодший за Аденауера; 1945-го був інтернований і мусив півтора року провести в таборі в Людвігсбурзі. Проблема минулого Кізінгера ускладнювало й те, що навесні 1969 року на порядок денний було винесено питання терміну давності переслідування нацистських злочинців. Чи мав він моральне право та чи міг безпристрасно працювати над цим? [12]

З утворенням так званої «великої коаліції» між двома найбільшими політичними силами – християнськими демократами і соціал-демократами – пов'язані подальші зміни самої «канцлерської демократії» як системи та стилю державного керівництва у ФРН. Постать Федерального канцлера за Кізінґера, що ніколи не був «людиною влади», утратила провідний вплив в уряді й стала здебільшого посередником між майже рівними за силою партнерами в коаліції. Тоді Віллі Брандт обійняв посаду віцеканцлера й керівника МЗС. Звичайно, що між міністрами від різних партій виникали суперечки, але красномовний Кізінґер працював для них чудовим амортизатором.

За головне завдання коаліція поставила собі боротьбу з економічним спадом, бюджетним дефіцитом і безробіттям, що зростало. Економічну стратегію уряду сформулював Міністр економіки Карл Шиллер: «Конкуренція – наскільки можливо, планування – наскільки необхідно». Було ухвалено програми розвитку освіти та науки, а також лібералізовано кримінальне законодавство. Невдовзі економіка почала зростати.

Специфічне розташування сил в уряді «великої коаліції» не давало Кізінґеру можливості ухвалювати кардинальні політичні рішення, як-от за «канцлерської демократії» Конрада Аденауера. Одноосібні рішення вже не були актуальними – затребуваним став Федеральний канцлер як «погоджувальна комісія».

Зміна ситуації на міжнародній арені, пов'язана з початком процесу розрядки, поряд із глибокими трансформаціями в становищі політичних сил і суспільній свідомості ФРН наприкінці 1960-х років спонукали до оновлення уряду в Бонні й відходу християнських демократів в опозицію.

Уособленням повороту в політиці став Федеральний канцлер Віллі Брандт, переконаний соціал-демократ, який щиро хотів «поліпшити капіталізм». Його політична біографія та людська доля переплелися з надзвичайно важливими подіями в історії Німеччини. Тож 21 жовтня 1969 року вперше уряд очолили соціал-демократи. Політичні погляди В. Брандта йшли далі, ніж у багатьох інших однопартійців, стиль його роботи був сучаснішим і відображав тогочасні загальнонаціональні інтереси.

Віллі Брандт очолив урядову коаліцію СДПН і ВДП – й одразу став кумиром нового покоління, адже якнайкраще відчував нагальність змін. Новий канцлер пережив дві Берлінські кризи (1948–1949 і 1958–1961 рр.), побував на посаді бургомістра Західного Берліна та зрештою досяг владного Олімпу. Брандт стрімко взяв курс на реформування багатьох царин внутрішньої і зовнішньої політики. Однією з пріоритетних сфер стала галузь освіти. Уперше було розроблено комплексний план розвитку освітньої системи, який увібрав у себе такі засадничі принципи: по-перше, розширення способів і форм здобуття освіти відповідно до хисту та можливостей особи; по-друге, забезпечення рівних шансів для здобувачів незалежно від соціального

й майнового становища. Коштом підприємців збільшували кількість місць у закладах профтехосвіти. Уперше було введено систему стипендій. Тому студентів до 1972 року стало мало не вдвічі більше: майже 600 тис. Важливе значення та відповідні наслідки мала виборча реформа. Віковий ценз було знижено з 21 до 18 років, і на виборах до Бундестагу 1972 року за СДПН проголосувало 55% молодих виборців. Проведені та заявлені реформи значно підвищили авторитет соціал-демократів. Страхування від нещасного випадку було поширено на дітей у дитячих садках, школярів і студентів. Регулювання плати за винаймання житла захистило орендарів од тиску домовласників. Було введено гнучкий пенсійний вік (раніше всі виходили на пенсію в 65 років); запроваджено зміни в системі медичного страхування, спрямовані на проведення превентивних заходів і раннє виявлення захворювань; розширено допомогу інвалідам; оновлено робітниче законодавство, зокрема ухвалено Закон про поліпшення охорони праці.

Одним із перших кроків уряду стало приєднання ФРН до Договору щодо нерозповсюдження ядерної зброї 1969 року. Важливим складником курсу стала «нова східна політика», мета якої полягала в нормалізуванні відносин ФРН із СРСР і країнами Східної Європи, серед яких і НДР, а також забезпечення сприятливого статусу для Західного Берліна.

Досягнення Віллі Брандта полягало в тому, що завдяки своїй «східній» та «німецькій політиці», зокрема через визнання територіального статус-кво в повоєнній Європі, він розширив зовнішньополітичне поле діяльності Бонна до світового масштабу й, відповідно, підняв престиж своєї країни на міжнародній арені. Попри окремі невдачі, завдяки укладанню двосторонніх договорів Брандт зміг поступово поліпшити відносини зі східноєвропейськими країнами. Ці досягнення здобули світове визнання, і в жовтні 1971 року Віллі Брандту присудили Нобелівську премію миру.

Відставка Брандта хоч і стала потрясінням для громадськості, але не призвела до політичної кризи у ФРН. Своїм наступником лідер соціал-демократів назвав Міністра економіки та фінансів Гельмута Шмідта, якого підтримав і Бундестаг. Коаліція СДПН – ВДП ще протягом восьми років була при владі. Після обрання Федеральним канцлером 16 травня 1974 року Г. Шмідта його здібності лідера розкрилися вповні. Новий канцлер мав репутацію прагматика та жорсткий стиль роботи. Його виступам була властива стислість, чіткість формулювань і тверезість оцінок. Уряд Шмідта функціонував як добре налагоджений механізм, його керівник завжди був готовий проводити рішення через Бундестаг. Г. Шмідту в роботі добре прислужився досвід головування у фракції своєї партії.

У середині 1970-х років фінансово-економічна ситуація загострилася. Безробіття стало перманентним чинником, що було зумовлено не лише зниженням темпів економічного розвитку, а й структурними змінами

в економіці, пов'язаними з новим етапом НТР і переходом до постіндустріального суспільства.

Серйозним викликом для соціал-ліберального уряду став тероризм, який загрожував внутрішній безпеці ФРН. Його пік припав на 1977 рік: тоді було вбито кількох знаних діячів, а в жовтні арабські терористи захопили літак «Люфтганзи» із 86 пасажирами. Суворі заходи боротьби з тероризмом, яких ужила влада, громадськість сприйняла з розумінням. Але все-таки точилися дискусії щодо виправданості втручання до приватного життя громадян задля пошуку кількох десятків терористів.

Енергійний і прагматичний, а часом і твердий, Шмідт представляв центристське крило СДПН. За його канцлерства поширення набуло гасло «Модель – Німеччина», що мало покращити імідж ФРН як у самій країні, так і за кордоном.

Попри труднощі фінансово-економічного становища уряд посилював соціальну підтримку різних верств населення. Було збільшено розміри допомоги безробітним та допомоги з догляду за дітьми, стипендії; дотації на оплату житла стали відповідати рівню інфляції. Ухвалений 1976 року Закон про вищу школу стимулював переорієнтування програм у закладах вищої освіти на суспільні потреби та зближення теоретичного навчання з практикою, поліпшував самоврядування ЗВО, а також сприяв зростанню фінансування науково-дослідницької роботи, зокрема завдяки замовленням підприємств.

Показово, що навіть представники опозиції неодноразово говорили, що Г. Шмідт – блискучий політик, проте вступив не в ту партію. 1977 року Шмідт ініціював дискусію щодо необхідності адекватної відповіді НАТО на ракетну політику СРСР – і кілька років перебував у zenіті своєї зовнішньополітичної слави. Він був популярний поміж населення, як Аденауер та Ергард. Визнаний «кризовий менеджер», Шмідт вчасно усвідомив, що настає епоха так званого мультилатералізму й багатосторонньої дипломатії. Серед його політичних констант були твереза «східна» та «німецька політика», збереження економічної і політичної стабільності, політика «достатності» в галузі безпеки [14].

Водночас слід наголосити, що протягом останніх років урядування Г. Шмідта соціал-демократична партія вийшла з-під його впливу. Дискусія про ракети середньої дальності та, як наслідок, широкий рух противників «подвійного рішення» НАТО, а також обмеженість тогочасних соціальних можливостей спричинили згасання політичної кар'єри Г. Шмідта.

Після вотуму недовіри Гельмуту Шмідту на посаду Федерального канцлера більшістю голосів Бундестагу (52%) 1 жовтня 1982 року обрали голову ХДС Гельмута Коля. Цей епізод виявив конституційний принцип конструктивності вотуму недовіри.

Дострокові парламентські вибори в березні 1983 року легітимізували нову урядову коаліцію на загальнонаціональному рівні, адже 1982 року вона прийшла до влади без участі громадян. Після переконливої перемоги християнських демократів навіть соціал-демократи змушені були визнати, що новий Федеральний канцлер Гельмут Коль – не випадкова проміжна політична фігура, не тимчасовий керівник, а політик, що твердо стоїть на чолі держави.

Уряд Коля зробив ставку на стимулювання пропозиції та скорочення податків, що сприяло не тільки зростанню приватних інвестицій, а й покращенню споживчого попиту. Податкові пільги полегшували створення нових підприємств у сфері малого та середнього бізнесу. Приватизація пошти, а також радіо й телемовлення принесла додаткові кошти в бюджет; крім того, було створено конкурентне середовище, щоб підвищити розмаїття та якість послуг. Пожвавленню економіки ФРН у 1980-ті роки сприяли світова економічна кон'юнктура й активізування інтеграційних процесів у Європі.

Зовнішньополітична концепція Гельмута Коля передбачала підтримання більш-менш однакових відносин із США та СРСР. Коль добувся рівноправного статусу Бонна у відносинах із союзниками в НАТО: 1984 року скасували останні обмеження в галузі військового виробництва та розвитку збройних сил, які було закріплено в Паризьких угодах 1954-го.

Під керівництвом Г. Коля до кінця 1980-х років помітно зросли престиж і політична активність ФРН: її визнали більш ніж 150 держав, вона провадила конструктивну політику в усіх регіонах планети, потужно допомагала країнам третього світу.

Г. Коль відіграв роль об'єднувача Німеччини, як свого часу О. Бісмарк. Коль зумів успішно скористатися тим потенціалом виконавчої влади, що традиційно зосереджений у руках Федерального канцлера, і водночас досить яскраво виявив власний лідерський хист і політичне чуття моменту. Завоювавши симпатії та довіру керівників провідних світових держав, він зміг утримати процес німецького об'єднання в оптимальних контрольованих межах та уникнути непередбачуваного розвитку подій [15].

3 жовтня 1990 року відбулося довгоочікуване возз'єднання німецької нації, і цей день увійшов в історію як День німецької єдності. А 2 грудня 1990 року в країні пройшли перші загальнонімецькі парламентські вибори, на яких завдяки своїй енергійній, зваженій та успішній політиці щодо німецького об'єднання блок ХДС / ХСС здобув переконливу перемогу, а Коля знову обрали Федеральним канцлером тепер уже об'єднаної Німеччини.

Його стиль керування увійшов в історію під назвою «система Коля». Передусім йому була властива орієнтація на надійного партнера у створенні владної коаліції, у якій Г. Коль завжди бачив тільки ВДП. Водночас заради

стабільності об'єднання він свідомо обмежував повноваження власної партії. По-друге, основою свого канцлерства він завжди вважав керування ХДС, перетвореного під його головуванням у справді «народну партію». По-третє, у своїх політичних діях Коль менше орієнтувався на інститути держави й більше – на особистостей, які їх очолювали. По-четверте, свої політичні, економічні, адміністративні рішення Г. Коль часто спрямовував на зміцнення власних політичних позицій. По-п'яте, як досвідчена й обізнана у внутрішніх «пружинах» політики людина, він завжди виявляв обачливість, намагався бути врівноваженим і надійним керівником держави в очах співгромадян.

Можна сказати, що 1990-ті роки стали переломним періодом для становлення ФРН. Уряд Г. Коля поставив перед собою амбіційні завдання: повністю змінити соціально-економічний і політичний лад у колишній НДР; завдяки економічному підйомові нових німецьких земель завершити процес внутрішнього зростання двох частин Німеччини; домогтися вирішальних результатів у справі об'єднання Європи в межах Європейського Союзу.

Владна коаліція ХДС / ХСС – ВДП із національним лідером Гельмутом Колем на чолі досягла деякого прогресу в західноєвропейському напрямі своєї політики. Завдяки цілеспрямованості ФРН – головного локомотива західноєвропейської інтеграції – на початку 1993 року було створено єдиний внутрішній ринок ЄС, до якого тоді належало 12 держав. На наполегливу вимогу ФРН західноєвропейська валюта одержала назву «євро», а Європейський центральний банк розташували у Франкфурті-на-Майні. Однак, попри врочисті запевнення, уряд Коля не впорався зі внутрішньополітичними проблемами.

Закономірно, що підсумки голосування на парламентських виборах у вересні 1998 року виявилися для блоку ХДС / ХСС невтішними. Населення втомилося від обіцянок швидкого економічного розквіту й проголосувало радше проти коаліції, ніж за опозицію. На 1998 рік СДПН змогла, нарешті, вийти з багаторічної кризи та зупинити «конвеєр» кандидатів на посаду Федерального канцлера. Вирішальними для висунування Гергарда Шредера від СДПН стали результати земельних виборів у Нижній Саксонії в березні 1998 року, де соціал-демократи, яких він очолював, здобули абсолютну більшість.

Діставши право формувати уряд, Г. Шредер віддав перевагу коаліції з партією «зелених», з якою вже мав досвід співпраці в Нижній Саксонії. Водночас слід зауважити, що СДПН могла утворити «велику коаліцію» з ХДС / ХСС, коаліцію із «зеленими», з ВДП та навіть із ПДС. Після переговорів із коаліційними партнерами, які тривали місяць, Шредер віддав їм три посади міністрів, серед яких пост віцеканцлера і керівника МЗС, що традиційно для ФРН. У партії «Союз 90 / Зелені» до 1998 року відбулися

зрушення до політичного центру. Їхній лідер, «реаліст» Йозеф Фішер, який відійшов од настанов раннього бунтарського періоду цього руху, обійняв посаду віцеканцлера та Міністра закордонних справ; Міністеркою охорони здоров'я стала Андреа Фішер; Міністром у справах довкілля – Юрген Третін. Новий уряд дістав назву «червоно-зеленого», його створенню передувало укладання коаліційної угоди 20 жовтня 1998 року між СДПГ і партією «Союз 90 / Зелених» [16].

Слід зауважити, що в першій заяві нового Федерального канцлера, проголошеній 10 листопада 1998 року, було акцентовано, що уряд визначає «рішучий курс на консолідацію» як невідкладний. Головним завданням стала боротьба з безробіттям, що його зазнали вже понад 6 млн осіб працездатного віку. Модернізацію суспільства Шредер тісно пов'язував із глобалізацією економічних процесів, а ринок розглядав як інструмент, якому слід надати моральних вимірів. Так прагматизм Шредера набував ціннісних ознак.

«Червоно-зелена» коаліція взяла курс, що поєднував технологічний прогрес і екологічну модернізацію. Обіч традиційних природоохоронних заходів важливе місце в ньому посіла програма поетапної відмови від атомної енергетики. Реструктуризація енергопостачання ФРН автоматично передбачала дедалі більше використання відновлюваних джерел енергії, передусім води та вітру.

2003 року уряд ухвалив програму «Порядок денний 2010» – пакет із 30 реформ у сфері ринку, бюджету, праці, економіки та соціального забезпечення. Кабінет Шредера прагнув до 2006-го домогтися оздоровлення державного бюджету, продовжуючи розпочату 2001 року податкову реформу, а також переймаючись підтримкою нових федеральних земель.

Проте друга каденція канцлерства Шредера зрештою виявилася для нього невдалою. Очевиднішими стали величезні економічні проблеми, труднощі з розв'язанням гострих соціальних питань і невдоволення в лавах самих соціал-демократів. Слід також зважити, що він тоді вже не головував в СДПН, а сповідував власне гасло: «Держава важливіша за партію». Так Шредер кинув виклик традиціям парламентської республіки. Чимало виборців сприйняли це як спробу Федерального канцлера відмовитися від лідерства в партії, що висунула його в очільники уряду, і зняти із себе відповідальність за її діяльність.

Попри великі внутрішні проблеми, які випали на долю «червоно-зеленої» коаліції, новий уряд Шредера не відсунув зовнішню політику на другий план. Як свого часу Коль продовжив зовнішньополітичний курс обох своїх соціал-демократичних попередників Брандта й Шмідта, так і Шредер став спадкоємцем справи християнського демократа Коля, а надто в розв'язанні континентальних європейських проблем.

Але, на відміну від останнього канцлера Боннської республіки, перед першим Федеральним канцлером Берлінської республіки постали й такі проблеми, як міжнародний тероризм, «нова» й «стара» Європа, «новий» і «старий» блок НАТО. Г. Шредер мусив також давати раду новим вимірам євроатлантичної співпраці й пов'язаним із ними проблемам. Досягненням у позиціюванні ФРН на тогочасній міжнародній арені стала участь Бундесверу в миротворчих акціях. Г. Шредер у лютому 1999 року на міжнародній конференції з безпеки в Мюнхені заявив: «Німеччина не може й не хоче йти особливим шляхом. Ми [...] вирости в союзі. І ми бажемо в ньому залишатися. Тому нині ми без усіляких “якщо” і “але” готові брати на себе відповідальність як “нормальні” члени – чи то ЄС, чи то НАТО». Однак у супереччю рішенню Конституційного суду 1994 року щодо необхідності мати санкцію ООН чи рішення кваліфікованої більшості парламенту, щоб використовувати Бундесвер за межами ФРН і країн НАТО, уряд Шредера – Фішера взяв участь у «приборканні гуманітарної катастрофи» в Косові, яку ООН не санкціонувала. Участь Німеччини у війні в повітряному просторі колишньої Югославії засвідчила остаточний злам, який стався на початку 1990-х років у свідомості німецької політичної еліти й частини населення ФРН. Дискусії щодо цих подій ознаменували також своєрідний етап у визначенні «нормальності» ФРН, який тривав упродовж усіх 1990-х років. Ішлося про те, що завершився процес «подолання минулого», тож зняття попередніх обмежень, інтегрованість в європейську спільноту і НАТО, членство в ООН тепер уможливають для ФРН провадження суверенної політики з огляду на власні національні інтереси й зобов'язання в межах союзів.

У цей період Берлін обстоює підвищення авторитету та посилення дієздатності ООН у світі, з надією використати її в майбутньому як інструмент збільшення своєї політичної ваги. ФРН пропонує розширити склад постійних членів Ради Безпеки і претендує на місце в ньому. Для «червоно-зеленої» коаліції ООН стала ядром багатосторонньої й багаторівневої дипломатії. Саме тому 2003 року Берлін виступив за збереження цілісності Іраку й створення там перехідного уряду, який опирався б на міжнародну адміністрацію, що має мандат ООН.

Важливим у діяльності Г. Шредера став євроінтеграційний напрям зовнішньої політики. Вісь Берлін – Париж залишалася головним пріоритетом уряду. ФРН і Франція були солідарні щодо засад зміцнення та розширення Європейського Союзу. Саме за канцлерства Шредера було остаточно сформовано валютний союз і запроваджено до обігу готівкову європейську валюту, яка загострила економічні проблеми в країні та призвела до небаченого за всю історію зростання цін. ФРН активно виступила за приєднання країн Східної та Південно-Східної Європи

до ЄС, послуговуючись переконанням, що Євросоюз стане «каталізатором» їхнього політичного й соціально-економічного оновлення.

«Червоно-зелений» уряд надав нового виміру міждержавним відносинам із Росією. Істотні зміни в німецько-російських відносинах на межі ХХІ століття сприяли подоланню фази застою та надали імпульсів для подальшого розвитку. Це було пов'язано передусім зі зміною генерації керівних еліт у Німеччині й РФ, а також із сумнозвісними подіями 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку. Саме вони загострили усвідомлення дедалі більшої взаємозалежності між країнами й посилили прагнення до тіснішої та всеосяжнішої співпраці. У ФРН та РФ влада перейшла до політиків нового покоління, і це спонукало до пошуку нових форм кооперації. Водночас Берлін висловлювався не тільки за збереження, а й за збільшення напрацьованого впродовж попередніх років потенціалу довіри й партнерства у двосторонніх відносинах. За врядування Г. Шредера було виявлено ще одну об'єктивну тенденцію в зовнішній політиці ФРН. Проблеми економічного зростання, ваді інноваційного потенціалу країни, а отже, й ослаблення позицій у міжнародній конкурентній боротьбі призвели до «економізації» зовнішньої політики. Це означало, що тепер одним із центральних завдань слід було ставити захист специфічних «німецьких» економічних інтересів на світовій арені.

Перед коаліційним «червоно-зеленим» урядом постали гострі проблеми, які накопичувалися десятиліттями й загострювалися через внутрішні та міжнародні виклики. Потрібно було розв'язати питання перспектив соціальної ринкової економіки в Німеччині ХХІ століття. Не зміг уряд і переконливо обґрунтувати свій курс на масштабну соціально-економічну перебудову.

Населення не підтримало реформ, і це призвело до прикрого результату. До кінця травня 2005 року СДПН майже повністю здала свої позиції в землях на користь християнських демократів, а також утратила 40% виборців й 25% членів партії порівняно до 1998 року. Із цього випливало, що Федеральний канцлер, який виграв вибори 1998 й 2002 років не від імені партії, а опираючись здебільшого на особистий авторитет, знову мусив ринутися в бій, тепер – щоб побороти ці негаразди та виклики.

Вибори до ландтагу землі Північний Рейн-Вестфалія, де традиційно прихильні до соціал-демократів, 22 травня 2005 року СДПН програла. Натомість ХДС дістала ще більше підтримки виборців. Тож завзятий і рішучий Г. Шредер пішов ва-банк, домігся розпуску Бундестагу й призначення на 18 вересня дострокових парламентських виборів.

Кандидатка від опозиції А. Меркель мала очевидні недоліки порівняно до Шредера. По-перше, хоч її і позиціювали як «серйозну жінку для серйозних справ», вона була політикинею, що вийшла зі східних теренів Німеччини. Щоправда, чимало діячів ХДС намагалися подати це як додатковий плюс.

По-друге, вона не мала такої харизми, як щирий трибун Шредер. Журналісти навіть дали йому прізвисько «медійний канцлер». Телевізійну дуель зі Шредером, яку демонстрували на провідних каналах ФРН (21 млн глядачів), Меркель, на думку виборців, програла. По-третє, під час передвиборчої боротьби вона висунула непопулярне гасло – зрівняти прибутковий податок для всіх і підняти його до 25%.

На виборах 18 вересня блок ХДС / ХСС здобув перевагу в один відсоток. Утім з результатами голосів за інші партії склалася патова ситуація. Найімовірнішим варіантом мала стати «велика коаліція», позаяк об'єднання однієї «народної» партії з двома меншими було неможливе (лідери малих партій відкидали перспективу входити до коаліції разом з іншою малою партією). Зрештою 10 жовтня 2005 року унаслідок переговорів між двома найбільшими партіями було ухвалено рішення про формування коаліції між ХДС / ХСС і СДПН під керівництвом Ангели Меркель. Гергард Шредер і Йошка Фішер оголосили про завершення своєї політичної кар'єри. Почався новий етап в історії загальнонаціонального політичного лідерства ФРН.

22 листопада 2005 року уперше канцлером ФРН стала жінка, вихованка колишньої соціалістичної НДР і представниця блоку ХДС / ХСС, де процеси емансипації, порівняно до лівого партійного флангу, почалися відносно недавно. Ангела Меркель (у дівочтві Ангела Каснер) зробила воістину фантастичну кар'єру після об'єднання Німеччини. Політикою почала займатися в період кризи НДР 1989 року, коли стала членкинею опозиційної організації «Демократичний прорив». У ХДС політиkinя вступила тільки 1990 року і на перших загальнонімецьких виборах потрапила в Бундестаг, де її помітив і невдовзі призначив Міністеркою в справах жінок і молоді Гельмут Коль. Після парламентських виборів 1994 року Меркель стала Міністеркою в справах довкілля, охорони природи й безпеки ядерних реакторів. У 1991–1998 роках – заступницею голови ХДС. З 1993 року – головою ХДС у федеральній землі Мекленбург – Передня Померанія. Коли блок ХДС / ХСС програв вибори 1998 року, вона послідовно робила партійну кар'єру: спочатку стала генеральним секретарем ХДС, 2000 року її обрали головою партії, 2002 року вона приєднала до своєї посади позицію голови фракції ХДС / ХСС у Бундестазі.

Очоливши уряд, найбільших успіхів А. Меркель досягла на міжнародній арені. За її головування відбулося очікуване посилення атлантичного вектора й настало «постшредерське потепління» відносин між ФРН і США. Уряди цих держав із багатьох питань мали схожі позиції, зокрема щодо боротьби з міжнародним тероризмом; запобігання використанню ядерного озброєння Ірану й денуклеаризації Корейського півострова; завершення й легалізування політики сегментування Балкан із визнанням незалежності Косова; питання гарантування енергобезпеки.

У Євросоюзі Берлін доклав максимум зусиль для виходу ЄС із конституційної й структурної кризи. Політика Німеччини, її конструктивність і наполегливість стали в пригоді під час вироблення й ратифікування Лісабонського договору та подолання викликів-наслідків. Водночас саме позиція ФРН на зустрічах представників держав – членів НАТО 2008 року спонукала до зняття з порядку денного альянсу питання про перспективу членства Грузії та України.

Унаслідок виборів до Бундестагу 2009 року Меркель сформувала урядову коаліцію партій: ХДС / ХСС – ВДП. Діяльність нового уряду А. Меркель – Г. Вестервелле було сконцентровано на проведенні реформ: системи охорони здоров'я, ринку праці, галузі освіти, сфери енергетики, військового відомства тощо. Однак, як показав час, із більшості питань коаліції здебільшого не вдалося знайти оптимальних рішень. У цих партіях, а надто у ВДП, криза лише посилилася.

Показовою подією для всього політичного ландшафту ФРН стали вибори наприкінці березня 2011 року в землі Баден-Вюртемберг. ХДС і ВДП зазнали нищівної поразки – уперше в історії тут до влади прийшли «зелені» та соціал-демократи [17].

Однак на тлі цих труднощів, які переживали країна, суспільство та партії, авторитет і лідерська спроможність Федеральної канцлерки Ангели Меркель діставали дедалі більшого визнання. Відколи А. Меркель очолила уряд, журнал «Forbes» кілька разів визнав її «наймогутнішою жінкою світу». Водночас визначальними чинниками став її вплив у фінансово-економічних колах і медійному співтоваристві, а також кар'єрні досягнення.

Вельми показово, що ХДС та його лідерка А. Меркель виграли парламентські вибори у вересні 2013 та 2017 років. Сприятлива економічна ситуація в країні стала одним із чинників, що визначили електоральні настрої німецьких громадян. Однак слід пам'ятати й про труднощі, які виникли під час формування урядової коаліції після останніх двох парламентських виборів у ФРН. Одержавши перемогу на виборах у вересні, Меркель змогла сформувати новий коаліційний уряд 2013 року лише через три місяці, а 2017-го цей процес розтягнувся майже на шість місяців: уряд було сформовано в березні 2018 року. Цьому щоразу передували довготривалі, непрості, але змістовні перемовини, дискусії та письмове голосування членів СДПН. І під час голосування за Меркель на посаду Федерального канцлера не всі потенційні прихильники віддавали їй свій голос. Проте більшість виборців свідомо підтримали свою лідерку, адже та стала майстерною менеджеркою, якій притаманні наполегливість і раціональна тактика «малих кроків» під час розв'язання політичних та економічних проблем [18].

Справді, вихід із кризи 2008–2009 років та полегшення її наслідків у ФРН багато в чому стали можливими завдяки державним програмам, які

ініціював уряд. З 2011 року в Німеччині реалізують «Концепцію забезпечення спеціалістами», складником якої є заходи щодо реформування системи підготовки фахівців і нові правила визнання кваліфікації іноземних фахівців із країн ЄС і третього світу. Пріоритетними для уряду «великої коаліції» стали інвестиції в царину освіти, транспортної інфраструктури й енергетики, підтримка наукових кластерів. Усе це сприяє економічному зростанню, підвищенню продуктивності праці та рівня заробітної плати.

Для А. Меркель посткризовий період був непростим у контексті розв'язання внутрішніх проблем і позиціонування на міжнародному рівні. Та чи не найбільшим викликом стала потреба в зміцненні Європейського Союзу, який зіткнувся з величезним потоком біженців і переселенців, що хлинув на його територію, та зростанням напруги в суспільстві через поширення актів тероризму на теренах ЄС. Уряд А. Меркель став головним модератором серед країн Євросоюзу щодо розв'язання цієї проблеми. Берлін прийняв майже 2 млн біженців і разом із партнерами в ЄС прагнув шляхом квотування розподілити дедалі більше навантаження поміж всіма державами об'єднання. Меркель підібрала слушний підхід до розв'язання складних проблем у межах коаліційного уряду. Про це свідчив її промовистий вислів щодо біженців – «думаю, що ми із цим упораємося». Хоча такий підхід, обіч прихильників, мав і супротивників.

Політичному успіхові Меркель сприяють жорсткіші заходи, яких уживає уряд для інтегрування біженців. Ідучи на компроміс із ХСС та дослухаючись до вимог громадян, коаліційний уряд чітко визначив інструменти впливу на навчання біженців німецької мови, влаштування їх на роботу та спрощення процедури виселення тих мігрантів, які порушують законодавство чи не виявляють бажання інтегруватися в суспільство.

Серйозним викликом для уряду «великої коаліції», та й самої Меркель, стала ситуація на Сході Європи, зокрема в Україні. ФРН однозначно підтримала Революцію гідності 2013–2014 років, рішуче засудила окупацію Криму Росією та її втручання на боці сепаратистських сил. Німеччина стала дієвою учасницею не лише переговорів у Мінську 2014 і 2015 років – вона найактивніше підтримувала Україну в Нормандському форматі переговорів про врегулювання збройного протистояння на Донбасі, а також під час створення широкої проукраїнської коаліції. Уряд Меркель, надаючи підтримку офіційному Києву, наполягав на запровадженні та продовженні санкцій проти Росії – цьому не завадили економічні втрати та наявність своєрідного проросійського лобі в деяких політичних і бізнесових колах [19].

Водночас слід зважати на непрості відносини із США та РФ, утруднення перебігу подій із Брекзітом у Великій Британії, а також позиціювання Франції тощо. Варто наголосити, що перебування при владі в США

суперечливого й важкопрогнозованого Д. Трампа дали А. Меркель змогу подавати себе громадськості не лише як лідерку провідної європейської держави, а і як головну захисницю демократичних цінностей Європи та Заходу загалом. Протистояння її авторитету – і досі об'єктивно непросте завдання для опонентів.

Останні роки стали перевіркою на міцність німецько-американських відносин, які протягом попередніх 70 років були константою в зовнішній політиці ФРН. Попри відверто негативну реакцію офіційного Берліна на концепцію «Америка понад усе», яку проголосив президент Трамп, Меркель і її уряд продовжили курс на зміцнення трансатлантичного партнерства, передусім у сфері європейської безпеки та захисту клімату. І попри заперечення Польщі, а потім і Вашингтона, А. Меркель однозначно підтримала будівництво газопроводу «Північний потік-2» між Росією та Німеччиною.

Чинником, який вельми ускладнив ситуацію, для більшості лідерів країн світу стала боротьба із пандемією COVID-19. Це питання – як і проблеми надмірного навантаження на низку секторів економіки, згортання атомної енергетики та вугільної промисловості, прискорення розвитку цифрової економіки – стоять на порядку денному і для загальнонаціональної лідерки А. Меркель.

А. Меркель вдавалося також обходити чи нейтралізувати політиків з інших партій, як-от вона вчинила 2002 року з Едмундом Штойбером, багаторічним успішним прем'єр-міністром Баварії і головою ХСС. У березні 2017-го, тобто саме за пів року до парламентських перегонів, коаліція на чолі з Меркель ініціювала та підтримала висування на посаду Президента ФРН перспективного політика й імовірного конкурента від СДПН – віце-канцлера Франка-Вальтера Штайнмаєра.

Водночас Меркель відмовилась од посади голови ХДС, яку очолювала 18 років, щоб до 2021-го, коли муситиме скласти повноваження Федеральної канцлерки, зосередитися на державницьких обов'язках. Вона успішно провела дві бажані кандидатури на посаду голови своєї партії: у грудні 2018 року – Аннегрет Крамп-Карренбауер, а в січні 2021 року – Арміна Лашета, очільника уряду землі Північний Рейн-Вестфалія [20]. Саме він поведе блок ХДС / ХСС на парламентські вибори й у разі перемоги стане Федеральним канцлером.

Також важливим стало висунення протеже Меркель – Урсули фон дер Ляєн, колишньої Міністерки оборони, на посаду Голови Ради Європейського Союзу. Перемога її була прогнозованою та багатонадійною. А загальнонаціональне лідерство А. Меркель, її виважені підходи до внутрішньої і зовнішньої політики підтверджують значення вимірів «канцлерської демократії» та її реальної ролі в подальшому поступі ФРН.

За результатами аналізу ретроспективи та сучасної динаміки в політичній верхівці ФРН можна зробити низку висновків. По-перше, вирішальним чинником сходження на державний Олімп є належність до однієї з двох «народних» партій – СДПН або блоку ХДС / ХСС. По-друге, значення має кар'єра претендента, його особисті лідерські риси та політичне чуття. По-третє, навіть за відповідності всім критеріям досить важливо, щоб претендент розумів, коли і в якій ситуації зазначені риси доречні. По-четверте, саме політичний перебіг подій тієї чи іншої історичної доби поставав для окремих політиків імперативом рішуче брати в руки важелі державного управління й потужно використовувати їх. Адже в переломні моменти історії ФРН найважливіші рішення готували саме у Відомстві федерального канцлера й ухвалював їх одноосібно Канцлер. По-п'яте, не слід ігнорувати чинник випадковості. Проте загалом, хай би як банально це не звучало, щоб стати успішним лідером у Федеративній Республіці Німеччина, затребувана людина мала опинитись у потрібному місці в потрібний час. І цьому є чимало яскравих підтверджень в особах федеральних канцлерів ФРН.

Політичний ландшафт, демократичні засади та особливості структури державно-політичного устрою Німеччини давали змогу лише двом провідним – їх зазвичай називають «народними» – партіям, ХДС і СДНП, висувати зі своїх лав лідерів, які могли ставати національними керманічами тієї історичної доби. А засади «канцлерської демократії» як системи державного та політичного владарювання ніколи не ставали на заваді – навпаки, уможливлювали таке сходження для непересічних особистостей. Чимало із них ставали своєрідними «батьками» нації, і саме вміле керування, що сприяло національним інтересам і лягало в площину перспектив розвитку Німеччини, визначало їхні особисті успіхи як політичних та державних діячів загальнонаціонального масштабу.

1. Кудряченко А.І. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження: монографія. К.: Фенікс. 2020. 656 с.
2. Bundeszentrale für politische Bildung (2000). *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* [Basic Law for the Federal Republic of Germany]. December, p. 89. [in German].
3. Siwert-Probst, J. (1998). 'Die Klassischen Aussenpolitischen Institutionen' [The Classic Foreign Policy Institutions], in Eberwein, W.-D., Kaiser, K. (eds). *Deutschlands neue Aussenpolitik, Band 4. Institutionen und Ressourcen* [Germany's New Foreign Policy, Volume 4. Institutions and Resources]. Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, p. 14. [in German].
4. Meriam Echoul (2015). *Liste der Bundeskanzler seit 1949* [online]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=oVmKoM0ISII&ab_channel=meriamechoul [in German].
5. Воробьева Л.М. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI века. Москва, 2000. С. 66.
6. Baring, A., Schölgen, G. (2002). *Kanzler, Krisen, Koalitionen* [Chancellor, Crises, Coalitions]. Berlin: Siedler Verlag, pp. 12–13. [in German].
7. Griffith William, E. (1981). *Die Ostpolitik der Bundespolitik Deutschland* [The Ostpolitik of Federal Politics in Germany]. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag, pp. 79–80. [in German].
8. Bühler, W. (ed.). (1993). *Die Adenauer Ära. Die Bundesrepublik Deutschland 1949–1963* [The Adenauer Era. The Federal Republic of Germany 1949–1963]. Munich; Zurich: Piper. [in German].

9. Німецькі портрети: Конрад Аденауер // Deutsche Welle. 21 листопада 2008. URL: <https://p.dw.com/p/FzPZ>
10. Зарицкий Б.Е. Людвиг Эрхард. Секреты «экономического чуда». Москва, 1997.
11. Leitenberger, V. (1986). *Ludwig Erhard. Der Nationalökonom als Politiker* [Ludwig Erhard. The Economist as a Politician]. Göttingen: Muster-Schmidt. [in German].
12. Патрушев А.И. Король красноречия Курт Георг Кизингер // Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. Москва, 2009. С. 349–356.
13. Павлов В.Н. Политическое лидерство в условиях «канцлерской демократии» // Мировая экономика и международные отношения. 2011. № 11. С. 31.
14. Патрушев А.И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. Москва, 2009. С. 374.
15. Kempf, U., Merz, H. (eds). (2001). *Kanzler und Minister 1949–1998. Biografisches Lexikon der deutschen Bundesregierungen* [Chancellor and Minister 1949–1998. Biographical lexicon of the German federal governments]. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, p. 374. [in German].
16. Кудряченко А.И. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. С. 321–324.
17. *Endlich am Ziel – und weiter unterwegs* [online]. Available at: <https://www.gruene-bw.de/regierung/winfried-kretschmann/> [in German].
18. Тимошенко Е.П. Выборы в германский парламент: основные результаты и их влияние на партийно-политическую систему Германии // Германия, 2013 / ФГБУН; ИЕ РАН; под ред. В.Б. Белова. Москва, 2014 С. 34–50.
19. Кудряченко А.И. Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. С. 340.
20. Meriam Echoul, op. cit.

Andrii KUDRIACHENKO,
*Doctor of History, Full Professor,
Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Director of the State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine”*

THE FULFILLMENT OF NATIONWIDE INTERESTS OF POST-WAR GERMANY IN THE DIMENSION OF ‘CHANCELLOR DEMOCRACY’

Abstract. Summing up the modern course of events regarding political leadership in Germany and on the basis of activities of eight chancellors, the author contends the following: The decisive factor in ascension to the political Olympus is the affiliation with either of the two parties, the SPD or the CDU/CSU union, with the nominee's leadership qualities and political acumen playing an essential role. Even if these conditions are met, the contender's choice of situation and time where these qualities would be sought after is quite important. It was the political developments of a certain historical era that became an imperative for some politicians to take the reins of power and use them to the full extent. Indeed, at turning points in the history of the Federal Republic, the most crucial decisions were prepared at the German Chancellery and made unilaterally by the chancellor. The author of the article emphasises that chance cannot be ruled out. To become a successful leader in Germany, the much-needed person must be in the right place at the right time. Proof of that is the example of German federal chancellors.

The political landscape, democratic footing, and well-structured state and political set-up have enabled only two political parties, the CDU/CSU and the SPD, to nominate from their ranks those who could become national leaders of their historical epoch. The basis of ‘chancellor democracy’ as a system of state and political power has never impeded but enabled such ascension for outstanding personalities. Quite a few of them have become some sort of fathers of the nation. Able leadership that has benefited national interests and fitted into the plane of German development prospects has defined the personal success of both political figures and public officials of national scope.

Keywords: Federal Republic of Germany, federal chancellor, political landscape, SPD, CDU/CSU.

Сергій ЗДІОРУК,
доктор філософії, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України,
провідний науковий співробітник відділу гуманітарної політики
та розвитку громадянського суспільства
Національного інституту стратегічних досліджень;

Павло КРИВОНОС,
Надзвичайний і Повноважний
Посланник другого класу,
генеральний директор Державного підприємства
«Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв»

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ – ЛОГІЧНИЙ КРОК ДО ВІДНОВЛЕННЯ САМОСТІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (До 30-ї річниці незалежності України)

Анотація. У статті висвітлено проблеми відновлення самостійності Української держави, що постали після того, як 16 липня 1990 року Верховна Рада ухвалила Декларацію про державний суверенітет України, а 24 серпня 1991 року – Акт проголошення незалежності України. Описано загрози національній безпеці України з боку Росії, як-от окупація Криму та частини Донбасу, підтримка тероризму на державному рівні, політичний шантаж, експансія «руського мира» в українському гуманітарному й політичному просторі, що є детонатором внутрішньосупільної напруги, генератором сепаратистських настроїв, міжконфесійної ворожнечі та дискредитує не тільки державну владу, а й саму Українську державу.

Проведено порівняльний аналіз процесів українського державотворення на початку й наприкінці XX століття, а також геополітичних і внутрішньополітичних умов реалізації українських національних візій, зважаючи на вдалий досвід низки країн Європи. Зроблено висновки щодо подальшого ефективного поступу українського державотворення в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: Акт проголошення незалежності України, Декларація про державний суверенітет України, гібридна війна.

Улітку 2020 року минуло 30 років від проголошення *Декларації про державний суверенітет України* [1]. Ухвалення цього документа 16 липня 1990 року окреслило стратегічний вектор відновлення незалежності Української держави, що було втілено 24 серпня 1991-го через *Акт проголошення незалежності* [2].

Специфіку цього політичного процесу українського державотворення наприкінці ХХ століття зумовила комуністична більшість у складі Верховної Ради Української РСР. Така своєрідна політична суб'єктність породила й закріпила в Україні на довгі десятиліття суперечності та дисбаланс у всіх сферах національного розвитку, що відображено навіть у чинній нині Конституції. Насамперед це пов'язано з розмежуванням сфер компетенцій і повноважень гілок влади та відповідних державних органів. Як слушно зазначила українська дослідниця Антоніна Колодій, особливістю в колишніх республіках СРСР «було те, що антикомуністична опозиція не змогла тут прийти до влади ні наприкінці першої стадії переходу, ні навіть пізніше. *А це означало, що демократичні реформи мали здійснюватися руками тих, хто в них не був зацікавлений, – гнучкішою частиною розколотої старої еліти (партноменклатури)* (курсив наш. – Авт.). Її представники грали роль “демократизаторів” силою обставин, бо хотіли пристосуватися до нових умов і в такий спосіб зберегти свої владні позиції» [3, с. 23–38].

Щоби глибше зрозуміти державотворчий чинник Декларації про державний суверенітет України й Акта проголошення незалежності України, а також масштабність завдань, що постали перед українською нацією та її провідною політичною верствою, бодай побіжно звернімося до історичних реалій, котрі передували цьому визначному рішення українського політикуму 30 років тому.

Україна має понад тисячолітню історію власного державотворення, і ці процеси здавна пронизано традиціями демократичного конституціоналізму. Зокрема, ексголова Конституційного Суду України й авторитетний конституціоналіст Андрій Стрижак зауважував: «Історичні передумови розвитку конституційного процесу в Україні сягають часів Київської Русі, й біля його витоків – збірка стародавнього українського права “Руська Правда”, а також відомі науковому світові пізніші історичні пам'ятки правової культури України – “Литовські статuti”, акти періоду козацької держави Богдана Хмельницького “Березневі статті” (інші назви – “Статті Богдана Хмельницького”, “Березневі статті Богдана Хмельницького”, “Статті війська Запорозького”), “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького”, укладені гетьманом Війська Запорозького Пилипом Орликом, Конституція Української Народної Республіки, радянські конституції України» [4].

У такому ж стані перебувала й духовно-культурна сфера України. Зокрема, Українська православна церква, чию діяльність на Русі, започатковану в IX столітті ще за князювання Аскольда та Діра, простежуємо від Константинополя, із 988 року стала державною (за правління Київського князя Володимира). Однак через 700 років, потрапивши 1686-го в підпорядкування Москви явно не канонічним шляхом, а внаслідок підкупів, шантажу, військового та політичного тиску, українська церква, насильницькими методами позбавлена унікальності, поступово зросіянилася й зрештою стала для російської влади засобом колонізування українського народу. У такій формі вона існувала в Україні понад 330 років. І навіть коли розпалася «політична імперія Горбачова» – СРСР, ще залишилася російська «церковна імперія Олексія II» [5].

*Отримати автокефалію від Москви для українських православних було неможливо з кількох важливих причин. По-перше, після того як комуністичний режим у 20–30-х роках XX століття винищив церкви, більшість релігійних громад СРСР функціонувала на території України. На початку 90-х років можна було спостерігати таку саму тенденцію. Наприклад, під час святкування 1000-ліття запровадження в Русі християнства як державної релігії, себто 1988 року, у колишньому СРСР було зареєстровано 6893 православні громади, з яких понад 4000 діяли в Україні й лише 2062 – у Росії. А вже 1990 року – 11 940 православних громад в СРСР; із них понад 6000 – в Україні й лише 120 – у Росії [6, с. 1]. Отже, більшість парафій (громад) Російської православної церкви (РПЦ) було розташовано в Україні. Тож якби, гіпотетично, Москва надала українській церкві автокефалію, то та стала би значно (удвічі!) більшою за російську. Окрім того, велика частка бюджету РПЦ (за різними оцінками, від 65% до 85%) також надходила з України [7]. Більшість священників, слухачів і студентів семінарій та академій були українцями. Тому відокремлення української церкви поклато би край міфу про Росію як велику християнську державу, повернуло би Києву статус митрополії і найбільшої православної церкви у світі та прискорило би політичну дезінтеграцію РФ. Отже, **ішлося не так про внутрішньоцерковні, як про суто політичні й навіть геополітичні стратегічно важливі справи.***

По-друге, й головне: автокефалії від Москви ніхто би не прийняв. Яскравим прикладом цього є Американська православна церква, яка дістала таку «автокефалію» ще 1970 року, але її досі не визнає Вселенське православ'я. Тим паче, що Київську митрополію Москва поневолила незаконно, тож украденому надавати автокефалію не годилося. **Та найважливіше: відповідно до норм церковного права, канонічну автокефалію православним церквам може надавати лише Вселенський (Константинопольський) патріархат.**

Антиукраїнські політичні сили й після відновлення державної незалежності використовують РПЦ в Україні, так звану УПЦ (МП), котра є складовою частиною Московського патріархату [8], для конструювання якогось східнослов'янського псевдодержавного утворення, «святої Русі», поширення «руського мира» [9] тощо.

І лише конституювання Православної церкви України 15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі в Києві та томос про автокефалію, що його 6 січня 2019 року дарував ПЦУ Вселенський Патріарх Варфоломій I, розірвали московське церковно-політичне ярмо. ПЦУ стала повноправним суб'єктом міжнародних релігійних відносин нарівні з усіма іншими автокефальними церквами.

Нині за кількістю православних громад Україна посідає перше місце у світі. На початку 2020 року їх налічували майже 20 000 (без урахування Криму, який окупувала Росія)¹. До речі, згідно з даними звіту Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури та інформаційної політики України за 2020 рік, загалом в Україні діяло 36 796 громад різних церков і деномінацій (без окупованого Криму)². Показово, що мережа церков і релігійних організацій в Україні на 97% складається з християнських віросповідань, серед яких 53,7% – православні, 28,9% – протестанти та 14,3% – католики різних деномінацій.

Водночас необхідно взяти до уваги сучасні **загрози національній безпеці України з боку Росії. Зокрема, це окупація Криму й частини Донбасу, державна підтримка тероризму, політичний та економічний шантаж тощо. Дужчають також ризики, пов'язані з розвитком партнерської моделі державно-конфесійних відносин**, – їх породжують як зовнішні, так і внутрішні виклики, спроможні порушити збалансовану архітектуру державно-церковного партнерства в Україні. З-поміж них варто виокремити декілька головних:

1. Просування в українському суспільстві ідеології «руського мира». Один із основних каналів її поширення – релігійний. Зокрема, голова Служби зовнішньої розвідки України Валерій Кондратюк наголосив: *«Російські спецслужби, маючи важелі тиску на релігійну сферу, використовують РПЦ одночасно і як “жорстку” (інспірування протестних акцій, що можуть легко перерости в показові зіткнення з правоохоронцями або провокаторами), і як “м'яку” силу (вплив на уми вірян)»* [10].

Політико-ідеологічний проект «руського мира» – план імперський. Його спрямовано на знищення української державності та національної

¹ Підрахунок авт. за: Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2020 р. Форма 1 / Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України та інформаційної політики (власний архів С. Здіюрука).

² Там само.

ідентичності й він не має нічого спільного з релігійною свободою [11]. Це доводить політика Росії щодо України, як-от на тимчасово окупованих українських територіях, де переслідування вірян, нелояльних до окупаційної адміністрації конфесій, уже стало масовим явищем.

2. Тенденція клерикалізації суспільства. Ініціативи на кшталт надання державного статусу окремим релігійним святам [12] демонструють бажання влади забезпечити преференції окремим конфесіям чи релігійним організаціям. Так виникає загроза відійти від принципу рівності всіх релігій і церков перед законом, завдяки якому в Україні було утверджено чинну нині демократичну модель державно-церковних відносин.

Потребу в єдиному погляді на стратегічні перспективи розвитку Української держави яскраво окреслили події останнього Майдану – Революції гідності (2013–2014 рр.). Стало зрозуміло, що більшість народу України не миритиметься зі стратегічною невизначеністю – тобто так званою багато-векторністю – в українській зовнішній політиці.

Щоби ефективно реалізувати потужні ідеї, потрібно насамперед виконати низку завдань гуманітарної політики, а саме: сформувати політичну самосвідомість громадян; подолати фрагментарність історичної пам'яті й рецидиви авторитарної психології мас; установити на демократичній основі громадянську та політичну культури найширших суспільних верств.

Національно-культурна ідея тісно пов'язана з проблемою культурної ідентичності українського суспільства, а культурна національна традиція безпосередньо впливає на формування суспільної солідарності. Тому автори наголошують, що культура в умовах глобалізації має бути головним чинником консолідації українського народу, громадянського єднання й злагоди. Саме на основі культури як системи цінностей, опертих на традицію, і можна сформувати суспільну солідарність України, об'єднати український народ як європейську націю.

Тож, як ми вважаємо, ця стаття – ще один крок до розуміння того, що держава мусить реалізовувати ефективну гуманітарну політику й будувати національну солідарність. Вона не має бути єдиним суб'єктом на цьому терені, натомість їй необхідно стати авторитетним законодавцем і верховним суддею. На початку XX століття український енциклопедист Іван Франко так означив цю стратегічну візію: **«...дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя»** [13].

Аналізуючи логіку державотворчого поступу української нації наприкінці XX століття, не можемо оминати аналогій і паралелей із процесами державотворення на його початку, а саме в добу Української революції 1917–1921 років. Передусім повчально порівняти такі основні документи:

Декларацію про державний суверенітет України (1990 р.), Акт проголошення незалежності України (1991 р.) й універсали Української Центральної Ради (1917–1918 рр.) [14].

Між ухваленням Декларації про державний суверенітет України й Акта проголошення незалежності України промайнув понад рік бурхливих змін на політичній мапі світу. Зокрема, *постала низка нових суверенних держав, а також розпалася Російська імперія, яку комуністична партія модифікувала в Союз РСР на початку ХХ століття, – обійшлося навіть без світової війни.*

Проводячи паралелі, варто зазначити, що між проголошенням Першого універсалу (23 червня 1917 р.) та ухваленням Четвертого (22 січня 1918 р.) минуло сім місяців. Ці документи окреслили етапи творення Української держави – від автономної до самостійної. Більш як пів року смертельного поступу Першої світової війни, що знищила десятки мільйонів людей і зруйнувала кілька імперій; трагічного вихору революцій, які визначили вектор політичного й економічного розвитку світу в ХХ столітті та зрештою заклали бомбу вповільненої дії, що згодом вибухнула полями битв Другої світової війни.

Створення цих державотворчих документів значною мірою було зумовлено логікою відносин з імперською Росією як на початку, так і наприкінці ХХ століття. *Імперія не могла змиритися з утратою України, адже не була здатна повноцінно існувати без неї.*

Перший і Третій (20 листопада 1917 р.) універсали УЦР сукупно подібні до Декларації про державний суверенітет. Україна ще цілковито не відокремлювалася від Росії, але декларувала, що **«Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці»** [1].

Утім Другий універсал (16 липня 1917 р.) кардинально відрізнявся від зазначеного сучасного документа. Власне, це був відступ назад під тиском Тимчасового уряду Росії, який мав повноваження затверджувати навіть склад Генерального секретаріату, себто Уряду України, який створила УЦР. Автономний статус України мали визначити на наступних Установчих зборах Росії.

Четвертий універсал Центральної Ради декларував незалежність України та закликав усіх громадян УНР до боротьби з більшовиками. Українську Народну Республіку було названо *«самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу»* [15]. Таке положення закріплено і в Акті проголошення незалежності України, згідно з яким Верховна Рада УРСР: *«...проголошує незалежність України та створення самостійної української держави – УКРАЇНИ»* [2].

У відповідь тоді й тепер – сказана збройна агресія Росії, політичний та економічний шантаж, постійне інспірування «п'ятої колони», розігрування карти сепаратизму (Донбас, Крим). Нині, як і на ту пору, гостро

постало питання пошуку справжніх союзників у великому океані глобальних викликів та загроз. Утрата Української Народної Республіки призвела до трагедії – терору проти українців, депортацій, Голодомору 1932–1933 років (а були ще й 1921 і 1947 рр.), насильницької колективізації, згубної боротьби впродовж довгих 15 років (аж до квітня 1960-го) Української повстанської армії – армії без держави – проти російської комуністичної імперії після завершення Другої світової війни.

Водночас потрібно розуміти, що все ХХ століття – це цілісний політико-логічний процес, це наша історія. Позаяк у добу Української революції 1917–1921 років було засновано новітню Українську державу, її Збройні сили, дипломатію, банківську систему, національну валюту, українську наукову й освітню системи тощо. Тому йдеться саме про відновлення, а не просто здобуття незалежності України наприкінці ХХ століття. Інституційна тяглість й успадковані державні традиції мають таку саму реальну силу, як гармати чи танкові корпуси.

Відновлена тепер історія України-Русі, яку свого часу вкрала Росія, людський і ресурсний потенціал України, її демократичний поступ до Європи невідворотно наближають крах останньої російської імперії. Тут як ніколи українцям знадобиться професіоналізм, демократичні цінності, патріотична відданість державній справі й уміння помітити геополітичну перспективу, застосовуючи засоби стратегічної розвідки та стратегічного планування.

Для втілення цієї візії є лише один безальтернативний шлях – ефективні реформи й копітка праця української нації, сконсолідованої на основі верховенства права, що забезпечує та гарантує вільний розвиток людини й громадянина. У системі функціонування головних інститутів демократії (вільні, чесні й регулярні вибори; розподіл гілок державної влади; виборність державних посадовців; свобода слова й інформації, совісті й віросповідання; вільний розвиток громадянського суспільства) чільне місце належить правовому актові найвищої юридичної сили – конституції. Саме цей документ формулює основні риси політичного й державного устрою, а також є моделлю для створення системи законодавства всіх рівнів. Конституції сучасних демократичних держав здебільшого оформлено як установчі документи. Це збірка правових норм, які визначають вищі державні органи, порядок їхнього утворення й функціонування, взаємовідносини та сфери компетенції. У конституції закріплено засадничі положення щодо політичного режиму, політичних партій, виборчих систем тощо. Важливо, що цей документ також є своєрідним видом «суспільного договору», у якому окреслено принципи та послідовність формування державного устрою, взаємні відносини, права й обов'язки сторін (громадян і держави).

Першу після відновлення державної незалежності *Конституцію України 1996 року* було визнано однією з найдемократичніших європейських конституцій. Позаяк положення першого й другого розділів Основного закону, які гарантують права та свободи й визначають обов'язки громадян, відповідають найвищим міжнародним стандартам конституціоналізму та демократії.

Водночас майже відразу після того, як Конституція набула чинності, постало питання численних *суперечностей у її положеннях, які регламентували формування, повноваження та функціонування органів державної влади* (найперше це стосується організації місцевого самоврядування, а також відносин центральних установ державної влади з органами врядування на місцях). Незавершеність демократизаційних процесів і повсякчасні спроби використати процес творення й удосконалення Конституції, аби виконати ситуативні завдання та задовольнити вузькогрупові політичні чи економічні інтереси, зумовили низку потенційних проблем у її першій редакції. Окрім зазначених питань взаємодії центрального й місцевого рівнів влади й налагодження самоврядування на місцях, постало ще чимало не менш гострих потенційних проблем. ***Серед найсуперечливіших моментів варто виокремити такі:***

1. Недосконалість поділу гілок влади. Поряд із законодавчою, виконавчою і судовою в Україні фактично було утверджено й четверту гілку – інститут президентства. Президента наділено деякими функціями виконавчої і навіть законодавчої (у частині повноважень щодо видання указів і розпоряджень) гілок влади, хоча формально він не очолює жодної з них. Організування гілок та інститутів влади за таких умов ***означає неминучість конфліктів: дві гілки влади формують три владні інститути й відповідні центри впливу – парламент, уряд, президент.***

2. Невизначеність механізмів відповідальності парламенту, уряду та президента перед суспільством. Як наслідок – у міжвиборчий період громадяни майже не мають змоги впливати на владу, а якщо їм таки вдається, то це призводить до складних політичних криз. Український науковець Олександр Сушинський вбачав причину в тому, що, на відміну від політико-правової відповідальності, підстави якої чітко встановлює законодавство, власне політична відповідальність є суб'єктивною [16, с. 322].

3. Недостатньо чітке розмежування повноважень президента й прем'єр-міністра в частині функцій виконавчої влади. Постало питання невідповідності конституційного й реального статусів Кабінету Міністрів як найвищого органу цієї системи. Не уряд, а Президент України, формально не належачи до жодної гілки влади, мав найширші можливості впливати на діяльність виконавчої [17]. Така «повноважність» формувала політико-юридичну колізію щодо визначення суб'єктів відповідальності.

4. Те, що немає дієвої моделі імпічменту Президента України внаслідок несформованості функціонального юридичного механізму для його реалізування.

5. Недостатня регламентованість повноважень судової гілки влади, а надто – механізмів забезпечення її справжньої незалежності. Хоч і структуру органів судової влади закріплено в Конституції, парламент і президент впливають на неї за допомогою відповідних законів, кадрової та бюджетної політики; виконавча влада також має свої важелі впливу.

6. Невизначеність структурних інституцій, за допомогою яких Президент України реалізує свої повноваження, їхніх статусу та компетенції. Найяскравіший приклад – створення й функціонування Адміністрації, а нині Офісу Президента України, котрий фактично виконує масштабні державно-управлінські функції. Цього не внормовано в Основному законі – там лише передбачено, що президент створює «для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби» [18, ст. 106, п. 28]). У новітній історії України де-не-де можна натрапити на випадки, коли установу, яка забезпечує діяльність президента, невдовзі трансформують у потужний орган державної влади, якого не передбачено в Конституції України.

Із цього переліку найбільше увагу привертає перший пункт, де йдеться про президента та обсяг його повноважень і функцій. *Потрібно констатувати, що в українському суспільстві є запит на інститут президентства, у межах якого передбачено широкі повноваження Глави Держави.* Правознавець і політолог Всеволод Речицький зазначає: «Як показують соціологічні дослідження, населення України постійно виступає за збереження одноосібної влади президента, якого обирає народ. Цей стан речей відповідає українському нормативному кодові як сукупності засадничих принципів і норм, що пронизують активність вітчизняної політичної цивілізації як її органічний зліпок, повторюваний дизайн» [19].

Безпрецедентна підтримка (понад 50% виборців) 2014 року кандидатури Петра Порошенка, а 2019 року – Володимира Зеленського на президентських виборах також свідчить про наявність суспільного запиту на наділеного чималими повноваженнями Главу Держави, а надто в критичні кризові моменти. Зважаючи на цю особливість соціально-політичної психології українців, громаді, політикам і науковцям варто було б зважити на пропозиції підпорядкувати президентові виконавчу гілку влади із забезпеченням механізмів його відповідальності та сильного парламентаризму. Однією з таких пропозицій був наш законопроект, згідно з яким президент формує й очолює уряд [20, с. 81–108].

Досвід розвитку незалежних держав-членів Європейського Союзу демонструє, що демократичні принципи політичного ладу можуть успішно

співіснувати з неоднаковими типами державного й адміністративно-територіального устрою. Наприклад, найбільшими в ЄС за чисельністю населення та економічним потенціалом державами є Німеччина та Франція, у яких розвинену демократію поєднано з різними формами державного устрою: *федеральним із високим ступенем децентралізації – у ФРН та унітарним зі значно вищою централізованістю – у Франції* (хоча і в цій традиційно дуже централізованій європейській державі суголосно зі загальноєвропейськими тенденціями тривають децентралізаційні процеси [21, с. 178]).

Італійський і польський дослідники Леонардо Морліно та Войцех Садурський виокремлюють такі об'єктивні показники, за якими структури Євросоюзу визначають рівень децентралізації в державах-членах ЄС і країнах, що прагнуть набути членства:

- частка центрального уряду в сукупних надходженнях податків;
- частка місцевих урядів у видатках;
- відносна чисельність місцевих цивільних службовців;
- коло питань, у яких місцеві уряди мають вирішальний голос [22, с. 22].

До речі, неухильне дотримання принципу субсидіарності набуває критично важливого значення з огляду на масштаби й розмаїтість такої геополітичної конгломерації, як Європейський Союз. Позаяк саме субсидіарність дає змогу уникнути дублювання функцій і повноважень органів управління, запобігає виникненню конфліктів між ними та мінімізує бюрократію. Крім того, доволі важливе значення під час розподілу повноважень між центральним і місцевим рівнями в європейських державах нині має й те, що, природно прагнучи більшої свободи дій, центральні органи на загальноєвропейському рівні намагаються розширити перелік власних функцій, використовуючи національні уряди й регіональні органи управління. Це стає додатковим стимулом до децентралізаційних процесів у державах-членах ЄС. Про надзвичайно важливу роль субсидіарності, а відповідно й автономії та децентралізації як її необхідних передумов, свідчить, зокрема, те, що спеціальний «Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності» додано до Договору про заснування Європейської спільноти, а згодом він має стати частиною Конституції Європейського Союзу [23].

В Україні ж реформи адміністративно-територіального устрою та децентралізації в межах рекомендацій Європейського Союзу на практиці імплементували через проведення за новим законодавством місцевих виборів 25 жовтня 2020 року.

Додатковим механізмом забезпечення поділу влади є система стримувань і противаг. Вона передбачає постійну конкуренцію між різними органами влади, а також наявність достатньої кількості засобів для того, щоб взаємно стримувати та підтримувати відносну рівновагу сил.

Однак під час становлення демократичних інститутів загострення суперництва між гілками влади в президентсько-парламентських демократіях може зумовити напружене громадянське протистояння та навіть збройний конфлікт із численними людськими жертвами, як це трапилося, наприклад, 1993 року в Росії. Там парламент просто розстріляли з танків.

Та попри ризики, пов'язані зі системою стримувань і противаг зокрема й поділом влади загалом, вона здебільшого має позитивні для держави та суспільства результати, навіть за кризових умов. Яскравим прикладом цього є відсторонення від влади 2014 року колишнього Президента України Віктора Януковича, унаслідок чого владні повноваження швидко перебрав Парламент України, що, попри політичну розмаїтість більшості народних депутатів, здатен був узяти на себе політичну відповідальність і перейшов до необхідних самостійних державницьких дій. У такий спосіб вдалося відвернути загрозу значно масштабнішої воєнної агресії Росії проти суверенної Української держави.

Надання більшої свободи громадам і різним територіальним утворенням в Україні нині на часі з огляду на дію кількох внутрішніх і зовнішніх чинників, не всі з яких, на жаль, позитивні. До децентралізації (хоч і сутнісно різної за формами та змістом) спонукають не тільки внутрішні причини й вимоги законодавства ЄС, а й агресія з боку Росії, яка зацікавлена у створенні в нашій державі нових вогнищ розбрату та сепаратизму, зокрема й через «федералізацію» за кремлівським сценарієм, що її нав'язують Україні. Унаслідок цього **реформувати сферу місцевого самоврядування й оновлювати систему відносин між публічною владою різних рівнів потрібно виважено, обов'язково зважаючи на низку специфічних для України особливостей, сучасну геополітичну ситуацію та континентальні воєнно-політичні обставини.**

Російська агресія проти України, розпочата в лютому 2014 року, призвела до окупації Кримського півострова й частини Донецької та Луганської областей, а також заклала відлік нового етапу в історії Європи та світу, який суттєво відрізняється не тільки від періоду 1980–2010 років, а й від усієї попередньої повоєнної епохи після 1945-го. **Уперше після Другої світової війни в центрі Європи було окуповано територію суверенної держави й спалахнула неоголошена війна, яку організувала одна з потужних у військовому сенсі світових держав і геополітичних сил. До того ж регулярна армія Росії бере у війні проти України безпосередню участь.** Водночас Росія є постійним членом Ради Безпеки ООН та гарантом Будапештського меморандуму, згідно з яким **Україна добровільно віддала третій за потужністю (після США й Росії) ядерний потенціал.** Російська Федерація своєю агресією кинула виклик не лише Україні, а й усій європейській і світовій демократії та міжнародній безпеці.

Доцільно дещо докладніше розглянути це питання. Глибинна ідеологічна й світоглядна відмінність нинішньої агресії РФ проти України від локальних збройних конфліктів другої половини ХХ століття полягає передусім у неприхованому зневажанні з боку російського керівництва чітко виявленого прагнення українського народу стати повноправним членом європейської спільноти, тобто недвозначного європейського вибору України. *Теперішня російська влада, яка розв'язала неоголошену війну проти України, не здатна розуміти, що на думку десятків мільйонів громадян іншої держави необхідно зважати, та підриває основи європейського суспільно-політичного устрою, одним із фундаментальних принципів якого є саме повага до індивідуального та колективного вибору, а надто – вибору цілого народу.*

Російський агресор не бере до уваги й того, що більшість тієї частини громадян України, що внаслідок імперської русифікації за інерцією розмовляє російською мовою, усе ж підтримує єдність України, європейську та євроатлантичну інтеграцію. Вони так само рішуче виступають проти приєднання до Росії й утілення проєктів на кшталт «відродження СРСР» чи модернізованого варіанта дорадянської Російської імперії.

Якщо Україна стане жертвою внутрішньо- й зовнішньополітичних амбіцій російської влади сьогодні, то вже незабаром її долю можуть повторити інші важливі частини колишньої Російської імперії – країни Балтії та Польща. А якщо такій експансії ніхто ефективно не протидіятиме, Росія може вийти на панівні позиції в усій Європі та диктуватиме свою волю провідним державам ЄС.

Отже, нині у війні на українському Донбасі ставкою є домінування Росії в Європі. Цього не здатні були домогтися ні царська імперія, ні Радянський Союз на піку своєї могутності. З іншого боку, ефективне протистояння агресору з боку міжнародної спільноти може стати каталізатором процесів, що призведуть або до реальної демократизації політичного режиму РФ, або навіть до її розпаду, що, як прогнозує один із впливових розвідувально-аналітичних центрів США «Strategic Forecasting Inc.» («Stratfor»), має відбутися на початку 2020-х років. Прикметно, що такий висновок аналітики «Stratfor» зробили за кілька років до агресії проти України. Керівник «Stratfor» Джордж Фрідман вважає, що Росія за давньою інерцією покладатиметься на свої можливості в добуванні природних ресурсів, ігноруючи науковий розвиток у всіх напрямках, окрім військового, і постійно нарощуючи мілітарний потенціал.

Доповнюючи думку Дж. Фрідмана, наголосимо: **після досягнення максимальної точки зростання військова організація неодмінно вимагатиме масштабного бойового застосування, інакше почне руйнувати державу зсередини, що вเรшиті-реши і зумовило розпад українімілітаризованого Радянського Союзу.** Очільник «Stratfor» також доходить висновку, що

такий розподіл сил завершиться програшем для Росії. Через значне переважання військової компоненти, постійне напруження на кордонах і тиск на збройні сили *Росія не витримає і на початку третього десятиліття XXI століття. розпадеться, як свого часу Російська імперія і Радянський Союз* [24, с. 17] (курсив наш. – Авт.). Сучасна система європейської безпеки є несумісною з логікою імперіалістичної геополітики зразка XIX – першої половини XX століття, згідно з якою великі військові держави ділять світ на «сфери впливу», розглядаючи це як своє природне право. За таких умов волю слабших держав повністю ігнорують, вважаючи їх суто об'єктом застосування сили більших геополітичних «гравців». ***Агресія РФ проти України фактично відкидає Європу та світ на сто років назад – у переддень двох світових воєн, що в епоху ядерної зброї загрожує катастрофою всій світовій цивілізації. небезпека з боку Росії вже стала реальною для Польщі й держав Балтії, які, за логікою геополітичних «сфер впливу», належать до її пріоритетних інтересів із військового та економічного поглядів.***

На відміну від путінської Росії, яка стрімко відкотилася до імперіалістичної ментальності та політичних методів початку XX століття, європейські держави живуть у XXI столітті, конкуруючи в економічній, соціальній і культурній сферах. У них не виникає потреби застосовувати військову силу одна проти одної.

Зволікання з рішучою підтримкою України в протистоянні російській агресії призводить не тільки до подальшої деморалізації схильних до опортунізму українських еліт, а й до тривожних змін у політиці деяких членів ЄС і НАТО, так званого пропутінського дрейфу в Угорщині, Чехії, Словаччині, Греції, Італії. Зокрема, на це звертає увагу заступник головного редактора американської газети «Washington Post» Джексон Діл. Впливовий експерт зазначає, що таку поведінку зумовлюють уже не тільки економічні міркування.

Окрім того, російський прецедент загрожує запустити ланцюгову реакцію розпаду безпекової та політичної системи Європи, яка вже зазнала серйозного удару.

Потрібно погодитися з думкою науковців, експертів і політиків із різних країн, які вважають, що ***Україна є тільки першим об'єктом російської експансії.*** Неспроможність ефективно допомогти Україні, зокрема й військовими засобами, відкриває Росії шлях до панування в Європі й руйнує політичний проєкт Європейського Союзу в нинішній його формі.

Для України та її східноєвропейських сусідів важливо, що цю думку поділяв Президент Польщі Броніслав Коморовський, який, виступаючи свого часу у Верховній Раді України, заявив: «Не буде безпечної, стабільної Європи, якщо її частиною не буде Україна», нагадавши слова Юзефа Пілсудського про те, що без вільної України не буде й вільної Польщі [25].

Беручи до уваги зазначені особливості російської агресії проти України в східноєвропейському й загальноєвропейському політичному та безпечовому контекстах, можна **дійти висновків** щодо формування ефективних відповідей на актуальні загрози й виклики.

1. Є всі підстави констатувати, що найнебезпечнішою в політичній сфері є готовність російського агресора зловживати свободами європейських демократій задля досягнення своїх цілей. Передовсім ідеться про свободу діяльності ЗМІ, право на мирні зібрання, політичну діяльність і демократичні електоральні процедури.

2. Поряд зі зміцненням обороноздатності у військовій та економічній площинах, однаково необхідними є рішучі дії в політичній, соціальній, гуманітарній і економічній сферах. Важливу роль здатні відіграти заходи, спрямовані на розвінчування політичного проєкту «русский мир» та міфу-блефу про «особливий цивілізаційний шлях Росії». Потрібно повсякчас плекати національну й загальноєвропейську суспільну консолідацію і солідарність, утверджувати необхідність та можливість входу пострадянських країн до Європейського Союзу. Також треба рішуче, але водночас продумано використовувати надзвичайно потужні важелі впливу на Росію, пов'язані з її залежністю від європейської та світової економіки.

3. Російська Федерація й надалі активно застосовує релігійний чинник у гібридній війні проти України. За такої умови головну роль відведено Українській православній церкві (МП), яка попри назву насправді є структурною частиною Московського патріархату, про що свідчать статут [26] та інші нормативні документи як РПЦ [8], так і УПЦ (МП) [27]. До речі, Московський патріархат і не приховує, що назва УПЦ є лише бутафорським прикриттям легального каналу церковної окупації України. Усі єпископи так званої УПЦ (МП), а не лише митрополит Сімферопольський і Кримський [28], є штатними діячами РПЦ [8].

4. У сучасних міжнародних відносинах міжрелігійні стосунки досі відіграють вагомий роль. Саме тому доцільно було би Міністерству закордонних справ України сприяти вступу українських церков, зокрема ПЦУ, до Всесвітньої ради церков (її членами є 348 релігійних організацій, що представляють майже 450 млн вірян різних церков і деномінацій) та Конференції європейських церков (що налічує 125 релігійних об'єднань, тобто більшість у Європі). Варто активніше розвивати співпрацю в усьому спектрі державно-церковних і культурно-релігійних відносин зі світовими релігійними центрами, а надто із Вселенським патріархатом і Ватиканом.

Реалізація окреслених заходів сприятиме вдосконаленню суспільно-релігійних і державно-церковних відносин в Україні, зміцненню позицій Православної церкви України, консолідуватиме українське суспільство

та зміцнить національну безпеку Української держави, що надзвичайно актуально для нашої інтеграції в європейський та євроатлантичний простір.

5. Безпосередньо декларований політичний складник російської версії сучасної асиметричної війни, використання «внутрішньої опозиції» та «інформаційного впливу» з метою дестабілізувати цільові країни передбачає активізацію дій Росії в публічній політиці держав-об'єктів агресії, найперше – України, країн Балтії, деяких держав Східної та Центральної Європи, а також головних країн-членів ЄС. *Такі агресивні дії РФ учинятиме через антизаконне використання прав і свобод громадян європейських держав, а також свободи економічної діяльності.* Відповідно й зростає актуальність проблеми вироблення дієвих методів захисту європейської демократії, виявлення нового оптимального балансу між інтересами європейського відкритого суспільства та національної і європейської безпеки. Важливо не допустити, аби держава-агресор використовувала демократичні принципи й норми для досягнення своїх загарбницьких цілей. ***Саме агресивна експансіоністська політика Росії становить найбільшу небезпеку не тільки для української євроінтеграції, а й для самого Європейського Союзу.***

6. Унікальне місце нашої держави на вістрі боротьби з російською агресією та необхідність підтримувати Україну, щоби на практиці довести відданість європейським цінностям і принципам, уможливорюють прискорення й поглиблення нашої інтеграції до ЄС. Окремі внутрішні кризові явища Євросоюзу не матимуть завеликого впливу на її повноправне входження до європейської спільноти. За це й повстало українство під час Революції гідності 2013–2014 років.

7. Попри це, гортаючи подумки сторінки української історії, відчуваєш, як окрім гордості, неминуче проймає й тривога. Найбільше – за дезінтеграцію української нації на окремі політико-культурні утворення з певним географічним регіоном локалізації. Це відбувається, оскільки в державі й досі немає чітко та коректно сформованої стратегії гуманітарного розвитку України, а є лише фрагментарно розроблені й безсистемно впроваджені її елементи. ***Держава мусить приділяти якнайбільшу увагу розвоєві гуманітарного складника соціуму.***

8. Та водночас російсько-українська війна з 2014 року змінила все. ***Російська окупація частини території України виразно розмежувала українське громадянство за критерієм ставлення до процесів національного державотворення. Це спонукає українську націю та державне керівництво до глибшого розуміння значення розбудови Української держави, зміцнення й ефективного використання її силових, економічних, політичних і гуманітарних інструментів.***

9. Щиро переконані, що цього разу українські державотворці не розми- нуться з думкою більшості українства й наша держава таки матиме роз- винуте суспільство знань на основі інформаційних технологій; буде забез- печено цілісність національного інформаційного простору; синтезовано стратегічне планування, що покаже кожному українцеві перспективний вектор і пріоритети розвитку нації та держави; діти й молодь зростати- муть на взірці високохудожньої та глибоко моральної культури, а не фіг- лярства; наше школярство та студентство буде професійно підготовле- ним, досконало знатиме не лише свою, а й світову історію; законодавство захищатиме свободу совісті та свободу релігії, зокрема, й українську пра- вославну церкву; українська армія отримає сучасне високоточне й ефек- тивне озброєння, а флот буде оснащено так, як належить солідній мор- ській державі, тож він стане гідною відповіддю нашим ворогам і добрим внеском у міжнародну співпрацю, насамперед із партнерами та союзни- ками. Віримо, що врешті-решт українська влада спільно із суспільством реалізує всі ці й чимало інших пріоритетів національного поступу.

1. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради УРСР № 55-XII від 16.07.1990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР № 1427-XII від 24.08.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
3. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні // Трансформація в Польщі і в Україні: 1989–2009. Вибрані аспекти / ред. кол.: А. Антошевський, А. Колодій, К. Ковальчик. Вроцлав, 2010. С. 23–38.
4. Стрижак А. Конституційна реформа в Україні: передумови, мета та способи реалізації // Віче. 2014. № 23.
5. Див. докладніше: Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія. К.: Знання України, 2005. 552 с.
6. Сведения о количестве зарегистрированных религиозных объединений // Московский церковный вестник. 1990. № 2. С.1.
7. Чекишев О. Українська церква: історія, проблеми, перспективи // Спостерігач. 1995. № 14.
8. Див.: В Устав Русской Православной Церкви внесены изменения, касающиеся Украинской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. 20 ноября 2017. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5074448.html>; Деятели Русской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/persons/30918/>
9. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С.І. Здіорук, В.М. Яблонський, В.В. Токман та ін.; за ред. В.М. Яблонського та С.І. Здіорука. К.: НІСД, 2014. 80 с.
10. Кондратюк В. Релакс не на часі. Розвідка назвала головні зовнішні загрози для України // Дзеркало тижня. 1 серпня 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/relaks-ne-na-chasi.html>
11. Україна та проект «русского мира». Зазнач. праця.
12. Питання визначення статусу окремих релігійних свят: Указ Президента України № 303/2020 від 30.07.2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3032020-34557>
13. Цит. за: Іван Франко: «Одвертий лист до галицької молодіж» – для уважного молодого читача // Візія. URL: <http://www.management.com.ua/vision/vis011.html>
14. Універсали Української Центральної Ради // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Універсали_Української_Центральної_Ради
15. Четвертий Універсал Української Центральної Ради // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Четвертий_Універсал_Української_Центральної_Ради
16. Сушинський О. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2002. 468 с.

17. Див. детальніше: *Здіорук С.* Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин: монографія / С. Здіорук, В. Бичек. К: НІСД, 2001. 142 с.
18. Конституція України: Закон № 254к/96-ВР від 01.01.2020, підстава 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page3#Text>
19. Речицький В. Український конституційний процес у 2014 році // Критика. 2014. № 11–12 (205–206). С. 18–26.
20. *Здіорук С.* Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин. Зазнач. праця. С. 81–108.
21. *Пасічник М.* Еволюція та характерні ознаки децентралізації публічного управління // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2010. № 4. С. 178.
22. *Морліно Л.* Демократизація і Європейський Союз. Країни Центральної і Східної Європи в першому десятилітті ХХІ ст. / Л. Морліно, В. Садурський / пер. з англ. О. Кислюк. К.: Український письменник, 2012. С. 22.
23. Протокол про застосування принципів субсидіарності та пропорційності // Конституційні акти Європейського Союзу / упорядник Г. Друзенко; за заг. ред. Т. Качки. К.: Юстініан, 2005. Ч. 1. 512 с.
24. *Фридман Дж.* «Мир в следующие 100 лет»: краткий реферат. Нью-Йорк: Институт демократии и сотрудничества, 2009. С. 17.
25. Коморовський виступив у Раді: без вільної України не буде стабільної і безпечної Європи // Українська правда. 9 квітня 2015. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/04/9/7032756/>
26. Устав Русской Православной Церкви // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/document/133114/>
27. Статут про управління Української Православної Церкви // Офіційний сайт УПЦ. URL: <http://orthodox.org.ua/article/statut-pro-upravl%D1%96nnya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-1>
28. Лазарь, митрополит Симферопольский и Крымский (Швец Ростислав Филиппович) // Официальный сайт Московского Патриархата. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/53175.html>

Serhii ZDIORUK,
*PhD in Philosophy, Associate Professor,
Merited Worker of Science and Technology of Ukraine,
Leading Research Fellow,
Department for Research of Civil Society and Reintegration,
National Institute for Strategic Studies;*

Pavlo KRYVONOS,
*Honorary Professor of the Open International University
of Human Development "Ukraine" and
National Pedagogical Drahomanov University,
Director-General of the State Enterprise
"Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions"*

**THE ACT OF DECLARATION
OF INDEPENDENCE OF UKRAINE:
A LOGICAL STEP TO RESUMING THE INDEPENDENCE
OF THE UKRAINIAN STATE
(For the 30th anniversary of Ukraine's independence)**

Abstract. The article covers the problems with respect to the resumption of the independence of the Ukrainian state that occurred after the Verkhovna Rada of Ukraine approved the Declaration of State Sovereignty of Ukraine on 16 July 1990 and the Act of Declaration of Independence of Ukraine on 24 August 1991. The authors determine the influence of the Russian political establishment on Ukrainian state building, exerted by means of hybrid warfare against Ukraine. Also described are the threats to Ukraine's national security posed by Russia, such as the occupation of Crimea and part of Donbas, sponsorship of terrorism at the state level, political blackmailing, expansion of the 'Russian world' in the Ukrainian humanitarian and political space, etc.

The article contains a comparative analysis of the processes of Ukrainian state building in the early and late 20th century as well as the geopolitical and domestic conditions in which the Ukrainian national vision was operationalised.

Keywords: Act of Declaration of Independence of Ukraine, Declaration of State Sovereignty of Ukraine, hybrid warfare.

Юрій КЛИМЕНКО,
кандидат політичних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол;

Олександр ПОТЕХІН,
доктор історичних наук,
головний науковий співробітник Інституту всесвітньої історії
НАН України

ЄВРОПА НА ШЛЯХУ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОЛЕМІЧНІ ЗАМІТКИ

Статтю подано за редакцією авторів

Анотація. Агресія Російської Федерації (РФ) проти України, а до цього війна РФ проти Грузії актуалізували питання про спільну відсіч демократичних країн діям, спрямованим на підриг європейської стабільності. По-новому постала проблема захисту малих і середніх держав від загрози з боку Росії. У цьому контексті часто згадують про неспроможність провідних європейських держав зупинити агресію нацистської Німеччини. Щоб оцінити, наскільки такі паралелі із сучасністю є доречними, автори цієї статті прагнуть стисло й об'єктивно проаналізувати, що саме відбувалося в 30-ті роки ХХ століття.

Ключові слова: Друга світова війна, Німеччина, СРСР, політика умиротворення.

Агресія Російської Федерації проти України (2014–2021 рр.), а до цього війна РФ проти Грузії (2008 р.) актуалізували питання про спільну відсіч демократичних держав діям, спрямованим на підриг європейської стабільності. По-новому постала проблема захисту малих та середніх держав від загрози з боку імперського хижака в Кремлі. Водночас неодноразово згадують про «дух Мюнхена 1938», тобто неспроможність провідних європейських країн зупинити агресію нацистської Німеччини. Щоб оцінити, наскільки такі паралелі із сучасністю є доречними, варто стисло об'єктивно проаналізувати, що саме відбувалося у 30-ті роки ХХ століття,

оскільки неважко потонути у різноманітті версій, запропонованих у тисячах наукових розвідок та пропагандистських фейків, зокрема розповсюджених російськими «фабриками брехні». Саме у наданні такої оцінки автори цієї статті вбачали своє завдання.

Загроза воєнної катастрофи, суцільної дестабілізації Європи невпинно зростала з січня 1933 року, коли Адольф Гітлер прийшов до влади в Німеччині. Він та його кліка крок за кроком втягували Європу у низку міжнародних конфліктів і врешті-решт – у Другу світову війну. Допоки в Німеччині не з'явилися могутні армія та авіація, геополітика Гітлера не мала засобів реалізації, він не міг змінювати мапу Європи шляхом загрози силою або її використанням. Але про напрямок своєї політики він заявив однозначно – виходом Німеччини зі складу Женевської конференції з роззброєння та Ліги Націй у жовтні 1933 року.

Руйнування версальської системи та початок політики умиротворення Гітлера зазвичай пов'язують з приходом до влади у Великій Британії кабінету консерваторів на чолі з прем'єр-міністром Невіллем Чемберленом (травень 1937 р. – травень 1940 р.). Але ця політика розпочалася значно раніше – із підписанням без будь-якого погодження зі своїми потенційними союзниками-французами англо-німецької військово-морської угоди 18 червня 1935 року, яка регулювала співвідношення розмірів та складу Крігсмаріне та Королівського військово-морського флоту. Угоду було скасовано Берліном 1939 року, а німецький флот ніколи не сягнув дозволеної нею стелі. Значення угоди полягало в іншому: нацистській дипломатії вдалося в такий спосіб легітимізувати переозброєння Німеччини. Водночас було нанесено остаточного удару спробам зорганізувати антинімецьку коаліцію, зруйновано так званий «фронт Стрези». На конференції в Стрезі (Італія) 14 квітня 1935 року було укладено договір між британським – Рамсеєм Макдональдом, французьким – П'єром Фландемом та італійським – Беніто Муссоліні лідерами для забезпечення виконання Локарнських договорів та підтвердження незалежності Австрії, а також протистояння майбутнім спробам Німеччини порушувати Версальський договір. Але будь-які конкретні практичні дії у разі порушення цих вимог Берліном договором не передбачалися.

У відповідь на оголошення Гітлером 9 березня 1935 року про створення Люфтваффе та тижнем пізніше – про уведення призову до збройних сил Париж пішов на зближення з Москвою. У травні 1935 року в радянській столиці було підписано угоду про воєнну взаємодопомогу, а невдовзі СРСР уклав так звану «дзеркальну» угоду з Чехословаччиною. Зобов'язання радянців виступити на захист Чехословаччини обумовлювалися аналогічними діями французів на виконання їхньої двосторонньої угоди 1925 року. Політичний ефект від оперативного укладення французько-радянської

угоди було зведено нанівець зволіканням із його ратифікацією французькими Національними зборами, яка відбулася тільки у лютому–березні 1936 року. Поготів, генштаби двох держав так і не розпочали перемовини про наповнення відповідним змістом декларованої військової співпраці. Відсутність інституціалізації, спільних стратегічних планів забезпечення суверенітету та територіальної цілісності Чехословаччини перетворили зрештою систему тристоронньої взаємодопомоги проти німецької агресії на клаптик паперу, який нічого не вартував.

Деякі історики позначають як переломний момент у переході військової переваги до Німеччини (яка, мовляв, і викликала до життя політику умиротворення Гітлера, що мала тривати, доки західні держави не створять відповідні військові спроможності) ремілітаризацію Рейнської (Саарської) області (березень 1936 року) та зведення у ній фортифікаційних споруд. Роберт Янг стверджує, що до початку 1936 року «німецька армія, безумовно, була якісним еквівалентом французької, але німецькі ВПС вже забезпечили собі відчутну перевагу» [1]. Стівен Шукер не погоджується з цим, він вважає, що німецька військова потуга в цілому перевершила французьку до березня 1936 року [2]. Рендалл Швеллер поділяє цю думку і залучає сукупні дані проєкту «Кореляції війни» щодо військового, економічного та демографічного потенціалів, щоб довести: німецька сила перевершила таку Великої Британії та Франції, якщо розглядати їх окремо, до 1934 року і продовжувала зростати після цього щороку [3]. «Ми вважаємо, що погляди Шукера та Швеллера найбільш наближені до сприйняття співвідношення сил британським та французьким керівництвом. Ми стверджуємо, що французькі та особливо британські лідери вважали: Німеччина перевершила Францію та Велику Британію за загальною потугою з оголошенням призову 1935 року, оприлюдненням Гітлером відомостей про наявність у нього 300-тисячної армії та великих військово-повітряних сил – ще до початку рейнської чи чехословацької кризи. Точність цих уявлень – це інше питання» [4], – зазначають Норрін Ріпсмен та Джек Леві. Зі свого боку маємо підкреслити, що ці уявлення цілком суперечили реальному співвідношенню сил Франції та Німеччини – за очевидної переваги першої. Це визнавали німецькі генерали та сам їхній провідник. «Сорок вісім годин після входження до Рейнської області (7 березня 1936 року. – *Авт.*), – пізніше казав Гітлер, – були найбільш нервовими в моєму житті. Якби тоді французи увійшли до Рейнської області, нам довелося б відступити, підібравши хвоста, адже військових ресурсів у нашому розпорядженні було недостатньо навіть для помірною опору» [5]. За умовами Локарнської угоди, у разі присутності німецьких військ у демілітаризованій зоні Франція мала вдатися до воєнних дій, а Велика Британія – підтримати її своїми збройними силами. Втім ні першого, ні другого не відбулося.

В середині лютого 1936 року – за три тижні до ремілітаризації Рейнської області міністр закордонних справ Великої Британії Ентоні Іден сформулював обґрунтування політики умиротворення Берліна. Він розповсюдив документ заступника міністра закордонних справ Роберта Вансіт-тарта про наслідки реалізації німецької військової програми: «Агресор ідентифікований – в Європі більше немає сумнівів щодо нього [Німеччина] – єдиний шанс стримати його – це колективна сила потенційних жертв має бути насправді вдвічі більшою – не тільки на папері. [...] Ми у більшості озброєнь і всього необхідного слабкіші за Німеччину. Через затримку з початком нашого переозброєння Німеччина неминуче буде готова до агресії задовго до того, як ми – готовими до оборони» [6]. Кабінет міністрів погодився з Іденом щодо головної стратегічної мети Лондона – затримати Берлін до того моменту, коли Британія буде готова вступити у велику війну, та залучити до умиротворення Німеччини Лігу Націй, у якій військова компонента була відсутня. Францію як союзника оцінювали надзвичайно низько, якщо взагалі брали до уваги як чинник британської безпеки. «Навіть якщо британські лідери справді мали вагомі причини відтягувати конфронтацію з потенційними ворогами, – пише Роберт Бойс, – є серйозні підстави для сумнівів у якості прийнятих ними рішень. Офіційні та приватні свідчення дають багато інформації про їхні міркування, але марно шукати в них чіткого визнання руйнівної динаміки нацизму та фашизму або небезпеки для співвідношення сил в Європі внаслідок поступок щодо “природних” кордонів Німеччини. Стратегічну цінність східноєвропейських країн, особливо Чехословаччини, переважно ігнорували, аж до моменту, коли було вже запізно. Накопичені взаємні претензії змусили їх [британців] повністю виключити Францію зі своїх стратегічних розрахунків, підірвавши її безпеку та посиливши внутрішню нестабільність, що стало виправданням їхньої позиції. Вони також нехтували співпрацю з Радянським Союзом та ігнорували зростаючі ознаки того, що за відсутності союзу з Заходом Сталін знайде спільну мову з Гітлером» [7].

Всі міжнародні практики 30-х років категорично заперечують постулати балансування сил. Провідним мотивом дій або, якщо називати речі своїми іменами, бездіяльності західних держав у сфері військово-політичного союзницького співробітництва, було не прагнення збалансувати військову силу Німеччини і в такий спосіб стримати агресію або набути здатності нанести агресору поразку «за малу ціну», а намагання у будь-який спосіб уникнути втягнення в світову війну шляхом умиротворення Гітлера. Прагнучи збереження хоча б залишків стабільності в Європі – кожний для себе, західні «напівсоюзники» послідовно просувалися до суцільної дестабілізації, якою, власне, і є війна.

У свідомості європейських лідерів панували різні геополітичні конструкти, які були ніби «національними інтересами» і слабо корелювалися між собою, зокрема у сприйнятті німецької загрози. У прагненні до європейської стабільності Франція бажала забезпечити собі воєнну підтримку якомога ширшого кола країн Європи, а Велика Британія – побудови стабільної європейської системи без прийняття на себе будь-яких чітких воєнних зобов'язань перед континентальними державами. З Лондона спокійно сприймали континентальні амбіції Берліна, оскільки вони не стосувалися морських просторів. Водночас Велика Британія турбувалася небезпекою, яку для неї створювали Люфтваффе. Лондон тішив себе ілюзією, що зможе зберегти свою безпеку, не втручаючись у війну на материк. Британія дотримувалася позиції «рівної віддаленості» від усіх провідних європейських держав, не підтримувала французько-радянське зближення та була напоготові до компромісів із Берліном [8].

«За усіх нюансів розстановки політичних сил у Франції, прем'єр-міністр і військовий істеблішмент визначили Німеччину, а не Радянський Союз у якості основної загрози, – вважають Норрін Ріпсмен та Джек Леві. – Вони б воювали з Німеччиною, ймовірно, 1936 року і майже напевно 1938 року, якби змогли забезпечити собі британську підтримку. З 1933 року британські оборонні планувальники та кабінет міністрів розглядали Німеччину як основного та найбільш загрозливого ворога, в них не було більших симпатій до Гітлера, ніж до Сталіна. Чемберлена та інших стримували не ідеологічні обмеження, а скоріше віра в те, що Велика Британія пізніше буде краще підготовлена до війни [9].

Як слушно зазначив відомий біограф фюрера Іоакім Фест, передумовою успіхів політики Гітлера «слугував глибинний антирадянський настрій ліберально-консервативної Європи» [10]. У 30-ті роки комуністична месіанська ідея, перспектива «світлого майбутнього» людства у всесвітній «імперії робітників і селян» через радянські практики значно втратила свою привабливість та наступальний порив. Однак в Європі панував страх перед революційним терором, свавіллям та радикальними суспільними заворушеннями, а Гітлер уособлював втілення їхнього успішного переможця в Німеччині. Зсув «вліво» з приходом до влади уряду Народного фронту у Франції, громадянська війна в Іспанії та масові репресії в Радянському Союзі, опорі Комуністичного інтернаціоналу, створювали обставини, за яких нацизм та фашизм західні політики сприймали як «менше зло» у порівнянні зі сталінським «соціалізмом». Не випадково Гітлер прагнув зорганізувати своїх однодумців у межах «Антикомінтернівського пакту», а свою місію описував так: «Я прийшов у цей світ, щоб рішуче просунути вперед людство у боротьбі з більшовизмом» [11].

Тільки у стані свідомого самозасліплення в західних політиків могла роками зберігатися ілюзія перспективи приборкати німецького диктатора шляхом задоволення його забаганок та цивілізувати його. Але щодо Сталіна навіть таких ілюзій ніколи не виникало. Свою роль, мабуть, відіграло те, що в 30-ті роки Радянський Союз був єдиною державою в Європі, яка здійснювала політику масових вбивств своїх громадян. За перші шість з половиною років панування нацистський режим вбив в Німеччині трохи більше 10 тис. осіб. Натомість сталінський на той час уже заморив голодом мільйони осіб і майже мільйон розстріляв [12].

Попри численні дипломатичні кроки до зближення позицій з Італією, Німеччиною чи СРСР, західні лідери в мирний час, за незначним винятком, вважали для себе неможливим військово-політичний союз з нацистською, фашистською або комуністичною державою. Їхня політика керувалася в основному двома принципами: по-перше, за будь-яку ціну уникнути нової великої війни в Європі, чому мали прислужитися умиротворення Гітлера та задоволення апетитів Муссоліні. Руйнування системи Версалью та Локарно відбувалося під прикриттям геббельсівської тези про «законне право німців на самовизначення», тобто їхнє об'єднання в рамках Райху. По-друге, якщо війна всупереч волі Франції та Великої Британії все ж таки розпочнеться, то вони вважали «меншим злом» агресію Німеччини та її союзників проти сталінського СРСР. Було б помилковим думати, що вони підштовхували Гітлера до походу на Схід, оскільки не сподівалися на його поразку або виснаження через низькі оцінки боєздатності Червоної армії, а якби таке й відбулося, побоювання сталінської агресії. Вони мали бачити небезпеку надбання Німеччиною додаткових ресурсів, які отримав би Гітлер у разі поразки СРСР.

Об'єктивний аналіз підтверджує: у передвоєнний період режим Іосіфа Сталіна зробив усе можливе й неможливе, щоб завадити залученню СРСР до створення системи колективної безпеки в Європі, підважити довіру до нього демократичних та інших європейських країн, без якої військово-політичний союз з Москвою був нездійсненним. Це не знімає жодним чином відповідальність Заходу за його політику умиротворення агресора. Стратегія та тактика Сталіна виявилися невдалими, неспроможними попередити напад нацистської Німеччини на Радянський Союз та призвели до нещадних поразок 1941–1942 років. СРСР не сприймався демократичним Заходом, Східною та Південною Європою як мінімально надійний союзник у відсічі Німеччині з низки причин, серед яких, насамперед, підривна міжнародна діяльність знаряддя Кремля – Комінтерну (що особливо наочно проявилася під час війни в Іспанії), нестабільність режиму, ознаками якої був терор проти власного народу (Голодомор 1932–1933 року) та багаторазові хвилі політичних репресій,

низька оцінка боєздатності радянських збройних сил після винищення І. Сталіним та його клікою керівних військових кадрів. Німецькі військові фахівці також досить низько оцінювали боєздатність Червоної армії. Як підкреслює Алексей Богатуров, «у Великій Британії союз з СРСР вважався безглуздом та непідйомним тягарем. З урахуванням її думки, Франція продовжувала вагатися в питанні укладення воєнної конвенції з Радянським Союзом» [13].

На думку Юджіна Ростоу, «діючі разом дві сили перетворили дипломатію західних держав в міжвоєнний період на катастрофу. Звичайно, перша з них – відраза від агонії війни. “Ніколи більше” постало майже універсальним девізом. Другий фактор, що визначив сюрреалістичний характер західної дипломатії у двадцяті – тридцяті роки, – поширеність та інтенсивність недовіри та взаємної огиди між Францією, Великою Британією та США. [...] Основною причиною провалу західної дипломатії у міжвоєнний період, а отже, головною причиною Другої світової війни стала спроба Сполучених Штатів сховатися в кролячій норі історії та повернутися до зовнішньої політики президента Джеймса Монро та держсекретаря Джона Квінсі Адамса. Замість того, щоб трактувати поразку Версальського договору в Сенаті (1920 року – *Авт.*) як тимчасову невдачу, яку потрібно подолати якомога швидше, керівництво обох американських політичних партій зробило це першим кроком у зміцненні нової зовнішньої політики – політики ізоляції, а не просто нейтралітету» [14]. Як переконливо доводить Джон Мершаймер, не менш вагомою причиною війни стала політика провідних європейських держав: «Велика Британія, Франція та Радянський Союз – всі вони боялися нацистської Німеччини, і кожна з них приділяла суттєву увагу власній безпеці. Разом з тим, в них бракувало передумов або інтересу до створення союзу на кшталт Антанти, здатного стримувати Гітлера загрозою війни на два фронти. Натомість кожна держава віддавала перевагу політиці “перекладання відповідальності” (“переведення стрілок”) на інших. У період з 1933 р. до березня 1939 р. не було утворено жодного альянсу між будь-якими з великих держав – супротивників Гітлера. Велика Британія “перекладала відповідальність” на Францію, разом вони намагалися підштовхнути Гітлера на схід проти менших держав Східної Європи та Радянського Союзу, який, у свою чергу, намагався “перекласти відповідальність” на Велику Британію і Францію» [15].

Чи могли західні демократії створити разом з СРСР систему колективної безпеки проти Гітлера? З Лондона та Парижа Сталін та Гітлер мали загрозливий вигляд і, до честі західних демократій, вони ніколи не намагалися вступити в союз з нацистською Німеччиною. Причини, з яких для них був неможливим союз з СРСР у мирний час (хоча Черчилль в часи Мюнхена вже вважав це необхідним для збереження стабільності в Європі),

зрозумілі. Джордж Кеннан писав про наслідки сталінських репресій, які «були надзвичайно деструктивними з погляду людських цінностей» [16]. Керівництво та розвідки західних держав оцінювали бойові спроможності Червоної армії, обезголовленої сталінськими репресіями, як низькі, була втрачена стратегічна спадкоємність збройних сил. Зрозуміло, чому західні демократії не надто прагнули мати Москву за союзника. Як констатував Дж. Кеннан, «із завершенням масових репресій І. Сталін твердо всівся на трон Івана Грозного та Петра Великого. Він постав “батьюшкою царем” з російської казки» [17]. Це створювало нездоланні бар’єри для розбудови разом із ним спільної європейської безпекової системи.

Дехто стверджує, що аншлюс Німеччиною Австрії 11–13 березня 1938 року безповоротно змінив співвідношення сил на користь Третього Райху – ще до чехословацької кризи, наприклад, Жан-Батист Дюрозель [18]. Такої ж думки дотримується Вільям Ширер: «Без жодного пострілу і без перешкод з боку Великої Британії, Франції чи Радянського Союзу, чиї (об’єднані? – *Авт.*) збройні сили легко б перемогли його, Гітлер додав до свого Райху 7 млн підданих і отримав стратегічне розташування неймовірної ваги для його майбутніх планів. Плюсом було не лише те, що його армії тепер з трьох боків оточували Чехословаччину, а й те, що разом з Віднем він отримав ключ до Південно-Східної Європи. [...] Вірогідно, найважливішим для Гітлера було те, що він зміг продемонструвати, що ані Британія, ані Франція пальцем не ворухнуть, аби спинити його. [...] Гітлеру стало зрозуміло, що британський прем’єр-міністр [Чемберлен] не лише не бажав застосовувати силу, але навіть не хотів домовлятися з іншими великими державами про запобігання подальшим діям Німеччини» [19].

Деякі дослідники вважають, що мить переходу переваги до противника настала після Мюнхена, тому для Франції краще було почати війну з Німеччиною в 1938 році, ніж чекати до 1939–40 років. Ентоні Адамсвайт робить висновок, що вересень 1938 року надав Франції «останній шанс боротися з Німеччиною на кращих або принаймні рівних умовах» [20].

Повідомлення французького уряду до Праги в липні 1938 року про те, що Франція, незважаючи на договір 1935 року, не збирається воювати, та послання Лондона, згідно з яким у разі війни Париж обмежиться виключно вторгненням до італійської колонії Лівії з Тунісу, демонструють французькі настрої (обидва послання були тоді таємними). У Парижі розпочалася паніка, коли 1938 року уряд Чемберлена оголосив, що вторгнення Німеччини до Чехословаччини загрожує війною. Для усунення цієї загрози британський прем’єр-міністр двічі гостював у Гітлера для умиротворення агресора [21]. (До речі, пізніше І. Сталін хизувався перед союзниками, що от він особисто до фюрера не подорожував.) Втім, у Сполученому Королівстві опозиція до уряду Чемберлена до 1938 року звинувачувала його

у мілітаризмі, а не пацифістських намірах. Більшість парламентарів голосували проти будь-яких збільшень асигнувань на потреби армії, флоту чи повітряних сил Великої Британії [22].

Французькі лідери відчували воєнну загрозу з боку Німеччини і в цілому віддавали перевагу війні 1938 року, щоб не ризикувати наслідками подальшого зростання військової спроможності Німеччини. Основним обмеженням для превентивної війни було те, що Париж вважав обов'язковим приєднання до нього Лондона, а той за будь-яку ціну бажав уникнути участі у війні. Стратегічну логіку «краще зараз ніж згодом» не було реалізовано через відсутність військових союзників [23]. Москву у такій ролі Париж, попри договір 1935 року, всерйоз не розглядав. 26-го вересня главнокомандувач французьких ЗС генерал Моріс Гамелен прибув до Лондона з пропозицією розпочати війну проти Райху за п'ять днів, тобто тоді, коли Гітлер загрожував вторгнутися до Чехословаччини. Аргументи військового виглядали більше ніж переконливо: атакувати недобудовану на той час «лінію Зігфрида» силами 23 французьких дивізій, яким протистояли лише 8 німецьких [24]. Цей план, звичайно, був імпровізацією й не мав шансів на втілення в життя через позиції керівників двох держав. Чемберлен у ті дні твердив як мантру членам свого кабінету: «Гітлер обіцяв, що це його остання територіальна вимога». Надані британським прем'єром пояснення мотивів умиротворення Гітлера слід визнати квінтесенцією політичного реалізму: «Симпатії до маленької країни [Чехословаччини], якій протистоїть великий могутній сусід, не мають самі по собі за будь-яких обставин утягнути всю британську імперію до війни на її боці. Щоб воювати, потрібні вагоміші причини. Для мене – до глибини душі мирної людини – війна є кошмаром. Але переконавшись, що якась держава замислила, залякуючи своєю силою, домінувати в світі, я відчую – треба їй протидіяти. [...] Щоб вступити у війну ми маємо бути впевненими, що на кону великі ставки...» [25]. Поволі виникають деякі аналогії з позицією Заходу під час російської агресії проти Грузії та України у XXI столітті. Повертаючись до реалій 1938-го, важко визначити, що переважало в позиції політичного реаліста Чемберлена та його однодумців: імперська пиха, переляк від нахабства Гітлера (якого він навіть побоювся назвати) або міщанська вузьколобість, небажання побачити справжні масштаби катастрофи, що насувалася на Європу. Отже, 1938-го, як і 1936 року, рішення Великої Британії відмовитися від військових дій було схвалено авансом, ще до чергового виклику Гітлера європейській стабільності, через переконання Кабміну, що війна 1940 року була б набагато кращою за війну 1938 року. Так, коли криза загострилася у вересні 1938 року, лорд Галіфакс запобіг енергійній відповіді французів, а Чемберлен забезпечив короточасну відстрочку в Мюнхені [26]. Трагічні наслідки такого підходу Лондона виявилися невдовзі.

У британській еліті не бракувало й опонентів політиці умиротворення, включно з прибічниками укладення союзу з Москвою. Стійким прихильником вступу Британії до військово-політичного союзу для надання відсічі гітлерівській агресії зарекомендував себе Р. Вансітарт, постійний заступник глави Форін Офісу в 1930–1937 роках, а згодом – головний радник зовнішньополітичного відомства [27]. Взагалі ідея союзницької співпраці була наріжним каменем опору умиротворенню Гітлера та Муссоліні серед консерваторів. Центральною фігурою, немає сумнівів, був Черчилль. Він не випадково й сьогодні залишається основною мішенню істориків-ревізіоністів, апологетів Чемберлена, вони навіть вигадали принизливу формулу «версія Черчилля», яка буцімто не має нічого спільного зі справжньою історією та перекидає мотиви політики умиротворення.

Трагедія опонентів умиротворенню полягала в тому, що їхні погляди не спиралися на позицію британського військового керівництва. 14-го вересня 1938 року Генштаб підтвердив свою стабільно песимістичну оцінку стану власних збройних сил. Апелюючи до «високої політики», генералітет наполягав на нездатності країни успішно вести війну водночас проти Німеччини, Італії та Японії, «навіть у союзі з Францією та Росією» [28]. До цього гіпотетичного союзу, якому не судилося сформуватися до нападу Німеччини на СРСР, англійці не включали Сполучені Штати, які все глибше занурювались у трясовину ізоляціонізму.

Особливий наголос був на слабкості британської системи ППО, а війна, запевняло керівництво ВПС, неодмінно розпочнеться масованими бомбардуваннями літаками Люфтваффе англійських міст. У доповіді генштабу 1936 року зазначено, що до 1939 року Німеччина набуде здатності здійснювати масовані руйнівні повітряні атаки на Британію з першого дня війни, внаслідок яких за першу добу бомбардувань кількість жертв лише в Лондоні може досягти 20 тис. осіб; впродовж тижня вона зросте до 150 тис. Це були фантастично завищені оцінки. За всі шість років війни кількість жертв бомбардувань серед цивільного населення Великої Британії склала 146 777 осіб [29].

У більшості випадків цінна розвідувальна інформація ігнорувалася військовим та політичним керівництвом Франції та Великої Британії, оскільки вона не підтверджувала правильність запропонованих ними стратегій [30]. Бралися до уваги лише відомості про безумовні переваги Вермахту та Люфтваффе (міць Крігсмаріне виглядала блідо), які в необмеженій кількості поставляла німецька машина пропаганди та дезінформації, тому що вони виправдовували політику умиротворення Гітлера, мовляв, треба відтягувати війну, щоб західні демократії підготувалися до неї належним чином.

Правдиву оцінку обороноздатності Великої Британії, співвідношення сил та, зокрема, того як було використано відтермінування війни на рік,

надав Черчилль: «1938 року ми [британці] були абсолютно не готові до відбиття повітряних нальотів на Лондон. Втім вирішальна повітряна битва за Англію була неможлива, доки німці не окупували Францію, а також Голландію та Бельгію, і не отримали необхідні аеродроми на близькій відстані від наших берегів. Без цих баз винищувачі того часу не могли б супроводжувати свої бомбардувальники. Німецькі армії були нездатні нанести поразку французам 1938-го або 1939 року. Колосальний випуск танків, за допомогою яких німці прорвали французький фронт, розпочався тільки 1940 року» [31]. Як вважав Черчилль, 1935 року Франція без допомоги своїх колишніх союзників за Антантою могла вторгнутися у Німеччину та окупувати її практично без серйозних боїв. 1936 року Париж все ще зберігав очевидну військову перевагу. Німецькі джерела свідчать: така ситуація простежувалася й 1938 року. Саме усвідомлення своєї слабкості примушувало німецьке вище командування намагатися стримати Гітлера від кожного наступного кроку – ремілітаризації Рейнської області, аншлюсу Австрії, розчленування Чехословаччини, – який в кінцевому рахунку виявлявся успішним. Рік після Мюнхена німецька армія наближалася до повної бойової готовності, набуття переваги німецьких збройних сил над французькими залишалося лише питанням часу. Німці мали й перевагу у моральному стані. «Відмова у допомозі союзнику [Чехословаччині], особливо через страх перед війною, підриває дух армії. Усвідомлення того, що їх примушують поступитися, пригнічує і офіцерів, і солдат. Тоді як у Німеччині впевненість, успіх та усвідомлення зростаючої міцї розпалювали агресивні інстинкти, визнання власної слабкості бентежило французьких військових усіх рангів» [32]. Висновок: «...рік перепочинку, який буцімто був виграний у Мюнхені, поставив Англію і Францію у значно гірше становище відносно Німеччини, ніж те, у якому вони знаходилися на момент мюнхенської кризи» [33].

Наведений Черчиллем графік набуття Німеччиною найвищої бойової здатності напередодні Другої світової не тільки пояснює, як німці досягли переваги й перемогли на континенті англійців та французів в травні–червні 1940 року, але є й беззаперечним аргументом на користь необхідності створення заздалегідь високо інституціоналізованого військово-політичного союзу. Виробництво озброєнь згідно з загальнонаціональним планом розраховано на чотирирічний цикл. Перший рік не дає практично нічого. Другий – дуже мало, третій – багато, а четвертий – масу зброї. Гітлерівська Німеччина переживала 3/4 роки інтенсивної підготовки до війни. У 1938–1939 роках військові витрати Німеччини щонайменше вп'ятеро переважали видатки Англії. У останній рік перед війною Німеччина випускала у два рази більше зброї, ніж Англія та Франція разом. Суттєвим доповненням став також арсенал Чехословаччини [34].

Російський міф про готовність СРСР одноосібно постати на захист Чехословаччини восени 1938 року, тобто навіть без допомоги Франції та Британії, не має під собою жодної документальної основи (плану операції або дій на його здійснення ніхто ніколи не бачив). Москва привела до стану найвищої готовності війська Київського військового округу та літаки у Білорусі. Але до таких саме кроків вдалися і Париж та Лондон, які точно не збиралися воювати. Це була не більше ніж стандартна реакція на міжнародну кризу. На звернення 28 вересня Бенеша до Кремля з проханням про негайну підтримку з повітря Москва порадила наприкінці наступного дня Празі звернутися до Ліги Націй і шукати «держави, які були б готові протистояти Гітлеру». Це було простіше сказати, ніж зробити, тому що англійські, французькі та італійські політики вже вели переговори з Гітлером у Мюнхені. Париж, єдиний західний союзник Чехословаччини, не бажав навіть покладати розв'язання кризи на Лігу Націй. Отже, запізніла порада радянців Празі знайти союзників у Лізі Націй була нічим іншим, ніж знуцанням над чехами.

Втрата майбутніми союзниками у наступній війні – Великою Британією та Францією – воєнного потенціалу чехів та словаків, чия зброяря на той час була четвертою у світі за обсягами продукції, яка відбулася внаслідок мюнхенської змови та остаточного розчленування Чехословаччини 15 березня 1939 р., виявилася надзвичайно вагомою. Ймовірно, на це західні держави могли піти тільки вважаючи, що Великій Британії та Франції ніколи не доведеться воювати проти Німеччини, та прагнучи «зберегти мир за будь-яку ціну».

Оскільки одне з головних завдань нацистської Німеччини – демонтаж версальської системи – за потурання Лондона та Парижа було виконано, то відтепер, мовляв, ніщо не завадить Берліну розпочати завоювання життєвого простору на Сході. Гітлер вирішив випробувати сили у війні проти Польщі, із завоюванням якої відкривався шлях подальшої експансії у східному напрямку. Він сподівався, що і в цьому випадку Захід, прагнучи за будь-що уникнути європейської війни, обмежиться висловленням «глибокої стурбованості». Зі свого боку, Лондон та Париж вдалися до надання гарантій Польщі з розрахунку, що це примусить Берлін врешті зупинитися та відмовитися від нападу. Жодних серйозних військових заходів із забезпечення оборони Польщі, здатних примусити Гітлера або його Генштаб замислитися над подальшим перебігом подій, задіяно не було. Франко-британські союзники не розробили стратегію наступу на Німеччину на випадок німецько-польської війни. Якщо справді вважати, що Першої світової війни ніхто не бажав, то ситуація з її продовженням – Другою світовою – виглядає протилежним чином – її прагнули та наближали Берлін та Москва. Вагомим був внесок тих, хто підштовхував Європу до катастрофи

політикою умиротворення Гітлера. Стримування Гітлера та Муссоліні мало б покладатися на добре інституціалізований союз західних демократій та їхніх «молодших» партнерів. Останні, в свою чергу, незважаючи на наростання загрози їхньому існуванню, не надто схилилися до взаємодопомоги [35] та задовольнялися укладенням угод про ненапад з Берліном, які Гітлер поцінував не більше за листки паперу, на якому вони фіксувалися.

До моменту надання Польщі гарантій безпеки від Великої Британії та Франції навесні 1939 року, втім цілком позбавлених військово-стратегічної компоненти, а отже, нездатних стримати Гітлера від нападу, Сталін поводив себе обережно, щоб не опинитися віч-на-віч з Німеччиною. Після надання гарантій Польщі західними демократіями Сталін впевнився у безпеці своїх західних кордонів. Чемберлен все ще сподівався запобігти війні. «Відчуючи, що війна неминуча, Сталін розраховував отримати від неї вигоди, не беручи у ній участі. Тільки Гітлер міг реально запропонувати територіальні надбання у Східній Європі, що цікавили Сталіна, за яких Радянський Союз залишався осторонь європейської війни» [36], – писав Г. Кіссінджер.

14 квітня 1939 року Президент Рузвельт звернувся до Гітлера з телеграмою на семи сторінках (листа аналогічного змісту було спрямовано Муссоліні), в якій поставив пряме запитання: «Чи готові ви надати гарантії того, що ваші збройні сили не будуть нападати чи захоплювати території наступних незалежних держав?». Далі йшов перелік 31 країни, який включав Польщу, держави Балтії, СРСР, Данію, Нідерланди, Бельгію, Францію та Велику Британію. Президент вважав, що такі гарантії ненападу мають бути надані щонайменше на десять років чи на чверть століття. У разі надання гарантій Вашингтон обіцяв взяти участь у всесвітньому обговоренні шляхів роззброєння та відкриття шляхів міжнародної торгівлі. «Ви неодноразово заявляли, – нагадував Рузвельт Гітлеру, – що ви і німецький народ не бажаєте війни» [37]. 17 квітня МЗС Німеччини у циркулярній телеграмі поставило два запитання урядам усіх згаданих Рузвельтом держав, окрім Польщі, СРСР, Великої Британії та Франції: 1) Чи відчують вони яку-небудь загрозу від Німеччини? 2) Чи уповноважували вони Рузвельта на такі пропозиції? 22 квітня Ріббентроп надав звіт фюреру про те, що майже всі країни, включно з Бельгією, Данією, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Югославією дали негативну відповідь на обидва запитання [38]. Гітлер витримав паузу та відповів Рузвельту у промові в Райхстазі 28 квітня. Спочатку фюрер проголосив, що розриває дві угоди – англо-німецьку морську 1935 року, оскільки Лондон проводить «політику оточення» Німеччини, а також про ненапад з Польщею, мотивуючи це укладенням Варшавою угоди з Великою Британією, яка «за певних обставин змусить Польщу до військових дій проти Німеччини» [39]. Далі Гітлер звернувся до Рузвельта з тирадою, повною іронії та сарказму.

Фюрер поділив послання Президента на 21 пункт, на які послідовно дав уїдливі відповіді. Зокрема, Гітлер заявив: «Відповідь на всі [вищезгадані] питання була негативна», але він готовий «надати кожній зі згаданих країн гарантій, яких волів пан Рузвельт», щоб «найкраще прислужитися меті, яка найбільше турбує нас усіх, а саме: справедливості, добробуту, прогресу і миру для всієї громади» [40]. Це була остання публічна промова фюрера у мирний час. Оглядачі звернули увагу, що в промові не було жодного слова про СРСР, лайки на адресу якого входили до стандартного набору сюжетів Гітлерових виступів.

У квітні–липні 1939 року Франція, Велика Британія та СРСР обмінялися пропозиціями щодо стримування Німеччини, які не мали жодних шансів бути реалізованими. Спочатку – 14 квітня Лондон і Париж запропонували Москві зробити односторонню заяву про те, що вона надасть допомогу Франції та Великій Британії, якщо їх втягнуть у війну неспровокованою агресією проти Польщі чи Румунії. Франція і Велика Британія обіцяли також зробити аналогічні заяви. Франція була ближче до угоди про створення військово-політичного союзу з СРСР, але Велика Британія хотіла домогтися підтримки Радянського Союзу щодо захисту Польщі, не виявляючи бажання брати на себе будь-які зобов'язання воювати за СРСР. Зі свого боку, Париж продовжував триматися в кільватері Лондона, розраховуючи головним чином на його допомогу в разі війни. Нагадаємо: жодної союзницької угоди на цей час між двома країнами не існувало. Варшава заперечувала спільну заяву західних держав разом з СРСР щодо її безпеки та надання гарантій Румунії. У відповідь Москва 18 квітня висунула контрпропозицію: союз між СРСР, Францією та Великою Британією; військова конвенція для втілення його в реальність; гарантії безпеки для усіх розташованих між Балтикою та Чорним морем. Ця пропозиція була приречена від початку. По-перше, Велика Британія не йшла на «природний» союз з Францією протягом півтора десятиліть не для того, аби раптом докорінним чином змінити позицію заради врятування малих та середніх держав Східної Європи. По-друге, західні демократії ще навіть не розпочали консультації з розробки власної спільної воєнної стратегії, поготів нереалістичною виглядала перспектива залучення до неї сталінського режиму. По-третє, країни Східної Європи опинилися «на розтяжці»: важко достеменно визначити, кого вони більше боялися – Сталіна чи Гітлера. Радянська окупація під прикриттям формулювання «пропустити Червону армію своєю територією» загрожувала самому існуванню Польщі та Румунії. Це підтвердилося, коли роком пізніше СРСР зі згоди німців захопив колишні території Російської імперії, які відійшли за версальським врегулюванням до цих країн. «Потенційні жертви Німеччини у Центральній Європі не бажали радянської допомоги. Комбінація

з версальського врегулювання та російської революції створила у Східній Європі проблему для будь-якої системи колективної безпеки, яку не можна було розв'язати: без Радянського Союзу вона не спрацьовувала у військовому сенсі, з Радянським Союзом вона не спрацьовувала політично» [41].

Позірно останньою перепоною, яку не вдалося подолати на шляху до військово-політичної угоди Франції, Великої Британії та Радянського Союзу, виглядала радянська пропозиція вважати «напад» або «непряму агресію» проти Польщі, Румунії, Греції, Туреччини, Бельгії, Фінляндії та Балтійських країн *causis fidei* (привід для війни). За «непрямою агресією» ховалося бажання СРСР отримати право на «законне» необмежене втручання до усіх сусідніх з ним країн – аж до їхньої окупації; те саме, що Москва пізніше отримала від Берліна. 24 липня перемовини було припинено без будь-якого комюніке, яке б свідчило про прогрес у досягненні політичної згоди. Новий, вже зовсім беззмістовний тур переговорів про військову угоду розпочався у Москві 12 серпня. Західні представники не мали відповідних повноважень, Польща продовжувала відмовлятися допустити радянські війська на власну територію тощо [42]. Але тоді Сталін вже зробив свій вибір у «останній спробі зупинити нацистську агресію».

У науковій літературі наведено чимало фактів, які свідчать про послідовний поворот до переорієнтації СРСР на «дружбу з непримиренним ідеологічним опонентом» – нацистською Німеччиною. Швидше за все, він розпочався відразу після Мюнхенської конференції, до участі у якій СРСР не було запрошено, про що Сталін пізніше неодноразово нагадував союзникам у «Великій трійці». У Мюнхені 30 вересня 1938 року Британія підписала з Німеччиною декларацію про ненапад. Аналогічну франко-німецьку угоду було укладено під час візиту Йоахіма Ріббентропа до Парижа 6-го грудня [43]. Принциповою відмінністю цих документів від пакту Молотова–Ріббентропа була відсутність таємних додатків до них, які б задовольняли геополітичні амбіції сторін. Втім декларація призвела до повного руйнування системи співробітництва Франції з державами Східної Європи. Ці договори з Гітлером аж ніяк не відтермінували німецьку агресію, але постали перепоною для негайного налагодження союзницького співробітництва з метою зупинити війну.

Підписання згаданого німецько-радянського пакту (проект запропонувала Москва, Берлін схвалив його практично без правок) відбулося в Москві 23 серпня 1939 року [44]. З нашої перспективи найбільш цікавою є Стаття 4-та Договору, у якій зазначалося: «Жодна зі Сторін, що Домовляються, не братиме участі у будь-якому угрупованні держав, яке прямо чи опосередковано спрямоване проти другої сторони» [45]. Лицемірство сталінської дипломатії зашкалювало – тобто Анतिकомінтернівський пакт

виводився за рамки таких угруповань. Мабуть, не випадковим був жарт Ріббентропа після підписання Договору, мовляв «берлінці вважають, що невдовзі Сталін сам приєднається до Антикомінтернівського пакту» [46]. Не менш красномовною була Стаття 2: «У випадку, якщо одна зі Сторін, що Домовляються, стане об'єктом воєнних дій з боку третьої держави, друга Сторона, що Домовляється, не буде підтримувати у жодній формі цю державу» [47]. Ця стаття досить промовисто каже про суть взаємних зобов'язань: не обумовлювалося, що така третя держава має здійснити «неспровоковану агресію» (стандартне формулювання для угод про ненапад), тобто напасти на Німеччину чи СРСР, щоб інша сторона не підтримувала цю третю сторону. Сталін свято дотримувався цих зобов'язань.

Отже, «в широкому сенсі поведінка британців та французів у 1930-х роках відповідає теорії політичного реалізму, – стверджують Ріпсман і Леві, – вчені зазвичай розцінювали умиротворення як відмову британських та французьких лідерів від логіки балансування сил. У результаті реалісти здебільшого відмовилися від ролі пояснювачів умиротворення, покладаючи відповідальність за нього на наївність західних лідерів, пацифізм населення або обмеження, що накладалися внутрішньополітичними обставинами. [...] Втім, з їхнім сприйняттям балансу сил, яким би помилковим воно не було, стурбованістю власною воєнною слабкістю, відсутністю доступних союзників, умиротворення [Гітлера] на додачу до переозброєння цілком відповідало реалістичним принципам» [48]. Про трагічні наслідки для народів Європи слідування їхніми провідниками цим принципам під час найкровопролитнішої в історії Другої світової війни годі й казати.

Ріпсмен та Леві «ігнорують дискусії серед істориків щодо того, коли насправді Німеччина обігнала Францію та Велику Британію, і чи могли західні держави виграти війну 1936 або 1938 років» [49]. Політичні реалісти можуть собі дозволити «для зручності аналізу» абстрагуватися від питань, які погано вкладаються в їхні схеми або взагалі заважають їх будувати. Наприклад, взагалі не ставити питання: що завадило своєчасно заздалегідь об'єднати військові та загальні спроможності демократичних країн – Франції, Великої Британії та Чехословаччини, до яких могли б приєднатися й інші країни Східної Європи та Балкан, щоб запобігти війні або разом вдатися до превентивних дій проти Німеччини? Простої однозначної відповіді на це питання марно шукати, до цього призвів комплекс причин. Але викривлене «сприйняття загрози» як мотив для неадекватних урядових рішень полишимо структурним реалістам.

Досі політичні реалісти поширюють спроби пояснити відсутність у 30-ті роки союзницької співпраці, здатної зупинити нацистську агресію, тим, що аж до середини березня 1939 року, коли Гітлер остаточно знищив Чехословаччину та зникли сумніви щодо його необмеженого експансіонізму,

загроза європейській стабільності для лідерів західних демократій була «неочевидною». Такі пояснення настільки абсурдні, що їхні спростування є зайвими.

Втім цілком виправданою була огида в західних державах до союзів, що постала результатом гіркого досвіду розв'язання Першої світової війни, коли союзники аж ніяк не стримали опонента чи союзника, але це завдання й не було жодним чином пріоритетним. В 30-ті роки союзницьке військово-політичне співробітництво не відбулося незалежно від прихильності окремих держав до оборони, а не нападу (досвід Першої світової війни свідчив: оборону, як правило, теж краще здійснювати в груповий спосіб, ніж одноосібно) чи від сприйняття характеру німецької загрози. Провідним мотивом майбутніх членів антигітлерівської коаліції – західних держав було уникнути союзу, щоб не бути змушеними виступити на захист союзника, який став об'єктом агресії.

Погляди, висловлені у статті, належать її авторам і не відображають офіційної позиції пов'язаних з ними інституцій.

1. Young, R. (1996). *France and the Origins of the Second World War*. London, NY: Palgrave-Macmillan, p. 28. [in English]
2. Schuker, S. (1986). *France and the Remilitarization of the Rhineland, 1936*. French Historical Studies 14/3, p. 304. [in English]
3. Schweller, R. (1998). *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. New York, N.Y.: Columbia Univ. Press, pp. 28-31. [in English]
4. Ripsman, N. and Levy, J. (2007). The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, vol. 16, no. 1. p. 38. [in English]
5. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини: у 2 т. К.: Наш формат, 2017. Т. 1. С. 330.
6. Ripsman, N. and Levy, J. (2007). The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, vol. 16, no. 1. pp. 54-55. [in English]
7. Boyce, R. (1989). *Introduction*. In: Ed. by Boyce R. and Robertson E. *Paths to War. New Essays on the Origin of the Second World War*. Basingstoke, London: Macmillan, p. 9. [in English]
8. Богатуров А. Кризис Версальского порядка // Системная история МО в двух томах / под ред. А. Богатурова. Москва: Культурная революция, 2007. Т. 1. События 1918–1945 гг. С. 255–256.
9. Ripsman, N. and Levy, J. (2007). The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, vol. 16, no. 1. p. 62. [in English]
10. Фест И. Гитлер. Биография. Т. 3. Пермь: Алтея, 1993. С.5.
11. Там же. С. 6–7.
12. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталінім. К.: Лаурис, 2018. С. 12.
13. Богатуров А. Кризис Версальского порядка. С. 270, 281.
14. Rostow, E. (1993). *Toward Managed Peace: The National Security Interests of the United States, 1759 to the Present*. New Haven and London: Yale Univ. Press, pp. 212, 234. [in English]
15. Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. NY: W.W. Norton, pp. 297-322. [in English]
16. Kennan, G. (1967). *Russia – Seven Years Later*. – In: *Memoirs (1925-1950)*. Annexes. Boston, Toronto: Little, Brown and Co., p. 503. [in English]
17. Ibid. p. 504.
18. Duroselle, J.-B. (2004). *France and the Nazi Threat: The Collapse of French Diplomacy, 1932 –1939*. New York, NY: Enigma Books, p. 268. [in English]
19. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини: у 2 т. К.: Наш формат, 2017. Т. 1. С. 395.

20. Adamthwaite, A. (1989). *The Making of the Second World War*. New York: Routledge, p. 81. [in English]
21. Weinberg, G., Lukes, I. and Goldstein, E. (eds). (1999). *Reflections of Munich after 60 Years. The Munich Crisis, 1938: Prelude to World War II*. Milton Park, New York: Frank Cass, p. 5. [in English]
22. Lukes, I., Goldstein, E. (eds). (1999). *Stalin and Czechoslovakia in 1938-1939. The Munich Crisis, 1938: Prelude to World War II*. Milton Park, New York: Frank Cass, pp. 13-47. [in English]
23. Ripsman, N. and Levy, J. (2007). The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, vol. 16, no. 1, p. 53. [in English]
24. Bouvere, T. (2019). *Appeasing Hitler: Chamberlain, Churchill and the Road to War*. NY: Tim Duggen Books, p. 182. [in English]
25. Bouvere, T. (2019). *Appeasing Hitler: Chamberlain, Churchill and the Road to War*. NY: Tim Duggen Books, p. 185. [in English]
26. Ibid. pp. 57-58.
27. Roi, M. (1997). *Alternative to Appeasement: Sir Robert Vansittart and Alliance Diplomacy, 1934-1937*. Westport, Connecticut: Praeger, 198 p. [in English]
28. Smetana, V. (2008). *In the Shadow of Munich. British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement: 1938 to 1942*. Prague: Karolinum Press, p. 46. [in English]
29. Holman, B. (2014). *The Next War in the Air: Britain's Fear of the Bomber 1908 - 1941*. London, NY: Routledge, 286 p. [in English]
30. Jackson, P. (2000). *France and the Nazi Menace. Intelligence and Policy - Making, 1933 -1939*. Oxford: Oxford University Press. [in English]
31. Черчилль У. Вторая мировая война: в 3 кн. Москва: Альпина нон-фикшн, 2020. Кн. 1. Т. 1: Надвигающаяся буря. С. 155.
32. Там же. С. 154.
33. Там же. С. 155.
34. Там же. С. 153.
35. Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центральній-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 352 с.
36. Киссинджер Г. Дипломатія. Москва: Ладомир, 1997. С. 296-297.
37. Franklin D. Roosevelt Day by Day. *Roosevelt to Adolf Hitler, Chancellor of the German Reich, April 14, 1939* [online]. Available at: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/daybyday/resource/april-1939-7/> [in English]
38. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. С. 521.
39. Там само. С. 522-523.
40. Там само. С. 526.
41. Киссинджер Г. Дипломатія. С. 290.
42. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. К.: Основи, 1995. С. 211-213.
43. Там само. С. 196-197.
44. Договор о ненападении между Германией и Советским Союзом и секретный дополнительный протокол, 21 августа 1939 г. // Мировые войны XX века. Кн. 4. Документы и материалы. С. 80-82.
45. Там же. С. 81.
46. Ширер В. Злет і падіння Третього Райху. С. 596.
47. Договор о ненападении между Германией и Советским Союзом и секретный дополнительный протокол, 21 августа 1939 г. // Мировые войны XX века. Кн. 4. Документы и материалы. С. 81.
48. Ripsman, N. and Levy, J. (2007). The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, vol. 16, no. 1, pp. 66-67. [in English]
49. Ibid. P. 38.

Yurii KLYMENKO,
*PhD in Political Science,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary;*

Oleksandr POTIEKHIN,
*Doctor of History,
Chief Scientific Officer,
Institute of World History of the NAS of Ukraine*

EUROPE ON THE ROAD TO WORLD WAR II: POLEMICAL NOTES

Abstract. The Russian Federation's military aggression against Ukraine, preceded by the war of the Russian Federation against Georgia, raised the question of a joint repulse of democratic states to actions aimed at undermining European stability. The problem of protecting small and medium-sized states from the threat posed by Russia has arisen in a new way. In this context, the inability of leading European states to stop the aggression of Nazi Germany is repeatedly mentioned. To assess the relevance of such parallels with modernity, the authors of this article seek to briefly and objectively analyse what was happening in the 1930s.

The threat of a military catastrophe and complete destabilisation of Europe had been growing since 1933, when Hitler came to power in Germany. He and his entourage gradually dragged Europe into a series of international conflicts and the World War II.

According to the authors of the article, the leading motive for the inaction of Western powers within the military and political allied cooperation was not the desire to balance Germany's military power and thus deter aggression but the attempt to avoid involvement in a world war by appeasing Hitler.

In pursuit of European stability, France aimed to secure the military support of as wide a range of European countries as possible, and Great Britain was seeking to build a stable European system without making clear military commitments to the continental powers. London felt at peace with Berlin's continental ambitions, as they did not cover the seas. London entertained the illusion that its security could be guaranteed without interfering in the war on the mainland.

The authors emphasise that only in a state of conscious self-blindness could Western politicians for years retain the illusion of the prospect of civilising and taming the German dictator by satisfying his whims. Such illusions, however, never concerned Stalin. In the pre-war period, the Stalinist regime did its best to prevent the Soviet Union from being involved in building a system of collective security in Europe.

The authors come to the following conclusion: in an effort to preserve at least the remnants of stability in Europe, the states have consistently moved towards continuous destabilization and war.

Keywords: Europe, military and political union, World War II, Germany.

Юрій КОСТЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол

НЕВИВЧЕНИЙ УРОК

Анотація. У статті описано передумови та наслідки Ялтинської зустрічі щодо зміцнення заходів довіри між грузинською і абхазькою сторонами. Сприяння в її організуванні, а також участь у роботі Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії мала велике значення для міжнародного іміджу України, хоча прийняття нашої держави до цього органу вдалося досягти не відразу.

Висвітлено механізми маскування гегемоністської політики Кремля, яку він провадить, зокрема, шляхом нав'язування своєї «миротворчої» участі в урегулюванні збройних конфліктів у стратегічно важливих регіонах. Зроблено висновки щодо геополітичних процесів на пострадянському просторі.

Ключові слова: історія української дипломатії, Група друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії, грузинсько-абхазький конфлікт, миротворча діяльність.

Два десятиліття тому, 15–16 березня 2001 року, у Ялті провели третю зустріч грузинської та абхазької сторін, присвячену зміцненню заходів довіри в межах Женевського процесу під егідою ООН. У вкрай мінливому глобалізованому світі така дата, як і сама зустріч, навряд чи посіла примітне місце. Проте вона є добрим приводом проаналізувати, як на зламі тисячоліть українська дипломатія прагнула досягти позитивних результатів у миротворчій діяльності, побачити, як локальні інтереси окремих держав можуть бути пов'язані з глобальними проблемами, зрозуміти, чи правильно ми визначили справжнього переможця в грузинсько-абхазькому конфлікті.

А розпочала цей цікавий проект розмова з Міністром закордонних справ України Борисом Тарасюком у вересні 1998 року. Борис Іванович доручив мені, тоді генеральному інспекторові й Послу з особливих доручень МЗС, посприяти керівництву четвертого головного управління Міністерства охорони здоров'я України врегулювати питання власності двох українських лікувально-оздоровчих установ у Західній Грузії – санаторію «Україна» в м. Гагра та будинку відпочинку «Псоу» в смт Цандрипш (колишнє Гантіаді). Побудовані свого часу коштом рес-

публіканського бюджету, вони формально перебували під управлінням українського МОЗу, хоча керівництво самопроголошеної Абхазії час од часу то переводило їх у своє підпорядкування, то повертало Україні. Наприклад, постановою «Кабінету міністрів» так званої Республіки Абхазія № 15 від 30 січня 1998 року санаторій «Україна» було виведено зі структури державної компанії «Абхазкурорт» і передано Міністерству з надзвичайних ситуацій України в безоплатне користування. Відтак в МЗС питання власності двох українських об'єктів в Абхазії стали розглядати в ширшому контексті – як один з аспектів пропозиції залучити Україну до роботи Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії, створеної 1994 року під час Женевських переговорів. Цей напрям українські дипломати активно опрацьовували ще з кінця 1996-го. Члени такої групи – представники Великої Британії, Німеччини, Росії, США та Франції – час од часу зустрічалися для обговорення аспектів складних відносин між учасниками війни 1992–1993 років на Заході Грузії: питання безпеки й незастосування сили, політичного статусу Абхазії, повернення біженців (передусім до Гальського району), економічні та соціальні проблеми. Окрім того, вони брали участь у різних переговорних форматах із цієї проблематики, зокрема в Женевській зустрічі грузинської та абхазької сторін (липень 1998 р.), Афінській (жовтень 1998 р.) і Стамбульській (червень 1999 р.) зустрічах зі зміцнення довіри, а також сесіях Координаційної ради двох сторін. Даючи згоду на створення такої групи, Грузія розраховувала, що за сприяння її учасниць – провідних світових держав – вдасться скликати міжнародну мирну конференцію та замінити «миротворчі» сили Російської Федерації в Абхазії контингентом ООН. Доволі амбітна ідея України полягала в тому, щоби спробувати приєднатися до діяльності цієї групи як чорноморська держава – узяти участь у врегулюванні одного з найкривавіших тоді конфліктів на пострадянському просторі. На користь приєднання були такі аргументи: Абхазія розташована дуже близько до української території – усього за 300 морських миль од Криму; Україна традиційно мала тісні дружні зв'язки з Грузією, нашою партнеркою в консультативному форумі ГУАМ, а друзям у скрутних ситуаціях зазвичай допомагають; тільки в українському Криму тоді перебувало понад три тисячі абхазьких біженців; МЗС України вже мало досвід участі в пошуках урегулювання на південно-західному кордоні нашої країни – у Придністров'ї. Ми розуміли також, що через безпосередні контакти з абхазькою стороною (а вони з політичного погляду були неможливі поза спільними зусиллями з розв'язання конфлікту й без дозволу грузинської сторони) є більше шансів досягти позитивних результатів і щодо зазначених лікувально-оздоровчих установ. Водночас ми брали до уваги підпункт «б»

шостого пункту рішення Ради глав держав СНД від 19 січня 1996 року за підписом, зокрема, Президента України Л. Кучми, згідно з яким держави-учасниці підтвердили, що без згоди Уряду Грузії «не будуть вступати в офіційні контакти з представниками або посадовими особами структур, що існують на території Абхазії, а також членів створених ними збройних формувань» [1].

За згодою грузинської сторони та сприяння Місії спостерігачів ООН у жовтні 1998 року було організовано перший візит до Абхазії української міжвідомчої делегації на чолі з генеральним інспектором МЗС. Допомогу з розв'язання організаційних питань українським представникам надали директори будинку відпочинку «Псоу» Р. Джугелія та санаторію «Україна» П. Андронікіді. Відвідини цих колись успішних лікувально-оздоровчих комплексів справили гнітюче враження: у «Псоу» частково функціонував лише новий корпус, старі ж порожнювали, а пірс було зруйновано внаслідок штормів; санаторій «Україна» не працював, фасад будинку та дерева в старому парку побило уламками ракет із літаків – як казали, «соколів Руцького». Зі спілкування з керівниками оздоровчих комплексів, які мали добрі зв'язки з місцевою елітою, стало зрозуміло, що позитивне врегулювання будь-яких наших питань – чи то участь у розв'язанні грузинсько-абхазького конфлікту, чи то нормальне функціонування українських оздоровчих установ – неможливе без згоди «президента» самопроголошеної Республіки Абхазія Владислава Ардзинби. Невдовзі грузинські дипломати підтвердили, що будь-які політичні рішення щодо грузинсько-абхазьких відносин можна ухвалювати лише за його безпосередньої участі, а відтак він узгоджував їх із Москвою. Свою готовність зустрітися зі спеціальним представником МЗС України у власному кабінеті в Сухумі В. Ардзинба пояснив не лише повагою до нашої країни та українського народу, а й особистими мотивами: вочевидь, його батька, бійця Червоної армії, під Харковом урятувала українська селянка – ранньою весною 1943 року, поки тривала перша невдала спроба звільнити місто від німецько-фашистських загарбників, вона витягла важко пораненого бійця з поля бою та переховувала від німців до приходу наших військ. Утім саме В. Ардзинба відкинув пропозицію України ввійти до Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії – мовляв, у Сухумі добре знають чітку позицію України щодо непорушності територіальної цілісності Грузії та пам'ятають, як на початку 1990-х років українські добровольці воювали на боці Тбілісі. Що ж до реабілітування українських лікувально-оздоровчих установ, то тут справи повернули на краще: нас запевнили, що подумують, як це влаштувати. Було зрозуміло, що абхази зацікавлені у відродженні діяльності об'єктів, які забезпечували робочі місця місцевим мешканцям.

Зустріч із В. Ардзинбою відкрила можливість під час цього й наступних відвідин «республіки» детально обговорювати весь комплекс питань, що цікавили українську сторону, з «прем'єр-міністром» Сергієм Багапшем, спеціальним представником «президента» на переговорах із врегулювання конфлікту Анрі Джергенією, «міністром закордонних справ» Сергієм Шамбою та іншими посадовими особами.

Часом поїздки до Абхазії були сповнені несподіванок. Одного разу російські прикордонники в Сочі, на кордоні біля р. Псоу, пізно ввечері не дозволили мені та директорові санаторію «Україна» П. Андронікіді переїзд до Гагри, мотивуючи це тим, що нібито грузинська влада не санкціонувала перетин кордону. Така заява була вкрай абсурдна, оскільки Грузія не контролювала помежів'я між Росією і Абхазією. Дощ зі снігом, як зв'язатися з Києвом, де знайти готель – спогади про ту ніч у Сочі досі вкрай неприємні. Лише оперативна комунікація між МЗС України та РФ дала змогу відкинути ці вигадані пояснення. Пізніше, ніби перепрошуючи, майор-прикордонник визнав, що команда на затримання українського дипломата – для профілактики – надійшла з Москви. Щоб українці краще розуміли, хто господар у цьому регіоні.

Ясна річ, кожен таку поїздку до Сухумі ми узгоджували з грузинською стороною. У 1998–2001 роках я неодноразово відвідував Тбілісі, де мав зустрічі з Президентом Едуардом Шеварднадзе, Міністром закордонних справ Іраклієм Менагарішвілі, Міністром з особливих доручень Малхазом Какабадзе, іншими політиками. Ми обговорювали різні аспекти долучення України до зусиль міжнародного співтовариства з розв'язання грузинсько-абхазького конфлікту. Варто наголосити, що Грузія послідовно підтримувала прагнення України сприяти врегулюванню кризової ситуації в Абхазії. У Декларації президентів України та Грузії, підписаній 29 жовтня 1997 року в Тбілісі, було зазначено: «Грузія вітає намір України приєднатися до групи держав “Друзів Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй із питань Грузії”» [2].

Ми, звичайно, розуміли, що досягнення позитивного результату, найімовірніше, залежало від Москви, а не Сухумі. Тому виявили ініціативу й 14 грудня 1999 року в Києві обговорили з Послом з особливих доручень МЗС РФ Львом Мироновим питання активнішого залучення України до миротворчих зусиль міжнародної спільноти на Заході Грузії. Невдовзі, 15 грудня 2000 року, у Москві було проведено зустріч із координатором МЗС РФ із питань урегулювання грузинсько-абхазького конфлікту та Послом з особливих доручень Василем Колотушею.

У Тбілісі ми спілкувалися з німецьким дипломатом Дітером Боденом, тоді спеціальним представником Генерального секретаря ООН, з яким були знайомі багато років: співпрацювали у Відні на перемовинах зі скоро-

чення звичайних озброєнь у Європі, потім зустрічалися в Бонні, коли він обіймав посаду в МЗС ФРН. Саме із цієї взаємодії постала ідея провести на території України чергову, після Афін і Стамбула, зустріч грузинської та абхазької сторін зі зміцнення довіри в межах Женевського мирного процесу під егідою ООН. Успішне проведення такої зустрічі стало б вагомим кроком на шляху залучення української дипломатії до миротворчих зусиль світового співтовариства й сприяло би приєднанню нашої країни до Групи друзів Генсека ООН із питань Грузії. У ретельному опрацюванні цієї ідеї взяли участь чимало українських дипломатичних установ, і не лише центрального апарату в Києві: долучилися й постійні представництва при ООН у Нью-Йорку та при Відділенні ООН у Женеві, посольства в Тбілісі та столицях держав-членів зазначеної Групи друзів. В МЗС України чудово розуміли, що досягнути позитивних результатів на такій зустрічі буде складно. Ми знали, що сторони конфлікту насправді всього на чверть виконали положення фінальних документів попередніх Афінської та Стамбульської зустрічей. За умов, коли підходи Тбілісі й Сухумі до визначення політичного статусу Абхазії кардинально різнилися, коли таким складним був процес утілення зафіксованих в Афінх і Стамбулі домовленостей, у скептиків і противників проведення третьої зустрічі із заходів довіри було, відверто кажучи, достатньо вагомих аргументів.

У квітні 2000 року спеціальний представник лідера Абхазії з урегулювання конфлікту А. Джергенія заявив, що вважає дуже проблематичним можливість проведення зустрічі в Ялті. На його думку, не варто «вести порожні розмови про взаємну довіру, коли все свідчить про те, що її між нами немає». Восени 2000 року, уже на етапі підготовки Ялтинської зустрічі, абхази висунули умову своєї участі в цьому заході: підписання чи парафування з боку грузинської сторони двох документів – угоди про мир, що гарантуватиме запобігання збройним сутичкам, і протоколу про повернення біженців до Гальського району, у якому буде висвітлено передбачені заходи з відновлення економіки. Водночас абхази змушені були зважати на позиції провідних держав, передусім Росії, які вже дали згоду на Ялту. Після зустрічі в МЗС Росії 17 листопада 2000 року лідер «Республіки Абхазія» В. Ардзинба, попри зазначені застереження, підтвердив готовність абхазів узяти участь у зустрічі на території України. Вочевидь, тоді перемогло прагнення використати навіть найменші можливості для того, щоб уникнути силового протистояння та нових людських жертв. Поступово, протягом двох із гаком років, ідея провести грузинсько-абхазьку зустріч із питань довіри на території України набувала дедалі більшої підтримки, тривало опрацювання її концепції та логістики й підготування текстів фінальних документів. У протоколі шостої сесії Координаційної ради грузинської та абхазької сторін, яку провели в Женеві 17–18 грудня 1998 року,

серед іншого, було зазначено: «Учасники сесії взяли до відома пропозиції урядів Туреччини й України прийняти у своїх відповідних країнах зустрічі на високому рівні в межах Женевського мирного процесу» [3]. У Стамбульській заяві цих сторін конфлікту щодо розробляння заходів довіри (7–9 червня 1999 р.) уже було конкретизовано його локацію: «Учасники зустрічі взяли до відома інформацію щодо запрошення уряду України провести наступну зустріч грузинської і абхазької сторін із розробляння заходів довіри в Ялті» [4]. Тбілісі активно підтримувало цю ідею. У Спільній заяві за підсумками переговорів між міністрами закордонних справ України Б. Тарасюком та Грузії І. Менагарішвілі, підписаній у Тбілісі 29 червня 1999 року, було наголошено: «Грузинська сторона висловлює вдячність за ініціативу України провести наступний раунд зустрічей грузинської і абхазької сторін щодо розробки заходів довіри в межах Женевського процесу в українському місті Ялта».

Ініціативу України зафіксовано в робочих документах ООН, зокрема в резолюціях Ради Безпеки, заявах голови на її засіданнях, доповідях Генерального секретаря. У документі РБ від 20 липня 1999 року «Доповідь Генерального секретаря ООН щодо становища в Абхазії, Грузія», серед іншого, було зазначено: «Дві наради із заходів довіри, які до цього часу провели в Афінах і Стамбулі, були успішними в тому сенсі, що стали форумом як для розвитку прямих двосторонніх зв'язків на кількох рівнях суспільства, так і для розроблення конкретних проектів співпраці в різних галузях. На цих нарадах чимало учасників уперше після завершення 1993 року воєнних дій зустрічалися зі своїми колишніми колегами з іншого боку. Передбачено, що наступну таку нараду, яка стане продовженням і розвитком перших двох, буде скликано пізніше, цієї осені, у Ялті, за щедрим запрошенням уряду України» [5]. У заяві голови Ради Безпеки ООН від 14 листопада 2000 року йшлося про те, що цей міжнародний орган «вітає готовність уряду України провести в себе третю зустріч щодо заходів зміцнення довіри в Ялті наприкінці листопада та наголошує на важливому значенні внеску в мирний процес, який зробила б своєчасно й успішно проведена нарада» [6]. Унаслідок чергового загострення відносин між учасниками конфлікту в листопаді 2000 року зустріч провести не вдалося, тож її перенесли на ранню весну 2001-го. Остаточний формат було узгоджено в першій декаді березня 2001 року під час візиту до Грузії Міністра закордонних справ України Анатолія Зленка.

Якщо проведення в березні 2001 року Ялтинської зустрічі таки домоглися, то решта наших зусиль, спрямованих на досягнення взаємоприйнятної позиції щодо участі українських дипломатів у роботі Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії, не давали бажаних результатів. Головна причина цього, як уже було зазначено, – негативне ставлення

до нашої пропозиції з боку абхазької сторони, яка, з огляду на високий рівень партнерських відносин між Україною та Грузією, не вважала нашу країну неупередженим учасником процесу врегулювання конфлікту.

Консультації в Нью-Йорку та столицях держав-учасниць Групи друзів Генсека ООН із питань Грузії засвідчили наявність іще деяких стримувальних чинників, зокрема побоювання, що розростання групи призведе до зниження ефективності її роботи. Італія, Данія, Туреччина та Греція вже порушували питання про своє залучення, та їм також було відмовлено. Вочевидь, вагомим аргументом проти нашої участі в групі, якого іноземні дипломати воліли б не озвучувати, було прагнення тримати Україну поза сферою діяльності елітного клубу провідних світових держав – постійних членів Ради Безпеки ООН та Німеччини, потужної гравчині на європейському континенті. Окрім того, стратегічні інтереси Москви не передбачали будь-якого зміцнення позитивного іміджу України в міжнародних справах, а надто в миротворчих на пострадянському просторі. У липні 1997 року на засіданнях у Нью-Йорку вперше розглянули запит України на членство в цьому органі, проте вирішили його відхилити. 12 січня 1998 року представник Франції як постійний координатор групи скликав спеціальне засідання для обговорення українського питання, але й тоді позитивного рішення не було досягнуто. Минуло майже два роки, і 8 грудня 1999 року в Нью-Йорку на неофіційному засіданні Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії було знайдено компроміс щодо приєднання України до її складу. Це стало можливим завдяки кількарічній послідовній активності представників України на різних рівнях, яка зрештою переконала членів групи в необхідності та корисності залучення нашої держави до цього процесу. За повідомленням координатора групи, учасники засідання, незважаючи на деякі застереження та загальне обережне ставлення до перспективи розширення складу, досягли спільного розуміння доцільності приєднання України. Передусім зважали на активну й конструктивну позицію нашої держави в урегулюванні конфліктів на теренах колишнього Радянського Союзу, зокрема в Придністров'ї, а також сприяння Женевському процесові щодо Абхазії. Вирішальну роль відіграло обрання України до складу Ради Безпеки ООН як непостійного члена на 2000–2001 роки. Компроміс полягав не лише в часовому вимірі – членство в групі було передбачено тільки на час нашого перебування в Раді Безпеки, а й у географічному – Україна могла брати участь у засіданнях групи лише в Нью-Йорку, у штаб-квартирі ООН. Це рішення Грузія сприйняла схвально. У Спільній заяві президентів України та Грузії, підписаній у Тбілісі 15 березня 2000 року, серед іншого, було зазначено: «Грузія вітає приєднання України до Групи друзів Генерального секретаря ООН з питань Грузії та її готовність брати безпосередню участь у процесах мир-

ного врегулювання конфлікту в Абхазії, Грузія, під егідою ООН і ОБСЄ». Зовсім іншою була реакція Сухумі. «МЗС» Абхазії виступило із різкою заявою. За повідомленням газети «Киевские ведомости»: «Рішення прийняти Україну до Групи друзів Генсека ООН Сухумі розглядає як спробу в односторонньому порядку розширити формат учасників перемовин, що не відповідає статусу спостерігачів на перемовинах і є грубим порушенням прав абхазької сторони» [7]. 18 січня 2000 року в офісі Місії ООН у Тбілісі під час пресконференції за результатами 10-го засідання Координаційної ради в межах Женевських переговорів із врегулювання грузинсько-абхазького конфлікту «прем'єр-міністр Республіки Абхазія» В'ячеслав Цугба заявив, що «абхазька сторона не давала згоди на участь України в миротворчій операції в зоні конфлікту». Та хоч абхази й заблокували участь українських дипломатів у роботі групи поза межами Нью-Йорка, вони змушені були враховувати думку інших держав-учасниць Женевського мирного процесу, які 8 грудня 1999 року ухвалили зазначене рішення.

25 січня 2000 року в штаб-квартирі ООН було проведено засідання Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії, у якому вперше взяла участь Україна. Увагу було зосереджено на інформації спеціального представника Генсекретаря ООН у Грузії Д. Бодена про стан справ щодо врегулювання конфлікту, а також на питанні вироблення додаткової стратегії для визначення політичного статусу Абхазії.

У межах Женевського мирного процесу під егідою ООН 15–16 березня 2001 року в Ялті провели третю зустріч грузинської та абхазької сторін зі зміцнення заходів довіри. Головував на ній Спецпредставник Генерального секретаря ООН у Грузії Д. Боден. Грузинську делегацію очолював Державний міністр Георгій Арсенішвілі, абхазьку – «прем'єр-міністр» В. Цугба. У зустрічі взяли участь представники Росії як «допоміжної» сторони, держав-членів ОБСЄ та Групи друзів Генерального секретаря ООН із питань Грузії, миротворчих структур у цьому регіоні. Міністр закордонних справ України А. Зленко виголосив звернення Президента України Л. Кучми до учасників зустрічі. У своєму ж виступі на відкритті цього заходу глава української дипломатії зазначав: «Як член Групи друзів Генерального секретаря і як непостійний член Ради Безпеки ООН, якому цього місяця випала також велика честь головувати у головному політичному органі ООН, Україна готова й надалі надавати всіляке сприяння просуванню переговорного процесу сторін, встановленню клімату взаємної довіри й створенню сприятливої атмосфери для ухвалення взаємоприйнятних рішень з метою досягнення очікуваних усіма нами результатів» [8]. Напередодні відкриття зустрічі, 14 березня 2001 року, під час вечері в знаному Ластівчиному гнізді Президент України висловив чимало добрих побажань главам делегацій та організаторам заходу.

Дискусії в різних секціях Ялтинської зустрічі часто були емоційними. Пролунало чимало взаємних звинувачень, а надто від представників неурядових структур. Та все ж глави делегацій підписали Ялтинську заяву грузинської та абхазької сторін. «Під час зустрічі, – ішлося в цій заяві, – прагнучи забезпечити сприятливі умови для продовження мирного процесу врегулювання й недопущення загострення в зоні конфлікту, сторони знову підтвердили взяті на себе зобов'язання щодо незастосування сили одна проти одної під час розв'язання будь-яких спірних питань задля досягнення повномасштабного політичного врегулювання конфлікту. Вони також зауважили про важливість досягнення взаєморозуміння та згоди й особливо наголосили на рішучості власного наміру активізувати зусилля зі створення умов для добровільного й безпечного повернення біженців до місць їхнього постійного проживання на першому етапі до Гальського району в старих кордонах» [9]. Сторони наголосили, що заходи зі зміцнення довіри є важливим елементом мирного процесу, який дає змогу наблизитися до врегулювання конфлікту. Тому було ухвалено Програму дій зі зміцнення довіри між грузинською та абхазькою сторонами – положення цього документа як додатка до Ялтинської заяви присвячено відповідним зобов'язанням сторін. У першому пункті програми було зазначено, що «обидві сторони підтримують необхідність удосконалення й посилення ефективності зусиль у сфері заходів довіри в межах Женевського мирного процесу. У зв'язку із цим вони підтверджують свою готовність повністю виконувати рішення, ухвалені на Афінській і Стамбульській зустрічах зі зміцнення довіри. Крім цього, сторони заявляють про намір повністю реалізувати заходи довіри, розроблені, зокрема за участю неурядових організацій, під час Ялтинської зустрічі зі зміцнення довіри» [9]. Для контролю за виконанням цих заходів створили механізм звітності, основою для якого мала стати база даних з інформацією щодо процесу втілення проєктів. З урахуванням висловлених під час Ялтинської зустрічі пропозицій було складено перелік конкретних заходів зі зміцнення довіри, який налічував 15 пунктів. Було передбачено проведення семінарів молодих учених, розширення взаємодії між засобами масової інформації, організування зустрічей молоді, студентів, керівництва й викладачів університетів та інших закладів вищої освіти, ветеранів війни, старійшин, письменників.

Керівництво нашої держави високо оцінило результати Ялтинської зустрічі. Президент України Л. Кучма в листі на адресу Генерального секретаря ООН від 19 березня 2001 року наголошував, що «Ініціатива України з організації цієї зустрічі була заснована на зацікавленості світового співтовариства у найшвидшому врегулюванні грузино-абхазького конфлікту й прагненні нашої країни надати максимальне сприяння такому процесу.

Україна виходила також із своєї принципової позиції відносно необхідності посилити увагу до врегулювання так званих “заморожених” конфліктів на пострадянському просторі». Віддаючи належне добрій волі, реалізму й конструктивності учасників зустрічі, Глава Української держави зазначав, що була «створена хороша платформа для подальшого просування до досягнення взаєморозуміння й згоди сторін, наповнення реальним змістом Женевського мирного процесу. Зустріч грузинської та абхазької сторін [...] стала важливою подією як для її учасників, так і для нашої держави. Вона продемонструвала готовність сторін до діалогу та їх високу ступінь довіри до України, налаштованої й у подальшому робити посильний внесок у миротворчу діяльність Організації Об'єднаних Націй» [10].

Позитивні результати Ялтинської зустрічі схвально зустріли у світі. 21 березня 2001 року під головуванням Міністра закордонних справ України А. Зленка було проведено 4300-те офіційне засідання Ради Безпеки ООН, присвячене підсумкам третьої грузинсько-абхазької зустрічі в межах заходів зі зміцнення довіри. Розглядання зазначеного питання дало змогу Україні, яка головує в цьому провідному органі ООН у березні 2001 року, привернути увагу міжнародної спільноти до потреби активізувати зусилля з урегулювання конфлікту в Західній Грузії та підтвердити готовність нашої країни брати в цьому активну участь. Важливим здобутком засідання стала висока оцінка посередницької ролі нашої держави в мирному врегулюванні такого конфлікту. Це було підтверджено також в особистих листах Генерального секретаря ООН Кофі Аннана та Президента Грузії Е. Шеварднадзе на адресу Президента України. Генсекретар ООН, зокрема, писав: «Ялтинська зустріч із заходів щодо зміцнення довіри стала ще одним кроком вперед на шляху до поліпшення атмосфери та встановлення довіри між грузинською та абхазькою сторонами, без чого неможливе просування в напрямку всеохоплюючого врегулювання грузино-абхазького конфлікту» [11].

Наприкінці засідання Ради Безпеки ООН А. Зленко від імені держав-членів цього органу зробив таку заяву: «Рада Безпеки вітає успішне проведення Третьої зустрічі грузинської та абхазької сторін [...] Вона сподівається, що діяльність за досягнутими на зустрічі в Ялті результатами приведе до зближення позицій двох сторін і стимулюватиме продовження конструктивного діалогу, спрямованого на досягнення всеохопного політичного врегулювання конфлікту, зокрема врегулювання питання щодо політичного статусу Абхазії в складі Держави Грузія та інших головних проблем. Рада наголошує на тому внеску, що його заходи зміцнення довіри можуть зробити в мирний процес, і високо оцінює зусилля, яких доклав уряд України для забезпечення успішного проведення ялтинської зустрічі» [12].

Про успіх проведення зустрічі в Ялті зауважували й високопосадовці ООН, які тривалий час безпосередньо координували миротворчі зусилля з урегулювання конфлікту в Абхазії. Тут варто навести лист Спецпредставника Генерального секретаря ООН у Грузії Д. Бодена на адресу Міністра закордонних справ України А. Зленка. Подано мовою оригіналу.

Тбіліси, 19 марта 2001 г.

Ваше Превосходительство!

Закончилась Ялтинская встреча по укреплению мер доверия между грузинской и абхазской сторонами 15–16 марта 2001, и все участники согласились с тем, что она внесла значительный вклад в Женевский мирный процесс урегулирования конфликта в Абхазии, Грузия.

Это в немалой степени является и заслугой Правительства Украины, которое приложило активные усилия для организации встречи. Без такого вклада мы вряд ли могли рассчитывать на успех.

Позвольте еще раз выразить искреннюю признательность Правительству Украины, Вам лично и Вашим сотрудникам, в частности Заместителю министра иностранных дел Украины И. Харченку, Послам Ю. Костенку и С. Волковецкому.

Для всех участников встречи было весьма знаменательно, что накануне встречи Специального представителя Генерального секретаря ООН и руководителей делегаций принял в своей резиденции Его Превосходительство Президент Украины господин Леонид Кучма, чтобы выразить свою поддержку. Прошу передать ему мою глубокую признательность за это особое внимание. Буду рад снова встретиться с Вами по поводу заседания Совета Безопасности ООН в Нью-Йорке 21 марта 2001 года.

С глубоким уважением – Дитер Боден

Прикро, що ані розроблені в Ялті заходи не збільшили довіру між грузинською та абхазською сторонами, ані Женевський процес під егідою ООН із врегулювання конфлікту в Західній Грузії не мав успішного завершення. Минуло небагато років, і в серпні 2008-го, на тлі війни з Росією через територію в Цхинвальському регіоні, Грузія втратила останній підконтрольний їй район Абхазії – Кодорську ущелину. Нині, через майже тридцять років після початку грузинсько-абхазської війни, цілком зрозуміло, що після Придністров'я Грузія стала черговим полігоном, на якому Росія відпрацьовувала механізми досягнення свого панування на пострадянському просторі шляхом створення в регіоні ситуації контрольованого хаосу. Саме тими роками Кремль формував, зокрема на форумах НБСЄ (згодом – ОБСЄ) у Відні, концепцію ведення «гібридних» війн, яка передбачала,

серед іншого, підміну понять – агресора й жертви нападу, учасника бойових дій і посередника в урегулюванні конфлікту, миротворця. Російська дипломатія спробувала нав'язати партнерам на Віденських переговорах із питань безпеки й співробітництва в Європі ідею можливої участі в миротворчих операціях НБСЄ з урегулювання конфліктів однієї зі сторін, тобто концепцію «третьої сторони». Виступаючи 18 листопада 1994 року на засіданні Комітету старших посадових осіб з питання «Подальший розвиток можливостей НБСЄ у запобіганні конфліктів та врегулюванні криз», автор цієї статті, а тоді глава делегації України на Віденських переговорах, зокрема, зазначав: «Нас не тільки турбує, а й лякає, скажу відверто, коли одна з держав-членів НБСЄ може спровокувати конфлікт, стати стороною конфлікту, а потім керувати в миротворчих силах НБСЄ з урегулювання такого конфлікту». Спільними зусиллями низки делегацій тоді вдалося заблокувати подальший розвиток цієї гегемоністської ідеї, а в тексті підготовленого для розгляду на Будапештській конференції НБСЄ меморандуму було чітко зафіксовано, що країни-члени цієї організації відкидають будь-які спроби створити зони спеціальної відповідальності або ж надати будь-кому статус основного миротворця в регіоні її дії. Але це аж ніяк не завадило Росії і далі вживати односторонніх заходів у межах операцій із підтримання миру, за якими насправді крилася політика регіонального домінування засобами військово-стратегічного й економічного потенціалу. Подальші події в Абхазії та Осетії стали яскравими прикладами результатів такої політики. Стратегічною помилкою тодішнього керівництва Грузії, яка призвела до втрати Абхазії, стало те, що безпосередню допомогу Росії абхазській стороні в кривавому конфлікті там не сприймали як співучасть і заохочування сепаратизму. У Тбілісі ігнорували численні факти постачання абхазам військової техніки, зброї та боєприпасів, безпосередньої участі в бойових діях добровольців із «козачих» формувань і бойовиків Шаміля Басаєва, а також те, як російський флот блокував берегову лінію, щоби не допустити підкріплення з Грузії. Росія показала своє лицемірство в усій оздобі під час абхазького захоплення Гагри та Сухумі, коли їй удалося нав'язати свій статус миротворця й посередника на переговорах сторін. У травні 1998 року за явного потурання цих «миротворців» сепаратистський режим увів у зону безпеки важку техніку й учинив каральну експедицію, унаслідок якої було спалено десять сіл, загинули близько 20 цивільних, а 40 тисяч повторно втратили домівки. Закономірно постає запитання: чому ж грузинське керівництво адекватно не оцінювало ситуацію, бажане видавало за реальне? Вочевидь, тоді рельєфно виявився «совковий менталітет» лідерів Тбілісі, їхні сподівання, що могутній північний сусід, правонаступник Радянського Союзу, постійний член Ради Безпеки ООН, покликаний сповідувати й берегти загальновизнані норми

міжнародного права (передусім щодо непорушності державних кордонів і підтримання миру), зможе стати реальним гарантом дотримання грузинсько-абхазьких угод про припинення вогню, обмін полоненими й повернення біженців, бути миротворцем у цьому регіоні. Неначе цей «миротворець» протягом десятиліття не вів кривавої війни в Афганістані. До сприймання Росії як посередника-миротворця грузинське керівництво, зокрема, підштовхували країни Заходу, яких було тоді втягнуто в урегулювання збройного протистояння на теренах колишньої Югославії, у Хорватії та Боснії. Захід, на папері заперечуючи право Росії на якісь спеціальні зони відповідальності, де-факто дав їй зелене світло на отримання статусу допоміжної сторони в Женевському мирному процесі врегулювання грузинсько-абхазького конфлікту, а також на введення в регіон миротворчих сил СНД (насправді – російських збройних сил). Недарма в буремні дні серпня 2008 року, коли російські війська були в десятках кілометрів од грузинської столиці, на захист суверенітету Грузії стали президенти України, Польщі та Литви, держав, які на власному гіркому історичному досвіді добре розуміли, яким «миротворцем» може бути Росія. А такого гіркого досвіду більшало. 1993 року нинішній Міністр оборони РФ Сергій Шойгу під час абхазького захоплення Сухумі очолював там оперативний штаб для реалізування грузинсько-абхазької угоди щодо припинення вогню, був таким собі «миротворцем». Нині ж військові підрозділи російської армії, які захоплювали Крим і воювали на українському Донбасі, з важким наступальним озброєнням грають миротворців у Нагірному Карабасі.

Як свідчить історія, із чужих помилок не завжди роблять правильні висновки. Прикро визнавати, але те, як Грузія втратила Абхазію, мало чого навчило «небожителів Печерських пагорбів» і сучасну українську дипломатію, якщо після окупації Криму Росія – активна учасниця підготовки, озброєння й керування незаконними військовими формуваннями на непідконтрольних нам територіях Донбасу, убивця тисяч людей у російсько-українській війні – як миротворець і посередник нав'язує Мінські домовленості й прагне диктувати свою волю суверенній державі. Цікаво, що тривалий час переговори в Мінську вів другий Президент України, який ще 2003 року дав чітку й однозначну оцінку російській «миротворчості». У свої книзі «Україна – не Росія» Л. Кучма писав: «Вони і тоді говорили про це досить прозоро, а сьогодні – не тільки прозоро, але і науковою мовою: про створення на просторі колишнього Радянського Союзу конфліктів для наступного їх вирішення російськими посередницькими зусиллями, які приведуть до закріплення посередника в тій чи іншій формі на території, де відновлено мир» [13]. Можна почути сотні аргументів і пояснень, чому тоді Мінські документи прописали саме так, а не інакше, але факт незмінний: із гібридних воєн у Грузії, сповнених гніву, болю й розчарувань,

Україна не добула науки. Думаю, слід погодитись із висновками з трагічної історії втрати Абхазії, які сформулювала експертка з питань Південного Кавказу Наталія Іщенко: «1. Невизнання фактичного противника як учасника конфлікту та противника в політичному та юридичному сенсі створює умови для його позиціонування та визнання навіть на міжнародному рівні як посередника. 2. Фейковий, але визнаний статус “неучасника конфлікту” створює умови для участі фактичного учасника конфлікту в мирних переговорах в статусі офіційного посередника та навіть в миротворчих операціях як миротворця» [14]. Українській владі треба взяти тези експертки до уваги. Дуже добре, що нині це усвідомлюють провідні держави світу. У заяві міністрів закордонних справ країн Великої сімки від 18 березня 2021 року, серед іншого, чітко сказано, що «Росія є стороною конфлікту на Сході України, а не посередником».

А що ж сталося з двома українськими лікувально-оздоровчими комплексами в Західній Грузії, про які йшлося на початку цієї статті? Згідно з додатком до розпорядження Кабінету Міністрів № 1086-р від 9 вересня 2009 року санаторій «Україна» у м. Гагра та будинок відпочинку «Псоу» в смт Цандрипш перебували в переліку об'єктів державної власності нашої країни, переданих в управління Державного управління справами Президента України [15]. А через десять років у номінальній власності України залишилося лише Державне підприємство «Будинок відпочинку “Псоу”». Санаторій «Україна» нині має назву... «Москва». Охочі дізнатись, у якому катастрофічному стані утримувано тепер цей колись чудовий комплекс, можуть відвідати його сайт й ознайомитися з відгуками відпочивальників із російської глибинки.

1. Рішення про заходи щодо врегулювання конфлікту в Абхазії, Грузії. Дата оновлення: 07.03.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_c15#Text
2. Док. ООН A/52/689 від 20 листопада 1997. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/52/689>
3. Протокол шестой сессии Координационного совета грузинской и абхазской сторон // Грузия Online. 8 октября 2005. URL: <https://www.apsny.ge/notes/1128819555.php>
4. Стамбульское заявление грузинской и абхазской сторон по выработке мер доверия // Грузия Online. 8 октября 2005. URL: <https://www.apsny.ge/notes/1128820772.php>
5. Док. ООН S/1999/805 від 20 липня 1999. URL: <https://undocs.org/ru/s/1999/805>
6. Док. ООН S/PRST/2000/32 від 14 листопада 2000. URL: <https://undocs.org/ru/S/PRST/2000/32>
7. Киевские ведомости. 23 декабря 1999.
8. Зленко А. Зовнішня політика України: від романтизму до прагматизму. К., 2001. С. 164.
9. Док. ООН S/2001/242 від 19 березня 2001. URL: <https://undocs.org/ru/s/2001/242>
10. Головування України в Раді Безпеки ООН: збірник документів / Мін-во закордонних справ України; ред. кол.: А.М. Зленко, В.Ю. Ельченко, І.М. Сагач та ін.; упоряд.: А.П. Бешта, Л.М. Колотілова. К.: Юрінком Інтер, 2001. С. 131.
11. Там само. С. 133.
12. Док. ООН S/PV.4300 від 21 березня 2001. URL: <https://undocs.org/ru/S/PV.4300>
13. Кучма Л. Україна – не Росія. Москва, 2003. С. 483
14. Іщенко Н. Уроки «російської миротворчості» для України: як Грузія втратила Абхазію // Європейська правда. 26 вересня 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/09/26/7101218>
15. Про міжвідомчу комісію з питань перевірки використання та стану збереження об'єктів державної власності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2009. Втрата чинності: 11.06.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086-2009-%D1%80#Text>

A LESSON UNLEARNED

Abstract. The article describes the preconditions and consequences of the Yalta meeting on confidence-building measures between the Georgian and Abkhaz parties. Assistance in its organisation as well as participation in the work of the Group of Friends of the UN Secretary-General on Georgia were of great importance for Ukraine's international image. Ukrainian diplomats have come a long way in convincing UN members of the need and usefulness of Ukraine's involvement in the Geneva process and in proving to the Abkhaz side that, despite the high level of partnership between Ukraine and Georgia, Ukraine is impartial in the conflict resolution process. Although the admission of our country to the Group of Friends of the UN Secretary-General on Georgia was not achieved immediately, one of the key roles of Ukraine in holding the Yalta meeting cannot be denied, as the fruits of Ukraine's work and our state's constructive position in resolving conflicts in the territory of the former Soviet Union, particularly in Transnistria, have already been confirmed by the international community.

This paper highlights the mechanisms of disguising the hegemonic policy of the Russian Federation, which imposes its 'peacekeeping' participation in the settlement of armed conflicts in strategically important regions of the post-Soviet space. The article also mentions the importance of recognising the parties to the conflict and how the status of a 'non-participant in the conflict' is used by the Russian Federation for its own purposes to promote the policy of regional domination by means of military-strategic and economic potential. Conclusions are made on the geopolitical processes in the territory of the former USSR.

Keywords: history of Ukrainian diplomacy, Group of Friends of the UN Secretary-General on Georgia, Georgian-Abkhaz conflict, peacekeeping activities.

Борис БАЗИЛЕВСЬКИЙ,
Надзвичайний і Повноважний Посол

ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПО ТОМУ (ОСОБИСТЕ)

Анотація. У статті описано становлення дипломатичної служби України з погляду людини, яка безпосередньо брала в ньому участь, та весь складний шлях зародження нової генерації українських дипломатів. Автор оповідає про поїздки за кордон та як вони впливали на майбутнє Української держави на світовій арені, про зустрічі з блискучими молодими дипломатами, а також кадебістами-українофобами. Висловлено позицію щодо дій перших президентів, які вплинули на місце та подальшу долю України в контексті світової спільноти. Згадано про організаційний етап формування української дипломатії, пошук нових фахівців до МЗС, а також виклики, що постали вже перед незалежною та самостійною Україною.

Ключові слова: Україна, дипломати, незалежність, МЗС, КДБ, міжнародні відносини, ядерна зброя.

Після відновлення незалежності та своєї державності 1991 року Україна щороку 22 грудня відзначає День працівників дипломатичної служби. Цього дня 1917 року Голова Генерального секретаріату УНР Володимир Винниченко підписав «Законопроект про створення Генерального секретарства міжнародних справ», і відразу ж на засіданні Уряду було схвалено зазначений документ. Очолив Генеральне секретарство Олександр Шульгин.

Відновленій дипломатичній службі України цьогогоріч виповнюється тридцять років. Історія становлення сучасної української дипломатії цікава та захоплива. Її можна відшукати в архівних документах, що зберігають не тільки в Україні, а й у США, Канаді, Великій Британії та бага-

тьох інших країнах Європи, Азії, Латинської Америки. Найновітнішу історію закарбовано в документах Верховної Ради, Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів, у спогадах дипломатів, народних депутатів І скликання. Вона пізнавальна не лише для істориків і нової генерації українських дипломатів, а й для всіх, хто цікавиться історією міжнародних відносин нашої держави в перші роки її становлення після проголошення незалежності.

Спробую і я поділитися своєю сторінкою з історії незалежної України, пов'язаної зі становленням її дипломатичної служби, у якому мені довелося брати безпосередню участь.

Початок цього процесу сягає кінця 70-х років минулого століття, коли здійснилася моя мрія щодо остаточного повернення в рідний Київ після майже п'ятнадцяти літ відсутності – спочатку навчання в Інституті міжнародних відносин у Москві (бо на ту пору факультет міжнародних відносин у Київському державному університеті був тимчасово ліквідований), а згодом роботи в МЗС СРСР.

Щоправда, ще наприкінці 1960-х років, під час завершення навчання в інституті я домігся, щоби моя переддипломна практика проходила в Києві, в МЗС УРСР. Науковим керівником диплома був доцент, а нині професор та посол Володимир Василенко. Не можу оминати згадкою і посла Олександра Сліпченка, він був тоді другим секретарем. Керівником практики формально було призначено вже покійного нині Івана Грищенка, котрий справляв враження простої людини, українця, який володів мовою природно, з яскравим наддніпрянським акцентом. Його син, Костянтин, який приїхав з МЗС Росії до Києва вже після проголошення незалежності України, зробив за президентства Леоніда Кучми дуже швидку кар'єру, ставши Міністром закордонних справ України, пізніше став активним членом проросійського політичного блоку «Не так!», а згодом – команди «Партії регіонів» за правління Януковича, який призначив його вже на посаду віцепрем'єр-міністра України.

Прагнення повернутися в Україну навряд чи варто пояснювати тим, для кого ця земля є назавжди рідною та єдиною. Хоча таке бажання не розуміла більшість співробітників МЗС СРСР у багатоповерхівці на Смоленській площі. Доречно наголосити, що національну свідомість у мене змалечку формували батьки. Завдячую я також своїм учителям і школі, у якій поміж педагогів були очевидці Української революції, котрі відважувалися ділитися з нами своїми спогадами.

Отже, 1979 року мені вдалося влаштуватися на роботу до МЗС УРСР і потрапити до невеличкого колективу, роботу якого здебільшого було зосереджено в міжнародних організаціях – насамперед в ООН і її відділеннях у Женеві та в штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі. Незважаючи на те

що УРСР не мала своєї зовнішньої політики, а в Москві українське міністерство розглядали як додатковий інструмент радянської багатосторонньої дипломатії, зокрема під час голосування у відповідних міжнародних організаціях, колектив особняку на вулиці Пилипа Орлика, яка тоді мала назву Чекістів, був надзвичайно згуртованим і патріотичним та за будь-якої зручної нагоди прагнув дистанціюватися від загальномосковського русла, наголошуючи на своїй українськості. І це попри недремне око міжнародного відділу ЦК КПУ й української філії КДБ СРСР, розташованої на Володимирській. На формування національної ідентичності та патріотизму впливало і те, що в міністерстві поступово нагромаджувалася бібліотека й архів друкованих видань української діаспори в США та країнах Заходу, звідки можна було почерпнути об'єктивну інформацію про сталінські репресії, голодомори, правдиву історію України, а також дізнатися про життя діаспори в країнах поселення, її боротьбу проти московського окупаційного режиму на українських землях.

Тоді мені пощастило познайомитися з молодими, але вже блискучими українськими дипломатами – Юрієм Кочубеєм, Миколою Макаревичем, Борисом Тарасюком, Антоном Бутейком, Ігорем Турянським, Юрієм Костенком, Володимиром Хандогієм, Володимиром Огризком, Сергієм Мішустіним, Юрієм Мальком, Віктором Батюком, Сергієм Боровиком та іншими. Наприкінці моєї каденції в цьому колективі повернувся зі штаб-квартири ЮНЕСКО ще й Анатолій Зленко. Усі вони згодом сформували основний кістяк дипломатичної служби незалежної України, ставши послами, міністрами чи заступниками міністрів. На превеликий жаль, В. Батюк, М. Макаревич, А. Бутейко, С. Мішустін, А. Зленко вже відійшли в засвіти.

Додатковий цікавий досвід я отримав під час поїздки в складі української делегації на 34-ту сесію Генеральної Асамблеї ООН, яку проводили в Нью-Йорку. Представництва України, СРСР, а також Білоруської РСР працювали в одному будинку, лише на різних поверхах. Один із них було закріплено за українцями, тож в окремій кімнаті ми працювали над виступом Міністра закордонних справ УРСР Георгія Шевеля з головної трибуни сесії Генасамблеї, а також над промовами членів делегації відповідних комітетів, проектами резолюцій від імені або за участю УРСР. Для мене не стало новиною, що внаслідок підневільного становища України всі документи треба було погоджувати, як ми казали, з «москвичами». Однак тоді мене вразило, що всі ці проекти, зокрема й виступ нашого міністра, узгоджували тільки «шнурки» представництва СРСР у ранзі, не вищому за першого секретаря, щоправда, у кадебівських погонах. Не доходили вони до рівня московських «небожителів». Цим підкреслювали малозначність української делегації, зневагу та презирство до нашої нації.

Таке ставлення до себе відчували й усі ми, тому, мабуть, воно стало ще одним фактором задля нашої згуртованості, несприйняття московських зверхників. Зі свого боку українці, де могли, відмежовувалися від набундючених москвичів, намагалися зайвий раз не зустрічатися з ними.

У вільний час ми знайомилися з цікавинками Нью-Йорка, оглядаючись, чи немає за нами «хвоста» нишпорок-кадебістів. Заходили до забороненого (адже там мешкали «страшні емігранти» – «українські буржуазні націоналісти») українського району в Даунтауні, до собору Святого Володимира та місцевої української книгарні. Маршрут показав Юрій Кочубей, який раніше працював у Нью-Йорку. Тоді ж кілька наших делегатів поїхали на екскурсію у Вашингтон, де відвідали меморіал Великому Кобзареві в історичній частині міста, котрий спорудили на кошти американського уряду й української діаспори та відкрили президенти США Двайт Ейзенгавер та Гаррі Трумен. Дорогою заїхали й до Філадельфії, де на одній із вулиць побачили підняті прапори держав світу, серед яких майорів й український синьо-жовтий стяг. Ця поїздка додала всім нам додаткового імпульсу до відчуття національної гордості, приналежності до українського народу, який шанують у Сполучених Штатах Америки, до переконання, що, попри утиски з боку Кремля та московське колоніальне ярмо, Україна житиме.

Зазначений вище період нетривалої та не з моєї вини перерваної роботи в цьому чудовому українськомовному колективі я би назвав «психологічним становленням» вітчизняної дипломатичної служби.

На жаль, на цьому відтинку мого життя робота в українському МЗС і в Києві загалом тривала не дуже довго. Наприкінці 1979 року Генеральне консульство Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія в Києві організувало на Хрещатику відкриття художньої виставки. На заході були присутні представники української творчої інтелігенції та консульського корпусу, зокрема й американські дипломати з передової групи Генерального консульства США в Києві, яке так і не відкрили через агресію з боку СРСР в Афганістані. Я також отримав дозвіл там бути, адже «рознарядку» на участь у таких заходах українських службовців затверджували, очевидно,десь у високих кабінетах міжнародного відділу ЦК КПУ та в КДБ УРСР.

Під час виставки мені випала нагода поспілкуватися з американськими дипломатами. Як згодом з'ясувалося, така коротка бесіда визначила мою долю на подальші десять років. За тиждень по цій, на мою думку, дріб'язковій події, після завершення робочого дня до мене на вулиці підійшов чоловік із посвідченням офіцера КДБ та запропонував пройти до готелю «Дніпро», розміщеного на теперішній Європейській площі. В одному з номерів, що, мабуть, був закріплений за цією організацією, мені було влаштовано допит: «Чому підходив до американців? Хто дозволив? Про що розмовляли?» – запитання були такими безглуздими, що лише викликали в мене то сміх, то

подив од кадебівських дурощів. Офіцер зрозумів це та наказав мені за кілька днів знову прийти на «бесіду», проте цього разу до готелю «Москва» (нині – «Україна»). У ще одному конспіративному номері сиділо вже двоє кадебістів, які відверто, з компліментами щодо моєї особи, пропонували співпрацю – стежити та повідомляти про розмови й зустрічі українців з американськими дипломатами в Києві. Я тоді вирішив удавати недотепу – почав наполягати на тому, що можу так робити лише за безпосередньої вказівки від керівництва МЗС. Усе це мало доволі трагікомічний вигляд: вони доводили своє, а я їм товкмачив одне й те саме. Урешті, після тривалих умовлянь і погроз ці бовдури, зашарівшись од люті, закричали: «Ты считаешь нас дураками?» – та прошипіли, що в Києві я більше не працюватиму.

Уже наступного дня мене запросив до себе в кабінет Георгій Шевель і разом із Володимиром Мартиненком – своїм заступником, який був також присутнім, – не дивлячись мені в очі, а радше опустивши їх долі, повідомив, що я повинен піти з міністерства, ба навіть якнайшвидше забиратися геть із Києва. Так на якийсь час я став безробітним, тож змушений був повернутися до Москви.

Там тиск КДБ був значно слабшим, ніж у національних республіках, зокрема в Україні, яку в СРСР вважали найреакційнішою, адже заподатливі лакузи-перевертні з посвідченнями чекістів та кадебістів аж зі шкіри лізли, щоби посиленням переслідуванням інакодумців догодити московському хазяїнові своєю вірнопідданістю. У Москві мені пощастило познайомитися з Лесем Танюком, котрий так само був змушений виїхати з України та піти працювати в московські театри, аби врятуватися від українського КДБ. Тоді ще був популярний вислів: «Коли в Москві чмихають, у Києві починається лихоманка». Уперше ми зустрілися в одному з підвалів полишеного московського будиночка, на чергових організаційних зборах тамтешнього Товариства української культури «Славутич». Наприкінці 1980-х уже можна було відчувати легкі подихи горбачовської «перебудови», і патріотичні українці, котрі вчилися чи в працювали в Москві, вирішили, хай як обережно, знайти свою форму самоорганізації. До речі, на цих зборах дуже активно працював Євген Сярий, який у другій декаді двотисячних став консулом України в Мюнхені (на жаль, він відійшов у засвіти внаслідок важкої хвороби). Часом відвідував засідання популярний нині журналіст, політолог та аналітик Віталій Портников, тоді ще студент факультету журналістики Московського державного університету імені М.В. Ломоносова.

Невдовзі я зміг влаштуватися молодшим науковим співробітником лабораторії, де вивчали застосування математичних методів у прогнозуванні зовнішньополітичних процесів, і там підготував кандидатську дисертацію з проблем міжнародного права в побудові регіональних систем безпеки, яку мені вдалося захистити в Дипломатичній академії.

Хтось може спитати, чому так детально описую ті події. А щоб на власному досвіді проілюструвати, у яких кадебівських лещатах – під пильним оком Луб'янки, а також її прислужників із Володимирської – доводилося перебувати паросткам самосвідомої та патріотичної, хоч і «уересерівської», але все-таки української дипломатії. Як місцеві кадебісти витрачали весь порох, аби зачавити, знищити, придушити будь-які прояви українства. Період моєї висилки з Києва, як я зрозумів пізніше, збігся з розгортанням в Україні чергової хвилі репресій проти дисидентів, яку влаштувало, зокрема, керівництво ЦК КПУ – перший секретар Володимир Щербицький і так званий секретар з ідеології Валентин Маланчук. Згодом за іменем останнього зазначений період репресій отримав назву «маланчуківщина».

У другій половині 1980-х років в СРСР було розпочато горбачовську «перебудову». На виборах до Верховної Ради СРСР перемогла частина представників патріотичних сил. Водночас у республіках Балтії почали неприховано вимагати відродження незалежності та виходу з московського ярма. В Україні виник і розгорнувся Народний рух, відновила роботу «Просвіта» як Товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка. На загальнонаціональній хвилі відбулися вибори до Верховної Ради України, до складу якої було обрано 125 представників національно-патріотичних сил, котрі організаційно оформилися в Народну раду, яка протистояла групі з 239 осіб, сформованій зі старої комуністичної номенклатури (яких би зараз назвали «совками», або «ватниками»). Попри відносну меншість, Народна рада (до її складу увійшли колишні політ'язні, репресовані борці за незалежність України, видатні представники української творчої інтелігенції, прибічники декомунізації України) домоглася прийняття в липні 1990 року Декларації про державний суверенітет України.

Наближався світанок відновлення незалежності України. Усвідомивши це та зрозумівши, що репресивна машина КДБ в УРСР конає, я одразу повернувся до Києва та за сприяння Леся Танюка, Івана Драча й Дмитра Павличка (з котрим зазнайомився ще за моєї першої каденції роботи в Києві) став головним консультантом секретаріату Комісії у закордонних справах. На ту пору його очолював майбутній посол Георгій Чернявський, який переважно займався питаннями протоколу ВРУ, а я під орудою Дмитра Павличка поринув у внутрішньо- та зовнішньополітичні справи. То були фантастичні часи, коли здавалося, що історія України матеріальна й зосереджена у твоїх руках, коли найменший крок міг повернути її або на шлях незалежності від Москви, або знову накинати на неї кремлівський зашморг так званого оновленого Союзу.

Задля розгляду та вирішення питань щодо подальших кроків України до омріяної незалежності керівництво Народної ради регулярно збиралося в приміщенні Товариства української мови, а згодом і на Банковій,

у новому своєрідному штабі – кабінеті Дмитра Павличка, голови Комісії у закордонних справах. Чимало питань, які розглядали на зустрічах, було зі сфери міжнародної політики. Активну участь у цих нарадах брав професор, майбутній український посол у країнах Бенілюксу, Великій Британії та за сумісництвом в Ірландії, представник України в Раді ООН з прав людини (2006–2010 рр.) Володимир Василенко. За його редагування міжнародно-правової частини було підготовано Декларацію про державний суверенітет України, а за рік – Акт проголошення незалежності України, одним з авторів якого є Левко Лук'яненко.

Варто зазначити, що голосування відбувалося непросто. Більшість парламентарів у залі ВРУ були комуністами, очільник їхньої фракції – перший секретар ЦК КПУ Станіслав Гуренко, а Голова ВРУ – секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи Леонід Кравчук. Водночас Народна рада була в меншості, проте наполегливість, рішучість, пасіонарність її членів і наляканість комуністичної частини ВРУ, спричинена подіями в Москві, ДКНС та приходом до влади Бориса Єльцина сприяли тому, що 24 серпня 1991 року Акт було прийнято.

Щоправда, Л. Кравчук до останнього боявся ставити його на голосування, однак був змушений зробити це під психологічним натиском Дмитра Павличка й Івана Зайця, які начебто кричали йому: «Став на голосування, бо буде непереливки». Можливо, там була й інша словесна конструкція, не знаю. Отож за ініціативою Л. Кравчука, який завжди на всякий випадок робив собі альтернативний майданчик (а раптом щось піде не так), було прийнято компромісне рішення щодо проведення референдуму 1 грудня.

Цей компроміс залишав Україну, зокрема і її дипломатію, у невизначеному стані. У Москві була відносна діархія, бо Єльцин рішуче наполягав на першості своєї влади та на перетворенні РРФСР в окрему державу, а Михайло Горбачов, тоді ще Президент СРСР, вовтузився з перетворенням його на оновлену Співдружність Незалежних Держав (СНД).

Слід нагадати, що перед прийняттям Акта до Києва з Москви завітав Президент США Джордж Буш-старший, який 1 серпня 1991 року виголосив «Chicken Kyiv speech» у ВРУ. Із Москви його супроводжував вічно п'яний заступник Горбачова Геннадій Янаєв, якого мені було доручено затримати в аеропорту, допоки керівник протоколу Георгій Чернявський не посадить Дж. Буша з Л. Кравчуком в окрему, без Г. Янаєва, машину. Після успішного виконання доручення віцепрезидент агонізуючого СРСР, запізнівшись на переговори в Києві, змушений був чекати під дверима, доки Л. Кравчук із Дж. Бушем не наговоряться.

Вищим органом влади в Українській державі тоді була Верховна Рада. Як любив неодноразово повторювати Голова ВРУ Іван Плющ, «після Кравчука над нами лише Бог». Тому й уся державотворча робота, зокрема й зов-

нішньополітична, була сконцентрована під куполом і в комітетах. Я мав нагоду ближче познайомитися з Л. Кравчуком, котрий постійно вагався – їхати йому до Горбачова чи наслідувати приклад Єльцина та рішуче йти вперед шляхом незалежності. Неодноразово Дмитро Павличко запрошував мене в кабінет Голови ВРУ, де ми довго переконували Л. Кравчука в тому, що дороги назад немає, а СНД – то старий СРСР. Важливу та неоціненну підтримку ми отримували від заступника Голови Верховної Ради Володимира Гриньова та керівника його секретаріату Олега Бая, котрий завше пихкав люлькою, у майбутньому – радника-посланника першого Посольства України в Москві та згодом Генерального консула України в Казахстані. Остаточно крапку було поставлено вже в листопаді, коли Богдан Горинь закликав мене до кабінету першого заступника Голови ВРУ Василя Дурдинця, і ми змогли переконати його та Леоніда Кравчука, що треба врешті повністю відкинути всі думки й пропозиції Президента конаючого СРСР та рухатися обраним шляхом розбудови незалежної Української держави.

Тоді я ще звернув увагу на манеру Л. Кравчука вітатися рукоштовпанням. Позаяк його маленька долоня була якоюсь м'якою, неживою, прямою, а пальці – ледве зігнутими, то він не тиснув руку, а вкладав свою без жодного вияву емоцій. У психології такий стиль рукоштовпання свідчить про нещирість чи лукавство. Водночас національно-патріотичні виступи Голови ВРУ, які дужчали з наближенням дати референдуму, засвідчували протилежне. І лише згодом я усвідомив, що психологи таки мають рацію: після відмови зустрітися з командувачем Чорноморського флоту ВМФ СРСР адміралом Ігорем Касатоновим та поїхати до Севастополя для прийняття присяги флоту на вірність Україні, що призвело до знищення та розграбування найбільшого у світі торговельного формування Військово-морських сил, який наша держава успадкувала; після силового введення за його вказівкою до Києво-Печерської та Почаївської лавр попів і ченців Московського патріархату, попри спротив українських патріотів, а також з огляду на звернення Кравчука до Віктора Медведчука та блоку «Не так!».

Однак слід сказати, що неправильно звинувачувати першого Президента України у відмові від ядерної зброї (Україна володіла третім за величиною ядерним потенціалом у світі). Незважаючи на шалений тиск, передусім із боку недалекоглядної американської дипломатії Буша-старшого, Леонідові Кравчуку за підтримки національно-патріотичного крила ВРУ вдавалося тривалий час уникати остаточного рішення щодо цього питання. Вважаю, що всю вину в поспішному ядерному роззброєнні нашої держави, ще й без отримання рівноцінних дивідендів (а їх можна було би виторгувати чимало), усе ж треба покладати

на Леоніда Кучму та його найближчого помічника Дмитра Табачника. Останній, до речі, відкрито працював в антиукраїнському руслі, задовольняючи інтереси Кремля. Тоді, як нині кажуть, у турборежимі було передано росіянам тактичну ядерну зброю (до того ж із перевиконанням визначених термінів, що навіть у Москві здивувалися), поспішно підписано Будапештський меморандум із його слабенькими гарантіями – ба навіть запевненнями в безпеці, відтак Україну було поквапно приєднано до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Наша країна не заперечила щодо входження Росії до Ради Безпеки з порушенням Статуту ООН. Проте, наголошую, Україна могла б собі багато виторгувати. Деякі західноєвропейські дипломати були дуже здивовані такою недалекоюглядною поступливістю українців.

Варто зауважити, що в ті перші непрості місяці відновлення нашої незалежності українська дипломатія перебувала начебто поза процесом державотворення. Не було ані організаційної структури, ані закордонних представництв, навіть гідного приміщення оновлене МЗС не мало. До всього того за інерцією спрацювала стара звичка: не брати на себе багато ініціативи, щоби не бути покараними, а натомість чекати на вказівки «згори».

Куди вільніше – і з юридичного, і з психологічного боку – почувалася національно-демократична частина депутатів ВРУ: вони використовували всі засоби, які на ту пору з'являлися, задля тиску на комуністичну більшість і самого Л. Кравчука щодо виставлення «червоних» ліній, які унеможливлювали державотворчий процес. До складу Комісії, а згодом Комітету в закордонних справах у І скликанні Верховної Ради увійшли визначні постаті. Головою став Дмитро Павличко, його заступником – колишній політ'язень Богдан Горинь, а членами комітету були, зокрема, відомі письменники Іван Драч, Роман Лубківський і науковець Тарас Кияк. У роботі також брали участь керівники Народного руху, як-от Леонтій Сандуляк.

Комісія всіляко намагалася бодай частково виправляти помилки новообраного Президента України. Тож спільними зусиллями вдалося переконати Голову ВРУ Івана Плюща не ратифіковувати підписану Біловезьку угоду щодо створення СНД, адже документ суперечив українському законодавству, яке забороняло входження до наднаціональних формувань, та визначити для себе статус засновника, а не члена зазначеної організації. До речі, Москві це дуже не сподобалося.

Тоді із зазначеною комісією дуже тісно працював новопризначений Міністр закордонних справ новопосталої України. Він шукав підтримки в депутатів для фінансування та побудови міністерства, закріплення за МЗС його теперішньої будівлі, що на Михайлівській площі столиці.

Треба було погоджувати майже все – від мережі українських дипломатичних представництв, консульських установ і категорій дипломатичних рангів до вигляду українських дипломатичних паспортів та призначення послів України.

Що ж до парламентської дипломатії, то Дмитра Павличка було запрошено на з'їзд Європейської народної партії в Зальцбурзі, де він таємно зустрівся з Генеральним секретарем Організації Північноатлантичного договору Манфредом Вернером і вже тоді порушив питання щодо вступу України до НАТО. Я був на цій зустрічі та чув, що у відповідь Вернер спитав: «А що скаже Росія?». Було зрозуміло, що Захід продовжує орієнтуватися на Москву. Поталанило мені разом із Богданом Горинем брати участь у сесії Північноатлантичної асамблеї (ПАА; нині – Парламентська асамблея НАТО) в Банффі (Канада, провінція Альберта), на яку було запрошено й Україну, та в подаванні заявки на прийом України до ПАА як асоційованого члена. Також у складі української парламентської делегації на чолі з Іваном Плющем я побував на сесії в Будапешті, де Україну було прийнято до Парламентської асамблеї ОБСЄ.

Працювали й над розбудовою двосторонніх відносин. За місяць до референдуму 1 грудня до ВРУ та комісії з неофіційним візитом прибула делегація Хорватії на чолі з Франьо Туджманом. Країна в червні 1991 року проголосила свою незалежність і відокремлення від Югославії. Проте ще довго, як і Україну, її не визнавав зовнішній світ. Хорвати наполягали на якнайшвидшому взаємному визнанні: це дало би змогу трохи натиснути на західну дипломатію. Тоді ж було досягнуто взаємної згоди, і держави визнали одна одну: 5 грудня – Хорватія, 11 грудня – Україна.

Тими місяцями часто треба було ухвалювати рішення інтуїтивно. Як я вже казав, на сесії Північноатлантичної асамблеї в Банффі нас запросили для надання асоційованого членства. Тоді ми з Богданом Горинем ледь не «на колінці» написали відповідну заяву, щоправда, погодивши це питання з Леонідом Кравчуком, і тоді ж Україна здобула таке членство.

На початку 1992 року молдовський парламент запросив українських депутатів до Кишинева для обговорення питань двосторонніх зв'язків. До Молдови тоді поїхали заступник голови Комісії у закордонних справах Богдан Горинь та я – голова секретаріату цієї комісії. Одразу ж молдовська сторона, звісно ж, очікувано для нас, рішуче запитала щодо взаємного обміну територіями. Нам пропонували віддати частину Одещини на захід від Дністра й до Дунаю, зокрема й Ізмаїл, так звану Південну Бессарабію, а Кишинів віддав би Києву землі на схід од Дністра – Придністров'я. Цю пропозицію ми відразу ж відкинули й, відбувши кількогадинні перемовини, швиденько повернулися до Києва.

У ВРУ та в Комісії у закордонних справах майже щодня перебували гості з територій та країн колишнього СРСР. Найактивнішими були представники Татарстану, Башкортостану, кавказьких республік на території Росії, Абхазії, Придністров'я. Усі вони просили, щоб Україна визнала їхню незалежність. А Придністров'я ще й пропонувало увійти до складу України. Далі розмов тоді справа не пішла, бо українці непохитно наполягали на дотриманні принципу непорушності кордонів.

У комісії чи не щодня бували й інтерв'ювали кореспонденти провідних світових агентств, поміж яких найбільше запам'яталася молода журналістка «Financial Times», «Washington Post» та «Economist» – теперішня віцепрем'єр-міністерка Канади Христя Фріланд. До речі, діти частини емігрантів другої хвилі зробили блискучу кар'єру в економічній і політичній сферах після проголошення незалежності України, завдяки якій держави Заходу пригадали, що у світі є така величенька нація українців, котра має свою чималеньку державу. Довелося мені зустрічати в аеропорту «Бориспіль» Збігнева Бжезінського та його сина Яна, а також Генрі Кіссінджера. Американці тоді прилітали власними літаками й зі своїм пальним, якого у вільній Україні протягом перших місяців не було. Бжезінські були виразними прихильниками зміцнення незалежності нашої держави й усіляко наголошували на цьому під час переговорів у ВРУ. Старший Бжезінський під час бесіди зі мною в машині з Борисполя та назад до летовища постійно наголошував на тому, що Сполучені Штати підтримуватимуть нашу державу, якщо вона рішуче піде шляхом демократичних перетворень. Тоді ж, уже повертаючись до свого спецлітака, Збігнев Бжезінський спитав мене: «Що обере українець: незалежність чи хліб?». Я завагався з відповіддю, бо економічне становище в країні тоді було жахливим. На що З. Бжезінський сказав: «А поляк одразу би відповів: незалежність». Слава Богу, що вже 1991 року українці, відповідаючи на це саме запитання, без вагань обрали саме її. Що ж до Г. Кіссінджера, той чи то з огляду на поважний вік, чи через замилювання Москвою іноді куняв на зустрічах і був не надто в захваті від того, що Україна відновила незалежність. Його поведінка радше схожа на манеру іншого політика, Президента США Джорджа Буша-старшого, який виступив із «Chicken Kyiv speech» незадовго до того, як Україна проголосила свою незалежність.

Уже з перших місяців незалежності комісія розпочала розробку основ дипломатичної служби власне Української держави. Було підготовлено та прийнято закони «Про правонаступництво України» та «Про дію міжнародних договорів на території України». Анатолій Зленко став Міністром закордонних справ. Задля справедливості треба сказати, що тоді ж пороги комісії оббивав ще й Анатолій Меркулов – колишній завідувач відділу зарубіжних зв'язків ЦК КПУ, – але цього варіанта ніхто не брав до уваги.

Було розпочато організаційний етап формування української дипломатії. Ядром Міністерства закордонних справ нової держави стали досвідчені українські дипломати: Геннадій Удовенко, Юрій Кочубей, Микола Макаревич, Борис Тарасюк, Антон Бутейко, Ігор Турянський, Юрій Костенко, Володимир Хандогій, Володимир Огриско, Віктор Кирик, Сергій Мішустін, Юрій Малько, Віктор Батюк, Сергій Боровик, Борис Корнєєнко (даруйте, якщо когось не згадав) та інші. Водночас цих кадрів було недостатньо для формування повнокровного МЗС незалежної держави та створення закордонних дипломатичних і консульських представництв. До незалежності, як я вже зазначав, МЗС орієнтувалося лише на багатосторонню дипломатію в міжнародних організаціях, тепер же постало питання щодо набуття професіоналізму й у двосторонній.

З метою пошуку нових кадрових резервів запропонували звернутися до наукових та освітніх установ. Основними вимогами були знання іноземних мов, міжнародних відносин і права. Тоді до МЗС прийшов Володимир Василенко, якого невдовзі було призначено першим українським послом у державах Бенілюксу, – довголітній рухівець, видатний учений у галузі міжнародного права та співавтор Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України й інших фундаментальних законодавчих документів із питань державного будівництва та зовнішньої політики. Першим Надзвичайним і Повноважним Послом України у Великій Британії та за сумісництвом у Республіці Ірландія став Сергій Комісаренко, у США – Олег Білорус, у Росії – депутат ВРУ Володимир Крижанівський, у Канаді – депутат ВРУ та довголітній в'язень московських таборів, лицар боротьби за незалежність України Левко Лук'яненко. До роботи в міністерстві й оновленого посольського корпусу держави також долучилися, зокрема, професор Олег Семенець, фахівець у галузі міжнародного права Олександр Купчишин, експерт світового рівня з іспанської мови, письменник і перекладач перлин іспанської та латиноамериканської літератури Сергій Борщевський, досконалий знавець Вірменії та вірменської мови Олександр Божко.

Закликали й українців, котрі вже працювали у сфері дипломатії колишнього СРСР. Послом в Угорщині став Дмитро Ткач, у Словацькій Республіці – Петро Сардачук, які склали присягу на вірність Україні одразу після проголошення незалежності. Тоді ж були звернення від українців, котрі працювали на Смоленській площі в Москві, але бідне міністерство не могло їх забезпечити житлом, і цей варіант, зрозуміло, відкинули.

Були й помилкові відбори. Зокрема, надто обурливим стало призначення послом в Італії Анатолія Орла, який згодом разом із Табачником у секретаріаті Л. Кучми проводив політику, далеку від національних інтересів України.

Слід зазначити, що відразу після відновлення незалежності поміж політиків панувала надлишкова романтична ейфорія. Чимало з них вирішили, що досягли мети свого життя – незалежності України, тож відійшли від політичної діяльності та поїхали працювати послами: Левко Лук'яненко – у Канаду; Роман Лубківський – у Чеську та Словацьку Федеративну Республіку; Дмитро Павличко – у Польщу; Володимир Сметанін – в Узбекистан та за сумісництвом у Таджикистан.

Після обрання послів постало питання щодо розміщення закордонних представництв. Були сподівання на розподіл спадщини СРСР, однак усе завершилося послідовним ошукуванням України, як і завжди за участю Москви. Усі приміщення дипломатичних та консульських установ, торговельних представництв колишнього СРСР, за винятком поодиноких, нахабно захопила Російська Федерація, а радянські дипломати здебільшого стали російськими. Вочевидь, лише Україна з усіх «братських» республік чинила спротив. Десь через суди, а десь завдяки рішучому протистоянню рейдерським атакам росіян на спільне з нами майно, молода українська дипломатія врешті змогла зберегти за собою деяку частку майна колишнього СРСР, володіти якою вона мала повне історичне та юридичне право. Наприклад, у Варшаві завдяки активності Дмитра Павличка вдалося вигнати з одного будинку нахабних московитів та розташувати там українське посольство. Тоді ж руку допомоги простягла Україні наша діаспора. За їхні кошти повністю або частково було придбано посольства у США, Великій Британії, Франції, Італії та інших країнах, генеральні консульства в Чикаго, Нью-Йорку тощо. Активно посприяв у вирішенні цього питання великий українець Богдан Гаврилишин.

Окремо з'явилася потреба розміщення центрального апарату МЗС. Адже доти він «тулився» у двох двоповерхових будинках на теперішній вулиці Пилипа Орлика. Завдяки наполегливості Анатолія Зленка та підтримці голови Комісії ВРУ у закордонних справах Дмитра Павличка, МЗС удалося розмістити в будинку на Михайлівській площі, у якому до незалежності хазяйнував обком КПУ та ЦК ЛКСМУ (міністерство працює тут дотепер). Щоправда, колишні комуністи ще кілька років чіплялися за частину приміщень на першому та п'ятому поверхах цієї будівлі.

Водночас виникали нові для України проблеми геополітичної стратегії у світі, зокрема дипломатичного визнання новопосталої Української держави, пошуку свого місця в системі міжнародних координат, вирішення питання ядерної зброї, від стратегічних компонентів якої американці наполягали якнайшвидше відмовитися. Із цією умовою вони пов'язували наше визнання. Американські адміністрації за Джорджа Буша-старшого та Білла Клінтона постійно перебували в ейфорії, дивилися в «добрі очі» Єльцина та плекали рожеву мрію про постання «демократичної» Росії. Вони постійно

тиснули на Україну, яка після розпаду СРСР несподівано стала третьою ядерною державою у світі, та примушували її якомога швидше цей потенціал знищити, передати його, на їхній короткозорий погляд, уже «мирній Росії». Наші аргументи американці рішуче відкидали. Я сам неодноразово, виступаючи в Атлантичній раді у Вашингтоні, знайомому мозковому центрі США, а також у корпорації «RAND» у Санта-Моніці, Каліфорнія, звертав увагу американських партнерів на те, що Москві не можна вірити, адже: вона не здатна бути демократичною за своєю імперською сутністю; у російських дипломатичних представництвах працюють ті самі люди, що й за холодної війни; там змінили тільки ширми та прапори. Наголошував я і на тому, що в російських генштабах сидять незмінні генерали з тими самими мапами із запланованими ядерними ударами по столицях країн Заходу. Підкреслював, що й на Луб'янці сидять ті самі кадебісти, які не припиняють розробляти підбивні акції проти західних демократій.

Утім американці були наче зазомбовані й далі ставили умовою визнання України знищення її ядерного потенціалу. Така зазомбованість панувала у владних кабінетах США й за Буша-молодшого, який теж дуже любляв очі російського президента. А нині на цю саму недугу захворів і Президент України.

На жаль, у перші місяці самостійного плавання України в системі міжнародних відносин і, можливо, через недостатню досвідченість українська дипломатія знехтувала питанням щодо заміщення колишнього СРСР у Раді Безпеки ООН. Вільне місце швидко та, я переконаний, у супереч Статуту ООН захопили московські дипломати, але не завдяки своїй кмітливості, а через нашу меншовартість і недолугість тодішнього керівництва України. Нещодавно на це знову звернув увагу відомий правознавець Віктор Шишкін, народний депутат України першого, другого та третього скликань, перший Генеральний прокурор України, суддя Конституційного Суду.

Було зроблено немало інших болісних помилок, серед яких і надшвидкісна та позапланова відмова від тактичної ядерної зброї, яку, наголошую, можна було зберегти та ще й отримати місце постійного члена в РБ ООН; і втрата Чорноморського флоту, який був готовий скласти присягу на вірність Україні; і проголошення політики «багатовекторності». Дипломатів країн Заходу ще тоді вразили ці суттєві хиби, які нам доводиться виправляти дотепер.

Однак попри недосвідченість політиків, деякі труднощі та помилкові кроки, за ці кілька років було закладено фундамент української дипломатії. На Михайлівській площі замайорів український прапор і замість герба УРСР на фронтоні засяяв тризуб Володимира Великого.

Для підготовки молодих кадрів українського дипломатичного корпусу в університетах Львова, Харкова й Одеси почали відкривати факультети міжнародних відносин і права, а відповідний факультет Київського

університету імені Тараса Шевченка було перетворено на Інститут міжнародних відносин. При МЗС було створено Дипломатичну академію.

Удалося також розширити мережу українських дипломатичних та консульських установ – спочатку в Європі й Північній Америці, відтак в Азії та Латинській Америці, а згодом і в Африці.

Затвердили зразок нового дипломатичного паспорта України. Поступово почали налагоджувати системну та повсякденну роботу в дипломатичних і консульських представництвах нашої держави. За перші десятиліття дипломатії незалежної України авангард наших послів, посланників і генеральних консулів здійняв прапор свободи, незалежності, справедливості, правди, безпеки й захисту національних інтересів держави за прикладом патріотичної частини депутатів Верховної Ради. Цей прапор українські дипломати гідно пронесли Майданом під час Помаранчевої революції 2004 та Революції гідності 2013–2014 років.

На жаль, останніми роками тіло української дипломатії дедалі щільніше затискають лещата молодोї української бюрократії, яка самовпевнено відкидає всю історію перших десятиліть незалежності, ба навіть заявляє, що до неї дипломатії не було, та знімає зі стін посольств і консульств фотографії попередніх керівників цих представництв. Не маючи відповідного досвіду й знань, бюрократи перебирають на себе розв'язання складних міжнародних питань, хоча помилки в цій царині можуть загрожувати самому існуванню Української держави. А чого вартий ганебний злидарський рівень пенсійного забезпечення керівників дипломатичних та консульських установ перших десятиліть незалежності, тих, хто закладав фундамент і перші цеглини в будівлю української зовнішньої політики, самої держави, засновував та розвивав мережу двосторонніх і багатосторонніх зв'язків України із зовнішнім світом?

Проте залишаю ці проблеми для подальших розвідок.

THIRTY YEARS LATER (PERSONAL)

Abstract. The article outlines the making of Ukraine's diplomatic service as seen by a person who was directly involved in the process as well as the entire arduous journey during which a new generation of Ukrainian diplomats was born. The author recounts his trips abroad and the way they influenced the future of the Ukrainian state in the world arena along with meetings with brilliant young diplomats and anti-Ukrainian KGBests. The article also contains his stance with regard to the steps taken by the first presidents, which had an impact on the role and future lot of Ukraine in the context of the world community. Mention is made of the organisational stage in the formation of Ukrainian diplomacy, search for specialists to be employed at the MFA, as well as challenges that confronted the already independent and sovereign Ukraine.

Keywords: Ukraine, diplomats, independence, MFA, KGB, international relations, nuclear weapons.

After the restoration of its independence and statehood in 1991, Ukraine has annually celebrated 22 December as Diplomatic Service Day. On this day in 1917, Volodymyr Vynnychenko, Head of the UPR General Secretariat, signed the Draft Law on the Establishment of the General Secretariat for International Affairs, which was immediately approved at the Cabinet session. Oleksandr Shulhin took over as head of the General Secretariat.

This year marks the 30th anniversary of Ukraine's revived diplomatic service. The making of modern Ukrainian diplomacy is as interesting as it is exciting. Its history can be found in archival documents stored not only in Ukraine but also in archives of the U.S., Canada, Great Britain, and many other countries in Europe, Asia, and Latin America. The latest history features in documents of the Verkhovna Rada, the Office of the President, the Cabinet of Ministers, memories of diplomats, and people's deputies of the first convocation. It is enlightening not only for students of history but also for the new generation of Ukrainian diplomats and everyone interested in the history of international relations of our state in the nascent years of its making after the proclamation of independence.

Neither will I stand idly by but rather share my own page from the history of independent Ukraine associated with the making of its diplomatic service, where I happened to be directly involved.

As a point of reference, I would start from the late 1970s, when after almost 15 years away studying at the Moscow Institute of International Relations –

as the eponymous department at Kyiv State University was temporarily dismantled – and then working at the Ministry of Foreign Affairs of the USSR, my wish to return to the native city of Kyiv was finally granted.

Truth be told, as early as the late 1960s, after graduating from the institute, I had also arranged to pass my pre-graduate internship in Kyiv, at the Ministry of Foreign Affairs of the UkrSSR under the guidance of Volodymyr Vasylenko, then associate professor and now full professor and ambassador. Nor can I fail to mention Ambassador Oleksandr Slipchenko, who then served as second secretary. My internship was formally supervised by now late Ivan Hryshchenko, who came across as an unpretentious person and a Ukrainian who spoke his mother tongue naturally, with a pronounced Dnipro Ukraine accent. His son, Kostiantyn, who came from the Russian MFA to Kyiv after Ukraine's independence was proclaimed, carved out a meteoric career during Leonid Kuchma's tenure, becoming foreign minister and, later on, an active member of the pro-Russian political bloc 'Ne tak!' ('Not Yes!'), followed by his membership in the Party of Regions during the presidency of Viktor Yanukovych, who appointed him Vice Prime Minister of Ukraine.

As incomprehensible as it may be for those in the high-rise building of the Soviet Foreign Ministry at Smolenska Square, there is hardly any need to explain my desire to permanently return to Ukraine to those for whom this country is forever the homeland. It bears mentioning that my national consciousness was formed in early childhood, courtesy of my parents. I also extend my sincere appreciation to teachers and my school, some of whose pedagogues were eyewitnesses to the Ukrainian national revolution and sometimes ventured to share their memories with us.

Hence, in 1979, I managed to get transferred to the Ministry of Foreign Affairs of the UkrSSR, which primarily dealt with activities in international organisations, most notably the UN, its offices in Geneva, and UNESCO headquartered in Paris. Despite the fact that the UkrSSR did not have its own foreign policy and given Moscow's viewing the Ukrainian Ministry as an additional handy tool in Soviet multilateral diplomacy, primarily for voting in appropriate international organisations, the team in the mansion at Pylyp Orlyk Street, formerly known as Chekisty Street, was immensely close-knit, patriotic, and willing to take any suitable opportunity to disassociate itself from the Moscow-dictated track and emphasise its Ukraineness – all of that in spite of the wakeful eye of the international department of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the Ukrainian branch of the KGB at Volodymyrska Street. In some measure, the forging of patriotic identity was also facilitated by the fact that the ministry was accumulating a library and an archive of printed publications from Ukrainian expatriates in the U.S. and Western European countries, which could be used to obtain

objective data on Stalinist repressions, the Holodomor, the truthful history of Ukraine, as well as the life of the diaspora in settlement countries, its struggle against Moscow's occupation regime in Ukrainian territories.

It was then that I was fortunate enough to meet young but already brilliant Ukrainian diplomats, namely Yurii Kochubei, Mykola Makarevych, Borys Tarasiuk, Anton Buteiko, Ihor Turianskyi, Yurii Kostenko, Volodymyr Khandohii, Volodymyr Ohryzko, Serhii Mishustin, Yurii Malko, Viktor Batiuk, Serhii Borovyk, etc. Towards the end of my term of office in this team, Anatolii Zlenko, one more prominent diplomat, came back from his service in UNESCO. All of them would later become the backbone of the diplomatic service of independent Ukraine, its ambassadors, and even ministers or deputy ministers. Alas, four of them – V. Batiuk, M. Makarevych, A. Buteiko, and S. Mishustin – have shuffled off the mortal coil.

I gained an additional portion of interesting experience during a trip to the 34th session of UN General Assembly in New York as part of the Ukrainian delegation. The delegations of Ukraine, the USSR, and the Belarusian SSR worked in the same building but on different floors. One of them was reserved for Ukrainians, where in one of the rooms we worked on the speech of Minister Heorhii Shevel to be delivered from the high rostrum of the General Assembly, speeches of delegation members in appropriate committees, and draft resolutions on behalf or with the involvement of Ukraine. Given Ukraine's subjugated position, it did not come as a revelation to me that all of these documents had to be agreed upon with, as we put it, Muscovites. I was amazed, however, that all of these projects, including the speech of our minister, were submitted only to 'minnows' of the USSR mission ranked no higher than first secretary, yet in the KGB uniform. Them being well below the level of Moscow celestials, it underlined the insignificance of the Ukrainian delegation, disregard and contempt to Ukrainians.

All of us felt such an attitude, which must have been another contributor to our cohesion and immunity to Muscovite superciliousness. Ukrainians, for their part, distanced themselves from arrogant Muscovites wherever possible, avoiding unnecessary meetings with them.

In spare time, we familiarised ourselves with places of interest in New York, looking over our shoulders to see if KGB bloodhounds were tailing us. We would go into the prohibited area in Downtown, inhabited by 'dreadful emigrants', 'Ukrainian bourgeois nationalists', St Volodymyr's Cathedral, and a local Ukrainian bookstore. We knew the path thanks to Yurii Kochubei, who had worked in New York for a couple of years prior. Around the same time, a part of our delegation went on an excursion to Washington to visit a memorial to the Great Kobzar in the historic city centre, sponsored by the U.S. Government and the Ukrainian expatriate community and unveiled by U.S. Presidents Dwight Eisenhower and Harry Truman. On our way, we stopped by at Philadelphia

to see the Ukrainian blue-and-yellow flag billowing in the breeze. That trip came as an additional impetus to our national pride, the sense of belonging to the Ukrainian nation esteemed and cherished in the American continent, and the belief that Ukraine will live, despite the Kremlin's oppression and the Muscovite colonial yoke.

The aforedescribed period of my brief and, through no fault of my own, interrupted activity in this genuinely wonderful Ukrainian and Ukrainian-language team can be defined as 'psychological maturation' of the Ukrainian diplomatic service.

Regrettably, at this part of my life the work in the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs and in Kyiv in general was very short-lived. In late 1979, the Consulate-General of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in Kyiv arranged the opening of an art exhibition in Kreshchatyk Street, which brought together representatives of the Ukrainian cultural intelligentsia and the consular corps in Kyiv. Also in attendance were American diplomats from the forward team of the US Consulate-General, which was soon to have opened, but never did so due to the Soviet incursion into Afghanistan. I, too, was allowed to be present. 'Allowed' is decidedly the word, as it is my understanding that the directive on the presence of Ukrainian officials at such events was approved somewhere in the high-level cabinets of the international department of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and in the KGB of the USSR at Volodymyrska Street.

During the exhibition, I came over to American diplomats to have a brief conversation. As it turned out in a few days, this short talk with U.S. representatives in Kyiv would be a defining moment in my career for the next ten years. A week after this minor – as I thought it was – event, when the working day was finished, I was approached by a man, who showed me his KGB identification card and offered to go the Dnipro Hotel, at the present-day European Square. In one of its suits, probably reserved for the organisation, I was given a third degree: 'Why did you come up to the Americans? Who allowed you to? What did you talk about?' The questions asked were so inane as to make me laugh – or amazed at the KGB's folly. Once it dawned on him, he ordered me to come again, in a few days, for a 'conversation', this time to the Moscow Hotel, the former name of the Ukraine Hotel. This time, there were two KGB's sitting, who explicitly offered me to cooperate by watching and reporting about conversations and meetings of Ukrainians with American diplomats in Kyiv. At that moment, I made up my mind to act dumb and insisted that I could do that only if so instructed by the authorities of the Ministry of Foreign Affairs. The whole situation assumed the look of a tragicomedy, with them harping on the same thing and me returning the favour. Eventually, after an hour of exhortation and threats, the two fools, their faces red with rage, shouted, 'Do you take us for idiots?', and hissed that I would never work in Kyiv again.

On the very next day, I was invited to Minister Heorhii Shevel, who together with his then-deputy Volodymyr Martynenko, with eyes cast downward, informed me that I had to leave the ministry and had better move away from Kyiv as soon as possible. That was how I became unemployed for some time and was forced to return to Moscow.

There, the pressure of the KGB was far weaker than in national republics, especially if compared with Ukraine, which was considered the most reactionary union republic in the USSR. For it was here that obsequious and shape-shifting menials with the Central Committee and KGB identification cards went out of their way to please their Muscovite master in their allegiance by persecuting dissidents. When in Moscow, I was fortunate enough to meet Les Taniuk, who had been similarly forced to leave Ukraine and work in Moscow-based theatres, fleeing from the Ukrainian KGB. At that time, there was a popular saying, 'When Moscow sneezes, Kyiv spikes a fever'. We first met each other in a cellar of an abandoned house in Moscow, at a regular organisational sitting of the local Slavutych Society of Ukrainian Culture. In the late 1980s, a soft breeze of Gorbachev's perestroika could already be felt, and patriotically-minded Ukrainians studying or working in Moscow decided, albeit guardedly, to find their own form of self-organisation. Apropos of this meeting, it saw a very active involvement of Yevhen Siaryi, who in the latter half of the 2000s became consul of Ukraine in Munchen (unfortunately, he passed away due to severe illness). Occasionally, these meetings would be visited by the now popular journalist, political scientist, and analyst Vitalii Portnikov, then a student of the Department of Journalism of Lomonosov Moscow State University.

After a while, I was able to take a job as junior research fellow at a scientific laboratory engaged in applying mathematical methods in foreign policy forecasts; it was here, too, that I wrote my PhD thesis on international legal issues in regional security systems, which I defended at the Diplomatic Academy.

One may therefore be tempted to ask why I am giving such a detailed account of the aforementioned events. The reason is to illustrate, with experience of my own, the extent to which the KGB jaws and the all-seeing eye of Lubyanka along with its servants from Volodymyrska Street seized the sprouts of self-conscious and patriotic Ukrainian, though UkrSSRian, diplomacy; to show how KGBests went out of their way to squash, smash, and strangle any signs of Ukraineness. As I later came to understand, the time of my exile from Kyiv coincided with the launching of a new wave of repressions against Ukrainians in Ukraine, with the blessing of Volodymyr Shcherbytskyi and Valentyn Malanchuk, the so-called secretary of the Communist Party of Ukraine on ideology. This period of repressions was later named after him.

The latter half of the 1980s saw the beginning of the so-called Gorbachev-led Perestroika. The parliamentary election to the Supreme Council of the USSR was won by some representatives of patriotic forces. Meanwhile, Baltic republics started to explicitly demand the restoration of their independence and liberation from the Muscovite yoke. Ukraine saw the emergence and full-scale development of the People's Movement and the resumption of the Prosvita (Enlightenment) Society, now known as Shevchenko Ukrainian Language Society. Against the background of the growing national sentiment, there took place an election to the Verkhovna Rada of Ukraine. Representatives of national and patriotic forces, of whom 125 were elected to the parliament, formed a People's Council, which opposed the 239 Group consisting of the old communist establishment (that would now be referred to as *sovky* (soves) or *vatnyky* (cotton padded jackets)). Though relatively outnumbered, the People's Council (comprising former political prisoners repressed in the past for supporting Ukraine's independence, prominent representatives of the Ukrainian creative intelligentsia, adherents of decommunisation in Ukraine) managed to push through the adoption of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine in July 1990.

The dawn of the restored Ukrainian independence was getting closer. Realising this and understanding that the KGB machine in the UkrSSR was in its dying bed, I immediately returned to Kyiv and, thanks to Les Taniuk, Ivan Drach, and Dmytro Pavlychko (whom I met as early as my first term of office in Kyiv), I was appointed chief consultant of the secretariat of the Commission (later on – Committee) on Foreign Affairs. Back then, the secretariat was chaired by future Ambassador Heorhii Cherniavskiy, who mainly dealt with protocol issues for the Verkhovna Rada. Under Dmytro Pavlychko's watchful guidance, I immersed into political and foreign political affairs. Those were fantastic times, when the history of Ukraine was so tangible that one could literally hold it in hands; when the tiniest step could turn it into either the path to dependence from Moscow or place it in a rigidly mounted vice of the Kremlin labelled the 'renewed Union'.

The cabinet of Dmytro Pavlychko, Chairman of the Commission of Foreign Affairs, first located at the premises of the Ukrainian Language Society and later at Bankova Street and turned into a sort of a headquarters of the People's Council, regularly hosted members of its leadership, who discussed and resolved matters on the further advancement towards Ukraine's coveted independence. Among them, a lion's share was occupied by issues of international politics. These events enjoyed a close involvement of Professor Volodymyr Vasylenko, the future Ambassador of Ukraine to Benelux countries and, later, Ambassador to Great Britain and non-resident Ambassador to Ireland, Representative of Ukraine to the UN Human Rights Council (2006–10). It was under his editorship that the international legal section of the Declaration on State Sovereignty of Ukraine was prepared and, in a year's time, the Act on the Proclamation of the Independence of Ukraine authored by Levko Lukianenko.

It is worth noting that voting for the Act was not unimpeded. The majority in the Verkhovna Rada Hall was comprised of communists. Stanislav Hurenko, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, served as member of parliament, Leonid Kravchuk, Secretary for Ideology of the Communist Party of Ukraine, was Head of Parliament, while the People's Council was in the minority. However, the tenacity of its members, their resolve, passion, and, to some extent, the fear of the communist faction in the Verkhovna Rada due to events in Moscow, the attempted coup d'état organised by the State Committee on the State of Emergency, and the advent to power of Borys Yeltsin contributed to the fact that on the 24 August 1991 the Act was endorsed by an overwhelming majority of MPs.

Mr Kravchuk, however, was afraid of putting it to vote until the very last moment. Psychologically pressured by Dmytro Pavlychko and Ivan Zaiats, he was forced to do so. The latter allegedly shouted to him, 'Put it to vote, or you'll get into trouble'. It is possible that a different phrase was used, of which I am not sure. This prompted Kravchuk, who, in his usual manner, had prepared an alternative forum on the off chance, to put forward a compromise decision on holding a referendum on 1 December.

This trade-off left Ukraine and its diplomacy up in the air. With Yeltsin vehemently insisting on the supremacy of his power and turning the erstwhile RSFSR into a separate state, and Mikhail Gorbachev, still President of the USSR, fiddling with turning the late USSR into a renewed 'Commonwealth of Independent States', Moscow preserved a relative diarchy.

It is worth recalling that a few days before the Act was adopted, U.S. President George H. W. Bush came to Kyiv on his way from Moscow to deliver his famous Chicken Kyiv speech in the Verkhovna Rada of Ukraine. In the airport, he was accompanied by Gennadiy Yanayev, Gorbachev's forever inebriated deputy, whom I was instructed to delay until Chief of Protocol Heorhii Cherniavskyi had got G. Bush and L. Kravchuk in a separate car, without Yanayev. And so I did, causing the Vice President of the agonizing USSR to be late for the negotiations in Kyiv and wait behind the door until L. Kravchuk and G. Bush had done the talking.

The supreme body of power in Ukraine at that time was the Verkhovna Rada of Ukraine. As repeatedly stated by Ivan Pliushch, Chairman of the VRU, 'After Kravchuk, only God is above us'. Therefore, all the state-building activity during the period, including that in foreign policy, was concentrated under the parliamentary dome and its committees. That was when I got to know Mr Kravchuk better, who was always hesitant on whether to go to Gorbachev or follow Yeltsin's example and pursue the path of independence. It was on numerous occasions that Dmytro Pavlychko took me to Ivan Pliushch's cabinet, where we would have a hard time convincing Kravchuk that there was no way back and

that the wording 'Commonwealth of Independent States' concealed nothing but the old USSR. We enjoyed crucial and tremendous support from the secretariat of Volodymyr Hryniov, Deputy Head of the Verkhovna Rada, and the head of his secretariat, Oleh Bai, soon-to-be minister counsellor of the first Embassy of Ukraine in Moscow and, later, Consul-General of Ukraine in Kazakhstan. The matter was finally put to rest in November, when Bohdan Horyn invited me to the cabinet of Vasyl Durdunets, First Deputy Head of the VRU, where we managed to convince the latter and Leonid Kravchuk that all thoughts and offers of the president of the agonizing USSR had to be set aside in favour of moving along the chosen path of building an independent Ukrainian state.

The memorable thing from that time was Kravchuk's handshaking manner. His little palm was somewhat soft and inanimate. He would hold his hand out straight, motionless, inserting his palm into yours without any sign of emotion. Psychology-wise, such a handshaking manner indicates insincerity and craftiness of the person concerned. Nevertheless, national and patriotic statements by the head of the Verkhovna Rada, which were becoming increasingly pronounced in the run-up to the referendum, told an altogether different story. It was only later, after his refusal to meet with Ihor Kasatonov, Commander of the USSR Black Sea Fleet, and go to Sevastopol for taking the oath of allegiance to Ukraine from the fleet, which led to the demolition and plunder of the world's biggest merchant navy inherited by Ukraine, coercive introduction, upon his order, of priests and monks of the Moscow Patriarchate to the Kyiv Monastery of the Caves and Pochaiv Monastery, despite the resistance of Ukrainian patriots, and his joining the Medvedchuk-led 'Not Yes!' bloc that I realised that psychologists had been right after all.

In all fairness, it has to be noted here that the first President of Ukraine cannot be accused of renouncing nuclear weapons, the third largest stockpile globally at the time. Despite immense pressure, especially from the short-sighted American diplomacy led by G. Bush, Snr, Leonid Kravchuk was able to avoid a final decision on this matter for a long time, with support from the patriotically-minded wing of the Verkhovna Rada. I reckon that all the blame for the hasty nuclear disarmament of our state – without receiving equivalent dividends at that (of which many could be negotiated) – lies squarely with Leonid Kuchma and his closest associate, Dmytro Tabachnyk. The latter openly served the interests of the Kremlin and worked in an anti-Ukrainian spirit. It was at this time that tactical nuclear weapons were transferred, in contemporary parlance, in a turbo regime to Russia; on top of that, it was done well in advance of the deadline, to the astonishment of Moscow. At about the same time, there took place the hasty signing of the Budapest Memorandum with its weak security guarantees for nuclear-free Ukraine, Ukraine's hasty accession to the Non-Proliferation Treaty, and Ukraine's acquiescence to Russia's admission

to the UN Security Council in a breach of the UN Charter. Let me stress that Ukraine could have negotiated a far better deal. Some Western European diplomats were amazed at such short-sighted pliancy on the part of Ukrainians.

It bears mentioning that during those first challenging months of restoring our independence, Ukrainian diplomacy seemingly did not fit into state building processes. There was neither organisational structure, nor overseas missions; the renewed MFA did not even have decent premises. This stemmed from an old habit of not taking too much initiative to avoid punishment, instead waiting for instructions from on high.

The national and democratic part of the Verkhovna Rada felt far less constrained, both legally and psychologically: It used all the opportunities it had at its disposal to put pressure on the communist majority and Kravchuk himself in terms of so-called red lines, due to which no one could deviate from the path of state building. The Commission and, later, the Committee on Foreign Affairs in the first convocation of the Verkhovna Rada consisted of outstanding figures, including Dmytro Pavlychko, Chairman, a former political prisoner Bohdan Horyn, Deputy Chairman, joined by such members of parliament as Ivan Drach, Roman Lubkivskyi, and scholar Taras Kyiak. The commission enjoyed the involvement of leaders of the People's Movement, particularly Leontii Sunduliak.

Back then, the commission sought, to the extent possible, to at least partially mend the mistakes of the newly elected president. By joint efforts, it managed to convince Ivan Pliushch, Chairman of the Verkhovna Rada, not to put the Treaty on the Establishment of the CIS signed in Białowieża Forest to vote as contravening Ukrainian legislation, which prohibited the accession to supranational organisations, and define Ukraine's status as a 'founder' and not a member of the CIS. By the way, Moscow did not like the step at all.

At that time, the aforementioned commission had a very close interaction with the newly appointed Minister for Foreign Affairs of Ukraine. He sought support from members of parliament in funding and building the ministry, as well as reserving for the MFA its current premises at Mykhailivska Square in Kyiv. Almost everything had to be agreed upon – from the network of Ukrainian diplomatic missions, consular institutions, and categories of diplomatic ranks to the design of Ukrainian diplomatic passports and appointment of Ukrainian ambassadors.

As regards parliamentary diplomacy, Dmytro Pavlychko was invited to attend a congress of the European Party in Salzburg, where he had an off-the-books meeting with NATO Secretary-General Manfred Wörner and already then brought up the issue of Ukraine's accession to NATO. I was also present at the meeting and heard Mr Wörner ask in reply, 'And what will Russia say?' It was clear that, in spite of everything, the West continued to focus on Russia. Together with Bohdan Horyn, I was fortunate enough to partake in the session of the North Atlantic

Assembly (currently NATO Parliamentary Assembly) in Banff, Alberta, to which Ukraine was invited, and the submission of Ukraine's application to be admitted to the Assembly as an associate member. In addition, I was also part of the Ukrainian parliamentary delegation led by Ivan Pliushch at the session in Budapest, where Ukraine was admitted to the OSCE Parliamentary Assembly.

Work was also being done on building bilateral relations. One month prior to the referendum on 1 December, a delegation from Croatia led by Franjo Tudjman paid an unofficial visit to the Verkhovna Rada and the commission. The country had proclaimed its independence and separation from Yugoslavia in June 1991. However, just as Ukraine, it long remained unrecognised by the outside world. Croatians insisted on effecting mutual recognition as soon as possible, as it would enable them to put a little pressure on Western diplomacy. At the same time, mutual consent was reached on reciprocal recognition. On 5 December, Croatia recognised Ukraine, a move mirrored by Kyiv on 11 December.

In those months, decisions had to be made intuitively. As I have already mentioned, at the session of the North Atlantic Assembly in Banff we were invited to obtain associate membership. Bohdan Horyn and me virtually wrote a jury-rigged application to that effect. Truth be told, we ran this past Leonid Kravchuk, at which time Ukraine obtained the membership.

In early 1992, the Moldovan parliament invited Ukrainian MPs to Chişinău for discussing matters of bilateral ties. Our delegation to Moldova consisted of Bohdan Horyn, Deputy Chairman of the Commission of Foreign Affairs, and me, head of the secretariat of the said commission. Quite expectedly for us, the Moldovan side asked firmly about a mutual exchange of territories. They proposed that we concede part of Odesa region west of the Dnister up to the Danube, including Izmail, the so-called Southern Bessarabiia, whilst Moldova would give up lands eastwards of the Dnister, Transnistria. We rejected the proposal immediately and, following a few hours of negotiations, swiftly returned to Kyiv.

The Verkhovna Rada and the Commission of Foreign Affairs were almost daily visited by guests from the territories and countries of the former USSR. Among the most active were representatives of Tatarstan, Bashkortostan, Caucasian republics located in Russia, Abkhazia, and Transnistria. All of them requested Ukraine to recognise their independence, whereas Transnistria also offered to become part of Ukraine. With Ukrainians steadfastly insisting on the observance of the borders inviolability principle, the process did not go beyond the talking stage.

The Verkhovna Rada and the Commission of Foreign Affairs were daily visited by reporters of the world's leading media, among which particularly notable was a young correspondent of *Financial Times*, *The Washington Post*, and *The Economist* and the incumbent Vice Prime Minister of Canada, Chrystia Freeland. By the way, children of some second-wave emigrants carved out a bril-

liant political and economic career after the proclamation of Ukraine's independence, thanks to which the West was reminded of the existence of quite a sizeable Ukrainian nation, with a no small country of its own. At Boryspil Airport, I also happened to meet Zbigniew Brzeziński, his son Ian, and Henry Kissinger. Back then, Americans flew by their own planes and with their own fuel, which Ukraine did not possess in the early months of independence. The Brzezińskis ardently supported the strengthening of our state's independence, which they often underscored during negotiations at the Verkhovna Rada. During our conversation in the car on the way from Boryspil and back to the airport, Z. Brzeziński repeatedly stressed that the U.S. would support our country if it decidedly followed the path of democratic transition. Returning to his VIP plane, he asked me: 'What would a Ukrainian choose: independence of bread?' Given the terrible economic situation in the country, I hesitated before answering, to which Brzeziński replied, 'And a Polish would answer at once: independence.' Thanks God that in 1991 Ukrainians, in responding to the same question, chose independence without hesitation. As for H. Kissinger, either due to advanced age or his admiration for Moscow, he would sometimes nap at meetings and did not seem to be excited about the restoration of Ukraine's independence. His behaviour resembled that of another American, President George Bush, Sr, with his Chichen Kyiv speech a few days prior to the proclamation of Ukraine's independence.

Already in the very first days of independence, the commission embarked on developing the fundamentals of the diplomatic service of what this time was the Ukrainian state. There were drafted and adopted the Laws of Ukraine on State Succession of Ukraine and on the Application of Treaties in the Territory of Ukraine. Anatolii Zlenko was appointed Minister for Foreign Affairs. In all fairness, another person beating down doors of the commission was Anatolii Merkulov, formerly head of the Foreign Affairs Division at the Central Committee of the Communist Party of Ukraine, but no one took this option seriously.

That was the beginning of the organisational phase in the formation of Ukrainian diplomacy. The kernel of the Ministry of Foreign Affairs of the new state consisted of such already seasoned Ukrainian diplomats as Hennadii Udovenko, Yurii Kochubei, Mykola Makarevych, Borys Tarasiuk, Anton Buteiko, Ihor Turianskyi, Yurii Kostenko, Volodymyr Khandohii, Volodymyr Ohryzko, Viktor Kyryk, Serhii Mishustin, Yurii Malko, Viktor Batiuk, Serhii Borovyk, Borys Korneienko, and many other (if I have left out anyone's name, I hope you will forgive me). Nonetheless, this quantity of staff was not sufficient to form a fully-fledged foreign ministry of the independent state and establish foreign diplomatic and consular missions. Before independence, as I have already mentioned, the Ministry of Foreign Affairs had focused solely on multilateral diplomacy in international organisations. After 1991, it faced the task of gaining competence in bilateral diplomacy, too.

With a view to finding a new personnel reserve, it was suggested that we appeal to scientific and educational establishments. The basic requirements were the knowledge of foreign languages, international relations, and international law. The ministry then admitted to its ranks Professor Volodymyr Vasylenko, a long-standing member of the People's Movement, an outstanding student of international law, and co-author of the Declaration of State Sovereignty of Ukraine, Act on the Proclamation of the Independence of Ukraine, and other fundamental legal acts on matters of nation-building and foreign policy. He became the first ambassador to Benelux countries. Serhii Komisarenko became the first ambassador to Great Britain with concurrent accreditation in Ireland. Oleh Bilorus became the first ambassador to the United States. Volodymyr Kryzhanivskiy, a People's Deputy of Ukraine, was appointed ambassador to Russia. Levko Lukianenko, a People's Deputy of Ukraine, long-time prisoner of Muscovite jails, and knight of the struggle for Ukraine's independence, served as ambassador to Canada. The ministry's activities also enjoyed the involvement of Professor Oleh Semenets, international legal specialist Oleksandr Kupchyshyn, world-class Spanish language expert, author, and translator of Spanish and Latin American literary luminaries Serhii Borshevskiy, immaculate connoisseur of Armenia and the Armenian language Oleksandr Bozhko, etc. All of them joined the renewed ambassadorial corps of the country.

Support was also sought from Ukrainians who had already been engaged in the diplomatic service of the former USSR. Consequently, Dmytro Tkach and Petro Sardachuk became ambassadors to Hungary and the Slovak Republic, respectively, and swore fealty to Ukraine shortly after the proclamation of independence. At the same time, there were applications from many other Ukrainians working at the Russian Foreign Ministry in Moscow, but our ministry could not provide accommodation to them due to lack of resources, naturally making it a dead option.

Erroneous selections were also made. I reckon that particularly egregious was the appointment of Anatolii Orel as ambassador to Italy, a person who later, together with Mr Tabachnyk in the secretariat of L. Kuchma, pursued a policy that failed to reflect Ukrainian national interests.

It should be noted that immediately after the restoration of independence, an excessive romantic euphoria held its sway among politicians. Many of them considered their lifelong ambition – Ukrainian independence – to have been fulfilled, thus quitting politics to become ambassadors. Among these there were Levko Lukianenko, Ambassador to Canada, Roman Lubkivskiy, Ambassador to the Czech and Slovak Federative Republic, Dmytro Pavlychko, Ambassador to Poland, and Volodymyr Smetanin, Ambassador to Uzbekistan with concurrent accreditation to Tajikistan.

Following the selection of ambassadors, we were faced with the task of finding premises for overseas missions. There was an air of hope attached to dividing the heritage of the former USSR, but it all ended, as it always happens in dealing with Moscow, with a consistent fooling of Ukraine. All the premises, except for some diplomatic and consular missions as well as trade representations of the former Soviet Union, were impertinently seized by the Russian Federation, and former Soviet diplomatic and consular officers mostly became Russian. It seems that, of all formerly 'fraternal' republics, only Ukraine attempted to offer resistance. Partly owing to courts and partly due to spirited resistance to Russian raidership on common property, young Ukrainian diplomacy managed to preserve a part of assets of the former USSR, to which it was fully entitled, both historically and legally. In Warsaw, for instance, thanks to Dmytro Pavlychko's engagement, we were able to eject insolent Muscovites from one of the houses to settle our embassy there. At about the same time, our diaspora extend its helping hand to Ukraine. At their expense, there were purchased, either completely or partially, embassies in the US, Great Britain, France, Italy, and other countries, consulates-general in Chicago, New York, etc. The effort was intensively supported by the great Ukrainian Bohdan Hawrylyshyn.

A separate matter was the seat of the central office of the Ministry of Foreign Affairs. It had previously been trapped in two two-storey houses at the current Pylyp Orlyk Lane. Back then, thanks to Anatolii Zlenko's persistence and support of Dmytro Pavlychko, Chairman of the Commission of Foreign Affairs, the ministry was – and still is – fortunate enough to take the building at Mykhailivska Square, which in the pre-independence period was occupied by the regional committee of the Communist Party of Ukraine and the Central Committee of the Leninist Communist League of Youth of Ukraine. Truth be told, former communists continued to cling to some of its premises for a couple of years at the ground and fourth floors of the building.

In parallel, there emerged new problems for Ukraine in terms of its global geopolitical strategy, particularly regarding the recognition of the newly independent Ukrainian state, search for its place in the international system, and resolution of the nuclear weapons issue. The Americans insisted that we renunciate the strategic components thereof at the earliest convenience, a condition they linked to our recognition. The Bush and Clinton administrations were constantly elated, looked into Yeltsin's 'kind eyes', and cherished rosy expectations about the emergence of a 'democratic' Russia. They were exerting constant pressure on Ukraine, which after the demise of the USSR unexpectedly became the world's third mightiest nuclear power, and forcing it to dismantle this capability as soon as possible and transfer it, as they naively assumed, to the already 'peace-loving Russia'. Our arguments to Americans were decisively refuted. Addressing the Atlantic Council in Washington, a renowned U.S.-based think tank,

as well as the RAND Corporation in Santa Monica, California, I myself repeatedly drew the attention of American partners to the fact that Moscow could not be trusted, as it was not able to be democratic by virtue of its imperial essence; Russian diplomatic missions employed the same people who worked there during the Cold War; the only things that changed were façades and flags. I also emphasised that the same people were sitting in the cabinets at Lubyanka, who continued devising subversive action against Western democracies.

Nonetheless, it was as if Americans were zombified and further demanded that Ukraine dismantle its nuclear potential in return for the recognition of its independence. This zombification prevailed among U.S. authorities during the Bush administration as well, who also liked looking the Russian President in the eye. And now the President of Ukraine has come down with the same illness.

Unfortunately, at the time, in the very first months of Ukraine's free floating in the international system, and, perchance, due to insufficient experience, Ukrainian diplomacy took the matter of taking the late USSR's seat in the UN Security Council rather lightly. Instead, it was swiftly and, of which I am certain, in contravention of the UN Charter seized by Moscow diplomats, a result not so much of their trickery but of our inferiority and debility of the then leadership of Ukraine. This has been recently highlighted by Viktor Shyshkin, People's Deputy of Ukraine of the first, second, and third convocations, the first Attorney-General of Ukraine, a Constitutional Court.

It was in this same period that many other bitter mistakes were made, among which there were the extremely expeditious and emergency giving up of tactical nuclear weapons, which, in my view, could have been preserved and also receive permanent membership in the UN Security Council; the loss of the Black Sea fleet, which was ready to pledge allegiance to Ukraine, due to the reluctance, as they said in the corridors of power, of the newly elected president to go to Sevastopol and swear the naval personnel in (which he probably considered it beneath him); the adoption of 'multi-vector' foreign policy. Western diplomats were, even back then, amazed at the number of mistakes still bitterly felt by us today.

But despite the inexperience of politicians, certain difficulties and erroneous steps, these years saw the laying of the foundation of Ukrainian diplomacy. The Ukrainian flag was hoisted on Mykhailivska Square, and the trident of Prince Volydmyr the Great replaced the coat-of-arms of the UkrSSR.

In the very first months of independence, for the purpose of training young specialists of the Ukrainian diplomatic corps, there were opened departments of international relations and international law at universities of Lviv, Kharkiv, and Odesa, while the appropriate department at Taras Shevchenko National University of Kyiv was transformed into the Institute of International Relations. Besides, there was established a Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs.

The network of Ukrainian diplomatic and consular missions was growing and expanding, first in Europe and North America and then in Asia, Latin America, and Africa.

A new design of Ukraine's diplomatic passport was approved. The Ministry of Foreign Affairs at Mykhailivska Street and our diplomatic and consular missions gradually organised systemic and daily workflow. In the early decades of independent Ukraine's diplomacy the vanguard of our ambassadors, envoys, and consuls-general hoisted the flag of freedom, independence, justice, truth, security, and protection of national interests, following the example of the patriotically-minded part of members of the Verkhovna Rada. Ukrainian diplomats carried the flag with distinction across Independence Square during the 2004 Orange Revolution and the Revolution of Dignity in 2013–2014.

Regrettably, in recent years the body of Ukrainian diplomacy has been increasingly trapped in the clutches of young Ukrainian bureaucracy, presumptuously discarding the entire history of the early decades of independence and going as far as to say that there was no diplomacy before it, removing from the walls of embassies and consulates photos of their previous chiefs. With no relevant experience and knowledge, bureaucrats deal with resolving complicated international issues, although mistakes in this realm can jeopardise the very existence of the Ukrainian state. Particularly inappropriate are beggarly pensions of heads of diplomatic and consular missions of the early decades of independence; of those who laid the foundation and first bricks into the edifice of Ukrainian foreign policy and the country itself, established and developed the network of Ukraine's bilateral and multilateral ties with the outside world.

These problems, however, are the topic of further surveys.

Станіслав ЛАЗЕБНИК,
*Надзвичайний і Повноважний Посланник,
член Національної спілки журналістів України*

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ В ДОЛЯХ ЗАКОРДОННОГО УКРАЇНСТВА

Анотація. У статті йдеться про багатолітню боротьбу українських іммігрантів на Заході за відновлення самостійної України, радісне сприйняття в діаспорі ухвалення Акта проголошення незалежності України, виникнення українських громадських організацій на пострадянському просторі.

Описано також рясне розростання закордонної гілки українського етносу в усьому світі, побіжно проаналізовано сучасне буття діаспори та державна політика України щодо неї.

Ключові слова: незалежність України, українська діаспора, закордонні українці.

Автор не претендує на всебічне висвітлення та вичерпну всеосяжність цієї багатогранної теми. Чимало авторських висновків побудовано на особистому досвіді співпраці з українцями за кордоном.

Із мрією про українську незалежність

Якось у канадській школі з вивченням української мови, літератури та історії я побачив рукописне гасло: «Будьмо передусім скрізь українцями – чи то в своїй хаті, чи в чужій, чи то в своєму краї, чи на чужині» [1]. Його автор – видатний письменник Михайло Коцюбинський. А цитата – з казки «Хо», написаної 1894 року. Вона дивоглядно зберегла свою змістовну актуальність. Бо в будь-якій точці планети, де є українці з виразною національною свідомістю, попри асиміляцію, живуть їхня мова, турбота про долю власної і прабатьківської землі. З давніх-давен вони мріяли й боролися за те, аби на багатостраждальній Батьківщині постала своя Українська держава.

Ще 1923 року, проживаючи за кордоном, Голова Директорії Української Народної Республіки (УНР) в екзилі Симон Петлюра визначив основні

завдання української еміграції: збереження «традиції української державності» та поширення «української ідеї серед політичних і суспільних кіл Європи і Америки та ознайомлення їх з життєвістю і політичною доцільністю ідеї Української Держави» [2]. Заклик С. Петлюри було почуто й глибоко усвідомлено в українському середовищі за кордоном, а надто в Північній Америці.

Відносини України й закордонної української спільноти розпочалися після утворення УНР. Етнічні організації в США та Канаді надсилали чимало звернень до Білого дому й Конгресу, а також Парламенту Країни кленового листка з проханням визнати УНР. Український народний союз – найбільше громадське об'єднання в Північній Америці – в одній із резолюцій свого XIV з'їзду ухвалив просити Президента США вплинути на світові кола задля «справедливого вирішення української справи». Представники української громади у Вашингтоні створили інформаційне бюро, яке оприлюднювало факти про діяльність невідомої там доти молоді незалежної Української держави. Організації іммігрантів у США й Канаді видавали та розповсюджували брошури й журнали про тодішню ситуацію в Україні [3].

Як зазначив у своєму виступі на третьому Всесвітньому форумі українців (Київ, 2001 р.) останній Президент УНР в екзилі, канадець Микола Плав'юк (1925–2012 рр.), одним із законів, що їх затвердила Директорія УНР 12 листопада 1920 року, Раді міністрів доручали продовжувати боротьбу за відновлення державної незалежності України, окупованої тоді арміями радянської Росії, Польщі, Румунії, Чехословаччини. Так було започатковано діяльність Уряду УНР у вигнанні, який разом із державними органами та очільниками (Радою республіки, од 1948 року – Українською національною радою, і головою Директорії, а опісля – президентами УНР) створили Державний центр УНР в екзилі. Осередками його були Тарнів (місто в Польщі. – *Авт.*), Варшава, Париж, Мюнхен і Філадельфія. Продовжуючи боротьбу за відновлення незалежності України, розповідав Микола Плав'юк, Уряд УНР удавався до різних політичних і дипломатичних акцій [4]. У цій діяльності важливу роль відігравали численні контакти з органами влади й політичними силами країн Заходу, од яких він отримував потрібну підтримку. Було створено неофіційні представництва екзильного уряду в США, Великій Британії, Франції, Італії, Іспанії, Аргентині й Австралії. Десятиліттями Державний центр УНР готував ґрунт, аби світ сприйняв відродження української державності в серпні 1991 року [5].

За наполяганнями українських організацій у Північній Америці 22 січня 1961 року в США відзначили 43-тю річницю створення УНР. Група конгресменів публічно заявила про свою готовність боротися за свободу й самовизначення українців та інших поневолених народів.

З 1920 року, навіть під час Другої світової війни, інформування офіційних кіл Заходу про становище в Україні було головним завданням більшості українських громадських інституцій у Північній Америці та Західній Європі.

1993 року я познайомився в Нью-Йорку з Мирославом Прокопом (1913–2003 рр.) – відомим діячем ОУН, правником, істориком, автором популярної в українському середовищі на Заході книги «Україна і українська політика Москви». Він розповів мені про створення 1943 року за дорученням Проводу ОУН у Сколівському районі Львівщини потужної короткохвильової радіостанції «Самостійна Україна», яка впродовж року мовила українською, російською, французькою і англійською мовами, повідомляючи слухачам у Європі не лише про боротьбу Української повстанської армії, а й про прагнення світового українського загалу відновити незалежну Україну. Працівники підпільної радіостанції згодом стали політичними діячами в США, Канаді, деяких європейських країнах. Про це Мирослав Прокоп писав, зокрема, у книжці, яку подарував мені: «Напередодні незалежної України» [6].

Після Другої світової війни українська еміграція на Заході значно посилила свою діяльність, скеровану на те, щоби світ більше дізнавався про «українські справи». Досі вповні не поціновану в нашій країні роль у боротьбі за відновлення української державності відіграв Світовий конгрес вільних українців, утворений у Нью-Йорку 1967 року (з листопада 1993 року координаційний орган скоротив назву до Світового конгресу українців – SKU). 2003 року Економічна та соціальна рада ООН визнала SKU неурядовою організацією зі спеціальним консультативним статусом, а 2018 року він одержав титул учасника міжнародної неурядової організації в Раді Європи. Світовий конгрес українців і нині має своїх послідовних прихильників у парламентах та урядах країн Заходу. Ще на першому з'їзді організація ухвалила звернення до українського народу та ООН, у якому було розгорнуто панорами тогочасного життя в Україні й відображено волю українства за кордоном відновити свою суверенну державу. 1975 року саме з таких державотворчих і правозахисних прагнень було створено Нью-Йоркське бюро СКВУ, яке діяло й досі працює під егідою ООН. Нині SKU має представництва в Києві та Брюсселі, які, відповідно, комунікують з урядовими установами України й міжнародними організаціями.

Якщо звернутися до історії, то SKU та інші українські громадські об'єднання США домоглися в американській політичній еліті визнання справедливої боротьби діаспори за відновлення державної незалежності України та зрештою добулися реакції з боку влади. У січні 1957 року група сенаторів подала на розгляд Конгресу США резолюцію № 31, яка надавала Президентові Двайту Ейзенгауеру повноваження офіційно запровадити

щорічне відзначення Дня української незалежності. Законопроект було схвалено 20 січня 1959 року [7].

22 січня 1972 року делегації місцевих відділень Українського конгресового комітету Америки домовилися з губернаторами та мерами десятків штатів і міст про підписання прокламацій щодо призначення 22 січня Днем української незалежності (цього дня 1919 року в Києві врочисто проголосили злуку ЗУНР та УНР). У низці мегаполісів на будинках ратуш вивісили жовто-блакитні прапори. Такі акції пройшли в Нью-Йорку, Філадельфії, Клівленді, Чикаго [8].

Коли в липні 1990 року Верховна Рада Української РСР схвалила Декларацію про державний суверенітет України, весь український закордонний загальний сповнився надій на справдження одвічної мрії; цей документ вони сприйняли «як перший крок на шляху до справжньої державної самостійності». Так писав про цю історичну подію вже зазначений Мирослав Прокоп у книзі «Напередодні незалежної України». Декларація, на його переконання, це – «імпозантний і, треба сказати, дуже зобов'язуючий документ, зокрема, коли усвідомити, що сьогодні Україна знаходиться під суцільним контролем імперії як одна з її провінцій. [...] це удар по уяві, мисленні, а то й ментальності тих жителів української землі (неукраїнців і, на жаль, частини українців), які досі думають, що Україна це невід'ємна частина імперії і що так завжди мусить бути, а також тих чужинців, які ідею державної незалежності України розглядають як химеру мрійників» [9]. Такі розмисли Мирослава Прокопа були тоді суголосні з публічними висловлюваннями багатьох впливових українців на Заході, з якими мені судилося спілкуватися.

Ухвалення декларації стало для етнічних українців у радянських республіках своєрідним сигналом про те, що час гуртуватися, створювати свої громадські організації. Вони постали від Балтії до Владивостока й Сахаліну, од Алмати до Таджикистану, од Москви до Кишинева.

Радісна несподіваність

Так сталося, що 24 серпня 1991 року я перебував у відрядженні в Південній Америці з метою встановлення постійних контактів місцевих громад з Україною. Надвечір того ж дня до готелю «Президент» у столиці Аргентини Буенос-Айресі, де розмістилася наша невеличка делегація, раптово надійшов великий гурт радісно збуджених українців із тутешньої діаспори. Вони почали вельми енергійно вітати, обіймати, цілувати збентежених гостей з України. У такому зніяковілому стані ми дізналися про історичну подію. Імпровізована врочистість панувала в Буенос-Айресі й наступного дня. Аргентинські українці заповнили центральні вулиці міста, голосно співали незабутих із «краю» пісень. Ті святкування нагадували корінним

мешканцям про темпераментний карнавал сусідньої країни. Пам'ятаю емоції одного з керівників громади Ярослава Тракала, який безугавно мене запитував: «Це не сон? Чи то дійсно правда? Невже ми дочекалися?».

За кілька днів ми стали свідками урочистостей у Бразилії. У столиці штату Парана (перші іммігранти – вихідці з Волині – назвали його «Паранською Україною») Куритибі нас зустрічали вже як громадян незалежної держави. Делегацію прийняв губернатор штату, який детально розпитував про Україну. Перед нашим приїздом він узяв участь у маніфестації на міській площі, яку названо іменем нашої Батьківщини. Біля пам'ятника Тарасові Шевченку українці спільно з корінними мешканцями відзначали цей вікопомний день. По телевізору в готелі ми бачили спеціальну програму про нашу державу, що її підготувала Українсько-бразильська центральна репрезентація (ця організація об'єднує всі тамтешні осередки українців) португальською та українською мовами.

Такі велелюдні демонстрації влаштовували останніми днями того серпня в багатьох країнах з українською діаспорою, навіть у деяких радянських республіках, де ще не з'явилися етнічні інституції, утім, як писав поет Іван Драч, ще «не вивітрилися душі українців, [...] не втратили свого зв'язку зі своїм українським океаном» [10].

Проголошення незалежності України виявилось для українських громад поза її межами несподіваною, проте й давно очікуваною подією. Хоч декларація і вселила сподівання на неї, але мало хто вірив, що мрія справдиться так скоро.

«Усе ж таки проголошення незалежності в суботу 24 серпня 1991 нас приголомшило, – так у своїй аналітичній статті в канадській газеті “Міст” у липні 2011 року писав експрезидент СКУ Аскольд Лозинський (нар. 1952 р., Нью-Йорк). – Не пригадую радіснішого дня в моєму житті. У тій ейфорії ми одразу зрозуміли, що нові, відносно несподівані події вимагають прискореної й дуже серйозної та пильної дії. І так ми взялися впливати на наш уряд у США, аби Штати визнали незалежну українську державу й обмінялися дипломатами. Фактично вже наступного дня українці в Нью-Йорку вийшли перед будинком ООН із вимогою міжнародного визнання Незалежності. Вимоги щодо визнання президентом США України треба розуміти в контексті тогочасних подій. Не так давно, як заздалека три тижні перед проголошенням українцями Незалежності, Президент США Г.В. Буш відвідав Москву і Київ. Його виступи не могли бути більш гнітючими для українців в Україні та в США: він висловив підтримку не лише Президенту Горбачову, а й СРСР – у Києві, назвав українські змагання за незалежність самогубним націоналізмом, а наприкінці свідомо сказав неправду, що українці в США підтримують цю політику [...] Слідували подальші заходи: розпочалося листування з Білим Домом [...] Ми провели резолюцію в обох

палатах Конгресу, доручивши президентові США визнати українську державу, влаштували величаву маніфестацію на честь України перед Білим Домом у Вашингтоні, нарешті, мали особисту зустріч із самим Джорджем Бушем, на якій президент пообіцяв визнати незалежну державу відразу після референдуму 1-го грудня [...] Урешті 25 грудня склав свої повноваження Президент СРСР Михайло Горбачов і щойно тоді США визнали незалежну українську державу» [11].

Велику активність після 24 серпня 1991 року виявили й канадські українці. Завдяки їхнім зусиллям, представникам у федеральному парламенті, провінційних урядах і законодавчих інституціях Канада першою поміж країн Заходу визнала державну незалежність України.

Наприкінці 80-х років минулого століття в різних регіонах СРСР почали поставати «фронти» та «рухи» за надання республікам незалежності. Демократичні перетворення підштовхнули процес національно-культурного відродження української етнічної спільноти. У 1988–1990 роках виникли їхні перші громадські об'єднання в Москві, Ризі, Вільнюсі, Уфі, Бресті, Бендерах (Придністровський регіон Молдови), Караганді. Тими ж роками значно поживали свою діяльність українські центри в Польщі, Румунії, Словаччині, Хорватії.

В уяві мільйонів закордонних українців жив свій образ незалежної України – здебільшого ідеалізований, романтичний, народжений у мріях. «Одержавши повідомлення про Акт 24 серпня 1991 року, – зазначав у своїй книзі “Неусвідомлення України” вітчизняний історик Володимир Сергійчук, – західна діаспора не усвідомила, яка Україна стала самостійною, з яким світоглядом, правовим полем, традиціями економічних стосунків. Замість усвідомлення українських реалій представники західної діаспори кинулися допомагати будувати нову Україну, приміряючи її обриси під мірки передової цивілізації» [12].

Українці на Заході не могли публічно змінити свою політику – перейти до дієвої підтримки української незалежності від звичної для них критики радянського режиму на їхній предковій землі, од боротьби із «совітською імперією» за самостійну Україну. «Відколи Україна здобула незалежність, – заявив у 1992 році авторитетний американський демограф і соціолог Олег Воловина, – ми втратили компас. Доти ми вважали себе, так би мовити, “сторожами” України, української культури та ідеї, бо в самій Україні в тих обставинах не було можливості це зберігати» [13].

У лавах тих українських організацій соціалістичної орієнтації, так званих прогресистів, які ще до війни стали піонерами встановлення й розвитку зв'язків із радянською Україною, після серпня 1991 року запанувала деяка розгубленість. З їхнього боку лунали заяви: нам не слід мати контакти з незалежною Україною, бо її всіляко підтримують націоналістичні

угруповання. Але після нетривалих вагань і Товариство об'єднаних українських канадців, і Робітниче заповогове товариство (Канада), і Ліга американських українців, і Лемко-Союз (США) продовжили співпрацювати з Україною, аж поки з нашого боку не було припинено взаємодію з тими, хто розвивав обоїльні відносини впродовж десятиліть, а надто протягом холодної війни.

Готовність сприяти розбудові незалежної України висловили учасники першого збору Конгресу українських націоналістів – громадян України, Австралії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Великої Британії, Канади, Польщі, Румунії, Франції та інших держав. Виступаючи на цьому зібранні, яке провели в липні 1993 року в Києві, українець із Лондона Василь Олесків (1924–2016 рр.), зокрема, заявив: «Проголошення відновлення Української держави 1991 року було сприйняте українськими націоналістами з почуттям довершеної справи. Але одночасно постали нові проблеми – визначити дальшу роль та завдання ОУН і всього організованого націоналістичного руху в діаспорі в умовах постанови Української держави на політичній мапі світу. Переважає думка, що українська діаспора, – наголосив Василь Олесків, – повинна зберегти свою організаційну структуру з метою втримати українство, піднести рівень свого культурного життя з допомогою відповідних сил з України [...] Добре організована і сильна українська західна діаспора, а особливо український націоналістичний рух, повинні і надалі залишатися допоміжним чинником у закріпленні та розбудові української держави» [14].

Водночас у середовищі деяких українських організацій на Заході виникли ізоляціоністські тенденції, мовляв, коли Україна є незалежною, «діаспорі треба зайнятися самопідтриманням, самозбереженням». Але такі упередження тривали недовго. Також наголошували, що доречно було б «отримати нарешті допомогу від України, якій стільки допомагали» [15].

На початку 1990-х років із-за океану лунали й далеко непоодинокі голоси тамтешніх українців, які ставили актуальне запитання: чи потрібна Україна діаспорі, а діаспора – Україні? Наприклад, мешканець Едмонтонa, виходець із Донецької області Микола Воротиленко в одній із газет опублікував статтю, де, зокрема, підкреслив: «Діаспора десятки років жила без України, хоч і з тугою за нею, але добре жила і буде жити (я маю на увазі діаспору в Західних країнах). Діаспора чекала і чекає моральної та духовної підтримки, особливо добрих новин із Батьківщини. Хоч треба відмітити, що роки розлуки зробили своє. Діаспора переважно не розуміла і не розуміє, що таке реальна Україна сьогодні з економічного і особливо промислового боку» [16].

У публіцистичних заявах і газетних публікаціях через кілька років після відновлення незалежності діаспоряни в Північній Америці, Західній Європі,

Австралії, Балканському регіоні висловлювали розчарування, мовляв, «не та сьогодні Україна, за яку ми боролися і яку ми ждали бачити». Виступаючи на третьому Всесвітньому форумі українців, Президент України Леонід Кучма, зокрема, сказав: «Багато хто уявляв творення незалежної держави як одномоментний акт, а не як тяжкий, тривалий і суперечливий процес [...] Я радив би все-таки зрозуміти і взяти до уваги, що Україна сьогодні не та, яку вони чи їхні діди та батьки залишили багато десятиліть тому, і не та, яку вибудували у своїх мріях» [17].

Спілкуючись протягом перших років відновленої української незалежності з багатьма закордонними українськими інтелектуалами, я переконувався, що вони, маючи ментальність мешканців розвинутих країн, не вповні усвідомлювали й оцінювали реалістичну картину нашого буття. У своєму виступі на першому Всесвітньому форумі українців знаний творець українських енциклопедій у закордонні Василь Маркусь із Чикаго (1922–2012 рр.), зокрема, сказав: «Діаспорні політики не будували держави і тому вони менше мають особистого досвіду, а може й практичного знання, як деякі ваші партократи. Вони можуть передати досвід Заходу, який вони вивчали чи спостерігали. Є люди, може, справді-таки їх небагато, що мають досвід будівництва громадянського суспільства, може б варто і їх послухати, а тим більше заангажувати їх до корисної праці» [18].

1988 року на запрошення Товариства зв'язків з українцями за межами України (новіша назва – Товариство «Україна») до Києва зі Швейцарії прибув директор Міжнародного інституту менеджменту, член Римського клубу інтелектуалів, уродженець Тернопільщини Богдан Гаврилишин (1926–2016 рр.), який згодом став радником наших президентів. З перших бесід із ним я пересвідчився, що навіть провідні фахівці світу не мали повного уявлення про економічний стан в Україні, але високо оцінювали її потенціал, багатства надр.

Кілька років у Києві та інших містах працювали «консультанти», «радіники» з північноамериканської діаспори, які мали щире бажання допомогти збудувати в нас «Канаду» або «Сполучені Штати», утім, зіткнувшись із вітчизняними проблемами, не змогли бодай тимчасово інтегруватися в нове для них суспільство, призвичаїтися до іншого способу життя. А Богдан Гаврилишин створив у Києві Міжнародний інститут менеджменту, став іноземним членом Національної академії наук, відзначився солідним внеском у розвиток економічної освіти у своїй Батьківщині.

На відміну від численного українства на Заході, деяка частка наших земляків на пострадянському просторі без задоволення сприйняла новину про відновлення державної незалежності України. Працюючи свого часу в посольстві в Москві, я не раз чув од столичних чиновників, окремих митців – етнічних українців – звинувачення в розвалі СРСР на адресу

нашої спільної Батьківщини. Більшість із них зреклася своєї національності. Згадую, як 2000 року тодішній депутат Державної думи, відомий режисер і актор Микола Губенко розповідав мені, що поміж ста парламентарів, які були членами депутатської групи зі зв'язків із Верховною Радою, більшість народилася в Україні. Але навряд чи, висловив він сумнів, хтось із них задекларував своє українське походження. Сам Микола Губенко пишався тим, що з'явився на світ в Одесі, проте від початку російської агресії проти України палко підтримував політику Кремля.

Такі люди, які відхрестилися від свого родоводу, зазвичай воліють не згадувати про власне коріння й у Російській Федерації та деяких інших пострадянських республіках обіймають високі посади. У цьому я пересвідчився в Мінську, коли працював там заступником Виконавчого секретаря СНД і зустрічався з високопосадовцями, які часом зізнавалися, що раніше були українцями. 1990 року як один із керівників Товариства «Україна» я взяв участь у відкритті першого українського фестивалю в Алмати. Один з очільників міста заборонив прикрашати фестивальну сцену синьо-жовтим стягом, що його 1946 року привіз хтось із депортованих мешканців Західної України. А під час нашої тривалої розмови цей чиновник зізнався, що приїхав сюди українцем, а став росіянином. Утім вивісити прапор усе ж дозволив, мабуть, щось прокинулося в його душі.

У квітні 2021 року SKU вилучив зі своїх лав Об'єднання українських товариств Латвії за проросійську політику її членів.

Про таких манкуртів ми 1992 року в Монреалі ділилися думками з відомим канадським публіцистом Романом Рахманним (Олійником), урожденцем Львівщини (1918–2002 рр.). Він розповідав про окремі випадки, коли місцеві чоловіки-українці після шлюбів брали прізвище й національність своїх дружин-канадок. У книзі «Роздуми про Україну» Роман Рахманний (який 1994 року став лауреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка), зокрема, писав: «Ми всі тут вважаємо себе вірними синами українського народу і духовними громадянами української суверенної держави, незалежно від того, де і в якій країні кожний з нас живе!.. Бо Україна, українська держава завжди з нами, вона зберігається в наших душах, незалежно від того, де б ми не перебували на чужині» [19].

Заряснів світ синьо-жовтим квітом

Десь на початку 1960-х років київський письменник Леонід Тендюк (1931–2012 рр.) оповів мені історію, яка трапилася з командою радянського торговельного судна і, зокрема, з ним – тоді матросом в Індійському океані. Корабель став на рейді біля одного з Маскаренських островів (район острова Мадагаскар). Шлюпки з моряками наблизилися до берега, щоби поповнити запаси прісної води, як раптом до них долинула пісня – «Розпрягайте,

хлопці, коні». Заскочені зненацька, вони ледве не випали за борт. Співав хор тубільців, а диригувала ними білява жінка. Виявилося, що сама вона родом із Полтавщини і є дружиною вождя місцевого племені, з яким познайомила під час невольницької праці в нацистській Німеччині.

І досі на українців можна натрапити в різних несподіваних куточках планети, що стали їм новими домівками. На земній кулі дедалі менше залишається місць, на яких свого часу не оселялися наші земляки та їхні нащадки. Якщо території такого залюднення на карті світу позначити українськими національними кольорами, то синьо-жовтий цвіт заповнив би всі континенти. Географія проживання представників закордонної гілки українського етносу є однією з найширших таких на землі. У понад сотні країн відзначали 30-річчя відновлення державної незалежності України іммігранти та трудові мігранти з нашої Батьківщини.

Як же за три десятиліття української незалежності склалася колективна доля всіх тих, хто полишив рідний край заради життя в далеких і близьких од нас країнах? Але спершу про те, хто ж нині презентує багатомільйонну закордонну українську громаду.

Це – здебільшого друге, третє, четверте й п'яте покоління. Діти, онуки, правнуки іммігрантів, добровільних і вимушених переселенців, депортованих. Чимало закордонних українців – автохтони. Вони проживають на споконвічних українських землях, що через різні історичні обставини – територіальні поділи та перерозподіли – опинилися поза сучасними кордонами нашої держави. Це покоління українців, які живуть у деяких регіонах Російської Федерації, Брестській області в Білорусі, у Польщі, Словаччині, Румунії, Угорщині та Придністровському регіоні Республіки Молдова. Люди українського походження на пострадянському просторі теж здобули статус закордонних українців.

Найдавнішою еміграцією з теренів нашої країни є так звана шлюбна, витоки якої сягають далекого минулого – часів існування Русі. Утворених в Україні (та за її межами) подружніх пар з іноземцями, які відтак виїжджають за кордон, істотно побільшало в 1970–1990 роках. Триває цей процес і сьогодні. «Шлюбна» еміграція постійно розширює свою географію розселення – од американських та європейських до африканських і азійських держав з Австралією та Новою Зеландією.

Відчутно збільшив українську присутність у світі масовий виїзд громадян України на постійне місце проживання в інші держави, що здобув назву «четвертої хвилі» еміграції (перша хвиля охоплювала період од останньої чверті XIX століття до початку Першої світової; другий розлогий емігрантський потік тривав роки між двома світовими війнами; третій – проміжок часу відразу після Другої світової). Четверту хвилю було започатковано в другій половині 1980-х років, і триває вона донині, хай у дещо менших

масштабах. Лише впродовж 20 років відновленої незалежності назавжди легально полишили Україну близько двох із половиною мільйонів наших співвітчизників. Нові іммігранти значно швидше за попередніх інтегруються в тамтешні суспільства. Визначальними мотивами, що спонукали їх покинути Батьківщину, є переважно несприятливі соціально-економічні обставини, прагнення знайти бажану роботу, проблеми з реалізуванням своїх можливостей і здібностей, укладання шлюбів з іноземцями, возз'єднання родин, інколи – намір одержати політичний притулок в іншій країні.

Окрім внутрішніх, є і зовнішні чинники – зростання в низці європейських держав попиту на низькооплачувану робочу силу, цілеспрямований відбір висококваліфікованих фахівців. Триває вплив інтелекту з України. Наприклад, до 2000 року в США щороку виїздили близько 300–400 кандидатів і докторів наук, представники наймодерніших наукових напрямів – інженерної генетики, кібернетики, молекулярної біології, ядерної фізики [20].

«Четверта хвиля» за складом здебільшого міграційно-еміграційна, оскільки чимало трудових мігрантів змінює свій статус проживання за межами України з тимчасового на постійний. За даними цього річних соціологічних опитувань, кожен п'ятий заробітчанин планує залишитися в іншій державі назавжди.

«Четверта хвиля» розсіяла українців у понад сорока державах. Деякі її дослідники, аналізуючи світогляд колишніх наших громадян, доходять такого парадоксального висновку: у багатьох новітніх іммігрантів відчуття українськості, національної свідомості пробуджується за кордонами України. Справді, дехто з тих, хто покинув рідні місця, удома був політично пасивний, байдужий до захисту, скажімо, української мови, глибоко не цікавився своєю історією. А в Нью-Йорку, Римі, Мадриді чи Торонто «новоприбулі» (так, наприклад, називають нове поповнення діаспори в Північній Америці) повстають на оборону національних інтересів України, її державності й активно демонструють таку свою позицію в роки російської агресії супроти України.

До гурту закордонних українців долучаються наші студенти. Понад 35 тисяч їх здобувають вищу освіту в різних державах. Частина залишається там на постійне проживання.

Через воєнні дії на території Донецької та Луганської областей сотні біженців з окупованих земель і захопленого Криму виїхали, зокрема, до Німеччини, Польщі, країн Балтії, Російської Федерації.

Такі основні складники української людності в закордонні. Хоч як дивно, але факт: ми достеменно не знаємо точної кількості етнічних українців за межами нашої держави. Деякі іноземні демографи вважають закордонну гілку нашого етносу майже невловимою для статистичного методу

вивчення. Не в усіх країнах під час переписів населення враховують етнічне походження. До того ж їхні статистичні показники суттєво відрізняються від даних закордонних українських громадських організацій, церков, а також од соціально-демографічних досліджень низки університетів у США, Канаді, Австралії та інших державах. Як стверджує СКУ, іноземних громадян українського походження нині – понад 20 мільйонів. До цього слід додати немалий відсоток мешканців різних континентів, які зберегли українське громадянство. І далеко не всі з них перебувають на обліку в наших консульських установах.

Деякі знавці діаспори прогнозували, що після відновлення незалежності України кількість мешканців закордоння, котрі ідентифікують себе як українці, мала зрости. Однак офіційні переписи населення в багатьох країнах засвідчили тенденцію до зменшення в них української людності. Винятком є лише кілька держав, передусім США й Канада. Цілком імовірно, що не обійшлося без фальсифікування підсумків опитування громадян, насамперед у Росії [21].

У перші роки відновленої української незалежності на Батьківщину повернулися сотні тисяч етнічних українців із колишніх радянських республік, найбільше з РФ. Їхню рекордну кількість було зафіксовано 1992 року – понад 232 тисячі. Навесні того ж року у Владивостоці, де я перебував із делегацією, тривали Дні української культури Приморського краю. Вони ознаменували відновлення українського громадського життя в цій частині світу, якій переселенці з України дали свого часу назву «Зелений клин». За місяць після врочистостей чимало далекосхідних українців – зосібна, капітани й моряки тихоокеанських кораблів, диригенти військових оркестрів – повернулися на рідну землю. Протягом наступних років процес вороття до батьківського краю стихився, хоч і тривав ще п'ять років.

У публічних заявах українці з різних кінців світу стверджували, що з постановом суверенної Української держави в них почало зникати болісне почуття меншовартості, адже досі наша етнічна громада була діаспорою бездержавного народу. Тоді ж виникла нагальна потреба єднання з Україною, виконання своєї почесної місії – ознайомлення світу з історією та сучасним буттям історичної Батьківщини, її духовними скарбами. Про це йшлося в січні та серпні 1992 року в Києві на Конгресі українців незалежних держав колишнього СРСР та першому Всесвітньому форумі українців. Ці велелюдні зібрання сприяли консолідуванню українських громад, а надто в новостворених державах, налагодженню співпраці з Україною, усвідомленню того, що вони відтепер не самотні в іншомовних світах, посиленню розуміння доцільності комунікування з місцевими владними структурами та гуртування в громадських організаціях із метою задоволення своїх національно-культурних потреб.

На цих форумах, як і на подальших, промовці запевняли, що діаспора будує свою Україну позаматериковою, накопичує великий життєвий досвід у всіх сферах – політиці, економіці, культурі й освіті. Уперше за всю історію існування закордонна громада – українці пострадянського простору та представники діаспорянських організацій Заходу – уклали конкретні домовленості про співпрацю й допомогу з боку американських, західно-європейських, австралійських інституцій задля відродження українського громадського життя в колишніх радянських республіках. Цьому сприяв СКУ, керівники якого регулярно зустрічаються з українськими громадами в нових незалежних державах, ведуть перемовини з тамтешніми владними інституціями щодо забезпечення національно-культурних потреб представників українських етнічних груп і всіляко їм допомагають.

У середині 1992 року українських громадських організацій у різних регіонах Росії, Казахстану, Білорусі, країнах Балтії було вже понад 90. Нині від Калінінграда до Камчатки, од Архангельська до Душанбе діє понад 300 об'єднань українства, зокрема аматорські художні колективи, суботні та недільні школи, і все це – в умовах мінімальної підтримки урядів країн проживання та непостійної допомоги з боку України. Водночас в офіційному Києві не відчують од них, за окремими винятками, активної політичної підтримки в реалізуванні національних інтересів нашої держави. Ці організації ще не збагатилися досвідом лобювання, тими зв'язками з владою, що їх має більшість діаспорних об'єднань на Заході та в східно-європейських країнах.

Представники українських спільнот на пострадянському просторі є прибічниками різних підходів до розв'язання питань задоволення своїх суспільних запитів. Більшість вважає, що їм мають більше сприяти Україна та громади на Заході; інші дотримуються думки, що уряди держав проживання мусять допомагати їм зберігати національну ідентичність як повноправним громадянам і платникам податків.

Між етнічними об'єднаннями й органами влади здебільшого панують толерантні відносини. Винятком є Російська Федерація. Через ушанування річниць Голодомору як геноциду українського народу, виявлену літературу про історію України та інші вигадані причини Кремль, порушивши своє законодавство щодо національних меншин, ліквідував 2011 року Федеральну національно-культурну автономію українців Росії, згодом примусив припинити діяльність Об'єднання українців Росії, а 2018 року зачинив Бібліотеку української літератури в Москві, що належала до структури столичного уряду. 2020 року Омський обласний суд ухвалив рішення ліквідувати регіональну громадську організацію «Сибірський центр української культури “Сірий клин”». Дискримінаційні акції різко засудили офіційний Київ і діаспорні об'єднання.

Нині українські організації в РФ обмежують свою діяльність культурно-мистецькими заходами. До того ж вони перебувають під пильним наглядом органів державної безпеки. Там провадять жорстку пропаганду, спрямовану на відривання української громади від України. Влада підтримує підконтрольні їй «земляцтва» як інструмент російської гібридної війни проти України. Один із кремлівських «землячків», виходець із Кіровоградщини, у квітні цього року відверто та публічно погрожував Україні війною. Загалом етнічні українці в Росії перебувають за крок од цілковитої втрати національної ідентичності.

Що ж до великої української громади на Заході, яку було умовно поділено на «симпатиків» України, «нейтралів» і ворогів тодішнього режиму на історичній Батьківщині, то після серпня 1991 року вона втратила свою основну місію носія національної ідеї, борця за відновлення незалежної української держави. Її поступово перебудували під оновлену функцію – відстоювання національних інтересів України, подальшого розвитку обопільних усебічних зв'язків. За висловом мого доброго приятеля з Нью-Йорка Євгена Стахіва (1918–2014 рр.), його рідна діаспора «отримала нові широкі крила і знає, куди летіти далі».

Західна українська спільнота, яка завжди вирізнялася особливою чутливістю до всього того, що відбувається на предковичній землі, і доброго, і поганого, за роки незалежності України збагатилася впевненістю у своїх діях, морально зміцніла, посилила вплив на уряди країн проживання, розширила зв'язки з владними інституціями. Це передусім стосується громад у Канаді та США. В інших державах, зокрема в східноєвропейських, азійських та африканських (найбільше – африканських), така співпраця є незначною або її немає зовсім. У Польщі, Румунії, Хорватії, Чехії, Угорщині та деяких інших країнах уряди допомагають тамтешнім етнічним групам проводити численні культурні та мистецькі заходи. Українці в Хорватії та Угорщині домоглися визнання їх корінним населенням.

За роки відновленої української незалежності в різноманітних закапелках світу постали новітні діаспори нашого етносу. Наприклад, у Португалії, Італії та Іспанії їх здебільшого утворюють трудові мігранти, більшість яких зберегли громадянство України й об'єдналися в громадські організації задля збереження народних звичаїв, традицій, рідної мови в іноетнічному етнокультурному середовищі. Тамтешні українці започаткували видання часописів, відкрили суботні та недільні школи, створили мистецькі самодіяльні колективи, налагодили співпрацю з органами влади для захисту своїх соціальних прав.

У низці країн Африки живуть переважно представниці «шлюбної» еміграції. Вони створили українські жіночі спілки-клуби. Деякі такі невеличкі об'єднання складаються з вихідців із республік колишнього СРСР.

Закордонні українці – найбільше на Заході – роблять суттєвий внесок у розвій освіти, науки, культури, мистецтва, літератури як свого етносу, так і тих народів, інтегральною частиною яких вони стали, водночас старанно зберігаючи національну ідентичність.

За три десятиліття світова українська громада остаточно не виликувалася від своєї хронічної недуги – недружності, яка часто панує в межах однієї чи кількох споріднених організацій. Ця хвороба властива й новітнім громадським об'єднанням, наприклад, в Іспанії та Португалії, керівники яких не завжди здатні поділити владу. У цьому контексті наведу фрагмент з аналітичної статті Василя Маркуся: «Кожна група чи навіть окремі одиниці мають своє поняття єдності, а при цьому часто практикуємо вибуялий індивідуалізм [...] Компроміс – це не наша ментальність і поведінка. Звідси розбиття організацій, партій, церков, ексклюзивізм, культ одних лідерів й анатема інших» [22]. Така оцінка, оприлюднена чверть століття тому, досі актуальна. Нині в українському середовищі на Заході чимало неузгодженості між старшими й молодшими поколіннями, «старими» та новими іммігрантами. Значний відсоток українців у різних регіонах світу не бере участі в діяльності організацій діаспори [23]. Серед визначальних причин такого становища є невпинна й невідворотна асиміляція, яку, до того ж, стимулюють розчарування сучасними реаліями в Україні, брак суттєвих успіхів в економіці, скочування країни до рівня посередніх держав. Діти від змішаних шлюбів уже не мають такого потужного емоційно-етнічного зв'язку з Україною. Деякій частині українських новітніх іммігрантів притаманне налаштування на суто ділову діяльність.

Українська діаспорна родина є неоднорідною за своїм політичним світоглядом, соціально-економічним станом, культурно-освітнім розвитком, рівнем національної самосвідомості, ступенем інтегрованості в суспільства країн проживання. Іноземні громадяни українського походження мають і різний менталітет, навіть у межах однієї території поселення. Але попри всі ці відмінності закордонна гілка нашого етносу впродовж років незалежності України щедро родить прагнення до єднання з історичною Батьківщиною, є її своєрідним форпостом у куточках світу, по змозі сприяє забезпеченню позитивного міжнародного іміджу нашої держави, економічної, культурної та інформаційної присутності у світовому просторі.

Українство поза Україною ніколи не втрачало почуття нерозривної спорідненості з прабатьківською землею. Діаспора на Заході повсякчас надавала нам посильну поміч – збирала кошти для голодних, сімей політв'язнів, заради перемоги над нацизмом, на підтримку борців проти тоталітаризму в СРСР. Загальновідомі факти великих обсягів гуманітарної допомоги від діаспори, спрямованої на подолання в Україні наслідків Чорнобильської катастрофи. Наприклад, у США із цією метою українці створили спеціальні фонди.

Деякі з них діють і досі. Коли свого часу нищівна повинь спричинила руйнування в Закарпатті, то українські церкви, товариства в Сербії та Чорногорії, Австралії, Великій Британії, Латвії, Німеччині, Угорщині та інших країнах організували гуманітарні вантажі. Після серпня 1991 року масштаби діаспорної допомоги значно розширилися. У грудні того ж року Світовий конгрес вільних українців спільно з Українською світовою фундацією оголосив про створення Фонду відбудови України. Відтоді СКВУ-СКУ – один із послідовних лобістів національних інтересів України на міжнародній арені.

1993 року, приміром, українська громада в США започаткувала Фонд підтримки дипломатичних представництв України в цій державі, який зібрав близько 920 тис. дол. для придбання будинку Генерального консульства України в Нью-Йорку. Діаспора також допомогла облаштувати наші посольства й консульства в Аргентині, Великій Британії, Канаді, Шотландії, частково в Чикаго та Відні.

Від 1993 року українські громади в США й Австралії, де проходили всесвітні Універсиади, зимові та літні Олімпійські ігри, витрачали мільйони доларів, своїм коштом та на видатки залучених спонсорів закуповуючи для збірних команд України приладдя, забезпечуючи транспорт, орендуючи місця для їхніх тренувань [24].

На початку 90-х років українські банки та інші фінансові установи Північної Америки активно співпрацювали з історичною Батьківщиною. Під впливом громад західні комерційні компанії ініціювали вкладання інвестиційного капіталу в Україну. Проте через повільність і непослідовність проведення економічних реформ та недолуге законодавство українські бізнесмени на Заході відчутно скоротили свою участь у розбудовуванні вітчизняної економіки.

Українські громадські інституції Бельгії, Великої Британії, Канади, США та інших держав не зменшують обсягів своєї благодійної діяльності на користь України.

Останніми роками українська спільнота в більшості держав (за винятком тих, чиї уряди симпатизують РФ або дотримуються нейтралітету, що призводить до пасивності тамтешніх громад) різко засуджує російську агресію проти нашої країни та вимагає того ж і від владних структур, надає поміч у реабілітуванні наших поранених військовослужбовців, систематично допомагає вітчизняним медикам у боротьбі з пандемією COVID-19, постачає діагностичну апаратуру та захисну амуніцію. Найактивніші – українські організації Канади й США. Перелік таких акцій заради задоволення багатьох актуальних потреб України, що їх ініціює діаспора, міг би скласти не один фоліант.

СКУ та найбільші українські об'єднання в Канаді й США трохи впливають на офіційну політику своїх урядів щодо захисту національних інтересів

України. Однак ці лобістські дії поки що не приносять бажаних для нас результатів, адже все залежить не від ширих бажань представників діаспорних організацій, а від їхніх можливостей. На жаль, далеко не скрізь в українському закордонні створено атмосферу публічної підтримки зовнішньої та внутрішньої політики України й протидії критиці нашої держави.

Українські часописи в Канаді, США, деяких країнах Європи публікують об'єктивну інформацію про Україну. Там толерантно розповідають про реалії життя на історичній Батьківщині. Деякі газети канадських українців містять більше матеріалів на цю тематику, ніж про буття власної громади. У деяких засобах масової інформації, що їх видають представники «четвертої хвилі» еміграції в США, акцентовано увагу на суцільних негараздах у країні, яку вони начебто нещодавно полишили.

У закордонному українському середовищі ейфорію після першого десятиліття відновленої незалежності заступає зневіра, пов'язана насамперед із тим, що швидких успіхів в економіці та внутрішній політиці там більше не очікують. Але така реакція не заважає етнічній спільноті підтримувати Україну й далі.

30-ліття відновленої незалежності позначено помітним послабленням двобічного руху на «мосту» між Україною та діаспорою. Ще 2006 року, виступаючи на міжнародній науковій конференції у Львові, наш уславлений дипломат, Міністр закордонних справ України із серпня 1994 до квітня 1998 року Геннадій Удовенко (1931–2013 рр.), тоді голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин сказав: «Як не прикро про це визнавати, але за роки незалежності відчутно скоротилися зв'язки нашої країни із закордонним українством. Закордонні українці втратили інтерес до співробітництва з Україною, який був характерним наприкінці 80-х та на початку 90-х років. Все більше виявляються ознаки певного розчарування, пов'язані з повільними темпами розбудови та розвитку нашої держави, фактичної неспроможності України надавати належну підтримку українському загалу за її межами» [25]. Геннадій Йосипович мав моральне право порівнювати й оцінювати рівень таких відносин. У нього був великий досвід приятного спілкування з українцями у США, Польщі та інших країнах. Його й досі згадують добрим словом в українському закордонні як дипломата з високим авторитетом.

Співпрацю з діаспорою в Україні нині опікується Міністерство закордонних справ, де діє Управління закордонного українства та гуманітарного співробітництва, Міністерство культури та інформаційної політики, Міністерство освіти й науки, ще кілька центральних виконавчих структур, деякі громадські організації та навчальні заклади. МЗС створило в різних країнах кілька десятків культурно-інформаційних центрів, які в межах своєї

компетенції сприяють задоволенню національно-культурних та інших запитів громад. Дипломатичні представництва України безпосередньо контактують із представниками українських етнічних груп. Дипломати беруть участь у численних заходах, зокрема в з'їздах організацій, урочистостях на вшанування пам'ятних дат історії України.

Із багатьма державами Україна уклала двосторонні угоди про забезпечення прав і потреб національних меншин (етнічних груп), утім інші сторони не завжди вповні їх виконують.

Водночас вітчизняна політика щодо діаспори не є системною, цілеспрямованою і адекватною, не відповідає потенціалу закордонного українства, який у нас досконало не вивчено. Досі не розроблено дієвих національних механізмів обопільної співпраці з ним, не запозичено досвіду взаємодії європейських країн зі своїми етнічними групами в закордонні, зокрема в аспекті фінансування відповідних громадських організацій.

1996 року світова українська діаспора зі сподіванням сприйняла появу в Конституції України 12-ї статті: «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за її межами держави». «Нас не забудуть», – писали в заокеанських українськомовних часописах. Значно пізніше було ухвалено два законодавчих акти, що закріплювали правовий статус закордонних українців, а також Національну концепцію співпраці із закордонними українцями, затверджену Указом Президента. За роки незалежності МЗС розробило п'ять відповідних державних програм, які було реалізовано на вкрай незадовільному рівні через брак повноцінного фінансування. Якщо покласти на умовні терези обсяги численних документів з обіцянками офіційних осіб під час велелюдних зібрань світового українства в Києві та обсяги їхньої реалізації, то переважають стоси паперів.

У листопаді 2020 року Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба за допомогою відеозв'язку провів із президентом СКУ Павлом Гродом розмову про оновлення державної політики щодо закордонного українства. Міністр запевнив у незмінності пріоритетів МЗС у взаємодії зі СКУ та всіма закордонними українцями, серед яких, зокрема, підтримання їхніх прав, освіти, популяризування української мови. Співрозмовники погодилися, що МЗС і СКУ готові втілювати проекти в освітянській, гуманітарній, інвестиційній та економічній сферах [26].

Наші земляки та їхні нащадки в різних країнах здебільшого з повним розумінням ставляться до непростой ситуації у зболеній Україні. Вони зичать нашій державі вистояти й подальшого розвою. Уже зазначений тут Євген Стахів на сторінках своєї книжки «Останній молодогвардієць» залишив Україні своєрідний заповіт: «Я дуже хотів би бачити майбутню Україну, в якій би панували демократія і національний інтерес. Тоді ми були б

цікаві для Європи [...] Україна у своєму поході до Європи повинна зберегти свою національну ідею, національні інтереси українського народу» [27].

P.S. У серпні 2021 року делегація СКУ взяла участь в урочистостях у Києві, присвячених 30-й річниці відновлення незалежності України, і провела перемовини з МЗС щодо розвитку подальшої співпраці.

У вересні 2021-го СКУ звернувся до Верховного комісара ООН із прав людини через переслідування українців у Російській Федерації.

1. Коцюбинський М. Хо (Ранок у лісі) // Українська література: електронна бібліотека. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/k/kotsyubinskij-mikhajlo/306-mikhajlo-kotsyubinskij-kho-ranok-u-lisi?showall=1>
2. Українська політична еміграція 1919–1945. Документи і матеріали. К.: Парламентське видавництво, 2008. С. 5.
3. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення. К., 2007. С. 59–60.
4. Плав'юк М. Роль Державного Центру УНР в екзилі у відродженні Української державності // У майбутнє – в ім'я України: матеріали III Всесвітнього форуму українців. К., 2001. С. 307.
5. Недужко Ю. Державний Центр УНР в екзилі в контексті міжнародних відносин кінця 40-х – початку 60-х років XX століття // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: збірник доповідей на Першій міжнародній конференції. Львів, 2006. С. 61.
6. Прокоп М. Напередодні незалежної України. Нью-Йорк, 1993. С. 8, 59.
7. Недужко Ю. Українська діаспора США в боротьбі за демократію та державну незалежність України (середина 40-х – кінець 60-х рр. XX ст.) // Україна в нас єдина: матеріали засідань наукових секцій IV Всесвітнього форуму українців. К., 2007. С. 214.
8. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Львів: Свічадо, 2002. С. 694.
9. Прокоп М. Зазначена праця. С. 406, 407, 410, 411.
10. Драч І. Від Форуму до Форуму. К., 2006. С. 29.
11. Лазебник С. Роман з діаспорою. К.: Істина, 2012. С. 75, 76.
12. Сергійчук В. Зазначена праця. С. 700.
13. Лазебник С. Роман з діаспорою. С. 76.
14. Олеськів В. Становище організованого націоналістичного руху в західному світі. Проблеми і завдання // Матеріали першого збору Конгресу українських націоналістів. К., 1995. С. 40.
15. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення. С. 89.
16. Лазебник С. Роман з діаспорою. С. 116–117.
17. Кучма Л. Українська держава – це наша велика єднальна сила // У майбутнє – в ім'я України: матеріали III Всесвітнього форуму українців. К., 2001. С. 24.
18. Лазебник С. Роман з діаспорою. С. 152.
19. Рахманний Р. Роздуми про Україну. К.: Просвіта, 1997. С. 370, 363.
20. Коновець О. Українська еміграція в США: історія і сучасні реалії // У майбутнє – в ім'я України: матеріали III Всесвітнього форуму українців. С. 164.
21. Лазебник С. Люди українського закордоння. К.: Істина, 2016. С. 19–26.
22. Лазебник С. Закордонне українство: витоки та сьогодення. С. 89–90.
23. Там само. С.100.
24. Лозинський А. Україна й діаспора – взаємна допомога і захист // У майбутнє – в ім'я України: матеріали III Всесвітнього форуму українців. С. 35.
25. Удовенко Г. В ім'я України: збудуємо українську державу в Україні // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: збірник доповідей на Першій міжнародній конференції. С. 17.
26. Дмитро Кулеба та Павло Грод обговорили оновлення державної політики України щодо закордонного українства // Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-ta-pavlo-grod-obgovorili-onovlennya-derzhavnoi-politiki-ukrayini-shchodo-zakordonnogo-ukrayinstva>
27. Стахів Є. Останній молодогвардієць. К., 2004. С. 488.

Stanislav LAZEBNYK,
*Envoy Extraordinary and Plenipotentiary,
Member of the National Union of Journalists of Ukraine*

UKRAINE'S INDEPENDENCE IN THE DESTINY OF UKRAINIANS ABROAD

Abstract. The article analyses the peculiarities of ethnic and cultural relations between Ukraine and its diaspora in the 20th–21st centuries. The first part of the text outlines the beginning of relations between Ukraine and the foreign Ukrainian community, which started with the formation of the Ukrainian People's Republic (UPR) and the emergence of Ukrainian non-governmental organisations in the post-Soviet space that helped to spread information about the country. The article deals with the long-term struggle of Ukrainian immigrants in the West for the restoration of independent Ukraine and joyful reception by all foreign Ukrainians of the Act of Declaration of Independence of Ukraine. It is revealed that the relations between Ukraine and the diaspora before and after Ukraine gained independence are fundamentally different.

The author deals with the conflict of views among foreign Ukrainians on the support of already independent Ukraine. Moreover, the article describes the ethnic and cultural changes that took place following the dissolution of the USSR and the new problems that confronted Ukraine at a crucial juncture of its development. The author also mentions and analyses the problem of Ukrainians renouncing their own roots. Besides, the material proposed describes the abundant growth of the foreign branch of the Ukrainian ethnic group in the world and briefly analyses the current existence of the diaspora. The domestic experience of the implementation of Ukraine's state policy towards foreign Ukrainians is examined separately.

It is concluded that in the geopolitical conditions of the 21st century the diaspora, though often lacking coherence and consent between 'old' and 'new' generations, is increasingly becoming an agent of public diplomacy, which can not only strengthen bilateral relations between countries but also improve the international image of Ukraine in different parts of the globe that have become their new homes.

Keywords: independence of Ukraine, Ukrainian diaspora, assistance of overseas Ukrainians to Ukraine, state policy of Ukraine towards foreign Ukrainians.

Микола КУЛІНІЧ,
*Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Австралії*

УКРАЇНА Й АВСТРАЛІЯ: НОВІ ГОРИЗОНТИ СПІВПРАЦІ

Передусім хочу подякувати за надану можливість у шанованому фаховому виданні «Україна дипломатична» поділитися думками про велику й унікальну Австралію, розповісти про розвиток її взаємовідносин з Україною. Попри географічну віддаленість від України і Європи, ця країна-континент (6-та за площею у світі) із потужною економікою та невичерпними ресурсами – світовий і регіональний лідер. Австралія є членкинею елітної групи «Велика двадцятка» й міжурядового форуму «Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво». Це єдина держава, економіка якої впродовж 28 «доковідних» років зростала. Нині вона посідає тринадцяте місце серед економік світу, перше – за обсягом видобутку залізної руди, друге – експорту м'ясної продукції, четверте – цукру та винної продукції, десяте – зернових. Загалом Австралія – одна з найбільш інтегрованих у світову економічну систему країн, частка якої в глобальній торгівлі невининно зростає. Варто зазначити й про унікальні природні умови Австралії, адже до 70% австралійської флори та фауни є ендемічними, тобто властивими тільки цьому континенту.

На жаль, упродовж тривалого часу Австралія була для України дещо екзотичною країною, а значна географічна відстань ускладнювала взаємодію в економічній і навіть політичній сферах. Лише зі зростанням популярності азійсько-тихоокеанського вектора в зовнішній політиці України австралійський напрямок набув динамізму – насамперед через великий потенціал нарощення торговельно-інвестиційного сегмента, розвиток співпраці в галузі нових технологій і туризму.

Посольство України в Австралії було відкрито 2003 року через реорганізацію Генерального консульства України в Сідней в дипломатичне пред-

ставництво в Канберрі. За майже 20-річний відтинок часу українське диппредставництво зуміло закласти підвалини добрих відносин між країнами. Рівень політичного діалогу та взаємодії між Україною і Австралією, надто протягом останніх семи років, свідчить про конструктивну співпрацю в розв'язанні сучасних проблем. Передусім Австралія послідовно підтримує територіальну цілісність і непорушність кордонів України, плідно взаємодіє в міжнародних організаціях, зокрема в ООН, стосовно забезпечення прав людини. При розгляді найважливіших питань порядку денного ООН наші держави виступають із близьких, часом навіть ідентичних позицій. Австралія підтримує резолюції щодо Криму, крім того, вона є співавторкою більшості з них. Це єдина країна в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яка впровадила санкції проти Росії на три роки, а у вересні минулого року вдруге подовжила їх проти фізичних і юридичних осіб РФ. До цього доклала зусиль також українська дипломатична місія в Канберрі.

Окремо слід відзначити співпрацю в межах діяльності Спільної слідчої групи з розслідування причин катастрофи рейсу МН-17, жертвами якої стали 39 громадян Австралії. Наші країни рішуче налаштовані розкрити цей злочин, аби притягнути до відповідальності винних у збитті пасажирського «боїнга» авіаліній Малайзії.

Пандемія COVID-19 стала драматичним випробуванням не тільки стійкості економік і соціальної сфери Австралії та України, а й продемонструвала твердість національного характеру та життєздатність обох країн.

Для Австралії, як і більшості країн світу, коронавірусна криза стала справжньою перевіркою на ефективність реалізації урядової політики в економічній сфері: протиепідеміологічні обмеження, а також скорочення ділової активності поміж її головних торговельних партнерів, а отже, і зниження попиту на австралійську продукцію на зовнішніх ринках, зумовили істотне уповільнення економічного розвитку та зростання показників безробіття. Додатковим негативним чинником, який вплинув на економічну ситуацію 2020 року в Австралії, стало суттєве загострення протистояння країни з головним торговельним партнером – КНР. Влада Китаю ввела торговельні обмеження та підвищення митних тарифів щодо низки категорій традиційного австралійського експорту (вугілля, ячменю, винної продукції, яловичини, деревини тощо), унаслідок чого відповідним секторам економіки Австралії загрожувала кризова ситуація. Усі ці чинники спричинили першу за 28 років рецесію в країні (наприклад, у третьому кварталі темп економічного розвитку скоротився на 7%).

Проте за підсумками першого півріччя 2021 року економіку країни було цілковито відновлено, і темп її зростання перевищує показник, зафіксований до початку пандемії. За оцінкою Резервного банку Австралії, 2021 року очікують зростання ВВП на 4,75% – один із найкращих

показників серед високорозвинених країн світу. Стабільність економіки Австралії та прогнозованість подальшого її розвитку відображено у високому кредитному рейтингу країни за версіями провідних рейтингових агентств світу, який залишається на найвищому рівні («AAA»).

Варто зауважити, що економіка Австралії надзвичайно інтегрована у світову економічну систему, а надто в частині Азійсько-Тихоокеанського регіону. Головними торговельними партнерами країни є Китай, Японія, США, Південна Корея, Велика Британія та Індія. Протягом останніх років збережено профіцит зовнішньої торгівлі, а у 2020 фінансовому році її загальний обсяг перевищив 873 млрд австрал. дол. (із них 474 млрд – експорт). Головними статтями австралійського експорту залишаються сировинна продукція, як-от залізна руда, вугілля, яловичина, а також освітні й туристичні послуги. Серед основних статей австралійського імпорту слід виокремити продукти нафтоперероблення, транспортні засоби, телекомунікаційне й медичне обладнання та фармацевтичну продукцію.

Важливою специфікою урядової політики в торговельно-економічній сфері є активна робота, спрямована на забезпечення доступу національним товаровиробникам до зовнішніх ринків. Зокрема, наразі Австралія уклала 15 угод про вільну торгівлю, що надає доступ до ринків 24 країн. Триває підготовка до укладення відповідних угод із Європейським Союзом і Великою Британією.

Слід виокремити кілька чинників, що позитивно вплинули на стабілізацію та відновлення економічного зростання країни. Передусім ідеться про оперативне розроблення й упровадження пакета економічних стимулів і фінансового підтримання національного бізнесу та громадян країни з метою стабілізування економічної ситуації в умовах пандемії. Загальний обсяг урядового пакета фінансової допомоги становив близько 311 млрд австрал. дол. і складався із цілого спектра напрямів фінансово-економічних стимулів. До нього входили й програми фінансового підтримання окремих категорій населення, і фінансування масштабних інфраструктурних проєктів. Іншим важливим чинником стало зростання споживчого попиту й ділової активності в усій країні, насамперед у видобувній промисловості та будівництві. Сприяло цьому безпрецедентне зниження

Церемонія вручення Вірчих грамот Генерал-губернатору Австралії в Канберрі, 2015 рік

The presentation of credentials to the Governor-General of Australia. Canberra, 2015

з боку Резервного банку Австралії відсоткової ставки до рівня 0,1%, а також збільшення внутрішніх інвестицій од приватного сектора країни. Крім того, вагому роль в економічному відновленні країни відіграло поступове нарощення попиту на зовнішніх ринках на сировинну номенклатуру австралійського експорту (мінеральні ресурси й агропромислову продукцію), темп зростання якого станом на квітень 2021 року становив близько 3%. Додаткового імпульсу збільшенню експортного постачання австралійської продукції на зовнішні ринки упродовж першої половини 2021 року надало незначне зниження курсу національної валюти Австралії щодо валюти торговельних партнерів.

Треба виокремити й роль австралійського бізнесу, який за умови торговельних обмежень з боку Китаю зміг оперативно переорієнтуватися на експорт до інших ринків.

Ситуація, що виникла, стимулює австралійських товаровиробників шукати нових торговельних партнерів, створюючи сприятливі умови для розширення співпраці між Україною і Австралією в економічній сфері.

Підтвердженням цього є активне зростання обсягів двосторонньої торгівлі товарами між Україною й Австралією. Зокрема, дані Державної служби статистики України вказують на те, що за перший квартал 2021 року обсяг торгівлі між цими країнами становив 27,7 млн дол. США. Експорт товарів з України до Австралії сягнув 12,4 млн дол. США (зріс на 70%), тоді як імпорт австралійської продукції в Україну – 15,3 млн дол. США (збільшився на 417%). Головними статтями українського товарного експорту до Австралії стали продукція металургійної і машинобудівної промисловості, а також морські та річкові судна, вироби з пластмаси, жири й олії тваринного і рослинного походження. Натомість номенклатура імпорту до України вміщала мінеральні палива, машинобудівну та фармацевтичну продукцію, оптичні прилади, вовну, коштовне каміння, папір і картон.

Водночас обсяг двосторонньої торгівлі послугами за підсумками першого кварталу 2021 року становив 3,1 млн дол. США, з яких 2,5 млн припало на експорт (зростання на 35%) і 0,6 млн – на імпорт (зростання на 62%). З-поміж усіх категорій послуг двосторонньої торгівлі слід виокремити транспортні, туристичні й телекомунікаційні.

Попри нинішню помірність і сконцентрованість обсягу австралійських інвестицій у традиційних секторах економіки (виробництві промислової продукції, торгівлі, банківських і страхових послугах), спостерігаємо чималий потенціал до суттєвого нарощення присутності австралійського бізнесу на українському ринку. Скажімо, помітним є зацікавлення потужних австралійських компаній у приватизації державних підприємств гірничодобувної, хімічної та машинобудівної галузей української економіки.

Укладений 18 січня 2021 року Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України (ДКА) й австралійською компанією «Cosmovision Global Corporation PTY LTD» уможливорює розширення двосторонньої взаємодії в космічній галузі. Документ передбачає співпрацю між ДКА й австралійською компанією з метою реалізування за інвестиційні кошти спільного проекту – будівництва космодрому на півострові Кейп-Йорк (штат Квінсленд). Для виведення на орбіту державних і комерційних космічних апаратів виробництва України, Австралії та інших країн будуть використовувати українські ракетonoсії серії «Зеніт-Австралія» – модифікацію «Зеніту», який виготовляють у ДП «Виробниче об'єднання “Південний машинобудівний завод імені О.М. Макарова”» (Україна). Реалізування цього меморандуму також передбачає підписання міжурядової угоди про співробітництво між ДКА й Австралійським космічним агентством.

Ще одним перспективним напрямом є сфера інформаційних технологій і телекомунікацій, у якій уже успішно втілюють спільні проекти. Це підтверджує проведений 12 травня 2021 року в місті Сідней за ініціативи компанії «LQD Technology» та підтримання українського посольства інвестиційний семінар щодо залучення австралійських інвестицій в ІТ-галузь України. Його учасниками стали тамтешні урядовці, науковці, представники бізнесу й експертного середовища, а також української діаспори. Австралійська компанія «LQD Technology» активно зростає в Україні завдяки кваліфікованому місцевому персоналу й стабільному збільшенню замовлень

Презентація ІТ-потенціалу України для австралійських бізнесменів у Сідней, 2021 рік

A presentation on Ukraine's IT capabilities for Australian business people in Sydney, 2021

од потужних іноземних компаній. Проведення цього заходу вказує на подальше зацікавлення з боку австралійських інвесторів започаткуванням нових проектів в українській ІТ-галузі, зокрема можливістю долучитися й до тих, які за участю українських компаній уже успішно реалізують.

Важливим чинником, що сприятиме розширенню двосторонньої співпраці в торговельно-економічній сфері, стане входження України до Генералізованої системи преференцій Австралії, що уможливить застосування пільгових митних тарифів до експортованої української продукції на австралійський ринок. Наразі посольство спільно з Українсько-австралійською бізнес-радою та Українсько-австралійською торгово-промисловою палатою продовжують роботу з Урядом Австралії та місцевою бізнес-спільнотою щодо позитивного розв'язання цього питання.

Що ж до розвитку двосторонньої культурно-гуманітарної взаємодії між нашими країнами, то треба зазначити про проведення щорічних заходів, приурочених до відзначення Дня Незалежності України, Дня Соборності України, Дня Героїв Небесної Сотні та Дня пам'яті жертв голодоморів. Посольство також регулярно організовує конкурси малюнка, присвячені, наприклад, творчості українських письменників і поетів чи зображенню українських традицій. До речі, саме малюнок українських школярок сестер Софії та Стефанії Мандзій із Сіднея переміг на Міжнародному художньому конкурсі для дітей української діаспори – «Де я – там мій прапор».

2020 року я брав участь в урочистостях з нагоди 70-ліття поселення українців у штаті Тасманія, у межах яких було проведено фестиваль української культури та презентацію книги про українську громаду Тасманії.

Свічка пам'яті на заході з ушанування жертв Голодомору 1932–1933 років, у присутності свідків тих подій. Сідней, 2018 рік

A memorial candle at an event commemorating victims of the 1932–33 Holodomor with its witnesses. Sydney, 2018

За сприяння посольства торік у Домі української молоді в Сіднеї було організовано фестиваль українського кіно.

Діти українських шкіл Австралії долучилися до Всеукраїнського диктанту національної єдності, відзначення національних і релігійних свят, проведення відкритих уроків із нагоди 100-ліття Української революції 1917–1921 рр., пам'яті Революції гідності, Дня пам'яті та примирення.

За підтримання дипустанови українська громада Австралії 2020 року видала книгу «Ukraine Downunder».

Вияв солідарності з українським народом символізує ухвалення у Федеральному парламенті Австралії заяви Сенату щодо вшанування жертв Голодомору в Україні 1932–33 рр.

Крім того, я є постійним учасником однієї з передач телеканалу «UATV», яку транслюють в ефірі австралійської державної медіакорпорації «SBS». Дієву співпрацю ми налагодили з провідними австралійськими ЗМІ, як-от «SBS», «ABC», «Sydney Morning Herald», «Canberra Times», «9 News», що дозволяє ефективно протидіяти спробам поширення російської дезінформації. Триває кооперація з українськими ЗМІ, які не тільки публікують матеріали про українсько-австралійську взаємодію, а й надають трибуну для коментарів представникам української громади.

Молодь української діаспори активно долучилася до участі в проєкті «GoCamp» в Україні – освітній волонтерській програмі, що передбачає навчання українських школярів іноземних мов. Дехто з них упродовж року викладає англійську в таких українських школах, як «ThinkGlobal Lviv».

Завдяки активній участі посольства вдалося не лише підвищити рівень заходів, які організовує українська громада, а й започаткувати взаємодію з місцевою владою. Наприклад, після спільного відзначення 70-річчя створення Союзу українок Австралії в місті Ковра на 2020 рік було заплановано проведення тамтешніх днів України. У зв'язку з пандемією цей проєкт відтермінували. А, скажімо, участь у мультикультурному фестивалі «Pako Festa» у Джилонзі сприяла куди більшому підтриманню проєктів української громади з боку місцевої влади.

Зауважу, що культурна дипломатія – один з основних напрямів публічної дипломатії, які визначено у відповідній стратегії Міністерства закордонних справ України. Саме вона надає можливість українським дипломатам популяризувати позитивний імідж України у світі, робити її більш привабливою та цікавою не тільки для органів державної влади, а й для пересічних громадян країни перебування, а також наших колег – дипломатів з інших країн світу. Тому Посольство України в Австралії завжди намагається зробити все можливе для достойного представлення нашої культури.

До участі в культурних заходах охоче долучається й усе жіноцтво посольства – співробітниці, дружини колег і, звичайно ж, потужна українська громада в Австралії.

У березні 2018 року в Національній галереї Австралії, що в Канберрі, з девізом «З Україною в серці» провели перший показ українського вбрання. До речі, тоді, коли австралійці святкують День гармонії.

Це була яскрава подія, що вразила не лише запрошених гостей, а й пересічних відвідувачів галереї, котрі опинилися поряд випадково. Кожен національний костюм супроводжувала розповідь про нашу історію і традиції з демонструванням цікавих елементів – весільного калача, великодньої паски, писанок, жайворонків, ляльок-мотанок, які згодом дарували кожному гостеві.

Подія стала незабутньою ще й тому, що як австралійці, так і гості з інших країн світу та навіть добре обізнані в історії національних костюмів українці дізнавалися невідомі досі подробиці й унікальні регіональні особливості технік виконання вишивки та виготовлення різноманітних аксесуарів. До речі, на заході було презентовано й деякі сімейні реліквії членів української громади Австралії – піонерів, котрі прибули сюди наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років. Тож їм є чим пишатися.

Українська громада є однією з найяскравіших і найбільш впливових спільнот мультикультурного австралійського суспільства. Гармонійно інтегрувавшись у цій країні, вона зуміла зберегти, примножити й збагатити багатонаціональну культуру Австралії українськими традиціями.

З огляду на успіх нашого дебюту 2019 року ми вдруге організували в Національній галереї Австралії свято української культури зі зворушливим девізом «З маминої скарбниці». Однак цього разу вже за участю музикантів фольклорного ансамблю та майстринь традиційної української випічки.

Такі фестивалі посольство планує щороку проводити в різних містах Австралії, де українські громади матимуть змогу представити справжні вишивані сімейні скарби, які зберігають українці Зеленого континенту.

Позаяк святкування Всесвітнього дня вишиванки традиційно розпочинається саме з Австралії, ми робимо все можливе для успішного його проведення.

На жаль, плани «скоригувала» пандемія, і заходи, заплановані на 2020 рік, було скасовано. Утім іноді обмеження можуть відкрити нові можливості. Наприклад, перший український часопис Австралії «Вільна думка», заснований іще 1949 року, оголосив фотоконкурс «Моя вишиванка».

Потреба святкування віртуально лише розширила «географію» задуму, об'єднавши українців із різних міст Австралії, Бельгії, Йорданії, Словенії, Польщі та України, а фотоконкурс не тільки не набув формальності, а й збагатився свіжими ідеями.

З українським жіночим хором «Сущвіття» в Сідней, 2019 рік

The Ukrainian national chorus Sutsvittia in Sydney, 2019

Зважаючи на дуже відповідальне ставлення в Австралії до суворих вимог карантину, обмеження в спілкуванні стало для всіх серйозним випробуванням.

За ініціативи Союзу українських організацій Австралії та за підтримання нашого диппредставництва було створено «Віртуальну виставку мистецтв», почесним патроном якої запропонували стати дружині посла.

Результат перевищив найсміливіші очікування. Ми змогли об'єднатися всупереч складним умовам ізоляції. Завдяки цій чудовій ініціативі вдалося відкрити чимало нових талантів, довідатися про інші види творчості, знайти друзів, із якими не випадало нагоди познайомитися раніше. І, як би парадоксально це не було, та саме в ізоляції ми частіше спілкувались і зі старими, і з новими друзями, з котрими познайомилися онлайн у межах проєкту.

Приємно, що участь у ньому взяли українці не лише Австралії, а й Бельгії, Канади, Сполучених Штатів Америки та ін. Тому проєкт, який об'єднав понад тисячу українців, можна справедливо вважати не тільки всеавстралійським, а міжнародним.

Ба більше, після послаблення карантинних обмежень проєкт не завершився, а перейшов на якісно новий рівень. Відтак цікаві та яскраві проєкти успішно розвиватимуть на новоствореній платформі «Віртуальна виставка мистецтв постлокдауну».

Виникла ідея навіть створити мистецьку онлайн-школу, де охочі матимуть змогу спробувати власні сили у фотографуванні, вишиванні, малюванні, писанкарстві, кулінарії тощо. У межах проекту поміж авторів майстер-класів була й дружина посла.

Наразі готуємо до видання каталог праць, які було презентовано на виставці торік.

За першого ж скасування заборони проводити публічні заходи Посольство України в Австралії спільно з українською громадою Сіднея та Музеєм Українського центру православ'я у квітні 2021 року провели в Канберрі Свято хліба. Презентацію сакральних для українців борошняних виробів було розпочато з розповіді про трипільську культуру й екскурсу в прадавню історію України. Демонстрування та дегустування всіх обрядових хлібів – весняних жайворонків, великодніх пасок, різдвяної калити, весільних короваїв – супроводжувало представлення основних традицій у щорічному життєвому циклі українців.

Таке святкування в Австралії проводили вперше, тож для багатьох присутніх воно стало справжнім відкриттям України, знання про яку ми поширюємо у світі.

Лише за кілька днів інформацію про Свято хліба й світлини в соціальних мережах переглянули майже 100 тисяч людей. Безліч слів подяки залишили австралійці, наші колеги з інших країн світу, а також українці й українські організації з Індії, США, Канади, Казахстану, Ізраїлю, Росії, Італії та України. Тож іноді й м'яка сила може стати доволі потужною.

Отже, бачимо позитивну динаміку зростання взаємодії між Україною і Австралією. Зелений континент стає ближчим до України. У подальшій двосторонній співпраці ще чимало нових горизонтів.

Mykola KULINICH,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
to the Commonwealth of Australia*

UKRAINE AND AUSTRALIA: NEW HORIZONS OF COOPERATION

First and foremost, I would like to thank the esteemed professional publication Diplomatic Ukraine for the opportunity to share my thoughts about the great and unique country, Australia, and tell the readers about the development of relations between this country and Ukraine. The geographical remoteness of Australia from Ukraine and Europe notwithstanding, this country and continent (6th largest in the world) is one of the global and regional leaders with a powerful economy and inexhaustible natural resources. Australia is a member of an elite grouping, the Group of Twenty, and of the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). This is the only country in the world whose economy had grown during 28 pre-pandemic years. The world's 13th largest economy, it holds a firm grip on the first place in terms of iron ore mining, second place in meat exports, fourth place in sugar and wine exports, as well as tenth place in grain exports. All in all, Australia is one of the countries most integrated into the world economic system, with its share in global trade incessantly growing. To this should be added Australia's unique environmental conditions as far as up to 70 percent of Australian flora and fauna is endemic, inherent to this continent alone.

Regrettably, Australia had long been a somewhat exotic country for Ukraine, while the considerable geographic gap had complicated interaction in the economic and even political fields. It was not until very recently that the Australian vector gained some momentum in the context of the rising prominence of the Asia-Pacific region in Ukraine's foreign policy – due to, above all, great potential for boosting trade and investments as well developing cooperation in the field of cutting-edge technologies and tourism.

The Embassy of Ukraine in Australia was opened in 2003 by transforming the Consulate-General of Ukraine in Sydney into a diplomatic mission in Canberra. Over almost 20 years, the Ukrainian diplomatic mission has managed to lay the foundation of a good and multifaceted relationship between the countries. Specifically, the level of political dialogue and interaction between Ukraine and Australia, especially in the last seven years, has been characterised by constructive cooperation in addressing modern issues. Above all, Australia consistently supports Ukraine's territorial integrity and the inviolability of its borders and fruitfully cooperates in international organisations, most notably the UN, in

Інавгурація нового складу парламентської групи дружби «Україна – Австралія» за участю Міністерки закордонних справ Австралії Джулі Бішоп, сенаторки Катрини Білик, маршала авіації, керівника австралійської групи розслідування катастрофи МН-17 Ангуса Г'юстона, Постійного представника Австралії в ООН Гері Квінлана та голови Союзу українських організацій Австралії Стефана Романіва

The inauguration of the newly formed parliamentary friendship group Ukraine-Australia with the participation of Julie Bishop, Minister for Foreign Affairs of Australia, Catryna Bilyk, Senator of the Australian Parliament, Angus Houston, Air Chief Marshal and leader of the Australian group investigating the downing of MH17, Gary Quinlan, Permanent Representative of Australia to the United Nations, and Stefan Romaniv, Chair of the Australian Federation of Ukrainian Organisations

safeguarding human rights. In dealing with the most essential agenda items in the UN, Ukraine and Australia proceed from similar, and sometimes even identical, positions. Australia endorses resolutions regarding Crimea; besides, it has co-sponsored most of them. Australia is the only country in the Asia-Pacific region to impose sanctions against Russia on a three-year basis. In September last year, it also extended, for the second time, sanctions against natural and legal persons from the Russian Federation. This is partly due to the efforts exerted by the Ukrainian diplomatic mission in Canberra.

Particularly noteworthy is our cooperation within the Joint Investigation Team on the MH17 catastrophe, which claimed the lives of 39 Australians. Our countries are determined to follow through on the probe into this crime and hold liable those who perpetrated the downing of the Malaysia Airlines aircraft.

The COVID-19 pandemic not only become a dramatic challenge for the durability of the economies and social welfare in Australia and Ukraine but has also showcased the solidity of the national character and vibrancy of our countries.

For Australia, just as for the majority of other countries in the world, the coronavirus pandemic has become a real test of effectiveness in carrying out state policies in the economic field. The government's anti-epidemiological restrictions, limits on business activity among Australia's major trading partners, and, accordingly, a decline in the demand for Australian products in foreign markets have led to a marked slowdown in economic development and growing unemployment rates. An additional negative factor that affected the economic situation in Australia in 2020 was a serious exacerbation of the country's showdown

with its main trading partner, the PRC. The Chinese government's trade restrictions and increased customs tariffs on a range of traditional Australian export items to China (coal, barley, wine, beef, timber, etc.) threatened to cause a crisis in the relevant sectors of the Australian economy. All of these factors led to Australia's first recession in 28 years (in the third quarter, the decline in the rate of economic growth stood at seven percent).

That being said, after the first six months of 2021, the country's economy completely recovered and the growth rate of the national economy exceeded the level recorded prior to the pandemic. According to the Reserve Bank of Australia, the country's GDP is expected to grow at 4.75 percent in 2021, making it one of the world's best among the advanced economies. The stability of the economic situation in Australia and the predictability of its further development are reflected in the country's high credit score according to leading agencies, which remains at the highest level (AAA).

It bears mentioning that Australia's economy is extremely integrated into the global economic system, particularly in the Asia-Pacific region. The country's top trading partners include China, Japan, the U.S., South Korea, Great Britain, and India. Over the last few years, Australia has seen a surplus in foreign trade. In the fiscal year of 2020, the overall volume of Australia's foreign trade amounted to AUD 873 billion, where exports account for AUD 474 billion. Australia's main export items still include raw materials, such as iron ore, coal, beef, educational and tourist services. The leading items imported to Australia are refined oil products, vehicles, telecommunication equipment, medical equipment, and pharmaceuticals.

An important peculiar feature of governmental policies in the trade and economic field is vigorous work in ensuring access to foreign markets for national manufacturers. Specifically, Australia has currently concluded 15 free trade agreements, giving it access to markets of 24 countries. Work continues on preparing relevant agreements with the European Union and Great Britain.

There should be highlighted several factors which have positively influenced the stabilisation and resumption of the economic growth in the country. The first is the rapid development and introduction of a package of economic stimuli and financial support to national businesses and citizens of the country with a view to stabilising the economic situation in conditions of the pandemic. The overall volume of the governmental financial support package stood at nearly AUD 311 billion and included a whole spectrum of various financial and economic stimuli, both separate financial support programmes for certain segments of the population and funding of large-scale infrastructural projects. Another important factor was an active growth in consumer demand and business activity in the country as a whole, first and foremost, in mining industry and construction, largely fostered by the Reserve Bank's unprecedented reduction in the interest

rate to the level of 0.1 percent as well as growth in internal investment propelled by the country's private sector. What is more, an essential factor of the country's economic rejuvenation was a gradually mounting demand in foreign markets for Australian commodity exports (subsoil assets and agroindustrial products), whose growth rate stood at about three percent as at April 2021. An additional impetus to augmenting Australian exports to foreign markets was given by a minor depreciation of the Australian currency compared to the currencies of its trading partners.

Credit is also due to Australian business, which, at the time when China imposed a range of trade restrictions, was able to promptly reorient itself towards exports to other markets.

Therefore, the current situation incentivises Australian manufacturers to search for new trading partners and creates conducive conditions for expanding cooperation between Ukraine and Australia in the economic sphere.

This is evidenced by a robust growth in the bilateral trade turnover between Ukraine and Australia. In particular, according to the State Statistics Service of Ukraine, after the first quarter of 2021, the trade volume in goods between Ukraine and Australia amounted to \$27.7 million. Ukraine's exports to Australia totalled 12.4 million (a growth of 70 percent), whereas Australian imports into Ukraine stood at \$15.3 million (a growth of 417 percent). Ukraine's major export products destined to Australia included metallurgy and mechanical engineering items, such as sea-going/river vessels, plastic items, as well as animal and vegetable fats and oils. In turn, Ukraine imported subsoil assets, mechanical engineering products, pharmaceuticals, optical devices, wool, gemstones, paper, and cardboard.

That said, the volume of bilateral trade in services after the first quarter of 2021 amounted to \$3.1 million, including \$2.5 million in exports (a growth of 35 percent) and \$0.6 million in imports (a growth of 62 percent). Among the categories of services in bilateral trade, one should mention transport, tourist, and telecommunication services.

Regardless of the fact that currently the volume of Australian investments to Ukraine is primarily concentrated in the traditional sectors of economy (industrial products, trade, bank and insurance services), there is great potential for significantly increasing the presence of Australian businesses in the Ukrainian market. In particular, worthy of mention is considerable interest of Australian companies to the privatisation of state enterprises in the mineral, chemical, and mechanical engineering domains of the Ukrainian economy.

The conclusion on 18 January 2021 of a Memorandum of Understanding between the State Space Agency of Ukraine (SSAU) and the Australian company Cosmovision Global Corporation PTY LTD opens up new opportunities for expanding bilateral cooperation in the space field. The memorandum envisions

collaboration between the SSAU and the Australian firm with a view to carrying out a joint project using investment funds – the construction of a launching site on Cape York Peninsula (Queensland). For bringing to the orbit public and commercial spacecraft manufactured by Ukraine, Australia, and other countries, the project will make use of the Ukrainian missile system Zenit-Australia, a modification of Zenit, produced at the State Enterprise “Production Association Yuzhny Machine-Building Plant” (Ukraine). The fulfilment of the memorandum also envisages the signing of an intergovernmental agreement on cooperation between the SSAU and the Australian Space Agency.

Another prospective direction is the field of information technologies and telecommunications, where joint projects are already successfully underway. Proof of this was the holding of an investment workshop in Sydney on 12 May 2021 with support from the embassy and upon the initiative of the Australian company LQD Technology, devoted to attracting Australian investments to Ukraine’s IT field. The workshop was attended by Australian officials, academia, business people, experts, and the Ukrainian diaspora. LQD Technology is actively growing in Ukraine by virtue of high-qualified local personnel and a steadily increasing number of orders from powerful foreign companies. The holding of the aforementioned event attested to the continued increased interest from Australian investors, both to launching new projects in the domestic IT field and the possibility of being involved into the already successful ongoing projects with the participation of Ukrainian companies.

An essential factor that can foster the expansion of bilateral cooperation in the trade and economic field will be Ukraine’s accession to Australia’s Generalised System of Preferences, which will enable applying preferential customs tariffs to Ukrainian products exported to the Australian market. Currently, the embassy together with the Ukraine-Australia Business Council and the Ukraine-Australia Chamber of Commerce continue working with the Australian government and the local business community to settle the issue in a positive way.

Talking about the development of bilateral cultural and humanitarian cooperation between our countries, it is worth mentioning the annual basis of events devoted to Independence Day of Ukraine, Unity Day of Ukraine, Heroes of the Revolution of Dignity Day, as well as 1932–33 Holodomor Victims Remembrance Day. The embassy also regularly organises painting competitions dedicated to, for instance, the artistic legacy of Ukrainian writers or Ukrainian traditions. By the way, it was the painting of our Ukrainian schoolgirls from Sydney, Sophia and Stephania Mandzii, that won the International Children’s Fine Art Competition of the Ukrainian diaspora, *My Flag Goes Where I Go*.

In 2020, I took part in the celebration marking the 70th anniversary since the settlement of Ukrainians in Tasmania, which featured a festival of Ukrainian culture and the presentation of a book about the Ukrainian community in Tasmania.

Last year, with support from the embassy, the Sydney-based Ukrainian Youth House held a Ukrainian cinema festival.

The children of Australia's Ukrainian schools joined in the All-Ukrainian dictation of National Unity, the celebration of national and religious holidays, the holding of open lessons on the occasion of the 100th anniversary of the Ukrainian Revolution, the Revolution of Dignity, and the Day of Remembrance and Reconciliation.

In 2020, with assistance from the embassy, the Ukrainian community of Australia published the book *Ukraine Downunder*.

An essential symbol manifesting solidarity with the Ukrainian people was the adoption by the Australian Federal Parliament of a Senate statement on commemorating the victims of the 1932–33 Holodomor in Ukraine.

Besides, I regularly take part in a UATV programme broadcast by the SBS, the Australian state media corporation. We have established effective cooperation with Australia's leading media outlets, including the SBS, the ABC, *Sydney Morning Herald*, *The Canberra Times*, 9 News, and others, thus efficiently resisting attempts to spread Russian disinformation. Cooperation continues with the Ukrainian media, which not only publish materials about the Ukrainian-Australian cooperation but also serve as a rostrum for comments of representatives of the Ukrainian community.

Young members of the Ukrainian diaspora have taken an active part in the GOCamp programme in Ukraine, an educational volunteer programme for teaching foreign languages to Ukrainian school children. Part of them annually teach English at Ukrainian schools, such as ThinkGlobal Lviv.

The embassy's close involvement has not only raised the profile of events organised by the Ukrainian community but has also set in motion its cooperation with the local authorities. For instance, the joint celebration of the 70th anniversary since the foundation of the Ukrainian Women's Association in Australia in Cowra has allowed scheduling the celebration of Ukraine Days in Cowra for 2020. Due to the pandemic, the project has been postponed. Nonetheless, the participation in the Pako Festa multi-cultural festival in Geelong has been far more helpful in boosting support for projects of the Ukrainian community on the part of the local authorities.

Let me stress that cultural diplomacy is one of the key areas of public diplomacy, as defined in the relevant strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. It is cultural diplomacy that gives Ukrainian diplomats an opportunity to promote Ukraine's positive image in the world and make it more attractive and truly interesting for both official authorities and ordinary citizens of receiving states, as well as our colleagues – diplomats from other countries. That is why the embassy always endeavours to do everything it can to represent Ukraine's culture with distinction.

Презентація української вишиванки в Національній галереї
Австралії, Канберра, 2018 рік

A presentation of Ukrainian embroidered shirts at the National
Gallery of Australia in Canberra, 2018

The entire women part of the embassy, including employees, wives of colleagues, and, of course, the powerful Ukrainian community, warmly associates itself with cultural events.

The first show of Ukrainian clothing in Canberra under the motto ‘With Ukraine in Heart’ took place at the National Gallery of Australia in March 2018. By the way, that was the day when the locals celebrate Harmony Day.

That was a flamboyant gala show, which impressed not only the invited guests but also the usual visitors of the gallery, who happened to be there. Every set of clothing was accompanied by a tale from our history and our traditions, as well as a demonstration of interesting elements, such as *kalach* (wedding bread), *paska* (Easter cake), *pysanky* (decorated eggs), *zhaivoronky* (larks, traditional biscuits), and *motanky* (rag dolls), which were then presented to each guest.

That first show became an unforgettable event also because both Australians and those arriving from other countries – and even Ukrainians – well-versed in the history of national clothing discovered unknown details and unique regional peculiarities of how embroideries and various accessories are made. What is more, it prompted a presentation of certain family heirlooms owned by members of the Ukrainian community in Australia – the ‘trailblazers’, who arrived here in the late 1940s and early 1950s. Thus, they have much to be proud of.

The Ukrainian community is one of the most vivid and influential associations in the multicultural Australian society, which, despite its harmonious integration, has managed to preserve, multiply, and enrich Australia's multinational culture with Ukrainian traditions.

Given our successful debut, we held a second holiday of Ukrainian culture at the National Gallery of Australia in the following year under a touching motto 'From Mother's Treasury', this time featuring folk ensemble musicians and genuine masters of traditional Ukrainian pastry.

Such festivals were scheduled to be held each year in different cities of Australia where Ukrainian communities could represent genuine treasures of family legacy, preserved by Ukrainians living in the Green Continent.

As far as it is in Australia that the celebration of World Vyshyvanka Day traditionally begins, we do our utmost to ensure that it is held successfully.

Unfortunately, these plans were changed because of the pandemic and the events planned for 2020 were cancelled. Sometimes, however, restrictions can open up new opportunities. For example, the first Ukrainian magazine in Australia titled *Vilna Dumka*, founded as far back as 1949, announced the My Embroidery photo contest.

The need for celebration online has only expanded the geography of the project, uniting Ukrainians from different cities in Australia, Belgium, Jordan, Slovenia, Poland, and Ukraine, and the photo contest has not only become official but has also been enriched with fresh ideas.

Considering the highly responsible approach towards strict quarantine requirements in Australia, limited communication has become a serious challenge for everyone.

At the initiative of the Australian Federation of Ukrainian Organisations and with the support of our embassy, the Virtual Art Exhibition was created, the title of honorary patroness of which was offered to the wife of the ambassador.

The result exceeded the boldest expectations. We managed to unite despite the difficult conditions of isolation. Thanks to this great initiative, it was possible to discover many new talents, learn about other types of creativity, and find friends with whom there had been no chance to meet earlier. Ironical as it may seem, it was during the time of isolation when we more often communicated with old friends and new ones, whom we met online within the project.

It is gratifying that not only Ukrainians from Australia took part in it but also those from Belgium, Canada, the U.S., etc. Therefore, the project, which united more than 1,000 Ukrainians, may fairly be considered not only all-Australian but international.

Moreover, after the weakening of quarantine restrictions, the project was not concluded but moved to a qualitatively new level. Thus, interesting and bright projects will be successfully developed on the new Virtual Exhibition of Post-Lockdown Arts platform.

There was even an idea to create an art school online, where those willing can try their hand at photography, embroidery, drawing, egg painting, cooking, etc. As part of the project, the ambassador's wife was among the authors of masterclasses.

Currently, we are preparing for the publication of a catalogue of works that were presented at the exhibition last year.

Once the ban on holding public events was cancelled, the Embassy of Ukraine in Australia, together with the Ukrainian community of Sydney and the Museum of the Ukrainian Orthodox Centre, held the Festival of Bread in Canberra in April 2021. The presentation of the sacred product for Ukrainians began with a story about the Trypillia culture and an overview of the ancient history of Ukraine. The presentation of the main traditions in the annual Ukrainian life circle was accompanied by the demonstration and tasting of all ceremonial breads: spring zhaivoronok, paska, kalyta (round Christmas flatbread), korovai (traditional wedding bread).

Such a celebration was held in Australia for the first time, so for many of those present it became a real discovery of Ukraine, the knowledge of which we are disseminating throughout the world.

In just a few days, information about the Festival of Bread and photos on social networks scored almost 100,000 views. Australians, our colleagues from other countries of the world, as well as Ukrainians and Ukrainian organisations in India, the U.S., Canada, Kazakhstan, Israel, Russia, Italy, and Ukraine addressed to us many words of gratitude. Therefore, soft power can sometimes become quite mighty.

In conclusion, we see a positive trend in the growth of interaction between Ukraine and Australia. The Green Continent is getting closer to Ukraine. Many new horizons for further bilateral cooperation are still lying ahead.

Ростислав ТРОНЕНКО,
Надзвичайний і Повноважний Посол
України у Федеративній Республіці Бразилія

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ Й БРАЗИЛІЇ – ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

– *Пане Посол, з огляду на Ваш професійний досвід, як саме представник держави має готувати себе до стресових і непередбачуваних ситуацій, що доволі часто виникають у кар'єрі дипломата?*

– У мене немає готових рецептів успіху, як і не існує межі професійного вдосконалення. Наш фах вимагає готовності до змін, уміння уважно й толерантно вислухати іншу думку та завжди бути відкритим до пошуку компромісів, не поступаючись, звісно, національними інтересами. Гадаю, що з упевненістю у власних силах, внутрішнім душевним спокоєм, рівновагою, підтримкою родини й розумінням із боку колег-однодумців можна впоратися з будь-якими непередбачуваними обставинами. Ще важливо бути оптимістом, не втрачати ентузіазму та бачити вихід навіть зі складних ситуацій.

– *Чи вплинула пандемія коронавірусної хвороби на співпрацю між Україною і Бразилією? Яка сфера кооперації постраждала найбільше? Чи варто очікувати поживавлення діалогу на найвищому рівні, зокрема взаємних візитів найближчим часом?*

– Обмеження на пересування передбачувано призвели до скорочення у 2020 році транспортних послуг і зниження сервісу, пов'язаного з подорожами. До того ж ситуація з Бразилією – унікальна, адже в решті сфер ми спостерігали зростання. Наприклад, товарообіг між країнами зріс на 13,1%, а обсяги зовнішньої торгівлі послугами збільшилися майже вдвічі (на 95%).

Крім того, введені обмеження спонукали до пошуку нових форм дипломатичного спілкування. Уважаю, що активне застосування новітніх тех-

нологій для ведення двосторонніх переговорів також сприяло розвитку політичного діалогу між країнами. Скажімо, після токійської зустрічі в жовтні 2019 року Глава Української держави Володимир Зеленський і Президент Федеративної Республіки Бразилія Жаїр Болсонару в листопаді 2020 року мали телефонну розмову, а цьогож року телефоном спілкувалися перші леді обох країн. 23 серпня ц.р. перша леді Бразилії Мішель Болсонару стала однією з почесних гостей, які приєдналися до Київського саміту перших леді та джентльменів у режимі онлайн. Вона запропонувала свій погляд на розвиток політики «м'якої сили», розповіла про власний досвід і наголосила на важливості й своєчасності питань, які було обговорено під час саміту.

Змогли налагодити контакти й міністри закордонних справ, дипломатичні радники президентів, заступники міністрів закордонних справ, співголови Українсько-бразильської міжурядової комісії з торговельно-економічного співробітництва. Було організовано міжміністерські веб-конференції щодо співпраці в космічній і військово-технічній галузях, сфері освіти й науки, кіберзахисту тощо.

15 жовтня 2020 року провели першу за останні кілька років відеоконференцію між Державним космічним агентством України (ДКАУ) й Бразильським космічним агентством. За результатами зустрічі сторони домовилися про створення двох робочих груп з інвентаризації активів компанії «Алкантара Циклон Спейс» та дистанційного зондування Землі.

Невдовзі, 18 листопада 2020 року, на онлайн-конференції Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба й глава бразильського зовнішньополітичного відомства Ернесто Араужо змістовно обговорили наповнення візиту на найвищому рівні та вирішили провести українсько-бразильський бізнес-форум задля взаємного презентування торговельних й інвестиційних можливостей.

Пандемія не завадила й відносинам у сферах, що репрезентують прагматичні інтереси держав і підприємств обох країн: делегації за участю представників виконавчої влади та виробничих установ оборонно-промислового комплексу (ОПК) наприкінці 2020 року відвідали Україну, а цьогож року – Бразилію.

У травні 2021 року заступник Міністра закордонних справ Євгеній Єнін прибув із візитом до Бразилії для проведення двосторонніх політичних консультацій. Під час його перебування було поновлено Меморандум про взаєморозуміння між Дипломатичною академією України імені Геннадія Удовенка й Інститутом Ріо-Бранку при МЗС Бразилії. Також південно-американську країну відвідав голова ДКАУ Володимир Тафтай.

Та головним пріоритетом розвитку політичного діалогу є організація обміну візитами на найвищому рівні.

– У січні 2021 року Бразилія стала однією з перших країн, де розпочали вакцинувати населення від COVID-19. Розкажіть, будь ласка, про перебіг цього процесу, зокрема щодо труднощів. Чи можна назвати його вдалим?

– 17 січня цього року в Бразилії було розпочато вакцинування. Перших 112 медичних працівників штату Сан-Паулу щепили китайською вакциною «CoronaVac».

Відтоді в країні було застосовано 184,3 млн доз вакцин «CoronaVac», «Oxford/AstraZeneca», «Pfizer», «Janssen», «Moderna».

Згідно з офіційними даними МОЗ Бразилії, понад 126,6 млн осіб (тобто 59,99% населення) уже отримали першу дозу вакцини проти COVID-19. Другу дозу одержали понад 57,7 млн осіб (27,24% населення).

З огляду на чисельність населення Бразилії (213 млн) та її географічні масштаби обсяги вакцинування наразі недостатні для того, аби зупинити пандемію, а темпи відстають від тих, котрі передбачено в Національному плані вакцинації.

Водночас Уряд Бразилії вважає, що до кінця цього року все населення країни буде вакциновано, однак оглядачі зауважують, що Бразилія досягне високого рівня вакцинації тільки до середини 2022 року.

Бразилія також планує виготовляти вакцини. До кінця 2021 року Державний фонд Освальдо Круза «Fiocruz» (м. Ріо-де-Жанейро) планує виготовити 200 млн доз вакцини «AstraZeneca», а Інститут Бутантан (підпорядкований Секретаріату охорони здоров'я штату Сан-Паулу) – 100 млн доз вакцини «CoronaVac».

– Яких, на Вашу думку, змін у функціонуванні економіки країни слід очікувати після завершення пандемії та якими будуть нові реалії міжнародних торговельно-економічних зв'язків?

– Як відомо, після кожної економічної кризи настає зростання. Тож гадаю, що на нього варто сподіватися й тоді, коли скінчиться пандемія COVID-19.

Безумовно, міжнародна торгівля зазнає значних змін. Переконаний, найпомітнішою серед них стала цифрова трансформація. Ті, хто не був готовий працювати з численними технологічними інструментами, змушені були адаптуватися протягом рекордно короткого терміну.

Щодо нових тенденцій, то після завершення пандемії настане скорочення бюрократії та почнуть упроваджувати сучасні технології. Широко відомі нині терміни «домашній офіс» і «відеоконференція» – це ті рішення, які зумовила коронавірусна криза.

– Торік у грудні Україна й Бразилія розпочали перший діалог щодо співпраці в оборонній сфері. Зокрема, було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством із питань стратегічних галузей промисловості України та Міністерством оборони Федеративної Республіки Бразилія,

що передбачає нові можливості для торгівлі й експорту. Крім того, під час офіційного візиту бразильської делегації до Києва згадували про план спільного виходу на ринки третіх країн. Чи могли б Ви докладніше розповісти про ці напрями?

– Україна стала шостою країною у світі, з якою Бразилія започаткувала Діалог оборонної промисловості (також зі США, Італією, Францією, Індією і Португалією). Це надає нові можливості наповнити українсько-бразильські стратегічні відносини конкретними проектами.

Важливо, що зазначений діалог дозволив установити контакти на рівні оборонних компаній обох країн і залучити їх до визначення перспективних сфер двосторонньої співпраці. Тобто це дуже прагматична кооперація, яка ґрунтується на інтересах підприємств ОПК і збройних сил кожної країни.

Меморандум про взаєморозуміння щодо науково-технічного співробітництва передбачає не лише постачання продукції оборонного призначення, а й проведення спільних розробок і вихід із ними на ринки третіх країн. Напрями діяльності надзвичайно широкі – від виготовлення набоїв та снарядів, до літаків і навіть танків. Нині країни визначають конкретні проекти співпраці відповідно до можливостей кожної з них і наявних технологій.

Із цією метою в межах Діалогу оборонної промисловості торік у грудні в Україну з візитом прибули представники відомих у світі компаній «Embraer», «Taurus Armas», «Avibras», «IMBEL», «Condor», «Kryptus» та інших, а цьогогоріч у травні Бразилію відвідали представники ДК «Укроборонпром», ДП «Спецтехноекспорт», ДП «ДержККБ “Луч”». Під час візиту делегати ознайомилися з виробничими потужностями підприємств ОПК та провели переговори із зацікавленими сторонами.

– 10 березня 2021 року було проведено перші в історії двосторонніх відносин міжвідомчі консультації України й Бразилії в царині кібербезпеки. Які результати цієї зустрічі?

– Зазначені консультації провели в межах Діалогу оборонної промисловості України та Бразилії.

Сторони представили національні безпекові ІТ-системи, обмінялися інформацією і досвідом щодо запобігання кібернетичним загрозам, реагування на кібератаки й подолання їхніх наслідків, домовилися співпрацювати з метою протидії кіберзлочинності. Інформація була корисною для обох країн, а надто з огляду на досвід постійної протидії України кібернетичним атакам із боку Росії, а також зростання хакерських атак із території РФ на державну й приватну інфраструктуру Бразилії.

Відтак було взаємопогоджено проведення чергового раунду кіберконсультацій за участю Центральної виборчої комісії України та Вищого виборчого суду Бразилії.

– 1999 року між урядами України та Бразилії було укладено Рамкову угоду про співробітництво у використанні космічного простору в мирних цілях, а кілька років тому країни започаткували діалог із питання поглиблення двосторонньої співпраці в галузі мирного використання атомної енергії. Які досягнення в цих царинах варто відзначити?

– Аерокосмічні промисловості України й Бразилії взаємодоповнювальні, тому перспективи співпраці чималі. З огляду на це бразильські партнери готові розглянути пропозиції України щодо відповідної взаємодії.

До того ж досвід спільного втілення проекту «Алкантара Циклон Спейс» допоміг створити атмосферу взаємної довіри й досягнути позитивних технологічних результатів у розробленні ракети-носія та пускового центру.

Нині космічні агентства зацікавлені в спільному виробництві супутників і, як я вже повідомляв раніше, дистанційному зондуванні Землі.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара має успішний досвід підготовки десятиох бразильських студентів на фізико-технічному факультеті впродовж 2011–2012 років. На прохання бразильських партнерів вони пройшли стажування на провідних підприємствах ракетно-космічної галузі України, отримавши відповідні сертифікати. На сьогодні всі випускники працюють у космічній галузі Бразилії, зокрема більшість із них – у Бразильському космічному агентстві. Продовження цієї співпраці має значні перспективи.

2016 року українське підприємство «Радій» впровадило цифрову систему управління та захисту для атомного реактора Інституту енергетичних та ядерних досліджень (IPEN) Бразилії. Відтак 2020 року компанія встановила деталі до зазначеної системи. Питанню розширення співпраці в цій сфері сторони постійно приділяють велику увагу. Водночас галузь атомної енергетики не є динамічною, тому процес цей доволі тривалий.

– Що можна сказати про сучасну науково-технічну співпрацю між країнами?

– До початку пандемії та введення обмежень на подорожі між Україною і Бразилією був активний науковий обмін. Наприклад, у квітні 2018 року в межах візиту делегації українських освітян, зокрема, заступник Міністра освіти і науки України Роман Греба, директорка ДП «Український державний центр міжнародної освіти» Олена Шаповалова та ректори вісьмох закладів вищої освіти Дніпровської області й міста Києва вперше взяли участь у масштабних виставкових освітніх заходах у Бразилії.

До того ж члени делегації стали учасниками міжнародної освітньої конференції «FAUBAI 2018», на якій обговорювали питання інтернаціоналізації вищої освіти, а також виставки «ExpoPoss 2018 Recruit Higher Education Students from Brazil», що дало змогу гідно представити навчання в Україні для бразильських студентів. Під час візиту делегати встановили

прямі зв'язки з провідними університетами Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу та Куритиби. За результатами візиту ТОВ «Світ освіти» запропонувало безкоштовне навчання п'ятьом бразильським студентам українського походження у ЗВО Дніпровської області з можливістю безкоштовного вивчення української мови.

Загалом упродовж 2019 року дев'ять науковців із державних закладів вищої освіти Бразилії відвідали Україну для участі в конференціях чи проведення лекцій. Серед них – професори федеральних університетів Баїї, Вісози, Рорайми, Флуміненсе, Ріо-Гранде-ду-Сул, Парани, Сан-Паулу.

До початку пандемії коронавірусу 2020 року в Україні навчалися 33 бразильські студенти.

У серпні 2020 року за участі представників МЗС Бразилії, МОН України, Посольства Бразилії в Україні та Посольства України у Федеративній Республіці Бразилія було проведено зустріч у форматі відеоконференції, на якій обговорили питання підготовки засідання Робочої групи з питань науки і техніки в межах українсько-бразильської міжурядової комісії з торговельно-економічного співробітництва. Сторони визначили перспективними такі сфери співпраці, як біотехнології, нанотехнології, штучний інтелект, інноваційне підприємництво (стартапи), атомна енергетика.

Відтак у грудні 2020 року провели координаційну зустріч у вебформаті, під час якої сторони домовилися в межах Угоди про наукове і технологічне співробітництво визначити спільні проекти, які почнуть реалізовувати з 2022 року.

Із 2013 року двоє українських професорів зі Дніпровського національного університету ім. О. Гончара працюють у філіалі Федерального університету м. Бразилія на факультеті аерокосмічних наук.

– 2020 року в Бразилії проживало понад 600 000 українців. Як посольство співпрацює з діаспорою? Чи на часі проведення спільних заходів?

– Одна з найбільших іноземних громад у Бразилії – українська, адже налічує від 600 тис. до 1 млн осіб. Вона відіграє важливу роль у розвитку двосторонніх відносин, яку відзначає також і бразильський уряд. Попри пандемію COVID-19 українська діаспора, співпрацюючи з посольством, активно організовує культурні заходи, зокрема у форматі онлайн. Посольство України у Федеративній Республіці Бразилія традиційно підтримує тісні зв'язки з українською громадою та інформує її щодо подій в Україні.

Спільно з українською діаспорою посольство урочисто відзначає пам'ятні для України дати, проводить фольклорні фестивалі та організовує заходи до роковин Голодомору. Наприклад, 2020 року за сприяння Посольства України в Бразилії українська фольклорна група «Барвінок» у вебформаті повторно провела унікальний концерт-реквієм для вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Поміж інших культурних подій 2020 року варто згадати й онлайн-святкування сторіччя від дня народження видатної бразильської письменниці українського походження Кларісе Ліспектор, а також проведення XXVII Національного фестивалю українського танцю.

– 2021 року відзначатимуть 130-ту річницю початку української імміграції до Бразилії. Які заходи посольство планує проводити?

– На жаль, пандемічна ситуація в Бразилії внесла серйозні корективи в наші плани, позаяк унеможливує проведення заходів, що передбачають скупчення людей. Члени української громади Бразилії планували подорож до України, зокрема хотіли відвідати Київ, Тернопіль, Львів, Яремче, Буковель. Сподіваємося, що вони матимуть змогу зробити це наступного року.

Цьогоріч у січні з нагоди 130-ї річниці початку української імміграції до Бразилії та задля поглиблення співпраці Посольства України в Республіці Бразилія з громадою було організовано чотири онлайн-засідання форуму «Коріння громади». Головна мета зустрічей полягала в плануванні майбутньої діяльності організацій української громади в Бразилії та їхніх фольклорних колективів і ефективної взаємодії з посольством.

9 березня 2021 року з нагоди 207-річчя від дня народження Тараса Шевченка відбулася онлайн-зустріч Уповноваженого із захисту державної мови Тараса Кремінія та заступника Міністра закордонних справ України Василя Боднара з керівництвом Українсько-бразильської центральної репрезентації. Учасники обговорили питання дистанційного вивчення рідної мови для молоді українського походження, спільні наукові й лінгвістичні проекти між провідними університетами обох країн, літні мовні табори та інші перспективи, які цікавили українську діаспору.

На запрошення парафіяльної ради української церкви Пресвятої Трійці (УГКЦ) 23 травня 2021 року ми з дружиною взяли участь у Божественній літургії з нагоди створення парафії Святої Трійці в поселенні Марселіно (муніципалітет Сан-Жозе-дус-Піньяс), приуроченій до 130-ї річниці початку української імміграції.

26 травня в межах зазначеної річниці мер міста Лондріна Марсело Белінаті передав підписаний указ щодо ділянки розміром 7000 кв. м, названої площею імені Елени Колодій – на честь видатної бразильської письменниці та поетеси українського походження.

27 травня я провів зустріч із заступником мера міста Марінга Едсоном Скаборою, на якій, зокрема, йшлося про завершення процесу передавання українській громаді двох земельних ділянок для будівництва культурного центру, а також для площі України.

2021 року, незважаючи на всі перепони, що їх спричинила пандемія COVID-19, посольству вдалося провести низку масштабних заходів із відзначення 30-ї річниці відновлення незалежності України. З огляду на сучасні

реалії ми вирішили зосередитися на онлайн-форматі, який привертає увагу великої аудиторії, але водночас не передбачає скупчень людей.

Зокрема, ми створили відео¹, яке розмістили на сторінці посольства у фейсбуці. На ньому українські фольклорні колективи Бразилії «Полтава» (м. Куритиба) та «Веселка» (м. Прудентополіс) виконали гімни України та Бразилії. На відео прозвучали привітання від мене, а також од Глави Української греко-католицької церкви Блаженнішого Святослава, єпарха Української православної церкви в Бразилії та Південній Америці, архієпископа Єремії Ференса та від голови Української всесвітньої координаційної ради Михайла Ратушного.

Наприкінці нашого відео, яке переглянуло більш ніж 100 тис. людей та яким поділилися понад 600 користувачів, отець Кріштіану Лобас Сілва, ЧСВВ, адміністратор парафії Внебовзяття Пресвятої Діви Марії, м. Гуарапуава, штат Парана, виконав духовний гімн України «Боже, великий єдиний, нам України храни».

Восьмий рік поспіль Посольство України в Бразилії спільно з Архідіоцезією м. Ріо-де-Жанейро підсвітило в кольори Державного Прапора України одне із семи сучасних чудес світу – пам'ятник Христу-Спасителю². На прохання посольства українськими кольорами також було підсвічено Кришталевий палац Ботанічного саду та Палац Ігуасу – будівлю Уряду Парани в столиці штату, місті Куритиба, де проживають понад 600 тис. нащадків українців³.

І на додаток до святкувань і привітань із нагоди 30-ї річниці відновлення незалежності України посольство разом із Федерацією промисловості штату Сан-Паулу створили на фасаді її імпонентної та грандіозної будівлі, яка є візитівкою міста, проекцію нашого прапора та національної символіки. Усі ми були неймовірно зворушені, побачивши українські національні символи та кольори на проспекті Паулісти (Avenida Paulista), у серці цього двадцятимільйонного мегаполіса⁴.

24 серпня 2021 року весь світ, зокрема й Бразилія, вітав Україну, а 25 серпня ц.р. Комісія з питань закордонних справ і національної оборони Палати депутатів Національного конгресу Бразилії схвалила заяву-привітання з нагоди Дня Незалежності України.

Напередодні Дня Незалежності у впливовому бразильському виданні «Gazeta do Povo» вийшла моя стаття «30 років Незалежності України та Кримська Платформа»⁵, у якій було розказано про ініціативи Уряду України – Кримську платформу та Київський саміт перших леді та джентльменів.

¹ Див.: <https://fb.watch/7Aesgki9ZZ/>

² Див.: <https://fb.watch/7ByGqllUyx/>

³ Див.: <https://fb.watch/7ByKNBIMOO/>

⁴ Див.: <https://fb.watch/7ByX3XqZlu/>

⁵ Tronenko, R. (2021). 'Os 30 anos da independência da Ucrânia e a Plataforma da Crimeia', *Gazeta Do Povo*, 23 August [online]. Available at: <https://www.gazetadopovo.com.br/opiniaao/artigos/os-30-anos-da-independencia-da-ucrania-e-a-plataforma-da-crimeaia> [in Portuguese].

– Бразилія znana як країна туризму. Чим, на Вашу думку, вона приваблює іноземних туристів? Що б Ви порадили відвідати передусім?

– Попри доволі швидкі темпи вакцинування від COVID-19 пандемічна ситуація в Бразилії досі напружена. Тому перед плануванням мандрівок за кордон радимо насамперед стежити за повідомленнями МЗС, а також реєструватись у системі ДРУГ (Добровільної реєстрації українських громадян при подорожах за кордон). Крім того, наполегливо рекомендуємо перед поїздкою ознайомитись із безпековою ситуацією в країні, а також оформити поліс медичного страхування.

Бразилія – надзвичайно велика й різноманітна країна, тож за одну коротку мандрівку побачити все просто неможливо. Якщо ж, скажімо, обирати дві найцікавіші локації, то, вважаю, українським туристам варто відвідати місто Ріо-де-Жанейро з його неймовірними краєвидами, монументом Христа-Спасителя, численними музеями та мальовничими пляжами, а також каскад водоспадів на річці Ігуасу, що в штаті Парана.

SCIENTIFIC AND TECHNICAL COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND BRAZIL: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

– *Mr Ambassador, considering your professional experience, how should state representatives prepare themselves for the stressful and unpredictable situations, which rather often arise in diplomats' careers?*

– I do not have any ready-made recipes for success, nor is there any limit to professional improvement. Our job requires us to be ready for change, to be able to listen carefully and tolerantly to other opinions, and always be open to finding compromises, of course, without surrendering national interests. I think that self-confidence, inner peace of mind, balance, family support, and understanding from like-minded colleagues can handle any unforeseen circumstances. It is also important to be optimistic and enthusiastic, whilst also seeing a way out even from difficult situations.

– *Has the coronavirus pandemic impacted cooperation between Ukraine and Brazil? What area of interaction has been most severely affected? Can we expect a revival of the dialogue at the highest level, particularly mutual visits, in the near future?*

– The restrictions on movement have predictably led to a reduction in transport services and a decrease of travel-related services in 2020. In addition, in the case of Brazil, this is a unique situation, as we have seen growth in all other areas. For instance, the trade turnover between the countries increased by 13.1 percent, and the volume of foreign trade in services almost doubled, growing by 95 percent.

Besides, the imposed restrictions prompted a search for new forms of diplomatic communication. In my opinion, the active application of latest technologies for holding bilateral contacts has also contributed to the development of political dialogue between the two countries. In particular, after the Tokyo meeting in October 2019, Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine, and Jair Bolsonaro, President of the Federative Republic of Brazil, held a telephone conversation in November 2020. The first ladies of both countries have communicated over the phone this year as well. On 23 August 2021, First Lady of Brazil Michelle Bolsonaro became one of the honorary guests joining the Kyiv Summit of First Ladies and Gentlemen online. She suggested her perspective on the development of the so-called soft power, shared her experience, and

underlined the importance and timeliness of the issues that were discussed within the Summit.

Foreign ministers, diplomatic advisors to presidents, deputy foreign ministers, co-chairs of the Ukrainian-Brazilian Intergovernmental Commission on Trade and Economic Cooperation have also managed to get the relations back on track. There have been organised interministerial videoconferences on cooperation in the fields of space, military and technical cooperation, education, science and cybersecurity, to list a few.

On 15 October 2020, the first videoconference in recent years was held between the State Space Agency of Ukraine (SSAU) and the Brazilian Space Agency. The upshot of the meeting was an agreement on the creation of two working groups for the inventory of assets of the Alcântara Cyclone Space company and remote probe of the Earth.

Shortly after, during an online conference on 18 November 2020, Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, and Ernesto Araújo, Head of the Brazilian Ministry of Foreign Affairs, had a substantial discussion on the content of a visit at the highest level and decided to hold a Ukrainian-Brazilian business forum for the mutual presentation of trade and investment opportunities.

The pandemic has not impeded contacts in areas constituting the pragmatic interests of the states and enterprises of both countries: Delegations including the representatives of the executive authorities and the military and industrial complex (MIC) producing enterprises paid visits to Ukraine at the end of 2020, followed by visits to Brazil this year.

In May 2021, Yevhenii Yenin, Deputy Minister for Foreign Affairs, undertook a trip to Brazil to conduct bilateral political consultations. During his visit, the Memorandum of Understanding between the Rio Branco Institute at the Brazilian MFA and the Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine was renewed. The South American country was also visited by Volodymyr Taftai, Chairman of the SSAU.

The main priority for the development of political dialogue is, however, the organisation of an exchange of visits at the highest level.

– *In January 2021, Brazil became one of the first countries to start vaccinating its population against COVID-19. Please tell us about the progress of this process, particularly regarding the difficulties. Can it be called successful?*

– On 17 January this year, vaccination started in Brazil. The first 112 health workers in the state of São Paulo were vaccinated with the Chinese vaccine CoronaVac.

Since then, 184.3 million doses of CoronaVac, Oxford/AstraZeneca, Pfizer, Janssen, and Moderna vaccines have been applied in the country.

According to official figures from the Brazilian Ministry of Health, more than 126.6 million people have already received the first dose of the COVID-19

vaccine, accounting for 59.99 percent of the Brazilian population. More than 57.7 million people have received the second dose, which is about 27.24 percent of the population.

Considering the population of Brazil (213 million) and its geographic scale, vaccination volumes are not sufficient to stop the pandemic yet and the pace lags behind those foreseen in the National Vaccination Plan.

At the same time, the Brazilian government believes that the entire population of the country will be vaccinated by the end of this year; however, observers note that Brazil will reach a high level of vaccinations only by mid-2022.

Brazil also plans to manufacture vaccines. By the end of 2021, the Fiocruz Oswaldo Cruz Foundation (Rio de Janeiro) intends to produce 200 million doses of the AstraZeneca vaccine, and the Butantan Institute (led by the São Paulo State Health Secretariat) aims to produce 100 million doses of the CoronaVac vaccine.

– *In your opinion, what changes in the functioning of the countries' economies should we expect after the end of the pandemic? What will be the new reality of international trade and economic relations?*

– It is known that every economic crisis is followed by economic growth. Thus, I think, we should expect the same after the COVID-19 pandemic is over.

Undoubtedly, international trade is undergoing significant changes. In my opinion, digital transformation has been the most notable among them. Those who were not ready to deal with numerous technological tools were forced to adapt in the shortest time period.

Regarding new trends, after the end of the pandemic, there will be a reduction in bureaucracy and the introduction of new technologies. The well-known terms 'home office' and 'videoconference' will be the solutions that the pandemic has brought about.

– *In December 2020, Ukraine and Brazil initiated the first dialogue on cooperation in the defence sector. In particular, the Ministry of Strategic Industries of Ukraine and the Ministry of Defence of the Federative Republic of Brazil signed a Memorandum of Understanding providing new opportunities for trade and exports. Besides, during the official visit of the Brazilian delegation to Kyiv, the plan of common access to the markets of third countries was mentioned. Could you tell us more about these vectors?*

– Ukraine became the sixth country worldwide with which Brazil started a Defence Industry Dialogue (along with the USA, Italy, France, India, and Portugal). It opens up new opportunities for filling Ukraine-Brazil strategic relations with specific projects.

It is important that the dialogue has made it possible to establish contacts at the level of defence companies of both countries and to involve them in identifying promising areas of bilateral cooperation. In other words, this is a very pragmatic

cooperation based on the interests of the MIC enterprises and the armed forces of each country.

The Memorandum of Understanding on scientific and technological cooperation envisages not only the supply of defence products but also their joint development and access to the markets of third countries. The areas of activities are extremely wide: from manufacturing cartridges and shells to aircraft and even tanks. The countries are currently defining specific projects of cooperation according to the capabilities of each party and existing technologies.

To this end, within the framework of the Defence Industry Dialogue, representatives of the world-renowned companies Embraer, Taurus Armas, Avibras, IMBEL, Condor, Kryptus, and others visited Ukraine in December last year, and in May this year, representatives of the Ukroboronprom State Concern, the State Enterprise 'Spetstechnoexport', and the State Enterprise 'State Kyiv Design Bureau Luch' paid a visit to Brazil. During the visit, the delegates acquainted themselves with the production facilities of the defence industry enterprises and held negotiations with the parties concerned.

– *On 10 March 2021, interagency consultations between Ukraine and Brazil in the field of cybersecurity were held for the first time in the history of bilateral relations. What are the results of this meeting?*

– The aforementioned consultations were held within the Defence Industry Dialogue.

The parties presented national security IT systems, exchanged information and experience on preventing cyber threats, responding to cyberattacks, and overcoming their consequences, as well as agreed to cooperate in countering cybercrime. Information was useful for both states, especially given Ukraine's experience in constant counteraction to cyberattacks from the Russian Federation, as well as the growth in the number of malware attacks from the territory of Russia on the public and private infrastructure of Brazil.

Thus, it was agreed to hold the next round of cyber consultations with the participation of the Central Election Commission of Ukraine and the Superior Electoral Court of Brazil.

– *In 1999, the governments of Ukraine and Brazil signed a Framework Agreement on Cooperation in the Peaceful Use of Outer Space, and a few years ago, the countries initiated a dialogue on deepening bilateral cooperation in the field of the peaceful use of nuclear energy. What achievements in these areas bear mentioning?*

– The aerospace industries of Ukraine and Brazil are complementary; thus, there are significant prospects for cooperation. In this respect, the Brazilian partners are ready to consider Ukrainian proposals for relevant cooperation.

In addition, the experience of the joint implementation of the Alcântara Cyclone Space project provided an opportunity to create an atmosphere

of mutual trust and to obtain positive technological results in the development of the carrier rocket and the launch centre.

Now, space agencies are interested in the joint production of satellites and, as I have mentioned before, remote probing of the Earth.

Oles Honchar Dnipro National University has a successful experience of training ten Brazilian students at the Physical and Technical Faculty during 2011–2012. At the request of the Brazilian partners, they completed an internship at the leading enterprises of the rocket and space industry in Ukraine and received appropriate certificates. To date, all alumni work in the Brazilian space industry, most of them in the Brazilian Space Agency. The continuation of this cooperation has great prospects.

In 2016, the Ukrainian enterprise Radii Research and Production Corporation already installed a digital control and protection system for a nuclear reactor of the Nuclear and Energy Research Institute (IPEN) of Brazil. Therefore, in 2020, the company installed spare parts for the system mentioned. The parties constantly place great importance to the issue of expanding cooperation in this area. Meanwhile, the nuclear power industry is not dynamic, so this process is quite long.

– *What is the current state of bilateral scientific and technical cooperation between Ukraine and Brazil?*

– Prior to the outbreak of the pandemic and the imposition of travel restrictions, there was an active scientific exchange between Ukraine and Brazil. For instance, in April 2018, Roman Hreba, Deputy Minister of Education and Science, Olena Shapovalova, Director of the State Enterprise “Ukrainian State Centre for International Education”, and eight rectors of higher educational institutions of Dnipro Region and the city of Kyiv for the first time took part in large-scale educational exhibition events during a visit of a delegation of Ukrainian educators to Brazil.

In addition, members of the delegation took part in the FAUBAI 2018 International Education Conference to discuss the internationalisation of higher education, and in the educational exhibition ExpoPoss 2018 Recruit Higher Education Students from Brazil, which allowed decently presenting Ukraine’s educational opportunities for Brazilian students. During the visit, the delegates established direct contacts with leading universities in Rio de Janeiro, São Paulo, and Curitiba. As a result of the visit, Svit Osvity LLC offered free training for five Brazilian students of Ukrainian origin in the higher educational institutions of Dnipro region with the possibility of learning the Ukrainian language free of charge.

In general, during 2019, nine scientists from Brazilian state-owned higher educational institutions paid visits to Ukraine to participate in conferences or deliver lectures. Among them there were professors from the Federal University of Bahia, the Federal University of Viçosa, the Federal University of Roraima,

the Fluminense Federal University, the Federal University of Rio Grande do Sul, the Federal University of Paraná, the Federal University of ABC.

Before the outbreak of the coronavirus pandemic in 2020, thirty-three Brazilian students were studying in Ukraine.

In August 2020, representatives of the Ministry of Foreign Affairs of Brazil, the Ministry of Education and Science of Ukraine, the Embassy of Brazil in Ukraine, and the Embassy of Ukraine in the Federal Republic of Brazil participated in a meeting in the video conference format to discuss the preparation of a meeting of the Working Group on Science and Technology within the Ukrainian-Brazilian Intergovernmental Commission on Trade and Economic Cooperation. The parties identified the following promising areas of cooperation: biotechnology, nanotechnology, artificial intelligence, innovative entrepreneurship (start-ups), and nuclear energy.

Therefore, in December 2020, a coordination meeting was held in the web format, during which the parties agreed to determine common projects to be implemented after 2022 within the framework of the Agreement on Scientific and Technological Cooperation.

Since 2013, two Ukrainian professors from Oles Honchar Dnipro National University have worked in the campus of the Federal University of Brasilia at the Faculty of Aerospace Sciences.

– *In 2020, the Ukrainian population in Brazil was estimated to be over 600,000 people. How does the embassy cooperate with the diaspora? Are there any joint activities foreseen to be held?*

– One of the largest foreign communities in Brazil is the Ukrainian one numbering from 600,000 to 1,000,000 people. It plays an important role in the development of bilateral relations, which is also noted by the Brazilian government. Despite the COVID-19 pandemic, the Ukrainian diaspora continues vigorously organising cultural events in cooperation with the embassy, particularly online. The Embassy of Ukraine in the Federative Republic of Brazil traditionally maintains close ties with the Ukrainian community and informs it about events in Ukraine.

Jointly with the Ukrainian diaspora, the embassy regularly celebrates solemn dates in Ukraine, holds folklore festivals, and organises events dedicated to the Holodomor anniversary. In 2020, with the assistance of the Embassy of Ukraine in Brazil, the Barvinok Ukrainian folklore group repeated online a unique requiem concert in order to commemorate victims of the Holodomor.

Among other cultural events in 2020, it bears mentioning the online celebration of the centenary of the birth of Clarice Lispector, an outstanding Brazilian writer of Ukrainian origin, as well as the holding of the 27th National Festival of Ukrainian Dance.

– *In 2021, the 130th anniversary since the beginning of Ukrainian immigration to Brazil will be celebrated. What events does the embassy plan to hold?*

– Unfortunately, the pandemic situation in Brazil has made serious adjustments to our plans because it is impossible to hold events involving large social gatherings. Members of the Ukrainian community in Brazil planned to travel to Ukraine, in particular, to visit Kyiv, Ternopil, Lviv, Yaremche, and Bukovel. We hope that the next year will give them an opportunity to do it.

In January this year, on the occasion of the 130th anniversary since the start of Ukrainian immigration to Brazil and in order to deepen the cooperation of the Embassy of Ukraine in the Republic of Brazil with the community, four sessions of the Roots of Community forum were held online, whose primary purpose was to discuss and plan future activities of Ukrainian community organisations in Brazil, their folklore groups, and efficient interaction with the embassy.

On 9 March 2021, on the occasion of the 207th anniversary since the birth of Taras Shevchenko, an online meeting of Taras Kremin, State Language Protection Commissioner, and Vasyl Bodnar, Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine, with the leadership of the Ukrainian-Brazilian Central Representation took place. The participants discussed the issues of distance learning of the native language by young people of Ukrainian origin, joint scientific and linguistic projects between the leading universities of both countries, summer language camps, and other prospects that are of interest to the Ukrainian diaspora.

At the invitation of the Parish Council of the Ukrainian Holy Trinity Church, on 23 May 2021, my wife and I took part in the Divine Liturgy dedicated to the establishment of the Parish of the Holy Trinity in the village of Marcelino, São José dos Pinhais Municipality, devoted to the 130th anniversary since the beginning of Ukrainian immigration.

On 26 May, as part of the celebration of the aforementioned anniversary, Marcelo Belinati, Mayor of Londrina, handed over a decree he had signed regarding a plot of 7,000 sq m, which was titled ‘Helena Kolody Square’ in honour of the outstanding Brazilian writer and poetess of Ukrainian origin.

On 27 May, my meeting with Edson Scabor, Deputy Mayor of Maringa, took place, at which negotiations were held on the completion of the process of transferring two land plots to the Ukrainian community for the construction of a cultural centre and Ukraine Square.

In 2021, despite the obstacles caused by the COVID-19 pandemic, the embassy managed to hold a number of large-scale events dedicated to the 30th anniversary of the regaining of Ukraine’s independence. Considering current realities, we decided to focus on the online format, which attracts attention of a large audience without the need for gathering people.

In particular, we created a video¹, which was broadcast on the Facebook page of the embassy. In this video, the Ukrainian folklore groups in Brazil, namely Poltava (Curitiba) and Veselka (Prudentópolis), performed the anthems of Ukraine and Brazil. The video included greetings from me an His Beatitude Sviatoslav, Major Archbishop of the Ukrainian Greek Catholic Church; Archbishop Jeremias Ferens, Bishop of the Ukrainian Orthodox Church in Brazil and South America; and Mukhailo Ratushnyi, Head of the Ukrainian World Coordinating Council.

At the end of our video, viewed by over 100,000 people and shared by more than 600 users, Father Cristiano Lobas Silva, Order of Saint Basil the Great, administrator of the parish of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in the city of Guarapuava, state of Paraná, performed the Spiritual Anthem of Ukraine titled 'Prayer for Ukraine'.

Eight years in a row, the Embassy of Ukraine in Brazil, in conjunction with the Archdiocese of Rio de Janeiro, lit Christ the Redeemer monument, one of the new seven wonders of the world, with the colours of the national flag of Ukraine². At the request of the embassy, Ukrainian colours shone at the Crystal Palace of the Botanical Garden and Iguazu Palace, site of the Government of the Paraná State in Curitiba, the state capital, where more than 600 thousand descendants of the Ukrainians dwell³.

In addition to the celebrations and greetings on the occasion of the 30th anniversary of the resumption of Ukraine's independence, the embassy, together with the Federation of Industries of the State of São Paulo, created the projection of our flag and national symbols at the façade of the Federation's imposing and grand building, which is a decisive hallmark of the city. Each and every one of us was touched watching Ukrainian national symbols and colours in the Paulista Avenue in the very heart of the megacity with the population of 20 million people⁴.

On 24 August 2021, the whole world and, in particular Brazil congratulated Ukraine, and on 25 August 2021, the Defence and Foreign Affairs Committee of the Chamber of Deputies of the Brazilian National Congress approved the statement of congratulations on the occasion of Independence Day of Ukraine.

Prior to the Independence Day, the influential Brazilian *Gazeta do Povo* periodical published my article titled *30 years of Ukraine's Independence and the Crimean Platform*⁵, featuring the initiatives of the Government of Ukraine – the Crimean Platform and the Kyiv Summit of First Ladies and Gentlemen.

¹ See: <https://fb.watch/7Aesgki9ZZ/>

² See.: <https://fb.watch/7ByGqllUyx/>

³ See.: <https://fb.watch/7ByKNBIMOO/>

⁴ See.: <https://fb.watch/7ByX3XqZlu/>

⁵ Tronenko, R. (2021). 'Os 30 anos da independência da Ucrânia e a Plataforma da Crimeia', *Gazeta Do Povo*, 23 August [online]. Available at: <https://www.gazetadopovo.com.br/opinio/artigos/os-30-anos-da-independencia-da-ucrania-e-a-plataforma-da-crimea> [in Portuguese].

- *Brazil is renowned as a country of tourism. In your opinion, how does the country attract foreign tourists? What would you recommend visiting above all?*
- Even considering a rather rapid rate of vaccination against COVID-19, the pandemic situation in Brazil remains tense. Therefore, above all, we advise following the messages of the Ministry of Foreign Affairs while planning trips abroad as well as registering in the DRUH system (Voluntary Registration of Ukrainian Citizens Travelling Abroad). Besides, we strongly recommend that you familiarise yourself with the security situation in the country and take out health insurance before travelling.

Brazil is an extremely large and diverse country of a continental scale, so seeing everything during one short trip is impossible. If to choose, for example, two most interesting places, then, in my opinion, Ukrainian tourists should visit the city of Rio de Janeiro with its incredible landscapes, the Christ the Redeemer monument, numerous museums, picturesque beaches, and a cascade of waterfalls on the Iguazu River in the state of Paraná.

Ігор ДОЛГОВ,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Грузії

СПІЛЬНИМИ ЗУСИЛЛЯМИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

– Ваша Високоповажносте, Україна та Грузія – давні стратегічні партнери з огляду на схожість історичного минулого, активну співпрацю, спільні виклики й загрози, що постають перед державами. Українсько-грузинська взаємодія дає змогу консолідувати зусилля для протидії російській агресії, якої зазнали обидві країни. Мілітаризація окупованого Криму знижує рівень безпеки в стратегічно важливому Чорноморсько-Азовському регіоні. Пане Посол, чи виробляють Україна та Грузія спільні підходи або ж чи створюють проєкти зі зміцнення безпеки й обороноздатності, щоби цьому зарадити?

– Справді, Україна й Грузія є стратегічними партнерами та дружніми народами впродовж віків. Ми співпрацюємо на засадах паритету задля подолання спільних викликів і загроз, як-от у безпековій сфері.

Для розвитку міждержавних відносин 13 грудня 2019 року в Києві Президент України та Прем'єр-міністр Грузії підписали Положення про українсько-грузинську Стратегічну раду високого рівня, яке закріплює оборонно-безпековий механізм (ОБМ) взаємодії цих країн на двосторонньому та багатосторонньому рівнях.

У межах спільної роботи над ОБМ у 2020–2021 роках Міністр оборони України Андрій Таран кілька разів відвідував цю державу з офіційними візитами, зокрема зустрічався з Прем'єр-міністром і Міністром оборони Грузії. Сторони скоординували заходи зі зміцнення безпеки в Чорному морі та протидії агресивній політиці Кремля в регіоні.

23 квітня 2021 МЗС України та Грузії долучилися до традиційно тристороннього засідання міністрів закордонних справ Польщі, Туреччини й Румунії в Бухаресті. Там само Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба

та віцепрем'єр-міністр, Міністр закордонних справ Грузії Давид Залкаліані провели двосторонню зустріч, під час якої обговорили питання протиправних дій РФ у чорноморсько-азовських акваторіях і мілітаризування, якого зазнають із боку цієї країни-агресора тимчасово окуповані території України, зокрема в Чорному й Азовському морях, а також Грузії – в Абхазії та Цхінвальському регіоні. Д. Кулеба та Д. Залкаліані констатували обопільну зацікавленість у посиленні співпраці з НАТО та його країнами-членами з метою прискорення підготовки до вступу України та Грузії в Північноатлантичний альянс. Було наголошено на важливості подальшого розвитку змістовного безпекового переговорного формату Румунія – Польща – Туреччина за участю України та Грузії задля ефективного реагування й захисту східного флангу НАТО від російської агресії.

Однією з актуальних практичних форм ОБМ України та Грузії є проведення під егідою НАТО й США спільних міжнародних військових навчань в акваторії Чорного моря, які мають на меті підвищити обороноспроможність двох країн, насамперед військово-морського компонента, відпрацювати механізми взаємосумісності та взаємодії з країнами-членами й партнерами НАТО, а також оперативно обмінюватися інформацією і досвідом у регіоні Чорного моря. Домовлено про проведення 2021 року спільно з країнами-членами Альянсу низки військових навчань, участь у яких візьмуть підрозділи України та Грузії.

У межах співпраці з НАТО Україна й Грузія також утілюють низку двосторонніх проєктів щодо обміну інформацією і досвідом із питань гарантування безпеки в Чорному морі та протидії гібридним загрозам.

Україна ініціювала новий формат військово-морської взаємодії в Чорному морі з іншими країнами-партнерами (Грузією, Болгарією, Румунією і Туреччиною), мета якого – об'єднати зусилля сторін для зміцнення миру й безпеки в регіоні, забезпечити відповідність військово-морської діяльності в Чорноморській акваторії нормам і принципам міжнародного права, а також протидіяти загрозам застосування військової сили третіх держав проти сторін формату.

Україна та Грузія плідно взаємодіють на майданчиках провідних міжнародних і регіональних організацій із протидії російській агресії та звільнення тимчасово окупованих територій України й Грузії шляхом ініціювання та ухвалення відповідних рішень (резолюцій) ООН, ОБСЄ, РЄ. Зокрема, Грузія стала співавторкою і підтримала резолюцію ГА ООН, яку ініціювала Україна, – «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, Україна, а також частин Чорного і Азовського морів» (07.12.2020). Наша держава натомість підтримала грузинський проєкт резолюції щодо виведення незаконно розміщених іноземних військових сил з Абхазії та Цхінвальського регіону (Грузія), який нині опрацьовують в ООН.

– *Пане Посол, у березні 2021 року Президент України Володимир Зеленський запровадив дипломатичну ініціативу «Кримська платформа», що має на меті об'єднати міжнародні зусилля для деокупації півострова, сприяти актуалізуванню кримського питання на міжнародному порядку денному та захищати права людини. Росія окупувала й грузинські території. Який досвід зі стратегії мирної деокупації Україна могла б запозичити в Грузії?*

– Уряд Грузії невинно вживає заходів, спрямованих на мирне звільнення суверенних територій – Абхазії та Цхінвальського регіону, які перебувають під тимчасовою окупацією Російської Федерації.

Попри деструктивні ініціативи РФ та підконтрольних їй абхазьких і цхінвальських сепаратистських режимів, із квітня 2018 року Уряд Грузії втілює мирну ініціативу під назвою «Крок до кращого майбутнього», яка передбачає комплекс заходів зі сприяння в примиренні, відновленні діалогу й взаємодії між грузинською та осетинською й абхазькою громадами. Ця ініціатива, яку реалізують у межах політики примирення та долучення, є насамперед безальтернативним кроком на шляху до мирного й стабільного розвитку Грузії, а також містить конкретні заходи для поліпшення соціально-економічного та гуманітарного становища населення, яке проживає на її тимчасово окупованих територіях. Ініціативу спрямовано на заохочення відносин між грузинською, абхазькою та цхінвальською спільнотами, побудованих на спільних інтересах і контактах обабіч лінії окупації.

Ініціатива «Крок до кращого майбутнього» містить конкретний перелік заходів за такими напрямками: розширення торгівлі за лінією окупації та її спрощення з метою створення нових можливостей для населення окупованих територій (держава заохочує і підтримує спільні й індивідуальні бізнес-проекти, пов'язані з торгівлею між грузинською та абхазькою й осетинською громадами); створення можливостей для отримання додаткової якісної освіти та збільшення її доступності на всіх рівнях і всередині країни, і за кордоном для абхазької та осетинської молоді, а також грузинської молоді, яка мешкає вздовж лінії окупації; створення механізмів легшого доступу абхазької та осетинської громад до благ, набутих під час розвитку Грузії, насамперед медичних послуг.

Протягом останніх трьох років привабливу та раціональну ініціативу Уряду Грузії гальмують проросійські цхінвальські й абхазькі сепаратистські режими, які на всіх рівнях протидіють її реалізуванню. Водночас Грузія не шкодує зусиль і наполегливо намагається покращувати умови проживання на своїх тимчасово окупованих теренах, захищати права й свободи тамтешнього населення.

Варта уваги й активна діяльність Грузії на майданчиках провідних міжнародних і регіональних організацій. Завдяки ефективній взаємодії з країнами-партнерами, зокрема Україною, 2020 року Грузія отримала чималу

міжнародну підтримку шляхом ухвалення відповідних резолюцій і заяв у межах ООН, ОБСЄ, РЄ. Наприклад, ухвалено резолюції 43-ї сесії Ради ООН з прав людини «Ситуація в Грузії» (27.02) та 74-ї сесії ГА ООН «Статус внутрішньо переміщених осіб та біженців з Абхазії, Грузія, та Цхінвалі / Південної Осетії, Грузія» (03.09), а також виголошено спільні заяви в ОБСЄ від імені 15 країн групи друзів Грузії в цій організації (03.09) щодо 12-х роковин російсько-грузинської війни та від імені 15 країн-друзів Грузії в ОБСЄ під час 27-го засідання Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ (03–04.12). 2021 року, за підтримки й співавторства України, ухвалено резолюцію 46-ї сесії Ради ООН з прав людини «Співпраця з Грузією», де зафіксовано основні порушення прав людини на грузинських територіях, які окупувала РФ (10.03).

У межах консолідування зусиль із деокупації та забезпечення прав людини на українських і грузинських тимчасово окупованих територіях 17 травня 2018 року було підписано Меморандум про взаєморозуміння та співпрацю між Міністерством із питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України й Офісом Державного міністра Грузії з питань примирення та громадянської рівності. Цей документ спрямовано на налагодження співпраці України й Грузії у сфері обміну інформацією про найкращі практики з розбудови миру, реінтеграції та врегулювання конфліктів.

– Наприкінці 2020 року президенти Азербайджану й Росії та Прем'єр-міністр Вірменії підписали угоду про припинення довготривалого конфлікту в Нагірному Карабаху. З одного боку, її головною метою є стабілізування безпекової ситуації на Кавказі, проте водночас ідеться про легітимізацію російського військового контингенту в регіоні – офіційно майже 2000 миротворців. Ваша Високоповажносте, які загрози для Грузії створює присутність російських військових на Кавказі?

– Російська Федерація помітно активізувала свої стратегічні зусилля з максимального посилення та легітимації свого військово-політичного впливу, а також із досягнення бажаного політичного клімату в районах, що мають для неї важливе геополітичне значення. Цю діяльність РФ здебільшого спрямовує в південному напрямку (Грузія, Вірменія, Азербайджан). Посередництво офіційної Москви в процесі досягнення угоди про припинення вогню чітко показало, що події розгорталися за підготовленим у Кремлі сценарієм. Відповідно, коригуючи «мирний мандат», Росія збільшила свій військово-політичний доступ до регіону – зберегла вплив на Вірменію та створила водночас важіль впливу на Азербайджан.

Отже, після розгортання миротворчих сил РФ Південний Кавказ, обіч Сирії та Лівії, стане новим майданчиком для військової конкуренції в регіоні.

Для офіційних євразійських геополітичних проєктів Кремля Чорноморсько-Кавказький регіон має пріоритет, тому стратегічні дії РФ безпосередньо впливають на безпеку Грузії. Очікують, що Росія намагатиметься посилити свій вплив на великі та стратегічні економічні проєкти в регіоні Південного Кавказу, зокрема применшити функції альтернативного транспортного коридору територією Грузії.

– *Україна та Грузія мають намір вступити до Європейського Союзу, до того ж країни є активними учасницями ініціативи «Східне партнерство». 2014 року держави підписали угоди про асоціацію з ЄС – новий крок на шляху до євроінтеграції. Пане Посол, які Ви бачите перспективи поглиблення відносин між Україною, Грузією та Європейським Союзом? На Вашу думку, яких трансформацій потребує «Східне партнерство»?*

– Уже можна впевнено констатувати, що укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стало важливим кроком до втілення історичного вибору всього українського народу щодо європейського курсу розвитку країни.

Зазначена угода є дороговказом і програмою того мінімуму необхідних реформ у країні, які треба втілити для повного інтегрування в європейський простір.

Функціонування Поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі сприяло переорієнтуванню на європейський ринок товарів і послуг, а також суттєвому зниженню економічної залежності від Російської Федерації. З початку застосування ЗВТ у січні 2016 року зростання двосторонньої торгівлі між Україною та ЄС сягнуло близько 65%, завдяки чому Євросоюз став найбільшим торговельним партнером України. Частка ЄС у структурі торгівлі товарами та послугами України досягла за підсумками 2020 року 37,1%, Китаю ж, який посідає 2-ге місце, – 12,3%, а російська частка скоротилася до 9%.

«Східне партнерство» для України є пріоритетним геополітичним проєктом у зовнішній політиці й додатковим інструментом зближення з Євросоюзом. За час розвитку ініціативи саме Україна та Грузія виявили себе як найактивніші й найпослідовніші учасники, котрі намагаються адаптувати цей проєкт до нових реалій, зважаючи на потреби всіх залучених, та довести його до логічного завершення – повноправного членства обох держав у ЄС. Тому співпраця саме з Грузією є надзвичайно важливим аспектом подальшого успішного розвитку «Східного партнерства» та досягнення цілей ініціативи. Лише протягом першого півріччя 2021 року зроблено декілька важливих кроків до розбудови взаємодії двох держав у цьому контексті. Зокрема, на початку лютого міністри закордонних справ України, Грузії та Молдови склали спільного листа, у якому представили європейській стороні узгоджені стратегічні підходи до подальшого розвитку

«Східного партнерства» (наприклад, інтеграцію до внутрішнього ринку ЄС, зближення з Євросоюзом у сферах транспорту, енергетики, цифрового ринку, зеленої економіки, охорони здоров'я та посилення безпекової співпраці).

А вже 17 травня в Києві очільники зовнішньополітичних відомств України, Грузії та Молдови започаткували «Асоційоване тріо» – тристоронній формат посиленої співпраці задля європейської інтеграції, – підписавши відповідний меморандум. У документі наголошено на європейських прагненнях трьох асоційованих партнерів ЄС та їхніх амбіціях стати повноправними членами Євросоюзу.

Важливим етапом для подальшого розвитку цього формату стала міжнародна конференція в м. Батумі за участю президентів України, Грузії та Молдови, а також Голови Європейської ради Шарля Мішеля.

– 2020 року Україна стала партнером із розширеними можливостями НАТО. Грузія отримала цей статус кількома роками раніше, він свідчить про високий рівень співпраці між Альянсом і державами-партнерами. Яку роль відіграє посольство у військово-технічній співпраці між державами? Який досвід може запозичити Україна в Грузії в межах партнерства з розширеними можливостями?

– Військова й військово-технічна взаємодія між Україною та Грузією розвивається відповідно до потреб і можливостей обох країн на основі щорічних планів двосторонньої співпраці між міністерствами оборони. Безпосередньо її організацією займається апарат військових аташе при Посольстві України в Грузії.

Україна зацікавлена у вивченні шестирічного досвіду (з 2014 року) участі Грузії в програмі розширеного партнерства з НАТО, а надто в аспекті зміцнення потенціалу та спроможності Сил оборони Грузії. Для української сторони, яка саме перебуває на шляху реформування оборонної сфери, цікавий обмін досвідом із питань:

- кіберзахисту;
 - реформування й розвитку збройних сил, зокрема впровадження стандартів НАТО;
 - кадрового менеджменту;
 - системи проходження служби в резерві.
- Угоді про вільну торгівлю між Україною та Грузією вже 25 років, однак економічна співпраця між країнами перебуває на децю нижчому рівні, ніж політична. Позаяк торговельні й інвестиційні можливості держав залучено не в повному обсязі. Безперечно, поширення COVID-19 наклало свій відбиток на торговельно-економічну співпрацю всіх держав світу. Ваша Високоповажносте, чи варто очікувати активізування економічних зв'язків після завершення пандемії? Чи співпрацює Посольство України з діловими асоціаціями Грузії, наприклад, Торгово-промисловою палатою?*

– Пандемія коронавірусної хвороби та протиепідемічні заходи, яких ужили всі країни світу, мали колосальний вплив на звичні засади економічної взаємодії на міжнародному рівні. І це є незаперечний факт, який ми визнаємо й приймаємо як відправну точку подальшої розбудови міждержавних відносин. У цьому сенсі Грузія як стратегічний партнер України не є винятком.

На початку весни 2021 року, після того як спала друга хвиля пандемії, наші уряди стали контактувати активніше (передусім у персональному й онлайн-форматі), хоча насправді й не припиняли комунікації під час посилених обмежень і локдаунів у наших країнах. І ми маємо реальні результати та далекоглядні плани.

Грузію відвідала українська делегація Мінінфраструктури на чолі з першим заступником міністра. Протягом низки зустрічей закріплено домовленості щодо модернізування умов вантажних автоперевезень, а також обговорено подальші кроки для розвитку залізничного сполучення між Україною та Грузією, розвитку портів і поромних переправ у Чорноморському басейні.

Віцепрем'єр-міністр, Міністр закордонних справ Грузії Д. Залкаліані відвідав Україну з офіційним візитом, під час якого було обговорено широке коло питань економічного порядку денного, зокрема дотичних до євроінтеграційного курсу обох держав.

Влітку 2021 року були проведені спільні заходи за участю президентів і прем'єр-міністрів України та Грузії. Готуємося до проведення цього річ десятого засідання Спільної міжурядової українсько-грузинської комісії з питань економічного співробітництва.

Усі ці кроки є лише початком відновлення доквідного рівня двосторонньої взаємодії між нашими державами.

Що стосується другої частини запитання, то хотів би зауважити, що посольство не припиняло робочих контактів із грузинськими підприємцями, навіть за браком можливості провести бізнес-заходи в котромусь із форматів, до яких ми звикли в «нормальні часи».

Ба більше, до лав наших традиційних партнерів – найбільших об'єднань грузинського бізнесу (ТПП, Асоціація роботодавців тощо) – ми додали нові перспективні знайомства з колегами з Ділової ради ЄС – Грузія, Альянсу туристичної галузі й Асоціації медіаторів Грузії. Наприкінці січня 2021 року ми підписали Меморандум про взаєморозуміння між Радою експортерів та інвесторів при МЗС України й Діловою радою ЄС – Грузія.

Скасування карантинних обмежень, відновлення регулярного авіасполучення й успішні кампанії вакцинування проти COVID-19 в обох країнах мають сприяти повноцінному відновленню бізнес-діалогу між українським і грузинським бізнесами в найближчій перспективі.

– Грузія – країна з багатою історією, культурним і природним різноманіттям, що надзвичайно приваблює українських туристів. Туристичній сфері відведено чільне місце в грузинській економіці (майже 20% ВВП). Закриття грузинських кордонів у зв'язку з поширенням коронавірусної інфекції негативно вплинуло на туризм, проте галузь поступово відновлюється й зникає до нових правил. Пане Посол, які є перспективи активізування туристичних зв'язків між Україною та Грузією?

– Перспективу розвитку туристичних зв'язків між двома країнами красномовно демонструє потік українських туристів до Грузії, кількість яких за підсумками квітня 2021 року зросла вчетверо (порівняно до квітня 2020-го) та вже досягла 50% показника квітня 2019 року, рекордного для грузинської туристичної галузі.

Також після відновлення регулярного авіасполучення між містами України та Грузії з березня 2021 року лише українські компанії («МАУ», «SkyUp» та «YanAir») наростили кількість авіарейсів до туристичних столиць Грузії – Батумі та Тбілісі – до понад 30 на тиждень. Очікуємо на запуск рейсів нового лоукосту «Bees Airline» за маршрутом Київ – Тбілісі. Водночас варто відзначити й нормалізацію рівня цін на авіаквитки між українськими та грузинськими містами, що є одним із визначальних чинників для вибору місця відпочинку в складних економічних реаліях.

Тому ми очікуємо на поступове відновлення позицій Грузії як однієї з найпривабливіших туристичних країн для українських громадян на літній сезон 2021 року.

Подальші ж перспективи здебільшого залежатимуть од епідеміологічної ситуації в обох країнах і здатності урядів України та Грузії забезпечити проведення ефективної кампанії з вакцинування населення, що фактично усуне всі незручності перетину міждержавного кордону.

– У Грузії проживає численна й активна українська діаспора, діє низка громадських організацій. Ваша Високоповажносте, у яких сферах посольство співпрацює з громадами українців та якими спільними досягненнями можете поділитися?

– Варто зазначити, що перші українські громади в Грузії з'явилися понад 160 років тому. І тепер грузинські родини Мартиненків, Пашенків, Бандур, Гавв, Шевченків, Устименків, Нагог, Романенків тощо є нащадками переселених ще 1853 року до Боржомі 200 козацьких сімей із Полтавщини та Чернігівщини. Деякі з них і досі мешкають у місцях поселення їхніх предків у селі Бакуріані Боржомського муніципалітету й селах Ахалцхського муніципалітету.

Нині в Грузії зареєстровано 12 українських громадських організацій, які по змозі спрямовують свою діяльність на задоволення мовних,

культурних, освітніх та інших потреб співвітчизників. Вони працюють у гуманітарній сфері, ведуть регулярну освітню роботу поміж дітей і молоді української діаспори з поглиблення знань про Україну, її історію; популяризують в Грузії українську культуру, мову, літературу й кухню; ушановують пам'ять видатних українських постатей, письменників і поетів та поширюють інформацію про них серед грузинської громадськості. Нещодавні приклади – це Михайло Грушевський, доля якого пов'язана з Грузією (він навчався в Тбіліській гімназії, де було закладено фундамент для його поглядів) та видатна українська поетеса Леся Українка, яка загалом прожила в Грузії понад десять років і завершила свій земний шлях у мальовничому грузинському містечку Сурамі.

Посольство України в Грузії підтримує постійні зв'язки з тамтешніми українськими громадськими організаціями, залучає їхніх представників до відзначень пам'ятних, важливих для України дат і національних свят, а також успішно виконує План заходів МЗС України з реалізації бюджетної програми 1401110 «Фінансова підтримка забезпечення міжнародного позитивного іміджу України, забезпечення діяльності Українського інституту, заходи щодо підтримки зв'язків з українцями, які проживають за межами України». Щороку за участю української діаспори в Грузії проводять близько 40 заходів.

Основні досягнення, а водночас і головні завдання співпраці з українською діаспорою в Грузії – це збереження вивчення рідної мови поміж дітей і молоді, долучення їх до рідної культури, традицій та історії; щороку – проведення Всегрузинського конкурсу читців поезій Тараса Шевченка (до речі, 2021 рік для цього конкурсу ювілейний – 15-й), конкурсів до Дня української писемності та мови, участь у міжнародних мовно-літературних конкурсах учнівської та студентської молоді, у яких юні українці з Грузії неодноразово посідали призові місця. Слід зауважити, що не тільки українська, а й грузинська молодь бере участь у зазначених культурних подіях. Великого резонансу набуло проведення в Тбілісі фестивалів «Українські веснянки на вулиці Київській» од української діаспори, де грузинам та іноземним гостям демонстрували всю культурну гаму України: одяг, кухню, музику, співи, танці, мистецтво, а також досягнення промислової індустрії.

Важливим для розвитку культурних відносин України з Грузією є вшанування видатної української поетеси Лесі Українки, постать якої стала культурним місточком українсько-грузинської дружби та міжлюдських стосунків. Тому українська діаспора завзято бере участь у щорічному відзначенні днів народження мисткині (25 лютого), Днів Лесі «Лесяоба» (початок жовтня) в Сурамі, а також популяризуванні нашої видатної українки в містах Грузії.

– Україна активно запроваджує електронні способи взаємодії між громадянами, державними установами, представництвами України за кордоном (електронні документи, системи «ДРУГ», «Трембіта»). Як, на Вашу думку, це трансформує дипломатичну діяльність та чи будуть актуальні такі форми онлайн-комунікації після подолання пандемії COVID-19?

– Сучасний світ вимагає нових підходів до державного управління, підвищення якості та доступності державних послуг для громадян, скорочення часу на їх отримання й спрощення відповідних процедур.

Одним із пріоритетних напрямів для України є розвиток інформаційного суспільства й забезпечення інформаційної взаємодії органів виконавчої влади між собою і з громадянами, надання інформації та інших послуг за допомогою сучасних технологій. Саму концепцію онлайн-комунікації орієнтовано на задоволення потреб громадян і поліпшення їхнього життя. Ці зручні інструменти ставатимуть дедалі актуальнішими, люди користувалися ними під час карантину й користуватимуться надалі.

WORKING TOGETHER FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

– *Your Excellency, Ukraine and Georgia are long-standing strategic partners, given the similarity of the historical past, active cooperation, common challenges, and threats the states are facing. Ukrainian and Georgian cooperation makes it possible to consolidate efforts to counter Russian aggression affecting both countries. The militarisation of the occupied Crimea reduces the security level in the strategically important Black Sea and the Sea of Azov region. Mr Ambassador, are Ukraine and Georgia developing joint approaches or creating any security and defence projects to counter this?*

– Ukraine and Georgia have truly been strategic partners and friendly peoples for centuries. We work together on a parity basis to address common challenges and threats, particularly, in the security sphere.

On 13 December 2019 in Kyiv, in order to develop interstate relations, the President of Ukraine and the Prime Minister of Georgia signed the Regulations on the Ukrainian-Georgian High-Level Strategic Council, which establishes a defence and security mechanism (DSM) of cooperation between the two countries at bilateral and multilateral levels.

As part of the joint work on the DSM in 2020–2021, Andrii Taran, Minister of Defence of Ukraine, paid several official visits to the country, in particular held a meeting with the Prime Minister and the Minister of Defence of Georgia. The parties coordinated measures to strengthen security in the Black Sea and counter the Kremlin's aggressive policy in the region.

On 23 April 2021, the Ministers for Foreign Affairs of Ukraine and Georgia joined the typically tripartite meeting of the Foreign Ministers of Poland, Turkey, and Romania in Bucharest. In its framework, Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, and David Zalkaliani, Deputy Prime Minister and Minister for Foreign Affairs of Georgia, held a bilateral meeting to discuss Russia's illegal actions in the Sea of Azov and the Black Sea as well as militarisation in the temporarily occupied territories of Ukraine, in particular the Black Sea and the Sea of Azov, as well as the territories of Georgia, Abkhazia and Tskhinvali region. D. Kuleba and D. Zalkaliani pointed out mutual interest in strengthening cooperation with NATO and its member countries in order to accelerate preparations for the accession of Ukraine and Georgia to the North Atlantic Alliance. The importance of further development of meaningful Romania-Po-

land-Turkey security negotiating format with the participation of Ukraine and Georgia was emphasised for the sake of efficient response and protection of NATO's eastern flank from Russian aggression.

One of the current DSM practical forms of Ukraine and Georgia is to conduct joint international military exercises in the Black Sea under the auspices of NATO and the United States, aimed at increasing the defence capabilities of the two countries, especially the naval component; working out mechanisms for interoperability and cooperation with NATO member states and partners; and exchanging information and experiences in the Black Sea region rapidly. It was agreed to hold a series of military exercises in 2021 together with the member states of the Alliance, in which units of Ukraine and Georgia take part.

Within the cooperation with NATO, Ukraine and Georgia are also implementing a number of bilateral projects to exchange information and experience on ensuring security in the Black Sea and combating hybrid threats.

Ukraine has initiated a new format of naval cooperation in the Black Sea jointly with other member states (Georgia, Bulgaria, Romania, and Turkey), which aims to unite the efforts of the parties to strengthen peace and security in the region, to ensure compliance of naval activities in the Black Sea area with the norms and principles of international law, as well as to counter threats of an armed force of the third countries against the parties of the format.

Ukraine and Georgia are fruitfully cooperating on the platforms of leading international and regional organisations to counter Russian aggression and liberate the temporarily occupied territories of Ukraine and Georgia by initiating and adopting relevant decisions (resolutions) of the UN, OSCE and CoE. Besides, Georgia co-authored and supported the UN General Assembly resolution initiated by Ukraine, "Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov" (7 December 2020). In turn, our state supported the Georgian draft resolution on the withdrawal of foreign troops illegally deployed in Abkhazia and the Tskhinvali region (Georgia), which is currently being processed at the UN.

– *Mr Ambassador, in March 2021, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi launched the Crimean Platform diplomatic initiative, which aims to unite international efforts to de-occupy the peninsula, promote the Crimean issue on the international agenda and protect human rights. Georgian territories are also occupied by Russia. What can Ukraine learn from Georgia's strategy on peaceful de-occupation?*

– The Government of Georgia is constantly taking measures aimed at the peaceful liberation of the sovereign territories, Abkhazia and the Tskhinvali region, which are temporarily occupied by the Russian Federation.

Since April 2018, despite the destructive initiatives of Russia and the Abkhazian and Tskhinvali separatist regimes under its control, the Georgian government has been implementing 'A Step to a Better Future' peace initiative, which provides

a set of measures to promote reconciliation, resumption of dialogue and cooperation between the Georgian, Ossetian, and Abkhazian communities. This initiative, implemented within a policy of reconciliation and engagement, is above all an unalterable step towards the peaceful and sustainable development of Georgia; it entails clear measures to improve the socio-economic and humanitarian situation of the population living in its temporarily occupied territories. The initiative aims to promote relations between the Georgian, Abkhazian, and Tskhinvali communities, nurtured on common interests and contacts on both sides of the dividing line.

‘A Step to a Better Future’ initiative contains a specific list of measures in the following areas: expanding and facilitating trade across dividing lines in order to create new opportunities for the population of the occupied territories (the state encourages and supports joint and individual business projects related to trade between Georgian, Abkhazian and Ossetian communities); to create opportunities for additional quality education and increase its accessibility at all levels in the country as well as abroad for Abkhazian and Ossetian youth and Georgian youth living along the dividing line; to create mechanisms for easier access of the Abkhazian and Ossetian communities to the benefits acquired in the process of the development of Georgia, primarily, medical services.

For the past three years, the attractive and rational initiative of the Government of Georgia has been hampered by pro-Russian Tskhinvali and Abkhaz separatist regimes, which impede its implementation at all levels. At the same time, Georgia spares no effort and struggles persistently to improve living conditions in its temporarily occupied territories, as well as protect the rights and freedoms of the local population.

Georgia’s active work within the platforms of leading international and regional organisations is noteworthy. In 2020, thanks to efficient cooperation with partner countries, in particular Ukraine, Georgia received considerable international support through the adoption of relevant resolutions and statements within the UN, OSCE and CoE. For example, there were adopted the resolutions ‘The Situation in Georgia’ (27 February) at the 43rd session of the UN Human Rights Council and ‘Status of internally displaced persons and refugees from Abkhazia, Georgia, and the Tskhinvali region/South Ossetia, Georgia’ (3 September) at the 74th session of the UN General Assembly; and joint statements were made on behalf of 15 members of the OSCE’s Group of Friends of Georgia (3 September) on the 12th anniversary of the Russian-Georgian war and on behalf of 15 member countries of the Group of Friends of Georgia during the 27th OSCE Ministerial Council (3–4 December). In 2021, with the support and co-authorship of Ukraine, the resolution ‘Cooperation with Georgia’ was adopted at the 46th session of the UN Human Rights Council, which recorded the main human rights violations in the Georgian territories occupied by Russia (10 March).

As part of consolidating efforts to reach de-occupation and ensure human rights in the Ukrainian and Georgian temporarily occupied territories, the Ministry of the Temporarily Occupied Territories and Internally Displaced Persons of Ukraine and the Office of the State Minister of Georgia for Reconciliation and Civic Equality signed a Memorandum of Mutual Understanding and Cooperation on 17 May 2018. This document is aimed at establishing cooperation between Ukraine and Georgia in the field of information exchange on best practices in peacebuilding, reintegration, and conflict resolution.

– *In late 2020, the presidents of Azerbaijan, Russia and the Prime Minister of Armenia concluded an agreement to end the protracted Nagorno-Karabakh conflict. On the one hand, its main goal is to stabilise the security situation in the Caucasus, but at the same time, it deals with legitimising the presence of the Russian military contingent in the region, which is officially almost 2,000 peacekeepers. Your Excellency, what threats does the presence of the Russian military in the Caucasus pose to Georgia?*

– The Russian Federation has significantly intensified its strategic efforts to maximise and legitimise its military and political influence, as well as to achieve the desired political climate in areas, which are of geopolitical value. This activity is mostly directed to the south (Georgia, Armenia and Azerbaijan). The mediation of official Moscow in the process of reaching a ceasefire agreement ensured the events unfolding according to the scenario prepared by the Kremlin. Accordingly, adjusting the ‘peace mandate’ to its own interests, Russia has increased its military and political access to the region, which implies maintaining influence over Armenia while creating a lever of influence on Azerbaijan.

Therefore, after the deployment of Russian peacekeeping forces, the South Caucasus will become a new platform for military competition in the region along with Syria and Libya.

The Kremlin prioritises the Black Sea and Caucasus regions in regard to its official Eurasian geopolitical projects, thus the strategic moves of Russia directly affect Georgia’s security. Russia is expected to try to strengthen its influence on large strategic economic projects in the South Caucasus region, in particular, to annihilate the perspectives of the due functioning of an alternative transport corridor through the territory of Georgia.

– *Ukraine and Georgia are determined to join the European Union. Moreover, the countries are active participants of the Eastern Partnership (EaP) initiative. In 2014, the states signed association agreements with the EU, which marked a new step towards European integration. Mr Ambassador, what do you view as the prospects for deepening relations between Ukraine, Georgia and the European Union? In your opinion, what transformations are needed for the EaP?*

– So far, it is safe to say that the conclusion of the Association Agreement between the EU and Ukraine became an important step towards the realisation of the historical choice of the entire Ukrainian people in favour of the European course of the country's development.

This agreement serves as a guide and a programme of the minimum necessary reforms to be implemented for the country's full integration into the European area.

The implementation of the Deep and Comprehensive Free Trade Area has contributed to the reorientation of goods and services to the European market, as well as the significant strengthening of economic independence from the Russian Federation. Since the FTA's entering into force in January 2016, the growth of bilateral trade between Ukraine and the EU has reached about 65 per cent, making the European Union Ukraine's largest trading partner. The share of the EU in the goods and services trade structure of Ukraine reached 37.1 per cent in 2020, the one of China, which ranks 2nd, amounted to 12.3 per cent, while Russia's share fell to 9 per cent.

The EaP is a priority geopolitical project for the foreign policy of Ukraine and an additional instrument of bringing Ukraine and the European Union closer together. During the initiative's development, Ukraine and Georgia have proven to be the most active and consistent participants, trying to adapt this project to new realities, taking into account the needs of all sides involved, and bring it to a logical conclusion, which is full EU membership of both countries. Therefore, cooperation with Georgia is an extremely significant aspect, contributing to the further successful development of the EaP and the achievement of the initiative's goals. Just in the early half of 2021, several important steps have been taken to build cooperation between the two countries in this respect. In particular, in early February, the foreign ministers of Ukraine, Georgia and Moldova drafted a joint letter in which they presented to the European side agreed strategic approaches to further development of the EaP (for instance, integration into the EU internal market, alignment with the European Union in the fields of transport, energy, digital market, green economy, healthcare and strengthening security cooperation).

On 17 May, the foreign ministers of Ukraine, Georgia and Moldova signed a memorandum and launched the 'Association Trio,' a tripartite format of enhanced cooperation with a view to European integration. The document underscores the European aspirations of the three associated EU partners and their ambitions to become full members of the European Union.

The international conference in Batumi with the participation of the Presidents of Ukraine, Georgia, and Moldova, as well as the President of the European Council Charles Michel, has become an important stage for the further development of this format.

– *In 2020, Ukraine became NATO's Enhanced Opportunity Partner. Georgia received this status a few years earlier, which indicates a high level of cooperation between the Alliance and partner countries. What role does the embassy play in military-technical cooperation between states? What could Ukraine learn from the experience of Georgia regarding the enhanced opportunities partnership?*

– The military and technical cooperation between Ukraine and Georgia is developing in accordance with the needs and capabilities of both countries on the basis of annual plans for bilateral cooperation between the Ministries of Defence. It is directly organised by the office of military attachés at the Embassy of Ukraine in Georgia.

Ukraine is interested in drawing lessons from the six-year experience of Georgia's participation in the enhanced opportunity partnership with NATO since 2014, especially in terms of strengthening the capacity and capabilities of the Georgian Defence Forces. The Ukrainian side, which set out to reform the defence sphere, is interested to exchange experience on:

- cyber defence;
- reformation and development of the armed forces, in particular, the implementation of NATO standards;
- personnel management;
- system of reserve service.

– *Ukraine and Georgia concluded the free trade agreement 25 years ago, yet the economic cooperation between the countries is slightly lower than the political one as trade and investment opportunities of the states are yet to be fully tapped. Undoubtedly, the spread of COVID-19 has left its mark on the trade and economic cooperation of all countries. Your Excellency, should we expect the economic ties to intensify at the end of the pandemic? Does the Embassy of Ukraine cooperate with business associations of Georgia, for example, the Chamber of Commerce and Industry?*

– The coronavirus pandemic along with anti-epidemic measures adopted by all countries have had a tremendous impact on the traditional principles of international economic cooperation. This is an indisputable fact, which we recognise and accept as a starting point for the further development of interstate relations. In this sense, Georgia as a strategic partner of Ukraine is no exception.

In the early spring of 2021, as the second wave of the pandemic subsided, our governments strengthened bilateral contacts (primarily in person and online), even though they did not really suspend the communication during the increased restrictions and lockdowns in our countries. We have visible results and far-sighted plans.

The Ukrainian delegation of the Ministry of Infrastructure headed by the First Deputy Minister visited Georgia. As a result of a series of meetings, the agreements

were reached on modernising the conditions of freight transportation. Besides, further steps were discussed for the development of rail services between Ukraine and Georgia and the development of ports and ferries in the Black Sea basin.

D. Zalkaliani, Deputy Prime Minister and Minister for Foreign Affairs of Georgia, paid an official visit to Ukraine, during which a wide range of issues on the economic agenda were discussed, including those regarding the European integration course of both countries.

In the summer of 2021, joint events were held with the participation of the Presidents and Prime Ministers of Ukraine and Georgia. We also launched preparations for the tenth meeting of the Joint Intergovernmental Ukrainian-Georgian Commission on Economic Cooperation this year.

All these steps are just the beginning of the restoration of the pre-pandemic level of bilateral cooperation between our states.

As for the second part of the question, I would like to note that the embassy did not stop working with Georgian entrepreneurs, even in the absence of the opportunity to hold business events in any of the formats we were used to in 'normal times.'

Moreover, in addition to our traditional partners, which are the largest Georgian business associations (CCI, Employers' Association, etc.), we have made new promising acquaintances with our colleagues from the EU Business Council – Georgia, the Georgian Tourism Industry Alliance and the Mediators Association of Georgia. At the end of January 2021, the Memorandum of Understanding was signed between the Exporters and Investors Council under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine and the EU-Georgia Business Council.

The lifting of quarantine restrictions, the resumption of scheduled flights and successful vaccination campaigns against COVID-19 in both countries should contribute to the full resumption of business dialogue between Ukrainian and Georgian businesses in the near future

– *Georgia is a country with a rich history, cultural and natural diversity, which is extremely attractive to Ukrainian tourists. The tourism sector is an important niche of the Georgian economy (almost 20 per cent of GDP). The closure of Georgia's borders due to the spread of coronavirus infection has had a negative impact on tourism, however, the industry is gradually recovering and getting used to the new rules. Mr Ambassador, what are the prospects for intensifying tourist ties between Ukraine and Georgia?*

– The prospect for accelerating tourism between the two countries is eloquently demonstrated by the flow of Ukrainian tourists to Georgia, the number of which quadrupled in April 2021 (compared to April 2020) and has already reached 50 percent of the indicator as at April 2019, which was at record highs for the Georgian tourism industry.

Moreover, after the resumption of scheduled flights between the cities of Ukraine and Georgia in March 2021, Ukrainian companies (UIA, SkyUp and YanAir) increased the number of flights to Batumi and Tbilisi, the tourist capitals of Georgia, to more than 30 per week. We are waiting for the launch of the new low-cost flights of Bees Airline on the route Kyiv–Tbilisi. At the same time, what is worth mentioning is the normalisation of air fares between Ukrainian and Georgian cities, which is one of the key factors for choosing a vacation spot in difficult economic realities.

Therefore, we expect a gradual restoration of Georgia's position as one of the most attractive tourist countries for Ukrainian citizens for the summer season of 2021.

Further prospects will largely depend on the epidemiological situation in both countries and the ability of the governments of Ukraine and Georgia to ensure an effective vaccination campaign, which will virtually eliminate all the inconveniences of crossing the border.

– *Georgia is home to a large and active Ukrainian diaspora and a number of non-governmental organisations. Your Excellency, what are the areas of the embassy's cooperation with Ukrainian communities and what common achievements can you share?*

– It bears mentioning that the first Ukrainian communities in Georgia appeared more than 160 years ago. Now, the Georgian Martynenko, Pashchenko, Bandura, Havva, Shevchenko, Ustymenko, Nahoha, Romanenko families, to list a few, are the descendants of 200 Cossack families from Poltava and Chernihiv Regions who were relocated to Borjomi in 1853. Some of them still live in the settlements of their ancestors in the village of Bakuriani of Borjomi municipality and the villages of Akhaltsikhe municipality.

Currently, 12 Ukrainian non-governmental organisations are registered in Georgia, focusing their activities on meeting the linguistic, cultural, educational, and other needs of compatriots. They work in the humanitarian sphere, regularly educate children and youth of the Ukrainian diaspora to deepen their knowledge about Ukraine and its history; popularise Ukrainian culture, language, literature, and cuisine in Georgia; honour the memory of prominent Ukrainian figures, writers, and poets and disseminate information about them among Georgians. The recent examples include Mykhailo Hrushevskyi, whose life was linked to Georgia (he studied at the Tbilisi Gymnasium, which laid the groundwork for his views), and the prominent Ukrainian poetess Lesia Ukrainka, who lived in Georgia for more than ten years and completed her earthly journey in the picturesque Georgian town of Surami.

The Embassy of Ukraine in Georgia maintains constant communication with local Ukrainian non-governmental organisations, involves their representatives in the celebration of memorable dates, important for Ukraine, and national

holidays, as well as successfully implements the Action Plan of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for budget program 1401110 named 'Financial support for ensuring the positive international image of Ukraine, activities of the Ukrainian Institute and measures to maintain ties with Ukrainians living outside Ukraine.' About 40 events are held in Georgia yearly with the participation of the Ukrainian diaspora.

The main achievements and meanwhile the main tasks of our cooperation with the Ukrainian diaspora in Georgia are to ensure learning of the native language among children and youth as well as their involvement in the native culture, traditions and history; to hold the annual All-Georgian Competition of Taras Shevchenko Poetry Reciting (by the way, 2021 marks the 15th anniversary of this competition), competitions dedicated to the Day of Ukrainian Writing and Language, to participate in international language and literature competitions for schoolchildren and students, where young Ukrainians from Georgia have repeatedly won prizes. It should be noted that not only Ukrainian but also Georgian youth take part in these cultural events. The 'Ukrainian Vesniankas (spring songs) on Kyivska Street' festivals organised by the Ukrainian diaspora in Tbilisi have won great acclaim and presented to Georgians and foreign guests the entire cultural range of Ukraine: clothing, cuisine, music, singing, dancing, art, and industrial achievements.

What is important for the development of cultural relations between Ukraine and Georgia is to honour the outstanding Ukrainian poetess Lesia Ukrainka, whose figure embodies a cultural bridge of Ukrainian-Georgian friendship and interpersonal relations. Therefore, the Ukrainian diaspora zealously participates in the annual celebration of the artist's birthday (25 February), Lesia's Day 'Lesiaoba' (early October) in Surami, and the promotion of the outstanding Ukrainian woman in the cities of Georgia.

– *Ukraine actively introduces the electronic methods of interaction between citizens, government bodies and representative offices of Ukraine abroad (electronic documents, DRUH and Trembita systems). In your opinion, how will these novelties transform diplomatic activity, and will such forms of online communication stay relevant after the COVID-19 pandemic?*

– The modern world requires new approaches to public administration, improving the quality and accessibility of public services for citizens, reducing the time to receive them and simplifying the relevant procedures.

One of the priority areas for Ukraine is the development of the information society and ensuring information interaction of executive bodies with each other and with citizens, as well as providing information and other services using modern technologies. The very concept of online communication is focused on meeting the needs of citizens and improving their lives. These handy tools will become more and more relevant, as people actively use them during the quarantine and will continue to do this in future.

Олександр БАЛАНУЦА,
*Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Державі Кувейт;*

Ольга СЕГЕДА,
*третій секретар Посольства України
в Державі Кувейт*

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ В РОБОТІ ДИПУСТАНОВ: ЦІКАВІ ФАКТИ З УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ В КУВЕЙТІ

Практики публічної дипломатії однастайно вважають зазначений напрям українським важливим у контексті зовнішньополітичних комунікацій держави. Однак дотепер дискутують щодо визначення змісту поняття «публічна дипломатія» з огляду на діапазон сфер, які воно охоплює. Публічна дипломатія – це передусім елемент стратегічного контактування держави, що сприяє встановленню діалогу з громадськістю інших країн у форматі «держава – людина». Завдяки інструментарію публічної дипломатії можна підвищити рівень обізнаності іноземної аудиторії з якоїсь теми, вплинути на її ставлення до цієї теми, ба більше, спонукати до відповідних дій.

У Доктрині інформаційної безпеки України розвиток публічної дипломатії, зокрема культурної та цифрової, – один із пріоритетів державної політики в інформаційній сфері щодо формування позитивного міжнародного іміджу України¹. Нещодавно Міністерство закордонних справ України вперше в історії зовнішньополітичного відомства затвердило п'ятирічну стратегію публічної дипломатії. Дедалі більше згадок у нормативних актах свідчить про усвідомлення з боку політичного істеблішменту України вагомої ролі публічної дипломатії в зовнішньополітичному курсі держави.

¹ Доктрина інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

Реалізування проєктів та заходів у цій сфері сприяє підвищенню іміджу України, її міжнародного авторитету, забезпеченню інформаційної присутності за кордоном (і створенню відповідного позитивного фону), формуванню довіри до цієї країни, спрямуванню її позиціонування у світі на користь політичних та економічних інтересів нашої держави.

В оновленій системі публічної дипломатії України закордонні дипломатичні установи – це медіатори між державою та аудиторією країни акредитації. Здебільшого саме за посередництва дипломатів у ролі агентів розуміння вдається налагодити та підтримувати контакти з місцевою громадськістю, аналітичними центрами, навчальними закладами, мистецькими галереями, спортивними діячами тощо. Отже, зусилля дипломатів формують імідж держави й закладають підґрунтя для популяризування національних інтересів.

Відомо, що 2021 рік минув під знаком «віртуальності» через пандемію коронавірусу. Цифровізація стала невід’ємною частиною функціонування всіх сфер діяльності людини. І дипломатична служба – не виняток, повсякденна робота дипломата також зазнала трансформацій унаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Коли будь-які іміджеві заходи відкладали на невизначений термін, а про масові зустрічі годі було й мріяти, у Посольстві України в Державі Кувейт успішно тестували онлайн-формат зустрічей і конференцій. Здебільшого цифрові інструменти ставали в пригоді в царині економічної дипломатії. Наприклад, завдяки чисельним переговорам B2B, які посольство організовувало за допомогою зуму, вдалося об’єднати понад сотню потенційних бізнес-партнерів з-поміж українських та кувейтських підприємців. Водночас віртуальний формат виявився дієвим і у сфері публічної дипломатії, зокрема співпраці з кувейтською стороною над спортивними книговидавничими проєктами.

Спортивна дипломатія – важлива частина діяльності посольства за напрямом публічної дипломатії. Насамперед актуальний цей напрям у Кувейті, де футбол – один із найулюбленіших видів спорту. Спортивна співпраця між Україною та Кувейтом завжди була на високому рівні, а в січні 2020 року посольство дебютувало з низкою безпрецедентних спортивних ініціатив. Упродовж масштабної іміджевої події – «Тижня України в Кувейті» – було проведено міжнародну спортивну конференцію, заняття з фітнесу для дітей, а також дружній футбольний матч між українською і кувейтською командами. Напередодні державні органи Кувейту у сфері спорту видали ліцензію на відкриття дитячої футбольної академії «Динамо – Кувейт».

У березні 2021 року Посольство України в Кувейті розпочало проєкт зі створення арабськомовної книги спогадів кувейтських колег та учнів Валерія Лобановського, з котрими український тренер працював у 1990-х роках. В. Лобановський тренував національну збірну Кувейту з футболу й

SEND US YOUR STORY/MEMORY OF COOPERATION WITH MR. LOBANOVSKYI IN KUWAIT

to become a part of a memoir book by Lobanovskyi's Kuwaiti students and colleagues

EMAIL

olha.seheda@mfa.gov.ua

DEADLINE

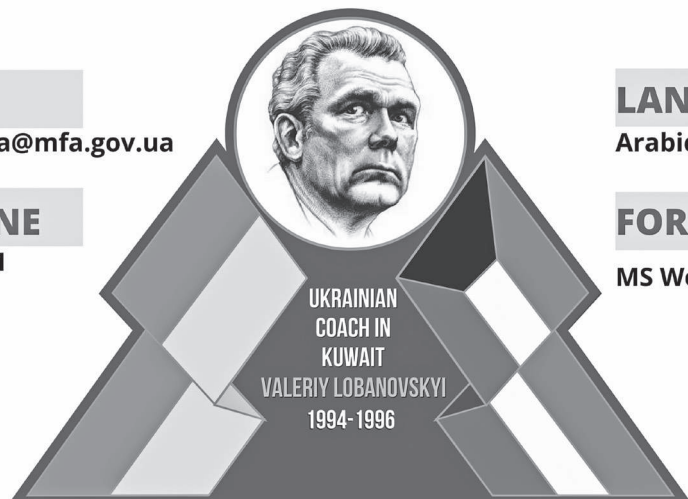
June 1, 2021

LANGUAGE

Arabic

FORMAT

MS Word docx.

саме за його керівництва команда досягла приголомшливих результатів на міжнародних змаганнях. Позаяк сюжет, що став основою книги, мав місце в історії українсько-кувейтських відносин чверть століття тому, матеріали для книги подекуди збирали крупинками. Непросто було знайти й колег В. Лобановського, адже дехто з них виїхав за кордон, а деякі футболісти вже відійшли у засвіти. Утім нам пощастило зустріти справжніх фанатів поміж його кувейтських колег, для яких футбол став невіддільною частиною життя. У власних архівах вони зберігають унікальні газетні публікації та інтерв'ю українського тренера кувейтським ЗМІ. Разом із мемуарами учнів зібрані матеріали буде покладено в основу пам'ятної книги, що репрезентуватиме професійний шлях і спортивний спадок Валерія Лобановського в Кувейті. Уже на етапі підготовки видання стала помітною потенційно велика роль цього проекту для подальшого розвитку спортивної (передусім футбольної) співпраці між Україною та Кувейтом. Ентузіазм і захват, із якими наші кувейтські партнери працюють над проектом книги спогадів, не лише увіковічать пам'ять легендарного українського тренера в Кувейті та субрегіоні Перської затоки, а й закладуть основу для майбутньої футбольної комунікації, обміну тренерським досвідом тощо.

Посольство України в Державі Кувейт прагне організувати роботу в напрямі публічної дипломатії на засадах середньострокового планування й проектного менеджменту. Це дозволить проводити якісніший аналіз реалі-

зованих проєктів, точніше оцінювати їхню результативність та ефективніше планувати майбутні заходи. Водночас експеримент – невід’ємна частина нашої роботи, адже саме пілотні проєкти дозволяють випробовувати нові підходи та інструменти у сфері публічної дипломатії.

Окрім реалізування зазначеного проєкту зі створення арабськомовної книги про кувейтський період кар’єри В. Лобановського, посольство працює над налагодженням культурних місточків між Україною та Кувейтом у галузі літератури. Ще 2020 року було ініційовано переклад низки кувейтських новел українською мовою. Ілюстрована збірка стане достеменною історією Кувейту очима митців – від початку XX століття до сьогодення. Україну й Кувейт розділяють тисячі кілометрів, проте ця книга підніме завісу над світом кувейтської літератури, який досі є «terra incognita» для українського читача. Видання стане в пригоді студентам-арабістам, а також усім, хто планує проходити стажування в мовному центрі Кувейтського університету.

Цілком очевидно, що література – це ще й спосіб розповісти про свою країну, її історію, культуру та традиції. Промоцією української літератури у світі займається не лише Міністерство закордонних справ України, а й Український інститут. Однак пріоритет у згаданій сфері належить Українському інституту книги, спільно з яким Посольство України в Кувейті в травні 2021 року провело першу в історії діяльності дипломатичної установи англомовну онлайн-конференцію «Ukrainian literature entering Kuwait book market». Мета зустрічі – популяризування перекладеної арабською мовою української літератури на кувейтському книжковому ринку. У конференції взяли участь понад 50 українських і кувейтських письменників та перекладачів, представників найбільших видавництв обох країн, а також літературних агентів. Українські експерти представили сучасну літературу своєї держави – цікаву, актуальну й неповторну. Так посольство прагнуло висловити кувейтським видавництвам думку, що твори українських письменників можуть стати тамтешніми бестселерами. До того ж програма грантової підтримки перекладів української художньої літератури «Translate Ukraine», яку було презентовано під час онлайн-заходу, може додатково заохотити кувейтських видавців, аби спільно з українцями втілити пілотний книговидавничий проєкт. Головні доповідачі конференції (з-поміж 12 спікерів) були зацікавлені в подальших індивідуальних переговорах щодо започаткування перших комерційних літературно-перекладацьких проєктів між Україною та Кувейтом.

Проєкт конференції – безпрецедентна й амбітна ініціатива, адже складно спрогнозувати ефективність просування української літератури в Кувейті. На жаль, арабськомовний книжковий ринок досі випадає з поля зору українських видавництв, попри те що у світі існує не одна

Literature Project

“Short stories by Kuwaiti writers in Ukrainian language”

(upon the initiative and organizational support of the Embassy of Ukraine in Kuwait)

сотня мільйонів носіїв арабської мови. Водночас у Кувейті видавці теж не мають досвіду співпраці з українськими літературними колами, хоча географія діяльності багатьох кувейтських видавництв виходить далеко за межі субрегіону Перської затоки. Однак завдяки цій онлайн-зустрічі, яку провело посольство, відбулася безпосередня комунікація між десятима зацікавленими видавництвами з України та Кувейту, що дозволило започаткувати діалог щодо спільних літературно-перекладацьких проєктів. За підсумками онлайн-заходу Посольство України в Державі Кувейт планує організувати індивідуальні онлайн-переговори для зацікавлених українських і кувейтських видавництв, зважаючи на профіль їхньої діяльності. Під час цих перемовин сторони зможуть детально обговорити перспективи співпраці.

Отже, слід наголосити на високому потенціалі публічної дипломатії в контексті налагодження ефективних двосторонніх відносин між державами. Проєкти Посольства України в Державі Кувейт доводять, що нестандартні рішення в царині публічної дипломатії можуть прочинити вікно можливостей для співпраці в найбільш незвіданих сферах. Насамкінець додамо, що запорукою успіху у відповідальній місії репрезентування України за кордоном є дотримання принципу 4К – креативності, критичного мислення, комунікації та командної роботи, – яким Посольство України в Кувейті послідовно послуговується у своїй діяльності.

Oleksandr BALANUTSA,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
in the State of Kuwait;*

Olha SEHEDA,
*Third Secretary at the Embassy of Ukraine
in the State of Kuwait*

PUBLIC DIPLOMACY IN THE WORK OF DIPLOMATIC MISSIONS: INTERESTING FACTS FROM THE UKRAINIAN EXPERIENCE IN KUWAIT

The practitioners of public diplomacy unanimously consider this direction to be extremely important in respect of the state's foreign policy communications. However, there is still a debate about the definition of 'public diplomacy', given the range of areas it covers. Above all, public diplomacy is an element of strategic communication of the state, which promotes the establishment of a dialogue with the public of other countries in the 'state – person' format. Thanks to the tools of public diplomacy, it is possible to raise the level of awareness of foreign audience on a specific topic, influence its attitude to this topic and moreover, encourage appropriate action.

In the Information Security Doctrine of Ukraine, the development of public diplomacy, in particular cultural and digital, is one of the priorities of state policy in the information sphere to form a positive international image of Ukraine¹. Recently, for the first time in the institution's history, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine has approved a five-year strategy of public diplomacy. The increasing number of references in normative acts testifies to the awareness of the political establishment of Ukraine of the importance of public diplomacy in the state's foreign policy.

Implementation of projects and activities in this area contributes to enhancing Ukraine's image and its international prestige, providing it with information presence abroad (and creating an appropriate positive background), building trust in this country, and directing its positioning in the world in favour of political and economic interests of our country.

The renewed system of public diplomacy of Ukraine depicts foreign diplomatic missions as mediators between the state and the public of the sending

¹ Закон України 'Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku 'Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy' (2017) [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> [in Ukrainian].

country. It is mostly through diplomats as agents of understanding that it is possible to establish and maintain contacts with the local community, think tanks, educational institutions, art galleries, sports figures to list a few. Thus, the efforts of diplomats shape the image of the state and lay the foundation for the promotion of national interests.

It is known that 2021 was dubbed 'virtual' due to the coronavirus pandemic, with digitisation becoming an integral part of all human activities. This equally concerns the diplomatic service since the daily work of a diplomat has also undergone transformations due to the development of information and communication technologies. While any image events were postponed *sine die* and mass meetings were far from reality, the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait successfully tested the online format of meetings and conferences. Digital tools have come in handy primarily in the field of economic diplomacy. For instance, thanks to numerous B2B talks organised by the embassy via Zoom, it became possible to unite more than a hundred potential business partners among Ukrainian and Kuwaiti entrepreneurs. At the same time, the virtual format proved to be efficient in the field of public diplomacy, particularly in cooperation with Kuwait on sports book publishing projects.

Sports diplomacy is a considerable part of the embassy's activities within public diplomacy. First and foremost, this dimension is relevant in Kuwait with football being one of the favourite sports. Sports cooperation between Ukraine and Kuwait has always been at a high level. In January 2020, the embassy debuted with a number of unprecedented sports initiatives. During the large-scale image event, which is the Week of Ukraine in Kuwait, the international sports conference, fitness classes for children, as well as a friendly football match between the Ukrainian and Kuwaiti teams were held. Prior to the event, the Kuwaiti state sports bodies issued a license to open the Dynamo – Kuwait children's football academy.

In March 2021, the Embassy of Ukraine in Kuwait launched a project implying creation of the Arabic-language book of memoirs of Valerii Lobanovskyi by Kuwaiti colleagues and students, with whom the Ukrainian coach worked in the 1990s. V. Lobanovskyi coached the national football team of Kuwait and it was under his leadership that the team achieved amazing results at international competitions. Considering the fact that the plot running through the book took place in the history of Ukrainian-Kuwaiti relations a quarter of a century ago, the materials were sometimes collected in small pieces. Finding V. Lobanovskyi's colleagues was not an easy task, since some of them went abroad, and some players have already passed away. We were lucky, however, to meet real fans among his Kuwaiti colleagues, for whom football has become an integral part of life. Their own archives preserve unique newspaper publications and interviews of the Ukrainian coach with the Kuwaiti media. The collected materials together with the students' memoirs will form the basis of a commemorative book representing

the professional path and sports heritage of Valerii Lobanovskyi in Kuwait. The potentially great role of this project for the further development of sports (especially football) cooperation between Ukraine and Kuwait became noticeable right at the stage of preparation of the publication. The enthusiastic work and excitement of our Kuwaiti partners in creation of the book of memoirs aim not only to perpetuate the memory of the legendary Ukrainian coach in Kuwait and the Persian Gulf subregion, but also lay the foundation for future football communication, coaching experience and more.

The Embassy of Ukraine in the State of Kuwait seeks to organise work in the direction of public diplomacy on the basis

of medium-term planning and project management. This will facilitate the better analysis of implemented projects, more accurate assessment of their efficiency and more efficient planning of future activities. At the same time, the experiment is an integral part of our work, because it is the pilot projects that allow us to test new approaches and tools in the field of public diplomacy.

In addition to implementing the aforementioned project to create an Arabic-language book on the Kuwaiti period of V. Lobanovskyi's career, the embassy seeks to establish cultural bridges between Ukraine and Kuwait in the realm of literature. Back in 2020, the translation of a number of Kuwaiti novellas into Ukrainian was initiated. The illustrated collection will become a true history of Kuwait through the eyes of artists from the beginning of the XX century to the present. Ukraine and Kuwait are separated by thousands of kilometres, yet this book aims to lift the curtain to reveal the world of Kuwaiti literature, which is still a 'terra incognita' for the Ukrainian reader. The publication will be helpful for the Arabists, as well as anyone, who plans to do an internship at the Language Centre at the Kuwait University.

Apparently, literature is also a way to tell about one's country, its history, culture and traditions. Not only does the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine promote Ukrainian literature in the world, but also the Ukrainian Institute does. Yet, the Ukrainian Book Institute is the priority institution in this area, which jointly with the Embassy of Ukraine in Kuwait in May 2021, held the first in the history of the diplomatic mission English-language online conference titled 'Ukrainian literature entering Kuwait book market'. The purpose of the meeting was to promote

Ukrainian literature translated into Arabic on the Kuwaiti book market. The conference was attended by more than 50 Ukrainian and Kuwaiti writers and translators, representatives of the largest publishing houses of both countries, as well as literary agents. The Ukrainian experts presented modern Ukrainian literature, which is interesting, relevant, and unique. Thus, the embassy sought to convey to Kuwaiti publishers the opinion that the works of Ukrainian writers could become bestsellers there. In addition, the Translate Ukraine grant translation program, which was presented during the online event, may further encourage Kuwaiti publishers to work with Ukrainians on implementing a pilot book publishing project. The main speakers of the conference (among 12 ones) were interested in deepening individual negotiations on the launch of the first commercial literary and translation projects between Ukraine and Kuwait.

The draft of the conference is an unprecedented and ambitious initiative, as it is difficult to predict the effectiveness of the promotion of Ukrainian literature in Kuwait. Unfortunately, the Arabic-language book market is still out of sight of Ukrainian publishers, despite the fact that there are hundreds of millions of Arabic speakers in the world. At the same time, publishers in Kuwait also have no experience of cooperating with Ukrainian literary circles, although the geography of many Kuwaiti publishers goes far beyond the Persian Gulf subregion. Thanks to this online meeting held by the embassy, the direct communication between ten interested publishers from Ukraine and Kuwait was nevertheless established, which allowed to start a dialogue on joint literary and translation projects. Following the results of the online event, the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait plans to organise individual online talks for interested Ukrainian and Kuwaiti publishers, taking into account the profile of their activities. During these talks, the parties will be able to discuss in detail the prospects for cooperation.

Therefore, it is worth noting the high potential of public diplomacy in the context of establishing effective bilateral relations between states. The projects of the Embassy of Ukraine in the State of Kuwait prove that non-standard decisions in the field of public diplomacy can open a window of opportunity for cooperation in the most untapped areas. Finally, the key to success in the responsible mission of representing Ukraine abroad is to adhere to the 4C principle – creativity, critical thinking, communication, and common effort – which the Embassy of Ukraine in Kuwait has consistently applied to its activities.

Петро ВРУБЛЕВСЬКИЙ,
Надзвичайний і Повноважний
Посол України в Республіці Казахстан

УСПІХИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ В КАЗАХСТАНІ

– *Пане Посол, які виклики долало Посольство України в Республіці Казахстан у період пандемії? Як організовано його роботу в цей складний час?*

– Насамперед хочу подякувати за запрошення стати одним з авторів у цього річного виданні «Україна дипломатична».

Звісно, як і в усьому світі, пандемія COVID-19 вплинула на діяльність Посольства України в Республіці Казахстан. Перед нами постали нові виклики, серед яких, зокрема, скорочення, а на якийсь час і цілковите скасування прямих рейсів між Україною та Казахстаном. Логістичні перешкоди зумовили зменшення товарообігу. Особисті зустрічі було перенесено в онлайн-площину.

Однак у нових реаліях виникли й сучасні рішення та погляди. Посольство не припиняє наполегливо працювати навіть за таких умов. Зустрічаємося з казахстанськими колегами за допомогою зуму, скайпу тощо. Хоч вебформат не замінює живого спілкування, проте в ньому є переваги, як-от економія часу та ресурсів.

Наразі більшість заходів посольство проводить онлайн. Слід зазначити, що Республіка Казахстан – велика за площею країна. Наша аудиторія – це казахстанці, українці в Казахстані, громадяни інших держав. Позаяк організувати зустріч або спільний захід у населених пунктах держави в умовах пандемії було б неможливо, саме вебконференція чи відеодзвінок дозволяють усім об'єднатися, щоб увіч поспілкуватись і розв'язати нагальні питання.

Наприкінці травня було завершено довготривалу роботу над проектом українськомовного аудіогіда в Музейно-меморіальному комплексі жертв політичних репресій і тоталітаризму «АЛЖИР». Завдяки ініціативі першої леді Олени Зеленської закордонні дипломатичні установи України

мають змогу в такий спосіб популяризувати нашу мову у світі. Аудіогід у музеї «АЛЖИР» став сімнадцятим поза межами держави й першим та, сподіваюся, не останнім у Казахстані.

Посольство України в Республіці Казахстан є доволі активним у соціальних мережах, а це справді сприяє промоції України як сучасної європейської держави. Артикулюємо наші різномірні здобутки в усіх сферах життя. Ідеться передусім про інформування громадян Казахстану щодо російської агресії на Сході України, окупації Криму й дипломатичної ініціативи з його повернення (Кримська платформа), економічної складової. Тематика та способи різноманітні: від офіційних заяв і вебконференцій до фото- та відеофлешмобів, виставок, транслявання фільмів тощо.

Соціальні мережі й онлайн-спільноти також допомагають постійно підтримувати зв'язок із громадянами України в Казахстані, швидко поширювати інформацію з консульської тематики, оперативно реагувати на виклики та загрози, а надто в період пандемії.

– *На якому етапі нині є двосторонні відносини, скажімо, торговельно-економічні? Як пандемія вплинула на економіку Казахстану зокрема та суспільство країни загалом?*

– Із 2014 року, тобто від початку російської збройної агресії проти України, триває тенденція до скорочення товарообігу між Україною та Казахстаном. За останні шість років – більш ніж учетверо.

Однією з причин падіння обсягів товарообігу є зменшення експорту українських товарів і послуг на казахстанський ринок унаслідок агресивної політики російського керівництва, яке порушило норми Світової організації торгівлі й обмежило транзит через свою територію. Використання альтернативних маршрутів доставки – для прикладу, Транскаспійського – призводить до здорожчання цих вантажів на казахстанському ринку, унаслідок чого вони втрачають споживацьку привабливість. Крім того, у Казахстані активно реалізують політику імпортозаміщення завдяки створенню спільних підприємств з усьвітньо відомими компаніями. Поступове витіснення української продукції з казахстанського ринку спричинює і зростання конкуренції з боку російських та білоруських товарів, які мають деякі переваги через членство в Євразійському економічному союзі, застосовуючи в його межах інструменти, що обмежують постачання на ринки держав-членів окремих видів товарів з України.

Посольство вживає всіх заходів, аби якомога більше інформувати український бізнес про можливості та потенційні потреби казахстанського ринку. Адже він є перспективним завдяки широкому спектру бізнес-кооперації, зокрема в транспортній сфері, паливно-енергетичному й промисловому комплексах, у сільськогосподарському секторі, продовольчій галузі тощо.

В умовах нових викликів сучасності наше посольство ініціює, а також долучається до українсько-казахстанських бізнес-форумів, засідань Ділової ради «Україна – Казахстан» і онлайн-конференцій за участю представників бізнесу обох країн. 18 червня 2021 року в Києві було проведено 14-те засідання спільної Міждержавної українсько-казахстанської комісії з економічного співробітництва. Такі заходи дають змогу створювати нові точки дотику у взаємодії з Казахстаном щодо збільшення кількості наших товарів і послуг на тамтешньому ринку. Сподіваємося, це сприятиме підвищенню активності українського бізнесу в налагодженні взаємовигідних відносин із казахстанськими партнерами.

Унаслідок пандемії коронавірусної хвороби минулий рік був, на думку експертів, найскладнішим для економіки Казахстану (і світу загалом) за останні два десятиліття. Наслідки пандемії стали більш руйнівними для економіки країни, ніж кризи 2008 і 2015 років. Наприклад, 2020 року вона скоротилася на 2,5%. Економічний спад завдав шкоди найбільш вразливим верствам населення. Коронавірусна криза суттєво вплинула насамперед на сектори роздрібної торгівлі, готельний бізнес, оптову торгівлю й транспорт, на які припадає близько 30% зайнятості в містах. Потрясіння зазнали й мешканці сільської місцевості країни.

Водночас треба зауважити, що в Казахстані було вжито своєчасних та рішучих дій, аби мінімізувати вплив пандемії на громадян і економіку

держави. Наприклад, реалізували три пакети антикризових заходів, скерованих на підтримання населення та бізнесу, збереження соціально-економічної стійкості й відновлення економічного зростання.

– *Україну вже кілька років представлено в асоціації «Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут» зі штаб-квартирою в Нур-Султані. Які вже є досягнення? Чи зростає товарообіг за цим маршрутом (маємо на увазі й українську територію)?*

– «Укрзалізниця» справді входить до складу Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту (ТМТМ) з 2018 року й бере активну участь у розбудові й розвитку цієї асоціації.

2019 року було підписано меморандум між Адміністрацією морських портів України і ТМТМ. Реалізування меморандуму спрямовано на залучення вантажів, що прямують через Китай, Казахстан, Азербайджан, Грузію, Україну в країни Європи, зокрема з використанням поромних переправ Чорного й Каспійського морів. Транспортування вантажів цим рейсом поки що витратніше, ніж суходелом, а сам маршрут логістично складніший. Проте він має свої переваги, серед яких – відсутність санкційних обмежень і сприятливіший політичний клімат. До того ж відкриває додаткові можливості для збільшення вантажопотоку в сполученні Азія – Європа.

Торік експерти оцінили зростання товарообігу в регіоні Транскаспійського маршруту до 922 млрд доларів. Вантажний потенціал перевищує 30 тис. контейнерів у 20-футовому еквіваленті. На сьогодні пропускна здатність Транскаспійського маршруту перевищує 30 млн тонн вантажів.

У межах цього проекту «Укрзалізниця» встановила конкурентні тарифні умови на перевезення вантажів, розробила графіки руху потягів територією України із середньою швидкістю 650 км на добу, що уможливить перетин країни менше ніж за 40 год, визначила «нитки» графіка руху вантажних потягів до всіх західних прикордонних переходів України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною і Румунією.

– *На засіданнях Генеральної Асамблеї ООН Казахстан зазвичай голосує проти ухвалення резолюцій щодо Криму, в яких Росію називають державою-окупанткою, а зазначену тимчасово анексовану територію – українською. Як Ви вважаєте, чому Казахстан обрав саме таку позицію? Чи може Україна щось зробити, аби її змінити?*

– На жаль, попри неабиякі зусилля нашого посольства, Постійного представництва України при ООН і МЗС України, Казахстан минулого року, а втім, як і в попередні роки, проголосував проти резолюції Генасамблеї ООН A/RES/75/192 «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь, Україна». І, відверто кажучи, такої позиції казахстанського керівництва ми не розуміємо.

Ми неодноразово чули заяви російських політиків і посадовців про «подаровані території» та «відсутність у казахів державності». Маємо приклади, як Казахстан на цій підставі вручив ноти протесту російському посольству, і водночас голосує проти резолюції, яка підтримує територіальну цілісність України та блокує повторення випадків окупації територій у майбутньому.

До 2014 року такі закиди з боку окремих «рупорів Кремля» лунали й в Україні. Злочини Росії нині засуджує більшість країн світу. Чому Казахстан поповнив перелік держав, які тяжіють не до демократії та прогресу, а до протилежного, складно відповісти.

Часом від казахстанської сторони чуємо наративи про чималу кількість російських військових баз на їхній території, стратегічне партнерство з РФ, союзницькі відносини в межах Організації договору про колективну безпеку, Євразійського економічного союзу та необхідність діяти відповідно до цих зобов'язань. Наголошу, зобов'язань із країною-агресором!

Позаяк посольство постійно спілкується з казахстанською громадськістю, зазначу, що чимало казахстанців не розуміє, чому саме так голосує їхня країна. Тож відповідь на це запитання прагнемо отримати не лише ми з вами.

Однак зі свого боку Посольство України в Республіці Казахстан працює, сподіваючись на резонну позицію казахстанської влади. Скажімо, 2020 року на 75-й сесії ГА ООН Казахстан утримався від голосування за резолюцію A/RES/75/29 «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, а також частин Чорного й Азовського морів». Це вже є сигналом змін.

– *Пріоритетним для української дипломатії є створення міжнародної платформи з деокупації Криму. До цієї роботи залучено й Посольство України в Республіці Казахстан. Відомо, що Ви вже проводили зустрічі з представниками Казахстанського інституту стратегічних досліджень і Парламенту Казахстану та запрошували їх приєднатися до ініціативи на експертному й парламентському рівнях. Ви вважаєте, що ми можемо сподіватися на участь казахстанської сторони в цьому форматі?*

– На сьогодні зусилля української дипломатії спрямовано не тільки на досягнення миру на Сході нашої держави, а й на деокупацію Криму. Посольство передало запрошення казахстанським посадовцям високого й найвищого рівнів, депутатам та експертам щодо участі в саміті Кримської платформи. Відповідну ініціативу створено, щоби виконати найскладніше завдання XXI століття: дипломатичними зусиллями міжнародної спільноти деокупувати частину нашої Батьківщини, котру анексував загарбник, в арсеналі якого – ядерна зброя та мільйонна армія, що брязкає зброєю поблизу наших кордонів.

Ми досі сподіваємося на активну допомогу Казахстану із цього питання. Досвід Кримської платформи є унікальним, однак я би не хотів, аби він знадобився іншим державам.

Що ж до КІСД, то я справді провів зустрічі з керівництвом і запросив експертів із цього інституту взяти участь у саміті. Не можу нині порадувати вас позитивною відповіддю, бо казахстанська сторона її не надала взагалі. Проте ми зацікавили казахстанських політологів й експертів неурядових організацій, котрі хочуть узяти участь у Кримській платформі, тож очікуватимемо їх на саміті.

– Серед тем, які Ви порушуєте на зустрічах із представниками влади Казахстану, – посилення співпраці в інформаційній сфері з метою протидії гібридним загрозам і розповсюдженню фейкових новин. Чи є ця проблема актуальною для інформаційного простору Казахстану?

– У лютому я провів зустріч із Міністеркою інформації та суспільного розвитку Казахстану Аїдою Балаєвою. Ми ретельно обговорили питання гібридних викликів і небезпек, які загрожують як українському, так і казахстанському інформаційним просторам.

Казахстан перебуває в дуже великому інформполі Російської Федерації. Звісно, такі масштабні інформаційні агентства, як РІА Новості чи Спутнік, що мають у країні чимало представництв і читачів, пропагують свій порядок денний.

Та під час зустрічі я наголосив, що розповсюдження об'єктивної інформації з різних джерел у потоці новин є пріоритетним для України. Тому посольство неодноразово пропонувало казахстанській стороні розглянути можливість відкриття на взаємній основі корпунктів агентств Укрінформ і Казінформ. Працюємо й над реєстрацією телеканалу «UATV» в казахстанському медіапросторі.

Реалізація цих ініціатив сприяла б об'єктивному поширенню новин про Україну, а також допомогла б казахстанській аудиторії ліпше зрозуміти, що саме відбувається в нашій державі, коли триває російська агресія.

– Звідки казахстанці зазвичай дізнаються про Україну? Як казахстанські ЗМІ висвітлюють ситуацію на Донбасі?

– Знову акцентую на російському впливі в контексті казахстанських ЗМІ, що повторюють наративи Кремля про Україну та Донбас.

Однак нещодавно з'явилися казахстанські онлайн-портали, які доволі об'єктивно висвітлюють ситуацію загалом. Існує безліч телеграм-каналів та сторінок провідних блогерів і політологів у соціальних мережах, котрі одержують інформацію з різних джерел та ґрунтовно аналізують ситуацію на Донбасі. До посольства часто звертаються за коментарем з актуальних питань. Ми ж зі свого боку масово розповсюджуємо важливі сигнали в інформпросторі Казахстану.

– *Перша заступниця Міністра закордонних справ України Еміне Джапарова свого часу зазначила, що наша країна має давні історичні зв'язки з тюркськими державами. Що об'єднує Казахстан як одну з тюркських держав та Україну? Які спільні сторінки історії бере на озброєння наша культурна дипломатія в цій країні?*

– Історія взаємин Русі та кипчаків і справді сягає глибокої давнини. Коли ми були сусідами та, маючи спільний кордон, торгували й укладали договори. Не раз ставали союзниками в тодішніх війнах, а часом розв'язували конфлікти між собою, беручись за зброю.

Межі Великого Степу (Понтійського, як його називали греки) проходять територією сучасної України, перетинають Дніпро і досягають Дунаю. А стародавні каравани з Києва, Чернігова й Галича прямували через землі казахів до Китаю та Персії.

Спільність нашої історії підтверджує загальновживана лексика тюркського походження, як-от шабля, сокира, майдан, килим, курган, тлумач, осавул, сагайдак, намет. В українській мові налічують близько чотирьох тисяч таких слів.

Багатьох кримських татар під час геноциду 1944 року було депортовано до Казахстану. Їхні нащадки цінують пам'ять про своє коріння й етнічну Батьківщину – Крим. У місті Алмати є культурний центр кримських татар, до якого входить чимало кримськотатарських родин регіону, які зберегли свою рідну мову й традиції.

Кримськотатарська мова дуже схожа на казахську, адже обидві належать до тюркських мов. Під час перегляду фільму «Хайтарма», який транслювали в нашому культурно-інформаційному центрі, казахам навіть не знадобився переклад. Торік до Дня кримськотатарського прапора посольство підготувало та поширило слайд-презентацію про схожість «qırımtatar tili» та «қазақ тілі».

– *Яке місце в діяльності посольства посідає взаємодія з українською діаспорою? Чи вдається нині реалізовувати спільні проекти?*

– Варто наголосити на значущості української діаспори в Казахстані. Це третя за чисельністю (після казахської та російської) громада, яка за історичними та культурницькими ознаками є однією з найвпливовіших етнічних груп у Республіці. Казахи й українці – історично близькі народи. І керівництво держави, і пересічні громадяни шанують вагомий внесок українців у становлення й розбудову Казахстану, насамперед освоєння цілини.

Якщо порівнювати з іншими етносами Казахстану, поміж українців доволі високий відсоток представників інтелектуальної праці – агрономів, геологів, лікарів, учителів, інженерів, військовиків, науковців.

Українська діаспора в Казахстані відіграє важливу роль у діяльності посольства, бо саме завдяки етнічним українцям ми маємо змогу поширювати та популяризувати українську культуру, мову й традиції.

Нині Посольство України в Республіці Казахстан взаємодіє зі 17 громадами етнічних українців, шістьма недільними школами, зокрема з державною установою «Комплекс “Дитячий садок – школа – гімназія № 47”» міста Нур-Султан, де українську мову та літературу викладають як окремі навчальні дисципліни. У Казахстані функціонує декілька храмів Української греко-католицької церкви. Ця співпраця сприяє консолідації зусиль заради задоволення духовних потреб етнічних українців.

Завдяки ініціативі та наполегливості окремих українських громад, а також за підтримки посольства, упродовж багатьох років у Казахстані транслюють радіопередачу «Українська родина», публікують нашою мовою в електронному форматі газету «Українські новини».

Посольство України в Республіці Казахстан спільно з українськими громадами щороку проводить науково-освітні й культурні заходи на місцевому та міжнародному рівнях, сприяє виданню книг. Одна з останніх – збірка творів Т.Г. Шевченка «Кобзар», перекладена казахською мовою.

Як я вже зазначав, у зв'язку з пандемією більшість заходів проводять онлайн. Попри деякі обмеження, такий спосіб дозволяє збільшити кількість учасників у різноманітних заходах. Наприклад, минулого року громада українців у Казахстані провела конкурс української пісні «Струни серця», участь у якому взяли представники української діаспори з Австралії, РФ, країн Євросоюзу, Канади, США тощо.

Отже, українська діаспора посідає чільне місце в діяльності Посольства України в Республіці Казахстан, позаяк сприяє популяризуванню державних інтересів у Казахстані та допомагає виконувати завдання нашого посольства в культурно-гуманітарній та економічній сферах.

Petro VRUBLEVSKYI,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to the Republic of Kazakhstan*

ACHIEVEMENTS OF UKRAINIAN DIPLOMACY IN KAZAKHSTAN

– *Mr Ambassador, what challenges does the Embassy of Ukraine encounter during the pandemic? How does it organise its work at this tough time?*

– Primarily, I would like to express my gratitude for the invitation to co-author the *Diplomatic Ukraine* periodical this year.

Of course, as in the rest of the world, the COVID-19 pandemic has affected the activities of the Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan. We are facing new challenges, among which there is the reduction or even the complete cancellation of direct flights between Ukraine and Kazakhstan awhile. Logistic obstacles have led to a decrease in trade turnover. All personal meetings were moved to online platforms.

New realities, however, have given rise to new solutions and views. The embassy continues working hard under these conditions. We hold meetings with representatives of Kazakhstan via Zoom, Skype, and other platforms. Although the online format cannot replace live communication, there are certain advantages, for example, saving time and resources.

Nowadays, most of the embassy's activities take place online. It should be noted that the Republic of Kazakhstan is a large country in terms of area size. Our audience is Kazakhstanis, Ukrainians in Kazakhstan and citizens of other states. Therefore, it would be impossible to organise a meeting or a joint event in the remote locations of the country during the pandemic, while an online conference or video call allow everyone to unite in order to communicate or solve urgent issues face-to-face.

At the end of May, we completed a long-term work on a project of a Ukrainian-language audio guide at the ALZHIR Museum and Memorial Complex of Political Repressions and Totalitarianism Victims. Thanks to the initiative of First Lady Olena Zelenska, foreign diplomatic institutions of Ukraine can thus popularise our language in the world. The audio guide in the ALZHIR museum became the seventeenth outside of Ukraine and the first, and hopefully not the last one, in Kazakhstan.

The Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan is also rather actively present on all major social networks, and this contributes largely to the popularisation of Ukraine as a modern European state. We emphasise our multilevel

achievements in all spheres of life. This primarily refers to conveying truthful information to the citizens of Kazakhstan about Russian aggression in the east of Ukraine, the annexation of Crimea, the diplomatic initiative to return it back (Crimean Platform), and the economic component. The topics and methods are varied: from official statements and videoconferences to photo and video flash mobs, exhibitions, film broadcasting, etc.

Social networks and online communities also allow us to constantly keep in touch with the citizens of Ukraine in Kazakhstan, quickly disseminate information on consular topics, and promptly respond to challenges and threats, especially during the pandemic.

– *What is the current level of bilateral relations, for instance, trade and economic ones? How has the pandemic affected the economy of Kazakhstan in particular and the society of the country as a whole?*

– Since 2014, i.e. since the beginning of the Russian armed aggression against Ukraine, there has been a tendency towards a reduction in trade between Ukraine and Kazakhstan. It has decreased by more than fourfold over the last six years.

One of the reasons for the fall in the volume of trade is a decrease in the export of Ukrainian goods and services to the Kazakhstani market due to the aggressive policy of the Russian leadership, which violated the World Trade Organisation rules and restricted the transit through its territory. The use of alternative delivery routes, in particular the Trans-Caspian one, leads to an increase in the cost of these goods in the Kazakhstani market, which ultimately reduces their attractiveness to consumers. In addition, Kazakhstan is actively implementing a policy of import substitution by creating joint ventures with world-renowned companies. The gradual removal of Ukrainian goods from the Kazakhstani market is also a result of increased competition from Russian and Belarusian goods, which have certain advantages due to the membership in the Eurasian Economic Union, using within its frames the tools to limit the supply of certain types of Ukrainian goods to the markets of the member states.

The embassy takes all possible measures to inform Ukrainian business circles about the opportunities and potential needs of the Kazakhstani market, as this market is promising for Ukrainian entrepreneurs due to a wide range of business cooperation, particularly, in transportation, fuel, energy and industrial complexes, agriculture, food industry, etc.

In the face of the new challenges of our time, our embassy initiates and also joins the Ukrainian-Kazakhstani business forums, meetings of the Ukraine-Kazakhstan Business Council and online conferences with the participation of business representatives from both sides. On 18 June 2021, the 14th meeting of the Joint Interstate Ukrainian-Kazakhstani Commission on Economic Cooperation was held in Kyiv. Such events allow us to create new common ground in cooperation with Kazakhstan in order to expand the presence of our goods and services to

their market. We hope this will help to increase the activity of Ukrainian business in establishing mutually beneficial relations with Kazakhstani partners.

According to experts, as a result of COVID-19 pandemic, last year was the most difficult for the economy of Kazakhstan (and the world in general) over the past two decades. The consequences of the pandemic have become more devastating for the country's economy than the crises of 2008 and 2015. For instance, it decreased by 2.5 per cent in 2020. The economic downturn has severely affected the most vulnerable population strata. The coronavirus crisis has significantly impacted the retail, hotel industry, wholesale, and transport sectors, which account for about 30 per cent of urban employment. The rural population of the country has also experienced convulsions.

At the same time, it should be noted that timely and decisive actions were taken in Kazakhstan to minimise the impact of the pandemic on citizens and the state economy. For example, three packages of anti-crisis measures were launched aimed at supporting the population and business, maintaining socio-economic stability, and resuming economic growth.

– *Ukraine has been represented in the Trans-Caspian International Transport Route International Association with headquarters in Nur-Sultan for four years. What results have been achieved during this time? Is the trade turnover growing on this route, including on the Ukrainian territory?*

– Since 2018, the Ukrzaliznytsia Administration of Railway Transport of Ukraine is indeed a member of the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) and actively participates in the expansion and development of this association.

In 2019, the Ukrainian Sea Ports Authority and TITR signed a memorandum, which is aimed at attracting goods travelling through China, Kazakhstan, Azerbaijan, Georgia and Ukraine to European countries, in particular, using ferry crossings in the ports of the Black and Caspian Seas. Transportation of goods along this course is still more costly than by land, and the route itself is logistically more difficult. It has its own advantages, however, including the absence of sanctions and a favourable political climate. Besides, it opens up additional opportunities for increasing freight traffic on the Asia-Europe connection route.

Last year, experts estimated the growth of trade in the region of the Trans-Caspian route to \$922 billion. The cargo capacity exceeds 30 thousand containers in 20-foot equivalent. Today's throughput capacity of the Trans-Caspian route is more than 30 million tons of cargo.

Within the framework of this project, Ukrzaliznytsia has established competitive tariff conditions for the transport of goods along the route, has developed schedules for the movement of trains on the territory of Ukraine at an average speed of 650 km/day, which will allow to cross the country in less than 40 hours. It has identified the 'threads' of the schedule for the movement of freight trains

to all western border crossings of Ukraine with Poland, Slovakia, Hungary and Romania.

– *At the meetings of the UN General Assembly, Kazakhstan usually votes against the adoption of resolutions on Crimea, in which Russia is called an occupier and the indicated temporarily annexed territory is called Ukrainian. Why do you think Kazakhstan chose this position? Can Ukraine do something to change it?*

– Unfortunately, despite all the embassy's efforts as well as the ones of the Permanent Mission of Ukraine to the United Nations and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, last year, as in previous years, Kazakhstan, however, voted against the UN General Assembly resolution A/RES/75/192 'Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine.' Frankly speaking, we do not understand this position of the Kazakhstani leadership.

More than once we have heard statements by Russian politicians and officials about 'donated territories' and 'Kazakhstan's' lack of statehood. There are examples of how Kazakhstan handed notes of protest to the Russian embassy on this basis, and at the same time, Kazakhstan votes against a resolution that supports the territorial integrity of Ukraine and blocks the repetition of cases of annexation of territories in the future.

Until 2014, such reproaches from certain mouthpieces of the Kremlin also sounded in Ukraine. Russia's crimes are now condemned by most countries in the world. It is complicated to answer why Kazakhstan has joined the list of states that clearly gravitate not towards democracy and progress but in an opposite direction.

We sometimes hear narratives from the Kazakhstani side about a considerable number of Russian military bases in their territory, strategic partnership with the Russian Federation, allied relations within the framework of the Collective Security Treaty Organisation, the Eurasian Economic Union and the need to act in accordance with these obligations. May I note that this concerns the obligations with the aggressor state!

As the embassy constantly communicates with the Kazakhstani public, I would note that many Kazakhstanis do not understand why their country votes this way. Therefore, it is not only us striving to get an answer to this question.

For its part, the Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan works hoping for a reasonable position of the Kazakhstani authorities. For instance, in 2020, Kazakhstan abstained from voting at the 75th session of the UN General Assembly for the resolution A/RES/75/29 'Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov.' This is already a signal of change.

– *The current priority of Ukrainian diplomacy is to create the international platform to achieve the de-occupation of Crimea. The Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan is also involved in this work. It is known that you have already held meetings with representatives of the Kazakhstan Institute for Strategic Stud-*

ies and the Parliament of Kazakhstan and invited them to join the initiative at the expert and parliamentary levels. In your opinion, can we hope for the participation of Kazakhstan in this format?

– To date, the efforts of Ukrainian diplomacy are aimed not only at achieving peace in the East of our country, but also at the de-occupation of Crimea. The embassy conveyed an invitation to Kazakhstani high and the highest-level officials, members of parliament, and experts to participate in the Crimean Platform summit. This initiative was created to fulfil the difficult task of the 21st century: with the diplomatic efforts of the international community, to de-occupy a part of our Motherland, which was annexed by the invader, whose arsenal includes nuclear weapons and an army of millions rattling weapons near our borders.

We still look forward to receiving active assistance from Kazakhstan on this issue. The experience of the Crimean Platform is unique, but I would not wish it to be useful to others.

I actually held meetings with the leadership of the Institute and invited experts from this institution to take part in the summit. Unfortunately, I cannot gratify you with a positive answer now, since Kazakhstani side has not provided it at all. Meanwhile, increased interest of Kazakhstani political scientists and experts from non-governmental organisations to take part in the Crimean Platform is observed, so we will await them at the summit.

– One of the topics that you raise at your meetings with representatives of the government of Kazakhstan is strengthening cooperation in the information sphere in order to counter hybrid threats and spread of fake news. How relevant is this problem for the information space of Kazakhstan?

– In February, I held a meeting with Aida Balaeva, the Minister of Information and Social Development of Kazakhstan. We meticulously discussed the issues of hybrid threats, which affect both Ukrainian and Kazakhstani information spaces.

Kazakhstan is hugely influenced by the great information clout of the Russian Federation. Of course, such large-scale publishing houses as RIA Novosti or Sputnik, being significantly represented and covering a wide audience in the country, are promoting their agenda.

Yet, during the meeting, I noted that the dissemination of objective information from various sources in the news stream is a top priority for Ukraine. In view of this, the embassy has repeatedly offered Kazakhstani authorities to consider the possibility of opening the offices of Ukrinform and Kazinform on a reciprocal basis. We are also working on the registration of the UATV channel in the Kazakhstani media space.

The implementation of these initiatives would contribute to the objective dissemination of news about Ukraine, as well as help the Kazakhstani audience to take a closer look at what exactly is happening in our state in time of the Russian aggression.

– *What sources do Kazakhstanis usually use to learn about Ukraine? How do Kazakhstani media cover the situation in Donbas?*

– Again, I will highlight the Russian influence on the Kazakhstani media repeating the Kremlin's narratives about Ukraine and Donbas.

Over the past decade, however, Kazakhstani online portals have appeared, which rather objectively cover the situation in general. There are many Telegram-channels and accounts of leading bloggers and political scientists on social networks, which receive information from various sources and analyse the situation in Donbas in detail. The embassy is often asked for a comment on certain topical issues. For our part, we are massively disseminating important signals in the information space of Kazakhstan.

– *Emine Dzhaparova, First Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine, noted that our country has long-standing historical ties with the Turkic states. What unites Kazakhstan as one of the Turkic states and Ukraine? What general pages of history are adopted by our cultural diplomacy in this country?*

– Indeed, the historical relations between Ukraine-Rus and the Kipchaks go back to antiquity. Formerly, we were neighbours and, having a common border, we traded and concluded contracts. More than once we became allies in the wars of that time, and sometimes we resolved conflicts among ourselves, taking up arms.

The borders of the Great Steppe (Pontic, according to the Greeks) pass through the territory of modern Ukraine, cross the Dnipro, reach the Danube. Ancient caravans from Kyiv, Chernihiv and Halych were sent through the lands of the Kazakhs to China and Persia.

The likeness of our history is confirmed by similarities in the vocabulary of Turkic origin, for example, *shablia* (a sabre), *sokyra* (an axe), *maidan* (a square), *kylym* (a carpet), *kurhan* (a mound), *tlumach* (an interpreter), *osavul* (an esaul), *sahaidak* (a quiver), *namet* (a tent). There are about 4,000 such words in the Ukrainian language.

Many Crimean Tatars were deported to Kazakhstan during the genocide in 1944. Their descendants value the memory of their roots and their ethnic homeland – Crimea. There is a cultural centre of the Crimean Tatars in Almaty, which includes many Crimean Tatar families of the region, who have preserved their native language and traditions.

The Crimean Tatar language is very similar to Kazakh, because both belong to the Turkic language group. While watching the film *Haitarma*, which was broadcast in our cultural and information centre, the Kazakhstanis did not even need a translation. Last year, for the Crimean Tatar Flag Day, the embassy prepared and distributed a slide-show presentation on the similarity of *Qırımtatar tili* and *Kazakh tili*.

– *What is the role of cooperation with the Ukrainian diaspora in the activities of the embassy? Is it possible to implement joint projects now?*

– The importance of the Ukrainian diaspora in Kazakhstan is worth noting. This is the third largest community (after the Kazakh and Russian), which is one of the most influential ethnic groups in the republic according to historical and cultural characteristics. Kazakhs and Ukrainians are historically close peoples. Both the leadership of the state and ordinary citizens respect the significant contribution of the Ukrainians to the formation and development of Kazakhstan, particularly, to the Virgin Lands campaign.

Compared to other ethnic groups in Kazakhstan, there is a fairly high percentage of intellectual workers among the Ukrainians: agronomists, geologists, doctors, teachers, engineers, soldiery, scientists.

The Ukrainian diaspora in Kazakhstan plays an important role in the activities of the embassy because with their help and support we can disseminate and popularise Ukrainian culture, language, and traditions.

To date, the Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan interacts with 17 ethnic Ukrainian communities, six Sunday schools, in particular with the State Institution Complex “Kindergarten-School-Gymnasium No. 47” of Nur-Sultan, where the Ukrainian language and literature are taught as separate disciplines. Several churches of the Ukrainian Greek Catholic Church function in Kazakhstan. This cooperation contributes to the consolidation of efforts to meet the spiritual needs of ethnic Ukrainians.

Thanks to the initiative and persistence of individual Ukrainian communities, as well as with the support of the embassy, the Ukrainian Family radio programme has been broadcast on an ongoing basis, and the *Ukrainian News* Ukrainian-language newspaper has been published in electronic format in Kazakhstan for many years. The Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan together with the Ukrainian communities annually holds scientific, educational, and cultural events at the local and international levels and provides the publication of books. One of the latest publications is a collection of works by Taras Shevchenko called *Kobzar*, translated into Kazakh language.

As I already noted, in the current conditions of the COVID-19 pandemic, most events are held online. Yet, despite some limitations, this method allows one to increase the number of participants in various events. For example, last year, the Ukrainian community in Kazakhstan held a Ukrainian song contest Strings of the Heart, which was attended by representatives of the Ukrainian diaspora from Australia, Russia, the European Union, Canada, the United States to list a few.

Therefore, the Ukrainian diaspora holds a proud place in the activities of the Embassy of Ukraine in the Republic of Kazakhstan, as it contributes to the advancement of the interests of Ukraine in Kazakhstan and helps to fulfil the embassy’s tasks in the cultural, humanitarian, and economic spheres.

Ігор ОСТАШ,
кандидат філологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Ліванській Республіці

РОЗВИТОК ХРИСТІЯНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ В ЛІВАНІ ТА СИРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті висвітлено історію зародження арабського Відродження в Лівані та Сирії на межі XVII–XVIII ст., зокрема й започаткування християнського книгодрукування, що стало рушійною силою цього процесу. За допомогою наукової, історичної та церковної літератур досліджено постать Абдалли Захера – одного з першодрукарів на Близькому Сході, автора шрифтів, які використовували в ранніх арабських християнських книгах, і засновника першої в Лівані друкарні, розташованої в монастирі Святого Іоана Хрестителя, що в місті Шуейрі. Визначено також український внесок у розвиток арабського християнського книгодрукування. Наприклад, за фінансового

сприяння українських меценатів 1708 року в Алепо¹ було видано дві книги: надруковане коштом Івана Мазепи титульне Чотириєвангеліє з передмовою Антіохійського Патріарха Афанасія Даббаса, присвяченею гетьманові; Євангеліє-апракос – за гроші миргородського полковника Данила Апостола.

Ключові слова: арабське Відродження («нагда»), арабське християнське книгодрукування, Абдалла Захер, Мазепинське Євангеліє, титульне Євангеліє-апракос Данила Апостола.

Арабське Відродження XIX ст., що розпочалося в Єгипті, а згодом поширилося на Ліван, Сирію, Палестину та інші арабські країни, називають словом **تضامن** («нагда»), що в перекладі з арабської означає «піднесення»,

¹ Слід зауважити, що назву цього міста було надруковано як «Алепо» в перекладі вступної частини Мазепинського Євангелія, який виконали Павло Лозіїв і Тауфік Кезма та схвалив Агатангел Кримський (Маслов С. Етюди з історії стародруків: I–VIII. К.: Укр. наук. ін-т книгозн., 1925. С. 69–78).

«пробудження» [1]. З огляду на це деякі дослідники період XVII – початок XVIII ст. в історії греко-православної церкви, яка тоді об'єднувала також маронітів і мелькітів, іменують прелюдією до цього процесу, вживаючи термін «пре-нагда» [2].

На думку інших науковців, арабське Відродження ініціювало духовенство у XVIII ст. в Алепо (Сирія), космополітичному мегаполісі [3]. Важливим елементом цього процесу стало започаткування арабського книгодрукування. Іскандар Маалуф у своїй праці зазначав, що саме запровадження друкарства в Сирії та Лівані мало важливі наслідки для національного й літературного відродження цих народів [4].

Питання розвитку арабського християнського книгодрукування є предметом дослідження вчених із різних країн світу. Зокрема, автор цієї статті проаналізував наукові праці Агатангела Кримського, Сергія Маслова, Іоани Феодоров, Віри Ченцової, Джосефа Насралли, Афанасія Даббаса, Нахли Решо, Дмитра Морозова, Костянтина Вольнея, Георга Графа, Гіларі Кілпатрік та ін.

Мета дослідження – визначення передумов та особливостей розвитку християнського книгодрукування в Лівані та Сирії в першій половині XVIII ст., а також важливості українського внеску в підтримання тамтешньої друкарської справи, що став основою арабського Відродження.

На межі XVII–XVIII ст. Алепо стало центром культурного й економічного відродження завдяки міцному зв'язку з європейськими країнами. Поступово воно ставало важливішим за Олександрію і Стамбул. Товари, які привозили з Далекого Сходу та Заходу, як-от коштовне каміння, шовк, тканини, папір, продавали в цьому місті. Алепо було таким великим, що в XVII ст. один із місіонерів-єзуїтів прирівняв його за красою, розташуванням, потужністю економічного розвитку й чисельністю населення до міста Ліона, що у Франції [5].

Формування й розширення тамтешнього культурного середовища було швидким: споруджували нові церкви та мечеті, школи й навчальні семінарії, буяло літературне та мистецьке життя, з'являлися нові місцеві письменники, митці й умільці художніх промислів. Саме це дало змогу Алепо конкурувати з різними країнами та регіонами, що славилися найвидатнішими вченими та майстрами мистецтв [6].

Поміж основних рушіїв зародження процесу книгодрукування в Алепо слід виокремити кількох тогочасних діячів. Наприклад, Мелетія Карму, митрополита Алепського (1612–1634 рр.), а згодом Антіохійського Патріарха на ім'я Євтимій II (1634–1635 рр.), котрий активно досліджував біблійні тексти. Він запропонував Ватикану проєкт перекладу тексту Біблії арабською мовою і навіть уже готував до друку, однак Рим не підтримав його ініціативи [7].

Другою постаттю, яка вплинула на розвиток алепського книгодрукування, був Антіохійський Патріарх Макарій III Заїм (1647–1672 рр.), добре знаний теологічний мислитель і арабський православний письменник [8]. Він відвідав багато країн Східної Європи, зокрема й Україну, і ці мандрівки описав його син – архидиякон Павло Алепський. Під час однієї з таких довготривалих подорожей Макарій двічі зустрічався з українським гетьманом Богданом Хмельницьким – у 1654 та 1656 роках [9].

Проте втілити в життя нереалізовані прагнення обох попередників зумів лише Антіохійський Патріарх Афанасій (Опанас) III Даббас Дамаський, котрий двічі сходив на патріарший престол (1685–1694 рр. та 1720–1724 рр.). Саме завдяки йому було відкрито алепську друкарню, досвід якої згодом перейняли чимало країн Близького Сходу. Однак цьому передувала поява друку арабською мовою на теренах Східної Європи. Перші дві релігійні книги цією мовою було видано в Румунії (Снагові й Бухаресті) за підтримки волоського господаря Костянтина Бринковяну. І, знову-таки, головним рушієм процесу став Патріарх Афанасій III Даббас, на ту пору – митрополит Алепський.

З-поміж постатей, причетних до історії арабського книгодрукування, найбільше вирізняється друкар Абдалла Захер (див. фото 1) – один із перших друкарів на Близькому Сході. Дотепер його арабські шрифти за красою вважають неперевершеними. Тож можна стверджувати, що саме він працював над друком книг у двох перших левантських друкарнях – в Алепо (1706–1711 рр.) і Шуейрі (Хиншарі), у монастирі Св. Іоана (1732–1748 рр.)².

Донині триває дискусія довкола дати народження А. Захера. Наприклад, Дж. Насралла пише, що першодрукар народився 1680 року в м. Хама. Тимчасом як Йоаким Мутран (1696–1766 рр.), учень А. Захера, зазначив інший рік і місто – 1684, Алепо [10]. Булос Назга, сучасний дослідник творчості Абдалли Захера, також вважає 1684-й роком його народження й подає найбільш обґрунтовані історичні факти [11].

Абдалла аль-Халябі ас-Са'їг (Захер) народився у відомій сім'ї алепських ювелірів. Його батько був золотарем на ім'я Захарія, а дід Іоан аль-Хамаві – священником. Цікаво, що в історію Абдалла увійшов не зі своїм прізвищем, а з прізвиськом аз-Захер (“زخزالا”, що в перекладі означає «дуже освічений»). Із 1701 року він вивчав арабську мову та філософію в шейха Сулеймана ан-Нахаві в місті Алепо, а також релігійні й богословські науки в отця Іоана Бажаа [12].

Біографію друкаря докладно висвітлив упродовж 1783–1785 рр. К. Вольней [13], котрий доволі тривалий час перебував у шуейрській обителі Св. Іоана. Він також склав перелік видань шуейрської друкарні й нарис

² Левант – назва країн Східного Середземномор'я, у вужчому значенні – Сирія та Ліван.

Фото 1. Автопортрет А. Захера (монастир Св. Іоана в Шуейрі)

Photo 1. Self-portrait of A. Zakher (St John's Monastery in Chouweir)

монастирського побуту. Чимало додаткових штрихів про А. Захера зібрав Хр. Шнуррер, коли детально описував кожне шуейрське видання у своєму «Bibliotheca arabica», зокрема в розділах «Christiana» і «Biblica» [14].

А. Кримський, згадуючи, як розпочинала роботу арабо-католицька друкарня в шуейрському уніатському монастирі Св. Іоана (Мар-Юханни), писав: «Це сталося в 1732–1733 рр. Улаштовувачем друкарні й винахідником нового витонченого різновиду арабського друкованого шрифту став [...] халебець Абдаллах [ібн] Захір, брат ігумена Миколи Саїга. Як частково натякає саме прізвище “ас-Са’іг” (“золотих справ майстер”), у роду Саїгів здавна зберігали традицію майстерних ливарників-златоковалів. І справді, Абдаллах Захір ас-Саїг (народж. у 1690-х роках) був умілим ювеліром-золотоливарником і до того ж тонким різьбярем» [15]. Припускаємо, що в Агатангела Кримського на ту пору не було надійного джерела щодо дати народження друкаря. Це й могло вплинути на оцінку ролі А. Захера в алепській друкарні, позаяк у сприйнятті сходознавця він тоді ще був зовсім юним, маючи не більше, ніж 16 років. Однак А. Кримський його причетність до діяльності алепської друкарні описує так: «У його рідному Халебі з перших років XVIII ст. заснував православну арабську друкарню антиохійський православний патріарх Афанасій за матеріального сприяння волоського господаря Бранкована й українського гетьмана Івана Мазепи, що відзначено й у перших виданнях цієї друкарні – псалмах і євангеліях. Цілком можна припустити, що Абдаллах ібн Захір міг наочно ознайомитися з технікою цієї халебської друкарні та її словолivarним запасом, міг і критично сприйняти її незграбний арабський шрифт» [16].

А. Кримський зазначив, що 1724 року, коли православні араби-алепці через утиски з боку вищого грецького духовенства масово тяжіли до того, аби перейти на унію з Римом, Абдалла Захер, маючи сан диякона, узяв активну участь у боротьбі проти греків. Через полеміку диякона з православною церквою розлючене грецьке духовенство зуміло його представити османському урядові в Царгороді як політично неблагонадійну людину та виклопотало султанський указ про його страту. Абдаллі Захеру довелося поспішно тікати з Алепо до безпечного Лівану, у шуейрську обитель Св. Іоана (Мар-Юханна), де його брат Микола був ігуменом [17].

Натомість Дж. Насралла зафіксував, що Абдалла покинув Алепо 1722 року й протягом наступних років перебував у монастирях Шуейра, Зука Мікаеля та Антури в Кесервані. 1728 року, знов-таки через переслідування, повернувся до Зука Мікаеля, де почав працювати над створенням друкарні. І лише 1931 року Абдалла Захер остаточно локалізувався зі своєю першою в Лівані майстернею для друку арабськими літерами в обителі Св. Іоана Хрестителя, що в Шуейрі [18].

Майстерний різьбяр і ювелір-ливарник, новоприбулий дякон доклав усі свої обдарування до друкарської справи, тож завдяки йому шуейрська друкарня стала першою за витонченістю шрифтів. Літери Абдалла – ювелір за професією – вирізав сам; усі дослідники відзначають виняткову делікатність раннього шуейрського шрифту [19]. У своєму творчому пошуку друкар співпрацював із найкращими тогочасними каліграфами. Його шуейрський шрифт було викарбувано на основі літер, які написав відомий майстер письма Жебраїль Лаббад з Алепо. За свою красу він отримав назву «лаббадський шрифт» [20].

Друкарня в Шуейрі почала працювати між квітнем і липнем 1733 року, а 16 лютого 1734-го вийшло у світ перше видання. Це був філософський трактат іспанського єзуїта Хуана Еусебіо Ніремберга під назвою «Мізан аз-Заман» обсягом 362 сторінки. Шуейрська друкарня працювала до 1899 року – упродовж цього періоду було видано 33 книги. Останнім виданням стала «Божественна літургія» Іоана Златоуста [21].

Існують розбіжності й щодо дати смерті А. Захера. К. Вольней вважає, що це 1755 рік [22]. Однак архимандрит Б. Назга пише, що Абдалла помер 31 серпня 1748 року й був похований у монастирській церкві Св. Іоана Хрестителя, що в Шуейрі. Підтвердженням цього є реєстр історії монастиря (№ 1, с. 164). У своїй книзі, яку надруковано до 250-річчя від дня смерті А. Захера (1748–1998 рр.), Б. Назга подав також перелік праць і перекладів Абдалли Захера (загалом 41), які він створив у Сирії (до 1722 р.) та Лівані (після 1722 р.) [23].

Як і його сучаснику й колезі-друкарю Ібрагіму Мутеферріці, Абдаллі Захеру довелося долати труднощі, які звичайній людині були б не під силу. Адже він опанував складне ремесло без спеціальної освіти та викладачів, користуючись лише декількома посібниками. Проте справжня заслуга А. Захера в тому, що він став першим на Близькому Сході, хто друкував книги арабською мовою набірним шрифтом [24].

І. Феодоров зауважила, що в проєкті алепської друкарні К. Бринковяну був «щитом та фінансовою підтримкою для Даббаса», і цю місію далі підхопив гетьман Іван Мазепа. Даббас іще отримував допомогу від свого колишнього опонента й чинного тоді Антіохійського Патріарха Кирила V Ібн аз-Заїма, який покрити витрати на видання Книги Пророцтв та

Параклітика (Октоїха), а також від Єрусалимського Патріарха Хрисанта (зокрема, 1711 року його коштом було надруковано книгу із 66-ма проповідями Патріарха Єрусалимського Афанасія II) [25].

Як зазначили А. Даббас і Н. Решо, після отримання грошей од князя Бринковяну на допомогу у виконанні проєкту Афанасій III Даббас також звернувся до вірних своєї церкви, аби зібрати більше коштів на розвиток майстерні. Гроші румунського князя було використано на запуск друкарні, а інші пожертвування дали змогу продовжувати роботу аж до її припинення 1711 року. Збережено документи, які свідчать про допомогу членів громади. Наприклад, у вступі до останньої друкованої в Алепо книги А. Даббас подякував усім, хто фінансово підтримував друкарню: «Ми не мали наміру нарівні з Богом допомагати християнам, користуючись святістю, а допомагали через милосердя християн, і тому наполегливо працювали над тим, щоби надрукувати ці проповіді задля порятунку тіл і душ православних християн, завдяки котрим ми змогли видати цю книгу» [26].

Український внесок у розвиток арабського друкування був не менш значним і важливим. Іван Мазепа і Данило Апостол передали кошти 1707 року, у непростий для друкарні час, що підтверджують тексти листів Афанасія Даббаса з проханням допомоги. І завдяки цій пожертві алепська майстерня продовжувала друкувати книги. Однак постає запитання: на які саме видання було витрачено гроші українських меценатів? Вище вже йшлося про титульне Чотириєвангеліє та Євангеліє-апракос із присвятами обидвом українським жертводавцям. Про те, що ці видання є титульними, пише багато дослідників. Зокрема, І. Феодоров зауважила, що шрифт Мазепинського Євангелія ідентичний із тим, що був у першому виданні 1706 року, єдина відмінність між книгами – додано вступ на пошану І. Мазеви [27]. Д. Морозов указав, що йому «під час повного перегляду неідентифікованих східних рукописів та стародруків у сховищах Москви [...] вдалося виявити незафіксований раніше в літературі варіант першодрукованого видання Євангелія 1706 р. Зібраний матеріал дозволив припустити й титульність знаменитого видання Мазеви 1708 р., основну частину якого, отже, було надруковано двома роками раніше» [28]. На думку В. Ченцової, «сирійська друкарня також скористалася щедрістю другого благодійника, гетьмана запорозького козацтва Івана Мазеви (1639–1709 рр.). Перші книги Псалтир, Тетраєвангеліє і Апракос були опубліковані 1706 р. в Алепо. 1708 р. Тетраєвангеліє вийшло в “другому виданні”. Однак це було не що інше, як перевидання примірника 1706 р., за винятком перших кількох сторінок, модифікованих для нового видання. Нові сторінки містили дату та герб мецената гетьмана Мазеви, який фінансував книгу» [29].

Проте кошти, що українські меценати передавали на підтримання арабського книгодрукування в Алепо 1707 року, були значними, тому можна припустити, що їх використали не тільки на друк кількох титульних видань. Зокрема, 1708 року світ побачили ще три книги:

1) Книга Пророцтв (передмову до неї написав чинний тоді Антіохійський Патріарх Кирило V Ібн аз-Заїм, якого вказано як видавця книги);

2) Євангеліє-апракос;

3) Апостол (уміщує Діяння апостолів та Послання апостола Павла).

В останніх двох книгах немає посилань на можливих меценатів, але нас цікавить саме Євангеліє-апракос, оскільки його перше видання стало основою титульного Євангелія з присвятою Д. Апостола.

Д. Морозов припускає, що «1706 р. було віддруковано весь наклад і апракоса, і Чотириєвангелія, до того ж відповідні частини тексту набирали, можливо, один раз і лише перекомпоновували для другого паралельного видання (аналогічні приклади відомі). Частину накладів обидвох видань відразу ж було випущено в обіг і датовано 1706 р. З огляду на великі пожертви гетьмана Івана Мазепи було надруковано додаткові аркуші з гербом і віршами на його честь, а також новий титульний лист із новою датою – 1708 р., а з ними було переплетено й видано ще деяку кількість примірників Чотириєвангелія і одночасно надруковано якусь частину накладу апракоса з колофоном та тією ж новою датою. Приблизно тоді було, імовірно, переплетено й декілька примірників із гербом Данила Апостола та віршами на його честь» [30].

Ми схильні підтримати думку Д. Морозова щодо видання титульних Євангелій 1708 р., однак лише з одним важливим доповненням: на наш погляд, 1708 року наклад Євангелія-апракоса міг бути не лише титульним. Зважаючи на наявність українських коштів, які було передано 1707 року, цілком реалістичною є гіпотеза, що разом із титульними примірниками було надруковано повноцінний тираж Євангелія-апракоса без присвят і посилань на джерело фінансування. Тож їх можна розглядати як складові частини єдиного проекту за гроші українських меценатів. Свідченням такого припущення є чимало описаних книг 1708 року й навіть твердження Г. Графа про те, що саме ця публікація була першим виданням апракоса. Схожу думку висловлює також І. Феодоров, яка вважає, що наклад Євангелія-апракоса вийшов 1708 року [31].

Насамкінець варто подати ще два важливі доводи цієї гіпотези, які ми виявили в алепських виданнях, котрі знайшли в Лівані. У монастирі Св. Іоана, що в Шуейрі, та Баламандському монастирі Пресвятої Богородиці було знайдено два Євангелія-апракоси, але через утрату початкових і останніх аркушів не було зазначено дат друку. Однак першою сторінкою в «шуейрському» виданні, яку збережено з оригінального друку, є початок

друге видання апракоса – 1708 року, після виходу титульного Євангелія Д. Апостола, для компонування якого було використано наклад 1706 року. Друге підтвердження зазначеної вище гіпотези ґрунтується на дослідженні примірника апракоса 1706 р. з добре збереженою останньою сторінкою, де вказано технічні дані. Автор статті віднайшов його в Східній бібліотеці Університету св. Йосипа, що в Бейруті. Важливим атрибутом цього видання є формат: книга має дещо об'ємніший вигляд та однаковий розмір із Чотириєвангелієм 1706 р. (розмір обкладинки – 33,5х23 см), уміщує на кожній сторінці по 25 рядків. Це спонукало нас порівняти згаданий фоліант із двома іншими знайденими примірниками апракоса (шуейрським та баламандським). Вони виявилися меншими (28х19 см), а кількість рядків на сторінці дорівнює 21. Саме цей факт став вирішальним аргументом на користь того, що все-таки було друге повноцінне видання апракоса 1708 року.

Отож можна припустити, що коштом українських меценатів 1708 року було надруковано в другій редакції накладу титульних Чотириєвангелія І. Мазепи та Євангелія-апракоса Д. Апостола, а також повноцінний тираж Євангелія-апракоса. Дві останні книги є ніби єдиним проєктом, адже це фактично титульне видання апракоса на основі публікації 1706 року та його перевидання, виконані протягом короткого проміжку часу.

Хоча Євангеліє-апракос із присвятою Д. Апостола не має вихідних даних щодо дати публікації, однак вважаємо, що обидва титульні видання – І. Мазепи та Д. Апостола – було надруковано на зламі 1707–1708 рр., відразу після того, як жертводавці передали гроші Афанасію Даббасу. І це, очевидно, було зроблено для того, аби якнайшвидше висловити подяку меценатам. Тому за взірць узяли надруковану двома роками раніше основну частину двох різних Євангелій.

І насамкінець слід констатувати: згідно з основною версією, причина припинення діяльності алепської друкарні полягає у відсутності фінансування. Навіть після успішного, багатого на видання 1708 року, два наступні – 1709 і 1710 – були періодом застою в роботі друкарні. 1709 року лише було перевидано Псалтир 1706 р. Тож 1711 рік – завершальний в історії алепської майстерні друку.

І. Феодоров зазначила, що «Афанасій Даббас до кінця 1711 року не міг знайти грошей вдома на продовження діяльності друкарської майстерні. Мазепа помер 1709 року. Цар Москви відмовився підтримувати антіохійські проєкти з політичних причин – прагнув уникнути суперечок із султаном чи з іншими християнськими громадами на Близькому Сході, зокрема й із західними місіями. Румунські можновладці були зайняті власними проблемами. 1714 року К. Бринковяну привезли до Константинополя в кайданах, і 15 серпня, на свято Успіння Пресвятої Марії, йому, чотирьом синам і зятю відрубали голови» [35].

Отже, розвиток книгодрукування на Близькому Сході сприяв поширенню процесу національно-культурного відродження в регіоні, який розпочався саме в Алепо. Віднайдені примірники стародруків ще раз засвідчили надзвичайну важливість їхнього розповсюдження серед монастирів і церковних громад Сирії та Лівану. Український та румунський внески стали дуже вагомим чинником, що вплинув на розвиток арабського книгодрукування. Завдяки фінансовому сприянню волоського господаря Костянтина Бринковяну, гетьмана Війська Запорозького Івана Мазепи та миргородського полковника й майбутнього гетьмана Данила Апостола в алепській майстерні впродовж 1706–1711 рр. було надруковано чимало книг.

Дослідження виявлених публікацій свідчать про те, що перші примірники Чотириєвангелія і Євангелія-апракоса вийшли друком 1706 року. Відтак 1708 року було перевидано титульні Чотириєвангеліє з присвятою гетьману І. Мазепі та Євангеліє-апракос на пошану Д. Апостола на основі видань 1706 року. Крім того, 1708 року також побачило світ друге повноцінне видання Євангелія-апракоса.

Порівняльний аналіз румунських і алепських стародруків підтверджує, що спеціально для алепської друкарні Абдалла Захер створив нові шрифти. Разом із ним працювали ще кілька його учнів під загальним керівництвом Афанасія Даббаса.

Упродовж довгих років єдиним збереженим Мазепинським Євангелієм вважали бухарестське Євангеліє, яке описав Теофіл Рендюк [36]. Однак кілька років пошуків цієї реліквії в Лівані привели нас до Києва. Зокрема, у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського було знайдено київський примірник титульного Чотириєвангелія гетьмана Івана Мазепи, який ще 1925 року описав видатний український дослідник Сергій Маслов. Київський примірник був виготовлений саме для українського гетьмана. На відміну від інших описаних титульних Євангелій, які мають шкіряні оправи із зображенням композиції «Розп'яття» (на верхній палітурці) та «Воскресіння» (на нижній), у цьому виданні на нижній палітурці зображено Богородицю у вінці на троні й Антонія і Феодосія, які стоять перед нею. Написи на всіх образах виконано церковнослов'янською мовою. Символічно, що цей примірник зберігають нині саме в Україні.

У співпраці з Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського та Фондом пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира Посольство України в Ліванській Республіці до 30-річчя відновлення незалежності України видало факсиміле Мазепинського Євангелія.

1. Крымский А. История новой арабской литературы: XIX – начало XX века. Москва: Наука, 1971. С. 6–7.

2. Walbiner, C. (2012). 'Melkite (Greek Orthodox) approaches to the Bible at the time of the community's cultural reawakening in the early modern period (17th – early 18th centuries)', in Leder, S., Binay, S. *Translating the Bible into Arabic: historical, text-critical and literary aspects*. Beirut: Ergon Verlag, p. 53. [in English].

3. Khalil Samir, S. (1997). Les communautés chrétiennes, membres actifs de la société arabe au cours de l'histoire [Christian communities, active members of Arab society throughout history]. *Proche-Orient Chrétien*, no. 47, p. 98. [in French]; Feodorov, I. (2009). *The Romanian contribution to Arabic printing*. Bucharest: Editura Biblioteca Bucurestilor, p. 41. [in English].
4. Ma'luf, I. (1911). *Arabic Printing by the Orthodox Romanians in Antakiya*. Al-Ni'ma, Damascus, no. 3, pp. 44–56. [in English]; Feodorov, op. cit.
5. انطوان قيصر دباس ونخلة رشو. تاريخ الطباعة العربية في المشرق – البطريك اثناسيوس الثالث دباس (1685–1724). (بيروت: دار النهار للنشر (الطبعة الاولى)، 2008 ص 48–49. Ibid. 6 ص 37.
7. Walbiner, op. cit., pp. 55–56; Kilpatrick, H. (2014). From Venice to Alepo: Early Printing of Scripture in the Orthodox World. *Chronos*, vol. 2014, issue 30, p. 46. [in English].
8. Kilpatrick, op. cit.
9. «Путешествие патриарха Антиохийского Макария». Киевский список рукописи Павла Алеппского / под ред. В.С. Рыбалкина. К.: Инс-т востоковедения им. А.Е. Крымского НАН Украины, 2015. С. 9.
10. Nasrallah, J. (1949). *L'imprimerie au Liban* [Printing in Lebanon]. Harissa: Imp. de St. Paul, p. 26. [in French]; біографію А. Захера авторства Й. Мутрана опубліковано в «Al-Macarrat» (1948, С. 385–397).
11. الارشمندريت بولس نزه. 250 عاما على وفاة الشماس العلامة عبدالله زاهر 1748–1998 مؤسس. Ibid. 12 ص 10–11.
13. Volney, C. (1787). *Voyage en Syrie et en Égypte, pendant les années 1783, 1784 et 1785: avec deux cartes géographiques & deux planches gravées, représentant les ruines du Temple du Soleil à Balbek, & celles de la ville de Palmyre dans le Désert de Syrie. Tome second* [A Travel to Syria and Egypt, during the years 1783, 1784 and 1785: with two geographical maps & two engraved plates, representing the ruins of the Temple of the Sun at Balbek & those of the city of Palmyra in the Syrian Desert. 2nd edition]. Paris: Dessee Librairie, Volland Libraire, pp. 176–179. [in French].
14. Крымский А. Указ. работа. С. 133.
15. Там же.
16. Там же. С. 133–134.
17. Там же. С. 134–135.
18. Nasrallah, op. cit., p. 27.
19. Крымский А. Указ. работа. С. 133–134; Volney, op. cit., p. 177.
20. الارشمندريت بولس نزه. Op.cit. ص 28–29.
21. Ibid. 21 ص 25–28.
22. Volney, op. cit., p. 178.
23. 20. الارشمندريت بولس نزه. Op. cit. ص 12.
24. Saudi Aramco World Magazine (2008). Arabic and the Art of Printing [online]. <https://muslimheritage.com/arabic-and-the-art-of-printing> [in English].
25. Feodorov, I. (2018). *Christian Arabic Printing in Alepo in 1706–1711: an Audacious Project Tolerated by the Ottoman Authorities?* World Congress for Middle Eastern Studies, Sevilla, 16–20 July [online]. Available at: https://www.research-gate.net/publication/328161971_Arabic_printing_in_Alepo_in_1706-1711_Athanasios_Dabbas [in English].
26. انطوان قيصر دباس ونخلة رشو. تاريخ الطباعة العربية في المشرق – البطريك اثناسيوس الثالث دباس (1685–1724). (بيروت: دار النهار للنشر (الطبعة الاولى)، 2008 ص 68.
27. Feodorov, I. (2016). Livres arabes chrétiens imprimés avec l'aide des Principautés Roumaines au début du XVIIIe siècle. Répertoire commenté [Christian Arabic books printed with the help of the Romanian Principalities at the beginning of the 18th century. Commented directory]. *Chronos*, no. 34, p. 22. [in French]; Nasrallah, op. cit., p. 23.
28. Морозов Д. Библия и арабская филология в России (1991–2010) // Символ. № 58. С. 189.
29. Tchentsova, V. (2013). *Les documents grecs du XVIIe siècle: pièces authentiques et pièces fausses. 4. Le patriarche d'Antioche Athanase IV Dabbās et Moscou: en quête de subventions pour l'imprimerie arabe d'Alep* [Greek documents from the 17th century: genuine coins and counterfeit coins. 4. Patriarch of Antioch Athanasius IV Dabbās and Moscow: Seeking subsidies for the Arab printing press in Alepo]. *Orientalia Christiana Periodica*, vol. 79(1), p. 174. [in French].
30. Морозов Д. Арабское Евангелие Даниила Апостола (К истории первой арабской типографии на Востоке) // Архив русской истории. № 2. С. 196.
31. Graf, G. (1944). Geschichte der christlichen arabischen Literatur [History of Christian Arabic Literature]. *Città del Vaticano*, vol. 1, p. 188. [in German]; Feodorov, *Livres arabes*, p. 24.
32. Nasrallah, op. cit., p. 21.
33. انطوان قيصر دباس ونخلة رشو. Op. cit. ص 71–72.
34. Nasrallah, op. cit.
35. Feodorov, I. *Christian Arabic Printing*.
36. Rendjuk T. Невідомі аспекти щодо Євангелія, видане гетьманом України Іваном Мазепою та господарем Валахії Константином Бринковняном у 1708 році арабською мовою у м. Алепо (Сирія) // Danubius, XXXV, Galați. С. 41–72.

Ihor OSTASH,
*PhD in Philology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine in the Lebanese Republic*

THE DEVELOPMENT OF ARAB CHRISTIAN BOOK PRINTING IN LEBANON AND SYRIA IN THE FIRST HALF OF THE 18th CENTURY

Abstract. The article deals with the history of the emergence of the Arab Renaissance in Lebanon and Syria at the turn of the 17th century and the commencement of Arab Christian book printing that became a driving force in this process. Based on the analysis of scientific, historical, and religious literature, the article reveals the figure of one of the first book printers in the Middle East, Abdallāh Zakher, who invented fonts used in the first Arab Christian books and was the founder of the first printing house in Lebanon, in the town of Chouweir, at the Monastery of St John the Baptist. The author also looks into the Ukrainian contribution to the development of Arab Christian book printing, particularly the release of two publications with support from Ivan Mazepa in Aleppo¹ in 1708, namely the titular Tetraevangelion with a foreword of Athanasius III Dabbās, Patriarch of Antioch, devoted to Ivan Mazepa, and the Gospel Book at the expense of Danylo Apostol, Myrhorod Colonel.

Keywords: Arab Renaissance Nahda, Arab Christian book printing, Abdallāh Zakher, Mazepa's Gospel, Danylo Apostol's titular Gospel Book.

In the Arabic language, the era of the 19th-century Arab Renaissance, which started in Egypt and subsequently spread to Lebanon, Syria, Palestine, and other Arab countries, is referred to as *نهضة* (*nahda*), which can be translated as 'rise', 'awakening' (Krymsky, 1971). Proceeding from this notion, some researchers believe that the 17th and early 18th centuries in the history of the Greek Orthodox Church, which at that time united both the Maronites and the Melkites, were a prelude to this process, and thus use the term 'pre-nahda' (Walbiner, 2012).

According to other researchers, the Arab Renaissance commenced as early as the 18th century in Aleppo, Syria, a cosmopolitan metropolis, and was initiated by the clergy (Samir, 1997). An essential element of this process was the introduction of Arab book printing. As Iskandar Ma'lūf noted, it was the inception of book printing in Syria and Lebanon that had profound consequences for the national and literary revival of these peoples (Ma'lūf, 1911).

¹ It should be noted that in the translation of the introduction of Mazepa's Gospel, the name of the city was printed as 'Alepo'. The translation was made by Pavlo Loziiv and Tawfiq Kazma and approved by Ahatanhel Krymsky (Maslov, S. (1925). *Etiudy z istorii starodrukiv: I–VIII* [Sketches on the History of Old Prints]. Kyiv: Ukr. nauk. in-t knyhozn., pp. 69–78. [in Ukrainian]).

The issue of the development of Arab Christian book printing has become a subject of study for scholars all over the world. Specifically, the author of the present article relies on scientific writings of Ahatanhel Krymsky, Serhii Maslov, Ioana Feodorov, Vira Chentsova, Joseph Nasrallah, Athanasius Dabbās, Nahla Rashou, Dmytro Morozov, Constantin Volney, Georg Graf, Hilary Kilpatrick, etc.

The purpose of this study is to analyse the preconditions and peculiarities of the development of Arab Christian book printing in Lebanon and Syria in the first half of the 18th century as well as the significance of the Ukrainian contribution to supporting Arab book printing, which became a prerequisite for Arab Renaissance.

At the turn of the 17th century, Alepo emerged as a centre of cultural and economic revival thanks to its close ties with European countries. Its significance gradually eclipsed that of Alexandria and Istanbul. All major goods transported from the Far East and the West, such as gems, silk, fabric, and paper, were traded here. Alepo was so huge that in the 17th century one of Jesuit missionaries equated its beauty, location, robust economic development, and populace to that of Lyon in France (Dabbās & Rashou, n.d.).

The local cultural environment was growing rapidly, seeing the construction of new churches and mosques, schools and seminaries, the spread of literary and artistic life, and the appearance of new local novelists, poets, artists, and masters of creative crafts. This enabled Alepo to compete with the most prominent scholars and masters of arts from different countries and regions (Dabbās & Rashou, n.d.).

Among the primary driving forces behind the fledgling book printing process in Alepo, several figures are worth mentioning. The first is Meletius Karma, Metropolitan of Alepo (1612–1634), later Patriarch of Antioch, named Euthymius II (1634–1635), who worked extensively on examining biblical texts and even proposed a draft Arabic translation of the Bible to the Vatican. He prepared it for printing but failed to gain support in Rome (Walbiner, 2012).

The second figure is Macarios III Zaim, Patriarch of Antioch in 1647–1672, a well-known theological thinker, and Arab Orthodox writer (Kilpatrick, 2014). He travelled a lot across Eastern Europe, including Ukraine, and his journeys were described by his son, Paul of Alepo. During one of the trips in 1654 and 1656, Patriarch Macarios had two meetings with Ukrainian Hetman Bohdan Khmelnytskyi (Rybalkin, 2015).

However, it was only Athanasius III Dabbās who translated into reality the unfulfilled aspirations of his two predecessors. Enthroned as Patriarch of Antioch twice in 1685–1694 and 1720–1724, he enabled the appearance of a book printing office in Alepo, whose experience later spread to many countries in the Middle East. This, however, was preceded by the advent of Arabic language printing in Eastern Europe. The first two religious books in the Arabic language were printed

in Romania (Snagov and Bucharest) with support from Constantin Brancoveanu, Prince of Wallachia. Here, again, Patriarch Athanasius III Dabbās, then Alepo Metropolitan, was the driving force behind the process.

Among the figures involved in the history of Arab book printing, particularly noticeable is Abdallāh Zakher, who is believed to be one of the first book printers in the Middle East. The beauty of his Arab fonts is still considered unsurpassed. It is now fair to say that it was he who worked on book printing in the first Levantine printing offices in Alepo (1706–1711) and Chouweir (Khenchara) at St John's Monastery (1732–1748)².

Discussions on A. Zakher's birthday continue unabated. For instance, J. Nasrallah said that the father of printing was born in the city of Hama in 1680, whereas Joakim Mutran (1696–1766), a disciple of A. Zakher, claimed that the latter was born in Alepo in 1684 (Nasrallah, 1949). Boulos Nazha, a modern researcher of the printer's legacy, provides the most historically well-grounded date of his birth, 1684 (Nazha, 1998).

Abdallāh al-Halabi as-Sa'ih (Zakher) was born into a famous family of Alepo jewelers. His father was a gold master by the name of Zacharia, while his grandfather Ion al-Hamavi was a priest. Interestingly, Abdallah's name went down in history not in its initial form but as a moniker 'az-Zakher' (أخ زلّا), which metaphorically means a very well-educated person and which the printer earned for his bright and various talents. In 1701, he took up the Arabic language and philosophy in Alepo at Sheikh Suleiman an-Nahavi's. He also studied religious and theological sciences at Revd John Bajaa's (*photo 1 – self-portrait of A. Zakher (St John's Monastery in Chouweir)*) (Nazha, 1998).

The printer's biography was described at length by C. Volney in 1783–1785 (Volney, 1787), who stayed at St John's Monastery in Chouweir for quite a long time. He also provided a list of publications of the Chouweiri printing office and an outline of the daily life at the monastery. Many additional thumbnail sketches about A. Zakher were collected by C. Schnurrer, as reflected in his detailed account of every Chouweiri publication called *Bibliotheca arabica* in chapters 'Christiana' and 'Biblica' (Krymsky, 1971).

As A. Krymsky noted, recalling the commencement of work of the Arab Catholic printing office at the Chouweiri St John's (Mar Yohannan) Uniate Monastery, 'It occurred in 1732–1733. The printing house was set up by... Alepian Abdallāh (ibn) Zakher, brother of Hegumen Mykola Saiha. This same printer also invented a new sophisticated type of Arab printing font. As partly hinted by the surname 'as-Sa'ih' ('a goldsmith'), the Saiha family had long preserved the tradition of skillful gold foundry men. And indeed, Abdallāh Zakher as-Sa'ih (born in the 1690s) was a proficient jeweler, foundry man, and deft metal carver' (Krymsky, 1971).

² Levant is a term referring to countries of the Eastern Mediterranean; more narrowly, it includes Syria and Lebanon.

Back then, A. Krymsky supposedly did not have a reliable source on A. Zakher's birthday, which could have influenced his assessment of the latter's role in the Alepo printing house because, in the orientalist's perception, he was still very young, no older than 16. Nonetheless, A. Krymsky assumed his involvement in the activity of the Alepo printing office in the following way: 'In his native town of Haleb, at the outset of the 18th century, the first Orthodox Arab printing house was founded by Orthodox Patriarch Athanasius with material assistance from Wallachian Prince Brancoveanu and Ukrainian Hetman Ivan Mazepa, as noted in the first publication of the printing house, psalms and the Gospels. It is pretty safe to assume that Abdallāh ibn Zakher could have familiarised with the technique of this printing house in Haleb and its typefaces firsthand. He could also have been critical of its awkward Arab font' (Krymsky, 1971).

A. Krymsky noted that in 1724, when Orthodox Alepo Arabs, due to oppression from the high-ranking Greek clergy, massively expressed the desire to unify with Rome, Abdallāh Zakher, serving as a deacon, took an active part in fighting against Greeks. Owing to the deacon's polemic with the Orthodox Church, the Greek clergy were able to paint him to the Ottoman government as a politically subversive person and request that he be executed. Abdallāh Zakher was forced to flee precipitately from Alepo to safety in Lebanon, the Choueiri St John's Monastery, where his brother Mykola was hegumen (Krymsky, 1971).

However, J. Nasrallah recorded that Abdallāh left Alepo in 1722 and spent the next years at monasteries in Choueir, Zouk Mikael, and Aintoura in Keserwan District. In 1728, once again due to persecution, he returned to Zouk Mikael, where he started working on the establishment of a printing office. It was not until 1931 that Abdallah Zakher definitively settled with his first workshop in Lebanon for printing in Arab letters at the Choueiri St John the Baptist's Monastery (Nasrallah, 1949).

A skillful metal carver and jeweler, the newly arrived deacon devoted his every talent to the printing cause, thus making the Choueiri printing house the best in terms of the sophistication of fonts. A professional jeweler, Abdallah carved letters himself; all researchers note the exceptional finesse of the early Choueiri font (Krymsky, 1971). In his creative endeavour, he cooperated with the best calligraphers of the era. His Choueiri font was carved on the basis of letters written by a famous master, Jebrayil Labbad of Alepo. Because of its beauty, it was named the 'Labbad font' (Nazha, 1998).

The printing house in Choueir started operating between April and July 1733, and the first publication saw the light of day on 16 February 1734. That was the 362-page-long philosophical treatise *Mizan az-Zaman* written by the Spanish Jesuit Juan Eusebio Niremborg. The Choueiri printing office worked until 1899 and published 33 books, the last one being John Chrysostom's *Divine Liturgy* (Nazha, 1998).

There is disagreement with regard to the date of A. Zakher's death. C. Volney believes it was 1755 (Volney, 1787). However, Archimandrite Bulos Nazha says that A. Zakher passed away on 31 August 1748 and was buried at St John the Baptist's Monastery in Chouweir. Evidence thereof is the registry of the monastery's history (no. 1, p. 164). In his book that came out on the occasion of the 250th anniversary since A. Zakher's death (1748–1998), he also provides a list of his works and translations written in Syria (before 1722) and Lebanon (after 1722), which consists of 41 items (Nazha, 1998).

Just as his contemporary and colleague in printing Ibrahim Müteferrika, Abdallāh Zakher had to overcome difficulties, which would have been insurmountable for an ordinary person. Though having no specialised education, he mastered the complicated craft without teachers, using only several study manuals. His true significance, however, is that he was the first in the Middle East to print books in the Arabic language with a moveable type (Saudi Aramco World Magazine, 2008).

According to I. Feodorov, in the project of the Alepo printing house C. Brancoveanu was 'a shield and financial support for Dabbās', and this mission was later took up by Hetman Ivan Mazepa. Dabbās also enjoyed support from his former opponent and erstwhile Patriarch of Antioch Cyril V Zaim, who bore the cost of two publications, *The Noble Book of Prophecies (The Prophet)* and *Parakletike (Octoechos)*, as well as from Patriarch of Jerusalem Chrysanthus, who funded the publication of Patriarch Athanasius's *The Book of Sermons* in 1711 (Feodorov, 2018).

A. Dabbās and N. Rashou contend that, after receiving funds sent by Prince Brancoveanu for supporting Patriarch Dabbās in the carrying out of his project, Athanasius III also reached out to worshippers of his church to raise more money for the development of the workshop. The funds of the Romanian Prince were used to launch the printing house into operation, while the other financial support made it possible to continue the work until it stopped in 1711. There are original documents indicating that support was provided by members of the community. In the foreword to the last book printed in Alepo, A. Dabbās thanked everyone who had helped in funding the printing house: 'We did not intend to help Christians on a par with God by virtue of holiness; we helped by virtue of the Christians' mercy and thus worked persistently to print these sermons for saving the flesh and souls of Orthodox Christians, thanks to whom we have managed to print this book' (Dabbās & Rashou, 2008).

The Ukrainian contribution to the development of Arab printing was substantial and essential too. Ivan Mazepa and Danylo Apostol donated funds in 1707 at a challenging time for the printing house, as evidenced by the text of letters from Athanasius Dabbās, asking for help. This contribution enabled the Alepo workshop to continue printing books. However, this begs the question:

what publications came out thanks to the Ukrainian philanthropists' money? Above we have mentioned the titular editions of the Tetraevangelion and the Gospel Book devoted to two Ukrainian donators. Many researchers have noted the titular character of these publications. I. Feodorov says that the font of Mazepa's Gospel is identical to the first edition of 1706, the only divergence being in the foreword added as a token of respect to I. Mazepa (Feodorov, 2016). D. Morozov notes that, 'in the process of the comprehensive review of unidentified Oriental manuscripts and old printed books in Moscow depositaries, he was able to find a previously unrecorded version of the early printed 1706 Gospel. The collected material also allowed assuming the titular character of Mazepa's famous 1708 publication, which had therefore been printed, in large part, two years prior' (Morozov, 2010). According to V. Chentsova, 'the Syrian printing house also enjoyed the generosity of another philanthropist, Hetman of Zaporozhian Cossacks Ivan Mazepa (1639–1709). The first books – the Psalms, the Tetraevangelion, and the Gospel Book – came out in Alepo in 1706. In 1708, the second edition of the Tetraevangelion was published. However, this was none other than the 1706 copy, with the exception of the first few pages modified for the new edition. The new pages contained the date and the coat-of-arms of Hetman Mazepa, who provided funds for the book' (Tchentsova, 2013).

However, the sums donated by the Ukrainian philanthropists to support Arab book printing in Alepo in 1707 were substantial, which allows presuming that their usage was not limited solely to printing a small number of titular publications. In 1708, three more books were printed:

- 1) The Noble Book of Prophecies. The foreword to it was written by the erstwhile Patriarch of Antioch, Cyril V Zaim, who is mentioned as the publisher of the book;
- 2) The Noble Book of Pure Gospel (Gospel Book);
- 3) The Book of Epistles (Apostle), containing The Acts of the Apostles and The Pauline Epistles.

The latter two books do not include references to purported philanthropists. However, of particular interest to us is the Gospel Book, for its first edition of such a kind laid the groundwork for the titular Gospel dedicated to D. Apostol.

D. Morozov assumes that 'in 1706, the entire print run of the Gospel Book and the Tetraevangelion was printed, with respective parts of the text having possibly been typed one time and only rearranged for a second parallel edition (similar cases are known). A part of the print run of both publications was immediately released with the date 1706. In light of huge donations from Hetman Ivan Mazepa, there were printed additional pages with a coat-of-arms and poems in his honour as well as a new titular page with a new date, 1708. These were bound and released together with a certain amount of copies of the Tetraevangelion, simultaneously with a part of the print run of the Gospel Book and the same

new date. It was probably around this time that a few copies with D. Apostol's coat-of-arms and verses in his honour were bound' (Morozov, 1992).

We are inclined to endorse the point made by D. Morozov regarding the publication of the titular Gospels in 1708 but with one essential complement: In our judgement, it is possible that in 1708 the print run of the Gospel Book could be not only titular. Considering the availability of Ukrainian funds donated in 1707, it is an entirely realistic proposition that, together with titular copies, a complete print run of Gospel Book was made, without dedication and references to the source of funding, and that they can be regarded as part of a single project financed by the Ukrainian philanthropists. An argument in favour of this proposition can be a considerable number of the described 1708 publications and even a statement of G. Graf, who said that this edition was the first Gospel Book published. I. Feodorov holds a similar view, believing that the print run of the Gospel Book was released in 1708 (Feodorov, 2016).

Lastly, let us present two more important arguments in favour of this hypothesis, which we have discovered in Alepo editions in Lebanon. In St John's Monastery in Chouweir and The Monastery of Our Lady of Balamand, we have recovered two Gospel Books but without dates of print due to the loss of the first and second pages. However, the first page that has been preserved in the original printing of the Chouweiri edition turned out to be the beginning of The Gospel according to John. It was this page that is depicted in D. Morozov's article about the titular Gospel. Comparison of both pages has showed that they were typed in different fonts (*photos 2 and 3 – a page from D. Apostol's titular Gospel Book (Morozov, Arabskoye Yevangeliye Daniila Apostola (K istorii pervoy arabskoy tipografii na Vostoke)) and the same page from the 1708 Gospel Book (archive of St John's Monastery in Chouweir))*). The first font of the 1706 Gospel Book (from D. Morozov's illustration) is rougher. Particularly conspicuous is a somewhat poorly typed line immediately following the name 'Easter Sunday' *حصفلا دح* *دي جملا*. Certain letters in this line literally fuse with the headline. On the other hand, the font of the page from the Gospel Book we have found in Chouweir is thinner and the first line after the same headline is far better positioned at a sufficient distance. And such details are found in large numbers. This difference between the fonts and the presence of several different sets of fonts was mentioned by J. Nasrallah (Nasrallah, 1949) as well as A. Dabbās and N. Rashou (Dabbās & Rashou, 2008).

In his list of Alepo publications, J. Nasrallah includes two editions of Gospels – the Tetraevangelion of 1706 and the Gospel Book of 1708. In doing so, however, he notes that the Gospel Book of 1708 has the same foreword as the Tetraevangelion of 1706 and that the same publication date (1706) is mentioned at the beginning of the book. That said, the Gospel Book of 1708 was printed in a different font in the *naskh* style, used by Syrian rewriters of Christian manuscripts.

The same font was also used to print *The Book of Sermons of St Patriarch Athanasius, Parakletike (Octoechos)*, and *The Short Treatise* explaining the form of contrition and confession (Nasrallah, 1949). This fact of the presence of different fonts implies that there might have been a second edition of the Gospel Book in 1708 after D. Apostol's titular Gospel was published based on the print run of 1706.

The second proof of our hypothesis is premised on studying a copy of the 1706 Gospel Book we have found in the Eastern Library of Saint Joseph University in Beirut with a well-preserved last page containing technical data. Its important attribute is its format: It looks a bit more voluminous and its size coincides with that of the 1706 Tetraevangelion (size of the front page – 33,5x23 sm), with 25 lines in each page. This prompted us to compare this folio with two others copies of the Gospel Book found in Chouweir and Balamand. They turned out to be smaller (28x19 sm), with 21 lines in each page. This fact became a decisive argument for us in favour of the assumption about the second full-fledged edition of the 1708 Gospel Book.

Summing up the foregoing, it can be assumed that the funds of the Ukrainian philanthropists in 1708 were used to print the second editions of the titular Tetraevangelion of I. Mazepa and the Gospel Book of D. Apostol as well as a full-fledged print run of the Gospel Book. The latter two publications look like a single project because this is, in fact, a titular edition of the Gospel Book based on 1706 and its reissue made over a short time span.

Although the Gospel Book dedicated to D. Apostol does not have a colophon regarding the date of printing, we also believe that both titular publications of I. Mazepa and D. Apostol were printed in late 1707 – early 1708, immediately after the donors provided funds to Athanasius Dabbās. Apparently, this was done to express gratitude to the philanthropists as soon as possible. That is why the main part of the different Gospels printed two years before was used.

In conclusion, we have to state that the absence of money is thought to be the primary version of why the Alepo printing house ended its activities. Even after the successful year of 1708 rich in publications, the two following years, 1709 and 1710, virtually were a quiet period in the life of the printing office. In 1709, only a re-edition of the 1706 Psalms was carried out. The year of 1711 became the last one in the history of the Alepo printing workshop.

According to I. Feodorov, 'in late 1711, Athanasius Dabbās failed to find money at home to continue the activities of the printing house. Mazepa passed away in 1709. The Muscovite Tsar refused to support Antiochian projects for political reasons to avoid discussions with the Sultan or other Christian communities in the Middle East, including Western missions. Romanian officials were concerned with their own problems. In 1714, C. Brancoveanu was brought to Constantinople, fettered in chains. On 15 August, he, his four sons, and a nephew were beheaded' (Feodorov, 2018).

Thus, the development of book printing in the Middle East fostered the national and cultural revival in the region, which started exactly in Alepo. The recovered copies of the old printed books have once again reaffirmed the vital importance of circulating these publications among monasteries and religious communities of Syria and Lebanon. The Ukrainian and Romanian contributions were considerably helpful in the development of Arab book printing. Thanks to the financial support of Wallachian Prince C. Brancoveanu, Hetman of Zaporozhian Host I. Mazepa, as well as Myrhorod Colonel and future hetman D. Apostol, a sizeable part of publications were released in the Alepo printing workshop in 1706–1711.

The research of the recovered publications indicates that the first editions of the Tetraevangelion and the Gospel Book were printed in 1706. In 1708, on the basis of the 1706 publications, titular re-editions of the Tetraevangelion and the Gospel Book were made, dedicated to Hetman I. Mazepa and D. Apostol, respectively. Besides, the second full-fledged edition of the Gospel Book saw the light of day in 1708.

The comparative analysis of the Romanian and Alepo old printed books suggests that Abdallāh Zakher created new fonts specially for the Alepo printing workshop. Several students worked together with him under the overall guidance of Athanasius Dabbās.

For many years, the Bucharest Gospel described by T. Rendiuk was believed to be the only preserved Mazepa's Gospel (Rendiuk, 2017). However, several years of searching for this relic in Lebanon have led us ... to Kyiv. In the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi, we have found a Kyiv copy of Mazepa's titular Tetraevangelion, described by the prominent Ukrainian researcher Serhii Maslov as early as 1925. The Kyiv copy was made for Hetman Ivan Mazepa himself. Contrary to other titular Gospels described, having leather frames with the image of the Crucifixion on the cover page and the Resurrection on the back page, its back page features the image of the Holy Virgin in a wreath sitting on the throne alongside with Antonius and Feodosius standing in front of her. Inscriptions on all images are made in Old Church Slavonic. Symbolically, this copy is now stored in Ukraine.

In cooperation with the National Library of Ukraine named after V. Vernadskyi and the Memorial Fund of His Beatitude Metropolitan Volodymyr, the Embassy of Ukraine in the Lebanese Republic has released a facsimile of Mazepa's Gospel on the occasion of the 30th anniversary since the restoration of Ukraine's independence.

Інна ОГНІВЕЦЬ,
*Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка України
в Португальській Республіці*

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНИ

– *Ваша Високоповажносте, Україна та Португалія, попри географічну віддаленість, мають міцні відносини. Як відомо, Португальська Республіка підтримує територіальну цілісність нашої держави. Що, на Вашу думку, є запорукою тривкої дружби двох країн?*

– Португальська Республіка визнала Україну як суверенну державу 7 січня 1992 року, а невдовзі, 27 січня, між ними було встановлено дипломатичні відносини. 2022 року наші країни відзначатимуть 30-ту річницю цих історичних подій, що відіграли засадничу роль у розвитку українсько-португальських відносин.

Обидві країни, хоч і розташовані далеко одна від одної, зацікавлені в співпраці заради миру, безпеки на Європейському континенті, збереження добробуту наших народів.

Ми вдячні Португалії за підтримку територіальної цілісності й суверенітету України, наших євроатлантичних та євроінтеграційних прагнень. Португалія є співавтором численних резолюцій в ООН та інших міжнародних організаціях, у яких Російську Федерацію визнано державою-агресором, засуджено окупацію Криму, порушення прав людини на захоплених територіях, а також мілітаризування Кримського півострова, яке вчиняють російські інтервенти.

– *На яких напрямках діяльності сфокусовано роботу посольства?*

– Діяльність посольства спрямовано на розвиток політичних відносин між Україною та Португалією, розширення договірно-правової бази взаємодії наших держав, торговельно-економічне та гуманітарне партнерство, а також поглиблення співпраці із численною українською громадою в Португалії.

Головними питаннями, на яких посольство зосереджує увагу, є підтримка європейської перспективи України з боку Португалії, надання Україні Плану дій щодо членства в НАТО та забезпечення реалізування ініціативи «Кримська платформа». В економічній сфері – сприяння зростанню товарообігу між двома країнами, залучення інвестицій до української економіки, розвиток співпраці у відновлюваній енергетиці, космічній галузі й інших високотехнологічних царинах.

– *Португалія – держава, з якою Україна завзято налаштовувала діалог на вищому та найвищому рівнях: українські й португальські президенти, очільники урядів і парламентарі десятиліттями активно комунікували з найрізноманітніших питань. Чи збережено позитивну динаміку на тлі обмежувальних заходів, пов'язаних із пандемією?*

– Безперечно, останніми роками Україна суттєво поглибила політичний діалог із Португалією. Зокрема, за 2016–2021 роки було організовано одинадцять офіційних візитів на урядовому та парламентському рівнях.

Попри обмежувальні заходи, запроваджені з метою запобігання поширенню COVID-19, ми активно розвиваємо двосторонні відносини. Про це свідчить успішний офіційний візит Міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби до Португалії 9 вересня 2020 року. Міністр провів переговори зі своїм португальським колегою Аугушту Сантушем Сілвою, а також зустрівся з Міністром економіки й цифровізації Португалії Педру Віейрою та головою Комітету в закордонних справах і з питань португальських громад Асамблеї Республіки Сержіу Пінту. Під час візиту було підписано Дорожню карту українсько-португальських відносин на 2020–2022 роки.

Діалог на рівні глав держав також активний: 13 січня 2021 року президенти провели телефонну розмову. Володимир Зеленський і Марселу Ребелу де Соуза обговорили важливі двосторонні питання, насамперед активізування торговельно-економічної співпраці та продовження діалогу на найвищому рівні.

Значну роль у розширенні міждержавних відносин відіграє також співпраця між парламентами наших країн.

У листопаді 2018 року голова парламентської групи дружби «Португалія – Україна» Асамблеї Республіки, депутат Соціалістичної партії Рікарду Бешіга відвідав Україну й узяв участь у заходах до 85-х роковин Голодомору в Україні 1932–33 років, а також виступив із промовою від імені Парламенту Португалії на спеціальному меморіальному засіданні Верховної Ради.

У березні 2019 року в Лісабоні з офіційним візитом перебувала делегація ВРУ, що провела низку зустрічей із керівництвом Асамблеї Республіки та взяла участь у міжнародній конференції з питання деокупації Криму, яку організувало Посольство України в Португалії.

2019 року в Україні та Португалії відбулися парламентські вибори. Парламенти обох країн створили нові групи дружби. У Верховній Раді 20 лютого 2020 року було сформовано депутатську групу з міжпарламентських зв'язків із Португалією під керівництвом депутата партії «Слуга народу» Ігоря Васильєва, а 26 березня 2021 року в Асамблеї Республіки створили депутатську групу дружби «Португалія – Україна» на чолі з депутатом Соціалістичної партії Діогу Лейау.

Безумовно, налагодження плідної взаємодії між цими групами є запорукою успішної парламентської співпраці.

– Важливу роль у двосторонніх відносинах України та Португалії відіграють економічні інтереси. У складних кризових умовах поширення COVID-19 обсяг торговельних зв'язків скоротився. Ваша Високоповажносте, які є перспективи торговельних відносин найближчими роками? Як саме посольство співпрацює з представниками українського бізнесу в Португалії?

– Більшість країн світу зазнали чималих економічних збитків через поширення пандемії COVID-19 та запровадження відповідних обмежувальних заходів. Україна не стала винятком. На відміну від 2019 року, коли двосторонній товарообіг між Україною та Португалією сягнув 376,65 млн дол. США, 2020 року він упав на 17%.

Однак негативну динаміку вдалося подолати вже на початку 2021-го. Це підтверджують статистичні дані за перше півріччя 2021 року: обсяг двосторонньої торгівлі товарами та послугами між нашими країнами збільшився майже на 55% порівняно до аналогічного періоду 2020 року й становив 243,3 млн дол. США. Водночас український експорт до Португалії зріс на понад 50% – до 194,2 млн дол. США, а імпорт в Україну – на 77%, тобто до 49,2 млн дол. США. Основними статтями українського експорту до Португалії в першому півріччі 2021 року традиційно є продукти сільського господарства (68,2% від загального експорту).

Аналіз двосторонньої торгівлі демонструє, що українська сільськогосподарська продукція нині є головним складником у загальній структурі експорту до Португалії. На неї припадає понад 60% від загального обсягу на три товарні позиції – зернові культури, насіння й плоди олійних рослин, олії рослинного походження.

Подальше збільшення експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на ринок ЄС, зокрема Португалії, поки що стримують незначні обсяги імпортних тарифних квот. Однак ситуація зміниться, коли ЄС скасує ці квоти й зменшить тарифні ставки. Утім експорт української агропромислової продукції вже можна нарощувати, і не лише на внутрішній ринок Португалії, а також, за її сприяння, на ринки португаломовних країн Африки, передусім Анголи та Мозамбіку. Крім того, ми прагнемо

відійти від звичайної сировинної торгівлі, перетворити експорт товарів із чималою доданою вартістю на об'єкт особливої уваги.

На сьогодні найперспективнішим вважають розвиток двосторонньої співпраці, заснований на реалізації взаємовигідних економічних проєктів авіакосмічної сфери, царини цифрових технологій, енергетики, зокрема з використанням відновлюваних джерел енергії, тощо.

Посольство також уживає заходів для поширення інформації про Україну, її виробничий, інвестиційний і туристичний потенціали. Наприклад, у березні 2019 року в м. Лісабон було проведено форум із розвитку туризму між нашими країнами, який ми організували спільно з Торговою палатою «Португалія – Україна» та українською туристичною компанією «Insider Time». У заході взяли участь близько сотні представників українського й португальського туристичного та готельного бізнесів, транспортних і логістичних компаній, регіональних торгово-промислових палат обох країн та державних установ; на стендах було представлено рекламну продукцію українських і португальських компаній.

Ще одним прикладом діяльності посольства, спрямованої на те, щоб посприяти українським підприємцям вийти на португальський ринок, стало проведення вебінару в листопаді 2020 року спільно з МЗС України, Торговою палатою «Португалія – Україна» й українською ІТ-компанією «iplace». Захід за участю представників ділових кіл обох сторін став ефективним майданчиком для розкриття потенціалу торговельно-економічної співпраці; зацікавлений бізнес, зокрема, дістав корисні поради з адаптування своєї зовнішньоекономічної діяльності під час пандемії COVID-19.

Практика свідчить, що проведення таких заходів сприяє поглибленню двосторонніх ділових зв'язків, допомагає знаходити дієві рішення для викликів сьогодення, активізує українсько-португальську співпрацю в торговельно-економічній сфері.

– Наразі португальські інвестиції в Україну становлять 15,6 млн дол. Головними інвесторами вважають компанію «Atorim», світового лідера в галузі виготовлення продукції з корка, а також компанію «Faromed», що виробляє медичний одяг в Україні. На Вашу думку, які сфери мають найбільший потенціал для інвестування? Які можливості є в Україні для португальських інвесторів?

– Наші країни зацікавлені в реалізації спільних проєктів у сфері високих технологій, співпраці задля освоєння космосу, участі португальського бізнесу в приватизації в Україні.

Це підтвердила зустріч очільника українського МЗС Д. Кулеби з представниками ділових кіл Португалії в межах уже зазначеного офіційного візиту 9 вересня 2020 року. У заході взяли участь керівники підприємств, котрі мають намір вийти на ринок України, та ті, хто вже розвиває двосторонню

взаємодію: «Jerónimo Martins», «Efaced», «Corticeira Amorim», «Fapomed», «Caldeira & Marques Lda» та ін.

Серед португальських компаній, чий асортимент матиме потенційні переваги на українському ринку, варто виокремити сільськогосподарські, текстильні підприємства, а також ті, які виготовляють лікарські препарати, молочну продукцію та обладнання для електростанцій, що працюють із використанням відновлюваних джерел енергії.

– *Дискредитування України поміж міжнародної спільноти є частиною інформаційної війни Росії проти нашої держави. У Португалії також можна натрапити на акти російської пропаганди, як-от хода «Безсмертного полку» чи пропозиція Комуністичної партії Португалії проголосувати за резолюцію «Солідарність з українським народом в умовах ескалації агресії Київського режиму». Яких заходів уживає посольство для протидії таким акціям?*

– Посольство України в Португалії постійно веде активну інформаційно-роз'яснювальну роботу поміж урядових, парламентських, експертних кіл, португальської громадськості й тамтешньої української діаспори з метою протидії дезінформації, яку поширюють Росія та її прибічники.

Протягом останніх п'яти років я оприлюднила 25 авторських матеріалів у провідній португальській газеті «Público», серед яких статті про Кримську платформу, євроінтеграційні та євроатлантичні прагнення України, визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом українського народу. Матеріали викликали жвавий інтерес у португальському суспільстві, про що свідчить зворотний зв'язок: 1512 користувачів поширили ці статті в соціальних мережах, а 469 опублікували до них свої коментарі.

Також уже кілька років поспіль знаний журнал «Diplomática. Business & Diplomacy» в кожному випуску публікує статті від нашого посольства. У № 36, зокрема, у матеріалі під назвою «Кримська платформа – міжнародна опозиція російській окупації в Криму» йдеться про створення Кримської платформи – нового міжнародного консультативно-комунікаційного механізму, метою якого є деокупація Криму та повернення його під контроль України.

Також у соціальних мережах було поширено понад 40 відеозвернень португальською мовою та надано 64 інтерв'ю португальським ЗМІ, у яких висвітлено різноманітні питання міждержавної співпраці.

Антиукраїнською провокацією стало публікування 21 червня 2020 року в газеті «Público» трьох статей журналіста й активіста «Лівого блоку» Р.К. Фернандеша, у яких той зобразив Україну як майданчик для військових тренувань ультраправих сил із різних країн та постачальником таких сил за кордон. Щоби спростувати ці антиукраїнські твердження, того ж дня через ютуб-канал і фейсбук-сторінку посольства було поширено мое

відеозвернення португальською мовою, у якому я, зокрема, наголошувала, що зазначені статті є доказом гібридної війни, яку Росія веде не лише проти України, а й проти всієї Європи, а також спробою РФ як країни-агресора та її прихильників в інших країнах виправдати військову агресію Кремля проти нашої держави.

Вартий уваги також той факт, що на підтримку України та з критикою публікацій Р.К. Фернандеша виступили знані португальські журналісти й політичні оглядачі Ж. Мільязеш та М. Кандозу, які у своїх публікаціях у фейсбуці назвали провокаційні статті класичним прикладом російської пропаганди.

Непокоїть вплив РФ на Комуністичну партію Португалії, яка поширює дезінформацію про Україну, використовуючи кремлівську риторику.

26 травня 2021 року Комітет у закордонних справах і з питань португальських громад Асамблеї Республіки розглянув два проекти резолюцій щодо ситуації в Україні, які підготували Соціалістична та Комуністична партії Португалії. Більшість членів комітету підтримала проект резолюції під назвою «Занепокоєння міжнародною ситуацією на сухопутних та морських кордонах України», спрямований на підтримку нашої держави. Розробили його соціалісти, а ініціатором поміж них був голова групи дружби «Португалія – Україна», депутат Д. Лейау, про якого тут уже йшлося. Водночас скандальний проект резолюції комуністів, який містив сфальсифіковану інформацію про Україну, було відхилено.

На додаток до цього 29 травня 2021 року в газеті «Público» Д. Лейау оприлюднив статтю про зазначену резолюцію на підтримку нашої держави, у якій наголосив, що надзвичайно важливо поширювати правду про те, як Україна протидіє збройній агресії Росії на Донбасі, та надавати міжнародну підтримку територіальній цілісності й суверенітету України.

– Незважаючи на те, що в Португалії проживає чимало українців і діють чотирнадцять українських громадських організацій, на початку 2021 року гостро постало питання представленості української громади в Раді з питань міграції при Вищому комісаріаті з питань міграції Португалії. Ваша Високоповажносте, якою є ситуація щодо репрезентації українців у цьому органі? Яку роль відіграє посольство в комунікації між португальськими владними інституціями й українською діаспорою?

– Це питання вже тривалий час перебуває в центрі уваги посольства. Поки лише дві українські громадські організації із тамтешніх чотирнадцяти представлено у Вищому комісаріаті з питань міграції – Спілка українців у Португалії й Асоціація «Християнський рух українців у Португалії».

Виборча українська колегія, яка на початку цього року обирала представника української громади в Раду з питань міграції на 2021–2023 роки, учергове переобрала на зазначену посаду Наталю Хміль. Слід зауважити,

що до складу колегії ввійшли три багатонаціональні іммігрантські організації, поміж яких представники різних національностей із країн Східної Європи, вихідці з республік колишнього СРСР. Н. Хміль є головою Асоціації іммігрантів «Амізаде» та співпрацює з представниками Росії, зокрема з Посольством РФ у Португалії, про що свідчать світлини, оприлюднені на офіційних вебсторінках цієї установи.

Посольство України в Португальській Республіці не визнає Н. Хміль офіційною представницею української громади в Раді з питань міграції та в жодному форматі з нею не співпрацює, оскільки вважає, що її взаємодія з країною-агресором – РФ шкодить іміджеві української громади.

Ми провели низку зустрічей із цього питання з керівництвом Вищого комісаріату з питань міграції, під час яких особливу увагу було звернено на неналежне представлення українців у цьому державному органі.

Крім того, посольство постійно нагадує українським громадським організаціям у Португалії про необхідність реєстрування у Вищому комісаріаті. Тож розв'язання цього питання насамперед залежить од активності українських ГО, які мусять виявити ініціативу та подати відповідні заявки. Посольство ж готове всебічно сприяти під час цього процесу.

– 2017 року Португалія стала однією з держав, що визнали Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу. Яких заходів уживає посольство для промоції української історії в цій країні?

– Проведення міжнародних конференцій і культурно-мистецьких заходів у Португалії найкраще сприяє поширенню знань про Україну, її історію, культуру та зміцнює міжнародний імідж нашої держави.

Посольство реалізувало низку заходів на вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років для правдивого інформування португаломовної громадськості про цю трагічну сторінку історії України. 2016 року в приміщенні колишньої королівської резиденції – Мафрського національного палацу було розміщено тематичну фотовиставку. 2017 та 2018 років у Лісабонському університеті провели дві міжнародні конференції, присвячені цьому болючому історичному епізодові. А 2019 року в міжнародному коледжі м. Палмела, регіон Сетубал, за ініціативою учениці Міжнародної школи ім. св. Петра Катаріни Лопеш посольство організувало відповідний колоквіум і документальну виставку.

Упродовж останніх п'яти років посольство спільно з українськими організаціями забезпечило проведення різноманітних за форматом і тематикою культурних заходів, як-от Дні культури України та Дні українського кіно в Португалії, культурно-мистецькі проекти «Культурний код. Традиції та сучасність» (у якому, зокрема, представлено Трипільля), «Під зорею Пінзеля. Барокове мистецтво і строї епохи», фотовиставки до роковин аварії на ЧАЕС тощо.

2019 року колектив Київського національного академічного театру оперети дав у театрі м. Лісабон «Teatro Politeama» блискучий галаконцерт під назвою «Ніч української оперети в Лісабоні». Незабутнім є виступ української співачки Руслани перед фіналом «Євробачення» 2018 року на головній площі португальської столиці.

Історичною подією стало відкриття у вересні 2019 року на площі Італії в м. Лісабон пам'ятника Тарасові Шевченку, автором якого є португальський скульптор Елдер де Карвалю. У березні 2020 року посольство та Асоціація мешканців і підприємців району Парк Націй м. Лісабон спільно організували поетичний вечір на вшанування пам'яті Т. Шевченка, де твори Кобзаря декламували українською та португальською мовами.

– У першому півріччі 2021 року Португалія головує в Раді ЄС із гаслом «Час досягати: справедливе, зелене й цифрове відновлення». Як Ви оцінюєте цей процес і його результати? Чи було тоді розглянуто питання євроінтеграції України?

– Португалія очолила Раду ЄС у складний для всієї Європи період спадах пандемії COVID-19. Ця ситуація суттєво вплинула на формат проведення офіційних заходів органу.

Попри всі труднощі, пов'язані із запровадженнями на території Євро-союзу обмеженнями, Португалія успішно реалізувала цілі, передбачені на період її головування. У програмі Португалії акцентовано на трьох найважливіших аспектах: сприянні економічному відновленню ЄС, орієнтованому на перехід до прогресивних кліматичних норм і цифрових технологій; затвердженні європейської основи соціальних прав як головного елементу успішного реалізування справедливого й інклюзивного кліматичного та цифрового переходу; посиленні стратегічної автономії відкритої світової Європи.

7–8 травня 2021 року в м. Порту відбувся Соціальний саміт ЄС, у межах якого було проведено конференцію високого рівня та неформальне засідання Європейської ради. Було підписано Соціальний договір Порту, а також Декларацію Порту, відповідно до яких європейську політику соціальних прав визнано базовим елементом відновлення.

У другому розділі Дорожньої карти українсько-португальських відносин на 2020–2022 роки йдеться, зокрема, про те, що співпрацю між Україною та Португалією буде також спрямовано на поступове інтегрування України до Європейського Союзу.

Крім того, посольство опрацьовує з португальською стороною питання підписання декларації про європейську перспективу на найвищому рівні. Хотіла б нагадати, що під час зазначеної вище телефонної розмови лідерів держав Президент Португалії заявив, що Україна – це Європа, і він підтримує наші євроінтеграційні прагнення.

– Португалія активно розвиває енергетичну галузь, планує найближчими десятиріччями перейти на відновлювані джерела та досягти вуглецевої нейтральності. Як Ви вважаєте, чи могла б Україна застосувати досвід Португалії в царині екологічної енергетики?

– Португалія вже є лідером у Європі з використання альтернативних джерел енергії, які забезпечують 24% від загальних потреб країни. За оцінками експертів, проекти, які було започатковано останніми роками, дали Португалії змогу залучити в цю сферу близько 23 млрд євро інвестицій.

4 березня 2020 року Європейська комісія офіційно представила проєкт Європейського закону про клімат, спрямованого на досягнення в Європі вуглецевої (кліматичної) нейтральності, чистих нульових викидів парникових газів до 2050 року. Для цього держави-члени ЄС зобов'язані вжити належних заходів на євросоюзному та національному рівнях. Це доволі амбітні плани.

Україна, яка прагне членства в СЄ, зацікавлена в активному впровадженні технологій задля довгострокової цілі – кліматичної нейтральності. Це вельми масштабне питання, тож український уряд має намір підтримувати бізнес у процесах декарбонізації. Водночас українським підприємцям треба не лише передбачити всі ризики на шляху до зазначеної мети, а й використовувати вже набутий у цій сфері досвід інших держав, передусім Португалії. До прикладу, задля практичної реалізації Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Португалією у сфері енергоефективності українське підприємство «Clear Energy», Генеральний директор із питань енергетики та геології Португалії та Португальська асоціація відновлюваних джерел енергії співпрацюватимуть над двосторонніми інвестиційними проєктами на території обох країн.

Окрім цього, між українським підприємством «Clear Energy» та португальською компанією «FPT Energia e Ambiente» тривають перемовини щодо втілення двох проєктів, зокрема будівництва підприємства з виробництва біоетанолу й екологічної переробки відходів.

– Португалія надала допомогу Збройним Силам України та прийняла на лікування двох поранених українських військовиків. Скажіть, будь-ласка, чи планує ця держава ще якісь проєкти в гуманітарній сфері?

– Зазначені військовослужбовці перебували у Військовому госпіталі Збройних Сил Португалії із 16 березня по 26 травня 2017 року. Їм було зроблено кілька якісних операцій із відновлення пошкоджених нервів верхніх і нижніх кінцівок.

Торік було досягнуто домовленостей щодо лікування та реабілітування ще трьох українських військовиків у шпиталях Лісабона й Порту. Та у зв'язку зі суттєвим погіршенням епідеміологічної ситуації взимку 2020-го та навесні поточного року ці плани перенесли на друге півріччя 2021-го. Португальська сторона ще має визначити остаточну дату.

– Ви належите до Асоціації послів-жінок у Португалії (AWA). Розкажіть, будь ласка, детальніше про цю організацію та спільні ініціативи учасниць.

– Я справді маю честь бути членкинею AWA. Її створили 2014 року за ініціативи Амбасадорки Пакистану в Португалії Ліни Салім Моаззам. Невдовзі було затверджено логотип асоціації. Згодом AWA здобула популярність поміж дипломатичного корпусу Лісабона.

Під патронатом Президента Португалії М.Р. де Соузи AWA організовує різноманітні заходи, серед яких і щорічні конференції з питань гендерної рівності. Учасниці асоціації долучаються до правозахисної кампанії, яку проводять щороку 25 листопада в Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок. З березня 2020 року, з огляду на обмежувальні заходи, пов'язані з пандемією COVID-19, діяльність асоціації перенесено в онлайн-формат. Зокрема, організовано цілу низку онлайн-заходів на тему становища жінок під час пандемії. Водночас, завдяки стрімкому вакцинуванню громадян, епідеміологічна ситуація в Португалії поступово поліпшується, тож сподіваюся, що восени цього року AWA поновить діяльність в офлайн.

– Ваша Високоповажносте, які виклики постали перед посольством у період обмежень, пов'язаних із пандемією?

– Через карантинні обмеження та дистанційний режим роботи більшості португальських установ стало складно проводити зустрічі й публічні заходи впродовж 2020–2021 років.

Однак посольство швидко адаптувалося до нових умов, налагодило нові канали комунікації, перевело зв'язок в усіх сферах в онлайн, а також оперативно зреагувало на виклики цього періоду.

Наприклад, чимало громадян України, які перебували на території Португалії, потрапили в скрутне становище через раптове запровадження карантинних заходів унаслідок епідемії COVID-19. У березні – травні 2020 року до посольства звернулося 1027 громадян із проханням посприяти швидкому поверненню в Україну й терміновому відновленню проїзних документів.

Було організовано чергування посадових осіб посольства в режимі 24/7 для консультування щодо альтернативних шляхів повернення в Україну, умов перебування в Португалії, можливості отримання допомоги від місцевих державних інституцій. У фейсбуці створили групу «Захист / Португальська Республіка» для оперативного опрацювання термінових запитів українців, які через карантинні обмеження не змогли виїхати з Португалії та потребували консульської підтримки.

У співпраці з авіакомпанією «SkyUp» посольство організувало шість репатріаційних рейсів, якими до України повернулися 795 осіб. Наші співробітники надавали консульський супровід різним категоріям громадян, поміж яких учасники 24-ї та 25-ї українських антарктичних експедицій,

члени українських спортивних делегацій із паратріатлону, триатлону, академічного веслування, бадмінтону, картингу, члени авіаекіпажів, лікарі, які поверталися в Україну тощо.

Розв'язання цих питань засвідчило високий рівень готовності посольства до роботи в кризових ситуаціях.

– *Які перспективи двосторонніх відносин України та Португалії?*

– На виконання домовленостей, що їх досягнули лідери держав під час телефонної розмови 13 січня 2021 року, посольство готує офіційний візит Президента Португалії М.Р. де Соузи до України на запрошення його колеги Президента України В. Зеленського.

Крім того, восени відбудуться політичні консультації між МЗС України та Португалії і військово-політичні консультації міністерств оборони наших держав. Цьогоріч також заплановано візити на міжпарламентському рівні. Восени 2021 року в Києві проведуть третє засідання міжурядової Українсько-португальської спільної комісії з економічного співробітництва.

Динаміка двосторонньої співпраці між Україною та Португалією зростає, що свідчить про зацікавленість наших країн у подальшому поглибленні двосторонніх взаємовигідних відносин, запорукою яких є об'єднання навколо європейських демократичних цінностей, а також усебічна підтримка з боку Португалії курсу України на вступ до ЄС та НАТО.

THE DEVELOPMENT OF UKRAINE-PORTUGAL RELATIONS IN CONDITIONS OF COUNTERING RUSSIAN HYBRID WAR

– *Your Excellency, despite geographical remoteness, Ukraine and Portugal have strong relations. The Portuguese Republic supports the territorial integrity of our state. What, in your opinion, is the pillar of abiding friendship between the countries?*

– The Portuguese Republic recognised Ukraine as a sovereign state on 7 January 1992, and soon, on 27 January, they established diplomatic relations. In 2022, our countries will celebrate the 30th anniversary of these historic events, which played a foundational role in developing Ukraine–Portugal relations.

Although located far from each other, both countries are interested in cooperation for the sake of peace and security on the European continent and preservation of the well-being of our peoples.

We are grateful to Portugal for supporting the territorial integrity and sovereignty of Ukraine and our Euro–Atlantic and European integration aspirations. Portugal is a co-sponsor of numerous resolutions in the UN and other international organisations, in which the Russian Federation is recognised as an occupying state and the illegal annexation of Crimea, violations of human rights on invaded territories as well as the militarisation of the Crimean peninsula by Russian occupation forces are condemned.

– *What are the paramount priorities of the embassy's work?*

– The activities of the embassy are aimed at developing political relations between Ukraine and Portugal, expanding the legal framework of our countries' cooperation and trade, economic and humanitarian partnership, as well as deepening cooperation with the large Ukrainian community in Portugal.

The main issues on the embassy's agenda are Portugal's support for Ukraine's European prospect, providing Ukraine with NATO Membership Action Plan, and ensuring the implementation of the Crimean Platform initiative. In the economic sphere, key priorities are the promotion of bilateral trade, attraction of investments into Ukrainian economy, development of cooperation in renewable energy, space industry, and other high-tech areas.

– *Portugal is a state with which Ukraine has set up an active high-level dialogue: Ukrainian and Portuguese presidents, governmental leaders, and members*

of parliaments have been actively communicating on various issues for decades. Has the positive momentum been preserved against the backdrop of restrictive measures due to the pandemic?

– Undoubtedly, in recent years, Ukraine has significantly deepened its political dialogue with Portugal. In particular, from 2016 to 2021, eleventh official visits took place at the governmental and parliamentary levels.

Despite the restrictive measures introduced to prevent the spread of COVID-19, we are vigorously developing bilateral relations, as indicated by the successful official visit of Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, to Portugal on 9 September 2020. Within the visit, the minister held talks with Augusto Santos Silva, his Portuguese counterpart, and met with Pedro Siza Vieira, Minister of State for the Economy and Digital Transition, and Sérgio Sousa Pinto, Chairman of the Committee on Foreign Affairs and Portuguese Communities of the Assembly of the Republic. The Roadmap for Ukrainian–Portuguese relations for 2020–2022 was signed during the visit.

There is an active dialogue at the level of heads of state. In particular, on 13 January 2021, Presidents Volodymyr Zelenskyi and Marcelo Rebelo de Sousa had a telephone conversation and discussed important issues on the bilateral agenda, primarily the intensification of trade and economic cooperation and continuation of the highest-level dialogue.

Parliamentary cooperation of our countries also plays a significant role in expanding bilateral cooperation.

In November 2018, Ricardo Bexiga, Chairman of Portugal–Ukraine parliamentary friendship group of the Assembly of the Republic, MP of the Socialist Party, visited Ukraine and took part in events dedicated to the 85th anniversary of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine and also made a speech on behalf of the Portuguese Parliament at the special memorial meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine.

In March 2019, a delegation of the Verkhovna Rada of Ukraine paid an official visit to Lisbon to hold a number of meetings with the leadership of the Assembly of the Republic and participate in an international conference organised by the Embassy of Ukraine in Portugal on the de-occupation of Crimea.

In 2019, parliamentary elections were held in Ukraine and Portugal. The parliaments of both countries have created new friendship groups. In the Verkhovna Rada on 20 February 2020, a parliamentary group for interparliamentary relations with Portugal was created under the leadership of Ihor Vasyliiev, MP of the Sluha Narodu party, and on 26 March 2021, a parliamentary Portugal–Ukraine friendship group was created in the Assembly of the Republic, headed by Diogo Leão, MP of the Socialist Party.

Of course, the establishment of close interaction between these parliamentary groups is the key to successful parliamentary cooperation.

– *Economic interests play an important role in bilateral relations between Ukraine and Portugal. Considering the challenging crisis conditions due to the spread of COVID-19, the volume of trade ties has decreased. Your Excellency, what are the prospects for trade relations in the near future? How is the embassy cooperating with representatives of Ukrainian business in Portugal?*

– The majority of countries in the world have suffered significant economic damage because of the spread of the COVID-19 pandemic and the introduction of appropriate restrictive measures. Ukraine is no exception. In contrast to 2019, when the bilateral trade turnover between Ukraine and Portugal reached \$376.65 million, it fell by 17 percent in 2020.

However, the negative dynamics was overcome in early 2021. This is confirmed by the statistics of the first half of 2021: Bilateral trade in goods and services between our countries increased by almost 55 percent compared to the same period in 2020 and amounted to \$243.3 million. Moreover, Ukrainian exports to Portugal increased by more than 50 percent, amounting to \$194.2 million, and imports to Ukraine increased by 77 percent and amounted to \$49.2 million. In the first half of 2021, the main items of Ukrainian exports to Portugal traditionally are agricultural products (68.2 percent of total exports).

Analysis of bilateral trade indicates that Ukrainian agricultural products are the main component in the overall structure of exports to Portugal nowadays. Three commodity items – cereals, seeds, and fruit of oil plants and oils of vegetable origin, account for over 60 percent of the total volume.

Further increase in the exports of Ukrainian agricultural products to the EU market, in particular Portugal, is so far constrained by the insignificant volumes of import tariff quotas. The situation will nevertheless change with the gradual abolition of these quotas and reduction of tariff rates by the EU. Yet, the export of Ukrainian agro-industrial products can be increased even today not only to the domestic Portuguese market but also to the markets of the Portuguese-speaking countries of Africa, particularly Angola and Mozambique, with the assistance of the Portuguese side. Besides, we seek to move away from the usual trade of raw materials to make the export of goods with the significant added value an object of special attention.

Today, the most promising area is deemed to be the development of bilateral cooperation based on the implementation of mutually beneficial economic projects in such sectors as aerospace, digital technologies, energy, particularly with the usage of renewable energy sources, etc.

The embassy takes appropriate measures to disseminate information about Ukraine, its production, investment, and tourism potential. For instance, in March 2019, the Forum on Tourism Development between our states was held in Lisbon, which we organised together with the Portugal–Ukraine Chamber of Commerce and the Ukrainian Insider Time travel company. This event was

attended by about 100 representatives of the Ukrainian and Portuguese tourism service and hotel business, transport and logistics companies, regional chambers of commerce and industry of the two countries, and state agencies. Advertising products of Ukrainian and Portuguese companies were presented at the stands.

Another example of the embassy's activities aimed at assisting Ukrainian entrepreneurs in entering the Portuguese market was the holding of a webinar with representatives of the business circles of Portugal and Ukraine. It was organised by the embassy jointly with the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Portugal–Ukraine Chamber of Commerce and the Ukrainian IPlace IT company in November 2020. The event became a good platform for unlocking the potential of trade and economic cooperation, particularly, the interested business received useful advice on entering the Portuguese market and adapting its foreign economic activity during the COVID-19 pandemic.

Practice indicates that the holding of these events contributes to the deepening of bilateral business ties, helps to find effective solutions to the challenges of our time, and intensifies Ukraine–Portugal cooperation in the trade and economic sphere.

– *Today's Portuguese investments in Ukraine amount to \$15.6 million. The Amorim company, world leader in cork products, and the Fapomed company, which produces medical clothing in Ukraine, are considered to be the main investors. Your Excellency, which areas have the greatest investment potential? What opportunities does Ukraine give to Portuguese investors?*

– Our countries are interested in the implementation of joint projects in the field of high technologies, cooperation in space exploration, and participation of Portuguese business in privatisation in Ukraine.

This was confirmed by the meeting of Dmytro Kuleba, the head of Ukrainian MFA, with representatives of the business community of Portugal as part of aforementioned official visit to the Portuguese Republic on 9 September 2020. The event was attended by heads of enterprises either intending to enter the Ukrainian market or already developing bilateral cooperation, namely Jerónimo Martins International Group, Efasec, Corticeira Amorim, Fapomed, Caldeira & Marques Ltd., to list a few.

Among the Portuguese companies, whose products will have potential advantages in the Ukrainian market, one can mention agricultural, textile enterprises, companies producing medicines, dairy products, and equipment for power plants using renewable energy sources.

– *Discrediting Ukraine's international profile is part of Russia's information war against our state. In Portugal, there are some acts of Russian propaganda, for example, the column of the Immortal Regiment or the proposal of the resolution 'Solidarity with the Ukrainian people under the escalation of the Kyiv regime's aggression' by the Portuguese Communist Party. What measures is the embassy taking to counteract such actions?*

– The Embassy of Ukraine in Portugal continuously conducts active outreach work among governmental, parliamentary, expert circles, the Portuguese public, as well as the Ukrainian diaspora there to counter the disinformation spread by Russia and its supporters.

In particular, I have published 25 articles in the leading Portuguese Público newspaper over the past five years, including op-eds on the Crimean Platform, Ukraine's European integration and Euro-Atlantic aspirations, the recognition of the 1932–1933 Holodomor in Ukraine as the genocide of the Ukrainian people. The articles aroused a keen interest in Portuguese society, as evidenced by feedback: 1,512 people shared these articles on social networks and 469 people published comments to them.

In addition, each issue of the renowned *Diplomática. Business & Diplomacy* magazine has included articles of our embassy for several years in a row. In particular, in the last issue no. 36, 2021, an article entitled *The Crimean Platform – International Opposition to the Russian Occupation in Crimea* tells us about the establishment of the Crimean Platform, a new international consultative and communication mechanism aimed at de-occupying Crimea and returning it under Ukrainian control.

Besides, more than 40 video messages in Portuguese were distributed on social networks and 64 interviews were given to the Portuguese media covering various issues of interstate cooperation.

In the *Público* newspaper on 21 June 2020, an anti-Ukrainian provocation took place, represented by the publication of three articles of journalist Ricardo Cabral Fernandes, a Left Bloc activist, who portrayed Ukraine as a field for military training of far-right forces from different countries and a supplier of such forces abroad. In order to refute the anti-Ukrainian allegations, on the same day, my video message in Portuguese was distributed on the web pages of the embassy on YouTube and Facebook, in which, in particular, I underscored that these articles were evidence of a hybrid war that Russia is waging not only against Ukraine but also against all of Europe and an attempt by the Russian Federation as an aggressor country and its supporters in other countries to justify the Kremlin's military aggression against our state.

It is also worth noting that renowned Portuguese journalists and political observers José Milhazes and M. Cadoso spoke in support of Ukraine and criticised these publications on their Facebook accounts, calling the provocative articles a classic example of Russian propaganda.

The influence of the Russian Federation on the Communist Party of Portugal, which is trying to spread disinformation about Ukraine using Kremlin rhetoric, is a cause for concern.

On 26 May 2021, the Commission on Foreign Affairs and Portuguese Communities of the Assembly of the Republic considered two draft resolutions on the

situation in Ukraine, which were submitted by the Socialist and Communist Party of Portugal. Most of the members of the aforementioned commission supported the draft resolution entitled 'Concern over the international situation on the land and sea borders of Ukraine' aimed at supporting Ukraine. It was developed by the socialists upon the initiative of the aforementioned MP Diogo Leão, Chairman of the Portugal–Ukraine friendship group. Meanwhile, the scandalous draft resolution of the communists containing falsified information about Ukraine was rejected.

In addition, the Chairman of Portugal–Ukraine friendship group, Diogo Leão, published an article in the Público newspaper on 29 May 2021 on the above-mentioned resolution in support of Ukraine, in which he underlined the extreme importance of spreading the truth about how our country is countering Russian military aggression in Donbas and providing international support for Ukraine's territorial integrity and sovereignty.

– *Despite the significant number of Ukrainians living in Portugal and the activities of 14 Ukrainian NGOs, at the beginning of 2021, there came up an urgent issue on the representation of the Ukrainian community in the Council for Migration at the High Commission for Migration of Portugal. Your Excellency, what is the situation regarding the representation of Ukrainians in this institution? What role does the embassy play in communication between Portuguese institutions and the Ukrainian diaspora?*

– The embassy has focused its attention on this issue for a long time. Only two out of fourteen Ukrainian NGOs are currently represented in the High Commissioner for Migration of Portugal, namely the Association of Ukrainians in Portugal and the Ukrainian Christian Movement in Portugal.

The Ukrainian electoral collegium, which elected a representative of the Ukrainian community to the Council on Migration for 2021–2023 at the beginning of this year, re-elected Natalia Khmil to this position again. It should be noted that the collegium consisted of three multinational immigrant organisations, including representatives of various ethnicities from Eastern European countries, nationals of the republics of the former USSR. Natalia Khmil is the president of the Amizade Associação de Imigrantes and cooperates with Russian representatives, particularly with the Embassy of the Russian Federation in Portugal, as indicated by photographs published on the official webpages of this institution.

The Embassy of Ukraine in the Portuguese Republic does not recognise Natalia Khmil as the official representative of the Ukrainian community in the Portuguese Council on Migration, does not cooperate with her, as we deem her cooperation with the aggressor country, the Russian Federation, harmful to the image of the Ukrainian community in Portugal.

We have held a number of meetings on this matter with the leadership of the High Commission for Migration, during which special attention was attached to the inadequate representation of Ukrainians at this governmental agency.

In addition, the embassy constantly reminds Ukrainian NGOs in Portugal about the need to register with the High Commission. Thus, the solution to this issue, above all, depends on the activity of Ukrainian NGOs, which must show their own initiative and submit respective applications. The embassy is ready to comprehensively expedite this process.

– *In 2017, Portugal became one of the countries that recognised the 1932–1933 Holodomor as genocide against the Ukrainian people. What measures is the embassy taking to promote Ukrainian history in Portugal?*

– Holding international conferences and cultural events in Portugal contributes best to the dissemination of knowledge about Ukraine, its history, culture, as well as strengthens the international image of Ukraine.

The embassy organised a series of events in memory of the 1932–1933 Holodomor victims to deliver truthful information about this tragic page in the history of Ukraine to the Portuguese-speaking public. In 2016, a thematic photo exhibition was presented in the former royal residence in the Palace of Maфра. In 2017 and 2018, the University of Lisbon hosted two international conferences on this cruel historic episode. In 2019, at the initiative of Catarina Lopes, a student at St Peter's International School, the embassy held a respective colloquium and a documentary exhibition at the International College in Palmela, Setubal region.

Over the last five years, the embassy together with Ukrainian organisations has ensured the holding of cultural events of various formats and themes, for instance, Days of Ukrainian Culture and Days of Ukrainian Cinema in Portugal, cultural and artistic projects titled 'Cultural Code. Tradition and Modernity' (with a presentation of Trypillia culture); 'Under the Pinzel's star. Baroque art and costumes of the era', photo exhibitions honouring the anniversary of the Chernobyl disaster, etc.

In 2019, the chamber ensemble of the Kyiv National Academic Operetta Theatre put on a brilliant gala concert called *The Night of Ukrainian Operetta in Lisbon* at the Teatro Politeama in Lisbon. The performance of the Ukrainian singer Ruslana before the final of Eurovision 2018 in the main square of the Portuguese capital was unforgettable.

The unveiling of the Taras Shevchenko monument made by the Portuguese sculptor Helder de Carvalho on the Plaza Italia in Lisbon in September 2019 was a historic event. In March 2020, the embassy and the Association of Residents and Entrepreneurs of the Park of Nations district of Lisbon jointly organised a poetry evening dedicated to the memory of Taras Shevchenko with the performance of Kobzar's works in Ukrainian and Portuguese.

– *Portugal holds the Presidency of the Council of the EU in the early half of 2021 with the slogan 'Time to Reach: Fair, Green, and Digital Recovery'. Your Excellency, how would you assess this process and its results? Was the issue of Ukraine's European integration considered back then?*

– Portugal headed the Council of the EU in a difficult period of the COVID-19 pandemic outbreak in Europe and, in particular, in Portugal itself. This situation significantly influenced the format of the institution's official events.

Despite all the difficulties regarding restrictive measures introduced in the EU, Portugal has successfully implemented the goals envisaged for the period of its presidency. The Portuguese programme focused on three major aspects: promoting economic recovery of the EU oriented towards the transition to progressive climate norms and digital technologies; establishing a European framework for social rights as a key element in the successful implementation of a just and inclusive climate and digital transition; strengthening the strategic autonomy of Europe, open to the world.

On 7–8 May 2021, Porto hosted the EU Social Summit within whose framework a high-level conference and an informal meeting of the European Council were held. The Porto Social Commitment and the Porto Declaration were signed, according to which the European social rights policy is recognised as a basic element of recovery.

The second chapter of the Roadmap of Ukrainian–Portuguese relations for 2020–2022 tells that cooperation between Ukraine and Portugal will also be aimed at the gradual integration of Ukraine into the European Union.

In addition, the embassy and Portuguese partners are currently working on the issue of signing a declaration on the European prospect at the highest level. I would like to remind you that during the aforementioned telephone conversation between the leaders of the countries, the President of Portugal said that Ukraine is Europe and that he supports our European integration aspirations.

– *Portugal is vigorously developing its energy industry, planning to switch to renewables and achieve carbon neutrality in the coming decades. Your Excellency, from your standpoint, can Ukraine apply the experience of Portugal in the sphere of eco-friendly energy?*

– Portugal is already the European leader in the use of alternative energy sources satisfying 24 percent of the country's total demand. Experts estimate that the projects that have been launched in recent years have allowed Portugal to attract about €23 billion in investments in this area.

On 4 March 2020, the European Commission officially presented a draft European Climate Law aimed at achieving Europe's carbon (climate) neutrality and net zero greenhouse gas emissions by 2050. The law provides for the achievement of net zero greenhouse gas emissions by 2050. Member states are to take appropriate measures at EU and national levels to achieve this goal. These are rather ambitious plans.

Ukraine with its aspirations to EU membership is interested in aggressively introducing technologies to achieve the long-term goal of climate neutrality. It is quite a wide-ranging issue; therefore, the Ukrainian government intends to support businesses in the decarbonisation processes. Not only should Ukrainian

entrepreneurs foresee all the risks on the path towards the aforementioned goal but also use experience already acquired in this area by other states, particularly Portugal. For example, with the aim of the practical implementation of the Memorandum of Understanding between Ukraine and Portugal in the field of energy efficiency, the Ukrainian Clear Energy company, the Directorate-General of Energy and Geology of Portugal, and the Portuguese Renewable Energy Association started cooperation on bilateral investment projects in the territories of both countries.

Besides, negotiations are underway between the Ukrainian Clear Energy company and the Portuguese FPT Energia e Ambiente company on fulfilling two projects, particularly the construction of an enterprise for the production of bioethanol and ecological waste processing.

– *Portugal has provided assistance to the Armed Forces of Ukraine and has taken two wounded Ukrainian soldiers for treatment. Your Excellency, please tell us whether Portugal is planning some other projects in the humanitarian sphere.*

– From 16 March to 26 May 2017, these soldiers were at the Portuguese Armed Forces Hospital. They underwent some quality operations to restore damaged nerves of the upper and lower limbs.

Last year, an agreement was reached on the treatment and rehabilitation of three Ukrainian servicemen in military hospitals in Lisbon and Porto. Due to a significant deterioration of the epidemiological situation in the winter of 2020 and in the spring of this year, the arrival of Ukrainian wounded military personnel to Portugal was however postponed to the latter half of 2021. Portugal is still to determine the final date.

– *You are a member of the Association of Women Ambassadors in Portugal (AWA). Please tell us more about this organisation and joint initiatives of its members.*

– I am indeed honoured to be an AWA member. This organisation was created in 2014 at the initiative of Leena Salim Moazzam, Ambassador of Pakistan to Portugal. The association's logo was soon approved. Soon, the organisation gained popularity among the diplomatic corps of Lisbon.

Every year, under the patronage of Marcelo Rebelo de Sousa, President of Portugal, AWA holds various events, including annual conferences dedicated to gender equality. Members of the association join the human rights campaign, which is held annually on 25 November, International Day for the Elimination of Violence against Women. Since March 2020, given the restrictive measures regarding the COVID-19 pandemic, the association's activities have been carried out online. Specifically, a number of online events have been held on the position of women during the pandemic. At the same time, the epidemiological situation in Portugal is gradually improving due to the successful vaccination of citizens. Thus, I hope that AWA will resume offline activities this autumn.

– *Your Excellency, what are the challenges facing the embassy during the period of restrictions related to the pandemic?*

– Due to the quarantine restrictions and remote work of most Portuguese institutions, it was more complicated to hold meetings and public events during 2020–2021.

The embassy, however, has rapidly adapted to new conditions, established new communication channels, transferred communication in all areas into an online format and promptly responded to the challenges of this period.

For instance, a large number of Ukrainian citizens in Portugal were in a precarious situation due to the sudden introduction of quarantine measures as a result of the COVID-19 epidemic. In March – May 2020, 1,027 citizens turned to the embassy with a request to facilitate a rapid return to Ukraine and urgent restoration of travel documents.

A round-the-clock watch was organised for the officials of the embassy to give advice on alternative ways of returning to Ukraine, conditions of stay in Portugal, and the possibility of receiving assistance from local state agencies. On Facebook, the “Defence / Portuguese Republic” group was created to promptly handle urgent issues of the Ukrainian citizens who could not leave Portugal and required consular support due to the quarantine restrictions.

In cooperation with SkyUp Airlines, the embassy organised six repatriation flights returning 795 people to Ukraine. The staff of the embassy were providing consular support to various categories of citizens of Ukraine, including members of the 24th and 25th Ukrainian Antarctic expeditions, members of Ukrainian sports delegations from para triathlon, triathlon, rowing, badminton, carting, air crew members, doctors returning to Ukraine, etc.

The resolution of these issues has shown a high level of readiness of the embassy to work in crisis situations.

– *What are the prospects for bilateral relations between Ukraine and Portugal?*

– To fulfil the agreements reached by the leaders of Ukraine and Portugal during a telephone conversation on 13 January 2021, the embassy is preparing the official visit of the President of Portugal Marcelo Rebelo de Sousa to Ukraine at the invitation of his counterpart the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy.

In addition, political consultations of the foreign ministries of Ukraine and Portugal and politico-military consultations of the defence ministries of our countries will take place in autumn. This year, visits at the interparliamentary level are intended as well. In the autumn of 2021, it is planned to hold the third meeting of the Ukrainian–Portuguese Intergovernmental Joint Commission on Economic Cooperation in Kyiv.

The momentum of bilateral cooperation between Ukraine and Portugal is growing, which indicates the interest of our countries in further deepening mutually beneficial bilateral relations. They are based on the unification around European democratic values as well as Portugal’s all-round support of Ukraine’s course towards joining the EU and NATO.

Євген ПЕРЕБИЙНІС,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
в Чеській Республіці

«ЧЕХІЯ Є НЕЗМІННОЮ ТА ОДНІЄЮ З НАЙБІЛЬШИХ СОЮЗНИЦЬ НАШОЇ ДЕРЖАВИ»

– Ваша Високоповажносте, свого часу Ви були Надзвичайним і Повноважним Послом України у Швеції та Латвії, а в інтерв'ю неодноразово зазначали про тісні особисті зв'язки в Чехії. Можливо, є ще держави, у яких Ви б хотіли провадити дипломатичну діяльність?

– Справді, Чеська Республіка посідає особливе місце в моїй дипломатичній кар'єрі. Я розмовляю чеською мовою, непогано обізнаний із тутешніми менталітетом, історією та сучасною політикою, а також маю в Чехії досить непогані кон-

такти, зокрема й на високому політичному рівні, що дає мені змогу ефективно захищати тут інтереси України та забезпечувати підтримку нашої держави на міжнародній арені. Водночас я залюбки згадую роботу у Швеції та Латвії – країнах, які також дуже близькі моему серцю.

Утім називати конкретні країни, у яких прагну попрацювати, було б із мого боку не дуже коректно. Дипломатична служба дещо схожа на військову – рішення, де й коли ти будеш найкориснішим і найефективнішим, ухвалює Міністр закордонних справ і, врешті, Президент України. Зважають як на досвід дипломата, його зв'язки, знання мов, так і на ситуацію в потенційній країні перебування, актуальні виклики перед Україною у відповідному регіоні. Тому здебільшого йдеться не так про бажання

чи його відсутність, як про необхідність виконувати завдання, що їх тобі доручило керівництво держави. Але, звісно ж, ідеальна ситуація – це тотожність між потребами держави й твоїми вподобаннями. У такому разі посол працює найефективніше.

– *Як Ви оцінюєте рівень двосторонньої співпраці між Україною і Чехією?*

– Українсько-чеські відносини традиційно дружні – передусім завдяки давнім історичним зв'язкам між нашими країнами. Незважаючи на всі труднощі й обмеження, що їх спричинила пандемія COVID-19, наші держави не припиняли комунікації, хоч і довелося адаптовуватися до непередбачених викликів та по-новому організовувати роботу за допомогою сучасних технологій і засобів онлайн-зв'язку.

Навіть в умовах суворих епідеміологічних обмежень мені вдавалося підтримувати постійний контакт з Урядом Чеської Республіки, Сенатом (верхня палата) та Палатою депутатів (нижня) Парламенту Чехії, а також безпосередньо із чільними посадовцями тамтешнього Міністерства закордонних справ. Завдяки цьому ми оперативно давали раду всім питанням, що поставали у двосторонніх відносинах, а також узгоджували спільні дії в межах роботи міжнародних організацій.

Наразі на Чеську Республіку чекають визначальні для неї парламентські вибори, результати яких зумовлять напрям розвитку й політику держави на найближчі чотири роки. Зрозуміло, що і пандемія, і парламентська виборча кампанія трохи відтіснили зовнішню політику вбік. Проте це ніяк не вплинуло на підтримку за головними для України напрямками – ідеться насамперед про нашу боротьбу проти російської агресії, а також інтегрування України до ЄС і НАТО. Із цих питань Чехія є незмінною та однією з найбільших союзниць нашої держави, дуже чітко й недвозначно підтримує дії та прагнення українців.

На мою думку, сучасні відносини між Україною і Чехією – найпозитивніші й найконструктивніші за всю новітню історію українсько-чеської співпраці, яку було започатковано після відновлення незалежності України (1991 р.) та виникнення Чеської Республіки, що постала внаслідок розпаду Чехословаччини (1993 р.). Перекоаний, що саме в такому дусі наші відносини розвиватимуться й у найближчому майбутньому.

– *Які напрями співпраці між Україною та Чехією Ви вважаєте пріоритетними?*

– Двосторонні відносини між державами – це завжди комплекс питань, розв'язання яких потребує системного підходу. Мені приємно констатувати, що сучасний рівень політичного діалогу між Україною та Чехією і загалом стан співпраці між нашим дружніми державами дають змогу конструктивно узгоджувати будь-які питання українсько-чеського порядку денного.

Україн важливий наразі розвиток економічної співпраці, яка потребує особливої уваги в умовах глобального падіння економічних показників у всьому світі через пандемію COVID-19. Однак і попри це нам удалося зберегти її потенціал та загалом досягти непоганих результатів. 2020 року товарообіг між нашими країнами сягнув 1799 млн дол. США, а за п'ять перших місяців 2021 року обсяг торгівлі вже зріс на 79,2%, як порівняти до торішнього аналогічного періоду. Водночас український експорт зріс на 97%. Є всі підстави сподіватися, що 2021 рік стане рекордним за обсягами торгівлі між Україною і Чехією.

Україна та Чехія ефективно співпрацюють у міжнародних організаціях, зокрема в ООН, ОБСЄ та Раді Європи, а також у межах відносин нашої держави з ЄС і НАТО. Підтримка Чехії на цьому шляху для нас українська важлива. Крім того, значні перспективи має взаємодія України з регіональними організаціями, членом яких є Чехія, зокрема з Вишеградською четвіркою.

Окремо слід зазначити, що виявом солідарності та дружньої підтримки з боку Чехії було надання Україні протягом 2020–2021 років гуманітарної допомоги на суму понад 50 млн грн для боротьби з пандемією COVID-19.

– *До речі, про торговельну співпрацю. На Вашу думку, у яких царинах потенціал наших відносин використано не повністю? За якою схемою посольство співпрацює із чеськими інституціями, що відповідають за торговельні зв'язки, скажімо, з Торгово-промисловою палатою?*

– Сфер, де маємо значний нереалізований потенціал співпраці України та Чехії, ще є чимало. Передусім очікуємо, що економічна інтеграція України в ЄС спонукатиме до розширення виробничої кооперації українських і чеських компаній, а ще до активного залучення чеського бізнесу й інвестицій в Україну. У цьому контексті ми активно співпрацюємо з українськими та чеськими об'єднаннями ділових кіл, зокрема з торгово-промисловими палатами України та Чехії. Маємо позитивний досвід проведення низки спільних бізнес-заходів. До цього процесу також активно долучається Рада експортерів та інвесторів при МЗС України.

Україна та Чехія мають чималі можливості для розширення співпраці в традиційних і високотехнологічних секторах реальної економіки, збільшення обсягів торгівлі послугами.

Маємо перспективи для посилення двосторонньої взаємодії в енергетичній царині. Ідеться про участь українських і чеських компаній у спільних проектах із модернізування й інтегрування українських електромереж у європейську систему передачі електроенергії, підвищення рівня безпеки експлуатування українських АЕС, технологічного оновлення нафтогазотранспортної системи, розвитку відновлювальної енергетики та покращення енергоефективності тощо.

Україна та Чехія також можуть суттєво збагатити співпрацю в транспортній сфері, що дасть змогу реалізувати транзитний потенціал обох країн, повноцінно використовувати залізничну й автомобільну транспортну інфраструктуру та поступово лібералізувати відносини в цій царині, зважаючи на послідовне впровадження в Україні Угоди про асоціацію з ЄС.

Є також можливості для активнішої кооперації та реалізування проєктів агропромислового сектора – насамперед у контексті збільшення обсягів постачання продукції харчової промисловості України на чеський ринок.

Значні перспективи має посилення міжрегіональної взаємодії, а надто з огляду на реформу з децентралізації управління, що нині триває в Україні, та значні повноваження чеських регіонів (країв) у соціально-економічній і фінансовій сферах. Протягом останніх років за активної підтримки посольства було укладено низку угод про співпрацю між українськими та чеськими регіонами й містами.

– Пане Посол, Чехія послідовно виступає за збереження територіальної цілісності й суверенітету України, попри проросійські настрої частини населення та навіть Президента Мілоша Земана. На чому ґрунтується незмінна підтримка нашої держави?

– Передусім таку підтримку зумовлює збіжний історичний досвід чехів. Я маю на увазі, зокрема, так звану Мюнхенську змову 1938 року, коли за мовчазного потурання європейських держав Гітлер майже безперешкодно захопив частину Чехословаччини, а ще те, як 1968 року її окупували війська країн Варшавського договору. Ці історичні травми дають чехам змогу краще, ніж будь-кому іншому, зрозуміти те, що зараз переживає Україна: російську окупацію частини території та її збройну агресію проти нашої держави. Як із боку багатьох чеських політиків, так і від звичайних людей ми відчуваємо потужну підтримку в нашій боротьбі, за що ми їм, звісно, дуже вдячні.

Що ж стосується Президента Чехії Мілоша Земана: справді, час від часу він виголошує заяви, з якими ми не можемо погодитися. Я зараз не хотів би аналізувати причини такої його позиції. Скажу лише, що в Чехії зовнішньою політикою керує не президент, а уряд. Так от, із боку чинного Уряду Чехії ми відчуваємо повну підтримку суверенітету й територіальної цілісності України, зокрема й щодо продовження санкційного тиску на Росію за її агресивні дії в нашій державі.

– У квітні 2021 року Чехія звинуватила Росію в причетності до вибуху 2014 року на чеському складі боєприпасів і вислала частину російського диппредставництва через підозру в причетності російської служби розвідки. На Вашу думку, що зумовило таке радикальне рішення? Чи вплине погіршення відносин із Росією на співпрацю Чехії та України?

– Таку жорстку реакцію зумовила наявність переконливих доказів причетності співробітників російських спецслужб до вибухів на чеському складі боеприпасів у жовтні та грудні 2014 року, унаслідок чого загинули двоє громадян Чехії, а Чеській державі було завдано величезних матеріальних збитків. Протягом останніх років чесько-російські відносини й так були доволі прохолодні через цілу низку деструктивних дій Росії проти цієї країни. Тепер, після логічних і справедливих дій Чехії, що полягали у видворенні з держави численних російських шпигунів, які працювали під дипломатичним прикриттям, ці відносини, вочевидь, узагалі на деякий час буде заморожено.

До речі, Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба був одним із перших іноземних керівників зовнішньополітичних відомств, які висловили солідарність із Чехією у зв'язку із цими подіями. У своїй телефонній розмові із чеським колегою Якубом Кулганеком він на знак підтримки та задля посилення дипломатичної присутності Чехії в нашій державі запропонував переспрямовувати до України чеських дипломатів, яких Росія вислала у відповідь.

Що ж стосується того, як уся ця ситуація може вплинути на українсько-чеські відносини, то хотів би зауважити, що ми в роботі із Чехією орієнтуємося суто на спільні інтереси та пріоритети й намагаємося розбудовувати їх так, аби вони якнайменше залежали від подій в інших країнах, зокрема в Росії.

– *Російська держкорпорація «Росатом» подавала свою кандидатуру на будівництво енергоблока атомної станції «Дуковани», однак Уряд Чехії ухвалив рішення не допустити «Росатом» до тендера. Водночас Чехія пов'язана з газопроводом «Північний потік» через німецький трубопровід «Eugal». Як Ви оцінюєте ризики для України, зважаючи на співпрацю Європи та Росії в енергетичній царині?*

– Україна категорично проти добудовування газопроводу «Північний потік 2» в обхід традиційного та надійного українського маршруту транспортування газу в Європу. Цей проєкт не лише суперечить енергетичній стратегії ЄС щодо диверсифікації джерел поставок, а й сприятиме посиленню монопольних позицій «Газпрому» на європейському газовому ринку. Загалом же, якщо газопровід таки запрацює, це значно послабить безпеку не лише України, а й цілої Європи.

– *Чехія – держава, яка з пострадянської республіки трансформувалась у впливову країну-учасницю ЄС і НАТО. Який досвід Україна могла б запозичити в Чехії на шляху до євроатлантичної інтеграції?*

– Нині триває активний перехід Збройних сил України на стандарти НАТО. Досвід Чехії для нас цікавий насамперед у сфері організації логістичного забезпечення. До 2020 року існував Трастовий фонд НАТО з логістики

та стандартизації. Діяльність цього фонду було спрямовано на підтримку процесу реформування відповідних систем у Збройних силах України, а однією з країн, що його очолювали, була саме Чехія. Це питання й донині актуальне.

Окрім цього, Україна зацікавлена в чеській допомозі під час реформування Військової служби правопорядку в Збройних силах України із залученням досвіду структур військової поліції країн НАТО.

Також чеська сторона ділиться з нами своїм досвідом у царині військової медицини. Російсько-окупаційні війська не припиняють щоденних обстрілів наших підрозділів, що, на превеликий жаль, призводить до бойових утрат як загиблими, так і пораненими. Тому військовій медикі виконують надзвичайно важливу роботу й іноземний досвід тут завжди потрібен.

– *Пане Посол, чи можете розповісти про українсько-чеську співпрацю у військово-технічній сфері й окреслити основні виклики в цій галузі?*

– Військово-технічна співпраця є специфічною цариною відносин, і доступ до цієї інформації переважно обмежено. Не вдаючись у подробиці, можу сказати, що Чехія є одним із наших головних партнерів у цій сфері. Чехія – одна з небагатьох країн світу, яка ще 2017 року зняла всі законодавчі та технічні перешкоди для експорту в Україну продукції ВПК. Ця співпраця нині розвивається надзвичайно динамічно та взаємовигідно. Також триває робота над низкою спільних проєктів, які підвищують бойові спроможності Збройних сил України.

– *Країни Вишеградської четвірки, зокрема й Чехія, 2020 року ініціювали проєкти в межах програми «V4 East Solidarity Programme for the Eastern Partnership Countries», що має на меті сприяти європейському розвитку держав Східного партнерства. Які досягнення цієї програми?*

– Хотів би наголосити, що зазначену програму започаткували саме під час чеського головування у Вишеградській четвірці. 8 квітня 2020 року було схвалено спільну заяву міністрів закордонних справ В4, у якій ті повідомляли, що на фінансування програми допомоги країнам Східного партнерства виділено 250 тис. євро. Ці гроші спрямували передусім на практичне посилення медичної, соціальної, економічної стійкості вразливих груп населення країн Східного партнерства, які постраждали від наслідків пандемії COVID-19.

В Україні реалізування проєктів у межах цієї програми було зосереджено на двох пріоритетних областях – Чернівецькій, що тривалий час була найбільш уражена поширенням COVID-19, а також у Луганській, яка нині має послаблену медичну інфраструктуру. Поміж конкретних отримувачів допомоги були Чернівецька обласна клінічна лікарня, Чернівецька міська лікарня № 1, Луганська обласна дитяча клінічна лікарня в Лисичанську, Луганський обласний кардіологічний диспансер. Крім того, ці кошти

посприяли ініціативі з надання невідкладної медичної допомоги на КПВВ «Станиця Луганська», що дало змогу забезпечити зазначені медичні заклади відповідним обладнанням і підтримати персонал, який працює в складних умовах пандемії.

– *Українські працівники доволі затребувані серед чеських роботодавців. Які труднощі виникають в українців під час працевлаштування? Яких заходів уживає посольство в боротьбі проти нелегального найму на роботу?*

– За даними Чеського статистичного інституту, нині в Чеській Республіці офіційно перебуває близько 180 тис. українців. Майже половина з них приїхали для працевлаштування. Зазвичай у тих наших громадян, які із цією метою беруть участь в офіційних урядових програмах, як-от «Режим Україна» або «Проект Україна», не виникає якихось серйозних проблем. Вони здебільшого працюють за офіційно укладеними трудовими договорами, мають гарантовану зарплату, медичне страхування, повністю соціально захищені. Водночас багато хто, не бажаючи проходити досить складні і довготривалі бюрократичні процедури, погоджується на пропозиції сумнівних агенцій із працевлаштування та недобросовісних посередників. Як наслідок, такі громадяни стають жертвами шахраїв, не отримуючи зароблених грошей. Нерідко їх за незаконне працевлаштування депортують із території Чехії. Ми намагаємося проводити активну інформаційно-роз'яснювальну роботу, щоби переконати наших громадян не користуватися послугами посередників, однак, на жаль, такі випадки досі не є поодинокими.

Коли громадяни звертаються до нас у зв'язку з порушенням їхніх прав, консули докладають усіх зусиль для того, щоб у межах нашої компетенції надати таким людям допомогу. Зокрема, ми намагаємося розв'язати проблему безпосередньо з роботодавцем. Дуже часто це спрацьовує і громадяни отримують зароблені кошти. У протилежному разі готуємо звернення до відповідних чеських органів. Якщо ж для відновлення справедливості не залишається нічого іншого, крім як звертатися до суду, можемо порадити нашим громадянам досвідчених адвокатів.

– *У Чехії проживає чимало українців, які об'єднуються в різні громадські організації та беруть активну участь у культурно-освітній сфері. Якими напрацюваннями посольства спільно з діаспорою Ви можете поділитися?*

– На території Чехії справді діє понад 20 українських громадських організацій, зокрема чотири суботні школи. З усіма організаціями посольство налагодило тісну й конструктивну співпрацю. При посольстві створено Координаційну раду керівників українських громадських організацій. На її регулярних зустрічах ми обговорюємо питання, цікаві всім українцям Чехії, координуємо кроки, узгоджуємо плани діяльності.

У період пандемії українських культурних та інформаційних заходів у Чехії природно поменшало, але до цього життя діаспори тут було надзвичайно активним. Мало не щодня організовували якісь заходи – інколи навіть доводилося вибирати, куди піти, бо акції минали майже одночасно. Переконали: щойно обмеження, які спричинила пандемія, скасують, повноцінне життя українців у Чехії буде швидко відновлено.

Також хотів би наголосити, що посольство спільно з українськими діаспорними організаціями докладає значних зусиль для збереження пам'яті про видатних українців, похованих на території Чехії. Із цією метою в співпраці з громадською організацією «Український меморіал» ми зуміли зібрати та систематизувати інформацію про тамтешні українські поховання. Результатом став електронний каталог, з яким можна ознайомитися на вебсторінці: <http://www.ukrmemorial.eu/>. Окрім цього, протягом 2017–2020 років ми впорядкували 37 українських місць пам'яті на території ЧР: українські меморіали та поховання в містах Прага, Подебради, Ліберець, Брно, Пржибрам, Пардубіце, Градець-Кралове, Йозефов, Мельник.

– Українська молодь часто обирає Чехію для здобуття вищої освіти. На Вашу думку, які причини такої зацікавленості українських випускників? Що б Ви могли їм порадити?

– Ви маєте рацію. 2020 року в Чеській Республіці навчалося понад 3600 студентів з України, і це число постійно зростає. Українських студентів насамперед приваблює те, що в Чехії, якщо навчатися чеською мовою, освіта для іноземців безкоштовна. І, крім того, надзвичайно якісна – чеські дипломи визнають майже в усіх країнах світу, що дає випускникам закладів вищої освіти широкі можливості для професійної реалізації не лише в Чехії. Свою роль, очевидно, відіграє і мовна близькість, зручне географічне розташування Чехії в центрі Європи, багата культурна спадщина країни та висока якість життя. Водночас ми зацікавлені в тому, щоби після отримання освіти в Чехії наша молодь поверталася в Україну й застосовувала набуті знання для розбудови своєї держави.

– Поширення пандемії COVID-19 помітно вплинуло на дипломатію і дало державам поштовх до пошуку нових форм діяльності. Чи важко було перелаштувати роботу посольства?

– Пандемія стала для нас великим викликом. Через коронавірус ми були змушені відмовитися від більшості звичних форматів нашої роботи – не лише двосторонніх візитів, бізнес-форумів і засідань комісій, а й переосмислити традиційні форми представлення української культури за кордоном: наприклад, участь у Празькому книжковому ярмарку чи проведення фестивалю українського кіно. Довелося майже всю роботу, де це було реально, перенести в онлайн. І хоча такий формат має, звісно, деякі

свої переваги, та все ж особистого спілкування між людьми ніщо не може замінити. Тому сподіваємося, щойно це стане можливим, повернутися до звичного робочого ладу.

У період найбільшого загострення пандемії – у березні – квітні 2020 року – посольство змушене було докласти значних зусиль для того, щоб евакуювати із Чехії наших громадян, які через закриття кордонів не могли дістатися додому. Тоді нам удалося організувати відправку в Україну літаками, потягами й автобусами тисяч українців, а тим, хто тут залишився, допомогти з проживанням і харчуванням.

Довелося переформатувати й роботу консульського відділу посольства. Щоб уникнути скупчення людей та мінімізувати ризик інфікування, ми змушені були повністю відмовитися від приймання громадян у так званій живій черзі. Тепер усі відвідувачі мають реєструватися онлайн на конкретний час і день.

– *Пане Посол, які плани й перспективи діяльності має Посольство України в Чеській Республіці на найближчі роки?*

– Основними завданнями посольства, як загалом і будь-якої іншої української установи за кордоном, є представлення України в державі перебування й підтримання офіційних відносин, відстоювання національних інтересів України, виконання консульських функцій, зокрема захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Незмінною стратегічною метою на найближчу перспективу для нас, безумовно, є забезпечення підтримки з боку Чехії за двома вже зазначеними напрямками: боротьба проти російської агресії та курс України на інтеграцію до ЄС і НАТО. У цьому контексті пріоритетом нашої роботи буде координування дій з Урядом Чехії, який сформує за результатами парламентських виборів у країні в жовтні 2021 року, щодо врахування інтересів України під час прийдешнього головування Чехії в Раді Європейського Союзу в другій половині 2022 року.

‘THE CZECH REPUBLIC IS A CONSTANT AND ONE OF THE GREATEST ALLIES OF OUR COUNTRY’

– *Your Excellency, you have formerly worked as Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the Kingdom of Sweden and the Republic of Latvia and have repeatedly mentioned your personal close ties in the Czech Republic in interviews. Are there other countries in which you would like to perform your diplomatic duties?*

– It is true that the Czech Republic has pride of place in my diplomatic career. I speak Czech, I am well acquainted with the local mindset, history, and current policy. Besides, I have quite good contacts in the Czech Republic, particularly at a high political level, which gives me an opportunity to protect the interests of Ukraine efficiently and to ensure the support for our country in the international arena. That said, I gladly remember my work in Sweden and Latvia, the countries which are also remarkably close to my heart.

However, it would be inappropriate from my side to name particular countries in which I would like to work. Diplomatic service is somehow similar to the military one: The decision where and when you will be most helpful and effective is made by the Ministry of Foreign Affairs and, finally, the President of Ukraine. The diplomat's experience, his ties, knowledge of languages as well as the situation in the potential receiving state and the current challenges facing Ukraine are considered. Therefore, it is not about the desire or the absence of one but mostly about the necessity to perform the duties, which the national authorities entrust you with. But of course, the perfect situation is the equivalence between the needs of the state and your preferences. In such a case, the ambassador's work is the most efficient.

– *How would you assess the current level of the Ukrainian-Czech bilateral cooperation?*

– Ukrainian-Czech relations are traditionally friendly mainly thanks to the long-lasting historical links between our countries. Despite all the difficulties and restrictions caused by the COVID-19 pandemic, our states have not ceased communication, although it was mandatory to adapt to unpredictable challenges and reorganise work through modern technologies and online communication tools.

Even in the circumstances of the epidemiological restrictions, I managed to maintain permanent contact with the Government of the Czech Republic, the Senate (the Upper House) and the Chamber of Deputies (the lower house) and directly with the leading officials of the Czech Ministry of Foreign Affairs. Thereby, we swiftly addressed all the issues arising in bilateral relations and agreed on joint actions within the framework of the work of international organisations.

Nowadays, the Czech Republic is awaiting decisive parliamentary elections, whose result will determine the direction of state development and policy for the next four years. It is obvious that both the pandemic and the parliamentary election campaign have set foreign policy aside. However, it has not affected the support for Ukraine in key directions, namely our struggle against Russian aggression and Ukraine's integration into the EU and NATO. With regard to these issues, the Czech Republic is a constant and one of the greatest allies of our state, which supports the actions and aspirations of Ukrainians very clearly and unambiguously.

From my point of view, the current relations between Ukraine and the Czech Republic are the most positive and constructive in the entire recent history of Ukrainian-Czech cooperation, which was launched after the resumption of Ukrainian independence (1991) and the emergence of the Czech Republic as a result of the breakup of Czechoslovakia (1993). I am sure that our relations will develop in the same spirit in near future.

– *Which areas of cooperation between Ukraine and the Czech Republic, in your opinion, are a priority?*

– Bilateral relations between states are always a set of issues whose resolution requires a systematic approach. I am pleased to note that the current level of political dialogue between Ukraine and the Czech Republic and the general state of cooperation between our friendly countries provide an opportunity to constructively address any issue on the Ukrainian-Czech agenda.

The development of economic cooperation is currently of crucial importance, as it requires special attention in the circumstances of the global decline in economic indicators worldwide due to the COVID-19 pandemic. However, in spite of this, we have managed to maintain its potential and, in general, to achieve good results. The trade turnover between our states reached \$1,799 million in 2020, and in the first five months of 2021, trade volume has already increased by 79.2 percent, as compared to the same period last year. At the same time, Ukrainian export has increased by 97 percent. There is every reason to hope that 2021 will be a record year in terms of trade between Ukraine and the Czech Republic.

Ukraine and the Czech Republic effectively cooperate in international organisations, particularly the UN, the OSCE, and the Council of Europe, as well as within the framework of our state's relations with the EU and NATO.

The support of the Czech Republic on this road is extremely important for us. In addition, Ukraine's interaction with regional organisations of which the Czech Republic is a member, particularly with the Visegrad Four, has significant prospects.

It should be noted that the Czech Republic demonstrates its solidarity and friendly support by providing humanitarian assistance to Ukraine in 2020–2021 worth more than UAH 50 million to combat the COVID-19 pandemic.

– *By the way, a few words on trade cooperation. In your opinion, in what areas is the potential of our relations not fully used? In what framework does the embassy cooperate with the Czech institutions responsible for trade relations, for example, the Chamber of Commerce and Industry?*

– There are still many areas in which we have significant untapped potential for cooperation between Ukraine and the Czech Republic. Firstly, we expect Ukraine's economic integration into the EU to encourage the expansion of production cooperation between Ukrainian and Czech enterprises as well as the active involvement of Czech business and investment in Ukraine. In this respect, we are vigorously cooperating with Ukrainian and Czech business associations, particularly the Chambers of Commerce of Ukraine and the Czech Republic. We have positive experience in holding several joint business events. The Exporters and Investors Council under the MFA of Ukraine is also actively involved in this process.

Ukraine and the Czech Republic have considerable opportunities to expand cooperation in traditional and high-tech sectors of the real economy and to augment trade in services.

We have prospects for strengthening bilateral cooperation in the energy sector. These include the participation of Ukrainian and Czech companies in joint projects for the modernisation and integration of Ukrainian electricity networks into the European Network of Transmission System Operators for Electricity, improvement of the safety of Ukrainian nuclear power plants, technological upgrade of the oil and gas transportation system, development of renewable energy, improvement of energy efficiency, etc.

Ukraine and the Czech Republic can also significantly enhance transport cooperation, which will allow realising the transit potential of both countries by making full use of rail and road transport infrastructures and gradually liberalising transport relations, given the consistent implementation of the EU-Ukraine Association Agreement.

There are also opportunities for more active cooperation and implementation of projects in the agro-industrial sector, primarily in the context of increasing supplies of food products from Ukraine to the Czech market.

There is considerable scope for strengthening interregional cooperation, especially considering the ongoing reform of administrative decentralisation in Ukraine and the significant powers of Czech regions (*kraje*) in the socioeconomic

and financial spheres. In recent years, with the active support of the embassy, several cooperation agreements have been concluded between the regions and cities of Ukraine and the Czech Republic.

– *Mr Ambassador, the Czech Republic has consistently advocated for the maintenance of the territorial integrity and sovereignty of Ukraine, despite the pro-Russian sentiment of a part of the population and even President Miloš Zeman. What is the basis for such unwavering support of our state?*

– Above all, this support is based on the historical experience of the Czechs. In particular, I refer to the so-called 1938 Munich Agreement, when, with the tacit connivance of the European states, Hitler almost unimpededly seized part of Czechoslovakia, and also when the state was occupied by the troops of the Warsaw Pact countries in 1968. These historical traumas give the Czechs an opportunity to understand better than anyone else what Ukraine is going through: Russia's occupation of part of the territory and its armed aggression against our country. Many Czech politicians and ordinary people strongly support us in our struggle for which we are incredibly grateful.

With regard to the President of the Czech Republic, Miloš Zeman: In fact, from time to time, he makes statements with which we cannot agree. I would not like to analyse the reasons for his position now. I will just say that foreign policy is led not by the President in the Czech Republic but the government. Thus, on the part of the current government of the Czech Republic, we feel full support for the sovereignty and territorial integrity of Ukraine and, in particular, for the maintenance of the sanctions imposed on Russia for its aggressive actions in our state will be continued.

– *In April 2021, the Czech Republic accused Russia of being involved in the explosion in a Czech ammunition warehouse in 2014 and expelled part of the Russian diplomatic mission suspected of working for the Russian intelligence service. What do you think caused such a radical decision? Will the deterioration of relations with Russia affect cooperation between the Czech Republic and Ukraine?*

– Such a firm reaction stemmed from compelling evidence of the involvement of the Russian special services in the explosions in the Czech ammunition warehouse in October and December 2014, after which two Czech citizens died and the Czech Republic suffered substantial material damage. In recent years, relations between Russia and the Czech Republic have already been rather frosty due to a series of destructive actions by Russia against the Czech Republic. Apparently, following the logical and just actions of the Czech Republic, which consisted of expelling many Russian spies working under diplomatic disguise, these relations will be altogether frozen for a while.

By the way, Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, was one of the first foreign ministers to express solidarity with the Czech Republic in relation to these events. In his telephone conversation with his Czech counter-

part Jakub Kulhánek, he suggested redirecting Czech diplomats, whom Russia expelled in return, to Ukraine as a sign of support to strengthen the diplomatic presence of the Czech Republic in our state.

With regard to how this situation can affect Ukrainian-Czech relations, I would like to point out that we focus exclusively on common interests and priorities in our work with the Czech Republic and try to develop them so that they depend as little as possible on events in other countries, particularly in Russia.

– *The Russian State Atomic Energy Corporation Rosatom has applied for the construction of a power unit at the Dukovany nuclear power plant, but the Czech government decided not to admit Rosatom to the tender procedure. At the same time, the Czech Republic is connected to the Nord Stream gas pipeline via the German Eugal pipeline. How would you assess the risks to Ukraine given the cooperation between Europe and Russia in the energy sector?*

– It is known that Ukraine is categorically opposes the completion of the Nord Stream 2 gas pipeline bypassing the traditional and reliable Ukrainian route for transporting gas to Europe. Not only does this project contradict the EU energy strategy to diversify sources of supply but also could strengthen Gazprom's monopolistic position on the European gas market. In general, if the pipeline does work, it will significantly weaken the security not only of Ukraine but whole Europe.

– *The Czech Republic is a state that has transformed from a post-Soviet republic into an influential EU and NATO member state. What could Ukraine learn from the experience of the Czech Republic on the road to Euro-Atlantic integration?*

– The Armed Forces of Ukraine are now actively adopting NATO standards. The experience of the Czech Republic is primarily of interest to us in the field of logistics. By 2020, there existed a NATO Logistics and Standardisation Trust Fund. The fund's activities were aimed at supporting the process of reforming the relevant systems of the Armed Forces of Ukraine and the Czech Republic was one of the countries which headed it. This matter remains relevant.

In addition, Ukraine is interested in Czech assistance to reform the Ukrainian Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine, involving the experience of NATO countries' military police.

Furthermore, the Czech side shares with us its experience in the field of military medicine. The Russian occupying forces do not stop the daily bombings of our units, which, regrettably, cause casualties, both dead and maimed. Therefore, military doctors perform extremely important work and foreign experience is always necessary here.

– *Your Excellency, could you tell us about the Ukrainian-Czech cooperation in the military-technical field and define the main challenges in this area.*

– Military-technical cooperation is a peculiar area of relations and access to such information is largely limited. Without going into details, I can say that

the Czech Republic is one of our main partners in this field. The Czech Republic is one of the few countries in the world to abolish all legislative and technical obstacles to the export of military-industrial complex products to Ukraine in 2017. This cooperation is developing in a very vibrant and mutually beneficial manner. In addition, work continues on several joint projects on enhancing the combat capabilities of the Armed Forces of Ukraine.

– *In 2020, the countries of the Visegrad Four, including the Czech Republic, initiated projects within the framework of the V4 East Solidarity Programme for the Eastern Partnership (EaP) countries with a view to contributing to the European development of the EaP states. What are the accomplishments of this programme?*

– I would like to emphasise that this programme was launched precisely during the Czech presidency of the Visegrad Four. On 8 April 2020, the Visegrad Group Joint Statement was adopted in which they indicated that € 250,000 had been allocated for the financing of the assistance programme for the EaP states. These funds were mainly directed towards the practical strengthening of the medical, social, and economic stability of vulnerable groups of the population in the EaP countries affected by the repercussions of the COVID-19 pandemic.

In Ukraine, the implementation of the projects under this programme was focused on two main regions: Chernivtsi Region, which was most affected by the spread of COVID-19 for a long time, and Luhansk Region, which now has a weakened medical infrastructure. The beneficiaries include the Chernivtsi Regional Clinical Hospital, the Chernivtsi City Hospital No. 1, the Luhansk Regional Children's Clinical Hospital in Lysychansk, and the Luhansk Regional Cardiology Dispensary. In addition, these funds have helped to provide emergency medical assistance at the Stanytsia Luhanska checkpoint, enabling the supply of relevant equipment to these medical facilities and support for the staff working in the difficult conditions of the pandemic.

– *Ukrainian workers are in quite a high demand among Czech employers. What difficulties do Ukrainians encounter at the time of employment? What measures does the embassy take to address illegal recruitment?*

– According to the Czech Statistical Office, around 180,000 Ukrainians officially reside in the Czech Republic today. Nearly half of them came to seek employment. Our citizens who participate in official government programmes to that effect, such as the Ukraine Regime or the Ukraine Project, do not usually face any serious problems. They work mainly within the framework of officially signed employment contracts, have a guaranteed wage and health insurance; they are fully socially protected. In the meantime, many people accept the proposals of dubious employment agencies and unscrupulous facilitators in order to avoid going through rather complicated

and long-term bureaucratic procedures. As a result, these citizens become victims of fraudsters without receiving the money they earn. They are often expelled from the territory of the Czech Republic due to illegal employment. Even though we try to carry out active outreach work in order to convince our citizens not to use facilitator services, unfortunately, these cases remain common.

When citizens contact us regarding the violation of their rights, consuls make every effort to assist those people within the scope of our purview. In particular, we endeavour to solve the problem directly with the employer. It works very often and citizens receive their earned money. Otherwise, we prepare an appeal to the competent Czech authorities. If there is nothing else left to restore justice but to go to court, we can recommend experienced lawyers to our citizens.

– *Many Ukrainians living in the Czech Republic unite in various non-governmental organisations and are actively involved in the cultural and educational sphere. What accomplishments of the embassy together with the diaspora can you share?*

– In fact, the Czech Republic is home to more than 20 Ukrainian NGOs, including four Saturday schools. The embassy has established close and constructive cooperation with all of these organisations. A Coordinating Council of Heads of Ukrainian Public Organisations is functioning at the embassy. In its regular meetings, we discuss issues of interest to all Ukrainians in the Czech Republic, coordinate steps, and agree on plans for further activities.

During the pandemic, there are naturally fewer Ukrainian cultural and informational events in the Czech Republic, but the life of the diaspora was highly active here before the pandemic. They organised different events almost every day; sometimes we even had to choose where to go because events took place almost simultaneously. I am convinced that as soon as the restrictions imposed due to the pandemic are lifted, the full life of the Ukrainian in the Czech Republic will be quickly restored.

I would also like to emphasise that the embassy, together with the organisations of the Ukrainian diaspora, is exerting major efforts to preserve the memory of the outstanding Ukrainians buried in the Czech Republic. In view of this, in cooperation with the non-governmental organisation Ukrainian Memorial, we have managed to collect and systematise information about the burial sites of Ukrainians there. The result is an electronic catalogue available on the website: <http://www.ukrmemorial.eu/>. In addition, during the period of 2017–2020, we cleaned 37 Ukrainian memorial sites in the territory of the Czech Republic. These include Ukrainian memorials and burial sites in the cities of Prague, Poděbrady, Liberec, Brno, Příbram, Pardubice, Hradec Králové, Josefov, and Mělník.

– *Ukrainian youth often choose the Czech Republic for higher education. In your view, what are the reasons for such interest of Ukrainian graduates? What would you advise them?*

– Right you are. In 2020, more than 3,600 students from Ukraine studied in the Czech Republic, and this number continues to grow. Ukrainian students are attracted mainly by the fact that if you study in the Czech language, education is free for foreigners in the Czech Republic. In addition, education is of remarkably high quality: Czech diplomas are recognised in almost all countries of the world, giving graduates of higher educational institutions ample career opportunities not only in the Czech Republic but also beyond. The linguistic proximity, the convenient geographical position of the Czech Republic in the centre of Europe, the country's rich cultural heritage, and high quality of life also play a role. At the same time, we are interested in returning our young people to Ukraine upon completion of their studies in the Czech Republic for them to apply the knowledge obtained to the development of their state.

– *The spread of the COVID-19 pandemic has had a significant impact on diplomacy and has given states an impetus to the search for new forms of activity. Was it difficult to readjust the work of the embassy?*

– The pandemic has become a major challenge for us. Due to the coronavirus, we have been forced to abandon most of the usual formats of our work – not only bilateral visits, business forums and committee meetings but also to rethink the traditional forms of the representation of Ukrainian culture abroad: for example, participation in the Prague Book Fair or the holding of a Ukrainian film festival. Almost all of the work, if possible, had to be transferred online. While this format has, of course, some advantages, however, nothing can substitute personal communication among people. We therefore hope to return to the usual order of work at the earliest convenience.

During the period of the greatest aggravation of the pandemic in March – April 2020, the embassy had to make significant efforts to evacuate our citizens from the Czech Republic, who were unable to return home because of the closure of the borders. Then we managed to organise the sending of thousands of Ukrainians to Ukraine by airplanes, trains, and buses and to help those who have stayed with accommodation and food.

The work of the consular section of the embassy also had to be realigned. In order to avoid crowds and minimise the risk of infection, we had to completely refuse to receive citizens on a so-called first-come, first-served basis. All visitors must register online for a certain time and day.

– *Mr Ambassador, what plans and prospects of activity does the Embassy of Ukraine to the Czech Republic have for the coming years?*

– The main tasks of the embassy, just as those of any other Ukrainian institution overseas, are to represent Ukraine in the receiving state, to maintain official

relations, to protect the national interests of Ukraine, and to perform consular functions, including the protection of the rights and interests of citizens and legal entities of Ukraine abroad.

The invariable strategic objective for us in the near future is, of course, to ensure the support of the Czech Republic in the two areas already indicated: the fight against Russian aggression and Ukraine's path towards integration into the EU and NATO. In this respect, the priority of our work will include the coordination of actions with the Government of the Czech Republic, which will be formed on the basis of the parliamentary elections in the country in October 2021, concerning the interests of Ukraine during the forthcoming Presidency of the Czech Republic in the Council of the European Union in the latter half of 2022.

Ан НГУЄН,
Голова Представництва
Міжнародної організації з міграції в Україні

«МІГРАЦІЯ – ЦЕ НЕ ПРОБЛЕМА, ЩО ПОТРЕБУЄ РОЗВ’ЯЗАННЯ. ЦЕ РЕАЛЬНІСТЬ, ЯКУ ТРЕБА РЕГУЛЮВАТИ ТА СКЕРОВУВАТИ»

– На початку 2021 року було оголошено, що ООН ініціює всебічний діалог щодо поліпшення управління міграцією в Україні, передусім у зв’язку з нагальною потребою в комплексній координаційній системі під час пандемії COVID-19. Які заходи заплановано для досягнення цієї мети та наскільки складно буде їх утілити?

– Діалог розпочали в лютому 2021 року з оприлюднення Аналітичної довідки ООН «Міграція до та з України» й усеосяжних консультацій із зацікавленими сторонами.

Наступним етапом став квітень 2021 року, коли система ООН в Україні звернулася до Кабінету Міністрів із рекомендаціями щодо перегляду й оновлення Стратегії державної міграційної політики України та Плану дій з її реалізування. Такого оновлення вимагають нові міграційні реалії та вплив пандемії COVID-19. Водночас цей процес можна суттєво поліпшити гармонізуванням із новою міграційною політикою Європейського Союзу, втіленою в Пакті ЄС про міграцію та притулок од 2020 року, а також із цілями Глобального договору про безпечну, впорядковану та регульовану міграцію, які теж дуже актуальні для поточних заходів реагування на пандемію COVID-19. Попри те що багато цілей зазначеного договору вже відображено в українському законодавстві, подальше узгодження полегшить процес приєднання до нього України.

Система ООН в Україні також рекомендувала Кабінетові Міністрів посилити міжвідомчу координацію, зокрема з питань міжнародної технічної допомоги, за допомогою створення ефективного механізму співпраці з головними зацікавленими сторонами з усіх питань, що стосуються управління міграцією: долучити слід громадянське суспільство, асоціації мігрантів, приватний сектор і науковців. Система ООН готується до діалогу з Урядом України задля розроблення нової Рамкової програми партнерства, оскільки чинна діє до 2022 року. Міграція стане одним з основних напрямів цієї програми співпраці, щоби забезпечити спільну роботу ООН та Кабміну над підвищенням ефективності управління міграцією в Україні.

У жовтні 2021 року Україна завершила оцінювання в межах Індикаторів управління міграцією. Це ініціатива, яку очолює Уряд та підтримує МОМ, для відстеження та звітування про прогрес України щодо пріоритетів, пов'язаних з управлінням міграцією. Уперше таке оцінювання було проведено 2018 року.

– Наразі серйозним викликом для України є зростання масштабів міграції за кордон, а надто трудової, що спричиняє вплив кваліфікованих кадрів. До того ж чимало мігрантів, які залишають нашу країну, часто без наміру повернутися, працюють без належних дозволів і мають неврегульований правовий статус. На Вашу думку, які перспективи розв'язання проблеми та чи можливо це найближчим часом?

– МОМ, Агентство ООН з питань міграції, підтримує комплексний підхід до управління цим процесом, адже «міграція – це не проблема, що потребує розв'язання, а реальність, яку треба регулювати та скеровувати». Україні потрібен такий підхід, аби максимально користати з еміграційних процесів і дати раду новим проблемам, пов'язаним зі старінням робочої сили, зменшенням чисельності населення та зростанням кількості охочих виїхати.

Важливо розглянути альтернативні розв'язки для проблеми невідповідності навичок і браку робочої сили в різних секторах економіки й регіонах країни, а саме: популяризування інновацій та розвиток людського капіталу; скорочення дисбалансу вмінь і заохочення внутрішньої мобільності; залучення до ринку праці раніше не активних осіб (наприклад, домогосподарок можна заохочувати відкриттям дитячих садків); аналізування й усунення інших бар'єрів, зокрема перешкод для інтегрування іноземців до українського ринку праці. Украй важливо регулярно аналізувати цей ринок, а також створювати можливості для навчання та підвищення кваліфікації для задоволення його потреб.

Трудова міграція – не нова тенденція у вашій державі. Велика й успішна українська діаспора за кордоном потенційно могла б допомагати трансформуванню України, роблячи свій внесок через навички, досвід, мережі

та інвестиції. Світовий досвід МОМ засвідчує, що програми тимчасового повернення діаспори можуть стати в пригоді для передавання знань і вмінь, позитивно впливати на національну економіку.

Хоча міграція потенційно здатна неабияк сприяти розвитку, загрози, пов'язані з ризикованими способами міграції, неетичним найманням на роботу й навіть експлуатацією та торгівлею людьми, далі зростають. 2020 року МОМ в Україні виявила й надала допомогу після повернення 1 680 постраждалих од торгівлі людьми, які здебільшого стали жертвами примусової праці. Порівняно до 2019 року, коли було ідентифіковано 1 345 таких постраждалих, ця кількість зросла на 25% і встановила рекорд за весь період роботи Програми протидії торгівлі людьми, яку наше представництво реалізує з 1998 року. Окрім України, постраждалі зазнавали експлуатації у 25 країнах світу.

Поміж постраждалих од торгівлі людьми 2020 року переважали чоловіки (74% проти попередніх 68%). Більшість постраждалих (97%) зазнали трудової експлуатації (2019 року таких було 93%) у будівництві, промисловості та в сільському господарстві. Здебільшого їх було завербовано в Україні через особисті контакти (83%). Інші канали вербування – це реклама в інтернеті, неофіційна приватна реклама й агенції з працевлаштування.

З огляду на ці тривожні тенденції, а також підвищену вразливість українського населення перед неврегульованою міграцією, зокрема торгівлею людьми та трудовою експлуатацією, до яких та призводить, треба спрямувати якомога більше зусиль на запобігання торгівлею людьми, а також на популяризування безпечної міграції серед груп ризику. Слід покращувати обізнаність про нові форми експлуатації, наприклад, про вербування для злочинної діяльності. Підтримка розвитку громад і розширення економічних можливостей потенційних мігрантів та тих, хто повернувся, може надати альтернативні засоби до існування й утримати людей од приставання на ризиковані пропозиції роботи.

– *Автори політичних та ідеологічних концепцій вважають, що міграційний процес – це природне й цілком раціональне явище, яке не передбачає негативних демографічних та економічних наслідків, а радше формує здоровий мультикультуралізм, що об'єднує спільноти. Однак останніми роками на тлі глобальної політичної та економічної кризи, а також націоналістичної риторики концепція міграції набула децю деструктивної конотації. На Ваш погляд, як можна переінакшити цю тенденцію та чи здатен інструмент культурної дипломатії сприяти такій меті? Які позитивні наслідки міжнародної міграції?*

– Справді, міграція – це мегатенденція нашого часу; комплексне явище, що має свої позитивні та негативні аспекти. Після підписання вже зазначеного тут Глобального договору, держави визнали проблеми й можливості,

які є наслідками міжнародної міграції, а також загальну відповідальність за те, щоби вона працювала для всіх. Добре керована міграція надзвичайно корисна країнам походження та призначення мігрантів. Країни призначення отримують продуктивних працівників, які заповнюють важливі прогалини на ринку праці та допомагають поліпшити демографічні характеристики. Країни походження отримують мільярди доларів грошових переказів од своїх працівників за кордоном, залучають інвестиції успішних членів своєї діаспори та використовують переваги циркулярної міграції: коли мігранти, які повертаються, застосовують набуті навички, знання, контакти й особисті статки.

Україна справді тривалий час є країною походження трудових мігрантів, однак населення країни скорочується переважно через низьку народжуваність. Зменшення кількості населення поєднано з його старінням. Оскільки економіка росте, а внутрішні ресурси не задовольняють попит на робочу силу, Україна може зіткнутися з негативними наслідками для економіки, суспільства та безпеки, оскільки без належного регулювання й управління дедалі більше робочої сили надходитиме в державу із сірого сектора.

Нещодавно МОМ провела дослідження «Мігранти з неврегульованим статусом в Україні». Ця тема роками була предметом спекулювань через брак надійної методології оцінювання чисельності таких мігрантів на території вашої держави. На запит Державної міграційної служби України та за фінансової підтримки Європейського Союзу МОМ розробила й випробувала відповідну методологію. Відповідно до результатів дослідження, на кінець 2019 року в Україні перебувало від 37 700 до 60 900 мігрантів із неврегульованим статусом. Крім того, дослідження висвітлює тенденції неврегульованої міграції, окреслює профілі мігрантів із неврегульованим статусом і причини потрапляння в неврегульовану правову ситуацію. Усі ці знання дають державним органам України змогу розробити ефективніші заходи реагування на неврегульовану міграцію та водночас забезпечують кращий захист мігрантів, а надто тих, хто перебуває в уразливому становищі.

У травні 2021 року за фінансування Євросоюзу було завершено проєкт МОМ «Підтримка управління міграцією та притулком в Україні» (IMMIS), що став найбільшою в історії ЄС ініціативою з управління міграцією в одній із країн Східного партнерства. Це допомогло впровадити сучасні ІТ-рішення, автоматизувати процеси управління міграцією, узгодити її систему з кращими світовими практиками, як-от поліпшення ідентифікації іноземців із використанням їхніх біометричних даних, а також створити швидкий та ефективний механізм обміну інформацією між державними структурами, які беруть участь в управлінні міграцією.

І, звичайно ж, необхідно посилити потенціал культури як засобу досягнення розквіту, сталого розвитку й глобального мирного співіснування. 164 країни, які підписали Глобальний договір про безпечну, впорядковану та врегульовану міграцію 2018 року, узяли на себе зобов'язання взаємно поважати культуру, традиції та звичаї спільнот призначення та мігрантів за допомогою обміну й упровадження найкращого інтеграційного досвіду, що сприяє розмаїттю, соціальній згуртованості та інклюзії.

Вплив складного контексту пандемії COVID-19 – глобальний, безпрецедентний і руйнівний, а потерпають од нього, зокрема, усі категорії мігрантів та членів їхніх сімей. МОМ стурбована тим, що мігранти як працівники критичної інфраструктури в усьому світі відіграють важливу роль в урегулюванні пандемії, проте все одно зазнають переслідувань, стигматизування й навіть стають жертвами расизму, ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті. У такому контексті толерантне ставлення до культурного розмаїття має вирішальне значення для того, щоби допомогти мігрантам і спільнотам, які їх приймають, краще зрозуміти одне одного, подолати стереотипи, протистояти страху та ненависті й зберегти здоров'я.

Україна взяла на себе чіткі зобов'язання сприяти культурному різноманіттю, необхідному для суспільного діалогу та національного розвитку. Стратегія державної міграційної політики на період до 2025 року передбачає заохочення культурного розмаїття та задоволення культурних потреб іммігрантських спільнот в Україні й українських спільнот за кордоном. Національна стратегія України у сфері прав людини, затверджена в березні 2021 року, спрямована на дотримання та впровадження принципу недискримінації в усіх сферах життя суспільства (це мають забезпечувати центральні та місцеві органи влади), а також на забезпечення поваги до культурної різноманітності. У ній передбачено гарантування умов для розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин, а також підтримання міжкультурного діалогу.

– *Що означає ефективне управління трудовою міграцією, зокрема в українському контексті?*

– Узгоджений загальнодержавний підхід до розроблення міграційної політики й управління відповідними процесами поліпшить міжвідомчу координацію міграції в Україні, що сприятиме мінімізуванню її негативних наслідків і посиленню позитивних задля досягнення цілей сталого розвитку. Діалог між Україною та ЄС щодо реалізування Угоди про асоціацію сфокусовано на мобільності як одному з пріоритетних напрямів співпраці. Міграція є наскрізним питанням, дотичним до багатьох галузей політики, тому механізми координування мають бути дієвими й залучати учасників якомога ширшого спектра.

COVID-19 не лише пролив світло на системні проблеми, а й посилив їх, тож коли мобільність більш-менш буде відновлено, вони потребуватимуть пильної уваги. Це можна розглядати як шанс покращити управління трудовою міграцією в Україні за допомогою двосторонньої та багатосторонньої співпраці й обміну досвідом із головними країнами призначення. Спільна мета – підвищити узгодженість урядових підходів до міграції, що поліпшить захист прав українських працівників-мігрантів і їхню безпеку впродовж усього міграційного циклу – од моменту наймання на роботу до повернення додому.

Також слід наголосити, що в українському суспільстві міграцію часто сприймають як загрозу та докладають зусиль, аби її зупинити, хоча й без очевидного успіху. Натомість рекомендовано обернути негативний наратив на позитивний і запровадити збалансований підхід, виявляючи можливості, ризики й способи їх усунення. Заходи з розвитку потенціалу міграції та інформаційні сесії для посадових осіб різних рівнів і урядових структур дадуть змогу створити спільну платформу для ефективного діалогу, вплинуть на міграційну політику та програми, а також посилять увагу до достовірних джерел інформації, які можуть сформулювати ставлення до мігрантів і риторику довкола цієї теми. Механізми діалогу та комунікації слід зміцнювати далі, залучати громадянське суспільство, міжнародну спільноту, приватний сектор, науковців, асоціації мігрантів і діаспори. Це допоможе створити загальне розуміння й уніфікувати підходи до головних питань міграції, а також підвищить рівень обізнаності про зв'язки між нею та іншими сферами політики.

– Згідно з дослідженням Міжнародної організації з міграції, 21% українських трудових мігрантів не проти інвестувати в бізнес на території України. Чи корисно це для української економіки? Як Представництво МОМ просуває такі ініціативи?

– Мігранти – найбільші інвестори в українську економіку. За даними Світового банку, приватні грошові перекази до України 2019 року сягнули 15,8 млрд дол. США, що дорівнює 10,2% ВВП вашої держави. Це більше за прямі іноземні інвестиції (5,1 млрд дол. США), офіційну допомогу розвитку (1,15 млрд дол. США) і портфельні інвестиції (5,8 млрд дол. США) разом узяті. За даними того-таки Світового банку, обсяг грошових переказів 2020 року впав до 13,7 млрд доларів США (на 13,2%, якщо порівняти з 2019-м), але однаково був критично важливим для українських домогосподарств і економіки.

Водночас є потреба в ефективному механізмі, який би використовував ці грошові перекази й заощадження – не тільки для зменшення бідності шляхом збільшення споживання, а й для просування соціально-економічного розвитку через інвестиції. У довшій перспективі професійні мережі,

які розвиваються завдяки мобільності робочої сили, можуть додатково стимулювати продуктивність і зростання.

2019 року за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) Представництво MOM в Україні почало реалізовувати ініціативу «1+1», спрямовану на підтримання спільнот, схильних до економічної міграції за кордон, працівників-мігрантів і членів їхніх сімей. Ініціатива полягає у співфінансуванні для започаткування та розвитку бізнесу. За кожен долар коштів, укладених у розвиток своєї справи в Україні, учасники безвідплатно отримують долар для купівлі устаткування. Загалом за програмою надають обладнання на суму до 4000 дол. США. Аналогічний принцип застосовують для підтримання спільнот, схильних до економічної міграції за кордон: для розширення їхніх економічних можливостей, поліпшення соціальних послуг та стимулювання створення робочих місць. Станом на середину 2021 року MOM співфінансувала десяток проєктів із розвитку громад на суму до 20 000 дол. США за аналогічним принципом «1+1».

Віддаючи належне потенціалові діаспори та мігрантів, 2019 року MOM через свій Фонд розвитку (IDF) та в партнерстві з консалтингово-аудиторською мережею «PricewaterhouseCoopers» інвестувала в проведення техніко-економічного обґрунтування й визначила ефективний механізм для інвестування фінансових ресурсів мігрантів і діаспори в Україну. Ми запропонували, щоб інвестиції транснаціональних спільнот стали альтернативним джерелом фінансування для українських підприємців, які потребують розвитку, у такий спосіб розширюючи можливості доступного фінансування в Україні, зокрема, для мікро- і малих підприємств.

– З якими проблемами у своїй діяльності Ви зіткнулися через карантинні обмеження?

– Як і всі діячі у сфері гуманітарної діяльності та розвитку в Україні, ми мусли адаптуватися до нових умов роботи та здебільшого переміститися в онлайн-формат. Це було справді складне завдання, проте ми зробили все, щоби 2020 року безперешкодно доставити заплановану допомогу понад 83 000 мігрантів, внутрішньо переміщених осіб і представників постраждалих од збройного протистояння громад.

Зазначені в інтерв'ю дані було востаннє оновлено в жовтні 2021 року

**‘MIGRATION IS NOT A PROBLEM
THAT NEEDS TO BE SOLVED.
IT IS A REALITY THAT NEEDS TO BE MANAGED’**

– *At the beginning of 2021, it was announced that the UN was launching a comprehensive dialogue to improve migration management in Ukraine, particularly with regard to the pressing need for a comprehensive migration management system caused by the COVID-19 pandemic. What measures are planned to achieve this goal and how difficult will it be to implement them?*

– The dialogue was initiated in February 2021 with the launch of the UN Policy Paper on In-Out Migration and the broad consultations held with multiple stakeholders.

As a follow-up action, in April 2021, the United Nations Country Team (UNCT) addressed the Cabinet of the Ministers with recommendations on revising and updating the State Migration Policy Strategy of Ukraine and the respective Action Plan. Such an update would be desirable to reflect new migration realities of the country and the impact of the ongoing COVID-19 pandemic. That said, the process can largely benefit from a close alignment with recent European Union policies on migration, as reflected in the new EU Pact on Migration and Asylum. Furthermore, it can profit from the alignment with the policy objectives of the Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration (GCM) that are also very relevant for the current COVID-19 pandemic response. While many of the GCM objectives are already reflected in Ukrainian legislation, deepening the alignment of national policy objectives further with those of the Compact would simplify the process for Ukraine to become a party to GCM.

The UNCT also advised the Cabinet of Ministers to strengthen inter-agency coordination, including international technical assistance, by establishing an effective mechanism of cooperation with key stakeholders, such as civil society, migrant associations, the private sector, and academia on all issues pertaining to migration governance. The UNCT prepares to start a discussion with the Government of Ukraine to develop a new UN Partnership Framework as the current one concludes at the end of 2022. Migration will be mainstreamed in this new programme of cooperation to ensure that both the UN and the Cabinet of Ministers work together for enhancing the effectiveness of migration management in Ukraine.

In October 2021, Ukraine has completed the Migration Governance Indicators Follow-up Assessment; the latter represents a Government-led process carried out with the support of IOM, aimed at tracking and reporting progress of Ukraine on priorities related to migration governance, since the first assessment that was undertaken in 2018.

– *Nowadays, the rising levels of migration abroad, especially that related to labour, is a serious challenge for Ukraine, causing an outflow of qualified personnel. Moreover, a significant number of migrants leaving our country, often without an intention to repatriate, work without proper permits and with their legal positions unregulated. In your opinion, what are the prospects for resolving this problem, and is it possible to do it in the foreseeable future?*

– IOM, the UN Migration Agency, supports a comprehensive approach to migration management, recognising that migration is ‘not a problem that needs to be solved; it is a reality that needs to be managed’. In Ukraine, a comprehensive approach is required to maximise benefits of out-migration and address new challenges posed by aging workforce, declining population, and growing out-migration.

It is important to look at alternative options to address skills mismatch and labour shortages in different economic sectors and regions of the country, i.e. promoting innovation and developing human capital; reducing skills imbalance and promoting domestic mobility; enabling participation in the labour market of persons previously inactive (i.e. stay-at-home mothers can be encouraged through opening kindergartens); analysing and removing other barriers, including barriers for foreigners’ integration in Ukraine’s labour market. It is crucial to have regular labour market analysis as well as to create training and re-skilling opportunities to address the labour market needs.

Labour migration is not a new trend in Ukraine. The Ukrainian diaspora abroad is large and successful and could potentially advance Ukraine’s transformation agenda contributing through skills, expertise, networks and investments. IOM’s global experience shows that possible temporary return programmes for the diaspora could facilitate skills and knowledge transfer and have a positive impact on the domestic economy.

While migration can potentially spur development, risks related to unsafe migration, unethical recruitment, and even exploitation and trafficking in persons keep growing. Throughout 2020, the IOM Mission in Ukraine identified and assisted in returning 1,680 victims of trafficking (VoTs), who suffered mainly from forced labour. A 25 per cent increase in the number of VoTs was observed compared to the previous year (1,345 VoTs in 2019), marking the highest number of victims ever assisted by IOM Ukraine since the start of its Counter-Trafficking Programme in 1998. The victims were exploited in 25 different countries, including Ukraine.

Men prevailed in the 2020 caseload of trafficking survivors (74 per cent com-

pared to 68 per cent in 2019). An overwhelming majority of victims (97 per cent) identified in 2020 were trafficked for forced labour (93 per cent in 2019) in sectors such as construction, manufacturing, and agriculture. Victims of trafficking are predominantly recruited locally in Ukraine through personal contacts (83 per cent). Other recruitment channels include internet advertisements, unofficial private advertisements, and employment agencies.

These alarming trends as well as the increased vulnerability of the Ukrainian population to irregular migration including trafficking and labour exploitation trigger the need for increased targeted efforts on human trafficking prevention and safe migration promotion for at-risk groups. Awareness of new forms of exploitation, i.e. recruitment for exploitation in criminal activities, should be raised. Supporting community development and economic empowerment for potential and returning migrants can provide alternative livelihood options and prevent people from accepting risky job offers.

– *There is a common view among the creators of political and ideological concepts that the migration process is a natural and completely rational phenomenon, which is not fraught with negative demographic and economic consequences but rather contributes to the formation of healthy multiculturalism, bringing communities together. However, in recent years, against the backdrop of global political and economic crises as well as nationalist rhetoric, the concept of migration has acquired a somewhat disruptive connotation. In your opinion, how can this tendency be reversed, and can the tool of cultural diplomacy serve this purpose? What are the positive aspects of international migration?*

– Indeed, migration is a megatrend of our time; it is a complex phenomenon that has its positive and challenging facets. With the adoption of the Global Compact for Migration, states acknowledged challenges and opportunities of international migration, as well as the shared responsibilities to make it work for all. Well-governed migration brings profound benefits to both receiving and sending countries. Receiving countries get productive workers who fill key gaps in the labour market and help improve their demographic profiles. Sending countries receive billions of dollars in remittances from their overseas workers, attract investment from affluent members of their Diaspora, and leverage the benefits of circular migration when returning migrants bring back their skills, expertise, contacts and personal wealth.

Ukraine has been a country of origin of labour migrants for a long time, however the population of the country is decreasing mainly due to low birth rates. The decrease in the population is accompanied by its ageing. As the economy grows and the demand for labour cannot be matched internally, Ukraine can see negative economic, social, and security impacts for the flow of labour into the country would be drawn even more from the grey sector, if not properly managed or regulated.

Recently, IOM has conducted a research titled ‘Irregular Migrants in Ukraine’. The topic has remained the subject of speculation for many years in the absence

of a solid methodology to estimate the population of irregular migrants in Ukraine. On request of the State Migration Service of Ukraine and with funding from the European Union, IOM has developed and tested a methodology for estimating the total number of irregular migrants staying in the country. The findings of the study revealed that by the end of 2019, the number of irregular migrants in Ukraine was varying between 37,700 to 60,900 persons. Furthermore, the study shed light on the trends of irregular migration, the composition of irregular migrant stock and reasons for irregularity. All this knowledge provides an opportunity for the state authorities of Ukraine to develop more effective responses to irregular migration while ensuring also a better protection for migrants, especially those in a vulnerable position.

The EU-funded IOM-implemented IMMIS project, which was completed in May 2021 and was the biggest ever EU project on migration management in one of the Eastern Partnership countries, helped automate migration management processes, implement modern IT solutions, and align the Ukrainian migration management system with international best practices. These included improving the identification of foreigners using their biometric data and a quick and effective mechanism for information exchange between the governmental actors engaged in migration management.

And of course, there is a need to enhance the potential of culture as a means of achieving prosperity, sustainable development, and global peaceful coexistence. One hundred and sixty-four (164) countries that adopted the Global Compact for Safe, Orderly, and Regular Migration in 2018 committed to promote mutual respect for the cultures, traditions, and customs of communities of destination and of migrants by exchanging and implementing best practices on integration policies to promote acceptance of diversity and to facilitate social cohesion and inclusion.

The challenging context of the COVID-19 pandemic is having an unprecedented and devastating global impact, afflicting all categories of migrants and their family members. IOM is concerned by the fact that worldwide, despite being fundamental to the pandemic response, migrants as essential workers have been targeted and stigmatised, even falling victim to racist, xenophobic acts and hate crimes. In such a context, acceptance of cultural diversity is crucial for helping migrants and host communities to better know and understand each other, overcome stereotypes, counter fear and hate, and remain healthy.

Ukraine has made a clear commitment to promoting cultural diversity as an essential element for dialogue within the Ukrainian society and for national development. The State Migration Policy Strategy of Ukraine for the period until 2025 envisages adherence to cultural diversity and fulfilment of cultural needs of immigrant communities in Ukraine as well as support to the cultural needs of Ukrainian communities abroad. The National Human Rights Strategy of Ukraine adopted in March 2021 aims to ensure the observance and imple-

mentation of the principle of non-discrimination in all spheres of social life by central and local government bodies, as well as respect for cultural diversity. The strategy stipulates ensuring conditions for the development of ethnic, cultural, language, and religious diversity of all the indigenous communities and national minorities and supports intercultural dialogue.

– *What does the effective management of labour migration imply, in the context of Ukraine in particular?*

– A cohesive, whole-of-government approach to migration policy development and management would enhance inter-agency coordination of migration in Ukraine, serving to maximise the benefits of migration for the achievement of Sustainable Development Goals and minimise its negative outcomes. The dialogue between Ukraine and the EU on the implementation of the Association Agreement places a focus on mobility as one of the priority areas for cooperation. As migration is a cross-cutting issue with relevance to many policy domains, the coordination mechanisms should be operational and include as wide a circle of actors as possible.

COVID-19 has shed light on and further exacerbated systemic issues that require careful consideration as mobility gradually restores. This presents an opportunity to strengthen the framework for labour migration management in Ukraine through bilateral and multilateral cooperation and experience sharing with key destination countries. The common goal is enhancing the coherence of government approaches to migration that would consequently strengthen the protection of Ukrainian migrant workers' rights and safety from the time of recruitment to the moment they return home.

It also should be highlighted that migration is frequently perceived as a threat in Ukrainian society and efforts are put to reverse the trend, with no evident success. Instead, it is recommended to reverse the negative narrative about migration and approach it in a balanced way identifying opportunities and risks and ways to address them. The capacity development activities and information sessions on migration for officials from different levels and entities of the government would build a common platform to effectively communicate about migration and to amplify the credible voices that could shape the attitudes to migrants and the rhetoric around the migration topic as well as influence migration policies and programmes. Mechanisms for dialogue and communication should be further strengthened and include civil society, the international community, the private sector, academia, migrant and diaspora groups. This would help to achieve a more unified approach and a common understanding of the key migration issues, as well as raise awareness of the linkages between migration and other policy domains.

– *According to a study by the International Organization for Migration, 21 percent of Ukrainian migrant workers are interested in investing in business and development projects in Ukraine. Does it provide benefits for the Ukrainian economy? How does the mission promote such initiatives?*

– Migrants are the biggest investors in Ukraine's economy – estimated remittance inflows in 2019 were \$15.8 billion or 10.2 percent of Ukraine's GDP, which was more than foreign direct investment (\$5.1 billion), official development assistance (\$1.15 billion), and portfolio investment (\$5.8 billion) combined. Last year, according to the World Bank, the volume of remittances dropped to \$13.7 billion (a decline of 13.2 per cent compared to 2019) but remained crucial for Ukrainian households and the economy.

At the same time, an effective mechanism is needed to channel remittances and savings to not only alleviate poverty through increased consumption but also to advance socioeconomic development through productive investment. In the longer term, professional and skills networks that develop through labour mobility can further stimulate productivity and growth.

In 2019, through funding from USAID, IOM Ukraine started the implementation of the 1+1 Initiative supporting communities prone to economically induced outward migration, migrant workers and their families with co-funding for the creation and development of businesses. For each dollar of their own funds invested in developing their business in Ukraine, participants receive another dollar as a non-refundable grant for the purchase of equipment. In general, the programme provides equipment worth up to \$ 4,000. The same principle is applied to support communities prone to economically induced outward migration, to expand economic opportunities, improve social services, and induce jobs creation. As of mid-2021, IOM has co-funded a dozen of community development projects amounting up to \$20,000 under the similar 1+1 principle.

Recognising the potential of diaspora and migrant engagement, in 2019, IOM invested through the IOM Development Fund (IDF) and partnered with PricewaterhouseCoopers to conduct a feasibility study and identify an efficient mechanism for migrants and diaspora to transfer and invest their financial resources in Ukraine. We suggested that transnational communities' investment could serve as an alternative source of financing for Ukrainian entrepreneurs with development needs, thus enhancing access to affordable financing in Ukraine, particularly for micro- and small enterprises.

– *What challenges have you been confronted with in your activities due to the quarantine restrictions?*

As all humanitarian and development actors in Ukraine, we have had to adapt to new working modalities, moving most of our activities online. It was a challenge indeed, however, we did our utmost to ensure that in 2020 planned assistance reached over 83,000 migrants, internally displaced persons, and members of conflict-affected communities safely and without delays.

The data used in this interview were last updated in October 2021

*Елена Летісія МІКУСІНСЬКІ,
Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка
Аргентинської Республіки в Україні*

УКРАЇНСЬКО-АРГЕНТИНСЬКЕ ПАРТНЕРСТВО: КРУГОВЕРТЬ ДИВОВИЖНИХ ЛЮДЕЙ І БЛИСКУЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

2021 рік є особливим в аргентинсько-українських відносинах – 5 лютого було відзначено столітню річницю визнання Української Народної Республіки з боку Аргентинської Республіки.

Задля глибшого розуміння історії цієї надзвичайно важливої події Амбасадорка Аргентини Елена Летісія Мікусінські зустрілася з головою Державної архівної служби України Анатолієм Хромовим і відвідала Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Слід наголосити на великій значущості оригіналів документів 1921 року, які збережено поміж архівів од 1917-го.

5 лютого 1921 року, після зустрічей Посла Аргентинської Республіки у Франції доктора Марсело Торквата де Альвеара з головою української делегації на Паризькій мирній конференції Михайлом Тишкевичем, Президент Аргентини Іполіто Ірігоєн підписав урядову постанову про визнання Української Народної Республіки. Відтак Аргентина стала першою і єдиною країною Латинської Америки, яка прийняла новостворену Українську державу (1917–1921 рр.).

Формально двосторонні відносини між нашими країнами було відновлено сімдесят один рік по тому, 6 січня 1992 року, коли постійні представники Аргентини й України при ООН – Хорхе Васкес й Анатолій Зленко відповідно – підписали в Нью-Йорку протокол щодо встановлення дипломатичних відносин.

У березні 1993 року було відкрито дипломатичне представництво України в Буенос-Айресі, а в травні того ж року аргентинське посольство розпочало свою діяльність у Києві. Наступний кроком, 2000 року, було одночасне

підписання угоди про встановлення дружніх зв'язків, що побратала дві столиці – Буенос-Айрес і Київ.

У межах святкування першого сторіччя дружби між нашими державами Секретар міжнародних відносин Аргентинської Республіки, посол Пабло Теттаманті та заступник Міністра закордонних справ України Євгеній Єнін звернулися з відеопривітаннями до урядів і народів обох держав.

29 червня 2021 року Сенат Аргентинської Республіки видав постанову про формування нової парламентської групи дружби з Україною. Метою діяльності цієї групи є підтримання відносин із Верховною Радою України, сприяння обміну інформацією і законодавчими документами, поліпшення інвестиційної та економічної співпраці, двосторонньої торгівлі, налагодження культурних, наукових і технічних обмінів.

До нової парламентської групи дружби увійшли такі сенатори: Сільвія дель Росаріо Хіакоппо, Марія Еухенія Дуре, Дальмасіо Мера, Даніель Ловера, Марія Пілатті Верґара, Карлос Еспінола, Гільєрмо Снопек, Мартін Доньяте, Пабло Даніель Бланко, Нестор Брайльярд Поккард, Сільвія Еліас де Перес, Маріо Фіад, Хуан Маріно, Ернесто Мартінес, Луїс Петкофф Найденофф, Оскар Кастільо, Клара Веґа, Лусіла Крексель.

Групу Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з Аргентинською Республікою було сформовано 3 березня 2020 року. До неї належать: Роман Грищук, Ольга Совгіря, Сергій Ларін, Ксенія Семенова, Микола Бабенко, Олександр Дануца, Сергій Іонушас, Анатолій Костюх, Микита Потураєв, Олександр Сухов, Олександр Фельдман і Тетяна Циба.

Аргентина – одна з небагатьох країн Латинської Америки (разом із Бразилією, Кубою і Мексикою), яка має дипломатичне представництво в Києві, що свідчить про важливе значення, яке ця держава історично надавала відносинам з Україною.

Нині Аргентинська Республіка, де проживає сьома за кількістю громада українців у світі (понад 300 000 осіб), є домівкою для успішної та добре інтегрованої української діаспори, яка непохитно віддана своїм культурним і релігійним традиціям.

Мережі діаспори є динамічним і стають дедалі ціннішим ресурсом, позаяк допомагають створювати нові партнерства чи зміцнювати вже наявні та, що найважливіше, об'єднують людей, ідеї та погляди всупереч фізичній відстані. Останній чинник доводить, що попри складнощі, з якими глобальне суспільство зіткнулось унаслідок пандемії COVID-19, попереду велике різноманіття перспектив для зміцнення взаємин між обома країнами – навіть за умови проведення в онлайн-форматі більшості зустрічей.

З огляду на міждержавні історичні зв'язки, яким властиві давні міграційні потоки, Посольство Аргентинської Республіки в Україні співпрацює

з українськими представниками державного та приватного секторів, а також із діаспорою в Аргентині, зокрема організовує заходи й відеопрезентації.

Наприклад, 9 червня 2021 року посольство спільно з Київським університетом імені Бориса Грінченка провело онлайн-презентацію, присвячену перекладу українською мовою книги «Наші люди» журналіста й теле- та радіоведучого Хорхе Баланди, віцепрезидента Українського центрального представництва в Аргентині й нащадка українських іммігрантів. До перекладання книги було залучено академічний корпус і студентів зазначеного університету. Учасниками онлайн-заходу, зокрема, були: Уго Пассалаква – колишній губернатор північно-східної провінції Місьйонес, яка історично прийняла найбільше українських іммігрантів; президент Українського культурного товариства «Просвіта» в Аргентині Юрій Данилишин; парафіяльний священник з Аргентини Анібаль Соутас.

Із січня 2020 року амбасадорка Мікусінскі особисто досліджує історії аргентинців українського походження й публікує інформаційний бюлетень під назвою «У пошуках мого коріння» – періодичне цифрове видання іспанською та українською мовами. Публікація сприяє поширенню відомостей про видатних постатей науки, бізнесу й культури Аргентини, чие родинне коріння сягає українських населених пунктів. Цей інформаційний бюлетень є міжрелігійною всеосяжною ініціативою, що відкрита до участі нових діячів українського походження в Аргентині. На вебпорталі посольства створено спеціальний розділ, де вже опубліковано десять випусків видання двома мовами.

Поміж осіб, у яких останнім часом брали інтерв'ю, – акторка Сесілія Рот і її батько, письменник та журналіст Абраша Ротенберг, дослідник-демограф Олег Воловина, мисткиня Ліліана Портер, підприємці (виробники мате) Мігель Хосе Герула і Рамон Гренюк, лікарка, фахівчиня з медичної генетики Сусана Турик, нейрохірург, президент Української центральної репрезентації в Аргентинській Республіці, почесний консул України в місті Ла-Плата, засновник і генеральний директор центру «ENERI» («Команда ендоваскулярної нейрохірургії та інтервенційної радіології») і клініки «La Sagrada Familia» доктор Педро Лилик.

Важливим завданням діяльності посольства також є популяризування вітчизняної культури через широкий спектр культурно-освітніх заходів, організованих здебільшого в межах Плану дій, який погодило Управління у справах культури Міністерства закордонних справ, міжнародної торгівлі та культури Аргентинської Республіки. Цю роботу спрямовано на поширення різноманіття культурного самовираження Аргентини в усьому світі, аби продемонструвати відмінності й особливості аргентинського суспільства.

Пріоритетне місце в посольстві посідає і бібліотека з великою кількістю високоякісних інформаційних ресурсів, як-от матеріали політичної, освітньої, економічної та культурної тематики, що збагачують процес ознайомлення українців з історією і культурою Аргентини. У бібліотеці є колекції журналів, газет, аудіовізуальних та відеоматеріалів (зокрема й документальних кінострічок), а також зібрання книг найактуальніших аргентинських видавництв. Книжкову колекцію сформовано з найважливіших творів видатних аргентинських авторів – Леопольдо Лугонеса, Хорхе Луїса Борхеса, Хуліо Кортасара, Адольфо Біоя Касареса, Роберто Арльта, Ернесто Сабато та інших. Чимало із цих книг перекладено українською мовою завдяки Програмі підтримки перекладів «Programa SUR», яку було реалізовано 2009 року для видання класичних і сучасних аргентинських авторів іноземними мовами.

Відомо, що танго – національний символ Аргентини та одна з найбільш представницьких форм культурного вираження, яку ЮНЕСКО 2009 року визнало нематеріальною культурною спадщиною людства. Адже слова й музика, перетворені в поезію та танець, інтерпретують і демонструють розмаїття й культурний діалог.

11 березня 2021 року Національна філармонія України спільно з Посольством Аргентинської Республіки організували концерт «П'яццолла – 100!», присвячений сторіччю від дня народження легендарного аргентинського композитора та виконавця

On 11 March 2021, the National Philharmonic of Ukraine and the Embassy of the Argentine Republic co-organised the concert Pi-azzolla – 100!, dedicated to the 100th anniversary since the birth of the legendary Argentine composer and artist

Тож 11 березня 2021 року Посольство Аргентинської Республіки в Україні організувало низку заходів, приурочених до столітньої річниці від дня народження славетного аргентинського музиканта й композитора Астора П'яццолли. Його вважають одним із найкращих аргентинських музикантів ХХ століття, адже завдяки незвичайному й новаторському талантові він став творцем «нового танго» та прославив цей танець в усьому світі.

Перший захід, присвячений ушануванню пам'яті митця, було проведено в Національній філармонії України. Зокрема, пролунало кілька найпопулярніших його творів в аранжуванні акордеоніста, композитора й диригента В'ячеслава Самофалова. Із місцевих музикантів виступали піаністка Марія Віхляєва, скрипаль Кирило Бондар і контрабасист Назарій Стець. У концерті також узяв участь актор та декламатор Олександр Рудько. Крім того, з нагоди відзначення 100-річчя від дня народження Астора П'яццолли посольство провело конкурс і запросило долучитися кілька київських шкіл танго.

Друга пам'ятна подія відбулася в Національній музичній академії України ім. П.І. Чайковського, викладачі та студенти якої віддали данину поваги Астору П'яццоллі. Знаний аргентинський музикант Хуан Карлос Карраско й собі в режимі відеоконференції долучився до святкування. Під час заходу було презентовано спеціально створений аудіовізуальний матеріал шедевра «Весна» із циклу «Пори року в Буенос-Айресі» в інтерпретації відомого кларнетиста театру Колумба, що в Буенос-Айресі, Маріано Рея спільно з талановитими українцями – скрипалем Іллею Бондаренком і піаністом Олексієм Боголюбовим.

Відтак 30 травня у Великому залі Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського було організовано два додаткові концерти пам'яті Астора П'яццолли за сприяння Національної концертної агенції «UKR Artists». Національний камерний ансамбль «Київські солісти», а також скрипаль Марко Комонько й бандонеоніст Ігор Саєнко під керівництвом маестро Ігоря Пучкова виконали такі пам'ятні твори композитора, як «Пори року в Буенос-Айресі», «Аконкаґуа» і «Лібертанго».

Упродовж більшої частини її історичного минулого Аргентину та чимало інших держав Латинської Америки, Канаду й Сполучені Штати Америки вважали країнами імміграції. Звісно, як і з Україною, із країнами походження іммігрантів збережено міцний зв'язок, тож посольство провадить активну спільну діяльність, щоби простежити ці історичні взаємини.

Спільно з Посольством Республіки Словенія в Україні 28 червня 2021 року в Національній музичній академії України ім. П.І. Чайковського було проведено музичний вечір. Головним виконавцем концерту був аргентинсько-словенський баритон Лукас Сомоса Остерц, котрий потішив публіку низкою інтерпретацій творів словенських і аргентинських композиторів, зокрема й П'яццолли.

Треба зауважити, що українське суспільство зацікавлене й в аргентинському кіно. Скажімо, наприкінці грудня 2020 року посольство разом із Київським національним університетом театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого організувало майстер-клас онлайн на тему «Інструменти для реалізування кінопроєкту від ідеї до виробництва. Три погляди: продюсер, режисер, актор» за участю кінорежисера Марка Бергера й актора та продюсера Гастона Ре.

Обидва аргентинські митці були учасниками Київського міжнародного кінофестивалю «Молодість»: дві стрічки режисера Марка Бергера отримали нагороду в категорії ЛГБТ-фільмів «Сонячний зайчик» («Тхеквондо» – 2016 р., «Блондин» – 2019 р.); Гастон Ре, виконавець головної ролі у фільмі «Блондин», відвідав фестиваль і представив фільм.

50-й Київський міжнародний кінофестиваль «Молодість», що проходив із 29 травня по 6 червня 2021 року, відзначили з аргентинським колоритом. Уперше в межах фестивалю центром уваги був кінематограф Аргентини. За фінансового сприяння посольства в різних конкурсах було представлено програму із шістьма аргентинськими фільмами: «Країна карнавалу» й «Молодий мисливець» Марка Бергера, «Кролячий будинок» Валерії Селінгер, «Карнавал» Хуана Пабло Фелікса, «Пес, який не мовчить» Ани Кац і культова стрічка «Танго, вигнання Гарделя» Фернандо Соланаса. Зокрема, троє аргентинських кінорежисерів – Бергер, Селінгер і Фелікс – уперше відвідали Київ, аби представити свої фільми на фестивалі.

Стрічку 1985 року «Танго, вигнання Гарделя» було внесено в програму з метою вшанування сторіччя від дня народження Астора П'яццолли та визнання культурної спадщини режисера кінокартини Фернандо Соланаса. Він був Постійним представником Аргентинської Республіки при ЮНЕСКО аж до недавньої смерті в Парижі внаслідок COVID-19. Ба більше, фільм став першою великою кінематографічною працею, яку присвячено одній із найпохмуріших сторінок минулого Аргентини, позаяк зображує історію аргентинських вигнанців у Парижі. За сюжетом вони змушені були покинути свою батьківщину під час правління військової хунти (1976–1983 рр.), щоб урятуватися від терору, розв'язаного тими, хто захопив владу, катуючи та вбиваючи політичних опонентів. Водночас цю тему висвітлює й кінострічка режисерки Валерії Селінгер «Кролячий будинок», однак розповідає про досвід революційних рухів, які на ту пору діяли в Аргентині.

Слід згадати й комплекс ESMA (Школи механіків ВМС Аргентини), що нині отримав назву «Простір для пам'яті та з метою сприяння й захисту прав людини» та представляє всі пам'ятки Аргентини. Протягом 1976–1983 рр. ця будівля відігравала важливу роль в організуванні державного терору, а нині символізує незаконні репресії, в основі яких – насильницьке зникнення

людей, які Організація Об'єднаних Націй визнала й класифікувала як злочин проти людяності.

Доцільно зазначити, що Міністерство закордонних справ, міжнародної торгівлі та культу Аргентинської Республіки впродовж 2021 року активно проводить міжнародні акції, аби привернути увагу до заявки про включення музею ESMA до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Якщо говорити про державну політику країни з питань, що стосуються жінок, гендеру та сексуальних меншин, слід зауважити, що Аргентина була першою в цій царині. Наприкінці 2019 року в складі кабінету Президента Альберто Фернандеса було створено Міністерство у справах жінок, гендеру й різноманіття.

Аргентина першою серед країн Латинської Америки й Карибського басейну 1991 року встановила гендерну квоту для Конгресу, а з 2017 року діє закон щодо його паритету: понад 42% місць у парламенті посідають жінки. До того ж вона була першою країною Латинської Америки, яка 2010 року дозволила одностатеві шлюби. Відтак 2012 року Національний конгрес прийняв закон про гендерну ідентичність, згідно з яким дозволено індивідуальне самовизначення статі. 24 червня 2021 року сенат Аргентини ухвалив масштабний закон, відповідно до якого 1% усіх державних робочих місць було зарезервовано для трансгендерів, а також встановлено економічні стимули для підприємств приватного сектора, котрі їх наймають.

Отже, у межах гендерної політики в жовтні й листопаді 2020 року посольство спільно з Українським національним інформаційним агентством «Укрінформ», асоціацією «Маріанне Аргентина» й аргентинським журналом «Be Cult» організувало унікальну фотовиставку «Аргентина очима жінок-мисткинь», присвячену різноманіттю й красі цієї країни та її жителів, що їх побачили й зобразили жінки.

Із цієї нагоди українська публіка мала змогу ознайомитися із чудовими працями аргентинських мисткинь – Хісели Айзенштат, Стефані Феррон, Селін Фрерс, Еве Грінберг, Нори Інієсти, Сулеми Маса, Патрісії Пароді та Грасієлли Рію. За допомогою світлина як інструмента спілкування, що фіксує величний момент у просторі й часі, вони демонструють незвичну сили та чуттєвість жінки. Зокрема, на виставці було представлено різні техніки, творчі стилі, передано досвід і емоції при фотографуванні, а також зображено розмаїтість Аргентини в пейзажах, обличчях та костюмах.

На запрошення Амбасадорки Аргентинської Республіки в Україні Елени Летісії Тереси Мікусінскі захід відвідала перша леді країни Олена Зеленська. Виставку було відкрито й у Львові – на ній побувала пані Катерина Кіт-Садова, мистецтвознавчиня та дружина міського голови Львова Андрія Садового. Тож із другої половини грудня 2020 року до кінця лютого 2021 року завдяки естетичному й витонченому світосприйняттю

Відкриття виставки «Аргентина очима жінок-мисткинь», присвяченої різноманіттю й красі Аргентини та її мешканців, організованої за сприяння посольства спільно з партнерами

The opening of the exhibition 'Argentina through the eyes of women artists', devoted to the diversity and beauty of Argentina and its inhabitants, organised with support from the embassy together with its partners

талановитих жінок громадськість Львова мала змогу насолодитися світинами, на яких відображено красу Аргентини.

Щодо економіки країни, то з огляду на історичні умови й багаті природні ресурси її здебільшого орієнтовано на виробництво та експорт товарів, палива й енергії, а також сільськогосподарської продукції.

Аргентина переважно експортує таку продукцію: харчову (кукурудзу, пшеницю, сою, бобові, мелені горіхи, соєву макуху, вино, фруктовий сік, висівки, яловичину, ракоподібні, м'ясо птиці, рибне філе, соєву й інші олії), тютюн, корисні копалини та коштовні метали (сиру й очищену нафту, алюміній, залізні труби, золото), шкури тварин (дублені кінські й бичачі), каміння, скло, пластик, папір (із целюлозного волокна) і вироби з деревини (наприклад, пиломатеріали) тощо.

Довідково: Аргентина посідає перше місце у світі за експортом соєвої макухи, соєвої і арахісової олій, обробленого арахісу й лимонного соку. Вона є лідером поміж експортерів органічних свіжих фруктів (здебільшого груш і яблук) до ЄС. Варто зазначити, що країна також є однією з найбільших світових експортерок мате: надзвичайно важливу роль у розвитку цієї сфери відіграли кілька виробників українського походження, які переважно локалізувались у величезному районі його виробництва – провінції Місьйонес. З-поміж інших фактів, вартих уваги, слід виокремити: Аргентина на другому місці у світі за експортом

мусту й свіжих лимонів; третьому – кукурудзи, соняшникового шроту та соняшникової олії; четвертому – оливкової олії; п'ятому – пшениці.

Однак виробничу й експортну матрицю країни не обмежено лише цим переліком. Немала частка її економіки припадає на досягнення в інших секторах із високою доданою вартістю та виробами промисловості, як-от транспорт (вантажні й легкові автомобілі, запчастини), хімічні продукти (промислові жирні кислоти, пестициди, медикаменти) та машини (двигуни, насоси).

Загалом Аргентина швидко відновлює свої виробничі потужності, ба навіть перевищила показники, зафіксовані до пандемії COVID-19.

Експорт Аргентини із січня по травень 2021 року зріс на 28 314 млн доларів США (24,4%), якщо порівнювати з аналогічним періодом минулого року. А це найвищий показник за останні 8 років. Уже за перші п'ять місяців 2021 року він на 10% перевищив рівень 2019 року; профіцит (5624 млн доларів США) за цей проміжок здебільше відповідає експорту до трьох основних партнерів – Бразилії, Китаю і США, на частку яких припадає 27,7% від загального його обсягу. Досягнути такого результату вдалось і завдяки експортуванню до інших важливих партнерів: ЄС, Чилі, Індії, В'єтнаму, Індонезії, Єгипту та інших країн.

Відомо, що Аргентина – шоста за величиною експортерка яловичини у світі: в країні налічують понад 56 мільйонів голів великої рогатої худоби. У вересні 2020 року український ринок було повторно відкрито для аргентинського м'яса. Відтоді посольство провело низку його дегустацій для українських імпортерів і представників індустрії гостинності.

Першу таку дегустацію м'яса й вина було організовано 5 листопада 2020 року на території перейменованої винної мережі «Good Wine». Поміж особливих гостей заходу – представники місцевої влади та галузевої преси, кухарі різних ресторанів і менеджери мереж супермаркетів.

Незабаром, 12 листопада 2020 року, в ресторані «Chalet Equides» була наступна дегустація м'яса й вина, яку, окрім імпортерів і представників індустрії гостинності, відвідали високоповажні гості – президент Торгово-промислової палати України Геннадій Чижиков, президентка «Business Woman Club» Ганна Крисюк, генеральний директор ДП «ГДІП» Павло Кривонос, представники ринку «Столичний» та інші. Згодом, у листопаді й грудні 2020 року, було організовано ще низку дегустацій у ресторанах «Gastro Market», «BEEF meat & wine» і «Gastro Hub». На всі заходи було запрошено кухарів із престижних ресторанів Києва, представників мереж супермаркетів та сомельє, імпортерів м'яса й вина, бізнесменів і репрезентантів індустрії гостинності.

М'ясну дегустацію було проведено й у престижному львівському ресторані «Kavalier» 29 грудня 2020 року. На івенті були присутні, зокрема, президент Львівської торгово-промислової палати Дмитро Афтанас, пред-

ставники місцевої влади та індустрії гостинності, шеф-кухарі ресторанів, місцеві імпортери м'яса й вина.

Дегустаційна програма зазначених заходів передбачала й дегустацію вин, позаяк Аргентина славиться якістю своїх вин, для виготовлення яких використовують флагманський виноградний сорт «мальбек». Загалом країна посідає п'яте місце у світі за виробництвом вина та десяте – за експортом.

Щороку 17 квітня відзначають Усесвітній день виноградного сорту «мальбек». З огляду на глобальну ситуацію, пов'язану з пандемією COVID-19, були деякі обмеження на проведення таких урочистостей. Однак 27 травня 2021 року посольство зуміло організувати дегустацію вин із винограду сорту «мальбек» в офіційній резиденції. Захід було проведено спільно з мережею «Сирне королівство», яке презентувало й власну продукцію. До дегустації долучилися онлайн відомі аргентинські сомельє: Валерія Гампер («Найкраща сомельє Аргентини 2019»); Хуан Пабло Мурджа («Кращий аргентинський винороб до 40 років 2021 року»); Еміліано Стратіко – професор Тресту освітніх установ у галузі вина та спиртних напоїв (Wine & Spirit Education Trust, WSET) у Бордо, котрий порадив поєднувати вина й сири. Серед особливих гостей – президент корпорації «Укрвинпром» Володимир Кучеренко, власник мережі «Сирне королівство» Денис Приймагі, сомельє і кухарі різних київських ресторанів, представники галузі промисловості та місцева преса.

До того ж посольство представило стенд для дегустування вина сорту мальбек на фестивалі «Kyiv Food Travel Awards 2021». Амбасадорка Елена Л. Мікусінські взяла участь у церемонії нагородження та вручила призи трьом найкращим ресторанам міста.

Наука, академічні й дослідницькі напрямки також є підґрунтям для майбутніх видатних спільних проєктів. Для цього посольство проводить різні заходи з провідними університетами України.

Зокрема, 23 лютого 2021 року амбасадорка Мікусінські відвідала Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», де зустрілася з проректором із міжнародних зв'язків, професором Сергієм Сидоренком, аби обговорити майбутню кооперацію в галузі наукових технологій.

Після підписання між двома країнами угоди про співпрацю у сфері сільськогосподарства (за участю Міністерства закордонних справ, міжнародної торгівлі та культу Аргентинської Республіки, Національного інституту аграрних технологій Аргентини (НІАТ), асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» (УКАБ), проєкту «Агрокебети» й Національного університету біоресурсів і природокористування України) з 19 по 23 квітня 2021 було проведено онлайн-форум «Тиждень аргентинських агротехнологій в Україні». Під егідою Міністра аграрної політики та продовольства України захід орга-

нізували НІАТ, УКАБ, Посольство Аргентини в Україні, заступник Міністра зі сприяння торгівлі та інвестиціям Міністерства закордонних справ, міжнародної торгівлі й культу та Міністерство сільського господарства, тваринництва й рибальства Аргентинської Республіки. У межах форуму четверо спікерів НІАТ провели лекції та розповіли представникам УКАБ і студентам різних аграрних ЗВО України про нові технології в аргентинському аграрному секторі. Це була чудова нагода продемонструвати лідерство Аргентини в цій царині, адже країна вже кілька десятиліть є передовою в сільськогосподарському секторі завдяки постійному вдосконаленню та досягненням у технологіях прямого посіву з нульовим обробітком ґрунту.

Хоч на перший погляд може видатися, що Аргентина й Україна – конкурентки, проте економіка кожної з держав має високий потенціал, щоби доповнювати одна одну. Позаяк окремі товари через географічні або кліматичні умови неможливо знайти в одній із країн (наприклад, пора вирощування та збору врожаю відрізняється, адже Аргентина й Україна розташовані в різних півкулях) є перспективи для торгівлі.

Однак слід дотримуватися принципу взаємодоповнюваності задля створення механізму, який забезпечить нові економічні й комерційні можливості для різних залучених інституцій, а надто якщо розглядати це як частину глобальної стратегії, спрямованої на підвищення продовольчої безпеки у світі. З огляду на це стратегічне розташування України сприяє придбання експортних товарів з Аргентини та подальшому переекспортуванню їх на Близький Схід, Кавказ і в Середню Азію.

Водночас важливими складниками планів розвитку та державної політики економік обох країн, що міцно базуються на сільськогосподарському секторі, загалом є захист довкілля й стале використання природних ресурсів.

Із цією метою Аргентина активно працює на міжнародному рівні, прагне задовольнити потреби майбутніх поколінь і запобігти довільним обмеженням виробництва й торгівлі. Скажімо, підтримує рішення, які здатні зберегти баланс між трьома стовпами сталого розвитку – економічним, соціальним й екологічним, як зазначено в Порядку денному у сфері сталого розвитку до 2030 року. Країна також займає активну позицію в багатосторонніх екологічних форумах. Доцільно згадати Паризьку хартію в межах Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату.

З ініціативи клубу «Business Woman Club» та за підтримки Міністерства закордонних справ і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України амбасадорка Елена Л. Мікусінські разом із послами Німеччини, Єгипту, Словаччини та В'єтнаму в Україні взяли участь у глобальній кампанії «Озеленення планети» благодійного фонду «Озеленення України», висадивши дерева на дипломатичній алеї в Голосіївському парку Києва.

30 червня 2021 року в резиденції Посольства Аргентинської Республіки в Україні провели зустріч членів і наставників «Business Woman Club»

On 30 June 2021, the residence of the Embassy of the Argentine Republic in Ukraine hosted a meeting of members and mentors of the Business Woman Club

Відтак 30 червня 2021 року в межах проєкту «Озеленення планети» в офіційній резиденції відбулася зустріч членів і наставників клубу «Business Woman Club». У заході взяли участь генеральний директор корпорації «Укрвинпром» Володимир Кучеренко, Амбасадорка Республіки Куба в Україні Натача Діас Агілера, Амбасадорка Республіки Хорватія в Україні Аніца Джамич, Амбасадорка Чорногорії в Україні Драгіца Понорац, президентка клубу «Business Woman Club» Ганна Крисюк та його виконавча директорка Юлія Бичай, засновниця ТОВ «Брусвяна» Ліліана Дмитрієва, генеральна директорка ПрАТ «Картель» Ірина Асман, лікарка-гомеопатка Ірина Євтушенко, наставник клубу, філософ і богослов Ігор Козловський, віцепрезидент Асоціації українських банків і перший заступник голови правління «Індустріалбанку» Віталій Романчукевич, координатор групи в клубі «Бізнес та інвестиції» Вадим Парасочка та співорганізатор проєкту «Озеленення планети» в Сумській області Дмитро Кулібабін. Учасники зустрічі обговорили питання туристичного й торговельного потенціалу Аргентини, а в саду резиденції висадили райські яблука та виноград – їх подарував Володимир Кучеренко.

Туристична сфера стала однією з тих, що зазнали найпотужнішого удару внаслідок глобальної пандемії COVID-19. До настання коронавірусної епідемії Аргентина посідала 38-ме місце у світі за кількістю туристів – понад 8 мільйонів іноземних гостей за рік.

Завдяки величезній території та різноманіттю кліматичних поясів і природних зон (на півдні – тундра й антарктичні пустелі, північніше – тропіки,

родючі луки й одні з найвищих, як не брати до уваги Азію, гори світу, контрастні посушливі регіони та приємні пляжі вздовж помірних узбереж Атлантичного океану) Аргентина – це дивовижний коктейль для закоханих у мандри.

Утім мандрівники, котрі приїдуть в Аргентину, не лише зможуть помилуватися мальовничими пейзажами, а й познайомитися з тутешніми жителями та переконалися в їхній доброзичливості, краще пізнати звичаї, фольклор, кухню й чимало інших аспектів багатой аргентинської культури.

З-поміж основних туристичних напрямків і пам'яток Аргентини, які слід відвідати, потрібно виокремити: водоспад Ігуасу; льодовик Періто-Морено; винний шлях у провінціях Мендоса і Сан-Хуан; Національний парк Вогняна Земля; місто Пуерто-Мадрін, зокрема півострів Вальдес; Дорогу семи озер; долину Кебрада-де-Умауака; водно-болотні угіддя Ібери; карнавали в північно-східних провінціях, які проводять упродовж усього літнього сезону.

Чимало аргентинських міст приваблюють туристів, котрі приїжджають у справах чи відпочивати, розмаїттям традицій, спортивними заходами та казковими пейзажами, але особливої уваги вартий Буенос-Айрес. Це місто – на першому місці в мандрівників Південної Америки й на другому – регіону Латинської Америки та Карибського басейну. Воно щорічно приймає понад 3 мільйони гостей, а його способу життя й атмосфері просто неможливо опиратися.

На сьогодні з метою збереження здоров'я населення в такі непрості (з погляду санітарних заходів) часи кордони Аргентинської Республіки тимчасово закрито для іноземних туристів.

Проте з огляду на майбутнє й угоду про скасування туристичних віз, яку було підписано між Аргентиною і Україною, посольство представило стенд на щорічній виставці UITT «Україна – подорожі та туризм», яка проходила з 11 по 14 травня 2021 року. До того ж Посольство Аргентинської Республіки в Україні було єдиним дипломатичним представництвом Латинської Америки, яке презентувало стенд на ярмарку, й, крім основних туристичних напрямків країни, репрезентувало відвідувачам деякі аспекти аргентинської культури та звичаїв – дегустацію вин сорту мальбек і виступи місцевих танцюристів танго.

У межах співпраці між Аргентиною та Україною півріччя також завершили дегустацією вищезазначеного аргентинського вина в поєднанні зі сирами місцевих виробників.

Аргентина вибудовує міцні відносини з різними організаціями. Зокрема, від початку 2020 року спільно з «Укрвинпром» й «Українським інститутом вина», у яких головує Володимир Кучеренко, задля партнерства було розроблено важливий план дій.

Команда Посольства Аргентинської Республіки в Україні

The team of the Embassy of the Argentine Republic in Ukraine

Також ми мали честь вітати кількох знаних українських і аргентинських сомельє, як-от експерта WSET у Лондоні Еміліано Стратіко, амбасадорку бренду виноробні «Argento» Агостіну Боніно; експерта WSET 3-го рівня, віцепрезидента Всеукраїнської асоціації барменів Андрія Петровського та представника імпортера «WINETIME» Олексія Бондара. Особлива подяка пані Катерині Ющенко, представниці WSET в Україні.

Попри складнощі, які виникали впродовж минулого року внаслідок пандемії COVID-19, Посольство Аргентинської Республіки в Україні докладало всіх зусиль, аби й надалі організовувати заходи, спрямовані на взаємовигідну співпрацю та досягнення дедалі більшої взаємодії обох країн у всіх сферах. Це вкотре доводить незмінне зацікавлення Аргентини в збереженні міцних історичних зв'язків з Україною в межах двосторонніх відносин.

*Elena Leticia MIKUSINSKI,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Argentine Republic to Ukraine*

ARGENTINE-UKRAINIAN PARTNERSHIP: A COCKTAIL OF OUTSTANDING PEOPLE AND FORMIDABLE OPPORTUNITIES

The year 2021 is a very special one for Argentine-Ukrainian relations. On 5 February, the centenary of a highly significant date was celebrated: the recognition of the Ukrainian People's Republic by the Argentine Republic in 1921.

With an eye to gaining greater insight into the history of this anniversary, Argentine Ambassador Elena L. Mikusinski met with Anatolii Khromov, Head of the State Archival Service of Ukraine, and visited the Central State Archives of the High Authorities and Administration of Ukraine. It is worth noting the great significance of the original documents from 1921, preserved among archives dating back to 1917.

On 5 February 1921, Hipólito Yrigoyen, President of the Argentine Republic, signed a decree recognising the Ukrainian People's Republic after meetings held by the Ambassador of the Argentine Republic in France, Dr Marcelo Torcuato de Alvear, and the President of the Ukrainian delegation to the Peace Conference in Paris, Mykhailo Tyshkevych. Thereby, Argentina became the first and only country in Latin America to recognise the newly created Ukrainian state (1917–1921).

Diplomatic relations between the Argentine Republic and Ukraine were formally established 71 years later, with the signing of a protocol to that effect in New York on 6 January by Jorge Vázquez and Anatolii Zlenko, permanent representatives of Argentina and Ukraine to the UN.

Subsequently, in March 1993, the Ukrainian diplomatic mission was inaugurated in Buenos Aires and, in May of that year, the Argentine diplomatic mission was inaugurated in Kyiv. Such important events were followed by the simultaneous signing of the agreement on the establishment of friendly relations, twinning the two capitals, Buenos Aires and Kyiv, in 2000.

Within the framework of the first centenary of friendship between our states, the Secretary of Foreign Affairs of the Argentine Republic, Ambassador Pablo Tettamanti, and the Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine, Yevhenii Yenin, sent their video greetings to the governments and peoples of Argentina and Ukraine.

On 29 June 2021, the Honorable Senate of the Argentine Republic decreed the formation of the new Parliamentary Friendship Group with Ukraine. This group

aims to maintain relations with the Verkhovna Rada of Ukraine and to promote the exchange of information and legislative documents, foster investment and economic cooperation, facilitate bilateral trade, and promote cultural, scientific, and technical exchanges.

Among the members of the Parliamentary Friendship Group with Ukraine there are senators Silvia del Rosario Giacoppo, María Eugenia Duré, Dalmacio Mera, Daniel A. Lovera, María I. Pilatti Vergara, Carlos M. Espínola,, Guillermo E. Snopek, Martín Doñate, Pablo Daniel Blanco, Néstor P. Braillard Pocard, Silvia B. Elias de Pérez, Mario R. Fiad, Juan C. Marino, Ernesto F. Martínez, Luis C. Petcoff Naidenoff, Oscar A. Castillo, Clara Vega, and Lucila Crexell.

The local counterpart, the Group of the Verkhovna Rada of Ukraine for Inter-parliamentary Relations with the Argentine Republic, was formed on 3 March 2020 and is currently composed of the following members: Roman Hryshchuk, Olha Sovhyria, Serhii Larin, Kseniia Semenova, Mykola Babenko, Oleksandr Danutsa, Serhii Ionushas, Anatoliy Kostiukh, Mykyta Poturaiev, Oleksandr Sukhov, Oleksandr Feldman, and Tetiana Tsyba.

Argentina is one of the very few Latin American countries (along with Brazil, Cuba, and Mexico) which have diplomatic missions in Kyiv, a fact reflecting the importance that Argentina has historically attached to its relations with Ukraine.

Hosting the seventh-largest community of Ukrainians worldwide, numbering as many as 300,000 people, Argentina is now home to a thriving and well-integrated Ukrainian community, steadfastly committed to its cultural and religious traditions.

Diaspora networks are a vibrant and increasingly valuable resource providing linkages, helping to create new partnerships or strengthen the already existing ones and, most importantly, connecting people, ideas, and understandings, despite the physical distance. This latter factor, particularly during the challenging global context that all societies have had to face due to the COVID-19 pandemic, has highlighted that an immense range of opportunities are ahead to continue strengthening ties between both countries, even when most meetings are held online.

Considering the historical interstate ties characterised by long-standing migratory flows, the Embassy of the Argentine Republic in Ukraine maintains contact with Ukrainian representatives of the public and private sectors as well as with diaspora representatives in Argentina by jointly conducting activities and video presentations.

On 9 June 2021, in cooperation with Borys Hrinchenko Kyiv University, the embassy carried out an online presentation dedicated to the Ukrainian translation of the book *Nashi Llude* by Jorge Balanda, a journalist, TV and radio host, Vice President of the Ukrainian Central Representation in Argentina and descendant of Ukrainian immigrants. The academic body and students of the university were involved in translating the book. Among the participants, there was

Hugo Passalacqua, the former Governor of the Province of Misiones in northeastern Argentina, which has historically received the largest numbers of Ukrainian immigrants, Jorge Danylyshyn, President of the Prosvita Ukrainian Cultural Association of Argentina, and Anibal Soutas, an Argentine parish priest.

Since January 2020, Ambassador Mikusinski has been personally researching histories of Argentines with Ukrainian roots and publishing a newsletter named *Discovering My Roots*, a digital periodical in Spanish and Ukrainian that promotes knowledge about outstanding personalities of the Argentine science, business, and culture of Ukrainian descent, whose family origins go back to localities that are currently part of Ukraine. This newsletter constitutes an interreligious, comprehensive, and inclusive initiative, open to the incorporation of new personalities of Ukrainian origin in Argentina. A special section on the embassy's web page has been created, which contains ten

editions of the already published newsletter in both languages.

Among the latest interviewed personalities there are actress Cecilia Roth and her father, writer and journalist Abrasha Rotenberg; demographic researcher Oleh Wolowyna; artist Liliana Porter; *yerbateros* (producers of mate – a traditional South American caffeine-rich infused drink) Miguel José Gerula and Ramón Hreňuk; physician, specialist in medical genetics Susana Turyk; and Dr Pedro Lylyk, a neurosurgeon, President of the Ukrainian Central Representation in the Argentine Republic, Honorary Consul of Ukraine in the city of La Plata, the founder and Director-General of ENERI (Endovascular Neurosurgery and Interventional Radiology Team) and La Sagrada Familia Medical Clinic.

The embassy is doing a prodigious task of cultural promotion by offering a wide range of cultural and educational activities mainly organised within the framework of the Action Plan submitted to the Directorate for Cultural Affairs of the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship of the Argentine Republic. These activities are intended to spread the diversity of Argentine cultural expressions around the world, presenting the main elements that constitute the divergence and particularity of Argentine society.

5 лютого 1921 року Аргентинська Республіка першою з країн Південної Америки визнала незалежність УНР. До 100-річчя цієї важливої події цифрові копії документів, що висвітлюють встановлення двосторонніх відносин між державами, було передано Її Високоповажності Елені Лeticії Мікусінській

On 5 February 2021, the Argentine Republic became the first Latin American country to recognise the independence of the UPR. On the occasion of the 100th anniversary of this landmark event, electronic copies of documents highlighting the establishment of bilateral relations were handed over to Her Excellency Elena Leticia Mikusinski

28 червня 2021 року в Національній музичній академії України імені П.І. Чайковського провели аргентинсько-словенський музичний вечір

On 28 June 2021, Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine hosted an Argentine-Slovenian musical evening

Another priority for the embassy is a library boasting a vast collection of political, educational, economic, and cultural material, which enriches the process of familiarising Ukrainians with Argentine history and culture by providing high-quality information resources. The library is made up of a collection divided into magazines, newspapers, audiovisual and video materials (films, documentaries, among others), and collections of the most relevant Argentine publishing houses. The book collection includes the most important works of prominent Argentine authors, namely Leopoldo Lugones, Jorge Luis Borges, Julio Cortázar, Adolfo Bioy Casares, Roberto Arlt, Ernesto Sábato, etc. Many of these books have been translated into

Ukrainian within the framework of Programa SUR – Translation Support Programme, which was implemented in 2009 to promote and strengthen the publishing of classic and contemporary Argentine authors in foreign languages.

It is a fact generally acknowledged that tango is a national symbol of Argentina and one of the most representative forms of cultural expression, which was declared by UNESCO as Intangible Cultural Heritage of Humanity in 2009. Its lyrics and music, transformed into dance and poetry, interpret and express diversity and cultural dialogue.

In this respect, the embassy organised several activities in commemoration of the centenary since the birth of the legendary Argentine musician and composer Astor Piazzolla, which took place on 11 March 2021. Considered one of the greatest Argentine musicians of the 20th century and the creator of the ‘new tango’, Piazzolla iconised tango around the world by virtue of his extraordinary and innovative talent.

The first commemorative activity was held at the National Philharmonic of Ukraine, where several of the artist’s most popular writings were performed in the arrangement of accordionist, composer, and conductor Viacheslav Samofalov. Other local artists involved were pianist Maria Vikhliaieva, violinist Kyrylo Bondar, and contrabass player Nazarii Stets. Actor and reciter Oleksandr Rudko also participated in this musical performance. In addition, the embassy invited different tango schools of Kyiv to take part in a contest on the occasion of the centenary since the birth of Astor Piazzolla.

The second commemorative activity was held at Petro Tchaikovskyi National Music Academy of Ukraine, whose professors and students paid a heartfelt tribute to Astor Piazzolla. The renowned Argentine musician Juan Carlos Carrasco also participated from Paris in the format of a videoconference. The event also featured an especially created audiovisual material of the masterpiece 'Spring' from *The Four Seasons of Buenos Aires*, interpreted by the famous clarinetist of Theatre Colón in Buenos Aires Mariano Rey with the talented Ukrainian violinist Illia Bondarenko and pianist Oleksii Boholiubov.

On 30 May, two additional concerts took place in tribute to Astor Piazzolla at the Great Hall of Petro Tchaikovskyi National Music Academy of Ukraine, in cooperation with the UKR Artists National Concert Agency. Piazzolla's most memorable works, such as *The Four Seasons of Buenos Aires*, *Aconcagua*, and *Libertango* were performed by the Kyiv Soloists National Chamber Ensemble, violinist Marko Komonko, and bandoneonist Ihor Saienko under the direction of maestro Ihor Puchkov.

For most of its history and as many other Latin American countries, Canada or the United States of America, Argentina has been characterised as a country of immigration. Naturally, as with Ukraine, a strong bond is maintained with those countries that were once sending immigrants, with whom active joint activities are held to trace those historical blends.

On 28 June 2021, a musical evening jointly organised with the Embassy of the Republic of Slovenia in Ukraine took place at Petro Tchaikovskyi National Music Academy of Ukraine. The concert featured the Argentine-Slovenian baritone Lucas Somoza Osterc as its main artist, who delighted the audience with several interpretations of Slovenian and Argentine composers, including Piazzolla.

Argentine cinema also raises notable interest in Ukrainian society. In this regard, in late December 2020, the embassy held an online masterclass conducted by Marco Berger (film director) and Gastón Re (actor and producer), jointly organised with Kyiv National I. K. Karpenko-Karyi Theatre, Cinema and Television University, on the topic 'Tools for the realisation of a film project from the first idea to its production. Three points of view: the producer, the director, the actor'.

Both Argentine artists have participated in the Molodist Kyiv International Film Festival: Two films directed by Marco Berger won the best film award in the Sunny Bunny category that covered the LGBTQI topic (*Taekwondo* in 2016, *A Blond* in 2019); Gastón Re, who played the leading role in the film *A Blond*, attended the festival to present the film.

Furthermore, the 50th Molodist Kyiv International Film Festival, which was taking place from 29 May to 6 June 2021, stood out for its Argentine flavour. For the first time within the framework of the festival, Argentine cinematography became the cynosure of attention. Under the sponsorship of the embassy, a programme with six screenings of Argentine films was presented in different

sections of the festival. It included *Guauguaychú*, *The Carnival* and *Young Hunter* by Marco Berger; *The Rabbits' House* by Valeria Selinger; *Carnival* by Juan Pablo Felix; *The Dog Who Wouldn't Quiet* by Ana Katz; and cult film *Tangos, the Exile of Gardel* by Fernando Solanas. Three of the abovementioned Argentine film directors Berger, Selinger, and Félix – visited Kyiv for the first time to present their films during the festival.

It should be noted that the film *Tango, the Exile of Gardel* (1985), was included in the programme to commemorate the centenary since the birth of Astor Piazzolla and in recognition of the cultural legacy of its director, Fernando Solanas, who was, until his recent death due to COVID-19, Permanent Representative of the Argentine Republic to UNESCO in Paris. Moreover, the film was the first great cinematographic work dedicated to one of the darkest pages in Argentine history. It portrays the story of Argentine exiles residing in Paris who had to flee their homeland during the rule of the military junta that lasted from 1976 to 1983, escaping from the terror unleashed by the ones who seized power to torture or kill political opponents. The film *The Rabbits' House* directed by Valeria Selinger, on the other hand, also approaches the same topic, but recounts the experiences of the revolutionary movements that stayed in Argentina during that period.

In this regard, it bears mentioning that ESMA (Navy School of Mechanics), currently named 'Space for Memory and for the Promotion and Defense of Human Rights', played a central role in the organisation of state terrorism between 1976 and 1983 and constitutes an emblem of the illegal repression based on the forced disappearance of persons that has been recognized and classed by the United Nations as a crime against humanity.

It should be noted that the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship of the Argentine Republic is actively carrying out international action in 2021 to give visibility to the nomination of the ESMA Museum to UNESCO's World Heritage List.

When it comes to Argentina's public policies on issues affecting women, gender, and sexual minorities, it is worth mentioning that Argentina was the trail-blazer in this field. In late 2019, the Ministry of Women, Genders and Diversity was established as part of President Alberto Fernández's cabinet.

Argentina was the first country in Latin America and the Caribbean to set a gender quota for the Congress in 1991. Since 2017, a parity law for the Congress has been in force: More than 42 percent of parliamentary seats are held by women. Besides, Argentina was the first country in Latin America to authorise same-sex marriage in 2010. In 2012, the National Congress approved a law on gender identity that allows for individual self-determination of sex. On 24 June 2021, Argentina's Senate approved sweeping legislation mandating that one percent of all public sector jobs should be reserved for transgender individuals, whilst also establishing economic incentives for businesses in the private sector that employ transgender workers.

Thus, conducting these gender policies, in October and November 2020, the embassy in cooperation with Ukrinform (National News Agency of Ukraine), the Marianne Argentina Association, and the Argentine cultural magazine *Be Cult* organised a unique exhibition of photographs titled 'Argentina through the eyes of women artists', dedicated to the diversity and beauty of Argentina and its inhabitants as seen and reflected by women.

On this occasion, the Ukrainian public was invited to familiarise themselves with the magnificent work of Argentine artists Gisela Ajzensztat, Stephanie Ferrón, Celine Frers, Eve Grynberg, Nora Iniesta, Zulema Maza, Patricia Parodi, and Graziella Riou. The role of women in this exhibition took on an unusual strength and sensitivity thanks to photography as a communication tool that captures a sublime moment in space and time. Different techniques, creative styles, experiences, and emotions in taking photos were presented together with the diversity of landscapes, faces, and costumes of Argentina.

At the invitation of Ambassador of the Argentine Republic to Ukraine Elena L. Teresa Mikusinski, First Lady of Ukraine Olena Zelenska visited the exhibition. Likewise, the exhibition was inaugurated in the city of Lviv, where Kateryna Kit-Sadova, an art critic and wife of the Mayor of Lviv, Andrii Sadovyi, was present. From late December 2020 until late February 2021, city residents could enjoy Argentina through the aesthetic and subtle gaze of talented women.

In economic terms, due to historical conditions and abundant natural resources, the Argentine economy is mainly oriented towards the production and export of commodities, fuel, energy, and agricultural products.

Top Argentine export items include foodstuffs (corn, wheat, soybeans, legumes, ground nuts, soybean meal, wine, fruit juice, bran, bovine meat, crustaceans, poultry meat, fish fillets, soybean and other oils), tobacco, mineral products and precious metals (crude and refined petroleum, aluminium, iron pipes, gold); animal hides (tanned equine and bovine hides), stone, glass, plastic, paper (made from cellulose fibre), wood products, etc.

For the record, Argentina ranks first worldwide in exports of soybean meal, soybean oil, peanut oil, processed peanuts, and lemon juice. It is also the world's top exporter of organic fresh fruit to the EU (mainly pears and apples). It is worth highlighting that Argentina is the biggest exporter of yerba mate in the world; several producers of Ukrainian origin, who are mainly settled in the largest yerba mate producing area (Misiones province), have played an extremely significant role in the development of this field. Other facts that deserve to be underlined are that Argentina ranks second globally in exports of must and fresh lemons, third in exports of corn, sunflower meal, and sunflower oil, fourth in exports of olive oil, and fifth in exports of wheat.

Nonetheless, the productive and export matrix of Argentina is not limited to those headings. The achievements made in other sectors with high added value

and manufactured goods of industrial origin (MIO), such as transportation (trucks, cars, vehicle parts), chemical products (industrial fatty acids, pesticides, medicaments), and machines (engines, pumps), also constitute an important share of the Argentine economy.

All in all, Argentina is rapidly recovering its productive capabilities and even exceeding the levels prior to the COVID-19 pandemic.

Argentine exports for the period from January to May 2021 registered a year-on-year increase of \$28,314 million (24.4 percent), as compared to the similar period in 2020. This is the highest value achieved in the last 8 years. In the first five months of 2021, exports have already exceeded the levels of 2019 by 10 percent. This surplus for the first five months of 2021 (\$5,624 million) mainly corresponds to exports destined to the three main partners – Brazil, China, and the United States – absorbing 27.7 percent of the total. This result has also been achieved due to exports to other important partners, such as the EU, Chile, India, Vietnam, Indonesia, Egypt, among others.

Argentina is known as the sixth largest exporter of beef worldwide, with around 56 million head of cattle in the country. In September 2020, the Ukrainian market was reopened for Argentine meat. Since then, the embassy has carried out a series of Argentine meat tastings for Ukrainian importers and representatives of the HoReCa sector.

The first such tasting of Argentine meat and wine was held on 5 November 2020, at the facilities of the renamed Goodwine chain. The event was attended by special guests, such as local authorities, chefs of different restaurants, and managers of supermarket chains.

Soon after, on 12 November 2020, a second meat and wine tasting took place at the Chalet Equides restaurant, where, besides importers and representatives of the HoReCa sector, distinguished guests were present: Hennadii Chyzhykov, President of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry, Anna Krysiuk, President of the Women Business Club, Pavlo Kryvonos, GDIP Director-General, representatives of the Stolychnyi market, etc. Then, a few other tasting activities were organised at the Gastro Market, Beef Meat & Wine, and Gastro Hub restaurants in November and December 2020. Chefs from different prestigious restaurants in Kyiv, representatives of supermarket chains, sommeliers, meat and wine importers, business people, and representatives of the HoReCa sector were invited to all of the aforesaid activities.

The city of Lviv also hosted a meat tasting on 29 December 2020 at the prestigious Kavalier restaurant, attended by Dmytro Aftanas, President of the Lviv Chamber of Commerce and Industry, local authorities, restaurant chefs, representatives of the HoReCa sector, and local meat and wine importers.

As has been mentioned above, all the meat-tasting activities that took place involved wine tasting as well, inasmuch as Argentina is also recognised for the

quality of its wines based on its flagship strain, Malbec. Argentina is the world's fifth biggest wine producer and tenth biggest wine exporter.

Every year 17 April is celebrated as World Malbec Day. Due to the global situation in the context of the COVID-19 pandemic, there were certain restrictions for such celebrations. However, the embassy managed to organise a tasting of Malbec wines at the official residence on 27 May 2021. This activity was carried out in cooperation with the Cheese Kingdom chain, which was reflected in a cheese pairing tasting. The tasting featured online participation of top Argentine sommeliers, including Valeria Gamper (Best Sommelier of Argentina 2019), Juan Pablo Murgia (Best Argentine Winemaker sub-40 in 2021), and Emiliano Stratico (Professor at Wine & Spirit Education Trust (WSET) in Bordeaux), who advised pairing wines and cheeses. Among special guests, there were Volodymyr Kucherenko, President of the Ukrvynprom corporation, Denis Priimagi, the owner of the Cheese Kingdom chain, sommeliers and chefs from different Kyiv restaurants, representatives of the industry and local press.

Moreover, the embassy participated with a Malbec tasting stand in the Kyiv Food Travel Awards 2021 Festival, an occasion in which Ambassador Elena L. Mikusinski participated in the awards ceremony, delivering prizes to the three best restaurants in the city.

Scientific, academic, and research fields provide an outstanding basis for future joint projects. In this matter, the embassy carries out various activities with the most important Ukrainian universities.

On 23 February 2021, a visit to the National Technical University of Ukraine Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute took place. Ambassador Mikusinski met with the Vice-rector on International Relations, Prof. Serhii Sydorenko, to discuss future cooperation in the field of scientific technologies.

After the signing of an agreement on agricultural cooperation between the two countries, the Argentine Agricultural Technology Week was held from 19 to 23 April 2021 with the involvement of the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship of the Argentine Republic, the National Institute of Agricultural Technology of Argentina (INTA), the Agrarian Business Club of Ukraine (UCAB), the AgroKebety project, and the National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine. The activity was organised by the INTA, the UCAB, the Undersecretary for Promotion of Trade and Investments at the Ministry of Foreign Affairs, International Trade and Worship of the Argentine Republic, the Ministry of Agriculture, Livestock and Fisheries of the Argentine Republic, and the Embassy of the Argentine Republic in Ukraine, under the auspices of the Minister of Agrarian Policy and Food of Ukraine. It consisted of lessons on new technologies in the agricultural sector delivered by four INTA speakers to representatives of the UCAB and students of different agrarian universities of Ukraine. This remarkable activity depicted Argentina's leadership

15 липня 2021 року посольство спільно з мережею «Сирне королівство» організувало дегустування вин із винограду сорту «мальбек»

On 15 July 2021, the embassy held a tasting of Malbec wines together with the Cheese Kingdom chain

in the field since the country has stood out for decades now in the agricultural sector due to its constant improvements and achievements in the no-till direct seeding technologies.

Although Argentina and Ukraine may appear to be competitors at first glance, both economies have a high potential to complement each other. Owing to the fact that some goods are not found in one of the countries due to geographical or climate conditions or simply because growing and harvesting times vary because of different hemispheres, trade opportunities naturally arise.

That said, a complementarity perspective should be pursued with a view to creating a gear, which would generate new economic and commercial opportunities for all different agents involved. Furthermore, it should be conceived as part of a global strategy aimed at improving food security in the world. In this respect, Ukraine offers a strategic location to acquire Argentina's exportable products to later re-export them to the Middle East, the Caucasus, and Central Asia.

One more different but strictly related aspect is that in economies highly contingent on the agricultural sector like the ones of Argentina and Ukraine environmental protection and sustainable use of natural resources are key elements in development plans and public policies in general.

To this end, Argentina is actively working at the international level, striving to provide for the needs of future generations and prevent arbitrary restrictions on production and trade. Argentina fosters solutions that contribute to maintain-

ing a balance between the three pillars of sustainable development: economic, social and environmental, as set forth in the 2030 Agenda for Sustainable Development. The country also plays an active role in multilateral environmental forums. Of note is the Paris Agreement, in the context of the United Nations Framework Convention on Climate Change.

At the initiative of the Business Women Club, Ambassador Elena L. Mikusinski, accompanied by the Ambassadors of Germany, Egypt, Slovakia, and Vietnam to Ukraine, participated in the global Greening of the Planet campaign organised by the Greening of Ukraine Charitable Foundation and sponsored by the Ministry of Foreign Affairs and the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine, where they planted trees on Diplomatic Avenue in Kyiv's Holo-siivskyi Park.

On 30 June 2021, within the framework of the Greening of the Planet campaign, a meeting of the members and mentors of the Business Woman Club took place at the official residence. The event brought together Volodymyr Kucherenko, Director-General of the Ukrvynprom corporation, Natacha Díaz Aguilera, Ambassador of the Republic of Cuba to Ukraine, Anica Djamić, Ambassador of the Republic of Croatia to Ukraine, Dragica Panorac, Ambassador of Montenegro to Ukraine, Anna Krysiuk, President of the Business Woman Club, Yuliia Bychai, Director of the Business Woman Club, Liliana Dmytrieva, the founder of Brusviana LLC, Iryna Asman, CEO of Kartel PJSC, Iryna Yevtushenko, a homoeopath, Ihor Kozlovskyi, the mentor of the club, philosopher, and theologian, Vitalii Romanchukevych, Vice President of the Association of Banks of Ukraine, and First Deputy Chairman of the Board of Industrialbank, Vadym Parasochka, a group coordinator at the Business and Investment Club, and Dmytro Kulibabin, a co-organiser of the Greening of the Planet project in Sumy region. Besides discussing Argentina's tourism and trade potential, the participants planted paradisiacal apples and grapes donated by Mr Kucherenko in the garden of the official residence.

Tourism was one of the sectors hit hardest by the global COVID-19 pandemic. In pre-pandemic times, Argentina ranked 38th worldwide in terms of tourist arrivals, totalling approximately 8 million foreign visitors per year.

Gifted with a vast territory and a variety of climates and microclimates ranging from tundra and polar deserts in the south to tropical climate in the north through fertile grasslands contrasting with the highest mountains outside Asia, arid areas, and temperate Atlantic beaches along its coastlines, Argentina is one formidable cocktail of wanderlust.

But travelling experience is not limited to beautiful landscapes: Tourists visiting Argentina will be able to see firsthand the diversity of its people and their friendliness, customs, folklore, cuisine, and many other aspects of the country's endless culture.

Among the main Argentine tourist destinations and attractions worth mentioning there are the Iguazú Falls, the Perito Moreno Glacier, the Wine Route (Mendoza and San Juan provinces), the Tierra del Fuego National Park, Puerto Madryn and the Valdés Peninsula, the Seven Lakes Route, Quebrada de Humahuaca, the Ibera Wetlands, and carnivals in northeastern provinces during the summer season.

Many Argentine cities throughout the country attract business and leisure travellers with their variety of traditions, sports activities, and fabulous sceneries, but Buenos Aires merits particular mention. Ranked first among tourist destinations in South America and second in the Latin American and Caribbean region, the city receives more than 3 million tourists annually, and its lifestyle and vibe are simply irresistible.

At present, in order to protect public health at such challenging times in terms of sanitary measures, the borders of the Argentine Republic are temporarily closed to foreign tourism.

However, mindful of the future and the visa waiver agreement for tourist purposes signed between Argentina and Ukraine, the embassy presented a stand at the rescheduled UITT Annual Tourism Fair, which took place from 11 to 14 May 2021. The Embassy of the Argentine Republic in Ukraine was the only Latin American embassy that had a stand in the fair. In addition to the country's top tourist destinations, some aspects of Argentine culture and customs were presented as well, such as a Malbec wine tasting and performances of local tango dancers for visitors.

As part of the cooperation activities between Argentina and Ukraine, the first half of 2021 was concluded with an important tasting of Argentine Malbec wine paired with local cheeses.

Argentina is building solid relations with various entities. In particular, an important partnership action plan was devised in early 2020 together with Ukrvynprom and the Ukrainian Wine Institute chaired by Volodymyr Kucherenko.

We were also honoured to welcome a few renowned Ukrainian and Argentine sommeliers, such as Emiliano Strático, an expert of the WSET in London, Agostina Bonino, Brand Ambassador of the Argento winery, Andrii Petrovskyi, a WSET Level 3 expert and Vice President of the All-Ukrainian Bartenders Association, and Oleksii Bondar, a representative of the Wine Time gastronomic chain importing Argentine wine. Special thanks to Mrs Kateryna Yushchenko, WSET representative in Ukraine.

Regardless of the challenges and difficulties posed by the COVID-19 pandemic during the last year, the Embassy of the Argentine Republic in Ukraine has channelled all its efforts towards continuing the development of activities focused on mutual cooperation and the achievement of greater and deeper points of convergence between the two countries in all spheres as another faithful sign of Argentina's interest in maintaining solid historical ties with Ukraine on a bilateral basis.

Алекс ЛЕНАРТС,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Королівства Бельгія в Україні

ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ Й ПРОДОВЖЕННЯ БАГАТОРІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА БЕЛЬГІЇ ТА УКРАЇНИ

– Пане Посол, могли б Ви окреслити основні досягнення співпраці між Україною і Бельгією за останні роки? Які питання порядку денного відносин між нашими країнами нині є головними?

– Торговельно-економічна та інвестиційна співпраця між Бельгією і Україною триває. Економіки обох країн, як і всього світу, орієнтовані на пом'якшення впливу коронавірусної пандемії. Попри це продовжено роботу зі зміцнення двосторонньої взаємодії у сферах енергоефективності та відновлюваних джерел енергії, промисловості, машинобудування й науки. Парламентарії регулярно зустрічаються з представниками громадянського суспільства, що сприяє обміну досвідом під час формування й реалізування державної політики у сфері верховенства права, боротьби з корупцією, відновлюваної енергетики та енергоефективності. Працюємо над розвитком, спрощенням і вдосконаленням фіскальної сфери, зокрема в питанні податків на прибуток та капітал в обох країнах, а також розширенням співпраці між Україною і Королівством Бельгія в торговельно-економічній царині.

– *Завдяки ринковій прозорості та лібералізації енергетична сфера Бельгії – одна з передових моделей для світу. Майже 20% забезпечення енергетичного балансу Бельгії припадає на атомну, вітрову й сонячну енергію. Відомо, що 11 лютого на засіданні Ради асоціації в Брюсселі Україна висловила готовність доєднатися до Європейського зеленого курсу й прагне одночасно з ним досягнути кліматичної нейтральності до 2050 року. Які поради варто взяти до уваги Україні, аби повторити успіх Бельгії та наблизитися до стандартів ЄС у зазначеній сфері?*

– Клімат змінюється дуже стрімко, попри те що нашу увагу спрямовано на боротьбу із цим новим викликом. Кліматичні зміни так само вимагають швидкого й дієвого реагування, як і відновлення економіки. Ми опинилися в ситуації, коли спільні зусилля можуть мати більший, транскордонний ефект. Звичайно, зіткнення з новими обставинами вимагає більшої рішучості, і я радий, що Україна висловила твердий намір дотримуватися мети Європейського зеленого курсу.

Маю зауважити, що цілі цього курсу є амбітними й для Бельгії. Уряд країни співпрацюватиме з регіонами задля оновлення застарілого бельгійського житлового фонду, а також уже ввів обмеження на виробництво транспортних засобів, що не відповідає нульовому рівню викидів. Такі виклики виникають перед багатьма країнами, зокрема й перед Україною. На практиці спостерігаємо, що українці більше підтримують екологічну та стабільну економіку. Українські міста й села потребують раціональнішої мобільності, виробництва відновлюваної енергії та екологічного перетворення промисловості. Бельгія накопичила деякий досвід у цій сфері, наприклад, у галузі морської вітроенергетики, оптимізації залізничної та водної інфраструктури, і відкрита для обміну своїми знаннями. Я підтримую готовність України приєднатися до Європейського зеленого курсу. Проблеми змін навколишнього середовища та клімату вагомі, тож треба шукати спільний підхід до їх розв'язання й адаптації.

– Свідченням активної економічної співпраці між Україною і Бельгією є успішна діяльність бельгійських підприємств в Україні, як-от «Anheuser-Busch InBev», «Schroeder», «Melexis», «Deceuninck», «Massive». Підтвердженням перспективності роботи на українському ринку фінансових послуг стала угода про придбання бельгійським банком «Fortis» страхової компанії «Еталон». Чи є нові українсько-бельгійські економічні й інвестиційні проекти, які розвиватимуть у найближчому майбутньому?

– Бельгія є важливим торговельним та інвестиційним партнером України. Найвідоміші з тих, які ви щойно назвали, є найбільшими бельгійськими інвесторами в незалежну Україну. Бельгійські компанії активно працюють у вашій державі вже давно – понад 30 років, тож вони були одними з перших. Від початку співпраці економічний обмін між нашими країнами зріс. Скажімо, 2020 року Бельгія посіла 11-те місце серед європейських країн за показником двосторонньої торгівлі товарами з Україною – майже 2% від загального товарообігу з країнами Європи. Я також із гордістю вітатиму цього річний новий інвестиційний проект із Західної України.

– Пане Посол, збалансований розвиток економіки Вашої держави констатує наявність досконалої економічної стратегії. З огляду на це, які реформи, на Вашу думку, слід запровадити в Україні, аби шлях стрімкого економічного зростання європейської держави не став для нас примарною надією?

– Бельгія підтримує напрям європейської інтеграції, який обрала Україна, та порядок денний демократичних реформ відповідно до принципів верховенства права, вільного ринку й багатосторонньої співпраці у сферах миру та безпеки. Швидке економічне зростання можливе лише завдяки досягненню синергетичного ефекту від добре впроваджених реформ. Угода про асоціацію надає переваги, однак вона не має стати єдиною метою. Я багато подорожую країною і бачу, що влада на всіх рівнях розуміє, як важливо рухатися вперед, зберігаючи невідворотність реформ, а надто в контексті верховенства права, енергетики, довкілля та зміни клімату. Ясна річ, що також є запит на прогрес від українських громадян.

– Бельгія давно співпрацює з Україною у військовому секторі в межах Північноатлантичного альянсу на двосторонньому рівні. Чи можете Ви розповісти про те, у якому ще форматі Бельгія допомагає Україні в контексті російської агресії та війни на Сході?

– Вам, мабуть, відомо, що віцепрем'єр-міністерка і Міністерка закордонних та європейських справ, зовнішньої торгівлі й федеральних культурних інституцій Королівства Бельгія Софі Вільмес навесні відвідала Україну й очолила делегацію країн Бенілюксу, в якій 2021 року головує Бельгія. Міністри трьох держав, зокрема, відвідали 6 травня контрольний пункт пропуску в місті Щастя, де їх ознайомили з безпековою ситуацією та особливостями функціонування однієї з локацій перетину на контактній лінії. Безумовно, Бельгія висловлює цілковиту підтримку й солідарність з Україною, насамперед коли йдеться про її територіальну цілісність.

– 6 жовтня 2020 року на Вашій зустрічі з т.в.о. Міністра освіти і науки України Сергієм Шкарлетом йшлося про актуальні питання унормування взаємодії між Україною та Бельгією у сферах науки й технологій. Наприклад, із початку 2017 року створено 32 колаборації між науковими установами обох країн та підготовлено 945 спільних наукових публікацій. Розкажіть, будь ласка, докладніше про досягнуті домовленості й перспективи співпраці в цьому напрямі.

– Науково-дослідні відносини між Україною і Бельгією перебувають на високому рівні. Справді, під час зустрічі з тимчасовим виконувачем обов'язків міністра було обговорено поглиблення двосторонньої співпраці між Україною та Бельгією в науковій сфері й галузі технологій. Десятки українських студентів і наукових співробітників уже мають змогу продовжити навчання в Бельгії. За програмою обміну «Erasmus» студенти з України обирають бельгійські університети через ґрунтовні академічні програми й широкі можливості для позакласної роботи. Посольство підтримує волонтерську спільноту та молодіжні організації, які взаємодіють між собою в обох країнах.

– Одним із найпотужніших джерел культурного взаєморозуміння між державами, без сумніву, є інтеграція в концепти наративів і заходів спільних історичних сторінок, тем, подій, зв'язків, інтересів для підкреслення поваги та важливості культурної комунікації. Чи можна відстежити цю ідею в контексті України та Бельгії?

– Україна й Бельгія беруть участь у великих книжкових ярмарках та музичних фестивалях. Наші країни представляють надзвичайно обдаровані люди. Зазначу, що українсько-бельгійська культурна співпраця завжди має особистісний вимір. Кожен великий успіх у живописі, літературі, музиці, кінематографії чи інших мистецьких напрямках базується на власній історії та ініціативах. Мені було приємно спостерігати, як на початку червня 2021 року Одеська філармонія тепло зустріла відомого бельгійського скрипаля й диригента Майкла Гутмана, котрий прибув до України з концертом на VII Міжнародний фестиваль «Odesa Classics». Він був учнем великого Ісаака Стерна, котрий заклав основи одеської школи скрипки, тож Майкл Гутман вважає себе продовжувачем одеських виконавських традицій.

– Уже кілька років у країнах, куди лине чималий потік мігрантів, можна спостерігати посилення антиєвропейських й антиінтеграційних настроїв. Нині явище міграційної кризи в Європі та її наслідки для держав ЄС є дискусійними. На Ваш погляд, як Бельгії вдається регулювати проблему міграції?

– Я б не оцінював міграцію як проблему. Життя кожної людини безцінне. Європейський континент, і Бельгія зокрема, зробили багато висновків унаслідок міграційної хвилі останніх років. Бельгія пройшла довгий шлях – від створення інфраструктури й освітніх програм для біженців до інтегрування іммігрантів у ринок праці в наш час.

Королівство Бельгія є стабільним і надійним «донором» у наданні допомоги задля розвитку. Зовнішня політика країни щодо міграції спрямована на її інтегрування в міжнародну співпрацю з метою розвитку та боротьбу з торгівлею людьми. Також налагоджено плідну взаємодію з ООН, МОМ, інституціями ЄС, бельгійським Міністерством соціальної інтеграції, «Fedasil» (Федеральною агенцією з питань надання притулку біженцям), Бельгійським бюро імміграції, Бельгійським агентством співробітництва з метою розвитку.

Alex LENAERTS,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Kingdom of Belgium to Ukraine*

DEEPENING COOPERATION AND FURTHER LONG-LASTING PARTNERSHIP OF BELGIUM AND UKRAINE

– Mr Ambassador, could you please outline the major achievements in cooperation between our countries over the past few years. What are the main issues on the current bilateral agenda?

– Trade, economic, and investment cooperation between Belgium and Ukraine continues. The economies of both countries, just as those in the whole world, are now mitigating the negative impact of the coronavirus crisis. Despite this, the work of strengthening bilateral cooperation in the fields of energy efficiency, renewables, industry, engineering, and science continues. There are regular meetings between parliamentarians and civil society that establish an exchange of experience in the formation and implementation of state policy in the rule of law, fight against corruption, renewables, and energy efficiency. There is continuous work on the development, simplification, and improvement in the fiscal sphere with respect to income and capital taxes in both countries as well as expanding cooperation between Ukraine and the Kingdom of Belgium in the field of trade and economic cooperation.

– The energy sector of Belgium is one of the world's epitomes of market transparency and liberalisation. About 20 percent of Belgium's energy balance consists of nuclear, wind, and solar energy. It is known that on 11 February, during the meeting of the Association Council in Brussels, Ukraine expressed its readiness to join the EU Green Deal and an ambition to achieve climate neutrality by 2050 concurrently with the European Union. What advice should Ukraine take into consideration to repeat Belgium's success and approach the EU standards in the area mentioned?

– Although our attention has shifted towards combatting the new challenge, climate change is galloping. Climate change requires action, as does economic recovery these days. We are in a situation when joint effort can have bigger and cross-boundary effect. Of course, dealing with the new circumstances requires more commitment, and I am glad that Ukraine has voiced strong commitment to the ambitious targets of the European Green Deal.

I must also admit the EU Green Deal's targets are also ambitious for Belgium. The Belgian government will cooperate with regions to renovate Belgium's aging housing stock. It has also imposed restrictions on the production

of vehicles that do not meet zero emission standards. These challenges are also besetting many countries, including Ukraine. In practice, we can see that there is strong support from citizens for a more environmentally friendly and sustainable economy in Ukraine. Cities and villages of Ukraine need smarter mobility, renewable energy production, and green transformation of industry. Belgium has accumulated some expertise in this sphere, for example, in off-shore wind energy and optimisation of railway and water infrastructure and is ready to share its knowledge. I support Ukraine's readiness to join the EU Green Deal targets. We are facing serious environmental and climate changes, so we need to find a joint approach to tackle it.

– *Evidence of active economic cooperation between Ukraine and Belgium consists in the successful operation of Belgian companies in Ukraine, such as Sun-InBev, Vatra-Schroeder, Melexis, Deceuninck, and Massive, to list a few. The agreement on the acquisition of the Etalon insurance company by the Belgian Fortis Bank also proves that the Ukrainian financial services market remains promising. Are there any new Ukrainian-Belgian economic and investment projects to be developed in the near future and are there any obstacles to interaction in this sector?*

– Belgium is an important trade and investment partner of Ukraine. Belgian companies have been active in Ukraine for a long time now that exceeds last 30 years. But the most prominent ones you just named are also the biggest Belgian investors into the independent Ukraine. Reconnecting with this past, Belgian businesses were among the first to invest in Ukraine after its became independent. Economic exchanges between our countries have grown ever since. In 2020, Belgium ranked 11th in terms of bilateral trade in goods between Ukraine and European countries, which is about 2 percent of the total trade turnover with European countries. I am also proud to welcome this year a new investment project from Western Ukraine.

– *Mr Ambassador, the balanced development of your country's economy testifies to the existence of a perfect economic strategy. Accordingly, what reforms should Ukraine implement so that the path of rapid economic growth of the European state does not remain a vague hope for us?*

– Belgium supports the European integration direction that Ukraine has chosen and the democratic reform agenda in conformity with the principles of the rule of law, free market, and multilateral cooperation in the areas of peace and security. Rapid economic growth is possible only from a synergy effect of well-implemented reforms. The Association Agreement is bringing its benefits; however, this cannot remain the only objective. I travel through the country a lot and see that the authorities of all levels understand how crucial it is to advance, to keep reforms irreversible, particularly regarding the rule of law, energy, environment, and climate change. Needless to say, there is a strong demand for advancements in these spheres from Ukrainian citizens.

– *Belgium has long been cooperating with Ukraine in the military sector, through NATO and bilaterally. Could you please elaborate on the other formats of Belgian assistance to Ukraine in the context of Russian aggression and the war in the east of Ukraine.*

– As you may know, Sophie Wilmès, Deputy Prime Minister and Minister for Foreign Affairs, visited Ukraine on 7 May as the leader of a delegation from the Benelux countries, where Belgium holds the presidency in 2021. The ministers were in Shchastia checkpoint to see for themselves how one of the crossing points on the contact line works. Undoubtedly, Belgium expresses its full support and solidarity with Ukraine, especially when it comes to its territorial integrity.

– *During your meeting with Serhii Shkarlet, Acting Minister of Education and Science, on 6 October 2020, the topical issues of the normalisation of bilateral cooperation between Ukraine and Belgium in the field of science and technology were discussed. In particular, since the beginning of 2017, 32 collaborations have been established between scientific institutions of the two countries and 945 joint scientific publications have been prepared. Could you please tell us more about the agreements and prospects for cooperation in this area.*

– Science and research relations between Ukraine and Belgium are already on a high level. During the meeting with the Acting Minister, the deepening of bilateral collaboration in science and technologies between Ukraine and Belgium was discussed. Dozens of Ukrainian students and research fellows already have an opportunity to continue their studies in Belgium. Ukrainian Erasmus exchange students choose Belgian universities for their profound academic programmes and extensive extracurricular opportunities. The embassy supports the volunteering community and youth organisations that cooperate with each other in both countries.

– *Beyond doubt, one of the most powerful sources of cultural understanding between states is the integration of common historical points of convergence, themes, events, links, and interests into the countries' narratives and activities. This emphasises mutual respect and creates the need for further cultural communication. Can this idea be traced in the context of Ukraine and Belgium?*

– Ukraine and Belgium take part in big book fairs or music festivals and are always represented by talented people. Let me also note that Ukrainian-Belgian cultural cooperation always ways a personal dimension. Every resounding success in painting, literature, music, cinematography, or other art direction is based on personal story and initiatives. It was my pleasure to see at the beginning of June 2021 how the Odesa Philharmonics gave a warm welcome to the Belgian renowned violinist and conductor Michael Guttman, who paid a visit to Ukraine with his concert for the Odesa Classics Festival. He was a student of the great Isaac Stern, who instilled in him the basics of the Odessa violin school. Thus, Michael Guttman considers himself to be the successor of the Odessa performing tradition.

– *For several years now, the countries witnessing a significant influx of migrants have seen an increase in anti-European and anti-integration sentiment within their borders. Currently, the issue of the migration crisis in Europe and its consequences for the EU members remains quite controversial. From your point of view, how does Belgium manage to regulate the problem of migration?*

– I would not assess migration as a problem. The life of every person is priceless. Such is the conclusion that the European continent and Belgium in particular have apparently made from the migration wave that took place over recent years. Belgium has come a long way from creating infrastructure and educational programmes for refugees to integrating immigrants into the labour market nowadays.

The Kingdom of Belgium is a stable and reliable donor in development assistance. The country's foreign policy on migration aims at making it part of the international development effort and the fight against human trafficking. There is also fruitful cooperation with such organisations in this field as the UN, the IOM, the EU institutions, the Belgian Ministry for Social Integration, Fedasil (Federal Agency for the reception of asylum seekers), the Belgian Immigration Office, and the Belgian Development Cooperation.

Нортон ДЕ АНДРАДЕ МЕЛЛО РАПЕСТА,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Федеративної Республіки Бразилія в Україні

«ДЛЯ БАГАТЬОХ БРАЗИЛІЯ – НІБИ КРАЇНА ДИВ»

– *Ваша Високоповажносте, очевидно, що головний пріоритет Бразилії – збалансувати свої ролі як регіонального та глобального гравця. Багато в чому це залежить од набору її ресурсів м'якої сили та специфіки дипломатії середньої держави. Віднедавна Бразилія провадить сміливішу зовнішню політику, спрямовану на зростання присутності країни в глобальних економічних перемовинах, багатосторонніх інституціях і розв'язанні регіональних питань. На Вашу думку, які засоби уможливають досягнення цієї мети з огляду на сучасні світові виклики?*

– Упродовж десятиліть Бразилія була й досі є глобальним гравцем, економічні та політичні інтереси якого сягають далеко поза межі Південної Америки. Наприклад, спочатку ми розбудовували свою економіку з огляду на статус провідного експортера сільськогосподарської продукції, од кави до латексу, і головними місцями збуту для нас були Європа та Північна Америка. Тепер ми належимо до десяти найбільших економік світу, а наш ринок має куди різноманітнішу структуру. Майже 50% зовнішньої торгівлі Бразилії припадає на країни, що розвиваються, зокрема в Африці, на Близькому Сході та в Азії. Ми маємо особливо сприятливу позицію для вільної і неупередженої взаємодії з усіма цими країнами, адже завдяки змішаному етнічному складові й культурному розмаїттю наше суспільство можна назвати плавильним тиглем. Також ми провадимо мирну політику й віримо, що перемовини та мультикультуралізм – найкращі засоби для руху в напрямі спільного щасливого майбутнього. Ми постійно прагнемо робити свій внесок у цей процес. Такий план і на наступні десятиріччя, адже країни, що розвиваються, політично й економічно стають дедалі важливішими у світі.

– Відносини зі США і ЄС зазнали змін. Китай та Індія стали важливими міжнародними партнерами. До того ж спостерігаємо свідоме просування багатосторонньої взаємодії за лінією Південь-Південь і небачене зростання присутності цих держав у Південній Америці. Яким напрямом міжнародної співпраці Україні слід приділити увагу, зваживши на бразильський дипломатичний досвід?

– Ключ до отримання максимального зиску від міжнародної співпраці – це водночас використовувати сильні сторони держави, опановувати нові сфери та налагоджувати партнерство з новими регіонами. Українська економіка має дуже високий рівень розвитку в багатьох галузях, як-от аерокосмічні й інформаційні технології, агробізнес, логістика тощо. Частково це зумовлено історією, але цим ви також завдячуєте активним і далекоглядним підприємцям. Ба більше, стратегічне розташування та розмір вашої країни надають переваги для зростання її присутності в різних регіонах світу. Крім того, Україна може покладатися на свою гарну репутацію і повагу не лише з боку держав-членів ЄС, а й Азії, Північної та Латинської Америки.

– 18 березня 2021 року адміністрація Президента США Джо Байдена підтвердила завершення роботи над планом щодо надання 2,5 млн доз вакцини «AstraZeneca» Мексиці – їхній південній сусідці, до якої Уряд США звернувся по допомогу в стримуванні рекордного напливу мігрантів із Центральної Америки. Це унаочнює, як країна використовує дипломатію вакцин задля втілення політичних програм, не пов'язаних зі сферою охорони здоров'я. Чи може така дипломатія стати засобом, який дасть Бразилії змогу досягти її важливих цілей, і чому?

– Пандемію COVID-19, яка завдає шкоди світові ще від початку 2020 року, треба долати солідарністю й зосередженням на гуманітарних аспектах, не залишаючи простору для політичних розрахунків. Бразилія вважає, що країнам, які мають надлишок вакцин, слід ними ділитися з менш розвиненими державами для того, аби ті якнайшвидше змогли приборкати цю хворобу й запобігти руйнуванню людських життів у всьому світі. У довгостроковій перспективі пожиток із цього матимуть усі, адже інакше вірус може поширюватися далі й мутувати в зубожілих регіонах земної кулі. Тому Бразилія вже запропонувала надати частину своїх вакцин сусіднім країнам.

– Україна та Бразилія плідно співпрацюють у гуманітарній сфері. Низка закладів вищої освіти наших країн має відповідні двосторонні домовленості. Наприклад, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова уклав угоду з Університетом «UNICENTRO» штату Парана, згідно з якою в останньому почали дистанційно викладати українську мову й українознавчі студії. Які перспективи розвитку двосторонніх відносин у цій сфері та наскільки вони актуальні?

– Після приїзду до Києва я був радий побачити, що, попри відстань і відмінності між Бразилією та Україною, обидві наші держави глибоко й природно цікаві одна одній. У Бразилії цьому сприяє передусім українська діаспора, зосереджена здебільшого на півдні країни. Гадаю, що зацікавленість українською мовою та історією в Бразилії збігається з відродженням уваги до цієї теми в Україні. Багато хто прагне дізнатися більше про своє походження й ідентичність. Це дуже добрий знак. Ми цілковито підтримуємо такі угоди та вважаємо, що вони зближують наші країни й суспільства.

– 2012 року українська спільнота провела чимало культурних і художніх фестивалів у бразильських містах, а вже 2019-го український гурт «ДахаБраха» взяв участь у міжнародному фестивалі «Rock in Rio», який організовують у Ріо-де-Жанейро. У Вашій країні також є українські школи, фольклорні колективи та творчі кооперативи. Чи зростає, на Вашу думку, кількість спільних українсько-бразильських культурних ініціатив з огляду на пристосування міжнародних відносин до онлайн-формату? Якими є перспективи розвитку культурної дипломатії між нашими країнами?

– 2021 рік дуже важливий для наших двосторонніх відносин, адже ми відзначаємо 130-ту річницю початку переселення українських сімей до Бразилії. Нині українська діаспора в країні – це близько 500 тис. людей, які знайшли своє місце в бразильському суспільстві. За підтримки різних інституцій в обох наших державах Посольство Бразилії в Україні організовує онлайн-заходи, зокрема покази фільмів, віртуальні круглі столи, лекції, ба навіть кулінарні курси. Хоча онлайн-засоби не завжди можуть замінити особисте спілкування, ми розглядаємо їх дедалі ширше використання як можливість почути думки фахівців і митців з усього світу й охопити більшу аудиторію.

– У Бразилії розташоване представництво українського АТ «Мотор Січ». Чи є ще схожі приклади успішної роботи українських компаній на бразильській території або спільних підприємств? У яких сферах економічна співпраця між нашими країнами найефективніша і які галузі заслуговують на увагу бізнес-спільнот обох держав?

– У співпраці між бразильськими й українськими компаніями досі бракує історій успіху. Нещодавно велика бразильська ІТ-фірма, яку привабили стрімкі темпи зростання ринку інформаційних технологій в Україні, відкрила філію в Києві. Невдовзі в Бразилії українська компанія побудує фабрику з виробництва інсуліну, що стане результатом багаторічного успішного партнерства. Однак у нас є ще чимало можливостей для подальшого розширення взаємодії. Посольство працює з партнерами в Бразилії та Україні, щоби налагодити контакти між бізнес-спільнотами обох країн і допомогти їм знайти сфери, у яких ті могли б працювати разом. Вважаю, що найперспективнішими є сільське господарство, двосторонні інвестиції та охорона здоров'я.

Угода про космічну співпрацю, підписана з Бразилією на початку ХХІ століття, є доказом того, що Україна дедалі більше зацікавлена в розвитку відносин із державами всіх регіонів планети, зокрема й Латинської Америки. Уважаю, що найближчими роками цей тренд буде посилено, адже обсяги вашої торгівлі з Китаєм та іншими регіонами світу вже зросли. Торговельний обіг між Україною та Бразилією також відновлюється після кризи 2014–2015 років, і ми сподіваємося, що він зростатиме далі, попри незначне зменшення 2020 року. Наші уряди співпрацюють у визначенні нових сфер для візноманітнення торгівлі й інвестицій.

– *Згадаймо наймасштабнішу двосторонню ініціативу минулого десятиліття, проєкт «Циклон 4» – його втілювала бінаціональна компанія «Алкантара Циклон Спейс», утім завершився він невдало. Що спонукало Бразилію денонсувати договір зі свого боку? Чи буде поновлено роботу над проєктом?*

– На жаль, діяльність компанії «Алкантара Циклон Спейс» було затьмарено низкою помилок і прорахунків, які врешті-решт призвели до скасування «Циклону 4». Проте це не зашкодило відносинам України та Бразилії, адже обидві сторони докладають зусиль і позитивно налаштовані щодо фіналізування останніх нюансів проєкту. Що ще важливіше, спостерігаємо чітке прагнення розвивати взаємодію в цій стратегічній сфері у спосіб, краще пристосований до поточних потреб ринку космічних послуг. Скажімо, тепер слід активніше залучати приватний сектор до таких ініціатив. Ми прагнемо максимально задіяти спроможності аерокосмічної індустрії наших держав. Установи, відповідальні за космічний напрям з обох сторін, наразі розглядають можливі варіанти співпраці.

– *Ваша Високоповажносте, Ви обійняли свою посаду в Україні торік. Чи траплялися відтоді виклики, які впливали на Вашу діяльність?*

– Єдиною перепоною, яка спіткала мене на початку, став низький рівень володіння українською, тому я вирішив її вивчити й уже можу прочитати багато слів! Знайомство із цією прекрасною мовою – незабутнє. Труднощі, згідно з моїм досвідом, зазвичай пов'язані з розумінням культури та встановленням контактів із колегами в українських органах влади. Бразилія має особливу перевагу: її люблять усі, для багатьох вона – ніби країна див. Коли ви кажете «я з Бразилії», багато хто відповідає «ласкаво просимо». Мені подобається зустрічатися та спілкуватися з українцями. Полюбляю також ходити до супермаркетів і спостерігати за людьми, які мене вітають з усмішкою. Я радо кажу їм «добрий день» і розумію, що вони дуже приязні!

– *Яку пораду Ви могли б дати українцям, які хочуть дізнатися про Бразилію більше?*

– Якщо подорожуватимете Бразилією, а надто її південною частиною, то будете почуватися як удома. Це наслідок того, що мультикультуралізм – одна з визначальних рис країни. У наших містах можна скуштувати багато інозем-

них страв, побачити чимало архітектурних стилів і симбіоз культур. У нас навіть готують українську їжу в бразильському стилі, чим ми завдячуємо численним українцям, які переселилися до Бразилії близько 130 років тому.

– Чи вдалося Вам повноцінно відкрити для себе Україну протягом цього часу? Які місцини Ви вже відвідали?

– Я побував у Харкові, Дніпрі, Одесі, Львові, Могилеві-Подільському та Тернополі. Однак це лише початок. Я подорожую Україною власним автомобілем і, мушу визнати, це дарує мені неабияке задоволення. До того ж українські дороги стають дедалі кращими. Гадаю, що найвдаліший спосіб ознайомитися з країною – це побачити її на власні очі. Роздивитися, відчути смак та аромат. Саме тому я намагаюся подорожувати тут так часто, як можу. Я був у захваті, коли довідався, що у вашій країні збережено стільки середньовічних замків, зокрема Білгород-Дністровську фортецю, яка за розмірами є найбільшою в Східній Європі. На моїй фейсбук-сторінці можна побачити ті численні місця й заходи, пов'язані з Україною та її культурою, які я мав нагоду відвідати. Я скуштував українського сиру, а також місцевого вина – воно одне з найкращих у світі. Можу впевнено сказати, що популяризувати цю країну – моє хобі.

– У чому культури України та Бразилії найбільше схожі?

– Спільне для нас – це любов до культури, смачної їжі, музики зокрема й мистецтва загалом. Обидва наші народи творчі, про що свідчать неймовірні мурали в наших містах, різноманітні сучасні зразки дизайну й інші прекрасні вияви мистецтва. Ці речі дарують величезне задоволення.

– Якими є перспективи розвитку культурної дипломатії між нашими країнами? Чи плануєте якісь проєкти найближчим часом?

– Як я вже повідомляв, цьогоріч посольство присвятило багато уваги річниці української імміграції до Бразилії, що є великим і важливим святом для нас. Ба більше, програма святкування передбачає чималу кількість онлайн-заходів, обговорень кінострічок і вебінарів аж до кінця року. Сподіватимемося, що ситуація з пандемією покращає і вже 7 вересня ми зможемо організувати вчистості з нагоди Дня незалежності Бразилії, де буде представлено, зокрема, виступ бразильського саксофоніста, чий дідусь і бабуся емігрували з України, і виставка Сіднея Тендлера, бразильського поета, архітектора й художника, чий батько, дідусь, бабуся та тітки народилися в Могилеві-Подільському. Тож так чи інакше весь рік присвячено темі «Україна в Бразилії» – для вшанування тих культурних надбань, мрій і душевних прагнень, що їх внесли українці до нашої країни. А от наступний рік висвітлюватиме тему «Бразилія в Україні» – ми познайомимося з видатними бразильськими музикантами, які популяризують наші культурні мотиви в Україні. Музика – один із найкращих засобів культурного вираження, адже вона не знає мовних бар'єрів. Незважаючи на те, що хтось, можливо, не зрозуміє слів, настрій і меседж пісні – доступні, а це найважливіше. Саме тому в діяльності посольства за напрямом культурної дипломатії ми приділили особливу увагу музиці.

– Кліматична безпека – незмінна проблема всього світу й Бразилії зокрема. Усі ми пригадуємо страхітливі пожежі в басейні ріки Амазонки. Ця загроза набула надзвичайних масштабів, а надто з огляду на незаконне вирубування лісів. Який найоптимальніший шлях подолання цієї екологічної проблеми?

– Це дуже складне питання, оскільки, по-перше, басейн Амазонки розташований не лише в Бразилії. Він також охоплює території інших країн – Болівії, Перу, Колумбії, Венесуели, Суринаму, Гаяни та Франції (Французька Гвіана). Щороку посушливий сезон призводить до природних пожеж і, як уже було зазначено, маємо загрозу незаконного вирубування. Передусім треба сказати, що пожежі трапляються регулярно вже сотні років і це триватиме далі, адже так природа оновлюється. Щороку наслідки в них різні. Часом пожежі досягають небачених масштабів, як-от 2019 року. По-друге, нам украй необхідно змінити те, що Бразилія майже не використовує власну деревину, а натомість експортує її до Європи. Тому Бразилія стала однією з перших країн, котрі ефективно борються із цією кліматичною проблемою. Під час першого Саміту лідерів із питань довкілля, у якому я особисто брав участь, Бразилія рішуче висловилася за те, щоби докладати зусиль до захисту природи. Ми вже розпочали кампанію з висадження дерев для зниження темпів зникання лісів і наро-

щення інвестицій у технології в цій сфері. Проте проблема стосується не лише країн Латинської Америки – це по-справжньому глобальний виклик. Схожі приводи для занепокоєння можна спостерігати в усьому світі. Скажімо, в Африці на тій самій широті також є ліси. Тамтешнє незаконне вирубування набуло далеко більших масштабів, проте наразі йому не приділяють належної уваги, як-от Амазонії. Ліси Азії теж не захищені від кліматичних загроз. Утім ЗМІ критикують лише факт такої проблеми в Бразилії – це неконструктивно та слугує чийсь прихованим інтересам. Сенс не в тому, аби засуджувати одне одного – потрібно співпрацювати для пошуку рішень, що дали б змогу взяти цю проблему під контроль. Кожна країна зобов'язана усвідомлювати ризики, невіддільні від питань охорони довкілля, і не цуратися вживати заходів. І так, зрештою, Бразилії треба вберегти тропічні ліси: для економічного розвитку важливо, щоби сільське господарство працювало, адже між ними є тісний зв'язок. Що захищенішими будуть ліси Амазонії, то родючішим стане ґрунт, а це означатиме більший урожай і зростання експорту. Саме тому ми прагнемо зберегти природу недоторканою та використати це як перевагу. І йдеться не лише про бразильські ліси. Ми мусимо дбати про басейн Амазонки в Перу, Болівії, Колумбії, Венесуелі та ліси в інших країнах на різних континентах. Усі ми відповідальні, усі мусимо дбати про Землю.

‘BRAZIL IS KNOWN AS A MAGIC WORD’

– *Your Excellency, it is clear that Brazil’s key priority is to balance its role as a regional power with that of a global player, which depends largely on its array of soft power assets and middle power diplomacy. In recent years, Brazil has pursued a more ambitious foreign policy that aims to expand the country’s presence in global economic negotiations, multilateral institutions, and regional affairs. From your point of view, what are the means of achieving this goal, considering the challenges the world is facing today?*

– Brazil has been a global player for decades, with economic and political interests that go well beyond the South American region. For instance, the initial formation of our economy was linked to our role as a large exporter of agricultural products, from coffee to sugar and latex, which were sold primarily to Europe and North America. Today, we are one of the world’s top 10 economies and we have a much more diversified trade profile. Almost 50 percent of all our foreign trade is with developing countries from all over the world, including those in Africa, the Middle East, and Asia. We are in a particularly favourable position to interact freely and without prejudice with all of these countries because of our mixed and multicultural origins: We are a melting pot society. We are also a peaceful country and we believe that negotiations and multilateralism are the best tools to move into the future in a way that is beneficial to everyone. We want to contribute to this process more and more. This will continue to be true in the coming decades, as other developing countries play a more important political and economic role in the world.

– *Relations with the U.S. and the European Union have been reshaped. China and India are now key international partners. Besides, there is a conscious fostering of South-South multilateralism and unprecedented presence of these countries in South America. What vectors of international cooperation should Ukraine pay attention to, bearing in mind the Brazilian diplomatic experience?*

– The key to make the most of international cooperation opportunities is to use the country’s existing strengths, while also expanding to new sectors and partnering with new regions. Ukraine has a very developed economy in many areas, such as aerospace technology, agribusiness, information technology, logistics, etc. This is partially because of its history, but it is also because it has many dynamic and forward-looking entrepreneurs. In addition, the strategic location and size of the country provide advantages for increasing its penetration in different regions

of the world. Ukraine can also rely on the fact that it is well-regarded and respected not only among EU countries but also in Asia as well as North and Latin America.

– On 18 March 2021, the Biden administration confirmed that it was finalising a plan to send 2.5 million doses of the AstraZeneca vaccine to Mexico, just as the U.S. government seeks help from its southern neighbour in managing a record rate of migration through Central America. This might be an iconic example of the country using coronavirus vaccine diplomacy to advance a policy objective other than public health. Can such diplomacy be a tool which allows Brazil to achieve its important goals? Why?

– The COVID-19 pandemic that has been affecting the world since early 2020 must be tackled with solidarity, from a humanitarian perspective, without leaving room for politics. Brazil believes that countries that have a surplus of vaccines should share them with less developed ones so that they can tame this disease as soon as possible and prevent it from destroying lives all over the world. In the long run, this will be beneficial to all countries, as the virus can continue spreading and mutating in poorer regions of the world. In this context, Brazil has already offered to share some of the vaccines we are producing with neighbouring countries.

– Ukraine and Brazil work closely together in the humanitarian field. A number of relevant agreements have been signed between universities of our countries. For instance, the National Pedagogical Drahomanov University has concluded an agreement with the University of Paraná UNICENTRO, according to which the Ukrainian language and Ukrainian studies began to be remotely taught at the latter. What are the prospects for the development of bilateral relations in this area and how relevant are they?

– After coming to Kyiv, I was pleased to discover that, in spite of the distance and differences between Brazil and Ukraine, there was a solid and natural interest between both countries. In Brazil, much of this is the work of the Ukrainian diaspora, which is particularly present in the south of the country. I believe that the interest in the Ukrainian language and history in Brazil matches the renewed interest in this topic in Ukraine. Many people want to learn more about their origins and identity. Part of this cooperation between educational institutions also happens naturally and organically, by their own initiative, without requiring an active participation of the government. This is a very positive sign. We fully support such agreements and believe that they bring our countries and societies closer.

– In 2012, the Ukrainian community held a number of cultural and artistic festivals in the cities of Brazil, and in 2019, the Ukrainian band DakhaBrakha took part in the Rock in Rio international festival in Rio de Janeiro. There are also Ukrainian schools, folk groups, and creative cooperatives in the country. From your standpoint, will the number of joint Ukrainian-Brazilian cultural initiatives increase with the adaptation of international relations to the online format? What are the prospects for the development of cultural diplomacy between our countries?

– The current year – 2021 – is very important for our bilateral relations, as we are celebrating the 130th anniversary since the beginning of the migration of Ukrainian families to Brazil. Today, the Ukrainian diaspora in Brazil is estimated to be around 500,000 people, who are completely integrated in the Brazilian life. The Embassy of Brazil in Kyiv, with the support of different institutions from both countries, is organizing a number of online events to celebrate this important milestone, including film screenings, virtual round tables, lectures, and even a cooking class. While it is not always a substitute for human contact, we see the growing use of online tools for cultural events as an opportunity, as it allows us to receive contributions from experts and artists from all over the world and reach a wider audience.

– *There is a representative office of the Ukrainian company Motor Sich JSC in Brazil. Are there any examples of successful work of other Ukrainian enterprises operating in Brazil or joint ventures? Which fields of economic cooperation between our countries are the most effective and what areas should entrepreneurs of both countries pay attention to?*

– We still have few success stories of cooperation between Brazilian and Ukrainian companies. Recently, a large Brazilian IT company has opened a branch in Kyiv, motivated by the fast growth of this sector in the country. In Brazil, an insulin factory will soon be built by a Ukrainian company, which is the result of a successful partnership that has now lasted for many years. There is, however, much room for further growth. The embassy is working with partners in Brazil and Ukraine to connect the business communities of both countries and help them to find areas where they could work together. From my perspective, some sectors seem particularly promising, such as agribusiness, bilateral investments, and health.

The space cooperation agreement signed with Brazil at the beginning of the 21st century is proof that Ukraine is increasingly interested in developing relations with countries in all regions of the world, including Latin America. I believe that this trend will intensify in the coming years, as the volume of Ukrainian trade with China and other regions of the world has already increased. The trade between Ukraine and Brazil is also recovering after the crisis of 2014–2015, and we hope that it to continue growing, despite a slight decrease in 2020. Our governments are working together to identify new areas for trade and investment diversification.

– *The most ambitious bilateral initiative of the last decade, Cyclone-4, carried out by the binational venture Alcantara Cyclone Space, ended with a failure. What were the reasons behind Brazil's decision to unilaterally denounce the agreement? Will the project be resumed?*

– Alcantara Cyclone Space was unfortunately marred by a combination of mistakes and mishaps, which ultimately led to the cancellation of Cyclone-4. This, however, was not to the detriment of the relations between Ukraine and

Brazil, and both sides are working hard and with a positive approach to settle the final remaining details of the project. Even more importantly, there is a clear will to develop the cooperation in this strategic field, in a way that is more well-adapted to the current needs of the space market. For instance, we feel that it is important today to include the private sector more actively in such initiatives. We want to make the most of the capabilities of our aerospace industries, and both space agencies are currently looking into possible opportunities.

– *Your Excellency, you took your post in Ukraine last year. Were there any challenges you had to adjust your activity to?*

– The only difficulty I faced in at the beginning was the scarce knowledge of Ukrainian, so I started learning it, and now I can read many words! It was a great experience to get acquainted with this beautiful language. From a personal point of view, the challenges imply understanding the culture and finding connections with my colleagues in the Ukrainian authorities. Brazil has a great advantage: Everybody loves our country, it is known as a magic word. When you say, ‘I am from Brazil’, you can hear many people say ‘welcome’. I love meeting and communicating with Ukrainian people. I also love going to supermarkets and seeing people meet me with smiles. I gladly tell them *dobryi den* and discover that they are very forthcoming!

– *What advice would you give Ukrainians for them to better discover Brazil?*

– Wherever you go in Brazil, especially the southern part, you feel at home. We are a nation of immigrants. That is why multiculturalism is one of our country’s inherent features. One can find different international cuisines in our

cities, architectural styles, and a symbiosis of cultures. We even have Ukrainian food cooked in the Brazilian style, as many Ukrainians came to Brazil some 130 years ago.

– *During this period, have you managed to explore Ukraine to the full extent? What places have you already visited?*

– I have been to Kharkiv, Dnipro, Odesa, Lviv, Mohyliv-Podilskyi, and Ternopil. However, this is only the beginning. I travel around Ukraine by my own car and, I have to admit it, it is great pleasure for me to do it. Besides, Ukrainian roads are getting better and better. I guess that the best way to explore the country is to see it with your own eyes. See, taste, and smell. That is why I try to visit Ukraine as much as I can. I was enthralled to discover that your country preserves so many medieval castles, particularly the Bilhorod-Dnistrovskyi fortress, which is the second largest in Eastern Europe. If you visit my Facebook page, you can see the many places and events I had a chance to visit that are related to Ukraine and its culture. I have tried Ukrainian cheese and savoured local wine, which is one of the best in the world. Now I can say with certainty that popularising this country is one of my hobbies.

– *What are the most vivid cultural similarities between Brazil and Ukraine?*

– What our countries have in common is the love to culture, music, art, and good food. We both are creative, since in cities across our countries we can see amazing murals, various modern designs, and other beautiful expressions of art. This is a great thing to enjoy.

– *What are the prospects for the development of cultural diplomacy between our countries? Are there any projects planned in the near future?*

As I have previously said, this year, the embassy has dedicated much attention to the anniversary of the Ukrainian migration to Brazil, which is a great and important celebration for us. Moreover, the agenda includes lots of online events, film debates, and webinars up to the end of the year. As we expect the pandemic situation to get better, on 7 September, we are planning to organise Brazil's Independence Day celebration at the National Philharmonic of Ukraine, featuring, in particular, the performance of a Brazilian saxophonist, whose grandparents came from Ukraine, and the exhibition of Sidnei Tendler, a Brazilian poet, architect, and painter, whose father, grandparents, and aunts came from Mohyliv-Podilskyi. In this manner, this year is dedicated to 'Ukraine in Brazil' in commemoration of what Ukrainians have brought to Brazil in terms of culture, dreams, and souls. Conversely, next year will be dedicated to 'Brazil in Ukraine', where we will get acquainted with outstanding Brazilian musicians spreading Brazilian cultural motives in Ukraine. Music is one of the best cultural expressions because music has no language barriers. Despite the fact that one may not understand the words, the mood and message of the song is clear, which is more important. That is why we pay particular attention to music within the cultural diplomacy activities of the embassy.

– *Climate security remains a problem for the world and Brazil, in particular. We all remember the horrendous fires in the Amazon area. The hazard is immense and ubiquitous, especially considering the illegal logging. What is an efficient way to tackle the environmental problem?*

– This is a very complicated issue, firstly, because the Amazon region is not only Brazilian. It also covers territories of other countries, such as Bolivia, Peru, Colombia, Venezuela, Surinam, Guyana, and France (French Guiana). Every year the dry season causes natural fires and, as it has already been mentioned, we face the hazard of illegal logging. First of all, it bears mentioning that the fire seasons are regular, which has been observed for hundreds of years and they will continue, as it is the way nature renews itself. Each year the effect of fires is different, sometimes reaching immense proportions, as reported in 2019. Secondly, considering the fact that Brazil does not make use of the logs and they go to Europe, we face the urgent need to reverse this trend. In this respect, Brazil has become one of the first countries to efficiently tackle the climate issue. During the first Leaders' Climate Summit, in which I personally took part, Brazil strongly advocated for nature preservation efforts. We have already unrolled a planting campaign to decrease deforestation and surged investments in relevant technology. Yet the problem of forests concerns not only the said countries of Latin America. It is a fairly global issue, and we see similar concerns around the world. If we move to Africa, we can see forests at the same latitude. These areas undergo much more horrendous illegal activities, yet they have so far not received the same focus as the Amazon. Moving forward to Asia, one can also

spot forests, which are not shielded from climate hazards. Yet all we can hear in the media is criticism towards Brazil, which is not constructive and serves somebody's ulterior motives. The point is not to castigate each other but to work together to find solutions to better control the problem. It is the responsibility of each country to understand the risks it faces in terms of climate protection and not to avoid taking action. Turning back to the issue, after all, Brazil needs to save rainforests, as it is important in terms of ensuring that agricultural business functions for the sake of economic development. There is a strong link between them. The more protected the Amazon is, the more fertile the soil is, which brings abundant harvest and increases our exports. That is why we aim to preserve the nature intact to our advantage. This concerns not only the forests in Brazil. We have to take care of the Amazon region in Peru, Bolivia, Colombia, Venezuela, and forests in other countries on different continents. We are all responsible of taking care of our Earth.

Хонг ТХАЧ НГУЄН,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Соціалістичної Республіки В'єтнам
в Україні*

УКРАЇНСЬКО-В'ЄТНАМСЬКІ ВІДНОСИНИ: НА ШЛЯХУ ДО КРАЩОГО ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ТА ПАРТНЕРСТВА

– *Пане Посол, яке Ваше враження про нашу державу? Чи вже маєте улюблені локації?*

– Я розпочав свою каденцію на посаді Посла В'єтнаму в Україні в грудні 2020-го, але вперше приїхав до Києва 40 років тому – першокурсником. То був початок шляху до дипломатичної професії. Як посол, ще й випускник Національного університету імені Тараса Шевченка, я роблю все можливе для зміцнення зв'язків між нашими державами.

Я вже побував у деяких місцинах України. Після кожної мандрівки маю особливе враження: різноманітний Київ, старовинний Львів, динамічний Харків, відкрита Одеса... Скрізь, куди приїжджав, я бачив мирне життя з прекрасними пейзажами, архітектурою та зеленими парками. Люди розумні, працьовиті, дружні й доброзичливі. Вірю, що, маючи такий потенціал, Україна незабаром прискорить свій розвиток.

– *Які головні напрями діяльності посольства?*

– Відносини між В'єтнамом та Україною – це традиційна дружба, всебічне партнерство й співпраця. Я високо ціную прогрес взаємодії у політичній, економічній та освітній сферах, якого було досягнуто за незалежності вашої держави. Упродовж цього часу ми підписали чимало угод.

В'єтнамсько-українські відносини долають виклики часу й історичні потрясіння, їх побудовано на міцних засадах порозуміння, поваги, суголосних інтересів і прагнень двох народів. Для відновлення та ефективного зміцнення цих зв'язків ми розставили пріоритети поглиблення взаємодії за напрямками, які я наведу далі.

Туризм. В'єтнам і Україна мають величезні можливості для розвитку цієї царини. В'єтнамцям до вподоби подорожувати, зокрема Україною. Я знаю, що українці теж багато мандрують. Обмін туристами та культурні заходи можуть бути дуже корисними для поглиблення економічних відносин. Посольство співпрацює зі суміжними органами наших держав, аби знайти способи збільшити туристичний обіг.

Торгівля. Ваша країна має неабиякий потенціал – такий став би в пригоді для індустріалізування та модернізування нашої. Деякі ж галузі промисловості В'єтнаму можуть бути цікаві українському ринкові. Перспективи В'єтнаму й України та взаємодоповнення двох економік відкривають шлях для подальшого розвитку двосторонніх торговельних відносин. Сектори, на яких буде зосереджено увагу найближчим часом, – це ІТ, виробництво електронних, сільськогосподарських товарів, текстилю, взуття, деревообробна промисловість тощо.

Міста-побратими. Протягом цих шести місяців перебування в Україні я працюю з представниками влади різних областей і міст. Посольство надає великого значення зв'язку між населеними пунктами обох країн, адже це ефективний спосіб налагодити та поглибити співпрацю в низці сфер. Сподіваюся, що наступного року буде підписано кілька угод про міста-побратими – це сприятиме поліпшенню і міжміських, і міжнаціональних взаємин.

Президент України Володимир Зеленський прийняв Вірчі грамоти в Посла В'єтнаму Хонг Тхач Нгуєна

Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine, receives credentials from Hong Thach Nguyen, Ambassador of Vietnam

– Як пандемія COVID-19 вплинула на роботу посольства? На Вашу думку, чи зазнає відтак змін концепція традиційної дипломатії?

– Пандемія COVID-19 глибоко трансформувала дипломатію на різних рівнях, і наше дипломатичне представництво – не виняток. Щойно спалахнула пандемія, Україна запровадила обмеження та карантин, і посольство перейшло на дистанційний режим роботи. Зустрічі було перенесено на цифрові платформи, чимало заходів скасовано з міркувань безпеки.

Дещо адаптувавшись, посольство поступово повертається до «нової норми» завдяки цифровим інструментам. Хоча неможливо заперечити важливість технологій у час фізичного дистанціювання, утім, на нашу думку, вони не здатні замінити традиційні засоби дипломатії – взаємодію віч-на-віч, зоровий контакт, читання між рядків, вивчення тонких тонів, мови тіла та інших невербальних підказок, які неможливо вихопити із чотирьох кутів екрана комп'ютера. Ба більше, цифрова дипломатія вразлива до кібератак. Незалежно від технологічного прогресу, жодна платформа чи інструмент не є на 100% безпечними. Крім того, є ризики недопущення деяких голосів до важливих дискусій через глобальний розрив у доступі до технологій: досі не в усіх куточках світу налагоджено інтернет-інфраструктуру. Тож перехід до цифрового формату може суттєво обмежити репрезентацію інтересів дотичних сторін.

Проте технології розвиваються надзвичайно швидко. Поза сумнівом, на часі створення безлічі інструментів і платформ, які ми дедалі ширше застосовуватимемо в повсякденній роботі.

– *Пане Посол, останніми роками партнерство між Києвом і Ханоем суттєво зміцніло. Які перспективи співпраці між нашими країнами в політичному й економічному вимірах?*

– Як я вже зауважив, В'єтнам та Україна мають стійкі політичні й економічні відносини. Навіть попри труднощі, які спричинив COVID-19, за 2020 рік наш загальний товарообіг зріс на 644 млн дол., тобто на 22,5%, а експорт з України до В'єтнаму – на 92%! Однак це досі незначна частка і вашої, і нашої зовнішньої торгівлі, а ми здатні на більше.

Є чималий потенціал до поглиблення відносин. В'єтнам та Україна мають стратегічно важливе географічне розташування, яке пов'язує наші регіони із зовнішнім світом. Сильні сторони наших країн здатні ефективно доповнювати одна одну задля взаємного розвитку. Крім того, в Україні проживає чимала в'єтнамська діаспора – у цій громаді добре обізнані з особливостями обох держав і прагнуть бути містком, що їх поєднує.

Щодо політичної співпраці: ми хочемо відновити двосторонні консультації та обмін візитами на всіх рівнях. Це знов-таки зачіпатиме й економічну площину: під час 15-го засідання Українсько-в'єтнамської міжурядової комісії з питань торговельно-економічного та науково-технічного

Надзвичайний і Повноважний Посол Соціалістичної Республіки В'єтнам в Україні Хонг Тхач Нгуєн вручає сувеніри першому заступникові Одеського міського голови Олегові Бриндаку

Hong Thach Nguyen, Ambassador of the Socialist Republic of Vietnam to Ukraine, presents souvenirs to Oleh Bryndak, First Deputy Mayor of Odesa

співробітництва наприкінці січня 2021 року обидві сторони погодилися, що важливо створити помічну правову базу для обміну товарами, зокрема сільськогосподарською продукцією. У цьому сенсі угода про вільну торгівлю та пільговий податковий режим може допомогти перетворити перспективи на реальність і посприє подальшому розвитку двосторонньої торгівлі. На зустрічах із заступником Міністра економіки Тарасом Качкою ми домовилися про збільшення річного товарообігу до мільярда доларів США протягом найближчих трьох років. З огляду на потенціал і бажання обох сторін така мета є досяжною. Ми також працюємо з уповноваженими органами щодо можливості організування регулярних чартерних рейсів, а відтак настане черга прямих рейсів між двома країнами. Це один із головних чинників стимулювання туризму та торгівлі.

– *Зупинімося на питанні угоди про вільну торгівлю: цьогоріч наші країни справді домовилися відновити роботу над нею. Як реалізування цього рішення вплине на розвиток двосторонніх відносин?*

– Цієї домовленості було досягнуто на тому-таки 15-му засіданні зазначеної міжурядової комісії – важливий крок для зміцнення торговельних зв'язків. Позиції українських товарів нині доволі непевні, адже їм доводиться конкурувати з продукцією країн Євразійського економічного союзу, із якими В'єтнам співпрацює за вигіднішими тарифами. Якщо ж укладемо

угоду про вільну торгівлю, Україні буде легше змагатися з ними на в'єтнамському ринку. Ваша країна може підписати таку двосторонню угоду з В'єтнамом або просто приєднатися до якоїсь із чинних багатосторонніх. Другий шлях дасть змогу забезпечувати експорт не лише до В'єтнаму.

– *Попри пандемію, Уряд В'єтнаму зумів утримати позитивний темп зростання національної економіки, яке 2020 року сягнуло 2,9%. Це один із найвищих показників у Південно-Східній Азії. Як Вашій країні вдалося цього досягти й на що Україні слід звернути увагу в цій історії успіху?*

– Коли наприкінці 2019 року спалахнула пандемія, В'єтнам відреагував швидко й рішуче, маючи за мету захистити здоров'я громадян і водночас зберегти темпи соціально-економічного поступу. Цей підхід виявився успішним та привів до економічного зростання 2020 року, незважаючи на світову економічну кризу, яку спричинила пандемія.

У прогресі В'єтнаму найважливішим чинником успіху завжди було гарантування політичної стабільності й соціального спокою, украй необхідних для ділового середовища та залучення іноземних інвестицій. Політичну стабільність інвестори назвали однією з переваг В'єтнаму, адже та сприяє безпеці їхніх вкладень.

В'єтнам також підписав угоди про вільну торгівлю з усіма основними економіками світу (15 підписано, дві – на стадії переговорів) задля розширення свого експортного ринку. На сьогодні, після 35 років реконструкції та міжнародної інтеграції, економіка В'єтнаму є однією з найвідкритіших у світі. Нещодавно було підписано дві важливі угоди про вільну торгівлю, які суттєво пожвавили наш експорт – Усебічну та прогресивну угоду про транстихоокеанське партнерство (СРТПР) та Угоду про вільну торгівлю між ЄС і В'єтнамом (EVFTA).

– *Яка роль культурної дипломатії в діяльності посольства? Які проєкти найяскравіше закарбувались у пам'яті?*

– Культурна дипломатія, обіч рівноцінно важливих політичної та економічної, відіграє чималу роль у роботі дипустанов В'єтнаму. Політична дипломатія опікується питанням міждержавних відносин, а також координує зусилля в межах багатосторонньої міжнародної співпраці; економічна сприяє економічно-торговельному й інвестиційному обмінові; культурна ж допомагає поширювати культурні та загальнолюдські цінності, дає змогу іншим народам краще зрозуміти нашу країну, її громадян, спосіб життя, традиції, зміцнює дружбу та людські взаємини. Культурна дипломатія має багато функцій, які не може бути замінено політичними чи економічними складниками.

Одним із моїх пріоритетів на посаді Посла В'єтнаму в Україні є розширення культурного обміну. Ми зосереджуємо увагу на популяризуванні загального уявлення про В'єтнам, його природу, людей, туризм і здобутки

серед українського народу, а також прагнемо створити місток, що зробить українську культуру ближчою до в'єтнамців. Глибоке порозуміння означає ефективнішу співпрацю. У цьому контексті культурна дипломатія може відігравати провідну роль.

– Товариство «Україна – В'єтнам» – це активна всеукраїнська громадська організація, чиєю метою є сприяння співпраці між громадянами наших держав. Як посольство взаємодіє із цим товариством?

– Товариство «Україна – В'єтнам» було засновано 1991 року, коли дві країни встановили дипломатичні відносини. За 30 років діяльності товариство зробило значний внесок у розвиток дружби та співпраці між нашими народами. Поміж його лідерів і членів – знані політики, ветерани, активісти, підприємці. Це віддані люди, які відіграють важливу роль у поглибленні зв'язків між В'єтнамом та Україною. Саме це товариство ініціювало створення мінімузею Хо Ші Міна в однойменній середній школі № 251 та проводить численні заходи культурного й міжособистісного обміну.

Прагнучи зберегти цю цінну традицію, посольство надає великого значення тісним зв'язкам із товариством, запрошує його членів на всі свої заходи, улаштовує регулярні засідання. Також ми спільно організовували поїздки до В'єтнаму для українських ветеранів та членкинь Союзу українок. Посольство посприяло входженню товариства до В'єтнамської спілки організацій дружби – головного осередку народної дипломатії країни.

Зустріч зі членами товариства стала одною з перших для мене як посла. Відтоді я провів із ними чимало робочих нарад для обговорення заходів щодо зміцнення й розширення дружби між двома державами. Нині ми також співпрацюємо з українськими агентствами, щоби відновити заняття з в'єтнамської мови й культури в середній школі № 251 для українців та в'єтнамських українців.

– Освіта є одним із найуспішніших напрямів українсько-в'єтнамської культурно-гуманітарної співпраці. Як пандемія вплинула на цю сферу, зокрема на обмін студентами? Чи заплановано найближчим часом якісь спільні проекти?

– 1994 року наші міністерства освіти підписали досі чинну угоду про співпрацю в освітній сфері. У серпні 2005 року також було підписано договір про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені й учені звання.

В Україні навчалось чимало поколінь в'єтнамських студентів. Це висококваліфікований людський ресурс, який працює на розвиток В'єтнаму. Багато хто з них тепер обіймає важливі посади в державному апараті, деякі є успішними бізнесменами, інші – провідними експертами в різних секторах. Ми щиро вдячні українському народові за підтримку в складні роки війни, а також за допомогу з відбудовування нашої країни в повоєнний

Міський голова Львова Андрій Садовий зустрівся з Послом В'єтнаму в Україні Хонг Тхач Нгуєном

Andrii Sadovyi, Mayor of Lviv, meets with Hong Thach Nguyen, Ambassador of Vietnam to Ukraine

період, підтримку її поступу. В'єтнам зацікавлений у поглибленні всебічних відносин з Україною, і програми навчання в українських університетах неабияк сприяють цій справі.

Пандемія COVID-19 не вплинула на співпрацю у сфері освіти. Наші держави так само щороку надають громадянам одна одній по 30 стипендій на здобування ступенів бакалавра, магістра та доктора філософії. Однак цей період дався взнаки студентам у контексті проживання та навчання, зокрема процедур в'їзду та виїзду з країн, отримання дозволів на проживання, охорони здоров'я. Посольство докладает всіх зусиль, аби їм у цьому допомогти.

Останніми роками студентів за обміном меншає. Причини: мовний бар'єр, наявність лише непрямого авіасполучення, проблеми з доступом до інформації тощо. Нині ми працюємо над тим, щоб використовувати всі можливості освітньої угоди: посилюємо обмін інформацією, організуємо літні табори та курси в'єтнамської мови в Україні. Ми також готові зробити англійську основною мовою навчання в межах зазначеної угоди, щоб запропонувати студентам більше можливостей для працевлаштування після випуску.

– В'єтнамська громада в Україні є однією з найбільших у Європі. Як саме посольство з нею співпрацює?

– Чимала в'єтнамська діаспора в Україні зробила вагомий внесок у соціально-економічний розвиток обох держав. Посольство вважає цю громаду

Посол В'єтнаму в Україні Хонг Тхач Нгуєн відвідав місто
Дніпро

Hong Thach Nguyen, Ambassador of Vietnam to Ukraine, visits
the city of Dnipro

рушійною силою двосторонніх інтересів, адже її представники якнайкраще розуміють сильні сторони та потреби В'єтнаму й України. Ми завжди залучаємо їх до програм співпраці між країнами.

За підтримки діаспори ми успішно провели різноманітні заходи, зокрема відзначення Дня В'єтнаму, фестивалі їжі та туризму, виставки, концерти тощо. Найближчим часом, коли обмеження, пов'язані з COVID-19, буде знято, посольство залучатиме в'єтнамську громаду до проведення низки масштабних культурних івентів у містах України, як-от святкування Дня незалежності В'єтнаму чи фестиваль в'єтнамської кухні.

– Як Ви зауважили, у березні 2018 року делегація Союзу українок відвідала В'єтнам для зустрічі зі своїми колегами з В'єтнамського союзу жінок. Яка мета таких візитів?

– Союз українок має багаторічні зв'язки з В'єтнамським союзом жінок та схожими організаціями нашої держави. Візит 2018 року став важливою подією, і посольство співпрацювало з представниками влади для його реалізування. Українська делегація мала змогу попрацювати не лише з В'єтнамським союзом жінок, а й із жіночими спілками деяких населених пунктів та установ. Такий формат обміну набуває дедалі більшого поширення, оскільки роль жінок у світі надзвичайно вагома.

Ми розглядаємо численні в'єтнамські та українські організації як надзвичайно потужний засіб налагодження взаємин на міжособистісному рівні.

– Три роки тому журналісти в'єтнамського телеканалу «VTC10 – NETVIET» провели престур Україною, який суттєво посприяв промоції способу життя, культури та традицій сучасного українського суспільства у В'єтнамі. Чи заплановано ще такі просвітницькі кампанії?

– Справді, престури можуть бути надзвичайно ефективними для ознайомлення світу з якоюсь країною. Матеріал, який підготував «VTC10-NETVIET» за результатами поїздки три роки тому, допоміг ще більше зацікавити в'єтнамців Україною та її народом. Як мені відомо, чимало інших ЗМІ В'єтнаму хочуть організувати аналогічні мандрівки, щоби дослідити різні аспекти українського життя. І не лише ЗМІ, а й кінопродюсери. Перед моїм від'їздом до України в грудні минулого року до мене звернулися кілька режисерів – для обговорення можливостей виробництва фільмів або співпраці з українськими партнерами за цим напрямом. Сподіваюся, наступного року організуємо візити, коли COVID-19 буде під контролем.

Ми також воліли б, щоб і українські ЗМІ робили такі тури, адже вони допоможуть українцям більше дізнатися про нашу країну. Я переконаний: ефективніше, коли говорять про нас, аніж коли ми розповідаємо самі про себе. Посольство завжди підтримує подорожі українських репортерів та медіаагенцій до В'єтнаму, адже ті потім представляють наші прекрасні видатні пам'ятки та краєвиди своїм українським глядачам.

– Плекаємо надії на те, що невдовзі обмеження на подорожі буде послаблено. Чи не могли б Ви принагідно порадити українським туристам прикметні місцини у В'єтнамі?

– Усі провінції та міста В'єтнаму по-своєму привабливі – як, власне, й українські. Друзям з України я насамперед рекомендую відвідати такі фантастичні локації: Ханой – столицю тисячолітньої цивілізації; динамічний Хошимін – національний економічний і фінансовий центр; поетичний Хюе – давня столиця; прибережні міста й острови із чудовими пляжами – Халонг, Дананг, Нячанг, Муйне та Фукуок; неймовірні куточки поміж гірських пасом і плато: міста Сапа, Далат і Мокчау, мальовничу провінцію Ніньбінь. Туристична інфраструктура В'єтнаму дедалі більше розвивається, задовольняючи потреби внутрішніх та іноземних туристів. Гарантую: ви будете надзвичайно задоволені та зачудовані пам'ятками, пейзажами й культурною спадщиною нашої країни. І не забудьте скуштувати національні страви! Їх вихваляють найвідоміші кухарі світу – Гордон Рамзі й Ентоні Бурден, і це одна з багатьох причин повертатися до В'єтнаму.

Hong THACH NGUYEN,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Socialist Republic of Vietnam to Ukraine*

UKRAINE-VIETNAM RELATIONS: CHARTING THE WAY TO BETTER UNDERSTANDING AND PARTNERSHIP

– *Mr Ambassador, you have taken office in Ukraine this year. What is your impression about this country? Do you have favourite places?*

– I started my term as Ambassador to Ukraine in December 2020, but I first came to Kyiv 40 years ago as a college freshman, when taking the first steps to become a diplomat. As an ambassador, and especially an alumnus of Taras Shevchenko National University of Kyiv, I will do my best to boost ties between our countries.

I have visited several places in Ukraine. All of them have left a different impression on me: diverse Kyiv, ancient Lviv, vibrant Kharkiv, open-minded Odesa... Everywhere I came, I saw peaceful life with beautiful landscapes, architectures, and green parks. People are smart, hardworking, friendly, and cordial. Given this potential, I believe that Ukraine will soon accelerate its development.

– *What are the key directions of the embassy's activities in Ukraine?*

– Vietnam-Ukraine relations are all about traditional friendship, comprehensive partnership, and cooperation. I highly appreciate the progress of cooperation between our countries in political, economic, and educational fields since Ukraine's independence. Many agreements have been signed between our countries.

Overcoming the challenges of time and historical upheavals, Vietnam and Ukraine are building their relations on a solid basis of mutual understanding, respect, concurring interests and aspirations of the two nations. In order to renew and efficiently enhance such ties, we set priorities to deepen interaction in the following directions.

Tourism. Vietnam and Ukraine have huge potential to develop their tourism. Vietnamese people like travelling, including to Ukraine. I know that Ukrainian people travel a lot, too. Exchange of tourists and cultural activities can be very helpful in advancing economic relations. The embassy is working with related agencies in both Vietnam and Ukraine to find ways to increase the number of tourist arrivals.

Trade. Ukraine has much strength that Vietnam needs for its industrialisation and modernisation. Vietnam, in turn, has some industries that can be of interest

У межах відрядження до Півдня України 21–23 березня 2021 року Посол В'єтнаму Хонг Тхач Нгуєн зустрівся з в'єтнамською громадою в Херсоні та Миколаєві. На фото – зустріч із головою Херсонської ОДА

On 21–23 March 2021, Hong Thach Nguyen, Ambassador of Vietnam, met with the Vietnamese community in Kherson and Mykolaiv during his trip to southern Ukraine. In the photo – a meeting with the Head of the Kherson Regional State Administration

to the Ukrainian market. The potential of Vietnam and Ukraine and the complementarity of the two economies pave the way for the further development of bilateral trade and economic relations. Now and in the near future, the focus will be on such areas as IT, production of electronic and agricultural products, textiles, footwear, woodworking, etc.

Sister cities. Over the last six months of my stay in Ukraine, I have been working with authorities of various regions and cities. The embassy attaches great importance to connecting localities of both countries, as this is currently an efficient way for us to establish and deepen cooperation in many areas. I hope that next year there will be several agreements on sister cities signed between localities of our countries. They will contribute both to city-to-city relations and overall Vietnam-Ukraine cooperation.

– *How has the COVID-19 pandemic affected the work of the embassy? In your opinion, will the concept of traditional diplomacy change in the post-pandemic period?*

– The COVID-19 pandemic has profoundly changed diplomacy at various levels and our embassy is no exception. In the early phase when the pandemic broke out and Ukraine introduced quarantine restrictions, the embassy switched to the remote mode. Meetings were shifted to digital platforms. Many activities were cancelled for safety reasons.

After some time of adaptation, the embassy is gradually getting back to the new normal with the use of digital tools. Though no one can deny the importance of technology at the times of physical distancing, we think there are no substitute for the traditional way of conducting diplomacy with face-to-face interactions, eye-to-eye contact, reading between the lines or examining subtle tones and body languages, and other non-verbal clues that cannot be seen well from the four corners of a computer screen. Moreover, digital diplomacy is vulnerable in one way or another to cyber security attacks. Regardless of technological advancement, no platform or tool is 100 percent secure. Besides, there are risks of exclusion of some voices in important discussions, since the global digital divide remains wide and the availability of internet infrastructure and access to the internet varies greatly. Thus, the shift to digital tools may be at the cost of the representation of certain stakeholders.

Nonetheless, technology is developing extremely fast. It will certainly create many tools and platforms, which can be incorporated more and more widely to our daily work.

– *Mr Ambassador, in recent years, the partnership between Kyiv and Hanoi has considerably strengthened. What are the prospects for cooperation between our countries in the political and economic dimensions?*

– As I have mentioned, Vietnam and Ukraine have stable political and economic relations. In 2020, the total trade turnover reached \$644 million, which is a 22.5 percent increase compared to 2019, while exports from Ukraine grew by a staggering 92 percent, despite the difficulties caused by the COVID-19 pandemic. This is, however, still a modest share in each country's foreign trade, which is incommensurate with our potential.

Vietnam and Ukraine have great potential for developing bilateral relations. Both countries have strategically important geographical locations linking our regions to the outside world. The strength of each country can efficiently contribute to their mutual development. In addition, Vietnam has a large diaspora community in Ukraine. This group is well aware of the peculiarities of both Vietnam and Ukraine and is willing to serve as a bridge connecting our countries.

As for political cooperation, we seek to resume bilateral political consultations and exchange visits at all levels. Again, this will have an impact on the economic dimension: During the 15th meeting of the Vietnam-Ukraine Intergovernmental Committee on Economic, Trade, Scientific, and Technological Cooperation in January 2021, both sides agreed that it was important to create a legal framework facilitating bilateral exchange of goods, particularly agricultural products. In that sense, an FTA with a favoured tax system can help to turn prospects into reality, thus further promoting our bilateral trade. In my meetings with Deputy Minister for Economy Taras Kachka, we agreed to set the target of increasing the annual bilateral trade to \$1 billion in the next three years. This is an achiev-

able goal, given the potential and will of both sides. We are also working with the competent authorities on the possibility of organising charter flights. After providing such transport on the regular basis, it will be time to establish direct flights between two countries. This is one of the key factors to boost tourism and trade.

– *It is important to note the question of the free trade agreement. This year, our countries have agreed to resume work on the FTA. How will the implementation of this decision influence future bilateral relations?*

– At the 15th session of the Intergovernmental Committee on Economic, Trade, Scientific and Technical Cooperation between Vietnam and Ukraine, the two sides agreed to resume preparatory work for negotiations on the free trade area. I think this is important in order to enhance our bilateral trade. Ukrainian goods are now in a more difficult position in competing with goods from the member states of the Vietnam-Eurasian Economic Union, as the latter have more favourable trade tariffs with Vietnam than Ukraine. If an FTA with Ukraine is in place, Ukraine will compete better with them in the Vietnamese market. Ukraine can sign a bilateral FTA with Vietnam or simply join the multi-lateral FTAs that we have already adopted. The latter helps increase exports not only to Vietnam but also to other markets.

– *Despite the damaging impact of the pandemic, the Vietnamese government has managed to maintain a positive growth rate of the national economy, which amounted to 2.9 percent in 2020, being among the highest ones in Southeast Asia. How has your country managed to achieve this, and what should Ukraine pay attention to in the story of Vietnamese success?*

– When the pandemic broke out at the end of 2019, Vietnam responded promptly and strongly to cope with the challenges in order to protect people's health while maintaining the rate of socioeconomic development. This approach proved to be successful, as reflected in the positive economic growth in 2020 against the background of the global economic crisis caused by the pandemic.

Throughout the development of Vietnam, the most essential factor for its success has always been ensuring political stability and social peace, which is of crucial importance for business environment and the attraction of foreign investment. Political stability has been cited by investors as one of Vietnam's strengths that contribute to the security of their investments.

Besides, Vietnam has signed free trade agreements with all the major economies in the world (15 signed, 2 being negotiated) to expand its export market. After 35 years of renovation and international integration, Vietnam is now considered one of the most open economies in the world. Important FTAs, such as the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP) and the EU-Vietnam Free Trade Agreement (EVFTA), which have significantly invigorated our exports, have recently been signed.

– *What is the role of cultural diplomacy in the work of the embassy? What projects are engraved in your memory the most vividly?*

– Cultural diplomacy plays an important role as one of the three pillars (political, economic, and cultural) of Vietnam's diplomacy. Whereas political diplomacy addresses issues in bilateral affairs as well as coordinates efforts in multilateral and international relations, economic diplomacy promotes economic, trade, and investment exchange, cultural diplomacy contributes to the promotion of cultural and human values, helps the people of other countries to better understand the country, its people, lifestyles, traditions, thereby strengthening friendship and people-to-people contacts. Cultural diplomacy carries out many functions, which cannot be replaced by political or economic pillars.

One of my priorities as Ambassador to Ukraine is to widen cultural exchange between our countries. Key attention is given to promoting the image of Vietnam, its nature, people, tourism, and other heritage to Ukrainian people as well as providing a bridge bringing Ukrainian culture closer to Vietnamese people. I believe that the more we understand each other, the better we cooperate. In this regard, cultural diplomacy can play a leading role.

– *The Ukraine-Vietnam Society is an all-Ukrainian non-governmental organisation actively operating in Ukraine, whose purpose is to promote cooperation between citizens of Ukraine and Vietnam. How does the embassy work with this society?*

– The Ukraine-Vietnam Society was founded in 1991, when the two countries established diplomatic relations. Throughout 30 years of its history, the society has made a significant contribution to the development of the friendship and cooperation between our nations. Many leaders and members of the organisation are well-known politicians, veterans, activists, and entrepreneurs. They are devoted people, who have been playing significant role in promoting Vietnamese-Ukrainian bilateral relations. It was the society that initiated the establishment of a mini museum of Ho Chi Minh at the eponymous high school no. 251. It also organises a lot of activities in cultural and people-to-people exchange.

Aiming to preserve this valuable tradition, the Embassy of Vietnam attaches great importance to the close relationship with the Ukraine-Vietnam Society, holds meetings on a regular basis, and invites the society to almost all events hosted by the embassy. We have also collaborated to organise trips to Vietnam for Ukrainian veterans and members of the Ukrainian Women's Union and connect the society with the Vietnam Union of Friendship Organisations – the highest agency at the national level in Vietnam that is in charge of the country's people-to-people diplomacy.

One of my first activities as Vietnamese ambassador was meeting with members of the society. Since then, I have conducted many working sessions with them to discuss measures to consolidate and widen Vietnamese-Ukrainian

Під час поїздки до Дніпропетровщини Посол В'єтнаму в Україні Хонг Тхач Нгуєн відвідав місто Кривий Ріг. Майданчиком для спілкування представників українського бізнесу та влади В'єтнаму став Центральний гірничо-збагачувальний комбінат компанії «Метінвест»

Hong Thach Nguyen, Ambassador of Vietnam to Ukraine, visits the city of Kryvyi Rih during his trip to Dnipropetrovsk region for discussions between Ukrainian businesses and Vietnamese authorities at Central Iron Ore Enrichment Works of Metinvest Group

bilateral friendship. We are also working with Ukraine's agencies to resume the Vietnamese language and culture classes at the high school no. 251 for Vietnamese Ukrainian and Ukrainian students.

– *Education is among the most successful areas of Ukrainian-Vietnamese cultural and humanitarian cooperation. How has the pandemic affected educational cooperation and student exchange? Are there any near-term projects planned between our countries?*

– In 1994, the Ministries of Education of the two states signed an agreement on cooperation in the educational sphere, which is still in force. In August 2005, a treaty on the recognition of equivalent qualifications was signed.

Many generations of Vietnamese students have studied in Ukraine. This is a highly qualified human resource that contributes to the development of our country. Many Vietnamese graduates from Ukrainian universities are currently holding important positions in the government apparatus of Vietnam, are successful businessmen and top experts in various sectors. We are sincerely grateful to the Ukrainian people for the support provided to us in the difficult years of war, as well as in the post-war period in the reconstruction and development of our country. Vietnam is very interested in deepening a comprehensive cooperation relationship with Ukraine, and its former graduates in Ukraine are a strong bridge and resource to facilitate it.

The COVID-19 pandemic has not affected educational cooperation between our countries. We are still providing each other with 30 scholarships yearly for bachelor, master, and PhD degrees. However, it has affected students in terms of living and studying, particularly entry/exit procedures from countries, residence permits, and health care. The embassy has made every effort to assist them in this regard.

In recent years, the number of students' exchanges is decreasing due to many reasons, namely the language barrier, non-direct flights, information access, etc. We are now working on measures to make full use of the bilateral educational agreement, enhancing information sharing, organising summer camps, and opening Vietnamese language classes in Ukraine. We are also willing to switch to the English language in implementing the Vietnamese-Ukrainian educational agreement to offer students more job opportunities after graduation.

– *The Vietnamese community in Ukraine is one of the largest in Europe. How closely does the embassy interact with it?*

– The Vietnamese diaspora in Ukraine is a large community that has been making significant contributions to the socioeconomic development of both Vietnam and Ukraine. The embassy always considers the Vietnamese communities in Ukraine to be a driving force in promoting our bilateral interests, as they are the people who profoundly understand Vietnam's as well as Ukraine's strengths and needs. We always draw them into the cooperation efforts and programmes between the countries.

With their support, we have successfully organised various events like Vietnam Day, tourism and food festivals, exhibitions, and music performances, to list a few. In the near future, when the pandemic restrictions are lifted, the embassy plans to cooperate with the Vietnam diaspora in hosting some large-scale cultural events, such as Vietnam National Day and a Vietnamese food festival in different cities of Ukraine.

– *As you have mentioned, in March 2018, a delegation of the Ukrainian Women's Union visited Vietnam to meet with their colleagues from the Vietnamese Women's Union. What is the aim of such meetings?*

– The Ukrainian Women's Union has nourished close ties with the Vietnamese Women's Union and other similar organisations in Vietnam for many years. The visit of the union's members in March 2018 was an important event. This form of exchange is drawing more and more attention as the role of women is significant throughout the world. During the visit, the Ukrainian delegation worked with the Vietnamese Women's Union and women's unions of some localities and agencies. The embassy cooperated with the competent authorities to facilitate the visit.

We see mass Vietnamese as well as Ukrainian organisations as strong players in promoting people-to-people contacts.

– *Three years ago, journalists of the Vietnamese TV channel VTC10 – NET-VIET carried out a press tour around Ukraine, which significantly contributed to the popularisation of the way of life, culture, and traditions of modern Ukrainian society in Vietnam. Are there other such educational campaigns planned?*

– Indeed, press tours can be very efficient in promoting a country in the world. After the trip of specialists to Ukraine three years ago, products of VTC10-NETVIET helped create much sentiment among the Vietnamese toward Ukraine and Ukrainian people. As far as I know, many other media outlets of Vietnam as well as film producers want to make similar trips to explore diverse aspects of Ukrainian life. Last December, right before my departure to Ukraine, I was approached by several film directors to discuss possibilities of producing films or collaborating with Ukrainian partners in this direction. I hope there will be some visits next year, when the spread of COVID-19 is better controlled.

As for Vietnam, we also want Ukrainian media to make similar tours, as they can help Ukrainians to find out more about our country. I believe that letting us talk about ourselves will never be as effectual as letting you talk about us. The embassy always supports trips of Ukrainian reporters and media agencies to Vietnam because later on they present our beautiful outstanding places and landscapes to Ukrainian viewers.

– *We are nurturing hope that travel restrictions will soon be lifted. In the meantime, Your Excellency, what sights would you advise Ukrainians to visit in Vietnam?*

– Like regions and cities in Ukraine, all provinces and cities of Vietnam have their own attractions. The outstanding destinations I recommend Ukrainian friends to visit include Hanoi – the capital of a thousand-year civilisation, vibrant Ho Chi Minh City – the national economic and financial centre, poetic Hue – the ancient capital, or coastal cities and islands with breath-taking beaches like Ha Long, Da Nang, Nha Trang, Mui Ne, and Phu Quoc, and provinces with spectacular mountains and plateaus like Sa Pa, Moc Chau, Ninh Binh, and Da Lat. The tourism infrastructure of Vietnam is becoming more and more developed, catering for the needs of both domestic and international tourists. I guarantee that you will be extremely impressed and enthralled by the sights, landscapes, and heritage of Vietnam. Besides, do not forget to try Vietnamese food. It is praised by the most well-known chefs in the world, like Gordon Ramsay and Anthony Bourdain, and is one of many things that make you want to return to Vietnam.

Каймо КУУСК,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Естонської Республіки в Україні

ЕСТОНСЬКИЙ ДОСВІД: СТІЙКІСТЬ ПОМІЖ БУР

– *Ваша Високоповажносте, чи не могли б Ви розповісти про свій кар'єрний шлях, що передував призначенню послом у нашої державі?*

– Більшу частину свого свідомого життя я працював на державній службі Естонії: розпочав одразу після завершення університету й упродовж кар'єри обіймав посади різних рівнів відповідальності в безпековій царині.

Я – не кар'єрний дипломат. Утім це аж ніяк не означає, що мені бракує досвіду в міжнародних відносинах. Твердо переконаний: сучасний світ украй потребує міжнародної співпраці в усіх сферах. Звісно, кожна країна мусить робити внесок, проте зрештою про міць вільного світу найкраще свідчить саме кількість у ньому демократичних націй.

– *Яку головну мету діяльності команди дипломатичного представництва Ви обрали, щойно стали його очільником?*

– Із собою в Україну я привіз особливий спосіб мислення, який пріоритетизує важливість співпраці й обміну експертним досвідом.

Близько тридцяти років тому наші країни ступали на шлях незалежності зі схожих вихідних позицій. Тоді в Естонію приїхали кілька доброзичливих експертів – вони хотіли навчити нас, як найкраще реформувати країну. Якись із цих порад були надзвичайно цінними. Деякі – не дуже.

У перші роки після відновлення незалежності ми багато в чому залежали від допомоги держав-донорів, та невдовзі вирішили, що мусимо й собі робити внесок у розвиток інших країн. Тож із 1997 року дедалі більше співпрацюємо в цій царині, приділяючи особливу увагу передаванню досвіду трансформації.

Попри отриманні поради й допомоги десятиліття тому, самі ми не любимо вказувати іншим, як їм треба жити. Радше пояснюємо, з якими пробле-

мами зіткнулися, і демонструємо ті рішення, які застосовували. Це дає нашим партнерам змогу вчитися на наших помилках і успіхах.

Мета нашої команди – бути поруч з українськими друзями, аби показати власні приклади підходів до розв’язання схожих завдань.

– Як би Ви описали сучасний стан українсько-естонських відносин?

– Із радістю констатую, що між нашими державами чудові відносини. Я ж дипломат, що я ще можу сказати! Але це правда: лише кілька естонських послів мають такий постійний потік візитів на високому рівні – президенти, міністри, парламентарії, державні секретарі. Хотів би я одноосібно зібрати всі лаври, проте це все-таки спільна робота різних людей та інституцій.

І ми не мали б ніяких досягнень, якби українська сторона не була зацікавлена. На всіх своїх зустрічах – як у Києві, так і в регіонах – я почувався дуже бажаним гостем і бачив щире бажання надалі поглиблювати й розширювати співпрацю.

– У світі вже понад рік триває пандемія коронавірусної хвороби. Яких заходів для її подолання вживають в Естонії? Які темпи вакцинавання?

– Естонія, яка є державою-членкинею ЄС, брала участь у спільній закупівлі вакцин. Ми рано вжили заходів, тож мали змогу доволі ефективно захищати наших громадян. До кінця липня 2021 року трохи менше 50% населення отримали принаймні одне щеплення, близько 40% – повністю вакциновані.

Боротьба з пандемією була величезним викликом і для нас, і для решти світу. Один із найскладніших аспектів полягав у тому, щоби змусити людей зрозуміти: у цій кризі дії кожного з нас мають значення.

До осені 2020 року в нас був дуже низький рівень зараження (до десяти випадків на 100 000 жителів за 14 днів). Люди втратили пильність. Минули осінні шкільні канікули, і рівень захворюваності став швидко зростати. На початку ж 2021, після новорічних свят і періоду стабільного, хоч і доволі високого «плато», кількість нових випадків захворювання на COVID-19 відносно чисельності населення в Естонії за кілька тижнів стала найвищою у світі. Наша потужна система охорони здоров’я опинилася на межі

Надзвичайний і Повноважний Посол Естонії в Україні
Каймо Кууск

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Estonia
to Ukraine Kaimo Kuusk

колапсу. Ще трохи – і забракло би медичного персоналу. Прем'єр-міністерка Естонії Кая Каллас звернулася до свого українського колеги й попросила надати за потреби лікарів і медсестер. Й Україна була готова допомогти та сформувала команду для відправлення.

Непопулярні й дорогі, та водночас украй нагальні карантинні заходи, що їх ужив уряд, допомогли нам відійти від краю прірви. Нині рівень захворюваності в Естонії – один із найнижчих у Європі.

Що справді допомогло нам пережити бурю, суспільству – продовжувати функціонувати, а школам і бізнесу – працювати, то це своєчасне адаптування цифрових послуг до ситуативних потреб. На основі наявної інфраструктури в жовтні минулого року ми спільно з ВООЗ розробили цифровий паспорт вакцинації. Цей проєкт згодом частково використали для запровадження європейського цифрового сертифікату вакцинації.

– Цьогоріч збігає термін мандату Естонії як непостійної членкині Ради Безпеки ООН. Яких результатів було досягнуто за цей період? На яких міжнародних проблемах зосереджувалося Представництво Естонії в ООН? Чи досі є на порядку денному питання російської агресії проти України?

– Під час виборчої кампанії за місце в Раді Безпеки ми наголошували на важливості підтримання заснованого на правилах міжнародного ладу та подолання розриву в доступі до цифрових технологій. Ці концепції були в центрі нашої уваги й упродовж членства.

Прем'єр-міністерка Естонії Кая Каллас головує на першому в історії офіційному саміті Ради Безпеки ООН з питань кібербезпеки

Kaja Kallas, Prime Minister of Estonia, chairs the first-ever formal UN Security Council meeting on cybersecurity

Естонія передає Україні 52,800 доз вакцини від COVID-19

Estonia sends 52,800 doses of COVID-19 vaccines to Ukraine

Глобальна пандемія вибухнула в березні минулого року, за три місяці після того, як почав діяти наш мандат. Це означало, що участь у заходах ООН треба було адаптувати до доби відеоконференцій. Пишаюся, що ми змогли зробити внесок у модернізування неформальних засідань Ради Безпеки за формулою Аррії, – тепер і брати участь, і спостерігати може справді весь світ.

На порядку денному були актуальні питання, як-от події в Білорусі чи Афганістані. Дві зустрічі приурочено до ситуації в тимчасово окупованому Криму.

Естонія прагне співпрацювати з усіма державами-членами ООН, великими й малими. Проте ми змушені реагувати й називати речі своїми іменами, коли хтось порушує обов'язкові для загалу правила, які захищають нас усіх, незалежно від розмірів країни.

– У травні минулого року МЗС України заявило про об'єднання зусиль з Естонією та Латвією в боротьбі зі спотвореними історичними фактами (насамперед про події Другої світової війни), які поширює Росія. Чи було підкріплено цю заяву конкретними діями?

– Історія – це частина наративу, який ми транслюємо. Про себе, наше буття та місце у світі. В історії не може бути альтернативних фактів, лише альтернативне інтерпретування. Проблема полягає в тому, що Росія не інтерпретує, а натомість систематично маніпулює фактами.

Естонія дуже добре пам'ятає, що Другу світову війну було розпочато 1 вересня 1939 року, після того як Гітлер і Сталін розділили Європу та світ на сфери інтересів. Рік по тому Польщі, Латвії, Литви й Естонії на карті вже не було. Радянська влада депортувала людей із країн Балтії, як зробила це із жителями західних територій України.

Навіть не злічити конкретних кроків із протидії спотворенню історії – чи то давнішої, як-от Друга світова війна, чи сучасної, наприклад, події в Криму 2014 року. Ми мусимо боротися з брехнею за допомогою фактів. Естонія навчилася стратегічного терпіння в цій царині. На відновлення незалежності нам знадобилося майже 50 років. Ми ніколи не здавалися, бо правда була на нашому боці.

Історики та державні установи наших країн співпрацюють, а посольство в Києві готове додатково допомогти з контактами в Естонії.

– Вашу країну часто називають цифровою лідеркою Європи. 99% державних послуг там доступні онлайн. Україна теж прагне стати повністю диджиталізованою, й Естонія їй у цьому активно сприяє. Які основні напрями цієї допомоги?

– Найпомітнішим індикатором нашої співпраці в цифровій сфері є те, що прототипом українських систем «Дія» і «Трембіта» стала естонська «X-Road». Громадяни та інші користувачі цієї системи можуть надіслати запит на свої паспортні дані чи автострахування через комп'ютер або смартфон. Не потрібно знати, у якій урядовій базі даних це зберігають.

Ми почали розвивати цифрове суспільство 1997 року – за допомогою забезпечення інтернет-під'єднання в школах. Від 2001 року в нас діє обов'язкова національна ідентифікаційна картка із чипом (українським аналогом є внутрішній паспорт). Україна запустила систему «Дія» в епоху смартфонів, що усунуло потребу в деяких технологіях, які використовувала Естонія. Це дає Україні змогу стрибнути вперед, ба навіть перевершити нас! Хотів би наголосити, що ви вже стали натхненниками для інших.

– Восени 2020 року мав бути другий українсько-естонський цифровий форум, однак через пандемію його не провели. Коли держави планують повернутися до цієї ідеї?

– Пандемія COVID-19 багато чого змінила в нашому житті: чимало планів довелося скасувати, а заходів – перенести. Перший форум «Digital Society Sandbox» провели впродовж візиту Президента Володимира Зеленського до Естонії в листопаді 2019 року.

Ми вже мали низку зустрічей, на яких обговорювали підготовку до наступного двостороннього цифрового саміту, але поки я не знаю, коли ми зможемо його організувати. Сподіваюся, скоро: щойно пандемія вщухне.

– 27 листопада 2020 року прем'єр-міністри України й Естонської Республіки – Денис Шмигаль та Юрі Ратас відповідно – підписали міжурядову угоду про технічну та фінансову співпрацю. Естонський прем'єр наголосив, що після підписання цього документа міждержавна взаємодія вийде на новий рівень і ваша країна зможе надавати Україні більше практичної допомоги. Що саме мав на увазі пан Ратас?

– У листопаді 2020 року ми сподівалися на зустріч із Денисом Шмигалем в Естонії. Цього не сталося – знову ж таки через пандемію. Натомість прем'єр-міністри підписали угоду про технічну співпрацю на онлайн-зустрічі.

Україна уклала такі домовленості з низкою держав і міжнародних організацій. Сама угода не містить значних новацій, утім усе-таки поліпшує умови для нашої вельми активної взаємодії у сфері розвитку.

Естонське правління й неурядові організації щороку реалізують в Україні близько сорока різних проектів. Ця угода уможливорює один із них – пілотний проект, який зарадив би чергам на кордонах.

Цього літа, прямуючи додому, в Естонію, я побачив 14-кілометрову чергу з вантажівок, які чекали на перетин кордону між Україною та ЄС. Надворі було понад 30°C, і я думав лише про те, що вантажівки з водіями вплавляться в асфальт. Усе це – згаяний час для водіїв та їхніх родин, а також фінансові й часові втрати для логістичних компаній. Далеко не в захваті й мешканці прикордонних територій. Відповідна електронна система дасть людям змогу забронювати час перетину кордону онлайн, і тоді зникне потреба чекати годинами та днями. Гадаю, Україні слід працювати над тим, щоби зробити кордони між Україною і ЄС якомога менш видимими та відчутними.

– Під час візиту Володимира Зеленського до Естонії в листопаді 2019 року між міністерствами оборони наших країн було підписано документ про співпрацю в організуванні територіальної оборони. Згідно з ним, естонські фахівці допомагатимуть упроваджувати в нас пілотний проект із тероборони в окремих областях. Безумовно, Україна багато чого може повчитися в Кайтселіту. Яка доля цього проекту нині?

– Суть територіальної оборони полягає в тому, що безпека країни – нероздільна, і ми всі робимо в неї внесок. Має значення кожен громадянин, кожна місцева громада. Кайтселіт, або ж Союз оборони, – це добровольче об'єднання, яке тренується врівень зі Збройними силами. Урешті-решт вони все ж повертаються до своїх домівок і звичних робіт, а не в казарми. Найбільшою перевагою цих добровольців є те, що вони знають рідні містечка, прилеглі ліси чи болота краще, ніж потенційний російський нападник, а також надзвичайно зацікавлені в захисті своїх родин і власних домівок. Вони – смертельна пастка для ворога, адже реагують блискавично.

Обмеження через пандемію COVID-19 трохи вповільнили співпрацю, однак ми відновимо її найближчими місяцями.

– Торік Естонія організувала саміт «Ініціативи трьох морів». Під час відеоконференції презентували інвестиційний фонд цієї ініціативи. Керсті Кальюлайд зазначила, що в разі успіху модель фонду може бути використано й для країн за межами ЄС. Україна вже неодноразово висловлювала бажання взяти участь в ініціативі «Тримор'я», наприклад, як спостерігачка. Як Ви вважаєте, чи можна залучити нашу державу до цього формату (зокрема через проектну співпрацю) і чи матимемо ми підтримку Естонії?

– Естонія вбачає в «Ініціативі трьох морів» не лише надзвичайно цінний формат взаємодії для зміцнення зв'язків і, як наслідок, посилення економічного розвитку на європейській осі Північ – Південь, а й гідну платформу трансатлантичної співпраці. Сучасна інфраструктура стає дедалі необхіднішою з погляду геополітики, економічного зростання та сталого розвитку.

Інвестиційний фонд «Тримор'я» – унікальний фінансовий інструмент, що об'єднує державний і приватний капітали для забезпечення потреб розвитку регіональної інфраструктури. Його створено з політичних мотивів, однак діяльність фонду суто комерційна. Уже зібрано понад 1 млрд євро, а три перші проекти затверджено для фінансування.

Естонія розглядає Україну як природне продовження ініціативи, а інвестиції в проекти зі зміцнення зв'язків у межах «Тримор'я» також принесуть зиск вашому економічному розвитку. Україна напряму пов'язана

Посол Естонії в Україні Каймо Кууск на круглому столі «Тримор'я – дорожня карта для України»

Kaimo Kuusk, Ambassador of Estonia to Ukraine, during the Three Seas Initiative – Roadmap for Ukraine round table

з багатьма пріоритетними ініціативами. Прикладом може стати проєкт «Віа Карпатія», який, за умови охоплення ще й українських залізничних гілок, матиме величезний позитивний вплив на інтеграцію вашої країни до «Тримор'я» – та й поза межами ініціативи. Україні неодмінно слід запропонувати долучити до інвестиційного фонду державні та приватні ресурси.

– У статті «Як досвід Естонії допоможе Україні позбутися черг на кордоні» для видання «Європейська правда» Ви зазначали, що цю проблему можна розв'язати через запровадження електронної системи перетину кордону, що передбачатиме можливість бронювання місця в черзі. Чи не могли б Ви описати цей механізм детальніше?

– Я вже згадував про проєкт електронного врегулювання прикордонних черг. Естонія мала таку проблему в Нарві: пункт пропуску розміщено в самому серці міста й багатокілометрові черги блокували рух міського транспорту.

Уряд Естонії вирішив звернутися по допомогу до приватних компаній – і для врегулювання ситуації було налагоджено державно-приватне партнерство. Замість очікування в центрі міста легкові та вантажні автомобілі дістали змогу перебувати на паркінгу та прибувати до кордону, коли надходила їхня черга.

Команда Шенгенського механізму оцінювання та моніторингу відвідала естонський кордон із Росією та зауважила, що чергам там чудово дають раду. Єдиною рекомендацією було чіткіше повідомляти подорожувальникам, що місце в черзі для перетину кордону можна забронювати й безкоштовно.

Коли ця система працюватиме в Україні, вона буде схожа. Після сплати незначного сервісного збору люди зможуть спланувати перетин кордону заздалегідь. Це має особливу цінність для логістичних компаній і туристів. Місцеві мешканці, які регулярно перетинають кордон, зможуть обирати між очікуванням удома чи на паркінгу, що його забезпечує ця система.

– 2019 року українці становили найбільшу частку трудових мігрантів в Естонії. У Польщі свого часу підраховали, що впродовж 2013–2018 років заробітчани з України щорічно забезпечували збільшення польського ВВП на 0,5%. Сукупний внесок українців сягав 13% приросту ВВП Польщі за цей період. Чи є аналогічні підрахунки щодо внеску українців в економіку Естонії? Яка позиція естонського уряду щодо українських трудових мігрантів?

– На відміну від наших польських друзів, ми не ведемо такої статистики. Однак свобода руху робочої сили є невіддільним складником вільної та єдиної Європи. Естонці роками шукали працевлаштування деінде – здебільшого у Фінляндії, Швеції та Сполученому Королівстві. Є ті, хто там

і залишився, але завдяки відчутному зростанню стандартів життя в Естонії більшість нині все-таки повертається додому. Однак естонській економіці досі бракує працівників.

Українці, які долучилися до естонського ринку праці за останні кілька років, надзвичайно цінні та потрібні. Вони допомагають нам заповнити прогалини в численних сферах, зокрема будівництві та сільському господарстві. Крім того, є конкретний попит на українських ІТ-спеціалістів, лікарів, а також зварників у галузі кораблебудування.

Уряд Естонії не має особливої програми заохочення українських працівників, однак створює із цією метою сприятливе середовище для приватних підприємців. Незалежно від походження, новачки в Естонії мають доступ до мовних курсів. Українці загалом легко пристосовуються до життя в нашій державі: їм у цьому, зокрема, допомагає Український культурний центр у Таллінні, який провадить активну промоційну та підтримувальну діяльність. А Міністерство культури Естонії запропонувало українським колегам разом докласти зусиль задля додавання великодньої писанки до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

– *Скільки естонців нині проживає в Україні? Чи це активна й згуртована діаспора?*

– Естонська діаспора в Україні доволі жива й має тривалу історію. Першими сюди прибули близько 500 етнічних шведів, яких 1782 року переселили з естонського острова Гіюмаа на територію сучасної Херсонської області. Їхнє селище називалося Старошведське, тепер – частина села Зміївка.

1863 року в Криму заснували кілька естонських поселень, а до початку ХХ століття їх уже було шість. Окрім того, в Україні свого часу жили й працювали численні естонці. Микола Пирогов, знаний лікар і педагог, на честь якого назвали одну з київських вулиць, був відомим професором Тартуського університету. І донині його пам'ятник є серцем першотравневих святкувань для студентів у Тарту.

Більшій організованості естонська спільнота в Україні набула на початку 1990-х років. Відтоді вона активно популяризує естонські традиції, зокрема пісенні. Хор діаспори брав участь в Естонських святах пісні – цей фестиваль уперше провели 1869 року, а два роки тому перед 65-тисячною аудиторією виступав хор із 35 тисяч співаків.

Крім того, у спільноті є кілька активних учасників, які приїхали в Україну задля бізнесу. Тож так, діаспора, як і наша країна, не маленька, а радше компактна й тісно переплетена з українським суспільством.

– *Насамкінець розкажіть, будь ласка, трішки більше про себе, зокрема про хобі. Чи встигаєте Ви відпочивати? Які місця в Україні любите найбільше?*

– Хтось може сказати, що дипломати працюють 24/7. Це справді так. Однак ніхто не зміг би довго протриматися в такому темпі без відпочинку чи хобі. Для мене важливо проводити час із сім'єю, нам подобається готувати разом. Ми скористалися періодом пандемії COVID-19, аби глибше зануритись у наші книги рецептів. Як наслідок, я навчився готувати добрий український борщ.

Важливими є й фізичні навантаження. Роками я грав у футбол в ФК «Тоомпеа» в естонській четвертій лізі й брав участь у марафонах із катання на гірських велосипедах, різноманітних аматорських змаганнях.

Я і досі любитель, та вже без змагань. З весни до осені мені подобається бігати й кататися на велосипеді. Якраз купив у Києві новий шолом, бо забув свій в Естонії. Узимку обожнюю братися за бігові лижі. На щастя, навіть тут цьогогоріч було достатньо снігу, тож я зміг кататися на Трухановому острові.

Україна величезна. Ми із сім'єю досі відкриваємо її для себе й, маю зауважити, знайшли тут чимало мальовничих місць. У вас є узбережжя, пагорби та гори, ліси та соняшникові поля. На Сході України пліч-о-пліч стоять краса й трагедія. Ось ти дивишся на гарний Святогірський монастир на березі ріки, а тоді усвідомлюєш, що лінія фронту всього за кілька десятків кілометрів. У вас є чудові міста, як-от Львів, Харків, Одеса, Ужгород. У самі лише вулиці й квартали Києва можна закохатися. Добре, що подорожі знову стають доступними й дедалі більше іноземців можуть відкривати для себе Україну.

Каймо Кууск із дітьми
Kaimo Kuusk with children

ESTONIA'S EXPERIENCE: PRACTICING SUSTAINABILITY, WEATHERING STORMS

– *Your Excellency, could you tell us about your career path prior to your appointment as Ambassador to our state.*

– I have been in the Estonian public service for most of my adult life. I started right after university and have held posts at different levels of responsibility in the security sector during my career.

I am not a career diplomat. This, however, is not to say that I lack experience in international relations. I firmly believe that in our modern world international cooperation is essential in all spheres of life. Naturally, each country has to pull its own weight, but ultimately the strength of the free world can best be measured by the number of democratic nations.

– *What priority objective have you set for the team of the diplomatic mission when you became the head of the embassy?*

– Special thinking – that of cooperation, of learning from each other's best practices – is what I have brought with me to Ukraine.

Looking back some thirty years ago, our countries had a similar starting position on their roads of independence. At that time, we received a number of well-wishing experts in Estonia, who wanted to teach us how we should best reform our country. Some of these recommendations were extremely valuable. Some less so.

In the early years after regaining our independence, we relied heavily on donor countries but quite soon decided that we should also contribute to the development of other countries. So, starting in 1997, we have been stepping up our development cooperation, focusing on sharing our transformation experience.

Despite the help and advice, we received many decades ago, we do not like telling others how they should live. We rather explain to them what problems we have faced and show them the solutions that we have applied. This allows our partners to learn from our mistakes and successes.

The objective for our team is to be there for Ukrainian friends to offer examples of how we have addressed similar challenges.

– *How would you describe the current state of Ukrainian-Estonian relations?*

– I am glad to say that our countries have excellent relations. As a diplomat, what else could I say! Still, there are only a handful Estonian ambassadors who have such a steady flow of high-level visits – presidents, ministers, parliamentarians,

Президент України Володимир Зеленський приймає Вірчі грамоти від Посла Естонської Республіки Каймо Кууска

President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy receives credentials from Ambassador of the Republic of Estonia Kaimo Kuusk

state secretaries. Although, I wish I could take credit for achieving this by myself, it is a teamwork of different people and institutions.

Also, we would not have achieved anything if it had not been for the interest on the Ukrainian side. At all my meetings – both in Kyiv and in the regions – I have felt like a very welcome guest and saw genuine interest in deepening and broadening cooperation even further.

– *It has been a year since the coronavirus pandemic began. What measures does Estonia take to cope with this crisis? What is the pace of vaccination?*

– As an EU member state, Estonia has participated in the joint procurement of vaccines. Therefore, we started early and have made strides in protecting our population. At the end of July 2021, little less than 50 percent of our population have received at least one shot of the vaccine; about 40 percent are fully vaccinated.

Managing the pandemic has been a huge challenge for us, similar to the rest of the world. One of the most difficult aspects has been to get people to understand that in this crisis the actions of each and every one of us makes a difference.

Until the autumn of 2020, we had very low infection rates (single digits per 100 000 inhabitants in 14 days). People let their guard down. After the autumn school holidays, the infection rate started to spike rapidly. Then, at the beginning of 2021, after New Year celebrations, from a relatively high plateau our COVID-19 infection rate relative to the Estonian population became the highest

Прем'єр-міністерка Естонії Кая Каллас і Посол Естонії в Україні Каймо Кууск відвідують район проведення ООС

Estonian Prime Minister Kaja Kallas and Ambassador of Estonia to Ukraine Kaimo Kuusk visit the Joint Forces Operation area

in the world in several weeks. Our healthcare system – which is quite strong – was on the verge of collapsing. Just a little more, and we would have run out of medical personnel. Our prime minister Kaja Kallas turned to her Ukrainian counterpart and asked for doctors and nurses, if needed. And Ukraine was ready to help, forming a team to be sent out.

The unpopular and costly but also extremely necessary lockdown measures taken by the government helped us to come back from the brink of the void. The infection rate in Estonia is one of the lowest in Europe today.

What really helped us to weather the storm – to continue the functioning of society, get schools and businesses back to work – was our early adaptation of digital services. Based on existing infrastructure, we also partnered with the WHO last October to develop a digital vaccination passport. Part of this project has taken on the life of the European digital vaccination certificate.

– *Estonia's mandate as a non-permanent member of the UN Security Council is ending this year. What results have been achieved over the tenure? What international problems have been in the focus of the Estonian Mission to the UN? Is the issue of Russian aggression against Ukraine still on the agenda?*

– In our campaign for the elected seat at the Security Council, we stressed the importance of the rules-based international order and bridging the digital divide. We have also kept these concepts in our focus during our membership.

The global pandemic hit three months into our membership, in March last year. This meant that participation in the UN events had to be adjusted to the age of video conferences. I am proud to say that we were able to contribute to reshaping the informal Security Council so-called Arria-formula meetings so as to ensure a truly global viewership and participation.

Topical issues, such as the events in Belarus or Afghanistan, have featured heavily in the agenda. There have been two meetings dedicated to the situation in the temporarily occupied Crimea.

Estonia is eager to work together with all the countries of the UN, big and small. Yet, when the commonly held rules are disregarded, we are compelled to react and call the spade a spade. These rules protect all of us, whatever the size of a country.

– *In May last year, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine announced that our country would join efforts with Estonia and Latvia in combating the spread of distorted historical facts by Russia, first of all, those related to World War II. Was this statement backed by concrete actions?*

– History is part of the story that we tell. About ourselves, about our country, and our place in the world. There are no alternative facts relating to history, only alternative interpretation. The trouble is that instead of interpretation, Russia is systematically trying to manipulate facts.

Estonia remembers very clearly that World War II started on 1 September 1939, after Hitler and Stalin had divided Europe and the world into spheres of interest.

Каймо Кууск із представниками Литви та Латвії під час святкування 30-річчя акції «Балтійський ланцюг» («Baltic Way 30»)

Kaimo Kuusk and representatives of Lithuania and Latvia celebrating the 30th anniversary of the Baltic Way

A year later, Poland, Latvia, Lithuania, and Estonia were erased from the map. The Soviet authorities deported people from the Baltic countries, just as they did in the western parts of Ukraine.

The concrete actions to withstand the distortion of history – be it more distant, such as World War II, or more recent, such as the occurrences in Crimea in 2014 – are too many to count. We have to fight falsehood with facts. Estonia has learned strategic patience in doing this. It took us nearly 50 years to restore our independence. We never gave up because the facts were on our side.

Our historians and state institutions are cooperating, and the embassy in Kyiv is ready to help additionally with contacts in Estonia.

– *Your country is often called Europe's digital leader. 99 percent of its public services are available online. Ukraine is now also striving to become a completely digital state, and Estonia is known to be actively helping us to achieve this. What are the main areas of such assistance?*

– The most visible sign of our cooperation in the digital sphere is that the infrastructure for the Ukrainian Diia and Trembita systems is based on the Estonian equivalent X-road. The citizens and other users of this system can call up their passport information or car insurance on the computer or smartphone. It is not necessary to know in which government database it is kept.

We started developing our digital society by providing internet connection for schools in 1997. Since 2001, we have a mandatory national ID card (in Ukrainian context the “internal” passport) with a chip. Ukraine started implementing the Diia at the age of smartphones, eliminating need for some of the technologies Estonia used. This gives Ukraine an opportunity to leapfrog and even be better than us! I would like to stress that now you have already become an inspiration for others.

– *The Second Ukraine-Estonia Digital Forum was scheduled for the autumn of 2020, but it did not take place because of the pandemic. When do the two states expect to return to this idea?*

– The COVID-19 pandemic has changed our lives in many ways. One of these changes is the fact that many plans had to be cancelled and events had to be postponed. The first Digital Society Sandbox forum took place during President Zelenskyy's visit to Estonia in November 2019.

We have already had several follow-up meetings to prepare for the next bilateral Digital Summit, but yet, I do not know when we will be able to hold it. Hopefully, it will be soon – as soon as the pandemic subsides.

– *On 27 November 2020, the Prime Ministers of Ukraine and Estonia Denys Shmyhal and Jüri Ratas signed an intergovernmental agreement on technical and financial cooperation. The Estonian Prime Minister emphasised that after the conclusion of this agreement the cooperation between the states would break new ground and Estonia would be able to provide more practical assistance to Ukraine. What exactly did Mr Ratas mean?*

Підписання угоди про технічну та фінансову співпрацю між
Естонією та Україною

Signing agreement on technical and financial cooperation be-
tween Estonia and Ukraine

– In November 2020, we were hoping to welcome Denys Shmyhal in Estonia. Again, due to the pandemic, it was impossible. Instead, the prime ministers signed the agreement on technical assistance at the online meeting.

Ukraine has similar agreements with a number of countries and international organisations. While an agreement in and of itself will change little, it creates an improved framework for our very active cooperation in the sphere of development cooperation.

The Estonian Government and NGOs carry out approximately 40 different projects in Ukraine annually. This agreement makes possible one particular project – a pilot project to manage queues at the borders.

This summer, driving home from Ukraine to Estonia, I saw a line of trucks 14 km long waiting to cross the Ukraine-EU border. It was more than +30 C outside, and I just thought those trucks and drivers would melt into tarmac. This means lost time for the drivers and their families as well as lost time and money for logistics companies. It is also less than ideal for the residents of the border areas. Respective electronic system will allow people to book a time of border crossing online. Then, it will not be necessary to wait at the border for hours and days. I think, Ukraine should work hard to make physical borders between Ukraine and the EU least visible and felt.

– During Volodymyr Zelenskyy's visit to Estonia in November 2019, a document on cooperation in the organisation of territorial defence was signed between the Ministries of Defence of Ukraine and Estonia. In accordance with it, Estonian specialists would help us to implement a pilot project on territorial defence in certain regions. No doubt, Ukraine has a lot to learn from Kaitseliit. How is this project progressing today?

– The idea behind territorial defence is that the country's security is undivided, thus, we all contribute to it. Every citizen and every local community matters. Kaitseliit, or the Defence League, is an organisation of volunteers who are trained similar to the Defence Forces. At the end of the day, however, they return home to their regular jobs rather than going to barracks. The biggest advantage of those volunteers is that they know their hometown in Estonia or a local forest or swamp better than the potential Russian aggressor. They are highly motivated to defend their families and the place they live in. They react quickly, therefore, pose a death trap to the enemy.

The cooperation has slowed down a little bit due to the COVID-19 restrictions, but we will resume it in the coming months.

– Last year, Estonia hosted a summit of the Three Seas Initiative (3SI). During the video conference, the Investment Fund of the 3SI was inaugurated. Kersti Kaljulaid noted that, if successful, the Investment Fund model could also be implemented in countries outside the EU. Ukraine has repeatedly expressed interest in participating in the Three Seas Initiative, for example, as an observer. In your opinion, can Ukraine be engaged in this format (including through project cooperation) and can our country count on Estonia's support?

– Not only does Estonia see the 3SI as an extremely valuable cooperation format for increasing connectivity and thereby enhancing economic development on the north-south Europe axis but also as a solid platform for transatlantic cooperation. The need for modern infrastructure is becoming ever more imperative in terms of geopolitics, economic growth, and sustainable development.

The 3SI Investment Fund is a unique financial vehicle that brings together public and private capital to meet our region's infrastructure development needs. It is politically driven but fully commercially operated. The fund has already raised more than €1 billion, and the first three projects are approved for financing.

Estonia sees Ukraine as a natural extension of the initiative, and investments into 3SI connectivity projects will benefit your economic development as well. Many priority projects are directly connected with Ukraine. One example would be Via Carpatia, which, when linked to railways in Ukraine, could have a major positive impact on Ukraine's integration with the 3SI countries and beyond. Ukraine should definitely offer to bring into the Investment Fund some public and private resources.

– In the article ‘How Estonia’s experience will help Ukraine to get rid of queues at the border’ for European Pravda, you noted that this problem could be solved by introducing an electronic border crossing system, which has to include the option to book a place in the waiting line. Could you please elaborate on this mechanism?

– I have already mentioned the project of electronic management of queues at the borders. Estonia faced this problem in the city of Narva, where the border crossing station is in the heart of the city and kilometers-long queues were blocking traffic across the city.

The Estonian Government decided to turn to private companies for help in solving this, and a public-private-partnership was established for managing the situation. Cars and trucks – rather than waiting in the city centre – can wait for their turn at a parking lot and arrive at the border when their turn is up.

A Schengen evaluation team that visited the Estonian border with Russia commented on the excellent organisation of the border queue management. The only recommendation was to communicate with more clarity that, in addition to the paid-for service, it was still possible to cross the border without a service fee.

When launched, this system will look similar in Ukraine. Those who pay a small service fee can plan their border crossing in advance. This is especially important for holiday makers and logistics companies. Local residents who cross the border regularly can choose whether they want to wait at home or at the parking lot provided by this system.

– In 2019, Ukrainians made up the largest group of migrant workers in Estonia. Poland once calculated that workers from Ukraine added 0.5 percent to the annual growth of the Polish GDP in 2013–2018. The cumulative contribution of Ukrainian workers accounted for 13 percent of Poland’s GDP growth over this period. Are there similar calculations about the Ukrainians’ contribution to the Estonian economy? What is the position of the Estonian government on Ukrainian migrant workers?

– Unlike our Polish friends, we do not have such statistics. Yet, the relatively free movement of labour is an essential part of Europe, free and whole. For years, Estonians have sought employment elsewhere, primarily in Finland, Sweden, and the UK. Some people have settled there but owing to the considerable rise of the living standards in Estonia, more people rather choose to return home. Still, the Estonian economy needs more workers.

The Ukrainians who entered the Estonian labour market in the past few years are extremely valuable and necessary. They help us to fill the gaps in many spheres, e.g. in construction and agriculture. In addition, the Ukrainians are very sought-after welders in shipbuilding, IT specialists, and medical doctors.

The Estonian Government does not have a special programme to attract Ukrainian workers but creates the environment for private entrepreneurs with this aim. The place of origin notwithstanding, newcomers to Estonia have access to language training. In general, Ukrainians adjust to life in our country easily, in particular, with the assistance of the Ukrainian Cultural Centre in Tallinn being actively involved in promoting and maintaining activities. The Estonian Ministry of Culture has proposed to its Ukrainian counterpart to put common effort into adding the Ukrainian Easter Egg painting pysanka in the UNESCO List of the Intangible Cultural Heritage.

– *How many Estonians live in Ukraine now? Is there a vigorous and close-knit diaspora?*

– The Estonian diaspora in Ukraine is quite vibrant and has a long history. The first people from Estonia arrived in the present-day Kherson Region in 1782, when some 500 ethnic Swedes from the island of Hiiumaa were relocated here. Their village had a name Gammelvenskby, nowadays, it is a part of the village of Zmiivka.

In 1863, several Estonian settlements were established in Crimea, and by the beginning of the 20th century, there were six of them. In addition, many Estonians worked and lived in Ukraine in different times. Dr Mykola Pyrohov, a widely known physician and pedagogue, after whom a street is named in Kyiv, was a famous professor at the University of Tartu. Until now, the May Day celebrations for students in Tartu centres around his statue.

The Estonian community in Ukraine gained new organization level in the early 1990s. Since then, it has been vigorously promoting Estonian customs, including our singing tradition. The diaspora choir participated in the Estonian Song Festivals. The very first festival took place in 1869, and two years ago, there was a choir of 35,000 singers performing to an audience of 65,000.

In addition, we have several active members of the community who have come to Ukraine to do business here. So yes, like our country, the diaspora is not small but compact and very much woven into the Ukrainian society.

– *Finally, please tell us a little more about yourself, particularly about your hobbies. Do you have time to rest? What places in Ukraine do you like most?*

– One may say that diplomats work 24/7. And that is true. Still, without having rest and hobbies no one can last with such a tempo for the whole term. Spending time together with my family is important for me; we like cooking together. We have used the COVID-19 pandemic time to look deeper into the recipe books we have. As a result, I have learnt how to make a good Ukrainian borsch.

It is important to exercise. For years, I played football in the Estonian IV league within the FC Toompea and took part in mountain-biking marathons and various amateur competitions. Now I am just an amateur, no competition. From spring to autumn, I like jogging and cycling. I have recently

Посол Естонії в Україні Каймо Кууск

Ambassador of Estonia to Ukraine Kaimo Kuusk

bought a new helmet in Kyiv, as I forgot mine in Estonia. During wintertime, I adore cross-country skiing. Luckily, there was enough snow this year even here, so I was able to ski on Trukhaniv Island.

Ukraine is huge. My family and I continue exploring it. I have to admit that we have found many picturesque places here. You have seaside, hills and mountains, forests and sunflower fields. In eastern Ukraine, beauty and tragedy are standing side by side. Just look at the marvellous Sviatohirsk Monastery at the riverside and realise that the frontline is just several tens of kilometres away. You have magnificent cities like Lviv, Kharkiv, Odesa, and Uzhhorod. Kyiv itself has streets and quarters to fall in love with. It is good that travelling is opening up again and that an ever-increasing number of foreigners can discover Ukraine.

Фауз ЕЛЬ АШШАБІ,
*Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка
Королівства Марокко в Україні*

УКРАЇНА ТА МАРОККО: СПІЛЬНЕ ПРАГНЕННЯ ДО РОЗВИТКУ

– Ваша Високоповажносте, з 2018 року Ви представляєте Королівство Марокко в Україні. Поділіться, будь ласка, першими враженнями від нашої держави. Чи змінили Ви думку відтоді?

– Прибувши до України, я мала нагоду та втіху познайомитись із чудовими людьми, відкрити для себе чарівну культуру й прекрасний стиль життя. Безмежно красиві українські пейзажі та чудова архітектура міст також зачарували мене. А ще я в захваті від унікальної доброзичливості українського народу.

Королівство Марокко та Україна мають чимало спільного, і це не тільки рішучий намір посісти гідне місце на міжнародній арені й упровадити ґрунтовні реформи, щоб створити належні умови для розвитку економіки. В історичному контексті наших країн – низка цивілізацій, які залишили по собі величезний культурний розмаї. Цю спадщину, глибоко вкорінену в минувшину, ілюструє марокканське й українське етнічне багатство – у традиціях, одязі, музиці тощо.

– Нині Марокко шукає нових можливостей для реалізування свого експортного потенціалу. Чи може наша держава стати надійним партнером у цьому контексті? У яких царинах економіки відносини України та Марокко найтісніші та які перспективи їх поглиблення економічної співпраці?

– Марокко усвідомлює, що двосторонні економічні відносини мають стратегічне значення для зростання й розвитку економіки на національному рівні. Водночас такі відносини сприяють зміцненню двосторонніх торговельних зв'язків та розширенню масштабів взаємодії.

Ні для кого не секрет, що торгівля є одним із найважливіших складників двосторонніх економічних відносин. Це пояснює однастайність Марокко й України в контексті збільшення обсягів торгівлі, і саме тому

обидві країни тепер мусять шукати якнайкращих підходів, щоб утілити це прагнення. У період з 2010 по 2014 рік обсяги торгівлі між нашими державами зросли втричі. Окрім того, 2014 року Україна стала третім за величиною постачальником зерна в Марокко. Тож спостерігаємо тенденцію до зростання цих показників, зокрема завдяки тому, що марокканський ринок відкритий для українських товарів.

Крім того, в Україні та Марокко є значний потенціал, від розвитку якого вони можуть мати користь. Стане в пригоді обмін досвідом і ноу-хау в різних царинах, покращення співпраці у сферах туризму, промисловості та наданні послуг, а також між приватними секторами (малим і середнім бізнесом).

Згідно зі звітом про діяльність порту у 2020 році, Танжер-Мед став лідером серед контейнерних портів Середземномор'я

The 2020 port activity report reveals that Tanger Med has become the first container port in the Mediterranean

Україна та Марокко також можуть зосередити свої зусилля на одному з важливих аспектів двосторонніх економічних відносин – збільшенні припливу прямих українських інвестицій у Марокко й навпаки.

Із цієї метою Марокко втілює низку проєктів і реформ – щоб спонукати іноземні компанії зосереджувати діяльність у країні й використовувати її стратегічне становище, ділове середовище, інвестиційні стимули, які надає Уряд Марокко, а також відкритість і різноманітні комерційні зв'язки (Марокко підписало численні угоди про вільну торгівлю, що охоплюють більш ніж мільярд споживачів по ринках усього світу).

Марокканське законодавче середовище також було покращено завдяки стимулюванню приватного підприємництва та заохоченню інвестиційних процедур.

– Які, на Ваш погляд, методи поглиблення діалогу на вищому та найвищому рівнях мають узяти на озброєння держави з огляду на складний контекст двосторонньої взаємодії в епоху пандемії?

Король Марокко Мохаммед VI отримує щеплення від COVID-19, щоб розпочати офіційну кампанію вакцинації від коронавірусної хвороби у державі, 28 січня 2021 року

Morocco's King Mohammed VI receives a vaccine against the coronavirus to officially kick off his country's COVID-19 vaccination campaign, 28.01.2021

– Пандемія COVID-19 стала частиною нашого повсякденного життя й роботи. Торік, коли вона стала набирати обертів, організації та установи почали дистанційно працювати в офісі. Робота з дому й офісні технології тепер необхідність, а не розкіш у спілкуванні та співпраці.

Тому діалог на високому рівні слід підтримувати й під час нових викликів. Звичайно, запроваджених в обох країнах обмежень варто дотримуватися й брати їх до уваги. Однак, співпраця триває

через відеодзвінки, доступні на численних платформах. Багато заходів і зустрічей можна організовувати в режимі онлайн.

– *Українці не дуже обізнані з марокканською культурою. Які заходи ініціює посольство для популяризування культури Марокко в Україні? Які їхні звичайні формати, а які – зумовлені карантинними обмеженнями через пандемію?*

– Задля просування марокканської культури в Україні посольство ще до пандемії організовувало та брало участь у численних заходах, як-от щорічний Різдвяний благодійний ярмарок (IWCK Charity Bazaar), благодійний вечір «Парад націй», Туристичний форум та численні інші. Там марокканську культуру було представлено через музику, танці, їжу, напої...

У зв'язку з пандемією та пов'язаними з нею карантинними обмеженнями ми й далі популяризували марокканську культуру шляхом публікування статей на офіційній сторінці посольства та на різних українських вебсайтах.

Після завершення пандемії посольство поновить свою діяльність у сфері культури на повну силу.

– *Що найбільше приваблює українських туристів у Марокко та чи можемо ми говорити про альтернативи для класичного туризму в цей складний для галузі період?*

– Марокко – привабливе місце для подорожувальників. Можна сказати, що це завдяки одній із приголомшливих особливостей країни – великій географічній багатоманітності, яка вможливорює розмаїття туристичних напрямків. Марокко може легко задовольнити всі туристичні забаганки, хай які численні.

Країна має нескінченну різноманітність рельєфів і територій: гори, берегові лінії, пустелі. Кожне місце чарівне й унікальне по-своєму. Зі сходу на захід тягнеться довга гірська смуга, яка потім поринає в піски марокканської Сахари на півдні. Пейзажі різноманітні та приголомшливі: засніжені вершини гірського хребта Високий Атлас, від яких перехоплює дух, круті вершини іншого гірського хребта Ер-Риф, густі ліси дубів і кедрів на центральному плато, родючі рівнини, напівпустельні степи й розкішні оази в регіоні Сус, піщані дюни Сахари. Це все неможливо описати словами!

Красивий маяк на місі Спартель неподалік міста Танжер та Гібралтарської протоки, Марокко

A beautiful lighthouse of Cap Spartel close to Tanger city and Gibraltar, Morocco

Усе це географічне багатство – до послуг туристів. Вони мають змогу вранці полишити прекрасні пляжі Агадіра, щоб зустрітися в другій половині дня на вершині гірськолижних схилів курорту «Укаймеден», перш ніж спуститися вниз і провести з насолодою вечір у пальмовому гаю Марракеша.

– Чимало марокканських студентів здобуває вищу освіту в Україні. Що приваблює цих абітурієнтів? Які спеціальності молодь Вашої країни вважає найперспективнішими? Чи є програми обміну, які дають українським студентам змогу навчатися в Марокко?

– Майже десять тисяч марокканських студентів нині здобувають вищу освіту в українських університетах. Багато хто обирає медицину, стоматологію або архітектуру. Навчаються вони переважно в Харкові, Одесі, Києві, Запоріжжі та Львові.

Фауз Ель Ашшабі, Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка Королівства Марокко в Україні, на урочистостях із приводу річниці вступу на престол короля Мохаммеда VI
Faouz El Achchabi, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Kingdom of Morocco to Ukraine, at a solemn reception on the anniversary of the accession of His Majesty King Mohammed VI to the throne

Ні, немає жодної програми обміну, яка давала б українцям змогу навчатися в Марокко.

— Чи вплинула пандемія на діяльність посольства, на різноманітні проекти, які воно реалізує? Як Ви вважаєте, чи зміни, пов'язані з пандемією, у якомусь сенсі невідворотні (для дипломатії зокрема), чи все ж усе здебільшого повернеться на круг свій, коли вона мине?

— Звичайно, пандемія внесла корективи і в діяльність посольства, і в діяльність усіх інших установ. Ми стали більше зорієнтовані на консульські послуги та супровід наших громадян під час розв'язання труднощів, пов'язаних із адміністративними процесами або із закриттям кордонів.

Я думаю, що коли населення буде повністю вакциновано, життя повернеться до ладу. Звичайно, не відразу. Для цього знадобиться деякий час. Але ми мусимо мислити позитивно й адаптуватися до будь-якої ситуації.

— *Пані Амбасадорко, розкажіть, будь ласка, про Ваш досвід становлення як професійної дипломатки. Що б Ви порадили студентам і студенткам, які прагнуть пов'язати своє життя з дипломатією? Які риси характеру є найважливішими для успішної дипломатичної діяльності?*

— Я вивчала міжнародне право й після закінчення університету склала іспит на роботу в Міністерстві закордонних справ. І так, поступово, не пропускаючи жодного кроку, прийшла до цієї високої посади.

Для того щоб стати хорошим дипломатом, на мою думку, необхідно бути серйозним, компетентним, чесним, відкритим, патріотично налаштованим і, зокрема, слід усвідомлювати, що представляти свою державу в іншій країні – це найпрекрасніша місія із можливих.

UKRAINE AND MOROCCO: COMMON ASPIRATION FOR DEVELOPMENT

– *Your Excellency, you have represented the Kingdom of Morocco in Ukraine since 2018. Could you please share your first impressions of Ukraine? Has your opinion changed since then?*

– Having arrived in Ukraine, I had the chance and the pleasure to meet amazing people, discover its charming culture and beautiful way of life. The endlessly beautiful Ukrainian landscapes and the cities' magnificent architecture also fascinated me. Moreover, I am extremely delighted by the unique Ukrainian people's benevolence.

The Kingdom of Morocco and Ukraine share numerous similarities without confining to a firm decision to carve out a distinguished place in the international arena and carry out substantial reforms in order to create a proper environment for a prosperous economy. A succession of civilisations that bequeathed a tremendous cultural diversity, lie in a history of our countries. This heritage deeply rooted in the annals, is illustrated by both Moroccan and Ukrainian ethnic diversity: traditions, clothing, music etc.

– *Nowadays, Morocco is looking for new opportunities to realise its export supply capabilities. Can our country become your reliable partner in this respect? In what spheres of economy are Morocco-Ukraine relations the closest and what are the prospects of deepening economic cooperation between the states?*

– Morocco is aware that bilateral economic relations play a strategic role in the growth and development of economies at the national level. Meanwhile, those relations are beneficial for enhancing bilateral trade and for widening the scope of cooperation.

There is no secret to anyone that commerce is one of the major components of bilateral economic relations. That explains the unanimous will of Morocco and Ukraine in the context of boosting the volumes of trade, thus, both states have to seek the best approaches to fulfil this aspiration. Between 2010 and 2014, the commercial exchanges between the two countries tripled. Moreover, in 2014, Ukraine has become the Moroccan third supplier of grain. There is a notable tendency towards ascending of those markers, especially thanks to the openness of the Moroccan market to the Ukrainian goods.

Besides, Ukraine and Morocco possess considerable potentials that can be beneficial due to their development. The exchange of experience and know-

Спеціальна комісія з розробки нової моделі розвитку Марокко

Special Commission on the Development Model of Morocco

how in various fields, enhancement of the cooperation in the sectors of tourism, industry, and services as well as between the private sectors (small and medium-sized enterprises) will come in useful.

Ukraine and Morocco can also focus their efforts on one of the important aspects of bilateral economic relations, which is to increase the Ukrainian direct investment inflow into Morocco and vice versa.

In that purpose, Morocco has implemented several projects and reforms to encourage the foreign companies to focus their activities in the state and take advantage of its strategic location, business environment, the investment incentives provided by the Moroccan government, and the openness and diverse commercial links (Morocco has signed a numerous free trade agreements that covers markets of more than one billion consumers around the world).

The Moroccan legislative environment has also been improved thanks to stimulating private entrepreneurship and promoting investment procedures.

– *In your opinion, what methods of deepening the dialogue at high and the highest level should the countries use given the difficult context of bilateral cooperation during the pandemic?*

– The pandemic of coronavirus has become a part of our daily life and a part of our job as well. Last year, with the beginning of the epidemic, organisations and institutions started working distantly. Working from home and office technology have become a necessity, not a luxury in communication and collaboration.

Therefore, the high-level dialogue should be maintained during new challenges. Of course, the restrictions of both countries should be adhered to and taken into consideration. The cooperation, however, is continued via video calls, available on many platforms. Many events and meetings may be organised online.

– *Ukrainians have only a nodding acquaintance with Moroccan culture. What events does the embassy organise for promoting the Moroccan culture in Ukraine? What formats are usually used and which are transformed due to the quarantine restrictions related to the pandemic?*

– The embassy organised and participated in many events to promote the Moroccan culture in Ukraine before the pandemic: an IWCK Charity Bazaar, the Parade of Nations, the Forum of Tourism to name just a few. The Moroccan culture has been represented by music, dances, food, drinks...

With regard to pandemic and related quarantine restrictions, we have further promoted the Moroccan culture through publication of articles on the official page of the embassy and on different Ukrainian websites.

After the pandemic, the embassy will fully resume its cultural activities.

– *What attracts Ukrainian tourists to Morocco most? Can we talk about alternatives to classical tourism at this challenging juncture for the field?*

– Morocco is an attractive destination for tourists. We can say that this is thanks to one of the stunning features of the country: great geographical diversity, which furthers the Moroccan multiplicity of tourist destinations. Morocco can easily satisfy all touristic inclinations, however numerous.

Morocco has an infinite variety of terrains and territories: mountains, coastline, desert. Every place has its own charm and a uniqueness. A long mountainous strip stretches from east to west, then plunging into the sand of Moroccan Sahara in the south. The landscapes are varied and stunning: breathtaking snow-capped peaks of the High Atlas, the steep Rif Mountains, dense oak and cedar forests of the central plateau, fertile plains, semi-desert steppes and luxurious oases of the bowl of Souss, the Sahara sand dunes. It can hardly be described in words!

Люди верхи на верблюдах у Мерзузі, пустеля Сахара, Марокко

People Riding Camel on Desert Merzouga Sahara desert, Morocco

Шафшаван – місто на північному заході Марокко, відоме будівлями у синіх тонах

Chefchaouen, a city in northwest Morocco. It is noted for its buildings in shades of blue

The visitors enjoy the opportunity to experience such a geographical diversity. They have an opportunity to leave the beautiful Agadir beaches in the morning to meet up at the foot of the Oukaïmeden ski slopes in the afternoon before going down and enjoying an evening in the Marrakech palm grove.

– *Many Moroccan students pursue their higher studies in Ukraine. What attracts enrolling from Morocco to Ukrainian universities? What specialties does the youth of your country consider the most promising? Are there any exchange programs enabling Ukrainians to study in Morocco?*

– We have almost 10,000 Moroccan students who pursue their studies in the Ukrainian universities. Many of them choose medical studies, stomatology, or architecture. Moroccan students are mostly studied in the cities of Kharkiv, Odesa, Kyiv, Zaporizhzhia and Lviv.

There is an absence of any exchange program enabling Ukrainians to study in Morocco.

– *Has the pandemic influenced the embassy's activities and the implementation of various projects? Do you think that the changes caused by the pandemic are to some extent irreversible (including for diplomacy) or that many things will come back to normal after the pandemic is over?*

– Of course, the pandemic has made changes in both the embassy's and other institution's activities. We became more focused on consular services and accompanying our citizens through the difficulties related to administrative processes or the closure of borders.

I think life will come back to normal after the full vaccination of the population. It requires time. Nevertheless, we should stay positive and adapt to every situation.

– *Your Excellency, could you please tell us about your experience of becoming a diplomat. What would you advise students longing to devote their lives to diplomacy? What character traits are the key to success in diplomatic activities?*

– I studied International law and after graduation, I passed an exam to enter the Ministry of Foreign Affairs. Gradually and without skipping any level, I came to this high responsibility.

In my opinion, the required qualities to become a good diplomat are seriousness, competency, honesty, open mindedness, the sense of patriotism and, particularly, awareness that the representation of your state in another country is the greatest of all possible missions.

Салем АХМЕД АЛЬ-КААБІ,
*Надзвичайний і Повноважний Посол
Об'єднаних Арабських Еміратів в Україні*

ВІДПОВІДЬ ОАЕ НА ЗМІНИ КЛІМАТУ

Як сказав Президент Об'єднаних Арабських Еміратів шейх Халіфа Бін Заїд Аль Нагаян: «Перспективи країни залежать од нашої здатності мудро та чуйно керувати національними ресурсами заради майбутнього». Більш ніж п'ять років минуло від підписання Паризької угоди – безпрецедентного зобов'язання країн сприяти протидії зміні клімату, що є екзистенційною загрозою для всього людства. Попри те що за цей час було значно посилено міжнародну співпрацю в кліматичній царині, частота екстремальних погодних явищ відтоді зросла на 400%. Темпи зміни клімату роками мали деструктивні наслідки для планети.

Нещодавно Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш закликав світових лідерів оголосити у своїх країнах надзвичайний кліматичний стан, адже зазначені зміни шкодять усім секторам економіки та верствам суспільства. Дедалі більша кількість наукових доказів змін клімату підтверджують потребу в негайному вживанні відповідних заходів.

Об'єднані Арабські Емірати розташовані в екстремальному, дуже бідному на воду пустельному середовищі, тому для нас украй важливо адаптуватися до нових умов, а це потребує чималих зусиль. Хоча зміни клімату і є загрозою для ОАЕ, ми водночас розглядаємо їх як можливість урізноманітнити економіку й створити нові позиції зростання через інноваційні зелені продукти та послуги. Наша держава вже на правильному шляху: широкомасштабне впровадження технологій сонячної енергетики є прикладом лідерства ОАЕ в заходах із захисту довкілля й виконання глобальної програми сталого розвитку.

За допомогою Національного кліматичного плану Емірати й далі намагатимуться втриматися на передовій глобальних зусиль і довести, що

боротьба зі змінами клімату та стабільний економічний розвиток цілком здатні співіснувати. Зазначений план забезпечує стрімкий поступ країни за цим напрямом, адже його вибудовано відповідно до національної політики «зеленого» зростання й сталого розвитку, яку, зокрема, викладено в Зеленій програмі ОАЕ на 2015–2030 роки, та з урахуванням пропозицій од усіх дотичних сторін із державного, приватного та неурядового секторів. Це не самостійна ініціатива, а радше доповнювальний перелік дій, спрямованих суто на боротьбу з кліматичними трансформаціями.

Об'єднані Арабські Емірати – лідер і надзвичайно важливий партнер у міжнародних зусиллях щодо розв'язання проблем, пов'язаних зі зміною клімату. Ми – перша країна Близького Сходу, яка підписала Паризьку угоду. ОАЕ також першими в регіоні подали свій національно визначений внесок (Nationally Determined Contribution, NDC) і є одною з восьми країн світу, які вже подали другий NDC.

Еміратів немає поміж держав, перелічених у Додатку I Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН), а отже, ми не зобов'язані зменшувати викиди вуглецю. Однак ОАЕ вирішили добровільно вжити таких заходів, ба більше: прагнуть розширити роль низьковуглецевих технологій в економіці та інвестувати у відновлювану й атомну енергетику.

Хочу наголосити, що ОАЕ – це перша країна регіону Затоки, яка розпочала розробку нової енергетичної стратегії щодо використання атомної та сонячної енергії на додаток до природного газу, який забезпечує більшість потреб ОАЕ.

Найбільший емірат країни, Абу-Дабі, виділив понад 15 млрд дол. США на програми відновлювальної енергетики у межах проекту «Masdar City», який є втіленням відданості ОАЕ двом своїм нероздільним зобов'язанням: глобальній охороні довкілля та диверсифікуванню економіки ОАЕ. Партнерами ініціативи є деякі з найбільших енергетичних компаній світу й елітні установи: «BP», «Shell», «Occidental Petroleum», «Total Exploration and Production», «General Electric», «Mitsubishi», «Mitsui», «Rolls-Royce», «Imperial College London», «MIT» та «WWF».

Про те, яке велике значення для ОАЕ має глобальна співпраця у сфері клімату, свідчить факт розташування в Еміратах Міжнародної агенції з відновлюваних джерел енергії (IRENA) – міжурядової організації, яка сприяє сталому розвитку. Це перша глобальна міжнародна організація з головним офісом на Близькому Сході. Ми справді вітаємо та цінуємо зусилля України в її межах.

Обіч своїх багатосторонніх зобов'язань ОАЕ активно підтримує ініціативи країн, що розвиваються, спрямовані на пом'якшення наслідків зміни клімату й адаптування до них, передусім засобами відновлюваної енергетики, гуманітарної допомоги та профілактики. Загалом ОАЕ інвес-

Генеральний директор ДТЕК Максим Тімченко підписує тристоронній меморандум про взаєморозуміння з «Mubadala Investment Company» та «Masdar» – її дочірньою компанією у сфері відновлюваних джерел енергії

Maksym Timchenko, DTEK Director-General, signs a trilateral memorandum of understanding with Mubadala Investment Company and Masdar, the former's subsidiary in the field of renewable energy

тували в підприємства з відновлюваної енергетики сімдесяти країн майже 16,8 млрд дол. США (зокрема й кошти на допомогу та пільгові позики для реалізування відповідних ініціатив у 27 острівних державах).

Проекти компанії «Masdar» у 30 країнах – як розвинених, так і з обмеженими ресурсами – сприяють розширенню доступу до відновлюваних джерел енергії та чистих технологічних рішень спільною потужністю 11 гігаватів (ГВт). У січні 2020 року компанія зробила свою першу австралійську інвестицію – придбала частку акцій другого в країні об'єкта з перероблення відходів на енергію «East Rockingham Waste to Energy» (WTE). У листопаді 2019 року «Masdar» підписав з Урядом Республіки Узбекистан Угоду про закупівлю енергії (PPA) та Угоду про державну підтримку (GSA) для проектування, фінансування, будівництва та експлуатації першої в країні сонячної електростанції в межах державно-приватного партнерства (PPP). Компанія також установила системи сонячних батарей на будинках у більш ніж двох десятках сіл навколо передової оперативної бази «Robinson», що в провінції Гельманд на півдні Афганістану. Проект покращує життя понад 3000 людей, які взагалі не мали доступу до електрики.

Після успішного запуску 2013 року сонячної електростанції «Sheikh Zayed» потужністю 15 МВт у Нуакшоті, столиці Мавританії, «Masdar»

установив додаткові фотоелектричні елементи на 16,6 МВт у восьми віддалених громадах цієї країни. А вітроелектростанція потужністю 6 МВт у місті Вікторія стала першим масштабним проектом із відновлюваної енергетики в Республіці Сейшельські Острови. Вона виробляє понад 8% пропускну здатності мережі на Мае – головному острові архіпелагу, де проживає 90% населення країни.

У зв'язку із цим хочу відзначити, що між «Masdar» та провідними українськими компаніями укладено меморандум про взаєморозуміння, що дає Еміратам змогу допомогти Україні досягти своїх цілей у галузі чистої енергетики. Документ було підписано під час офіційного державного візиту Президента України Володимира Зеленського та першої леді Олени Зеленської до ОАЕ. Бізнес-модель компанії «Masdar» передбачає встановлення міцних партнерських відносин у секторах та регіонах, у яких діє компанія, і ми залюбки випробовуватимемо потенційні напрями співпраці з Україною.

Проте шлях до безпечного майбутнього ще довгий, навіть попри колективні зусилля з протидії змінам клімату. Ми закликаємо країни розширити свої зобов'язання за цим напрямом, адже ще багато чого треба зробити. Зміна клімату є серйозним викликом для наших економік і суспільств, а для боротьби з ними необхідні довгострокові стійкі стратегії. Як зазначив шейх Мохаммед ібн Рашид Аль Мактум, віцепрезидент, прем'єр-міністр ОАЕ та правитель емірату Дубай: «Найближчими десятиліттями зміна клімату буде найвизначнішою битвою людства за збереження планети Земля для нових поколінь».

Salem AHMED ALKAABI,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the United Arab Emirates to Ukraine*

THE UAE'S RESPONSE TO CLIMATE CHANGE

As stated by President of the United Arab Emirates His Highness Sheikh Khalifa bin Zayed Al Nahyan, 'the prospects of the country are contingent on our ability to manage our national resources with wisdom and keenness for the future'. Half a decade has passed since the signing of the Paris Agreement, an unprecedented pledge made by countries to spur transformative actions to counter the existential threat of climate change. Although there has been a significant uptick in international cooperation on climate in this period, the frequency of extreme weather events has risen by 400 percent since then. Over the years, the pace of climate change has had destructive effects on the planet.

UN Secretary General António Guterres has recently called on leaders worldwide to declare a state of climate emergency in their countries as climate changes affect all economic sectors and segments of society. The growing scientific evidence of climate change affirms the urgent need for ramping up climate action.

The United Arab Emirates is located in a water-scarce hyper-arid environment; therefore, adaptation to new conditions is of extreme importance and needs considerable effort. Although climate change is a threat to the UAE, we regard it as an opportunity for diversifying the economy and tapping into new growth engines in the form of innovative green products and services. Our country is already on the right track: The large-scale introduction of solar energy technologies is an example of the UAE's leadership in taking climate action and addressing the global sustainable development agenda.

Through the National Climate Change Plan, the Emirates will further strive to be at the frontline of global efforts and prove that climate action can go hand in hand with continuous economic development. Built on national policies relevant to 'green' growth and sustainable development, particularly the UAE Green Agenda 2015–2030, and reflecting on valuable inputs received from stakeholders from public, private, and non-governmental sectors, the Climate Plan ensures the country's rapid advance in this direction. It is not a standalone policy but rather a complementary plan of action specifically tackling climate change.

The United Arab Emirates is a leader and key partner in the international effort in climate action. Being the first Middle Eastern nation to sign the Paris Agreement, the UAE was also the first country in the region to submit its Nationally

Determined Contribution (NDC). It is one of eight countries worldwide to submit its second NDC.

The Emirates is not included into the Annex 1 of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC); therefore, we are not obligated to reduce our carbon emissions. Yet, the UAE has voluntarily chosen to implement such actions; moreover, the UAE is committed to expanding the role of low-carbon technologies in the economy and investing in renewable energy and nuclear power.

It bears emphasising that the UAE is the first Gulf country to start developing a new energy strategy, which involves the nuclear power and solar energy in addition to natural gas, which covers the majority of the UAE's needs.

The countries' largest emirate, Abu Dhabi, has committed more than \$15 billion to renewable energy programmes through the Masdar City Initiative, which underscores twin commitments to the global environment and diversification of the UAE's economy. The initiative's partners include some of the world's largest energy companies and elite institutions, namely BP, Shell, Occidental Petroleum, Total Exploration and Production, General Electric, Mitsubishi, Mitsui, Rolls Royce, Imperial College London, MIT, and WWF.

Further indicator of the UAE's significance in global cooperation on climate is the fact that the UAE is home to the International Renewable Energy Agency (IRENA), an intergovernmental organisation promoting sustainability. It is the first international organisation with global membership headquartered in the Middle East. We really welcome and appreciate Ukrainian efforts within this organisation.

In addition to its multilateral commitments, the UAE actively supports developing countries in their climate change mitigation and adaptation initiatives, especially by means of renewable energy, humanitarian relief, and prevention. In total, the UAE has invested in renewable energy ventures a value of around \$16.8 billion across 70 countries, including aid and concessional loans to implement renewable energy projects in 27 island nations.

Masdar Projects in 30 countries are helping to enhance access to renewable energy and clean technology solutions, totalling 11 gigawatts (GW) both in developed and resource constrained nations. In January 2020, the company made its first investment in Australia after acquiring a stake in the country's second utility-scale waste-to-energy (WTE) facility, East Rockingham Waste to Energy. In November 2019, Masdar signed a Power Purchase Agreement (PPA) and a Government Support Agreement (GSA) with the Government of the Republic of Uzbekistan to design, finance, build, and operate the country's first public-private partnership (PPP) solar power plant. Masdar has installed solar home systems in more than two dozen villages around Camp Robinson in Helmand Province, southern Afghanistan. The project is enhancing the lives of more than 3,000 people who had no access to electricity.

After the successful launch of the 15-megawatt (MW) Sheikh Zayed Solar Power Plant in Nouakchott, the capital of Mauritania, in 2013, Masdar has installed an additional 16.6 MW photovoltaic projects across eight remote communities in the country. The Port Victoria Wind Power Project, Masdar's six-megawatt wind farm in the Republic of Seychelles, is the country's first large-scale renewable energy project. It accounts for more than eight percent of the grid capacity on the archipelago's main island of Mahe, where 90 percent of the country's residents live.

In this regard, I would like to note that a memorandum of understanding has been signed between Masdar and leading Ukrainian companies that gives us an opportunity to help Ukraine to achieve its clean energy goals. The document was signed during the official state visit of President of Ukraine Mr Volodymyr Zelenskyy and First Lady of Ukraine Mrs Olena Zelenska to the UAE. The Masdar's business model is based on forging strong partnerships in the sectors and regions in which the company operates, and we look forward to exploring potential areas of collaboration with Ukraine.

Nonetheless, even despite the collective efforts exerted to combat climate change, the path to a climate-safe future is still long. We urge countries to strengthen their commitments in this sphere because many things are still to be done. Climate change poses a significant challenge to our economies and societies, and combating it requires long-term sustainable strategies. As His Highness Sheikh Mohammed bin Rashid Al Maktoum, Vice President and Prime Minister of the UAE and Ruler of Dubai, has noted, 'climate change is the most prominent battle for humankind in the coming decades to preserve planet Earth for new generations'.

Д-р Ноель І. ХОХАР,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Ісламської Республіки Пакистан в Україні

ДРУЖБА НА ВІДСТАНІ

– *Ваша Високоповажносте, попри пандемію дружба між Пакистаном та Україною тільки зміцніла, хоча 2020 рік і був складним для всіх. Обмеження, пов'язані з COVID-19, спричинили деяке затишшя на дипломатичній арені, і представникам дипломатичного корпусу довелося швидко пристосовуватися до нових реалій роботи. Які Ваші погляди на сучасний стан українсько-пакистанських відносин? Що, на Вашу думку, є спільного між нашими державами, такими далекими географічно?*

– Посольство гідно вистояло в цей нелегкий час: надавало консульські послуги, підтримувало діаспору. Пакистан зміг стримати поширення вірусу завдяки тестуванням, електронній системі відстеження, вибіркового локдауну. Тепер ми виробляємо власну вакцину та сподіваємося, що ситуація налагодиться. Посольство Пакистану вдячне Державному підприємству «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв», яке не припиняло надавати послуги (з урахуванням протиепідемічних заходів), зокрема організувало конференцію в Національному університеті «Острозька академія», що дало нам змогу поспілкуватися й обмінятися досвідом з молоддю.

1991 року Пакистан визнав незалежність України, а 1993-го стартував процес налагодження дипломатичних зв'язків; представництва в наших країнах розпочали свою роботу 1998 року. Відтоді обидві держави мають дружні двосторонні відносини, побудовані на взаємній повазі та довірі. Цьогорічний травневий візит Головнокомандувача Збройних сил Пакистану генерала Камара Джаведа Баджви зміцнив ці відносини та відкрив нові можливості для співпраці.

Пакистан прагне розширити двосторонню взаємодію з Україною в усіх сферах, зокрема торговельній, туристичній та оборонній, налагодити між-

людські контакти, збільшити кількість візитів на найвищому рівні. На мою думку, найголовніша мета – це зближення народів, адже географічно, культурно та соціально наші країни далекі одна від одної. Торік посольство сприяло візиту Дмитра Комарова до Пакистану. З 13 лютого 2021 року новий сезон програми «Світ навиворіт» виходить на телеканалі «1+1» щосуботи. У цьому сезоні Дмитро Комаров зосередив увагу на унікальних культурних особливостях, які, гадаю, викликали в глядачів бажання дізнатися більше про державу Пакистан – цю історичну землю, її населення і багату культуру. Скористаюся цією нагодою, щоб розповісти більше про минувшину моєї батьківщини.

Понад сім десятиліть тому Пакистан було відрізано від субконтиненту; ця країна znana за свою давню історію, різноманіття цивілізацій, культури, релігій та надзвичайні надбання. Історики зазначають, що наше коріння можна простежити до стоянки Мергарх – великої пам'ятки доби неоліту, а також міст Мохенджо-Даро та Хараппа, які належать до цивілізації долини Інду (близько 3300–1300 років до н.е.). Індську цивілізацію заступили арії, відтак на тих теренах правили династії Ахеменідів і Селевкідів, простягалися Маурійська, Кушанська, Гуптська імперії. Цивілізації розвивалися, процвітали та зникали на добре зрошених рівнинах річки Інд із її численними притоками. Як і Дніпро, Інд тече з півночі на південь та забезпечує водою обидві частини країни, що дало тамтешнім мешканцям змогу розвивати сільське господарство.

712 року нашої ери Мухаммед ібн аль Касім відкрив субконтинент для мусульманських правителів та імперій: індуїстських шахів, династії Газневідів, Делійського султанату та племені Дуррані. 1526 року Бабур (уроджений Захір уд Дін Мухаммад) заснував Імперію Великих Моголів, яка проіснувала до 1857-го. Найяскравіший приклад тієї спадщини – Тадж-Махал. Британці витіснили імперію, коли колонізували більшу частину Південної Азії. 1947 року наші предки були вимушені покинути цю територію внаслідок боротьби за свободу під проводом Мухаммада Алі Джинни, або ж Кудейда-е-Азама – «Великого провідника», який вимагав створення окремої держави для мусульман із субконтиненту. Більшість населення Пакистану – мусульмани, однак чимало людей сповідує індуїзм та християнство.

Світлина з Президентом України Володимиром Зеленським під час прийняття з нагоди Дня Незалежності України

Photo with Volodymyr Zelenskyy, President of Ukraine, during the diplomatic reception on the Independence Day of Ukraine

1933 року Чаудрі Рахмат Алі назвав свою Батьківщину Пакистаном, що в перекладі означає «земля чистих». Кожна літера має своє значення: П – Пенджаб; А – Афганія, північна провінція, яка межує з Афганістаном і нині зветься Хайбер-Пахтунхва; К – Кашмір; С – Сінд; Тан – Белуджистан. Кожна з провінцій має власну ідентичність, культуру, а також офіційні мови: пенджабі, синдхі, пушту, кашмірі та балучі. Од самого заснування Пакистану його громадяни сповідують принцип віри, єдності й дисципліни і гордо називають себе пакистанцями.

Нашу державу було створено 14 серпня 1947 року. Принцип розподілу запропонували британці: до Пакистану мали відійти терени, на яких мешкали мусульмани. Однак Індія силою окупувала найбільші такі території – Джунагадх, Гайдарабад, Джамму та Кашмір. Індія порушила питання Кашміру в Раді Безпеки ООН, а відтак його було закріплено у відповідних резолюціях ООН про надання мешканцям цього регіону права на самовизначення шляхом плебісциту. 1948 року Індія відібрала в кашмірців це фундаментальне право, що спричинило конфлікт між Пакистаном та Індією. Наша країна незмінно підтримує народ Кашміру в їхньому прагненні до свободи.

Посол Ноель І. Хохар відкрив меморіальну дошку на честь засновника Пакистану Мухаммада Алі Джинни в м. Попасна, що на Луганщині, 29 вересня 2021 року

Ambassador Noel I. Khokhar unveiled a commemorative plaque of the founder of Pakistan Muhammad Ali Jinnah in the town of Popasna, Luhansk region, on 29 September 2021

Куейд-е-Азам Мухаммад Алі Джинна проголосив національною мовою в Пакистані урду, яка належить до індоарійської підгрупи та розвивалася протягом VI–XIII століть у Південній Азії. Урду стала замість перської мови, якою послуговувалися під час судових засідань в Імперії Великих Моголів. Слово «урду» походить із турецької та в перекладі означає «табір». У письмі використовують стиль перської каліграфії насталік, який читають справа наліво. Мова має запозичення з турецької, перської та гінді. Урду розмовляють 66 млн людей, а 170 млн використовують її як другу мову. Окрім Пакистану, нею розмовляють в Індії, Непалі та в містах із великою кількістю мігрантів.

До 1971 року нашу державу утворювали дві великі провінції – Східний та Західний Пакистан, а відтак Східний відокремився й став сучасним Бангладеш.

Пакистан, як і Україна, розташований на історичних перехрестях, пов'язуючи Євразію з Південною Азією, Близьким Сходом та Африкою. Історично Шовковий шлях був торговельною артерією, яка поєднувала країни та регіони. Тепер ми відроджуємо цю спадщину завдяки національному проєктові «Китайсько-пакистанський економічний коридор» (КПЕК), який є частиною ініціативи «Поясу і шляху». Роботу над першим етапом КПЕК завершено, й нині триває другий етап, на якому буде започатковано спеціальні економічні зони (СЕЗ). СЕЗ пропонують вигідні опції інвесторам, і деякі українські компанії вже відвідали Пакистан для вивчення цієї можливості. Я закликаю інші компанії наслідувати цей приклад.

Громадяни сучасного Пакистану доброзичливі, відкриті та готові співпрацювати. Для подальшого зміцнення міжлюдських контактів і туризму Пакистан знизив візовий збір на 40%, а також спростив процес отримання віз для бізнесменів – тепер це можна зробити протягом 24 годин у режимі онлайн. Слід зазначити, що потік туристів до Пакистану збільшився. Я закликаю Україну переглянути рекомендації щодо подорожей до Пакистану та зменшити візовий збір – для взаємної вигоди. Ми також заохочуємо телеканали відвідувати й фільмувати Пакистан задля зближення двох народів. І гадаю, що пакистанцям натомість необхідно відвідати Україну, щоб пізнати її.

– Ваша Високоповажносте, варто відзначити, що попри пандемію наш товарообіг зріс у два з половиною рази; також, як і було заплановано, ми успішно обмінялися делегаціями (звичайно, з дотриманням усіх протиепідемічних норм). Розкажіть, будь ласка, про цей напрям роботи детальніше.

– Для поглиблення співпраці я взяв участь у круглому столі, який у грудні організувала Торгово-промислова палата України. Окрім обміну ідеями розвитку бізнесу, було проведено заходи, що посприяли лютневому

10 вересня 2021 року Посольство Пакистану провело захід, присвячений Національному дню та Дню оборони держави, за участю членів Парламенту України, Надзвичайних і Повноважних Послів, представників міжнародних організацій, преси, академічних кіл та пакистанської діаспори

On 10 September 2021, the Embassy of Pakistan held an event dedicated to Pakistan Day and Pakistan Defence Day with the participation of the members of the Ukrainian Parliament, Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary, representatives of international organisations, media, academic circles and Pakistani diaspora

візитові торгової делегації та організуванню конференції у форматі «B2B». Представники Чернігівської регіональної торгово-промислової палати мають намір відвідати Пакистан, а Федерація торгово-промислових палат Пакистану та Торгово-промислова палата України планують найближчим часом посилити співпрацю. На мою думку, необхідно провести довгоочікуване засідання Спільної комісії з економічного співробітництва, переговори з Управлінням розвитку торгівлі Пакистану та підписати необхідні угоди. Це дасть змогу стрімко збільшити обсяг товарообігу.

Пакистан виробляє якісні спортивні товари та медичні інструменти – шкода, що вони не представлені в Україні, утім ми вже запросили сюди делегацію наших виробників спортивної продукції. Пакистанське манго, знане в усьому світі за свій неперевершений смак, на жаль, також невідоме українському споживачеві, до того ж на вашому ринку представлено обмежену кількість цитрусових.

Пакистанська діаспора в Україні невелика. Більшість пакистанців проживають в Одесі та займаються малим і середнім бізнесом. Зокрема, пан Ефтехар Ахмад Хаттак очолює тамтешнє Українсько-пакистанське товариство дружби та ділового співробітництва, яке сприяє зближенню обох народів.

Мухаммед Асад – автор книги «Шлях до Мекки» та відомий мешканець Львова. На початку 1990-х років Асад мандрував Близьким Сходом та Південною Азією, де навернувся до ісламу та взяв участь у Пакистанському русі. Мухаммед Асад став першим іноземцем, який отримав пакистанський паспорт. Пізніше він обійняв посаду в Міністерстві закордонних справ Пакистану, де служив на благо країни. Ми запропонували мерові Львова скористатися цією нагодою для зміцнення зв'язку між нашими країнами. Представники діаспори – пан Мохаммад Захур із дружиною Камалією – підтримують громаду завдяки активній та широкій благодійній діяльності як у Пакистані, так і в Україні. Окрім того, у вашій країні навчається майже чотириста пакистанських студентів. У період пандемії ми переглянули структуру громади та створили регіональні організації, об'єднавши їх через соціальні мережі. Ця новація значно полегшила роботу консульського департаменту.

– *Ваша Високоповажносте, розкажіть, будь ласка, про відносини між Пакистаном та Україною у військовій сфері, адже вони мають довгу історію: Пакистан, зокрема, купував в Україні танки та блоки живлення для них.*

– Торік, у супереч пандемії, наші країни не припиняли співпраці, унаслідок чого було підписано великий двосторонній контракт на виставці в Дубаї «Експо 2021». Візит Головнокомандувача Збройних сил Пакистану до України посприяв поліпшенню взаємодії у військовій сфері: перебуваючи тут, генерал Камар Джавед Баджва наголосив на важливості проведення міждержавних переговорів, розвитку спільних підприємств і досліджень.

Пакистан та Україна мають усі необхідні політичні, економічні та правові механізми, які є міцною основою для наших відносин. Нині Пакистан приділяє велику увагу питанню геоекономіки, і ми закликаємо всі країни світу підтримати нас на шляху зростання та процвітання. Новий Пакистан відкритий для всіх і готовий до співпраці.

FRIENDSHIP AT A DISTANCE

– *Your Excellency, last year, despite the pandemic, friendship between Pakistan and Ukraine strengthened, although 2020 was a difficult year for everyone. The COVID-19 restrictions caused a certain lull in the diplomatic arena, and members of the diplomatic corps had to adapt quickly to new realities.*

– We have withstood this difficult time with dignity, providing consular services and supporting the diaspora. Pakistan has managed to curb the spread of the virus thanks to testing, electronic tracking system, and a selective lockdown. We are currently producing our own vaccine and looking forward to the improvement of the situation. The Embassy of Pakistan is grateful to the State Enterprise “Directorate-General for Rendering Services to Diplomatic Missions”, which continued providing services regardless of the quarantine restrictions, particularly by organising a conference at the National University of Ostroh Academy, which allowed us to share experience and communicate with young people.

In 1991, Pakistan recognised the independence of Ukraine, and in 1993, the process of establishing diplomatic ties was launched; representative offices in our countries began their work in 1998. Since then, the two countries have built friendly bilateral relations based on mutual respect and trust. The May visit of General Qamar Javed Bajwa, Chief of the Army Staff of Pakistan, provides an impetus to strengthening bilateral relations and opening new opportunities for cooperation.

Pakistan seeks to expand bilateral cooperation with Ukraine, covering all spheres of life, including trade, people-to-people contacts, tourism, defence, and high-level visits. From my standpoint, the main goal implies closer ties between our peoples, considering the fact that our countries are quite distant from one another in terms of geography, culture, and society. Last year, the embassy facilitated the visit of Dmytro Komarov to Pakistan. Since 13 February 2021, a new season of the *World Inside Out* programme has been broadcast on the 1+1 TV channel every Saturday. This season, Dmytro Komarov has focused on unique cultural features, which, I reckon, have made viewers want to learn more about the historic land called Pakistan, its inhabitants and rich culture. I will take this opportunity to tell you more about the history of my country.

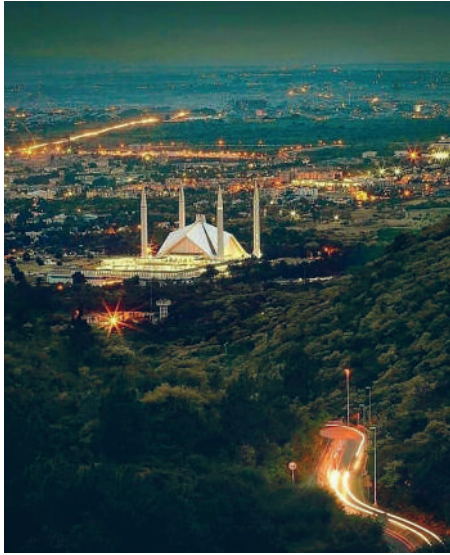
More than seven decades ago, Pakistan was cut off from the subcontinent; this country is known for its ancient history, diverse civilisations, opulent culture, religions, and fabulous heritage. Historians note that our roots go back to the large Neolithic site of Mehrgarh, the cities of Mohenjo-daro and Harappa, which belong to the Indus Valley Civilisation (about 3300–1300 BC). The civilisation of the Indus Valley was supplanted by the Aryans, and later, these lands were ruled by the Achaemenid and Seleucid dynasties, the Mauryan, Kushan, and Gupta Empires. The civilisations developed, prospered, and disappeared on the well-irrigated plains of the Indus River with its numerous tributaries. The Indus, similarly to the Dniro, flows from north to south and irrigates both parts of the country, allowing people to develop agriculture.

In 712 AD, Muhammad ibn Qasim opened the subcontinent to Muslim rulers and empires, namely the Hindu Shahis, the Ghaznavid dynasty, the Delhi Sultanate, and the Durrani tribe. In 1526, Babur born Zahir ud-Din Muhammad founded the Mughal Empire, which lasted until 1857. The most striking example of the Mughal heritage is the Taj Mahal. The British drove out the Mughals and colonised most of the subcontinent. In 1947, they were forced to leave the territory as a result of the struggle for freedom led by Mohammad Ali Jinnah, Quaid-i-Azam (Great Leader), who demanded a separate homeland for the Muslims of the subcontinent. The vast majority of Pakistan's population are Muslim, but many are Hindu and Christian.

Палац Мохатті – пам'ятка історії в місті Карачі на півдні Пакистану

Mohatta Palace is a historical landmark located in the southern Pakistani city of Karachi

Ісламабад – столиця Пакистану. Зведена в 1960-х роках для перенесення столиці з міста Карачі
 Islamabad is the capital of Pakistan founded in the 1960s to replace Karachi as the capital

In 1933, Choudhry Rahmat Ali named his homeland Pakistan, which means ‘land of the pure’. Each letter has its own meaning: P – Punjab, A – Afghania, which is a northern province bordering Afghanistan and is now called Khyber Pakhtunkhwa, K – Kashmir, S – Sindh, and Tan – Baluchistan. Each of the provinces has its own identity, culture, and official languages, which are Punjabi, Sindhi, Pashto, Kashmiri, and Balochi. Since the founding of Pakistan, the people have professed the principles of faith, unity, and discipline, proudly calling themselves Pakistanis.

Pakistan was founded on 14 August 1947. The principle of partition was introduced by the British, under which the territories inhabited by Muslims were to be ceded

to Pakistan. However, India forcibly occupied the largest provinces – Junagadh, Hyderabad, Jammu and Kashmir. Pakistan supports the people of Kashmir in their quest for freedom. The issue of Kashmir was raised by India in the UN Security Council and enshrined in the relevant UN resolutions on granting the right of self-determination to the people of Kashmir through a plebiscite. In 1948, India took away the fundamental rights of the people of Kashmir, which led to the conflict between Pakistan and India. Our country supports and will continue supporting the people of Kashmir in their quest for self-determination.

Quaid-i-Azam (Great Leader) Muhammad Ali Jinnah declared Urdu the national language of Pakistan, which belongs to the Indo-Aryan subgroup and developed in the 6-13th centuries on the Central subcontinent. Urdu replaced Persian, which had been used during court hearings at the time of the Mughal Empire. The word *urdu* comes from the Turkish language and means ‘camp’. Writing uses the style of the Persian calligraphy called *Nasta’liq* and is read from right to left. The language includes borrowings from Turkish, Persian, and Hindi. Urdu is spoken by 66 million people, and 170 million use it as a second language. Besides Pakistan, it is spoken in India, Nepal, and in cities with large numbers of migrants.

At the time of its founding, Pakistan included East and West Pakistan, but in 1971, East Pakistan seceded and is now called Bangladesh.

Pakistan, like Ukraine, is located at historic crossroads, connecting Eurasia with South Asia, the Middle East, and Africa. Historically, the Silk Road was a trade artery connecting countries and regions. We are currently reviving this heritage through the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) national proj-

ect, which is part of the Belt and Road Initiative. Work on the first phase of the CPEC has been completed, and the second phase is currently underway, during which special economic zones (SEZs) are to be established. The SEZs offer beneficial options to investors, and some Ukrainian companies have already visited Pakistan to explore this possibility. I encourage other companies to follow suit.

The modern citizens of Pakistan are friendly, open-minded, and willing to cooperate. To further strengthen people-to-people contacts and tourism, Pakistan has reduced visa fees by 40 percent and simplified the process of obtaining visas for businessmen online within 24 hours. It should be noted that the flow of tourists to Pakistan has increased. I would advise Ukraine to reconsider its travel recommendations to Pakistan and to reduce the visa fee for our mutual benefit. We also encourage TV channels to visit Pakistan to bring the two peoples closer together. In my opinion, Pakistanis need to visit Ukraine to get to know this country.

– *Your Excellency, it should be noted that despite the pandemic, trade turnover between our countries has increased by a factor of 2.5, and the exchange of delegations took place as planned (in compliance with all anti-epidemic measures). Please tell us about this area of work in more detail.*

– In December, with a view to deepening cooperation, I took part in a round table organised by the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry. Apart from the exchange of ideas on business development, events were held

Велосипедна подорож Пакистаном – це можливість споглядати дивовижну красу природи й стародавню культуру

The cycle tour of Pakistan is an opportunity to experience astounding natural beauty and ancient culture

Народ калаші тепло та барвисто зустрів герцога й герцогиню Кембриджських під час їхньої подорожі Пакистаном
The Duke and Duchess of Cambridge have been given a warm and colourful welcome to a settlement of the Kalash people on their tour of Pakistan

that facilitated the February visit of the trade delegation and the B2B conference. The Chernihiv Regional Chamber of Commerce and Industry plans to visit Pakistan, whereas the Federation of Pakistan Chambers of Commerce and Industry and the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry seek to strengthen cooperation in the near future. In my view, it is necessary to hold a long-awaited meeting of the Joint Ukrainian-Pakistani Commission on Economic Cooperation, negotiate with the Trade Development Authority of Pakistan and sign the necessary agreements. The realisation of the aforementioned initiatives provides an opportunity to rapidly expand trade turnover.

Pakistan produces quality sporting goods and medical instruments, which, unfortunately, are not represented on the Ukrainian market. We invited a delegation of sporting goods manufacturers to visit Ukraine. Pakistani mango, which is renowned all over the world for its unsurpassed taste, is unfortunately unknown to Ukrainian consumers, and there is also a limited number of citrus fruits on the Ukrainian market.

The Pakistani diaspora in Ukraine is small. Most Pakistanis live in Odesa and are engaged in small and medium-sized businesses. Mr Iftikhar Ahmad Khat-tak, who heads the Ukrainian-Pakistani Society of Friendship and Business Cooperation in Odesa, promotes the rapprochement of the two peoples.

Muhammad Asad is the author of the book *The Road to Mecca* and a famous resident of Lviv. In the early 1990s, Assad travelled to the Middle East and the subcontinent, where he converted to Islam and participated in the Pakistani movement. Muhammad Assad became the first foreigner to receive a Pakistani passport. He later joined the Ministry of Foreign Affairs of Pakistan, where he served for the good of the country. We suggested that the mayor of Lviv use this opportunity to strengthen ties between our countries. Representatives of our diaspora – Mr Mohammad Zahoor and Kamaliia – support the community by means of active and extensive charitable activities both in Pakistan and Ukraine. Moreover, almost 400 Pakistani students study in Ukraine. During the pandemic, we have reviewed the structure of the community and created regional organisations, bringing them together through social media. This change has greatly facilitated the work of the consular department.

– *Your Excellency, tell us about military relations between Pakistan and Ukraine, which have a long history. In particular, it is known that Pakistan has bought tanks and power supplies for them in Ukraine.*

– Last year, despite the pandemic, our cooperation continued and, consequently, Pakistan and Ukraine signed a significant bilateral contract at the Expo-2021 exhibition in Dubai. Thanks to the visit of the Chief of the Army Staff of Pakistan to Ukraine, our cooperation in the military sphere is expected to improve. In the course of the visit, General Qamar Javed Bajwa stressed the importance of interstate negotiations, joint ventures, and research.

Pakistan and Ukraine have all the necessary political, economic, and legal mechanisms laying a solid foundation for our relations. Today, Pakistan is focused on geoeconomy, and we call on all countries of the world to stand by us on the path of growth and prosperity. The new Pakistan is open to everybody and is ready to cooperate.

Хашем ДАДЖАНІ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Палестини в Україні

«МИ ПРАЦЮЄМО В ДРУЖНІЙ ДЕРЖАВІ ТА З ХОРОШИМИ ЛЮДЬМИ»

– *Ваша Високоповажносте, Ви понад рік очолюєте Посольство Палестини в Україні. Це була складна пора для всього світу з огляду на пандемію COVID-19 та пов'язані з нею обмеження. Розкажіть, будь ласка, про основні досягнення посольства за цей час.*

– Звісно, епідемічний період спричинив чимало труднощів і досі є для нас викликом. Ні я – голова дипломатичного представництва, ні співробітники посольства не могли у звичному режимі виконувати свої обов'язки, реалізовувати заплановану програму й досягати поставлених цілей, спрямованих на зміцнення двосторонніх відносин між Палестиною та Україною. Більшість із нас перехворіли, до того ж ми втратили пана Нідаля Ель-Коттоба – мого заступника, першого радника посольства, нашого дорогого брата. Попри це нам вдалося підтримувати комунікацію та робочі процеси бодай на мінімальному рівні, адже ми сподівалися, що ці трагічні події найближчим часом закінчатся, життя повернеться до норми й можна буде знову повноцінно служити нашій державі та людям у цій дружній країні.

– *Які основні перспективи роботи посольства найближчим часом?*

– У найближчому майбутньому ми мусимо виконати багато завдань, спрямованих на зміцнення двосторонніх відносин між нашими дружніми державами. Найбільше це стосується сфер торгівлі, економіки, вищої освіти, культури і, звісно, паломництва.

– *Пане Посол, Ви є другом України вже впродовж багатьох років, зокрема закінчили Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Нині чимало молодих палестинців здобувають вищу освіту в нашій державі. Ваша Високоповажносте, які напрями навчання найпопулярніші серед палестинської молоді в Україні? Які перспективи запровадження програм обміну?*

– Я надзвичайно щасливий бути випускником Київського національного університету імені Тараса Шевченка й пишаюся тим, що служу своїй державі та народу у вашій приязній країні. Висловлюю велику вдячність Україні, адже численні палестинські спеціалісти закінчили тутешні університети й нині обіймають престижні посади в державному та приватному секторах, а також працюють у країнах, де проживає палестинська діаспора. Дехто створив спільні українсько-палестинські сім'ї, одружившись з українськими громадянами. Ми по-справжньому цінуємо нашу шановану палестинську громаду в Україні, адже вона є важливим містком комунікації з українським суспільством, зокрема й у культурній площині. Слід зазначити, що чимало палестинських лікарів, інженерів і бізнесменів успішно працюють і у вашій державі.

На сьогодні в українських університетах здобуває освіту щонайменше тисяча палестинських студентів – більшість вивчає медицину, найбажаніший для них фах. Інженерні спеціальності – ще один напрям, якому надають перевагу палестинські студенти. Ми сподіваємося на зміцнення наших відносин з Україною в царині вищої освіти й усвідомлюємо необхідність підписання угоди про взаєморозуміння між міністерствами освіти обох країн, а також важливість заохочувати університети до підписування меморандумів про співпрацю у сфері наукових здобутків й обміну студентами.

– *Попри складні обставини, рівень двосторонньої торговельної взаємодії між Палестиною та Україною незмінно високий. Які перспективи цього напрямку найближчими роками? Які царини мають найбільший потенціал для врізноманітнення торговельних відносин?*

– Як ви знаєте, Палестина, на жаль, досі перебуває під окупацією Ізраїлю, який провадить колоніальну політику, а зокрема вживає заходів, що накладають обмеження на національну палестинську економіку та перешкоджають реальному економічному розвитку.

Проте попри численні виклики, з якими нам доводиться мати справу на Батьківщині, на додаток до пандемії коронавірусної хвороби, з якою зараз бореться весь світ, ми й далі працюємо над зміцненням двосторонніх відносин з Україною, а надто в торговельній, сільськогосподарській, освітній, туристичній і медичній сферах. Зокрема, прагнемо створити палестино-українську ділову раду.

Палестина імпортує з України різноманітні товари: деревину, залізо, борошно, олію тощо. Також деякі продукти експортують із Палестини. Хоча наша країна перебуває під окупацією, ми маємо інвестиційні можливості та сприятливе економічне середовище.

Безумовно, для розвитку й посилення співпраці необхідне сприяння від українського уряду, найважливішим у якому має стати полегшення про-

цедур отримання візи для палестинських підприємців і визнання акредитацій палестинських банків. Ми прагнемо організувати візит торговельної делегації Палестини до України впродовж цього року й готові прийняти аналогічні українські делегації у своїй державі.

– 2018 року до Києва прибула делегація від Торгово-промислової палати Хеврону, тоді ж було проведено перший Палестино-український бізнес-форум. Яку роль відіграє посольство в налагодженні співпраці між українською та палестинською бізнес-спільнотами? Чи комунікує посольство з Торгово-промисловою палатою України?

– Ми пишаємося довготривалими відносинами між палестинською стороною і українською Торгово-промисловою палатою, які було започатковано 2002 року підписанням меморандуму про співпрацю. Попри непрості обставини, обидві держави зацікавлені в розвитку взаємодії та збільшенні товарообігу. Посольство ж відіграє надзвичайно важливу роль у реалізуванні спільних інтересів у різних царинах.

Як ви зауважили у своєму запитанні, перший Палестино-український бізнес-форум проводили в Києві 2018 року за участю представників торгово-промислових палат і підприємців од обох сторін.

У січні 2021 року я особисто відвідав українську Торгово-промислову палату та зустрівся з її президентом – Геннадієм Чижиковим. Ми обговорили шляхи розвитку й зміцнення відносин між Палестиною та Україною в торговельній і промисловій сферах, можливості збільшення обсягів товарообігу. Також варто зазначити, що ми досягли усної згоди щодо

обміну офіційними двосторонніми візитами й проведення в майбутньому бізнес-форумів між Торгово-промисловою палатою України й представниками палат усіх палестинських міст.

– *Пане Посол, Палестина – це місце з довгою та величною історією, дім для святих реліквій, які захоплюють дух мільйонів людей у всьому світі, зокрема й українських туристів. Ваша Високоповажносте, як Ви оцінюєте туристичні зв'язки між Україною та Палестиною?*

– Палестина завжди була центром політичного, культурного, соціального й духовного життя. Це Свята Земля, надзвичайно важливе місце для трьох основних світових релігій: християнства, ісламу й іудаїзму. Це колиска, де кожна з релігій розвивається, процвітає та приймає паломників з усього світу. Палестина – це земля миру, як і має бути.

Зв'язки між двома країнами та дружні відносини між українцями й палестинцями мають глибоке історичне коріння. Їхнім підґрунтям стало запровадження в Русі християнства. Відтоді паломництво – основна форма туризму, яка розвивається донині. Століттями українські паломники відвідують Святу Землю, зокрема Вифлеєм та Єрусалим. Утім, звісно, багато інших міст також варті уваги: Рамалла, Єрихон, Наблус, Назарет, Джанін, Хеврон. Там слід побувати ще й для того, щоб дізнатися більше про традиції християнських спільнот і спосіб життя палестинських християн – людей, які підтримують та оберігають святі місця.

На жаль, упродовж усієї світової історії наша Земля Миру не засвідчила справжньої, стійкої, тривалої злагоди. Поза сумнівом, вона мусить бути безпечною та відкритою для паломників усіх релігій і відвідувачів з усіх країн світу, доступ до святих місць має бути безперешкодний. Ми завжди раді вітати кожного паломника.

Сподіваємося, що ізраїльська окупація палестинських територій закінчиться якомога швидше й паломники, підприємці та гості зможуть відвідувати Палестину без обмежень.

– *Україна підтримує план розв'язання ізраїльсько-палестинського конфлікту за принципом «дві держави для двох народів» і закликає до встановлення миру та безпеки на Близькому Сході відповідно до резолюцій ООН та норм міжнародного права. Наскільки вагомими для врегулювання ситуації є позиція України на міжнародній арені та голос нашої держави в міжнародних організаціях?*

– Україна – цивілізована держава, а її громадяни дуже добрі та миролюбні. Україна підтримує дружні відносини з усіма країнами й народами Близькосхідного регіону, має високий рівень співпраці з ними в різноманітних царинах, серед яких найважливіші – торговельна, культурна, наукова й економічна. Така гідна позиція дає Україні змогу конструктивно долучатися до міжнародних зусиль, спрямованих на створення сприятли-

вого середовища для миру, безпеки та стабільності в регіоні, реалізування принципу «двох держав для двох народів» заради мирного співіснування, глобальної безпеки й зміцнення двосторонніх відносин в інтересах України та держав регіону.

З огляду на ці обставини й складні умови, у яких перебуває Близький Схід, ми закликаємо український уряд і далі підтримувати резолюції ООН та інших міжнародних організацій щодо дотримання прав людини, які, безумовно, має й палестинський народ, що перебуває в умовах окупації. Ми також закликаємо членів українського парламенту зробити внесок у міжнародні зусилля з досягнення справедливості для палестинців, які протягом десятиліть зазнавали історичної кривди від британського колоніалізму та нелюдяної ізраїльської окупації – це призвело до великого горя й тривалих страждань наших людей, які прагнуть свободи, безпечного й мирного життя із сусідами.

– *Україна стала домом для великої палестинської діаспори. Під час ескалації близькосхідного конфлікту діаспора організувала акцію підняття палестинського прапору в Києві, Полтаві тощо. Якою нині є співпраця діаспори з посольством?*

– Палестинська спільнота в Україні (разом із тими, хто приїхав сюди для навчання) налічує близько шести тисяч людей. Більшість палестинців проживає в головних українських містах, формуючи місток культурних, торговельних і економічних зв'язків між своєю державою та країною перебування. Також члени нашої громади відіграють активну роль в організуванні різноманітних заходів і беруть участь в усіх видах діяльності, спрямованій на розвиток і поглиблення двосторонніх відносин. Палестина живе в думках і серцях її синів і дочок із діаспори, їм болить за Батьківщину. Вони докладають зусиль для захисту свого народу, привертають увагу українського уряду та суспільства до страждань наших людей в умовах ізраїльської окупації. Члени палестинської спільноти в Україні роблять усе, щоб боронити наше законне національне право на свободу від окупації, право повернення на Батьківщину, на її суверенітет. Кожен із них відчув ті страждання, від яких потерпає наш народ, і ту історичну несправедливість, що сталася з нами в умовах насильницького вигнання з Батьківщини, пригнічення, переслідувань. Палестинці досі багато чим жертвують заради свободи. Наша громада в Україні заслуговує на велику повагу та вдячність, адже кожен її представник є посланником нашої держави та народу.

– *Чи співпрацює посольство з мусульманською спільнотою в Україні, наприклад, з мусульманськими культурними центрами в різних українських містах? Який формат у такої співпраці?*

– Безумовно, посольство налагодило міцні зв'язки з арабською та мусульманською спільнотами в Україні, а ще співпрацює з українською церквою,

позаяк палестинські християни є невіддільною частиною нашого народу (близько 21%). Наші відносини дуже дружні: у жовтні 2020 року я мав зустріч із патріархом Філаретом. Також ми підтримуємо контакти з культурними центрами, беремо участь у заходах, на які нас запрошують, і налаштовані розвивати та зміцнювати такі відносини.

– *Міжкультурна співпраця держав і народів нині надзвичайно актуальна. Культурна дипломатія надає дедалі більше можливостей для транслювання позитивного іміджу країни, популяризування її історії та традицій. Чи застосовує Палестина інструменти культурної дипломатії у своїй зовнішній політиці? Які проєкти в цій сфері реалізувало посольство або ж до яких заходів, що їх організовувала українська сторона, долучалося?*

– Особисто я переконаний, що культурна дипломатія – один із найефективніших засобів налагодження міжнародних відносин. Це також і комунікаційний місток, за допомогою якого народи пізнають один одного. Я очолив дипломатичне представництво в Україні на початку кризового періоду пандемії COVID-19. Ми запланували чимало культурних заходів, які, на жаль, довелося скасувати. Сподіваємося, що епідеміологічні умови покращають і ми матимемо змогу наприкінці цього року влаштувати культурний івент з нагоди Міжнародного дня солідарності з палестинським народом.

Останніми роками посольство активно долучається до організування культурних заходів по українських містах, а надто тих, де проживають члени нашої спільноти, які теж сприяють їх успішному проведенню. Крім того, маємо й обміни культурними візитами. Ми радо беремо участь у культурних заходах, на які нас запрошують.

– *Які найскладніші виклики посольству довелося долати?*

– Ми працюємо в дружній державі та з хорошими людьми, для нас створено належні робочі умови. Немає серйозних перешкод, на які ми могли б скаржитись, – хіба що непроста ситуація із COVID-19, яку переживає світ. Пандемія дуже ускладнила нашу діяльність і завадила реалізувати заплановані програми. А ще вона забрала життя багатьох і неабияк вплинула на людство загалом. Ми молимося Богу, аби він був милосердний до нас і дарував швидке одужання всім постраждалим.

‘WE WORK IN A FRIENDLY COUNTRY AND DEAL WITH KIND PEOPLE’

– *Your Excellency, you have already performed duties as Ambassador of Palestine to Ukraine for more than a year. It was a tough year for all people in the world, taking into account the pandemic and restrictions regarding coronavirus. Please share the main achievements that the Embassy gained this year.*

– It is obvious that the epidemic period has caused a lot of difficulties and is still posing challenges to everyone. During this period, I as Head of the Mission and the embassy staff have not been able to perform our duties in a regular mode to implement the planned work programme for achieving defined goals aimed at strengthening bilateral relations between Palestine and Ukraine. Most of us have gotten over the disease. Moreover, we have lost Deputy Head of Mission, First Counselor of the Embassy, our dear brother Mr Nidal Alqottob. Despite all of that, we have managed to maintain a minimum level of communication and work, hoping that these tragic events will end soon, life will return to normal pace, and we will be able to serve our state and people to the fullest extent in this friendly country.

– *What are the main prospects of the embassy’s work for the nearest future?*

– There are a lot of tasks ahead of us in the coming period aimed at strengthening bilateral relations between the two friendly countries, especially in the areas of trade, economy, higher education, culture, and, of course, pilgrimage.

– *Mr Ambassador, you have been a friend of Ukraine for many years, as you have graduated from Taras Shevchenko National University of Kyiv. Nowadays, many young Palestinians get their higher education in Ukraine. Mr Dajani, what fields of study are the most popular among Palestinian youth in Ukraine? What are the prospects of exchange programmes?*

– Personally, I consider myself extremely happy and lucky to be one of the graduates of Taras Shevchenko National University of Kyiv and proud to serve my state and people in your friendly country. I also express our great gratitude to Ukraine, where a large number of Palestinian specialists have graduated from universities and scientific institutions and currently occupy prestigious positions in the public and private sectors. They also work in the countries where the Palestinian diaspora resides, while some of them have created joint Ukrainian-Palestinian families after they married Ukrainian citizens. Further-

more, we truly cherish our esteemed Palestinian community in Ukraine that establishes a communication bridge with the Ukrainian society, namely in the cultural sphere. It is also worth mentioning that a remarkable number of Palestinian doctors, engineers and businessmen are working successfully in Ukraine.

Nowadays, there are at least 1,000 Palestinian students in Ukrainian universities, and most of them are studying in medical faculties, gaining the most desirable specialty for Palestinians. Another preferable choice for Palestinian students are engineering specialties. We look forward to strengthening our relations with Ukraine in the sphere of higher education and realise the necessity to sign an agreement of understanding between the ministries of higher education in the two countries and to encourage universities to sign memoranda of understanding and cooperation in the area of sharing scientific expertise and students exchanges.

– *Despite the difficult circumstances, the level of bilateral trade relations between Palestine and Ukraine remains high. What are the prospects of trade relations for the nearest years? What spheres are the most promising for diversifying trade relations between Ukraine and Palestine?*

– As you are aware, unfortunately, Palestine is still under the occupation of Israel that pursues colonial policies, particularly by taking measures that put restrictions on the national Palestinian economy and hinder the achievement of real economic development.

Nevertheless, despite the numerous challenges we are facing in our homeland, in addition to the challenge of the Corona virus pandemic that all the

world is currently facing, we keep working to strengthen bilateral relations with Ukraine, especially in the fields of trade, agriculture, higher education, tourism, and health care field. In fact, we also aspire to establish the Palestinian-Ukrainian Business Council to strengthen trade relations between the two countries.

Palestine imports various essential products from Ukraine, such as wood, iron, flour, oils, etc., and some products are exported from Palestine as well. Although our country is under occupation, we have investment opportunities and favourable economic environment.

Without a doubt, in order to develop and enhance cooperation, some kind of assistance is needed from the Ukrainian government, the most important of which is visa facilitation for Palestinian business people and the recognition of Palestinian bank accreditations. We are endeavouring to arrange a visit of a Palestinian trade delegation to Ukraine during this year, and we are ready to receive similar Ukrainian delegations in Palestine.

– *In 2018, Kyiv hosted a delegation of the Hebron Chamber of Commerce and Industry, and the first Palestine-Ukraine business forum took place. What role does the embassy play in promoting cooperation between Ukrainian and Palestinian business communities? Does the embassy cooperate with the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry?*

– We are proud of the long-standing relations between the Palestinian side and the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry, which were established in 2002 with the signing of a memorandum on cooperation. Regardless of the difficult circumstances, both countries are keen to develop bilateral relations and increase commercial exchange. Speaking about the embassy, we would like to emphasise that it plays a very essential and significant role in the realisation of common interests of our two countries in various fields.

As was mentioned in your question, the first Palestine-Ukraine business forum was held in Kyiv in 2018, with the participation of representatives of the Chambers of Commerce and Industry and business people from both sides.

In January 2021, I personally visited the UCCI and met with its President, Mr Hennadii Chyzhykov. Within the framework of the meeting, we discussed ways to develop and strengthen relations between Palestine and Ukraine in trade and industry as well as methods to increase the volume of trade turnover between the two friendly countries. It is worth mentioning that we verbally agreed to exchange official visits and hold business forums between the UCCI and representatives of the chambers of all Palestinian cities in the future.

– *Mr Ambassador, Palestine is a place with a long and majestic history, home to holy relics that are breath-taking for millions of people around the world, including Ukrainian tourists. Your Excellency, how do you assess the tourist links between Ukraine and Palestine?*

– Palestine has always been a centre of political, cultural, social, and spiritual life. Palestine is a Holy Land and a place of great importance for all three of the world's major religions: Christianity, Islam, and Judaism. It is a cradle where those religions are developing, prospering, and attracting pilgrims from all over the world. Palestine is a Land of Peace, as it should be.

Ties between the two countries and friendly relations between the Ukrainian and Palestinian peoples have deep historical roots. The cornerstone of relations between them was laid when Rus has adopted Christianity. Since then, the main form of tourism that has developed and existed to the present day is pilgrimage. Over the centuries, Ukrainian pilgrims visited the Holy Land, namely the cities of Bethlehem and Jerusalem. But surely, there is a great number of cities that are also worth visiting, such as Ramallah, Jericho, Nablus, Nazareth, Jenin, and Hebron, particularly in order to learn more about the traditions of Christian communities and the lifestyle of Palestinian Christians – the people who maintain and preserve sacred places.

Unfortunately, over the entire course of world history, our Land of Peace has not witnessed a real, sustainable, and lasting peace. There is no doubt that this Land must be safe and open for the pilgrims of all religions and visitors from all countries of the world with unimpeded access to their holy sites. We are always glad to welcome every pilgrim.

We wish that the Israeli occupation of the Palestinian territories ended as soon as possible, so that pilgrims, business people, and guests would be able to visit Palestine without obstacles.

– *Ukraine supports the Two States Solution and calls for peace and security in the Middle East with respect to UN resolutions and international legitimacy. How significant is the position of Ukraine and the vote of our state in international organisations in resolving the conflict in the Middle East?*

– Ukraine is a civilised country, and the Ukrainian people is kind and peace-loving. Ukraine enjoys friendly relations with all countries and peoples of the Middle East and has a high level of cooperation with those countries in various fields, the most important of which are commerce, culture, science, and economy. This distinguished position gives Ukraine the ability to play a constructive role in order to contribute to supporting international efforts aimed at creating an environment favourable for peace, security and stability in the region, realization of the Two State Solution in a way that serves peaceful coexistence and global security, as well as strengthening bilateral relations in the interest of Ukraine and the interests of the countries of the region.

From this standpoint and in these difficult circumstances that the Middle East is going through, we appeal to the Ukrainian government to continue supporting the UN resolutions and resolutions adopted by other international organisations on the observance of human rights of the Palestinian people under occu-

pation. We also urge members of the Ukrainian parliament to contribute to international efforts to achieve justice for the Palestinian people who have been subjected to historical injustice caused by British colonialism and the inhumane Israeli occupation of Palestine for many decades, which have resulted in great pain and long-lasting human suffering for our people, who aspire to freedom and life in security and peace with their neighbours.

– *Ukraine is home to a large Palestinian diaspora. During the escalation of the Middle East conflict, the diaspora organised the raising of the Palestinian flag in Kyiv, Poltava, etc. How is cooperation between the embassy and the diaspora going? Are there any upcoming projects that you would like to share with our readers?*

– The Palestinian community in Ukraine amounts up to approximately 6,000 people, taking into account students who pursue their studies at Ukrainian universities. Most of the community members reside in the main Ukrainian cities, forming a bridge for cultural, commercial, and economic contacts between their motherland, Palestine, and the host country, Ukraine. Members of our community also play an effective role in organising events and participating in all kinds of activities that serve the goal of developing and promoting bilateral relations between our two countries. Palestine lives in the minds and hearts of its sons and daughters in diaspora, and they are very sentimental about our Palestinian issue. They keep performing the activities to defend their people and draw the attention of the Ukrainian Government and the Ukrainian people to the suffering of our people under the Israeli occupation. The members of Palestinian community in Ukraine do their best to protect our legitimate national right to freedom from occupation, the right to return to our motherland, as well as sovereignty of our land. Each of them has felt a measure of the suffering that our people undergo and a measure of the historical injustice that has happened to us in the conditions of expulsion from our homeland with the use of force, oppression, and persecution. The sacrifices that our people make for the sake of liberty are still substantial. Our Palestinian community in Ukraine deserves all the respect and appreciation, as each of its representatives is an ambassador of their state and people.

– *Does the embassy cooperate with the Muslim community in Ukraine, for example, with Islamic cultural centres in various Ukrainian cities? What are the formats of cooperation?*

– Of course, the embassy has strong and broad ties with the Arab and Islamic community in Ukraine. We have relations with the Ukrainian church as well, as Palestinian Christians are an integral part of our Palestinian people amounting up to 21 percent of the population. Therefore, our relations with the church here in Ukraine are very friendly. In this context, I would like to mention that in October 2020 I paid a visit to Patriarch Filaret. It is also worth noting that we have contacts with cultural centres and are on good terms with them, we partic-

ipate in events to which we are invited, seeking to develop and strengthen these important relations.

– *Intercultural cooperation between different countries and peoples is becoming extremely topical. Cultural diplomacy provides an ever-increasing number opportunities to promote the country's image, history, and traditions. Does Palestine use the means of cultural diplomacy in its foreign policy? What cultural diplomacy projects has the embassy implemented or what events organised by the Ukrainian side has it joined?*

– Personally, I consider cultural diplomacy to be one of the most effective diplomatic tools. It is also a communication bridge, by means of which different peoples can get to know each other. I started my mission in Ukraine at the beginning of the critical period of the COVID-19 pandemic. We had a lot of cultural events in our programme, but, unfortunately, they were canceled and we were not able to fulfill them. We hope that the epidemiological conditions will improve to give us an opportunity to organise cultural event on the occasion of the International Day of Solidarity with the Palestinian People at the end of this year.

Indeed, over the past years our embassy played an active role in organising successful cultural events in a number of Ukrainian cities, especially in those cities where members of our community reside, who also contribute to the success of such events. An exchange of cultural visits took place as well. We gladly participate in the cultural events that we are invited to.

– *What were the most complicated challenges besetting the embassy?*

– We work in a friendly country and deal with kind people. We are also surrounded with an appropriate working environment. There are no significant obstacles for us to complain about, except for the challenging situation caused by the coronavirus that the whole world is going through. The COVID-19 pandemic has greatly obstructed our work and prevented us from fulfilling our programmes. It has also claimed the lives of a large number of people, while also drastically influencing humanity as a whole. We pray to God for mercy and a speedy recovery to all of the affected people.

*Мохамед ЕЙСА ІСМАЇЛ ДАХАБ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Судан в Україні*

ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В СУДАНІ

Тріумфальна Груднева революція. Після трьох десятиліть тиранічного режиму поваленого диктатора Омара аль-Бешира й завдяки героїчній боротьбі суданських народів, жінок і чоловіків, а надто молоді, дивовижну Грудневу революцію було успішно завершено, а аль-Бешира та його жаклиний режим скинуто.

Так Судан вступив у нову еру – світання Свободи, Миру та Справедливості, як заповідало славнозвісне революційне гасло. Цей тріумф привів до створення перехідного уряду під керуванням Прем'єр-міністра – доктора Абдалли Хамдока. Було сформовано й Раду суверенітету на чолі з генерал-лейтенантом Абделем Фаттахом аль-Бурханом. Блискуча суданська революція дістала схвалення та захват усього міжнародного співтовариства й народів світу. На відміну від попереднього режиму, нинішній позитивно взаємодіє зі світом, провадить відкриту та збалансовану зовнішню політику й покинув старі практики створення союзів, які дбають про вузькі інтереси.

Новий перехідний уряд неодноразово підтверджував прагнення та готовність брати участь у спільних зусиллях задля відстоювання і зміцнення принципів демократії, миру та свободи в Судані й інших країнах. Судан також підтвердив свою непохитну відданість принципам міжнародного права, добросусідства, ненападу, невтручання у внутрішні справи інших держав та незмінної поваги до їхнього суверенітету й територіальної цілісності. Наша країна готова позитивно та плідно взаємодіяти з міжнародним співтовариством.

Плоди революції. Революційний перехідний уряд успадкував надзвичайно слабку та виснажену економіку, що негативно вплинуло на заробітки суданського народу. Проте величезна підтримка, яку міжнародна спільнота надала новому режимові, різко покращила економічну ситуацію та дала Суданові змогу відновитися.

Швидка згода Сполучених Штатів Америки вилучити Судан зі свого переліку країн, що спонсують тероризм, стала великим проривом, який відкрив шлях для подальших кроків міжнародного співтовариства та фінансових інституцій. Світовий банк та МВФ надали поштовх глобальній кампанії звільнення Судану від боргу задля допомоги новому режимові. Паризька конференція на підтримку демократичного переходу в нашій державі була частиною серії заходів з аналогічною метою і мала чудові результати. Країни-кредитори Паризького клубу також ухвалили рішення допомогти надзвичайно важливій справі нового суданського режиму.

Про революційну волю й рішучість нового Судану, очевидну стабільність його економічної і торговельної політики свідчить те, що державні, приватні компанії та інші установи почали виходити на перспективний суданський ринок, брати участь у різних торговельних та інвестиційних проєктах і партнерствах.

Мирні зобов'язання та розважлива внутрішня політика. Опираючись на головне гасло революції – «Свобода, мир і справедливість», перехідний уряд пообіцяв не шкодувати зусиль для примирення основних повстанських угруповань, що їх невдовзі назвали «озброєними силами опору», задля священної мети – досягнення миру, стабільності, спокою та блага для всіх народів Судану. Підписані в Джубі мирні домовленості обговорювали ревно та сумлінно, і незабаром представники збройних формувань посіли різноманітні позиції в Раді суверенітету та Кабінеті Міністрів – це був грандіозний крок на шляху до миру та стабільності в Судані.

Відповідно до умов мирної угоди в Джубі деякі регіони, як-от Південний Кордофан і Блакитний Ніл, набували особливого статусу, зокрема права на власне законодавство й орган законодавчої влади; також нещодавно було призначено нового губернатора регіону Дарфур. Триває пошук відповідної політики примирення та відбудовування для постраждалих од війни територій, а переміщені особи вже повертаються до своїх звичних місць проживання.

Що ж до економіки, то перехідний уряд за сприяння Світового банку, МВФ і спільноти донорів уклали коротко-, середньо- та довгостроковий плани відновлення. Скасування субсидій на бензин та інші основні товари й послуги, а також запровадження режиму мінливого курсу суданського фунта – це основа політики, що її ініціював перехідний уряд.

Унаслідок обтяжливих інфляційних аспектів спочатку така політика завдавала труднощів простим людям, проте все-таки її було розроблено для оздоровлення економіки та перебудовування всієї макроекономіки в середньостроковій та довгостроковій перспективі. Варто наголосити, що дивовижна, безпрецедентна для нас Груднева революція принесла радість і надію на розквіт Судану. Країна сподівається на постійну та плідну співпрацю з міжнародним співтовариством і всіма дружніми країнами задля добробуту суданського народу та готова впевнено й активно працювати для блага всього людства.

Mohamed EISA ISMAIL DAHAB,
*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
of the Republic of the Sudan to Ukraine*

POLITICAL DEVELOPMENTS IN THE SUDAN

The Splendid December Revolution. After three decades of the tyrannical regime of the deposed dictator of the Sudan Omar al-Bashir and thanks to the heroic struggle of the Sudanese peoples, women, men, and, most importantly, young people, the splendid December Revolution was accomplished while al-Bashir and his heinous regime were successfully ousted.

The Sudan has thus entered a new era and a new dawn of Freedom, Peace, and Justice, following the famous and highly acclaimed slogan of the revolution. The triumphant outcome has led to the establishment of a Transitional Government chaired by Prime Minister Dr Abdallah Hamdok with Lt Gen Abdel Fattah al-Burhan as Head of the Sovereignty Council. The splendid Sudanese revolution has won acclamation and admiration from the entire international community and from peoples worldwide. As opposed to the previous regime, the current Sudanese authorities have managed to engage positively with the outside world and followed an open and balanced foreign policy, abandoning all the former strategies of narrow alliances.

The new transitional government in the Sudan has time and again affirmed its willingness and readiness to positively engage in cooperative endeavours for the sake of upholding and consolidating the principles of democracy, peace, and freedom in the Sudan and elsewhere. The Sudan has also affirmed its steadfast commitment to the principles of international law, good neighbourliness, non-aggression, non-interference in other countries' internal affairs, and unwavering reverence for their sovereignty and territorial integrity. Our state is ready for a positive and fruitful interaction with the international community.

Reaping the fruits of the revolution. While the revolutionary Transitional Government has inherited an alarmingly weak and deteriorated economy with adverse effect upon the livelihood of the Sudanese people, the vast support of the international community for the new regime has led to an overwhelming economic relief and recovery in the Sudan.

The prompt consent of the United States of America to exclude the Sudan from its list of countries sponsoring terrorism has been a major breakthrough paving the way for the consequent steps of the international community and financial institutions. The World Bank and the IMF have given momentum to an international campaign in support of debt cancellation and relief in favour of the new regime in the Sudan. The Paris Conference in support of democratic

transition in the Sudan has been one in a series of conferences and gatherings for propping up and welcoming the Transitional Government in the Sudan that has yielded remarkable results. Various donor countries from the Paris Club have also agreed to buttress the paramount cause of the new regime in the Sudan.

As a manifestation of the revolutionary will and resolve of the new Sudan and its obviously sound economic and trade policies, public and private companies and various institutions have begun entering the promising Sudanese market, engaging in different trade and investment projects and partnerships.

Peaceful undertakings and sound internal polices. Based on the major slogan of the revolution – Freedom, Peace, and Justice – the Transitional Government has vowed to spare no effort in reconciling all the major rebel factions, later labelled the ‘armed struggle forces’, with the sacred purpose of reaching sustained peace, stability, and tranquility all over the Sudan and for the good of all its diverse peoples. The Juba Peace Agreement was negotiated rigorously and in good faith, and soon the various armed factions took different positions in the Sovereignty Council and the Cabinet of Ministers as an outstanding step towards peace and stability in Sudan.

Pursuant to the terms of the Juba Peace Agreement, certain regions, especially South Kordofan and Blue Nile, were supposed to have some special status as regards laws and legislature; besides, a new Governor for Darfur region has recently been appointed. Relevant policies for reconciliation and rehabilitation for the once war-affected regions are being sought, and internally displaced persons have started returning to their habitual places of residence.

As to the economy, the Transitional Government has initiated an economic and recovery short, medium, and long-term plans with the assistance of the World Bank, and IMF, and the donor community. At the heart of the policies initiated by the Transitional Government is the removal of subsidies on fuel and other major goods and services as well as the adoption of an economic policy of a floating exchange rate of the Sudanese pound.

Although such policies initially brought about some hardships to the ordinary people and were compounded with certain inflationary aspects, they were nevertheless designed to rectify the economy and restructure the whole macroeconomy in the medium and long terms. It is worth mentioning that the splendid December Revolution, which was and still is one of its kind in the country, has brought joy and hope for a more prosperous Sudan. The country is looking forward to a sustained and fruitful engagement with the international community and all friendly countries for the good of the Sudanese people and is ready to work confidently and actively for the sake of all humanity.

Алішер КУРМАНОВ,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Узбекистан в Україні

«НОВИЙ УЗБЕКИСТАН»: НЕВТОМНИЙ ШЛЯХ ДО РЕФОРМ

– *Пане Посол, 30 років тому обидві наші країни проголосили незалежність. Які, на Вашу думку, найголовніші досягнення Узбекистану відтоді?*

– За роки незалежності Узбекистан домігся чималих успіхів у державотворенні, збільшенні економічного потенціалу, розвитку соціальної сфери. Керівництво країни дотримується збалансованого курсу на активну зовнішню політику та виконання найважливіших соціально-економічних завдань, що, безумовно, сприяє подальшому зміцненню суверенітету країни, зростанню її авторитету на міжнародній арені.

Нині Узбекистан – це активний член міжнародного співтовариства, відповідальний регіональний партнер, який прагне взаємовигідної та довгострокової співпраці з усіма дружніми державами.

Одразу після здобуття незалежності пострадянські країни, зокрема й наша, мусили давати раду майже ідентичним викликам, проте зрештою кожна пішла власним, унікальним шляхом.

Щодо Узбекистану хотілося б зауважити, що обіч універсальних реформ, як-от упровадження ринкової економіки, приватизація, перехід на використання державної мови та формування власних збройних сил, було втілено ще низку перетворень в аграрному, індустріальному й фінансовому секторах, що дало нашій країні змогу швидко досягти відчутного прогресу.

Найяскравішим прикладом є створення в Узбекистані власної автомобільної промисловості. Залучення іноземних інвестицій до цього високотехнологічного сектора дало змогу створити сучасний, орієнтований на експорт автомобільний кластер, навколо якого сформовано потужну екосистему з наукових, освітніх і промислових компонентів. Збільшення кількості технологічних партнерів Узбекистану допомагає нам щороку розширювати й номенклатуру продукції, і географію експорту.

У країні було успішно реалізовано й інші, можливо, не такі відомі, але навіть фундаментальніші перетворення. Це й відхід од монокультури бавовнику, який дав змогу суттєво поліпшити життя населення, створення власної нафтогазової промисловості, формування вертикально інтегрованої текстильної індустрії, відкриття в країні десятків філій іноземних закладів вищої освіти тощо.

Перелік успішних новацій, запроваджених на світанку незалежності Узбекистану, чималий. Нині це молода держава з першокласною системою освіти, сучасною економікою та високотехнологічною промисловістю. Це країна, яка динамічно розвивається та прекрасно усвідомлює свої місце й роль у розквіті Центральноазійського регіону.

Узбекистан прагне зробити вагомий внесок у глобальний розвиток, але водночас, зважаючи на свою багатовікову історію, ми чудово усвідомлюємо, що лише за допомогою мирного співіснування, кооперації та взаємної відповідальності зможемо досягти мети.

Ми перебуваємо на початку довгого й нелегкого шляху. Ще багато потрібно зробити в контексті реформування держави та суспільства, і в цих процесах ми й надалі радо прийматимемо підтримку міжнародного співтовариства.

– Останніми роками, коли йдеться про Вашу країну, дедалі частіше можна натрапити на термін «новий Узбекистан». Спостерігачі зауважують великі зміни та реформи, що їх ініціює чинний Голова Держави. Можете розповісти про ці трансформації?

– Майже п'ять років тому в житті моєї країни відбулися фундаментальні перетворення. Коли Президентом Узбекистану став Шавкат Мірзієєв, було розпочато широкомасштабну програму амбітних, але реалістичних реформ, а також модернізування економіки. Ні в кого зі спостерігачів немає сумнівів у тому, що зміни в Узбекистані позитивно впливають на загальну ситуацію в регіоні.

Основний фокус реформ – лібералізування всіх сфер суспільного життя, з особливою увагою до демократизації суспільства та розвитку ринкової економіки. Задля цього було ухвалено Стратегію дій за п'ятьма пріоритетними напрямками розвитку Республіки Узбекистан на 2017–2021 роки.

«П'ять стовпів» зазначеної стратегії спрямовано на вдосконалення системи державотворення та суспільного розвитку, забезпечення верховенства права, лібералізування економіки, розвиток соціальної царини, і, що дуже важливо, гарантування безпеки й ведення виваженої та конструктивної зовнішньої політики.

Унаслідок проведеної роботи й завдяки сильній політичній волі Президента Ш. Мірзієєва Узбекистан нині переживає історичний період – економіка й суспільство долають етап небаченого трансформування. Для кожного громадянина нашої країни це унікальний шанс зробити свій внесок.

Зміни в країні, які, наголошую, є незворотними, зачудовують внутрішніх і зовнішніх спостерігачів.

Поряд із внутрішньою політикою суттєвого модернізування зазнала зовнішня. Визначальною особливістю нової доктрини є прагматизм у вибудовуванні відносин з усіма партнерами. Зокрема, завдяки спільним зусиллям очільників центральноазійських держав у регіоні створено нову атмосферу політичної довіри, врегульовано чимало питань, які раніше перешкоджали зближенню та спільній діяльності для подальшого розвитку й підвищення добробуту поближких народів.

Активізовано й розширено торговельні, інвестиційні, транспортно-комунікаційні, коопераційно-виробничі, культурно-гуманітарні зв'язки, прикордонну й міжрегіональну співпрацю, взаємодію в галузі гарантування безпеки та спільної протидії сучасним викликам і загрозам.

Завдяки оновленим підходам значно зросла ефективність роботи із залучення іноземних інвестицій і нових технологій, збільшено туристичні потоки, а також експорт національної продукції на світові ринки.

Одним із драйверів економічного зростання стало різке поживавлення інвестиційної активності. Протягом останніх чотирьох років середньорічні темпи збільшення інвестицій сягнули 22%. Загальний обсяг іноземних укладень – 26,6 млрд доларів (прямих – 17,5 млрд). Для порівняння: стільки ж було залучено в економіку країни за 2007–2017 роки.

Говорячи про «новий Узбекистан», обов'язково треба сказати про заходи, яких уживає наша країна для формування не тільки регіонального, а й глобального порядку денного, вибудовування колективних механізмів протистояння різним викликам та загрозам, що безпосередньо впливають на безпеку, розквіт і сталий розвиток міжнародного співтовариства.

Із 2016 року за ініціатииви Президента Ш. Мірзієєва було ухвалено чотири резолюції ООН, покликані вдосконалювати основи та механізми міжнародної співпраці в галузі туризму, регіональної взаємодії, міжконфесійного взаєморозуміння й сталого розвитку.

На особливу увагу також заслуговують важливі ініціатииви, які висунув очільник нашої держави під час засідання 75-ї Генасамблеї ООН, – вони стали вагомим внеском Узбекистану в розвиток взаємовигідної міжнародної співпраці. Ідеться насамперед про пропозиції щодо розроблення міжнародного кодексу про добровільні зобов'язання світових держав на період пандемій та ухвалення резолюції Генасамблеї ООН про підвищення ролі парламентів у досяганні Цілей сталого розвитку та гарантуванні прав людини.

Інтенсивної динаміки набула участь Узбекистану в діяльності ООН. Знаменною подією в цьому контексті стало перше в історії обрання нашої країни членом Ради ООН з прав людини.

– Одним із головних викликів сучасності є пандемія коронавірусної хвороби. Чи можете поділитися досвідом Узбекистану в боротьбі з COVID-19? Як Ваша держава додала соціально-економічні труднощі, що їх спричинила пандемія?

– Пандемія COVID-19 стала складним випробуванням для всього людства, і Узбекистан – не виняток. Вибудовуючи стратегії боротьби із цією недугою, ми багато покладалися на міжнародну експертизу й обмін досвідом.

Передусім нашим пріоритетом стало розірвання ланцюга поширення вірусу, зокрема посилення карантинних заходів і впровадження системи самоізоляції та соціального дистанціювання. У рекордні терміни – за п'ять днів у передмісті Ташкента побудували карантинний центр на 10 тис. місць. В інфекційних відділеннях усіх обласних лікарень збільшили кількість ліжок. Створено десятки центрів тимчасового утримання пацієнтів із підозрою на COVID-19 – це понад 10 тис. місць.

І хоча введені обмеження спричинили значне уповільнення економічної активності, своєчасно вжиті заходи дали змогу врятувати життя багатьох людей. Щоб допомогти економіці та громадянам, було організовано антикризовий фонд обсягом один мільярд доларів, кошти з якого розширили соціальну підтримку узбекистанців і забезпечили стале функціонування галузей економіки. Підприємцям та населенню надано безліч різних пільг і преференцій.

Треба зазначити, що міжнародна спільнота позитивно оцінює успіхи національної системи охорони здоров'я. Узбекистан досягнув чудових показників у боротьбі з COVID-19. Частка тих, хто вилікувався від коронавірусної хвороби в Узбекистані, – 55%, а смертність – 0,45%, що куди ліпше за світові показники. Вакцинування від COVID-19 було розпочато з 1 квітня цього року. Ми використовуємо узбецько-китайську «ZF-UZ-VAC2001», європейську «AstraZeneca» й російську «Спутник V». Кількість щеплених на липень 2021 року – понад 1,5 млн.

– Як відомо, 2019 року в Узбекистані провели історичну зустріч п'яти лідерів країн Центральної Азії. Багато хто розцінив це як знак розширення регіональної співпраці. Аж тут почалася пандемія. Чи завадила вона прогресові за цим напрямом? Яка причина такого зближення країн регіону?

– За оцінками більшості міжнародних експертів, сучасна зовнішня політика Узбекистану послідовна, чітка й конструктивна.

Президент Ш. Мірзіяєв після вступу на посаду Глави Держави в грудні 2016 року головним зовнішньополітичним пріоритетом країни визначив розвиток і зміцнення дружніх, добросусідських та взаємовигідних відносин із державами Центральної Азії.

Під час виступу з трибуни ООН у вересні 2017 року на 72-й сесії Генеральної Асамблеї Президент Республіки Узбекистан запропонував скли-

кати консультативні зустрічі глав держав Центральної Азії. Таку ініціативу широко визнали у світі, її підтримали всі лідери регіону.

Першу зустріч провели в Астані 2018 року. Другий консультативний саміт глав держав Центральної Азії минув у Ташкенті 29 листопада 2019 року. За його підсумками було ухвалено важливу для наших народів спільну заяву, де наголошено, що «тенденція на регіональне зближення в Центральній Азії – це історично зумовлена реальність».

Останніми роками Президент Узбекистану ініціював обмін візитами на найвищому рівні з усіма країнами регіону. Ці політичні діалоги є регулярними, постійними та сповненими довіри. Як наслідок, за історично короткий період відносини з усіма сусідами змінені на краще. Чимало проблем, які ми мали до 2016 року, розв'язано, зокрема спрощено візові режими, відкрито десятки контрольно-пропускних пунктів. Кількість громадян, які щодня перетинають узбецько-киргизький кордон, досягла 30 тис., а узбецько-таджицький – 20 тис.

У регіоні більше не говорять про врегулювання водно-енергетичних проблем. У найближчій перспективі – запуск повноцінної роботи енергетичного кільця Центральної Азії. Нині Узбекистан успішно працює в межах загального енергокільця з Казахстаном і Киргизстаном, сезонно – з Таджикистаном. Це дає змогу задовольнити потреби населення та промисловості в електроенергії, а надто за критичного навантаження під час зимового періоду.

Із 2016 по 2019 роки обсяги внутрішньої регіональної торгівлі зросли більш ніж удвічі, перевищивши сім мільярдів доларів. А отже, центральноазійські країни мають змогу успішно освоювати найближчі економічні території та не залежати від кон'юнктури зовнішніх, часто волатильних (нестабільних) ринків.

Хотілося б зазначити, що ситуація з коронавірусом не вплинула на динамічність регіональної політики Узбекистану. 10–11 червня 2021 року Президент Ш. Мірзіяєв перебував у Таджикистані з офіційним візитом. За підсумками зустрічі було підписано угоди щодо реалізування спільних проєктів на 730 млн доларів.

Говорячи про Центральну Азію, ми, зокрема, маємо на увазі Афганістан: нині спостерігаємо стабілізування ситуації в цій країні. Залучення її до локальних торговельно-економічних процесів може каталітично вплинути на подальше зростання інвестиційної привабливості всього регіону. Афганістан має транзитно-інфраструктурний потенціал, а отже, має дати потужний поштовх розвитку міжрегіональної торгівлі й масштабним проєктам, спрямованим на зміцнення взаємозв'язку Центральної та Південної Азії.

– 25 серпня 1992 року між нашими державами було встановлено дипломатичні відносини. На Вашу думку, чи реалізовано нині весь їхній потенціал? У який спосіб ми могли б вивести їх на новий рівень?

– Справді, навіть попри те, що за цей період Президент України відвідав нашу країну з офіційним візитом чотири рази, а Президент Узбекистану вашу – шість, у двосторонніх відносинах досі є над чим працювати. За підсумками 2020 року наш товарообіг склав 437,9 млн доларів США і, звичайно ж, найближчими роками його необхідно підняти до мільярдної позначки. Це завдання комплексне, але цілком реалістичне. Тішить і те, що з боку українських партнерів ми бачимо аналогічне прагнення. Консолідування зусиль дасть змогу прискорити рух до мети. Нині нам слід відновити регулярне авіаційне сполучення, зробити систематичними контакти на міжвідомчому рівні, у форматі B2B, а найголовніше – повернути на порядок денний народну дипломатію.

Важливим для узбецько-українських відносин став травень 2021 року. Було проведено два важливих офлайн-заходи в Ташкенті, які, переконаний, додали особливого імпульсу міждержавному діалогові. Передусім ідеться про черговий раунд політичних консультацій між нашими МЗС (очільники делегацій – перший заступник Міністра закордонних справ Республіки Узбекистан Фарход Арзієв і заступник Міністра закордонних справ України Євген Єнін), а також проведення першого засідання Українсько-узбецької ділової ради й бізнес-форуму підприємців двох країн. У заході взяли участь представники понад 100 компаній і підприємств. На форумі було підписано дорожню карту щодо співпраці між торгово-промисловими палатами Узбекистану й України, угоди про співпрацю між регіональними ТПП сторін.

Триває інституціалізування двосторонніх відносин, яке дає змогу ліквідувати бар'єри й усувати розбіжності на належному рівні, що допоможе активізувати двосторонній діалог. З-поміж важливих завдань я бачу необхідність цьогогоріч організувати восьме засідання Спільної українсько-узбецької комісії з усебічного співробітництва, а також відновити регулярне авіасполучення. Треба зазначити, що наші економіки доповнюють одна одну й тому ми сміливо можемо говорити радше про кооперацію, ніж про конкуренцію. Ми імпортуємо з України ліки, машини й обладнання, продовольчі товари (соняшникову олію, цукор, м'ясо), нетелі, комбікорми, а основа нашого експорту – текстиль, мідь, цинк, автомашини, електроніка, продукція сільського господарства.

На моє глибоке переконання, Узбекистан для українських виробників може бути привабливим не тільки як ринок збуту, а і як регіональний хаб для подальшого виходу на країни Центральної Азії, зокрема Афганістан. Ми ж розглядаємо Україну як місток до ринків Східної Європи, тож ведемо переговори з українськими підприємцями, виїжджаємо в регіони – формувати умови для майбутніх форм кооперацій.

– *Ташкент і Київ – столиці-побратими. Які перспективи співпраці між регіонами України й узбецькими вілаєтами та яку роль посольство відіграє в розвитку співпраці між містами?*

– Дякую за цікаве запитання. Я вбачаю особливий потенціал у розвитку міжрегіональної співпраці. Тішить, що географія побратимських зв'язків між Узбекистаном і Україною вже дуже широка. З 1998 року наші столиці є містами-побратимами. Крім того, такими є Львів і Самарканд, Південне й Учкудук, а з 2021-го – Хмельницький і Наманган. Міжрегіональну співпрацю встановлено між Запорізькою і Навоййською, Львівською та Самаркандською, Сумською і Кашкадар'їнською, Хмельницькою та Наманганською областями. Цьогоріч заплановано додати до цього переліку Одеську й Бухарську.

Уважаю важливим завданням наповнити міжрегіональний діалог конкретним змістом, з особливим наголосом на економічному вимірі. Саме прагматичні торговельно-економічні контакти стануть драйверами культурно-гуманітарної співпраці, яка також має великий потенціал. Приємно, що цей погляд поділяє і мій колега, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Узбекистан Микола Дорошенко. Ми з ним регулярно консультуємося з одного простого питання: як ще дужче зблизити наші братські країни.

– *Останнім часом українські підприємці зауважують нові сприятливі інвестиційні умови в Узбекистані. Зокрема, цими днями голова наглядової ради АТ «Фармак» Філя Жебровська заявила про плани інвестувати 25 млн доларів у будівництво нового заводу. Які є ще масштабні інвестиційні проекти? Чим, на Вашу думку, Узбекистан приваблює українських інвесторів?*

– Як уже було зазначено, на сьогодні в країні створено комфортні умови для іноземних інвесторів: їм пропонують пільги та преференції, для них ухвалюють нормативні акти, спрямовані на захист їхніх інтересів і якнайшвидше розв'язання проблем. Якщо розглядати Узбекистан як ринок із майже 35 млн споживачів, то з урахуванням прикордонних країн це вже стомільйонний ринок збуту, а отже, й оновлена стратегія експансії для наших українських партнерів.

Успішну діяльність у нашій державі провадить «ПлазмаТек» (виробництво зварювальних матеріалів). Торік на наш ринок увійшов український сервіс доставки «Zakaz.ua». Крім того, великі українські фармкомпанії «Фармак» і «Лекхім» почали будувати в Узбекистані власні заводи. Виокремлю з-поміж нових проектів створене у квітні 2021 року спільне підприємство «Запорізького механічного заводу» та узбецької унітарної організації «O'ztemiryo'lmashta'mir», яке спеціалізуватиметься на ремонті й виробництві устаткування для потреб залізничної галузі. Нині на стадії опрацювання перебувають також інші проекти, про які ми поговоримо після того, як ініціатори вважатимуть за необхідне оприлюднити свої плани. Упевнений, що тенденція до активізування інвестиційної співпраці буде зміцнюватися й найближчими роками ми побачимо більше українських брендів на узбецькому ринку.

‘NEW UZBEKISTAN’: THE TIRELESS WAY TO REFORMS

– *Mr Ambassador, this year marks the 30th anniversary of our countries’ independence. Could you please briefly outline Uzbekistan’s achievements.*

– Over the years of independence, Uzbekistan has made major strides in state building, improving its economic potential, and developing the social field.

The current balanced course of the country’s leadership towards the realisation of crucial socioeconomic tasks and active foreign policy has unquestionably contributed, and continues contributing, to further strengthening the state’s sovereignty and raising its international profile.

Today’s Uzbekistan is an active member of the international community and a responsible regional partner seeking to expand mutually beneficial and long-term cooperation with all friendly countries.

Undoubtedly, at the nascent stage of gaining independence, our country, just like the other post-Soviet countries, fought with similar challenges. However, as development unfolded, the path of each nation started assuming individual and unique features.

As far as Uzbekistan is concerned, I would like to mention that while such reforms as the introduction of market economy, privatisation, the changeover to the state language, and the setting up of the armed forces are of universal character, a wide range of changes in the agricultural field, industry, and finance have allowed our country to make tangible progress in a short time span.

The most vivid example thereof is the establishment of Uzbekistan’s own car industry. Attracting foreign investment into this knowledge-intensive sphere has enabled the creation of a modern export-oriented automobile cluster at the centre of a powerful ecosystem consisting of scientific, educational, and industrial components. Broadening the circle of Uzbekistan’s technological partners allows us to annually increase the range of manufactured products, whilst also diversifying export destinations.

That said, I should like to note that our country has also successfully carried out some other, albeit less famous, more fundamental transformations. These include eliminating the use of cotton monoculture, which allowed drastically transforming the lives of the Uzbekistani people for the better, creating the country’s own oil and gas industry, setting up a vertically-integrated textile industry, opening dozens of branches of foreign universities, etc.

The list of successful transformations initiated at the dawn of Uzbekistan's independence could be made even longer, but I would only like to mention the following. Today's Uzbekistan is a young and burgeoning nation boasting a high-end educational system, advanced economy, and high-tech industry. This is a country which is perfectly aware of its place and role in the prosperity of the wider Central Asia region.

While certainly seeking to leave its mark on global development, Uzbekistan is also fully cognizant of, based on its centuries-old history, that it is only through peaceful coexistence, cooperation, and mutual responsibility that we can attain our purpose.

We are at the beginning of a long and arduous journey and much remains to be done in terms of reforming the state and the society. In these processes, we are going to continue relying on the support of the international community.

– *In recent years, when it comes to your country, there is increasing mention of the term 'New Uzbekistan'. Observers note major changes and reforms conducted by the new President of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev. Could you please tell us about these changes.*

– Almost five years ago, fundamental changes took place in the life of my country. The advent to power of Shavkat Mirziyoyev, President of Uzbekistan, ushered in the realisation of a large-scale programme of ambitious and genuine reforms as well as economic modernisation. None of observers has doubts that the transformations taking place in Uzbekistan have a positive impact on the general situation in the region.

The major focus of the reform programme is aimed at liberalising all spheres of social life, with special emphasis on the democratisation of society and the development of market economy. To this end, there was adopted the Action Strategy on Five Priority Development Areas of Uzbekistan for 2017–2021.

The 'five pillars' of the Action Strategy are geared towards enhancing the system of state and social development, ensuring the rule of law, economic liberalisation, developing the social field, and, very importantly, guaranteeing security and conducting a balanced and constructive foreign policy.

As a result of the work carried out and, of course, thanks to President Mirziyoyev's strong political will, today's Uzbekistan is going through a historic period: The economy and society are undergoing a phase of enormous transformation. For each citizen of our country, this is a unique chance to make their own contribution to the changes.

The way the country is transforming impresses observers, both domestic and foreign. That said, I would also like to particularly underscore the irreversibility of all the changes taking place in Uzbekistan.

Along with internal reforms, substantial transformation has also taken place in Uzbekistan's foreign policy, which is characterised by pragmatism in building relations with all partners.

Specifically, thanks to the combined effort of the leaders of Central Asian states, the region now has a totally new atmosphere of political trust. A breakthrough has been achieved in resolving many issues, which previously impeded rapprochement in pursuit of common interests with respect to further development and improving the well-being of nations in the region.

Trade, investment, transport, communication, industrial, cultural and humanitarian, cross-border, and interregional cooperation have intensified and expanded, and so did collaboration in the field of security and joint response to modern challenges and threats.

Owing to renewed approaches, there has been a marked increase in the efficiency of attracting foreign investments and new technologies, increasing the flow of tourists, as well as expanding exports of national products to world markets.

In particular, a steep rise in investment activity has recently been one of the drivers of economic growth. Over the past four years, the average annual investment growth rate amounted to 22 percent. The overall volume of attracted foreign investment has reached \$22.6 billion, including FDI (\$17.5 billion). By contrast, the same volume was invested into the country's economy during 2007–2017.

Speaking of the 'New Uzbekistan', one cannot fail to mention the active steps taken by our country in shaping not only regional but also global agenda, building collective mechanisms for countering various challenges and threats directly affecting security, prosperity, and sustainable development of the international community.

Specifically, since 2016, upon the initiative of President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, there have been adopted four UN resolutions designed to refine the basis and mechanisms of international cooperation, interfaith understanding, and sustainable development.

What also merits particular attention is important initiatives put forward by the head of our state during the 75th UN General Assembly, which became a solid input of the republic to developing mutually beneficial international cooperation. These include proposals on devising an International Code on Voluntary Commitments of States during Pandemics and adopting a UN General Assembly resolution on increasing the role of parliaments in achieving the Sustainable Development Goals and ensuring human rights.

In the last few years, Uzbekistan's activity in the UN has also found its cruising speed. A landmark event of note here has been the country's first-ever election as member of the UN Human Rights Council.

– The coronavirus pandemic currently remains the major challenge facing humanity. Could you share Uzbekistan's experience in fighting against COVID-19 and overcoming economic hardship caused by the pandemic.

– The outbreak of SARS-CoV-2 has become a painful ordeal for the whole of humanity. Uzbekistan here is no exception. In determining our strategy for countering this new challenge, we have relied heavily on international expertise and exchange of experience.

The strategy of Uzbekistan for countering COVID-19 is premised on breaking the virus transmission chain, including stricter quarantine measures, self-isolation, and social distancing.

In a record-breaking five-day time, a quarantine centre for 10,000 people has been built in the suburbs of Tashkent. The number of beds at infection units has been increased in all regional hospitals. There have been established dozens of centres for the temporary upkeep of more than 10,000 patients with suspected COVID-19.

And although the restrictions imposed have resulted in the considerable slowdown of economic activity, the timely measures have eventually allowed saving many lives.

For the purposes of supporting the economy and people, there has been established an Anti-Crisis Fund of \$1 billion, whose funds are channeled to broadening welfare support for the country's citizens and ensuring the stable functioning of the sectors of economy. A multitude of various benefits and preferences have been given to entrepreneurs and population.

I would like to note that the achievements of the national health system have been favourably received by the international community. It is noted that Uzbekistan has performed excellently in fighting against COVID-19. The recovery rate from the coronavirus in Uzbekistan stands at 55 percent, with the mortality rate of 0.45, which is much better than the global indicators.

Inoculation against coronavirus started on 1 April this year with the usage of the Uzbek-Chinese medication ZF-UZ-VAC2001, European AstraZeneca, and Russian Sputnik V. The number of vaccinated people currently exceeds 1.5 million.

– *Let us move to interesting issues more related to your region. In 2019, Uzbekistan hosted a historic meeting of five leaders of the Central Asian countries. Many have viewed this as a sign of the expanding of regional cooperation. But then the pandemic broke out. Has it impeded progress in this respect? What is the reason behind such rapprochement of the regional countries?*

– According to estimates of the overwhelming majority of international experts, today's Uzbekistan is conducting a consistent, clear, and constructive foreign policy.

Upon assuming power as Head of State in December 2016, President Mirziyoyev defined the development and strengthening of friendly, good-neighbourly, and mutually beneficial relations with the Central Asian countries as the paramount foreign policy priority.

Speaking from the rostrum of the UN in September 2017 during the 72nd session of the UN General Assembly, the President of the Republic of Uzbekistan proposed convening consultative meetings of Central Asian heads of state. This initiative has gained broad international recognition and has been supported by all the leaders of the regional countries.

The first meeting of the region's leaders took place in Astana in 2018. The second Consultative Summit of the heads of state of Central Asia was held in Tashkent on 29 November 2019. The upshot of the meeting was a Joint Statement, a paramount one for our peoples, emphasising that 'the tendency formed in Central Asia towards regional rapprochement is a historically conditioned reality'.

Over the last few years, the President of Uzbekistan has initiated an exchange of high-level visits with all the countries of the region. The political dialogue among the leaders of Central Asia has become regular, permanent, and trust-based.

Consequently, Uzbekistan has considerably improved its relations with all the countries of the region in a historically short period. A lot of problems that existed in relations with neighbours prior to 2016 have been resolved thanks to strengthening the open political dialogue with leaders of the regional countries.

Specifically, over recent years, visa regimes have been facilitated and dozens of check points at the borders with the neighbouring countries have been opened. As a result, the number of citizens crossing the Uzbek-Kyrgyz and the Uzbek-Tajik borders daily has reached 30,000 and 20,000, respectively.

In the region, the resolution of water energy issues is no longer discussed. The nearest plans are the full-fledged commissioning of the Central Asian energy ring. Within the common energy ring, Uzbekistan is already successfully cooperating with Kazakhstan, Kyrgyzstan, and, seasonally, with Tajikistan. This allows meeting the demands of the people and industry for electricity, especially during the peak workload of the winter period.

From 2016 to 2019, intraregional trade has grown more than twofold, exceeding \$7 billion. Thereby, the Central Asian countries get a chance to successfully open up the closest markets and become independent from trends in foreign, frequently volatile, markets.

I would like to emphasise that the situation with coronavirus has not influenced the buoyancy of Uzbekistan's regional policy. On 10–11 June alone, there took place an official visit of the Uzbek leader, Shavkat Mirziyoyev, to Tajikistan. The meeting resulted in signing agreements on joint projects with a total cost of \$730 million.

Nowadays, speaking of Central Asia, we also imply Afghanistan. The ongoing process of involving this country into the trade and economic flows taking place in the region could have a catalytic effect on the further rise of the region's investment attractiveness.

In particular, the prevailing stabilisation in Afghanistan and the harnessing of its transit infrastructural potential can provide a powerful impetus to the development of interregional trade and implementation of large-scale projects aimed at strengthening the interconnectivity of Central and South Asia.

– *This year marks the 29th anniversary since the establishment of diplomatic relations between our states. Do you see any untapped potential in Uzbek-Ukrainian relations? How could we bring them to a new level?*

– Although the diplomatic relations between our countries were established on 25 August 1992 and were followed by four visits at the level of the President of Ukraine to Uzbekistan as well as six visits at the level of the President of Uzbekistan to Ukraine, there is great untapped potential in the bilateral relations.

At the end of 2020, our trade turnover totalled \$437.9 million and, of course, we have to increase it to at least \$1 billion in the forthcoming years.

This task is of comprehensive, but realistic, character. It is gratifying that we are seeing the same aspiration of our Ukrainian partners. Accordingly, the consolidation of the two countries' efforts will accelerate our movement towards the task at hand.

Today, we have to resume routine air services, maintain our intergovernmental and B2B contacts on a regular basis, and, most importantly, bring people's diplomacy back to the agenda.

The month of May this year was seminal for Uzbek-Ukrainian relations, which saw two momentous offline events in the city of Tashkent that, in my opinion, gave special impetus to our dialogue. We are talking about the new round of political consultations between the Foreign Ministries of Uzbekistan and Ukraine. The delegations of the sides were led by Farkhod Arziyev, First Deputy Minister of Foreign Affairs of Uzbekistan, and Yevhen Yenin, Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine.

No less important, from my standpoint, has been the holding of the first meeting of the Uzbek-Ukrainian Business Council and a business forum among representatives of the two countries' entrepreneurs.

The event has been attended by more than 100 companies and firms from both sides.

During the forum, there have been signed a roadmap on cooperation between the Trade and Industry Chambers of Uzbekistan and Ukraine as well as agreements on cooperation between territorial offices of the chambers.

The prevailing institutionalisation of the bilateral relations allows lifting existing barriers and overcoming differences at an adequate level, thus significantly intensifying the bilateral dialogue.

As for important tasks, I deem it necessary to organise this year the 8th meeting of the Joint Ukrainian-Uzbek Commission on Comprehensive Cooperation as well as resume regular air services.

It should be noted that our economies are of mutually reinforcing character, thus allowing us to safely talk about cooperation, not rivalry.

Nowadays, we import from Ukraine pharmaceuticals, vehicles and equipment, food commodities (sunflower oil, sugar, meat), heifers, compound feed-stuff, while our main export items include textile, copper, zinc, automobiles, electronics, and agricultural products.

I am deeply convinced that Uzbekistan can be attractive for Ukrainian producers not only as a sales market but also as a regional hub for further entry into the Central Asian countries, including Afghanistan.

In turn, we consider Ukraine to be a point of entry into Eastern European markets. For this purpose, we negotiate with Ukrainian entrepreneurs and undertake field trips to regions to shape conditions for future forms of cooperation.

– *Tashkent and Kyiv are twin cities. What are the prospects for cooperation between Ukrainian regions and Uzbek viloyats and what is the role of the embassy in developing cooperation between the cities?*

– Thank you for the interesting question. I see a distinct potential in the development of interregional cooperation. It is encouraging that today the geography of fraternal ties between Uzbekistan and Ukraine is quite broad.

Specifically, since 1998, our capitals have been twin cities. Besides, other twin cities include Lviv and Samarkand, Yuzhne and Uchquduq, and, starting from this year, Khmelnytskyi and Namangan.

Interregional cooperation has been established between Zaporizhzhia and Navoiy Regions, Lviv and Samarkand Regions, Sumy and Qashqadaryo Regions, Khmelnytskyi and Namangan Regions. This year we also plan to launch interregional cooperation between Odesa and Bukhara Regions.

I also consider it important to give substance to the interregional dialogue, with particular emphasis on the economic dimension. It is pragmatic trade and economic contacts that will become the driving force of cultural and humanitarian cooperation, which is also budding.

It is nice to see that my colleague, Mykola Doroshenko, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Uzbekistan, shares this vision. We hold regular consultations on one simple question: How to bring our sisterly countries even closer together?

– *A number of Ukrainian entrepreneurs have recently noted the favourable investment conditions generated in Uzbekistan. In particular, the other day F. Zhebrovskaia, the owner of one of Ukraine's biggest pharmaceutical companies Farmak, announced investment plans to build a new pharmaceutical factory valued at \$25 million. Are there any other investment projects? Could you please tell us what attracts Ukrainian investors to Uzbekistan.*

– As indicated above, nowadays the republic has created most comfortable conditions for foreign investors, regulations are being adopted to protect their

interests and resolve emerging problems as soon as possible, benefits and preferences are granted to potential foreign investors.

Whereas Uzbekistan itself is a market of 35 million people, if one considers adjacent countries, it becomes part of a sales market with 100 million customers, thus renewing the strategy of expansion for our Ukrainian partners.

Presently, the republic sees successful activities of PlazmaTech (production of electrodes) and Zakaz.ua, a Ukrainian delivery service, which entered into our market last year. In addition, large Ukrainian pharmaceutical companies Farmak and Lekhim have successfully embarked on their projects for the construction of their own plants.

As for new projects, I would also like to mention a joint enterprise established in April this year between Zaporizhzhia Mechanical Plant and the Uzbek firm O'ztemiryo'lmashta'mir, which will be specialised in repairing and producing equipment for the needs of the railway sector.

There are also a number of other projects currently in the pipeline, which we will discuss when their initiators deem it necessary to unveil their plans.

I am sure that the tendency towards the intensification of investment cooperation will be reinforced and we will see a great number of Ukrainian brands on the Uzbek market in the forthcoming years.

ФРАНЦІЯ В КУЛЬТУРНОМУ ПЕЙЗАЖІ УКРАЇНИ

Французька культура та франкофонія нині посідають особливе місце в культурно-мистецькому просторі України.

Зосібна, 4,5% українських учнів вивчають французьку мову, що дає їм змогу отримати доступ до низки навчальних програм, скористатися різноманітними професійними можливостями в Україні, де працюють французькі підприємства, чи просто зануритись у франкомовний світ та досягнути зв'язки, які об'єднують Францію та Україну.

З метою розвитку та зміцнення цих дружніх відносин Посольство Франції в Україні керує тутешньою французькою культурною мережею через свій відділ культури та співробітництва й Французький інститут в Україні (ФІУ), які перебувають у центрі культурної взаємодії між двома державами й так сприяють поглибленню та консолідуванню двосторонніх відносин між ними. Як і близько сотні відповідних французьких установ за кордоном, вони разом докладають зусиль задля популяризування французької мови та франкомовної культури через багаторічне партнерство з українськими діячами освіти, науки, культури та мистецтва. У тісній координації з українськими інституційними та приватними партнерами, а також громадськими організаціями вони проводять діяльність у низці сфер.

У сфері **освітньої, наукової та університетської співпраці** між вищими навчальними закладами й лабораторіями двох держав було укладено 107 угод, з яких близько 70 нині активно впроваджують і в межах яких, зокрема, організовують обміни студентами та науковцями. Щороку у французьких закладах вищої освіти продовжують своє навчання близько 1800 українських студентів. Деякі навчаються за програмою подвійного дипломування між французькими та українськими університетами. Серед них 2021 року 161 студент навчався за програмою аспірантури.

У сфері **популяризування французької мови та культури**, зокрема, серед української молоді, опорними пунктами посольства з питань співпраці в регіонах є 6 закладів Альянс Франсез – у Харкові, Львові, Дніпрі, Одесі, Запоріжжі та Рівному. Майже 4500 слухачів вивчають французьку мову в мережі Альянс Франсез та у ФІУ. Крім того, посольство підтримує розвиток Французького ліцею імені Анни Київської, який працює за угодою з Агенцією французької освіти за кордоном (AEFE), Міжнародної французької школи в Києві та Французької школи міста Одеси.

Нарешті, у сфері **поширення культури та розвитку культурної співпраці** ФІУ та мережа закладів Альянс Франсез в Україні щороку прагнуть вписати в місцевий культурно-мистецький пейзаж до сотні заходів у різних царинах, як-от кінематограф, класична музика, сценічне та образотворче мистецтво тощо. Пріоритет належить проектам співробітництва, численні зустрічі між французькими й українськими митцями сприяють міжкультурному обміну та створенню спільних доробків. Особливо слід відзначити сферу вуличного мистецтва – *«street art»*, де протягом більш ніж десяти років тривають надзвичайно інтенсивні обміни.

З огляду на дедалі численніші звернення з боку французьких митців та установ, які хочуть виступати в Україні, роль французької культурної мережі в Україні полягає в тому, щоб підтримувати цю динаміку, яка сприяє зміцненню відносин між Україною і Францією. Водночас, інститут надає пріоритетного значення обмінам у тих секторах, у яких українські та французькі культури активно взаємодіють між собою. Наприклад, завдяки нещодавній ініціативі Українського клубу колекціонерів сучасного мистецтва до постійної колекції Національного центру мистецтв і культури імені Жоржа Помпіду було передано 164 твори сучасного українського мистецтва.

У приміщенні ФІУ є також медіатека, яку нещодавно було оновлено. У ній зібрано чималу колекцію класичних і сучасних творів, друкованих, аудіовізуальних та цифрових матеріалів. Медіатека доступна для всіх охочих і є чудовим простором для зустрічей та дискусій.

Зали медіатеки облаштували в такий спосіб, щоб продемонструвати зв'язки між Францією та Україною. Кожну залу присвячено видатній постаті в історії обох держав:

- Ілля Мечников: зоолог, імунолог та бактеріолог родом із Харкова, який став одним із лауреатів Нобелівської премії з фізіології за дослідження імунітету (1908 р.) і з 1904 року обіймав посаду заступника директора паризького Інституту Пастера;
- Хана Орлова: французька скульпторка та графістка, яка народилася в Старокостянтинові. Здобувши у 1920-х роках визнання як портретистка, Хана Орлова є, зокрема, відомою завдяки погруддю Давіда Бен-Гуріона

та скульптурній групі «Пам'ятник героям», яку було присвячено захисникам Ейн Гев;

- Соня Делоне: французька художниця з Одеси, яка належала до течій орфізму та фовізму й стала, зокрема, відомою своїми працями на текстилі. 1975 року її нагородили орденом Почесного легіону. Соня Делоне – перша жінка, чиї твори за життя експонувалися на персональній виставці у Музеї Лувру;
- Софія Яблонська: кар'єра цієї українсько-французької письменниці, журналістки й архітекторки провела її по всьому світу. Ці подорожі, зокрема, знайшли свій відбиток у творчості мисткині.

Найголовнішу щорічну подію, яка, до того ж, є найрепрезентативнішою з погляду іміджу Франції в Україні, ФІУ проводить у квітні, починаючи з 2004 року. «Французька весна» має на меті продемонструвати українській публіці найкращі зразки класичного та сучасного французького мистецтва.

Завдяки культурно-мистецьким заходам у Києві та регіонах тисячі людей мають змогу відкрити для себе нові мистецькі обрії. Фестиваль «Французька весна» заохочує ініціативи у сфері культурної співпраці на місцях: ціла низка проєктів, які втілюють спільно з місцевими установами та партнерами, сприяють налагодженню тривалих зв'язків між французькими й українськими установами та митцями.

Попри безпрецедентну ситуацію «Французьку весну 2021» таки провели! Посольство Франції та Французький інститут в Україні відновили зазначений фестиваль після перерви 2020 року, яку спричинила пандемія, та провели його всімнадцяте. «Французька весна в Україні» – різножанрова культурна подія, що за багато років стала справжньою візитівкою французько-української співпраці. Цьогоріч фестиваль провели в Києві, Дніпрі, Харкові, Львові, Одесі, Рівному, Запоріжжі й Івано-Франківську завдяки мережі закладів Альянс Франсез та ГО «Парі-ІФ», які беруть активну участь у культурному житті міст і відповідних областей.

«Я – мрія...» – спектакль у форматі монументальної проєкції, побудованої з використанням 3D-технологій

'I am a dream...' is a performance in the format of monumental projection with 3D technologies

Музичний супровід спектаклю «Я – мрія...» забезпечував етногурт «ДахаБраха»

The folk band DakhaBrakha was providing musical accompaniment to the performance 'I am a dream..'

Публіка, яка після довгих важких місяців ізоляції надзвичайно тішилася можливості відсвяткувати вибух життя та природи навесні, нетерпляче чекала на культурні заходи. Тему фестивалю – «Просто неба» – навіяли імпресіоністи, які малювали на природі.

Адаптуючись до кризової епідемічної ситуації, 17-й фестиваль тривав кілька місяців – з березня до липня 2021 року. Інститут зумів провести частину заходів офлайн, дотримуючись санітарних вимог, іншу частину програми було адаптовано й проведено онлайн – і все з великим успіхом!

Варто навести кілька найяскравіших епізодів цієї насиченої культурної програми, яка налічувала пів сотні заходів, зокрема сім турне.

Вуличний театр. «Я – мрія...» – вистава у форматі монументальної проєкції, побудованої з використанням 3D-технологій. Її створила компанія з міста Ренн «Spectaculaires, Les Allumeurs d'Images», а показали її під оригінальний живий музичний супровід від етнічного українського гурту «ДахаБраха». Тисячі глядачів прийшли побачити цю головну окрасу фестивалю, яку демонстрували 11 та 12 червня. Захід було організовано згідно з ретельним дотриманням протиепідемічних норм. Окрім того, виставу наживо транслювали на цифровій платформі «UA: Суспільне». А в Рівному, Одесі та Харкові компанія «Les Quidams» презентувала свої вуличні вистави «Les Trois Totems» і «Fiers à Cheval».

Музика. 25 березня ушавлений французький віолончеліст Готьє Капюсон виступив у Харкові в супроводі українського оркестру «New Era Orchestra» на відкритті «Kharkiv Music Fest». Показали свою майстерність піаністи-віртуози Кім Барб'є та Максим Зеккіні, а також молодий квартет «Möbius» спільно з відомим французьким композитором П'єром Тіллау. А представник геть іншого музичного жанру – запальний французький джазовий гурт «Ozma» – провів турне в Києві та Львові.

Аудіовізуальний сектор. Під час кіноконцерту українська публіка ознайомила з трьома французькими сюрреалістичними фільмами ХХ століття («Механічний балет» Фернана Леже та Дадлі Мерфі, 1924 р.; «Опера-Муфф» Аньєс Варди, 1958 р.; «Кров поета» Жана Кокто, 1932 р.), покладеними на музику, яку український композитор Антон Байбаков написав спеціально для цього проєкту.

Кіно. На Фестивалі допрем'єрних показів, що проходив онлайн із 23 квітня по 2 травня, було представлено п'ять фільмів, які переглянуло майже 21 тис. глядачів у всій Україні. Одну з стрічок згодом показали просто неба 27 червня в Києві. Ретроспективу фільмів «Вона знімає кіно» представили в кінотеатрах Києва, Харкова, Львова й Одеси, потім у 18-ти кіноклубах по всій країні. Шість стрічок ретроспективи подивилися загалом понад 1400 глядачів. Ці заходи, які мали на меті представити сучасне французьке кіно, було підготовано в партнерстві з «Arthouse Traffic».

Компанія «Les Quidams» презентує вуличний спектакль «Les Trois Totems» в Одесі

The Les Quidams company presents a street performance named 'Les Trois totems' in Odesa

Урочисте закриття фестивалю – концерт струнного квартету «МОBIUS» (фото Артема Галкіна)

Solemn closing ceremony of the festival – concert of the string quartet Möbius (photo by Artem Halkin)

Спільно з «Довженко-центром» було також організовано ретроспективу фільмів Леоніда Могилевського. Виходець з Одеси, режисер Леонід Могилевський був активним членом ВУФКУ (Всеукраїнське фотокіноуправління) та став відомим у світі як Леонід Могі.

Стритарт. Усесвітньо відомі французькі митці створили на фасадах навчальних закладів чотири стінописи: художник Nelio – на стінах будівлі Київського політехнічного інституту та середньої школи № 157 міста Києва; Seth – на фасаді загальноосвітньої школи № 55 в Одесі; Рорай – на стіні Придніпровської державної академії будівництва та архітектури в Дніпрі.

Також на увагу заслуговує «Блакитний лабіринт» – проєкт на перетині сучасного мистецтва та міського простору, французько-українська мистецька резиденція, у межах якої художники Алевтина Кахідзе та Gilbert1 об'єдналися задля створення артінтервенцій у міський простір та відродження в колективні пам'яті киян спогадів про малі річки. Для презентації проєкту було організовано екскурсію з гідом.

Фотографія. Було проведено серію фотовиставок просто неба: французький фотограф-документаліст Гійом Ербо представив свою серію про Революцію гідності на паркані Національної бібліотеки України, а український фотограф Олександр Гяделов (лауреат престижної Шевченківської премії за 2020 р.), продемонстрував, немов відлуння, свою виставку «Східний пейзаж» на огорожі Посольства Франції в Україні. Останню ж серію легендарного французького фотографа Антуана д'Агати під назвою «Оголене життя», присвячену наслідкам пандемії COVID-19 у Франції, експонували в Національному музеї Тараса Шевченка з 11 по 30 травня.

Образотворче мистецтво. У музеї Ханенків зберігається одна з найцінніших в Україні колекцій французьких витворів мистецтва, яку було окремо представлено в межах «Французької весни». Куратори музею ознайомили відвідувачів із творами Франсуа Буше, Елізабет Віже-Лебрєн, Клода Жозефа Верне та інших відомих митців XVIII та XIX століть, а також зі скульптурами доби Середньовіччя та XIX століття, як-от авторства Жана-Батиста Карпо.

Цьогоріч «Французька весна» тривала до середини липня. Її проведення уможливила активна участь українських партнерів відділу культури та співробітництва посольства та ФІУ – державних і приватних, загальнонаціональних і місцевих, професіоналів та аматорів – поціновувачів французької культури, франкофонів та франкофілів. Саме їм належить головна роль в успіху цього фестивалю.

FRANCE IN THE CULTURAL LANDSCAPE OF UKRAINE

French culture and Francophonie now occupy a prominent place in the diversity of the social and cultural landscape of Ukraine.

In particular, 4.5 percent of Ukrainian students learn French; therefore, they have an opportunity to gain access to a number of study programmes, derive benefits from various professional opportunities in Ukraine where French enterprises operate or simply immerse themselves in the French-speaking world and comprehend the ties uniting France and Ukraine.

In order to develop and strengthen these friendly relations, the Embassy of France in Ukraine directs the local French cultural network through its Department of Culture and Cooperation as well as the French Institute in Ukraine (FIU), which are at the centre of French-Ukrainian cooperation and contribute to deepening and consolidating bilateral relations between the countries. Similar to about a hundred of respective French cultural institutions abroad, they exert their efforts to popularise the French language and culture by means of long-term partnerships with Ukrainian educators, scientists, and cultural and artistic figures. In close coordination with Ukrainian institutional and private partners as well as non-governmental organizations they conduct activities in a number of areas.

In the field of **educational, scientific, and university cooperation**, higher education institutions and research laboratories of the two countries have concluded 107 agreements of which nearly 70 are being actively implemented and involve, in particular the mobility of students and researchers. Every year, nearly 1,800 Ukrainian students continue their studies in higher education institutions in France. Some of them study under double diploma programmes between French and Ukrainian universities. Among them, 161 were pursuing their post-graduate studies in France in 2021.

In the field of the **popularisation of the French language and culture**, especially among Ukrainian youth, the embassy's strongholds in regional cooperation are six Alliance Française establishments located in Kharkiv, Lviv, Dnipro, Odesa, Zaporizhzhia, and Rivne. Almost 4,500 students learn French in the network of Alliance Française and the French Institute in Ukraine. Besides, the embassy supports the development of the Lycée Français Anne de Kiev, which is contracted by the Agency for French Education Abroad (AEFE), as well as of the International French School in Kyiv and the French Private School in Odesa.

Lastly, in the field of **promoting culture and developing cultural cooperation**, the FIU and the Alliance Française network in Ukraine seek to insert into the local cultural landscape about one hundred events each year in various artistic and cultural fields, such as cinema, classical music, visual and performing arts, etc. Priority is given to cooperation projects, since numerous meetings between French and Ukrainian artists contribute to intercultural exchange and the creation of joint works. Special mention must be made of street art, where exchanges have been very intense for over a decade.

Considering the increasing number of requests from French artists and institutions of diverse creative areas to perform in Ukraine, the modern role of the French cultural network in Ukraine is to maintain and encourage this momentum, which fosters the strengthening of relations between France and Ukraine. At the same time, the institute attaches special priority to those sectors in which Ukrainian and French cultures actively interact with each other. For example, thanks to a recent initiative of the Ukrainian Club of Contemporary Art Collectors 164 works of contemporary Ukrainian art have been transferred to the permanent collection of the Georges Pompidou National Art and Cultural Centre.

The FIU premises also house a multimedia library, which has recently been modernised. It consists of a rich collection of classical and modern works, printed, audiovisual, and digital materials. The multimedia library is open to everyone and is a wonderful space for meetings and discussions.

The halls of the multimedia library are arranged in such a way as to demonstrate French-Ukrainian ties. Each hall is dedicated to prominent figures in the history of both countries, namely:

- Illia Mechnykov: a zoologist, immunologist, and bacteriologist originally from Kharkiv, who became one of the Nobel Prize laureates in physiology for his work on immunity (1908) and served as Deputy Director of the Institut Pasteur in Paris since 1904;
- Chana Orloff: a French sculptor and graphic artist born in Starokostiantyniv. Having garnered acclaim as a portraitist in the 1920s, Chana Orloff is renowned, among other things, for her bust of David Ben-Gurion and The Hero Monument to the defenders of Ein Gev;
- Sonia Delaunay: a French artist from Odesa who belonged to the Orphism and Fauvism movements and became famous, in particular, for her textile work. She was awarded the Order of the Legion of Honour in 1975. Sonia Delaunay is the first woman to have her works exhibited in the Louvre Museum during her lifetime;
- Sofia Yablonska: the career of this Ukrainian-French writer, journalist, and architect took her all over the world. Her journeys have found expression in the artist's creative activities.

Вікенд просто неба на сцені «Мушля» в Києві

Weekend in the open air. *Mushlia* stage in Kyiv

Вікенд просто неба на сцені «Мушля». Показ серії фільмів
«Вона знімає кіно»

Weekend in the open air on *Mushlia* stage in Kyiv. Screening
of *She Shoots Film* series

The most important and, for that matter, representative annual event in terms of the French image in Ukraine is the cultural French Spring festival, which the French Institute in Ukraine has been organising every April since 2004. The French Spring festival aims to demonstrate the best masterpieces of classical and contemporary French art to the Ukrainian audience.

Thanks to the events and activities within the framework of the festival, which are carried out in Kyiv and in regions, thousands of Ukrainian citizens have an opportunity to discover new artistic horizons. This French Spring Festival encourages cultural cooperation initiatives on a local scale: Numerous projects, which are held in conjunction with local institutions and partners, contribute to the establishment of strong links between French and Ukrainian institutions and artists.

Despite the unprecedented situation, French Spring 2021 has taken place! The Embassy of France and the French Institute in Ukraine have resumed the festival after the pandemic-induced break in 2020 and have held it for the seventeenth time. French Spring in Ukraine is a multi-genre cultural event, which has become a true hallmark of French-Ukrainian cooperation over many years. In 2021, it has taken place in Kyiv, Dnipro, Kharkiv, Lviv, Odesa, Rivne, Zaporizhzhia, and Ivano-Frankivsk thanks to the network of Alliance Française establishments and the Paris-IF non-governmental organisation, which actively participate in the cultural life of the cities and respective regions.

The audience, eager to express their joy in celebrating the spring explosion of life and nature after long complicated months, was looking forward to cultural events. The theme of the festival, 'Outdoors', was inspired by the image of impressionists who painted from nature.

Adjusting to the challenging epidemiological situation, the 17th festival lasted for several months – from March to July 2021. The institute managed to conduct some of the events offline, following sanitary requirements; the other part of the programme was adapted and carried out online. It was all a resounding success!

It is worth mentioning some of the highlights of this rich cultural programme made up of fifty events, including seven tours.

Street theatre. 'I am a dream...' is a performance in the format of monumental projection with 3D technologies. It was created by the Spectaculaires, les Al-lumeurs d'Images company from Rennes and was shown with the original live musical accompaniment by the Ukrainian folk band DakhaBrakha. Thousands of spectators came to see this high point of the festival, which took place on 11–12 June. The event was organised in accordance with the strict observance of sanitary requirements. Besides, the performance was live broadcast via the UA: Suspilne digital platform. The Les Quidams company presented its street performances named *Les Trois Totems* and *Fiers à Cheval* in Rivne, Odesa, and Kharkiv.

Медіатека в приміщенні Французького інституту містить багату колекцію класичних і сучасних творів, друкованих, аудіовізуальних та цифрових матеріалів

The multimedia library in the premises of the FIU consists of a rich collection of classical and modern works, printed, audiovisual, and digital materials

Медіатека відкрита для всіх і є чудовим простором для зустрічей та дискусій

The multimedia library is open to everyone and is a great space for meetings and discussions

Music. On 25 March, famous French cellist Gautier Capuçon performed with the Ukrainian New Era Orchestra at the opening of Kharkiv Music Fest. Virtuoso pianists Kim Barbier and Maxime Zecchini as well as the young quartet Möbius together with the famous French composer Pierre Thilloy showed their excellence. A representative of a completely different musical genre, a lively French jazz group called Ozma, conducted a tour in Kyiv and Lviv.

Audiovisual sector. During the cinema concert, the Ukrainian audience had an opportunity to get acquainted with three French surrealist films of the 20th century (*Ballet Mécanique* by Fernand Léger and Dudley Murphy (1924); *Lopéra-mouffe* by Agnes Varda (1958); and *The Blood of a Poet* by Jean Cocteau (1932)), set to music created specifically for this project by the Ukrainian composer Anton Baibakov.

Cinema. The Pre-premiere Screenings Festival, which ran online from 23 April to 2 May, featured five films watched by nearly 21,000 viewers all over Ukraine. One of the movies was subsequently shown outdoors in Kyiv on 27 June. A series of pictures titled *She Shoots Film* was presented at cinemas in Kyiv, Kharkiv, Lviv, and Odesa, and then in eighteen cinemas throughout the country. In total, over 1,400 viewers watched six films of the series. The events dedicated to contemporary French cinema were organised in partnership with Arthouse Traffic.

A retrospective of Leonid Mohylevskyi's films was organised jointly with the Dovzhenko Centre. A native of Odesa, director Leonid Mohylevskyi was an active member of the All-Ukrainian Photo Cinema Administration and is known all over the world as Léonide Moguy.

Street art. World-renowned French artists have painted four murals on the façades of educational institutions: artist Nelio – on the walls of the building of the Kyiv Polytechnic Institute and secondary school no. 157 in Kyiv; Seth – on the façade of the secondary school no. 55 in Odesa; Popay – on the wall of the Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture in Dnipro.

Noteworthy is *Blue Labyrinth*, a project at the intersection of contemporary art and urban space. This French-Ukrainian art residence brought together artists Alevtina Kakhidze and Gilbert1 to design urban art interventions in order to revive the memories of small rivers in the collective memory of Kyiv residents. A guided tour was organised to present the project.

Photography. A series of photo exhibitions was held outdoors: the French documentary photographer Guillaume Herbaut presented his series about the Revolution of Dignity on the fence of the National Library of Ukraine; this was echoed by the Ukrainian photographer Oleksandr Hliadielov (a laureate of the prestigious Shevchenko National Prize 2020), who demonstrated his work titled *Eastern Landscape* on the fence of the French Embassy in Ukraine. The latest series of the legendary French photographer Antoine d'Agata entitled *Naked Life*,

Виступ Ґот'є Капюсона, відкриття фестивалю «Kharkiv Music Fest»

Performance of Gautier Capuçon at the opening of Kharkiv Music Fest

dedicated to the aftermath of the COVID-19 pandemic in France, was exhibited at the Taras Shevchenko National Museum on 11–30 May.

Fine arts. The Khanenko Museum preserves one of the most valuable collections of French artworks in Ukraine, which was presented separately during the French Spring festival. The curators of the museum acquainted visitors with the works of François Boucher, Élisabeth Vigée Le Brun, Claude-Joseph Vernet, and other famous artists of the 18th and 19th centuries, as well as sculptures from the Middle Ages and the 19th century, such as those authored by Jean-Baptiste Carpeaux.

This year, French Spring lasted until mid-July. Its conduct became possible thanks to the participation of Ukrainian cultural partners of the Department of Culture of the embassy and the FIU – public and private, national and local, professionals and amateurs, all passionate about French culture, Francophones, and Francophiles. They play a key role in the success of this festival.

Дипломатичний корпус України

Diplomatic Corps of Ukraine

Надзвичайні та Повноважні Посли України в іноземних державах

**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of Ukraine to foreign countries**

Відомості станом
на 5 жовтня 2021 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 5 October, 2021.
Possible changes in the list of heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.09.2015

МИКОЛА КУЛІНІЧ

Mykola Kulinich

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Олександр Міщенко (2004–2005);
Посол України в Австралії
та Новій Зеландії
Валентин Адомайтіс (2007–2011);
Тимчасові повірені у справах:
Сергій Білогуб (2005–2007);
Станіслав Сташевський (2011–2014);
Микола Дзиджора (2014–2015)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Oleksandr Mishchenko (2004–2005);
Ambassador of Ukraine
to Australia and New Zealand
Valentyn Adomaitis (2007–2011);
Chargé d'Affaires:
Serhii Bilohub (2005–2007);
Stanislav Stashevskiy (2011–2014);
Mykola Dzhyzhzhora (2014–2015)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

2021

ВАСИЛЬ ХИМИНЕЦЬ

Vasyl Khymynets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Костенко (1992–1994);
Микола Макаревич (1994–1999);
Володимир Огризко (1999–2005);
Володимир Єльченко (2005–2008);
Євген Чорнобрюк (2008–2010);
Андрій Березний (2010–2014);
Олександр Шчерба (2014–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Kostenko (1992–1994);
Mykola Makarevych (1994–1999);
Volodymyr Ohryzko (1999–2005);
Volodymyr Yelchenko (2005–2008);
Yevhen Chornobryvko (2008–2010);
Andrii Bereznii (2010–2014);
Oleksandr Shcherba (2014–2021)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Azerbaijan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.02.2019

ВЛАДИСЛАВ КАНЕВСЬКИЙ
Vladyslav Kanevskyi

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Борис Алексенко (1997–2004);
Анатолій Юрченко (2004–2005);
Степан Волковецький (2005–2008);
Борис Клімчук (2008–2010);
Олександр Міщенко (2011–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Ігор Кизима (2005);
Мирослав Блащук (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Borys Aleksenko (1997–2004);
Anatolii Yurchenko (2004–2005);
Stepan Volkovetskyi (2005–2008);
Borys Klimchuk (2008–2010);
Oleksandr Mishchenko (2011–2019);
Chargé d'Affaires:
Ihor Kyzyma (2005);
Myroslav Blashchuk (2010–2011)

РЕСПУБЛІКА АЛБАНІЯ

Republic of Albania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВОЛОДИМИР ШКУРОВ
Volodymyr Shkurov

РЕСПУБЛІКА АНГОЛА

Republic of Angola

Перший
секретар

First
Secretary

11.11.2020

АНДРІЙ ЧОРНОПИСЬКИЙ

Andrii Chornopyskyi

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Володимир Лакомов (2004–2007);
Олександр Никоненко (2013–2014),
за сумісництвом;
Тимчасові повірені у справах:
Володимир Кохно (2007–2009);
Володимир Боголюбов (2009–2011);
Павло Костецький (2012, 2014–2016);
Геннадій Роговець (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Volodymyr Lakomov (2004–2007);
Oleksandr Nykonenko (2013–2014),
with concurrent accreditation;
Charge d'Affaires:
Volodymyr Kokhno (2007–2009);
Volodymyr Boholiubov (2009–2011);
Pavlo Kostetskyi (2012, 2014–2016);
Hennadii Rohovets (2016–2020)

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

13.07.2018

МАКСИМ СУБХ

Maksym Subkh

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1999–2004);
Сергій Боровик (2004–2009);
Валерій Кірдода (2009–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Вадим Блажей (2015–2016);
Андрій Білецький (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1999–2004);
Serhii Borovyk (2004–2009);
Valerii Kirdoda (2009–2014);
Chargé d'Affaires:
Vadym Blazhei (2015–2016);
Andrii Biletskyi (2016–2018)

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Argentine Republic

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2020

ВАЛЕРІЙ ОЛЕФІР
Valerii Olefir

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Никоненко (1993–1994);
Віктор Пашук (1994–2001);
Олександр Майданник (2001–2004);
Олександр Никоненко (2004–2008);
Олександр Тараненко (2008–2013);
Юрій Дюдін (2013–2019);
Тимчасова повірена у справах
Маргарита Арістова (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Nykonenko (1993–1994);
Viktor Pashchuk (1994–2001);
Oleksandr Maidannyk (2001–2004);
Oleksandr Nykonenko (2004–2008);
Oleksandr Taranenko (2008–2013);
Yurii Diudin (2013–2019);
Chargé d'Affaires
Marharyta Aristova (2019–2020)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

Kingdom of Belgium

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2021

ЄГОР ПИВОВАРОВ
Yehor Pyvovarov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2006);
Ярослав Коваль (2006–2008);
Євген Бершеда (2008–2010);
Ігор Долгов (2010–2015);
Микола Тоочицький (2016–2021);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Кузьменко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Gryschenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2006);
Yaroslav Koval (2006–2008);
Yevhen Bersheda (2008–2010);
Ihor Dolhov (2010–2015);
Mykola Tochytskyi (2016–2021);
Chargé d'Affaires
Andrii Kuzmenko (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

16.02.2017

ІГОР КИЗИМ

Ihor Kyzym

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Володимир Желіба (1992–1998);

Анатолій Дронь (1998–2003);

Петро Шаповал (2003–2005);

Валентин Наливайченко (2005–2006);

Ігор Ліховий (2006–2010);

Роман Безсмертний (2010–2011);

Віктор Тихонов (2011–2013);

Михайло Єжель (2013–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Валерій Джигун (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Volodymyr Zheliba (1992–1998);

Anatolii Dron (1998–2003);

Petro Shapoval (2003–2005);

Valentyn Nalyvaichenko (2005–2006);

Ihor Likhovyi (2006–2010);

Roman Bezsmertnyi (2010–2011);

Viktor Tykhonov (2011–2013);

Mykhailo Yezhel (2013–2014);

Chargé d'Affaires

Valerii Dzhyhun (2015–2017)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

13.07.2018

ВІТАЛІЙ МОСКАЛЕНКО

Vitalii Moskalenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Олександр Воробйов (1993–1998);

В'ячеслав Похвальський (1998–2004);

Юрій Рилач (2004–2006);

Віктор Кальник (2007–2011);

Микола Балтажи (2011–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Oleksandr Vorobiov (1993–1998);

Viacheslav Pohvalskyi (1998–2004);

Yurii Rylach (2004–2006);

Viktor Kalnyk (2007–2011);

Mykola Baltazhy (2011–2018)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.03.2012

РОСТИСЛАВ ТРОНЕНКО
Rostyslav Tronenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Никоненко (1996–2000);
Юрій Богаєвський (2001–2006);
Володимир Лакомов (2007–2010);
Ігор Грушко (2010–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Nykonenko (1996–2000);
Yurii Bohaievskiy (2001–2006);
Volodymyr Lakomov (2007–2010);
Ihor Hrushko (2010–2012)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН) Holy See (Vatican)

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d'Affaires
2019

СЕРГІЙ КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Serhii Kulchutskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ніна Ковальська (1998–2003);
Григорій Хоружий (2004–2006);
Тетяна Іжевська (2006–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nina Kovalska (1998–2003);
Hryhorii Khoruzhyi (2004–2006);
Tetiana Izhevskaya (2006–2019)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
20.07.2020

ВАДИМ ПРИСТАЙКО
Vadym Prystaiko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Сергій Комісаренко (1992–1998);
Володимир Василенко (1998–2002);
Ігор Мітюков (2002–2005);
Ігор Харченко (2005–2010);
Володимир Хандогій (2010–2014);
Наталія Галібаренко (2015–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Кузьменко (2014);
Ігор Кизим (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Serhii Komisarenko (1992–1998);
Volodymyr Vasylenko (1998–2002);
Ihor Mitiukov (2002–2005);
Ihor Kharchenko (2005–2010);
Volodymyr Khandogiy (2010–2014);
Nataliia Halibarenko (2015–2020);
Chargé d’Affaires:
Andrii Kuzmenko (2014);
Ihor Kyzym (2014–2015)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

Socialist Republic of Vietnam

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d’Affaires a.i.
2019

НАТАЛІЯ ЖИНКІНА
Nataliya Zhynkina

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ростислав Білодід (1999–2003);
Павло Султанський (2003–2008);
Іван Довганич (2008–2010);
Олексій Шовкопляс (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Rostyslav Bilodid (1999–2003);
Pavlo Sultanskyi (2003–2008);
Ivan Dovhanych (2008–2010);
Oleksii Shovkoplias (2010–2019)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

Republic of Armenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.12.2019

ІВАН КУЛЕБА
Ivan Kuleba

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Олександр Божко (1996–2001);
Володимир Тягло (2002–2005);
Олександр Божко (2005–2009);
Іван Кухта (2010–2014);
Петро Литвин (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Іван Загородний (2015–2016);
Вадим Піхуля (2016–2017);
Василь Сердега (2017–2018)
Денис Автономов (2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Oleksandr Bozhko (1996–2001);
Volodymyr Tiahlo (2002–2005);
Oleksandr Bozhko (2005–2009);
Ivan Kukhta (2010–2014);
Petro Lytvyn (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Ivan Zahorodnyi (2015–2016);
Vadym Pikhulia (2016–2017);
Vasyl Serdeha (2017–2018)
Denys Avtonomov (2019)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.09.2018

СЕРГІЙ ШУТЕНКО
Sergii Shutenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

Борис Корнеєнко (1993–1997);
Юрій Сергєєв (1997–2000);
Віктор Кальник (2001–2005);
Валерій Цибух (2005–2010);
Володимир Шкуров (2010–2016);
Тимчасова повірена у справах
Наталія Косенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Borys Kornieienko (1993–1997);
Yurii Serhieiev (1997–2000);
Viktor Kalnyk (2001–2005);
Valerii Tsybukh (2005–2010);
Volodymyr Shkurov (2010–2016);
Chargé d'Affaires
Nataliia Kosenko (2017–2018)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.02.2017

ІГОР ДОЛГОВ
Ihor Dolhov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Касьяненко (1993–1997);
Степан Волковецький (1998–2003);
Микола Спис (2003–2009);
Василь Цибенко (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Георгій Назаров (2015–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Kasianenko (1993–1997);
Stepan Volkovetskyi (1998–2003);
Mykola Spys (2003–2009);
Vasyl Tsybenko (2009–2014);
Chargé d'Affaires
Heorhii Nazarov (2015–2017)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

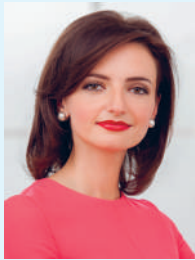
МИХАЙЛО ВИДОЙНИК
Mykhailo Vydoynyk

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1995);
Олексій Рибак (1995–1997);
Ігор Подолєв (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Наталія Зарудна (2004–2008);
Павло Рябікін (2009–2010);
Михайло Скуратовський (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Олена Полуніна (2008–2009);
Андрій Бірюченко (2015–2016);
Артем Володимиров (2016–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1995);
Oleksii Rybak (1995–1997);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Nataliia Zarudna (2004–2008);
Pavlo Riabikin (2009–2010);
Mykhailo Skuratovskiy (2010–2014);
Chargé d'Affaires:
Olena Polunina (2008–2009);
Andrii Biriuchenko (2015–2016);
Artem Vladymyrov (2016–2018)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Estonia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.09.2018

МАР'ЯНА БЕЦА
Mariana Betsa

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Олененко (1993–1999);
Микола Макаревич (1999–2006);
Павло Кір'яков (2006–2010);
Володимир Крижанівський (2010–2017);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Яковенко (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Olenenko (1993–1999);
Mykola Makarevych (1999–2006);
Pavlo Kiriakov (2006–2010);
Volodymyr Kryzhanivskyi (2010–2017);
Chargé d'Affaires
Vasyl Yakovenko (2017–2018)

ФЕДЕРАТИВНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА ЕФІОПІЯ

Federal Democratic Republic of Ethiopia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2021

ОЛЕКСАНДР ЗУБ
Oleksandr Zub

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олексій Рибак (2000–2004);
Владислав Дем'яненко (2005–2009);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Буравченков (2009–2015);
Михайло Кіріченко (2015–2020);
Анатолій Маринець (2020–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (2000–2004);
Vladyslav Demianenko (2005–2009);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Buravchenkov (2009–2015);
Mykhailo Kirichenko (2015–2020);
Anatolii Marynets (2020–2021)

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.04.2019

ЄВГЕН МИКИТЕНКО

Yevhen Mykytenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Віктор Нагайчук (1993–1997);

Сергій Камишев (1997–1998);

Іван Кулеба (1998–2000);

Андрій Веселовський (2001–2005);

Євген Кириленко (2011–2014);

Геннадій Латій (2015–2019);

Тимчасовий повірений у справах

Валерій Григораш (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Viktor Nahaichuk (1993–1997);

Serhii Kamyshev (1997–1998);

Ivan Kuleba (1998–2000);

Andrii Veselovskyi (2001–2005);

Yevhen Kyrylenko (2011–2014);

Hennadii Latii (2015–2019);

Chargé d'Affaires

Valerii Hryhorash (2010–2011)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

2020

ЄВГЕН КОРНІЙЧУК

Yevgen Korniychuk

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Юрій Щербак (1992–1994);

Олександр Майданник (1996–1998);

Дмитро Марков (1998–2002);

Олександр Сліпченко (2002–2004);

Ігор Тимофєєв (2005–2010);

Геннадій Надоленко (2010–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Yurii Shcherbak (1992–1994);

Oleksandr Maidannyk (1996–1998);

Dmytro Markov (1998–2002);

Oleksandr Slipchenko (2002–2004);

Ihor Tymofieiev (2005–2010);

Hennadii Nadolenko (2010–2020)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.11.2015

ІГОР ПОЛІХА
Ihor Polikha

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Георгій Ходоровський (1992–1998);
Валентин Адомайтис (1998–2000);
Олег Семенець (2001–2006);
Ігор Поліха (2007–2010);
Олександр Шевченко (2010–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Heorhii Khodorovskiy (1992–1998);
Valentyn Adomaitis (1998–2000);
Oleh Semenets (2001–2006);
Ihor Polikha (2007–2010);
Oleksandr Shevchenko (2010–2015)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

Republic of Indonesia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ВАСИЛЬ ГАМЯНІН
Vasyl Hamyanin

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Литвин (1997–1999);
Володимир Пахіль (2012–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Сіренко (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1997–1999);
Volodymyr Pakhil (2012–2020);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Sirenko (2011–2012)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

Republic of Iraq

Тимчасовий повірений
у справах

Chargé
d'Affaires

14.05.2021

ОЛЕКСАНДР БУРАВЧЕНКОВ

Oleksandr Buravchenkov

Надзвичайний
і Повноважний Посол:
Анатолій Маринець (2012–2016);
Віктор Недопас (2017–2021);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Кузаков (2016–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Marynets (2012–2016);
Viktor Nedopas (2017–2021);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Kuzakov (2016–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

08.12.2015

СЕРГІЙ БУРДИЛЯК

Serhii Burdyliak

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Майдан (1993–1996);
Володимир Бутяга (1997–2000);
Костянтин Морозов (2000–2002);
Вадим Примаченко (2002–2004);
Володимир Бутяга (2004–2007);
Ігор Логінов (2007–2010);
Олександр Самарський (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Сергій Красношاپка (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Maidan (1993–1996);
Volodymyr Butiaha (1997–2000);
Kostiantyn Morozov (2000–2002);
Vadym Prymachenko (2002–2004);
Volodymyr Butiaha (2004–2007);
Ihor Lohinov (2007–2010);
Oleksandr Samarskyi (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Serhii Krasnoshapka (2014–2015)

ІРЛАНДІЯ

Ireland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ЛАРИСА ГЕРАСЬКО
Larysa Gerasko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Сергій Комісаренко (1995–1998);
Володимир Василенко (1998–2002);
Євген Перелигін (2004–2008);
Борис Базилевський (2008–2010);
Сергій Рева (2010–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Сергій Романенко (2015–2017);
Олена Шалопут (2017–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Serhii Komisarenko (1995–1998);
Volodymyr Vasylenko (1998–2002);
Yevhen Perelyhin (2004–2008);
Borys Bazylevskyi (2008–2010);
Serhii Reva (2010–2014);
Chargé d’Affaires:
Serhii Romanenko (2015–2017);
Olena Shaloput (2017–2021)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

Kingdom of Spain

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.07.2020

СЕРГІЙ ПОГОРЕЛЬЦЕВ
Serhii Pohoreltsev

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Тараненко (1997–2004);
Анатолій Щерба (2006–2012);
Сергій Погорельцев (2012–2016);
Анатолій Щерба (2016–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Гнедих (1995–1997);
Олег Власенко (2004–2006);
Володимир Красільчук (2012)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Taranenko (1997–2004);
Anatoliy Scherba (2006–2012);
Serhii Pohoreltsev (2012–2016);
Anatoliy Scherba (2016–2020);
Chargé d’Affaires:
Oleksandr Gniedykh (1995–1997);
Oleh Vlasenko (2004–2006);
Volodymyr Krasilchuk (2012)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2020

ЯРОСЛАВ МЕЛЬНИК
Yaroslav Melnyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Орел (1992–1997);
Володимир Євтух (1997–1999);
Борис Гудима (1999–2004);
Анатолій Орел (2004–2005);
Георгій Чернявський (2005–2012);
Євген Перелігін (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Orel (1992–1997);
Volodymyr Yevtukh (1997–1999);
Borys Hudyma (1999–2004);
Anatolii Orel (2004–2005);
Heorhii Cherniavskyyi (2005–2012);
Yevhen Perehyhin (2012–2020)

ЙОРДАНСЬКЕ ХАШИМІТСЬКЕ КОРОЛІВСТВО

Hashemite Kingdom of Jordan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.11.2019

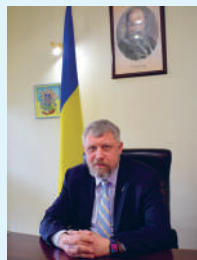
МИРОСЛАВА ЩЕРБАТЮК
Myroslava Shcherbatiuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Євген Микитенко (1997–2001);
Віктор Нагайчук (2003–2008);
Юрій Малько (2008–2010);
Сергій Пасько (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Дмитро Бильєв (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (1997–2001);
Viktor Nahaichuk (2003–2008);
Yurii Malko (2008–2010);
Serhii Pasko (2010–2019);
Chargé d’Affaires
Dmytro Byliev (2019)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.09.2020

ПЕТРО ВРУБЛЕВСЬКИЙ
Petro Vrublevskiy

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1993–1999);
Євген Карташов (2000–2001);
Василь Цибенко (2001–2005);
Микола Селівон (2006–2010);
Олег Дьомін (2010–2013);
Іван Кулеба (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Юрій Лазебник (2013–2017);
Володимир Дзиджора (2017–2018);
Олег Кобзистий (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1993–1999);
Yevhen Kartashov (2000–2001);
Vasyl Thsybenko (2001–2005);
Mykola Selivon (2006–2010);
Oleh Diomin (2010–2013);
Ivan Kuleba (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Yurii Lazebnyk (2013–2017);
Volodymyr Dzhydzhora (2017–2018);
Oleh Kobzystyi (2019–2020)

КАНАДА

Canada

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2015

АНДРІЙ ШЕВЧЕНКО
Andrii Shevchenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Левко Лук'яненко (1992–1993);
Віктор Батюк (1993–1996);
Володимир Фуркало (1996–1998);
Володимир Хандогій (1998–2000);
Юрій Щербак (2000–2003);
Микола Маймескул (2004–2006);
Ігор Осташ (2006–2011);
Михайло Хоменко (2011);
Вадим Пристайко (2012–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Марко Шевченко (2011–2012)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Levko Lukianenko (1992–1993);
Viktor Batiuk (1993–1996);
Volodymyr Furkalo (1996–1998);
Volodymyr Khandogiy (1998–2000);
Yurii Shcherbak (2000–2003);
Mykola Maimeskul (2004–2006);
Ihor Ostash (2006–2011);
Mykhailo Khomenko (2011);
Vadym Prystaiko (2012–2015);
Chargé d'Affaires
Marko Shevchenko (2011–2012)

ДЕРЖАВА КАТАР

State of Qatar

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.12.2019

АНДРІЙ КУЗЬМЕНКО
Andrii Kuzmenko

Надзвичайний і Повноважний Посол
Євген Микитенко (2013–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Василь Боднар (2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Yevhen Mykytenko (2013–2019);
Chargé d'Affaires
Vasyl Bodnar (2019)

РЕСПУБЛІКА КЕНІЯ

Republic of Kenya

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

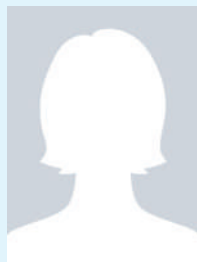
АНДРІЙ ПРАВЕДНИК
Andrii Pravednyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Андрій Веселовський (2002–2003);
Володимир Забігайло (2003–2005);
Владислав Дем'яненко (2006–2009);
Євгеній Цимбалюк (2015–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Олег Белоколот (2009–2010);
Володимир Бутяга (2010–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Veselovskyi (2002–2003);
Volodymyr Zabihailo (2003–2005);
Vladyslav Demianenko (2006–2009);
Yevhenii Tymbaliuk (2015–2018);
Chargé d'Affaires:
Oleh Belokolos (2009–2010);
Volodymyr Butiaha (2010–2014)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

People's Republic of China

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2021

ЖАННА ЛЕЩИНСЬКА
Zhanna Leshchynska

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Плюшко (1993–1998);
Ігор Литвин (1999–2001);
Михайло Резник (2001–2004);
Сергій Камишев (2004–2009);
Юрій Костенко (2009–2012);
Олег Дьомін (2013–2019);
Сергій Камишев (2019–2021);
Тимчасові повірені у справах:
Василь Гамянін (2012–2013);
Віктор Пономарьов (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Pliushko (1993–1998);
Ihor Lytvyn (1999–2001);
Mykhailo Reznik (2001–2004);
Serhii Kamyshev (2004–2009);
Yurii Kostenko (2009–2012);
Oleh Dyomin (2013–2019);
Serhii Kamyshev (2019–2021);
Chargé d'Affaires:
Vasyl Hamianin (2012–2013);
Viktor Ponomariiov (2019);

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.08.2018

ВАЛЕРІЙ ЖОВТЕНКО
Valerii Zhovtenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Віктор Богатир (1995–1999);
Петро Шаповал (2001–2003);
Олександр Божко (2004–2005);
Володимир Тягло (2005–2008);
Володимир Соловей (2008–2014);
Микола Дорошенко (2015–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Балдинюк (2003–2004);
Микола Яремчук (2014–2015);
Ігор Біленький (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Viktor Bohatyr (1995–1999);
Petro Shapoval (2001–2003);
Oleksandr Bozhko (2004–2005);
Volodymyr Tiahlo (2005–2008);
Volodymyr Solovei (2008–2014);
Mykola Doroshenko (2015–2017);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Baldyniuk (2003–2004);
Mykola Yaremchuk (2014–2015);
Ihor Bilenkyi (2017–2018)

РЕСПУБЛІКА КІПР

Republic of Cyprus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
12.08.2020

РУСЛАН НІМЧИНСЬКИЙ
Ruslan Nimchynskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Борис Гуменюк (2003–2007);
Олександр Дем'янюк (2007–2012);
Борис Гуменюк (2012–2019);
Тимчасова повірена у справах
Наталія Сіренко (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Borys Humeniuk (2003–2007);
Oleksandr Demianiuk (2007–2012);
Borys Humeniuk (2012–2019);
Chargé d'Affaires
Nataliia Sirenko (2019–2020)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

Republic of Korea

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
25.12.2020

ІГОР ДЕНИСЮК
Igor Denissuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Михайло Резник (1997–2001);
Володимир Фуркало (2001–2005);
Юрій Мушка (2006–2008);
Володимир Белашов (2008–2011);
Василь Мармазов (2011–2017);
Олександр Горін (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Rezyuk (1997–2001);
Volodymyr Furkalo (2001–2005);
Yurii Mushka (2006–2008);
Volodymyr Bielashov (2008–2011);
Vasyl Marmazov (2011–2017);
Oleksandr Horin (2017–2020)

РЕСПУБЛІКА КУБА

Republic of Cuba

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
01.06.2021

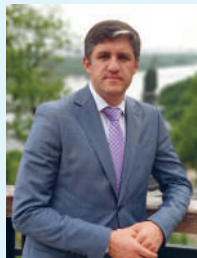
АНДРІЙ ФЕЩЕНКО
Andrii Feshchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Тараненко (1995–1997);
Євген Свинарчук (1997–2000);
Віктор Пащук (2001–2005);
Олександр Гнедих (2005–2008);
Тетяна Саєнко (2009–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Володимир Красільчук (2000–2001);
Володимир Козлов (2013–2014);
Олександр Киричок (2014–2016);
Михайло Хоменко (2016–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Taranenko (1995–1997);
Yevhen Svydnarchuk (1997–2000);
Viktor Pashchuk (2001–2005);
Oleksandr Hniedykh (2005–2008);
Tetiana Saienko (2009–2013);
Chargé d'Affaires:
Volodymyr Krasilchuk (2000–2001);
Volodymyr Kozlov (2013–2014);
Oleksandr Kyrychok (2014–2016);
Mykhailo Khomenko (2016–2021)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.03.2019

ОЛЕКСАНДР БАЛАНУЦА
Oleksandr Balanutsa

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Бурмаков (2003–2005);
Володимир Толкач (2010–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Burmakov (2003–2005);
Volodymyr Tolkach (2010–2019)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

27.02.2019

ОЛЕКСАНДР МІЩЕНКО

Oleksandr Mishchenko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Віктор Михайловський (1997–2004);

Мирон Янків (2004–2005);

Рауль Чілачава (2005–2010);

Анатолій Олійник (2011–2015);

Євген Перебийніс (2015–2017);

Тимчасові повірені у справах:

Володимир Чорний (1993–1997);

Аліса Подоляк (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Viktor Mykhailovskyi (1997–2004);

Myron Yankiv (2004–2005);

Raul Chilachava (2005–2010);

Anatolii Oliinyk (2011–2015);

Yevhen Perebyinis (2015–2017);

Chargé d'Affaires:

Volodymyr Chornyi (1993–1997);

Alisa Podoliak (2017–2019)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

31.10.2015

ВОЛОДИМИР ЯЦЕНКІВСЬКИЙ

Volodymyr Yatsenkivskyi

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Ростислав Білодід (1992–1999);

Валентин Зайчук (2000–2001);

Микола Деркач (2001–2004);

Борис Климчук (2004–2007);

Ігор Прокопчук (2008–2011);

Валерій Жовтенко (2011–2015);

Тимчасовий повірений у справах

Андрій Скляр (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Rostyslav Bilodid (1992–1999);

Valentyn Zaichuk (2000–2001);

Mykola Derkach (2001–2004);

Borys Klymchuk (2004–2007);

Ihor Prokopchuk (2008–2011);

Valerii Zhovtenko (2011–2015);

Chargé d'Affaires

Andrii Skliar (2015)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Lebanese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.08.2016

ІГОР ОСТАШ
Ihor Ostash

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Сергій Камишев (1998–2001);
Валерій Рилач (2002–2006);
Борис Захарчук (2006–2009);
Володимир Коваль (2009–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Віталій Боровко (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Serhii Kamyshev (1998–2001);
Valerii Rylach (2002–2006);
Borys Zakharchuk (2006–2009);
Volodymyr Koval (2009–2014);
Chargé d’Affaires
Vitalii Borovko (2015–2016)

ЛІБІЯ

Libya

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
2020

МИКОЛА РАДЧЕНКО
Mykola Radchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олексій Рибак (1999–2006);
Геннадій Латій (2006–2010);
Микола Нагорний (2010–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksii Rybak (1999–2006);
Hennadii Latii (2006–2010);
Mykola Nahornyi (2010–2020)

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

Republic of North Macedonia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
06.09.2017

НАТАЛІЯ ЗАДОРОЖНІЮК
Nataliia Zadorozhniuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
В'ячеслав Похвальський (1999–2001);
Павло Кір'яков (2001–2003);
Олексій Шовкоп'яс (2004–2005);
Віталій Москаленко (2005–2009);
Юрій Гончарук (2009–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Viacheslav Pokhvalskyi (1999–2001);
Pavlo Kiriakov (2001–2003);
Oleksii Shovkoplias (2004–2005);
Vitalii Moskalenko (2005–2009);
Yurii Honcharuk (2009–2017)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.06.2016

ОЛЕКСАНДР НЕЧИТАЙЛО
Oleksandr Nechytailo

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Шевченко (2004–2009);
Ігор Лоссовський (2009–2010);
Ігор Гуменний (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Shevchenko (2004–2009);
Ihor Lossovskyi (2009–2010);
Ihor Humennyi (2010–2016)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО

Kingdom of Morocco

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

ОКСАНА ВАСИЛЬЄВА
Oksana Vasylieva

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Малько (2000–2004);
Борис Гудима (2004–2007);
Віталій Йохна (2007–2011);
Ярослав Коваль (2011–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Олександр Плевако (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Malko (2000–2004);
Borys Hudyma (2004–2007);
Vitalii Yokhna (2007–2011);
Yaroslav Koval (2011–2019);
Chargé d'Affaires
Oleksandr Plevako (2019–2020)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

United Mexican States

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ОКСАНА ДРАМАРЕЦЬКА
Oksana Dramaretska

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юрій Щербак (1997–1998);
Олександр Тараненко (2004–2007);
Олексій Бранашко (2007–2012);
Руслан Спірін (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yurii Shcherbak (1997–1998);
Oleksandr Taranenko (2004–2007);
Oleksii Branashko (2007–2012);
Ruslan Spirin (2012–2020)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

Republic of Moldova

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
18.12.2019

МАРКО ШЕВЧЕНКО
Marko Shevchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віталій Бойко (1993–1994);
Іван Гнатишин (1996–2000);
Петро Чалий (2000–2006);
Сергій Пирожков (2007–2015);
Іван Гнатишин (2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Євген Левицький (1994–1996);
Володимир Бочечко (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Boiko (1993–1994);
Ivan Hnatyshyn (1996–2000);
Petro Chalyi (2000–2006);
Serhii Pyrozhkov (2007–2015);
Ivan Hnatyshyn (2015–2019);
Chargé d'Affaires:
Yevhen Levytskyi (1994–1996);
Volodymyr Boiechko (2019)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

Federal Republic of Nigeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
22.09.2020

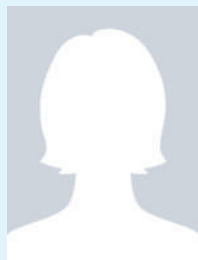
ВАЛЕРІЙ КІРДОДА
Valeriy Kirdoda

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Бутяга (2001–2003);
Олег Скоропад (2005–2009);
Валерій Василюв (2009–2014);
Валерій Александрук (2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Віктор Семененко (2003–2004);
Сергій Юшкевич (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Butiaha (2001–2003);
Oleh Skoropad (2005–2009);
Valerii Vasyliiev (2009–2014);
Valerii Aleksandruk (2015–2019);
Charge d'Affaires:
Viktor Semenenko (2003–2004);
Serhii Yushkevych (2019–2020)

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

Kingdom of the Netherlands

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
2021

НАТАЛІЯ КОЛОМІЄЦЬ
Natalia Kolomiets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Василенко (1992–1995);
Борис Тарасюк (1995–1998);
Костянтин Грищенко (1998–2000);
Володимир Хандогій (2000–2002);
Дмитро Марков (2002–2008);
Василь Корзаченко (2008–2011);
Олександр Горін (2011–2017);
Всеволод Ченцов (2017–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Vasylenko (1992–1995);
Borys Tarasiuk (1995–1998);
Kostiantyn Hryshchenko (1998–2000);
Volodymyr Khandogiy (2000–2002);
Dmytro Markov (2002–2008);
Vasyl Korzachenko (2008–2011);
Oleksandr Horin (2011–2017);
Vsevolod Chentsov (2017–2021)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

Federal Republic of Germany

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2014

АНДРІЙ МЕЛЬНИК
Andrii Melnyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Пісковий (1992–1994);
Юрій Костенко (1994–1997);
Анатолій Пономаренко (1997–2004);
Сергій Фареник (2004–2005);
Ігор Долгов (2005–2008);
Наталія Зарудна (2008–2012);
Павло Клімкін (2012–2014)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Piskovyi (1992–1994);
Yurii Kostenko (1994–1997);
Anatolii Ponomarenko (1997–2004);
Serhii Farenik (2004–2005);
Ihor Dolhov (2005–2008);
Nataliia Zarudna (2008–2012);
Pavlo Klimkin (2012–2014)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

22.09.2016

ВЯЧЕСЛАВ ЯЦЮК

Viacheslav Yatsiuk

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Костянтин Масик (1992–1997);

Ігор Подолєв (1998–1999);

Олександр Сліпченко (1999–2002);

Ігор Сагач (2004–2008);

Олександр Цветков (2008–2012);

Юрій Оніщенко (2012–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Олег Грабовецький (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Kostiantyn Masyk (1992–1997);

Ihor Podoliev (1998–1999);

Oleksandr Slipchenko (1999–2002);

Ihor Sahach (2004–2008);

Oleksandr Tsvietkov (2008–2012);

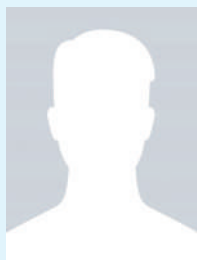
Yurii Onishchenko (2012–2014);

Chargé d’Affaires

Oleh Hrabovetskyi (2015–2016)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

United Arab Emirates

Тимчасовий повірений
у справах

Chargé
d’Affaires

2021

АНДРІЙ КОЗЛОВ

Andrii Kozlov

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Євген Микитенко (2004–2007);

Сергій Пасько (2007–2009);

Юрій Полурез (2010–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Yevhen Mykytenko (2004–2007);

Serhii Pasko (2007–2009);

Yurii Polurez (2010–2021)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
17.04.2020

МАРКІЯН ЧУЧУК
Markiian Chuchuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Пономаренко (2002–2004);
Ігор Поліха (2004–2007);
Ігор Пасько (2007–2011);
Олег Шевченко (2011–2012);
Володимир Лакомов (2012–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Ponomarenko (2002–2004);
Ihor Polikha (2004–2007);
Ihor Pasko (2007–2011);
Oleh Shevchenko (2011–2012);
Volodymyr Lakomov (2012–2020)

РЕСПУБЛІКА ПЕРУ

Republic of Peru

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.06.2018

ІГОР ТУМАСОВ
Ihor Tumasov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Грушко (2003–2006);
Олександр Михальчук (2013–2017);
Тимчасові повірені у справах:
Віктор Харамінський (2009–2013);
Владислав Богорад (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Hrushko (2003–2006);
Oleksandr Mykhalchuk (2013–2017);
Chargé d'Affaires:
Viktor Kharaminskyi (2009–2013);
Vladyslav Bohorad (2017–2018)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of South Africa

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

ЛЮБОВ АБРАВИТОВА
Liubov Abravytova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Леонід Гур'янов (1995–1999);
Ігор Турянський (2000–2004);
Михайло Скуратовський (2004–2008);
Валерій Гребенюк (2008–2014);
Євген Буркат (2015–2017);
Тарас Кузьмич (2018–2019);
Тимчасова повірена у справах
Любов Абравітова (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Leonid Hurianov (1995–1999);
Ihor Turianskyi (2000–2004);
Mykhailo Skuratovskyi (2004–2008);
Valerii Hrebenuk (2008–2014);
Yevhen Burkat (2015–2017);
Taras Kuzmych (2018–2019);
Chargé d'Affaires
Liubov Abravytova (2017–2020)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
13.10.2014

АНДРІЙ ДЕЩИЦЯ
Andrii Deshchytia

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Геннадій Удовенко (1992–1994);
Петро Сардачук (1995–1998);
Дмитро Павличко (1999–2002);
Олександр Никоненко (2002–2003);
Ігор Харченко (2003–2006);
Олександр Моцик (2006–2010);
Маркіян Мальський (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Теодозій Старак (1994–1995)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Gennadii Udovenko (1992–1994);
Petro Sardachuk (1995–1998);
Dmytro Pavlychko (1999–2002);
Oleksandr Nykonenko (2002–2003);
Ihor Kharchenko (2003–2006);
Oleksandr Motsyk (2006–2010);
Markiiian Malskyi (2010–2014);
Chargé d'Affaires
Teodozii Starak (1994–1995)

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Portuguese Republic

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.10.2015

ІННА ОГНІВЕЦЬ
Inna Ohnivets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Анатолій Зленко (1997–2000);
Костянтин Тимошенко (2001–2005);
Ростислав Троненко (2005–2010);
Олександр Никоненко (2010–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Леонід Третяк (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Anatolii Zlenko (1997–2000);
Kostiantyn Tymoshenko (2001–2005);
Rostyslav Tronenko (2005–2010);
Oleksandr Nykonenko (2010–2014);
Chargé d’Affaires
Leonid Tretiak (2014–2015)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Russian Federation

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d’Affaires
02.12.2018

ВАСИЛЬ ПОКОТИЛО
Vasyl Pokotylo

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Крижанівський (1992–1994);
Володимир Федоров (1995–1999);
Микола Білоблоский (1999–2005);
Олег Дьомін (2006–2008);
Костянтин Грищенко (2008–2010);
Володимир Єльченко (2010–2015);
Тимчасовий повірений у справах
Руслан Німчинський (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Kryzhanivskyi (1992–1994);
Volodymyr Fedorov (1995–1999);
Mykola Biloblotskyi (1999–2005);
Oleh Diomin (2006–2008);
Kostiantyn Hryshchenko (2008–2010);
Volodymyr Yelchenko (2010–2015);
Chargé d’Affaires
Ruslan Nimchynskyi (2015–2018)

РУМУНІЯ

Romania

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
26.07.2020

ПАУН РОГОВЕЙ
Paun Rohovey

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Леонтій Сандуляк (1992–1995);
Олександр Чалий (1995–1998);
Ігор Харченко (1998–2000);
Антон Бутейко (2000–2003);
Теофіл Бауер (2004–2005);
Юрій Малько (2005–2008);
Маркіян Кулик (2008–2012);
Теофіл Бауер (2012–2016);
Олександр Баньков (2017–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Теофіл Рендюк (2016);
Євген Левицький (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Leontii Sanduliak (1992–1995);
Oleksandr Chalyi (1995–1998);
Ihor Kharchenko (1998–2000);
Anton Buteiko (2000–2003);
Teofil Bauer (2004–2005);
Yurii Malko (2005–2008);
Markiiian Kulyk (2008–2012);
Teofil Bauer (2012–2016);
Oleksandr Bankov (2017–2020);
Chargé d'Affaires:
Teofil Rendiuk (2016);
Yevhen Levytskyi (2016–2017)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Kingdom of Saudi Arabia

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
19.06.2021

СЕРГІЙ ПУШКАРСЬКИЙ
Serhii Pushkarskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Євген Микитенко (1996–1999);
Леонід Гур'янов (2002–2009);
Петро Колос (2009–2014);
Вадим Вахрушев (2014–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Yevhen Mykytenko (1996–1999);
Leonid Hurianov (2002–2009);
Petro Kolos (2009–2014);
Vadym Vakhrushev (2014–2021)

РЕСПУБЛІКА СЕНЕГАЛ

Republic of Senegal

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ЮРІЙ ПИВОВАРОВ
Yurii Pyvovarov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Андрій Заяць (2008–2013);
Олександр Овчаров (2013–2018);
Тимчасовий повірений у справах
Антон Барабуля (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Andrii Zaiats (2008–2013);
Oleksandr Ovcharov (2013–2018);
Chargé d'Affaires
Anton Barabulia (2019–2021)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.06.2015

ОЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ
Oleksandr Aleksandrovych

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Фуркало (1998–2001);
Анатолій Шостак (2001–2003);
Руслан Демченко (2003–2005);
Анатолій Олійник (2005–2009);
Віктор Недопас (2009–2013);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Кириченко (2013–2014);
Микола Джигун (2014–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Furkalo (1998–2001);
Anatolii Shostak (2001–2003);
Ruslan Demchenko (2003–2005);
Anatolii Oliynyk (2005–2009);
Viktor Nedopas (2009–2013);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Kyrychenko (2013–2014);
Mykola Dzhyhun (2014–2015)

РЕСПУБЛІКА СІНГАПУР

Republic of Singapore

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

КАТЕРИНА ЗЕЛЕНКО

Kateryna Zelenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Горін (2003–2006);
Віктор Маштабей (2006–2009);
Павло Султанський (2010–2015);
Дмитро Сенік (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Horin (2003–2006);
Viktor Mashtabei (2006–2009);
Pavlo Sultanskyi (2010–2015);
Dmytro Senik (2015–2020)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.11.2016

ЮРІЙ МУШКА

Yurii Mushka

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роман Лубківський (1992–1993);
Петро Сардачук (1993–1994);
Дмитро Павличко (1995–1998);
Юрій Рилач (1998–2004);
Сергій Устич (2004–2005);
Інна Огнівець (2006–2010);
Олег Гаваші (2010–2016);
Тимчасова повірена у справах
Оксана Кицун (2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Lubkivskyi (1992–1993);
Petro Sardachuk (1993–1994);
Dmytro Pavlychko (1995–1998);
Yurii Rylach (1998–2004);
Serhii Ustych (2004–2005);
Inna Ohnivets (2006–2010);
Oleh Havashi (2010–2016);
Chargé d'Affaires
Oksana Kytsun (2016)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.08.2015

МИХАЙЛО БРОДОВИЧ
Mykhailo Brodovych

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іван Гнатишин (2004–2006);
Вадим Примаченко (2007–2011);
Микола Кириченко (2011–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ivan Hnatyshyn (2004–2006);
Vadym Prymachenko (2007–2011);
Mykola Kyrychenko (2011–2015)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

United States of America

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ОКСАНА МАРКАРОВА
Oksana Markarova

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Олег Білорус (1992–1994);
Юрій Щербак (1994–1998);
Антон Бутейко (1998–1999);
Костянтин Грищенко (2000–2003);
Михайло Резнік (2003–2006);
Олег Шамшур (2006–2010);
Олександр Моцик (2010–2015);
Валерій Чалий (2015–2019);
Володимир Єльченко (2019–2021);
Тимчасовий повірений у справах
Андрій Яневський (2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Oleh Bilorus (1992–1994);
Yurii Shcherbak (1994–1998);
Anton Buteiko (1998–1999);
Kostiantyn Hryshchenko (2000–2003);
Mykhailo Reznik (2003–2006);
Oleh Shamshur (2006–2010);
Oleksandr Motsyk (2010–2015);
Valerii Chalyi (2015–2019);
Volodymyr Yelchenko (2019–2021);
Chargé d'Affaires
Andrii Yanevskyi (2019)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2019

ВАСИЛЬ СЕРВАТЮК
Vasyl Servatiuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2012);
Віктор Нікітюк (2012–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smietanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2012);
Viktor Nikitiuk (2012–2019)

КОРОЛІВСТВО ТАЇЛАНД

Kingdom of Thailand

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
30.05.2021

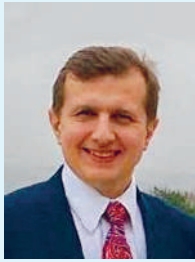
ПАВЛО ОРЕЛ
Pavlo Orel

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Литвин (1998–1999);
Ростислав Білодід (2000–2002);
Ігор Гуменний (2004–2008);
Маркіян Чучук (2008–2014);
Андрій Бешта (2015–2021);
Тимчасовий повірений у справах
Вадим Ковалевський (2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Lytvyn (1998–1999);
Rostyslav Bilodid (2000–2002);
Ihor Humennyi (2004–2008);
Markiian Chuchuk (2008–2014);
Andrii Beshta (2015–2021);
Chargé d'Affaires
Vadym Kovalevskyi (2015)

ТУНІСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Tunisia

Надзвичайний і Повноважний Посол
(за сумісництвом)
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
(with concurrent accreditation)

22.09.2020

ВОЛОДИМИР ХОМАНЕЦЬ

Volodymyr Khomanets

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олег Дяченко (1997–2000);
Олексій Рибак (2002–2004);
Валерій Рилач (2007–2013);
Микола Нагорний (2015–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Олександр Шульга (1996–1997);
Олександр Рябцев (2013–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleh Diachenko (1997–2000);
Oleksii Rybak (2002–2004);
Valerii Rylach (2007–2013);
Mykola Nahornyi (2015–2020);
Chargé d'Affaires:
Oleksandr Shulha (1996–1997);
Oleksandr Riabtsev (2013–2015)

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ВАСИЛЬ БОДНАР

Vasyl Bondar

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ігор Турянський (1992–1997);
Олександр Моцик (1997–2001);
Ігор Долгов (2002–2004);
Олександр Міщенко (2005–2008);
Сергій Корсунський (2008–2016);
Андрій Сибіга (2016–2021);
Тимчасовий повірений у справах
Олексій Шовкопляс (1997)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ihor Turianskyi (1992–1997);
Oleksandr Motsyk (1997–2001);
Ihor Dolhov (2002–2004);
Oleksandr Mishchenko (2005–2008);
Serhii Korsunskyi (2008–2016);
Andrii Sybiha (2016–2021);
Chargé d'Affaires
Oleksii Shovkopliash (1997)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

30.12.2020

ВІКТОР МАЙКО

Victor Mayko

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Вадим Чупрун (1995–2004);

Віктор Майко (2005–2010);

Валентин Шевальов (2010–2019);

Тимчасові повірені у справах:

Зиновій Гошовський (2019–2020);

Олександр Гончаров (2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Vadym Chuprun (1995–2004);

Viktor Maiko (2005–2010);

Valentyn Shevaliov (2010–2019);

Chargé d'Affaires:

Zynovii Hoshovskiy (2019–2020);

Oleksandr Honcharov (2020)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка,
Представниця України у Дунайській Комісії за сумісництвом
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Representative
of Ukraine to the Danube Commission (with concurrent accreditation)

30.05.2016

ЛЮБОВ НЕПОП

Liubov Nepop

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Орест Климпуш (1997–2003);

Юрій Мушка (2003–2006);

Дмитро Ткач (2006–2010);

Юрій Мушка (2010–2014);

Тимчасовий повірений у справах

Михайло Юнгер (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Orest Klympush (1997–2003);

Yurii Mushka (2003–2006);

Dmytro Tkach (2006–2010);

Yurii Mushka (2010–2014);

Chargé d'Affaires

Mykhailo Yunher (2015–2016)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

Republic of Uzbekistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

МИКОЛА ДОРОШЕНКО
Mykola Doroshenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Володимир Сметанін (1993–1999);
Анатолій Касьяненко (2000–2005);
В'ячеслав Похвальський (2006–2010);
Юрій Савченко (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Денис Погрібний (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Volodymyr Smetanin (1993–1999);
Anatolii Kasianenko (2000–2005);
Viacheslav Pokhvalskyi (2006–2010);
Yurii Savchenko (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Denys Pohribnyi (2019–2020)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Finland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ОЛЬГА ДІБРОВА
Olha Dibrova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1997);
Ігор Подолев (1997–2001);
Петро Сардачук (2001–2003);
Олександр Майданник (2003–2007);
Андрій Дешиця (2007–2013);
Олексій Селін (2013–2014);
Андрій Олефіров (2014–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Ілля Квас (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1997);
Ihor Podoliev (1997–2001);
Petro Sardachuk (2001–2003);
Oleksandr Maidannyk (2003–2007);
Andrii Deshchytzia (2007–2013);
Oleksii Selin (2013–2014);
Andrii Olefirov (2014–2019);
Chargé d'Affaires
Illya Kvas (2019–2020)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

05.10.2020

ВАДИМ ОМЕЛЬЧЕНКО

Vadym Omelchenko

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Юрій Кочубей (1992–1997);

Анатолій Зленко (1997–2000);

Юрій Сергєєв (2003–2007);

Костянтин Тимошенко (2007–2010);

Олександр Купчишин (2010–2014);

Олег Шамшур (2014–2020);

Тимчасові повірені у справах:

Олександр Сліпченко (1992);

Віталій Йохна (2000–2003)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Yurii Kochubei (1992–1997);

Anatolii Zlenko (1997–2000);

Yurii Serhieiev (2003–2007);

Kostiantyn Tymoshenko (2007–2010);

Oleksandr Kupchyshyn (2010–2014);

Oleh Shamshur (2014–2020);

Chargé d'Affaires:

Oleksandr Slipchenko (1992);

Vitalii Yokhna (2000–2003)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

Republic of Croatia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.12.2019

ВАСИЛЬ КИРИЛИЧ

Vasyl Kyrylych

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Анатолій Шостак (1995–2001);

Віктор Кирик (2001–2006);

Маркіян Лубківський (2007–2009);

Борис Зайчук (2009–2010);

Олександр Левченко (2010–2017);

Тимчасові повірені у справах:

Андрій Олефіров (2001);

Ярослав Сімонов (2017–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Anatolii Shostak (1995–2001);

Viktor Kyryk (2001–2006);

Markiiian Lubkivskyi (2007–2009);

Borys Zaichuk (2009–2010);

Oleksandr Levchenko (2010–2017);

Charge d'Affaires:

Andrii Olefirov (2001);

Yaroslav Simonov (2017–2019)

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.01.2017

ЄВГЕН ПЕРЕБИЙНІС
Yevhen Perebyinis

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роман Лубківський (1992–1995);
Андрій Озадовський (1995–1999);
Сергій Устич (1999–2004);
Іван Кулеба (2004–2009);
Іван Грицак (2009–2012);
Борис Зайчук (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Зіновій Гошовський (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roman Lubkivskyi (1992–1995);
Andrii Ozadovskyi (1995–1999);
Serhii Ustych (1999–2004);
Ivan Kuleba (2004–2009);
Ivan Hrytsak (2009–2012);
Borys Zaichuk (2012–2016);
Chargé d’Affaires
Zinovii Hoshovskyi (2016–2017)

РЕСПУБЛІКА ЧИЛІ

Republic of Chile

Тимчасовий повірений
у справах
Charge
d’Affaires
2017

ВІТАЛІЙ ЦИМБАЛЮК
Vitalii Tymbaliuk

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires
18.10.2017

НАТАЛІЯ ФІЯЛКА
Nataliia Fiialka

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Оксана Слюсаренко (2008–2014);
Тимчасові повірені у справах
Володимир Цибульник (2014–2015);
Тетяна Волкова (2015–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Oksana Sliusarenko (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Volodymyr Tsybulnyk (2014–2015);
Tetiana Volkova (2015–2017)

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
25.06.2018

АРТЕМ РИБЧЕНКО
Artem Rybchenko

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Олександр Сліпченко (1993–1997);
Ніна Ковальська (1998–2000);
Євген Бершеда (2000–2003);
Сюзанна Станік (2003–2004);
Ігор Дір (2008–2014);
Тимчасовий повірений у справах
Остап Юхимович (2004–2008; 2014–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Oleksandr Slipchenko (1993–1997);
Nina Kovalska (1998–2000);
Yevhen Bersheda (2000–2003);
Siuzanna Stanik (2003–2004);
Ihor Dir (2008–2014);
Chargé d'Affaires
Ostap Yukhymovych (2004–2008; 2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

Kingdom of Sweden

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

АНДРІЙ ПЛАХОТНЮК
Andrii Plakhotniuk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Костянтин Масик (1992–1994);
Ігор Подолев (1997–1999);
Олександр Сліпченко (1999–2002);
Леонід Кожара (2003–2004);
Анатолій Пономаренко (2007–2008);
Євген Перебийніс (2008–2011);
Валерій Степанов (2011–2014);
Ігор Сагач (2015–2019);
Тимчасова повірена у справах
Олена Полуніна (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Kostiantyn Masyk (1992–1994);
Ihor Podoliev (1997–1999);
Oleksandr Slipchenko (1999–2002);
Leonid Kozhara (2003–2004);
Anatolii Ponomarenko (2007–2008);
Yevhen Perebyinis (2008–2011);
Valerii Stepanov (2011–2014);
Ihor Sahach (2015–2019);
Chargé d’Affaires
Olena Polunina (2019–2020)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
14.04.2020

СЕРГІЙ КОРСУНСЬКИЙ
Serhii Korsunskyi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Михайло Дашкевич (1995–1999);
Юрій Костенко (2001–2006);
Володимир Макуха (2006);
Микола Кулініч (2006–2013);
Ігор Харченко (2013–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mykhailo Dashkevych (1995–1999);
Yurii Kostenko (2001–2006);
Volodymyr Makukha (2006);
Mykola Kulinich (2006–2013);
Ihor Kharchenko (2013–2020)

Надзвичайні та Повноважні Посли іноземних держав в Україні

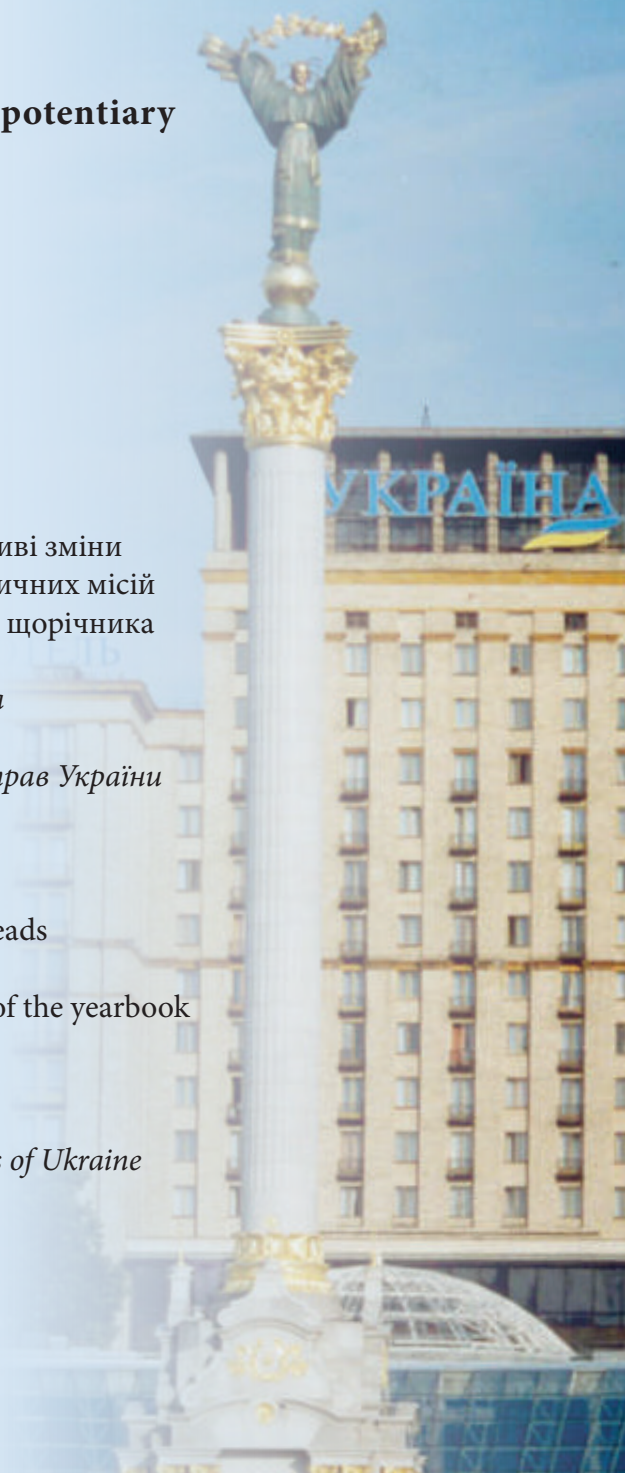
**Ambassadors
Extraordinary and Plenipotentiary
of foreign countries
to Ukraine**

Відомості станом
на 5 жовтня 2021 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 5 October, 2021.
Possible changes in the list of heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

АВСТРАЛІЙСЬКИЙ СОЮЗ

Commonwealth of Australia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.12.2020

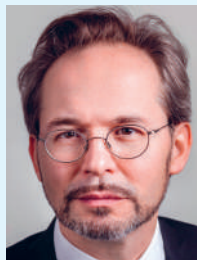
БРЮС ЕДВАРДС
Bruce Edwards

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Даглас Роберт Траппетт (2015–2016);
Мелісса О'Рурк (2017–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Брюс Едвардс (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Douglas Robert Trappett (2015–2016);
Melissa O'Rourke (2017–2020);
Chargé d'Affaires
Bruce Edwards (2016–2017)

АВСТРІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Austria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.09.2019

ҐЕРНОТ ПФАНДЛЕР
Gernot Pfandler

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Георг Вайсс (1992–1997);
Клаус Фаб'ян (1997–2001);
Міхаель Місс (2001–2006);
Йозеф-Маркус Вукетіч (2006–2010);
Вольф Дітріх Хайм (2010–2015);
Герміне Поппеллер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Georg Weiss (1992–1997);
Klaus Fabjan (1997–2001);
Michael Miess (2001–2006);
Josef-Markus Wuketich (2006–2010);
Wolf Dietrich Heim (2010–2015);
Hermine Poppeller (2015–2019)

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Azerbaijan

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ЕЛЬМИРА ГУСЕЙН КИЗИ АХУНДОВА
Elmira Huseyn qizi Akhundova

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Назім Гусейн оглу Ібрагімов (1997–2001);
Талят Мусейб оглу Алієв (2001–2010);
Ейнулла Ядулла оглу Мадатлі (2010–2015);
Азер Худаяр оглу Худієв (2016–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Назім Алієв (2015–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Nazim Husein oglu Ibrahimov (1997–2001);
Talyat Museib oglu Aliyev (2001–2010);
Einulla Yadulla oglu Madatli (2010–2015);
Azer Khudayar oglu Khudiyev (2016–2020);
Chargé d’Affaires
Nazim Aliyev (2015–2016)

АЛЖИРСЬКА НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

People's Democratic Republic of Algeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
26.05.2015

ХОСІН БУССУАРА
Hocine Boussouara

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Бельрамуль Камерзерман (1992–1997);
Шеріф Шихі (1997–2005);
Мокадем Бафдаль (2005–2009);
Мохаммед Башир Маззуз (2009–2015)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Belramoul Kamerzerman (1992–1997);
Cherif Chikhi (1997–2005);
Mokaddem Bafdal (2005–2009);
Mohammed Bachir Mazzouz (2009–2015)

АРГЕНТИНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Argentine Republic

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

ЕЛЕНА ЛЕТІСІЯ МІКУСІНСЬКА
Elena Leticia Mikusinski

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Луїс Бакеріса (1993–1999);
Мігель Анхель Кунео (2000–2006);
Ліла Ролдан Васкес де Муан (2007–2015);
Альберто Хосе Алонсо (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Luis Baqueriza (1993–1999);
Miguel Ángel Cúneo (2000–2006);
Lila Roldán Vázquez de Moine (2007–2015);
Alberto José Alonso (2016–2019)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА АФГАНІСТАН

Islamic Republic of Afghanistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВАЛІ МОНАВАР
Wali Monawar

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Саїд Мохаммад Хаїрха (2002–2005);
Мохаммад Асеф Делавар (2005–2011);
Фазіль Фазлуррахман (2011–2013);
Мохаммад Акбар Мохаммаді (2013–2017);
Сардар Мохаммад Рахман Огли (2017–2020);
Тимчасові повірені у справах:
Мухамад Амман (1995–1998);
Саєд Мохаммад Фарані (1998–2000);
Мухіддін Масуд (2000–2002);
Садат Саїд Анвар (2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Said Mohammad Khairkha (2002–2005);
Mohammad Asef Delawar (2005–2011);
Fazil Fazlurahman (2011–2013);
Mohammad Akbar Mohammadi (2013–2017);
Sardar Mohammad Rahman Oghli (2017–2020);
Chargé d'Affaires:
Mohammad Amman (1995–1998);
Saed Mahmud Farani (1998–2000);
Muhiddin Masud (2000–2002);
Sadat Said Anwar (2020)

КОРОЛІВСТВО БЕЛЬГІЯ

Kingdom of Belgium

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

АЛЕКС ЛЕНАРТС
Alex Lenaerts

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Інгеборг Крістоферсен (1992–1995);
Вільфрід Нартюс (1995–1998);
П'єр Жан Марі Антуан Вазен (1998–2000);
П'єр Дюбюїсон (2000–2003);
П'єр Коло (2003–2006);
Марк Вінк (2006–2011);
Яна Зікмундова (2011–2014);
Люк Якобс (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ingeborg Christoffersen (1992–1995);
Wilfried Nartus (1995–1998);
Pierre Jean Marie Antoine Vaesen (1998–2000);
Pierre Dubuisson (2000–2003);
Pierre Colot (2003–2006);
Marc Vinck (2006–2011);
Jana Zikmundova (2011–2014);
Luc Jacobs (2014–2018)

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

Republic of Belarus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
05.10.2016

ІГОР СОКОЛ
Igor Sokol

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Віталій Курашик (1993–2001);
Валентин Величко (2001–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vitalii Kurashik (1993–2001);
Valentyn Velychko (2001–2016)

РЕСПУБЛІКА БОЛГАРІЯ

Republic of Bulgaria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

КОСТАДІН КОДЖАБАШЕВ
Kostadin Kodzhabashev

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Петар Крістев Марков (1992–1998);
Александр Димитров (1998–2002);
Ангел Ганев (2002–2007);
Дімітар Владіміров (2007–2012);
Красімір Мінчев (2012–2018);
Тимчасова повірена у справах
Стояна Русінова (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Petar Kristev Markov (1992–1998);
Aleksandr Dimitrov (1998–2002);
Angel Ganev (2002–2007);
Dimitar Vladimirov (2007–2012);
Krasimir Minchev (2012–2018);
Chargé d’Affaires
Stoyana Rusinova (2018–2019)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА БРАЗИЛІЯ

Federative Republic of Brazil

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
04.03.2021

НОРТОН ДЕ АНДРАДЕ МЕЛЛО РАПЕСТА
Norton de Andrade Mello Rapesta

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Асдрубал Пінто де Уліссеа (1995–1998);
Маріо Августо Сантос (1998–2001);
Елдер Мартінс де Мораес (2001–2003);
Ренато Луїз Родрігес Маркес (2003–2009);
Антоніо Фернандо Круз-де-Мелло (2009–2016);
Освалдо Біато Жуніор (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Asdrúbal Pinto de Ulissea (1995–1998);
Mario Augusto Santos (1998–2001);
Elder Martins de Moraes (2001–2003);
Renato Luiz Rodrigues Marques (2003–2009);
Antonio Fernando Cruz-de-Mello (2009–2016);
Oswaldo Biato Junior (2016–2020)

СВЯТИЙ ПРЕСТОЛ (ВАТИКАН)

Holy See (Vatican)

Апостольський
Нунцій
Apostolic
Nuncio
2021

ВІСВАЛЬДАС КУЛЬБОКАС

Visvaldas Kulbokas

Апостольські Нунції:

Антоніо Франко (1992–1999);

Микола Етерович (1999–2004);

Іван Юркович (2004–2011);

Томас Едвард Галліксон (2011–2015);

Клаудіо Гуджеротті (2015–2020)

Apostolic Nuncios:

Antonio Franco (1992–1999);

Nikola Eterović (1999–2004);

Ivan Jurković (2004–2011);

Thomas Edward Gullickson (2011–2015);

Claudio Gugerotti (2015–2020)

СПОЛУЧЕНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

МЕЛІНДА СІММОНС

Melinda Simmons

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Саймон Ніколас Пітер Хіманс (1992–1995);

Рой Стівен Рів (1995–1999);

Роберт Роланд Гедлі Сміт (1999–2002);

Роберт Едвард Брінклі (2002–2006);

Роберт Лі Тернер (2008–2012);

Саймон Сміт (2012–2015);

Джудіт Гоф (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Simon Nicholas Pieter Himmans (1992–1995);

Roy Stieven Rieve (1995–1999);

Robert Roland Headly Smith (1999–2002);

Robert Edward Brinckly (2002–2006);

Robert Lee Turner (2008–2012);

Simon Smith (2012–2015);

Judith Gough (2015–2019)

СОЦІАЛІСТИЧНА РЕСПУБЛІКА В'ЄТНАМ

Socialist Republic of Vietnam

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

04.03.2021

ХОНГ ТХАЧ НГУЄН
Hong Thach Nguyen

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Чионг Тунг (1993–1997);
Доан Дик (1997–2002);
Ву Зионг Хуан (2002–2006);
Нгуєн Ван Тхань (2007–2010);
Хо Дак Мінх Нгуєт (2010–2013);
Нгуєн Мінх Чі (2014–2017);
Нгуєн Ань Туан (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Truong Tung (1993–1997);
Doan Duc (1997–2002);
Vu Duong Huan (2002–2006);
Nguyen Van Thanh (2007–2010);
Ho Dac Minh Nguyet (2010–2013);
Nguyen Minh Tri (2014–2017);
Nguyen Anh Tuan (2017–2020)

РЕСПУБЛІКА ВІРМЕНІЯ

Republic of Armenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

19.08.2021

ВЛАДІМІР КАРАПЕТЯН
Vladimir Karapetyan

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Грач Сілванян (1996–2003);
Армен Авакович Хачатрян (2003–2010);
Андраник Манукян (2010–2018);
Тігран Сейранян (2019–2021);
Тимчасові повірені у справах:
Грач Сілванян (1993–1996);
Гайк Акопян (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hrach Sylvania (1996–2003);
Armen Avakovich Khachatryan (2003–2010);
Andranik Manukyan (2010–2018);
Tigran Seiranian (2019–2021);
Chargé d'Affaires:
Hrach Sylvania (1993–1996);
Hayk Hakobyan (2018–2019)

ГРЕЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Hellenic Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2019

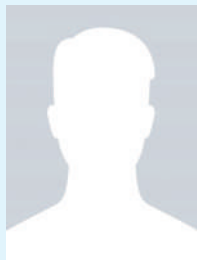
ВАСІЛІОС БОРНОВАС
Vasilios Bornovas

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Васілеос Патсікакіс (1993–1998);
Дімітріс Контумас (1998–2002);
Панайотіс Гумас (2002–2006);
Харалампос Дімітріу (2006–2009);
Георгіос Георгунтзос (2009–2013);
Вассіліс Пападопулос (2013–2016);
Георгіос Пукамиссас (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vasileos Patsikakis (1993–1998);
Dimitris Contoumas (1998–2002);
Panayotis Goumas (2002–2006);
Haralampos Dimitriou (2006–2009);
Georgios Georgountzos (2009–2013);
Vassilis Papadopoulos (2013–2016);
Georgios Poukamissas (2016–2019)

ГРУЗІЯ

Georgia

Надзвичайний і Повноважний Посол Грузії в Україні
та Постійний Представник Грузії при ОДЕР-ГУАМ
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Georgia to Ukraine
and Permanent Representative of Georgia to the ODER-GUAM
2021

ГЕОРГІЙ ЗАКАРАШВІЛІ
Giorgi Zakarashvili

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Валерій Чечелашвілі (1994–1998);
Малхаз Чачава (1999–2000);
Грігол Катамадзе (2000–2007);
Мераб Антадзе (2007–2008);
Грігол Катамадзе (2009–2013);
Міхеїл Уклеба (2013–2017);
Гела Думбадзе (2017–2019);
Теймураз Шарашенідзе (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valerii Chechelashvili (1994–1998);
Malkhaz Chachava (1999–2000);
Grigol Katamadze (2000–2007);
Merab Antadze (2007–2008);
Grigol Katamadze (2009–2013);
Mikheil Ukleba (2013–2017);
Gela Dumbadze (2017–2019);
Teimuraz Sharashenidze (2019–2021)

КОРОЛІВСТВО ДАНІЯ

Kingdom of Denmark

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.07.2020

ОЛЕ ЕГБЕРГ МІККЕЛЬСЕН
Ole Egberg Mikkelsen

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Крістіан Фабер-Род (1992–1997);
Йорн Крогбек (1997–2001);
Мартін Кофод (2001–2002);
Крістіан Фабер-Род (2002–2005);
Уффе Андерссон Балслев (2005–2009);
Мікаель Борг-Хансен (2009–2013);
Мерете Юль (2013–2015);
Крістіан Донс Крістенсен (2015–2017);
Рубен Медсен (2017–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Christian Faber-Rod (1992–1997);
Jorn Krogbek (1997–2001);
Martin Kofod (2001–2002);
Christian Faber-Rod (2002–2005);
Uffe Andersson Balslev (2005–2009);
Michael Borg-Hansen (2009–2013);
Merete Juhl (2013–2015);
Christian Dons Christensen (2015–2017);
Ruben Madsen (2017–2020)

ЕСТОНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Estonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

КАЙМО КУУСК
Kaimo Kuusk

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Тііт Мацулевич (1996–1999);
Тііт Набер (1999–2002);
Пауль Леттенс (2002–2006);
Яан Хейн (2006–2011);
Лаурі Лепік (2011–2012);
Сулев Канніке (2012–2016);
Герт Антсу (2016–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Андрій Біров (1993–1995);
Рейн Ойдеківі (1995–1996)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Tiit Matsulevich (1996–1999);
Tiit Naber (1999–2002);
Paul Lettence (2002–2006);
Yaan Hein (2006–2011);
Lauri Lepik (2011–2012);
Sulev Kannike (2012–2016);
Gert Antsu (2016–2019);
Chargé d'Affaires:
Andrii Birov (1993–1995);
Rain Oidekivi (1995–1996)

АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА ЄГИПЕТ

Arab Republic of Egypt

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

11.12.2020

АЙМАН АХМЕД МОКХТАР ЕЛЬГАММАЛЬ

Ayman Ahmed Mokhtar Elgammal

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Гусейн Камаль-Елдін Шалаш (1993–1997);

Омар Ель-Фарук Хассан Мохамед (1997–2001);

Мона Алі Хашаба (2001–2005);

Юсеф Мустафа Зада (2005–2008);

Ясір Атеф Абдель Кадер (2008–2012);

Усама Тауфік Юсеф Бадр (2012–2016);

Хоссам Ельдін Алі (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Husein Kamal-Eldin Shalash (1993–1997);

Omar El-Faruhk Khassan Mohamed (1997–2001);

Mona Ali Hashaba (2001–2005);

Yusef Mustafa Zada (2005–2008);

Yasir Atef Abdel Kader (2008–2012);

Osama Tawfik Youssef Badr (2012–2016);

Hossam Eldeen Aly (2016–2020)

ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

State of Israel

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

2021

МІХАЕЛЬ БРОДСЬКИЙ

Michael Brodsky

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Цві Маген (1993–1998);

Анна Азарі (1999–2003);

Наомі Бен-Амі (2003–2007);

Зіна Калай-Клайтман (2007–2011);

Реувен Дін Ель (2011–2014);

Еліав Белоцерковські (2014–2018);

Джоель Ліон (2018–2021);

Тимчасовий повірений у справах

Зеєв Бен-Аріє (1998–1999)

Ambassadors Extraordinary

and Plenipotentiary:

Zvi Magen (1993–1998);

Anna Azari (1999–2003);

Naomi Ben-Ami (2003–2007);

Zina Kalai-Klaitman (2007–2011);

Reuven Din El (2011–2014);

Eliav Belotsercovsky (2014–2018);

Joel Lion (2018–2021);

Chargé d'Affaires

Zeev Ben-Arie (1998–1999)

РЕСПУБЛІКА ІНДІЯ

Republic of India

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.12.2018

ПАРТХА САТПАТХІ
Partha Satpathy

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Судхір Тукарам Деваре (1992–1995);
Раджendra Кумар Рай (1995–1997);
Відья Бхушан Соні (1997–2002);
Шекхолен Кіпген (2002–2005);
Дебабрата Саха (2005–2010);
Джоті Сваруп Панде (2010–2011);
Раджів Кумар Чандер (2011–2015);
Манодж Кумар Бхарті (2015–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Sudhir Tukaram Devare (1992–1995);
Rajendra Kumar Rai (1995–1997);
Vidya Bhushan Soni (1997–2002);
Shekholen Kipgen (2002–2005);
Debabrata Saha (2005–2010);
Jyoti Swarup Pande (2010–2011);
Rajiv Kumar Chander (2011–2015);
Manoj Kumar Bharti (2015–2018)

РЕСПУБЛІКА ІНДОНЕЗІЯ

Republic of Indonesia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

ЮДДІ КРІСНАНДІ
Yuddy Chrisnandi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роні Хендраван Курніаді (1994–1997);
Где Арса Каджар (1997–2001);
Ремі Рамаулі Сіяхаан (2001–2004);
Альбертус Емануель
Александр Латуріу (2004–2008);
Нінінг Сунінгсіх Рохадіят (2008–2012);
Нінік Кун Нар'яті Сісвойо (2012–2016);
Тимчасовий повірений у справах
Юсран Хадромі (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Roni Hendrawan Kurniadi (1994–1997);
Gde Arsa Kadjar (1997–2001);
Remy Ramauli Siahaan (2001–2004);
Albertus Emanuel
Alexander Laturiuw (2004–2008);
Nining Suningsih Rochadiat (2008–2012);
Niniek Kun Naryatie Siswojo (2012–2016);
Chargé d'Affaires
Yusran Hadromi (2016–2017)

РЕСПУБЛІКА ІРАК

Republic of Iraq

Тимчасовий повірений
у справах
Chargé
d'Affaires, a.i.
2021

ТААН ХУССЕЙН АББАС ХУССЕЙН

Taan Hussein Abbas Hussein

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Музгір Аль-Дурі (2002–2003);

(через військові події в Іраку Посольство Республіки Ірак в Україні тимчасово припинило роботу в 2003 році й відновило свою діяльність у 2006 році);

Шорш Халід Саїд (2010–2016);

Бакір Ахмед Азіз Аль-Джаф (2016–2021);

Тимчасові повірені у справах:

Гішам Абдель Разак Ібрагім (2001–2002);

Алаа Ад-Дін Хусейн Алі (2006–2007);

Хусейн Аббас Хусейн (2007);

Халід Джасім Мохамед Аль-Шамарі (2007–2010)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Muzgir Al-Duri (2002–2003);

(the Embassy of the Republic of Iraq temporarily suspended its work in Ukraine in 2003 because of military operations in Iraq and resumed its work in 2006);

Shorsh Khalid Said (2010–2016);

Bakir Ahmed Aziz Al-Jaff (2016–2021);

Chargé d'Affaires:

Gisham Abdel Razak Ibrahim (2001–2002);

Alaa Ad-Din Hussein Ali (2006–2007);

Hussein Abass Hussein (2007);

Khalid Jasim Mohamed Al-Shamary (2007–2010)

ІРЛАНДІЯ

Ireland

Надзвичайна
і Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.08.2021

ТЕРЕСА ГІЛІ

Thérèse Healy

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

Islamic Republic of Iran

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2018

МАНУЧЕХР МОРАДІ
Manouchehr Moradi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Бехзад Мазахері (1992–1998);
Ахмад Садег-Бонаб (1999–2003);
Бахман Тахеріан-Мобаракє (2003–2005);
Сайєд Муса Каземі (2006–2009);
Акбар Гасемі Алі-Абаді (2010–2013);
Мохаммад Бехешті Монфаред (2014–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Behzad Mazaheri (1992–1998);
Ahmad Sadegh-Bonab (1999–2003);
Bahman Taherian Mobarakeh (2003–2005);
Seyed Mousa Kazemi (2006–2009);
Akbar Ghasemi Ali Abadi (2010–2013);
Mohammad Beheshti Monfared (2014–2018)

КОРОЛІВСТВО ІСПАНІЯ

Kingdom of Spain

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
28.11.2017

СИЛЬВІЯ КОРТЕС МАРТІН
Silvia Cortés Martín

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Едуардо Хунко Бонет (1992–1997);
Фернандо Хосе Бейосо Фернандєс
(1997–2001);
Луїс Гомєс де Аранда Війєн (2001–2005);
Луїс Хав'єр Хіль Кагаліна (2005–2009);
Хосє Родрігєс Мойано (2009–2013);
Хєрардо Анхєль Бугайо Оттоне
(2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Eduardo Junko Bonet (1992–1997);
Fernando José Belloso Fernández
(1997–2001);
Luis Gómez de Aranda Villén (2001–2005);
Luis Javier Gil Catalina (2005–2009);
José Rodríguez Moyano (2009–2013);
Gerardo Angel Bugallo Ottone
(2013–2017)

ІТАЛІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Italian Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
04.03.2021

П'ЄР ФРАНЧЕСКО ДЗАДЗО
Pier Francesco Zazo

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Вітторіо Клаудіо Сурдо (1992–1996);
Джан Лука Бертінетто (1996–2000);
Іоланда Брунетті Гетц (2000–2004);
Фабіо Фаббрі (2004–2008);
П'єтро Джованні Доннічі (2008–2012);
Фабріціо Романо (2012–2016);
Давіде Ла Чечіліа (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vittorio Claudio Surdo (1992–1996);
Gian Luca Bertinetti (1996–2000);
Jolanda Brunetti Goetz (2000–2004);
Fabio Fabbri (2004–2008);
Pietro Giovanni Donnici (2008–2012);
Fabrizio Romano (2012–2016);
Davide La Cecilia (2016–2020)

РЕСПУБЛІКА КАЗАХСТАН

Republic of Kazakhstan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
15.04.2020

ДАРХАН КАЛЄТАЄВ
Darkhan Kaletayev

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Юрій Клочков (1994–1996);
Наджамеден Іскалієв (1996–1999);
Равіль Чердабаєв (1999–2003);
Амангельді Жумабаєв (2003–2011);
Заутбек Турісбеков (2012–2015);
Самат Ордабаєв (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Yuriy Klochkov (1994–1996);
Nadzhameden Iskaliev (1996–1999);
Ravil Cherdabaev (1999–2003);
Amangeldi Zhumambayev (2003–2011);
Zautbek Turisbekov (2012–2015);
Samat Ordabayev (2016–2020)

КАНАДА

Canada

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.12.2019

ЛАРИСА ГАЛАДЗА
Larisa Galadza

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Франсуа Антуан Матіс (1992–1996);
Крістофер Вестдал (1996–1998);
Дерек Фрейзер (1998–2001);
Ендрю Норвал Робінсон (2001–2005);
Абайна Данн (2005–2008);
Ж. Даніель Карон (2008–2011);
Трой Лулашник (2011–2014);
Роман Ващук (2014–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
François Antoine Matis (1992–1996);
Christopher Westdal (1996–1998);
Derek Frazer (1998–2001);
Andrew Norval Robinson (2001–2005);
Abaina Dann (2005–2008);
G. Daniel Caron (2008–2011);
Troy Lulashnyk (2011–2014);
Roman Waschuk (2014–2020)

ДЕРЖАВА КАТАР

State of Qatar

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
23.10.2018

ГАДІ НАССЕР АЛЬ-ГАДЖРІ
Hadi Nasser Al-Hajri

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джасім Рашид Аль-Халіфа (2013–2018)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Jassim Rashid Al-Khalifa (2013–2018)

КИРГИЗЬКА РЕСПУБЛІКА

Kyrgyz Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.07.2018

ЖУСУПБЕК ШАРИПОВ
Zhusupbek Sharipov

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Улукбек Чіналієв (1993–1998);
Жумагул Сааданбеков (1998–2000);
Есенгул Омуралієв (2001–2005);
Еркін Мамкулов (2005–2010);
Борубек Аширов (2011–2012);
Улукбек Чіналієв (2012–2015)
Тимчасові повірені у справах:
Іван Павлов (2000–2001);
Еркін Мукаєв (2005);
Гульнара Кискараєва (2011);
Батир Кадиркулов (2016–2017);
Батиркан Сыргабаєв (2017);
Меєрімбек Апишов (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ulukbek Chinaliyev (1993–1998);
Zhumahul Saadanbekov (1998–2000);
Esenhul Omuraliyev (2001–2005);
Erkin Mamkulov (2005–2010);
Borubek Ashyrov (2011–2012);
Ulukbek Chinaliev (2012–2015)
Chargé d'Affaires:
Ivan Pavlov (2000–2001);
Erkin Mukaev (2005);
Hulnara Kyskaraeva (2011);
Batyra Kadyrkulov (2016–2017);
Batyrcan Syrgabaev (2017);
Meerimbek Apyshov (2017–2018)

КИТАЙСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА

People's Republic of China

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ФАНЬ СЯНЬЖУН
Fan Xianrong

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Чжан Чжень (1992–1995);
Пань Чжаньлін (1995–1998);
Чжоу Сяопей (1998–2000);
Ле Гобан (2000–2003);
Яо Пейшен (2003–2005);
Гао Юйшен (2005–2007);
Чжоу Лі (2007–2010);
Чжан Сіюнь (2010–2016);
Ду Вей (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Zhang Zhen (1992–1995);
Pan Zhanlin (1995–1998);
Zhou Xiaopei (1998–2000);
Li Guobang (2000–2003);
Yao Peisheng (2003–2005);
Gao Yusheng (2005–2007);
Zhou Li (2007–2010);
Zhang Xiyun (2010–2016);
Du Wei (2016–2020)

РЕСПУБЛІКА КІПР

Republic of Cyprus

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

ЛУЇС ТЕЛЕМАХУ
Louis Telemachou

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Евагорас Вріонідес (2011–2013);
Вассос Чамберлен (2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Evagoras Vryonides (2011–2013);
Vassos Chamberlen (2013–2017)

РЕСПУБЛІКА КОРЕЯ

Republic of Korea

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.08.2021

КИМ ХЬОНГ ТЕ
Kim Hyeon Te

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Ан Хьон Вон (1993–1995);
Лі Хан Чун (1995–1998);
Канг Гин-Тек (1998–2000);
Джанг Шин (2000–2003);
Лі Сонг-Джу (2003–2006);
Хо Сун Чьол (2006–2008);
Пак Ро Бьок (2008–2011);
Кім Ин Цжун (2011–2014);
Сол Кьон Хун (2014–2016);
Лі Янг-Гу (2016–2019);
Кі-чанг Квон (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
An Hon Wong (1993–1995);
Li Han Chun (1995–1998);
Kang Hyn-Tek (1998–2000);
Jang Shin (2000–2003);
Li Sung-Joo (2003–2006);
Ho Sun Chol (2006–2008);
Pak Ro Biok (2008–2011);
Kim Eun-Joong (2011–2014);
Sul Kyung Hoon (2014–2016);
Lee Yang Goo (2016–2019);
Ki-chang Kwon (2019–2021)

РЕСПУБЛІКА КУБА

Republic of Cuba

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

15.04.2020

НАТАЧА ДІАС АГІЛЕРА

Natacha Díaz Aguilera

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Діогенес Ернандес Асторґа (1992–1994);

Серхіо Лопес Бріель (1994–1999);

Хосе Діонісіо Пераса Чапо (1999–2004);

Хуліо Антоніо Гармендія Пенья (2004–2008);

Фелікс Леон Карбальо (2008–2012);

Ернесто Антоніо Сенті Даріас (2012–2016)

Тимчасові повірені у справах

Оскар Сантана Леон (2016–2018);

Натача Діас Агілера (2018–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Diógenes Hernández Astorga (1992–1994);

Sergio López Briel (1994–1999);

José Dionisio Peraza Chapeau (1999–2004);

Julio Antonio Garmendia Peña (2004–2008);

Félix León Carballo (2008–2012);

Ernesto Antonio Sentí Darías (2012–2016)

Charge d'Affaires

Oscar Santana León (2016–2018);

Natacha Díaz Aguilera (2018–2020)

ДЕРЖАВА КУВЕЙТ

State of Kuwait

Надзвичайний
і Повноважний Посол

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

05.10.2016

РАШИД ХАММАД АЛЬ-АДВАНИ

Rashed Hammad Al-Adwani

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Ахмед Абдулла Аль-Мубаракі (1995–1997);

Халет Мутлак Заед Аль-Дуейлах (1998–2001);

Хафіз Мохаммед Аль-Адждмі (2001–2006);

Хамуд Юсіф Аль-Роудан (2007–2010);

Юсеф Хуссейн Аль-Кабанді (2010–2016)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ahmed Abdullah Al-Mubarak (1995–1997);

Halet Mutlaq Zaed Al-Dueylah (1998–2001);

Hafiz Mohammed Al Ajmi (2001–2006);

Hamood Youssif Al-Roudhan (2007–2010);

Yousef Hussain Al-Qabandi (2010–2016)

ЛАТВІЙСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Latvia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

ІЛГВАРС КЛЯВА
Ilgvars Kļava

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Петеріс Сімсонс (1994–1997);
Петеріс Вайварс (1997–2001);
Андріс Вілцанс (2001–2007);
Атіс С'янітс (2007–2011);
Аргіта Даудзе (2011–2016);
Юріс Пойканс (2016–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Peteris Simsons (1994–1997);
Peteris Vaivars (1997–2001);
Andris Vilcans (2001–2007);
Atis Sjanits (2007–2011);
Argita Daudze (2011–2016);
Juris Poikāns (2016–2021)

ЛИТОВСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Lithuania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2020

ВАЛЬДЕМАРАС САРАПІНАС
Valdemaras Sarapinas

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ромуальдас Рамошка (1993–1996);
Вітаутас Пятрас Плечкайтис (1996–2001);
Вікторас Баубліс (2001–2005);
Альгірдас Кумжа (2006–2009);
Пятрас Вайтекунас (2010–2015);
Маріус Януконіс (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Romualdas Ramoshka (1993–1996);
Vytautas Petras Plechkaitis (1996–2001);
Viktoras Baublys (2001–2005);
Algirdas Kumzha (2006–2009);
Petras Vaitiekunas (2010–2015);
Marius Janukonis (2015–2020)

ЛІВАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Lebanese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
10.01.2018

АЛІ ДАХЕР
Ali Daher

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юсеф Садака (2005–2013);
Клод Аль Хажаль (2013–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Youssef Sadaka (2005–2013);
Claude Al Hajal (2013–2017)

ЛІВІЯ

Libya

Повірений
у справах
Chargé
d'Affaires
2020

АДЕЛ О.А.БЕНИССА
Adel O.A.Benissa

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Аль-Седдіг Мохаммед Аль-Шібані-
Аль-Гвері (2002–2008);
Фейсал Атія М. Альшаарі (2008–2012);
Салех Кадум (2012–2013);
Мохамед Салахеддін Нуреддін Шеллі
(2014–2018);
Ахмед М. А. Табулі (2018–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Алхаді І. А. Асбає (2013–2014);
Абдуразак М. С. Граді (2018–2020);
Мохадеб М. А. Гхетон (2020)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Al-Seddig Mohammed Al-Shibani-
Al-Gveri (2002–2008);
Feisal Atiya M. Alshaari (2008–2012);
Saleh Kadoum (2012–2013);
Mohamed Salaheddin Nureddin Shelli
(2014–2018);
Ahmed M. A. Tabuli (2018–2019);
Chargé d'Affaires:
Alhadi I. A. Asbaie (2013–2014);
Abdurazak M. S. Grady (2018–2020);
Mohadeb M. A. Gheton (2020);

РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ

Republic of North Macedonia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

КРУМ ЕФРЕМОВ
Krum Efremov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Владо Блажевські (1997–2003);
Мартін Гулескі (2003–2008);
Ілія Ісailовські (2008–2009);
Ацо Спасеноскі (2010–2014);
Столе Змейкоскі (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Vlado Blazhevski (1997–2003);
Martin Guleski (2003–2008);
Iliya Isailovski (2008–2009);
Aco Spasenoski (2010–2014);
Stole Zmejkoski (2014–2019)

МАЛАЙЗІЯ

Malaysia

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires, a.i.
2021

ФАДІЛА ДАУД
Fadhilah Daud

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Амінахтун Хаджі А. Карім (2005–2008);
Дато Абдула Сані Омар (2008–2011);
Чуа Теонг Бан (2011–2015);
Датук Аюф Бін Бачі (2016–2018);
Дато Раджа Реза Раджа Заїб Ша (2018–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Aminahtun Hadji A. Karim (2005–2008);
Dato' Abdullah Sani Omar (2008–2011);
Chuah Teong Ban (2011–2015);
Datuk Ayauf Bin Bachi (2016–2018);
Dato' Raja Reza Raja Zaib Shah (2018–2021)

**СУВЕРЕННИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОРДЕН ГОСПІТАЛЬЄРІВ
СВЯТОГО ІОАННА ЄРУСАЛИМСЬКОГО, РОДОСУ І МАЛЬТИ**
**Sovereign Military Hospitaller Order
of Saint John of Jerusalem of Rhodes and of Malta**

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2014

АНТОНІО ГАЗЗАНТІ ПУЛЬЄЗЕ ДІ КОТРОНЕ
Antonio Gazzanti Pugliese di Cotrone

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Пауль Фрідріх фон Фурхерр (2008–2014)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Paul Friedrich von Fuhrherr (2008–2014)

КОРОЛІВСТВО МАРОККО
Kingdom of Morocco

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.07.2018

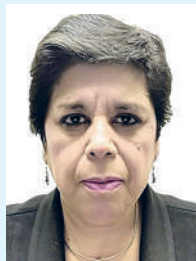
ФАУЗ ЕЛЬ АШШАБІ
Faouz El Achchabi

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мохамед Азгар (2000–2004);
Абдельжаліль Саубрі (2004–2013);
Міна Тунсі (2013–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Mohamed Azhar (2000–2004);
Abdeljalil Saubri (2004–2013);
Mina Tounsi (2013–2018)

МЕКСИКАНСЬКІ СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ

United Mexican States

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

ОЛЬГА БЕАТРИС ГАРСІЯ ГІЙЕН

Olga Beatriz García Guillén

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Беренісе Рендон Талавера (2009–2014);
Марія Луїза Беатріс Лопес Гаргальо
(2015–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Сесар Окаранса Кастаньєда (2005–2009);
Карлос Валера Пауліно (2014–2015);
Даніель Домінгес Канту (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Berenice Rendón Talavera (2009–2014);
Maria Luisa Beatriz Lopez Gargallo
(2015–2019);
Chargé d' Affaires:
Cesar Ocaranza Castañeda (2005–2009);
Carlos Valera Paulino (2014–2015)
Daniel Domingues Cantú (2015–2019)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА

Republic of Moldova

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
09.12.2015

РУСЛАН БОЛБОЧАН

Ruslan Bolbocean

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Іон Боршевич (1993–1994);
Іон Руссу (1994–1998);
Олексій Андрієвські (1999–2002);
Ніколає Черномаз (2003–2005);
Міхail Лаур (2005–2006);
Серджіу Статі (2006–2008);
Ніколає Гуменний (2008–2009);
Іон Стевіле (2010–2015);
Тимчасові повірені у справах:
Еуджен Карас (2008);
Ніколає Мійня (2009–2010);
Олег Хинку (2015)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Ion Borshevich (1993–1994);
Ion Russu (1994–1998);
Oleksiy Andrievski (1999–2002);
Nikolae Chernomaz (2003–2005);
Mikhail Laur (2005–2006);
Sergio Statti (2006–2008)
Nikolae Humennyi (2008–2009);
Ion Stavila (2010–2015);
Chargé d'Affaires:
Eudjen Karas (2008);
Nikolae Myinea (2009–2010);
Oleg Khyнку (2015)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІГЕРІЯ

Federal Republic of Nigeria

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
19.08.2021

ШІНА ФАТАЙ АЛЕГЕ
Shina Fatai Alege

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Альфред Джон Нанна (2000–2004);

Аджурі Ігнатіус Хекайре (2004–2008);

Ібрагім Паді Касай (2008–2012);

Франк Нгозі Ісох (2012–2014);

Тимчасові повірені у справах:

Афолабі Дзхуліус Адефідіпе (2014–2016);

Естер Джоел Сансува (2016–2019);

Мартін Сенком Адаму (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Alfred John Nanna (2000–2004);

Ajuru Ignatius Hekaire (2004–2008);

Ibrahim Pada Kasai (2008–2012);

Frank Ngozi Isoh (2012–2014);

Chargé d'Affaires:

Afolabi Dzhulius Adefidipe (2014–2016);

Esther Joel Sunsuwa (2016–2019);

Martin Senkom Adamu (2019–2021)

КОРОЛІВСТВО НІДЕРЛАНДИ

Kingdom of the Netherlands

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

ЙЕННЕС ДЕ МОЛ
Jennes de Mol

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Роберт Герман Серрі (1992–1996);

Онно Хаттінга Ван'т Сант (1997–2001);

Монік Патрісія Антуанетта Франк (2001–2004);

Рон Келлер (2005–2009);

Пітер Ян Волтерс (2009–2013);

Кейс Ян Рене Кломпенхаувер (2013–2017);

Ед Хукс (2018–2019);

Тимчасові повірені у справах:

Адріан Кван'єр (1996–1997);

Віллем Барон Бентінк ван Схоонгейтен
(2004–2005)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Robert Herman Serry (1992–1996);

Onno Hattinga Van't Sant (1997–2001);

Monique Patricia Antoinette Frank (2001–2004);

Ron Keller (2005–2009);

Pieter Jan Wolthers (2009–2013);

Kees Jan René Klompenhouwer (2013–2017);

Ed Hoeks (2018–2019);

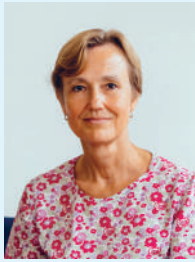
Chargé d'Affaires:

Andrian Quanier (1996–1997);

Willem Baron Bentinck van Schoonheten
(2004–2005)

ФЕДЕРАТИВНА РЕСПУБЛІКА НІМЕЧЧИНА

Federal Republic of Germany

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

АНКА ФЕЛЬДГУЗЕН
Anka Feldhusen

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Геннеке Граф фон Бассевітц (1992–1993);
Александр Арно (1993–1996);
Ебергард Гайкен (1996–2000);
Дітмар Гергард Штюдemann (2000–2006);
Райнгард Шеферс (2006–2008);
Ганс-Юрген Гаймзот (2008–2012);
Крістоф Вайль (2012–2016);
Ернст Райхель (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hennecke Graf von Bassewitz (1992–1993);
Alexander Arnot (1993–1996);
Eberhard Heyken (1996–2000);
Dietmar Gerhard Stüdemann (2000–2006);
Reinhard Schäfers (2006–2008);
Hans-Jürgen Heimsoeth (2008–2012);
Christof Weil (2012–2016);
Ernst Reichel (2016–2019)

КОРОЛІВСТВО НОРВЕГІЯ

Kingdom of Norway

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.12.2020

ЕРІК СВЕДАЛ
Erik Svedahl

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ойвінд Нордслеттен (1992–1996);
Андерс Хельсет (1997–2000);
Йостейн Бернхардсен (2001–2006);
Олав Берстад (2006–2011);
Йон Елведал Фредріксен (2011–2016);
Уле Тер'є Хорпестад (2016–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Øyvind Nordsletten (1992–1996);
Anders Helseth (1997–2000);
Jostein Bernhardsen (2001–2006);
Olav Berstad (2006–2011);
Jon Elvedal Fredriksen (2011–2016);
Ole Terje Horpestad (2016–2020)

ОБ'ЄДНАНІ АРАБСЬКІ ЕМІРАТИ

United Arab Emirates

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

САЛЕМ АХМЕД АЛЬ-КААБІ
Salem Ahmed AlKaabi

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Абдулсалам Хареб Обайд Аль-Румейті
(2013–2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Abdulsalam Hareb Obaid Al Romaithi
(2013–2017)

ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ПАКИСТАН

Islamic Republic of Pakistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.12.2020

НОЕЛЬ ІЗРАЇЛЬ ХОХАР
Noel Israel Khokhar

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Тарік Фарук Мірза (1997–2000);
Шамун Алам Хан (2000–2003);
Таджул Хак (2004–2007);
Газанфар Алі Хан (2007–2010);
А.Н. Салім Мела (2010–2012);
Ваджахат Алі Муфті (2013–2015);
Атар Аббас (2015–2017);
Захід Мубашір Шейх (2018–2020);
Тимчасовий повірений у справах
Вакар Ахмад (2017–2018)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Tariq Farouq Mirza (1997–2000);
Shamoon Alam Khan (2000–2003);
Taj ul Haq (2004–2007);
Ghazanfar Ali Khan (2007–2010);
A.N. Saleem Mela (2010–2012);
Wajahat Ali Muftee (2013–2015);
Athar Abbas (2015–2017);
Zahid Mubashir Sheikh (2018–2020);
Chargé d'Affaires
Waqar Ahmad (2017–2018)

ПАЛЕСТИНА

Palestine

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.05.2020

ХАШЕМ ДАДЖАНІ
Hashem Dajani

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Валід Закут (2001–2005);
Халід Арікат (2006–2010);
Мохаммед Аль-Асаад (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Нідаль Ель-Котоб (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Valid Zakut (2001–2005);
Khalid Arikat (2006–2010);
Mohammed Alasaad (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Nidal Alqottob (2019–2020)

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of South Africa

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

АНДРЕ ЙОХАННЕС ГРОЄНЕВАЛЬД
André Johannes Groenewald

Надзвичайні та Повноважні Посли:
Діон ван Скуер (1993–1995);
Пітер ван Рензбург Хуесен (1996–1998);
Деларей ван Тондер (1999–2004);
Ашраф Сентсо (2004–2007);
Андріс Фентер (2008–2012);
Чупу Стенлі Матабата (2012–2013);
Крістіаан Альбертус Бассон (2014–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Ілія дю Буїссон (1995–1996);
Девід де Вільє дю Буїссон (1998–1999);
Тандо Даламба (2013–2014);
Номонді Мджолі (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:
Dion van Schoor (1993–1995);
Peter van Rensburg Goosen (1996–1998);
Delarey van Tonder (1999–2004);
Ashraf Sentso (2004–2007);
Andries Venter (2008–2012);
Stanley Chupu Mathabatha (2012–2013);
Christiaan Albertus Basson (2014–2018);
Chargé d'Affaires:
Ilia du Buisson (1995–1996);
David de Vilie du Buisson (1998–1999);
Thando Dalamba (2013–2014);
Nomonde Mjoli (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

Republic of Poland

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

БАРТОШ ЦІХОЦЬКИЙ
Bartosz Cichocki

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Єжи Козакєвіч (1992–1997);
Єжи Бар (1997–2001);
Марек Зюлковскі (2001–2005);
Яцек Ключковскі (2005–2010);
Генрик Літвін (2011–2016);
Ян Пекло (2016–2019).

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Jerzy Kozakiewicz (1992–1997);
Jerzy Bahr (1997–2001);
Marek Ziółkowski (2001–2005);
Jacek Kluczkowski (2005–2010);
Henryk Litwin (2011–2016);
Jan Piekło (2016–2019).

ПОРТУГАЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Portuguese Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.05.2020

АНТОНІУ ВАШКУ ДА КУНЬЯ І ЛОРЕНА АЛВЕШ МАШАДУ
António Vasco da Cunha e Lorena Alves Machado

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мануел Корте-Реал (1993–1998);
Антоніу ді Фарія і Майя (1999–2001);
Педру Мануел Сарменту
ді Вашконселуш-і-Каштру (2001–2004);
Жузе Мануел Пессанья Віегас (2004–2008);
Маріу Жезуш душ Сантуш (2009–2014);
Марія Кріштіна Серпа ди Алмейда (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Manuel Côrte-Real (1993–1998);
António de Faria e Maia (1999–2001);
Pedro Manuel Sarmiento de Vasconcelos e Castro
(2001–2004);
José Manuel Pessanha Viegas (2004–2008);
Mário Jesus dos Santos (2009–2014);
Maria Cristina Serpa de Almeida (2014–2019)

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ

Russian Federation

Тимчасовий
повірений у справах
Chargé
d'Affaires
2016

АЛЕКСАНДР ЛУКАШИК
Aleksandr Lukashyk

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Леонід Смоляков (1992–1996);
Юрій Дубінін (1996–1999);
Іван Абоїмов (1999–2001);
Віктор Черномирдін (2001–2009);
Міхайл Зурабов (2009–2016)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Leonid Smolyakov (1992–1996);
Yurii Dubinin (1996–1999);
Ivan Aboimov (1999–2001);
Viktor Chernomyrdin (2001–2009);
Mikhail Zurabov (2009–2016)

РУМУНІЯ

Romania

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
29.08.2016

КРИСТІАН-ЛЕОН ЦУРКАНУ
Cristian-Leon Țurcanu

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Іон Бістреану (1993–1998);
Міхай Дінуку (1998–1999);
Александру Корня (2000–2005);
Траян-Лауренціу Христя (2005–2010);
Корнел Іонеску (2010–2016);
Тимчасові повірені у справах:
Леонтін Пастор (1992–1993);
Корнел Іонеску (1999–2000)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Ion Bistreanu (1993–1998);
Mihai Dinucu (1998–1999);
Alexandru Cornea (2000–2005);
Traian-Laurențiu Hristea (2005–2010);
Cornel Ionescu (2010–2016);
Chargé d'Affaires:
Leontin Pastor (1992–1993);
Cornel Ionescu (1999–2000)

КОРОЛІВСТВО САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Kingdom of Saudi Arabia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
30.07.2020

МОХАММЕД СУЛАЙМАН АЛЬМУШТЕР АЛЬЖЕБРИН
Mohammed Sulaiman Almussher Aljebreen

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Джудія Алхазал (2010–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Мохаммад Алангрі (2019–2020)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Judiya Alhathal (2010–2019);
Chargé d'Affaires
Mohammad Alangri (2019–2020)

РЕСПУБЛІКА СЕРБІЯ

Republic of Serbia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
15.04.2020

АЦА ЙОВАНОВИЧ
Aca Jovanovic

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Горан Алексич (2005–2009);
Душан Лазич (2009–2013);
Раде Булатович (2013–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Goran Aleksich (2005–2009);
Dusan Lazic (2009–2013);
Rade Bulatović (2013–2020)

СИРІЙСЬКА АРАБСЬКА РЕСПУБЛІКА

Syrian Arab Republic

Представник держави,
Почесний консул у місті Одеса

2019

АЛІ ІССА
Ali Issa

Надзвичайний і Повноважний Посол
Мохамед Саїд Акіль (2011–2014);
Тимчасові повірені у справах:
Сулейман Абудіяб (2004–2009);
Гайсам Машфедж (2009–2011);
Мохаммад Сабах Аль Хадж Бакрі (2014–2015)
Хасан Хаддур (2015–2019)

Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary
Mohamed Said Akil (2011–2014);
Chargé d'Affaires:
Sulaiman Abudiab (2004–2009);
Hayssam Mashfej (2009–2011);
Mohammad Sabah Al Haj Bakri (2014–2015)
Hasan Khaddour (2015–2019)

СЛОВАЦЬКА РЕСПУБЛІКА

Slovak Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
21.09.2018

МАРЕК ШАФІН
Marek Šafin

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Роберт Гаренчар (1993–1995);
Йозеф Мігаш (1995–1996);
Василь Гривна (1999–2005);
Урбан Руснак (2005–2009);
Павол Гамжік (2009–2014);
Юрай Сівачек (2014–2018);
Тимчасова повірена у справах
Ольга Мігаликова (1996–1999)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Robert Harenčár (1993–1995);
Jozef Migaš (1995–1996);
Vasil' Grivna (1999–2005);
Urban Rusnák (2005–2009);
Pavol Hamžík (2009–2014);
Juraj Siváček (2014–2018)
Chargé d'Affaires
Ol'ga Miháliková (1996–1999)

РЕСПУБЛІКА СЛОВЕНІЯ

Republic of Slovenia

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

24.07.2019

ТОМАЖ МЕНЦІН

Tomaž Mencin

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Прімож Шеліго (2004–2008);

Наташа Прах (2014–2018);

Тимчасові повірені у справах:

Боріс Голє (2008–2010);

Наташа Прах (2010–2014);

Матея Крачун (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Primož Šeligo (2004–2008);

Nataša Prah (2014–2018);

Chargé d'Affaires a.i.:

Boris Gole (2008–2010);

Nataša Prah (2010–2014);

Mateja Kračun (2018–2019)

РЕСПУБЛІКА СУДАН

Republic of the Sudan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

10.01.2018

МОХАМЕД ЕЇСА ІСМАЇЛ ДАХАБ

Mohamed Eisa Ismail Dahab

Надзвичайний

і Повноважний Посол

Анас Ельтаяб Елґайлані Мустафа (2013–2017);

Тимчасовий повірений у справах

Осама Алі Саріх Рабіх (2017)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

Anas Eltayeb Elgailani Mustafa (2013–2017);

Chargé d'Affaires

Osama Ali Sarih Rabih (2017)

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

United States of America

Тимчасова повірена
у справах
Chargé
d'Affaires, a.i.
2020

КРИСТІНА КВІН
Kristina Kvien

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Роман Попадюк (1992–1993);
Вільям Грін Міллер (1993–1998);
Стівен Карл Пайфер (1998–2000);
Карлос Паскуаль (2000–2003);
Джон Гербст (2003–2006);
Вільям Б. Тейлор Дж. (2006–2009);
Джон Ф. Тейффт (2009–2013);
Джеффри Р. Пайетт (2013–2016);
Марі Йованович (2016–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Вільям Б. Тейлор Дж. (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Roman Popadiuk (1992–1993);
William Green Miller (1993–1998);
Steven Carl Pifer (1998–2000);
Carlos Pascual (2000–2003);
John Herbst (2003–2006);
William B. Taylor Jr. (2006–2009);
John F. Tefft (2009–2013);
Geoffrey R. Pyatt (2013–2016);
Marie Yovanovitch (2016–2019);
Chargé d'Affaires
William B. Taylor Jr. (2019–2021)

РЕСПУБЛІКА ТАДЖИКИСТАН

Republic of Tadjikistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.12.2020

ДАВЛАТАЛІ НАЗРІЗОДА
Davlatali Nazrizoda

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

Сафар Сафаров (2001–2007);
Абдулмаджид Достієв (2008–2010);
Шухрат Музафарович Султонов (2010–2015);
Файзулло Холбобоев (2015–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Safar Safarov (2001–2007);
Abdumajid Dostiev (2008–2010);
Shukhrat Muzafarovych Sultonov (2010–2015);
Fayzullo Kholboboev (2015–2020)

РЕСПУБЛІКА ТУРЕЧЧИНА

Republic of Turkey

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

12.02.2019

ЯГМУР АХМЕТ ГЮЛЬДЕРЕ

Yağmur Ahmet Güldere

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Аджар Гермен (1992–1997);

Альп Караосманоглу (1997–2001);

Алі Більге Джанкорель (2001–2005);

Ердоган Шеріф Ішджан (2005–2009);

Ахмет Бюлент Меріч (2009–2012);

Мехмет Самсар (2012–2014);

Йонет Дж. Тезель (2014–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Acar Germen (1992–1997);

Alp Karaosmanoğlu (1997–2001);

Ali Bilge Cankorel (2001–2005);

Erdoğan Şerif Işcan (2005–2009);

Ahmet Bülent Meriç (2009–2012);

Mehmet Samsar (2012–2014);

Yönet C. Tezel (2014–2019)

ТУРКМЕНИСТАН

Turkmenistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary

29.05.2020

ТОЙЛИ АТАЄВ

Toyly Atayev

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Недірмамед Аловов (1995–1999);

Аман-Гельди Байрамов (1999–2005);

Нурберди Аманмурадов (2010–2018);

Тимчасовий повірений у справах

Какаджан Сапаралієв (2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Nedirmamed Alovov (1995–1999);

Aman Geldi Bairamov (1999–2005);

Nurberdy Amanmuradov (2010–2018);

Chargé d'Affaires

Kakajan Saparaliyev (2019)

УГОРЩИНА

Hungary

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
27.12.2018

ІШТВАН ІЙДЯРТО
István Ígyártó

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Андраш Палді (1992);
Іштван Варга (1992–1995);
Лоранд Тот (1995–1997);
Янош Кішфалві (1997–2001);
Ференц Контра (2001–2002);
Янош Тот (2003–2007);
Андраш Баршонь (2007–2010);
Міхаль Баєр (2011–2014);
Д-р Ерно Кешкен (2014–2019);
Тимчасовий повірений у справах
Міклош Шандор Мороц (2010–2011)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Páldi András (1992);
Varga István (1992–1995);
Dr. Tóth Lóránd (1995–1997);
Kisfalvi János (1997–2001);
Kontra Ferenc (2001–2002);
Tóth János (2003–2007);
Bársony András (2007–2010);
Mihály Bayer (2011–2014);
Dr. Ernő Keskeny (2014–2019);
Chargé d'Affaires
Mórocz Miklós Sándor (2010–2011)

РЕСПУБЛІКА УЗБЕКИСТАН

Republic of Uzbekistan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.12.2020

АЛІШЕР АНВАРОВИЧ КУРМАНОВ
Alisher Kurmanov

Надзвичайні
та Повноважні Посли:

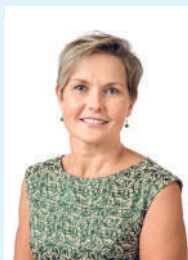
Шамансур Шахалілович Шахалілов (1999–2003);
Равшанбек Азадбекович Алімов (2003–2006);
Ілхом Уткурович Хайдаров (2006–2009);
Алішер Хабібullaєвич Абдуалієв (2012–2019);
Тимчасові повірені у справах:
Алішер Анварович Агзамходжаєв (1996–1998);
Батир Пулатович Юсупов (2009–2012);
Баходир Юлдашевич Ібрагімов (2019–2020)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Shamansur Shahalilov (1999–2003);
Ravshanbek Alimov (2003–2006);
Ilhom Haidarov (2006–2009);
Alisher Abdualiev (2012–2019);
Chargé d'Affaires:
Alisher Ahzamhodzhayev (1996–1998);
Batyr Pulatovych Yusupov (2009–2012);
Bakhodir Ibragimov (2019–2020)

ФІНЛЯНДСЬКА РЕСПУБЛІКА

Republic of Finland

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
24.07.2019

ПАЙВІ ЛАЙНЕ
Päivi Laine

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Ерік Ульфстедт (1993–1996);
Мартті Ісоаро (1996–2000);
Тімо Юхані Репо (2000–2003);
Лаура Рейніля (2003–2007);
Крістер Міккелссон (2007–2011);
Ар'я Макконен (2011–2015);
Юха Віртанен (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Erik Ulfstedt (1993–1996);
Martti Isoaro (1996–2000);
Timo Juhani Repo (2000–2003);
Laura Reinilä (2003–2007);
Christer Michelsson (2007–2011);
Arja Makkonen (2011–2015);
Juha Virtanen (2015–2019)

ФРАНЦУЗЬКА РЕСПУБЛІКА

French Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
11.09.2019

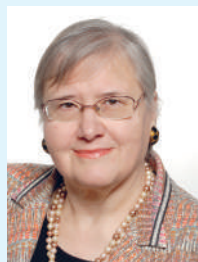
ЕТЬЄН ДЕ ПОНСЕН
Etienne de Poncins

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Юг Перне (1992–1993);
Мішель Песік (1993–1995);
Домінік Шасар (1995–1997);
Паскаль Фієскі (1997–2001);
Філіп де Сюремен (2002–2005);
Жан-Поль Везіан (2005–2008);
Жак Фор (2008–2011);
Ален Ремі (2011–2015);
Ізабель Дюмон (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Hugues Pernet (1992–1993);
Michel Peissik (1993–1995);
Dominique Chassard (1995–1997);
Pascal Fieschi (1997–2001);
Philippe de Suremain (2002–2005);
Jean-Paul Veziant (2005–2008);
Jacques Faure (2008–2011);
Alain Remy (2011–2015);
Isabelle Dumont (2015–2019)

РЕСПУБЛІКА ХОРВАТІЯ

Republic of Croatia

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
16.05.2019

АНИЦА ДЖАМИЧ
Anica Djamić

Надзвичайні та Повноважні Посли:

Івіца Трнокоп (1992);
Онесін Цвітан (1992–1995);
Джуро Відмарович (1995–1999);
Мар'ян Комбол (1999–2000);
Маріо Миколіч (2002–2006);
Желько Кірінчич (2007–2012);
Томіслав Відошевіч (2012–2018);
Тимчасові повірені у справах:
Мірко Танкосіч (2000–2002);
Кармен Флоршиц (2018–2019)

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary:

Ivica Trnokop (1992);
Onesin Cvitan (1992–1995);
Djuro Vidmarovic (1995–1999);
Marjan Kombol (1999–2000);
Mario Mikolic (2002–2006);
Zeljko Kirincic (2007–2012);
Tomislav Vidosevic (2012–2018);
Chargé d'Affaires:
Mirko Tankosic (2000–2002);
Carmen Floršic (2018–2019)

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА

Czech Republic

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
02.03.2017

РАДЕК МАТУЛА
Radek Matula

Надзвичайні

та Повноважні Посли:

Павел Маша (1993–1997);
Йозеф Врабець (1997–2002);
Карел Штіндл (2002–2007);
Ярослав Башта (2007–2010);
Іван Почух (2011–2016);
Тимчасові повірені у справах:
Вітезлав Півонька (2010–2011);
Зденька Цаїсова (2016–2017)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:

Pavel Masha (1993–1997);
Iosef Wrabec (1997–2002);
Carel Stindl (2002–2007);
Yaroslav Bashta (2007–2010);
Ivan Počuch (2011–2016);
Chargé d'Affaires:
Vitezlav Pivonka (2010–2011);
Zdenka Caisová (2016–2017)

ЧОРНОГОРІЯ

Montenegro

Надзвичайна
та Повноважна Амбасадорка
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
03.07.2020

ДРАГІЦА ПОНОРАЦ
Dragica Ponorac

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Любомир Мішурович (2016–2020);
Тимчасова повірена у справах
Іванна Булатович (2020)

Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
Ljubomir Misurovic (2016–2020);
Chargé d'Affaires
Ivana Bulatovic (2020)

ШВЕЙЦАРСЬКА КОНФЕДЕРАЦІЯ

Swiss Confederation

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

КЛОД ВІЛЬД
Claude Wild

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Армен Каммер (1993–1996);
Сільвія Паулі (1996–1999);
Жан-Франсуа Каммер (2000–2005);
Крістіан Феслер (2005–2007);
Георг Цублер (2007–2011);
Крістіан Шьоненбергер (2011–2015);
Гійом Шойрер (2015–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Armen Kammer (1993–1996);
Sylvia Pauli (1996–1999);
Jean-Francois Kammer (2000–2005);
Christian Fesler (2005–2007);
Georg Zubler (2007–2011);
Christian Schoenenberger (2011–2015);
Guillaume Scheurer (2015–2019)

КОРОЛІВСТВО ШВЕЦІЯ

Kingdom of Sweden

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
07.11.2019

ТОБІАС ТИБЕРТ
Tobias Thyberg

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Мартін Халлквіст (1992–1996);
Йоран Сігурд Якобссон (1996–2000);
Свен Улоф Оке Петерсон (2000–2004);
Йон-Крістер Оландер (2004–2009);
Стефан Гуллгрєн (2009–2013);
Андреас фон Бекерат (2013–2016);
Мартін Хагстрьом (2016–2019)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Martin Halkquist (1992–1996);
Joran Sigurd Jacobson (1996–2000);
Sven Olof Åke Peterson (2000–2004);
John Christer Åhlander (2004–2009);
Stefan Gullgren (2009–2013);
Andreas von Beckerath (2013–2016);
Martin Hagström (2016–2019)

ЯПОНІЯ

Japan

Надзвичайний
і Повноважний Посол
Ambassador Extraordinary
and Plenipotentiary
2021

КУНІНОРИ МАЦУДА
Kuninori Matsuda

Надзвичайні
та Повноважні Посли:
Суміо Едамура (1992–1993);
Шоджі Сuedзава (1993–1996);
Юджі Курокава (1996–1999);
Хітоші Хонда (1999–2002);
Кішічіро Амає (2002–2005);
Муцуо Мабучі (2005–2008);
Тадаші Ідзава (2008–2011);
Тоїчі Саката (2011–2014);
Шірекі Сумі (2014–2019);
Такаші Курай (2019–2021)

Ambassadors Extraordinary
and Plenipotentiary:
Sumio Edamura (1992–1993);
Shoji Suezawa (1993–1996);
Yuji Kurokawa (1996–1999);
Hitoshi Honda (1999–2002);
Kishichiro Amae (2002–2005);
Mutsuo Mabuchi (2005–2008);
Tadashi Izawa (2008–2011);
Toichi Sakata (2011–2014);
Shigeki Sumi (2014–2019);
Takashi Kurai (2019–2021)

Представники України при міжнародних організаціях

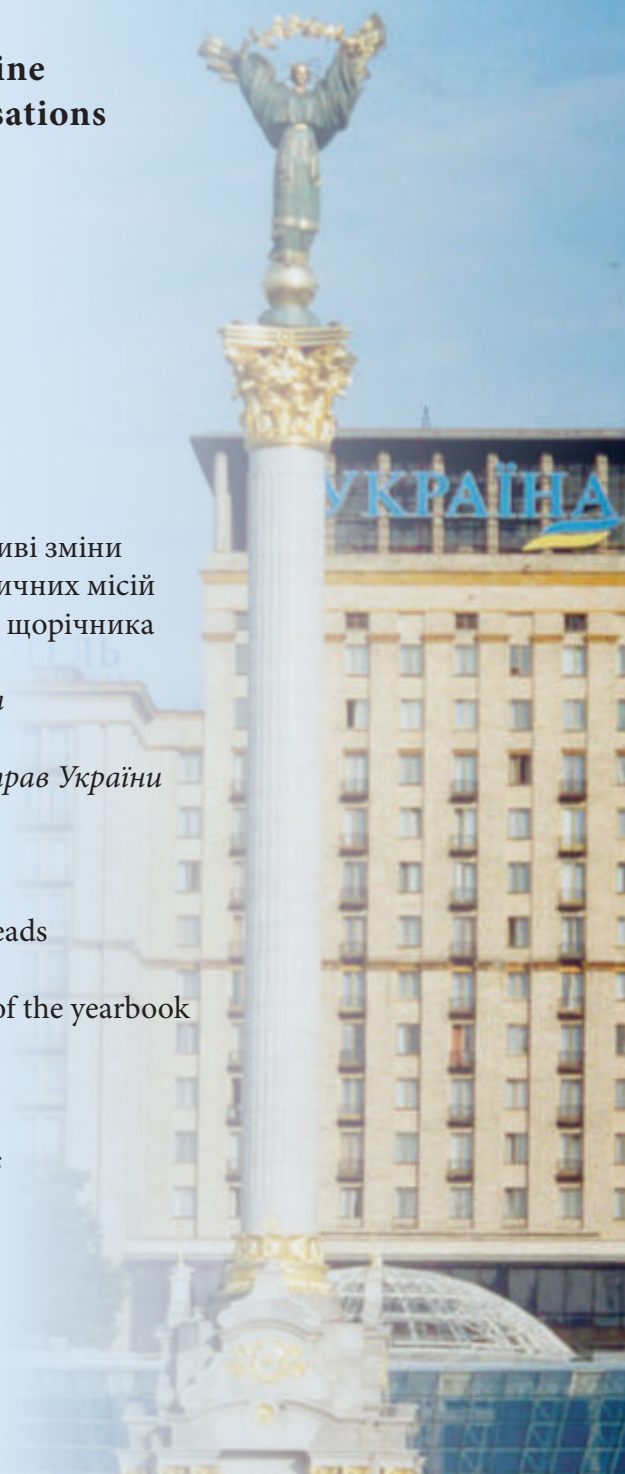
**Representatives of Ukraine
to International Organisations**

Відомості станом
на 5 жовтня 2021 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 5 October, 2021.
Possible changes in the list of heads
of diplomatic missions
will be given in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs*

МІСІЯ УКРАЇНИ ПРИ НАТО

Mission of Ukraine to NATO

Глава
Місії України при НАТО
Head of Ukraine's
Mission to NATO
2021

НАТАЛІЯ ГАЛІБАРЕНКО
Nataliia Halibarenko

ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Mission of Ukraine to the European Union

Т.в.о.
Представника України при ЄС
Charge d'Affaires a.i.
of the Mission of Ukraine to the EU
2021

ІРИНА ЄФРЕМОВА
Iryna Yefremova

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ВІДДІЛЕННІ ООН ТА ІНШИХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ЖЕНЕВІ

Permanent Mission of Ukraine to the UN Office and other International Organizations in Geneva

Постійна представниця України при Відділенні ООН
та інших міжнародних організаціях у Женеві (Швейцарія)
Permanent Representative of Ukraine to the UN Office and other
international organizations in Geneva (Switzerland)
2021

ЄВГЕНІЯ ФІЛІПЕНКО
Yevhenia Filipenko

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ РАДІ ЄВРОПИ

Permanent Mission of Ukraine to the Council of Europe

Постійний представник України
при Раді Європи
Permanent Representative of Ukraine
to the Council of Europe

24.12.2019

БОРИС ТАРАСЮК

Borys Tarasiuk

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ ООН

Permanent Mission of Ukraine to the United Nations

Постійний представник України
при ООН
Permanent Representative of Ukraine
to the UN

18.12.2019

СЕРГІЙ КИСЛИЦЯ

Sergiy Kyslytsya

ПОСТІЙНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ ПРИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ У ВІДНІ

Permanent Mission of Ukraine
to the International Organizations in Vienna

Постійний представник України
при міжнародних організаціях у Відні (Австрія)
Permanent Representative of Ukraine
to the International Organizations in Vienna (Austria)

01.07.2019

ЄВГЕНІЙ ЦИМБАЛЮК

Evhenii Tsymbaliuk

**МІЖНАРОДНА
МОРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ (ІМО)**
International Maritime Organization (IMO)

Постійний
представник України
Permanent
Representative of Ukraine

ВАДИМ ПРИСТАЙКО
Vadym Prystaiko

Представники міжнародних організацій в Україні

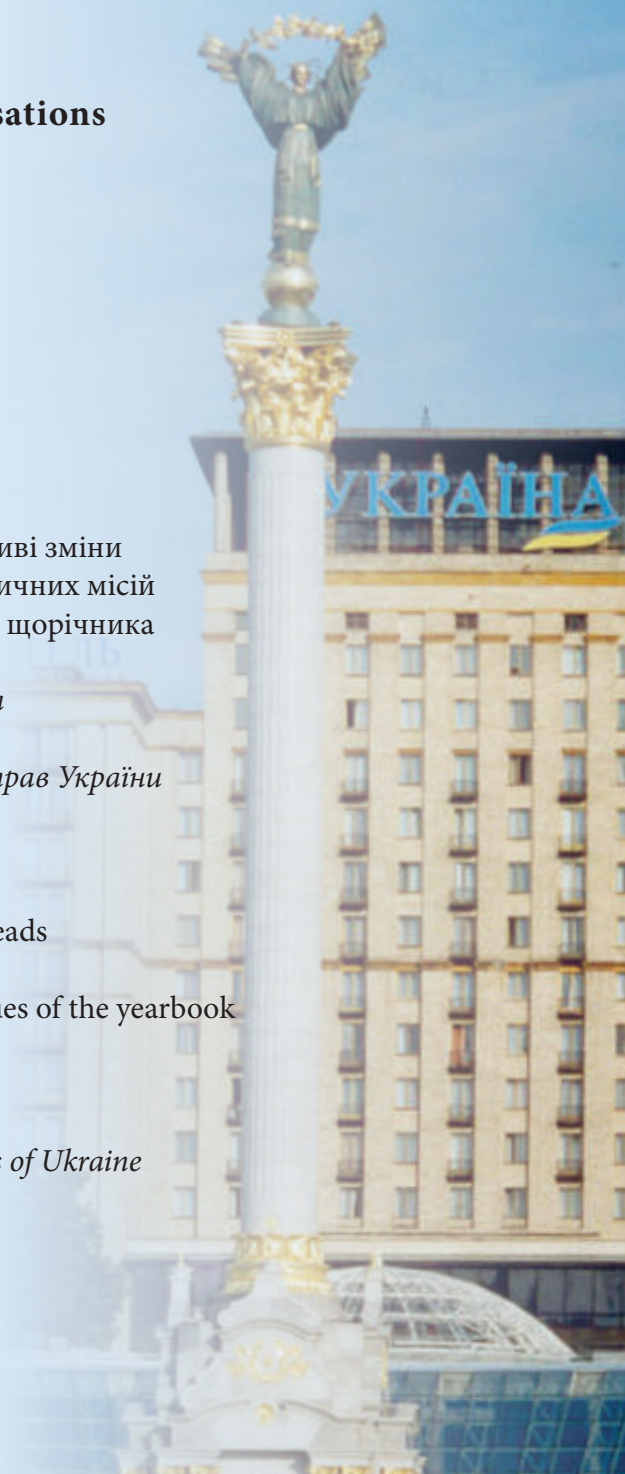
Representatives of International Organisations in Ukraine

Відомості станом
на 5 жовтня 2021 року. Можливі зміни
в складі керівників дипломатичних місій
будуть у наступному випуску щорічника

*Під час підготовки щорічника
використано матеріали
Міністерства закордонних справ України*

Data as of 5 October, 2021.
Possible changes in the list of heads
of diplomatic missions
will be provided in the next issues of the yearbook

*The preparation of the yearbook
was informed by materials
of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*

**ПРЕДСТАВНИЦТВО
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**
Delegation of the European Union to Ukraine

Посол,
Голова Представництва
Ambassador,
Head of the EU Delegation

MATTI МААСІКАС
Matti Maasikas

**ОФІС РАДИ ЄВРОПИ
В УКРАЇНІ**
Council of Europe Office in Ukraine

Голова Офісу
Head of Office

СТЕН НЬОРЛОВ
Steen Nørlov

**ОРГАНІЗАЦІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ
ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ГУАМ**
Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

Генеральний секретар ГУАМ
GUAM Secretary General

АЛТАЙ ЕФЕНДІЄВ
Altai Efendiev

ПРЕДСТАВНИЦТВО НАТО В УКРАЇНІ

NATO Representation to Ukraine

Офіс зв'язку НАТО

NATO Liaison Office

Голова Представництва НАТО в Україні,
Директор Офісу зв'язку НАТО
Head of the NATO Representation to Ukraine,
Director of the NATO Liaison Office

АЛЕКСАНДЕР ВІННИКОВ
Alexander Vinnikov

Центр інформації та документації НАТО в Україні

NATO Information and Documentation Centre in Ukraine

Директор Центру інформації та
документації НАТО в Україні
Director of the NATO Information
and Documentation Centre in Ukraine

ВІНЕТА КЛЯЙНЕ
Vineta Kleine

КООРДИНАТОР ПРОЕКТІВ ОБСЄ В УКРАЇНІ

OSCE Project Co-ordinator in Ukraine

Координатор проектів ОБСЄ
в Україні
OSCE Project
Co-ordinator in Ukraine

ГЕНРІК ВІЛЛАДСЕН
Henrik Villadsen

СПЕЦІАЛЬНА МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ (СММ) ОБСЄ В УКРАЇНІ

OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine (SMM)

Голова Спеціальної моніторингової
місії ОБСЄ в Україні
Chief Monitor of the OSCE Special
Monitoring Mission to Ukraine

ЯШАР ХАЛІТ ЧЕВІК
Yaşar Halit Çevik

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК

European Investment Bank

Голова представництва
Європейського інвестиційного банку в Україні
Head of EIB representation
in Ukraine

ЖАН-ЕРІК ДЕ ЗАГОН
Jean-Erik de Zagon

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ БАНК РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

European Bank for Reconstruction and Development

Керуючий Директор ЄБРР
у країнах Східної Європи та Кавказу
EBRD Managing Director
for Eastern Europe and Caucasus

МАТТЕО ПАТРОНЕ
Matteo Patrone

**МІЖНАРОДНА
ФІНАНСОВА КОРПОРАЦІЯ (МФК)**
International Finance Corporation (IFC)

Голова регіонального представництва
МФК в Україні, Білорусі та Молдові
IFC's Regional Head
for Ukraine, Moldova and Belarus

ДЖЕЙСОН БРЕТТ ПЕЛЛМАР
Jason Brett Pellmar

**МІЖНАРОДНИЙ
ВАЛЮТНИЙ ФОНД (МВФ)**
International Monetary Fund (IMF)

Постійний представник МВФ
в Україні
IMF Resident Representative
in Ukraine

ЙОСТА ЛЮНГМАН
Gösta Ljungman

**СВІТОВИЙ
БАНК**
World Bank

Директор Світового банку
в справах України, Білорусі та Молдови
World Bank Country Director
for Belarus, Moldova, and Ukraine

ЕРАП БАНЕРЖІ
Arup Banerji

МІСІЯ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

Mission of the International Committee of the Red Cross in Ukraine

Глава Місії
Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні
Head of Mission
of the International Committee of the Red Cross to Ukraine

ФЛОРАНС ЖІЛЛЕТТЕ
Florence Gillette

МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ ТОВАРИСТВ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Delegation of the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC)

Голова
Представництва МФТЧХ і ЧП
Head of Delegation
IFRC Country Delegation, Ukraine

ГІОРГІ ГІГІБЕРІЯ
Giorgi Gigiberia

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР (УНТЦ)

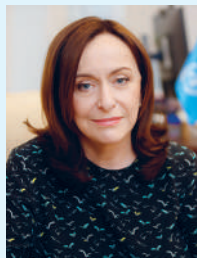
Science and Technology Center in Ukraine (STCU)

Виконавчий директор
Executive Director

КУРТІС М. БЕЛАЯЧ
Curtis M. Bjelajac

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ United Nations Office in Ukraine

Координаторка системи ООН,
Координаторка з гуманітарних питань в Україні
UN Resident Co-ordinator,
Humanitarian Co-ordinator in Ukraine

ОСНАТ ЛУБРАНИ
Osnat Lubrani

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) World Health Organization (WHO)

Представник ВООЗ
та Глава Бюро ВООЗ в Україні
WHO Representative
and Head of the WHO Country Office in Ukraine

Д-Р ЯРНО ХАБІХТ
Dr Jarno Habicht

ДИТЯЧИЙ ФОНД ООН (ЮНІСЕФ) United Nations Children's Fund (UNICEF)

Голова Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ)
в Україні
The United Nations Children's Fund (UNICEF) Representative
in Ukraine

МУРАТ ШАХІН
Murat Şahin

**МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ (МОМ),
ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ**
International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine

Голова
Представництва
Chief
of Mission

АН НГУЄН
Anh Nguyen

**УПРАВЛІННЯ ВЕРХОВНОГО КОМІСАРА ООН
У СПРАВАХ БІЖЕНЦІВ (УВКБ ООН)**
United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR)

Представниця УВКБ ООН
в Україні
UNHCR Representative
in Ukraine

КАРОЛІНА ЛІНДХОЛЬМ БІЛЛІНГ
Karolina Lindholm Billing

**ФОНД НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН
(ФН ООН)**
UN Population Fund (UNFPA)

Представник
ФН ООН в Україні
UNFPA Representative
in Ukraine

ХАЙМЕ НАДАЛЬ
Jaime Nadal

МОНІТОРИНГОВА МІСІЯ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

Голова
Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні
Head
of the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine

МАТІЛЬДА БОГНЕР
Matilda Bogner

ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ООН (ПР ООН)

United Nations Development Programme (UNDP)

Постійна представниця ПРООН
в Україні
Resident Representative UNDP
in Ukraine

ДАФІНА ҐЕРЧЕВА
Dafina Gercheva

УПРАВЛІННЯ ООН З ОБСЛУГОВУВАННЯ ПРОЕКТІВ (ЮНОПС)

United Nations Office for Project Services (UNOPS)

Регіональний менеджер, Голова Офісу Управління ООН
з обслуговування проектів (ЮНОПС) в Україні
Country Manager, Head of the United Nations Office
for Project Services (UNOPS) in Ukraine

МІКЕЛА ТЕЛАТІН
Michela Telatin

УПРАВЛІННЯ ООН З КООРДИНАЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ СПРАВ

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs

Голова Управління ООН
з координації гуманітарних справ (УКГС)
Head of UN OCHA Ukraine

ІГНАСІО ЛЕОН ГАРСІА
Ignacio Leon Garcia

ПРОДОВОЛЬЧА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ (ФАО)

Food and Agriculture Organization of the UN (FAO)

Голова проектного офісу ФАО
в Україні
Head of FAO Project Office
in Ukraine

МАРА ЛОПЕС
Mara Lopes

СТРУКТУРА ООН З ПИТАНЬ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК (СТРУКТУРА ООН ЖІНКИ)

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women)

Представниця ООН Жінки
в Україні
Representative of UN Women
in Ukraine

ЕРІКА КВАПІЛОВА
Erika Kvapilova

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП)

International Labour Organization (ILO)

Національний координатор МОП
в Україні
ILO National Co-ordinator
for Ukraine

СЕРГІЙ САВЧУК
Sergii Savchuk

ПРОГРАМА «ВОЛОНТЕРИ ООН»

United Nations Volunteers Programme (UNV)

Координатор Програми Волонтери
ООН в Україні
UNV Country Co-ordinator
in Ukraine

ЮРІЙ САВКО
Yuriy Savko

ДЕПАРТАМЕНТ ООН З ПОЛІТИЧНИХ ТА МИРОБУДІВНИЧИХ ПИТАНЬ В УКРАЇНІ

UN Department of Political and Peacebuilding Affairs in Ukraine

Керівник Департаменту ООН
з політичних та миробудівничих питань в Україні
Chief of the UN DPPA
in Ukraine

МАНУЕЛЬ ФІЛОН МОРАР
Manuel Filon Morar

ОБ'ЄДНАНА ПРОГРАМА ООН З ВІЛ/СНІД В УКРАЇНІ

Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS)

Директор ЮНЕЙДС
в Україні
UNAIDS Country Director
in Ukraine

РОМАН ГАЙЛЕВИЧ
Raman Hailevich

УПРАВЛІННЯ ООН З НАРКОТИКІВ І ЗЛОЧИННОСТІ

United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)

Голова Регіонального програмного Офісу
Управління ООН з наркотиків і злочинності у Східній Європі
Head of the Regional
Programme Office for Eastern Europe

ЖАННАТ КОСМУХАМЕДОВА
Zhannat Kosmukhamedova

Іван НАГОРНЯК,
кандидат політичних наук,
радник віцепрем'єр-міністерки з питань
європейської та євроатлантичної інтеграції України

УКРАЇНСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ЄС: ПОЗА МЕЖАМИ АСОЦІАЦІЇ

Анотація. Унаслідок виборчих процесів 2019 року змінилося політичне керівництво не лише України, а і Європейського Союзу. Перші дипломатичні контакти новообраних лідерів проорокували амбітність у порядку денному двосторонніх відносин. Президент України Володимир Зеленський здійснив свій перший візит до Брюсселя, підтвердивши незворотність курсу держави на європейську і євроатлантичну інтеграцію. Він, зокрема, відзначив вагому роль ЄС у підтриманні територіальної цілісності та суверенітету України. Зі свого боку нова Єврокомісія Урсули фон дер Ляєн назвала себе «геополітичною», що подавало надію на активізування інтеграційної політики Євросоюзу в регіоні і ствердження більш проактивної позиції в боротьбі проти російської агресії.

У статті зроблено спробу проаналізувати динаміку і підсумки політичного діалогу між Україною та ЄС із червня 2019 року до квітня 2021 року та дати відповіді на питання: чого вдалося досягти? який порядок денний має постати перед чинною владою в Києві і Брюсселі? Адже обидві сторони зацікавлені в тому, щоби результати співпраці призвели до стабільності у Східній Європі та соціально-економічного розвитку України, а надто з огляду на початок оновлення Угоди про асоціацію.

Ключові слова: ЄС, європейська інтеграція, Східне партнерство, Угода про асоціацію, Європейська політика сусідства.

Низка українських науковців і експертів досліджують відносини між Європейським Союзом та Україною, зважаючи на євроінтеграційні прагнення останньої. Зокрема, варто назвати таких учених, як Л. Акуленко, О. Добржанська, К. Зарембо, В. Копійка, М. Капітоненко, В. Манжола, В. Мовчан, Г. Перепелиця, О. Семенюк, Т. Сидорук, В. Халаджи, Т. Шинкаренко, О. Шаповалова, В. Шатун та інші. У науковому доробку цих авторів основну увагу зосереджено на аналізі двосторонніх торговельно-економічних відно-

син, становленні позиції України на самітах Україна – ЄС і Східного партнерства, а також описі того, як Україна виконує Угоду про асоціацію.

Мета статті – описати взаємини між Україною і Євросоюзом після виборів Президента України й виборів до Європарламенту в державах-членах 2019 року та встановити, як зміни у владних конфігураціях обох сторін вплинули на відносини між партнерами.

Об'єктом дослідження є двосторонні відносини між Україною та ЄС. *Предмет* дослідження – встановлення діалогу між Президентом України Володимиром Зеленським і новим Урядом України з одного боку та керівництвом ЄС після виборів до Європарламенту 2019 року – з іншого.

Огляд початку двостороннього діалогу

Перший офіційний візит Володимира Зеленського як Президента України 4 червня 2019 року до Брюсселя став насамперед жестом, що мав підтвердити сталість зовнішньополітичного курсу країни на вступ до ЄС і НАТО під час каденції новообраного Глави Держави. Напередодні багато політичних оглядачів звернули увагу не лише на відсутність у програмі В. Зеленського [1] чіткого сигналу щодо необхідності вступу України до Євросоюзу, а й на те, що її рух до НАТО та інших подібних об'єднань має отримати підтвердження через всеукраїнський референдум.

Під час зустрічей із Президентом Європейської комісії Жаном-Клодом Юнкером і Головою Європейської ради Дональдом Туском Володимир Зеленський неодноразово натякав на західний вектор інтеграції України, ринкові реформи, уникнення дефолту й боротьбу з корупцією. Його основна думка була спрямована на підтвердження власної політичної незалежності від фінансово-промислових груп і готовність вибудовувати амбітний діалог. Європейська сторона схвально оцінила цей жест, однак лідери ЄС схилилися до думки, що ще зарано оцінювати його як президента. Проблемою стало також проведення напередодні виборів до Європарламенту, адже керівники ЄС, з якими зустрічався В. Зеленський, невдовзі мали звільнити свої посади і політичні позиції. Натомість команді Президента варто було розбудовувати діалог із тими політичними групами, яких було обрано, передусім – з єврокомісарами, членами двох найбільших політичних сил Європарламенту (Європейської народної партії і групи соціал-демократів).

Дещо продуктивнішим став 21-й саміт Україна – ЄС, проведений 8 липня 2019 року. Спільна заява за підсумками саміту була не менш амбітною, ніж домовленості, яких досягали за президентства Петра Порошенка. Це підтвердило продовження євроінтеграційної динаміки. Зокрема, в документі було збережено ідею поглибленої інтеграції в чотирьох пріоритетних сферах: юстиції, свободи та безпеки; митниці; енергетики і цифрового ринку [2]. Однак на ту пору в Україні проходила активна політична кампанія напере-

додні позачергових виборів до Верховної Ради, що мало певний вплив на підготовку та проведення саміту, позаяк окремі представники уряду тоді брали в ній участь, виступаючи за конкурентні політичні сили.

Після позачергових виборів до парламенту, на яких представники про-президентської партії «Слуга народу» отримали абсолютну більшість місць (254 із 450), 29 серпня було сформовано новий склад Уряду України, який представив свою Програму дій. Уперше в цьому документі європейську і євроатлантичну інтеграцію було винесено в окремий розділ [3]. Із-поміж визначених цілей Уряду – наближення до всіх економічних критеріїв (Копенгагенських критеріїв), яким мають відповідати країни-кандидати на вступ до Європейського Союзу, а також секторальна інтеграція до спільного економічного, енергетичного, цифрового, правового й культурного простору ЄС. Серед євроінтеграційних новел цього документа є також створення регіональних офісів для наближення можливостей євроінтеграції до громадян і бізнесу в областях України.

З огляду на це важливими стали підсумки 6-го засідання Ради асоціації Україна – Європейський Союз, яке провели за співголовування Прем'єр-міністра України Олексія Гончарука та віцепрезидента Європейської комісії – високого представника ЄС з питань закордонних справ та політики безпеки Жозепа Борреля [4]. Варто зауважити, що це був перший офіційний діалог між новим складом Уряду України та Європейської комісії після його затвердження наприкінці 2019 року. Представники ЄС схвально оцінили те, що євроінтеграційні реформи, які проводив попередній уряд, є і в планах нової влади. Зокрема, було позитивно відзначено зміцнення політичної асоціації, економічної інтеграції України з Євросоюзом і конкретні результати в цьому напрямі, як-от зростання двосторонньої торгівлі. ЄС визнав суттєвий прогрес реформ в Україні та наголосив на необхідності їх продовження, насамперед для створення прозорих і рівних умов для бізнесу й інвестиційної діяльності. Було схвалено утворення Вищого антикорупційного суду, відновлення діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, повернення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, а також рішення Конституційного Суду про незаконність електронного декларування майна громадських активістів, на що європейські партнери неодноразово звертали увагу протягом попередніх років. Крім того, важливим сигналом стало підтвердження з боку Євросоюзу готовності надалі підтримувати територіальну цілісність і суверенітет України через протидію гібридній агресії Російської Федерації та продовження санкційної політики щодо неї.

Слід зауважити, що Україна доволі оперативно домоглася співпраці з Євросоюзом у межах реалізації нової ініціативи Єврокомісії – Європейського зеленого курсу, спрямованого на досягнення кліматичної

нейтральності Європи до 2050 року, що передбачає втілення амбітного плану декарбонізації економік держав-членів ЄС. У Спільній заяві сторони погодилися надалі співпрацювати в питанні декарбонізації і захисту навколишнього середовища. Однак на ту пору основні програмні документи щодо цієї ініціативи зокрема та інших планів нової Єврокомісії загалом тільки почали формувати, тож не було змоги оцінити чи матиме Україна можливість узяти в них участь.

Євроінтеграція в період пандемії

У березні 2020 року Уряд на чолі з Олексієм Гончаруком було відправлено у відставку через незначні здобутки в економічному розвитку та невідповідність країни до швидко поширюваної у світі пандемії вірусу COVID-19. На його місце було призначено Дениса Шмигала, який змінив у команді багатьох міністрів. Зокрема, в зовнішньополітичному блоці уряду відбувся обмін посадами між Міністром закордонних справ і віцепрем'єр-міністром із питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

Уже в перші тижні роботи нового уряду міністрам довелося діяти в інших зовнішньополітичних реаліях. Через зростання кількості хворих на COVID-19 держави-члени ЄС, а також міжнародні партнери України, почали активно застосовувати обмежувальні заходи на торгівлю медичними засобами, необхідними для захисту від коронавірусу. Настало глобальне конкурування за закупівлю сучасних апаратів штучної вентиляції легень, які допомагали в лікуванні хворих. Найбільше пандемія вплинула на мобільність населення, адже Україні і державам-членам ЄС тимчасово довелося ввести заборону на перетин кордонів та в'їзд іноземців. Європейський Союз установив додаткові обмеження для туристів, зокрема необхідність проходження чотирнадцятиденної обсервації.

Така нова реальність міжнародного та внутрішньополітичного порядку денного змусила Уряд шукати компроміс у концентруванні зусиль між боротьбою з пандемією та потребою зберегти темп євроінтеграційних реформ. Європейський Союз ще на початку пандемії наголосив, що не залишить своїх партнерів, зокрема Україну, наодинці з COVID-19. Було виділено понад 190 млн євро на допомогу, насамперед гуманітарну, що передбачала закупівлю медичних засобів захисту й апаратів штучної вентиляції легень.

У березні 2020 року Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн представила команду з п'яти єврокомісарів, які мали опікуватися боротьбою з пандемією. Відповідальним за підготовку ЄС до подолання наслідків COVID-19 було призначено європейського комісара з питань гуманітарної допомоги та управління кризовими ситуаціями Янеза Ленарчича. Уже того ж місяця представники уряду провели перші телефонні розмови щодо карантинних обмежень та їхнього адміністрування.

Важливою темою, що активізувала діалог, стало відкриття кордонів для українців, котрі планують поїхати на сезонні роботи в країни Євросоюзу. Це питання спочатку контролював Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів у взаємодії з Міністерством закордонних справ України. Однак ця функція не була властива структурі, яка в Уряді координує виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Таке концентрування урядових структур на протидії пандемії не могло не вплинути на темпи євроінтеграційних реформ. Основною проблемою став брак інституційної спроможності адмініструвати цей процес, адже відповідно до карантинних обмежень було заборонено проводити прозорі конкурси на заміщення вакантних посад фахівців із питань реформ. Окрім удару, завданого результатами реформи державного управління, що стала значним здобутком і яку підтримував Європейський Союз, заборона на проведення конкурсів унеможливлювала заміщення працівників, котрі переходили з Урядового офісу та директоратів на інші посади до міністерств чи приватного сектора. Наприклад, в окремих експертних групах Урядового офісу, де колись працювало 3–5 фахівців, залишалося 1–2 експерти. До того ж багато кадрів перебували на лікарняних або на самоізоляції через коронавірусну хворобу, тож деяку роботу виконували віддалено. Це також негативно вплинуло на діяльність офісу, оскільки значна частина документів – для службового користування, і їх не можна було надсилати на електронні адреси.

Наприкінці вересня 2020 року в Україні з візитом перебував віцепрезидент Європейської комісії, високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель. Це була його перша поїздка в Україну на цій посаді. На зустрічі сторони мали «звірити годинники» напередодні жовтневого саміту Україна – ЄС та підтвердити підтримку України в її боротьбі з агресією Росії. Боррель планував відвідати Донбас і лінію розмежування, проте вирішив відкласти цю поїздку через підозру на інфікування COVID-19. Головним застереженням стала його заява щодо уповільнення окремих реформ через пандемію, а зміна Уряду на початку березня і звільнення реформаторів були для ЄС тривожними знаками щодо готовності протистояти корупційним інтересам. До того ж в тексті заяви Борреля ЗМІ звернули особливу увагу на фразу: «Європейський Союз – це не благодійна організація чи банкомат: найкращий шлях для нас підтримати Україну – це реформувати країну» [5]. Згодом цю цитату було видалено з вебсайту Єврокомісії, «щоб краще відобразити візит верховного представника до Києва» [5]. Однак це негативно позначилося на підсумках офіційних відвідин.

22-й саміт Україна – ЄС, який провели 6-го жовтня, став для української влади доволі успішним. Деякі експерти заявляли, що «за роки президентства

Петра Порошенка Київ не мав настільки амбітних формулювань у рішеннях самітів Україна – ЄС. Зокрема й щодо опору російській агресії» [6]. За підсумками цієї зустрічі ЄС погодився на запуск процесу оновлення Угоди про асоціацію та привітав рух у напрямку «промислового безвізу», Угоду про оцінку відповідності та прийнятність промислової продукції, а також перспективи відновлення «звичайного» безвізу після того, як пандемія COVID-19 піде на спад [6].

Доволі якісний порівняльний аналіз спільних заяв за результатами 21-го і 22-го самітів Україна – ЄС виконали експерти Національного інституту стратегічних досліджень. На їхню думку, справді є прогрес у процесі європейської інтеграції України та її підтримки з боку ЄС. Саміт 2020 року, на відміну від попереднього, є початком для нових та розширює ті сфери співпраці, що вже є, з урахуванням міжнародного порядку денного – пандемії, екологічних викликів, поширення процесів цифровізації тощо. Водночас експерти звертають увагу, що «досягнуті на саміті 2020 року домовленості щодо наближення політики і законодавства України до Європейського «зеленого курсу» та щодо т. зв. «промислового безвізу» потребують скоординованих і ефективних дій уряду України» [7].

Президент України Володимир Зеленський, проаналізувавши підсумки саміту, відзначив його успішність і початок процесу оновлення Угоди про асоціацію. На його думку, зростання торговельної й економічної співпраці між Україною та ЄС спонукає сторони знайти «нові лекала» для покращення двосторонніх відносин, і процес оновлення угоди може «зняти з них нові мірки».

Ослаблене Східне партнерство

Наприкінці березня 2020 року Європейська комісія опублікувала власне трактування розвитку ініціативи Східного партнерства після 2020 року [8]. Документ мав стати відповіддю щодо майбутнього ініціативи на консультації, яку ЄС проводив протягом липня–жовтня 2019 року, а також запропонувати програмні зміни в політиці Східного партнерства з огляду на завершення пропозиції «20 досягнень до 2020 року». Згодом, у травні 2020 року, Рада ЄС затвердила цей документ та свої рекомендації щодо розвитку політики [9], які містили положення про підхід до подальшої розбудови Східного партнерства з урахуванням специфіки двосторонніх відносин Євро-союзу з державами-партнерами, їх пріоритетів і потреб, а також прогресу в реформуванні. Однак загалом обидва документи здебільшого продовжили політику Східного партнерства, яку проводили раніше, а не пропонували щось нове. Ані посилення економічної інтеграції за принципом обумовленості, ані примноження зусиль Європейського Союзу із забезпечення стійкості регіону не можна назвати проривними ідеями. Принципова позиція

керівництва ЄС щодо неподільності ініціативи й умовної диференціації між тими, хто бажає інтеграції з ЄС, і тими, хто залишається осторонь євроінтеграційних процесів, викликала в столицях Грузії, України та Молдови велике розчарування, адже цю позицію не підкріплено відповідними вагомими інструментами. Насправді на підготовку таких висновків Єврокомісії не було потреби проводити розширені консультації з країнами Східного партнерства й іншими стейкхолдерами.

Заклик, який міністри закордонних справ трьох країн зробили ще в грудні 2019 року щодо інституційного поділу країн у межах Східного партнерства [10], що вже є де-факто, керівництво ЄС не врахувало, і його не було висвітлено у вищезазначених документах. Такий жест можна оцінювати як черговий вияв небажання ЄС витратити ресурси на пошук внутрішньополітичного консенсусу та змінювати свої підходи до Східного сусідства. Отже, інституційна платформа Європейської політики сусідства та ініціативи Східного партнерства дедалі більше не відповідає геополітичним й економічним реаліям у регіоні.

Як наслідок, замість саміту 18 червня 2020 року було проведено відеоконференцію лідерів країн Східного партнерства (без участі Президента Білорусі). На основі аналізу пресрелізів можна зрозуміти, що під час зустрічі кожний учасник порушував насамперед теми, актуальні для його держави, й надто мало уваги приділяли регіональним проблемам, майбутній інтеграції та взаємодії в межах ініціативи. З огляду на це важливою стала заява Президента України В. Зеленського про те, що «“Східне партнерство” корисне для країни, лише якщо наближає її до членства у ЄС. “Східне партнерство” не має обмежувати амбіції партнерів» [11].

Оновлення асоціації

З моменту підписання Угоди про асоціацію 2014 року відносини між Україною та ЄС перебувають на платформі моделі політичної асоціації й економічної інтеграції. Угода передбачає максимум можливостей для інтегрування у відносини з країною, що є в політичних межах Європейської політики сусідства.

Багато експертів вважає цей документ найбільшою і найамбітнішою угодою, яку ЄС коли-небудь підписував із третіми країнами. З огляду на перспективи поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, яку внесено в документ, слід погодитися із цим твердженням. Проте одна з цілей угоди – поступове зближення сторін, що ґрунтується на спільних цінностях та тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблення політичних відносин між ЄС Україною, участь останньої в програмах й агентствах. Водночас двосторонні органи асоціації здебільшого сфокусовані на діалозі між сторонами стосовно виконання угоди з боку України, тоді як Україна

прагне перемовин щодо її участі в агентствах ЄС та ширшого доступу українських виробників до ринків Євросоюзу.

З 2014 року Угода про асоціацію забезпечила значне зростання експорту українських товарів до ЄС, а також посилила роль останнього в торгівлі товарами. За підсумками 2020 року частка ЄС у загальному товарообігу України становила понад 40%. Отже, завдяки угоді чимало експортерів переорієнтувалися з ринків пострадянського простору на ринки Євросоюзу через війну з Росією. Наприклад, якщо 2013 року на ЄС припадало 26,5% від усього експорту товарів, а на Росію – 23,7%, то 2020 року питома вага Росії в загальному обсязі експорту товарів з України становила 5,5%. Уперше за кілька років експорт української продукції до країн ЄС скоротився на 9,4% унаслідок пандемії COVID-19. Утім від'ємне сальдо торгівлі з Євросоюзом сягнуло 4,4 млрд дол. США, однак покращилось на 216,5 млн дол., якщо порівнювати з 2019 роком [12].

Відповідно до статті 29 Угоди про асоціацію з ЄС, через п'ять років після набрання нею чинності сторони можуть провести консультації між собою для розгляду прискорення та розширення сфери скасування ввізного мита в торгівлі між ними. З огляду на те, що 2021 року відкрилося це вікно можливостей, Уряд України з липня 2020 року активно проводив консультації з експортерами щодо потрібних параметрів оновлення угоди, аби розширити доступ до ринків ЄС. За підсумками консультацій і проведених досліджень під час саміту Україна – ЄС 6 жовтня 2020 року Президент України передав керівництву Євросоюзу концепцію оновлення Угоди про асоціацію, яка базувалася на розширенні можливостей не тільки в торгівлі між сторонами, а загалом доступу до чотирьох економічних свобод ЄС – вільного руху товарів, послуг, капіталу й осіб [13]. Важливим жестом з боку ЄС було те, що цей саміт з Україною був першою заочною зустріччю, яку Європейський Союз проводив із третьою країною.

Загалом, окрім потреби оновлення Додатку 1-А відповідно до статті 29 Угоди, Україна запропонувала більш амбітний порядок денний діалогу щодо внесення змін до інших її додатків. І це зрозуміло, адже з моменту переговорів та парафування Угоди в 2012 році ЄС значно удосконалив чимало нормативно-правових актів, що регулюють внутрішній ринок, тому подальша економічна інтеграція України стикається з відсутністю цих актів права ЄС в Угоді. Наприклад, закріплено перспективу надання Україні режиму внутрішнього ринку ЄС у сфері фінансових послуг, який було заблоковано через нову директиву Євросоюзу з регулювання інвестицій у фінансові інструменти («The Markets in Financial Instruments Directive», MiFID II), прийняту 2014 року і впроваджену 2018.

Інші питання, зокрема щодо розширення доступу до свободи руху осіб, буде врегульовано участю України в ініціативах у межах нового Пакту ЄС

із міграції та притулку, що згодом також потребуватиме оновлення правової бази двосторонніх відносин у цій сфері, а надто з огляду на перспективу підписання «Партнерства з талантів» з Європейським Союзом, які матимуть вплив на співпрацю в сфері мобільності робочої сили.

З жовтня 2020 року уряд проводить усебічний огляд досягнення цілей Угоди про асоціацію відповідно до статті 481. Цю діяльність спрямовано на те, щоб об'єктивніше окреслити, як шестирічна співпраця між Україною та ЄС посприяла реалізуванню шістьох основних цілей угоди. Зокрема, аналізує, чого було недостатньо для їх втілення з огляду на низький прогрес виконання угоди з боку України, і в яких аспектах прогрес відтермінували через дії європейської сторони, як-от підписання Угоди про спільний авіаційний простір. Готовність Європейського Союзу розпочати цю оцінку та завершити її до саміту Україна – ЄС 2021 року було зафіксовано в Спільній заяві за результатами сьомого засідання Ради асоціації між Україною та ЄС у лютому 2021 року [14]. Тож Рада асоціації підтвердила наміри України і Європейського Союзу просувати вперед огляд досягнення цілей угоди, проте насамперед кожна сторона має провести внутрішню оцінку для презентування результатів на саміті Україна – ЄС 2021 року. Для завершення та широкого обговорення цієї оцінки наприкінці квітня 2021 року Уряд створив Міжвідомчу робочу групу щодо проведення оцінки досягнення цілей та оновлення додатків до Угоди про асоціацію.

Доволі деструктивним для двосторонніх відносин стало Рішення Конституційного Суду України №13-р/2020 від 7 жовтня 2020 року, згідно з яким було скасовано головні антикорупційні повноваження НАЗК, кримінальну відповідальність за недостовірне декларування [15]. На думку голови Представництва України при ЄС Миколи Точицького, в Європейському Союзі були дуже стурбовані рішенням Конституційного Суду України. До того ж воно може стати підставою для початку запуску з боку Європейської комісії механізму тимчасового призупинення дії безвізового режиму, оскільки одним із офіційних приводів для цього є «відхід третьої держави від критеріїв, у результаті виконання яких було введено безвізовий режим» [16]. Наразі Україна чекає на звіт ЄС у межах цього механізму, однак є достатньо підстав стверджувати, що, зважаючи на це рішення КСУ, там будуть доволі гострі формулювання із закликами якомога швидше врегулювати ситуацію з кризою в антикорупційних органах.

Діалог щодо майбутнього Європи та її розширення

У лютому 2021 року Єврокомісія презентувала новий порядок денний для країн Середземномор'я [17], що включає також Економічний та інвестиційний план для цього регіону [18]. Ця ініціатива разом з Економічним та інвестиційним планом для Західних Балкан [19] встановлює нові

формати взаємодії з країнами сусідства та розширення під час Єрокомісії Урсули фон дер Ляєн до 2024 року. Порівняльний аналіз обох документів викриває відмінність у їхній амбітності. Скажімо, план для Західних Балкан містить окремий порядок денний щодо зеленої трансформації та приєднання цих країн до Європейського зеленого курсу [20]. Натомість у документі щодо регіону Середземномор'я є положення про зелену трансформацію як одну з ініціатив у межах плану та немає чіткого й покрокового порядку денного. Очевидно, що поширення фінансової політики розширення вплинуло на різницю бюджету цих планів. Наприклад, для країн Середземномор'я на 2021–2027 роки Європейська комісія пропонує мобілізувати до семи мільярдів євро в межах нового фінансового інструменту з фінансування зовнішніх дій ЄС – NDICI, включно з гарантіями Європейського фонду сталого розвитку, що допоможе в південному сусідстві ЄС залучити до 30 млрд євро приватних і державних інвестицій. Водночас відповідно до економічного плану до Західних Балкан буде направлено 9 млрд євро, що мобілизують 20 млрд протягом наступного десятиліття. Варто зазначити, що чисельність населення та площа обох регіонів дуже відрізняються. Це зумовить різницю в ефективності соціально-економічного розвитку від реалізування планів для обох регіонів. У країнах Західних Балкан, які охоплює економіко-інвестиційний план, проживає понад 18 млн осіб, тоді як, наприклад, тільки в одній із країн Середземноморського сусідства ЄС – Єгипті – понад 100 млн жителів.

Слід було очікувати, що візит Президента Європейської ради Шарля Мішеля до України 2–3 березня 2021 року відзначатиметься виголошенням такого плану щодо створення нового порядку денного для країн Східного партнерства, серед яких і Україна. Натомість його приїзд засвідчив здебільшого прогрес у двосторонній співпраці між Україною та ЄС. Відвідини Донбасу та пункту пропуску недалеко від лінії розмежування справили на Голову Європейської ради доволі сильне враження. У своєму виступі він неодноразово засудив агресію Російської Федерації та дії підконтрольних їй бойовиків «ЛНР/ДНР». Крім того, 3 березня 2021 року Шарль Мішель на пресконференції з Володимиром Зеленським заявив, що «прибув з чітким повідомленням» для українського народу. «Немає Європи без України. Ми поділяємо спільні цінності: демократія, верховенство права, дотримання міжнародного права та прав людини. ЄС є найнадійнішим партнером України», – сказав він [21]. Це підтвердило слова його попередника Дональда Туска про сталість підтримки євроінтеграції України в ЄС.

Після офіційних відвідин Президента Європейської ради Уряд та Офіс Президента України активізували двосторонній діалог із державами-членами Євросоюзу щодо їхнього підтримання перспективи членства в ЄС

для України. Президент Литви Гітанас Науседа під час візиту до Києва 18 березня 2021 року підписав відповідну спільну декларацію, що стало стартом у діяльності української влади укладання таких документів з іншими державами-членами ЄС. Відтак 4 травня 2021 року двосторонню декларацію було підписано під час візиту Президента України до Республіки Польща.

Експерти доволі обережно оцінюють таку тактику української влади, позаяк після підписання декларації з країнами, що традиційно підтримують вступ України до ЄС, владі доведеться переконувати ті держави, які виявляють скептичніше ставлення до перспективи подальшого розширення ЄС. Проте навіть успіх можливої моделі переходу від політики сусідства до політики розширення буде надзвичайно сильним євроінтеграційним політичним досягненням України.

Заяви щодо очікуваного перегляду політики сусідства ЄС звучали й від віцепрем'єр-міністерки з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Ольги Стефанішиної [22]. Зокрема, представниця Уряду наголосила на необхідності нової стратегії ЄС щодо України, що якісно оновить документ Європейської ради, який було прийнято ще 1999 року і котрий уже тоді містив доволі широкі твердження про визнання європейської перспективи та проєвропейського вибору України. До того ж Президент України відзначив початок Конференції щодо майбутнього Європи, яку 9 травня 2021 року ініціювало керівництво ЄС, та наголосив на необхідності дискусії щодо подальшої моделі відносин між Україною та Європейським Союзом у межах цієї зустрічі [23].

Хоч Європейський Союз офіційно не залучив до цього обговорення Україну, держави-члени, які підписали зазначену вище декларацію в межах Конференції щодо майбутнього Європи, найімовірніше, порушуватимуть питання моделі взаємовідносин з Україною і майбутнього політики сусідства та розширення, які впродовж останнього десятиліття демонструють доволі незначні результати в досягненні визначених цілей. Очікуємо, що завдяки конференції, яка має завершитись 2022 року, стратегія ЄС щодо України зміниться. Тож Україні протягом цього періоду потрібно показати значний прогрес у виконанні Угоди про асоціацію і тяжіння до демократичних принципів в управлінні.

Восени 2021 року заплановано черговий саміт Східного партнерства. Не без того, що на ньому ЄС запропонує новий порядок денний щодо країн Східного партнерства, подібний до того, що є в країн Середземномор'я, а також Економічний та інвестиційний план для регіону. Важливим сигналом стане амбітність документа в контексті приєднання регіону, зокрема України, Грузії і Молдови, до ініціативи Європейського зеленого курсу та розмір фінансових алокацій для зеленої та цифрової трансформацій.

Варто звернути увагу на те, що в межах довгострокового бюджету Європейського Союзу до 2027 року, а також з огляду на відновлення після пандемії COVID-19, держави-члени отримають понад 1,8 трлн євро на підтримання соціально-економічного розвитку та зелену трансформацію своїх країн. Чимала відмінність у доступі до фінансових ресурсів між державами-членами та країнами сусідства – і насамперед Україною – може збільшити вже й так великий розрив у розвитку між ними. Тож для інтегрування до ЄС за взірцем 2027 року Україні доведеться витратити набагато більше коштів і ресурсів, ніж сьогодні, і без значної допомоги з боку партнерів чи неочікуваного економічного прориву зробити це буде неможливо.

Отже, друга половина 2021 і 2022 рік стануть основними у сфері європейської інтеграції України. ЄС за цей період має опублікувати політичні та нормативні документи, які дадуть відповіді на питання: що означатиме для України концепція «відкритої стратегічної автономності ЄС»? як Україну буде приєднано до Європейського зеленого курсу? чи варто очікувати надання Україні перспективи членства до кінця поточного десятиліття.

Думки, висловлені в статті, відображають винятково погляд автора, і їх не слід розглядати як позицію Уряду.

1. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp009pt021f01=233pt001f01=719.doc>
2. Спільна заява за підсумками 21-го Саміту Україна – ЄС, м. Київ, 8 липня 2019 року / Посольство України у Французькій Республіці. URL: <https://france.mfa.gov.ua/news/73917-spilyna-zajava-za-pidsumkami-21-go-samitu-ukrajina-jes-mkijiv-8-lipnya-2019-roku>
3. Постанова Верховної Ради України «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 1, ст. 2). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188-20#Text>
4. Рада асоціації Україна – ЄС високо оцінила плани українського Уряду та результати на шляху інтеграції України з Євросоюзом: спільна заява / Урядовий портал. 28 січня 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/rada-asociaciyi-ukrayina-yes-visoko-ocinila-plani-ukrayinskogo-uryadu-ta-rezultati-na-shlyahu-integraciyi-ukrayini-z-yevrosoyuzom-spilna-zayava>
5. «ЄС – не банкомат»: У Брюсселі пояснили видалення фрази Борреля / DW. 2 вересня 2020. URL: <https://p.dw.com/p/3j6UX>
6. Від безвізу до Донбасу: про що домовилися на саміті Зеленський та лідери ЄС / Європейська правда. 6 жовтня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/10/6/7115072/>
7. Порівняльний аналіз підсумків 21-го і 22-го самітів Україна – ЄС / НІСД. 16 жовтня 2020. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/porivnyalniy-analiz-pidsumkiv-21-go-i-22-go-samitiv-ukraina-es>
8. European Union External Action (2020). Joint Communication: Eastern Partnership policy beyond 2020: Reinforcing Resilience – an Eastern Partnership that delivers for all [online]. Available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/76166/joint-communication-eastern-partnership-policy-beyond-2020-reinforcing-resilience-%E2%80%93-eastern_en [in English].
9. Council of the European Union (2020). Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020 [online]. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/43905/st07510-re01-en20.pdf> [in English].
10. Міністри закордонних справ України, Грузії та Молдови виступають за диференційований підхід у рамках ініціативи ЄС «Східне партнерство» / Міністерство закордонних справ. 5 грудня 2019. URL: <https://mfa.gov.ua/news/76418-ministri-zakordonnih-sprav-ukrajini-gruziji-ta-moldovi-vistupajuty-za-diferencijovanij-pidkhd-u-ramkah-inicijativi-jes-skhidne-partnerstvo>
11. Зустріч лідерів «Східного партнерства»: Між вимогою України та пріоритетами ЄС / DW. 18 червня 2020. URL: <https://p.dw.com/p/3e0tD>

12. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2020 році / Міністерство економіки України. 5 березня 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=76438c62-5e54-4931-ad987fe59d-004a2a&title=ZovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2020-Rotsi&isSpecial=true>
13. Нові амбіції та пандемія корупції: про що ми говорили у Брюсселі. Колонка Володимира Зеленського / Європейська правда. 7 жовтня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2020/10/7/7115104/>
14. Спільна заява за результатами 7-го засідання Ради асоціації між Україною та ЄС / Урядовий портал. 12 лютого 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-zayava-za-rezultatami-7-go-zasidannya-radi-asocia-ciyi-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України №13-р/2020 від 27 жовтня 2020 року / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text>
16. Рішення КСУ в ЄС вважають підставою для тимчасового зупинення «безвізу» – 3MI / DW. 29 жовтня 2020. URL: <https://p.dw.com/p/3kaga>
17. European Council (2021). A new agenda for the Mediterranean: the Council approves conclusions on a renewed partnership with the Southern Neighbourhood [online]. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/04/19/a-new-agenda-for-the-mediterranean-the-council-approves-conclusions-on-a-renewed-partnership-with-the-southern-neighbourhood/> [in English].
18. European Commission (2021). Joint Staff Working Document. Renewed Partnership with the Southern Neighbourhood Economic and Investment Plan for the Southern Neighbours [online]. Available at: https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_staff_working_document_renewed_partnership_southern_neighbourhood.pdf. [in English].
19. European Commission (2020). Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence [online]. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1811 [in English].
20. European Commission (2020). Guidelines for the Implementation of the Green Agenda for the Western Balkans [online]. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020SC0223> [in English].
21. «Немає Європи без України»: в Мішеля помітили продовження політики Туска / Європейська правда. 3 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/03/3/7120467/>
22. Україна очікує від ЄС перегляду політики сусідства, – віцепрем'єр-міністр / Київський Безпековий Форум. 15 травня. URL: <https://ksf.openukraine.org/ua/news/2076-ukrajina-ochikuje-vid-jes-pereglyadu-politiki-susidstvavice-premjer-ministr>
23. Володимир Зеленський / Facebook. 15 травня 2021. URL: <https://www.facebook.com/zelenskiy95/posts/2815994101984281>

Ivan NAHORNIAK,
PhD in Political Science,
Advisor to the Vice Prime Minister
for European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine

UKRAINIAN DIPLOMACY AND THE EU: GOING BEYOND ASSOCIATION

Abstract. In 2019, as a result of election processes, the political leadership of both Ukraine and the EU changed. The first diplomatic contacts of the newly elected leaders augured an ambitious agenda of bilateral relations. On his first visit to Brussels, President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy confirmed the irreversibility of the country's course towards European and Euro-Atlantic integration and noted the essential role of the EU in supporting the territorial integrity and sovereignty of Ukraine. In turn, the newly elected European Commission led by Ursula von Der Leyen called itself a 'geopolitical' Commission, which gave hope for the intensification of EU integration policy in the region and a more proactive position in the fight against Russian aggression.

This article is an attempt to analyse the trend and results of the political dialogue between Ukraine and the EU in the period from June 2019 to April 2021. It also seeks to answer the question of what has been achieved and what agenda the current authorities in Kyiv and Brussels should promote in order to bring stability to Eastern Europe and the socioeconomic development to Ukraine, particularly in the context of renewing the Association Agreement.

The author concludes by noting that within the framework of the post-pandemic recovery and the long-term EU budget for 2021–2027, EU member states will receive €1.8 trillion in support of socioeconomic development and 'green' transformation. This may lead to the widening of the already significant development gap between our country and the EU, thus making Ukraine's European integration next to impossible unless its partners provide major assistance or an unexpected economic breakthrough takes place. It is also argued that 2021 and 2022 are going to be decisive, as it is during this period that the EU is expected to promulgate its political and normative documents defining Ukraine's place in its 'open strategic autonomy' and the European Green Deal.

Keywords: EU, European integration, Eastern Partnership, Association Agreement, renewal of the Agreement, European Neighbourhood Policy.

Олександр ДЕМЕНКО,
кандидат політичних наук, доцент,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ГРЕКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ КОНФРОНТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. У статті проаналізовано відносини між Грецією і Туреччиною, періодичне загострення яких є однією з актуальних проблем сучасних міжнародних відносин. Резюмовано хронологію наростання напруги між цими державами; названо головні конфліктогенні чинники; наведено заходи та обставини, які потенційно допоможуть знизити конфліктний потенціал; з'ясовано перспективи розвитку та нормалізування відносин; вказано на роль у цьому процесі інших країн і впливових наддержавних утворень, як-от НАТО та Європейський Союз.

Ключові слова: греко-турецькі відносини, конфліктність, кіпрська проблема, «гегейська криза», Східне Середземномор'я.

Сучасному етапові розвитку міжнародних відносин властива нестабільність безпекового середовища. Зростає загроза виникнення різних за масштабами й інтенсивністю збройних конфліктів, актуальними є проблеми поширення тероризму, нелегальної міграції, розповсюдження зброї масового ураження. 2020 року суттєво загострився давній конфлікт між Грецією і Туреччиною, в основі якого лежать територіальні суперечки, боротьба за доступ до енергетичних ресурсів на спірних ділянках морського шельфу та нерозв'язана кіпрська проблема. Улітку 2020 року обидві країни перебували за крок до військового зіткнення. Найгіршого сценарію розвитку подій вдалося уникнути, але конфліктний потенціал греко-турецьких відносин досі вельми високий.

Греко-турецькі відносини перебувають у полі зору як вітчизняних, так і закордонних науковців, які досліджують питання історії та сьогодення, складають прогнози на майбутнє й пропонують варіанти розв'язків для нагальних проблем.

Очевидно, що військовий конфлікт між Грецією та Туреччиною вкрай негативно вплине на стан трансатлантичної та європейської безпеки, знизить авторитет ЄС і НАТО, погіршить перспективи європейської та євроатлантичної інтеграції України. Зважаючи на зазначене вище, аналіз історії і сучасного етапу розвитку греко-турецьких відносин, а також з'ясування перспектив їх еволюції надзвичайно актуальні.

Між Грецією і Туреччиною вже понад шістсот років триває конфліктна динаміка, що певною мірою уособлює Схід і Захід у конкурентній боротьбі за вплив на Балканах, Близькому Сході та в Середземномор'ї. Протягом XIV – першої половини XV століття протистояння мусульманської Османської та християнської Візантійської імперій суттєво загострилося. До складу останньої тоді входила більшість грецьких земель. Османська Туреччина поступово нарощувала свій військово-політичний потенціал, завдяки чому повільно, але неухильно просувалася в західному напрямку. Послідовно протидіючи османській експансії, Візантія зі змінним успіхом шукала підтримки в європейських країн.

За правління султана Мурада II (1421–1451 рр.) турецький натиск на Візантію посилювався. 1430 року османи розпочали наступ на власне грецькі землі й захопили Салоніки. 18 років по тому Османська імперія підкорила Епір. На початку квітня 1453-го турецька армія султана Мехмеда II взяла в облогу Константинополь, а 29 травня того ж року здобула його після короткого, але запеклого штурму. Після розгрому Візантії Османська імперія перетворилася на одну з наймогутніших держав середньовічного світу, а захоплений Константинополь став її столицею. Невдовзі османи активізували свій поступ Європейським континентом, анексувавши решту грецьких земель. Уже 1460 року османські війська окупували Афінське герцогство та низку інших дрібніших державних утворень. У XVI–XVII століттях війська Османської імперії захопили Крит, Кіпр та деякі інші острови, що їх населяли греки. Решту грецьких територій якийсь час контролювали венеційці, що вели з турками запеклу боротьбу за домінування в цьому регіоні, і лише на початку XVIII століття османам вдалося витіснити тих звідусюди з грецьких земель [1].

Османське поневолення тривало майже чотири століття. Його супроводжувало фізичне знищення, експлуатування й утиски грецької інтелігенції, феодальної верхівки та простого народу, насильницька асиміляція, обезземелення грецьких селян і масове переселення на їхні землі мусульман, періодичні повстання греків проти турецького гноблення, які жорстоко придушували. Політичне й економічне гноблення греків в Османській імперії породило їхнє традиційно дуже негативне ставлення до турків, які, зі свого боку, з відразою та презирством обходилися з підкореними християнськими народами. Також у відносинах між греками й

турками завжди важливу роль відігравав релігійний чинник. Конфесійна ворожнеча була живильним середовищем для розпалювання ненависті, а надто в періоди загострення та воєн між двома країнами. Усе це наклало глибокий негативний відбиток на греко-турецькі відносини.

Елліни в Османській імперії зазнавали великих утисків, утім усе-таки не достатньо системних, щоб знищити в них прагнення до свободи та незалежності. Зокрема, грецькі міста під час османського панування мали можливості для власного розвитку. Хоча вони й перебували у феодалній залежності від турецької держави, у багатьох із них тривала жвава торгівля, чимало міст були центрами ремесел. Присутність османської адміністрації не вплинула на їхній звичайний уклад, ба більше – грецькі міста зберегли своє національне ядро. Річ у тім, що головним завданням турецьких чиновників у Греції було зібрати якнайбільше податків, та водночас вони не втручалися в справи місцевого самоврядування грецьких міст і не перешкоджали пастирській діяльності православної церкви. Власне, саме ці два суспільні інститути врятували від загибелі греків як націю. Також в Османській імперії було сформовано впливовий прошарок грецького купецтва, який поступово зосередив у своїх руках усю торгівлю в Туреччині. У другій половині XVIII століття греки проникли до урядового апарату Оттоманської Порти, монополізувавши такі впливові посади, як великий драгоман (перекладач) Порти і драгоман флоту [1].

Після проголошення незалежності Греції в лютому 1830 року ставлення цих народів один до одного не покращилося. Адже провідною ідеєю ново-посталої держави став панеллінізм – прагнення до об'єднання всіх грецьких земель у межах однієї національної держави, яке завжди мало в Греції масову підтримку. Протягом XIX століття грецький народ вів важку боротьбу за звільнення тих земель, які досі перебували під турецьким контролем.

Унаслідок Балканських воєн 1912–1913 років Греція частково реалізувала свою зовнішньополітичну стратегію приєднання земель із грецьким населенням. Відповідно до Бухарестського договору, підписаного 10 серпня 1913 року, Греція додала до свого складу велику частину Південної Македонії, у такий спосіб майже вдвічі збільшивши свою територію. Населення Греції зросло з 2 млн 800 тис. до 4 млн 800 тис. осіб [2].

Після завершення Першої світової війни Греція вступила в збройний конфлікт із Туреччиною, який закінчився для неї втратою частини земель і масовим обміном населенням між двома країнами в межах підписаного 24 липня 1923 року Лозаннського мирного договору. Відтак керівництво обох країн спромоглося визнати чинні кордони та встановити добросусідські відносини, які протрималися до кінця 1950-х років.

Проте події після Першої та Другої світових воєн заклали у відносини між країнами додатковий конфліктний потенціал і вкупі з історичними та цивілізаційними суперечностями призводили до періодичних загострень. За умовами Лозаннського мирного договору колишня Османська імперія відмовлялася від усіх своїх європейських територій, окрім Східної Фракії. Анкара також змушена була зректися прав на острів Кіпр. Що ж до островів Егейського моря, то їх розділили між Грецією та Італією. Остання отримала острови Додеканесу, розташовані поряд із південним узбережжям Анатолійського півострова. Найбільші острови Егейського моря – Самофракі, Лемнос, Лесбос і Хіос разом із меншими острівцями відійшли до складу Греції. Зазначена мирна угода, за якою було розподілено володіння переможеної Османської імперії, й заклала перший камінь у сучасні територіальні суперечки двох країн. Наступним кроком, що поглибив проблему, стало підписання 1947 року в Парижі мирного договору між Італійською Республікою і союзниками в Другій світовій війні, за яким усі острови Егейського моря перейшли під суверенітет Греції – попри протести Туреччини [3, с. 254].

Після того, як Греція та Туреччина вступили до Північноатлантичного альянсу 1952 року, а в США ухвалили «доктрину Трумена» про фінансову та військову допомогу цим країнам, здавалося, що радянська загроза змусить їх утримуватися від взаємних радикальних заходів. Імовірно, саме членство в Альянсі та загальне спрямування зовнішніх політик на співпрацю з ним і вберегло греко-турецькі відносини від найгіршого сценарію.

Але вони й донині складні та нестабільні. Навіть ставши союзниками в НАТО, Греція і Туреччина неодноразово опинялися на порозі війни: під час кіпрського конфлікту 1974 року, а також унаслідок багаторічних розбіжностей із питань делімітації басейну Егейського моря – у березні 1987-го та січні 1996-го років [4]. Чергове загострення 2020 року також ледве не переросло у військовий конфлікт.

У перші роки членства в Альянсі уряди Туреччини й Греції та керівні органи НАТО намагалися замовчувати напругу у відносинах між двома державами та всіляко її згладжувати. Ба більше, ці країни навіть пробували розвивати двосторонню взаємодію. Зокрема, 28 лютого 1953 року в Анкарі між ними було підписано Протокол про дружбу та співпрацю. У югославському місті Блед 9 серпня 1954 року Греція, Туреччина та Югославія уклали Балканський пакт про створення військово-політичного союзу. Країни-підписантки заявили про прихильність до принципів ООН, а Греція й Туреччина – ще й про північноатлантичну солідарність. Відповідно до цих документів було створено Постійну раду міністрів закордонних справ, а також Консультативний комітет, що складався порівну з представників парламентів кожної країни й опікувався економічними,

торговельними та частково військовими питаннями. Водночас передбачали, що генеральні штаби трьох держав координуватимуть військову й оборонну політику [5, с. 409].

Проте з весни 1955 року греко-турецькі відносини серйозно погіршуються. Причиною загострення стала кіпрська проблема, яку не вдалося розв'язати й донині. Під час обговорення кіпрського питання у структурах НАТО в 1957–1958 роках було вироблено компромісну основу для угоди між трьома зацікавленими державами: Велика Британія погодилася на надання Кіпру незалежності; Греція відмовилася від претензій на острів; Туреччина – од вимог розділити його на дві частини.

Ці положення було покладено в основу Цюрихсько-Лондонських угод 1959 року між Великою Британією, Грецією та Туреччиною, а також між представниками грецької і турецької громад Кіпру. Проголошення незалежності Кіпру 16 серпня 1960 року супроводжувала низка умов, які дуже обмежували свободу та незалежність нової країни. Зокрема, Велика Британія, Греція та Туреччина були названі «гарантами незалежності, територіальної цілісності й безпеки країни», що дало Греції й Туреччині змогу розмістити на острові свої військові контингенти, а британцям – зберегти дві великі військові бази на півдні Кіпру, загальною площею 99 квадратних миль [6].

Зазначені угоди заклали ще одну жаринку нестабільності в Східному Середземномор'ї, яка тліє й дотепер. Уже в грудні 1963 року на острові було спровоковано гостру політичну кризу, унаслідок якої представники турецької громади припинили брати участь у роботі всіх державних інститутів країни. Така ситуація триває і донині, а з кінця 1967 року на Кіпрі діє окрема «адміністрація турецької громади».

У 1970-х роках кіпрська проблема знову загострилась. Серед обох громад острова вели пропаганду, спрямовану на зміну його статусу як єдиної та незалежної держави. До середини 1973 років «адміністрація турецької громади» Кіпру де-факто стала державою в державі.

15 липня 1974 року грецькі офіцери, що перебували на службі в Національній гвардії Кіпру, спільно з військовослужбовцями дислокованого на острові грецького контингенту за мовчазної згоди Афін почали військовий заколот із метою повалення законного уряду. 18 липня начальник генерального штабу Збройних сил Туреччини віддав наказ про проведення військової операції «Аттіла» за участю 11-го корпусу турецької армії. Як наслідок, Туреччина окупувала близько 37% кіпрської території в північній і північно-східній частині острова [7].

Після закінчення холодної війни в греко-турецьких відносинах можна було зауважити нетривалі періоди зниження напружності, як-от 1995 року, коли Греція зняла свої заперечення проти створення Митного союзу між

ЄС і Туреччиною. Однак уже в 1997–1998 роках відносини знову загострилися, оскільки Туреччині було відмовлено у вступі до ЄС через те, що вона окупувала Кіпр. Причиною чергової ескалації стало прагнення Кіпру в другій половині 1990-х років закупити та розмістити на острові російські зенітно-ракетні комплекси. Чинником напруги була й курдська проблема. Туреччина підозрювала Грецію в наданні підтримки Робітничій партії Курдистану та її лідеру Абдуллі Оджалану.

Новий етап для сторін розпочався після саміту Європейського Союзу в Гельсінкі 1999 року, коли грецький уряд підтримав прагнення Турецької Республіки інтегруватися до ЄС. На думку греків, перспектива інтегрування мала посприяти «європеїзації» Туреччини, стабілізувати двосторонні відносини та прискорити розв'язання кіпрської проблеми. Водночас умовою Греції для визнання Туреччини кандидатом на вступ до ЄС стало надання гарантій повноправного членства в Європейському Союзі для Республіки Кіпр ще до остаточного врегулювання кіпрської проблеми. Учасники Гельсінського саміту погодилися з таким підходом, що сприяло вступу Кіпру до ЄС 2004 року.

Гельсінський саміт поклав початок стабілізуванню греко-турецьких відносин. За пропозицією Греції для їх поліпшення та прискорення процесу приєднання Туреччини до ЄС незабаром після саміту країни заснували спеціальний спільний комітет. Перше засідання комітету за участю представників міністерств закордонних справ обох держав організували 28 лютого 2000 року в Анкарі. Його результатом стало проведення у 2000–2001 роках низки семінарів із питань безпеки, митної, фінансової та судової співпраці, кооперації в сільськогосподарській сфері тощо [8, с. 678].

На початку XXI століття дві країни продемонстрували обопільне прагнення до врегулювання суперечностей, розширення та поглиблення відносин на основі норм міжнародного права. Афіни воліли розв'язати кіпрську проблему на прийнятних для себе умовах, відповідно до принципів мирного врегулювання конфліктів. Анкара, в умовах економічної кризи, гостро потребувала притоку прямих іноземних інвестицій. Тому розвиток тісних економічних зв'язків із країнами ЄС, зокрема й із Грецією, був для Туреччини надзвичайно важливим. Окрім цього, Турецька Республіка проголосила нову зовнішньополітичну концепцію «Нуль проблем із сусідами», яка передбачала готовність Анкари до конструктивного діалогу з Грецією.

На початку 2000-х років країни активізували діалог і впритул наблизилися до залагодження кіпрської проблеми на основі плану Генерального секретаря ООН Кофі Аннана. План передбачав зменшення турецької території і репатріацію грецьких біженців, створення розділеної на грецьку й турецьку автономії Об'єднаної Кіпрської Республіки з коаліційним урядом із представників грецької та турецької спільнот, яких мали обирати

пропорційно до територій, які займають автономії. Проте внаслідок проведеного на острові референдуму 24 квітня 2004 року 75,83% греків-кіпріотів висловилися проти запропонованого плану, водночас 64,9% турків-кіпріотів підтримали об'єднання.

Як основну причину неприйняття «плану Аннана» поміж греків-кіпріотів їхній лідер Тассос Пападопулос назвав брак у ньому пункту про обов'язкове виведення з острова турецьких військових [8, с. 679].

Наприкінці першого десятиріччя XXI століття політичні відносини між Грецією та Туреччиною погіршилися. Програма «Нуль проблем із сусідами» втрачала актуальність, і турецький уряд розпочав пошук нової зовнішньополітичної концепції, яка поступово переорієнтовувала пріоритети країни на східний вектор, а її позиції з низки зовнішньополітичних питань (курдська проблема, іранська ядерна програма, сирийська криза тощо) стали суперечити підходам США та Заходу загалом. Як наслідок, розв'язання кіпрського питання було знову відкладено.

Після обрання в жовтні 2009 року новим Прем'єр-міністром Греції Георгіоса Папандреу політичний діалог між двома урядами пожвавився. У червні 2010 року в Стамбулі було проведено зустріч Р.Т. Ердогана і Г. Папандреу, за результатами якої ухвалили рішення про створення Вищої ради співпраці Греції та Туреччини під головуванням глав урядів, яка проводила свої засідання по черзі в обох країнах. Першу зустріч Ради організували в Афінах 14–15 травня 2010 року, другу – у Стамбулі 4 березня 2013-го, третю – в Афінах 6 грудня 2014-го. Було підписано понад 50 угод і меморандумів про двосторонню співпрацю, а під час третього засідання Ради – проведено греко-турецький бізнес-форум.

Пожвавлення політичного діалогу у 2009–2014 роках привело до розширення й поглиблення економічної взаємодії. Двосторонній товарообіг було збільшено більш ніж удвічі. Головними галузями співпраці стали енергетика, інформаційні технології, медичне обладнання, будівництво (спільні проекти грецьких і турецьких компаній у третіх країнах, зокрема в Центральній Азії), сфера послуг (здебільшого фінансовий сектор) і туризм (створення спільних туристичних пакетів, спрощення 2012 року процедури отримання віз для турецьких громадян, які відвідують грецькі острови біля берегів Туреччини тощо). 2011 року сукупний експорт із Греції до Туреччини досяг 1,8 млрд євро, а турецький експорт до Греції зріс до 1,2 млрд євро [8, с. 681–682].

Після перемоги в серпні 2014 року на президентських виборах у Туреччині Р.Т. Ердогана та виграшу 2015 року на парламентських виборах у Греції партії СІРІЗА (Коаліція радикальних лівих) на чолі з Алексісом Ципрасом розвиток двосторонніх відносин тривав. 8 березня 2016 року в Ізмірі було проведено четверте засідання Вищої ради співпраці Греції і Туреччини,

під час якого обговорювали заходи щодо врегулювання проблеми сирійських біженців, подальшого розвитку двосторонніх відносин і підписали низку документів у царині туризму, транспорту, інформаційних технологій, протидії нелегальній міграції.

У грудні 2017 року в історії греко-турецьких відносин відбулася визначна подія – перший за останні 65 років візит Президента Турецької Республіки в Грецію. У межах візиту Р.Т. Ердогана обговорювали питання економічної співпраці й основні політичні проблеми: кіпрське врегулювання, кордони в Егейському морі, нелегальну міграцію.

Однак позитивних результатів візит турецького президента не приніс. Ба більше, Р.Т. Ердоган заявив про необхідність переглянути Лозаннський договір від 1923 року, аргументувавши свою позицію тим, що він містить нерозв'язані питання й потребує оновлення. Проти такого підходу рішуче заперечила грецька сторона. Також негативно на розвиток двосторонніх відносин вплинули відмова Греції видати Анкарі турецьких військовиків, звинувачених у спробі збройного заколоту, та черговий провал переговорів 2017 року з урегулювання кіпрської проблеми.

Загалом варто зауважити, що саме кіпрська проблема є однією з найголовніших на заваді нормалізування відносин Туреччини та Греції. Позиції грецького й турецького урядів із кіпрського питання взаємонесумісні, а розбіжності між ними – принципові, що в середньостроковій перспективі означає неможливість компромісу.

Сторони не можуть дійти згоди щодо цілої низки проблем майбутнього вибудовування єдиної кіпрської державності. Основні розбіжності стосуються питань загальнодержавного устрою Кіпру, гарантій безпеки, проблем розподілу й повернення власності. Греки-кіпріоти підтримують ідею федерації двох зон: турецької та грецької. Загальнодержавні функції мають належати центральній владі, яку слід формувати за тим самим принципом, що був чинний до липня 1974 року: президента обирають греки-кіпріоти, віцепрезидента – турки-кіпріоти. Зі свого боку, турки-кіпріоти обстоюють безумовну рівність двох народів, що населяють Кіпр. На їхню думку, майбутню федерацію має бути засновано на політичній рівності двох республік, а інститут президентства мусить функціонувати за ротаційним принципом. Водночас у федеральному уряді має бути порівну представників грецької і турецької спільнот Кіпру. Також серйозні суперечки точаться довкола проблем повернення землі, перерозподілу власності, питання статусу турецьких громадян, які переселилися на територію Північного Кіпру після 1974 року, та військової присутності Туреччини на території острова [9, с. 33].

Суттєвою причиною, яка стримує розвиток відносин, є проблематика історичної пам'яті, що формує націоналістичний погляд на історичні

факти, – це впливає на те, як один народ сприймає іншого. Обом державам властиво демонізувати іншу сторону. У суспільній свідомості греків Туреччину уявляють як вічного агресора – турки ж так само сприймають Грецію, чії дії в 1920-х роках ледве не призвели до втрати державності. Водночас і Туреччина, і Греція виявляють у відносинах зверхність та зарозумілість. Грецький націоналізм апелює до багатой культурної спадщини Стародавньої Греції та Візантії, а турецький – до пам'яті про колишню велич Османської імперії, що плекає відчуття власної переваги й виправдовує агресивну політику до сусідів.

Цивілізаційні й історичні суперечності загострилися після рішення Р.Т. Ердогана 2020 року змінити статус собору Святої Софії (Ая-Софія) з музею на мечеть, що спровокувало різку негативну реакцію на таке рішення в християнських релігійних колах, і передусім – у Греції.

24 липня 2020 року в Ая-Софії провели першу за 86 років мусульманську молитву, у якій узяв участь і турецький лідер. Прем'єр-міністр Греції К. Міцотакіс у відповідь назвав Туреччину «джерелом проблем» і заявив, що рішення зробити Святу Софію мечеттю – це «образа цивілізації XXI століття». Під час намазу в Ая-Софії православні храми по всій Греції на знак жалоби били в дзвони, а церковні прапори було приспущено [10].

Час од часу і Греція, і Туреччина звинувачують одна одну в порушенні прав національних меншин. Туреччина акцентує увагу на проблемі турецької етнічної меншини в грецькій Західній Фракії, звинувачуючи Афіни в обмеженні прав і переслідуванні етнічних турків у цьому регіоні. Греція ж заперечує наявність дискримінації щодо турецької меншини, але водночас звинувачує турецьку владу в утисках прав грецької громади в Стамбулі. На підтвердження своєї позиції грецька сторона зазначає, що чисельність турецької діаспори в Західній Фракії досі майже незмінна. Водночас грецька громада Стамбула протягом XX століття різко скоротилася з приблизно 120 тис. осіб 1923 року до 3,5 тис. осіб 1999 року [11, с. 202].

Ще одним конфліктогенним чинником у греко-турецьких відносинах є періодичне загострення так званої «егейської кризи». Афіни й Анкара тривалий час не можуть досягти компромісу з розмежування континентального шельфу в Егейському морі та врегулювати питання контролю повітряного простору в цьому регіоні.

Ще 1995 року Греція підписала Конвенцію ООН з морського права, яка дає країнам змогу претендувати на власний континентальний шельф – 12 миль од узбережжя. Тож Греція обстоює те, що всі острови в Егейському морі мають свої 12-мильні зони, які й становлять її територіальні води. Туреччина категорично не погоджується. Вона не приєдналася до зазначеної Конвенції, натомість пропонує розділити морський простір Егейського моря навпіл, проти чого заперечують уже Афіни [12].

Загалом «егейська криза» на різних її етапах зачіпала такі суперечливі питання: ширина територіальних вод Греції; розмежування континентального шельфу; умови й можливості формування та використання виключних економічних зон; правила використання повітряного простору в Егейському морі; демілітаризація окремих грецьких островів; питання суверенітету над деякими малими островами та скелями в прикордонних районах.

Греція намагається розглядати всю акваторію Егейського моря як «внутрішнє грецьке море». Опираючись на це, вона претендує на монопольне право експлуатувати його природні ресурси, зокрема організовувати розвідування покладів нафти та газу й видобувати їх не тільки в межах грецьких територіальних вод і континентального шельфу, а й у міжнародних водах. Туреччина ж вважає Егейське море «спільним греко-турецьким басейном» і пред'являє такі самі права на його природні ресурси, як і Греція. Навколо питання про права на видобуток нафти й газу розгорнули запеклу інформаційно-пропагандистську кампанію. Цю суперечку за взаємною згодою сторін було вирішено передати на розгляд Міжнародного суду в Гаазі [6].

Ще одним каменем спотикання між двома країнами є боротьба за доступ до енергетичних ресурсів у Східному Середземномор'ї, яка загострилася після відкриття в регіоні великих родовищ нафти й газу у 2010-х роках і триває донині. В основі цієї проблеми – давня суперечка щодо морських кордонів та островів Східного Середземномор'я та Егейського моря.

Боротьба за доступ до енергетичних ресурсів традиційно непримиренна. Прагнучи закріпити свої права на багаті поклади газу в Східному Середземномор'ї, Туреччина підписала угоду про розмежування морських кордонів з Урядом національної злагоди Лівії. У відповідь Греція уклала угоду про демаркацію морських територій з Єгиптом. Проблема в тім, що ці два договори суперечать один одному, оскільки їх дія здебільшого поширюється на одну й ту саму територію. Проте як Афіни, так і Анкара визнають легітимними лише свої договори.

Жодна зі сторін не бажала поступатися в суперечці за природні ресурси на привабливих ділянках Східного Середземномор'я, тож улітку 2020 року дві країни знов опинилися за крок од військового зіткнення. Утім протистояння біля острова Кастелорізо, розташованого на відстані 580 км од материкової Греції і всього за 2 км од Туреччини, вдалося як-так залагодити – передусім завдяки миротворчим зусиллям Північно-атлантичного альянсу, під егідою якого Греція та Туреччина все ж таки погодилися розпочати технічні переговори й у такий спосіб спромоглися знизити напруження у відносинах.

Обсяг запасів природного газу в акваторії Середземного моря оцінюють у близько 3,5 трлн м³. 2019 року було створено Східносередземноморський

газовий форум, до якого ввійшли Єгипет, Ізраїль, Греція, Кіпр, Італія, Йорданія і Палестина. У грудні 2020 року до нього як спостерігач вступили Об'єднані Арабські Емірати, які мають намір постачати нафту через Ізраїль у Європу, минаючи Суецький канал. 2021 року до Східносередземноморського газового форуму висловила намір приєднатися й Франція [13]. Ці дії викликають категоричне несприйняття в Туреччині, яка також претендує на доступ до енергетичних ресурсів Середземного моря.

Особливістю загострення між Грецією та Туреччиною протягом 2020 року став факт широкого залучення інших країн до конфлікту. На тлі погіршення відносин Туреччини з ЄС та США останніми роками суттєво поліпшилися греко-американські відносини, унаслідок чого під час недавньої ескалації США загалом підтримали грецьку позицію.

Так чи інак підтримку Греції висловлюють Італія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Ізраїль. Однозначно на бік Греції в конфлікті стала Франція, яка схвалила альтернативний варіант розмежування морських зон у Середземному морі, покладений в основу угоди Греції з Єгиптом, що її 27 серпня 2020 року ратифікував грецький парламент. Цей документ закріплює за Грецією право на частину морського шельфу, який Туреччина вважає своїм. У відповідь Греція в середині вересня 2020 року заявила про плани закупівлі, зокрема, 18 нових французьких багатоцільових винищувачів «Dassault Rafale» [14].

Президент Франції Емманюель Макрон не лише відкрито засудив дії Туреччини в Середземномор'ї, а й відправив до регіону французькі фрегати та літаки, підтримавши Грецію і Кіпр. Водночас Е. Макрон заявив про необхідність «прояснити місце Туреччини в НАТО», а також «дати зрозуміти партнерам, що Туреччина 2021 року – це не Туреччина 2015-го» [15].

Що ж до позиції ЄС, то загалом він надає дипломатичну підтримку Греції та Кіпру й зберігає у своєму арсеналі можливість введення антитурецьких санкцій, які можуть серйозно вплинути на Туреччину, адже Європейський Союз є головним торговельним партнером Анкари: на нього припадає 42,4% її експорту й 32,3% імпорту [16]. У такій ситуації торговельні санкції можуть виявитися для Туреччини дуже болючими з огляду на стагнацію національної економіки та її значні втрати від пандемії COVID-19.

За підсумком саміту Європейського Союзу від 25 березня 2021 року, проведеного у форматі відеоконференції, лідери ЄС вирішили відкласти будь-які нові рішення щодо відносин із Туреччиною та спробувати знайти конструктивний підхід для врегулювання головних проблемних питань. Європейські лідери наголосили, що ЄС стратегічно зацікавлений у збереженні стабільності й безпеки в Східному Середземномор'ї та у взаємовигідних відносинах із Туреччиною, а також привітали відновлення двосторонніх перемовин між Грецією і Туреччиною, зокрема майбутні

переговори щодо врегулювання кіпрського питання під егідою ООН. ЄС цінує те, що Туреччина прийняла близько 4 млн біженців із Сирії, гарантує, що допомагатиме їм і надалі, і пропонує посилити співпрацю з Туреччиною щодо боротьби з нелегальною міграцією та захистом кордонів. Водночас лідери ЄС висловили стурбованість через ситуацію з правами людини в Туреччині. «Наступ на політичні партії та медіа і останні рішення демонструють значний крок назад у ситуації з правами людини і суперечать зобов'язанням Туреччини поважати демократію, верховенство права і права жінок. Діалог щодо цих питань залишиться невід'ємною складовою відносин ЄС і Туреччини», – зазначено в комюніке за підсумком саміту ЄС [17].

Тож баланс сил у Східному Середземномор'ї складається загалом на користь Греції, що знижує імовірність відкритого військового конфлікту за газові родовища в цьому регіоні. Туреччина перебуває в певній ізоляції, і єдину домовленість, на яку може розраховувати Анкара, укладено з нестабільним і маловпливовим Урядом національної злагоди Лівії. На боці Греції було сформовано цілу коаліцію держав, до того ж Греція і Франція вже проводили спільні військові навчання.

Військова підтримка Франції кардинально змінює всю розстановку сил. Турецький флот справді більший за грецькі військово-морські сили (149 бойових кораблів проти 116), однак помітно поступається французьким ВМС (180 бойових кораблів). І річ тут не тільки в кількості військових суден, а й у їхній якості, оскільки в розпорядженні французького флоту є чотири авіаносці, а в Туреччини немає жодного [16].

Окрім територіальних суперечок та історичних травм, які накладають відбиток на греко-турецькі відносини, обидві країни мають також причини внутрішньополітичного характеру, що ускладнюють примирення. Греція, яка ще повністю не оговталася від наслідків боргової та фінансово-економічної кризи, що розпочалася 2008 року, 2018-го досягла серйозного компромісу з Північною Македонією щодо назви цієї держави. Грецьке суспільство сприйняло його неоднозначно. У таких умовах грецька влада зацікавлена в тому, щоб, з одного боку, продемонструвати, як рішуче вона захищає національні інтереси, а з іншого – довести громадянам, що головна загроза Греції надходить не від Північної Македонії, а від іншого, значно могутнішого й непередбачуванішого суперника.

Що ж до Турецької Республіки, то аналіз її сучасної зовнішньополітичної діяльності дає змогу простежити еволюцію від політики атлантизму 1990–2009-х років та реалізування концепцій «Нуль проблем із сусідами» і «Стратегічної глибини» 2009–2016 років, спрямованих на інтенсифікування співпраці з усіма суміжними державами, до консолідування одноосібної влади в руках Р.Т. Ердогана, посилення авторитарних тенденцій,

поширення впливу на країни регіону та жорсткого й безкомпромісного відстоювання національних інтересів [18]. Окрім цього, Туреччина останніми роками суттєво зміцнила свій економічний, енергетичний, транзитний і воєнно-політичний потенціал. Її зовнішня та внутрішня політики зосереджені на досягненні статусу надрегіональної держави, яка б могла впливати на глобальні процеси.

Значення Турецької Республіки зростає на Балканах, Південному Кавказі, Близькому Сході, у Центральній Азії та Східному Середземномор'ї. Туреччина позиціонує себе лідером на трьох просторах: ісламському, постосманському та тюркському пострадянському [19, с. 83].

Сучасний політичний курс Туреччини демонструє трансформацію поглядів президента Р.Т. Ердогана та владущої Партії справедливості і розвитку (ПСР), які дедалі більше набувають антизахідних рис та спрямовані на Схід. Анкара відхиляється від прозахідного курсу, демонструючи незалежність і США, і Європейському Союзу, з якими підтримує мінімальні контакти.

Європейська інтеграція перестала бути стратегічним пріоритетом для Туреччини. Курс на вступ до ЄС, що його ПСР проголосила на початку свого виходу на політичну арену, став формальністю, як і, частково, ідея про те, що Туреччина є європейською країною. Нині Р.Т. Ердоган відкрито заявляє, що результат багаторічного переговорного процесу про вступ до ЄС вже не такий важливий. Час од часу він і взагалі попереджає Брюссель про можливість його остаточного припинення [20].

Отже, міждержавні відносини Греції та Туреччини вже тривалий час коливаються від повної взаємоізоляції та ворожості до періодичних спроб налагодження дружнього діалогу й співпраці. Претендуючи на роль геополітичних і духовних центрів Середземноморського регіону, ці дві країни на сьогоднішній день виявилися історично не здатними подолати актуальні упередження одна до одної. Тому періоди потепління у відносинах між ними чергуються з періодами напруженості та відкритої ворожнечі. З одного боку, за останні два десятиліття вдалося створити інституційну базу для розвитку співпраці в таких сферах, як економіка, туризм, інформаційні технології. Уперше після висадки турецьких військових на Кіпрі 1974 року між урядами двох держав було налагоджено певний комунікативний механізм. З іншого боку, досі не розв'язано низку питань, що стримує розширення двостороннього діалогу та періодично призводить до загострення відносин, як-от урегулювання кіпрської проблеми та претензії Туреччини на частину грецького континентального шельфу. Залагодження цих питань сприятиме не лише розвитку двосторонніх відносин, а й поліпшить безпекову ситуацію в регіоні Егейського моря та Східного Середземномор'я.

Аналіз сучасного етапу розвитку греко-турецьких відносин дає змогу дійти висновку про їх нестабільність та високий рівень конфліктного потенціалу, який посилюють історичні упередження, внутрішньополітичні чинники та непримиренна позиція сторін щодо головних двосторонніх проблем. Імовірно, прикордонні інциденти триватимуть, посилиться гонка озброєнь. Водночас побутує сподівання, що політична воля обох країн, а також рішучі позиції НАТО, ЄС і США щодо необхідності пошуку взаємоприйняттого компромісу нівелюють загрозу військового зіткнення. Досвід динамічної співпраці між Грецією та Туреччиною в кінці XX – на початку XXI століть свідчить, що нормалізування відносин між цими державами цілком можливе.

Зниженню конфліктного потенціалу греко-турецьких відносин сприятимуть: відмова від войовничої й образливої риторики та погроз застосування сили; демілітаризування басейну Егейського моря; проведення на регулярній основі взаємних візитів військових делегацій обох країн; створення спільних військових підрозділів для виконання завдань під егідою НАТО та ЄС; нормалізування та розвиток взаємин Туреччини з Європейським Союзом; посилення торговельно-економічної взаємодії між Грецією і Туреччиною; знаходження можливостей щодо спільного видобування й транспортування енергетичних ресурсів; співпраця в культурній і туристичній царинах; компромісний пошук шляхів кіпрського врегулювання; співпраця задля протидії поширенню пандемії COVID-19.

1. Срібняк І.В. Між Сходом і Заходом: греко-турецькі міжнаціональні та міждержавні відносини в історичній ретроспективі // Українська орієнталістика. 2006. Вип. 1. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6365/Sribnyak_Mizh_sxodom_i_zaxodom.pdf?sequence=3&isAllowed=y
2. Улунян Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX в. Курс лекций. Москва: ИВИ РАН, 1998. 331 с.
3. Волошин Ю. Міжнародно-правові засоби розв'язання греко-турецького конфлікту в контексті процесів європейської міждержавної інтеграції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 37. С. 253–263.
4. Квашнин Ю. Греция и Турция: старые травмы дают о себе знать // Российский совет по международным делам: сайт. 25 апреля 2018. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/gretsiya-i-turtsiya-starye-travmy-dayut-o-sebe-znat/#detail>
5. Улунян Ар. А. Греция и Турция между Западом и Востоком (1950-е годы) // Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: сборник статей / Ин-т всеобщей истории Рос. акад. наук; отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. С. 406–430.
6. Логвинов О.А. К истории турецко-греческих противоречий // Культура народов Причерноморья. 2001. № 22. С. 102–107. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/81007/22-Logvinov.pdf?sequence=1>
7. Логвинов О.А. Военные аспекты турецко-греческих отношений во второй половине XX столетия: дис. ... канд. ист. наук. 07.00.03. Москва, 2004. 236 с.
8. Атрашкевич А.Н. Турция и Греция: политические и экономические отношения в конфликтных условиях (1999–2017 гг.) // Вестник Российского университета дружбы народов. 2019. Т. 19. № 4. С. 675–689.
9. Лубоцкая А.С. Особенности греко-турецких отношений на современном этапе // Проблемы национальной стратегии. 2015. № 1 (28). С. 24–39.
10. Греки палять турецькі прапори через Софію, а Туреччина радить забути «візантійську мрію» // BBC News Україна. 25 липня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53539660>

11. *Козик К.А.* Турецко-греческие отношения в 1990-е гг. // Теория и практика общественного развития. 2012. № 1. С. 202–205.
12. *Куса І.* На порозі війни: чи може НАТО зупинити конфлікт Греції та Туреччини // Європейська правда. 31 серпня 2020 URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/31/7113703/>
13. *Попов В.* Напряженность в Восточном Средиземноморье // Российский совет по международным делам: сайт. 3 июня 2021. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/postsoviet/napryazhenost-v-vostochnom-sredizemnomore/?sphrase_id=83957455
14. *Лебов С.* Альянс миротворчий: як вдалося запобігти новій війні між Туреччиною та Грецією // Європейська правда. 25 вересня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/09/25/7114671/>
15. *Габрієлян Є.* «Прояснити місце Туреччини в НАТО»: навіщо Макрон посилив критику політики Ердогана // Європейська правда. 25 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/25/7121297/>
16. *Семенов А.* Газ есть, а драки нет: готова ли Турция воевать за ресурсы Средиземного моря // Российский совет по международным делам: сайт. 9 вересня 2020. URL: https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/gaz-est-a-draki-net-gotova-li-turtsiya-voevat-za-resursy-sredizemnogo-morya/?sphrase_id=8395
17. Лідери ЄС розповіли, як планують далі взаємодіяти з Туреччиною // Європейська правда. 26 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/03/26/7121356/>
18. *Андреев В.* Стратегия Турецкой Республики на Западных Балканах // Российский совет по международным делам: сайт. 5 марта 2021. URL: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/columns/sandbox/strategiya-turetskoj-respubliki-na-zapadnykh-balkanakh/>
19. *Аватков В.А.* Внешняя и внутренняя политика Турции. Ключевые изменения 2020 г. // Свободная мысль. 2021. № 1. С 81–90.
20. *Аватков В.А., Сбитнева А.И.* Политический курс современной Турции. Главные особенности внутренней и внешней политики 2019 г. // Свободная мысль. 2020. № 2. URL: <http://svom.info/entry/1022-politicheskij-kurs-sovremennoj-turcii-glavnye-osob/>

Oleksandr DEMENKO,
*PhD in Political Science,
Associate Professor, State Institution
“Institute of World History of the NAS of Ukraine”*

GREEK-TURKISH RELATIONS: CURRENT STATUS AND OPPORTUNITIES TO REDUCE CONFRONTATIONAL POTENTIAL

Abstract. The article examines Greek-Turkish relations, whose periodic aggravation is one of the pressing problems of modern international relations. The main reasons for the conflict in relations between Greece and Turkey are: the unresolved Cyprus problem; historical and civilisational contradictions; non-compliance with the rights of national minorities in both countries; the struggle for access to energy resources in the Eastern Mediterranean; unresolved issues regarding the delimitation of territorial waters, the continental shelf, exclusive economic zones, and airspace in the Aegean Sea.

Analysis of the current stage in the development of Greek-Turkish relations allows us to make a conclusion about their instability and a high level of conflict potential, which is exacerbated by the irreconcilable positions of the parties on the key bilateral issues, historical prejudices, and domestic political factors. This has a negative impact on the security situation in the Eastern Mediterranean. At the same time, it is hoped that the political will of both countries, the resolute position of NATO, the EU, and the US on finding a mutually acceptable compromise and establishing dialogue, trust, and mutual tolerance between the two neighbouring states will eliminate the threat of a military conflict. The experience of dynamic cooperation between Greece and Turkey in the late 20th – early 21st centuries shows that the normalisation of relations between these countries is quite possible.

The reduction of confrontational potential will be facilitated by the following factors: renunciation of belligerent and offensive rhetoric and threats of the use of force; demilitarisation of the Aegean basin; normalisation and development of Turkey's relations with the European Union; strengthening of trade and economic relations between Greece and Turkey; search for opportunities to jointly produce and transport energy resources; cooperation in culture and tourism; efforts to reach a compromise in the settlement of the Cyprus problem.

Keywords: Greek-Turkish relations, conflict, Cyprus problem, ‘Aegean crisis’, Eastern Mediterranean.

Олександр МІШИН,
кандидат політичних наук,
співзасновник Центру дослідження Африки,
асистент кафедри міжнародного регіонаознавства
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АФРИКА ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто питання місця Африки в системі пріоритетів зовнішньої політики України. Тривалий час країни цього материка були поза увагою вищого українського політичного керівництва. Не досліджувала їх ґрунтовно й вітчизняна наукова спільнота. Континент із численним населенням і потужним ресурсним потенціалом упродовж усіх років незалежного розвитку України перебував на глибокій периферії діяльності її дипломатії. Щоби з'ясувати витоки такого становища, було сформульовано дослідницьке питання: як позиціонували африканський простір в українських державних стратегічних документах? Отже, у статті підсумовано еволюцію поглядів щодо взаємодії України з країнами Африки та проаналізовано шлях од цілковитого ігнорування до спроби інтегрувати навіть периферію зазначеного континенту в сучасну національну стратегію зовнішньої політики України, що також перебуває в стані ревізії. Детально з'ясовано співвідношення зовнішніх і внутрішніх імперативів, що впливають на переосмислення сприйняття питання Африки та збільшують його значущість в ієрархії національних інтересів України.

Ключові слова: Україна, Африка, стратегія зовнішньої політики, економізація, дипломатія, COVID-19.

Проблему взаємин України з країнами Африки порушено в працях низки українських науковців і дослідників, зокрема А. Веселовського, В. Гури, М. Дорошка, В. Головченка, С. Андрущенко, О. Богомолова, Г. Перепелиці, М. Рубцової, О. Кушніренка, Л. Самойлової, О. Шарова, В. Шведа, О. Крамара, Г. Ермана, І. Іжніна, Ю. Олійника та інших. У науковому доробку цих авторів увагу зосереджено на аналізі двосторонніх торговельно-економічних відносин, формуванні позиції України щодо конфліктних ситуацій на континенті

чи описі українських інтересів в окремих країнах або регіонах Африки, як-от Союз арабського Магрибу чи Субсахарська Африка. Також унаслідок значної часової розпорошеності з їхніх публікацій не завжди можна чітко встановити, яке місце посідає Африканський континент у системі зовнішньополітичних пріоритетів України. Тож автор ставить собі за мету по змозі заповнити цю прогалину.

Об'єктом дослідження в статті є міжнародні відносини України з державами Африки. *Предмет* – місце Африки в структурі пріоритетів зовнішньої політики України. До завдань цього дослідження входить з'ясування таких питань:

- яке місце посідає співпраця України з державами Африки в планах і стратегічних державних документах;
- чим зумовлено зростання інтересу України до активізування відносин із державами Африки на сучасному етапі;
- у якому стані нині різнорівневе інституційне й ресурсне забезпечення зовнішньої політики України щодо Африки у світлі перспективи трансформування останньої в повноцінний пріоритетний напрям української зовнішньої політики.

Концептуальна й нормативно-правова база відносин України з країнами Африки

У міжнародних відносинах під *пріоритетним напрямом* зовнішньої політики слід розуміти складову курсу закордонної діяльності держави, на яку спрямовано та зосереджено зусилля й котра має особливу значущість, якщо порівнювати з іншими. Аби в загальній матриці питань зовнішньої політики напрям здобув пріоритетний статус, він має розв'язувати завдання, які б задовольнили суттєві потреби та сприяли реалізуванню вагомих національних інтересів держави. Це важливо, позаяк ресурсний потенціал навіть найвпливовіших акторів на міжнародній арені не є безмежним, а завдання сфокусувати політику й сконцентрувати ресурси потребує ретельно обґрунтованого розрахунку. Наприклад, у поточному основному стратегічному документі зовнішньої політики США – «Interim National Security Strategic Guidance» – виокремлено три найнагальніші аспекти зовнішньополітичної діяльності адміністрації Джо Байдена, хоч деталізування їх охоплює ширший спектр завдань [1, с. 9].

З огляду на політичні, безпекові, торговельно-економічні й культурно-гуманітарні інтереси, особливість пріоритетних напрямів полягає в тому, що без них утілення державного суверенітету буде неповним, а країна зазнає чималих утрат, які вплинуть на її подальший розвиток. Отже, пріоритетність обумовлено об'єктивними обставинами, хоч вони й не завжди є чітко артикульованими в межах офіційного стандарту.

Якщо ж якийсь напрям ідентифіковано як пріоритетний, то йому зазвичай надають великої ваги в таких державних документах зі сфери зовнішньої політики, як-от розроблення та схвалення окремої стратегії дій. У цьому контексті дослідження місця Африки в системі зовнішньополітичних пріоритетів України є викликом для наукової спільноти.

Протягом 2019–2020 рр. представники вищого українського політичного керівництва відзначали важливість Африки в зовнішній політиці держави. Наприклад, в інавгураційній промові про цей континент згадав Президент Володимир Зеленський, коли звертався до української діаспори у світі, зокрема тієї, котра мешкає в Африці. Глава Української держави зазначив, що досвід, як і знання й ментальні цінності нащадків уродженців української землі є потрібними для побудови нової, сильної та успішної України, тож вони можуть сподіватися на українське громадянство [2].

У листопаді 2020 року В. Зеленський узяв участь у презентації аудиту економіки держави. За його словами, документ має стати вихідним пунктом розроблення Національної економічної стратегії України до 2030 року. Однак уже сьогодні одним із тактичних завдань є підтримання торговельної дипломатії задля нарощування товарного експорту й до Африки [3].

З огляду на це Глава Держави виголосив тезу про розширення кола країн, які слід залучити до економічної співпраці, вказуючи на потребу освоєння нових, нетрадиційних ринків зі значним потенціалом. Зокрема, він зацентрував увагу на Африці як «важливому регіоні».

З метою налагодження ефективної роботи за новим пріоритетним напрямом для МЗС України було визначено три основні завдання: економізувати відносини; посилити дипломатичну присутність; скоординувати роботу президента із зовнішньополітичним відомством задля організування державних візитів найвищого рівня до країн Африки. В. Зеленський окреслив прагматичне ставлення до африкансько-українських відносин, наголосив на економічній доцільності й закликав до проактивності: «Маємо посилити нашу дипломатичну присутність у цьому регіоні, адже там теж є наші економічні інтереси. Готовий розглянути пропозиції Міністерства закордонних справ з цього приводу. Я розумію, що в цих регіонах питання найчастіше вирішуються на рівні глав держав і глав урядів. Я готовий особисто включатись у цю роботу, будь ласка, запрошуйте» [4].

Докладніше позицію Володимира Зеленського розкрив заступник керівника Офісу Президента Ігор Жовква, який зазначив, що посилення торговельно-економічної дипломатії має допомогти вітчизняному бізнесу за кордоном. Для цього, на його думку, треба залучати висококваліфікованих фахівців – і не тільки з-поміж державних службовців, а й із незаангажованих у лобістські схеми зовнішніх кадрів. Заплановано оновлення

дипломатичного корпусу та ротації дипломатів, зокрема й в українських посольствах в Африці. МЗС має намір проаналізувати й застосувати практично кращі іноземні моделі економізування зовнішньої політики, аби досягти поставленої мети. «Я вітаю ініціативи МЗС щодо посилення економізації зовнішньої політики. Адже пріоритет зовнішньої політики президента Зеленського – це економіка», – підкреслив І. Жовква [5].

З огляду на підтримку Президента України, який акцентував увагу на значенні Африки для нашої держави, у грудні 2020 року Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба публічно заявив, що одним із семи пріоритетних завдань роботи МЗС загалом та українських дипломатів зокрема 2021 року стане активізування співпраці з країнами цього материка. «Ми відкриваємо новий обрій для української дипломатії – це Африка», – відзначив міністр [6]. Очільник МЗС окреслив назагал концептуальні засади роботи в цьому напрямі. Насамперед буде реалізовано підготовчий етап щодо масованого виходу на Африканський континент, аби досягнути балансу амбіцій і можливостей. Відтак завдяки обережній, зваженій та дієвій політиці буде зміцнено позиції в регіоні. Тож розвиток двосторонніх відносин стане вигідним для тріади «держави – бізнес – суспільство». Також міністр анонсував підготовку стратегічного документа щодо відносин із країнами Африки, який буде подано на розгляд Глави Держави. Отже, можна констатувати появу політичної волі щодо оформлення африканського вектора зовнішньої політики як пріоритетного. А власне розроблення стратегії стало нагальною потребою, зважаючи на дефіцит уваги до цього напрямку в чинних нормативно-правових актах.

Аналіз українського законодавства останніх тридцяти років підтверджує суперечливе ставлення до розвитку відносин із країнами Африки. Тривалий час основним дороговказом до визначення місця африканських країн у системі зовнішньополітичних координат була Постанова ВРУ *«Про Основні напрями зовнішньої політики України»*, ухвалена 2 липня 1993 року [7]. У документі підкреслено, що неодмінною умовою успішної реалізації можливостей України є її активне й повномасштабне входження до світового співтовариства. Задля цього треба забезпечити стабільність міжнародного становища України, приєднання національного господарства до світової системи економічних відносин, захист прав та інтересів громадян України за кордоном, поширення у світі образу України як надійного партнера.

З огляду на це країни Африки увійшли до переліку пріоритетних стратегічних напрямів сфери двосторонніх відносин, хоч і потрапили до четвертої групи – географічно віддалених держав. До окремих із них було висунуто політичні й економічні вимоги, на які звертали увагу, визначаючи доцільність розвитку двосторонніх відносин, зокрема:

- 1) помітна роль у світовій і регіональній політиці;
- 2) високий рівень економічного розвитку;
- 3) розташування в стратегічно важливих для України регіонах;
- 4) джерела інвестицій і розвиток сучасних технологій, необхідних для прискореного розв'язання проблем;
- 5) специфічні геостратегічні та гео економічні інтереси.

Визначеним критеріям в Африці на ту пору відповідали Південно-Африканська Республіка та Єгипет, що зазначено в тексті згаданого вище документа. Решту країн – загалом 51 – залишили поза підвищеною увагою, адже зацікавлення ними було зумовлене або поступовою диверсифікацією міжнародних зв'язків, або потребою утвердження економічної незалежності й зміцнення позицій України у світі. Якщо перший чинник периферійного інтересу справді реалізовували через потребу ведення боротьби за міжнародне визнання України, то в період «афропесимізму», породженого хвилею міждержавних конфліктів та руйнівних громадянських війн 1990-х років, які припали на часи української економічної депресії 1990–1999 рр., міждержавні контакти з африканськими націями в інших сферах перебували в стані анабіозу.

Після того як Гвінея-Бісау визнала незалежність України, у січні 2003 року було завершено етап легітимізації нашої держави в африканському середовищі. Також слід зауважити, що з 1996 року український експорт до країн Африки почав зростати. Однак стратегічне позиціонування регіону в структурі зовнішньополітичних пріоритетів України суттєвих змін не зазнало, попри спроби 2004 року створити концепцію українсько-африканських відносин. Навпаки, у Законі України *«Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»* від 1 липня 2010 року, що є чинним донині, про Африку не зазначено. За президентства Володимира Януковича розпочався ситуативний регрес у торговельних відносинах. Зокрема, унаслідок громадянської війни в Лівії частка Африки в структурі українського експорту 2011 року знизилася з 5,8% до 4,8%.

Тоді як основну увагу було сконцентровано переважно на торгівлі з СНД, дослідники української економіки чітко відзначали потребу активізувати відносини з Африкою. На думку науковця Гасіма Салаха, це дало б змогу виправити диспропорції в торговельній сфері: «Серед торгово-економічних партнерів України Африка не займає надто вагомого місця, проте освоєння африканських ринків є дуже важливим з огляду на те, що протягом 2006–2010 рр. зовнішньоторговельний баланс України був негативним» [8, с. 36].

Із початком російської агресії проти України суттєво скоротилися торговельні контакти з контрагентами з країн СНД, що стимулює українських експортерів шукати виходи на нестандартні ринки. Паралельно

лунає критика становища, за якого Україна реалізовує на зовнішніх ринках значні обсяги необробленої сировини, тож механічне нарощування експорту стане примітивним рішенням. Натомість є потреба в його якісній диверсифікації та технологічному вдосконаленню, а отже, й у співпраці з країнами, чиї ринки раніше не вважали пріоритетними. Африка не має нетарифних обмежень, порівняно з іншими ринками, тому викликає чималий інтерес. До того ж українському бізнесові треба долучатися до сфери державних закупівель цих країн [9].

Перший сектор української економіки, що почав виконувати роль піонера з експансії на африканські ринки в умовах російсько-українського конфлікту, – аграрно-промисловий комплекс (АПК). Виробники аграрної продукції вказують на стрімкий розвиток країн Африки й значний приріст населення на континенті, що перетворює такі держави на важливих імпортерів продовольства. З огляду на це в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, яку презентував Арсеній Яценюк, було артикульовано на завданні щодо підписання до 2018 року Угоди про зону вільної торгівлі з Економічним співтовариством країн Західної Африки (ECOWAS). Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко пояснював це тим, що в згаданому регіоні «знаходиться одна з найпотужніших економік Африки південніше Сахари – Нігерія. Крім того, ринки Нігерії, Нігеру, Гвінеї, Малі є ринками збуту для українського сухого молока, і ми можемо інтенсифікувати цю співпрацю» [10]. Однак за станом на квітень 2021 року прогресу в укладенні угоди щодо ЗВТ між Україною та ECOWAS немає. Протягом 2014–2019 років на стратегічному рівні так і не підготували документів, у яких Африка була би пріоритетним напрямом. Наприклад, у тексті *Експортної стратегії України на 2017–2021 роки*, яку Кабінет Міністрів затвердив у грудні 2017 року, ідеться лише про дві країни – Арабську Республіку Єгипет і Нігерію [11]. За умови, якщо буде правильно підібрано форми й інструменти роботи, єгипетський і нігерійський ринки, на яких зосереджено увагу, здатні забезпечити доволі швидкі результати для українських експортерів.

Хоч у Стратегії національної безпеки України 2015 року немає згадок про Африку, проте в низці загальнонаціональних документів сфери ОПК можна зауважити підтекст про потребу розвитку відносин із регіоном. Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України до 2028 року передбачає: посилення позицій підприємств авіаційної промисловості на африканських ринках до 2023 року; організування постачання спецзасобів до 2028-го; сприяння українському кораблебудуванню завдяки реалізації зовнішньоторговельних операцій із низкою країн Африки. Водночас План заходів щодо реалізації Стратегії відродження вітчизняного авіабудування на період до 2022 року охоплює завдання щодо організування поглибленої

модернізації та виробництва гелікоптерів Мі-2МСБ й Мі-8МСБ на українських підприємствах для експорту до Африки.

В аналітичному дослідженні ГО «Рада зовнішньої політики “Українська призма”» йдеться про те, що «попри зростання ваги країн Субсахарської Африки на міжнародній арені, стабілізацію військово-політичної ситуації на континенті та позитивну динаміку економічних показників, політичні підходи України щодо відносин з цим регіоном за останні п'ять років майже не зазнали змін. У стратегічних документах Африка продовжує лишатися на периферії інтересів, хоча увага до неї все ж таки демонструє тенденцію обережного зростання» [12, с. 265]. Отже, регіональна співпраця з Африкою отримала доволі низьку загальну оцінку «С-» (2,6 бала за п'ятибальною шкалою) в рейтингу успішності реалізації зовнішньої політики. Таке становище, поза сумнівом, не дозволяє кваліфікувати ці відносини як пріоритетні. Тож чинний президент, парламентарі й урядовці мають ужити заходів щодо коригування сприйняття Африки.

Чинники, що формують пріоритетну увагу України до Африканського континенту

Попри доволі пасивне ставлення України до африканського напрямку, вже в оновленому тексті *Стратегії національної безпеки України* [13] від 14 вересня 2020 року Африку згадано тричі. До переліку загроз національній безпеці та інтересам було віднесено загострення змагання між США і КНР за світове лідерство, наслідки якого є помітними й у Східній Європі, і в Північній Африці. Водночас для Росії окупований Крим став «мостом» на Балкани, у Середземномор'я, на Близький Схід і в Північну Африку. У розділі про напрями зовнішньо- та внутрішньополітичної діяльності держави відзначено готовність України розвивати взаємовигідну економічну співпрацю з провідними державами Африки, однак не конкретизовано, з якими саме.

У *Програмі діяльності Кабінету Міністрів України*, яку було ухвалено в червні 2020 року, зокрема в розділі про забезпечення зовнішньоекономічних інтересів України засобами економічної дипломатії, згадано Африку. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179 було затверджено текст *Національної економічної стратегії на період до 2030 року* [14]. Проте в документі допущено фактологічні помилки. До того ж він не вирізняється конкретикою і повторює вже багато разів озвучені тези щодо запровадження ефективної політики поширення української продукції та збільшення кількості посад дипломатів з економічних питань у закордонних дипломатичних установах України. Істотним недоліком усіх найновіших стратегічних документів щодо Африки є приєднання материка до «кошика» з країнами Азії та Латинської Америки.

Такий підхід демонструє й надалі застосування схеми групування принципово відмінних регіонів у межах застарілої моделі «третього світу», яку ототожнюють із поняттям «бідні країни». Цей спосіб не лише є концептуально відмерлим, а й має негативні конотації, адже його можна витлумачити як зверхнє ставлення до зазначених країн. Тож є сподівання на розв'язання цього недоліку в межах окремої концепції МЗС «Африка як вектор зовнішньої політики України», що проходить експертну оцінку причетних центральних органів виконавчої влади.

Водночас зростання уваги вищого керівництва України до Африки нині зумовлене низкою суттєвих зовнішньо- і внутрішньополітичних чинників, які не були чітко окреслені протягом попередніх десятиліть. Перший із них – це *разючі економічні успіхи Африки*. До настання пандемії COVID-19 коефіцієнт зростання ВВП в Африці був найвищим у світі, а 2019 року він сягнув 3,4%. За підсумками експертів «World Economic Forum» шість із десяти економік із найшвидшими темпами зростання зосереджено в Африці. 400 африканських компаній продемонстрували річний дохід на суму 1 млрд доларів, а ще 700 – понад 500 млн доларів [15].

Завдяки дуже молодому населенню Африка є основним осередком концентрування трудових ресурсів у глобальній економіці. Прогнозовано, що до 2025 року кількість африканців перевищить чисельність населення Китаю. Із 1 січня 2021 року розпочала операційну діяльність *Африканська континентальна зона вільної торгівлі (AfCFTA)*, що охоплює всі країни регіону, крім Еритреї, та є найбільшою у світі. Передбачають, що AfCFTA збільшить обсяг міжафриканської торгівлі на 15–25% до 2040 року, а з поточних 3,4 трлн доларів континентальний ВВП зросте до 29 трлн. Однак це стане можливим лише за умови відсутності конфліктів, зменшення корупції, зняття карантинних обмежень та поліпшення транспортної інфраструктури.

Другий чинник – *зростання уваги провідних світових гравців до регіону*. З одного боку, це виявляється через загострення змагання між традиційними акторами на африканській шахівниці, такими як ЄС, Франція, США, Великобританія, та новими гравцями – Китаєм, Індією, Туреччиною, Росією, державами арабського світу. Як зауважило британське видання «Economist», упродовж 2010–2016 років у країнах Африки відкрито 320 нових посольств – «ймовірно, найбільший посольський бум усіх часів» [16]. З метою потрапити на континент кожний актор формує унікальний набір інструментів, аби отримати конкурентні переваги. Плани розвитку відносин оформлюють у стратегії, до того ж вони можуть еволюціонувати відповідно до змін середовища. Наприклад, у березні 2021 року Європарламент ухвалив нову стратегію «ЄС – Африка – партнерство для сталого та інклюзивного розвитку», в якій окреслено п'ять основних сфер взаємодії («зелений перехід», цифрова

трансформація, сталий розвиток і робочі місця, партнерство заради миру й належного урядування, міграція та мобільність) [17].

Документ передбачає, що в центрі майбутнього партнерства Брюсселя та країн Африки буде тема людського розвитку. Насамперед ідеться про пріоритет освіти, підготовку вчителів, зменшення кількості випадків передчасного припинення навчання й інклюзивну освіту для дівчат. ЄС також сприятиме поліпшенню систем охорони здоров'я в країнах Африканського континенту. Запропоновано відійти від моделі «донор – реципієнт», а натомість запровадити рівноправне партнерство задля досягнення Цілей сталого розвитку ООН. Ці новації слід узяти до уваги під час формулювання української стратегії щодо Африки, аби вона не лише була сучасною, а й стала комплементарною частиною відносин України з ЄС у межах реалізації євроінтеграційних прагнень.

Третій чинник – *протидія російській агресії*. Ідеться не лише про зазначений вище механізм переорієнтування українських експортерів із російського на нові ринки Африки, а й про ширше коло безпекових аспектів. Якщо говорити про торгівлю, то варто зважати ще на імпорт ресурсів. Після окупації частини території Донецької та Луганської областей було тимчасово втрачено доступ до антрацитових вугільних шахт. Протягом 2014–2018 років частку дефіциту вдалося компенсувати завдяки імпорту вугілля з ПАР для потреб «ДТЕК» і «Центренерго».

Політична підтримка країн Африки є важливою для України, аби відновити територіальну цілісність, позаяк тільки в Генеральній асамблеї ООН їм належить 28% голосів. Завданням найбільшої ваги МЗС України є залучення африканських дипломатів до трансформування української ініціативи «Кримська платформа» в міжнародний координаційний механізм. Київ прагне повернення питання Криму до порядку денного світової спільноти, захисту прав людини на півострові та сприяння його деокупації. Важливо донести думку, що окупований Крим є небезпечним для країн Африки, адже Москва використовує військові бази на півострові для проєкціювання сили на регіони Магрибу, Сахелю та Центральної Африки.

Четвертий чинник – *зацікавлення українських компаній веденням бізнесу в регіоні та придбання африканських активів*. Африкансько-українські відносини не обмежені лише сферою торгівлі. Слід згадати про залучення українців до реалізування економічних проєктів у галузях будівництва інфраструктури й житла, залізниць, об'єктів енергетики, проведення геологорозвідувальних робіт. Єгипет, Алжир, Туніс, Судан, Південний Судан, Чад, ДР Конго – країни зі значними природними ресурсами, до освоєння яких могли б долучитися й українські бізнесмени. Після формування в Лівії Уряду національної згоди є надія на повернення країни до нормального

життя та, відповідно, стає актуальним питання щодо реанімування численних міжнародних угод, укладених до 2011 року. Україна ще зацікавлена в завершенні будівництва найбільшого в Західній Африці металургійного комбінату в місті Аджакута, попри оцінену в 1 млрд доларів США вартість реалізації цих намірів. Українська фірма «Douglas Alliance LTD» споруджує ГЕС «Сендже» на річці Веле в Екваторіальній Гвінеї потужністю 200 МВт. За станом на березень 2020 року було виконано 70% будівельних робіт.

Африканські активи приваблюють інвесторів з України. Зокрема, українська компанія «Genesis» придбала маркетплейс «Jiji». До проекту вдалося залучити 50 млн доларів інвестицій, і нині він уміщує оголошення зі сумарною вартістю понад 10 млрд доларів. Отже, ідеться про одного з найбільших гравців на ринку електронної комерції в Африці. У квітні 2021 року український підприємець, власник космічної компанії «Firefly Aerospace» Максим Поляков придбав південноафриканського виробника малих космічних супутників «Dragonfly». Це дасть змогу йому одночасно отримати опорну позицію на бурхливому ринку малих супутникових технологій і потенційне джерело доходу для виробника ракет «Firefly Aerospace» [18].

Нарешті, п'ятий чинник – *інформаційно-комунікаційна й системна просвітницька діяльність*. Позаяк добре організованого ділового «африканського лобі» в Україні немає, а політичні партії, якщо проаналізувати їхні програми, Африка не цікавить, доречно зауважити, що увагу до регіону формує діяльність засобів масової комунікації, неурядових організацій або окремих активістів. У цьому контексті треба зазначити про резонансні статті на «BBC News Україна» українського журналіста-міжнародника Георгія Ермана, які викликали дискусію щодо питання Африки в Україні. Найбільше вирізняються публікації «Сонце сходить над Африкою: як цей континент може врятувати економіку України» [19] та «Недооцінена. Як Африка може врятувати майбутнє України» [20], що стали знаковими в українському інформаційному дискурсі, оскільки відкрили багатоманітність африканської проблематики для масової аудиторії. Також слід відзначити вагому роль мережевої громадської експертної ініціативи «Центр дослідження Африки», що стала першою платформою, яка об'єднала українців, пов'язаних з Африкою. Вона надає об'єктивну інформацію про розвиток континенту, діяльність Української держави та бізнесу в африканських країнах.

Отже, дослідження основних чинників, що вплинули на зростання інтересу з боку Української держави до Африки, не випадкове, а має важливе підґрунтя. Тож автоматично виникає питання: якими мають бути інституційні механізми й ресурсне забезпечення для практичного реалізування зовнішньополітичних інтересів на африканській території?

Інституційні механізми та ресурсне забезпечення популяризування зовнішньополітичних інтересів України на Африканському континенті

Однією з найбільш гострих інституційних проблем африкансько-українських відносин є *несформованість політичного діалогу найвищого рівня*, а саме відсутність міждержавних візитів із чіткою програмою. Це не означає, що їх можуть компенсувати зустрічі на міжнародних самітах чи під час вересневих сесій ГА ООН, а також телефонні переговори. Установлення прямого контакту між лідерами держав формує основу для подальшого поглибленого діалогу, що ґрунтується на довірі та засвідчує серйозність намірів. Проте таких державних чи офіційних візитів не робили вже понад десятиліття, що для африканців є негативним сигналом про те, що офіційний Київ не зацікавлений у співпраці з ними.

Останній, хто з керманичів із континенту відвідував Україну, був лідер Лівії Муаммар Каддафі (4–6 листопада 2008 року). Через події Арабської весни 2011 року не відбувся візит Президента Єгипту Хосні Мубарака до Києва, який мав «підняти на новий рівень» відносини між сторонами [21]. Українські президенти та голови уряду не робили візитів, що виходили б за межі країн Магрибу. До Єгипту приїжджали президенти Леонід Кравчук (1992 р.) і Віктор Ющенко (2008 р.), який того ж року відвідував і Лівію. Щодо відносин із країнами Субсахарської Африки, то вони ще драматичніші – за всі роки незалежності ні один український лідер не зробив жодного візиту в цей регіон. Для порівняння зазначу, що Реджеп Ердоган за терміни перебування на посадах Прем'єр-міністра й Президента Турецької Республіки здійснив до країн Африки 46 візитів – упродовж 2003–2020 років відвідав половину країн континенту.

З африканського боку ситуація аналогічна – відбувся лише один візит. 12–14 липня 2001 року в Україні перебував Президент Республіки Гамбія Яйя Джамме. Найбільш знаковою за останні п'ять років міждержавною подією високого рівня став офіційний візит у травні 2019 року кенійської делегації на чолі зі спікером Національної Асамблеї Джастіном Мутурі, під час якого, зокрема, йшлося про плани відкриття Посольства Республіки Кенія в Києві.

Головним органом, який виконує функцію формування та реалізації державної політики у сфері відносин із країнами Африки, є Міністерство закордонних справ. Відповідно до свого функціоналу воно має стежити за розвитком політичних, економічних, гуманітарних, правових, наукових зв'язків із державами Африки. МЗС оперує дипломатичними засобами задля налагодження діалогу. Отже, від практичної діяльності саме українських дипломатів переважно залежить наповнення африканського напряму конкретними діями. Передусім ідеться про якісну роботу персоналу центрального апарату та дипломатичних представництв України

в Африці. Обіймаючи посади, міністри закордонних справ України не вважали регіон таким, що потребує підвищеної уваги, тому до призначення Дмитра Кулеби поточну роботу виконували службовці Департаменту країн Близького Сходу та Африки (ДБСА) – здебільшого з акцентом саме на держави Близького Сходу. Очоливши Міністерство закордонних справ, Кулеба вже в перші тижні роботи заявив, що Африка буде в центрі уваги оновленої *Ради експортерів та інвесторів при МЗС України (РЕІ)*. Міністр зазначив, що розвиток співпраці з державами Африки є одним із пріоритетів зовнішньої політики України.

РЕІ об'єднує 120 провідних українських компаній-експортерів і покликана спростити торгівлю та інвестиції між націями. Предметом її уваги є торгівля продукцією АПК, обладнанням і механізмами, пропагування українських ІТ-рішень, а також залучення більшої кількості африканських студентів на навчання до українських ЗВО. «Хороші відносини між нами символізують величезні перспективи нашої співпраці та приведуть наші нації до процвітання і кращого життя», – пояснив Кулеба [22].

МЗС почало виконувати роль координаційного центру, який інформує український бізнес про специфіку роботи на ринках країн Африки. Цим питанням опікується заступник Міністра закордонних справ з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації (СТДО) Дмитро Сенік. В умовах пандемії COVID-19, окрім традиційних зустрічей із представниками африканських посольств і політичних консультацій, задля активізування за африканським напрямом використовують такі новітні формати комунікації:

- *онлайн-брифінги РЕІ* для українського бізнесу, що їх рада організовує спільно з дипломатичними представництвами України в африканських країнах. Під час цих зустрічей інформують про економічну ситуацію в державі, особливості місцевого ринку, правила сертифікування, нетарифні бар'єри, рівень попиту на українські товари й механізми отримання пільгових умов роботи. Із січня 2021 року було проведено три онлайн-брифінги щодо ринків Єгипту, Кенії та ПАР;

- *онлайн-брифінги співробітників українських посольств* із метою консультування зацікавлених сторін;

- *бізнес-форуми у форматі відеоконференції* за участю торгово-промислових палат України, країн Африки та ділових кіл обох держав, що мають на меті активізувати подальшу двосторонню співпрацю. Таку зустріч у квітні 2021 року організувало Посольство України в Сенегалі.

Окрім заходів з економізування зовнішньої політики щодо Африки, дипломатичні представництва України вирішують питання розвитку договірно-правової бази двосторонніх відносин, яка досі є вкрай нерівномірною. Зокрема, якщо з Єгиптом підписано 31 міждержавний документ,

що не втрачає чинності, то майже немає договірно-правової бази з такими країнами Африки, як Сьєрра-Леоне, Малі, Ботсвана, Замбія, Лесото, Есватіні, Джибуті, Сейшельські Острови.

Співпраця з країнами Африки не обмежується двостороннім форматом, адже з 2016 року Україна отримала статус *держави-спостерігача при Африканському Союзі*, який є загальноконтинентальним інтеграційним блоком. Це уможливило активізацію діалогу з тими державами Африканського континенту, які не охоплено українською дипломатичною присутністю, а також сприяло втіленню пріоритетних міжнародних ініціатив у межах інших багатосторонніх форматів. Також 2015 року Посла України в Нігерії було акредитовано як спеціального представника України при ECOWAS – організації, яка є прикладом глибокої економічної інтеграції на субрегіональному рівні.

Налагодженню контактів із франкомовними країнами Африки сприяє й те, що Україна з 2006 року має статус держави-спостерігача при Міжнародній організації франкофонії (МОФ). Участь у діяльності МОФ є імпульсом до міжнародної співпраці завдяки підтриманню культурного діалогу, урізноманітненню каналів взаємодії з франкомовною спільнотою у сферах демократичних інститутів і модернізування освітніх процесів. МЗС України організовує заходи задля набуття представництва при Співдружності португаломовних країн (CPLP) та Організації ісламського співробітництва (ОІС).

Мережу дипломатичних представництв України в Африці представляє 10 посольств, зокрема в Єгипті, Ефіопії, Тунісі, Алжирі, Марокко, Сенегалі, Нігерії, Анголі, ПАР, Лівії (з огляду на складну безпекову ситуацію його евакуйовано до Тунісу) та 12 почесних консульств – у Гвінеї, Джибуті, Конго, Ліберії, Мавританії, Маврикію, Мозамбіку, Марокко, Судані, Тунісі, Чаді та на Сейшелах. У межах курсу на поступове зміцнення позицій в Африці заплановано відкрити Посольство України в Республіці Гана. Тоді мережа українських посольств у регіоні кількісно відповідатиме рівню присутності Польщі на континенті.

Додаткового імпульсу українській дипломатії в Африці надав Указ Президента України № 99/2021, який увів категорію *«посольства за кордоном із резиденцією в Києві»*. Глава МЗС Дмитро Кулеба зазначив: «Дипломатична служба багато в чому подібна до військової. Її майбутнє – за компактними, мобільними підрозділами, які здатні швидко та ефективно виконувати поставлені завдання. Тому ми розробили новий формат. Посольства 1+2 стануть саме такими компактними дипломатичними командами, зокрема в країнах і регіонах, в яких Україна досі не була представлена» [23].

Нині під час діяльності українських дипломатичних представництв в Африці виникає чимало складнощів. Зокрема, це тривала, подекуди й кіль-

карічна, вакантність посад послів; малочисельний штат посольств; дефіцит кадрів із належним рівнем фахової підготовки та знанням місцевих мов; низькопрестижна з погляду побудови дипломатичної кар'єри робота в Африці; функціонування посольства в режимі «хабу», тобто під сферу його відповідальності підпадає одразу кілька країн. У Києві працює лише сім посольств країн Африки – Єгипту, Алжиру, Судану, Марокко, Лівії, Нігерії, ПАР. Тож принципу двосторонніх відносин на засадах цілковитої взаємності, передбаченого Віденською конвенцією, дотримано далеко не в усіх випадках. Сукупність усіх цих труднощів, на які наражаються українські дипломати, працюючи в Африці, є перешкодою на шляху закріплення за африканським вектором статусу пріоритетного напрямку діяльності МЗС.

Свій внесок у популяризування африканського напрямку на державному рівні роблять й інші міністерства та відомства України. Зокрема, при *Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства* постійно діє кілька міжурядових двосторонніх комісій із питань співпраці (наприклад, із Єгиптом, Марокко, Тунісом, Лівією). Формування таких органів надає їхнім учасникам статусу держав-партнерів. Мінекономіки також організовує *торговельні місії* – візити представників української бізнес-спільноти до країн Африки з метою кращого розуміння місцевих ринків, специфіки ведення бізнесу та пошуку партнерів. Вони стимулюють експансію на нові ринки і, відповідно, сприяють зростанню обсягів експорту. МЗС підтримує таку практику, до якої також долучаються Офіс з просування експорту й неурядові структури сфери міжнародної торгівлі. Уже було організовано торговельні місії до Кенії і Танзанії (грудень 2016 р.), Нігерії та Гани (квітень 2018 р.), ПАР (квітень 2021 р.). Торговий представник України Тарас Качка, описуючи місію до ПАР, зауважив: «Україна зацікавлена у подальшій розбудові відносин з ПАР в торговельній та економічній сферах і збільшенні обсягів двосторонньої торгівлі [...] Для нас важливим є поглиблення взаємовідносин на рівні бізнес-кіл, проведенні B2B зустрічей та укладання відповідних угод про співпрацю на міжурядовому рівні» [24].

Аби стимулювати нарощування українського експорту, уряд 2018 року створив *Експортно-кредитне агентство (ЕКА)*, завдання якого – захищати українських експортерів од ризику неплатежів і витрат, пов'язаних із виконанням зовнішньоекономічних контрактів, через страхування, перестраховування та гарантування. Предметом підвищеної уваги в діяльності ЕКА стане страхування українського експорту до країн Африки. Утім названі обсяги суттєво відстають од показників Польщі, де видають 5,4 млрд доларів експортних кредитів і гарантій.

Вагомим аргументом на користь важливості африканського напрямку для зовнішньої політики України є **міжнародна миротворча діяльність**, у якій беруть участь військовослужбовці Збройних Сил України (ЗСУ)

і Національної гвардії. На початок 2021 року наші військовики брали участь у Місії ООН зі стабілізування ситуації в Демократичній Республіці Конго (263 особи), Тимчасових силах ООН в Аб'єй (шестеро), Місії ООН у Республіці Південний Судан (четверо) та Багатопрофільній інтегрованій місії ООН зі стабілізації в Малі (п'ятеро). До того ж вісім представників Національної гвардії України проходять службу в місіях ООН із підтримання миру та безпеки у Південному Судані та ДР Конго.

Українські миротворці мають добру репутацію на рівні керівництва ООН, тому що виконують миротворчі зобов'язання якісно, відповідально й професійно. Це підвищує авторитет нашої держави на міжнародній арені. Миротворча діяльність є важливим інструментом підтримання боєздатності ЗСУ, отримання досвіду бойової взаємодії в багатонаціональних формуваннях, є джерелом надходження валюти. Отже, важливим завданням у межах української зовнішньополітичної діяльності є розширення географії залучення українських військовослужбовців до миротворчих місій в Африці, зокрема й у новостворених.

Міністерство освіти і науки (МОН) також зацікавлене в активізуванні української політики щодо країн Африки. На квітень 2021 року в закладах вищої освіти України навчалося 76,5 тис. іноземних студентів. До того ж понад чверть із них – це африканці, поміж яких 8,8 тис. осіб із Марокко, 4,3 тис. з Нігерії та 3 тис. з Єгипту. Експерти Державного підприємства «Український державний центр міжнародної освіти» МОН відзначають, що навчання іноземців в українських ЗВО не лише підвищує імідж держави, а й за рік збагачує її національну економіку на 570 млн доларів [25]. Попри пандемію COVID-19, попит на українську вищу освіту серед іноземних громадян досі є високим. Важливо, що в умовах слабкої та нечисленної української діаспори в країнах Африки саме випускники африканського походження є головними посередниками й потенційними помічниками в реалізуванні національних інтересів України на континенті.

Висновки. Дослідження змісту основних стратегічних нормативно-правових актів України, що формують принципові засади зовнішньополітичного курсу держави, наразі не дає підстав охарактеризувати відносини з країнами Африки як пріоритетні. Утім є перші якісні зміни в парадигмі сприйняття регіону з боку вищого політичного керівництва України. До того ж вони мають об'єктивні передумови, позаяк роль країн Африки та їхніх об'єднань у сучасній системі міжнародних відносин стрімко зростає. Отже, формується доказовий набір безпекових, суспільно-політичних й економічних аргументів на користь зосередження зусиль української дипломатії задля популяризування африканського вектора, що може привести до суттєвих результатів. Зокрема, та увага, яку держави-члени ЄС приділяють партнерству з африканським світом, указує на принципову

потребу активізувати роботу за цим напрямом. Водночас це формуватиме додатковий простір синергії під час європейської інтеграції України.

Африка – це пріоритет, обумовлений часом. У разі системної тривалої роботи він економізуватиме зовнішню політику й посилюватиме політичні позиції Києва в межах інститутів багатосторонньої дипломатії. Аби зазначений континент став не тільки концептуальним пріоритетом, а й Україні вдалося закріпити там свої позиції, потрібно сформувати систему чітких цілей і практичних міжнародно-політичних дій, консолідувати взаємодію всіх зацікавлених сторін, залучити інвестиції в розвиток інфраструктури відносин, провести інформаційно-просвітницькі заходи та підготувати професійні кадри за спеціальностями, дотичними до африканістики.

Автор убачає безумовну потребу в розробленні окремого концептуального документа щодо розвитку відносин Україна – Африка. Позаяк поєднання паралельних проєктів та ініціатив за африканським напрямом у систему дасть змогу виробити цілісну довгочасну політику, а не кілька окремих заходів.

Водночас варто змінити й саму філософію відносин із країнами континенту. Якщо Україна справді вбачатиме в Африці пріоритет, то треба відійти від сприйняття країн материка як суто споживачів товарів і послуг українського бізнесу. У клієнтоорієнтованому підході немає нічого поганого, проте справді глибокі відносини будують на партнерстві, реалізуванні спільних значущих проєктів та ініціатив. Щойно це з'явиться в українсько-африканських взаєминах, доцільно буде стверджувати, що Україна перетворила перспективний регіон у свій зовнішньополітичний пріоритет.

1. The White House (2021). *Interim National Security Strategic Guidance* [online]. Available at: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf> [in English]
2. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського / Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489>
3. Президент: На основі аудиту держави та векторів розвитку економіки буде створена Національна економічна стратегія до 2030 року / Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-na-osnovi-auditu-derzhavi-ta-vektoriv-rozvitku-eko-65005>
4. Президент: Один з основних критеріїв оцінки роботи українського посла – економічні здобутки у двосторонній співпраці / Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-odin-z-osnovnih-kriteriyiv-ocinki-roboti-ukrayinsk-65613>
5. Заступник керівника Офісу президента Жовква: Пріоритет зовнішньої політики президента Зеленського – це економіка / Інтерфакс – Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/interview/669585.html>
6. Кулеба розповів про 7 пріоритетів української дипломатії на наступний рік / Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/12/24/7117978/>
7. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України № 3360-XII від 02.07.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>
8. Салах Г. Україно-африканські відносини: післякризове відновлення та перспективи економічного партнерства // Вісник економіки, транспорту і промисловості. № 39. С. 35–39.
9. Перспективи розвитку співпраці між Україною та країнами Африки обговорено на засіданні парламентського «круглого столу» / Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/136793.html>

10. Олексій Павленко: Африка – перспективний ринок для експорту української агропродукції / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/oleksiy-pavlenko-afrika-perspektivniy-rinok-dlya-eksportu-ukrainskoi-agroproduksii>
11. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки: Розпорядження КМУ від 27.12.2017 р. № 1017-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#Text>
12. Українська призма: Зовнішня політика 2019. Аналітичне дослідження / ГО «Рада зовнішньої політики “Українська призма”», Фонд ім. Ф. Еберта. К., 2020. 390 с.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”: Указ Президента України № 392/20 / Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
14. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25>
15. Signé L., Gurib-Fakim, A. (2019). *Six of the world's 10 fastest-growing economies are in Africa* [online]. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2019/08/afcfra-proof-that-africa-heading-for-substantial-growth/> [in English].
16. 'The New Scramble for Africa' (2019). *The Economist*, 7 March [online]. Available at: <https://www.economist.com/leaders/2019/03/07/the-new-scramble-for-africa> [in English].
17. European Parliament (2021). *European Parliament resolution of 25 March 2021 on a New EU-Africa Strategy – a partnership for sustainable and inclusive development (2020/2041(INI))* [online]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0108_EN.pdf [in English]
18. Johnson, E. (2021). 'Space entrepreneur Max Polyakov acquires South Africa's Dragonfly satellite maker', *Reuters*, 26 April [online]. Available at: <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/exclusive-space-entrepreneur-max-polyakov-acquires-south-africas-dragonfly-2021-04-26/> [in English]
19. Ерман Г. Сонце сходить над Африкою: як цей континент може врятувати економіку України // BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-44941330>
20. Ерман Г. Недооцінена. Як Африка може врятувати майбутнє України // BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52988666>
21. Україна і Єгипет активізують торговельно-економічне співробітництво / Урядовий портал. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=243893479&cat_id=248438969
22. Африка буде в центрі уваги Ради експортерів та інвесторів при МЗС – Кулеба / Інтерфакс-Україна. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/664576.html>
23. Україна буде створювати закордонні посольства з резиденцією в Києві / Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/03/15/7120904/>
24. Україна зацікавлена у розвитку торговельно-економічних відносин з ПАР – Качка / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3232175-ukraina-zacikavlena-u-rozvitku-torgovelnioekonomichnih-vidnosin-z-par-kacka.html>
25. Дохід України від іноземних студентів за період їх навчання становить понад 3 млрд доларів США – УДЦМО / Офіційний вебсайт МОН. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/dohid-ukrayini-vid-inozemnih-studentiv-za-period-yih-navchannya-stanovit-ponad-3-milyardi-dolariv-ssha-ukrayinskij-derzhavnij-centr-mizhnarodnoyi-osviti>

Oleksandr MISHYN,
*PhD in Political Science,
Co-founder of the Center for African Studies,
Assistant Professor, Department of International Regional Studies,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

AFRICA AS A PRIORITY DIRECTION OF UKRAINIAN FOREIGN POLICY

Abstract. The article addresses the problem of the African region's place in the system of Ukrainian foreign policy priorities. For a long time, African countries have been neither the focus of attention for the Ukrainian political authorities nor a subject of substantial research on the part of the national academic and scholarly community. Therefore, the unexplored topic of Africa as a Ukrainian foreign policy priority contains fundamental elements of scientific novelty itself. The continent with a large population and a considerable resource potential remained deeply marginalised in the Ukrainian diplomatic activity practically during the entire period of Ukraine's independent development. In order to find out the origins of the abovementioned state of affairs, the author formulates a research question in the following way: How is the African space positioned in the state documents of strategic character? Accordingly, the article draws preliminary conclusions on the evolution of views concerning Ukraine's interaction with African states and traces a way from a total disregard to the attempt to integrate even peripheral African states into the modern national strategy of Ukraine's foreign policy, which is also being revised.

Given the abovementioned, the exploration of the reasons of radical change in attitude towards the region in the period of the Russian-Ukrainian war and the COVID-19 pandemic is all the more interesting. The author seeks to thoroughly determine the correlation of internal and external imperatives that influence the rethinking of the perception of Africa and increase its weight in the hierarchy of Ukraine's national interests. Besides, a comprehensive examination of the institutional basis and resourcing of the foreign policy course is presented in the article. Also ascertained are the notable reasons to consider Africa the priority vector of diplomatic efforts. All of this is necessary to provide a body of evidence to explain the motive of Ukraine's higher authorities to intensify activities exactly towards Africa. Consequently, the author draws a conclusion about the primacy of economisation in Ukraine-Africa relations. The final part of the article explains such a strategy of behaviour and presents its advantages and disadvantages.

Keywords: Ukraine, Africa, foreign policy strategy, economisation, diplomacy, COVID-19.

Сергій ПИРОЖКОВ,

*доктор економічних наук, академік НАН України,
Надзвичайний і Повноважний Посол,
віцепрезидент НАН України;*

Назін ХАМІТОВ,

*доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України*

РЕАЛЬНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ: БАЛАНС ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглянуто сутність понять «незалежність» і «суб'єктність» України, їх конкретні прояви та суттєві відмінності між ними; основні характеристики цивілізаційної суб'єктності країни, які є архетиповими й ситуативними. Наголошено на тому, що продуктивна цивілізаційна суб'єктність України в сучасному світі має бути гуманістичною та інноваційною. Проаналізовано питання справжньої незалежності країни, народу й влади.

Виокремлено три найважливіші «хвилі» цивілізаційної суб'єктності в історії України: Русі, Козацької держави, Визвольні змагання 1917–1921 рр. На думку авторів, розвиток суб'єктності сучасної України, яку народ висловив на референдумі 1991 року, мав тривалу передісторію та глибокі корені, що сягають часів Русі.

Ключові слова: Україна, незалежність, цивілізаційна суб'єктність, національна безпека, інноваційність, гуманістичність.

Задумавши суперечку теперішнього з минулим,
ми виявимо, що втратили майбутнє.

Вінстон Черчилль

Останнім часом у вітчизняному політикумі й експертному середовищі дедалі частіше лунає поняття «суб'єктність» у контексті України. І нерідко цей термін уживають, розмиваючи його смислове значення, тому переду-

сім дамо йому визначення. Слід зауважити, що йдеться саме про *цивілізаційну суб'єктність* нашої країни – стан цілісної та органічної розвиненості всіх сфер суспільного буття, а отже, реальної незалежності, свободи й суверенітету України [7; 10, с. 4].

Феномен цивілізаційної суб'єктності охоплює конкретні її вияви – політичний (геополітичний), економічний, міжнародний, правовий, духовно-культурний тощо. Інтегрована з окремих вимірів цивілізаційна суб'єктність – **це такий стан розвитку держави, коли вона сама обирає свій шлях в економічному, політичному й духовно-культурному контекстах і є суб'єктом у цілісності власних проявів** [7]. Без *розвитку* цивілізаційної суб'єктності, питання якого спрямовує нашу увагу в майбутнє, незалежна країна не може бути успішною в сучасному надскладному світі.

До 30-ї річниці незалежності України вкрай важливо з'ясувати відмінність між поняттями «незалежність» і «суб'єктність» країни. На перший погляд, між ними такий самий зв'язок, як у лексичній опозиції «можливість – дійсність», де останнє – то суб'єктність. Справді, державна незалежність – доконечна, проте недостатня умова суб'єктності. Водночас очевидним є той факт, що для набуття незалежності має бути *первинна суб'єктність*, без якої самостійність країни як держави неможлива загалом. Отож треба виокремити таку тріаду: «*первинна суб'єктність – державна незалежність – розвинена суб'єктність країни*». До того ж термін «незалежність» окреслює насамперед політичні й правові аспекти буття країни як суверенної держави, а «суб'єктність» – *загальноцивілізаційні*. Це має не лише теоретичне, а й глибоке практичне значення, позаяк ті, хто не розрізняє незалежності та суб'єктності в мисленні й дії, рано чи пізно втрачають і перше, і друге.

Саме цивілізаційна суб'єктність робить незалежність реальною. Інша річ, що вона має розвиватися паралельно з національною безпекою, у балансі з нею. Перш ніж розглядати детальніше зазначений баланс, передусім прояснімо головні параметри цивілізаційної суб'єктності країни.

* * *

Парні характеристики цивілізаційної суб'єктності країни – «*авторитарність – гуманістичність*» і «*слабкість – сила*» [7] – можна назвати *архетиповими*, оскільки вони вкорінені в іманентних ментальних рисах народу, його дусі, національних рисах, що формуються впродовж віків.

Проте є ще й *ситуативні характеристики*, зумовлені зовнішніми факторами. Вони також складаються з пар протилежностей – «*пасіонарність – конформізм*» та «*стабільність – кризовість*». Зрозуміло, що не буває пасіонарних або непасіонарних народів, а є такі, що увійшли в *стан пасіонарності* чи вийшли з нього. Так само країни й народи протягом якогось

часу перебувають у стані *кризи чи, навпаки, стабільності*, бо не можуть існувати тільки як «кризові» або «стабільні». Як не парадоксально, але саме ситуативні характеристики, з огляду на їхню універсальність і незалежність од тієї чи іншої країни та її народу, визначають основну структуру цивілізаційної суб'єктності, яка є доволі динамічною. Адже стан пасіонарності обов'язково змінюють етапи заспокоєння й конформізму, а період стабільності настає після кризового. Тому ці характеристики суб'єктності можемо назвати динамічними.

Такі ситуативні характеристики є самоочевидними, тож не потребують визначень. Виняток – *пасіонарність*, концепцію якої запропонував Лев Гумільов. Хоча ми й не поділяємо всіх її положень, як-от розуміння причин пасіонарності та застосування цієї характеристики щодо етносів, а не цивілізаційних спільнот, однак погоджуємося з визначенням пасіонарності як активності особистостей зокрема й народів загалом, що виявляється в здатності до надзусиль і жертвності заради мети. Уважаємо, що поняття пасіонарності є евристично цінним для осмислення суб'єктності, а його антитеза – власне конформізм як нездатність до жертвності та небажання робити надзусилля заради свого народу чи країни.

Треба усвідомити, що ситуативні характеристики суб'єктності детермінують одна одну: пасіонарність доволі часто породжує кризовість, а конформізм – стабільність. І, навпаки, кризовість може посилювати пасіонарність, а стабільність стати стимулом стійкого конформізму й інертності. Водночас пасіонарність здатна викликати стабільність, а отже, конформізм – кризовість. Ба більше, можна простежити, як пари «пасіонарність – конформізм» та «кризовість – стабільність» впливають на такі архетипові параметри суб'єктності, як «сила – слабкість» й «авторитарність – гуманістичність». З історії країн та народів робимо висновок, що пасіонарність викликає авторитаризм і навіть тоталітаризм, а конформізм послаблює суб'єктність.

У сучасному світі симбіоз сили, пасіонарності й стабільності суб'єктності називають *інноваційністю*. Однак зрозуміло, що вона може бути як гуманістичною, так і авторитарною. Осмислення цих вимірів інноваційності дозволяє збагнути способи її гуманістичного актуалізування та продуктивного розвитку, а також причини гальмування. Саме гуманістичність інноваційності зумовлює її якість, силу та стратегічні перспективи.

Нині в Україні слід актуалізувати інноваційну гуманістичну суб'єктність, здатну вивести нашу державу на рівень продукування цікавих і цінних ідей, забезпечити технологічне й економічне їх утілення, що стане важливим та прийнятним для глобалізованого світу.

Отже, продуктивна цивілізаційна суб'єктність України в сучасному світі має бути гуманістичною та інноваційною. Це визначає її силу і якість, які потрібні для гідного життя й розквіту нашої нації, набуття її справжньої незалежності. Зрозуміло, що заради досягнення цього слід формувати «належні умови для консолідації українського суспільства навколо ідеї національної держави, в якій поважатимуться права людини незалежно від її етнічної належності» [6, с. 11]. До того ж нам варто також осмислити зв'язок між цивілізаційною суб'єктністю та національною безпекою країни. Почнімо насамперед із визнання очевидної істини: народ і влада більшості країн за різних часів і в контексті будь-якої загальноцивілізаційної спільноти прагнуть увійти в стан безпеки й незалежності. Такий вияв більш глибокого онтологічного прагнення *бути собою*, набуття самототожності притаманний не лише особистостям, а й спільнотам.

Проте бути собою означає ставати *іншим* завдяки реалізуванню своїх потенцій – зберігати традиції та заразом оволодівати ними. Без цього не тільки особистість, а й спільнота втрачають себе. Неможливо постійно перебувати в тому самому стані ідентичності та самототожності: припиняється розвиток – настає стагнація, деградування. Реалізацію прагнення бути собою, ставати *іншим* можна назвати *суб'єктністю* особистості та спільноти. Очевидно, що суб'єктність країни пов'язана з *динамікою*, а не *статикою* її безпеки й незалежності, а отже, і з національними інтересами, які поєднують обидва ці стани, спрямовуючи в майбутнє.

Адже бажання *назавжди* увійти в ідеальний стан руйнує його, а надто в зазначеному контексті. Неможливо перебувати *в стані* безпеки й незалежності, можна бути лише *в процесі* його досягнення. Тому слід постійно розвивати власні потенції, щоби досягнути мети.

Важливо наголосити, що безпека й незалежність можуть взаємосуперечити. Однак це протиріччя треба розв'язати. Заради власного вбезпечення країни можуть утрачати незалежність, а в прагненні цієї незалежності – наражатися на велику небезпеку (ідеться передусім про країни, котрі перебувають під потужним зовнішнім впливом). Зрозуміло, що безпека й незалежність, *не підкріплені одна одною*, є контрпродуктивними. Тож кожна з них мусить мати таку властивість, яка дозволить їм стати цілісністю. З усвідомленням безпеки країни, що називають національною, усе доволі просто – вона має бути наслідком дії внутрішніх факторів і мінімально залежати від зовнішніх, які будь-якої миті можуть змінитися.

Якщо припустити, що головним внутрішнім фактором національної безпеки є незалежність, то перед нами постане куди складніша проблема, котру можна висловити запитанням: що таке справжня незалежність країни, народу, влади?

Не претендуючи на остаточну відповідь, запропонуємо такий варіант: справжня незалежність – це перехід незалежності у свободу. Свобода – то незалежність, яка виходить за межі *лише відстороненості* та стає осмислено спрямованою в майбутнє.

Куди ж має бути спрямована вільна країна? У яке майбутнє? Тепер ми мовимо про таку *свободу*, котра сприяє розгортанню глибинних можливостей не тільки особистості, а й спільноти. Саме ця свобода означає справжню суб'єктність країни – здатність самостійно творити й утілювати в життя власний цивілізаційний проєкт, обираючи собі тих партнерів і союзників, хто є комплементарним на цьому шляху.

Отже, ідеться про *цивілізаційну суб'єктність країни*, що інтегрує різноманітні вектори реалізування свободи. Осмислювати, обговорювати й пропонувати їх народу – завдання справжньої національної еліти.

Тепер можемо визначити цивілізаційну суб'єктність, беручи до уваги термін «еліта». *Цивілізаційна суб'єктність – це така якість соціального буття країни, коли вона стає не об'єктом впливу «сильних світу цього», а зусиллями своєї еліти – наукової, мистецької, релігійної та політичної – конструює власне цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює свої, а не нав'язані ззовні цінності, та формулює справжні національні інтереси.* Таке конструювання й усвідомлення, що його здійснює еліта країни, є чинником *автентичності* цивілізаційної суб'єктності, а значить, і її дієвості.

Цивілізаційна суб'єктність країни – це вільне й цілісне впровадження власних національних інтересів в економічний, політичний, духовно-культурний виміри, що зважає на національні інтереси не лише *партнерів*, а й *конкурентів*. Без цього цивілізаційна суб'єктність утрачає *адекватність*.

Події новітньої історії довели: народ України має волю до цивілізаційної суб'єктності. Інша річ, що таке прагнення наражає на небезпеки й випробування, подолання яких вимагає не просто «майданних» дій, а глибинного трансформування світогляду відповідно до викликів і загроз сучасності, здатності послідовно й оперативно втілювати новий світогляд у життя.

Логічним тут є аналізування впливу на минуле України волі нації до цивілізаційної суб'єктності, її реальних наслідків. Це потрібно для того, щоби не увійти в стан романтичного волюнтаризму щодо реальності цієї суб'єктності та її перспектив.

Можна виокремити принаймні три найважливіші «хвилі» цивілізаційної суб'єктності в історії України: 1) *Русі*; 2) *Козацької держави*; 3) *Визвольних змагань 1917–1921 рр.*

Чому саме такі періоди? Пошук відповіді на це запитання породжує нове: яким же має бути чіткий критерій визначення «хвиль» цивілізаційної суб'єктності?

Цивілізаційна суб'єктність – це не тільки економічні та військово-політичні досягнення, а й духовно-культурні та наукові здобутки, що мають *якість проявлення*, яку можемо назвати *академічною*. Ба більше, саме академічний рівень науки й культури, тобто присутність у країні знаних творчих постатей, котрих держава та суспільство завдяки високому економічному й політичному розвитку здатні підтримати, може стати основним критерієм під час окреслення хвиль цивілізаційної суб'єктності.

У цьому контексті методологічно продуктивною є ідея Михайла Грушевського про «три академії», яку він виклав у праці з однойменною назвою [2]. Згідно із цією ідеєю, до початку XX ст. в історії України було три вияви академізму в науці та культурі. Перший – у Русі, коли довкола князя Ярослава Мудрого було сформовано, за словами М. Грушевського, «Ярославову академію». Далі вчений називає Києво-Могилянську академію XVII-XVIII ст., яку заснував Київський митрополит Петро Могила, і, нарешті, створену 1918 року Українську академію наук, першим президентом якої став усесвітньо відомий учений Володимир Вернадський та котру підтримав Гетьман всієї України Павло Скоропадський. Власне ці «три академії» відповідають зазначеним вище періодам.

Отже, розвиток суб'єктності сучасної України, яку народ висловив на референдумі 1991 року, мав тривалу передісторію та глибокі корені, що сягають часів Русі. Саме тому в Україні є реальна потенція до набуття цивілізаційної суб'єктності в сучасному глобалізованому світі.

Інша річ, що до відновлення незалежності України 1991 року суб'єктність була *переважно в духовній сфері*. Тепер же маємо історичний шанс розвинути цивілізаційну суб'єктність країни в *духовно-політико-економічній цілісності*. Водночас важливо усвідомити, що, попри всі кризові явища, нині в Україні маємо креативний потенціал Національної академії наук, яка продовжує традиції «трьох академій». Наявність такого потенціалу є не лише критерієм досягнення потрібного рівня суб'єктності, а й принциповою умовою її розвитку.

* * *

Набуття цивілізаційної суб'єктності в XXI ст. – в умовах гібридного світового порядку й геополітичної турбулентності – є обов'язковою вимогою справжньої стратегічної безпеки соціальних спільнот, зокрема й національних. З іншого боку, саме безпека постає потенцією та невід'ємним чинником суб'єктності, позаяк лише після повного її нагромадження країна спроможна розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Тож варто говорити про глибинну взаємодію національної безпеки та суб'єктності країни, яку має контролювати справжня еліта країни й усвідомлювати народ.

Специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни є не тільки способом розгортання її національної ідеї, а й, можливо, самою ідеєю. На цій основі можна сформулювати основоположний принцип, що визначає конструктивність такої динаміки.

Суб'єктність країни – *сенса і мета її безпеки*, а не навпаки. Інакше кажучи, безпека є тільки засобом досягнення суб'єктності. Країни, увага яких занадто сфокусована на власній безпеці й інноваційності в ній, утрачають ширші інноваційні перспективи, а отже, і можливість цивілізаційного лідерства (наприклад, Північна Корея).

У динаміці «національна безпека – національна суб'єктність» перша складова є більш статичним, консервативним елементом *із керованою «згори» (а тому обмеженою) інноваційністю*. Тоді як суб'єктність постає динамічнішим елементом, де постійно відбувається *вільна інноваційна активність*. Ось чому в процесах розвитку суб'єктності значно менше корупційної складової.

Як ми з'ясували, національна безпека й суб'єктність країни діалектично пов'язані. Однак у різних соціальних системах акцентують на головних цінностях – *гарантуванні національної безпеки чи актуалізації суб'єктності країни*. Наголошування на безпеці означає посилення адміністративно-командного апарату держави на протидію громадянському суспільству, що призводить до авторитарних і навіть тоталітарних тенденцій. Акцент на суб'єктності зумовлює піднесення середнього класу громадянського суспільства, стає каталізатором вільного самореалізування людини, а тому свідчить про розвиток демократії та правової держави.

Як наслідок, маємо мобілізаційний або інноваційний шляхи існування й зростання країн і цивілізаційних спільнот. Історія доводить, що власне інноваційний шлях є продуктивнішим, адже дозволяє гармонійно задіяти зовнішньо- та внутрішньополітичний вектори посилення суб'єктності й безпеки країни.

У сучасному світі розгортання суб'єктності країни шляхом інноваційного розвитку означає набуття *стратегічної безпеки*. Інноваційність надає суб'єктності сили й формує економічний, духовно-культурний і політичний потенціали, без яких безпека є лише декларацією та фікцією, якими б декораціями її не прикрашали на парадах і в пропагандистських відеороликах.

Отже, інноваційна суб'єктність породжує цивілізаційні можливості, дбає про їх успішне реалізування, а відтак – безпеку, потрібну для збереження й розгортання суверенітету. Однак що ж іще, крім інноваційності, мусить мати суб'єктність країни, щоб її розвиток неодмінно означав і розширення параметрів безпеки?

Запитання, на які ми відповіли в статті, є вкрай актуальними для України, позаяк наша держава має глибокі проблеми як із безпекою, так і зі суб'єктністю. І розв'язати їх можна лише за умови виявлення *специфічних особливостей динаміки суб'єктності та національної безпеки*, котрі нині так потрібні Україні.

* * *

Ні цивілізаційна суб'єктність, ані національна безпека України неможливі без інноваційності, що вільно розгортається в самореалізуванні громадян без адміністративно-командного контролю та репресивних практик, властивих авторитарним і тоталітарним режимам. Інноваційність має бути не тільки ефективною, а й гуманістичною – такою є заправка стабільної та динамічної суб'єктності, а отже, і національної безпеки.

Інноваційна гуманістична суб'єктність України як результат її цивілізаційного проекту іманентно несе в собі безпеку. Та це не означає, що слід нехтувати національною безпекою як *окремим питанням і сферою*, адже суб'єктність може свідчити про «сліпу» (нехай і гуманістичну) інноваційність, відірвану від проблем безпеки в реальному світі, та ставати небезпечною.

Тут маємо дуже тонку й складну діалектику взаємодії безпеки та суб'єктності. За ідеальних умов *інноваційна гуманістична суб'єктність країни не суперечить суб'єктності інших держав і цивілізаційних спільнот, а тому породжує безпеку, яка також не суперечить їхній безпеці*. У підсумку ж одержуємо стійку тенденцію посилення безпеки – стратегічної безпеки України, що є стабільною протягом тривалого часу й не залежить ані від зміни лідерів, ані від політичних партій при владі.

Однак у сучасних умовах гібридного світоустрою і порушення сталого міжнародного порядку ситуація є доволі динамічною. Тут панують не лише гуманістичні моральні цінності та верховенство права, а й мінливі національні інтереси держав, наддержав, союзів і спільнот. Тому сам факт інноваційної та гуманістичної суб'єктності України ще не означає її стратегічну безпеку, автоматично не породжує її. Отже, інтелектуальна й політична еліти України мають постійно аналізувати динаміку змін національних інтересів наших міжнародних партнерів і конкурентів, коригувати безпекову політику держави.

Тож сформулюємо закономірність взаємодії національної безпеки країни та її цивілізаційної суб'єктності в сучасному світі: *що більшою є національна безпека країни, то вища її суб'єктність за умови усвідомлення меж суб'єктності, за якими вона породжує міжнародні конфлікти чи визначає дисбаланс внутрішнього розвитку*. Саме зазначені межі

(або «червоні лінії», як їх модно називати) формують поняття «інноваційність» і «гуманістичність». А їх руйнування (і параметрів) призводить до розхитування суб'єктності України, породжує імітаційні й утопічні її форми та нищить безпекові можливості нації.

Тому нинішнє головне завдання – осмислити й забезпечити інноваційність і гуманістичність суспільних та політичних практик України як основ її суб'єктності. Це робота передусім для вчених природничої та соціогуманітарної сфер. Позаяк наука в сучасному світі є не менш важливою для суб'єктності країни й національної безпеки, ніж збройні сили.

* * *

Справжні безпека та суб'єктність країни – це гармонійне втілення національних інтересів і національних цінностей. Водночас потрібно наголосити, що національна безпека існує задля збереження та розвитку цивілізаційної суб'єктності країни, а остання – *для вільної самореалізації громадян*. Зміна такого *світоглядного порядку* смислів та цінностей може призвести до *дегуманізації суб'єктності*, відродження небезпечних проявів авторитаризму і втрати не тільки суб'єктності, а й безпеки [10, с. 11].

В українській ментальності закладено як інноваційні, так і гуманістичні потенції суб'єктності. Володимир Вернадський саме тут розвинув основні ідеї щодо ноосфери як царини не просто *будь-якого* розуму, а такого *«стану розуму й людської природи»*, за якого його воля до пізнання, творчості та порозуміння перемагає жагу до влади. У контексті вчення йдеться про *сферу гуманістичного розуму*, який постає органічним для української ментальності [10, с. 11]. Це уможливило ініціювання *ноосферної цивілізації*, яка для всього людства є способом подолання епохи гібридних воєн у політичній, економічній і гуманітарній сферах [9, с. 80].

Інноваційна й гуманістична суб'єктність України в умовах глобального світу – це її *реальна потенція*, що базується на вже наявних рисах ментальності та цивілізаційних параметрах. «І лише від нашої волі та натхнення залежить, чи стане ця потенція новою реальністю, яка змінить на краще долю України і в якій буде втілено різноманітні цивілізаційні можливості» [10, с. 11].

* * *

Спробуймо усвідомити тепер вплив *параметрів* цивілізаційної суб'єктності на національну безпеку. Отже, ми вже визначили, що суб'єктність країни зумовлюють чотири пари протилежних параметрів, тобто вона може бути: 1) сильною чи слабкою; 2) гуманістичною або авторитарною; 3) пасіонарною чи конформістською; 4) кризовою або стабільною.

Зокрема, такі характеристики, як сила, пасіонарність і стабільність суб'єктності в сучасних умовах спричинені інноваційністю та водночас породжують її. *Ба більше, сукупність цих параметрів у сучасному світі є інноваційністю країн, без якої неможлива суб'єктність у глобалізованому світі.*

Отже, для конструктивного **балансу цивілізаційної суб'єктності й національної безпеки в сучасних умовах суб'єктність України мусить бути сильною, гуманістичною, пасіонарною та стабільною**. Нині ж маємо інші *реалії*: дарма що суб'єктність наділено значним потенціалом, вона є слабкою, позаяк виникає постійне розгойдування між гуманістичністю й авторитаризмом з одного боку та пасіонарністю і конформізмом – з іншого, спричинене внутрішніми факторами, а також стабільна кризовість, зумовлена здебільшого зовнішніми чинниками. Тож варто посилювати гуманістичну складову суб'єктності та її пасіонарність й усувати причини, що продукують кризовість.

Щоби така суб'єктність України стала реальністю, потрібно досягнути відповідного рівня *консолідованості* українського суспільства. А для цього неминучим є набуття *спільної ідентичності*, що ґрунтується на чіткій історичній політиці Української держави. Розгляньмо це докладніше.

Важливим фактором гармонії цивілізаційної суб'єктності та національної безпеки країни є розвиток *динамічної ідентичності*, що не лише поєднує минуле із сучасним, а й спрямовує в майбутнє. Ідеться про формування ідентичності, яка зберігає традиції та водночас є відкритою до інновацій. Це має забезпечити *конструктивна історична політика* – різновид політики, призначенням і змістом якої є цілеспрямоване конструювання й практичне застосування в політиці колективних форм уявлень про минуле та його репрезентації [3, с. 27].

Проте така політика не завжди буває конструктивною і збалансованою – на неї впливають інтереси різноманітних соціальних груп, якими рухає жага до влади. Не можна не погодитися з думкою Георгія Касьянова, що історична політика «здійснюється від імені політичних, культурних, етнічних та інших суспільних груп у боротьбі за владу, за її утримання та перерозподіл» [3, с. 27]. Саме жага до влади може спотворювати предмет історичної політики – історичну пам'ять, яка є найважливішою умовою формування ідентичності народу.

Узагалі в демократичному суспільстві феномен історичної політики є доволі проблематичним – на відміну від авторитарного й тоталітарного, тут є *свобода* не тільки слова, а й думки, зокрема в ставленні до минулого та виборі ідентичності. Тоді як історична політика є процесом «ідеологічного й політичного контролю» [3, с. 27] над великими соціальними групами, які формують країну чи союз кількох держав.

Однак політика історичної пам'яті в демократичному суспільстві є суперечливою: з одного боку має бути свобода історичної пам'яті та ідентичності, а з іншого – спільність і цілісність історичної пам'яті, а отже, й ідентичності, що консолідує все суспільство. Без обох цих чинників неможлива гуманістично потужна суб'єктність України, об'єднана з пасіонарністю та стабільністю розвитку. Розв'язання цього протиріччя – у формуванні загальнонаціонального діалогу щодо оцінювання значення й смислів минулого, який опирається на толерантність та аргументи, а не на ксенофобію й емоційні вибухи. Останні переводять діалог у полеміку, далі – у конфлікт, наслідок якого – стійка конфронтація. А та й собі руйнує суб'єктність і національну безпеку країни.

Отже, конструктивна історична політика, або політика пам'яті, в умовах демократії має бути одночасно плюральною і цілісною, ґрунтуватися не тільки на волі до влади окремих груп, кланів та їхніх лідерів, а на прагненні до суб'єктності та національної безпеки країни, яка не просто допускає діалог і толерантність, а потребує їх.

Та проблема полягає в тому, що система олігархічного неофеодалізму, що склалася в Україні за роки незалежності, впливає на формування національної ідентичності, деформуючи її та історичну пам'ять в інтересах груп і кланів. Як наслідок, історична політика обертається на маніпулятивний процес, який спотворює єдність, створює та відтворює симулякри [3, с. 27]. Тому між суспільством і великим бізнесом в Україні треба встановити продуктивніший діалог, який розширив би суспільні потенції та вможливив толерантність і консенсус під час обговорення ідентичності й історичної пам'яті. Це завдання є основоположним для інтелектуальної еліти країни – політичної, наукової, художньої та релігійної. Лише так стає можливим, а не утопічним, гармонійне поєднання цивілізаційної суб'єктності країни та її національної безпеки.

* * *

В осягненні зв'язку цивілізаційної суб'єктності України з її національною безпекою в сучасних геополітичних реаліях треба пам'ятати, що наша країна за історичним критерієм нещодавно вийшла зі складу однієї з найбільших і наймогутніших імперій, яка була чи не найжорстокішою «за методами, якими вона здійснювала свою експансію, придушувала прагнення до національного визволення підкорених народів, позбавляла людей найелементарніших людських прав» [6, с. 13].

Звільнення від цього ярма, а також од імперської та постімперської психології виявилось доволі непростим і триває досі. Безсумнівно, звільнення було ускладнено на початку незалежності України «з огляду на неприховано войовниче ідеологічне забарвлення імперської суті СРСР,

його орієнтованості на подальшу експансію спочатку шляхом діяльної підготовки всесвітньої пролетарської революції (якій, на щастя, так і не судилося здійснитися), а останнім часом – шляхом явної і таємної підтримки так званих комуністичних і національно-визвольних рухів на всіх континентах, які на ділі нерідко виявлялися маріонетковими, а то й терористичними» [6, с. 13].

Відлуння імперії СРСР у колективній свідомості й історичній пам'яті населення України та її еліти донині гальмує набуття й розвиток цивілізаційної суб'єктності нашої країни. Проте воно є ще дужчим у нашого північного сусіда, який перейняв войовничий характер СРСР і не зацікавлений у самостійному цивілізаційному проєкті України та її суб'єктності.

Чому виникає глибока світоглядна й цивілізаційна суперечність між Україною та її північним сусідом? Річ у «надзвичайній живучості імперського менталітету росіян. Якщо навіть не брати до уваги відверто імперські сили (від компартійних, з одного боку, до монархічних, з другого), доводиться повсякчас спостерігати його прояви і серед послідовних демократів» [6, с. 15]. Зважаючи на динаміку розвитку національного характеру сучасних росіян – народу та політикуму, – можемо констатувати показову суперечність між свідомим і підсвідомим. Позаяк маємо «щире прагнення до демократичних перетворень при підсвідомій прихильності до імперського по суті (а зовні – федеративного) типу організації спільного існування дуже різнорідних, а тому далеких один від одного народів» [6, с. 15–16].

Події останніх років дозволяють стверджувати, що для Кремля дедалі характернішою стає спроба *експорту імперського федералізму*, що є серйозною загрозою для національної безпеки й суб'єктності України у XXI столітті. Водночас варто відзначити, що кремлівський *експорт федералізму*, який щодо нашої країни стає основоположною геополітичною стратегією, може резонувати з такою архетиповою рисою української культури та ментальності, як індивідуалізм. Адже саме індивідуалізм, котрий можна охарактеризувати сумнозвісним висловом «Моя хата скраю», упродовж багатовікової історії України породжував анархічні й відцентрові тенденції, а у XXI столітті сприяв формуванню олігархічного неофеодалізму з властивими йому роздробленістю та суперечністю інтересів владних груп і кланів, які провокують конфронтацію в суспільстві [8, с. 4]. Олігархічний неофеодалізм як *внутрішня загроза* національній безпеці й суб'єктності України приналежить *зовнішню загрозу* у формі імперського федералізму, який укотре прагнуть «прищепити» українській державності. Вихід із цього стану полягає в консолідуванні зусиль українського суспільства – передусім національно свідомої інтелігенції в політиці, економіці, науці, мистецтві й релігійній сфері [8, с. 4].

Говорячи про гармонійну єдність суб'єктності нашої країни та її національної безпеки, надзвичайно важливо усвідомлювати, що «обраний Україною курс не утискає інтересів будь-кого з її сусідів, до яких вона не має жодних територіальних претензій» [6, с. 15]. Усією своєю історією та ментальністю Україна доводила, що її принципова позиція в розбудові «власної державності, зокрема таких її атрибутів, як національна безпека, збройні сили, режим кордонів, національна валюта та фінансово-кредитна система, ґрунтується на тому, щоб всіляко уникати дій, які створювали б загрозу інтересам інших держав, насамперед найближчим сусідам» [6, с. 15].

* * *

Отже, у сучасних геополітичних реаліях суб'єктність України – і як *об'єктивний економічний, політичний та культурний процес*, і як *образ в очах партнерів* – доволі суперечливо впливає на її безпеку. З одного боку, розвиток суб'єктності нашої країни прямо пропорційно пов'язаний із потужним економічним, політичним, військовим та інформаційним тиском на неї Кремля, а з іншого – він є запорукою стратегічної безпеки України як суверенної держави. Розв'язання цього протиріччя передбачає усвідомлення того, що: 1) заради «прихильності» Кремля ми в жодному разі не повинні відмовлятися від посилення суб'єктності; 2) образ України в Європі й усій євроатлантичній спільноті як інструмента впливу на Росію та торгів із нею має замінити образ партнера, з котрим є спільні цінності.

Проте вирішення цієї суперечності не лише в духовно-ціннісній, а й у політичній площині можливе тільки тоді, коли діятимемо раціонально та мудро, без «комплексу віктимності»: не дозволяючи вважати Україну об'єктом торгів і жертвою, але й надмірно не провокуючи агресію північного сусіда. Важливо також розуміти, що всі наші західні партнери мають власні національні інтереси з їхньою постійною динамікою, яка не має стати для нас несподіваною.

Воднораз ціннісна єдність країн може впливати на динаміку національних інтересів. Беручи до уваги те, що сенс і мета цивілізаційного проєкту України – це «гідна самореалізація людини» [11; 12] незалежно від етнічної приналежності та статі [13], такий гуманізм і людиноцентризм глибинно вплетені в українську ментальність [1; 4; 11], у нас є реальні шанси віднайти баланс національних інтересів і цінностей у взаємодії з близькими й далекими сусідами, партнерами та опонентами. Та рівновага й стане чинником стабільності поєднання суб'єктності України та її національної безпеки тепер і в майбутньому. Власне це є запорукою не лише збереження, а й розвитку незалежності України, народ якої та його інтелектуальна й політична еліти здатні вибудувати продуктивні та «красиві» відносини [5] всередині країни й поза її межами.

1. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. К.: Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
2. Грушевський М. Три академії // Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, І. Гирич та ін. Львів: Світ, 2015. Т. 10. Кн. 1. С. 399–412.
3. Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. К.: Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
5. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: КНТ, 2019. 563 с.
6. Пирожков С.І. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі // Віче. 1992. № 11 (8). С. 11–23.
7. Пирожков С.І. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов. К.: Наукова думка, 2020. 255 с.
8. Пирожков С.І. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Дзеркало тижня. № 28 (324). С. 4.
9. Пирожков С.І. Ноосферна цивілізація: від потенцій до нової реальності / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Вісник НАН України. 2018. № 2. С. 71–82.
10. Пирожков С.І. Чи є Україна цивілізаційним суб'єктом історії та сучасності? / С.І. Пирожков, Н.В. Хамітов // Вісник НАН України. 2020. № 7. С. 3–15.
11. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 3-тє вид., випр. і допов. К.: КНТ, 2019. 394 с.
12. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь / редкол.: С.І. Пирожков, О.М. Майборода, Ю.Ж. Шайгородський та ін.; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К.: НАН України, 2016. 284 с.
13. Khamitov, N., Dandekar, D. (2019). Gender strategies and political leadership. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, Issue 15. p. 40–48 [in English].

Serhii PYROZHKOV,

*Doctor of Economics, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
Vice President of the NAS of Ukraine;*

Nazip KHAMITOV,

*Doctor of Philosophy, Full Professor,
Leading Research Fellow, Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine*

UKRAINE'S REAL INDEPENDENCE: BALANCE OF CIVILISATIONAL AGENCY AND NATIONAL SECURITY

Abstract. The article examines the essence of the concepts 'independence' and 'agency' of Ukraine, their specific manifestations, substantial differences, and the major characteristics of the civilisational agency of countries, which are archetypical and situational. Each of them consists of pairs of opposites (authoritarianism – humanism, weakness – power, passionarity – conformity). The authors emphasise that it is extremely important to find out the difference between the concepts of independence and agency of the country.

The authors note that the productive civilizational agency of Ukraine in the modern world should be humanistic and innovative. This determines its strength and quality, which are necessary for the decent life and prosperity of the people of our country and the achievement of its true independence. The issue of the genuine independence of the country, its people, and authorities is analysed and it is assumed that this is the transition of independence to freedom.

The authors identify three 'waves' of civilizational agency in the history of Ukraine, which precede the stage that began in 1991, and its current state. In particular, these are the periods of Rus, the Cossack state, and the Ukrainian revolution (1917– 1921). It is argued that the agency of modern Ukraine, expressed in a referendum by the will of the Ukrainian people, began to develop in 1991 on the basis of an independent state and had a long prehistory and deep roots that trace their origins back to the times of the culture of Rus.

It is noted that the agency of the country is the meaning and purpose of its security and not vice versa. Put otherwise, security is only a means of achieving agency. In addition, the national security and agency of the country are dialectically linked. However, in various social systems, the emphasis is placed on the main values: ensuring national security or updating the agency of the country.

It is proven that in the modern world, the development of the country's agency through innovative development means the acquisition of strategic security. It is also highlighted in the article that the urgent task facing Ukraine today is to comprehend and ensure the innovation and humanistic nature of its social and political practices as the basis of its agency.

The authors conclude that in the modern geopolitical realities, the agency of Ukraine – both as an objective economic, political, and cultural process and as an image in the eyes of partners – has a rather contradictory effect on its security.

Keywords: Ukraine, independence, civilizational agency, national security, innovation, humanism.

Євгенія ГАБЕР,
кандидатка політичних наук,
радниця Прем'єр-міністра України з питань зовнішньої політики¹

СТОЛІТНЯ МЕЖА: ДОВГИЙ ШЛЯХ ДО УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКОГО СТРАТЕГІЧНОГО АЛЬЯНСУ

Анотація. У статті йдеться про двосторонні відносини України й Туреччини в контексті нещодавно відзначеного сторіччя встановлення дипломатичних зв'язків.

Наголошено, що обидві країни пройшли довгий шлях у розвитку своєї взаємодії – від моменту відкриття перших дипломатичних місій у Стамбулі та Києві ще 1918 року до декларації про стратегічне партнерство (2011 р.) і подальшого створення українсько-турецького альянсу оборонної промисловості після російської окупації Криму (2014 р.).

Виокремлено суперечливі тенденції, властиві загальній динаміці двостороннього діалогу протягом цього періоду. З одного боку, контакти між Україною і Туреччиною переважно мали позитивний порядок денний, не обтяжений давніми конфліктами або історичними травмами. З іншого боку, офіційні відносини між Києвом і Анкарою роками перебували в тіні російського чинника та не мали власної унікальної цінності, їх здебільшого розглядали в турецько-українсько-російському трикутнику.

Утім такою ситуація була донедавна. З огляду на чималі позитивні зрушення, висвітлено особливості нового амбітного порядку денного, що постав перед обома державами. Деяких із цих цілей було успішно досягнуто: створено новий фреймворк регіональної співпраці, запущено додаткові формати двосторонніх політичних і військових консультацій, уведено безвізовий (а потім і паспортний) режим перетину кордону. Деяких інших планів, як-от підписання Угоди про вільну торгівлю чи активізування співпраці у високотехнологічних сферах космосу й авіації, ще не реалізовано.

Стаття містить короткий огляд історії двосторонніх відносин, усебічний аналіз поточної взаємодії між двома країнами й обговорення нових тенденцій в українсько-турецькому партнерстві, що їх спричинили нові умови регіональної та глобальної безпеки. Об'єктом дослідження є двосторонні відносини між Україною і Туреччиною. Предметом – нові тенденції в розвитку українсько-турецького партнерства.

Ключові слова: Україна, Туреччина, Чорноморський регіон, стратегічне партнерство.

¹ Думки, висловлені в цій статті, належать авторці й не обов'язково відображають офіційну позицію Уряду України.

CROSSING THE CENTENNIAL THRESHOLD: A LONG WAY TO THE UKRAINIAN-TURKISH STRATEGIC ALLIANCE

Abstract. While Ukraine and Turkey have recently celebrated the centennial since the establishment of diplomatic relations and currently continue to reinvent each other as strategic partners, it might be a good time to take stock of the bilateral relations over the past century and define a road map for the future.

This article aims to provide a brief overview of the past history of the bilateral relations and a comprehensive analysis of the current state of play between the two countries, whilst also discussing emergent trends in the Ukrainian-Turkish partnership, as it continues to evolve in a new regional and global security environment.

The object of the study is the bilateral relations between Ukraine and Turkey.

The subject of this research is the new trends in the development of Ukrainian-Turkish partnership

Keywords: Ukraine, Turkey, Black Sea region, strategic partnership, alliance

Making sense of common history

The Ukrainian-Turkish relations have a long history of bilateral official ties and people-to-people contacts. The two countries share centuries of common history, oftentimes fighting side by side against common enemies or trading goods and sometimes regarding each other as potential rivals in the quest for regional dominance. These hundreds of years of close coexistence in the Black Sea basin, regular political contacts, military interactions, and cultural intermingling have created a solid background for today's partnership between Kyiv and Ankara.

The early official contacts between the Ukrainian and Turkish states date back to as early as the mid-17th century, when in 1649 the first bilateral agreement was signed between Ottoman Sultan Mehmed IV (of half-Ukrainian origin himself, born into the family of Sultan Ibrahim I and Hatice (Nadiia) Turhan from Ukraine) and Hetman Bohdan Khmelnytskyi, a legendary leader of the Zaporizhzhia Cossacks, who had started the Ukrainian National Liberation War a year earlier. As one Ukrainian historian put it, this agreement was a 'natural alliance', since both sides were interested in developing close relations, focused on the vibrant caravan trade and the necessity to patrol the territorial waters near Crimea against occasional pirates and hostile fleets of other countries in the Black Sea basin [1].

¹ The views expressed in this article are those of the author and do not necessarily reflect the official position of the government.

In the 20th century, the Turkish state was among the first countries to officially recognise Ukraine's independence, twice in its history: first, in 1918, from the Russian Empire, and later, in 1991, from the Soviet Union.

According to Professor Hakan Kırımlı, the Ottoman Empire became the first (and, up to 1918, the only) one of the Central States to declare the necessity to liberate Ukraine from Russian dominance. During the meeting with representatives of the Union for the Liberation of Ukraine (ULU, a Ukrainian nationalist organisation active in the Ottoman Empire at the beginning of the 20th century), Mehmet Talaat Pasha, then Minister of Interior in the so-called Young Turk triumvirate, promised to support Ukrainian efforts to establish an independent state during the peace conference, stressing that an independent Ukrainian state on the shores of the Black Sea would be in Turkey's best interests. In November 1914, this declaration was published in Istanbul newspapers and gain wide international attention. Quoting the original text of the declaration as published in *Le Jeune Turc*, Kırımlı mentions that 'Talat Bey wrote to the effect that the Porte, Berlin, and Vienna had recognised that Ukraine had to be removed from Russian domination, and that the Ottoman government promised the Ukrainian people to support the establishment of an independent state in the event of Russia's defeat'. This was, in fact, 'the first public commitment on the part of one of the Central Powers to the independence of Ukraine if the war ended in victory' [2, p. 191].

Ukrainian Turkologist Yaroslav Dashkevych stresses that, at that time, spreading Ukrainian nationalist propaganda in Istanbul was quite easy, given a positive attitude towards the young Ukrainian nation in the Ottoman society and a deep-rooted perception of Russia as a threat among the political elites. Thus, the Turkish press of the time (e.g., *Tercüman-i Hakikat*, *Tasfir-i-Efkıar*, *Tanin*, *Le Jeune Turc*, and others) often published materials covering Ukrainian problems, including ULU's calls 'to renew historically friendly Ukrainian-Turkish ties starting from the times of Hetmans Doroshenko, Orlik and Zadunayska Sich' [3, p. 64].

The first Ukrainian diplomatic mission was opened in Istanbul soon after the newly-born Ukrainian People's Republic (UPR) was declared. In February 1918, the independent UPR participated in the negotiations on the Brest-Litovsk Treaty, which resulted in the signing by the Central Powers (including the Ottoman Empire) of two separate peace treaties – first with the UPR, and then with the Soviet Russia delegations. In fact, the Ukrainian Treaty of Brest-Litovsk was the first diplomatic recognition of independent Ukraine in modern times. As seen from the press archives of the period, *Tanin*, the unofficial mouthpiece of the ruling Union and Progress Committee (İttifak ve Terakki), applauded this first peace treaty, since it would put pressure on Russia. Ukraine was thus seen as a potential ally of the Ottoman Empire and a bulwark against the Bolshevik menace: '*Tanin*'s editorial assessed the new geopolitical situation particularly in the context of the issues of the Black Sea and the Straits. Having referred to the long-standing ambi-

tions of Tsarist Russia over the Straits, the editorial pointed out the historical irony that it was due to the successful defence of the Straits by the Turks that the Russian Empire had collapsed and the new Ukraine had been born' [4, p. 204].

The Ottoman diplomatic mission to Ukraine and the Ukrainian mission to the Ottoman Empire were established soon after the ratification of the Treaty of Brest-Litovsk. Hetman Skoropadskyi welcomed the arrival of the Ottoman Ambassador to Kyiv, stressing the significance of the Ottoman-Ukrainian friendship. Though these partnership was not meant to last long, in 1918–1921, the relations between the young Ukrainian state and the emerging Turkish Republic were actively developing in spite of the unfavourable geopolitical conditions, which complicated these contacts [5].

The Treaty on Friendship and Brotherhood between Ukraine and Turkish Republic was signed in January 1922 with the personal participation of Mustafa Kemal Atatürk. This Treaty underlined Turkey's recognition of Ukraine as 'an independent and sovereign State, which was created in the territory of the former Russian Empire ... with regard to the principles of the brotherhood of nations and right of the peoples to self-determination'. In turn, Ukraine confirmed that 'the final elaboration of the international status of the Black Sea and the Straits should be passed to a special conference of delegates of the coastal countries...', resolving the issue in a way that would respect Turkey's sovereignty [6, p. 245]. In fact, this treaty was much more than a simple 'statement of good intentions' aimed at developing economic, commercial, and cultural cooperation, as stated in the preamble. Historians agree that, it also 'signified the creation of a new political alliance between the two neighbouring Black Sea countries' [7] in the situation when international support was crucial for both young republics to prove the legitimacy of the new elites and strengthen their stance vis-à-vis other regional actors.

This idea found its further justification in one of the speeches of Mustafa Kemal Atatürk. Addressing the members of the Ukrainian governmental delegation who came to Ankara in 1922, he said: 'We are very touched by the fact that the decision of your arrival to our governmental centre has been conveyed to us at the moment when enemies already considered us completely defeated and wanted to convince the whole world of it. This is another proof of friendly feelings which Ukraine demonstrates with respect to us' [7].

This Ukrainian-Turkish diplomatic track, quite active in 1918–1921, ceased to exist in 1922 with the emergence of the Soviet Union, of which Ukraine became party. With the consolidation of power in the hands of the Politbureau of the Communist Party, the foreign policy-making process was declared an exclusive privilege of the 'centre'. Thus, the 'union republics' were deprived of the right to maintain any external contacts bypassing Moscow. This regulation ruled out any possibility to conduct direct dialogue between Kyiv and Ankara, and made Moscow an indispensable element of the Ukrainian-Turkish relations for many years to come.

That said, it is important to mention that however limited the early diplomatic ties between Kyiv and Ankara might have been, they have never been complicated by any considerable problems of a *bilateral* character. Though dependent on third parties or taking different sides in the geopolitical confrontation of the Cold War, Ukraine and Turkey still have never been involved in a direct conflict. This lack of a historical burden and mainly positive record of the long-term peaceful coexistence have made the reestablishment of diplomatic ties much easier in the aftermath of Ukraine's declaration of independence in 1991 and helped to restore high-level bilateral contacts shortly after.

Political dialogue: finding a way through the regional turmoil

The 1990s witnessed the re-establishment of the diplomatic relations between Ankara and Kyiv. In May 1992, the Friendship and Cooperation Agreement was signed. Embassies were opened in both capitals and a number of high-level visits followed soon afterwards. However, despite the ongoing diplomatic traffic and economic cooperation, until recently, Turkey rarely dominated Ukraine's foreign policy agenda, whereas Ukraine was hardly regarded as a truly strategic partner by Turkey. Some analysts claimed this was due to the fact that official Kyiv stayed entrapped in the bipolar East-or-West dilemma, leaving out the southern vector of its foreign policy without proper attention [8]. Others pointed out at the 'Russian constant' in the Turkish-Ukrainian equation, which significantly altered the results [9].

Unlike the sporadic visits of the 1990s, the high-level political dialogue between Ukraine and Turkey acquired a more sustainable character in 2011, when the relations received a status of a strategic partnership. The mechanism of the High-Level Strategic Council (HLSC) was established in the same year. Annual presidential meetings held within this framework gave a chance to discuss the issues of bilateral and regional agenda on a regular basis. The Strategic Planning Group co-chaired by the Ministers of Foreign Affairs was set up to prepare meetings of the Strategic Council, while more than a dozen of joint commissions and working groups were established to provide a steady platform for expert discussions covering all the major spheres of Ukrainian-Turkish relations from trade and tourism to scientific research and defence industry. The legal framework of this cooperation was also widely expanded during these years to keep pace with the increased dynamics of a bilateral dialogue. Whereas in 2010 the number of agreements signed between the two countries was approaching 80, by June 2021, it already reached 150 [10].

The year of 2014 became an important turning point in the bilateral relations. With the start of Russian military aggression in eastern Ukraine and the illegal annexation of Crimea, the security situation in the Black Sea basin rapidly deteriorated, and both countries found themselves amidst multiple challenges with similar threat perceptions in the region.

This regional turmoil has brought Ukraine and Turkey closer together. Turkey's strong support for the territorial integrity of Ukraine and Ankara's non-recognition policy of the illegal annexation of Crimea have played a crucial role both for developing close bilateral relations and maintaining stability in the region.

In turn, Ukrainian leadership has been unambiguous in its assessments of the July 2016 coup attempt in Turkey, demonstrating solidarity with the Turkish people. Ukrainian President Poroshenko was one of the first world leaders to call President Erdoğan on the day of the coup to reaffirm Ukraine's strong support to the legitimately elected government of Turkey. This message has become an important part of official rhetoric ever since, and a mutual agreement to respect each other's 'red lines' in the matters of domestic politics has helped sustain good relations.

On the other sensitive question, unlike in Turkey's relations with both Russia and the US, the Kurdish issue (PKK/PYD/YPG) has never featured as a problem on the Ukrainian-Turkish agenda. Kyiv has always been regarded as Ankara's ally in its fight on terror and has been quite vocal in condemning 'terrorism in all forms and manifestations', since the Ukrainian government has been waging its own war on terror against the (pro-)Russian paramilitary groups in eastern Ukraine. Similarly, the problem of internally displaced persons, humanitarian assistance to the local population, and reconstruction of the devastated areas appeared to be another field where both countries could cooperate. Since 2015, Turkey has accepted several hundreds of family members of the Ukrainian military for a rehabilitation course along with some heavily wounded Ukrainian soldiers needing transplantation and medical treatment. Summer camps for Ukrainian children from the war-afflicted zones have been held annually in Antalya, under the personal patronage of Turkish Minister of Foreign Affairs Mevlüt Çavuşoğlu.

Last but not least, the evolving state of the post-liberal world order, Russian growing military build-up, which has changed the long-term status-quo in the regional balance of power, mounting problems in Ankara's dialogue with the EU and the US, and its complicated relations with Russia have made both countries seek for more autonomy in international affairs and diversify their alliances. In this regard, Turkey has facilitated a much-needed geopolitical alteration in Ukraine's traditional dichotomy – Russia vs. Europe – also giving Kyiv a chance to open up to the Middle East, Africa, the Caucasus, and Central Asia. On the other hand, for Ankara, closer relations with Kyiv have created more opportunities to counterbalance assertive Russia while avoiding NATO's increased military presence in the Black Sea, something that Turkey regarded as a direct threat to its national security [11].

This new situation has paved the way for a certain 'breakthrough' in the Ukrainian-Turkish relations. The list of high-level official visits held on a mutual basis between the two countries during the recent five years includes presidents, prime ministers, chairmen of the parliament, secretaries of the national security and defence councils, chiefs of the general staffs, ministers for foreign affairs, fi-

nance, economic development and trade, agriculture, infrastructure, energy, education and science, tourism, etc. Some of these were not only reciprocal official and working visits but also important symbolic moves, like the so-called 'visits of solidarity' in the aftermath of the 2016 coup attempt in Turkey, President Poroshenko's participation in the TANAP opening ceremony in Eskisehir or Prime Minister Hroisman's presence at Erdoğan's presidential inauguration in July 2018.

In 2016, a new Declaration on the Deepening of Strategic Partnership between Ukraine and the Republic of Turkey was signed, envisaging mutual resolution to work together for countering security threats in the Black Sea region. At the same time, the National Security and Defense Council of Ukraine and the National Security Council of Turkey signed a Cooperation Protocol aimed at intensifying collaboration in the field of security and defense [12].

The strategic character of the bilateral relations was also reflected in Ukraine's new National Security Strategy approved by the president in September 2020, which identified Turkey as one of the five 'strategic partners' (alongside Azerbaijan, Georgia, Lithuania, and Poland) [13].

On the level of strategic documents, this was followed by the Joint Declarations of the 8th and 9th HLSC meetings (signed in 2020 and 2021, respectively), which defined new cooperation priorities. They stressed the importance of maintaining Ankara's political support for the territorial integrity of Ukraine and de-occupation of Crimea, completing the FTA negotiations, deepening cooperation in the military-technical field, and stepping up joint efforts in ensuring maritime security [14].

Besides, a new Quadriga format of cooperation (two MFAs + two MoDs) was introduced in order to combine political, diplomatic, and military efforts to strengthen peace and security along the borders of both states. In practice, this framework envisions regular meetings of Ukrainian and Turkish political and military leadership to discuss a wide range of regional security issues and coordinate positions of Kyiv and Ankara's in the key areas of bilateral interest. A particular emphasis is put on deepening military cooperation (including joint exercises, military education programs for Ukrainian officers and cadets in Turkey, development of cooperation within NATO etc.).

The Joint Statement of the first Quadriga meeting, held in Kyiv in December 2020, says that the parties 'decided to explore new avenues for cooperation between the naval forces of the two states in education and training, conducting multinational exercises and activities in support of safety of navigation in the Black Sea', 'reiterated support for Ukraine's reform process and integration with European and Transatlantic structures, including the EU and NATO', and 'underscored Turkey's support for Ukraine's sovereignty and territorial integrity within internationally recognized borders including the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol', which remains a top priority on the bilateral agenda [15].

Crimean connection: historical past, geopolitical present

Crimea and Crimean Tatars have historically remained one of the central pillars of the Ukrainian-Turkish relations. With the geostrategic position in the Black Sea – the Mediterranean basin, close proximity to the Straits and the Middle East, and about 10 to 15 percent of kin Tatar population – the importance of Crimea for Turkey can hardly be overestimated.

As leading scholar on Crimea Hakan Kırımlı argues, ‘Until the end of the First World War, the Crimean issue was to remain central to the Ottoman Turkish public in assessing the relations with Ukraine’. In his words, it is at least since then that ‘the first indications that the Crimean factor would be a cardinal issue in determining Turko-Ukrainian relations’ became evident [4, p. 205]. With the lapse of time and especially after the illegal annexation of the peninsula by Russia, the role of Crimea has only increased, both for the bilateral relations and the political-military balance in the region.

The historical record of Russia often using Crimea as a naval base to launch offensives on the Ottoman territories as well as the bitter memories of the 1944 deportation of Crimean Tatars by the Soviet regime, had predetermined Turkey’s stance on the status of Crimea in 2014. From the first days of the occupation, the Turkish government has unambiguously supported Ukrainian sovereignty and territorial integrity. Ankara has demonstrated a firm stance on Crimea by not only refusing to recognise the illegal annexation of the peninsula and denouncing the so-called Russian ‘referendum’ as ‘unlawful’, ‘illegal’, and ‘illegitimate’ [16; 17; 18] but also by promising Ukraine its support to consolidate international efforts on the issue, as mentioned by then Foreign Minister Davutoğlu during his Kyiv visit [19].

Turkey has co-sponsored a number of UN resolutions initiated by Ukraine, including the 2014 resolution ‘Territorial integrity of Ukraine’ and the annual resolutions ‘Situation of the human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine’ and ‘Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov’, which have become a new element of the mounting international legal pressure on Russia.

In line with the non-recognition policy, Ankara has denounced as illegitimate subsequent Russian actions on the occupied peninsula. For instance, it has not recognised the results of the elections to the Russian State Duma in Crimea [20] and has strongly reacted to the ban of the Mejlis of the Crimean Tatar people (MCTP) by the Russian occupying authorities, calling for the restoration of its legitimacy [21].

Obviously, the main focus of Turkish attention has been placed on protecting human rights of the Crimean Tatars who have found themselves under the growing pressure of the Russian de-facto authorities after the occupation. In

this regard, the Report of the Unofficial Turkish Delegation entitled ‘The Situation of the Crimean Tatars since the Annexation of Crimea by the Russian Federation’, published on 15 June 2015 [22], gave a profound overview of the massive human rights violations against the Crimean Tatars, at a time when the international community was still trying to figure out what was happening on the occupied peninsula.

Turkey has also greatly contributed to the Ukrainian efforts to ease the woes of the Crimean Tatars, who had to leave Crimea and flee to mainland Ukraine, by providing humanitarian assistance within the projects of the Turkish Cooperation and Development Agency (TIKA) [23].

Most recently, during President Zelenskyy’s visit to Ankara in 2021, an inter-governmental agreement was signed between the two countries, creating a legal framework for the Turkish state-run housing agency TOKI to build 500 apartments for Crimean Tatars in Mykolaiv, Kherson, and Kyiv [24].

Another ‘success story’ in the Ukrainian-Turkish cooperation on Crimea was the release of Kremlin’s two political prisoners of Crimean Tatar origin – Ahtem Chygoz and Ilmi Umerov, after the negotiations held between Erdoğan and Putin. This channel of communication still remains an important track in Ukraine’s humanitarian efforts to release political prisoners held in Crimea and Russia.

Multilateral diplomacy: cooperation within international frameworks

This being said, one should not forget that, apart from the massive human rights and international law violations, the illegal occupation of Crimea has paved the way to the increased militarisation of the peninsula threatening the whole region. According to various sources, during the Crimean military build-up, Russia has deployed tens of thousands of troops, hundreds of battle tanks, armoured vehicles, combat aircrafts and helicopters, dozens of coastal missile systems and, allegedly, tactical nuclear weapons on the occupied peninsula [25].

Military experts underline that ‘the seizure of Crimea has allowed Russia to integrate the Northern and the Southern parts of its “bubbles of insecurity” (A2/AD) architecture, lessening the strategic depth of NATO and other countries’ in the region, and that it has since ‘demonstrate[ed] a significant increase in the intensity of its offensive combat training activities’ [26]. Given Moscow’s long-term struggle for access to the ‘warm seas’ and Turkey’s interdependence with Russia in regional conflicts, Ankara’s desire to develop cooperation with Kyiv can be regarded as a natural security reflex in order to deter Russian military dominance in the region.

In this regard, **NATO** remains one of the most important multilateral platforms for increased military and naval cooperation between Ukraine and Turkey. Turkey has been a key member and the second biggest army in the Alliance since 1952 and today remains one of the biggest contributors to its operations.

At the same time, though not a NATO member, Ukraine has been actively involved in the transatlantic cooperation contributing to naval exercises, joint trainings, maritime patrol and humanitarian operations that have been carried out in the Black Sea within the NATO framework. As a strategic partner of Turkey and a littoral state that is not a subject to the restrictions of the 1936 Montreux Convention, Ukraine has got wide opportunities to play active role in these initiatives without threatening Ankara's all-time sensitivities on the presence of the foreign military fleet in the Black Sea basin.

In fact, Ukraine and Turkey have been working within the framework of the multilateral mechanisms designed to strengthen security measures and contribute to stability in the Black Sea region since mid-1990s. Over the years, both countries have been jointly participating in multilateral military and naval cooperation programmes, like Black Sea Harmony, Sea Breeze, Sea Shield, BLACKSEAFOR, and PASSEX, to name just a few. However, with Ukraine's withdrawal from the Operation Black Sea Harmony due to the obvious impossibility of sharing intelligence and operational data with the Russian HQ, Ankara and Kyiv have focused more on intensifying their bilateral naval cooperation in the Black Sea basin, deepening cooperation of the fleets, and practicing joint tactical maneuvering. Against the backdrop of the continuing Russian aggression, both sides regard these drills as 'a step in the deepening of cooperation of the fleets of the two countries, which aims to strengthen stability and security in the region' [27].

The General Staffs of the Ukrainian and Turkish Armed Forces have also signed a 'road map' on military cooperation that sets forth the direction and scope of military cooperation between the two countries. Among other things, it focuses on strategic planning, military education and training of troops, consultative and advisory assistance, cooperation between the respective branches of the Armed Forces, information sharing, etc. In fact, this document is a detailed implementation plan of practical measures on military cooperation, aimed both at strengthening bilateral ties and enlisting Turkish support to train the Ukrainian army in accordance with NATO standards [28]. Turkey also remains an important donor of humanitarian aid to the Ukrainian army through NATO funds.

In the diplomatic realm, Ankara has been actively involved in monitoring the implementation of the cease-fire agreement in the eastern regions of Ukraine, most evidently through the efforts of the seasoned Turkish diplomats – Ambassadors Ertuğrul Apakan and Yaşar Halit Çevik, who have headed the OSCE Special Monitoring Mission to Ukraine. Though less vocal in condemning Russian aggression in the east of Ukraine compared to Ankara's strong stance on Crimea, the Turkish government, however, has been consistent in its unwavering support for Ukraine's territorial integrity, condemnation of the use of force against civilians, and calls for a peaceful conflict resolution in full compliance with the Minsk Agreements by all the parties.

In addition to the UN resolutions, Turkey has also made significant efforts to keep the Crimean question high on the agendas of the multilateral platforms and international organisations, where Ukraine is not represented (**OIC, Cooperation Council of Turkic Speaking States**, etc.). In this regard, Turkey's participation in the **Crimean Platform** (a multilateral coordination mechanism initiated by Ukraine) is seen in Kyiv as having a significant added value for the consolidation of the international de-occupation efforts with Ankara's facilitation [29].

Smaller, narrowly focused, and result-oriented **regional formats** of interaction (Turkey-Ukraine-Romania; Turkey-Ukraine-Georgia-Azerbaijan) have also been on the rise. Analysts note that the deterioration of security situation in the region has largely contributed to the deepening defence and military technical cooperation of Turkey with Azerbaijan, Georgia and, especially, Ukraine – something unseen before in the region that was traditionally considered a domain of the Turkish-Russian strategic interaction [30].

Cooperation in defence industry: from joint efforts to joint projects

In fact, cooperation between Ukraine and Turkey in the defence sphere is not something new. However, following the 2014 Russian occupation of Crimea and the 2015 jet-crisis between Ankara and Moscow, these endeavours have been complemented by the efforts to build a strategic industrial alliance that would include cooperation across a variety of military and defence programmes [31].

Dimitar Bechev from the Atlantic Council rightfully mentions that this sort of cooperation is especially important to Ankara, which is now trying to develop its own indigenous defense industry, thereby minimising its dependence on the West. In this sense, Turkish officials view Ukraine as a potential supplier of technology and equipment that could largely substitute Western contractors. On the other hand, in Ukraine, Turkey is seen as a welcome partner to substitute severed links with Russia's military-industrial complex and compensate for market losses [32].

Taking into account the technological and intellectual resources as well as the long and successful story of Ukrainian space and defence industry enterprises, Ukraine does have a potential to become one of the most important partners of Turkey in aerospace and defence. Both countries regard scientific and technical cooperation in the high-tech spheres as crucial for the further development of their strategic partnership, with the prospects to enter the global market with a joint full-cycle production and a variety of related services in the space rocket industry and the military-industrial complex.

While the initial memorandums of understanding were inked more than ten years ago, the first tangible results followed with the signing of several wide-ranging procurement deals in 2017. In March, the Turkish Undersecretariat for Defense Industries (SSM) and its Ukrainian counterpart, the State

Concern Ukroboronprom, signed a memorandum of understanding, outlining the general framework of cooperation for the future. In April and May, the SSM and the Turkish company Havelsan inked separate memorandums with Ukroboronprom for the development and production of aircraft and radar systems, while Turkish and Ukrainian defense ministers signed another defence cooperation protocol during President Erdogan's visit to Kyiv in October 2017. During this visit, a \$43.6-million deal was inked with Turkey's leading defense company Aselsan for supplies of communication systems to the Armed Forces of Ukraine, which became the first major trade contract between the two states in the recent period [33].

In the meantime, Ukraine has become a frequent guest at defence industry events in Turkey, such as annual IDEF exhibitions in Istanbul (International Defence Industry Fair) [34] and Eurasia Airshows, presenting its world-famous producer of passenger and military transport aircraft, Antonov State Enterprise [35]. In 2018–2019, Ukraine implemented a project on the modernisation of Mi-17 helicopters. During the same period, Turkey carried out a contract on the supply of its Bayraktar TB-2 combat UAVs to Ukraine, while the new generation of Turkish Akıncı drones were equipped with Ukrainian engines produced by Motor Sich JSC. Needless to say, the supplies of combat drones to a country at war with Russia was not merely a commercial deal but rather a political decision.

With significant progress made so far, the next stage of cooperation would be shifting emphasis from the short-term commercial to the long-term strategic vision, including a structural leap from trader-customer relations to the creation of joint ventures. The first joint venture, Black Sea Shield, was announced between Ukroboronprom and the leading Turkish UAV producer Baykar Makina in 2019. According to a statement from the Ukrainian National Defence and Security Council, 'the main task of the venture is to combine the capabilities of both countries' defense complexes for large-scale production of new models of modern weapons for their armies. This will allow moving away from classic arms purchase contracts to an entirely new level of cooperation – the synergy of defense technologies and the combination of advanced developments from Turkey and Ukraine' [36]. Some of the projects under discussion included procurement/production of engines for aircraft and armoured vehicles, radars, military communication and navigation systems, joint production of phased space rockets and cooperation on An-178 passenger/transport aircraft project with unique operational characteristics and low requirements for runway length.

Despite the global COVID-19 pandemic and a natural shift of focus to the 'soft' health security issues, the relations between Kyiv and Ankara have continued to actively develop in the military-technical sphere. In 2020, several documents were signed to facilitate the implementation of agreements in the defence industry. In particular, during the 8th HLSC meeting, the parties signed a framework

agreement on military-financial cooperation, which provided for the allocation of military assistance to the Ukrainian Armed Forces in the amount of about \$36 million. During President Zelenskyy's working visit to Turkey in October, the governments of Ukraine and Turkey signed a military agreement establishing the legal basis for expanding bilateral cooperation in 21 different areas. Besides, the Ministry of Defence of Ukraine and the State Agency for Defence Industry of Turkey (former SSM) also inked a memorandum of understanding. This allowed the Ukrainian MoD to conclude direct defense contracts with Turkish companies, considerably facilitating the whole process [37, p. 144].

According to the official data, the Ukrainian-Turkish partnership in aerospace and defence industries currently includes more than 30 ongoing projects. The most promising areas are the establishment of joint ventures for the production of Ukrainian engines in Turkey and Turkish drones in Ukraine; production of aircraft power units based on the Ivchenko-Progress design; joint engine construction for armoured vehicles; cooperation in peaceful space exploration and construction of a series of corvette-class ships for the Ukrainian Navy.

What next? Re-adjusting strategic partnership to new realities

In spite of the reinforced cooperation between Kyiv and Ankara, Ukraine has nevertheless remained unable to prevent the implementation of a number of joint Turkish-Russian projects, which directly or indirectly threaten its national interests (e.g., procurement of Russian S-400 systems, construction of the Turkish Stream, the Akkuyu Nuclear Power Plant, etc.) and raise serious concerns in the Ukrainian capital. Apparently, when it is of mutual interest, a shared vision of the Black Sea as a Turkish-Russian condominium can make Ankara and Moscow tactical allies. Historically, however, the two countries have been vying for naval dominance in the Black Sea and, at the current stage, take opposite sides in a number of ongoing regional conflicts (Syria, Libya, Ukraine, Georgia, Nagorno-Karabakh). With the illegal occupation of Crimea and the growing Russian military build-up in the Black Sea, the Eastern Mediterranean, and the Middle East, the balance of power in the region has dramatically shifted, spelling the end of the relative naval superiority that Turkey established after the Cold War. As analyst Vladimir Socor put it, 'Turkey does not, and cannot on its own any longer, counterbalance Russia's threatening power, but neither does it work proactively with its NATO riparian and non-riparian allies to deal with this mounting challenge' [38]. The growing awareness of this 'defunct status-quo' has prompted Ankara to revise its current regional policies.

In the mid-term perspective, Turkey's strategic interests in the region are likely to remain unchanged. Çelikpala and Erşen [39] identify four main goals for Ankara in this regard: 1) maintaining the status-quo established by the Montreux Convention; 2) protecting its interests vis-à-vis Russia's strengthened military

presence in the Black Sea; 3) dealing with the significant security implications of the three Russian A2/AD spheres built around Turkish territories; 4) accommodating the diverse Black Sea policies of its NATO allies without alienating Russia. Given these core interests, it is highly likely that if the negative trends in relations with both Moscow and Brussels/Washington sustain, Turkish leadership will seek to pursue a more assertive and independent policy in the region. This might include several aspects, which could open new windows of opportunity for cooperation with Ukraine.

The first such aspect is Ankara's attempts to develop a national self-sufficient defence industry, military and naval capabilities in line with its regional and global ambitions for more strategic autonomy and political clout [40]. The second is avoiding the all-time dichotomy of Russia vs. the West by developing closer cooperation with other regional countries. New formats of multilateral cooperation, like the recently introduced 3+2 consultations (Turkey, Poland, Romania + Ukraine, Georgia), have been highly praised in Ankara as an effective de-escalation mechanism to mitigate rising tensions in the Black Sea [41].

In a broader geopolitical context, Turkey's policies in the Black Sea will largely depend on developments in other regional theatres: military escalation in Ukraine and rising threats from the nuclearisation of Crimea; Russian blockade of the freedom of navigation in the Black Sea and the Sea of Azov; trends in other regional conflicts (Syria, Libya, East Med, Cyprus, etc.) as well as the overall atmosphere in Turkey's relations with global actors. However, regardless of the situation, it is highly likely that Ankara will continue to develop what Tol & Işık [42] call 'a multi-pronged strategy to counter Russian influence in the Black Sea': by strengthening its own navy, expanding national defence industry capabilities and stepping up military cooperation with Ukraine, Georgia, and Azerbaijan.

As Aşlı Aydıntaşbaş put it, 'Turkey can now credibly promote the idea that it is an indispensable NATO ally pushing back against Russia across the Middle East and Eastern Europe. Through Ukraine, Turkey can remind the world that it is still part of the West – that it is a NATO ally' [43]. There are also hopes in Ankara that 'Turkey's strategic relations with Ukraine could also provide an avenue of cooperation with the United States, alongside keeping open channels of dialogue between Russia and NATO members to reduce the heightened level of tension in Turkey's immediate vicinity' [44]. In the long-term perspective, such cooperation with Ukraine and on Ukraine would not only reinforce Kyiv's defence capabilities and Euro-Atlantic aspirations but also consolidate Turkey's own Western identity.

Conclusions

The centuries of common history and decades of dynamic cooperation have proved that strategic alliance between Ukraine and Turkey has not been a question of a political choice but rather a historical determinant and a geopolitical

imperative. As Atatürk once put it, Ukraine and Turkey 'are doomed to cooperate', and today this is the case more than ever before. The new geopolitical realities offer a unique opportunity to maintain constructive and pragmatic cooperation in multiple spheres based on mutual interests and shared threats. If played wisely, this newly emerging defence alliance between Ukraine and Turkey will not only strengthen both countries' resilience against malign external influences but also play a major role in restoring security and stability in a wider Black Sea region.

1. Chernikov, I. (1994). Z hlybyn stolit. Pro myrotvorchu tendentsiiu u vzaiemynakh Ukrainy i Turechchyny [From the Depth of the Centuries. On the Peace-Making Tendency in the Ukrainian-Turkish Relations in the Historical Context]. *Polityka i Chas*, no. 7, pp. 72–78. [in Ukrainian].
2. Kırmılı, H. (1998). The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. *Middle Eastern Studies*, vol. 34, no. 4, pp. 177–200. [in English].
3. Dashkevich, Ya. (2009). Turetsko-ukrainski vzaiemovidnosyny v pershii polovyni XX st. [Turkish-Ukrainian Relations in the First Half of the 20th Century]. *Ukraina: Nauka i Kultura*. no. 35, pp. 62–72. [in Ukrainian].
4. Kırmılı, H. (1998). Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918–21. *Middle Eastern Studies*, vol. 34, no. 4, pp. 201–239. [in English].
5. Furt, M. F. (2017). *Türkiye-Ukrayna Diplomatik İlişkilerinin Arşiv Kaynakları: 1918-1921. Arşiv Sergisi Açılış Konuşması*. [Archival Sources of the Turkish-Ukrainian Diplomatic Relations: 1918–1921. Welcoming Remarks on the Occasion of the Opening of the Archive Exhibition]. Ankara. [in Turkish].
6. 'Ukrayna ile Türkiye Arasında Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması' [Friendship and Brotherhood Agreement between Ukraine and Turkey], in Soysal, İ. (ed.). (1981). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920–1945*. 1.Cilt. [Turkey's Political Treaties 1920–1945. Vol. 1]. Ankara: TTK. [in Turkish].
7. 'Mustafa Kemal Atatürk and Turkish-Ukrainian Relations (1918–1938)' (2003). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, vol. 19, no. 55. [online]. Available at: <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-55/mustafa-kemal-ataturk-and-turkish-ukrainian-relations-1918-1938> [in English].
8. Vorotnyuk, M. (2016). 'Ukraina i Turtsiya – (ne)sluchaynoe partnerstvo', *Europeyskaya Pravda*, 13 April [online]. Available at: <http://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2016/04/13/7047681/> [in Russian].
9. Kravchenko, V. (2016). 'Ukraina i Turtsiya – soyuz situativnyy, a ne strategicheskyy', *Zerkalo nedeli*, 11 March [online]. Available at: http://gazeta.zn.ua/internal/ukraina-turciya-soyuz-situativnyy-a-ne-strategicheskyy-_html [in Russian].
10. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). *International Documents (Republic of Turkey)* [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c369?lang=en> [in English].
11. Gaber, Ye. (2020). Turkey's Black Sea Policy: Between "Russian Lake" and "NATO's Backyard". *UA: Ukraine Analytica*, vol. 1 (19), pp. 43–53. [in English].
12. Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey (2016). *Ukraine and Turkey to Enhance Strategic Partnership for Security in the Black Sea Region* [online]. Available at: <https://turkey.mfa.gov.ua/en/news/45522-ukrajina-ta-turechchina-pogliblyuvatimuty-strategichne-partnerstvo-zadlya-bezpeki-v-chornomorsykomu-regioni-pidsumki-zustrichi-prezidentiv> [in English].
13. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). *Strategiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy* [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?lang=en#Text> [in Ukrainian].
14. Office of the President of Ukraine (2021). *Joint Declaration of the 9th meeting of the High-Level Strategic Council between Ukraine and the Republic of Turkey* [online]. Available at: <https://www.president.gov.ua/en/news/spilna-deklaraciya-devyatogo-zasidannya-strategichnoyi-radi-67909> [in English].
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020). *Ministers of Foreign Affairs and Ministers of Defense of Ukraine and Turkey held the First Meeting in the Quadriga Format and Approved a Joint Statement* [online]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/en/news/ministri-zakordonnih-sprav-i-ministri-oboroni-ukrayini-ta-turechchini-proveli-pershe-zasidannya-u-formati-kvadriga> [in English].
16. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2014). *Press Release Regarding the Referendum Held in Crimea*, no: 86, 17 March [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/no_-86_-17-march-2014_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea.en.mfa [in English].
17. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2016). *Press Release Regarding the Referendum Held in Crimea in 2014*, no: 63, 16 March [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-march-2016_-press-release-regarding-the-referendum-held-in-crimea-in-2014.en.mfa [in English].
18. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2017). *Press Release Regarding the Third Anniversary of The Illegal Annexation of Crimea*, no: 78, 18 March [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/no_78_-18-march-2017_-press-release-regarding-the-third-anniversary-of-the-illegal-annexation-of-crimea.en.mfa [in English].
19. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2014). *Foreign Minister Davutoğlu: "Turkey is ready to contribute to decrease the tension and to settle the problems in Crimea"* [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/foreign-minister-davutoglu_-turkey-is-ready-to-contribute-to-decrease-the-tension-and-to-settle-the-problems-in-crimea.en.mfa [in English].

20. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2016). *Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Russian Federation Duma Elections in Crimea on 18th September, 23 September* [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/qa_34_-23-september-2016_-statement-of-the-spokesperson-of-the-ministry-of-foreign-affairs_-mr_-tanju-bilgic_-in-response-to-a-question-regarding-the-russian-federation-duma-elections-in-crimea-on-18th-september.en.mfa [in English].
21. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey (2016). *Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Suspension of the Activities of the Mejlis of the Crimean Tatar People, 14 April* [online]. Available at: http://www.mfa.gov.tr/qa_10_-14-april-2016_-statement-of-the-spokesperson-of-the-ministry-of-foreign-affairs_-tanju-bilgic_-in-response-to-a-question-regarding-the-suspension-of-the-activities-of-the-mejlis-of-the-crimean-tatar-people.en.mfa [in English].
22. Aydingün, Ay. (2015). *Report on the Situation of the Crimean Tatars Since the Annexation of Crimea by the Russian Federation* [online]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/292906164_The_Situation_of_the_Crimean_Tatars_since_the_Annexation_of_Crimea_by_the_Russian_Federation [in English].
23. 'TIKA Made Important Contribution to Future of Crimean Tatars' (2017). *Qırım Haber Ajansı*, 4 October [online]. Available at: <http://qha.com.ua/en/society/tika-made-important-contribution-to-future-of-crimean-tatars/141768/> [in English].
24. Yavuz, T. (2021). Crimea Tatar Assembly Thanks Turkey for Housing Project. *Anadolu Ajansı*, 15 April [online]. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/world/crimea-tatar-assembly-thanks-turkey-for-housing-project/2210311> [in English].
25. 'Russia Deploys More Surface-to-Air Missiles in Crimean Build-up' (2018). Reuters, 13 January [online]. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-crimea-russia/russia-deploys-more-surface-to-air-missiles-in-crimean-build-up-idUSKBNIF20BD> [in English].
26. Frolova, A. et al. (2020). *Ukrainian Storm Warning: A Grave Danger to Europe in the Maritime Domain* [online]. Available at: https://defence.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/CDS_Maritime-Security-Report_2020.pdf [in English].
27. Sharkov, D. (2016). 'Ukraine and Turkey Launch Black Sea Naval Drill Amid Russia Tensions', *Newsweek*, 7 April [online]. Available at: <http://europe.newsweek.com/ukraine-and-turkey-launch-black-sea-naval-drill-amidst-russia-tensions-444882> [in English].
28. 'Ukraine and Turkey Ink Military Cooperation Road Map' (2016). 24 Today, 17 May [online]. Available at: <http://24today.net/open/663932> [in English].
29. Yavuz, T. (2020). 'Turkey to Be Good Partner in Crimean Platform', *Anadolu Ajansı*, 30 November [online]. Available at: <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkey-to-be-good-partner-in-crimean-platform-/2060766> [in English].
30. Herbst, J. (2016). 'Estranged From Russia, Turkey and Ukraine Join Forces', *Newsweek*, 15 April [online]. Available at: <http://europe.newsweek.com/estranged-russia-turkey-and-ukraine-join-forces-447473> [in English].
31. Tekince, B. (2016). Ukraine and Turkey: Strategic Relations, Plenty of Cooperation Opportunities. *MSI Turkey Defence Review*, January. [in English].
32. Bechev, D. (2017). 'Turkey's Ukrainian Gambit', *American Interest*, 30 October [online]. Available at: <https://www.the-american-interest.com/2017/10/30/turkeys-ukrainian-gambit/> [in English].
33. 'Turkey's ASELSAN Signs \$44M Communications Deal with Ukraine' (2017). *Daily Sabah*, 10 October [online]. Available at: <https://www.dailysabah.com/defense/2017/10/10/turkeys-aselsan-signs-44m-communications-deal-with-ukraine> [in English].
34. Volovych, O. (2017). IDEF-2017 Exhibition in Istanbul: a Ukrainian Breakthrough, *Borysfen Intel*, 20 May [online]. Available at: <http://bintel.com.ua/en/article/05-20-idef/> [in English].
35. 'International Airshow Eurasia-2018: Joint Turkish-Ukrainian Plane Manufacturing Project' (2018). *Defense Aerospace*, 26 April [online]. Available at: <http://www.defense-aerospace.com/articles-view/release/3/192859/ukraine-offers-turkey-joint-development-of-transport-aircraft.html> [in English].
36. National Security and Defence Council of Ukraine (2019). *Ukraine and Turkey Set Up a Joint Venture in Precision Weapons and Aerospace Technologies* [online]. Available at: <https://www.rnbo.gov.ua/en/Diialnist/3345.html> [in English].
37. Gaber, Ye. (2021). 'Turkey', in Bureiko, N., et al. (eds.). *Ukrainian Prism: Foreign Policy 2020*. Kyiv: Friedrich Ebert Foundation, pp. 141–146 [online]. Available at: http://prismua.org/wp-content/uploads/2021/04/UPFP-31_03_ENG-FIN1.pdf [in English].
38. Socor, V. (2018). Turkey Stalls NATO, Clings to Defunct Status Quo in the Black Sea. *Eurasia Daily Monitor*, vol. 15, no. 116 [online]. Available at: <https://jamestown.org/program/turkey-stalls-nato-clings-to-defunct-status-quo-in-the-black-sea/> [in English].
39. Çelikpala, M., Erşen, E. (2018). Turkey's Black Sea Predicament: Challenging or Accommodating Russia? *Perceptions*, vol. 23, no. 2, pp. 72–92. [in English].
40. Bekdil, B. E. (2017). 'Going It Alone: Turkey Staunch in Efforts for Self-Sufficient Defence Capabilities', *Defense News*, 23 April [online]. Available at: <https://www.defensenews.com/land/2017/04/24/going-it-alone-turkey-staunch-in-efforts-for-self-sufficient-defense-capabilities/> [in English].
41. 'Turkey Stresses on Diplomacy in Solving Black Sea Problems' (2021). *Hürriyet Daily News*, 23 April [online]. Available at: <https://www.hurriyetdailynews.com/turkey-stresses-on-diplomacy-in-solving-black-sea-problems-164179> [in English].
42. Tol, G., İşık, Yö. (2021). *Turkey-NATO Ties Are Problematic but There Is One Bright Spot* [online]. Available at: <https://www.mei.edu/publications/turkey-nato-ties-are-problematic-there-one-bright-spot> [in English].
43. Aydıntaşbaş, A., Hosa, J. (2021). *West Wishes: Turkey's Growing Relationship with Ukraine* [online]. Available at: <https://ecfr.eu/article/west-wishes-turkeys-growing-relationship-with-ukraine/> [in English].
44. Ceylan, M. F. (2021). *What Role for Turkey in the Crisis between Russia and Ukraine?* [online]. Available at: https://www.gmfus.org/publications/what-role-turkey-crisis-between-russia-and-ukraine?fbclid=IwAR2oSw3ZGQo4kkj8S1DaD6_VS73wlSzvhTv70kH6H-qKQ0HIhE0jy-9ogE [in English].

Євген БРАТУТА,
*студент факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету ім. Івана Франка;*

Олексій БРАТУТА,
кандидат економічних наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕСПУБЛІКИ КИТАЙ ЯК ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті висвітлено обставини виникнення, особливості та перспективи існування Республіки Китай як невизнаної держави. Зокрема, уточнено зміст поняття «невизнана держава», що слід трактувати як вид тимчасового політико-територіального утворення у формі держави, котре не має формальних ознак члена світового співтовариства. Ідентифіковано явище «Республіка Китай» через конкретне одиничне поняття «невизнана держава». Концептуально окреслено допустимість лише одного реалістичного сценарію перспективи існування цієї держави, результатом якого в довгостроковому періоді є політико-правове об'єднання Республіки Китай із Китайською Народною Республікою в єдину державу в складі однієї країни. Запропоновано на рівні політичного керівництва нашої держави розробити й затвердити зовнішньополітичну стратегію започаткування й налагодження відносин між Україною та Республікою Китай у господарській і гуманітарній царинах, застосувавши міжнародний досвід створення економіко-культурних офісів у державах-партнерах.

Ключові слова: система міжнародних відносин, політико-територіальне утворення, держава, невизнана держава, Республіка Китай.

Постановка проблеми. У другій половині минулого сторіччя на арені міжнародних відносин постала ціла низка нових суб'єктів. За підсумками проведених емпіричних досліджень ці «політико-територіальні утворення» [1, с. 893] було позначено такими науковими термінами: «невизнані держави», «частково визнані держави», «самопроголошені держави», «держави де-факто», «псевдодержави», «квазідержави» [2–5]. Узагальнення аналізу результатів досліджень на цю тематику, висвітлених у вітчизняній

науковій періодиці, дало змогу авторам цієї статті дійти висновків: нові політико-територіальні утворення (ПТУ) як суб'єкти міжнародних відносин є об'єктом дослідження здебільшого таких суспільних дисциплін, як «Міжнародне право» [1; 4; 5] та «Міжнародна політологія» [2; 3], тоді як у «Теорії міжнародних відносин» це явище є маловивченим; специфіка предметної сфери й системи методологічного забезпечення для проведення дослідження, властива цим дисциплінам, не дає повністю розкрити ні змісту, ні форми взаємозв'язку (тотожності, підпорядкованості, несумісності) між поняттям «політико-територіальне утворення» та зазначеними вище термінами. Наслідком такого становища є те, що науковці не можуть дійти згоди щодо визначення складу та кількості ПТУ, котрі слід розглядати як нові суб'єкти міжнародних відносин: дехто вважає, що їх кілька десятків, дехто – що сотні [2–5]. За методологічну основу досліджень ПТУ було взято таку форму умовиводу, як індукція. На нашу думку, її застосування зумовило чимало логічних помилок, а саме: необґрунтовано створено різноманіття наукових термінів на позначення нових суб'єктів міжнародних відносин; сформовано хибне на рівні категорії особливого поняття, зміст якого не відповідає обсягу (охоплено всі одиничні поняття конкретних явищ, що є несумісними за суттю). Отже, на теоретичному рівні наукового пізнання проблему нових ПТУ як окремих суб'єктів міжнародних відносин було лише окреслено, але загалом не розв'язано. Найголовнішим наслідком за таких умов є те, що будь-який усталений реальний суб'єкт міжнародних відносин (зокрема, базовий, як суверенна держава, а також міждержавні утворення, що представляють міжнародну спільноту) не має необхідної та достатньої теоретичної основи, щоб обґрунтовано ідентифікувати видову форму конкретного нового ПТУ й розробити щодо нього власну адекватну та дієву зовнішню політику. Так само конкретне ПТУ як суб'єкт міжнародних відносин не має належної бази, щоб визначити свій статус і перспективи існування. Урешті варто наголосити, що питання нових ПТУ має не тільки наукове, а й практичне значення. Автори статті спробували дослідити цю комплексну проблему на прикладі такого політико-територіального утворення, як Республіка Китай (РК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблематики існування в середовищі міжнародних відносин такого ПТУ, як РК, присвячено чимало напрацювань закордонних і вітчизняних учених, як-от В.В. Міхеєва, М.Г. Носова, Р.Б. Рибакіна, К.Л. Сироежкіна, В.Ф. Терехова, А. Джонсона, Дж. Ткесіка, У. Бартко, Лю Ц., М.А. Тарана та ін. На основі аналізу результатів досліджень, висвітлених у відповідних наукових працях [6–9], автори цієї статті дійшли таких висновків: дослідження було виконано на емпіричному рівні наукового пізнання; їхня предметна сфера не охоплювала: а) теоретичних питань щодо визначення загальних та істотних ознак цього

явища, виокремлення його сутнісних ознак, які б уможливили отримання наукового знання у формі конкретного одиничного поняття, а також родового й видового понять, співвідносних із ним; 6) механізму функціонування явища та його зв'язків із зовнішнім середовищем. Так сталося тому, що методологічний апарат, яким послуговувалися науковці, було засновано на символічній формі логіки – адекватному й дієвому інструменті для проведення емпіричних наукових досліджень. Для теоретичних досліджень, зокрема в галузі суспільних наук, слід застосовувати методологічний апарат есенціальної (змістовної) логіки.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження – Республіка Китай як суб'єкт середовища міжнародних відносин. Предмет – обставини виникнення, особливості й перспективи існування РК як невизнаної держави.

Мета, завдання й методологічне забезпечення. Мета дослідження – ідентифікувати Республіку Китай через конкретне одиничне поняття як специфічний вид нового ПТУ у формі невизнаної держави, визначивши перспективу її існування як суб'єкта середовища міжнародних відносин. Завдання: 1) з'ясувати історичні обставини виникнення РК; 2) виокремити специфічні ознаки її існування; 3) окреслити сутнісні ознаки деяких видових форм нових ПТУ як суб'єктів середовища міжнародних відносин; 4) ідентифікувати РК як видову форму нових ПТУ; 5) описати інституційні засади механізму функціонування Республіки Китай; 6) накреслити систему її відносин із зовнішнім середовищем; 7) концептуально описати сценарій перспективи існування РК; 8) опрацювати пропозиції щодо започаткування й налагодження зв'язків між Україною та РК в царині міжнародних відносин. Елементи методологічного забезпечення для проведення дослідження: змістовна логіка як тип логічного мислення; традуктивна форма умовиводу як вид логічного мислення; категоріальний апарат дисципліни «Теорія міжнародних відносин». Методологічні засоби – історичний, порівняльний, комплексний і категоріальний аналізи; єдність історичного й логічного аналізів; класифікації; аналогії; узагальнення.

Виклад основного матеріалу. 1 січня 1912 року в місті Нанкін було утворено перший китайський національний уряд. Відтоді й розпочинається політична історія Республіки Китай, що триває вже у XXI столітті. З появою нової держави форму правління на території Китаю було змінено – унаслідок Сінхайської революції монархія стала республікою. На підставі аналізу результатів дослідження політичної історії РК [6–9] протягом її існування можна виокремити епохи, у їхньому складі – періоди, а в тих – етапи. Періодизацію було сформульовано за такими критеріями: епохи окреслено відповідно до ситуації з визнанням держави у світовому співтоваристві; періоди описують особливості

суверенності РК – ця комплексна ознака є необхідною для такої суспільної інституції, як держава; етапи – стан політичної стабільності та форми державного режиму. Згідно з першим критерієм, у життєвому циклі Республіки Китай виокремлено дві епохи: 1) існування у формі визнаної держави (1912–1971 рр.); 2) існування у формі невизнаної держави (від 1971 р. й донині). У межах першої епохи визначено два періоди: суверенітету РК над усією територією країни (1912–1949 рр.) і суверенітету РК над частиною території країни (1949–1971 рр.). У першому періоді виділено такі етапи: нестабільності форми держави й політичного протистояння між засновниками РК (1912–1916 рр.) і воєнний (1917–1949 рр.). У другому – воєнний (1949–1958 рр.) та політичної опіки (1958–1971 рр.). У межах другої епохи виділено два етапи: політичної опіки (1971–1987 рр.) та демократичний (від 1987 р. й донині).

Першому етапові політичної історії Республіки Китай притаманні процеси, пов'язані з нестабільністю форми держави та протистоянням між її засновниками на території тогочасного Китаю. Політична ворожнеча, наслідком якої стала ця нестабільність, точилася між двома тимчасовими союзниками, які й учинили антимонархічну революцію 1911 року: представники ліберально-монархічного табору з одного боку й виразники революційно-демократичного, що згодом трансформувався в партію Гоміндан, – з іншого. Цих двох ідеологічних супротивників, які, зокрема, не могли дійти згоди щодо оптимальної форми держави, об'єднувало те, що вони стояли на позиціях «ханського націоналізму», тобто були антагоністично налаштовані проти монархічного режиму маньчжурської імператорської династії Цін.

З ініціативи чільних представників революційно-демократичного табору вдалося визначити й закріпити в правовій площині засади нової держави на території Китаю, передусім її форму та назву. Отже, за формою державного правління це була парламентська республіка; державного устрою – унітарна держава; державного (політичного) режиму – демократична; назву країни визначено як Республіка Китай. Ці зміни було зафіксовано в Тимчасовій конституції 1912 року. Заходи з розбудови нової держави суттєво змінили сформовану до того інституційну структуру політичної сфери, що принципово не відповідало суспільним інтересам, ідеологічним настановам і стратегічним цілям виразників ліберально-монархічного табору. Протягом 1913–1914 років у країні вчинили переворот, основними наслідками якого стали зміни форм держави: державного режиму – з демократичного на тоталітарний, а державного правління – з парламентської республіки на президентську. Ці перетворення було закріплено в Конституції 1914 року. Ще одним негативним результатом зазначеного політичного протистояння стало виникнення

сепаратистських рухів, унаслідок чого чимало провінцій проголосили свою незалежність од центральної влади («Доба мілітаристів»), що загрожувало цілісності держави.

З 1917 року в політичній історії Республіки Китай розпочинається новий етап – воєнний. Ворожнеча між головними політичними силами перейшла у воєнну площину, і завершив її 1928 року прихід до влади опозиції. Гоміндан здобув владу в державі й повністю сформував підконтрольний уряд. Правовою основою для його створення став «Органічний закон Національного уряду Республіки Китай» [8, с. 398], що замінив Конституцію 1914 року. Відповідно до цього правового акта уряд перебирав повноваження всіх гілок державної влади, а функції призначення та контролю за його діями було закріплено за керівною партією Гоміндан. Отже, було залишено тоталітарну форму державного режиму. Головна стратегічна мета цього етапу – зберегти суверенітет і територіальну цілісність країни, що передбачало такі завдання: 1) припинити громадянську війну через подолання воєнного спротиву мілітаристів й опозиційних політичних сил; 2) протистояти японській військовій агресії, яку було розпочато 7 липня 1937 року.

Із завершенням Другої світової війни було формально відновлено територіальну цілісність Китаю. Тоді ж тривало воєнне протистояння Комуністичної партії Китаю (КПК) з опозицією, яке зрештою призвело до втрати суверенітету РК над материковою частиною країни. Під контролем держави залишилися лише група островів, найбільшим поміж яких був Тайвань [10]. Як наслідок, Китай утратив цілісність як країна, а його частини опинилися під владою двох держав – Республіки Китай і Китайської Народної Республіки (КНР).

Отже, 1949 року добігає кінця другий етап першого періоду політичної історії РК як суверенної держави. Його завершення зумовило низку суспільних наслідків:

- позитивні: відроджено конституційні засади створення й існування РК як суверенної держави; подолано «Добу мілітаристів», що загрожувала політичній і територіальній цілісності країни; відновлено територіальну цілісність РК внаслідок поразки Японії в Другій світовій війні, зокрема повернено до її складу острів Тайвань; змінено тоталітарну форму політичного режиму в державі; забезпечено міжнародне визнання Республіки Китай як суверенної держави, що з моменту створення ООН (24 жовтня 1945 р.) стала постійним членом її Ради Безпеки [9, с. 833];

- негативні: нездатність відновити демократичну форму політичного режиму в державі (тоталітарну замінено на авторитарну); функції держави загалом було обмежено такими суспільними царинами, як політична, оборонна, правоохоронна й зовнішньополітична, натомість соціальній

та економічній майже не приділяли належної уваги; за підсумками довготермінової громадянської війни було втрачено контроль над більшістю території Китаю (континентальною). Суверенітет держави РК поширювався лише на Тайвань і групу прилеглих до нього островів.

Після утворення КНР, що як держава забезпечила суверенітет над континентальною частиною країни Китай, розпочинається період суверенітету РК над частиною території країни. Водночас було закладено передумови для переходу від першої епохи існування Республіки Китай (у формі визнаної держави) до другої (у формі невизнаної).

Серед основних змін у новому періоді політичної історії РК слід виокремити те, що було започатковано процес розширення складу та поглиблення змісту пріоритетних функцій цієї держави. До оборонної, політичної, зовнішньополітичної й правоохоронної було додано економічну і соціальну. До того ж зовнішньо- та внутрішньополітичні умови існування РК як держави тимчасово не дають змоги змінити авторитарну форму політичного режиму на демократичну, як це передбачено в стратегії розбудови держави, що була складовою частиною вчення Сунь Ятсена [8, с. 381].

Початок періоду суверенітету Республіки Китай над частиною території країни позначено воєнним етапом, а завершення – етапом політичної опіки.

На першому етапі засадничими цілями внутрішньої та зовнішньої політики РК були захист державного суверенітету від воєнної агресії КНР і забезпечення економічного виживання населення.

Першу з них було втілено завдяки військово-політичній підтримці з боку Сполучених Штатів, правовою підставою для якої став Договір про взаємну оборону між США та РК, укладений 2 грудня 1954 року у Вашингтоні. Зокрема, вдалося запобігти спробам вторгнення армії КНР на острів Тайвань 1954-го, 1955-го та 1958 року. Наслідком цих подій стало припинення воєнних дій із боку КНР, а конфлікт між країнами було переведено в зовнішньополітичну площину [11].

Другу ціль було реалізовано завдяки проведенню аграрної реформи та започаткуванню на цьому етапі історії РК політики радикальних реформ в економічній сфері [12]. Успішна земельна реформа спричинила швидке зростання сільського господарства й розвиток аграрних технологій. Це підготувало сприятливий ґрунт для розквіту відповідних галузей промисловості, забезпечивши їх, з одного боку, ресурсами, а з іншого – містким внутрішнім ринком для збуту промислової продукції.

На етапі політичної опіки того самого періоду найголовнішими стали економічна та соціальна функції держави. Після успішного реформування сільськогосподарської царини така соціально-економічна політика стала системною. Мету та засоби її впровадження відображено в Програмі економічної та фінансової реформ, що складається з 19 пунктів,

а також у Положенні про заохочення інвестицій (SEI, Statute for the Encouragement of Investment). Задля реалізації цих завдань уряд Республіки Китай використовував сучасні інструменти державного регулювання економіки з арсеналу фіскальної, монетарної та зовнішньоекономічної політики. Вони забезпечували підтримку власного виробника, стимулювали експорт товарів промислового й сільськогосподарського призначення, а також створювали сприятливий інвестиційний клімат для зовнішніх суб'єктів господарювання. Унаслідок виконання зазначеної програми вдалося досягнути таких важливих інституційних і соціально-економічних результатів: сформувати основні засади сучасної за тих історичних умов, відкритої та самодостатньої ринкової економіки індустріального типу; забезпечити високий темп економічного зростання; радикально підвищити добробут населення РК, що вже тоді сягав рівня середньорозвинених країн світу; започаткувати процес масштабних змін у соціальній структурі населення, ліквідувавши клас великих землевласників і державної корумпованої бюрократії (натомість виник – і почав утверджувати позиції як базовий елемент суспільства – середній клас).

1971 року світова арена зазнала істотних змін. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 2758 статус єдиного визнаного Китаю перейшов од РК до КНР. Республіка Китай втрачає місце ООН, а з ним, поступово, і міжнародне визнання, якого тепер набуває Китайська Народна Республіка [13]. Отже, відтоді в політичній історії Республіки Китай розпочинається друга епоха – існування у формі невизнаної держави. Вона складається з двох етапів, для яких властиве посилення ролі зовнішньополітичної функції держави з-поміж інших пріоритетних, зокрема, переосмислення засобів її реалізування з огляду на зменшення кількості доступних дипломатичних напрямів: лише 15 країн і далі підтримують із РК дипломатичні відносини [10, с. 34].

Етап політичної опіки позначає завершення динамічних суспільних процесів кінця першої епохи. Насамперед було остаточно сформовано відкриту самодостатню ринкову економіку індустріального типу, яка набула форми змішаної макроекономічної системи, й утворився сталий повноцінний середній клас, котрий став базовим елементом суспільства.

Другому – демократичному – етапові неперервного життєвого циклу РК притаманні системні засадничі інституційні трансформації, що відбувалися в правовій, політичній, соціальній, економічній, культурній галузях суспільного буття, а також у царині міжнародних відносин. Підсумком таких процесів став перехід на якісно новий, вищий рівень цивілізаційного розвитку – од індустріального до постіндустріального суспільства.

У межах цього етапу в правовій сфері було вжито низку основних заходів: 1) 1987 року скасовано воєнний стан; 2) внесено основоположні зміни

до Конституції 1946 року (1991, 1992, 1994, 1997, 1999, 2000 і 2005 рр.) у формі «Додаткових статей Конституції», щоб увідповіднити її до умов, у яких перебувала країна [10, с. 24]. Зокрема, законодавчо закріплено такі положення: знято заборони на створення й функціонування нових політичних партій і засобів масової інформації; юрисдикція дій уряду поширюється лише на територію, що перебуває під його безпосереднім контролем; президента та парламентаріїв РК обирають тільки жителі цієї території, ті підзвітні лише їм; запроваджено нову систему виборів до парламенту в одномандатних округах, згідно з якою кожен виборець має два голоси, які віддає за кандидата у своєму територіальному окрузі та за партію («загальнонаціональний округ»); вносити зміни до Конституції тепер можна лише через громадянський референдум [10, с. 24–26].

Ці заходи спершу стали підставою для започаткування засадничих інституційних трансформацій у політичній і соціальній царинах, до нагальної потреби в яких Республіка Китай дійшла протягом історичного процесу свого суспільного розвитку, а відтак забезпечили узгодженість між формальними й реальними інститутами буття цієї держави. Найвагомішим наслідком змін у політичній сфері став перехід од авторитарної форми державного режиму до демократичної, а в соціальній – до громадянського суспільства.

Стратегічною метою державної політики в економічній царині стало перетворення господарської системи з індустріального типу в інноваційний, що є складовим елементом суспільства постіндустріальної цивілізації. Таку стратегію відображено у двох документах уряду РК: 1) Програмі розвитку науки і техніки, реалізовувати яку розпочали з 1978 року й котра передбачала розроблення високотехнологічних проєктів у сфері енергетики, створення нових матеріалів, інформування та автоматизування виробничих процесів у базових галузях народно-господарського комплексу країни; 2) Статуті промислової модернізації, що почав діяти 1991 року з метою стимулювати впровадження на підприємствах енергоощадних технологій.

Ці програмні документи ґрунтувалися на трьох принципах: «два великі» (великі ефекти зв'язків і ринковий потенціал); «дві високі» (високі додаткова вартість й технологічна інтенсивність); «дві низькі» (низькі енергоємність і забруднюваність) [12].

Заходи, які запланував уряд Республіки Китай, дали змогу сформувати в економіці країни п'ятий технологічний уклад, а отже, досягти наміченої стратегічної мети. Це засвідчують економічні й інституційні результати. Зокрема, серед країн світу за номінальним ВВП 2020 року Тайвань обіймає 21-шу позицію з показником 635,547 млрд дол. США [25]. Відповідно до рейтингу всесвітньої конкурентоспроможності, що сформував Міжнарод-

ний інститут управлінського розвитку, 2020 року Тайвань посів 11-ту сходинку із 63, межуючи з найрозвиненішими країнами світу [14]; 3-тю з 50 в рейтингу інвестиційного клімату «Business Environment Risk Intelligence» (BERI) [15]. У рейтингу індексів економічної свободи на 2021 рік, що його уклав американський стратегічний дослідницький центр «The Heritage Foundation», Тайвань перебуває на 6-му місці (поміж 178) [16], а за Глобальним індексом конкурентоспроможності 2019 року, який вираховує Світовий економічний форум, він на 12-му місці зі 141 [17].

Позбавлення РК політико-правового статусу «визнаної держави» (через втрату членства в складі ООН) призвело до того, що ця держава де-юре опинилася поза межами світового співтовариства. Це суттєво обмежило можливості її уряду використовувати арсенал засобів державного регулювання дипломатичних інструментів для реалізування власних інтересів на мегарівні сфери суспільного буття. За цих обставин, а також беручи до уваги те, що в сучасних умовах саме процес глобалізації визначає вектор розвитку суспільних процесів, зокрема й у царині міжнародних відносин, та, крім того, опираючись на досягнуті результати соціально-політичного й економічного зростання цієї країни, зауважимо, що стратегічна мета зовнішньої політики РК – забезпечити поглиблену широкомасштабну інтеграцію до глобального міжнародного середовища. Зазначену ціль структуровано в низку основних завдань, а саме:

- долучити до складу й участі в роботі глобальні міжнародні організації, передусім ООН;
- налагодити, суттєво розширити та поглибити суспільні зв'язки з країнами світу в царині міжнародних відносин.

Позаяк ці відносини регулює міжнародне право, а дипломатичні та консульські взаємини як його складники – відповідні міжнародні договори, віденські конвенції про дипломатичні (1961 р.) та консульські (1963 р.) зносини, до яких РК не приєднувалася, тамтешній уряд вдався до альтернативного способу встановлення зв'язків із країнами світу, що не визнають Республіку Китай як суверенну державу. На території різних країн було створено економіко-культурні офіси, що насправді відіграють роль дипломатичних представництв, наділених усіма такими самими повноваженнями. Загалом у світі засновано 111 офісів для контактування з урядом держави перебування, 32 з яких розташовано в країнах Північно-Східної Азії та Океанії, 10 – Західної Азії, 5 – Африки, 29 – Європи, 16 – Північної Америки, 19 – Латинської Америки і Карибських островів. Кожна з відповідних 73 країн має один свій офіс на території РК [18]. Така система повністю інтегрує РК у світову спільноту, оскільки будь-які економічні, політичні чи культурні дії супроводжує діалог між представниками відповідних офісів, забезпечуючи безперешкодні туристичні й економіко-політичні відносини.

Понад 167 країн і територій надають власникам паспортів РК пільги безвізового в'їзду, отримання візи після прибуття чи оформлення електронної.

Тайвань є повноправним членом 39 міжнародних міжурядових організацій (ММО) [19] та їхніх допоміжних органів. Це, зокрема, Світова організація торгівлі, Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво, Азійський банк розвитку і Центральноамериканський банк економічної інтеграції. Ба більше, він має офіційний статус (спостерігача абощо) у 21 ММО й допоміжних органах, серед яких Міжамериканський банк розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку й комісія Організації економічного співробітництва та розвитку [20; 10, с. 36]. РК має намір і надалі вимагати підтримки інших країн щодо її участі в ММО та механізмах, що сприяють підвищенню добробуту й розвитку, як-от Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація цивільної авіації, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, а також Міжнародна організація кримінальної поліції. Ці зусилля твердо підтримують дипломатичні союзники Тайваню та країн, що поділяють із ним загальні базові принципи й цінності [10, с. 37]. Щодо повернення до складу ООН, то, на нашу думку, в Республіки Китай немає такої перспективи. Основною причиною такого песимістичного прогнозу є принципово непримиренна позиція КНР, що має статус визнаної держави і є постійним членом Ради Безпеки ООН. Китайська Народна Республіка вважає, що та частина території Китаю, яка нині перебуває під суверенітетом РК, мусить належати до її складу як окрема провінція. До того ж КНР опирається на принцип континуїтету, який закріплено в Конституції цієї держави. Навіть якщо РК спробує подати заявку на вступ до ООН заново, рішення щодо її задоволення буде заблоковано вже на першому етапі процедури, закріпленої в уставі цієї світової організації, – затвердженні на засіданні РБ ООН рекомендації щодо прийняття до складу членів ООН певної держави, яку відтак подають на розгляд сесії Генеральної Асамблеї ООН. Проте для ухвалення позитивного рішення потрібно, щоб за нього проголосували всі постійні члени РБ ООН.

Дослідивши особливості виникнення та функціонування РК як політико-територіального утворення, автори статті дійшли обґрунтованого висновку, що вона є повноцінною суверенною державою, політико-правовий статус якої, утім, кваліфікують як «невизнана». Слід додати, що в основу діяльності цього ПТУ покладено ієрархічний тип суспільного механізму, а в царині зовнішніх відносин – координаційний. Зовнішнім середовищем діяльності РК є мегарівень сфери суспільного буття. Водночас варто наголосити, що поняття «політико-правовий статус “невизнана держава”» пов'язують із категоріальним апаратом такої галузі, як «Міжнародне право». За змістом воно є абстрактним та описує лише одну з істотних ознак конкретного поняття «невизнана держава» як суб'єкта в системі

міжнародних відносин, що належить до предметної царини «Теорії міжнародних відносин». Тож наступне завдання цього теоретичного дослідження полягало в тому, аби через одиничне конкретне поняття визначити сутність цієї держави як елемента й суб'єкта в системі міжнародних відносин. За допомогою категоріального аналізу результатів досліджень експертів із явища «невизнана держава» [1–5] було зроблено такі висновки: щоби сформулювати конкретне поняття будь-якого з відомих видів ПТУ, вчені застосували атрибутивно-реляційну форму визначення, однак лише частково взяли до уваги логічну процедуру його формування, а це хибно вплинуло на зміст відповідних понять. Беручи до уваги різноманіття термінів, використаних для ідентифікування нових форм ПТУ, тільки в одному з них (і то частково) можемо простежити закономірну узгодженість між найменуванням і змістом, а саме – «невизнана держава». Основним недоліком цього визначення є те, що з-поміж усіх сутнісних ознак узято до уваги лише родову (у різних науковців відмінні лише назви – «утворення», «державне утворення», «політико-територіальне утворення»), тоді як видова («державна») є істотною. Найбільша помилка в тому, що загальне й одиничне поняття за таких обставин тотожні, адже їхні обсяги є однаковими; серед головних ознак у визначенні «невизнана держава» виокремлено лише одну: те, що це ПТУ не має дипломатичних відносин чи їх установлено з незначною кількістю країн. Отже, зважено тільки на просторову характеристику, проте не залучено часової. Явище «невизнана держава» разом із такою формою ПТУ, як «квазідержава», мають обмежений у часі життєвий цикл, а тому сутнісним критерієм порівняння їхніх несумісних понять є «тимчасовість».

На цій підставі: 1) було визначено суть логічного зв'язку між співвідносними поняттями «політико-територіальне утворення», «державна» та «невизнана держава» як між родовим, видовим й одиничним; 2) встановлено, що до обсягу поняття «політико-територіальне утворення» належать два видові – «державна» та «квазідержава», змістову відмінність яких визначає така істотна ознака, як наявність суверенності («квазідержава» її не має, і хоча суспільний механізм діяльності цього виду ПТУ ієрархічний, воно функціонує за моделлю «маріонеткової держави» [21, с. 100]); 3) з'ясовано, що до загального поняття «державна» належать два одиничні – «визнана держава» і «невизнана держава», зміст яких відрізняється, окрім типу життєвого циклу («неперервний», «обмежений»), ще й за міжнародним політико-правовим статусом («визнана», «невизнана»); 4) виокремлено кількісний критерій ідентифікації обох понять; 5) запропоновано ототожнити його з критерієм визнання на сьогодні певної країни як члена світового співтовариства, прописаним у другому, завершальному, етапі процедури прийняття «невизнаної держави» до ООН, «де рішення може бути

схвалене кваліфікованою більшістю в дві третини голосів» [3, с. 316]. Зважаючи на те, що функція визнання належить до компетенції урядів держав світу, за цих умов будь-яку «невизнану державу» теоретично можна формалізувати як члена світового співтовариства. Тож здобути статус «визнаної» держава може: 1) або коли її буде прийнято до складу членів ООН; 2) або коли з нею встановлять дипломатичні відносини не менше ніж дві третини членів ООН. Нині зі 195 країн світового співтовариства, тобто тих, хто має політико-правовий статус визнаної держави, 193 є членами ООН [2, с. 380]. Отже, опираючись на всі зазначені вище теоретичні положення, було уточнено, поглиблено й узагальнено зміст поняття «невизнана держава»: його слід трактувати як вид тимчасового політико-територіального утворення у формі держави, що не має формальних ознак члена світового співтовариства.

Перспектива подальшого існування Республіки Китай як невизнаної держави пов'язана з розв'язанням «тайванської проблеми» [6]. Нині обидві безпосередні сторони (РК і КНР) цього регіонального конфлікту в царині міжнародних відносин дійшли спільної принципової позиції, що дати раду цій проблемі можна лише за допомогою діалогу. Процес переговорів, що дістав історичну назву «консенсус 1992 року» (за датою початку), триває й досі. Його мета – відтворити територіальну цілісність Китаю під юрисдикцією єдиної суверенної держави, що є повноцінним членом світового співтовариства. Те, що врегулювання «тайванської проблеми» триває так довго, зумовлено «політико-ідеологічними відмінностями» засад функціонування суспільних систем цих держав [6, с. 78]. Позиція КНР (одна країна, дві системи [22]) є принципово неприйнятною для РК, зокрема через невідповідність основних інституційних елементів суспільної організації: в ідеологічній сфері – комунізм (КНР) і лібералізм (РК); у соціальній – закрите суспільство й відкрите (громадянське); за формою політичного режиму – авторитаризм і демократія. Одночасно спостерігаємо сталу тенденцію розширення та поглиблення відносин між державами в гуманітарній, економічній царинах, а з 2008 року ці процеси стали ще інтенсивніші. У грудні того ж року, після відкриття прямого повітряного сполучення між двома сторонами Тайванської протоки, для жителів РК повністю зняли обмеження на в'їзд до КНР; 2015 року проведено 11 раундів переговорів між представниками обох держав, унаслідок яких укладено 23 угоди. Найвагоміша поміж них – підписана в червні 2010 року Рамкова угода про економічну співпрацю між двома сторонами протоки, спрямована на інституціоналізацію торговельно-економічних зв'язків між РК і КНР. У царині господарських відносин можна простежити інтенсивну експансію тайванського капіталу в економіку КНР. Наприклад, за період із 1991-го по лютий 2019 року було затверджено 44 056 інвестиційних проєктів, сумарний обсяг

яких становив 188,5 млрд дол. США [10, с. 44]. 2009 року імпорту товарів із КНР становив 24,423 млрд дол. США, а експорт до КНР – 54,248 млрд дол. США [10]. 2020 року імпорту сягнув 63,578 млрд дол. США, а експорт – 102,450 млрд дол. США, що забезпечило позитивне сальдо в зовнішній торгівлі РК із КНР на суму 38,872 млрд дол. США [23].

За таких обставин, а також зважаючи на те, що «невизнана держава» – це тимчасова форма політико-територіального утворення, можна визначити лише один реалістичний сценарій перспективи подальшого існування РК у такій формі. У часі його доцільно поділити на два етапи: 1) збереження загального статус-кво, у межах якого Республіка Китай залишатиметься невизнаною державою, утім розширюватиме та поглиблюватиме подальшу інтеграцію зі суспільною системою КНР у гуманітарній і господарській сферах; 2) формалізований процес політико-правового об'єднання РК і КНР в одну державу в складі однієї країни. Другий етап розпочнеться лише за умови досягнення необхідного рівня тотожності між РК і КНР на рівні інституційних засад забезпечення їхнього суспільного буття. Варто також додати, що цей етап є завершальним елементом у невідновному життєвому циклі РК.

Слід зауважити, що на динаміку описаного процесу впливають не тільки зовнішні чинники (різні рівні суспільного розвитку зазначених держав), а й внутрішні, як-от протистояння між провідними політичними партіями РК щодо майбутнього країни. Зокрема, політику Гоміндану спрямовано на відновлення територіальної цілісності Китаю під суверенітетом однієї держави, а інструментом досягнення цієї мети є «консенсус 1992 року». Демократична прогресивна партія Тайваню (ДППТ) має на меті забезпечити незалежність РК від КНР. Утім останнім часом позиція партії зазнавала змін, і цю динаміку можна простежити за діями її очільників – президентів РК: од радикального Ченя Шуйбяня, з його спробою відновити членство в ООН та припинити перемовини відповідно до «консенсусу», до прагматичнішої Цай Інвень, яка обстоювала збереження статус-кво у відносинах між державами й поновлення дій за «консенсусом» у соціально-економічній і культурній царинах. Політика ДППТ, на нашу думку, є популістською, тому що не відповідає векторові та закономірностям процесу цивілізаційного розвитку етнічних спільнот (позаяк сформована титульна нація не може повернутися до своїх витоків, а її поділ на окремі частини є тимчасовим відхиленням од магістрального процесу суспільної еволюції, зумовленим неприродними суб'єктивними причинами), а також інституційним засадам функціонування й інтересам світового співтовариства в умовах глобалізації.

Отже, процес конвергенції двох держав триває і дужчає.

Беручи до уваги таку перспективу, рівень суспільного розвитку, місце та роль РК у сучасному глобальному світі, а також національні інтереси

України, було б доцільно на рівні політичного керівництва нашої держави (законодавчої й виконавчої гілок влади) розробити й затвердити зовнішньополітичну стратегію започаткування та налагодження відносин між Україною та Республікою Китай у гуманітарній і господарській сферах, використавши міжнародний досвід створення економіко-культурних офісів у державах-партнерах. Україні потрібно наслідувати практику тісних взаємовигідних відносин між РК та Європейським Союзом, до якого наша держава планує ввійти. Наприклад, із 27 держав-членів ЄС у 19 відкрито щонайменше один економіко-культурний офіс Тайваню, що фактично є неформальним аналогом посольства. До того ж у Брюсселі розташований офіс, який не має аналогів у світі – представницький офіс РК при ЄС [24], що свідчить про особливі відносини із цим європейським об'єднанням загалом, а не тільки з кожною державою-членом окремо. Уряди Республіки Китай та Євросоюзу підтримують стійкі торговельно-економічні зв'язки: ЄС – п'ятий за обсягом товарообігу партнер РК; а загальний обсяг прямих іноземних інвестицій із країн ЄС в економіку РК 2019 року досягнув 21,9 млрд дол. США [26]. Розробка та реалізація такої зовнішньополітичної стратегії на сучасному етапі розвитку нашої держави відповідає її національним інтересам, адже дасть шанс здобути доступ до прямих інвестицій, високотехнологічних товарів, управлінських, технічних і технологічних інновацій, зокрема в індустрії інформаційно-комунікаційних технологій. Водночас, оцінюючи вектор та інтенсивність інтеграційних процесів між Республікою Китай і Китайською Народною Республікою, а також масштаб відносин РК з іншими країнами світового співтовариства на основі моделі «економіко-культурного офісу», можемо стверджувати, що реалізація цієї стратегії не матиме негативного впливу на динаміку між Україною і КНР.

Висновки. Республіка Китай як своєрідне політико-територіальне утворення пододала довгий шлях: після втрати членства в ООН їй уже протягом трьох десятиріч років не вдається позбутися міжнародного політико-правового статусу невизнаної держави. Аналізуючи засадничі трансформаційні зміни, яких зазнала РК упродовж своєї політичної історії, можна констатувати, що нині вона перебуває на демократичному етапі епохи існування у формі невизнаної держави. Поряд із провідними країнами вона міцно інтегрована у світову систему, відіграючи роль не тільки складового елемента глобального світу, а й одного із чинників поширення процесу глобалізації на мегарівні сфери суспільного буття. Опираючись на дослідження проблеми виникнення й функціонування нових політико-територіальних утворень у формі невизнаних держав, які провели вітчизняні та закордонні науковці, можна стверджувати, що визначення змісту поняття «невизнана держава» є незавершеним, а отже, коректно ідентифі-

кувати нові ПТУ неможливо. Дослідивши загальні й істотні ознаки явища «невизнана держава», а також суспільний механізм і особливості зовнішнього середовища його існування, вдалося уточнити, поглибити й узагальнити його суть. Поняття «невизнана держава» слід трактувати як вид тимчасового політико-територіального утворення у формі держави, яке не має формальних ознак члена світового співтовариства. Здобуті теоретичні результати, зокрема щодо індивідуальних особливостей виникнення й існування Республіки Китай, дають змогу на сучасному етапі її політичної історії ідентифікувати це ПТУ через конкретне одиничне поняття «невизнана держава». Зважаючи на те, що на демократичному етапі політичної історії РК між нею і КНР можна спостерігати прогресивну тенденцію до інтегрування їхніх суспільних систем, беручи до уваги тимчасовість функціонування невизнаної держави як окремої форми ПТУ, а також особливу позицію Китайської Народної Республіки в системі міжнародних відносин як однієї з провідних держав світу, можемо концептуально визначити лише один реалістичний сценарій розвитку подій: політико-правове об'єднання РК і КНР в одну державу в складі однієї країни в довгостроковому періоді. З огляду на зазначену перспективу, рівень суспільного розвитку, національні інтереси України, а також місце й роль Республіки Китай у сучасному глобалізованому світі запропоновано на рівні політичного керівництва нашої держави розробити та затвердити зовнішньополітичну стратегію, щоби започаткувати й налагодити відносини в гуманітарній і господарській сферах між Україною та РК, використавши міжнародний досвід створення економіко-культурних офісів у державах-партнерах.

1. Криштоп С.В. Особливості правового статусу невизнаних держав // Молодий вчений. 2017. № 11 (51). С. 893–896.
2. Далавська Т.П. Нові державні утворення: науковий дискурс щодо категоріально-понятійного апарату // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. Вип. 15. С. 377–382.
3. Теленко О.М. Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблема визнання. Збірник наукових праць. К.: Гілея, 2016. Вип. 105 (2). С. 314–317.
4. Пікуля Т.О. Правовий статус невизнаних політико-територіальних утворень // Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (22 січня 2019). Переяслав-Хмельницький, 2019. № 48. С. 54–56.
5. Говорова Я. Невизнані держави: сутність поняття та проблеми міжнародно-правового визнання // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 11. С. 238–240.
6. Бартко У. Тайванська проблема у міжнародних відносинах // Вісник Львівського університету. 2011. Вип. 28. С. 77–84.
7. История Востока: в 6 т. / гл. редкол.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; Ин-т востоковедения РАН. Москва: Восточная литература, 2004. Т. 4. Книга 1. 608 с.: карты.
8. История Востока: в 6 т. / гл. редкол.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; Ин-т востоковедения РАН. Москва: Восточная литература, 2006. Т. 5. 717 с.: карты.
9. История Востока. в 6 т. / гл. редкол.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др.; Ин-т востоковедения РАН. 1945–2000 гг. Москва: Восточная литература, 2008. Т. 6. 1095 с.: карты.
10. Знакомьтесь: Тайвань 2020–2021 / Министерство иностранных дел Китайской Республики (Тайвань). 2020. URL: [https://multilingual.mofa.gov.tw/web/web_UTF-8/MOFA/glance2020-2021/2020-2021%20Taiwan%20at%20a%20Glance%20\(Russian\).pdf](https://multilingual.mofa.gov.tw/web/web_UTF-8/MOFA/glance2020-2021/2020-2021%20Taiwan%20at%20a%20Glance%20(Russian).pdf)

11. Office of The Historian (n.d.). *The Chinese Revolution of 1949* [online]. Available at: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/chinese-rev-11> [in English]; Office of The Historian (n.d.). *The Taiwan Straits Crises: 1954–55 and 1958* [online]. Available at: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/taiwan-strait-crises> [in English].
12. Tsai, Pan-Long (1999). Explaining Taiwan's Economic Miracle: Are the Revisionists Right? *Agenda*, vol. 6, no. 1, pp. 69–82 [online]. Available at: <http://press-files.anu.edu.au/downloads/press/p94971/pdf/article07.pdf> [in English].
13. Office of The Historian (n.d.). *Rapprochement with China, 1972* [online]. Available at: <https://history.state.gov/milestones/1969-1976/rapprochement-china> [in English].
14. IMD World Competitiveness Center (2020). *IMD World Competitiveness ranking (2020)* [online]. Available at: <https://www.imd.org/globalassets/wcc/docs/2020/wcc-site/one-year-change-vertical.pdf> [in English].
15. 'BERI ranks Taiwan 3rd best investment destination' (2020). *Taiwan News*, 28 August [online]. Available at: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/3932252> [in English].
16. The Heritage Foundation (2021). *Key Findings of the 2021 Index* [online]. Available at: https://www.heritage.org/index/pdf/2021/book/2021_IndexofEconomicFreedom_CHAPTER01.pdf [in English].
17. Schwab, K. (ed.). (2019). *The Global Competitiveness Report 2019* [online]. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf [in English].
18. Ministry of Foreign Affairs Republic of China (Taiwan) (n.d.). *Links to Embassies and Missions* [online]. Available at: <https://en.mofa.gov.tw/OverseasOfficeLink.aspx?n=1573&sms=957> [in English].
19. Ministry of Foreign Affairs, Republic of China (Taiwan). (n.d.). *IGOs in which we participate. Full member* [online]. Available at: <https://www.mofa.gov.tw/enigo/Link3enigo.aspx?n=58BD38F4400A7167&sms=A72EC821FB103DD9> [in English].
20. Ministry of Foreign Affairs, Republic of China (Taiwan). (n.d.). *IGOs in which we participate. Other Membership* [online]. Available at: <https://www.mofa.gov.tw/enigo/Link3enigo.aspx?n=07442D832E6F7B-0F&sms=97F1F2ED1393E899> [in English].
21. Теленко О.М. Республіка Південна Осетія як маріонеткова держава Російської Федерації // Вісник Львівського університету. 2019. Вип. 46. С. 99–111.
22. Тайваньский вопрос и объединение Китая // Посольство Китайской Народной Республики в Республике Беларусь. URL: <http://by.china-embassy.org/rus/zt/zgtw/t265038.htm>
23. Bureau of Trade – Trade Statistics (2016). *Export / Import Value (by country)* [online]. Available at: <https://cuswebo.trade.gov.tw/FSCE010F/FSCE010F> [in English].
24. Taipei Representative Office in the EU and Belgium (2021). *Economic Relations between Taiwan and the EU* [online]. Available at: https://www.taiwanembassy.org/be_en/post/143.html [in English].
25. Dailymi (n.d.). *List of countries by GDP (nominal)* [online]. Available at: <https://dailymi.com/lists/list-of-countries-by-gdp-nominal/>
26. European Commission (2021). *Countries and regions. Taiwan* [online]. Available at: <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/taiwan/> [in English].

Yevhen BRATUTA,
*Student of the Department of International Relations,
Ivan Franko National University of Lviv;*

Oleksii BRATUTA,
PhD in Economics, Associate Professor

A STUDY OF THE REPUBLIC OF CHINA AS A 'POLITICAL AND TERRITORIAL ENTITY' IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract. The article offers an insight into the circumstances of the emergence, particular features, and prospects of the existence of the Republic of China as an unrecognised state. Specifically, the authors clarify the content of the notion 'unrecognised state', which is to be interpreted as a type of a temporary political and territorial entity in the form of a state that does not possess formal characteristics of a member of the world community. The article also identifies the phenomenon 'Republic of China' through the specific singular notion 'unrecognised state' and outlines a conceptual framework, which allows concluding that there is only one realistic scenario of the country's future existence, namely uniting with the People's Republic of China into a single state within one country through political and legal unification.

According to the authors, the Republic of China currently finds itself at the democratic phase of its development in the form of an unrecognised state. Together with leading countries, it is deeply integrated into the world system, being not only a component of the globalised world but also one of the factors contributing to the spread of globalisation processes into the mega level of social existence. Drawing upon the research on the problems in the emergence and functioning of new political and territorial entities in the form of unrecognised states conducted by Ukrainian and foreign scholars, it can be argued that the notion 'unrecognised state' is yet to be finally defined. Therefore, correct identification of new political and territorial entities is impossible.

The authors propose, at the level of political leadership, devising and approving a foreign policy strategy of launching and building relations between Ukraine and the Republic of China in the economic and humanitarian fields, using the international experience of establishing economic and cultural offices in partner states.

Keywords: system of international relations, political and territorial entity, state, unrecognised state, the Republic of China.

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
*кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка;*

Марина МАРЦИНЮК,
*кандидатка історичних наук, доцентка
Національний інститут стратегічних досліджень*

ПУБЛІЧНИЙ ВИМІР МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ МОНДІАЛІЗАЦІЇ: парадигми української та європейської дипломатичних і діаспорних практик ХХІ століття

Анотація. У статті йдеться про особливості міграційної політики України та історію її формування, яке розпочалося вже за відновленої незалежності. Проаналізовано причини та наслідки української трудової міграції до Європи в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ століття. Розглянуто мережеві програми соціальної допомоги, які Міністерство закордонних справ України запровадило для українських громадян, що «застрягли» за кордоном під час поширення COVID-19. Висвітлено доступні та перспективні важелі впливу на управління міграційними процесами в умовах пандемії. Системно проаналізовано комунікацію МЗС України з українськими громадянами та українськими мігрантами за кордоном, описано переваги використання соціальних мереж у цьому процесі. Обґрунтовано необхідність поширювати «позитивну вірусність» України для запобігання негативним тенденціям інтелектуальної міграції.

Методологічною основою дослідження є системний підхід, принципи логічності та багатфакторності, а також сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Для виконання поставлених завдань було використано такі методи: порівняльний, системний, проблемно-хронологічний, описово-оповідальний, структурно-функціональний аналіз, критика джерел. Поєднання цих наукових методів дало змогу всебічно й комплексно дослідити роботу програм, які запровадило Міністерство закордонних справ України під час поширення COVID-19; відобразити їх взаємодію в роботі з українськими громадянами та мігрантами за кордоном як частини комплексного процесу інституційного управління міграційними процесами; показати значення окремої інституції в системі державних структур, що опікуються мігрантами.

Ключові слова: міграційні процеси, міграційна політика, діаспора, зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, мондіалізація, МЗС України, пандемія COVID-19.

Viacheslav TSIVATYI,
PhD in History, Associate Professor, Merited Education Worker of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv;

Maryna MARTSYNIUK,
PhD in History, Associate Professor
National Institute for Strategic Studies

THE PUBLIC DIMENSION OF MIGRATION POLICY IN THE CONDITIONS OF MONDIALISATION: The Paradigms of Ukrainian and European Diplomatic and Diaspora Engagement Practices of the 21st Century

Abstract. The article deals with the features of Ukrainian migration policy and Ukrainian labour migration to Europe in the polycentric world order of the 21st century. It also considers the network-based social assistance programmes launched by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to help Ukrainian citizens stranded abroad due to the COVID-19 pandemic. The purpose of this article is to perform a systemic analysis of the engagement of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine with Ukrainian citizens and Ukrainian migrants abroad, including a range of programmes launched by the ministry and their impact on the management of migration processes during the pandemic.

The authors of the article emphasise the effectiveness of the implementation of network-based programmes in terms of mondialisation, whilst also giving recommendations on their possible adaptation and usage of the experience of diaspora policies and the diaspora.

Keywords: migration processes, migration policy, diaspora, foreign policy, diplomacy, institutionalisation, mondialisation, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, COVID-19.

The issue of the formation, establishment, and strategic institutional development of the post-Soviet space in the 21st century requires studying and generalising its institutional experience, particularly as regards the change of integrative paradigms. In most post-Soviet states, democratisation preceded very complex and dramatic processes of the rational bureaucratic modernisation of the state and national consolidation. Unfortunately, today a significant number of Ukrainians are working for the development of foreign economies and labour migration has become a common sociopolitical phenomenon in Ukraine and quite a pressing issue for our country at the modern stage of its existence. That is why intellectual labour migration requires, firstly, a detailed analysis of the migration of highly qualified personnel, which in the context of globalisation is gaining momentum, and, secondly, improving the management of migration processes and working with Ukrainian migrants to regulate the state's policies for reducing the volume of intellectual migration in the future [Myronchuk, 2011].

An important component of this process should be the diaspora policy of Europe and Ukraine in response to the new challenges and threats posed by the mondialisation of the 21st century. Nowadays, the world diaspora is a powerful institution for the realisation of important foreign policy tasks of states in a polycentric world.

In the fields of foreign and security policy, migration is becoming one of the most ambitious and, at the same time, contradictory dimensions of integration processes in the European Union, which has its own historical institutional traditions and strategic directions, particularly in the field of migration policy. That said, it has faced significant challenges due to the COVID-19 pandemic, which has forced European countries to take sometimes extremely unpopular but necessary steps in the field of migration. Despite various challenges related to domestic and foreign policy changes, Ukraine has managed to preserve its state traditions in the field of migration policy and its institutions. The main driving force of the evolution of Ukrainian migration policy at the beginning of the 21st century was a need to bring the legislation of Ukraine in line with the international obligations of the state. The implementation of this task resulted in the adoption of a number of important legislative acts in the field of migration.

Throughout the period of independence, migration, particularly that related to labour, started gaining increasing attention from the authorities and society and became a prominent element of political life. There was a real breakthrough towards the improvement of the migration legislation of Ukraine, which was conducive for intensifying international cooperation. Nonetheless, management functions in the field of migration remained fragmented and a specially authorized executive body was not established. The priorities of the state in the management of migration processes were mainly and almost exclusively in the legal field and, in fact, did not include socioeconomic aspects of population movements, which are decisive for this phenomenon.

The spread of the COVID-19 pandemic has forced all countries, including Ukraine, to promptly and comprehensively revisit their approaches to the implementation of migration policies both at the legislative and institutional level and in terms of practical implementation. The broad context of the disease has created drivers for the development of tools to spread a 'positive virility' in the image of the Ukrainian state, particularly in its engagement with Ukrainian citizens and migrant workers abroad. One of them was the advanced technologies of social networks, which have been used by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to carry out effective communication with Ukrainian citizens overseas. Wide public coverage was provided by the tools of Facebook (the Protection programme) [MFA, 13 April 2021], Twitter and Telegram messaging platforms (the telegram channel Coronavirus-Info) [MFA, 9 April 2021], and other network resources (the Voluntary Registration of Ukrainian Citizens Travelling Abroad system, abbreviated in Ukrainian as DRUH – i.e. Friend) [MFA, 6 April 2021].

The multifunctionality of social networks and platforms for structuring the communication space allowed the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to provide information to Ukrainians overseas about the current situation in connection with COVID-19 and the possibility to obtain emergency assistance. The network programmes of social assistance to Ukrainian citizens abroad and their families introduced by the ministry have proven efficient, adaptable, and dynamic.

Bearing in mind that the coronavirus pandemic is far from over and given the need to ensure the establishment of a constantly accessible and prompt feedback between the Ukrainian state and its citizens abroad, the network-based programmes launched by the Ministry of Foreign Affairs have to be developed. During the COVID-19 pandemic, the system of work of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine with Ukrainian citizens abroad has shown that it is effective, dynamic, and innovative and in the future had to be used for permanent work with Ukrainian migrants. In conditions of mounting social tension, the problem of regulating migration processes is exacerbated.

In the end, an ineffective migration policy not only causes a number of socio-economic and cultural problems but also leads to tangible threats to national security of states. Due to weak border controls, illegal migration, the inability to ensure the return of their own citizens due to the spread of the pandemic and proper conditions for preventive isolation, as well as the imposition of quarantine measures and mandatory testing for COVID-19, most countries have faced social repercussions, such as popular protests against the background of rapidly growing infection rates and, consequently, mortality.

Despite the quarantine measures, the outflow of Ukrainian labour migrants abroad leads to the draining of the most valuable human potential outside the country, thus resulting in demographic and intellectual losses as well as an economic crisis. All of these problems are relevant for Ukraine today, and their solution exacerbates the need to increase the effectiveness of the migration policy of our state.

The urgency and severity of migration issues has led to a wide range of investigations in 2016–2021. In domestic historiography, the works of O. Malinovska, M. Martsyniuk, A. Nadtochii, A. Zubyk, and I. Temirova are devoted to the study of migration policy.

A. Zubyk, Y. Makar, V. Makar, I. Patryliak, A. Popok, V. Serhiichuk, V. Troshchynskyi, and V. Tsivatyi belong to the group of scientists who examine migration flows and Ukrainian migrants in the context of analysing foreign Ukrainians and the Ukrainian diaspora.

O. Vlasiuk, I. Hnybidenko, N. Horodnia, V. Kopyika, O. Kyslytsyna, A. Kudriachenko, E. Libanova, M. Martsyniuk, I. Matiash, O. Mashevskyi, O. Parkhomchuk, S. Pyrozhkov, M. Romaniuk, and V. Tsivatyi mainly focus on general trends in migration processes in the European Union or social development

issues related thereto. Migration policies during the COVID-19 pandemic are a relevant and new topic for researchers. In addition, we believe that an important task of Ukraine's migration policy today is also to prevent a mass outflow of Ukrainians abroad by influencing the factors underpinning the process. It is about the need to improve employment opportunities in the Ukrainian labour market, increase wages, and ensure proper working conditions and living standards for the population of our country. National and patriotic upbringing of young people is also important. These and other tasks of migration policy should be fulfilled only in close rapport with other areas of public administration and international partners [Malynovska, 2018].

In terms of innovative economic development, labour resources are one of the key factors determining competitive advantages of countries in global markets. The exacerbation of the shortage of national scientific and technical personnel, which is observed in almost all developed countries at the beginning of the 21st century, and the intensification of their rivalry for foreign labour resources have made the problem of labour migration extremely relevant.

Against the general background of international population movements, the flows of intellectual migration, characterised by special dynamism, have significantly intensified. Particularly impressive are the indicators of emigration from developing and post-Soviet countries [McGlinchey, 2017]. The high and rapidly growing demand of European economies for labour resources, which are insufficient to meet the requirements of local labour markets, necessitates a widespread involvement of foreign workforce [Tsivaty, 2020].

The experience of advanced countries shows that immigrants play a significant role in their scientific and technological progress. The most striking example of this is the United States, which has reached the forefront of global technological development, ahead of its European competitors in many areas. At the level of individual countries, a set of migration and scientific and technical policy measures have been implemented to streamline the management of labour migration flows [Martsyniuk, 2020].

To attract foreign professionals and students and stimulate the return of those who left earlier, developed countries propose a wide range of migration and other programmes to compatriots, competing in attracting their attention [Tsivaty, 2019].

In general, the migration policies of a growing number of countries are characterised by a set of various benefits and opportunities that increase the attractiveness of training and work in the area as well as stimulate the influx of foreign workers. That is why such programmes, introduced by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to engage with Ukrainian citizens overseas during the COVID-19 pandemic, should be supported. The means and methods of social work of Ukrainian consuls with citizens of Ukraine show their high efficiency

and can be used in the future to engage with Ukrainian migrants. In the case of using the system of programmes of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine to work with migrants, the following areas are considered promising:

- the preservation of the Protection programme with its subsequent re-profiling to work with Ukrainian migrants, as well as providing appropriate staffing and budget funding for the work of its social groups;
- the preservation of the Telegram channel Coronavirus-Info and its further transformation into the channel of informing Ukrainian migrants Migrant-Info; the creation of a single information portal for Ukrainian migrants;
- the transformation of the operational headquarters to coordinate the work of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, relevant authorities, and international organisations in order to protect citizens abroad and provide up-to-date information on the spread of COVID-19 in the world to a Coordination Centre for Migrants. It is also important to provide funding for the training of consular officers and employees of the central executive bodies involved in modern methods of social work with migrants, with the involvement of Ukrainian and foreign sociologists, psychologists, and migration scientists.

In the global context, we would like to give the following recommendations:

- to continue the reformation of executive bodies in the field of migration and to ensure coordinated activities of various agencies and authorities in the field of migration policy, particularly by establishing a central executive body on migration and diaspora;
- to create a database of qualified Ukrainian specialists residing abroad (representatives of the Ukrainian diaspora, labour migrants, their children studying in free economic zones abroad, Ukrainian students studying overseas) and willing to provide advisory and other assistance to Ukraine, with a clear breakdown by host country, qualifications, degrees, academic titles, etc.
- to develop programmes for the repatriation and reintegration of Ukrainian migrants, which will provide assistance to re-emigrants in finding a suitable job, getting access to vocational training / retraining and business courses for those who want to start their own business;
- to intensify the potential of regional statistical services in terms of migration statistics, to establish a single methodological, organisational, terminological, financial, technical, and informational approach to the creation of databases at the territorial level;
- to strengthen the coordination between state institutions and the Ukrainian diaspora with respect to institutional and intercultural effectiveness of the state's diaspora policy during the pandemic;
- to introduce a regular monitoring of migration processes in Ukraine and support research projects aimed at studying the peculiarities of migration of qualified specialists.

International cooperation is an integral part of migration policy, which in today's globalised world seeks answers to the consensual perception and adaptation of the paradigms of Ukrainian and European diplomatic and diaspora practices, as well as to the institutional development of scientific diplomacy regarding public aspects of migration and diaspora policy of the 21st century.

Although the interests of Ukraine as a country of origin and the interests of the countries of destination of Ukrainian migrants differ significantly, both sides are interested in organised, legal, and safe migration, which opens up real opportunities for cooperation.

In response to the risks of population loss because of migration, Ukraine should seek agreements with other countries on the introduction of circular, temporary relocation programs, which is in their interests, as it exempts migrants from integration costs and reduces dissatisfaction with the arrival of foreigners.

Return and reintegration assistance programmes for re-emigrants into Ukrainian society could also be the subject of joint action.

1. Myronchuk, O. (2011). 'Vidplyv intelektu' yak faktor konkurentospromozhnosti v hlobalizovanomu sviti ['Brain drain' as a competitiveness factor in the globalised world]. *Doslidzhennia mizhnarodnoi ekonomiky: Zb. nauk. pr.*, no. 2(67), pp. 178–185. [in Ukrainian].
2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2021). *Group 'Protection of Ukrainians in the Republic of Turkey'* [online]. Available at: <https://www.facebook.com/groups/614470802730164/> (Accessed 13 April 2021). [in Ukrainian].
3. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2021). *Telegram channel 'Coronavirus – info'* [online]. Available at: https://t.me/Ukraine_MFA (Accessed 9 April 2021). [in Ukrainian].
4. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2021). *Voluntary registration of Ukrainian citizens when traveling abroad – 'FRIEND'* [online]. Available at: <https://friend.mfa.gov.ua/#/> (Accessed 6 April 2021). [in Ukrainian].
5. Malynovska, O. (2018). *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii: monohrafiia* [Migration Policies: Global Context and Ukrainian Realities: A Monograph]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. [in Ukrainian].
6. McGlinchey, S. (ed.). (2017). *International Relations*. Bristol: E-International Relations Publishing, pp. 26–36. [in English].
7. Tsviatyi, V. (2020). Typolohiia tretoi khvyli ukraïnskoi mihratsii ta istorychni paraleli mihratsiinoho sohodennia [Typology of the third wave of Ukrainian emigration and historical parallels of modern migration]. *Narodna tvor-chist ta etnolohiia*, no. 1(383), pp. 66–75. [in Ukrainian].
8. Martsyniuk, M. (2020). Upravlinnia mihratsiiny my protsesamy v umovakh pandemii COVID-19: instrumenty, zaprovadzhenni MZS Ukrainy [Managing migration processes during COVID-19 pandemic: tools used by the MFA of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU 'KPI'*, no. 17, pp. 154–163. [in Ukrainian].
9. Tsviatyi, V. (2019). 'Mihratsiina polityka Ukrainy ta intelektualna mihratsiia v politsetrychnomu sviti XXI stolittia: instytutsionalnyi i stratehichni dyskursy' [Ukraine migration policy and intellectual migration in the polycentric world of the 21st century: institutional and strategic discourses], in Malynovska, O. (ed.). *Problemy realizatsii Stratehii derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy: zb. nauk. statei* [Problems in the implementation of Ukraine's National Migration Strategy: A Collection of Scientific Articles]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, pp. 26–31. [in Ukrainian].

Кароліна ЦИНК,
докторка соціологічних наук, ад'юнкт (доцент),
Колегіум суспільних наук
Жешувського університету (Польща)

РОЛЬ МОРАЛІ В ДИПЛОМАТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕЯКИХ ПОЛІТИКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розкрито теоретичний бік питання ролі етики та моралі в дипломатії, визначено поняття моралі, розкрито походження терміна «мораль» та перелічено основні дослідницькі питання й гіпотези, що їх висували інші науковці в цій царині; представлено загальні моральні критерії для оцінювання вчинків людини як правильних і неправильних. Охарактеризовано типи мотивацій, якими найчастіше послуговуються політики під час ухвалення різноманітних рішень у межах дипломатичної діяльності. У другій частині статті подано три профілі відомих громадських та політичних акторів, які у ХХ столітті діяли в зовнішній політиці відповідно до голосу совісті та своїх моральних принципів: Магатма Ґанді – соціальний лідер Індії в 1920–1948 роках, Віллі Брандт – Канцлер Федеративної Республіки Німеччина в 1969–1974 роках і Джиммі Картер – Президент США в 1977–1981 роках.

Використовуючи теоретичний аналіз, узагальнення наукових фактів і результатів дослідження, а також послуговуючись методом рефлексії, авторка описала й проаналізувала мотиви, що стали провідними для трьох зазначених політиків під час ухвалення складних політичних рішень у конкретних історичних ситуаціях. Результат аналізу підтвердив таку гіпотезу щодо Ґанді: голос совісті, до якого прислухаються політики, пов'язаний здебільшого з історичним і культурним контекстом, унікальним для кожної країни. У випадку з Брандтом і Картером було підтверджено гіпотезу, згідно з якою совість і кар'єрна мотивація можуть пропонувати однакові дії, а отже, здатні функціонувати паралельно. Дипломати, які діють відповідно до своїх моральних принципів, мають спільну рису: ухвалюючи деякі політичні рішення, вони переживають внутрішній конфлікт.

Ключові слова: мораль, совість, політика, дипломатія, зовнішня політика, соціологія моралі, Магатма Ґанді, Віллі Брандт, Джиммі Картер.

Karolina CYNK,
Doctor of Social Sciences,
Adjunct (Associate) Professor,
Institute of Sociology, University of Rzeszów (Poland)

THE ROLE OF MORALITY IN THE DIPLOMATIC ACTIVITY OF SELECTED POLITICIANS IN THE 20th CENTURY

Abstract. The purpose of article is to describe the role of ethics and morality in foreign policy and diplomacy. The article is theoretical. The introduction defines the concept of morality and presents the main research questions and hypotheses. The first part of this text presents general moral criteria for determining what human actions are right and what are wrong. Also presented are the types of motivations that most often affect politicians when making certain decisions in diplomatic activity. The second part of the article presents three profiles of famous politicians who in the 20th century acted in accordance with the voice of conscience and moral principles in their foreign policy. They are Mahatma Gandhi, India's social leader in 1920–1948, Willy Brandt, Chancellor of the Federal Republic of Germany in 1969–1974, and Jimmy Carter, U.S. President in 1977–1981.

Using theoretical analysis, the generalisation of scientific facts and research findings, the author, on the basis of the reflection method, has described and analysed the motives that guided the three politicians in making difficult political decisions in specific historical situations. Understanding such motives is important because the measures adopted on the basis of them have had consequences not only for politicians but also for citizens and, sometimes, even for the entire world. As a result of the analysis, in the case of Gandhi, the following hypothesis has been confirmed: The voice of conscience to which politicians heed and its meaning are mostly associated with the historical and cultural context, unique for each country. In the case of Brandt and Carter, the author has verified the hypothesis that very often conscience and career motivation propose the same way of acting, which is why we cannot exclude career motivation in such a situation.

Keywords: morality, conscience, policy, diplomacy, foreign policy, sociology of morality.

Introduction

An important concept used in this article is morality. The word morality comes from the Latin word *moralis* and deals with what actions are right and what are wrong. Morality is an area of decisions and actions that become the object of moral judgment. Morality concerns the judgments, rules, norms, attitudes, and institutions that guide human behaviour (Ricken, 2001, pp. 8–9). Many motivations depend on human character, and good character is recognised by conscientiousness. Conscientiousness consists in strict adherence to moral rules, a conscientious person avoids conduct that it considers to be wrong and devotes itself

to actions that he or she deems right (Brandt, 1996, pp. 780, 789–792). The aim of this article is to describe the role of morality in foreign policy and diplomacy in selected countries. The author decided to undertake this task by presenting in the text the profiles of three famous politicians who in the 20th century became famous for their moral way of conducting international politics. These politicians were Mahatma Gandhi (1869–1948), Willy Brandt (1913–1992), and Jimmy Carter (1924). Though falling beyond the historical circumstances in which they functioned, they were guided by the moral principles to which they were faithful.

The knowing and assessing the motivations of politicians working in diplomacy is important from a scientific and practical point of view because it allows one to understand what guides them in their professional duties. Understanding such motivations is important because the actions taken on their basis cause specific effects, not only for the politicians but also for the society and sometimes even for the whole world.

This article is theoretical and includes an analysis of the motives of selected politicians in making specific political decisions while performing leadership functions. The method of analysis is deliberation and reflection on the motives behind actions taken by Gandhi, Brandt, and Carter. The two main research problems were formulated as follows: What determines the degree to which politicians are guided by conscience in diplomacy? Are conscience and career motives mutually exclusive? These problems correspond to two hypotheses, the first being spelled out in the following manner: the voice of conscience to which politicians heed and its meaning are mostly associated with the historical and cultural context, unique for each country. According to the second hypothesis, it is conjectured that very often conscience and career motivation propose the same way of acting. Although the article proposes more hypotheses regarding the motivation of politicians, the two aforementioned statements in the context of the profiles analysed merit special attention.

The issue of morality in politics is not often raised by scientists and is difficult to explore, firstly, due to the problems associated with discovering the real motives of politicians and, secondly, due to the essence of diplomacy, in which specific protocol norms are applied and which is rather a mysterious research area for scientists. However, there are scholars who look into this issue. One can mention, for example, such scientists as C. Bjola, who deals with the role of morality in diplomatic theory and practice (2018), O. Harries, who studies the relationship of power and morality in the U.S. foreign policy (2005), M.C. Bligh, and J. L. Robinson, who explore charisma and the phenomenon of Mahatma Gandhi's leadership (2010). The works of D. Mattiniglich concern the activities of J. Carter with regard to women's rights in Islamic countries (2019), while D. Carleton and M. Stohl examine the role of human rights in foreign policy during the presidential terms of J. Carter and R. Reagan (1985). Similarly, D. F. Schmitz and V. Walker address

the issue of human rights during Carter's presidency, who sought to create a post-Cold War foreign policy (2004).

This article supplements and clarifies the existing knowledge contained in the abovementioned texts. It is the author's belief that presenting specific examples of politicians guided by conscience will help to better understand the subject of morality in diplomacy.

The moral evaluation of human actions

A reflection on the moral motivations of politicians requires prior consideration of what makes some actions considered as good or bad. That can be the source of morality. The subject is determined mostly by the belonging of a certain action to some type. 'The moral object of act is what it heads for by its nature. (...) The object of the act determines the morality of an act considered by itself' (Oesterle, 1965, pp. 132–133). Motivation is the next source of morality. To a large extent, it depends on whether an action is right or not. When taking action, a person is directed by motivation, including the consideration of various options and differences related to the recognition of this and no other alternative. Sometimes, there can be a meritorious or reprehensible deed because of the strength of motivation in some circumstances. The assessment of the act which results from good motives but leads to negative consequences will be different from the act which stems from bad motives. A good motive shall have a general tendency to cause acts of legitimate character, though not always the right action is the result of these motives. Similarly, it is not always true that bad motives cause wrongful behaviour (Moore, 1980, pp. 120–121, 123). Actions can be equitable or inequitable depending on real consequences, i.e. the result, the outcome of the action; in this case, however, you need additional information whether such an act was done deliberately or accidentally (Ibid., pp. 112–115, 117, 119–120). Finally, when attempting a moral assessment of an act, one must also take into account the intentions and all beliefs of a particular person related to the consequences of the act. For determining the moral value of action, besides the subject, one must take into account the consequences, intentions, and motivations; the latter has the highest impact on the recognition of an act as meritorious or reprehensible (Brandt, 1996, pp. 781–783).

Many human motivations have their basis in human character. By the streak, we can determine those personal features which are relatively constant. When something is a streak it comprises dispositions to react in a particular way. Each streak has its own peculiarity, which, from the social point of view, can be advantageous or disadvantageous. It is commonly known that a good character can be recognised by thoroughness. A conscientious person always tries to avoid a behaviour he or she deems inappropriate. When appealing to conscience, we reflect over other possibilities of acting and their correspondence to moral rules

(Ibid., pp. 780, 789, 791–792, 794–796). Conscience consists in defining, by subject, his own acts in the categories of good, evil or a moral duty. Conscience can be generally defined as ‘a formed estimation concerning the moral good or evil of a human intentional act, whose realisation becomes a source of internal approval or guilt, a good or bad human’ (Ślipko, 2004, pp. 368, 377).

It cannot be forgotten that an act which brings a personal welfare, such as personal career development, can be a moral duty. According to presumptions of egotism theory, everyone should take care of themselves. In that case, duty is considered as doing or not doing something in order to be happy. According to J. Bentham, happiness is defined as pleasure and lack of pain. The volume of those feelings can be determined on the basis of such criteria as intensity, longevity, reliability, depth, postponement, wealth, and purity (Vardy, Grosch, 1995, p. 70). Happiness can also be defined as a rational goal of a human being. An individual is motivated to act when he or she knows that the situation would be desirable. In case of choosing some options, he will be more likely to opt for action, which will provide the most favourable condition. In the long term, fulfilling once moral obligations can serve personal interests (Brandt, 1996, pp. 533, 613–614, 626, 635–637). If everyone respected the rules and complied with their obligations, it would increase the general well-being and provide the basis for the well-being of the individual. However, we cannot determine whether or not someone should undertake the obligation that is inconsistent with self-interest.

Morality in politics

Albeit generally desirable, acts that could be quoted as a model of behaviour are also extremely rare, all the more so in politics. To demonstrate how the stimulus affects the behaviour of a politician, we should review individually each theme which could have an impact on the behaviour of a diplomat. The statement concerning what affects politicians is extremely difficult because it often happens that motives of conscience and career are not mutually exclusive. In such a situation, it is almost impossible to separate them and determine what motivated the politician to make certain decisions (Steiner, 1997, pp. 170–171).

It should be noted that it is usually not one but many motives that affect the behaviour of politicians. Trying to present them, I formulate a preliminary hypothesis:

1. The voice of conscience to which politicians heed and its meaning are mostly associated with the historical and cultural context, unique for each country (Ibid., p. 64).

2. Strong motivations can also be defined by political beliefs. There is no shortage of people in the history of politics who could be called ideologues.

3. There are also politicians who are motivated by the desire to ‘go down in history’ and they subordinate their behaviour to that purpose.

4. In undertaking political activities, politicians also often rely on their deep religious faith. In such cases, their motivation is mainly guided by conscience or, in some cases, by their career.

5. It is commonly believed that in politics there can be no question of any conscience, that politics and conscience are mutually exclusive concepts. This is a further assumption, which limits the behaviour of diplomats solely to their personal motives. However, the vast majority of politicians in democratic countries argue that political decision-making is guided by 'what is good and right for society'. They realise that admitting that their actions are primarily motivated by the desire to develop their own career would be contrary to their interest. Thus, a 'moral statement' is not always premised on sincere intentions. Thus, the greater the individual costs and benefits for politicians involved in decision-making processes are, the greater role personal interests may play (Ibid., pp. 54–55, 30, 99).

J. Steiner, a Swiss scholar, has distinguished the motives affecting political decisions and highlighted the following categories:

- a direct motivation of career that takes place when a politician takes certain steps counting on direct benefits or refrains from acting when he does not see such benefits. Very often conscience and career motivation propose the same way of acting. That is why career motivation cannot be excluded in such a situation;
- an indirect motivation of career; a manifestation of such behaviour can occur when a decision taken by a particular politician does not give him or her direct benefits. However, there may occur some benefits for a broader group of people, which could also be an indirect source of benefit to the politician;
- lack of career motivation; this category includes cases where as a result of a certain behaviour the politician does not gain anything but does not lose anything either;
- a motivation against career; this category may occur in the case when a politician harms his or her career by his actions;
- a neutral position, which occurs when politicians do not clearly indicate their position, restricting themselves to a summary of a political issue (Ibid., pp. 81–83).

Taking action favourable to the multiplication of one's benefits is not always a bad thing. In addition to politicians, voters also take care of their own interests, and it depends on them whether they will give the trust to politicians for another term of office or not; it is an example of a policy based on free market principles (Ibid., p. 107).

6. Coming to the next motives, you should realise that in some particular situation different people sometimes behave in a very different way, which can be explained by a different streak of every human. The results of numerous studies (which should be remotely taken into account) argue that politicians have a

greater predisposition to use manipulation in real-life situations than the rest of society. Incumbent politicians are also more likely than representatives of other professions to behave in a particular situation in a way expected from them by society, which does not change the fact that, at the same time, they seek to earn some benefits for themselves. These features, however, do not need to be clearly reprehensible, if there is a limit to which one can proceed in manipulation. We should be aware that these abilities are certainly not the only ones that characterise politicians (Nowicka-Włodarczyk, 1998, pp. 72–73).

7. It is clear that in different circumstances different politicians are guided by different motivations, and you can never be quite sure, what pushes them into action; sometimes, they themselves may not be aware of it. Politicians want to be seen as persons who have the will to do what is good because they often they see themselves in this way. Even though these are exceptional cases, sometimes politicians also consider what is right for others. Those are cases where individuals are willing to sacrifice their political career in order to protect their independence (Steiner, 1997, pp. 53–54, 173, 175).

Mahatma Gandhi – the man of great spirit

Politics is too extensive a field, which is why I would like to analyse only a small part of it, diplomacy. Diplomatic activities are undertaken within the foreign policy framework. One of the instruments of foreign policy are diplomatic negotiations (Sutor, 1979, p. 71).

I would like to present the profiles of several prominent politicians. Although the motivations guiding them in foreign policy activities are generally considered right and good, they require a more detailed and deeper analysis.

Mahatma Gandhi is an example of a man who was involved in political affairs to fulfill his moral obligation. The politician of this format could probably succeed only in India. He would be unlikely to succeed in a country with a different culture and traditions. The conditions in Indian society, which traditionally respects moral obligations and spiritual attitudes (Mrozek, 1977, p. 198), allowed Gandhi to expand his activity. In everything what he did he was guided by several fundamental principles, one of which is called *ahimsa*, consisting in not doing somebody injustice and a general spread of kindness. As part of *ahimsa*, he championed fighting without violence, the use of physical superiority or the threat of its use, which is otherwise known as passive resistance. This attitude is reflected in the use of such methods as the refusal to cooperate or civil disobedience. Gandhi believed in using those methods and viewed them as a moral duty. Through ascetic lifestyle and hunger strikes, Gandhi wanted to improve himself, whilst also ennobling others and their approach to the truth (Lazari-Pawłowska, 1965, pp. 12, 23–24, 30–31, 51, 53, 57–59, 137, 146).

Gandhi sought to introduce a gradual democratisation of social relations. It was connected with his activities to regain India's independence after World War II and required him to be involved in international affairs. Gandhi believed that if the British were not able to recognise the will of the people of India, who sought to regain freedom, it could only mean their moral bankruptcy. He was convinced that if the British friends had restored India's freedom, they would never have to be afraid of it because, in return, India would remain their greatest friend. He hoped that the friendship would be extended also to other countries (Silvester, 2005, pp. 257–258). Gandhi was willing to go anywhere, even to Nazi Germany, for the good of humanity to beg for peace.

The struggle for the independence of India was led simultaneously with the intense Hindu-Muslim antagonism. Gandhi's purpose was to put an end to it. For that reason, he decided to stand up for the interests of Muslims who were in minority in India and thus the weaker party (Lazari-Pawłowska, 1965, pp. 84–85, 106). He strove for consensus and compromise through mutual concessions. The way of his policies proved to be ineffective, as nobody wanted to listen to Gandhi. His requests were ignored more and more often, which he, too, seemed to realise. However, he never abandoned the idea of non-violence. For his attitude, he paid a heavy price for the proclamation of the terms of reconciliation with Pakistan: On 30 January 1948, Mahatma Gandhi – The Great Spirit – was shot dead (Wolpert, 2003, pp. 349, 350, 352). The greatest heroism of his was acceptance of death in that way in order not to feel hatred towards the oppressor.

Gandhi never sought to achieve positions of authority, nor did he lay claims on any position in the government of India. He did not expect any benefit for himself, as proven by the fact that he walked dressed only in linen pants and sandals and had only the most necessary things, such as a wooden spoon, a bowl, a pen, and a watch. He was very charismatic and possessed the mind of a democrat, though some people accused him of being a nationalist. His motivations consisted in the principle of ahimsa as well as deep faith, character, and culture of India. Among the persons analysed in this article, Gandhi is the best example of the people who in their activity were guided more by moral duty than their career. No other politician had stronger convictions than Gandhi, 'the conscience of the world' (Lazari-Pawłowska, 1965, pp. 15, 19, 93, 139, 153).

Willy Brandt – the conscience of the German people

Herbert Ernst Karl Frahm, known under the pseudonym Willy Brandt, is another example of a politician who in his deeds was probably motivated by moral duty and conscience. In his life, politics had a very important role, while his strength laid in the ability to integrate and reconcile. Brandt was characterised by ambition and, at the same time, sensitivity; he never lost hope. He had

a proclivity to self-criticism and was no stranger to depression, melancholy, long silence, recalling recent events, and pondering over the morality of life. In addition, he was sentimental. He often challenged fate, putting to the test his sovereignty and independence, apart from the ambient pressure. Brandt's political style was characterised by the appreciation of discussion about problems, balancing the arguments of both parties, empathising with the situation, listening to amendments, and, consequently, making decisions. That reflects the will of persuasion, the need to seek consensus, and aversion to authoritarian decisions. Brandt uncomplicated and opened the way for easily soliciting the favour of subordinates. He claimed that the politician who sought just popularity would lose the trust of voters. Brandt often had doubts whether he was the right man to fulfill the role of a leader or rather was a burden for the SPD (Stern, 1996, pp. 15, 38, 70–71, 108). He realistically assessed the situation and had no illusions as to the fate of post-war Germany, but still wanted to make an attempt to bring it back to Europe. Brandt was aware that he would face a number of disappointments but also hoped that each defeat suffered would be accompanied by the realisation that his duty was fulfilled (Ibid., p. 36).

An important moment in Brandt's life was the brutal suppression of the insurrection in Hungary. In response to this situation, people from West Germany took to the streets as a sign of protest. Brandt wanted to prevent the march of several thousand people to the eastern sector and similar disturbances. After arriving at the border, he urged the crowd to control their emotions and do not fall into the trap of violence. In this way, the situation calmed down; however, Brandt did not recognise that final as his merit (Ibid., p. 44).

Brandt mentioned that one of the saddest day in his life occurred when he arrived at the border between sectors and saw that East Berlin was blocked by military divisions and the construction of the Berlin Wall had begun. He was terrified by the enormity of human suffering caused by the action taken by East Germany and the Soviet Union. He believed that if someone wanted to help the inhabitants of the divided city, he should talk to the governments of these countries. Brandt argued that he could not rest until the wall fell. '(...) We have to think – patiently and thoroughly – how we can make it transparent. It should not only be removed, but we have to make it superfluous in a larger context' (Ibid., p. 51).

The Chancellor of the Federal Republic of Germany proposed to the GDR to have talks without preconditions, willing to create the possibility of mutual contacts. For that purpose, a meeting in Erfurt was organised. In front of the hotel where Brandt stopped, crowds were waiting. When he approached the hotel window, people were in euphoria. He asked the people about peace. Probably, he honestly felt a deep, moral, and emotional inner tension. As he later said,

'I walked away from the window with a heavy heart. (...) I was afraid to awake unable to meet expectations, I started behaving more cautiously' (Ash, 1996, p. 222). Memories of that day made Brandt wonder if he had ever experienced more heart-touching moments.

Brandt's government agreed to some concessions to the Eastern bloc to remove the obstacle on the road to the easing of tensions. When signing the agreement with Poland on the normalisation of relations in 1970, Brandt had in his mind the welfare of future generations and therefore decided to treat morality as a political force. Such attitude is a manifestation of a rational policy conducted by the chancellor and not of the policy of resignation (Stern, 1996, pp. 96–97). Although it is not easy to put intellectual and moral impulses into the language of practical policy, Brandt attempted to do that. A symbolic gesture occurred on the day of signing the treaty with Poland. In the place of the former Jewish ghetto, the chancellor approached to a monumental stone dedicated to 500,000 Jews murdered by the Nazis, bowed his head, and knelt. What could he be thinking of at the moment? As he himself admitted, 'The gesture should speak for itself. It was not planned. It just happened and I am not ashamed of that' (Dönhoff, 1999, p. 165). On another occasion he said: '(...) Thinking about the millions murdered, I did – also on behalf of my countrymen – what people do when words fail' (Ibid., pp. 165–166). It is possible that by so doing Brandt fulfilled his moral duty and was willing to acknowledge moral responsibility. This gesture could be a manifestation of human and moral sovereignty on the part of the chancellor. This single, lonely, and humble tribute to the heroes of the Warsaw ghetto could also be a Christian need to erase the fault of the Germans. He believed that it was high time that the people forgot what divided them and focused on what they had in common.

Brandt's chancellorship was also characterised by great confidence from others, credulity, loyalty impaired by human, not a party-political nature and insufficient knowledge of people in political decision making process. His reaction to the disloyal behaviour of members of the cabinet and the coalition was a greater degree of confidence, he responded with understanding and compassion for human weakness and avoided granting resign. Strengths explain the weakness of Brandt, who in politics sometimes suffered lacked of perseverance and strength in conduct (Stern, 1996, p. 110). After the arrest of one of his closest associates, which turned out to be an East German spy, Brandt for that situation blamed himself, he resigned and in 1974 left the chancellorship. The resignation can be explained by Brandt's personality. Honour and ethical standards were more important than political authority, and he did not want to throw the responsibility on others.

Brandt's diplomacy was repeatedly appreciated and it was connected with receiving personal benefit. His political activities were also acclaimed by the

Nobel Committee of the Norwegian Parliament, which decided that the Peace Prize for the year of 1971 should be given to the German Chancellor. The explanatory memorandum stated that the head of the Federal Government had taken the first step towards reconciliation with the former enemy countries and that this expression of good would significantly contribute to the creation of conditions for the construction of peace in Europe (Kozub, 1973, p. 43). Brandt's decisions in principle matters were more marked by ethical considerations than political or tactical calculations. Common sense and conscience, decency and tolerance were part and parcel of how he understood policy-making. Given the chancellor's moral credibility, it is difficult to overestimate his success. Of course, there may occur questions whether his political career, symbolic gestures, and words were not dictated by motivations in the form of personal benefits, which Brandt did not want to admit. Although this cannot be excluded, more evidence suggests that Brandt, in conducting the policy of 'warming' relations between the East and the West, was guided by the desire to fulfill his moral obligation and the voice of conscience. Such activities could be led by the man with the right character.

Jimmy Carter – the moral president

Jimmy Carter is another politician worth of mentioning. It is a man who at a dizzying pace rose to the heights of American politics. During the election campaign in the second half of the 1970s, he presented himself as a representative of ordinary people, having not much in common with the typical politicians. In his personality, we recognize honesty, human-centered attitude to many phenomena and problems, as well as a hidden strength of character. Besides, Carter is seen as a quiet, precise, calm, strong, and kind person. He is characterised by prudence and a clear ability for systematic planning. He had the ability to understand others' perspectives and a talent of winning an interlocutor's trust, while encouraging him or her to restraint and changing positions (Brzeziński, 1989, pp. 4–5, 11–12, 19–20, 60, 492–493, 499).

Carter came to the White House without any specific knowledge of international affairs. He took office with a determination to use the enormous possibilities of the United States in the service of humanity. It is believed that Carter is a man of genuine and deep religiosity. Owing to that religious and political sense, during the period of his presidency he took care of human rights. Carter was aware that the issue of human rights was a pressing one. As he himself put it, 'I wish that the morality of our country were the model. I am deeply convinced that if (...) someone deprives people of basic human rights, the President of the United States should show his discontent and do something about it... I would like the people in our country to be interested in the issue of human rights that are violated worldwide (...) our commitment to human rights must be absolute'

(Brzeziński, 1989, pp. 117, 120–121, 136). Carter's conviction stemmed partly from his religious beliefs and partly from the fact that it would be useful in the campaign to lead the policy of the United States in a more humane and moral way. He was also aware that his political beliefs could be helpful in obtaining personal benefits. In such a situation, it seems that it cannot be excluded that Carter was motivated by career considerations. Nevertheless, we should rather look for sources of his political views in the Christian faith (Brzeziński, 1989, pp. 7, 23, 27, 44, 64, 116, 285).

The big challenge for Carter was the conflict in the Middle East, especially between Israel and Egypt. In an effort to put an end to hostilities, he organised a conference at Camp David in 1978. On this occasion, Carter presented himself as a polemicist, psychologist, and mediator. Finally, the president excelled and his effort resulted in signing a peace treaty. Carter's defeat, however, was caused by the Iran hostage crisis, an assault conducted at the U.S. Embassy in Tehran in 1980. Carter was frustrated because of prolonged disability to break the deadlock in the issue of imprisoned hostages. The U.S. administration eventually decided to send commandos to Iran who were supposed to release the prisoners. An attempt to release them failed. Carter said that it was one of the worst days in his life and that all the time he was haunted by memories of that day. He also said that he was personally responsible for this mission (Pastusiak, 1991, pp. 397–398).

Carter knew that the president sometimes has to use force, and in such cases he should have confidence. However, using force was not something instinctive for him, which he did not conceal. Carter's reluctance to use force proved in public awareness his weaknesses. As a result, trust to him as president suffered. After Carter's loss in the next election, there appeared an opinion that his foreign policy was excessively moralistic and insufficiently militaristic. Carter did not really know how to enlist support, he did not induce enthusiasm in the society and did not arouse fear in the enemy. People believed him but only as a man, not as president. His advantages – honesty, integrity, compassion, sensitivity to human misery – not necessarily equaled the advantages of a statesman. Trying to figure out what motives guided Carter, we should ask ourselves whether he took political action in order to receive the Nobel Peace Prize. When asked about it, he replied: '(...) what would happen if I had a goal of just getting the Nobel Peace Prize and never got it? Or rather, I do not get. (...) What an embittered, disillusioned, and frustrated man would I have become then? (Steiner, 1997, p. 52)' Carter admitted that he always acted in accordance with his duty and that it was a pleasure for him. He certainly could not reveal the truth about his aspirations for the Nobel Prize. In addition, his personality could be so complicated that it makes it impossible to determine his motivation in a simple way. Nevertheless, there are good reasons for saying that during his political activity

Carter was led by his religious faith, conscience, and moral obligation. All of these motivations were rooted in his righteous character. Although not elected for another term, he did not abandon his ideas, still trying to spread them. It is therefore possible that Carter, as he saw himself, corresponded to the way he presented himself to the public (Steiner, 1997, pp. 51–54).

Conclusion

In summary, the presented profiles of politicians allow saying that diplomats who in their political activities sought to fulfill their moral obligation were mainly motivated by their own conscience and character streaks, and sometimes religiosity. It should be noted that politicians who put as an objective fulfilling their moral obligation normally disappeared from the political scene undervalued and quickly forgotten; in extreme cases, they met tragic fate, as Mahatma Gandhi did. It is worth asking whether the policy pursued by people guided by conscience is effective. The examples of Gandhi and Carter suggest that it is not always the case. One might consider whether the politicians described above can win only the memory of next generations, which are usually more likely to consider Gandhi, Carter, and Brandt as moral authorities than contemporary generations.

It is also worth noting that politicians with the described attitude appeared especially in the 1970s, as evidenced by the examples of Brandt and Carter. It was the time of intense humanism (human rights), arms reduction, and alleviation of tensions in the international arena. Both in the earlier and later times, those issues were not themes of interest. Perhaps, the time and set of circumstances led to the emergence of that type of politicians.

In this situation, a question can be asked whether it is worth in the world of politics to be guided by conscience. If we had put this question to the abovementioned politicians, they would probably had provided an affirmative response. But if to try making an objective assessment, the answer is not clear. Many political decisions require different kinds of behaviour, often resulting from different motives. It is also important to remember that many politicians' behaviour is guided by various factors, such as the time and place in which they live, the international situation, and other politicians with which they must work.

Finally, the two main hypotheses should be verified. In the case of Brandt and Carter, it is confirmed that very often conscience and career motivation propose the same way of acting that we cannot exclude in such a situation. In the case of Gandhi, it can be assumed that the voice of conscience to which politicians heed and its meaning are mostly associated with the historical and cultural context, unique for each country. Diplomats acting in accordance with their moral obligation have a common feature, which is experiencing internal conflicts related to making certain political decisions. Such conditions characterised Gandhi, Brandt, and Carter. This mainly results from the personality streaks of the politician

because most of the motivations are based just on character. Although history shows that being guided solely by one's own political career makes it slightly more effective than listening to one's own conscience and politicians acting in accordance with personal interest generally enjoy greater respect, it goes unchallenged that politicians for whom the most important thing is the fulfillment of a moral obligation are needed. The attitudes of selected politicians presented herein are indomitable patterns of behaviour, which are frequently lacking in the current public life. For this reason alone, such people are worth remembering.

This article can serve as an impetus for further research on this important and interesting issue.

- Ricken, F. (2001). *Etyka ogólna* [General Ethics]. Kęty: Antyk Marek Derewiecki. [in Polish].
- Brandt, R. (1996). *Etyka: zagadnienia etyki normatywnej i metaetyki* [Ethics: Questions of Normative Ethics and Metaethics]. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
- Oesterle, J. (1965). *Etyka* [Ethics]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax. [in Polish].
- Moore, G. (1980). *Etyka* [Ethics]. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe. [in Polish].
- Ślipko, T. (2004). *Zarys etyki ogólnej* [An Outline of General Ethics]. Kraków: Wydawnictwo WAM. [in Polish].
- Vardy, P., Grosch, P. (1995). *Etyka: poglądy i problem* [Ethics: Views and Problems]. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka. [in Polish].
- Steiner, J. (1997). *Sumienie w polityce: empiryczne badania przypadków trafności decyzji politycznych w Szwajcarii* [Conscience in Politics: Empirical Studies of Cases of Validity of Political Decisions in Switzerland]. Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie. [in Polish].
- Nowicka-Włodarczyk, E. (ed.). (1998). *Etyka i polityka: wybrane problem* [Ethics and Politics: Selected Problems], z. 24. Kraków: F 'MCRD'. [in Polish].
- Sutor, J. (1979). *Pokojuowe załatwianie sporów międzynarodowych* [Peaceful Settlement of International Disputes]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [in Polish].
- Mrozek, B. (1977). *Mahatma Gandhi – przywódca Indii* [Mahatma Gandhi – The Leader of India]. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
- Lazari-Pawłowska, I. (1965). *Etyka Gandhiego* [The Ethics of Gandhi]. Warszawa: Państwowe Wydawn. Naukowe. [in Polish].
- Silvester, C. (2005). *Wywiady prasowe wszech czasów* [All-Time Press Interviews]. Warszawa: Iskry. [in Polish].
- Wolpert, P. (2003). *Gandhi*. Warszawa: Folio. [in Polish].
- Stern, K. (1996). *Brandt*. Warszawa: Oficyna Historii XIX i XX Wieku. [in Polish].
- Ash, T. (1996). *W imieniu Europy: Niemcy i podzielony kontynent* [On Behalf of Europe: Germany and the Divided Continent]. Londyn: Aneks. [in Polish].
- Dönhoff, M. (1999). *Kancelarze Republiki Federalnej Niemiec jakich nie znamy* [Chancellors of the Federal Republic of Germany Whom We Do Not Know]. Warszawa: Bellona. [in Polish].
- Kozub, K. (1973). *Politycy z pierwszych stron gazet* [Politicians from the front pages of newspapers]. Warszawa: Iskry. [in Polish].
- Brzeziński, Z. (1989). *Cztery lata w Białym Domu: Wspomnienia Doradcy do Spraw Bezpieczeństwa Państwa 1977–1981* [Four Years in the White House: Memoirs of the National Security Advisor 1977–1981]. Warszawa: Wszechnica Społeczno-Polityczna. [in Polish].
- Pastusiak, L. (1991). *Prezydenci: od George'a Waszyngtona do George'a Busha* [Presidents: from George Washington to George Bush]. Warszawa: Dom Książki. [in Polish].

Володимир ОГРИЗКО,
Міністр закордонних справ України
(2007–2009),
Надзвичайний і Повноважний Посол

РОЗПАД РОСІЇ: ЗАГРОЗА ЧИ ШАНС?

Анотація. У статті висвітлено причини та явища, що призвели до масштабних системних проблем усередині Російської Федерації, проаналізовано її становище на міжнародній арені та думки російських експертів із цього питання.

Автор стверджує, що влада Росії, побоюючись втратити контроль, створює атмосферу страху, придушує будь-які протестні рухи та використовує брехню як один з основних інструментів внутрішньої та зовнішньої політики. Доведено, що Росія повернулася до свого звичного стану «аракчєєвщини», авторитаризму та диктаторства з елементами фашизації, а прірва між російською владою та громадянами, що мислять критично, дедалі глибшає.

Ключові слова: Російська Федерація, олігархат, імперськість.

*Нечто страшное, смешное
и стыдное.*

Дмитро Биков, російський письменник, про свою державу [1]

Розвиток Росії впродовж останніх двох десятиліть спричинив появу низки явищ, що призвели до масштабних змін як внутрішньополітичної ситуації країни, так і її становища на міжнародній арені. У жодному разі не претендуючи на всеосяжний аналіз зазначених подій, спробую позначити найголовніші виклики, які постали перед сучасною Росією, та поділитися своїми поглядами на її перспективи.

Здебільшого я аналізуватиму матеріали з російських джерел, уникаючи в такий спосіб звинувачень у русофобії. Це, однак, зовсім не означає, що я погоджуюся з позиціями, усіма оцінками та підходами авторів, на яких посиляюся.

1. Влада та суспільство

*Президентська диктатура стала джерелом влади,
стерши інші інститути на порох.
Лілія Шевцова, політикиня [2]*

Кілька значущих подій 2020–2021 роках у Росії: ухвалення поправок до Конституції та відповідних законів, отруєння та переслідування політичних опонентів, порушення прав людини, гоніння на пресу, цензура соціальних мереж тощо засвідчили перехід російської політичної системи в іншу площину. Ось як описують її опозиційні діячі.

Деякі експерти бачать у змінах до Конституції 2020 **кінець легітимності як влади, так і самої російської держави**. Такої думки, зокрема, дотримується політолог Валерій Соловей [3]. Ветеран зовнішньої розвідки Павло Басанець говорить про державний переворот: «...**Путин совершил государственный переворот, незаконно изменив Конституцию и обнулив свои президентские сроки**» [4]. Лідер руху «Лівий фронт» Сергій Удальцов бачить у змінах до Конституції «грязную и лицемерную **спецоперацию по откровенной узурпации власти**» [5].

Натомість експерт Юрій Рарог вважає, що теперішня Росія – це «авторитарный режим с опорой на военно-полицейско-государственную бюрократию и преимущественно олигархический капитал. **Отличается агрессивной внешней политикой, воинствующим национализмом (в виде расизма), демагогией «традиционных» ценностей, включая и «правильную» церковь**» [6]. Про диктаторський режим пише політичний оглядач Кирило Рогов: він стверджує, що 2020 рік «стал годом окончательного пере-учреждения России как диктатуры» [7]. Теперішню Росію як «антропологічну диктатуру» (розподіл людей за принципом «свій – чужий») бачить академік РАН Юрій Пивоваров [8].

Дещо категоричнішими є деякі інші експерти. Політолог Гліб Павловський, наприклад, каже, що сучасний розвиток Росії – «это такая бархатная фашизация» [9]. Схожої, хоч і значно гострішої думки дотримується філософ і культуролог Ігор Яковенко: «**Путинская Конституция, которая была принята на пеньках 1 июля 2020, это конституция корпоративного, а проще и понятнее, фашистского государства**» [10].

Про «корпорацію», яка захопила владу в Росії, думки експертів майже однакові: це силовий блок, поєднаний із місцевим олігархатом. У Росії «...**вся власть** (политическая, законодательная, судебная, административная, следственная, финансовая и т.д.) **принадлежит Корпорации сотрудников спецслужб (КССС)**», – наголошує політичний експерт, колишній радник Путіна Андрій Ілларіонов [11]. Після розпаду СРСР шматок «...империи под управ-

лением бывших коммунистов назвал себя Российской Федерацией и вскоре воссоздал империю, теперь **как мафиозное государство**», – вважає блогер Ігор Ейдман [12]. «...Владимир Путин – это лидер определенной коалиции, состоящей из чекистов, силовиков, ВПК, государственных корпораций, номинально частных олигархов, которые тоже встроены в эту систему, они реставрируют брежневский Советский Союз от символики, от риторики до репрессивных практик...», – зауважує політик, історик Володимир Рижков [13]. А опозиційний політик Олексій Навальний, який став вельми відомим після невдалої спроби ФСБ його отруїти, прямо заявив, що **російська влада – це «кучка преступников**, временно облеченных властью» [14].

Не залишився поза увагою експертів ще один важливий елемент теперішньої російської державності – її імперськість.

«Те, кто полагает, что империя рухнула вместе с распадом СССР, продолжают жить в большой иллюзии. **Империя просто несколько ужалась в границах**», – наголошує філософ і публіцист Вадим Штепа [15]. «**Российская государственность**, берущая начало в Московском царстве второй половины 15 века, с самого начала встала на путь имперской экспансии» Сьогодні це «**колониальная империя**», пише експерт-міжнародник Павло Лузін [16].

Це – лише невелика частина того, що говорять про свою країну росіяни, чия свідомість ще не отруїла їхня ж пропаганда.

Отже, які головні ознаки сучасної російської державності, на думку російських експертів, котрі здатні мислити критично?

1. **Влада в Росії є нелегітимною**, тому що влітку 2020 року там учинили державний переворот.

2. Теперішню нелегітимну владу в Росії можна описати як авторитарно-диктаторсько-корпоративну, що перетворило РФ на державу з ознаками фашизму, ба навіть на фашистську державу.

3. Керує цією державою корпорація силових структур спільно з місцевими олігархами.

4. **Росія – досі імперія, хіба дещо менша за розміром.**

Чи є ці висновки сенсацією? Як на мене, ні. Вони лише підтверджують те, що після дуже короткого періоду т.зв. «єльцинської відлиги» Росія повернулася до свого звичного стану «аракчєєвщини», авторитаризму та диктаторства з елементами фашизації. В історію відійшли часи навіть «суверенної демократії» з її далекими від звичайної демократичної практики обмеженнями та заборонами. Тепер влада забрала в росіян будь-які шанси на власну думку та протест, знову повернула їх у рабське стійло покірності та безправ'я. Таке ще можна було б уявити собі у XIX чи навіть XX століттях, але для цивілізованих країн у XXI столітті це тотальний анахронізм. Приклади Північної Кореї, Китаю чи Білорусі навряд чи надихають демократичне суспільство.

Стало очевидно, що влада й ті, хто мислить критично, «роз'їджаються» в різні боки, і ця тріщина між ними глибшає. Правляча «еліта» за своєю суттю та природою не здатна запобігти її поглибленню. Тому за деякий час (на жаль, ми поки що не можемо спрогнозувати коли) ця тріщина перетвориться на прірву.

В одній і тій самій Росії постають дві Росії.

Це – перша глибока та системна проблема сучасної РФ.

Усі шрифтові виділення – авторські.

Матеріал у повному обсязі опубліковано окремим виданням серії «Бібліотека наукового щорічника “Україна дипломатична”».

1. Быков Д. Дерипаска и измена Родины // Радиостанция «Эхо Москвы». 22 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/bykov_d/2761932-echo/
2. Шевцова Л. Країна, що йде тонкою кригою // НВ. 3 січня 2021. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/volodimir-putin-2021-shcho-chekaye-rosiyu-v-novomu-roci-ostanni-novini-50133310.html>
3. Валерий Соловей // Радиостанция «Эхо Москвы». URL: <https://echo.msk.ru/guests/9032/>
4. Басанец П. Обращение к народам России // Каспаров.ru. 14 ноября 2020. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FAFC47A3B672>
5. Удальцов С. В 2021 году у оппозиции есть шанс // Радиостанция «Эхо Москвы». 31 декабря 2020. URL: <https://echo.msk.ru/blog/udaltsov/2766952-echo/>
6. Рогов Ю. О так называемом «путинизме» // Каспаров.ru. 1 ноября 2019. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5DBC7D7C2DF9E>
7. Рогов К. Новогоднее: как умирают диктатуры // Радиостанция «Эхо Москвы». 31 декабря 2020. URL: https://echo.msk.ru/blog/rogov_k/2766774-echo/
8. Пивоваров Ю. Сбережение интеллигенции // Радиостанция «Эхо Москвы». 4 декабря 2020. URL: <https://echo.msk.ru/blog/yupivovarov/2752782-echo/>
9. Бычкова О. Особое мнение. Глеб Павловский // Радиостанция «Эхо Москвы». 30 декабря 2020. URL: <https://echo.msk.ru/programs/personalno/2765900-echo/>
10. Яковенко И. Конституция фашистского переворота и перспективы России // Каспаров.ru. 21 ноября 2020. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FB82E934D657>
11. Илларионов А. КССС и Навальный // Каспаров.ru. 29 декабря 2020. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FEB569DB809F>
12. Эйджман И. Три империи: российская, коммунистическая, мафиозная // Каспаров.ru. 30 октября 2020. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5F9AE07E2FFE9>
13. Соколов М. Есть у оппозиции образ будущего? // Радио Свобода. 20 ноября 2020. URL: <https://www.svoboda.org/a/30960285.html>
14. Навальный А. Они – кучка преступников, временно облеченных властью // Каспаров.ru. 4 декабря 2020. URL: <https://www.kasparov.ru/material.php?id=5FCA08B8BC3DF>
15. Степа В. Новый договор или распад? // Регион.Эксперт. 31 декабря 2019. URL: https://region.expert/treaty_or_collapse/
16. Лузин П. Метафизика архипелага. Почему нам нужна деколонизация России? // Регион.Эксперт. 5 апреля 2017. URL: <http://region.expert/decolonization/>

Volodymyr OHRYZKO,
Minister for Foreign Affairs of Ukraine
(2007–9),
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary

THE DEMISE OF RUSSIA: THREAT OR OPPORTUNITY?

A dread, droll, and disgraceful place.
– Dmitriy Bykov, a Russian writer, about his home country [1]

Over the last two decades, the development of Russia has led to a number of phenomena that have resulted in sweeping changes both domestically and internationally. While claiming no comprehensive analysis of these events, I will attempt to outline at least the major challenges besetting modern Russia and share my vision of its future prospects.

My analysis will be primarily based on Russian sources, thus avoiding accusations of Russophobia. This, however, is not to say that I agree with the perspective, all assessments, and approaches of the authors cited.

1. Government and Society

Presidential dictatorship has become the source of power,
reducing other institutions to dust.
– Liliya Shevtsova, a political scientist [2]

The years of 2020 and 2021 have marked several milestones in Russia: Amendments to the constitution and relevant legislation, poisoning and persecution of political opponents, human rights violations, press crackdown, social media censorship, etc. have ushered in a transition of the Russian political system to a different quality. Here is how it is described by opposition figures.

To some experts, the 2020 constitutional amendments **put an end to the legitimacy of government and the Russian state itself**. This view, for instance, is held by political scientist Valeriy Solovey [3]. P. Basanets, a foreign intelligence service veteran, believes that ‘...by illegally amending the Constitution and resetting the clock on his presidential terms, **Putin has carried out a coup d’état**’ [4]. According to Sergey Udaltsov, the leader of the far-left movement Left Front, the constitutional amendments are ‘a nasty and hypocritical **sting operation aimed at a blatant usurpation of power**’ [5].

In turn, expert Yuriy Rarog believes that today's Russia is '**an authoritarian regime** relying on military, police, and state bureaucracy as well as predominantly oligarchic capital. **It stands out for its aggressive foreign policy, bellicose nationalism (represented as Rushism), demagoguery of "traditional" values, including the "correct" church**' [6]. A dictatorial regime is mentioned by political columnist Kiril Rogov: He argues that in 2020, '**Russia definitively reasserted itself as a dictatorship**' [7]. According to Yuriy Pivovarov, a corresponding member of the Russian Academy of Sciences, modern Russia is an '**anthropological dictatorship**', dividing people under 'friend-or-foe' principle [8].

Other experts are somewhat more emphatic. For instance, Gleb Pavlovskiy, a political scientist, says that Russia's contemporary development is '**a velvet fasciation**' [9]. Igor Yakovenko, a philosopher and cultural expert, shares a similar, albeit far more acute, belief: '**Putin's Constitution**, approved by tree stump voting on 1 July 2020, **is a constitution of a corporate or, simply put, fascist state**' [10].

As for the 'corporation' that has seized power in Russia, experts' views are nearly identical: This is a bloc of security forces combined with local oligarchy. In the words of Andrey Illarionov, a political expert and Putin's former adviser, in Russia, '**...all power** (political, legislative, judicial, administrative, investigative, financial, and so on) **rests with the Corporation of Security Officials (CSO)**' [11]. According to blogger **Igor Eidman**, when the USSR collapsed, a part '**... of the empire ruled by former communists called itself the Russian Federation and soon recreated the empire, this time as a gang-land**' [12]. Vladimir Ryzhkov, a politician and historian, is of the opinion that '**...Vladimir Putin is the leader of a certain coalition consisting of chekists, security officials, the military and industrial complex, state corporations, and nominally private oligarchs, also incorporated into the system**, that are seeking to restore Brezhnev's Soviet Union from symbols and rhetoric up to repressive practices' [13]. In turn, opposition politician A. Navalny, who rose to fame after surviving an attempted poisoning carried out by Russia's Federal Security Service, explicitly stated that the Russian authorities are '**a bunch of criminals** temporarily vested with power' [14].

Experts also take cognisance of another essential element of modern Russian statehood, its imperial nature.

As philosopher and social columnist Vadim Shtepa stresses, 'Those believing that the empire tumbled down together with the collapse of the USSR are still living in a great delusion. **The empire has just slightly shrunk in size**' [15]. '**Russian statehood**, dating back to the Muscovite Tsardom of the latter half of the 15th century, **has always pursued a path of imperial expansion**', expert in international relations Pavel Luzin says, adding that, 'Today, it is **a colonial empire**' [16].

This is but a small portion of what is said about the country by the Russians whose consciousness is not yet soaked in their government's propaganda.

Thus, what are the main features characterising modern Russian statehood as seen by Russian experts able to think critically?

1. **The Russian government is illegitimate** because a coup d'état took place in the country in summer 2020.

2. **The current illegitimate government in Russia can be described as authoritarian, dictatorial, and corporate in nature, thus imparting fascist hues to the state or even making it altogether fascist.**

3. **This state is run by a corporation of security forces and local oligarchs.**

4. **Russia remains an empire, though somewhat reduced in size.**

Are these conclusions sensational? I would not say so. They only confirm that after a very short period of the so-called 'Yeltsin's thaw' Russia returned to its usual state of the reactionary 'Arakcheyev regime', authoritarianism, and dictatorship with elements of fascisation. Even the era of 'sovereign democracy', with its restrictions and prohibitions far from normal democratic practices, has sunk into oblivion. The government has deprived Russians of any chance to have their own opinion and protest. It has brought them back to the total bondage of submission and disempowerment. Conceivable in the 19th and even 20th century, this is completely anachronistic for civilised countries in the 21st century. The examples of North Korea, China or Belarus are hardly inspiring for the democratic society.

It has become clear that the government and those thinking critically are parting ways. The rift between the two is widening, which the ruling elite is inherently unable to prevent. Unfortunately, we can't predict when, but this rift will eventually turn into an abyss.

Two different Russias are emerging inside the country.

This is the first profound and systemic issue of modern Russia.

Typographic emphasis is taken from the author's original version.

The author's full material has been published as a separate part of the series Library of the Scientific Yearbook Diplomatic Ukraine.

Григорій ПЕРЕПЕЛИЦЯ,
доктор політичних наук, професор,
директор Інституту зовнішньополітичних досліджень,
професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИПЛОМАТІЯ ПРЕЗИДЕНТА ЗЕЛЕНСЬКОГО В УРЕГУЛЮВАННІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ НА ДОНБАСІ

Анотація. Російсько-українська війна на Донбасі є не тільки найгострішою загальноукраїнською, а й болючою міжнародною проблемою, яка ставить під сумнів подальше існування та виживання Української держави, майбутнє європейської архітектури й безпеки, чинного світового порядку загалом. Сім років цієї війни, яку офіційно називають «російсько-українським конфліктом», так і не дали відповіді на те, як її завершити. Це питання є найвагомішим у зовнішній політиці Президента України В. Зеленського. Дипломатична стратегія, яку він обрав, досі не дала остаточної відповіді на це питання, розв'язання якого очікують українські громадяни як на звільнених територіях Донбасу, так і на досі окупованих. Міжнародна спільнота та її безпекові організації також не мають чіткої і зрозумілої відповіді. Ця стаття є спробою проаналізувати зусилля дипломатії В. Зеленського з розв'язання зазначеної проблеми, яких він докладав протягом двох років свого президентства, і дати відповідь на те, як вивести її з глухого кута.

Ключові слова: російсько-український конфлікт, дипломатія, Нормандський формат, Мінський процес, «план Єрмака», вибори на Донбасі, «формула Штайнмаєра».

Надзвичайна актуальність цієї проблеми привертала увагу вітчизняних і закордонних науковців. Варто виокремити монографії та публікації В. Білецького, Б. Годжеса, М. Гончара, В. Горбуліна, Т. Грант, Р. Дікенсона, Р. Додонова, М. Дорошко, І. Дулебової, К. Зарембо, М. Золкіної, Г. Ковальського, М. Кравченко, В. Кулика, Є. Магди, С. Солодкого та інших.

Мета статті – визначити методологічні підходи дослідження феномена російсько-українського конфлікту на Донбасі, дослідити основні тренди

в його розвитку та врегулюванні, стратегії сторін у цьому процесі, а також прорахунки та здобутки дипломатії В. Зеленського щодо досягнення миру на Сході України та завершення війни з Росією. Важливим завданням дослідження є висунення авторської гіпотези про можливості врегулювання російсько-українського збройного протистояння в дипломатичній парадигмі, яку встановив В. Зеленський.

Об'єктом дослідження є процес урегулювання російсько-українського конфлікту на Донбасі. Предметом є роль дипломатії В. Зеленського в цьому процесі.

Дорога до миру: міраж і реальність

У своїй передвиборчій програмі Президент В. Зеленський описав Україну своєї мрії – державу, де не стріляють, де відкрити бізнес можна за годину, де в молодій сім'ї немає проблем із житлом, де лікарі та вчителі отримують реальну заробітну плату, а корупціонери – справжні терміни, де недоторканими є карпатські ліси, а не депутати. Це Україна реальної та здійсненої мрії. Україна найближчого майбутнього. І цю мрію про Україну як міраж В. Зеленський планував утілювати через такі свої програмні засади: народовладдя через референдум, визнання людини найвищою цінністю, справедливість і рівність усіх перед законом, гарантування безпеки людини й держави, будування «комфортної» та «електронної» країни, утілення принципів «заможний громадянин – заможна держава», «не боротьба з корупцією, а перемога над нею», «здорова та освічена нація» [21].

Проте Конституція України (розділ V, стаття 102) недвозначно називає головну відповідальність Президента України як Глави Держави: він є «гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина». Тож безпосередньо цієї прямої відповідальності стосувалися тільки два розділи його програмних засад. Перший – це нульова толерантність до корупції на всіх рівнях, з якою потрібно не боротись, а перемогати. Варто зазначити, що тут немає жодної згадки про олігархів: ішлося тільки про перемогу над корупцією, а не над клептократичним режимом в Україні. Звісно, за такого режиму корупція є основним механізмом державного управління, тому завдання зводилося тільки до подолання одного з елементів цього режиму. Хоча згодом стало зрозуміло, що без подолання клептократії президент не в змозі виконати своє головне призначення, чітко визначене в статті 102 Конституції України.

Другий розділ стосувався безпеки людини та країни. У ньому було виписано конкретні цілі В. Зеленського в цій царині. «Ми повинні вибороти мир для України. Перед гарантами Будапештського меморандуму

і партнерами з ЄС ми ставитимемо питання підтримки України у прагненні завершити війну, повернути тимчасово окуповані території і змусити агресора відшкодувати завдані збитки. Здача національних інтересів і територій не може бути предметом жодних перемовин» [21].

Отже, у цьому розділі ми бачимо розплановані цілі, які ставив перед собою В. Зеленський у передвиборчій програмі: вибороти мир для України, завершити російсько-українську війну, повернути тимчасово окуповані території та змусити агресора відшкодувати завдані збитки. Водночас вибороти мир в уявленні В. Зеленського означає «не стріляти». Такі різнопланові завдання потребують застосування цілого комплексу різноманітних засобів та врахування цілей і ресурсів противника, а також ролі посередників у цьому процесі.

Цілі ж Росії, яких досі до кінця не усвідомлюють ні лідери Заходу, ні міжнародне співтовариство, ні подеколи й українське керівництво, – це не лише визнання суб'єктності окупованих територій Донбасу та Криму як території Росії, і навіть не тільки поглинання України. Цілі РФ багаторівневі, вони виходять далеко за межі формату власне російсько-українського конфлікту, оскільки передбачають руйнацію старого та встановлення нового світового ладу, за якого Росія мала би змогу керувати глобальними процесами. На регіональному рівні в цій війні Росія поставила собі за мету дестабілізувати ситуацію в Східній Європі, зруйнувати чинну архітектуру безпеки в Європі загалом, а отже, відновити на континентальному рівні стару біполярну систему, у якій би РФ домінувала.

Кремль декларує цю мету як прагнення переконати Захід зважати на російські інтереси й відновити справедливість, яку, мовляв, щодо Росії було порушено за результатами холодної війни. До голосу РФ світ має прислухатись, а її інтереси провідні країни мусять брати до уваги – так неодноразово заявляв В. Путін. Що ж до війни Росії проти України й окупації Криму, то *декларативною метою* цих дій, згідно зі словами В. Путіна, був «захист співвітчизників та відстоювання правди й справедливості», адже «як можна підтримувати [...] спроби за допомогою збройних сил придушити людей на південному сході, незгодних із цим свавіллям?» [23].

Важливою особливістю політичних і воєнних цілей Росії у війні з Україною є *гібридність*, тобто маніпулювання ними в будь-якому з періодів російсько-українського конфлікту. Немає чітко визначеної загальної та проміжної мети й термінів її досягнення на кожному з етапів воєнної кампанії. Замість цього визначають «дерево цілей», які реалізують у різних комбінаціях відповідно до перебігу самого конфлікту.

Для Заходу, який обрав у російсько-українському конфлікті роль посередника, глобальною ціллю є збереження статус-кво, тобто того постбіполярного світу, який склався після завершення холодної війни. У тому

світі Росія має відігравати роль стратегічного партнера в подоланні глобальних загроз однополярного устрою, і сприймати її слід як регіональну державу, а не як глобальну потугу. У такій ролі Захід прагне умиритворити РФ, припинити локальну російсько-українську війну й не допустити переростання її в регіональну чи навіть глобальну – Росії із самим Заходом.

Отож можна визначити чітку позицію головних гравців російсько-українського конфлікту: Заходу, України та Росії. Роль Заходу як посередника зводиться до досягнення компромісу між ним та РФ, який має стати основою для встановлення миру на Донбасі. Водночас для Заходу не важливо, як саме буде цього компромісу досягнуто. Тобто повернення окупованих територій Донбасу та Криму й відшкодування з боку РФ завданих Україні збитків не є його головним інтересом. Саме ці питання Захід може розглядати як предмет торгу з Росією заради досягнення миру коштом України. Як зазначає міжнародний експерт Андрій Міселюк: «Позиція Франції та Німеччини – тільки би припинили стріляти на Донбасі. У них немає прагнення обстоювати національні інтереси України. Було би парадоксально та неправильно для їхніх національних інтересів, якби вони мали таке прагнення» [7].

Так Захід дає Росії зрозуміти, що не хоче з нею війни (у широкому розумінні). Він не налаштований заганяти її в глухий кут, ізолювати її. Інший експерт у галузі російсько-українських відносин Петро Бурковський цілком слушно стверджує: «...Захід тільки захищається від нової російської політики. До цього захисту, зокрема, належить позиція щодо України. Водночас вони не втомлюються повторювати, що очікують від Росії конкретних кроків. Тобто десь словами, десь справами стимулюють Москву робити ці кроки, іти назустріч світовому співтовариству» [7].

Тож для досягнення всього комплексу задекларованих цілей у російсько-українському конфлікті В. Зеленський може розраховувати на підтримку Заходу тільки частково й тільки в тому, що стосується припинення війни. Захід зовсім не гарантує підтримки в поверненні Україні її територій, що нині під російською окупацією, та відшкодування збитків. Водночас і Захід, і В. Зеленський сприймають мир як становище, коли «не стріляють». Тут збігаються інтереси Заходу, української влади й більшості українського суспільства.

Саме такий збіг інтересів визначає пріоритет мирних політико-дипломатичних засобів і табує застосування військової сили та запровадження силових сценаріїв звільнення українських територій із-під російської окупації. А якраз у цій частині інтереси Заходу в російсько-українському конфлікті цілком збігаються з інтересами Росії, про що свідчать неодноразові заяви очільників Кремля – голови МЗС РФ, спецпредставника з питань Донбасу Д. Козака [11] чи самого В. Путіна.

Водночас ЄС попереджає: якщо Росія переведе локальну війну на Донбасі в широкомасштабну (проти України), Євросоюз удасться до жорсткіших санкцій, навіть до часткової міжнародної ізоляції. У відповідь на нарощування російських військ до 120 тис. на кордоні з Україною у квітні 2021 року ЄС ухвалив резолюцію, де погрожував у разі великого вторгнення російських військ в Україну припинити імпорт російських нафти й газу, відключити РФ од платіжної системи SWIFT та заморозити активи олігархів, наближених до російської влади [5].

Проте позиція Росії в російсько-українському конфлікті незмінна: РФ вимагає закріпити особливий статус окупованих територій Донбасу в Конституції України та досягти прямих переговорів з «ЛДНР», надавши їм легітимність і правосуб'єктність. За допомогою такої схеми Росія отримує можливості повернути Україну на свою орбіту, запобігти її зближенню з ЄС і НАТО, посилити дезінтеграційні процеси та спровокувати в Україні громадянську війну, яка зрештою призведе до втрати державного суверенітету. Зазначені цілі Росія втілює шляхом поєднання двох стратегій: контрольованої ескалації та контрольованого хаосу. *Стратегію контрольованої ескалації* побудовано на суворому підрахунку взаємних утрат і надбань. Сторони регулюють претензії відповідно до своїх можливостей та ймовірних реакцій опонента. Така стратегія є раціональною. Вона поєднує ескалацію боротьби з компромісами, переговорами й угодами.

Ескалація боротьби має на меті створити для супротивника загрозливу перспективу загострення конфлікту до такого рівня, на якому він муситиме визначати, чи є сенс іти на подальше протиборство з огляду на політичну та воєнну «ціну» мети. Водночас сторона, що дотримується такої стратегії, сама має бути переконана, що максимальні досягнення неможливі. Тому, щоби не втратити все, треба йти на взаємні поступки, стримуючи власні претензії, і дати супротивнику змогу хоча б частково реалізувати свої наміри. Найважливіша вимога до такої стратегії – не допустити неконтрольованої ескалації конфлікту [38, pp. 33–35].

Відповідність цієї стратегії формі гібридної війни полягає в тому, що вона гнучка: у ній передбачено мінливість цілей залежно від ситуації та умов, їхня багаторівневість. Стратегію також спрямовано на раціональне використання ресурсів, досягання мети з мінімальним їх витрачанням. Саме тому в ній передбачено наявність постійних дипломатичних планів комунікації з противником чи відповідних переговорних форматів на кшталт Мінського чи Нормандського – задля можливості дотиснути до капітуляції після чергового дозованого застосування військової сили.

Стратегія керованого хаосу чи не найбільше відповідає природі гібридної війни та її цілям. Адже полем застосування цієї стратегії є ментальна сфера, суспільна свідомість, національна та культурна ідентичність. Най-

першим завданням є дискредитування держави, нав'язування уявлень про її нежиттєздатність чи неправомірність існування, а відтак – знищення цінностей нації, національної ідентичності. Для цього інспірують проблемні ситуації, які переростають у внутрішні конфлікти, локальні війни, захоплення органів влади тощо. Адже сенс застосування стратегії керованого хаосу в тому, що її спрямовано на стимулювання та використання внутрішнього конфліктогенного потенціалу країни-жертви агресії чи зовнішньополітичної експансії.

Носіями та генераторами такої конфліктної поведінки найчастіше є емісари спецслужб, диверсійні групи, які формують «п'яту колону» в країні-жертві. Завдання «п'ятої колони», згідно зі стратегією керованого хаосу, – узяти під контроль постійно активні інформаційно-комунікаційні канали та місцеві органи влади, через які розпочати стратегічну інформаційну та диверсійну наступальну операції. Таку сукупність злочинних дій реалізують під гаслами захисту російськомовних і російських громадян, боротьби із Заходом тощо. «Таким чином, формується хаос на певній території, в умовах якого розмивається національний суверенітет, стає незрозумілим, хто є керівником держави. Коли у світовій політиці домінує теорія керованого хаосу, немає стабільності в державі, незрозуміло, легітимна влада чи ні – у цих умовах лідери національних держав стають більш залежними від міжнародних груп та їх ідеологів, а самі держави – більш уразливими та схильними до потрясінь, інспірованих ззовні» [26].

Ставку в цій стратегії роблять не на нарощування військової потуги, а на створення й підсилення «внутрішнього конфліктогенного потенціалу в країні-жертві за допомогою різноманітних методів, які її політикум не сприймає як вияв агресивності й приготування до захоплення» [3]. Таку фабулу було застосовано як підставу для вторгнення російських військ до Криму для «захисту цивільного населення й повернення півострова в склад історичної батьківщини – Росії», який нібито «незаконно відібрав у неї і подарував Україні М. Хрущов». За «п'яту колону» були різні емісари, які понаїхали в Крим перед початком агресії як туристи, російські козаки, байкери, кримінальні елементи.

Що ж до стратегії дій у російсько-українському конфлікті та його врегулюванні, то із самого його початку українське керівництво не мало ні її чіткого визначення, ні зрозумілої артикуляції. Заклики ж «не провокувати», «не стріляти», не вдаватися до активних дій» радше схожі на «стратегію страуса»: відмову від боротьби, од своїх претензій. Основою такої стратегії є або усвідомлення недостатності ресурсів, або переоцінювання важливості своїх цінностей чи цілей (тобто коли перемога в боротьбі не виправдовує витрат на неї), або сподівання на сприятливішу для боротьби ситуацію.

Такій стратегії властива непослідовність, спорадичність, спонтанність, запізнілість, поступливість, пасивність, вичікування, некомпетентність і нестача політичної волі під час ухвалення стратегічних рішень. Головними принципами такої стратегії стали: невизнання стану війни з Росією; відмова від активного спротиву російській агресії та від застосування законодавчої бази воєнного часу, уведення в дію планів оборони країни; намагання не провокувати російську сторону; пріоритетність тактики вичікування; апелювання до міжнародного права й міжнародних організацій щодо захисту від російської воєнної агресії; компромісність; орієнтування суто на політико-дипломатичні засоби розв'язання російсько-українського конфлікту, що набув форми гібридної війни. Ця стратегія стала результатом паралічу волі влади в умовах повного розвалу системи державного управління перед викликом російської воєнної агресії проти України, якої вона не очікувала й до якої не була готова. Хоча участь української сторони в цьому російсько-українському конфлікті зовсім не схожа на війну, тим паче гібридну. Відповідно до обраної стратегії «страуса» її правильніше було б кваліфікувати як «гібридний мир».

Стратегія відповідала й інтересам Заходу, на який українська влада досі покладає всі надії на досягання миру, та пацифістським переконанням самого В. Зеленського. Рухаючись у такій миротворчій парадигмі, він був переконаний, що будь-який народ не хоче війни та прагне миру. Подальшому реалізуванню цієї стратегії сприяла також спадщина, яку залишив попередній Президент П. Порошенко. Організованої збройної боротьби як цілеспрямованої системи дій проти агресора за попереднього Верховного Головнокомандувача майже не було, що призвело до трьох нищівних поразок українських збройних сил на Донбасі.

Саме тому головним пріоритетом України в російсько-українській війні, згідно зі стратегією «страуса», стали *політико-дипломатичні засоби та апелювання до міжнародних організацій*. Основною підставою для обирання таких засобів було гасло П. Порошенка: «*Конфлікт із Росією воєнного рішення не має*». Тож головною зовнішньо- і внутрішньополітичною метою України в російсько-українській війні відтепер є не перемога у війні та звільнення захоплених українських територій, а *досягнення миру*. Мир став головним меседжем за П. Порошенка, спрямованим як на внутрішнього споживача – пересічних громадян України, так і на міжнародну аудиторію, та покликаним підняти рейтинг Президента в українському суспільстві й дати йому можливість розраховувати на допомогу світової спільноти. Хоча саме українське суспільство цю тезу Порошенка сприймало як «*мир будь-якою ціною*». Як зазначає відомий український філософ Сергій Дацюк, «йде масована пропаганда “гібридних” телеканалів, поступово нас готували до того, що потрібно замирення, потрібно

закінчувати цю війну. Але ж питання в тому, що ми не маємо перемоги. Як отримати мир не отримавши перемогу? Це значить відмовитись від Криму, від окупованих територій». На жаль, цю тезу на початку своєї президентської каденції перейняв і В. Зеленський.

Аналізуючи такі принципи дипломатії В. Зеленського з урегулювання російсько-українського конфлікту на Донбасі, оглядачі вважають, що вона є наслідком і продовженням зовнішньої політики П. Порошенка. По-перше, це ставка суто на політико-дипломатичні інструменти з огляду на вимоги Заходу, а також наслідки трьох нищівних поразок України на Донбасі протягом 2014–2015 рр. По-друге, ставка на міжнародних партнерів із непохитною вірою в те, що вони допоможуть зупинити війну й зберігатимуть санкції проти Росії. По-третє, дотримуючись вимог і принципів політики Заходу щодо Росії, В. Зеленський, як і Порошенко, плекає надію на результативність прямого діалогу з В. Путіним і досягнення конструктивного порозуміння. Крім того, це намагання розв'язувати проблему Донбасу окремо від факту окупації Криму. І головне – це опора на наявні міжнародні формати врегулювання конфлікту як *«внутрішнього»*, створені як компромісний варіант для уникнення повної воєнно-політичної капітуляції України перед Росією, а отже, непридатні для залагодження міждержавного конфлікту, яким є російсько-українська війна. Проте В. Зеленський, як і свого часу П. Порошенко, вважає цей формат єдиною можливістю. Щоправда, з одним застереженням, яке визначено в його передвиборчій програмі: «Здача національних інтересів і територій не може бути предметом перемовин» Саме на «здачу» й сподівається Росія, задіюючи Нормандський і Мінський формати.

Попри те що план П. Порошенка не дав конструктивних результатів та не привів до миру, а подеколи виявлявся абсолютно хибним, В. Зеленський і далі втілював його з потрійним ентузіазмом, упевнений у швидкому успіху. Таку впевненість зумовило прагнення якомога швидше принести мир на Донбас і виконати основну свою передвиборчу обіцянку. Очевидно, що В. Зеленський залишався в полоні мрій про Україну, де «не стріляють», тому мир на Донбасі марився йому таким близьким, а рішення щодо його досягнення – досить простим: дати суттєвий поштовх Нормандському форматові, у межах якого шляхом колективного діалогу з В. Путіним за підтримки Е. Макрона й А. Меркель змусити того виконати безпекову частину Мінських угод. Тож, перебуваючи в полоні цих мрій, В. Зеленський поставив завдання досягти миру на Донбасі протягом трьох місяців до кінця 2019 року. Обґрунтовуючи таке рішення, Міністр закордонних справ України Вадим Пристайко впевнено заявив: «Ми хочемо завершити цю війну і президент Зеленський кілька разів пояснював: ми не можемо собі дозволити ще п'ять років перебувати в тому стані, в якому перебуваємо зараз –

економічно, фінансово, ми не збираємося щодня втрачати солдатів» [17]. Пристайко уточнив, що Зеленський дав час до кінця року, щоб ухвалити остаточні рішення й закінчити війну. З його слів, Україна шукатиме інших можливостей, якщо Нормандський формат не дасть результатів.

Отже, усі надії на досягнення миру були пов'язані з організуванням нової зустрічі в межах Нормандського формату в Парижі 9 грудня 2019 року. Сам факт її проведення мав би означати для В. Зеленського суттєвий прорив у досягненні миру на Донбасі, оскільки остання така зустріч відбулася 2016 року. Зеленський отримав од виборців мандат на припинення війни та визволення українських громадян із катівень Росії. Формула «всіх на всіх» справедлива, але хто такі ці «всі», яких вимагатиме Росія від України, було незрозуміло.

Для А. Меркель та Е. Макрона ця зустрічі свідчила, що Нормандський формат ще не мертвий і можна з нього витиснути чергові політичні дивіденди та разом продемонструвати «продовження діалогу» з В. Путіним.

Для В. Путіна головним був сам факт зустрічі. Тому їхав він туди для того, щоб де-факто, якщо не де-юре, зафіксувати, що про Крим забули. На нараді Крим узагалі не обговорювали. Спільність економічних інтересів Європи та Росії призвела до того, що Крим із переговорів усунули, тож будуть поступки й щодо Донбасу. Отже, В. Путін був упевнений, що ця зустріч у межах Нормандського формату йому нічим не загрожує, ба більше – дає шанс змусити Україну виконати політичну частину Мінських угод, імплементувавши «формулу Штайнмаєра» в національне законодавство. Тож диспозиції учасників паризької зустрічі були такі: Франція і Німеччина хотіли якнайшвидшого врегулювання й не збиралися надто заглиблюватися в тонкощі переговорів; Москва прагнула щонайменше проштовхнути «особливий статус» Донбасу на своїх умовах і змусити Київ вести переговори з бойовиками; Україна ж розраховувала на повне припинення вогню на фронті та черговий обмін полоненими й не мала наміру йти на невігідні поступки. Перше – це неможливість федералізації. Україна – унітарна держава, це незмінна стаття її Конституції та непорушний принцип існування. Друге – неможливість допустити будь-які зовнішні впливи на вектор руху та розвитку України. Третє – неможливість компромісних поступок територіями в межах міжнародно визначених кордонів навіть задля врегулювання ситуації на Сході України.

Упевнений у правильності, міцності та справедливості своїх вимог, Офіс Президента розпочав інтенсивну підготовку до цієї зустрічі. Упевненість цю також підігрівала соціологія, яка показувала, що, незважаючи на бажання припинення військових дій та мирного врегулювання конфлікту, більшість опитаних українців не вважають за можливе поступатися

суверенітетом України. Згідно з опитуванням, яке соціологічна служба Центру Разумкова проводила із 4 до 9 жовтня 2019 року, 56% респондентів не підтримують надання Донбасові особливого статусу із закріпленням його в Конституції [4].

Унаслідок такої розстановки сил за результатами паризької зустрічі 9 грудня 2019 року в межах Нормандського формату В. Зеленський, В. Путін, Е. Макрон та А. Меркель домовилися:

- забезпечити повне та безстрокове перемир'я до 31 грудня 2019 року, з розширенням мандата ОБСЄ (зокрема, цілодобове патрулювання);
- звільнити полонених «всіх на всіх» до кінця року, надати Червоному Хресту доступ до всіх утримуваних осіб;
- продовжити розведення військ на узгоджених ділянках до кінця березня 2020 року;
- провести ще один саміт у Нормандському форматі за чотири місяці;
- інкорпорувати «формулу Штайнмаєра» в українське законодавство у версії, затвердженій на Нормандському саміті та в Тристоронній контактній групі.

За підсумками зустрічі В. Зеленський не перейшов «червоних ліній», які сам окреслив раніше, проте й не наважився назвати Росію агресором у російсько-українській війні, аргументуючи це тим, що він приїхав у Париж за результатом. «Якщо є задача домовитися, то нам потрібно знаходити такий формат діалогу, який буде більш-менш коректним» [28].

Діалог у Парижі, можливо, був коректним, але малорезультативним. Жодної з домовленостей не було виконано повністю. Путін відмовився припиняти вогонь російських військ по українських позиціях і цивільному населенню Донбасу, відразу порушивши безстрокове перемир'я. Мандат ОБСЄ на цілодобове патрулювання так і не було розширено. ОБСЄ досі не вдалося домовитися з російськими окупаційними військами, щоби надати моніторинговій місії дозвіл на нічне патрулювання.

Обміну «всіх на всіх» не було також. В. Путін погодився тільки на обмін бранцями, що перебувають у в'язницях на окупованих територіях Донбасу. Червоному Хресту російська сторона теж не надала доступу до утримуваних осіб. Після паризької зустрічі подальшого розведення військ на узгоджених ділянках до кінця березня 2020 року теж не відбулося. В. Путін запропонував розвести війська на всій лінії фронту, маючи на меті перетворити її на «сіру зону». Це загрожувало всім прифронтовим поселенням на підконтрольній Україні території, на що, звісно, українська сторона піти не могла.

Наступного саміту Нормандського формату не відбулося ні за чотири місяці, ні пізніше. Натомість В. Путін відмовляється допустити українські сили на український державний кордон та провести місцеві вибори на

Донбасі за українським законодавством, а також вимагає від української влади фактичного визнання «ЛДНР» й амністії для військових найманців РФ як обов'язкової умови миру. Тож зустріч В. Зеленського та В. Путіна в Парижі не розв'язала головних питань: хто контролюватиме східний кордон України й коли та за якими законами буде проведено вибори на окупованих територіях Донбасу. Натомість В. Путін домігся від В. Зеленського підтвердження політичних зобов'язань за Мінськими угодами від 12 лютого 2015 року, що повністю узалежнює виконання безпекової їх частини від «доброї» волі російського президента.

Франція та Німеччина, як і під час попередніх зустрічей у Нормандському форматі, були пасивними спостерігачами. Тож Україні за результатом паризької зустрічі нічого не залишалося, крім як імплементувати «формулу Штайнмаєра» в українське законодавство у версії, затвердженій на Нормандському саміті й у Тристоронній контактній групі. Обіцянки Президента В. Зеленського досягти повної перемоги на саміті Нормандського формату в Парижі не було виконано. Перемога, яка мала принести мир, виявилася тільки міражем, надзвичайно далеким од реальності. Як зазначив військовий оглядач Юрій Бутусов: «Країна, яка випрошує мир у агресора, ніколи не буде користуватися повагою агресора. [...] Переговорна позиція повинна бути сформована не з прохань, а з готовності до боротьби» [2].

Мінські угоди: втілювати неможливо відмовити.

Де ставити кому?

Після фіаско з виконанням домовленостей, досягнутих на паризькій зустрічі в межах Нормандського формату, перед В. Зеленським у 2020–2021 роках постала проблема пошуку обіцяного плану «Б». Експертне середовище України представило кілька сценаріїв урегулювання конфлікту на Донбасі. Співробітник Національного інституту стратегічних досліджень Петро Бурковський опублікував матеріал, підготовлений на основі аналітичної доповіді для німецького видання «Ukraine-Analysen». У ньому описано ймовірну поведінку РФ і можливу реакцію України з квітня 2020-го до травня 2024 року, яка зводиться до таких сценаріїв: «Швидке врегулювання на умовах Росії» та «Нав'язування “замороженого конфлікту”» – два найімовірніші сценарії; «Війна на виснаження» й «Поступове мирне врегулювання» – не такі ймовірні, як попередні [25]. Сценарій «Швидке мирне врегулювання на умовах Росії» підготував лідер ОПЗЖ Віктор Медведчук, а Президент РФ Володимир Путін привселюдно схвалив його 18 липня 2019 року в Санкт-Петербурзі. У ньому передбачено: визнання з боку України керівництва «ДНР» / «ЛНР» легітимними представниками населення ОРДЛО; усунення посередництва ФРН, Франції та ООН під час повернення ОРДЛО до складу України; надання згоди України в просуванні рішення

про зняття санкцій із РФ; легалізування окупаційних військ на території ОРДЛО під виглядом «миротворців» і / або «спільних патрулів» із «народною міліцією ОРДЛО». Уже в короткостроковій перспективі це призведе до встановлення зовнішнього управління країною з боку РФ, а в середньостроковій виникне реальна загроза розпаду держави.

Сценарій «Нав'язування Україні “замороженого” конфлікту в Донбасі» можливий у разі готовності Росії припинити збройну агресію в обмін на згоду України визнати втрату Криму й ОРДЛО, а також підтримати повне скасування міжнародних санкцій. Тож статус і майбутнє ОРДЛО залишаються неврегульованими за наявності стійкої політично-адміністративної інтеграції з Росією, інтеграцію ж України в ЄС і НАТО буде заблоковано, а відносини між РФ та Заходом – відновлено на довоєнних умовах. Шлях до двох менш імовірних сценаріїв пролягає через проміжний сценарій – «Зрив мирного процесу». Він припускає можливість нової агресії з боку Росії, яка в разі успіху приведе до миру на її умовах, а невдача підштовхне РФ до ще більшої самоізоляції та конфронтації із Заходом або до кардинальних внутрішніх змін [25].

Інше дослідження, яке представив центр «Нова Європа», передбачає вісім сценаріїв урегулювання російсько-українського конфлікту на Донбасі, які, ймовірно, могли реалізувати протягом 2020 року. Найпередбачуванішим серед них експерти Центру вважають сценарій «Збереження статус-кво», оскільки українське суспільство вже адаптувалося до цієї локальної війни, а Росія не відчуває суттєвих фінансових, військових і політичних утрат. Для України цей сценарій несприятливий, адже означає продовження бойових дій, подальші людські втрати та погіршення безпекової ситуації в прифронтній зоні. Його «бажаність» експерти оцінюють на 4,09 із 10 [1].

Сценарій «Замороження російсько-українського конфлікту», на думку експертів, має як переваги, так і недоліки. Найбільший його плюс – це стабільне припинення вогню та відсутність постраждалих поміж військових і цивільних осіб. На цьому тлі підтримка чинного українського президента, ймовірно, зросте, оскільки припинення бойових дій (не обов'язково саме врегулювання конфлікту!) було однією з його головних обіцянок у передвиборчій кампанії. Негативом є те, що Росія зможе взяти на озброєння аргумент «не стріляють – можна проводити вибори». Деякі країни Заходу, ймовірно, підтримають таку вимогу. Серед інших недоліків можна назвати ймовірність скасування санкцій проти Росії. Цей сценарій радше реальний у середньостроковій перспективі на російських умовах. Опитування 2019 року показують, що навіть мешканці неокупованого Сходу України вболівають за особливий статус чи федералізацію регіону. Отже, реінтеграцію на основі загальної децентралізації можуть підірвати місцеві мешканці Донбасу, яких підбурює Росія [1].

Сценарій «Автономізація / «Особливий статус» Донбасу (федералізація України)». Цей сценарій – один із найменш бажаних, оскільки загрожує суспільній і політичній стабільності України та посилить вплив Росії. На якомусь етапі українська влада може просувати де-факто федералізацію, називаючи її децентралізацією, однак тривале маневрування навряд чи можливе.

Сценарій «Військова операція України». Наступальна операція для повернення окупованих територій – один із найбільш важкопрогнозованих сценаріїв. Сценарій міг би передбачати «бліцкриг», тобто короткотривалу спецоперацію (наступ на окремих ділянках), а не повномасштабну довготривалу війну. Експерти вважають імовірність такого сценарію наднизькою не в останню чергу з огляду на високу ціну та тривалість його реалізації. Бажаність такого сценарію також оцінили низько.

Сценарій «Російський наступ». Нове повномасштабне вторгнення РФ в Україну також імовірне, але експерти центру припускають, що Росія може почати активізування бойових дій лише тоді, коли відчуже суттєву зміну ситуації в Україні – як-от активний рух до НАТО та ЄС, стабільне економічне зростання тощо. Ідеться про розвиток подій за грузинським сценарієм 2008 року – відкрита воєнна операція, замаскована під «примус до миру». Цей сценарій, безперечно, є найнебезпечнішим та одним із найменш бажаних [1].

Сценарій «Вихід із Мінська». Од нього РФ виграє найбільше. Українській стороні варто змістити акцент комунікації з «виходу з Мінська» на «модернізування Мінська». Цей підхід, на відміну від попереднього, підтримують і західні партнери (Канцлерка Меркель окремо обговорювала це питання з Путіним під час візиту в Москву). Отже, наразі стратегію України зводили б до такої постановки питання як усередині держави, так і ззовні: «Або модернізування Мінська, або глухий кут». Утім так само не можна допустити, щоб це модернізування шкодило національним інтересам України – нині немає підстав розраховувати, що Мінськ-3 буде кращим од попередніх домовленостей [1].

Та попри таке розмаїття, жодний з імовірних сценаріїв урегулювання не здатен повністю забезпечити досягнення цілей, які В. Зеленський задекларував у своїй передвиборчій програмі. Уведення миротворчої місії на всій території ОРДЛО, як і замороження конфлікту, може забезпечити короткотривалий мир, але не гарантує повернення окупованих територій, відновлення контролю України над її східним кордоном та завершення війни з Росією. Тоді як військова операція країни зі звільнення окупованих територій Донбасу – чи не єдиний реальний шанс повернути ці території, відновити контроль над кордоном і позбутися там російських військ. Проте цей сценарій не гарантує завершення війни з РФ. Швидке мирне врегулювання на умовах Росії, як і надання «особливого статусу» Донбасові (федералізація України),

може принести короткочасний мир, але ціною за нього буде остаточна втрата не тільки окупованих, а й звільнених територій Донбасу, і вже в короткостроковій перспективі це призведе до встановлення зовнішнього управління країною з боку РФ, а в середньостроковій – виникне реальна загроза повної втрати державного суверенітету.

Розуміючи безперспективність Мінського процесу, що його започаткував П. Порошенко, В. Зеленський вирішив модернізувати Мінські угоди, змінивши модальність їх імплементації. Тож поміж цих варіантів урегулювання російсько-українського конфлікту 2020 року В. Зеленський обрав уже звичний для нього сценарій подальшого імплементації Мінських угод із виконанням єдиної домовленості, за якою було досягнуто повного консенсусу серед учасників паризької зустрічі в межах Нормандського формату – це проведення виборів за «формулою Штайнмаєра», тобто політичної частини цих угод, чого власне й домоглася Росія.

За таких умов Україна була готова йти на поступки та компроміси. Перший Президент України Л. Кравчук, щойно його призначили головою української делегації в Тристоронній контактній групі (ТКГ) у Мінську, заявив саме про це. Водночас він зауважив, що такі поступки мають бути обопільні. Серед компромісів, на які може бути готова українська сторона, Л. Кравчук назвав створення особливої системи управління (замість надання ОРДЛО «особливого статусу») та впровадження вільної економічної зони на території Донбасу, зокрема залучення туди інвестицій, аби «порівняно швидко відновити життя і дати людям шанс заробляти та жити нормально». Але ці компроміси не мають стосуватися суверенітету України, зазначив Л. Кравчук [13].

Суть плану «Модернізації Мінська» В. Зеленського полягала в такому: Україна погоджується на проведення виборів на окупованих територіях Донбасу за «формулою Штайнмаєра», якщо буде дотримано трьох вимог. По-перше, Україна залишиться унітарною державою – ніякої федералізації за російським сценарієм. По-друге, Україна не закріплюватиме особливий статус ОРДЛО у своїй Конституції на угоду Москві, а натомість додасть туди пункт про децентралізацію. По-третє, вибори на тимчасово окупованих територіях має бути проведено відповідно до українського законодавства й стандартів ОБСЄ та після розпуску всіх збройних формувань із їх виведенням у Росію, а також після повернення Україні контролю над східним кордоном.

Реалізація такого плану, за задумом В. Зеленського, мала завершити війну на Донбасі вже до кінця 2020 року. 22 квітня 2020 року він заявив: «Я говорив, що готовий чекати один рік, готовий працювати один рік. Якщо не буде працювати Мінський процес, то ми змінюватимемо тактику» [8]. Сповнений оптимізму, В. Зеленський під час і після Мюнхенської конференції

з питань безпеки заявив, що українська сторона готова на компроміси, яких вимагає Росія. Зокрема, він цілком допускав патрулювання ОРДЛО спільними силами бойовиків і українських сил безпеки, що вже означало деяку легітимацію «ЛДНР», чого так вимагає Кремль. Налагодженню діалогу між Україною та Росією щодо врегулювання конфлікту сприяли також січневі перестановки у вищих ешелонах російської влади, коли заступником голови Адміністрації Президента РФ став Дмитро Козак, який відповідав за адміністративне управління на окупованих територіях ОРДЛО, куруючи «ЛДНР». Тепер же йому доручили український напрям, за яким раніше працював відправлений у відставку Сурков – прихильник силового сценарію розв'язання російсько-українського конфлікту. Так утворився тандем «Козак – Єрмак». Останній тоді вже був головою Офісу Президента України.

Проте, як виявилось, Кремль зовсім не був зацікавлений у досяганні таких компромісів згідно з планом «модернізування Мінська». За Д. Козака Росія, як і раніше, дотримується двох сценаріїв російсько-української війни, які чітко вписуються в стратегію контрольованої ескалації, – тобто плану «А» та плану «Б» реалізування її цілей у цій війні. План «А» передбачає подальше федералізування України, надання та закріплення в Конституції «особливого статусу» «ЛДНР», легітимізування цих фейкових республік та надання їм політико-правової суб'єктності. У цьому контексті Кремль покладав особливу надію на вибори до органів місцевої влади в Україні, зокрема прихід до них великої кількості проросійських сил, що за підтримки проросійської партії ОПЗЖ в українському парламенті мало би прискорити федералізування України й так підірвало би її суверенітет. Паралельно за допомогою ФСБ Росія запустила паспортизування населення окупованих територій Донбасу з метою максимально відділити цей регіон од України, і якщо не приєднати його до складу РФ відразу, то хоча б мати підставу для розширення воєнного вторгнення в Україну. Закріпленню такої повзучої паспортної експансії мало сприяти проведення через Верховну Раду закону про подвійне громадянство.

Кремлівський же план «Б» передбачає широкомасштабний військовий наступ на Україну, і стратегія контрольованої ескалації дає змогу поступово це втілити. Загроза такого сценарію має змусити українську владу піти на бажані для Росії поступки в імplementуванні політичної частини Мінських угод.

Отже, здобутком 2020–2021 років можна вважати хіба запровадження одностороннього перемир'я, яке призвело до зменшення обстрілів українських позицій і втрат особового складу ЗСУ, що знизилися в 7–8 разів. Тому В. Зеленський уже з перших днів 2021 року опинився перед дилемою – або далі ходити колом, намагаючись домогтися змін у Мінських угодах, або шукати альтернатив – наприклад, припинити дипломатичні

перемовини, орієнтуватися на замороження конфлікту чи запросити миротворців. Та як показав поточний рік, пошук інших шляхів досягнення миру теж не приніс бажаних результатів. Тож Україні лишається одне: визнати російсько-українську війну реальністю й бути готовою до широкомасштабної військової агресії РФ будь-якої миті.

1. 8 сценаріїв конфлікту на Донбасі: ризики, можливості та небезпеки // Європейська правда. 25 березня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/25/7107962/>
2. Булусов Ю. Зустріч року в Парижі. Що буде далі? // НВ. 10 грудня 2019. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-putin-peregovori-pozitiv-i-negativ-pislya-zustrichi-normandskoji-chetvirki-v-parizhi-novini-ukrajini-50058410.html>
3. Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения. Фрагменты исследования в рамках проекта «Антарес» / рук. проекта М. Гончар; Центр глобалистики «Стратегия XXI». К., 2016. 64 с.
4. Громадська думка про ситуацію на Донбасі та шляхи відновлення суверенітету України над окупованими територіями (соціологія) // Разумков Центр. 11 жовтня 2019. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadska-dumka-pro-sytuatsiiu-na-donbasi-ta-shliakhy-vidnovlennia-suverenitetu-ukrainy-nad-okupovanymy-terytoriiamy>
5. Європарламент у резолюції пропонує відключити Росію від системи SWIFT у випадку агресії проти України // Радіо Свобода. 29 квітня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-evroparlament/31230189.html>
6. Закон про колабораціонізм вже в Раді: за що можуть дати довічне // UNN. 25 лютого 2021. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1917999-zakon-pro-kolaboratsionizm-vzhe-v-radi-za-scho-mozhut-dati-dovichno>
7. «Запад дает России сигналы»: когда встретится «Нормандская четверка» и завершит ли она войну на Донбассе // inpress.ua. 6 сентября 2019. URL: <https://inpress.ua/ru/politics/52383-zapad-daet-rossii-sig-naly-kogda-vstretitsya-normandskaya-chetverka-i-zavershit-li-ona-voynu-na-donbasse>
8. Зеленський впевнений, що за свою каденцію закінчить війну на Донбасі // Українська правда. 22 квітня 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/04/22/7248937/>
9. Зеленський: На Донбасі пострілюють. На жаль, гинуть // НВ. 8 березня 2020. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-pro-situaciyu-na-donbasi-na-donbasi-postrilyuyut-na-zhal-ginut-novini-ukrajini-50074499.html>
10. Золкіна М. Все про новий план Єрмака: що пропонують у «Нормандії» для оновлення Мінських угод // Європейська правда. 25 березня 2021. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/03/25/7121333/>
11. К вопросам урегулирования внутриукраинского конфликта // Посольство Российской Федерации во Франции. 20 июля 2021. URL: https://france.mid.ru/ru/presse/interview_pi_kozak_ru/
12. Конфлікт на Донбасі перетворився з міжнародного на внутрішній: аналіз британських ЗМІ // 24 канал. 17 березня 2020. URL: https://24tv.ua/konflikt_na_donbasi_peretvorivsia_z_mizhnarodnogo_na_vnutrishniy_analiz_britanskih_zmi_n1299181
13. Кравчук назвав два можливі компроміси щодо Донбасу // Українська правда. 31 липня 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/07/31/7261366/>
14. Кравчук назвав условие для выборов на Донбассе в марте // Хвиля. 13 ноября 2020. URL: <https://hvylya.net/news/219277-kravchuk-nazval-uslovie-dlya-vyborov-na-donbasse-v-marte>
15. Кравчук розповів про «План спільних кроків» на Донбасі // Радіо Свобода. 5 листопада 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kravchuk-donbas-plan-spilnyh-krokov/30931541.html>
16. Кремль обнародовал ответ Путина на вопрос о возможности включения Донбасса в состав РФ // Новости Донбасса. 14 февраля 2021. URL: <https://novosti.dn.ua/news/308684-kreml-obnarodoval-otvet-puty-na-na-vopros-o-vozmozhnosti-vklyucheniya-donbassa-v-sostav-rf>
17. Мартынец С. Пристойко рассказал о планах по завершению войны на Донбассе // Сегодня. 3 сентября 2019. URL: <https://politics.segodnya.ua/politics/pristayko-rasskazal-o-planah-po-zaversheniyu-voyny-na-donbasse-1325236.html>
18. Минские договоренности: денонсировать невозможно, выполнить тоже // Крым. Реалии. 19 июня 2021. URL: <https://ru.krymr.com/a/zelenskiy-danilov-eksperty-minskiye-soglasheniya/31316003.html>
19. Новая военная доктрина РФ: подготовка к масштабной войне // Украинская правда. 9 марта 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/03/9/7208764/>
20. Пагулич Р. За рік закінчити війну не вдалося — що робитиме Україна для миру на Донбасі далі? // Радіо Свобода. 6 грудня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rik-zelenskoho-bez-myru/30984028.html>

21. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського.
URL: <https://program.ze2019.com/>
22. Перемир'я вже немає: Кравчук висловився щодо атаки росіян на Донбасі // ASPI News. 10 лютого 2021.
URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/peremirya-vzhe-nemae-kravchuk-vislovivsyia-schodo-ataki-rosiyan-na-don-basi#gsc.tab=0>
23. Послание Президента Федеральному Собранию // Президент России. 4 декабря 2014.
URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/47173>
24. Прогрес відсутній: Зеленський розповів Меркель про ситуацію на Донбасі // Прямий. 15 січня 2021.
URL: <https://prm.ua/prohres-vidsutniy-zelenskiy-rozpoviv-merkel-pro-sytuatsiiu-na-donbasi/>
25. П'ять сценаріїв розвитку подій у Донбасі: чого очікувати від Росії, і як може вчинити Україна? // Дзеркало тижня. 15 березня 2020. URL: https://zn.ua/ukr/internal/p-yat-scenariyiv-rozvitku-podiy-u-donbasi-cho-go-ochikuvati-vid-rosiyi-i-yak-mozhe-vchiniti-ukrayina-341575_.html
26. Рябінін Є. Концепція керованого хаосу в контексті побудови сучасного світового порядку // Зовнішні справи. 2013. № 11. С. 32–37.
27. Сидоренко С. Діалог на умовах Кремля: що стоїть за «мирним планом» Єрмака для Донбасу / С. Сидоренко, М. Золкіна. // Європейська правда. 14 березня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/14/7107510/>
28. Сидоренко С. Перша нормандська: як та у чому Зеленський переміг Путіна на саміті в Парижі // Європейська правда. 10 грудня 2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/12/10/7104052/>
29. Стрижова О. Заборонені міни, збільшення кількості обстрілів та ДРГ на Світлодарській дузі: листопад на Донбасі // Радіо Свобода. 4 грудня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30984355.html>
30. Стіна – це не просто слова, – Зеленський про «план Б» щодо Донбасу // 24 канал. 25 червня 2021.
URL: https://24tv.ua/stina-tse-ne-prosto-slova-zelenskiy-pro-plan-b-shhodo-donbasu_n1667074
31. Україна пропонує в плані для ТКГ припинити конфлікт і демілітаризувати ОРДЛО на початку 2021 р., щоб 31 березня 2021 р. провести там місцеві вибори // Interfax Ukraine. 5 листопада 2020.
URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/701179.html>
32. Україна пропонує план по Донбасу: Припинити конфлікт і демілітаризувати ОРДЛО на початку 2021 року, а в березні провести там вибори // Рубрика. 5 листопада 2020.
URL: <https://rubryka.com/2020/11/05/ukrayina-proponuye-plan-po-donbasu-prypynyty-konflikt-i-demilitaryzuvaty-ordlo-na-pochatku-2021-roku-a-v-berezni-provesty-tam-vybory/>
33. У МВС заявили, що готові відновити контроль над Донбасом, але потрібне рішення Зеленського та Верховної Ради // Рубрика. 7 березня 2021. URL: <https://rubryka.com/2021/03/07/u-mvs-zayavyly-shho-gotovi-vidnovyty-kontrol-nad-donbasom-ale-potribne-rishennya-zelenskogo-ta-verhovnoyi-rady/>
34. Фокін заявив, що виступає за особливий статус для всього Донбасу // Mind. 30 серпня 2020.
URL: <https://mind.ua/news/20215118-fokin-zayaviv-shcho-vistupae-za-osoblivij-status-dlya-vsogo-donbasu>
35. Царук Н. Ціна миру – капітуляція перед Росією: експерт пояснив, чим небезпечні «гібридні» телеканали Путіна // ZNAJ.UA. 28 червня 2019. URL: <https://znaj.ua/politics/242907-cina-miru-kapitulyaciya-pered-rosiyeyu-ekspert-poyasniv-chim-nebezpechni-gibridni-telekanali-putina>
36. Экс-советник Путина назвал главное задание Зеленского при встрече с Байденом // Хвиля. 1 серпня 2021.
URL: <https://hvylya.net/news/234878-eks-sovetnik-putina-nazval-glavnoe-zadanie-zelenskogo-pri-vstreche-s-baydenom>
37. Ясько Є. Чотири загрози «нового Мінська»: чому в «Слузі народу» є спротив домовленостям про ОРДЛО // Європейська правда. 23 березня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/03/23/7107795/>
38. Brooks, L. (1984). Escalation and Naval Strategy. *United States Naval Institute Proceedings*, vol.110, no. 8. [in English].
39. Dulebova, I. et al. (2018). War and peace: ways to peace in war in the Eastern Ukraine. *Skhid*, no. 5(157), pp. 59–65. [online]. Available at: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5\(157\).148638](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2018.5(157).148638) [in English].

Hryhorii PEREPELYTSIA,
*Doctor of Political Science, Full Professor,
Director of the Foreign Policy Research Institute, Full Professor,
Department of International Relations and Foreign Policy,
Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

VOLODYMYR ZELENSKYY'S DIPLOMACY IN RESOLVING THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT IN DONBAS

Abstract. The author of the article examines the phenomenon of the Russian-Ukrainian conflict in Donbas, the main trends in its development and resolution, the strategies of the parties in this process as well as miscalculations and achievements of Volodymyr Zelenskyy's diplomacy in gaining peace in Donbas and ending the war with Russia.

The author underscores that the Russian-Ukrainian war in Donbas is not only the most acute all-Ukrainian problem but also a sore international issue, which calls into question the existence and survival of the Ukrainian state, the future of European security and the current world order. Seven years into the war, which is officially referred to as the 'Russian-Ukrainian conflict', no answer has been found on how to end it. The issues of ending the war against Russia, reimbursing the losses caused by it, establishing peace in Donbas, and returning the occupied territories of Ukraine are the most significant in the foreign policy of President of Ukraine V. Zelenskyy. Yet, the diplomatic strategy he chose has not so far provided the definitive answer to this question, whose solution is expected by Ukrainian citizens both in the liberated and Russian-occupied territories of Donbas. The international community, including its security organisations, does not have a clear and unambiguous answer to this question as well.

This article is a certain attempt to analyse the efforts of V. Zelenskyy's diplomacy to resolve this security problem over the last two years of his presidency. According to the author, the search for alternative ways to achieve peace has not brought the desired results this year. Therefore, Ukraine has only one choice – to recognise the Russian-Ukrainian war as a reality and to be ready for Russia's large-scale military aggression at any moment.

Keywords: Russian-Ukrainian conflict, diplomacy, Normandy format, Minsk process, 'Yermak plan', election, strategies of the parties, war, peace, 'Steinmeier formula'.

Сергій ЗУБЧЕНКО,
кандидат політичних наук,
головний консультант відділу гуманітарної політики
та розвитку громадянського суспільства
Центру суспільних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
ветеран російсько-української війни

«ГУМАНІТАРНА ЗБРОЯ» В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРОТИСТОЯННЯХ ХХІ СТОЛІТТЯ: СТРАТЕГІЧНІ РЕСУРСИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано гуманітарно-безпекові аспекти актуальних питань міжнародного порядку денного на тлі пандемії COVID-19, зокрема російської агресії проти України, ерозії міжнародно-правової системи та вразливостей міжнародних інституцій. Окреслено джерела тенденцій до невиправданого ностальгування за різноманітними лівими ідеями й толерування проросійських політичних діячів і практик, що загострилися в ліберально-демократичних країнах після розпаду СРСР; зростання небезпечних популістських, авторитарних чи екстремістських настроїв у суспільствах; істотної ескалації загроз національній, регіональній і міжнародній безпеці. Обґрунтовано фундаментальну важливість відновлення територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах для глобальної стабільності, безпеки та правопорядку; необхідність посилення санкційно-обмежувальних заходів щодо РФ, її юридичних і фізичних осіб та проксісуб'єктів, а також притягнення до юридичної відповідальності осіб, причетних до вчинення міжнародних і воєнних злочинів. З огляду на зміни в глобальному безпековому середовищі наголошено на потребі в критичному аналізі й раціональному переосмисленні деяких попередньо використовуваних у національній і міжнародній політичній практиці методологічних підходів та стратегічних уявлень. Сформульовано низку рекомендацій для України щодо забезпечення національної стійкості, подальшого зміцнення її гуманітарного складника, вживання відповідних внутрішніх і зовнішніх заходів.

Ключові слова: російська військова агресія проти України, міжнародне право, міжнародна безпека, дипломатія, зовнішня політика, національна безпека, національна стійкість, геополітика.

Світ після першого року пандемії. 2020 рік укотре переконливо підтвердив беззаперечну істину про те, що будь-яка криза – це час як випробувань, так і можливостей. Незважаючи на глобальну пандемію COVID-19, яку сприймали як «усесвітню вирівнювачку» (оскільки, крім іншого, призвела до стрімкого падіння ВВП більшості держав, зокрема з найпотужнішими економіками), нерівність у світі лише зростає. Як зауважує Посол України в Японії Сергій Корсунський, «з березня по грудень американські мільярдери (приблизно 650 людей, із них 47 нових мільярдерів з'явилося 2020-го) збагатилися на 1 трлн дол., тоді як мільйони втратили роботу й житло. [...] Але їхні досягнення тьмяніють на тлі 257 нових мільярдерів у віці до 40 років, які з'явилися цього року в Китаї. А всього 878 таких мільярдерів у КНР збільшили свої сумарні статки до 4 трлн дол. Для порівняння: в Японії – третій економіці світу – налічується всього 37 мільярдерів, тоді як навіть у Росії – 101» [1]. Хіба не сприятливий ґрунт для нових регіональних загроз і глобальних викликів (на тлі яких витівки розлючених «Reddit»-бунтівників з акціями «GameStop», що коштували мільярдних збитків низці американських інвесторів, чи застряглий у Суецькому каналі контейнеровоз «Ever Given» можуть видатися дитячими забавками)?

Проте й старі загрози – геополітичні, біологічні, екологічні, технологічні, інформаційні тощо – нікуди не поділися. Тож визначеності й стабільності не побільшало. У 2021-й людство вступило не тільки з кількома різними вакцинами проти вірусу SARS-CoV-2 (який, до речі, також не стоїть на місці – попри те що немає єдиної глобальної номенклатури для класифікування його варіацій, станом на квітень 2021 року, за даними різних наукових інституцій, у світі налічують уже від 6 до 11 споріднених гілок або клад цього вірусу), а й із поглибленням суперництва між США та КНР, яке за нової американської адміністрації було оформлено остаточно й, найпевніше, визначатиме стратегічну «погоду» найближчого десятиліття. Якщо відкинути упередження, легко визнати, що й американська, і китайська політико-економічні моделі довели свою життєздатність в умовах буремного сьогодення. Тож можна було б уважати, що така системна конкуренція стане джерелом чималих благ для всього людства (а надто враховуючи інвестиції сторін в освіту, науку та сектор R&D), якби водночас працювала система «міжнародних запобіжників», котра ефективно згладжувала би неминуче за такого протистояння «тертя» та гасила б локальні конфлікти, не даючи їм перерости в щось серйозніше. Бо одна річ – «вакцинна дипломатія» чи «холодні технологічні війни». Зовсім інша – свавільні порушення свободи судноплавства чи засадничих принципів міжнародного права.

Натомість міжнародна інституційно-правова система (зокрема й органів ООН) досі малопридатна для розв'язання не те що нагальних проблем глобального порядку денного – вона не може дати раду навіть регіональним «порушникам спокою». Таким, наприклад, як путінська Росія. Заледве можна вважати нормальною ситуацію, коли єдиною міжнародною організацією, яка змогла ефективно поставити РФ на місце, є Всесвітня анти-допінгова агенція (WADA).

Утім і на рівні національних держав та їхніх істеблішментів вистачає моментів, пов'язаних із нерозумінням очевидних, здавалося б, речей. Наприклад, того, що політику Путіна не можна міряти одним лише калькулятором, або що «сучасна Росія – це відбиток ідеї, а не грошей». А так само – «що існують речі, які не мають спільних знаменників» [2]. Звідси й шкідливі ілюзії щодо об'єкта, і неспроможність вибудуваних на хибному методологічному фундаменті стратегій і тактик.

«Дитячі хвороби» з дорослими наслідками. Одна з доволі суттєвих проблем сучасного колективного Заходу, яка має відчутний негативний вплив на внутрішню та зовнішню політику, полягає в тому, що там занадто фрагментарно ознайомлені з працями теоретиків соціалізму та комунізму. Адже здебільшого не читали такі книги, як «Капітал. Критика політичної економії» Маркса, «Походження сім'ї, приватної власності й держави» Енгельса, «Держава та революція» Леніна, «Марксизм і національне питання» Сталіна. Про зазначені праці там знають лише із чийось слів або інтерпретацій далеких од реалістичності творів популярної культури. Звідси й дещо поблажливе ставлення до різноманітних лівих діячів сучасності та їхніх ідей (часом навіть дуже контрверсійних). Найбільше це стосується тих, хто у свідомому віці не застав СРСР та слабо обізнаний із надбанням 70 років його існування (про екстремальніші практики на кшталт червоних кхмерів навіть не йдеться). Тоді як українці тямлять у цьому занадто добре – і знаються не тільки на теоретичній частині, а й спізнали її практичні втілення: диктатуру пролетаріату, воєнний комунізм, примусову колективізацію, голодомори, позасудові арешти та розстріли, трудові табори й інші принади тоталітарного ладу. Із цих питань ми, без жодного перебільшення чи хибної скромності, можемо повчити Захід – аби ж у когось було бажання слухати, бодай тимчасово знявши із себе традиційні менторські шати. Візьму на себе сміливість стверджувати навіть більше: зважаючи на зростання популізму та суспільної поляризації (йдеться не лише про США), те, чи врешті-решт до нас дослухаються, може бути питанням виживання Західної цивілізації.

Насправді «дитяча хвороба лівизни» та незрозумілі sentimenti до Росії з її міньйонами в західних інтелектуальних колах можна вилікувати дуже просто: візитами в зону бойових дій російсько-української війни на Донбасі. Що більше буде таких візитів авторитетних діячів та інтелектуалів,

то швидше всі зрозуміють, що в деяких полум'яних викривачів моральних вад західного капіталізму та західних же практик ведення міжнародної політики, м'яко кажучи, не все гаразд із щирістю, порядністю й гуманізмом.

Для закріплення ефекту щодо конкретно Росії можна почитати «Таємну дипломатичну історію XVIII століття» того ж Маркса [3]. Якщо вже хтось сумнівається в об'єктивності українців, які століттями вимушені жити поряд з агресивним східним сусідом і тому, природно, знають його як облупленого, то, можливо, Марксова думка щодо споконвічних норів російських правителів і менталітету тамтешнього населення буде для них переконливішою.

Тим же, хто схильний розмежовувати поведінку правителів і підданих («ви не розумієте, це інше!») чи марить про «особливу духовність російського народу», можна порекомендувати іншого, також лівого, автора та класика російської літератури – Максима Горького з його статтею «Про російське селянство» [4] (яку, до речі, ніколи не видавали ані в СРСР, ані в сучасній РФ). Можливо, тоді вони зовсім іншими очима подивляться й на історичні апропріації Кремля, і на нинішню Росію. Не кажучи вже про те, як тріщатимуть шаблони в правих симпатиків РФ, котрі вважають її поборницею традиційних християнських цінностей та інших «духовних скреп», коли ті дізнаються, що станом на 2021 рік Росія є світовим лідером за кількістю абортів на 1000 жінок (53,7), майже в півтора разу випереджаючи найближчих переслідувачів, В'єтнам (35,2) і Казахстан (35) [5]. Мимоволі виринає думка: можливо, Росія – справді «окрема цивілізація» (В. Путін) із населенням, що має «одну зайву хромосому» (В. Медінський)?

Російсько-українська війна: на Східному фронті без змін. Тим часом в Україні восьмий рік поспіль триває війна. З 2014 року й досі під російською окупацією перебуває український Крим, донині «русское безвременье» (за влучним висловом Дениса Казанського та Марини Воротинцевої) [6] панує в захоплених гібридними силами РФ ОРДЛО. Якоїсь помітної динаміки – у військовому й дипломатичному вимірах – не спостерігаємо. Росія і далі дотримується вже відпрацьованої гібридної тактики «ані війни, ані миру»: генерує фейки, постачає в ОРДЛО зброю, боєприпаси, паливо та техніку (під прикриттям «гуманітарних конвоїв»), концентрує війська біля кордонів, доволно інтенсифікує обстріли й збройні провокації, примусово паспортизує населення окупованих територій, захоплює нових заручників для «обмінного фонду». Водночас Кремль обвинувачує Україну в ескалації конфлікту й агресивних намірах. Тривають мілітаризування, переміщення російського населення до Криму, примусовий призов громадян на окупованій території до служби в ЗС РФ (порушення вимог Женевських конвенцій 1949 року). Єдине, що змінилося за рік глобальної пандемії COVID-19 – українські громадяни на окупованих територіях, крім усіх їхніх нещасть,

ще й стали об'єктами російських біологічних експериментів під назвою «вакцинування від коронавірусу». Поплічники російських окупантів у Криму заявили про намір позиватися до України стосовно компенсації збитків, яких нібито завдала півострову водна блокада (хоча вже зазначена Женевська конвенція повністю покладає на окупанта обов'язок із забезпечення цивільного населення на окупованій території).

Але й *поза зоною бойових дій в Україні* мультимірна активність РФ не менш деструктивна. Росія чинить регулярні військові провокації біля кордонів держав НАТО й, окрім підтримання осередків нестабільності на Близькому Сході та в Африці, нині втрутилася ще й у конфлікт на території М'янми, а також розгорнула мілітаризування Арктики та західного сектора Балтійського моря (навколо недобудованого газопроводу «Північний потік 2» під приводом нібито «захисту стратегічно важливої магістралі російсько-німецького партнерства»). У самій Росії проводять бойову підготовку для європейських екстремістів і неонацистів – зокрема з проходженням «стажування» на окупованих РФ українських територіях ОРДЛО [7].

Станом на листопад 2020 року Оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій Європейської служби зовнішньополітичної діяльності зареєструвала на інформаційному плацдармі понад 10 тис. випадків кремлівської дезінформації – разюче число [8]. Головні об'єкти атаки незмінні: Україна й колективний Захід (США, НАТО, ЄС). Пандемія COVID-19 аніскільки не послабила потоку брехні з боку Росії та її проксісуб'єктів, лише врізноманітнила його. До меседжів долучили дискредитування протиепідемічних зусиль урядів Заходу, просування російських «вакцин від коронавірусу», а також насаджування думки щодо нібито потужного негативного впливу на економіки європейських країн в умовах пандемії міжнародних санкцій проти РФ, у зв'язку із чим їх необхідно скасувати. Усе зазначене Росія підкріплює відповідною *дипломатичною активністю*, яка подеколи є успішною, оскільки цинічно експлуатує справді наявні в деяких державах внутрішні проблеми. Окремо слід відзначити російську юридично-дипломатичну спецоперацію з дискредитування України в Європейському суді з прав людини, у межах якої підконтрольні Кремлю адвокати розгорнули кампанію з масового подання скарг проти України до ЄСПЛ од імені жителів ОРДЛО.

Сандер ван Ляук, брат загиблого Клааса-Віллема ван Ляука в збитому із російського ЗРК на Донбасі «боїнгу» рейсу МН-17 Малайзійських авіаліній (загинули 298 осіб), справедливо зауважує: «Російська Федерація прагне поваги до себе від усього світу, але ось уже шість років поводить себе як пацюк, що ховається в каналізаційній трубі. Потік брехні із цієї каналізації вражає. Натиснули на кнопку, можливо, випадково. Але все, що до цього призвело, та всі подальші події – то не була випадковість. Постачання техніки

та військовослужбовців сепаратистам, зокрема й самого “Бука”. Приховування доказів і свідків. Потік брехні. Усе це робили умисно» [9]. Тому цілком закономірно, що 10 червня 2020 року Нідерланди подали до ЄСПЛ міждержавний позов проти РФ за збиття підконтрольними їй військами зазначеного цивільного літака.

Незмінною залишається й злочинна діяльність РФ у кіберпросторі, що після масштабного інциденту з програмним забезпеченням «SolarWinds» стала причиною занепокоєння не тільки експертів західних державних інституцій і провідних політиків, а й представників приватного сектора. На «потребі в потужній та глобальній кібербезпековій відповіді» наголошує президент компанії «Microsoft» Бред Сміт [10].

Не менш промовистими є і внутрішньополітичні маркери в самій Росії: від видалення з публічного доступу даних про забруднення довкілля в деяких містах РФ та закриття архівів Другої світової війни (у яких надто вже багато інформації, що ставить під сумнів наративи офіційного «культу перемоги», однієї з базових «скреп» ідеології «руського міра») до відвертого «закручування гайок» у медіапросторі й отруєння своїх громадян бойовими речовинами. Якщо вже країна оперує такими методами стосовно власних платників податків, то чи може вона діяти в принципово іншій парадигмі щодо зовнішньополітичних партнерів?

Утім, заради правди, слід визнати, що дещо в поведінці представників РФ таки змінилося на краще. Якщо раніше співробітники російських диппредставництв займалися контрабандою важких наркотиків, маскуючи її як дипломатичну пошту з Аргентини, то нині вони лише викрадають і перепродають велосипеди у Франції. Але чи достатньо цього для послаблення чи скасування міжнародних санкцій? Напевно, усе-таки ні.

Те саме стосується й розблокування роботи над газопроводом «Північний потік 2», що, як визнають профільні фахівці [11], аж ніяк не бізнесовий, а насправді стратегічний геополітичний проект, спрямований на подальше енергетичне закабалення Європи й уможливлення повномасштабного військового вторгнення в Україну (оскільки за умови його завершення українська ГТС уже не матиме такого критичного значення для поставок газу до ЄС). Отже, не допустити його добудовування – питання безпеки не лише національної, а й регіональної, тобто як України, так і всього Європейського континенту.

#UkraineMatters. Здавалося б, чому український кейс має бути важливим для світу, у якому й без Криму та ОРДЛО вистачає проблем?

По-перше, тому що дії Росії є тривалим міжнародним злочином, який уже призвів до тяжких утрат для мільйонів людей. І якщо його не припинити, він неодмінно призведе до ще гірших наслідків. Ще з 2014 року в ЄСПЛ та Міжнародному кримінальному суді розглядають низку справ за позовом

України, у яких наводять докази того, що з лютого 2014 року на території Криму й окупованого Донбасу вчиняють численні тяжкі злочини: умисні вбивства, тортури, нелюдське або жорстоке поводження, насильницькі викрадення людей, незаконні позбавлення волі, сексуальне насильство, переслідування за політичними та релігійними мотивами, депортації чи насильницькі переміщення населення, захоплення майна й умисні напади на цивільні об'єкти тощо. Водночас Росія (що, як постановив суд, мала ефективний контроль над Кримом іще з 27 лютого 2014 року) повністю ігнорує запити Міжнародного кримінального суду, а Україна самостійно не в змозі притягнути винних до відповідальності [12].

Чимало європейців занепокоєні долею уйгурів та рохінджа, проте чомусь воліють не помічати того факту, що в місті, яке лише нещодавно приймало матчі фінальної частини футбольного «Євро 2012», функціонує справжній концтабір «Ізоляція», котрий організували росіяни зі своїми поплічниками, про який «продовжують надходити шокуючі свідчення про катування і жорстоке поводження» та «доступ до якого не надано ані УВКПЛ, ані іншим міжнародним спостерігачам» [13]; що в найбільшій європейській державі, яка має безвізовий режим та Угоду про асоціацію з ЄС, унаслідок російської агресії 1 500 000 людей стали внутрішньо переміщеними особами, а на окупованих РФ українських територіях Криму й ОРДЛО тривають переслідування за політичною та релігійною ознаками. Звичайно, ми цілком далекі від того, щоби виправдовувати антигуманні дії влади будь-якої держави або надавати більшої ваги життю чи стражданню одних людей і нехтувати іншими, але підхід, за якого події за тисячі кілометрів чомусь вважають важливішими, аніж аналогічним подіям зовсім поряд, щонайменше видається лицемірним.

По-друге, від того, наскільки твердими та солідарними будуть санкційні дії міжнародної спільноти щодо агресора, залежить не тільки доля України, а й регіональна та глобальна стабільність. Адже злочини Росії проти України занадто вже показові для будь-якого компетентного представника аналітичної, військової чи дипломатичної спільноти на будь-якому континенті. Вони можуть не плекати теплих почуттів до українців і навіть не уявляти, де на мапі розташовані ті Крим та Донбас, але точно знатимуть три речі: 1) 1994 року Україна добровільно, під міжнародні гарантії безпеки (Будапештський меморандум), відмовилася від третього за розміром у світі ядерного арсеналу; 2) 2014 року співпідписант зазначеного міжнародно-правового договору й один із гарантів безпеки України (Росія) із застосуванням військової сили відібрав у неї частину її території, і водночас очільник цієї країни на весь світ зізнався, що готовий був за потреби застосувати ядерну зброю; 3) станом на 2021 рік конфлікт триває, Крим та ОРДЛО досі окуповані, а жодного з керівників, які ухвалювали рішення

розпочати війну проти України (що призвела до близько 14 000 загиблих, 31 000 поранених та понад 1 500 000 ВПО, не кажучи вже про збиття цивільного пасажирського літака з майже 300 людьми на борту, позасудові затримання, свавільні позбавлення життя та свободи, катування сотень громадян, масштабні руйнування інфраструктури й екологічні проблеми), не притягнуто до кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Неважко спрогнозувати їхні рекомендації власним урядам. Жодного анти-мотиву для повторення таких дій у майбутньому в цій ситуації не видно. Навпаки – кращої ілюстрації власної правоти для різноманітних апологетів «права сили», міжнародного авантюризму та «націонал-дарвінізму» чи інших середньовічних практик міждержавних відносин годі й шукати. І рекордне зростання військових витрат у цьому контексті – цілком закономірний результат «Кримнашу» та «Новоросії / ЛДНР». Так само як і побоювання фахівців щодо можливого розширення «ядерного клубу» [14].

Саме це різнить поточну російсько-українську війну від усіх інших протистоянь сучасності; і саме це робить відновлення територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах надважливим питанням глобальної безпеки – без перебільшення, справою всього людства.

Звичайно, американські колеги можуть аргументовано зауважити: якщо відкинути напускну велич і босяцький гонор, нинішня Росія, з її економікою в стані деградації, об'єктивно не дотягує до рівня глобального гравця (на що недвозначно натякає зміст першої пресконференції Джо Байдена на посаді Президента США 25 березня 2021 року, проведеної лише за кілька днів після того, як він публічно підтвердив, що вважає Путіна «вбивцею»). Як бліда тінь СРСР, чий внутрішньо- та зовнішньополітичні практики останніми роками так старанно наслідує її керівництво, РФ удостоїлася згадки від очільника Білого дому аж один раз (та й то побіжно). Проте слід зауважити, що навіть звичайнісінький «гопник» може із часом стати великою проблемою «на районі», якщо відчуватиме власну безкарність. Будь-який фахівець із кримінальної психології підтвердить це. Крім того, не слід забувати, що «пітерське підворіття» має деякі успіхи в застосуванні кіберзброї.

Тож РФ об'єктивно є лише регіональним хуліганом для колективного Заходу. Сучасна путінська Росія може дестабілізувати сусідів, завдавати дошкульних інформаційних і кіберударів західним візаві та послаблювати їхні альянси, але повністю не в змозі скористатися плодами своїх перемог. Утім це чудово може зробити дехто потужніший – Китай. Як раніше Сталін використовував Гітлера як «криголам» проти Заходу (що описано в однойменній книзі Віктора Суворова), так тепер Китай використовує Росію як власний «побінчуань» проти США, ЄС та НАТО. Про це докладно пише Л. Шевцова [15]. Цікава іронія геополітичної долі: держава, що була ледь не еталонним маніпулятором іще якісь пів століття тому, нині сама є об'єктом

маніпуляції. Та ще й із боку того, хто раніше зазнавав принизливих воєнних поразок, відторгнень частин своєї території та нав'язувань несправедливих економічних і зовнішньополітичних угод (зокрема від тієї-таки Росії).

«Важка, але потрібна наука». Колишній в'язень концтабору «Ізоляція» на території окупованого РФ Донецька Станіслав Асеев пише, що «колективна пам'ять буває мінлива і хибна: люди легко зрікаються того, що іще вчора цілі покоління тримали в пам'яті як святиню» [16, с. 182]. Зазначене, вочевидь, є особливо актуальним щодо спільного травматичного досвіду. Радянський історик і сходознавець Ігор Можейко (широка громадськість знає його як письменника-фантаста Кіра Буличова) в одній зі своїх праць справедливо відзначав, що історики охочіше пишуть про війну, яку їхня держава виграла; ганебні ж, програні кампанії охоче забувають [17]. Із суто психологічного погляду такий підхід цілком можна зрозуміти. Проте з погляду практичної політики забуття – це шлях до повторення таких прецедентів.

Саме тому не можна, наприклад, удаючись до дипломатичного лукавства, говорити про те, що на саміті НАТО в Бухаресті 2008 року нібито «було вирішено, що Україна та Грузія стануть членами Альянсу», просто «без зазначення конкретної дати». Усі причетні до процесу особи тоді добре розуміли, яким насправді був меседж рішень Бухарестського саміту для України та Грузії (та й для всіх інших «зацікавлених сторін»). Зрештою Сакартвело зазнала російської військової агресії вже того-таки 2008 року, а Українська держава – шість років по тому, 2014-го. Треба мати мужність називати речі своїми іменами та визнавати власні стратегічні помилки, не тримаючи себе в «теплій ванні» самозаспокоєння та самовиправдання, інакше з такого досвіду науки не добути.

Коли 1997 року Олександр Дугін опублікував «Основи геополітики», на Заході його книгу ніхто не сприйняв серйозно, уважаючи лише «творчістю душевнохворих» чи наркотичними мареннями російських неонацистів-маргіналів. А даремно. Бо підходи та концепти, закладені в ній, Кремль негайно взяв на озброєння, щойно РФ набрала ваги в «жирні роки» вуглеводного буму початку 2000-х та відчула себе справжньою силою. Тепер за цю легковажність ми платимо всією Європою – маємо «Судети ХХІ століття» (Крим), російсько-українську війну на Донбасі, Брекзит і перманентні мультимірні дестабілізаційні дії Росії. Усього цього могло не бути, якби на Заході від початку оперували реалістичними концептами щодо РФ та її політичного керівництва чи бодай уважніше ставилися до застережень партнерів (тієї ж України). Якщо у Великій Британії, котра 1971 року спромоглася водночас вислати 105 радянських дипломатів, станом на 2020-й Росія (правонаступниця СРСР) змогла організувати «мережу політиків і консультантів для просування своїх інтересів та переслідування ворогів

В. Путіна» [18], то стратегія, яку ця держава обрала щодо РФ після 1991-го, була докорінно хибною. Але не в них одних: Гаррі Каспаров, згадуючи 2014 рік, справедливо зазначає, що тодішня американська адміністрація «припустилася багатьох помилок, пов'язаних із повним нерозумінням природи путінського режиму, природи путінської агресії, і вже тоді очевидної фашизації режиму» [19].

Насправді позитивні зрушення в стратегічному баченні відносин із РФ на Заході все ж є. Це помітно як зі змісту стратегічних документів у різних секторах (од військових справ, розвідки та контррозвідки до енергетики, космосу й штучного інтелекту), так і з дій західних установ (наприклад, висилати російських шпигунів, які працюють під дипломатичним прикриттям, стали не лише в країнах із традиційно жорстким контррозвідувальним режимом, а й там, де раніше воліли толерувати витівки російської аген-тури). Традиційно перед веде США (Стратегія національної контррозвідки на 2020–2022 рр., Остаточний звіт Комісії національної безпеки з питань штучного інтелекту 2021 р., Тимчасові керівні настанови національної безпеки 2021 р., звіт «Іноземні загрози федеральним виборам у США 2020 року» тощо), Велика Британія (звіт «Росія» Комітету з розвідки та безпеки британського парламенту, комплексний огляд «Стратегічна Бри-танія в конкурентну добу», «Стратегія модернізації збройних сил 2021») та країни Балтії (щорічні звіти розвідувальних органів). У НАТО конста-тують, що попередня Стратегічна концепція 2010 року, у якій рекомен-дували розвивати відповідне партнерство з Росією, нині потребує пере-гляду через суттєві зміни в зовнішньому безпековому середовищі (ідеться, зокрема, про агресію РФ – вторгнення й окупацію Криму та територій на Сході України 2014 року) [20]. Навіть у ФРН уже розмірковують, чи пра-вильно було скасовувати призов до лав Бундесверу десять років тому [21], а один із найпереконаніших «путінферштеєрів» Ієргард Шрьодер повідо-мив, що «окупація Криму була явним порушенням міжнародного права» та що Росія «перетнула межі дозволеного, які не варто було перетинати», учинивши хакерські атаки на сервери Бундестагу [22]. Але, *по-перше*, чи не занадто повільним є такий прогрес в епоху гіперзвукової зброї та тех-нологій 5G, коли є технічна можливість у режимі реального часу одним натисненням клавіші завдати нищівного удару з повітря за тисячі кіломе-трів од оператора або за якісь секунди переслати на інший кінець світу базу даних з усіма таємницями цілої державної установи за всі попередні роки? *По-друге*, їхньому найвищому військово-політичному керівництву в критичний момент може забракнути головного – рішучості відстоювати свої цінності не лише силою слова, а й зі зброєю в руках. Україна виразно відчула це на власному досвіді 2014 року. І тут на авансцену виходить та сама «гуманітарна зброя».

Приховані елементи стратегічного ландшафту. Попри поширений хибний стереотип, стратегічна інфраструктура – це не лише водо- й енергопостачання, продовольство, транспортні комунікації та зв'язок, військові бази, оборонна промисловість тощо. Це ще й цілком нематеріальні речі: загальні уявлення, поняття, переконання, принципи, смисли та наративи про довколишню реальність. Незважаючи на свою ефемерність, вони мають цілком конкретний вияв: наприклад, у законах, які регулюють найважливіші суспільні відносини в державі. Вони також є чинниками самоідентифікації та формування національної ідентичності, про що докладно пише професор Михайло Степико [23]. Як демонструє історія людства, за допомогою маніпулювання цими поняттями й смислами можна досягати чималих результатів у воєнно-політичному аспекті. Ось чому деякі держави докладають стількох зусиль для їх спотворення у власних інтересах засобами інформаційно-психологічного впливу.

За влучним висловом Роберта Сапольскі, «натискання на спусковий гачок може бути й нелюдською агресією, й актом самопожертви» [24]. Так само розмови про мир та спекулювання на «дифузних страхах війни й пацифістських рефлексів» можуть використовувати для цілковито протилежних цілей, перетворюючи їх, наприклад, на дієву зброю війни або «psy-ops» – такий собі відволікальний маневр, «щоб підірвати готовність демократій захищатися», про що застерігає Ріхард Герцінгер. За допомогою конкретних історичних прикладів він доводить, що «легковірність і поступливість перед агресорами не зменшують загрози війни, а навпаки збільшують»; насправді ж «мир може захищати лише той, хто щосили послідовно протистоїть усім ворогам демократії та прав людини» [25].

На непрямі згадки «гуманітарної зброї» натрапляємо й в академіка Володимира Горбуліна: поряд із кардинальним реформуванням Збройних сил України, територіальної оборони, сектора національної безпеки й оборони загалом, досягненням технологічної переваги він справедливо вказує на виняткову важливість асиметричних дій, створення «несилової системи протидії», активної інформаційної політики, чіткого ідентифікування ворога, пошуку його слабких місць поряд із відшліфовуванням національної ідеї всезагального спротиву [26]. Цей другий блок питань, вочевидь, перебуває в тісному взаємозв'язку з матрицею фундаментальних сенсів, загальних наративів і переконань, які формує інструментарій саме гуманітарної сфери. Підтвердження цього є й у більш ранніх працях різних авторів (ба навіть суто військових – наприклад, відомій книзі Ганса фон Даха «Тотальний опір»). Саме тому ані освіта, ані наука, ані культура, ані навіть спорт ніколи не були, не є і загалом не можуть бути «поза політикою» (а надто в умовах зовнішньої воєнної загрози чи іноземної окупації території).

Порядок денний для України. Попри тверду прихильність України до дипломатичного способу врегулювання конфліктів, через тридцять років після відновлення суверенітету та незалежності ми приречені на війну з Росією. Цьому немає альтернативи: як слушно зазначив експерт НАТО Андерс Расмуссен під час телемарафону «Війна і мир», «якщо Україна припинить воювати – то України просто більше не буде. Якщо ж Путін припинить війну, то більше не буде війни». Адже автократи розуміють тільки мову сили [27]. Тому спільні декларації (на кшталт Спільної заяви 46 країн із нагоди сьомої річниці схвалення в Генеральній Асамблеї ООН резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України»), звичайно, значущі, але куди важливішими є спільний санкційний тиск, постійна присутність в Україні сил НАТО – військових літаків у небі, кораблів у територіальних водах та інструкторів на нашій землі, гостинний до друзів і нетерпимий до загарбників та окупантів. Статус партнера з розширеними можливостями – це чудово, але треба докласти зусиль для якнайшвидшого набуття повноцінного членства в НАТО та ЄС, що гарантуватиме незворотність євроатлантичного цивілізаційного вибору України, закріпленого в нашій Конституції.

Сторонньому спостерігачеві, навіть досить «підкованому» політично (але не надто обтяженому аналітично та науково), Україна може здаватися країною «з Бандерою та бандурою, але без нації», а надто якщо цей спостерігач має щодо нас ідеологічні упередження. Насправді ж автор першої у світі писаної конституції в сучасному її розумінні («Пакти й конституції законів і вольностей Війська Запорозького», 1710 р.) Пилип Орлик, найкращий хокеїст усіх часів Вейн Грецкі [28], знаменита співачка Квітка Цісик, видатні інженери-винахідники Ігор Сікорський, Сергій Корольов та Любомир Романків – усі народилися на українській землі чи мають українське коріння. Це нація, яка подарувала світові «трасу Кондратюка» для висадки на Місяць, «Щедрика» Миколи Леонтовича («Carol of the Bells») для задоволення естетичних потреб та український борщ – для гастрономічних. Зрештою, «Енеїда» Івана Котляревського вперше вийшла друком (1798) ще до того, як народився Олександр Пушкін (1799), якого вважають основоположником літературної російської мови. Тож чи можна просторікувати про «ніякої України, українців та української мови не існує, це все вигадки австрійського генштабу»?

Утім навіть якщо облишити історичні екскурси та розглянути лише наш новітній час, Україна постає як цілком самодостатній феномен. Це і два Майдани, і – що найпоказовіше – відродження з пострадянського попелу фенікса українського війська силами добровольців, волонтерів і просто небайдужих громадян з усього світу. Заледве хтось чекав од індивідуалістів-українців такої згуртованості, проте саме готовність у найкритичніші моменти жертвувати навіть найдорожчим заради спільного блага стала нашою стратегією виживання та національної стійкості.

Хоч би як парадоксально це не звучало, але в такому приголомшливому невігластві деяких наших сусідів є і частка вини самих українців. Маючи здобутки та досягнення світового рівня, ми не надто переймаємося їх промоцією. Нечувана легковажність у сучасному перенасиченому інформаційному просторі, де навіть резонансні й справді важливі новини часто не живуть більш як 72 години! Маючи більш ніж тисячолітню культуру та історію самостійної зовнішньополітичної суб'єктності, ми дозволяємо Росії насаджувати світові облудні наративи про спадкоємність Росії від Русі, «Україну як частину єдиної російської цивілізації із центром у Москві», «триєдиний слов'янський народ» тощо. Ніби це не «київські прогресори» Феофан Прокопович, Симеон Полоцький, Стефан Яворський та інші випускники Києво-Могилянської колегії допомагали відсталим московитам піднімати їхню культуру, освіту й науку, а навпаки. Тож чи варто дивуватися, що в нас постійно намагаються щось поцупити й присвоїти – то Ярослава Мудрого з Анною Київською, то православну Київську митрополію, то Крим, ба навіть борщ.

Авторитетний американський аналітик і дипломат Курт Волкер, відповідаючи на запитання про те, як підняти Україну в списку стратегічних пріоритетів США, цілком слушно наголошує на необхідності «розширити розуміння того, чим є Україна», зазначаючи, що «недостатньо мати лише відносини між урядами, потрібні відносини між суспільствами. Це означає краще розуміння українського народу: його прагнень, культури, історії, взаємозв'язків у суспільстві в таких сферах, як освіта, здоров'я, бізнес» [29]. На значенні таких гуманітарних контактів (із громадянським суспільством, з інтелектуалами, бізнесовими й академічними колами), що дають змогу виявляти та розуміти важливі суспільно-політичні реалії держав перебування, непомітні на перший погляд, наголошував і Президент Франції Емманюель Макрон під час виступу на нараді французьких послів 2019 року [30].

Тому, можливо, штучний інтелект справді «революціонізує практику розвідки» [31]. Проте він не може замінити реальної копіткої дипломатичної роботи «на землі», оскільки не здатен побачити найголовнішого – мотивації. Жодна програма, нейромережа чи навіть квантовий суперкомп'ютер не в змозі врахувати у своїх обчисленнях ідеалістичні мотиви людини, яка свідомо, прикриваючись одним лише саморобним дерев'яним щитом, ішла під кулі снайпера на Майдані, намагаючись відтягнути вбитого побратима; антипрагматичну вірність присязі українського офіцера в Криму, який відповів відмовою на більш ніж щедру пропозицію перейти на бік ворога та віддав наказ підлеглим готуватися до кругової оборони, облаштувавши вогневі точки на вході до казарм і протягнувши через коридор кулеметні стрічки; спокійну українську

впертість оборонців Донецького аеропорту, частина з яких їхала туди добровольцями, своїм коштом, у придбаній власноруч амуніції та навіть без офіційного оформлення (а отже, без сподівання на будь-які пільги чи компенсації від держави, яку вони зголосилися захищати, у разі поранення або смерті). Це і є те найголовніше, чого не можна помацати чи бодай побачити очима; за всієї його ефемерності, це і є найцінніший ресурс національної стійкості XXI століття.

Висновки

1. Геополітична реальність останніх семи років дедалі виразніше диктує нагальну потребу формулювання «Нового органону» глобальної безпеки, який має заступити той, що сформувався після розпаду СРСР. Це очевидно не тільки через агресивні дії Росії (яка об'єктивно, попри напускну велич і кримінальні фортели, є для колективного Заходу лише регіональним порушником спокою, «ізгоем, а не суперником» [32], який, утім, уміє успішно застосовувати кіберзброю), а й з огляду на зростання могутності Китаю (котрий нині постає справжньою глобальною силою – військовою, технологічною, ідеологічною). І пандемія COVID-19 та супутні їй процеси у світовій економіці, медіапросторі, суперечливі національні карантинні практики та «вакцинна дипломатія» на межі фолу лише додатково наголошують на цьому факті.

Насправді конкуренції США та Китаю властивий не лише конфліктогенний потенціал. Вона може бути й джерелом позитивних змін для колективного Заходу, адже створює зовнішній стимул удосконалюватися, що майже зник після краху СРСР. Проте без ретельної «роботи над помилками», без ґрунтового аналізування своїх стратегічних прорахунків за минулі тридцять років заледве може йтися про вироблення спільної реалістичної «системи стратегічних координат», усунення наявних недоліків інституцій і процедур європейської та міжнародної безпеки, забезпечення їх готовності відповідати на нові виклики й загрози, а отже, і про успіх у сучасних мультимірних геополітичних протистояннях.

Так само важливим є докорінне переосмислення деяких лібералістичних практик і підходів, невинуватна догматичність яких упродовж попередніх років створила підґрунтя для зміцнення позицій авторитарів, популістів та екстремістів у різних частинах світу [33] (зокрема шляхом експлуатування їхніх очевидних недоліків, безкарного зловживання гарантованими законом фундаментальними правами, свободами та демократичними цінностями, а подекуди – і доведення їх до цілковитого абсурду). Щоб ефективно «боротися зі злом, а не стати на його бік», слід повсякчас пам'ятати застереження, викладені наприкінці «довгої телеграми» Джорджа Кеннана.

2. Попри зусилля міжнародного «лікарського консилиуму», «пацієнт» із кремлівського бункера наразі не має ознак одужування. Росія вже восьмий рік протиправно утримує під своєю окупацією українські території – ОРДЛО та Крим – і не демонструє наміру змінити власну поведінку (яка, по суті, є державним тероризмом). Очевидно, що за таких умов про скасування чи бодай послаблення «лікування», тобто міжнародних санкцій щодо РФ та її проксісуб'єктів, причетних як до війни в Україні, так і до міжнародних злочинів на території інших держав, годі й говорити. Навпаки, їх має бути продовжено та розширено, позаяк російське керівництво постійно вживає заходів, аби їх обійти (зокрема в межах проекту «Північний потік 2») або послабити їхній вплив. Водночас національним інституціям слід уживати жорсткіших заходів кримінально-правової відповідальності стосовно власних юридичних і фізичних осіб, які порушують санкційний режим.

Побоювання країн, які пережили нацистську та радянську окупації, спровокувати нову війну є цілком зрозумілими. Проте треба пам'ятати історичні уроки минулого (наприклад, Мюнхенської угоди 1938 року). Спекулювання жахами війни, пацифістську риторику та розмови про мир також можна використовувати як зброю. А надто тоді, коли все це лунає з уст агресора, якого вже неодноразово ловили на віроломному порушенні раніше укладених угод. Дешевше (в усіх розуміннях цього слова) відразу дати рішучу відсіч зазіханням міжнародних ревізіоністів та авантюристів, аніж спочатку поступитися принципами, давши їм відчуття п'янкий смак безкарності, а згодом гарячково намагатися виправити ситуацію.

Саме тому тління російсько-української війни не можна піддавати забуттю, хоч би як хто цього не хотів, – принаймні поки територіальну цілісність України не буде повністю відновлено в міжнародно визнаних кордонах. І так само неприпустимо приставати на пропозиції агресора вирішити долю України без її участі.

3. У гонитві за технологічним прогресом державам (а надто Україні, яка перебуває на передовій гібридної війни) важливо не забувати про «гуманітарну зброю» – вона актуальна завжди, і події останніх років це доводять. Фундаментальні смисли, переконання та цінності, що їх формують засобами гуманітарної політики, є потужними ресурсами національної стійкості; «нейромедіаторами» в системі стратегічної інфраструктури, без яких та не працюватиме як слід. Вони ж є і антидотами від пропаганди та «кліпового мислення».

Тому на сучасному етапі розвитку, через три десятиліття після відновлення незалежності, Україні вкрай необхідно провести: 1) внутрішню роботу щодо зміцнення національної ідентичності, лояльності громадян до Української держави, морально-психологічної готовності захищати її суверенітет,

незалежність і територіальну цілісність (за потреби – зі зброєю в руках); 2) зовнішню – з індоктринації коректних смислів і наративів, достовірної інформації про Україну й українців на зовнішній арені; зміцнення публічно-дипломатичного вектора та підкріплення класичної дипломатії засобами гуманітарного інструментарію. Водночас не варто зациклюватися лише на Росії – натомість треба будувати власну історію успіху, свій «дім об'єднаний», зміцнюючи національну стійкість на основі розвитку та європейської трансформації пострадянської суспільної моделі, цементуючи реноме України як відповідального міжнародного гравця й надійного партнера [34, с. 15].

Перефразую вислів, який приписують Наполеону: «Нація, яка не хоче дбати про власну стратегічну інфраструктуру, скоро буде змушена дбати про чужу». Передбачити абсолютно все та переловити геть-чисто «чорних лебедів» неможливо. Але мати гнучку й ефективну інституційну архітектуру, бути організаційно та морально готовими діяти швидко й рішуче у відповідь на блискавичні дії агресора чи інші раптові безпечові виклики – цілком. А також слід пам'ятати, що «стрімкий хід часу – це єдине, що залишається незмінним у світі, охопленому масштабними змінами» (Лю Цисінь).

1. Корсунський С. Нудно не буде: П'ять глобальних тенденцій-2021 // Дзеркало тижня. 26 грудня 2020. URL: <https://zn.ua/ukr/international/nudno-ne-bude.html>
2. Асєєв С. Путін. Останній метафізик Європи // Радіо Свобода. 20 жовтня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-ostannij-metafizyk-evropy/30903291.html>
3. Marx, K. (1899). *Secret Diplomatic History of The Eighteenth Century*. Project Gutenberg [online]. Available at: <https://www.gutenberg.org/files/32370/32370-h/32370-h.htm> [in English].
4. Горький М. О русскомъ крестьянствѣ. Берлинь: Издательство И.П. Ладыжникова, 1922. 45 с.
5. World Population Review (2021). *Abortion Rates by Country* [online]. Available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/abortion-rates-by-country> [in English].
6. Казанський Д. Як Україна втрачала Донбас / Д. Казанський, М. Воротинцева. К.: Чорна гора, 2020. 326 с.
7. See: Hufelschulte, J. (2020). 'Deutsche Neonazis üben Terrorkampf in Sankt Petersburg', *Focus*, 5 June [online]. Available at: https://www.focus.de/politik/ausland/rechtsextreme-lager-deutsche-neonazis-ueben-terrorkampf-in-sankt-petersburg_id_12067019.html [in German]; Robert Lansing Institute for Global Threats and Democracies Studies (2020). *Combat training for European neo-Nazis in Russia* [online]. Available at: <https://igtlds.org/blog/2020/06/09/combatt-training-for-european-neo-nazis-in-russia> [in English].
8. EUvsDisinfo (2021). *Disinformation in 2020: Top Embarrassing Moments* [online]. Available at: <https://euvsdisinfo.eu/disinformation-in-2020-top-embarrassing-moments> [in English].
9. Корниенко С. «Достоинство против цинизма». Начался суд по делу MH17 // Радио Свобода. 9 марта 2020. URL: <https://www.svoboda.org/a/30477171.html>
10. Smith, B. (2020). *A moment of reckoning: the need for a strong and global cybersecurity response* [online]. Available at: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2020/12/17/cyberattacks-cybersecurity-solarwinds-fireeye> [in English].
11. See: CGS Strategy XXI (2021). *Speech by the President of the CGS Strategy XXI for the XII US-Ukraine Security Dialogue*, 4 March [online]. Available at: <https://cutt.ly/Lc5nryx> [in English].
12. See: European Court of Human Rights (2020). *Applications nos. 20958/14 and 38334/18. UKRAINE v. RUSSIA (RE CRIMEA)* [online]. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207622> [in English]; European Court of Human Rights (2021). *Grand Chamber decision Ukraine v. Russia (re Crimea) – complaints concerning pattern of human-rights violations partly admissible* [online]. Available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6904972-9271650> [in English]; International Criminal Court (2020). *Report on Preliminary Examination Activities (2020) – Ukraine* [online]. Available at: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=2020-otp-rep-PE-UKR> [in English].

13. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 серпня 2020 року – 31 січня 2021 року / Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/31stReportUkraine-ukr.pdf>
14. See: *The Economist* (2021). 'The world is facing an upsurge of nuclear proliferation', 30 January [online]. Available at: <https://www.economist.com/leaders/2021/01/30/the-world-is-facing-an-upsurge-of-nuclear-proliferation> [in English].
15. Шевцова Л. Китай кидає виклик Заходу. І що нам до цього? // День. 31 березня 2021. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/kytay-kydaye-vyklyk-zahodu-i-shcho-nam-do-cogo>
16. Асєєв С. «Світлий шлях»: історія одного концтабору. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 448 с.
17. Можейко И.В. Западный ветер – ясная погода. Москва: АСТ, 2001. 541 с.
18. Harding, L., Sabbagh, D. (2020). 'Russia "hired network of Britons to go after enemies of Putin"', *The Guardian*, 9 March [online]. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/09/russia-network-britons-enemies-vladimir-putin-report> [in English].
19. Селезнева Т. Гарри Каспаров: Россия Путина – динозавр с огромным телом и маленьким мозгом // Українська правда. 8 лютого 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2021/02/8/7282622/>
20. NATO (2020). NATO 2030: *United for a New Era*. NATO [online]. Available at: https://www.nato.int/nato_static_files2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf [in English].
21. Jungholt, T., Haubrich, R. (2021). 'War die Aussetzung der Wehrpflicht richtig?', *Welt*, 23 March [online]. Available at: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article228856863/Pro-und-Contra-War-die-Aussetzung-der-Wehrpflicht-richtig.html> [in German].
22. *Der Spiegel* (2021). [online]. Available at: <https://magazin.spiegel.de/SP/2021/3/174874869/index.html> [in German].
23. Степико М.Т. Українська ідентичність у глобалізованому світі. Харків: Майдан. 2020. 258 с.
24. Sapolsky, R. (2018). *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst*. New York: Penguin Random House. [in English].
25. Герцінгер Р. Міністерства миру // Український тиждень. 2020. № 52 (684).
26. Горбулин В. Как победить Россию в войне будущего. К.: Брайт Букс, 2020. 256 с.
27. Якщо Україна припинить війну, України не буде, якщо Путін припинить війну, – не буде війни: Расмуссен про агресію РФ. Еспресо. URL: https://espresso.tv/news/2020/05/08/yakscho_ukrayina_prypynyty_vyynu_ukrayiny_ne_bude_yakscho_putin_prypynyty_vyynu_ne_bude_vyiny_rasmussen_pro_agresiyu_rf
28. See: IMDb (2020). *UKE: The Untold Story of Hockey Legends* [online]. Available at: <https://www.imdb.com/title/tt12253130> [in English].
29. U.S.-Ukraine Business Council (2021). *Conversation with Ambassador Kurt Volker – Taking Action On Ukraine* [online]. Available at: <https://youtu.be/f0KA36zLqA?t=2906> [in English].
30. Élysée (2019). *Discours à la Conférence des Ambassadeurs* [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=QOFCv1AGvE> [in French].
31. *The Economist* (2021). 'Spy agencies have big hopes for AI', 2 March [online]. Available at: <https://www.economist.com/science-and-technology/2021/03/02/spy-agencies-have-big-hopes-for-ai> [in English].
32. Dobbins, J., Shatz, H., Wyne, A. (2018). *Russia Is a Rogue, Not a Peer; China Is a Peer, Not a Rogue* [online]. Available at: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE300/PE310/RAND_PE310.pdf [in English].
33. See: Krastev, I. & Holmes, S. (2020). *The Light that Failed: Why the West is Losing the Fight for Democracy*. New York: Pegasus Books. [in English].
34. Тези щодо політики України стосовно Російської Федерації / Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2020. 36 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/tezi_ukr.pdf

Serhii ZUBCHENKO,
*PhD in Political Science,
Chief Consultant of the Department of Humanitarian Policy
and Civil Society Development,
Center for Social Research,
National Institute for Strategic Studies,
veteran of Russian-Ukrainian war*

‘HUMANITARIAN WEAPONS’ IN GEOPOLITICAL CONFRONTATIONS OF THE 21ST CENTURY: STRATEGIC RESOURCES OF NATIONAL RESILIENCE

Abstract. The article deals with the analysis of humanitarian and security aspects of topical issues on the international agenda (particularly Russia’s ongoing aggression against Ukraine and the deepening geopolitical rivalry between the U.S. and China, in which the PRC uses Russia as an ‘icebreaker’ against the collective West) in the context of the COVID-19 pandemic, erosion of the international legal system, and weaknesses of international institutions.

The author outlines the origins of trends regarding unjustified tolerance of various ‘left’ ideas, pro-Russian politicians, and practices in liberal-democratic countries after the collapse of the USSR; these trends often lead to indoctrination of harmful strategic illusions, growth of dangerous populist, authoritarian or extremist public attitudes, and significant escalation of threats to national, regional, and international security. The article substantiates the fundamental importance of restoring the territorial integrity of Ukraine within internationally recognised borders for ensuring global stability, security, and legal order. The author articulates the necessity of imposing greater sanctions and restrictive measures against Russia, its legal entities, individuals, and proxies, which continue to use the methods of hybrid warfare and state terrorism (not only in the occupied Crimea and ORDLO but also around the world), as well as of bringing to justice the persons involved in international and war crimes.

Given the changes in the global security environment, the article emphasises the need for critical analysis and rational rethinking of some methodological approaches and strategic ideas previously used in national and international policy. The author also enunciates some recommendations for Ukraine to ensure its national resilience, further strengthen its humanitarian component, and implement appropriate internal (to support the readiness of society to effectively resist permanent and sudden security threats) and external (to establish a proper international credibility of Ukraine, ensure its international support) measures.

Keywords: Russian military aggression against Ukraine, international law, international security, diplomacy, foreign policy, national security, national resilience, geopolitics.

Ігор ЛОССОВСЬКИЙ,
*Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу,
кандидат фізико-математичних наук*

ПРИДНІСТРОВСЬКЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ: ВНЕСОК УКРАЇНИ ТА ВИСНОВКИ ДЛЯ ДОНБАСУ

Анотація. Автор аналізує Придністровський конфлікт, окреслює роль і місце України в процесі його врегулювання. Наведено паралелі в контексті агресії Росії проти України, зокрема й на міжнародній арені. Наголошено на важливості визначити помилки та недоліки придністровського врегулювання, аби запобігти повторенню їх у протидії російській агресії на Донбасі. У статті визначено, що Придністров'я є додатковою безпековою загрозою не тільки для України, а й для всього Чорноморського регіону. Наведені факти дадуть змогу проаналізувати наявний «миротворчий» механізм через виведення російського військового контингенту та розгортання місії міжнародних цивільних спостерігачів тощо.

Ключові слова: Придністров'я, агресія Росії, «заморожений» конфлікт, міжнародні спостерігачі, врегулювання, окупація.

З огляду на наближення 30-ї річниці початку Придністровського конфлікту – одного з найтриваліших «заморожених» конфліктів на пострадянському просторі – доцільно окреслити роль і місце України в процесі його врегулювання. Потрібно проаналізувати зроблене, миротворчий досвід України, оцінити успішність руху у визначеному завдяки колективним зусиллям на прямі, актуалізувати плани подальших кроків у світлі національних інтересів нашої держави, зокрема в контексті агресії Росії проти України. Важливо визначити помилки та недоліки придністровського врегулювання, аби запобігти повторенню їх у протидії російській агресії на Донбасі.

Питанню придністровського врегулювання присвячено низку наукових публікацій як в Україні, так і поза її межами [1–10 тощо], у яких проаналізовано різні аспекти конфлікту. Початок протистояння пов'язують з історичними подіями «параду суверенітетів» колишніх республік СРСР, що розгорнувся після невдалого державного перевороту наприкінці серпня

1991 року. 27 серпня молдовський парламент ухвалив Декларацію про незалежність Республіки Молдова. Це посилювало дискусії довкола можливого об'єднання Молдови з Румунією, що за підтримки Росії і безпосередньої участі 14-ї армії ЗС СРСР спровокувало протистояння в Придністров'ї, зародження якого спостерігали ще восени 1990 року й пов'язували з Декларацією про суверенітет Придністров'я в складі СРСР.

Короткий історико-географічний екскурс. Миротворча роль України в цьому регіоні не випадкова, а обґрунтована її історичними, географічними, економічними і культурними зв'язками як із Придністров'ям, так і з усією Молдовою. Придністровський регіон Молдови («Придністровська Молдавська Республіка», «ПМР») займає майже весь лівий берег ріки Дністер, якою межує з основною територією Республіки Молдова (РМ). Населення регіону налічує близько пів мільйона осіб і складається з трьох майже однакових етнічних груп – молдован, українців та росіян. Офіційними в Придністров'ї є три мови зазначених етнічних груп. На тлі розпаду Радянського Союзу 2 вересня 1990 року «ПМР» (спочатку – «ПМРСР») проголосила свою «незалежність» від ще тоді Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки (МРСР), проте її й досі не визнала жодна з держав світу, окрім таких самих невизнаних «самопроголошених незалежних» утворень пострадянського простору, як «Республіка Абхазія» і Цхінвальський регіон («Республіка Південна Осетія»), Республіки Грузія і Нагірний Карабах («Республіка Арцах») і Азербайджанська Республіка.

Північна частина цих територій – українське Поділля – входила в різні часи до складу Русі (X–XI ст.), Галицько-Волинського князівства (XII–XIII ст.), Литовсько-Руської держави, Речі Посполитої та Гетьманщини, а пізніше – до Української Народної Республіки, Української Держави та Української РСР. На цих землях функціонували Придністровський (Могилівський) український козацький полк, Чорноморське й Бузьке козацькі війська.

За підсумками чергової Російсько-турецької війни (1787–1791 рр.), у Яссах – столиці Молдовського князівства – було укладено мирний договір, відповідно до якого території між Дністром і Бугом визнавали такими, що відходять до складу Херсонської губернії Російської імперії. Напередодні походу Наполеона Бонапарта на Росію в травні 1812 року в Бухаресті було укладено російсько-турецький мир, згідно з яким більша частина сучасної території РМ відійшла до Бессарабської губернії [11–13].

Російська й світова історіографія замовчує роль і місце України в тогочасних регіональних військово-політичних процесах, як-от участь українських козаків у війнах Росії з Османською імперією. Проте очевидно, що під час формування російського війська для ведення воєн (кінця XVII–XIX ст.) саме український контингент (козаки і селяни, яких призвали на

військову службу) був найчисленнішим у лавах армії Росії. Логічним поясненням і доказом цього є те, що набирали на військову службу переважно з місць, наближених до театру воєнних дій, зокрема, з території Південно-Західної України, з огляду на неможливість тоді транспортувати на значні відстані великі групи рекрутів. Не варто недооцінювати й роль українців в освоєнні цих щойно завойованих для імперії земель. Багаторічне підпорядкування України Російській імперії, той факт, що Україна довго не мала державності, брак письмових згадок про неї як суб'єкта історичного процесу позбавляли і її народ, і саму країну історичної суб'єктності. Не слід забувати й факти навмисного переписування історії – російські імператори спеціально наймали для цього західних істориків, які формували «правильний» імперський наратив [14; 15].

1918 року правобережна частина сучасної РМ відійшла до Румунії, а 1940 року – до Радянського Союзу. Придністров'я як автономну республіку (МАРСР) було створено як плацдарм радянської експансії в бік Румунії. Спершу воно було частиною Радянської України, і лише 1940 року його передали у формі автономії до новоствореної МРСР у складі СРСР.

Розвиток та актуальність придністровського врегулювання. Від початку Придністровського політичного протистояння міжлюдських конфліктів практично не траплялося. Однак було штучно спровоковано сутичку між Росією і Молдовою, гаряча фаза якої припала на березень – липень 1992 року. Тоді за участю російської 14-ї армії вели військові дії, внаслідок яких постраждали не лише військовики обох сторін, а й мирне населення. Російська армія стала активним учасником, провокатором і гарантом існування невизнаної «ПМР». Хоч етнічний склад населення по обидва береги Дністра суттєво різнився (на правобережжі більшість становили молдовани, на лівобережжі майже в рівному кількісному співвідношенні проживали українці, молдовани й росіяни), проте Придністровське протистояння, на відміну від низки інших тогочасних пострадянських конфліктів (Карабаський, Абхазький, Південноосетинський) чи на теренах колишньої Югославії (Боснійський, Хорватський, Косівський), не слід uważати міжетнічним чи міжконфесійним. Як і російсько-український, він переважно є геополітичним (світоглядним) із незначним міжетнічним компонентом. Позиції сторін таких конфліктів принципово відрізняються не за етнічною чи конфесійною ознаками і не пов'язані з антагонізмом культур їхніх учасників, а здебільшого полягають у світоглядних розбіжностях населення й інтересах еліт, уявленнях про норми і закони внутрішнього життя та зовнішньої політики. У цьому разі це питання геополітичної орієнтації населення й еліт обох берегів Дністра: якщо більшість жителів у Придністров'ї досі орієнтовані на зв'язки з Росією, то інша, більша частина РМ бачить своє майбутнє в Європі.

21 липня 1992 року в Москві Президент Росії Борис Єльцин і Президент Молдови Мірча Снегур (у присутності лідера «ПМР» Ігоря Смирнова) уклали Угоду про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту в Придністровському регіоні РМ [16]. Відтоді впродовж останніх майже 30 років від початку придністровського врегулювання цей процес розвивався доволі хвилюподібно: періоди локальної миротворчої активності змінювало тривале «затишшя» і бездіяльність. Відповідно до зазначеної угоди, територію уздовж річки Дністер було проголошено «зоною безпеки», контролювати яку мала «об'єднана Контрольна комісія» із підзвітними їй трикомпонентними колективними миротворчими силами (сформованими з російської, молдовської і придністровської сторін), а також десять військових спостерігачів від України. Насправді ж колективні сили так і не було створено, а до складу комісії входили лише російські «миротворці».

Попри недоліки мирної угоди 1992 року, зокрема те, що не було чітко зазначено сторін конфлікту, сторонами самого документа точно визначено дві – РФ і РМ. Проте в наступних (близько 50) документах із придністровського врегулювання молдовська сторона припустилася фундаментальної помилки, погодившись визнати «ПМР» своїм головним супротивником. Тож Росії, яка під час гарячої фази протистояння брала в ньому безпосередню участь, вдалося перебрати роль посередника-миротворця.

Міжнародно-правовим доказом того, що РФ була учасником і агресором у тій війні, є рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 2004 року в справі «Ілашку та інші проти Молдови і Росії». Відповідно до цього міжнародно-правового документа: «380. [...] під час Молдовського конфлікту 1991–1992 сили колишньої 14-ї армії були у Придністров'ї [...] і билися на боці придністровських сепаратистів. [...] багато зброї зі складів 14-ї армії було добровільно передано сепаратистам [...] з грудня 1991 року Молдовська влада систематично скаржилася [...] в міжнародні органи на акти агресії з боку колишньої 14-ї армії проти Республіки Молдова і звинувачувала Росію в підтримці Російських сепаратистів. 381. Під час сутичок між молдовською владою і придністровськими сепаратистами лідери Російської Федерації підтримували сепаратистів своїми політичними заявами. Росія підготувала основні положення угоди про припинення вогню і, ба більше, підписала їх як сторона [...] 382. [...] відповідальність Російської Федерації настає у зв'язку з незаконними діями придністровських сепаратистів, зважаючи на підтримку цих дій з боку Росії. Отже, Російська Федерація зробила свій внесок в утвердження сепаратистського режиму в Придністров'ї [...] підтримуючи його політичними і військовими засобами. [...] навіть після підписання угоди від 21 липня 1992 року Російська Федерація й надалі забезпечувала військову, політичну та економічну підтримку сепаратистського режиму» [17].

Реальний переговорний процес із врегулювання збройного протистояння було розпочато 1994 року, а з 1995 року участь у ньому взяла й Україна. Проте акценти щодо конкретного статусу, ролі та зобов'язань переговорних сторін поступово почали змінюватися. Із 1997 року Молдова застосовує «м'який підхід» до окупаційної влади в Придністров'ї [18], яка є маріонетковою і в усьому опирається (ідеологічно, політично, економічно, фінансово та у військовій сфері) на Росію і підпорядковується лише їй. 8 травня 1997 року в Москві було укладено «Меморандум об основах нормализации отношений между Республикой Молдова и Приднестровьем», в якому сторонами конфлікту почали фігурувати Молдова і Придністров'я (останнє як самостійна сторона переговорного процесу), тоді як Росія, Україна та ОБСЄ поставили свої підписи як посередники. Україна та РФ взяли на себе також функції гарантів виконання досягнутих домовленостей. Так з'явився переговорний формат «3+2», а Україна і Молдова погодилися на правову суб'єктність окупаційної влади в Придністров'ї як сторони конфлікту. Міжнародно-правовій легалізації придністровської «влади» активно сприяє РФ, яка звертається до Тирасполя за «дозволом» про відкриття виборчих дільниць і проведення російських (президентських чи парламентських) виборів у регіоні, попередньо вже тривалий час роздаючи російські паспорти жителям «ПМР». У Придністров'ї є представництва і громадські приймальні низки російських політичних партій [19].

Аналогічну експансіоністську тактику Росія протягом останніх років сповідує і в тимчасово окупованій частині українського Донбасу. Активно, часто примусово, роздають російські паспорти, що може спровокувати створення виборчих дільниць для проведення не лише нелегальних місцевих, а й незаконних виборів до органів РФ. Це спроби легітимізування місцевої окупаційної «влади» та посилення російської присутності. Така тактика – це елемент гібридної війни, продовження в інший спосіб агресії проти країн пострадянського простору, які потерпають від заморожених конфліктів на своїй території. У ситуації, що склалася, Україна та її партнери й відповідні міжнародні інституції мають жорстко протидіяти спробам окупаційної російської влади на Донбасі організувати проведення виборів – як місцевих «українських», так і російських.

19–20 березня 1998 року в Одесі провели зустріч керівництва РФ, України, РМ і Придністров'я з участю ОБСЄ, на якій було ухвалено Угоду про заходи довіри і розвиток контактів між Республікою Молдова і Придністров'ям, а також Протокол про деякі першочергові кроки щодо активізації політичного врегулювання придністровської проблеми. 16 липня 1999 року в Києві відбулася зустріч-саміт на рівні Президента РМ і лідера «ПМР». А 20–24 березня 2000 року в Києві МЗС України організувало міжнародний круглий стіл за участю ОБСЄ і РФ, під час якого обговорюва-

ли питання формування принципів побудови спільної держави. У роботі з його організації і проведення довелося брати участь автору цієї статті, який тоді обіймав посаду керівника відділу ОБСЄ і РЄ МЗС України. 1–3 липня 2002 року під час зустрічі на найвищому рівні в Києві експерти з Молдови, України, Росії, Придністров'я запропонували план врегулювання на основі федералізації Молдови. Головним пунктом, що викликав незгоду Москви і Тирасполя, була пропозиція введення миротворчих сил під егідою ОБСЄ замість Росії. Придністров'я і Росія далі наполягали на присутності в регіоні російських військ.

2003 року Росія запропонувала «Меморандум / план Козака», який передбачав федералізацію Молдови зі створенням двох автономій – Придністров'я і Гагаузії – з окремими парламентами, судами та можливістю блокувати небажані для них і Росії рішення федерального парламенту в Кишиневі. Молдова була нейтральною і погоджувалася на розміщення російських військ у Придністров'ї на наступні 20 років. Хоч Україна і не висловлювала принципових зауважень до «плану Козака», в останній момент Президент Молдови Володимир Воронін його відхилив. Цей план відповідав інтересам РФ, та й не випадково той самий Дмитро Козак нині очолює російську сторону в підготовці зустрічей Нормандського формату та бере участь у засіданнях ТКГ щодо Донбасу, нав'язуючи Україні аналогічні плани федералізації.

2005 року як спостерігачів до переговорів долучено Євросоюз і США, тож переговорний механізм набув формату «5+2» – «Постійна нарада з політичних питань у рамках переговорного процесу з придністровського врегулювання», що діє донині. Його пріоритетом є створення дискусійного майданчика для обговорення майбутнього правового статусу Придністров'я у складі об'єднаної Молдови.

На саміті ГУУАМ у квітні 2005 року в Кишиневі Україна запропонувала «план Ющенка» – «До врегулювання – через демократію», який ґрунтувався на внутрішній демократизації Придністров'я, проведенні виборів, інспекції місцевих підприємств, моніторингу придністровської ділянки українсько-молдовського кордону з допомогою спеціальних сил ОБСЄ та розміщенні в зоні конфлікту, окрім інших, українського миротворчого контингенту [20]. План не передбачав створення в Молдові федеративної держави, а лише ухвалення спеціального закону про статус Придністров'я, а також його право вийти зі складу Молдови в разі приєднання останньої до Румунії. Парламент Молдови схвалив закон у липні 2005 року. Відповідно до нього Придністров'ю було надано статус автономії в складі Молдови зі своїм вищим законодавчим органом. У законі не було вимоги вивести російські війська, але його, а також увесь «план Ющенка» відхилила Придністровська сторона, оскільки демократизація «ПМР» дисонувала з особи-

стими інтересами авторитарного лідера І. Смирнова, а розширення міжнародного миротворчого контингенту через зменшення російської його частини та приєднання української компоненти не відповідало інтересам Росії. Аналізуючи «план Ющенка» з погляду сьогоденних позицій України щодо ситуації на Донбасі, можна стверджувати, що він мав чимало політичних пасток, як-от проведення виборів і легітимізація придністровської влади. З огляду на це план дещо нагадує «формулу Штайнмаєра» з імплементації Мінських домовленостей на Донбасі, позаяк не має механізмів гарантій проведення справедливих демократичних виборів. Його відхилення зумовило чергову паузу на політичному треку переговорного процесу.

Приєднання 2005 року Євросоюзу до переговорного процесу ще більше активізувало так званий м'який підхід, який насамперед виявлено в започаткуванні політики «малих кроків» у межах міжнародної «Програми підтримки заходів зміцнення довіри», провідна роль у якій належить Програмі розвитку ООН у Молдові за значного фінансування ЄС. Попри суттєві інвестиції ЄС у Придністров'я, а також торговельні преференції, зокрема встановлення режиму найбільшого сприяння в торгівлі (після входження 2015 року Молдови разом із Придністров'ям до зони вільної торгівлі з ЄС), суспільна думка в регіоні, за результатами опитування, яке провело 2019 року румунське соціологічне агентство, не демонструвала більш прихильного ставлення населення «ПМР» до Європи, порівняно зі ставленням до Росії. Придністровський бізнес дедалі більше орієнтується на Європу та залежить від її ринку. Однак, попри суттєву зміну географії зовнішньої торгівлі регіону в бік посилення європейського чинника, 2019 року лише 5,2% з опитаних висловили думку, що Придністров'ю буде краще у складі Молдови, 37,1% – що регіону краще інтегруватися в РФ, а 22,6% найкращим варіантом вважають повну його незалежність. Щодо автентичності населення регіону, згідно з опитуванням, 37,3% назвали себе придністровцями, 35,7% – росіянами і тільки 14% – молдованами. Більшість товарів, вироблених у регіоні (30%), експортують до ЄС (лише 13% – до РФ), проте 92,2% придністровців вважають Росію найкращим економічним і політичним партнером. Ще більше вражає статистика уявлень населення регіону щодо зовнішніх загроз: найбільшу становить Україна (41,9%), за нею – США (15,6%), Молдова (13,2%) та Румунія (7%) [18].

Таке соціологічне опитування свідчить про авторитарний режим «ПМР», рудиментарний, глибоко радянський менталітет значної частини населення регіону, його суттєву схильність до старої, радянської – а нині витонченої і потужної російської масмедійної пропаганди. Причина – брак бодай якоїсь помітної альтернативної інформаційної політики і контрпропаганди з боку Молдови, ЄС та України. Досвід останніх 15 років показує, що незважаючи на значні фінансові й економічні зусилля ЄС, сповідування

політики «м'якого підходу» і «малих кроків» щодо Придністров'я, останнє не наблизилось до Європи, а дезінформаційно-пропагандистська кампанія РФ та проросійських сил в регіоні стала ще успішнішою. Хоч опитування доводить, що населення обох берегів Дністра прихильні один до одного, проте більшість придністровців бачать себе або разом із Росією, або незалежними. Це той випадок, коли безальтернативний «телевізор» перемагає «холодильник». Наведене вище є переконливим прикладом для України в її зусиллях із деокупації та реінтеграції районів Донбасу, які окупувала Росія. Найважливіше значення має формування потужної інформаційно-роз'яснювальної політики як у Придністров'ї, так і на Донбасі, створення високопрофесійного альтернативного російськомовного телебачення та якісного конкурентного інформаційного продукту.

2006 року «керівництво» невизнаної республіки знову почало застосовувати провокаційні заходи, які унеможливлювали мирне розв'язання конфлікту. Зокрема, у відповідь на те, що Україна запровадила нові митні правила на кордоні, в «ПМР» провели «референдум», за оголошеними підсумками якого за приєднання до Росії проголосувало 97,2% «виборців» (1 грудня 1991 року на першому «референдумі» за незалежність «ПМР» проголосувало 97,7%). Україна, Молдова, США, ЄС та ОБСЄ не визнали його результатів, а РФ заявила, що він не матиме юридичних наслідків.

У грудні 2013 року «Верховна рада» Придністров'я ухвалила в першому читанні «законопроект» про застосування на території невизнаної республіки російського федерального законодавства. У березні 2014 року так званий парламент «ПМР» звернувся до Держдуми РФ із проханням розробити закон, що дав би змогу прийняти «республіку» до складу федерації.

Спроби анексії українського Криму та російсько-український військовий конфлікт на Донбасі впродовж останніх семи років надають ситуації у Придністров'ї додаткової геополітичної гостроти (регіон має близько 400 км спільного кордону з Україною), а надто в контексті російської агресії проти України та військової присутності РФ у зазначеному регіоні. За таких умов цей регіон, окрім того, що з 1990-х років є чинником економічної, кримінальної і контрабандної загрози для України, а також зважаючи на військово-політичний конфлікт поблизу її кордонів, починає становити ще й екзистенційну небезпеку, з огляду на можливі плани Росії «прорубати» Придністровсько-Азовський коридор, щоби забезпечити повноцінну життєдіяльність Криму.

Після 2014 року Росія далі розіграє «придністровську карту». Готували взаємодію цього утворення із так званими новоросійськими республіками України, зокрема з одеськими «новоросами» «Бессарабської республіки», у спробах створення якої значну роль відігравали спецслужби «ПМР». На щастя, народ і місцеві органи влади України вчинили потужний спротив цим загарбницьким планам.

Придністров'я досі є осередком економічного і політичного беззаконня і неконституційності, контрабанди й економічних злочинів. Воно стало так званим «safe heaven» (притулком) для злочинців і порушників закону. Зокрема, тут переховуються особи, що перебувають у розшуку та які винні в Одеській трагедії 2 травня 2014 року, внаслідок якої загинули десятки українських громадян. Найперше – колишні очільники одеської міліції, органів внутрішніх справ і надзвичайних ситуацій, яких звинувачено в бездіяльності чи навмисних діях, які призвели до біди.

На думку експертів російської сторони, після початку агресії Росії проти України 2014 року суттєво змінилися інтереси зовнішніх учасників придністровського врегулювання, насамперед стався «відхід України від низки головних принципів посередництва», що призвело до «пробуксовки офіційних переговорів, нестабільності роботи переговорних форматів, включно з «5+2» [21; 10]. Насправді ж позиція України як посередника і гаранта врегулювання конфлікту в Придністров'ї, а також її партнерів – США і ЄС – у ролі «спостерігачів» принципово не змінилася. Але значно зросла загроза з боку РФ та знизився рівень довіри до неї як до «посередника і гаранта», що принципово впливає на ефективність і навіть саму доречність функціонування формату «5+2» з участю країни-агресора.

Специфіка переговорів формату «5+2» протягом останнього десятиліття полягає в тому, що серед його учасників немає консенсусу щодо внесення до порядку денного переговорів політичних питань врегулювання, таких як статус Придністровського регіону в складі Молдови, повноваження регіональної адміністрації тощо. Переважна більшість питань, які обговорюють у межах механізму «5+2», – фінансові, економічні, освітні або технічні. Серед них, зокрема, підвищення торговельно-економічної взаємодії Придністров'я з Молдовою, збільшення експорту з регіону до країн ЄС та поступове його входження в правове поле РМ; створення механізмів фінансових взаєморозрахунків; питання митного й іншого оформлення за молдовськими законами придністровської експортної продукції; відновлення мобільного зв'язку; визнання та апостилізація придністровських освітніх дипломів; забезпечення свободи пересування населення через адміністративний кордон; стан мостів через річку Дністер; функціонування молдовських шкіл у Придністров'ї тощо.

Завдання остаточного політичного врегулювання уповільнює ще й те, що кишинівський політикум чудово розуміє всі ті економічні та політичні складнощі, з якими довелося зіткнутися в процесі реінтеграції Придністровського регіону до єдиної Молдови. Це стримує єднання політичних сил і загальний ентузіазм за цим напрямом. Молдовський уряд та проєвропейські партії в країні нині не дуже квапляться з реінтеграцією неконтрольованих територій.

Попри гострі, безкомпромісні дискусії політиків по обидва береги Дністра слід констатувати, що між ними немає справжнього, невдаваного антагонізму, як це можемо спостерігати на прикладах інших конфліктів на пострадянському просторі. Як приклад, що підтверджує це, окрім наявності в багатьох придністровців молдовських паспортів, можна навести те, що колишній проросійський «президент ПМР» Є. Шевчук після поразки на чергових виборах 2016 року змушений був залишити Придністров'я і тривалий час переховувався не в Росії, яка традиційно є притулком для біглих політиків з усього пострадянського простору, а в «лігві» своїх завзятих політичних опонентів – у Кишиневі та перебував під охороною молдовських спецслужб. Можливість об'єднання двох берегів Дністра сьогодні суттєво залежить від реальних намірів та інтересів двох еліт, які стають чи не головним чинником. Амбіції еліт затримують процес повноцінного розв'язання конфлікту, а звідси постає запитання, чи справді вони в цьому зацікавлені.

Проблема російської військової присутності в Придністров'ї. У Стратегії воєнної безпеки України (Воєнна доктрина України) за 2015 рік одним із проявів безпосередньої воєнної загрози визначено «присутність військового контингенту РФ у Придністровському регіоні РМ, який може бути використано для дестабілізування південних регіонів України». У Стратегії воєнної безпеки за 2021 рік відзначено «намагання РФ використання у власних інтересах конфлікту в Придністров'ї та інших “заморожених” конфліктів на пострадянському просторі».

Основними завданнями Оперативної групи російських військ у Придністров'ї (ОГРВ), які окреслила російська сторона, є: підготовка військовослужбовців до участі та проведення миротворчої операції; збереження озброєння, боєприпасів та матеріальних засобів, зокрема тих, що є на складах у селі Кобасна; дії за рішенням ГШ ЗС РФ за умови зміни ситуації в регіоні.

Операція з підтримання миру в Придністров'ї з участю лише російських «миротворців» від початку стала чинником «консервування» конфлікту та збереження загрози миру і безпеці в регіоні, оскільки упередженість і симпатії російських миротворців до сепаратистського режиму в Тирасполі були очевидними. Така практика побутувала і в інших «заморожених» конфліктах на пострадянському просторі, коли ухвалювали рішення про створення так званих колективних миротворчих сил із переважно (або лише) російським контингентом. Сама Росія не дозволяла забезпечувати належну збалансованість та безсторонність, обмежуючись тільки власним «миротворчим» контингентом. Такі незбалансованість й односторонність ставали чи не головним чинником на заваді справедливого розв'язання конфліктів, призводили до їхнього «заморожування».

Негативні приклади «заморожених» конфліктів у Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії, де ухвалювали рішення про «багатосторонні» миротворчі сили, наочно ілюструють, чого не треба робити під час міжнародного обговорення розгортання справді колективних інтернаціональних миротворчих сил під егідою ООН, ЄС або ОБСЄ. Цей досвід потрібно обов'язково врахувати в разі ухвалення в майбутньому рішення про розгортання міжнародного миротворчого контингенту на Сході України. Насамперед центральній владі країн, у яких зовнішні сили спровокували так звані сепаратистські конфлікти, не можна погоджуватися на ведення прямих переговорів з окупаційною маріонетковою владою «сепаратистських» районів. Їх потрібно вести лише зі самостійними зовнішніми гравцями, які цей конфлікт спричинили і здатні вирішувати самі. Не можна погоджуватися на розгортання односторонніх контингентів миротворчих сил. Вони мають бути справді міжнародними, сформованими з представників якнайбільшої кількості незаангажованих держав.

«Миротворча операція» з участю військових контингентів Росії, Придністров'я і Молдови (а фактично тільки Росії як зацікавленої сторони), що діє з 1992 року, за всієї її односторонності, необ'єктивності й упередженості досі є невіддільною частиною процесу врегулювання конфлікту та одним із треків переговорного процесу. Така «миротворчість» є уособленням традиційного імперського ставлення Росії до своїх сусідів, яке виявлено, зокрема, у прямій військовій присутності в регіоні конфлікту. Агресія Росії проти України в Криму і на Донбасі суттєво активізувала імперативність вимог щодо демонтажу наявного формату «миротворчості» на Дністрі та нагальну необхідність її суттєвого переформатування й інтернаціоналізування через виведення російського військового контингенту і розгортання на його місці місії міжнародних цивільних спостерігачів, що стежитимуть за дотриманням миру й відповідних міжнародних домовленостей. Місію у складі 200–250 спостерігачів могла би розгорнути ОБСЄ, яка має значний попередній досвід функціонування таких місій. Із початком російської агресії проти України продовження військової присутності Росії у Придністров'ї є додатковим чинником принципових безпекових загроз як для України, так і для всього Чорноморського регіону.

Представники Придністров'я і РФ стверджують, що, відповідно до базової угоди від 1992 року, проведення миротворчої операції з участю контингентів РФ, РМ і «ПМР» є важливим складником усього процесу мирного врегулювання. Однак відтоді минуло вже майже 30 років, тож з огляду на це постає логічне й риторичне запитання: чи не є цей довготривалий і досі незмінний формат операції тим каменем спотикання, що стоїть на заваді остаточного розв'язання конфлікту? Чи не це є принциповим чинником його «заморожування»?

Із 1990-х років конфлікти на пострадянському просторі хоч і зароджувалися під впливом Росії, але розвивалися доволі спонтанно. Від початку «нульових» років (що збігається з приходом до влади Володимира Путіна) керівництво РФ сформувало концепцію використання присутності російських «миротворців» для дестабілізації та тиску на пострадянські країни. Стамбульська декларація (листопад 1999 р.) стала своєрідним вододілом, адже, відповідно до неї, погодившись на беззастережне виведення військ із території Молдови, пізніше Росія категорично заперечувала таку можливість. Так само і в разі з досягнутою в Стамбулі домовленістю про «скорочення російських озброєнь і військового спорядження в Грузії».

Остаточне виведення російських військ, озброєння і майна з Придністров'я відповідатиме домовленостям, які вдалося досягнути під час Стамбульського саміту ОБСЄ, та зобов'язанням Росії (Стамбульська декларація): голови держав і урядів країн-учасниць ОБСЄ привітали «прогрес, досягнутий останнім часом у питанні про виведення і знищення російського військового майна, складованого в Придністровському регіоні Молдови, і завершення знищення нетранспортабельних боєприпасів», «зобов'язання Російської Федерації завершити виведення російських сил із території Молдови до кінця 2002 року» [22], а також резолюції ГА ООН від 22 червня 2018 року «Про повне та безумовне виведення іноземних збройних сил із території Республіки Молдова». Постанову було ухвалено за ініціативи Молдови й активної участі України. Її підтримали 64 країни, проте це досі не зрушило з місця зазначену проблему.

Такої ж позиції й далі дотримується більшість країн-учасниць ОБСЄ, які регулярно донині підтримують ініціативи Молдови якнайшвидше вивести російських «миротворців» з території країни. У липні 2019 року Парламентська асамблея ОБСЄ під час щорічної сесії в Люксембурзі ухвалила резолюцію щодо необхідності виведення збройних сил і боєприпасів РФ з території Придністров'я і перетворення «миротворчої місії» за участю лише російського контингенту в міжнародну цивільну місію.

Відмова від російських «миротворців» і переорієнтація на дійсно інтернаціональну й безсторонню міжнародну спостережну місію відповідати-ме інтернаціональним критеріям миротворчості й інтересам та позиції самої Молдови, а також України, ЄС, США і ОБСЄ як міжнародної консенсусної регіональної організації, відповідальної за безпеку в широкому Європейському регіоні. У будь-якому разі РФ потрібно відсторонити від самостійного формування миротворчих сил у Придністров'ї. Попередній пострадянський досвід і Молдови, і Грузії свідчить про односторонність, неефективність, упередженість і шкідливість такого підходу.

Потребу замінити сучасну «миротворчу» операцію на міжнародну цивільну спостережну місію ОБСЄ (або ЄС чи ООН) обґрунтовано також

фактом «замороження» конфлікту, завершенням (майже 30 років тому) його гарячої фази та тим, що в подальшій присутності військових контингентів більше немає необхідності. Обговорюючи питання можливих форматів цивільної спостережної місії в Придністров'ї, варто було би розглянути доцільність її комплексності – «ОБСЄ + ЄС + окремі країни-члени», а також міжнародної поліцейської місії з дотримання громадського порядку та формування спільно з місцевою владою ефективних демократичних органів правопорядку.

Охорону залишків майже 20 000 тон боєприпасів на складах у селі Кобасна не можна розглядати як виправдання перебування й надалі ОГРВ у Придністров'ї, адже за кілька років Росія з допомогою фахівців з ООН і ОБСЄ та із залученням спонсорського фінансування спостерігачів формату «5+2» – США і ЄС – могла би дати раду питанню утилізації боєприпасів.

Останній політичний розвиток у Молдові та його вплив на придністровське врегулювання. За оцінками міжнародних експертів, міцнішає тенденція зближення Молдови і Румунії, насамперед в економічній сфері. Проте малоімовірно, що це приведе до їхньої тісної інтеграції в найближчій чи навіть середньостроковій перспективі. У цьому не зацікавлені еліти обох країн, хоча в політикумі могли й лунати такі голослівні заяви. Таке враження, наче концепція «один народ і дві румунські держави» влаштовує більшість, хоча делімітацію та демаркацію кордонів між двома країнами досі не проведено. Така тенденція не означає для України якихось принципових безпекових чи інших загроз, але вимагає активізування всебічної співпраці із цими важливими для нас сусідніми державами, відносини з якими набувають стратегічного рівня з огляду на визначену європейську та євроатлантичну інтеграційну політику нашої країни.

Важливо брати до уваги також актуальну в молдовському політикумі формулу, що «в Молдові немає політичних партій, але є партії геополітичні». Ідеться про те, що принциповою відмінністю програм сучасних партій є їхня геополітична орієнтація або на Європу, або на Росію. У цьому контексті будь-яке зближення Молдови з Румунією відповідає інтересам України, позаяк наближає першу до Європи, а отже, віддаляє від Росії.

Нинішня Президентка Молдови (інавгурацію провели 24 грудня 2020 р.) Мая Санду, яка 11–12 січня цього року прибула в Україну зі своїм першим офіційним закордонним візитом, наприкінці березня 2021-го заявила, що не планує зустрічатися з «президентом» Придністров'я Вадимом Красносельським, що свідчить про новий, суворіший підхід Кишинева до Тирасполя. Таке її рішення є визначальним з огляду на сім безрезультатних зустрічей проросійського експрезидента Ігоря Додона із зазначеним лідером. Акценти нової молдовської влади очевидні: корупційні клани по обидва береги Дністра використовують конфлікт для збагачення через контрабан-

ду, розкрадання та незаконний обіг товарів. Таке інтерпретування продовження неврегульованості конфлікту відповідає загальному антикорупційному іміджеві М. Санду, і вона надалі буде його активно використовувати та зміцнювати. З перших днів перебування на посаді М. Санду наполягає на необхідності виведення російських військових підрозділів та амуніції з території країни. Її політичні позиції суттєво зміцніли після позачергових парламентських виборів 11 липня 2021 року, внаслідок яких її правоцентристська ліберальна проєвропейська партія «Дія і солідарність» набрала 53% голосів, виборовши 63 депутатські мандати зі 101, що дає змогу формувати однопартійний уряд країни. Посилення позиції Президентки РМ, яка за Конституцією є парламентською республікою, може спонукати її докласти активніших зусиль до придністровського врегулювання.

17 лютого 2021 року чинна Голова ОБСЄ, Міністерка закордонних справ Швеції Анн Лінде нанесла офіційний візит до РМ та відвідала Придністров'я, наголосивши, що ОБСЄ і її місія в Молдові є важливими для наближення процесу остаточного врегулювання. Є підстави для оптимізму щодо розвитку цього процесу, проте є і проблеми, тож тут важливі малі, але конкретні кроки для подальшого його руху. Під час візиту А. Лінде зустрілася з М. Санду, в.о. Прем'єр-міністра й Міністром закордонних справ і європейської інтеграції та віцепрем'єр-міністром із питань реінтеграції Молдови, а також із В. Красносельським. Голова ОБСЄ акцентувала увагу на конкретних кроках, що уможливлять зміцнення довіри та діалогу між сторонами на всіх рівнях для просування врегулювання ситуації, підтвердила підтримку процесу врегулювання, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності РМ із особливим статусом для Придністров'я. Візит засвідчив підтримку з боку Швеції діяльності ОБСЄ в країні через місію та Спеціального представника, чинного Голови ОБСЄ з питань Придністровського врегулювання Томаса Майр-Гартінга. У річній програмі шведського головування наголошено: «Ми відіграватимемо активну роль у підтримці процесу розв'язання Придністровського конфлікту».

Наводячи факти деструктивного впливу Росії на процес придністровського врегулювання, варто звернути увагу й на подію піврічної давнини, що яскраво підтверджує правдивість цієї тези. Посол РФ у Молдові 10 лютого 2021 року взяв участь у засіданні колегії «Міністерства закордонних справ» Придністров'я. У МЗС Молдови оперативно відреагували на це й закликали дипмісію РФ відмовитися від участі в заходах, які організували «владні» структури «ПМР». Водночас окремі політичні партії Молдови звернулися до керівництва країни із закликом оголосити російського посла персоною нон ґрата та вислати з території держави. Такі дії російського дипломата є втручанням у внутрішні справи Молдови і несумісні з положеннями Віденської конвенції 1963 року про дипломатичні відносини.

Важливою міжнародною подією, спрямованою на розв'язання конфліктів, які ініціювала Росія на пострадянському просторі, став саміт «Асоційованого тріо ЄС» 19 липня 2021 року. У декларації Батумського саміту, яку схвалили глави Грузії, РМ та України в присутності Президента Європейської ради зазначено: «Ми [...] вітаємо розширення ролі та залучення ЄС до пошуку шляхів мирного вирішення конфліктів та їхньої імплементації, спрямованих на відновлення територіальної цілісності наших держав. Зрозуміло, що спроби анексії Росією та незаконна окупація територій Грузії, її агресія на сході України та тимчасова окупація Криму, а також невирішений конфлікт у Придністровському регіоні Республіки Молдова являють серйозну загрозу для регіону і Європи в цілому. Ми готові опрацювати разом з ЄС шляхи мирного врегулювання конфліктів та забезпечити довготривалий мир, стабільність та безпеку в регіоні, в тому числі шляхом посилення ролі та залучення ЄС» [23].

Придністровські стратегії США і Євросоюзу. Хоч ситуація у Придністров'ї не є головним пріоритетом зовнішньої політики **США** в Центральній-Східній Європі, однак її проблематика все-таки у фокусі американських «радарів». На противагу Росії США та інші країни Заходу підтримують позицію РМ, стверджуючи, що саме втручання РФ у Придністровський конфлікт призводить до його «заморожування» та стримує розвиток процесу остаточного розв'язання. На самому початку протистояння США і західні політичні структури намагалися брати певну участь у виробленні механізмів його припинення. Проте спершу йому приділяли менше уваги, ніж Україні, конфліктам у Грузії і навколо Нагірного Карабаху. Ситуація змінилася після 2004 року, коли під час Стамбульського саміту НАТО до Альянсу було прийнято Румунію (а також Болгарію, Словаччину, Словенію та країни Балтії). США щораз активніше почали долучатися до міжнародних механізмів врегулювання конфлікту у Придністров'ї. У жовтні 2005 року США разом із ЄС набули статусу спостерігача у форматі «5+2». Цьому сприяли як безпосередня зацікавленість у налагодженні тіснішої взаємодії з Молдовою в межах загальної зовнішньополітичної лінії, спрямованої на стримування Росії, так і лобіювання з боку Румунії як нового члена НАТО, а з 2007 року – і члена ЄС.

Головною метою США і ЄС у контексті придністровського врегулювання є заохочення європейського та євроатлантичного вектора зовнішньої політики Молдови, її приєднання до відповідних міжнародних структур. До того ж сьогодні таку інтеграцію реалізувати вельми проблематично з огляду на неврегульованість конфлікту, тому його розв'язання має важливе значення не лише для Молдови, а й для США і ЄС. Оскільки ні Штати, ні Євросоюз не визнають міжнародної суб'єктності «ПМР», то контактують вони здебільшого з Кишиневом. Пріоритетними напрямками їхньої

політики є демонстрування переваг євроатлантичного вектора, залучення та фінансування різних неурядових організацій для розвитку громадянського суспільства і демократизації політичної системи в РМ.

Активно розвиваються відносини Молдови з **Європейським Союзом**. До 2002 року Євросоюз безпосередньо не був задіяним у механізмі придністровського врегулювання, але згодом його діяльність за цим напрямом було активізовано. Одним із ранніх кроків була заборона (з 27 лютого 2003 року) поїздок придністровського керівництва до держав ЄС. Згодом перелік представників «ПМР», на яких поширюються ці санкції, було розширено. Першим свідченням посиленої уваги ЄС до Молдови і Придністров'я стала Європейська політика сусідства з 2004 року. 2009 року РМ приєднано до програми ЄС «Східне партнерство», яка передбачає прискорення інтеграційних зв'язків ЄС на дво- і багатосторонньому рівнях із шістьма пострадянськими державами, серед яких, зокрема, Україна і Молдова. 2011 року було ухвалено резолюцію Європарламенту «Стратегія ЄС щодо Чорного моря», у якій значне місце відведено проблемам безпеки в регіоні й конфліктам у Придністров'ї, Абхазії та Південній Осетії. З квітня 2014 року громадянам РМ із біометричними паспортами було дозволено безперешкодний в'їзд до Шенгенської зони. З 1 липня 2016 року набула чинності Угода про асоціацію між Україною, Молдовою та ЄС, на підставі якої створено поглиблену та всеохопну зону вільної торгівлі (DCFTA).

Хоча США і ЄС є спостерігачами у форматі «5+2», що не передбачає активної участі в дискусіях та ухваленні рішень, проте їхні значні економічні, фінансові й військові можливості, політичний вплив на таких учасників врегулювання, як Молдова та Україна, дають змогу сподіватися на активнішу роль у цьому процесі. З огляду на тотожність позицій України, США і ЄС щодо придністровського врегулювання, ймовірно, завдяки цьому напрямку Україна могла би ще більше зміцнити співпрацю із зазначеними стратегічними партнерами, які мали би бути зацікавлені в активнішому використанні на цьому треку українського чинника.

Україна також зацікавлена в розширенні миротворчої присутності США і Євросоюзу в Придністров'ї. У межах Спільної безпекової та оборонної політики ЄС (CSDP) є можливості розгортання відповідних миротворчих / спостережних місій у регіонах конфліктів. Проте слід пригадати, що попередньо Європарламент уже двічі (2003 та 2006 рр.) не відряджав місії до Придністров'я.

Потрібно взяти до уваги і попередній досвід співпраці Україна – ЄС – Молдова / Придністров'я, зокрема діяльність із 2005 року місії зі сприяння прикордонному контролю на українсько-молдовському кордоні в Придністров'ї (The European Union Border Assistance Mission – EUBAM) та Дорадчої місії ЄС в Україні (The European Union Advisory Mission – EUAM) [10; 24; 25].

Позиція України з придністровського врегулювання. З огляду на те, що Президент України Володимир Зеленський і Президентка Молдови Майя Санду позиціонують себе як борці з корупцією, олігархами та контрабандою, це принципово зближує позиції керівництва обох країн як у сфері двосторонніх відносин, так і в контексті спільної роботи з врегулювання конфлікту в Придністров'ї. Під час зазначеного візиту М. Санду в Україну сторони, зокрема, відзначили спільність позицій із головних питань загальноєвропейського порядку денного та регіональної безпеки, підтвердили взаємну підтримку суверенітету і територіальної цілісності двох країн у межах їхніх міжнародно визнаних державних кордонів. Президент України запевнив М. Санду в незмінності позиції України як посередника й гаранта підтримки Молдови в процесі придністровського врегулювання.

Щодо близькості позицій України та Молдови стосовно майбутнього статусу Придністров'я та подальших шляхів врегулювання, то час працює на Кишинів і Київ, адже, головню, старше покоління населення Придністров'я своїм голосуванням висловлює переважну підтримку Росії і проросійським партіям. Більшість молоді вже отримала паспорти РМ, які дають право на безвізове відвідання країн ЄС, чимало придністровців мають і паспорти Румунії. Серед власників молдовських паспортів люди пенсійного віку становлять менше ніж 10%. Така динаміка дає підстави обережно сподіватися на поступові конструктивні зміни політичної ментальності населення регіону.

Україна не зацікавлена в уповільненні процесу придністровського врегулювання й сподівається на його прискорення, насамперед з огляду на налаштованість нової молдовської адміністрації. Водночас донині сторони конфлікту ще не спромоглися перейти безпосередньо до політичного його врегулювання і концентрують увагу на обговоренні соціально-економічних та технічних проблем. Така ситуація пов'язана з непоступливістю придністровської сторони, яку активно підтримує РФ. Свій негативний внесок у справу уповільнення переговорного процесу у форматі «5+2» також вносять міжнародні карантинні заходи через пандемію вірусу COVID-19.

Загалом позиція України з придністровського врегулювання є незмінною та відповідає позиції Молдови і наших західних партнерів із формату «5+2». Конфлікт має бути врегульовано суто мирними засобами з обов'язковим збереженням суверенітету та територіальної цілісності Молдовської держави в межах її міжнародно визнаних кордонів та надання особливого статусу Придністровському регіону в складі єдиної держави. Україна й надалі підтримуватиме Молдову в придністровському врегулюванні. Наша держава готова визнати будь-який прийнятний для офіційної влади в Кишиневі план, за винятком таких дій, які могли б призвести до послаблення державності Молдови та надання Придністров'ю «права

вето» в питаннях зовнішньої політики і безпеки РМ. Україна також послідовно виступає за якнайшвидше виконання з боку Росії своїх зобов'язань щодо виведення військ, озброєння та амуніції з Придністров'я.

Україна схвалює зусилля офіційного Кишинєва щодо реінтеграції регіону, зокрема ухвалено принципове рішення підтримати владу Молдови, що з вересня 2021 року до міжнародного автомобільного руху через український кордон буде допущено лише транспортні засоби Придністровського регіону з погодженими між Кишинєвом і Тирасполем «нейтральними» номерними знаками і стікером «MD». Відповідно до цієї домовленості в містах Тирасполь та Рибниця буде відкрито спільні пункти реєстрації транспортних засобів. Це унеможливить в'їзд в Україну авто з незаконними номерами і дозволить також запобігти використанню негативного придністровського прецеденту на території ОРДЛО на Сході України. На переговорах із виконання Мінських домовленостей щодо припинення вогню на Сході України в межах Тристоронньої контактної групи в Мінську це усуне підстави для можливих звинувачень України в порушенні Віденської конвенції 1968 року про дорожній рух, а також позбавить українських перевізників конкуренції з боку нелегальних учасників та поверне їм частину втраченого ринку придністровських перевезень.

Україна і Молдова, як і інші регіональні актори, зацікавлені в стабілізації конфлікту у Придністров'ї, оскільки це покращить криміногенну ситуацію в регіоні, зменшить контрабанду в Україну, поставить заслон нелегальній міграції до ЄС. На думку керівництва Молдови, Румунії й інших джерел, саме завдяки контрабанді та різним незаконним економічним операціям Придністровська «адміністрація» досі тримається на плаву. Факт існування конфлікту безпосередньо поруч із кордоном України є потенційною загрозою її можливого втягнення в протистояння. Усе це проковує стратегічну нестабільність на кордоні України, зважаючи на розміщення на території Придністров'я російських військових підрозділів і складів військового озброєння, що загрожує її національним інтересам. Водночас активна участь України в процесі врегулювання ситуації має велике значення для забезпечення міжнародного престижу нашої держави.

Значні надії щодо завершення протистояння в Придністров'ї було покладено на можливість головування України в ОБСЄ 2013 року. І вона зробила помітний внесок в активізацію цього процесу. Проте агресія Росії проти України 2014 року, спроба анексії Криму та окупація частини Донбасу не тільки зумовили нові екзистенційні небезпеки для України, фундаментальні загрози регіональній і всій європейській безпеці, а й призупинили та знецінили попередні зусилля та напрацювання за придністровським напрямом.

Російська агресія проти нашої держави, окупація Криму та військові дії на Сході України суттєво змінили контекст Придністровського вре-

гулювання, зробили його вагомим, життєво важливим чинником національної безпеки України, зруйнували довіру до Росії як посередника і гаранта придністровського врегулювання в очах міжнародної спільноти та України. 30-річний досвід придністровського врегулювання стає для України прикладом, як ефективно протидіяти російським експансіоністським намірам. Уважне вивчення цього досвіду, помилок, які допустила як Молдова, так і Україна в довготривалому процесі придністровського врегулювання, має визначати наші подальші дії на Донбасі, щоб сформувати стратегію деокупації українських територій, які захопила Росія.

Досвід придністровського врегулювання. Висновки і рекомендації для Донбасу. Зазначені два конфлікти, як і інші на пострадянському просторі, не мають прямих аналогій, а кожен із них – зі своїми особливостями. Однак є між ними чимало спільних рис і паралелей, а головне – вони тісно пов'язані потужним дестабілізаційним російським чинником [26]. Російсько-український воєнний конфлікт за своїми масштабами, руйнівними наслідками і людськими жертвами переважає, а його політичні причини та наслідки для сторін є значно глибшими і фундаментальнішими. Додатковий негативний складник – протяжний спільний кордон із країною-агресором.

Як і російсько-український конфлікт навколо Криму і Донбасу, Придністровський є геополітичним (світоглядним) із незначним міжетнічним компонентом. Позиції сторін таких протистоянь принципово відрізняються не за етнічною чи конфесійною ознаками чи відмінностями культур їхніх учасників, а полягають у світоглядних розбіжностях. Це стосується геополітичної орієнтації населення та еліт двох берегів Дністра: якщо більшість населення Придністров'я тягнє до зв'язків із Росією, переважна частина РМ бачить своє майбутнє в Європі.

Якщо в мирній Угоді 1992 року сторонами конфлікту чітко визначено РФ і РМ, то в подальших документах щодо придністровського врегулювання молдовська сторона припустилася фундаментальної помилки, погодившись визнати Придністров'я окремою стороною. Росії вдалося перебрати на себе роль миротворця-посередника. Україна і Молдова погодилися на правову суб'єктність окупаційної влади в Придністров'ї як сторони переговорів та конфлікту.

Центральній владі країн, у яких зовнішні сили спровокували «сепаратистські конфлікти», не можна погоджуватися на ведення прямих переговорів із окупаційною маріонетковою адміністрацією так званих сепаратистських районів. Перемовини необхідно вести безпосередньо зі зовнішніми незалежними гравцями, які цей конфлікт спричинили, забезпечують і здатні ухвалювати власні рішення. Водночас потрібно протидіяти намірам країни-агресора щодо правового фіксування федералізації країни.

Легітимізації придністровської «влади» сприяє Москва. Аналогічну експансіоністську тактику Росія сповідує і в тимчасово окупованій частині Донбасу.

Попри економічні зусилля ЄС щодо Придністров'я, останнє не стало ближчим до Європи. Успішнішою є пропагандистська кампанія РФ. Великого значення набуває проведення ефективної інформаційно-роз'яснювальної політики як у Придністров'ї, так і на Донбасі, створення високопрофесійного альтернативного російськомовного телебачення, якісного інформаційного продукту.

Від початку російської агресії проти України продовження військової присутності Росії в Придністров'ї є додатковою безпековою загрозою не тільки для України, а й для всього Чорноморського регіону. Необхідно перерформувати та суттєво інтернаціоналізувати наявний «миротворчий» механізм через виведення російського військового контингенту та розгортання місії міжнародних цивільних спостерігачів.

Визначаючи питання можливого розгортання колективних миротворчих сил на Донбасі, потрібно уникати ситуації із залученням значного російського військового чи цивільного контингенту. Такі міжнародні операції мають проводити або з участю контингентів лише нейтральних країн, або зі значно більшою кількістю національних контингентів, що гарантуватиме безсторонність місії.

Аналіз, який було проведено в дослідженні, і зазначену аргументацію доцільно враховувати під час визначення стратегії України з протидії російській агресії та повернення непідконтрольних територій, а також у відповідних концептуальних, стратегічних зовнішньополітичних та безпекових документах нашої держави.

1. *Перепелица Г.Н.* Конфликт в Приднестровье. Причины, проблемы и прогноз развития. К.: Стилос, 2001. 147 с.
2. *Вітман К.* Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту // Політичний менеджмент. 2008. № 4. Етнополітологія. С. 101–106. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/vitman_prydnistrov_ia.pdf
3. *Вітман К.М.* Придністровський конфлікт: сучасний етап врегулювання. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/194/app-37_Vitman_K_M_%25289-20%2529.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. *Кучик О.* Участь України у врегулюванні етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі / О. Кучик, О. Цебенко // Вісник Львівського університету. 2011. Вип. 28. С. 3–12. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/VLNU_Mv_2011_28_3.pdf
5. *Гетьманчук А.* Позиції України щодо придністровського конфлікту // Главком. 24 січня 2013. URL: <http://glavcom.ua/articles/9409.html>.
6. *Звездова О.* Україна у вирішенні Придністровського конфлікту на сучасному етапі. 2013. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npchdupol_2013_212_200_7
7. *Пирожков С.І.* Придністровський конфлікт та війна на Донбасі // Україна дипломатична. К., 2015. Вип. 16. С. 661–671.
8. *Гладченко І.* Локальні конфлікти у Придністров'ї та на Сході України: порівняльна характеристика // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Вип. 44. Том 2. С. 18–21.

9. Гладченко І. Співпраця України та Молдови щодо вирішення придністровського конфлікту (1992–2015 рр.) // Вісник Донецького національного Університету. Вінниця. № 1–2(2015). С. 467–473.
10. Малишев Д. Приднестровский конфликт и вопросы урегулирования // Международная жизнь. 2020. № 9. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2400>
11. Булатов Ю. Российско-молдавские отношения в царствование первых Романовых // Международная жизнь. 2019. № 8. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2232>
12. Булатов Ю. Молдавия и политика Дома Романовых во времена Русско-турецких войн (1710–1812 гг.) // Международная жизнь. 2019. № 11. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2275>
13. Булатов Ю. История присоединения Бессарабии к России. Новое прочтение темы – урок не впрок? // Международная жизнь. 2020. № 1. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2299>
14. Затилюк Я.В. Фальсифікат історичного джерела // Енциклопедія Історії України. Інститут історії України НАНУ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=falsyfikat_istorychnogo_dzherela
15. Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі // Києво-Могилянський колегіум. URL: <https://gkmm.kiev.ua/kafedra-istoriyi-2/moskovija-kiyivskaja>
16. Соглашение о принципах мирного урегулирования вооруженного конфликта в Приднестровском регионе Республики Молдова // Министерство иностранных дел Приднестровской Молдавской Республики. 22 июля 1992. URL: <http://mfa-pmr.org/ru/sGv>
17. Дело Илашку и другие против Молдовы и России: Решение ЕСПЧ от 08.07.2004. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rilascucase.html>
18. Филипенко А. Антипример Молдовы: что дал Кишиневу «мягкий подход» в диалоге с Приднестровьем // Европейська правда. 9 грудня 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/12/9/7117202/>
19. Сидоренко С. «Ім потрібен президент, що буде підлеглим Росії»: як голосує Придністров'я за 28 років після війни // Європейська правда. 24 листопада 2020. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2020/11/24/7116868/>
20. Ястребчак В. План Ющенко в истории молдо-приднестровского урегулирования: 15 лет спустя // Regnum. 3 июля 2020. URL: <https://regnum.ru/news/polit/3001179.html>
21. Чернявский С. Приднестровье в тисках украинского кризиса. К 25-летию начала приднестровского конфликта // Международная жизнь. 2017. № 8. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1896>
22. Стамбульский документ 1999 года. Стамбул, 1999. С. 52–53. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/1/39573.pdf>
23. Декларація Батумського саміту, схвалена главами держав Асоційованого тріо – Грузії, Республіки Молдова та України // Президент України: офіційне інтернет-представництво. 19 липня 2021. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-batumskogo-samitu-shvalena-glavami-derzhav-asoci-69609>
24. Евтеев С.И. Стратегия США и ЕС в процессе урегулирования Приднестровской региональной проблемы / С.И. Евтеев, А.А. Дынгес. А.А. // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2013.
25. Гаврилова С. Основные направления политики Евросоюза в Черноморском регионе // Международная жизнь. 2020. № 4. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/2336>
26. Лоссовський І.Є. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація «нової доктрини обмеженого суверенітету» // Стратегічна панорама. НІСД. 2018. № 2. С. 19–30. URL: <https://niss-panorama.com/index.php/journal/article/view/79/81>

Ihor LOSSOVSKYI,
*First-Class Envoy Extraordinary
and Plenipotentiary
PhD in Physics and Mathematic*

TRANSNISTRIAN SETTLEMENT PROCESS: CONTRIBUTION OF UKRAINE AND CONCLUSIONS FOR DONBAS

Abstract. The article highlights the role and place of Ukraine, which has just celebrated the 30th anniversary of its independence's resumption, in the Transnistrian settlement process. The article contains an analysis of the first state peacekeeping experience of Ukraine and updated plans for further steps in light of the national interests of our state.

The author of the article argues that an analysis of the mistakes made during the settlement will help prevent a repetition of such failures in countering Russian aggression in Donbas. Refusal of Russian 'peacekeepers' in Transnistria and reorientation to the mechanisms of international observation missions are to meet the world peacekeeping criteria, as well as the interests and positions of Moldova, Ukraine, the European Union, the United States and the OSCE as an international organisation responsible for security issues in the European region.

In particular, the article notes that Ukraine and Moldova are interested in stabilising the situation in Transnistria, as it will reduce the region's criminality, significantly limit the flow of smuggled goods to Ukraine, and put a barrier against illegal migration to the EU. The fact of an active conflict so close to Ukrainian borders becomes a potential threat of Ukraine possibly being drawn into a confrontation. The active participation of Ukraine in the peacekeeping process is concurrently of great importance for improving the image of our state in the international arena.

The 30-year experience of the Transnistrian settlement process becomes a vivid example for Ukraine of effective counteraction to Russian expansionist intentions. A careful study of the mistakes made by Moldova and Ukraine is imperative to determine our further actions in Donbas.

Keywords: Transnistrian conflict, Moldova, national security of Ukraine, Russia, Donbas.

Ігор ТОДОРОВ,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

ПОСОЛЬСТВО УКРАЇНИ В УГОРЩИНІ В ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті розглянуто діяльність українського дипломатичного представництва в Угорщині з огляду на протидію російській агресії. Зокрема, досліджено, як українське посольство залучає угорські засоби масової інформації, аби донести правду про російську інвазію в Україні; перелічено заходи, спрямовані на інформування про агресію РФ, які було проведено в Угорщині. Доведено, що агресія Росії щодо України суттєво вплинула на безпеку в Центрально-Східній Європі. Позаяк російська інвазія в Україну від початку набула міжцивілізаційного спрямування, а в ширшому значенні – «українського фронту» у війні цивілізацій. Саме тому наративами були та досі є, зокрема і для Угорщини, спотворене оцінювання Революції гідності як фашистського заклоту за ініціативою ЄС та НАТО; визначення окупації Криму й окремих районів Донецької та Луганської областей як природного й безальтернативного кроку Росії; створення маріонеткових «ДНР» / «ЛНР» як наслідку «внутрішньоукраїнського конфлікту»; виконання Мінських угод за російським сценарієм лише через прямий діалог між Києвом та Донецьком і Луганськом; заперечення збиття малайзійського літака та порушень правил мореплавання в Азовському морі і Керченській протоці тощо.

Діяльність Посольства України в Угорщині від початку російсько-української війни спрямовано на те, аби угорська влада і суспільство припинили де-факто трактувати Російську Федерацію як демократичну й цивілізовану державу.

Ключові слова: російська агресія, українсько-угорські відносини, угорські засоби масової інформації, Посольство України в Угорщині.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що російська збройна агресія щодо України суттєво вплинула на стан безпеки в Центрально-Східній Європі. Позаяк Кремль розглядає цей регіон як сферу свого панування, він готовий боротися всіма засобами, включно з військовими. Гібридні

дії РФ проти Заходу винесли на порядок денний необхідність посилити стратегічну солідарність у ЦСЄ.

Українські дипломати в державах Центрально-Східної Європи докладають усіх зусиль, щоб у країнах перебування донести правду про агресію Росії щодо України. Особливе місце в цій діяльності посідає Угорщина. Угорський Уряд Віктора Орбана впродовж усіх років війни не припиняє заgravати з РФ заради власного розуміння політичних й економічних преференцій. Хоч він і не виступає проти антиросійських санкційних рішень ЄС і НАТО, проте завдає певної шкоди українським національним інтересам. За ініціативою Угорщини понад чотири роки не проводять засідань Комісії Україна–НАТО (КУН) високого рівня (глави держав і урядів, міністри оборони, міністри закордонних справ тощо).

Лише окремі аспекти проблеми були предметом наукових студій багатьох українських дослідників. Зокрема, варто назвати таких учених, як І. Артьомов [1], Є. Кіш [2], М. Лендел [3], С. Мітряєва [4], Д. Ткач [5], Д. Тужанський [6], М. Шелемба [7]. Утім є необхідність узагальнювати досвід української дипломатичної протидії російській агресії в іноземних країнах, зокрема і в Угорщині.

Мета статті – розглянути діяльність українських дипломатів в Угорщині з огляду на протидію російській агресії. Для цього потрібно виконати такі завдання:

- дослідити, чи залучило українське посольство угорські медіа, аби донести правду про російську інвазію в Україні;
- визначити, які заходи щодо інформування про агресію РФ організувало Посольство України в Угорщині.

Головні завдання, що ставить перед собою Посольство України в Будапешті, – представляти інтереси України, підтримувати розвиток політичних, економічних, культурних, наукових й інших зв'язків, а також захищати права та інтереси громадян і юридичних осіб України, які перебувають на території Угорщини. Посольство сприяє посиленню різнорівневих міждержавних відносин між Україною і Угорщиною з метою забезпечення їхнього гармонійного двостороннього розвитку, а також співпраці в питаннях взаємного інтересу. До того ж виконує і консульські функції.

Початок російського вторгнення в Україну практично збігся в часі із завершенням місії Надзвичайного та Повноважного Посла України в Угорщині Юрія Мушки. 5 травня 2014 року посол мав зустріч із Міністром закордонних справ Угорщини Яношем Мартоньї з приводу завершення його довгострокового відрядження в Угорщині. Під час перемовин угорський міністр підтвердив, що офіційний Будапешт підтримує територіальну цілісність і суверенітет України. Відтак 20 травня 2014 року за ініціативою угорської сторони відбулася телефонна розмова заступника Міністра закордонних

справ України Данила Лубківського та Державного секретаря Міністерства закордонних справ Угорщини Жолта Немета. Останній від імені Уряду Угорщини висловив найвищу підтримку нашої держави, її територіальної цілісності і суверенітету. Зі свого боку Данило Лубківський наголосив, що Україна цінує дружні відносини з Угорщиною і покладається на активне продовження такої співпраці в атмосфері взаємної підтримки, солідарності та порозуміння [8].

Наступні два роки в Україні не було посла в Будапешті (на жаль, це вже усталена практика, коли у важливих для нашої країни державах і міжнародних організаціях впродовж тривалого часу немає керівників представництв).

Утім протягом 2014–2016 років Тимчасовий повірений у справах України в Угорщині Михайло Юнгер регулярно виступав в угорських медіа з приводу російської інвазії. Зокрема, в березні 2015 року дав інтерв'ю англomовному тижневику «The Budapest Times». У публікації «Війна по сусідству» керівник української установи детально пояснив поточну ситуацію в Україні у світлі воєнної агресії РФ та реакцію всього цивілізованого світу на порушення з боку Росії основоположних принципів міжнародного права, окупацію Криму та ведення гібридної війни у східних областях України. Він нагадав, що саме бажання українського народу стати частиною ЄС і стало головним приводом для формування та боротьби Євромайдану з корумпованою і проросійською владою Володимира Януковича, а після її зміни власне ця орієнтація українців на ЄС викликала збройну агресію Москви. М. Юнгер роз'яснив, що дії РФ слід трактувати як небажання Кремля допустити вихід нашої держави із «сірої» зони його впливу, та відзначив, що застосування методології гібридної війни дозволяє офіційній Москві дотепер заявляти, начебто вона не причетна до подій у Криму та на Донбасі. Тимчасовий повірений у справах України підкреслив, що Україні потрібен не гібридний, а справедливий мир, коли буде забезпечено її національний суверенітет, територіальну цілісність та ніхто не піддаватиме сумніву право її народу самостійно вирішувати свою долю і приналежність до політичних й економічних союзів. Окремо було наголошено на відсутності в Україні проблеми угорської національної меншини, як і будь-яких інших меншин [8]. У березні 2015 року Тимчасовий повірений у справах України в Угорщині М. Юнгер також виступив у прямому ефірі програми «Зовнішньополітичні хвилини» телеканалу «Гір ТВ». Він, зокрема, поінформував про стан виконання сторонами Мінських домовленостей; розповів про численні випадки порушення з боку терористів режиму припинення вогню і їхні атаки з використанням танків та мінометів на населені пункти поблизу Маріуполя; підкреслив, що терористи не відвели важке озброєння та надалі отримують його від РФ;

наголосив на тому, що Росія не дотримується положення Мінських домовленостей щодо звільнення всіх в'язнів та відзначив обмежені можливості діяльності моніторингової місії ОБСЄ. Юнгер також озвучив заклик України до міжнародної спільноти направити на Донбас миротворчу місію під егідою ООН або ЄС для розділення сторін і забезпечення контролю над українсько-російським державним кордоном, повідомивши про відповідне звернення ВРУ [8].

Відтак у квітні 2015 року Михайло Юнгер провів зустріч із угорськими журналістами – членами Вседержавної спілки угорських журналістів, в якій узяли участь представники провідних медіа Угорщини, зокрема газет «Непсабдашаг» і «Непсава», інтернет-видань «Індекс», «ГВГ» та «168 Óra». Під час обговорення було докладно окреслено справжні мотиви агресії РФ проти нашої держави – розпалити та законсервувати конфлікт, аби не допустити інтеграції України в ЄС і НАТО. Крім того, спростовано міф, що причина російської агресії – у прагненні Кремля захистити російську меншину. Також було акцентовано увагу на тому, що нинішня ситуація в Україні є небезпечною не лише для нашої держави, а й для всієї Європи, адже не можна нівелювати вірогідність подальшої ескалації конфлікту. М. Юнгер наголосив, що в Україні не повстання, а воєнна агресія іншої держави, внаслідок якої виникла гостра потреба, аби міжнародна спільнота надала нашій країні оборонну зброю для захисту її суверенітету, території і населення. На відповідні запитання було спростовано хибне твердження щодо розділення України та роз'яснено, що немає підстав для запровадження в нашій країні федерального устрою. Водночас відзначено несвоечасність висловлювань офіційних очільників Угорщини щодо необхідності захисту 150-тисячної угорської меншини України. Як позитивний приклад було наведено чітку й однозначну позицію офіційної Варшави, яка має значно чисельнішу національну меншину в Україні [8].

В інтерв'ю провідній економічній газеті Угорщини «Вілаггаздашаг» у червні 2015 року Михайло Юнгер висловив думку, що Україні складно погасити зовнішній борг через нав'язану війну Росії на Сході країни, яка коштує українським платникам податків понад 3 млн дол. США щоденно та призвела до внутрішнього переміщення 1,3 млн осіб, багато з яких не працюють, а отже, не забезпечують надходжень до економіки держави. Він розповів про негативні наслідки війни на Донбасі і для української економіки, як-от припинення роботи вугільної галузі, падіння загальних показників експорту та імпорту, погіршення стану промисловості. Водночас обсяги українського експорту до країн ЄС 2014 року зросли на 2,6% – насамперед завдяки тому, що Євросоюз скасував митні збори для переважної більшості українських товарів [8].

24 серпня 2015 року, в День Незалежності України, Михайло Юнгер виступив в ефірі однієї з провідних угорських радіостанцій – «Кошут». Він пояснив значення цього для України, а надто в період зовнішньої агресії. Саме Росія докладляє максимальні зусилля, аби за допомогою дестабілізації утримувати Україну в зоні свого впливу та не дати йти вперед власним проєвропейським шляхом демократичного розвитку. Тимчасовий повірений наголосив, що в день свята не можна забувати про незаконно ув'язнених у РФ громадян України, анексований Крим і жертв рейсового літака МН-17 «Малайзійських авіаліній», розслідуванню катастрофи якого Росія всіляко намагається завадити [8].

19 листопада 2015 року Тимчасовий повірений у справах України в Угорщині М. Юнгер знову виступив на телеканалі «Гір ТВ» та висвітлив поточну внутрішньополітичну ситуацію в Україні з огляду на ескалацію на Сході країни. Зокрема, поінформував про значну допомогу, яку Угорщина надала Україні, як-от організування відпочинку в Угорщині для понад 600 дітей, батьки яких загинули чи постраждали внаслідок участі в АТО на Сході України чи під час Революції гідності; забезпечення лікування 20 захисників України у військовому госпіталі Будапешта та 3 млн дол. США і 8 вантажівок гуманітарної допомоги, які угорський уряд виділив нашій державі [8].

Об'єктивно діяльність Посольства України в Угорщині значно поживилась після того, як 30 травня 2016 року Надзвичайною і Повноважною Амбасадоркою України в Угорщині було призначено кар'єрну дипломатку Любов Непоп. Вона, до речі, фахово орієнтується в безпекових питаннях. Упродовж 2008–2011 років Л. Непоп працювала заступницею директора Департаменту НАТО МЗС України. В одній із перших своїх статей на посаді посла в липні 2016 року, яку було опубліковано в популярному угорському інтернет-виданні «Індекс», Любов Непоп оперативно відповіла на інтерв'ю депутата угорського парламенту Дюлі Будаї. Зокрема, політик висловився щодо неефективності чи навіть непотрібності санкцій проти Росії. Л. Непоп аргументовано довела, що зрозуміти роль санкцій і їхню значущість доволі просто, якщо говорити відверто – Україна є жертвою агресії. Не йдеться про внутрішньоукраїнський конфлікт чи громадянську війну, а про збройну російську агресію проти України й окупацію частини нашої території. Амбасадорка наголосила, що люди, котрі вийшли 2013 року на Майдан в Україні, зробили це, аби вибороти своє європейське майбутнє. За це гідне майбутнє вони борються й донині, захищаючи свою Батьківщину, ба більше, гинуть за неї. І свої життя віддають передусім за те, щоб у їхній країні люди жили вільно і могли самостійно визначати майбутнє своєї держави. Любов Непоп нагадала також, що за це 1956 року боролися й угорці, й запевнила, що саме в Угорщині прагнення українців до свободи зрозуміють найбільше [8].

27 серпня 2016 року Амбасадорка України в Угорщині виступила в прямому ефірі програми «Ма еште» («Сьогодні ввечері») центрального телеканалу «М1» угорського телебачення. Вона заявила, що Україна й надалі захищатиме себе, однак потребує міжнародної підтримки у формі подальшого політичного і санкційного тиску на Росію, щоби зупинити агресію та відновити свою територіальну цілісність. Амбасадорка окреслила втрати від російсько-української війни й указала на масові порушення з боку РФ державного кордону України з метою незаконного постачання зброї і військової техніки. Л. Непоп зазначила, що хоч завдяки санкціям наразі ще не вдалося досягнути кінцевої мети – зупинити збройну агресію Росії, проте вони діють, в іншому разі ситуація могла би бути значно гіршою. Вона поінформувала про численні випадки порушень прав людини в окупованому Криму і мілітаризацію півострова, вказавши на протиправні дії Москви щодо затриманого в Криму заступника голови Меджлісу Ільмі Умерова. Амбасадорка відзначила, що Угорщина надає допомогу нашій державі в ці надзвичайно важкі часи російської агресії, зокрема організовує відпочинок українських дітей із сімей учасників війни [8].

6 жовтня 2016 року в угорській газеті «Вілаггаздашаг» було опубліковано ще одне інтерв'ю Любові Непоп. У публікації йдеться про те, що внаслідок російської агресії та окупації Криму Україна втратила 7% території та 20% свого ВВП. Наголошено, що політичний тиск Росії на Україну через наміри останньої підписати Угоду про асоціацію з ЄС мав і економічний вимір, позаяк Москва блокувала постачання українських товарів на свій ринок, штучно обмежуючи експортні можливості України. Як наслідок – українські підприємства почали активніше відкривати для себе європейський ринок. На сьогодні ЄС є головним торговельним партнером України. Було перелічено втрати, зумовлені діями країни-агресора: зокрема, було вивезено з Донбасу до РФ заводи, захоплено в Криму аеродроми, музеї, родовища вуглеводнів, військову і транспортну інфраструктуру тощо [8].

Відповідаючи на запитання угорського видання «Мадяр Наранч» уже після прийняття Закону України «Про освіту» Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп зазначила, що питання територіальної цілісності України не можна ставити під сумнів за жодних умов. Воно зачіпає безпеку не лише України, а й усієї Європи. Урешті-решт, якщо поглянути на нього з боку підтримання Будапештом угорської громади в Україні, то для українських угорців, як і для всіх громадян, головним є питання відновлення миру і територіальної цілісності. Серед імен 10 000 загиблих в Україні є чимало й угорських. Амбасадорка переконана, що свобода зібрання і свобода слова не легітимізує проведення акції за самовизначення Закарпаття, виступ на ній у футболці з написами «Крим за законом належить Росії. Закарпаття за законом належить Угорщині».

Самовизначення всім пригнобленим народам, яких змусили жити в Україні», а також заохочення Закарпаття слідувати прикладу Косова. Безумовно, це однозначна неповага до територіальної цілісності України. Промовисто, що відео цієї акції оприлюднив сайт із російською реєстрацією [8].

26 квітня 2019 року в інтерв'ю угорській радіостанції «Klubrádió» Любов Непоп закликала світову спільноту засудити намагання Росії надати громадянство українцям, котрі проживають на територіях, які вона окупувала. Амбасадорка України наголосила, що НАТО, ЄС і вся світова спільнота мають співпрацювати, щоби посилити тиск на РФ, яка повинна припинити обстріли, вивести свої війська і зброю, звільнити українські території, українських бранців Кремля і повернути контроль над нашим кордоном. Вона підкреслила, що те, що Угорщина підтримує територіальну цілісність України, а також продовження антиросійських санкцій, оцінено як надзвичайно важливий дружній жест, й нагадала, що наразі в Угорщині на лікуванні перебувають троє українських військовослужбовців, які отримали поранення в боях, даючи відсіч російському агресорові [9].

Ще одним вагомим напрямом діяльності Посольства України в Угорщині, спрямованим на викриття російської агресії, стало проведення конференцій, презентацій книжок, кінофільмів, відкриття виставок тощо.

Наприклад, 20 листопада 2017 року Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп звернулася з вітальним словом до учасників конференції «Битва за та в Україні: обговорення глобальної та регіональної архітектури безпеки», яку організували Центр вивчення європейської політики сусідства (CENS) Центральноєвропейського університету (CEU) спільно з Міжнародним Вишеградським Фондом («International Visegrad Fund») та Інститутом стратегічної політики (STRATPOL). У заході взяли участь представники неурядових громадських організацій, академічних кіл, провідні аналітики й експерти України та Угорщини. У виступі амбасадорка наголосила, що в Україні триває російська гібридна війна, фінальна мета якої – не лише послабити Україну, а й розколоти ЄС зсередини. Л. Непоп зазначила, що Росія перевіряє демократичний світ на здатність протистояти гібридним викликам і загрозам, серйозно порушуючи міжнародне право. З огляду на це тільки спільні зусилля партнерів і подальша підтримка з боку Євросоюзу можуть припинити російську агресію проти України, відновити мир і територіальну цілісність нашої держави, а також протидіяти широкій дезінформаційній кампанії Росії [8].

На початку 2018 року в межах ініційованої Президентом України міжнародної платформи «Друзі деокупації Криму» посольство провело три конференції. Партнером заходів стало Державне самоврядування українців Угорщини. На цих зустрічах йшлося про агресію Росії на Сході України, зокрема було презентовано фотовиставку «Життя на Донбасі очима дітей».

Вона складається з фотографій, які зробили українські діти, що мешкають неподалік від лінії фронту. У грудні 2017 року в Будапешті її привезли організатори проекту «Дитячий футбол миру». На започаткованій міжнародній платформі також представили праці Національного інституту стратегічних досліджень України про гібридну війну та шляхи повернення Криму і Донбасу.

Відтак 12 березня 2018 року в Будапешті пройшла друга конференція на тему «Військово-політичний аспект російської окупації Криму як частина гібридної війни, яку Росія веде проти України і світу». Захід відбувся в день продовження санкцій ЄС проти РФ за незаконну тимчасову окупацію Криму, що ще раз підтвердило, що тема відновлення територіальної цілісності України є актуальною не лише для України, а й для міжнародного співтовариства.

Темою третьої конференції стала енергетична проблематика. Захід «Енергетика в геополітичному контексті: український вимір» організували Посольство України в Угорщині, Державне самоврядування українців Угорщини, Українсько-угорський бізнес-клуб «Транс-Карпатія» у взаємодії з Представництвом НАК «Нафтогаз України» у Східній Європі. На конференції виступили Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп, голова Державного самоврядування українців Угорщини Юрій Кравченко, президент Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» Михайло Гончар, голова правління Державного акціонерного товариства «Чорноморнафтогаз» Світлана Нежнова. У своєму виступі Амбасадорка, зокрема, підкреслила, що Росія використовує енергетику в агресії та в гібридній війні проти України і всього світу. Саме тому, коли хтось намагається представити будівництво газопроводів в обхід України як суто економічні проекти, маємо пам'ятати, що для Москви енергетика – це політична зброя, яку вона й надалі застосовуватиме. Предметом уваги на конференції також стали ситуація довкола власності «Чорноморнафтогазу» в окупованому Криму та заходи, які вживають для її повернення в межах загальної роботи над деокупацією українського півострова; розвиток подій довкола відмови Газпрому виконувати рішення Стокгольмського арбітражного суду, що підтверджує ненадійність Росії як партнера [8].

29 травня 2018 року в Будапешті з ініціативи Посольства України в Угорщині пройшов показ художнього фільму «Кіборги» українського режисера Ахтема Сеїтаблаєва. Звертаючись до глядачів, Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині виголосила: «Кожного разу, коли вас закликатимуть до прагматизму у відносинах з Росією, замисліться, чи готові ви продати свої цінності, продати душу Європи, якщо вам дадуть за них гарну ціну. Росія веде війну не лише проти України, а й проти всього світу, втручаючись у вибори, отруюючи своїх опонентів, використовуючи

енергетику як політичну зброю, зокрема через такі ініціативи, як «Північний потік 2», поширюючи дезінформацію. Усім цим викликам можна протидіяти лише разом. У фільмі ви побачите історію українців, які боролися навіть тоді, коли ситуація здавалася безнадійною. Перемогти в російській гібридній війні можливо. Ми продовжуємо боротися. І разом ми переможемо!» [8]. Відтак 8 листопада 2018 року в кінотеатрі «Cirko-Gejzír mozi» відбувся прем'єрний показ фільму українського режисера Сергія Лозниці «Донбас», який здобув нагороду на Каннському кінофестивалі. Стрічка зображує реальну картину наслідків російської окупації східної частини українського Донбасу, зокрема ілюструє, як під впливом маніпулювання руйнується суспільство, війну називають миром, політичну пропаганду видають за істину, а ненависть – за любов [8].

8 лютого 2019 року в межах конференції з нагоди 100-річчя Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині українське посольство презентувало угорськомовну версію відеоролика «Ukraine under aggression». Особливість цієї відеороботи в тому, що авторами фотографій і героями низки з них є наші співвітчизники, угорські партнери, а також співробітники посольства, які брали участь у заходах, що проводили на території Угорщини, з метою розповісти про російську агресію проти нашої держави та консолідувати міжнародну підтримку України щодо питання відновлення територіальної цілісності і миру [8].

У жовтні 2018 року в межах Українського місяця «Україна у фокусі», який спільно організували посольства України, Великої Британії, Канади і США, провели круглий стіл «Дезінформація: уроки України та Солсбері» за організаційного сприяння Посольства Великої Британії. Науковий директор Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, доктор історичних наук, професор кафедри політології НаУКМА Олексій Гарань окреслив основні тези російської дезінформації щодо України. Співзасновниця проекту «Stopfake», редакторка відділу Донбасу та Криму журналу «Країна» Ольга Юркова і собі розповіла про проєкт [8].

7 березня 2019 року Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп виступила з лекцією перед міжнародною групою студентів на факультеті соціальних і політичних наук Будапештського університету імені М. Корвіна. З огляду на безпекові загрози амбасадорка поінформувала про російську агресію, що триває проти України, ситуацію в окупованому Криму та на Сході України, а також у регіоні Азовського і Чорного морів, наголосивши на важливості звільнення українських в'язнів Кремля [8].

20 березня 2019 року в Будапешті пройшла конференція «Україна та Грузія: шлях до деокупації їхніх територій», яку спільно організували посольства України і Грузії. Цьому заходу передувала конференція «Деокупація

Криму: політика Заходу щодо невизнання та засвоєні уроки країн Балтії», яку 6 березня 2019 року провели посольства України, Естонії, Латвії і Литви й угорський Центр євроатлантичної інтеграції та демократії.

Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині відзначила, що 20 лютого 2014 року слід uważати початком російської агресії. 16 березня 2014 року Москва під дулами пістолетів організувала незаконний референдум, а вже 18 березня ухвалила протиправне рішення про так зване приєднання Криму до РФ. Згадуючи про цю дату, наші міжнародні партнери, включно з НАТО і ЄС, укотре підтвердили свою непохитну позицію щодо невизнання окупації та збереження політики санкцій проти РФ, допоки не буде припинено агресію Росії, відновлено територіальну цілісність і мир в Україні, повернено українських політичних бранців Кремля. Л. Непоп наголосила, що мета їхньої зустрічі – обмінятися думками щодо способів деокупації територій України і Грузії та продовжити дискусію, яку було розпочато 6 березня, коли аналізували досвід країн Балтії. Питання окупації грузинських Південної Осетії й Абхазії, українських Криму і частини Сходу країни потребують нашої спільної відповіді та рішучих дій. Деокупація цих територій є важливою як з погляду спільної європейської безпеки, так і з огляду на гарантування чорноморської безпеки. Останнє питання постало ще гостріше після того, як наприкінці 2018 року Росія атакувала і взяла в полон три українські військові кораблі з 24 моряками в нейтральних водах Чорного моря. Підвищення воєнної присутності РФ в Азовському і Чорному морях з метою захисту інфраструктури, зокрема незаконно збудованого Керченського мосту, – один із наслідків окупації Криму, який Росія почала використовувати як привід для перешкоджання вільному судноплавству. Отже, російська агресія досягла нового рівня, тож потребує значно активнішої протидії.

Наукова співробітниця Центру вивчення європейської політики сусідства Центральноевропейського університету Марина Воротнюк у своєму виступі звернула увагу на політику «повзучої агресії» Росії. Вона зазначила, що розв'язання війни в Грузії, а згодом – в Україні не є ізольованими випадками, а радше російською «моделлю поведінки». Експертка підкреслила, що ця тактика «повзучої агресії» передбачає розширення кола конфліктів, аби отримати більше простору спонукати Захід на поступки. М. Воротнюк відзначила особливу безпекову роль регіону Чорного моря, яке Росія намагається перетворити на «російське озеро» через домінування в регіоні та контроль над Кримом, який нині використовує як свою військову базу.

Заступник голови Ради зовнішньої політики «Українська призма», керівник програми досліджень Південно-Східної Європи Сергій Герасимчук також зауважив, що Кремль повсякчас випробовував Захід, а не тільки 2008 року. Щодо своїх сусідів у зовнішній політиці Росія застосовує «революційний

експансіонізм», який виражається в нерівномірній комунікації – що м'якша відповідь Заходу, то сильніша військова дія РФ. Аналізуючи ситуацію в окупованому Криму, експерт окремо акцентував увагу на порушеннях прав людини, зокрема й становищу кримських татар і українців, мілітаризації Криму, негативних економічних наслідках окупації. Перелічуючи інструменти впливу на ситуацію, він наголосив на важливості збереження санкційного режиму і необхідності застосувати його в енергетичній сфері. Окрему увагу було зосереджено на питанні відстоювання в міжнародних судах інтересів України і протидії російській агресії й окупації.

Експерт Центру стратегічних та безпекових досліджень Національного університету державної служби Угорщини Крістіан Йоярт зазначив, що потрібно зрозуміти наступні можливі кроки Росії щодо України та визначити сценарій дій у разі подальшої російської агресії.

Урешті, підсумовуючи, Амбасадорка України в Угорщині Л. Непоп висловила думку, що світове співтовариство не відреагувало належним чином на напад Росії на Грузію. Відсутність відповідної реакції Кремль трактував як слабкість Заходу і можливість надалі втілювати свою імперську політику, що призвело до нападу на Україну. Якщо Росія не відчуватиме потужного спротиву з боку світових демократій, існує загроза продовження її агресивної політики. Зупинити це може тільки чітка позиція ЄС і НАТО, посилення санкційного й політичного тиску, поглиблення співпраці з Україною та Грузією, а також приєднання обох країн до цих світових організацій. Амбасадорка нагадала, що нещодавно в Угорщині було оприлюднено дослідження інституту «Political Capital» «Містифікація і демістифікація путінської Росії», яке, між іншим, доводить: позаяк Кремль не може показати Росію як привабливу країну, він робить усе, аби видати її потужнішою, ніж це є насправді. Росія – не така могутня, а Захід не такий залежний від Москви, як це намагається ствердити в європейській свідомості Кремль. А це означає, що змусити агресора поважати міжнародне право цілком реально [8].

15 квітня 2019 року в Будапешті пройшла конференція «Відновлення територіальної цілісності України. Хорватський досвід мирної реінтеграції», яку спільно організували посольства України і Хорватії. Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп зазначила, що ціною значних людських втрат та самовідданої боротьби українського народу 2014 року вдалося не дозволити російській агресії рухатися вперед. Водночас Крим і частина Донбасу й надалі окуповані, на Сході України триває війна, яка забирає життя наших захисників. Українські політичні в'язні і військові моряки досі в російському полоні. Україна не сумнівається в перемозі над агресором та у відновленні своєї територіальної цілісності, а також працює над стратегічними способами подальшої реінтеграції своїх територій.

Надзвичайний і Повноважний Посол Хорватії в Угорщині Младен Андрич у своєму виступі відзначив солідарність Хорватії з Україною в її протидії російській військовій агресії та наголосив, що важливо стабілізувати ситуацію в Україні не через «замороження», а розв'язання конфлікту. Відтак політична аналітикиня Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва Марія Золкіна розповіла про заходи та дії, які Україна вже зробила для підготовки реінтеграції окупованих територій Донбасу після їхнього звільнення. Зокрема, виділила ухвалення Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», поінформувала про можливість навчання в українських закладах вищої освіти дітей із тимчасово окупованих територій, а також про порядок проведення соціальних виплат мешканцям окупованих територій. Експертка наголосила й на проблемі внутрішньо переміщених осіб. Колишній керівник Управління у справах переміщених осіб та біженців Уряду Хорватії Ловре Пейкович окреслив реалізацію плану мирної реінтеграції та нормалізування відносин між хорватами і сербами після війни в період розпаду Югославії. Він зазначив, що цей процес, який підтримали міжнародні інституції і партнери, часто був складним і суперечливим. Однак Хорватії вдалося провести реінтеграцію у визначений термін і без великих конфліктів, хоча не вдалося оминати й недоліків [8].

24 квітня 2019 року в Ніредьгазькому університеті та 25 квітня 2019 року в Дунайському інституті Будапешта пройшли конференції «Україна після виборів: що далі» за участю спеціального представника Державного департаменту США у справах України Курта Волкера. Під час обговорення Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині окремо акцентувала увагу на російській агресії, підкресливши, що наша позиція щодо цього питання є незмінною – Україна боротиметься, доки не дістане назад окуповані Крим та частину Донбасу. РФ має припинити обстріли, вивести свої війська і зброю, звільнити українських бранців Кремля, повернути контроль над нашим кордоном. Любов Непоп відзначила, що на порядку денному залишається ініціатива щодо миротворчої місії ООН на всій території окупованого Донбасу. Санкції проти Росії має бути збережено і посилено. Російська Федерація знову перетнула червоні лінії та відверто й нахабно торпедує мирний процес на Донбасі [8].

4 грудня 2019 року в угорському місті Печ на кафедрі політології та міжнародних досліджень Печського університету студентам і викладачам презентували «Книгу про долі з фронту/Уривки війни» журналістки угорського телеканалу ATV Ілдіки Епер'єші й українського репортера Олександра Качури, яку видало «Kossuth Kiadó». Книгу написано у формі інтерв'ю з представниками місцевого населення Сходу України, українськими військовослужбовцями, добровольцями і волонтерами, з переміщеними

особами, а також із полоненим російським військовиком, що був безпосереднім учасником збройної агресії Росії проти України. Амбасадорка України в Угорщині наголосила, що спільна робота угорської журналістки та українського репортера дає змогу зрозуміти методи гібридної війни, які РФ використовує не тільки проти України, а й усього цивілізованого світу. Л. Непоп окремо підкреслила, як важливо й надалі зберегти міжнародну підтримку України та посилити тиск на Росію, аби зупинити збройну агресію проти нашої держави.

Крім зазначених вище напрямів роботи, спрямованих на протидію військовій агресії РФ, Посольство України в Будапешті регулярно всебічно підтримувало і сприяло українським делегаціям, як-от делегації Верховної Ради України, яка в травні 2015 року взяла участь у весняній сесії Парламентської асамблеї НАТО. Її очолювала перша заступниця голови Комітету Верховної Ради України у закордонних справах Іванна Климпуш-Цинцадзе. Спеціальним гостем зустрічі став перший заступник Голови Верховної Ради України Андрій Парубій. Серед основних тем сесії – загроза євроатлантичній безпеці з боку Росії; адаптація Альянсу до ризиків гібридної війни, під час якої застосовують інформаційні, політичні й економічні способи її ведення замість суто військових підходів. Центральне місце на обговоренні було відведено й українському питанню. За підсумками сесії було прийнято відповідну резолюцію. Загалом на весняну сесію ПА НАТО прибуло понад 270 парламентаріїв із 28 держав-членів Альянсу, а також із 23 країн, які мають статус асоційованих членів і спостерігачів Асамблеї [8].

Посольство України в Угорщині сприяло й проведенню 19 січня 2020 року переговорів начальника Головного управління розвідки Міністерства оборони України генерал-полковника Василя Бурби з Генеральним директором Воєнної служби національної безпеки Угорщини генерал-лейтенантом Яношем Берешем. За підсумками перемовин було досягнуто домовленостей щодо об'єднання зусиль і розширення взаємодії зі зміцнення регіональної колективної безпеки. Співпрацю воєнних розвідок України та Угорщини буде організовано за кількома напрямками і в різних форматах партнерства. Зокрема, співробітники воєнних розвідок обох держав опрацьовуватимуть спільні аналітичні оцінки нових загроз безпеці в регіоні та розроблятимуть механізми колективної протидії. Було також узгоджено першочергові кроки українського й угорського воєнних розвідувальних відомств, які підвищать якість обміну розвідувальною інформацією та рівень поінформованості безпекових структур НАТО [8].

12 березня 2020 року Надзвичайна і Повноважна Амбасадорка України в Угорщині Любов Непоп зустрілася з Головою Парламентської асамблеї НАТО Аттілою Мештергазі. Амбасадорка подякувала за підтримку з боку Угорщини територіальної цілісності України. Вона наголосила, що те, що

Угорщина розблокувала зустрічі Комісії Україна-НАТО на високому і найвищому рівнях, має важливе значення в контексті протидії російській агресії, адже безпековий елемент у нашій взаємодії з Альянсом на сьогодні є найважливішим [8]. Угорська влада була певна, що своїми діями не ослаблює єдності Організації Північноатлантичного договору. Водночас в Угорщині вважали, що треба тримати рівновагу між двома наддержавами, і думали, як, попри все, змусити їх працювати собі на користь.

Варто зауважити, що в Угорщині російські медіа не мають впливу на інформаційний простір. Однак при владі в Будапешті – проросійські сили, які часто критикують ЄС та Захід. І тези їхньої критики збігаються з позицією Росії. Напевно, це єдина країна Європи, де ідеї Кремля настільки розповсюджені в центральних медіа, а не лише в російських чи проросійських альтернативних [10].

Проте Угорщина як країна-член НАТО не могла триматися осторонь регіональних безпекових ініціатив. Напад Росії на Україну надав імпульс створенню Бухарестської дев'ятки (Б9). Формат Б9 не лише об'єднує географічно близькі країни – усі вони мають спільний негативний досвід перебування в соціалістичному таборі або в складі СРСР (Балтія). Зокрема, шість держав Б9 мають суходільний або морський кордон із Росією. Однак лише чотири країни Б9 виконали Уельського саміту щодо збільшення військових витрат до 2% ВВП, а саме Естонія, Румунія, Латвія та Литва. До цієї мети суттєво наблизилися Польща та Словаччина, а найнижчі показники – в Угорщини та Чехії (менше 1,5%) [11]. Міжнародний діалог у форматі Б9 було розпочато на рівні президентів, а згодом додано міжурядовий і міжпарламентський виміри. Країни Б9 принципово не критикують зовнішню політику одна одної, зміцнюючи в такий спосіб солідарний потенціал Альянсу. Зокрема, йдеться і про угорське блокування засідань Комісії Україна-НАТО. Водночас це означає, що союзники не бачать небезпечних тенденцій в політиці Угорщини щодо Росії.

Виглядає, наче угорська влада не усвідомлює або ж удає, що не усвідомлює сутності агресивної політики. Російська Федерація ставить під сумнів право України на існування як незалежної держави і переслідує основну мету – цілковито знищити її як суб'єкт міжнародного права і геополітичної реальності. Також об'єктами агресивної політики Росії є НАТО і ЄС, прагнення зруйнувати ці організації. З огляду на це нашим іноземним партнерам варто припинити де-факто трактувати Російську Федерацію як демократичну і цивілізовану державу. Перемога над російською агресією, зокрема і гібридною, можлива лише за умови консолідації Заходу (і України як його невід'ємної частини) на основі загальних ліберально-демократичних цінностей, які потребують захисту та пропагування в сучасних умовах геополітичної ситуації смуту і невпевненості.

Утім, попри всі ці складнощі, Посольство України в Угорщині наполегливо, послідовно та правдиво намагалося переконувати угорську владу й суспільство щодо існування російської агресії проти України. І цю діяльність не могли не помітити. Адже об'єктивно Угорщина є політичним, безпековим, економічним, культурним й інтеграційним союзником України.

1. Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія. Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.
2. Кіш Є. Три доміанти в політичній палітрі Угорщини // Стратегічна панорама. 2013. №1–2. С. 85–99.
3. Історія, що об'єднує. Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг. ред. С.І. Устича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2017. 456 с.
4. Мітряєва С.І. Система підтримки закордонних співвітчизників в країнах Карпатського Євро регіону: приклад Угорщини // Гілея: науковий вісник. 2013. № 76. С. 63–67.
5. Ткач Д.І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: монографія / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. К.: МАУП, 2014. 271 с.
6. Дмитро Тужанський. Всі публікації автора // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/authors/tuzanskiy/>
7. Емпіричне соціологічне дослідження транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні: монографія / за заг. ред. С. Устича. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. 286 с.: іл.
8. Всі новини / Посольство України в Угорщини. URL: <https://hungary.mfa.gov.ua/timeline?type=posts>
9. Klubrádió (2019). *Ukrán nagykövet: Új Oroszország elleni lépéseket várunk Magyarországtól* [online]. Available at: <https://www.klubradio.hu/adasok/ukran-nagykövet-magyarországtól-oroszország-elleni-lepéseket-var-unk-107194> [in Hungarian].
10. Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою / за ред. А. Кулакова. К.: КІС, 2017. С. 100–101.
11. Defence Expenditure of NATO Countries (2012-2019). URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_06/20190625_PR2019-069-EN.pdf
12. Civic Synergy. Final Project Report. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/GS_eng_web_spreads.pdf

Ihor TODOROV,
*Doctor of History,
Full Professor, Department of International Studies
and Social Communications,
Uzhhorod National University*

EMBASSY OF UKRAINE IN HUNGARY IN COUNTERING RUSSIAN AGGRESSION

Abstract. The article is devoted to the activity of the Ukrainian diplomatic mission in Hungary in the context of countering Russian aggression. In particular, the author examines the involvement of the Ukrainian embassy in the Hungarian media to convey the truth about Russian invasion of Ukraine and describes Ukrainian events in Hungary aimed at informing the country about Russian aggression.

It has been proven that Russian aggression against Ukraine has significantly affected security in Central and Eastern Europe, the region still seen by the Kremlin as its own sphere of influence. It has been found that in Hungarian society it is difficult to prove that Russia is not a problematic neighbour with whom it is possible to negotiate but an 'existential enemy', whose goal is the complete demolition of the Ukrainian state, the destruction of the European Union and NATO. From the very beginning, Russian invasion of Ukraine has had the character of a civilisational clash and, more broadly, the 'Ukrainian front' in the war of civilisations. That is why in the narratives, including those for Hungary, there were and remain distorted evaluations of the Revolution of Dignity as a fascist coup initiated by the EU and NATO; of the attempted annexation of Crimea as a natural step of Russia left with no other option; of the occupation of Donetsk and Luhansk regions and the establishment of puppet regimes of 'DPR/LPR' as a result of the 'internal Ukrainian conflict'; of the implementation of the Minsk Agreements according to the Russian scenario, including through a direct dialogue between Kyiv and Donetsk and Lugansk; of Russia's denial of the downing of MH17 and violations of navigation rules in the Sea of Azov and the Kerch Strait, etc. Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, the activities of the Embassy of Ukraine have been aimed at persuading the Hungarian authorities and Hungarian society to stop de facto interpreting the Russian Federation as a democratic and civilised state. Victory over Russian aggression, including hybrid aggression, is possible only by consolidating the West (including Ukraine as its integral part) on the basis of common liberal-democratic values, which need to be protected and propagated in the current geopolitical conditions of turmoil and uncertainty.

Keywords: Russian aggression, Ukrainian-Hungarian relations, common values, Hungarian mass media, Embassy of Ukraine in Hungary.

Людмила ЧЕКАЛЕНКО,
докторка політичних наук, професорка
Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка,
заслужена діячка науки і техніки України

ПУБЛІЧНА ІСТОРІЯ: НОВЕ ВІДКРИТТЯ ЧИ ПРИЗАБУТА ДАВНІСТЬ? *(За вітчизняну історію закинемо слівце...)*

Анотація. У статті висвітлено особливості розвитку публічної історії та її поступальний рух у світі. Проаналізовано праці дослідників, які вивчали відмінності між публічною та традиційною історією. Доведено, що історичну науку було сформовано в період творення національних держав – задля утвердження ідентичності різних соціальних та етнічних груп, що становили єдину націю. Розкрито специфіку інших нових напрямів в історичній науці.

Ключові слова: офіційна історія, публічна історія, поява, розвиток, криза 1970-х років.

Проблематику публічної історії (*«public history»*) досліджували за кількома напрямками, пов'язаними з європейськими й американськими системами освіти. Представники американської школи [1–4], застосовуючи різні методи (зокрема й телефонне опитування), вивчали ставлення американського суспільства (не тільки до власного минулого, а й до країни загалом). Зокрема, **Рой Розенцвайг** і **Девід Телен** поділили респондентів на соціальні групи й, опираючись на здобуті результати, одержали більш-менш об'єктивну картину того, як сучасне покоління американців сприймає історичні події. Британський історик **Джером де Грут** [5] досліджував способи презентування минулого в сучасному просторі. Німецький дослідник **Майкл Фріш** [3], котрий вивчав усну, документальну та публічну історії, у своїй праці дійшов висновку, що публічна історія – це колективний набуток історичного знання й водночас – поле поділеної влади (*«shared authority»*). Історик тут відіграє роль експерта, а отже, творить і транслює знання не самотійно, а спільно з аудиторією. У книзі *«Люди та їхнє минуле»* [4] автори на прикладах ілюструють, у який спосіб подано історичну інфор-

мацію та як її сприймають різні аудиторії, а також вивчають механізми формування пам'яті через усілякі матеріальні об'єкти.

У публікаціях початку 2000-х років [5–7] американські науковці висвітлюють новітні тенденції в публічній історії – популяризування романів на історичну тематику та їхнє використання в професійній освіті, опанування навичок відеознімання, роботи у відеоредакторах для підготовки якісних документальних фільмів. Досліджують також комерціалізування історії та її взаємодію з бізнесом, вивчають правовий бік історичних практик, розкривають проблемне або травматичне минуле.

Європейські дослідники – президент Міжнародної федерації публічної історії (*International Federation for Public History*) професор **Томас Ковен** та президент Італійської асоціації публічної історії (*Italian Association of Public History*) **Серж Нуаре** – визначають суть «глокалізації» цього явища. Ідеться про тематику та практику взаємодії істориків із нескхожими аудиторіями: у кожному регіоні – своя специфіка. Розглядаючи проблемне минуле, обговорюють, зокрема, питання Другої світової війни, работоргівлі, в'язниць і концтаборів, геноцидів тощо [6–10].

Професор Томас Ковен вважає, що **основні відмінності між традиційною та публічною історіями полягають у способах взаємодії та співпраці**. «І традиційна, і публічна історії ґрунтуються на дослідженнях, архівах та джерелах, однак публічна історія передбачає спілкування з великими аудиторіями та співпрацю з істориками й не істориками для збирання та поширення історичної інформації поміж громадськості» [11]. Наголошуємо, що йдеться саме про «**співпрацю історій**», яка не передбачає відкидання досягнень попередників вітчизняних наукових шкіл.

Професор **Йорн Рюзен**, метр історичної культури і публічної історії, ще 1992 року стверджував, що «підручник – найважливіший засіб викладання історії». Відлуння його тези знаходимо в працях сучасних європейських учених: «Педагогічна та дидактична думки невпинно розвиваються. У навчальному процесі протягом десятиліть панівними методами були то начитування загальної канви подій без опорних матеріалів, то некритичне представлення джерел, то практичні вправи після опанування фактажу. Утім навіть попри це роль шкільного підручника з історії як носія інформації незмінно висока й він здатен конкурувати з дедалі численнішими альтернативами» [12].

Оскільки досліджуваний напрям передбачає прозорість і відкритість, Міжнародна федерація з публічної історії створила електронний журнал «**Public History Weekly**», у якому вчені публікують різні статті на зазначену тематику. На цю інформацію 2015 року відреагували й історики Московської вищої школи соціальних та економічних наук, заснувавши «**Портал публічної історії**». На сайті регулярно публікують короткі опуси й інфор-

мацію, пов'язану із цією дисципліною в Росії, а також інтерв'ю з істориками щодо особливостей такої сфери пізнання. Більшість тамтешніх гуманітаріїв не переймаються закордонною популярністю публічної історії, стверджуючи, що вона не є самостійним напрямом, адже запозичує методологію в суміжних галузях. Російські науковці, зокрема, вважають, що поняття публічної історії має два значення. З одного боку, це науково-дослідницька сфера, яка вивчає форми минулого, а з іншого – царина прикладної діяльності зі створення таких репрезентацій.

У російському науковому середовищі побутують і радикальніші погляди, як-от висновок про те, що публічна історія є не науковою дисципліною, а, радше, професією, у якій «професіоналізм передбачає знання історії (історичну освіту) плюс володіння практиками роботи з громадськими групами й організаціями» [13].

Поява цієї дисципліни, на думку поміркованих аналітиків пострадянських держав, пов'язана з намаганням істориків знайти в суспільстві союзників та однодумців, тобто охопити ту його частину, з якою можна розпочати діалог. Утім у пострадянській науковій та освітній практиках публічна історія ще не має сильних позицій. Імовірно, увага до неї невдовзі зросте, адже попит на глибинне дослідження репресій та інших катаклізмів ХХ століття стає дедалі більшим. Допомогти популяризувати цей напрям може й прикладний зв'язок із країнознавством чи локальною історією.

Американська система освіти – альма-матер публічної історії. З 1930-х років, до впровадження цієї дисципліни в систему вищої освіти США, студентський рух як форма молодіжного спротиву розвивався паралельно з громадською освітою через діяльність **Американського молодіжного конгресу** (*American Youth Congress*) у Вашингтоні. Ця організація, яку тоді активно підтримувала перша леді Елеонора Рузвельт, лобіювала демократизацію суспільства, просуваючи молодіжні програми через Конгрес. Декілька політизованих об'єднань, які було утворено в 1960-ті роки, зокрема **«Студенти за демократичне суспільство»** (*Students for a Democratic Society*) та **«Вивільнення молоді в Енн-Арборі»** (*Youth Liberation of Ann Arbor*), серйозно розглядали, зокрема, політичну роль університетів, намагаючись впливати на систему та механізми вищої освіти.

Сутички з поліцією, розстріли студентів Джексонського, Кентського та Огайського університетів, до яких призвели виступи проти агресивної політики США у В'єтнамі та Камбоджі, стали підставою для молодіжних маршів по всій країні й навіть походів до Білого дому. Радикалізація студентського руху, що збіглася в часі з глибокою економічною кризою на європейському й американському континентах, змусила чинних протягом цього періоду американських президентів упровадити низку освітніх реформ.

Економічну кризу супроводжувала, як це не парадоксально, відлига в політичній і гуманітарній сферах. Два протилежні ідеологічні табори холодної війни, СРСР і США, пішли на поступки, відшукавши деякі компроміси. Зокрема, створили європейську структуру – Нараду з безпеки і співробітництва в Європі, реалізували спільну космічну програму «Союз» – «Аполлон» із запуском у космос американського й радянського кораблів, відкрили шлях для культурних обмінів і гуманітарних контактів. Таке «потепління» тривало недовго, однак стало тим прочиненим вікном тимчасових можливостей, що запустило західні інформаційні потоки в іще вчора ворожий соціалістичний табір, демократизуючи в такий спосіб його мешканців.

Цивілізаційний обмін спричинив зростання освіченості населення, поглиблення інтелектуального складника суспільства. У центрі держави та історії постала людина розумна («*homo sapiens*»), котра відчула своє значення у світі, минулому та майбутньому. Зі зростанням інтересу до особистості зросло зацікавлення історією як такою, без прикрас і штучної гіперболізації, минулим простого народу й визначними місцями.

Сплеск уваги до публічної історії зафіксували в період найглибшої кризи в холодній війні. Буремні сімдесяті посприяли демократизації суспільства, утім водночас відчутно підірвали економіку провідних держав. Хаотичний пошук важелів виходу з кризи в США традиційно призвів до згортання фінансування «неактуальних» галузей. Американське керівництво визначило як одну з таких саме освітню сферу, зокрема її гуманітарний складник. Наукові дослідження й проекти технічних і природничих наук були стратегічно потрібними для реалізування планів холодної війни, що ще тривала.

Таке реформування призвело до різкого послаблення системи гуманітарної освіти. Історики, філологи, літератори абоощо несподівано стали зайвими «нахлібниками», які не виробляли матеріальних цінностей. Їх масово звільняли з роботи. Безробіття в США тоді сягнуло 9%, і чималу частку цієї статистики становила саме інтелігенція. Влада намагалася працевлаштувати безробітних інтелектуалів в екскурсійні бюро, регіональні дослідницькі центри місцевої історії та країнознавства, у спеціальні установи, що вивчали історію науки, релігії, мистецтва. Отже, звернення до публічної історії в США було пов'язане зі спробою подолати кризу комунікації між представниками різних професій, зокрема істориків, а також зі змінами становища гуманітаріїв на ринку праці [13].

Публічну історію як професійний навчальний напрям було запроваджено 1976 року в США, Канаді й Австралії. За ініціативи історика **Роберта Келлі** в Університеті Каліфорнії в Санта-Барбарі вперше реалізували бакалаврську програму за спеціальністю «**Публічна історія**».

На першій конференції з публічної історії в місті Фініксі (штаті Аризона) 1978 року зустрілися представники різноманітних професій, дотичних до історичної науки, але зайнятих поза академічною сферою, поміж яких – співробітники архівів і музеїв, захисники історичних пам'яток і культурної спадщини, консультанти й радники. За результатами роботи конференції 1978 року було засновано щоквартальний академічний фаховий журнал «The Public Historian», а рік по тому – Національну раду з публічної історії (National Council on Public History), яка щорічно вручає Меморіальну премію Роберта Келлі «За видатні досягнення в діяльності, що веде до підвищення значення історії в житті окремих людей за межами академічної спільноти».

Доволі швидкий темп інституалізації публічної історії в США пояснюють передусім наявністю в істориків досвіду традиційного спілкування із суспільством завдяки **Американській історичній асоціації** (*American Historical Association*), що функціонує з 1884 року. Її основне завдання – навчання й розвиток учителів, непрофесійних істориків, членів місцевих історичних товариств. Американський рух публічної історії набув популярності та впливу через впровадження в університетські освітні програми відповідних прикладних навчальних курсів.

В усіх відгуках про якість навчання в США наголошено на одній із найвагоміших його переваг – дивовижній гнучкості, що дає змогу поєднати широту інтересів зі здобуванням глибоких знань і вузької, часом унікальної, спеціалізації. На відміну від освітніх систем більшості країн, у США вона дуже децентралізована – ні Федеральний уряд, ні Міністерство освіти Сполучених Штатів не визначають навчальних програм і стандартів, а їхні функції не передбачають створення шкіл і коледжів. Для контролю за освітнім процесом, ступенем відповідності навчальних закладів сучасним вимогам, професійною підготовкою викладацького складу, а також рівнем дипломів і сертифікатів у Сполучених Штатах запроваджено спеціальну систему акредитації.

Водночас американські ЗВО можна назвати нестандартними, адже в розвиток освіти тамкладають кошти різні монополії. Це означає, що значну частину фінансового потоку країни скеровують на науково-дослідну діяльність. Започаткували таку традицію наприкінці XIX століття, відколи знані багатії почали фінансувати дослідження, піднявши в такий спосіб престиж університетів до небувалого рівня. Мільярдер Джон Рокфеллер, зокрема, заснував Чиказький університет, а Ліланд Стенфорд, ще один підприємець-благодійник, – Стенфордський. Отже, заклади вищої освіти було перетворено на дослідницькі центри, які налагодили зв'язок із промисловістю, банківською сферою, іншими освітніми установами світу. Така система виявилася ефективною – нині американські ЗВО, як-от

Массачусетський технологічний інститут, Стенфордський і Гарвардський університети, незмінно входять до п'ятірки найкращих у світі [14].

Поступово публічна історія в США стає академічним предметом. Американські експерти послідовно розглядають особливості та сутність цієї освітньої сфери, вивчають її позитивні аспекти та розкривають негативні. На досягнення й методи публічної історії зважають під час ухвалення політичних рішень, у громадських обговореннях.

На думку деяких експертів, публічна історія в США має низку переваг перед академічною: 1) не претендує на додаткові ресурси, а живиться з місцевих бюджетів і коштом спонсорів; 2) не потребує додаткових витрат на приміщення, специфічне обладнання, роздаткові матеріали тощо. Однак із рівноцінністю заміни важко погодитись, оскільки для опанування компетенції бодай музейного екскурсовода необхідно вивчити не одну монографію про відповідну цивілізацію чи хронологічний період. Не забуваймо й про те, що публічну історію викладають у понад 130 (із 6 000) закладах вищої освіти США. Така незначна кількість, на нашу думку, свідчить про її недосконалість як академічної дисципліни.

Появу публічної історії в Австралії та Великій Британії наприкінці 1970-х років пов'язують із захистом культурної спадщини. В Австралії цей процес зумовило насамперед постколоніальне осмислення минулого. Однак інституційне оформлення дисципліни в цих країнах відбулося значно пізніше – журнал *«Public History Review»* в Австралії виходить із 1992 року, а *«History Workshop Journal»* у Великій Британії – лише з 1995.

У становленні публічної історії у ФРН (1970-ті рр.) помітну роль відіграв **«новий історичний рух»** (*Neue Geschichtsbewegung*), що зародився, як і в США, поза університетськими аудиторіями. Об'єктами аналізу науковців-послідовників були буденність, локальність і соціальні групи, а гаслом – вислів **Свена Ліндквіста «Конай, де стоїш»** (*«Grabe, wo du stehst»*), зміст якого полягав у тому, що кожна особа може стати істориком того місця, де народилася, виросла й живе. Так виник попит на історію «знизу».

Інший напрям зацікавлення німецького суспільства історією стосувався усних розповідей сучасників, що зумовило появу такого терміна, як **«свідок подій»** (*«zeitzeuge»*). Із допомогою ЗМІ цю концепцію активно застосовували під час так званих уроків минулого, що їх організовували музеї та інші майданчики. Такий підхід легітимізував усні повідомлення як історичне джерело, а також вивів історію за межі академічних установ у громадське середовище, де всі охочі мають змогу працювати з історичним матеріалом, опираючись на свідчення очевидців [13].

Публічна історія XXI століття є частиною освітніх програм багатьох закладів вищої освіти Канади, США, Австралії, Китаю, Німеччини, Індії, Ірландії, Нової Зеландії та Сполученого Королівства. Водночас через

активну рекламну діяльність та нав'язливу агітацію політикуму напередодні й під час виборчого процесу дехто, здебільшого в Європі, сприймає публічну історію як своєрідний елемент іміджування.

Український підхід до публічної історії відрізняється й від європейського, і від американського. У кейсах США одразу звертаємо увагу на значне фінансування освітніх проєктів з боку бізнесу, а в європейських спостерігаємо обережне ставлення до американського ноу-хау публічної історії й усього, що з нею пов'язане.

На думку українських науковців, які загалом схвально відгукуються про цей напрям, для його розвитку в нашій країні необхідні глибокі економічні зміни, що дадуть змогу залучити чималі інвестиції до музейної сфери, спеціалізованого туризму та медіа, які фокусуються на історичній тематиці. «Системної політики за роки незалежності було дуже мало, її приклади були за президентства Ющенка – створення Інституту національної пам'яті та ініціативи щодо Голодомору. Але не завжди вони були вдалими. Ми запозичували якісь зразки із Заходу, але не найкращі. У результаті нові інституції не завжди працювали добре [...] З другого боку, така увага до публічних історичних ініціатив має свою небезпеку – інструменталізацію в політичній боротьбі та комерціалізацію. Прикладом останньої тенденції може бути історичний туризм, коли люди починають сприймати все, як розвагу, красиві емоції, можливість зробити незвичайне селфі. Тоді може зникати освітній компонент, розуміння складності історичних процесів» [15].

Насамкінець пригадаймо **Болонський університет (Італія)** – давній за датою заснування, однак досі провідний в освітянській галузі, взірець для фахової європейської спільноти. Наведу лише 15 дотичних до історії як дисципліни факультетів гуманітарних наук, оминаючи увагою бізнес, економіку, а також дослідницькі центри й інститути. Зокрема, це: *факультет архітектури* (Dipartimento di Architettura); *факультет культурної спадщини* (Dipartimento di Beni Culturali); *факультет мистецтва* (Dipartimento di Delle Arti); *факультет класичної філології та італіаністики* (Dipartimento di Filologia Classica e Italianistica); *факультет філософії та зв'язку* (Dipartimento di Filosofia e Comunicazione); *факультет усного та письмового перекладу* (Dipartimento di Interpretazione e Traduzione); *факультет мови, літератури та сучасної культури* (Dipartimento di Lingue, Letterature e Culture Moderne); *факультет психології* (Dipartimento di Psicologia); *факультет освітніх наук імені Джованні Марії Бертіна* (Dipartimento di Scienze dell'Educazione «Giovanni Maria Bertin»); *факультет юридичних наук* (Dipartimento di Scienze Giuridiche); *факультет наук з якості життя* (Dipartimento di Scienze per la Qualità della Vita); *факультет політичних і соціальних наук* (Dipartimento di Scienze Politiche e Sociali);

факультет статистичних наук імені Паоло Фортунаті (Dipartimento di Scienze Statistiche «Paolo Fortunati»); факультет соціології і господарського права (Dipartimento di Sociologia e Diritto dell'Economia); факультет історії культури цивілізації (Dipartimento di Storia Culture Civiltà) [16].

Яка ж система освіти є прийнятнішою у XXI столітті: європейська чи американська? Пригадаймо, що освіта в Європі, яка сформувалася з давньогрецьких, римських, візантійських шкіл і зростала на засадах епох Відродження, Просвітництва та Нового часу, значно відрізняється від сучасної американської.

Європейська система, з якої починається й українська, корінням вросла в прадавні гуманістичні основи – еллінську філософію, людські цінності Ренесансу, гуманізм Просвітництва – і має бути глибшою, ширшою, духовнішою. Важко погодитися з критиками класичної системи освіти, які чіпляються до підручників із гуманітарних, зокрема історичних, наук, заявляючи, що «пересічна людина часто не буде читати наукової книжки на кількасот сторінок, у якій є багато посилань, термінів та незрозумілих їй понять» [17]. Таке, на жаль, масово тиражують і розповсюджують поміж викладачів і студентів, позиціонуючи як українське ноу-хау. До навчальних програм можуть потрапляти тести, що не передбачають вдумливого аналізу й розраховані на нижчий за середній показник інтелекту. Як наслідок, вища школа випускає слабко підготовлених фахівців, які не знають належно ні української мови, ні культури, та й західних концепцій не згадають. Чи ж цього ми прагнемо?

Системи освіти в Європі здебільшого доволі упереджені до позаконтинентальних «новинок» у цій сфері. Там бережуть своє, типове для кожної європейської культури, захищають код нації та плекають історичні цінності. У двері ж колись славних українських університетів нині жорстко стукає регрес. Погляньмо, які заклади вищої освіти в європейському рейтингу посідають гідні місця. Чи тривожить сучасну освітню школу України різке падіння міжнародних показників популярності наших провідних ЗВО? Навіть Київський національний університет імені Тараса Шевченка посів десь 541–550 місце [18]. Чи можна назвати таку ситуацію задовільною?

Публічна історія – доволі нова галузь знань, у межах якої науковці намагаються зрозуміти, як історія може функціонувати поза академічними інституціями. Нині велику увагу зосереджено на репрезентаціях історії в громадській сфері, тобто в масовій культурі та медіа, образотворчому мистецтві, кінематографії, літературі, музеях, урбаністиці тощо.

В Україні уявлення про те, що таке історія, часто ґрунтується на сформованій інтелектуальній традиції. Але чи відповідає вона викликам часу? Нині перед дослідниками постають непрості питання, пов'язані з устале-

ними уявленнями, які важко переосмислити. З іншого боку, довільного трактування минулого також потрібно позбуватися. Нам часто бракує необхідних знань для критичного оцінювання історичної інформації, на яку ми натрапляємо чи не щодня.

Публічна історія дасть змогу не тільки здобути сучасне уявлення про те, що таке історичне знання, а й з'ясувати, як воно функціонує тепер у нашому контексті, як його використовують на користь різних індивідуальних акторів і колективних соціальних суб'єктів, урешті, допоможе виявити підґрунтя українських суперечок, що точаться навколо історичних питань.

Ця дисципліна передусім забезпечує право людини на знання. А історія дає змогу опанувати й минуле, і сучасне; знайти стрижень існування – не лише свій, а й тих, хто нас оточує; пояснити складні концепції у зрозумілій і доступній формі. Це, імовірно, саме та галузь знань, яка може наблизити нас до самих себе, до роду, до витоків, до коду української нації, самобутнього світосприйняття й ідентичності. Тож не можна відривати традиційну історію від публічної, позаяк обидві вони є частинами одного цілого – нашого з вами буття.

1. Rosenzweig, R. (ed.). (2000). *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*. New York: Columbia University Press. Available at: <http://cup.columbia.edu/book/the-presence-of-the-past/978023111485> [in English].
2. Gardner, J. B. (ed.). (2017). *The Oxford Handbook of Public History*. New York: Oxford University Press. Available at: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-public-history-9780199766024?c=ua&lang=en&> [in English].
3. Frisch, M. (1990). *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany: State University of New York Press. [online]. Available at: <https://www.sunypress.edu/p-766-a-shared-authority.aspx> [in English].
4. Ashton, P. (ed.). (2009). *People and Their Pasts. Public History Today*. New York: Palgrave Macmillan. [online]. Available at: <https://www.amazon.com.au/People-Their-Pasts-Public-History/dp/0230546692> [in English].
5. De Groot, J. (2016). *Consuming History: Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*. New York: Routledge. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=iyI-CwAAQBAJ&pg=PT235&dq> [in English].
6. Munslow, A. (2008). Film and history: Robert A. Rosenstone and History on Film/Film on History. *The Journal of Theory and Practice*, vol. 11(4), pp. 565–575. [online]. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13642520701652103> [in English].
7. Hayden, D. (1997). *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*. Cambridge: The MIT Press. [online]. Available at: <https://www.amazon.com/Power-Place-Landscapes-Public-History/dp/0262581523> [in English].
8. Shackel, P. (ed.). (2002). *Archaeology and Created Memory: Public History in a National Park*. New York: Kluwer Academic Publishers. [in English].
9. Нора П. Проблематика мест памяти / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок // Франция – память. Санкт-Петербург, 1999. С. 17–50.
10. Нора П. Історія як захист від політики // Historians. 2 лютого 2012. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/117-pier-nora-istoriia-iak-zakhyst-vid-polityky>
11. University of Louisiana at Lafayette (2016). *Meet Public History Professor Thomas Cauvin* [online]. Available at: <https://gradschool.louisiana.edu/blog/meet-public-history-professor-thomas-cauvin> [in English].
12. Gautschi, P., Bunnenberg, C. (2021). School History Textbooks in the 21st Century. *Public History Weekly*, vol. 9 (2). [online]. Available at: <https://public-history-weekly.degruyter.com/9-2021-2/history-textbooks-21st-century/> [in English].
13. Завадский А. Публичная история: между академическим исследованием и практикой / А. Завадский, И. Исаев, А. Кравченко, В. Склез, Е. Суверина // Новое литературное обозрение. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/neprikosnovennyi_zapas/112_nz_2_2017/article/12529/
14. Освіта у США. Переваги нестандартних підходів // DEC education. URL: <https://dec-edu.com/ua/articles/obrazovanie-v-ssha-preimushchestva-nestandardnyh-podhodov>

15. Чундак А. Володимир Склокін: «Держава творить національну пам'ять, але забуває про різноманіття спогадів регіонів» // *Historians*. 1 листопада 2019. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/2675-volodimir-sklokin-derzhava-tvorit-natsionalnu-pam-yat-ale-zabuvae-pro-riznomanitya-spogadiv-regioniv/>
16. Див. за URL: <https://vyvchay.com/universita-di-bologna#programs>
17. Лазуркевич С. Що таке «публічна історія»? // *the Ukrainians*. 5 лютого 2016. URL: <https://theukrainians.org/shho-take-publichna-istoriya/>
18. Світовий рейтинг університетів і шість українських вишів у ньому // *BBC News Україна*. 22 травня 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52770462>

Liudmyla CHEKALENKO,
*Doctor of Political Science, Full Professor,
Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine,
Merited Worker of Science and Technology of Ukraine*

PUBLIC HISTORY: NEW DISCOVERY OR FORGOTTEN PAST? (Passing remarks on Ukrainian history)

Abstract. To answer the question of what public history is, it is worth turning to its origins. The emergence of academic history in the 19th century was associated with its separation from other fields of knowledge. At that time, it was believed that without a professional historical education, it would be impossible to become a learned and intelligent person and to narrate the past objectively and truthfully. Otherwise, these stories would resemble nothing but myths and fairy tales.

During Soviet times, history gradually became a scientific discipline as well as an ideological doctrine, as its primary task during the rapid cascade of changes in various political regimes was to educate ideologically savvy professionals for state-building.

Historical science was formed during the creation of nation-states and affirmed the national identity of various social and ethnic groups that formed one nation. World War II forced historians to rethink the meaning of life, its fragility, and vulnerability. At the same time, the deep political, economic, and social world crisis of the 1970s – another global upheaval – drew the attention of historical science to the person. Oral history, new social history, public history, etc. sprang into existence. Attention was also paid to certain social groups – women, religious communities, working and student youth, etc. Gradually, public history has become a factor contributing to the democratisation of historical science.

Thus, the article describes the peculiarities of the development of public history and its forward movement in the world. The author concludes that public history will not only provide a modern idea of what historical knowledge is but will also help to find out how it works now in our context, how it is used for the benefit of various individual and collective social actors, and, ultimately, will provide guidance for discerning the basis of Ukrainian disputes over historical issues.

Keywords: official history, public history, emergence, development, crisis of the 1970s.

Вікторія СОЛОШЕНКО,
кандидатка історичних наук, доцентка,
заступниця директора з наукової роботи
Державної установи «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

ФАЛЬШУВАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА: МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У статті проаналізовано проблему фальшування творів мистецтва, її локальний і глобальний виміри. Показано витoki цього явища, аргументовано, що твори мистецтва завжди викликали інтерес у колекціонерів, шанувальників і тих, хто спеціалізується на виготовленні підробок. З'ясовано, що колекціонування поширене ще з давніх часів і певною мірою сприяло розвитку фальсифікування творів мистецтва.

Акцентовано увагу на способах виготовлення фальшивих творів та шляхах викривання підроблювачів.

Доведено, що це проблема світового масштабу, яка досі набирає обертів. Розкрито заходи, яких уживає міжнародна спільнота задля пошуків оригіналів, виявлення вже виготовлених підробок та запобігання створенню нових.

Ключові слова: твори мистецтва, підроблювачі, підробки, артринок, аукціонні будинки, галереї, музеї, викрадення, пошуки, Інтерпол.

Твори мистецтва століттями були – і досі є – важливими надбаннями всього людства. Водночас вони варті суттєвих інвестицій, і нині колекціонери й власники аукціонних домів вкладають свої капітали у твори живопису та інші цінності, поповнюючи колекції новими надбаннями, вартість яких із часом зростає, що, безперечно, вигідно. Однак далеко не всі придбані шедеври є оригіналами. Кількість підробок творів мистецтва зростає пропорційно до інтересу покупців. Слід зазначити, що ця проблема має світове значення й набуває дедалі більших масштабів, поглиблюючи міжнародний контекст. Які сенсаційні підробки фігурували у світовій історії мистецтв? Твори яких художників найчастіше підробляють і хто ці «кримінальні генії»? Як відрізнити підробку від оригіналу? Як світова спільнота об'єднує зусилля задля пошуків оригіналів та виявлення підмін

і як запобігти створенню нових фальшивок? На ці та інші, не менш важливі запитання ми спробуємо дати відповіді в цій статті.

Проблему фальшування та підмінювання творів мистецтва, які нерідко потрапляють до каталогів і покупців, вивчали численні закордонні й вітчизняні вчені: Майке Гоффманн, Нікола Кун [1], Майке Гопп [2], Райнгард Мюллер-Меліс [3], Ерік Гебборн [4], Зузанна Парч [5] та ін.

Артринок нині процвітає – і цим вельми приваблює шахраїв. Підроблені твори мистецтва потрапляють на аукціони, де знаходять власників. Тому не можна оминати увагою тему мистецького ринку, яку почали досліджувати в науковій літературі ще на початку 1980-х років. Класичною працею за цим напрямом є «Ринки мистецтв» Крістіана Герхенредера [6].

Історичні аспекти артринку, розслідування діяльності аукціонних будинків і міжнародних оборудок із викраденими старожитностями детально описав британський історик і журналіст Пітер Френк Вотсон [7].

Вельми значущим є монографічне дослідження Штефана Кольдегоффа «Картини – вони серед нас. Бізнес із мистецтвом, яке викрали нацисти». У ньому висвітлено жакливі події нацистського періоду, зокрема знущання з євреїв – колекціонерів культурних цінностей, окреслено роботу аукціонних будинків «Лемпертц» і «Крістіс», їхню цінову політику, а також діяльність інших приватних і музейних зібрань [8].

Важливими для ґрунтового дослідження аукціонної торгівлі й торгівлі антикваріатом є праці вітчизняних дослідниць Ольги Герасименко, Олесі Коваленко. Дослідниці наводять класифікацію творів мистецтва та оцінюють правовий аспект діяльності аукціонів України [9].

У книжці «Щоденник підроблювача мистецтва» автор Ерік Гебборн серед іншого відкрив багато корисних таємниць і трюків для тих, хто має бажання підробити картину або малюнок так, щоб зацікавити продавців і колекціонерів, а експерти здебільшого вважали б цю працю твором видатного майстра [10].

У монографії Зузанни Парч зосереджено увагу на важливих та актуальних проблемах, які турбували людство впродовж усієї його історії: фальшування творів живопису; проблема оригіналу й підробки; оригінали, які вважали підробками. Окрему увагу приділено особливостям роботи реставраторів і криміналістів. Названо знаменитих підроблювачів та їхні праці, картини, які підробляли найчастіше, окреслено сучасні форми фейків [11].

Райнгард Мюллер-Меліс у монографії «Місце злочину – ринок мистецтв» проаналізував проблему фальшування, розкрив діяльність знаного голландського підроблювача Бруммі. Автор наголошує, що фальшивки зазвичай фігурують у зв'язку з аукціонами, виставками та судовими процесами. Р. Мюллер-Меліс дійшов висновку, що в німецькому законодавстві немає визначення підробки твору мистецтва. Автор переконливо стверджує, що

підроблювачів рідко притягують до кримінальної відповідальності – натомість частіше карають посередників і продавців. Підроблювач зазвичай видає себе, зімітувавши монограму митця. Однак фальшують і картини ранніших періодів, коли монограми не були вжитку або ж їм не надавали такого важливого значення [12].

Знаменитими на весь світ є аукціонні будинки «Сотбіс» («Sotheby's») і «Крістіс» («Christie's») [13]. Так, «Сотбіс» – один із найстаріших аукціонів світу. На сьогодні його визнають лідером саме в категорії сучасного мистецтва [14].

Головного конкурента «Сотбіс» – аукціон «Крістіс» у Нью-Йорку – вважають ще одним титаном цієї справи. Його торги ведуть за вісімдесятьма категоріями: образотворче й декоративне мистецтво, ювелірні вироби, фотографії, меблі, предмети інтер'єру та багато іншого.

«Кунстауз Лемпертц», Кельн («Kunsthau Lempertz») – найстаріший представник сімейного аукціонного бізнесу у світі й найстаріша (засновано 1845 р.) така установа в Німеччині. Окрім цього, чимало відомих і авторитетних аукціонних будинків перебуває нині у ФРН: це і «Бассенже» («Bassenge») в Берліні, «Болланд&Маротц» («Bolland&Marotz») у Бремені, «Гюнтер» («Günther») у Дрездені, «Ноймайстер» («Neumeister») та аукціонний будинок мистецтв «Гуго Руеф» («Kunstauktionshaus Hugo Ruef») у Мюнхені й багато інших [15, с. 274].

Варто зазначити, що сучасне інтернаціоналізування артринку покликане сприяти віднайденню втрачених мистецьких творів чи навіть колекцій. Однак скандали з підробками й торгівля ними знеславлюють аукціони та галереї загалом.

Ринок антикваріату частково закрито для широкого загалу, і це створює можливості для змови його учасників. В Україні щорічний обіг на вітчизняному мистецькому ринку становить 150–200 млн дол. США, а приблизно 5 млн із них припадає на сучасне мистецтво [16, с. 21]. У зв'язку з нерозвиненістю артринку питання фальшування творів мистецтва в нашій державі часто замовчують.

Оскільки живопис є одним із найпоширеніших об'єктів антикваріату, а отже, й фальшування, саме цим творам ми приділимо найбільше уваги. Колекціонування, поширене ще віддавна, певною мірою сприяло розвитку фальсифікування творів мистецтва. Ще в Стародавньому Римі заможні громадяни бажали мати в себе копії відомих скульптур. Траплялося й таке, що підмайстри знаних художників, які дуже точно вміли передавати стиль вчителя, малювали власні картини та продавали їх від імені свого зіркового наставника. Приміром, Джуліо Романо створив портрет коханої Рафаеля Форнаріні й видав його за картину свого вчителя Рафаеля Санті. Багато років по тому обман було розкрито, однак цей факт не вплинув на славу великого

художника Романо [17, с. 67]. У добу Відродження та протягом наступних історичних епох картини фальшували, зокрема, й видатні митці.

Німецька мистецтвознавиця авторка книги «Місце злочину – мистецтво» («Tatort Kunst») Зузанна Парч, яка роками досліджує історію підробок, наголосила, що «така практика виникла не сьогодні. Твори мистецтва підроблювали ще в добу бароко, хоча тоді попит був невеликим. Він розвинувся в ХІХ столітті, коли почали відкривати музеї, зокрема в США. Американці, які не мали такої давньої історії мистецтва, як європейці, охоче купували твори в Європі. У той період почав “розквітати” ринок підробок, а надто в Італії» [18].

Слід зазначити, що у ХХ столітті фальсифікатори активно використовували той хаос, що постав унаслідок переміщень культурних цінностей протягом двох світових війн. Показово, що, крім надбань і відкриттів, ХХ століття закарбувало в історії людства скандали світового рівня, які вибухали через виявлення підробок творів мистецтва.

Вартими уваги дослідників є постаті фальсифікаторів, які, окрім художнього таланту, мали письменницький. Ерік Гебборн був найвидатнішим поміж підроблювачів творів мистецтва, яких дало людству ХХ століття. Під час навчання в Королівській академії мистецтв у Лондоні він працював в одного з численних реставраторів, який замість того, щоб реставрувати картини, часто малював «нові». Е. Гебборн був здібним учнем. Видатний підроблювач століття писав: «Як і всі історики, історик мистецтв намагається створити порядок там, де його ніколи не було. Він складає в єдину систему життя і творчість митців попередньої доби, мов садівник, що прив’язує до шпалери неслухняні троянди. Історик мистецтв має два великих орієнтири: перший – століття, другий – школи. За цією системою координат все якнайкраще піддається систематизуванню» [19].

Поміж видатних фальсифікаторів почесне місце посідає Конрад Куяу. Спочатку він торгував нацистськими реліквіями, потім підроблював свідоцтва – для того, щоб об’єкти були правдоподібніші. Він майстерно копіював картини, що їх намалював Гітлер, і продавав їх як оригінали. Спритний шахрай скопіював почерк фюрера й навіть виготовив «Щоденники Гітлера». Їх він 1981 року за великі гроші продав всесвітньо відомому журналу «Stern» [20, р. 13].

Голландський художник Генрікюс ван Меєгерен малював твори Вермеєра. У Королівській галереї Гааги було багато картин «під Вермеєра», однак після завершення Другої світової війни, коли вже була можливість як слід дослідити полотна, постало питання про їх достовірність, і виявилось, що вони все-таки несправжні. Один із найгучніших скандалів в історії мистецтва напряду був пов’язаний із картиною «Христос в Еммаусі» (яку знавець голландського живопису визнав твором Вермеєра Делфтського)

і ще чотирнадцятьма картинами «класичного голландського живопису», проданих наприкінці Другої світової війни, – усі вони виявилися підробками Г. ван Меєгерена.

Широкого розголосу в Парижі набула історія художниці, званої під ім'ям Зізе де Монпарнас (Zizé de Montparnasse). Вона копіювала роботи сучасників, які її спільник збував за великі гроші, однак 1948 року злочин було розкрито. Сенсаційним був той факт, що на суді автор картин не зміг зазначити, де його роботи, а де підробки [21, с. 149].

Неоціненною є робота фахівців щодо виявлення копій, якими підміняють автентичні експонати. Провести дослідження всіх одиниць зберігання в українських музеях і галереях не видається можливим, хоча така ситуація склалася не лише в Україні. Однак робити вибіркові перевірки на оригінальність – справді реальна й необхідна справа.

Українські ж реалії такі: після повномасштабного зв'ярння всіх експонатів у Львівській національній галереї мистецтв ім. Б. Возницького, яке провели з метою виявлення можливих підробок чи підмін творів мистецтва, було оприлюднено висновки. Результати перевершили всі очікування експертів: у галереї бракує 621 експонат, зокрема, картин, скульптур, стародруків тощо, датованих від XVI до XX століття. Фахівці галереї, про яку йдеться, підозрюють, що ікону у Фельштинському іконостасі (вівтар Св. Анни кінця XVI – початку XVII ст. із с. Скелівка) було підмінено. Як зазначають мистецтвознавці, ще за радянських часів побутувала практика тимчасового обміну творами мистецтва з Ермітажем і Третьяковською галереєю. Союзна Росія отримувала твори європейського мистецтва XVIII–XIX століття й на томість відправляла до України картини І. Шишкіна та інших знаменитих живописців [22].

Знаних оцінювачів в Україні одиниці, і це є однією з причин непоодиноких випадків шахрайства, адже український артринок переповнений підробленими працями. Хитрість підробок справжніх творів полягає не в копіюванні оригіналу, а в заміні його новим, підробленим екземпляром. Майстерно виконані підробки й донині є гордістю зібрань багатьох колекцій і музеїв світу. Як було вдало зауважено: «Хороші підробки й досі висять на стінах».

Доведено, що сумнівні твори часто мають привабливу ціну, і це потрібно сприймати як сигнал про можливу небезпеку. І навпаки: оригінальні твори часом справді продають на блошиних ринках або на малих невідомих аукціонах, тож ті так і залишаються недооціненими.

Полотно Вінсента ван Гога «Захід сонця в Монмажурі» багато років пролежало на горищі, оскільки голландський колекціонер, який купив картину 1908 року, вважав її фальшивкою. Навіть експерти музею тоді мали великі сумніви в справжності картини, оскільки Ван Гог не залишив на ній

свого підпису. Однак завдяки новітнім технологіям (це хімічний аналіз пігментів і рентгенівське дослідження) впевнено можна стверджувати, що ця картина – оригінал. Вона написана за часів розквіту творчості художника, а експонують її в музеї Ван Гога в Амстердамі [23, с. 69].

Фальшування творів живопису не оминувало й Німеччини з Францією. Згадаймо про найрезонансніший скандал, що збував мистецьку спільноту ФРН. Працю німецького майстра Генріха Кампедонка «Червона картина з кіньми» десятиліттями вважали зниклою, але її несподівано було знайдено – начебто в невідомій «Колекції Єгера». 2006 року її продали як оригінальний витвір німецького майстра на аукціоні «Лемпертц» за рекордні для творів художника 2,9 млн євро. Однак вона виявилася фальшивкою авторства знаного артафериста сучасності Вольфганга Бельтраккі. Показово, що підробні картини Макса Ернста не зміг відрізнити від оригіналу навіть експерт, що спеціалізується на його творчості. Спільно з іншими артшахраями В. Бельтраккі заробив на продажах фальшивих картин доби класичного модернізму щонайменше 16 млн євро. Ця гучна німецька справа – далеко не єдиний приклад активної діяльності підроблювачів творів живопису. У Німеччині, Швейцарії та Ізраїлі співробітники кримінальної поліції лише під час одного рейду вилучили понад тисячу об'єктів мистецтва, з яких 400 виявилися підробками праць К. Малевича, В. Кандинського та О. фон Явленського; деякі вже навіть мали своїх покупців [24].

Скандали з викриттям фейків – дедалі поширеніше явище. У Штутгарті поліція виявила склад з великою кількістю скульптур-підробок, що їх продавали як справжні твори А. Джакометті. А в Парижі відомий у певних колах підроблювач роками за мільйони продавав довірливим колекціонерам картини нібито П. Пікассо чи М. Шагала.

Як стверджує керівник відділу страхування творів мистецтва концерну «Allianz» Георг фон Гумпенберг, підроблювачі діють дедалі бездоганніше, а оскільки попит на цінні твори мистецтва стабільно високий, аукціонні будинки почасти проводять недосконалі експертизи [25]. Проблемою є велика завантаженість тих нечисленних інституцій, адже експертиза кожної картини потребує чимало часу. У Мюнхені мистецько-технологічними дослідженнями займаються в Інституті Дернера, в РФ мистецьку експертизу проводять Центр художньої експертизи ім. І. Ю. Рєпіна, Науково-дослідна незалежна експертиза ім. П.М. Третьякова. В Україні низка організацій отримали право надавати послуги з державної експертизи культурних цінностей. Це Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний музей «Київська картинна галерея», Національний музей історії України, Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Національний науково-дослідний реставраційний центр України та інші установи.

На експертизу нерідко потрапляють твори мистецтва з обтяжливим минулим. Щодо продажу таких речей на аукціонах точиться багато суперечок. Останніми роками продали десятки праць, які приписують пензлю А. Гітлера і якість яких експерти називають досить низькою. Серед них акварель із Мюнхенською ратушею, яку придбали за 130 тис. євро 2014 року [26].

2019 року аукціонний будинок «Вайдлер» («Weidler») у Нюрнбергу звинуватили в торгівлі підробками. П'ять картин, які вважали працями Гітлера, не змогли продати на тамтешньому аукціоні. За даними прокуратури, загалом шістдесят три полотна з написами «АН» чи «A. Hitler» конфіскували через підозру в підробці.

Недостатньо відомим є і той факт, що нацистський райхсмаршал Герман Герінг, збираючи одну з найкращих в Європі мистецьких колекцій, 1943 року заплатив велику суму – 1,6 млн гульденів за картину знаменитого нідерландського художника Яна Вермеєра «Христос і грішниця». Справжнім автором картини виявився один із найвидатніших фальсифікаторів ХХ століття, нідерландський живописець, портретист Генрікюс ван Меегерен, який згодом визнав факт підробки. У США також розгорівся масштабний скандал із галереєю «Недлер», («Nedler») – одним із найстаріших артдилерів Нью-Йорка. Ця галерея змушена була зачинитися після звинувачень у продажу десятків підробних картин найдорожчих американських митців – Джексона Поллока, Віллема де Кунінга та ін. [27].

За даними поліції, шахраї щороку продають творів мистецтва на мільярди доларів. Проблема набула масштабності й становить таку реальну загрозу, що Інтерпол (Міжнародна організація кримінальної поліції) почав приділяти їй дедалі більше уваги й зібрав унікальну базу даних викрадених творів мистецтва. У ній міститься інформація про мистецькі об'єкти, предмети антикваріату, інші культурні цінності, викрадені на території держав-членів організації. «Розсекретивши» цю базу даних, відкривши до неї доступ, Інтерпол серйозно перекрив канали збуту крадених шедеврів. Як заявив один із керівників відповідного підрозділу Карл-Гайнц Кінд, доступ до бази є «важливим інструментом у боротьбі з незаконною торгівлею культурною спадщиною» [28, с. 216–217].

Досить часто трапляються випадки, коли з державних установ чи приватних колекцій викрадають шедеври або торгують їх підробками. З експонатної шафи історичного музею Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника 1992 року вкрали особисту шаблю Богдана Хмельницького та дві булави – одна з них належала польському королю Янові Собеському, а друга – московським послам ХVІІ століття. У листі до Управління по боротьбі з контрабандою Митного комітету України наведено детальний опис викрадених музейних експонатів та окреслено підходи щодо перешкоджання вивезення цих цінностей за межі держави [29, арк. 95–96].

Сфальшувати можна майже все, і про це свідчать випадки в регіональних музеях Умані та Ямполья, коли протягом 2004–2006 років там спробували непомітно повісити підробки замість оригіналів. Таких прикладів можна навести чимало.

Важливим є факт звернення до Міністерства закордонних справ України ще в серпні 1992 року Посольства Великої Британії в Києві з нотою, у якій було висловлено стурбованість різким зростанням на лондонському ринку кількості незаконно вивезених із країн Центральної та Східної Європи виробів мистецтва. «Уряд Великобританії хотів би зробити все можливе для запобігання на своїй території розвитку торгівлі культурними цінностями, викраденими з музеїв, колекцій, зібрань інших держав. У зв'язку з цим Посольство бажало б одержувати від відповідних українських відомств і організацій детальні, по можливості, з фотографіями, описи викрадених з України культурних цінностей. Ці описи передаватимуться представникам Лондонського ринку виробів мистецтва, що дозволить ідентифікувати викрадені речі», – ішлося в ноті [30, арк. 72–73].

Виявити підробку картин із давніх історичних періодів сьогодні не так вже й складно – допомагають технології датування й аналізування матеріалів. Потенційні покупці звертають увагу на провенієнцію творів живопису. Кріс Марінелло з організації «Art Lost Register» (ALR, «Реєстр втрачених творів мистецтва») закликає замовляти попередню експертизу та не нехтувати найелементарнішими заходами безпеки, перш ніж витратити великі гроші. Приватна установа «Art Lost Register» створила світову базу даних, у якій фіксують вкрадені та зниклі мистецькі твори; її послугами користується близько 300 страхових компаній, аукціонні будинки та колекціонери, які хочуть бути впевненими в тому, що мають справу з оригіналами, а не підробками [31].

Наголосимо, що пік крадіжок творів мистецтва припав на другу половину ХХ століття. Тоді ціни на них надзвичайно злетіли: якщо 1950 року праці імпресіоністів можна було придбати за ціною до 10 тис. дол. США, а П. Пікассо – за 5 тис. дол. США, то всього через десять років вони вже коштували сотні тисяч, а пізніше й мільйони. Значно зросли ціни на мистецтво ХХ століття, яке набагато легше підробити, ніж доробки старих майстрів. 1970 року було подолано позначку в мільйон, а в травні 2012-го за рекордну суму (119 млн 900 тис. дол. США) на аукціоні «Сотбіс» продали картину норвезького живописця Едварда Мунка «Крик» (1895 р.).

Масово підробляють твори знаних російських живописців ХІХ і ХХ століть. Найчастіше це твори І. Айвазовського, І. Шишкіна, К. Коровіна, О. Саврасова та інших. Адже достеменно невідомо, скільки картин вони намалювали й чи вивезли їх із країни під час революції, чи знищили за сталінської доби [32].

Фальшують здебільшого ті праці, на які є ринковий попит і, звісно ж, ті, які можливо сфальшувати. Однак є митці, чії картини практично ніяк не скопіювати. Приміром, німецький і швейцарський авангардист Пауль Клее вів книгу – повний облік своїх праць.

Найпоширенішим способом фальсифікування є перелицювання. Суть його така: щоб підробити, наприклад, картину знаного російського художника, на одному з європейських аукціонів купують полотно маловідомого західного майстра XIX століття, видаляють із нього нетипові для російського живопису сюжети, допрацьовують, прибирають (зафарбовують) справжній підпис, а відтак додають новий. Купують відповідний висновок експерта про справжність картини – і реалізують підробку на аукціоні. Виявити таку фальсифікацію достатньо складно [33, с. 117].

Фальшування – це велика проблема для музеїв, галерей і колекціонерів, що потребує розв'язання як у локальному, так і в глобальному вимірах. Підроблювачів і підробки творів мистецтва можна знайти по всьому світу, адже ці «фахівці» нині досягли неймовірних вершин майстерності. До основних способів фальшування творів живопису належить також повторне застосування дерева та полотна від старих картин (з них або видаляють шар фарб, або зверху наносять новий, а дехто й приклеює підроблену картину до старовинного полотна) [34, с. 116–118]. Доволі популярною є і така маніпуляція: купування оригіналу зі справжніми документами, який потім копіюють і з тими ж документами продають.

Численні копії значно ускладнюють питання авторства. Копії виконує сам майстер або інші художники. Авторські копії також часто продають або дарують. А в Китаї навіть є поселення, мешканці якого спеціалізуються на виготовленні досконалих копій шедеврів світового мистецтва, і такі праці майже неможливо відрізнити від оригіналу.

Заступниця директора Музею Людвіга в Кельні Катя Баудин наголошує на важливості проведення технічних перевірок творів мистецтва, адже експертизи за суто зовнішніми ознаками недостатньо. Нині за допомогою ультрафіолетового випромінювання можна дізнатися, чи була праця колись у реставрації, а за допомогою ультрачервоного – чи немає раптом під шаром фарби інших оригінальних малюнків художника. Звичайно, такі перевірки дорого коштують, але вони необхідні [35].

Мистецтвознавча експертиза – одна з найпоширеніших. Розібратися, де оригінал, а де підробка, ефективно допомагають знання реставраторів. Часто аналітичні методи точних наук уможливлюють розв'язання складних проблем такого типу. За допомогою макрозйомки можна побачити невидимі неозброєним оком деталі; бінокулярний мікроскоп дає змогу дослідити руйнування фарбового прошарку; завдяки агентам можна провести макрохімічний аналіз, ідентифікувати барвники в мікрокількостях;

лазерний спектральний мікроаналіз і рентгенографічні дослідження допомагають знайти відповідь на головне запитання: «Це оригінал чи підробка»? Виявленням шахрайських дій, пов'язаних із фальшуванням творів мистецтва, займаються арткриміналісти – вони злагоджено співпрацюють з почеркознавцями, істориками та іншими спеціалістами.

Важливою ознакою для визначення автентичності твору живопису є технологія нанесення підпису зазвичай відомого автора, яка мусить за часом поширення збігатися з часом створення картини. Слід звертати увагу на кракелюр (маленькі тріщинки-павутинки) в усіх складниках живопису – ґрунті, фарбовому й захисному шарах, підписі. На неавтентичних творах фарба з підпису затікає в кракелюр, що досить легко помітити за допомогою мікроскопічного дослідження. Важливою також є відповідність хімічного складу барвникових пігментів і їх походження до тих, які використовували за часів створення оригінальної картини. Приміром, якщо у творі, на якому стоїть підпис автора, що працював у XVIII столітті або в першій половині XIX, у шарі фарби знайшли окис цинку, який для фарб почали використовувати лише в другій половині XX століття, то працю необхідно визнати несправжньою [36, с. 538].

У мирний час за викраденням культурних цінностей нерідко стоять злочинні угруповання, і діють вони у змові з досвідченими фахівцями, що знаються на мистецтві. Також інколи до цієї справи залучено й працівників музеїв, галерей, де зберігаються такі об'єкти.

Те, що проблему фальшування творів мистецтва порушують на міжнародному рівні, підтверджує неабияку її актуальність. З іншого боку, звернення до неї свідчить і про сміливість дослідників, які взялися заповнити прогалини в цій складній темі, якій нерідко властиве кримінальне забарвлення.

Культурні цінності мають важливе історичне значення. Багато з них є носіями національного коду й дають змогу підтримувати чутливий культурний зв'язок між поколіннями. Проте підроблювачі знищують надбання народу, держави, доробки майстрів, унеможливають їх передавання нащадкам. Тож на часі передбачання комплексу відповідних заходів. По-перше, важливо вдосконалити правові засади: від законодавчого регулювання транзакцій на дедалі ширшому артринку до належного встановлення відповідальності за фальшування мистецьких творів та свідоме чи несвідоме розповсюдження підробок.

По-друге, слід на національному й міжнародному рівнях посилити координування заходів захисту, сформуванню широку базу даних творів живопису та їх історій. Такі реєстри необхідно постійно поповнювати новими шедеврами та їх детальними описами.

По-третє, з метою запобігання викраденню об'єктів мистецтва і виготовленню їх підробок необхідно провести ретельну каталогізацію в музеях, га-

лереях, приватних колекціях, а також значно посилити охорону приміщень зазначених установ (зокрема й регіональних). Також цій справі має прислужитися виділення необхідного фінансування як на закупівлю систем автоматичного реагування на випадок проникнення, так і на проведення оперативно-пошукових заходів, за які відповідають державні структури, та їх міжнародне координування. Адже запобігти фальшуванню мистецьких надбань людства й унеможливити поширення підробок – це вельми благородна та вкрай важлива справа для всієї міжнародної спільноти.

- Hoffmann, M., Kuhn, N. (2016). *Hitlers Kunsthändler: Hildebrand Gurlitt 1895-1956* [Hitler's art dealer: Hildebrand Gurlitt 1895-1956]. Munich: C.H. Beck Verlag. [in German].
- Hopp, M. (2019). Wir sind mehr als Kunstdetektive! Ein Appell zur Stärkung der Provenienzforschung [We are more than art detectives! An appeal to strengthen provenance research]. *Das Magazin von Kultur Management Network*, no. 140, pp. 13–20. [in German].
- Müller-Mehlis, R. (2013). *Tatort Kunstmarkt: Fälscher, Täuscher und Betrüger* [Tatort Art Market: Forgers, Deceivers and Fraudsters]. Vienna: Universitas Verlag bei Amalthea Signum Verlag GmbH. [in German].
- Hebborn, E. (1998). *The Art Forger's Handbook*. London: Overlook Books. [in English].
- Partsch, S. (2010). *Tatort Kunst. Über Fälschungen, Betrüger und Betrogene* [Tatort Kunst: About Counterfeiters, Fraudsters and Dupes]. Munich: Verlag C.H. BECK oHG. [in German].
- Herchenröder, C. (1978). *Die Kunstmärkte* [The Art Markets]. Düsseldorf-Wien: Econ-Verlag. [in German].
- Watson, P. (1992). *From Manet to Manhattan: The Rise of the Modern Art Market*. London: Hutchinson. [in English].
- Koldehoff, S. (2009). *Die Bilder sind unter uns. Das Geschäft mit der NS-Raubkunst* [The pictures are among us. The Nazi-looted art business]. Frankfurt am Main: Eichborn. [in German].
- Герасименко О. Дослідження сутності активів спадщини як категорії термінологічного апарату бухгалтерського обліку // *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 6 (4). С. 4–9. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatry_2016_6\(4\)_2](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tatry_2016_6(4)_2); Коваленко О. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.09 / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». Київ, 2015. 302 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.06/2015/Kovalenko_O_dis.pdf
- Hebborn, E. (2003). *Kunstfälschers Handbuch* [The Art Forger's Handbook]. Köln: DuMont Literatur und Kunst Verlag. [in German].
- Partsch, op. cit.
- Müller-Mehlis, op. cit.
- Stadlbauer, L. (2013). *Die Kunstauktion Österreich-Frankreich* [The Austria-France art auction]. D. iur. Dissertation. Vienna: University of Vienna. [in German].
- Крупнейшие аукционы Европы: где и когда? // SelfMade Trip. 30 жовтня 2016. URL: <https://selfmadetrip.com/krupneyshie-auksiony-evropy-gde-i-kogda/>
- Солошенко В.В. Аукціонна торгівля творами мистецтва з обтяжливим минулим 1945–2020 рр.: недосліджені аспекти // *Сторінки історії*. 2020. № 50. С. 268–285.
- Дерій В. Класифікація культурно-історичних цінностей та їх облік і аналіз на ринку антикваріату / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін // *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. Тернопіль, 2017. Т. 27. № 3. С. 21.
- Гурьянова Е.М. Гениальная подделка шедевра в искусстве / Е.М. Гурьянова, Н.Г. Рошина // *Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение*. 2014. № 3 (15). С. 67.
- Partsch, op. cit.
- Hebborn, *Kunstfälschers Handbuch*.
- Partsch, op. cit.
- Романчук О.С. Аналіз методики дослідження творів мистецтва // *Волинська ікона*. Луцьк: Надтир'я. 2003. С. 149–160.
- Ліщенко Ю. Під підозру попадають картини російських класиків // *Високий замок*. 2 листопада 2017. URL: <https://wz.lviv.ua/news/209686-pid-pidozru-pidpadaiut-kartyny-rosiyskykh-klasykiv>

23. Гурьянова Е.М., Рощина Н.Г. Там же. С. 69.
24. Фрачек Дж. Мистецтво підробки: як боротися із шахраями / Дж. Фрачек, К. Луцька // Deutsche Welle. 20 липня 2013. URL: <https://p.dw.com/p/18t0t>
25. Юрченко Л. Підробки – актуальна тема для сучасного мистецького ринку. Сенсаційні підробки / Л. Юрченко, Є. Тейзе // Deutsche Welle. 8 листопада 2010. URL: <https://p.dw.com/p/Q09L>
26. У Німеччині на аукціоні не змогли продати «картини Гітлера» // BBC News Україна. 10 лютого 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47190490>
27. Адам Дж. Мистецтво оман: як заробити на фальшивках // BBC News Україна. 29 жовтня 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2015/10/151028_vert_art_of_deception_she
28. Юринець Ю.Л. Використання можливостей Інтерполу для пошуку культурних цінностей // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). № 2 (30)'2013. С. 216–217.
29. Міністерство Закордонних справ України. Письмо №11/757. от 2 июля 1992 г. Начальника УУР УВД Киевской области полковника милиции Б.И. Рябчука начальнику Управления по борьбе с контрабандой таможенного Комитета Украины Виннику С.Ф. Арк. 95–96.
30. Міністерство Закордонних справ України. Лист № 9/37-13110 від 06.08.1992 р. Про ноту Посольства Великобританії в Україні. Фонд № 1. Оп. 4. Спр. № 6932 а. Арк. 72–73.
31. Яценко Е.П. Преступления в сфере искусства // Культура в современном мире. 2012. № 3. URL: <http://infoculture.rsl.ru>
32. Фрачек Дж., Луцька К. Там само.
33. Феногенова С.А. Установление подлинности произведений живописи // Информационная безопасность регионов. 2011. № 1 (8). С.117.
34. Феногенова С.А. Там же. С.116–118.
35. Фрачек Дж., Луцька К. Там само.
36. Долуда А.О., Судове мистецтвознавче дослідження творів живопису / А.О. Долуда, О.С. Пукліч, Т.С. Романенко, О.С. Дробишева // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. Вип. 18. С. 534–542.

Viktoriia SOLOSHENKO,
*PhD in History, Associate Professor,
Deputy Director for Scientific Affairs,
State Institution "Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine"*

ART FORGERY: THE INTERNATIONAL CONTEXT

Abstract. The article deals with the problem of art forgery, its local and global dimensions, whilst also exploring the origins of this practice. The author argues that works of art have always aroused and continue arousing great interest among collectors, art admirers, and specialists in forgeries. It has been found in the research that collecting has been practiced since ancient times, in a certain way promoting the process of art forgery.

The author mentions well-known and reputable world auction houses and reveals the role of some of them in trafficking forged paintings. The article emphasises that the scandals related to trading art forgery cast a dark shadow on auctions and galleries in general.

Paintings have proven to be one of the most common items of antiquity and forgery. It is established in the article that the prices for the artworks of famous masters have increased from thousands to millions of dollars over the years, and that they are generally recognised as a reliable investment. The replenishment of collections with purchased works of art is always a large and lucrative business. However, not all of these masterpieces are originals. The presented research shows that this problem keeps gaining momentum and needs to be resolved on a global level.

The article notes that the 20th century can be characterised by positive achievements and discoveries of humankind. However, it has engraved in history the problem of art forgery mired in scandals of a worldwide scale. The author highlights famous forgeries and falsifications as well as the most popular art forgers and paintings. The forgers were found to have skillfully used the hardships connected with the chaos and displacement of cultural property caused by the two world wars. As a result, forgery artworks appear on the auctions, where they can find their new owners. It misleads museums, collectors, and millions of art lovers.

The article describes the methods, which forgers use in their work, and reveals their motivation for making fake art products. The details and ways, which allows distinguishing a counterfeit artwork from the original, are also covered in the research.

The article shows how the international community invests great efforts to find originals, detect existing forgeries, and prevent the creation of new fakes. Interpol's opening of a previously classified database of stolen works of art has proved helpful in partially blocking forged artwork distribution channels.

Keywords: works of art, forgers, forgeries, art market, auction houses, galleries, museums, theft, search, Interpol.

Юрій БОГАЄВСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби;*

Ігор ТУРЯНСЬКИЙ,

*Надзвичайний і Повноважний Посол,
ветеран дипломатичної служби*

КРЕДО ЙОГО ЖИТТЯ

Минуло вже понад вісім років відтоді, як 12 лютого 2013 року обірвалося земне життя видатного українського дипломата, відомого політичного та громадського діяча Геннадія Йосиповича Удовенка.

Його передчасна смерть стала великою й непоправною втратою не лише для української дипломатії, а й для всієї України, тож буде відчутною ще не один рік.

Ми завдячуємо долі, яка багато років тому поєднала наші професійні шляхи з такою неординарною особистістю, котрою була ця людина. Приємно згадувати десятиліття нашої спільної праці на ниві української дипломатії – і до історичного серпня 1991 року, і вже в роки відновленої державної незалежності України.

На яких би посадах не працював Геннадій Йосипович, свої обов'язки він виконував надзвичайно відповідально, з високим професіоналізмом, постійно доводячи, що є дипломатом найвищого рівня. Незалежно від посад, які ми обіймали, працювати з Геннадієм Йосиповичем завжди було легко. Ми повсякчас відчували його підтримку, які б життєві і професійні випробування не випадали на наші долі. Він помічав здібності й потенціал кожного співробітника зовнішньополітичного відомства, знав, кому можна доручити певну справу, на кого покластися без жодних вагань і сумнівів. Його виправдана вимогливість була направленою лише на досягнення позитивного результату. Водночас він спонукав співробітників сумлінно виконувати свої службові обов'язки, завжди «тримати форму» й не «пасти задніх». Геннадій Йосипович уважно придивлявся

до кожного, аналізував наші дії та вчинки, а також оцінював їхні здібності та дипломатичні перспективи.

Таким він був і на посаді Міністра закордонних справ України впродовж 1994–1998 років. Геннадій Йосипович реалізував чимало конкретних задумів задля зміцнення авторитету міністерства, яке очолював. До того ж доволі емоційно сприймав будь-які спроби, зокрема і керівництва тодішньої Адміністрації Президента України, применшити роль і значення зовнішньополітичного відомства в житті незалежної України, перетворити його на слухняний придаток до Банкової. На такі спроби Міністр завжди, ледь опановуючи себе, словесно реагував: «От, ще одне ЦК!». Ми не раз були свідками такої цілком справедливої його реакції.

Якось в інтерв'ю українській газеті «Финансовая Украина» за 15 серпня 1995 року Геннадій Йосипович небезпідставно наголосив, що дипломати, котрі були виховані за радянських часів, сформували основу дипломатичної служби незалежної України. Указуючи на очевидну зовнішньополітичну безграмотність багатьох тодішніх різнорівневих керівників, він акцентував увагу на тому, що в країні має бути єдиний зовнішньополітичний орган, і МЗС «повинне так виявляти себе, щоб кожний, хто займається зовнішньополітичною діяльністю, вважав за обов'язок погоджувати з ним свої дії». Геннадій Йосипович був переконаний, що «престиж міністерства неможливо підняти законами та директивами», а система МЗС є «візитною картою нашої держави, і від її якості часто залежить перше враження від знайомства з нею». Міністр уважав, що зовнішня політика незалежної України не лише впливає з внутрішньої, а й продовжує її. Ці його цілком аргументовані висновки не втратили своєї актуальності й сьогодні, в такі непрості часи існування, а точніше – виживання України.

Ми не маємо жодних сумнівів, що живучи Геннадій Йосипович уважно спостерігав би за сучасним станом зовнішньої політики нашої держави і, безумовно, мав би конкретні зауваження щодо діяльності й іміджу нинішнього МЗС.

Не потребує доведення і те, що Геннадій Йосипович Удовенко назавжди вписав своє ім'я в літопис не лише української, а й світової дипломатії – після того як його було обрано Головою 52-ї сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на період 1997–1998 років. Він став першим і, мабуть, буде єдиним представником України, якому випала така честь. Рішення про призначення його на цю посаду світового рівня ухвалили держави-члени ООН, визнавши його великий особистий авторитет у міжнародному співтоваристві, зразкову працьовитість та високий професіоналізм. Це була своєрідна зіркова пора в багаторічній дипломатичній біографії Г.Й. Удовенка. Він гідно виконав і цю надзвичайно відповідальну місію. Головування на сесії ГА ООН стало справді винятковою

за своїм значенням подією в історії цієї універсальної міжнародної організації, позаяк саме під керівництвом представника України ООН у своїй діяльності найближче наблизилася до запровадження низки серйозних реформ. Після нього все знову набуло шаблонності.

Такого визнання і честі не мав жоден представник не лише колишнього СРСР, а й нинішньої Росії, яка, знехтувавши законними правами всіх тодішніх радянських республік, не тільки присвоїла собі величезну закордонну власність СРСР, а й домоглася членства в ООН та місця постійного члена її Ради Безпеки, що вона використовує винятково у своїх інтересах.

Ще одним доказом вагомого внеску Геннадія Удовенка в становлення дипломатичної служби нашої незалежної держави є присвоєння його імені Дипломатичній академії України при МЗС України. Зокрема, дипакадемію було перейменовано згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 7 грудня 2016 року № 920, хоча відповідну ініціативу група ветеранів дипломатичної служби – серед яких були й автори цієї статті – висловила ще 2013 року. До 90-ї річниці від дня народження Геннадія Йосиповича, яку урочисто відзначали 22 червня цього року, було написано і цю статтю.

У нашій пам'яті він і надалі буде тією непересічною особистістю, невід'ємними рисами котрої впродовж усього життя завжди були три «П»: професіоналізм, порядність і патріотизм. Геннадій Удовенко був людиною з властивими йому винятково важливими людськими чеснотами – відкритістю, доброзичливістю і толерантністю. Усі ці риси стали незмінним кредо його вельми змістовного життя.

Тож нині на кожній посаді українські дипломати повинні виховувати в собі ці якості та повсякчасно керуватися ними в житті, якщо вони по-справжньому віддані обраній професії і своїми конкретними діями вболівають не лише за авторитет нашого зовнішньополітичного відомства, а й за міжнародний імідж уже 30 років незалежної України.

Yuri BOHAYEVSKY,

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
veteran of the diplomatic service;*

Ihor TURIANSKYI,

*Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
veteran of the diplomatic service*

THE CREDO OF HIS LIFE

*The English version of the article is published
under the authors' editorship.*

This article is dedicated to the memory of Hennadiy Udovenko, a prominent Ukrainian diplomat, who was also a well-known political and public figure.

His premature death on 12 February, 2013 was a great and irreparable loss not only for the Ukrainian diplomacy but for all Ukraine, and it will be still perceptible for more years.

We are grateful to the destiny which joined, many years ago, our professional ways with such extraordinary personality. It is pleasant to recall the decades of our common work in the field of Ukrainian diplomacy long before the historic August of 1991 and during the years of the restored independence of Ukraine.

At all posts entrusted to him Hennadiy Udovenko performed his duties with exceptional responsibility and high professionalism, always demonstrating that he was a diplomat of the highest rank. As a manager at respective posts he recorded the abilities and the potential of every staff-member of the Ministry of Foreign Affairs and without hesitation or any doubts knew who could be entrusted with a certain matter. His justified requirements were aimed exclusively at achieving the positive result. At the same time, he stimulated his staff-members to fulfil their duties in a scrupulous manner and always “to be in good form” and “never lag behind”, analysing also everybody's actions and deeds and evaluating their abilities and diplomatic perspectives.

As the Minister for Foreign Affairs during 1994–1998, Hennadiy Udovenko adhered to the same principles. At his initiative a substantial number of specific ideas were realized to strengthen the authority of the Ministry. He reacted very emotionally to any attempt, in particular from the Administration of Ukraine's President of that time, to depreciate the role and the importance of the Ministry of Foreign Affairs in the life of independent Ukraine. Referring to the evident illiteracy in foreign policy of many officials of various levels, he emphasized that the country must have only one foreign policy organ and that the Ministry of Foreign Affairs “must display itself in a way that everyone engaged in foreign policy activities has

to be guided by the obligation to coordinate with it their actions". As the Minister, Hennadiy Udovenko was also convinced that "the prestige of the Ministry cannot be enhanced by the laws or by the directives" because the Ministry of Foreign Affairs "is a visiting card of our state". He was confident that the foreign policy of independent Ukraine was not only a reflection of its domestic policy but was also its continuation.

These completely reasonable conclusions made by Hennadiy Udovenko are still noteworthy nowadays in such difficult times for Ukraine's existence, but rather for its survival.

His name will remain forever in the annals not only of the Ukrainian but also of the global diplomacy as the President of the 52nd session of the United Nations General Assembly during 1997–1998. He became the first and most probably the only representative of Ukraine who had such honour.

The decision to elect Hennadiy Udovenko to that position of universal level was taken by the UN member states as a recognition of his great personal authority in the international community, exemplary capacity of work and his professionalism of high standard. This extraordinary responsible mission he fulfilled with dignity. In some respect that was the peculiar star period in his diplomatic biography.

Such honour and recognition never extended to the representatives of the former USSR and to anyone in present Russia.

The presidency of Ukraine's representative at the 52nd session of the United Nations General Assembly was evaluated as an exceptional, by its meaning, event in the history of this universal international organization because under his management the United Nations approached in its activities very closely to the introduction of a number of serious reforms. However, after him everything returned to the routine.

One more evidence of Hennadiy Udovenko's substantial contribution to the formation of the diplomatic service of our independent state was a decision, initiated by a group of the MFA veterans, to name the Diplomatic Academy after him.

In our memories, Hennadiy Udovenko will always remain as an unusual personality whose inalienable features during all his life were based on 3 "Ps", which meant professionalism, patriotism and probity. He was also a man with typical for him exclusively important human virtues, namely openness, benevolence and tolerance. All these features characterized the credo of his life, very rich in content.

Therefore, the present generation of Ukrainian diplomats, regardless of their posts, should follow such important qualities and always be guided by them if they are really devoted to the chosen profession and by their concrete actions are concerned not only with the authority of the Ministry of Foreign Affairs but also the international image of Ukraine as an independent state for already 30 years.

Сергій РЕВА,
Надзвичайний та Повноважний Посол

РАДЯНСЬКИЙ ПОСОЛ З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ

Молодий, енергійний, з відкритою харизматичною усмішкою, живою українською мовою, яку визнавали навіть найприскіпливіші українські письменники, Василь Дрозденко швидко набував популярності як у партійних колах, так і в народі, насамперед у Києві.

Це не могло не непокоїти інших претендентів на партійний олімп. Внаслідок закулісних домовленостей у березні 1971 року через ЦК КПРС було пролобійовано рішення «висунути» перспективного державного діяча на дипломатичну роботу – Надзви-

чайним і Повноважним Послом СРСР у Румунії.

За тих часів це було справжньою опалою, бо означало кінець номенклатурного зростання з невизначеною перспективою роботи в новій, складній і специфічній, до того ж незнайомій сфері.

Сьогодні в публікаціях деяких професійних українських дипломатів, які свого часу самі мріяли зробити кар'єру на Смоленській, можна прочитати зневажливі висловлювання на адресу послів – колишніх партійних секретарів. Мовляв, опинившись у Москві, ці політичні невдахи швиденько забули своє українське коріння. Та і їхні дипломатичні здібності дехто нерідко піддає сумніву.

Можливо, щодо окремих радянських послів-українців це й справедливо. Однак для палкого патріота України Василя Івановича Дрозденка дипломатична стежа стала новою і, на жаль, останньою яскравою сторінкою його політичної діяльності на ниві служіння Батьківщині, ще однією можливістю реалізувати свій могутній і багатогранний талант.

Його, колишнього фронтовика, направили не в «тишляндію», а знову на передовий рубіж. Адже через відомі історичні геополітичні події наші відносини з Румунією – ані тоді, ані зараз – не були безхмарними.

Румунський тогочасний лідер Чаушеску, диктатор і комуністичний ортодокс у внутрішній політиці, проводив доволі незалежну як для країни-учасниці Варшавського договору зовнішню політику, яку було названо «особливим курсом». Двосторонні відносини ускладнювали ще й непоодинокі спроби румунських громадських діячів (здебільшого в історичній літературі та публікаціях у пресі) піддати сумніву повоєнні кордони, аж до прямих зазіхань на території, що сьогодні повноправно належать Україні.

Отже, діяльність Посольства в Бухаресті завжди була напруженою. Багато залежало від особистості, політичної ваги і дипломатичного хисту посла. І тут знадобилися найкращі риси В.І. Дрозденка, які він набув ще під час партійної роботи в Україні: вміння швидко сприймати найважливіше, оперативно ухвалювати рішення, а головне – комунікувати, встановлювати і підтримувати контакти, навіть із політичними опонентами.

Власне цей притаманний небагатьом талант, як сьогодні би сказали, застосовувати людський чинник, зокрема бажання і вміння працювати з людьми – як зі співробітниками посольства, так і з румунськими чиновниками й колегами в дипломатичному корпусі, – і допоміг В.І. Дрозденку стати видатним дипломатом. Адже, як влучно зазначив перший Міністр закордонних справ незалежної України Анатолій Максимович Зленко, «дипломатія – це людський фактор, зведений в абсолют».

Насамперед його хист можна визначити як здатність, як тоді казали, правильно проводити «підбір і розстановку кадрів». Усвідомлюючи комплексність завдань, що постали перед посольством, В.І. Дрозденко всіляко залучав до дипломатичної роботи авторитетних науковців. Наприклад, ґрунтовні аналітичні матеріали зі складних історичних питань у посольстві готував відомий молдовський і російський історик, професор Михайло Олексійович Мунтян. В економічній «референтурі» працював молодий талановитий економіст Олександр Дмитрович Некіпелов – нині академік, віцепрезидент Російської академії наук.

В установі панувала творча ініціативна атмосфера. Посла В.І. Дрозденка не тільки поважали і природно побоювалися, а й щиро любили. Багато дипломатів і співробітників технічного складу посольства поверталися до Бухареста по два-три рази, керуючись мудрою МЗСівською істиною – «неважливо, яка країна, важливо – який у ній посол».

Творчий підхід В.І. Дрозденка полягав і в ініціюванні нових форм та методів роботи, зокрема з підвищення кваліфікації дипломатичних співробітників. За його ініціативою в посольстві було створено «Школу молодого дипломата», де досвідчені дипломати передавали свої навички новому поколінню. Свого часу її пройшов і автор цієї статті. Згодом зазначена ініціатива набула поширення, позаяк «Школа молодого дипломата» функціонувала і в МЗС України.

Узагалі напрацювання В.І. Дрозденка використовували і посли вже незалежної України в Румунії, зокрема один із найкращих сучасних українських дипломатів, колишній перший заступник Міністра закордонних справ України Олександр Олександрович Чалий.

Звичайно, В.І. Дрозденко був людиною свого часу і діяв у сучасній тоді політичній системі координат, усі недоліки якої він чудово розумів і щиро ними переймався. Проте навіть перебуваючи за кордоном упродовж багатьох років, він не втрачав постійного і тісного зв'язку з Україною і намагався по зможі робити для неї добрі справи.

Скажімо, за наполяганням В.І. Дрозденка авіарейс «Аерофлоту» «Москва – Бухарест» здійснював посадку в Києві (ще донедавна між українською і румунською столицями не було прямого авіасполучення). У Румунії регулярно гастролювали провідні українські діячі культури, зокрема солістка Київського театру опери та балету, народна артистка СРСР Євгенія Мірошниченко. Долаючи опір московських чиновників, Василь Іванович Дрозденко влаштовував на роботу в посольство дипломатичних і технічних співробітників-українців, декотрі з них працюють у МЗС України й донині.

Протягом довгих дванадцяти років – аж до раптової смерті 30 листопада 1982 року – В.І. Дрозденко працював на посаді Надзвичайного і Повноважного Посла СРСР у Румунії, що є майже рекордом навіть за радянських часів. Цей факт краще за будь-які слова ілюструє високий професійний рівень його дипломатичної діяльності. У румунських політичних колах, серед громадськості і в дипломатичному корпусі Бухареста, дуаеном якого він був упродовж тривалого часу й де мав беззаперечний авторитет, не один рік іще згадували «епоху посла Дрозденка».

Попри наполегливі рекомендації згори Василь Іванович не змінив київської прописки на московську. Кожну відпустку він проводив не в Карлових Варах, а в Києві, в улюбленому санаторії «Пуща-Водиця».

Щоразу приїжджаючи до Києва, В.І. Дрозденко за звичкою неодмінно відвідував українське МЗС, де мав довгі змістовні розмови з міністром Георгієм Георгійовичем Шевелем. Той жваво цікавився подіями в сусідній Румунії, життям української громади, політикою Чаушеску, завжди порушуючи питання щодо влаштування українців на роботу до Посольства в Бухаресті.

З великою радістю В.І. Дрозденко 1982 року прийняв офіційне запрошення на святкування 1500-річчя Києва, до розвитку якого він доклав стільки зусиль.

Тут, у рідному Києві, на центральній алеї Байкового кладовища його й поховано.

На мій погляд, дипломатична діяльність В.І. Дрозденка заслуговує на значно глибше дослідження. Настане час, коли ім'я цього радянського, але щиро українського дипломата посяде належне місце в дипломатичній історії України.

SOVIET AMBASSADOR WITH UKRAINE IN HIS HEART

*The English version of the article is published
under the author's editorship.*

Young, full of energy, with an open charismatic smile, speaking a living Ukrainian, that was recognized by even the pickiest Ukrainian writers, Vasyl Drozdenko quickly gained popularity both in Party circles and among the people, first of all in Kyiv.

This could not help but worry other contenders for the Party Olympus. As a result of backroom agreements in March 1971 a decision was lobbied through the Central Committee of the CPSU – to “promote” the promising statesman to diplomatic work as the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the USSR to Romania.

In those days that was quite a fall from grace as it meant the end of nomenclature growth with an uncertain perspective of working in a new, complex and specific, furthermore, unfamiliar area.

Nowadays, in publications made by some professional Ukrainian diplomats, who once dreamed of making a career on Smolenskaya, one can find disrespectful remarks addressed to ambassadors-former Party secretaries, allegedly, those political losers quickly forgot about their Ukrainian roots once they had reached Moscow. Their diplomatic abilities are often questioned by some people as well.

This is probably true regarding some Soviet Ambassadors-Ukrainians. But for a true patriot of Ukraine Vasyl Drozdenko the diplomatic path became a new and, unfortunately, the last bright page of his political activity for the good of his Motherland, yet another opportunity to realize his powerful and multifaceted talent.

Former front-line soldier Drozdenko, was sent not to a “Tranquilland”, but to the cutting edge again. After all, due to well-known historical geopolitical events, our relations with Romania - neither then nor now - have never been cloudless.

The Romanian leader of that time, Ceausescu, a dictator and orthodox communist at home, pursued quite an independent as for a Warsaw Pact country foreign policy, called “Special course.” Bilateral relations were further complicated with the repeated attempts of Romanian public figures (mostly in historical literature and press publications) to call into question the post-war borders up to direct pretensions to the territories that now legitimately belong to Ukraine.

Thus, the work of the Embassy in Bucharest has always been intense. Much depended on the personality, political weight and diplomatic abilities of the Ambassador. And that was the moment when Vasyl Drozdenko's best skills acquired during his Party work in Ukraine, were needed: the ability to quickly perceive the most important, to make decisions promptly, and most importantly - interpersonal skills, the ability to establish and maintain contacts, even with political opponents.

This rarely observed talent – the desire and ability to work with people, both with the Embassy staff and Romanian officials as well as with colleagues in the diplomatic corps, as we would say today, to use the human dimension, allowed Vasyl Drozdenko to become an outstanding diplomat. Since, as the first Minister for Foreign Affairs of Independent Ukraine Anatolii Zlenko rightly noted, “diplomacy is the human dimension raised to the absolute”.

This talent was primarily determined by his ability to carry out, as was said at the time, the correct “selection and placement of personnel”. Realizing the complexity of tasks facing the Embassy, Vasyl Drozdenko involved in every way authoritative scientists in the diplomatic work. Thus, thorough analytical materials on complex historical issues were prepared at the Embassy by the famous Moldovan and Russian historian Professor Mikhail Muntian. The young talented economist Aleksandr Nekipelov who worked within the economic section of the Embassy has now become an Academician and Vice-president of the Russian Academy of Sciences.

A creative, proactive atmosphere prevailed in the Embassy. Ambassador Vasyl Drozdenko was not only respected and naturally feared, but also sincerely loved. Many diplomats and technical staff of the Embassy returned to Bucharest two or three times, guided by the wise truth of the Ministry of Foreign Affairs - “no matter what country, what matters is the Ambassador”.

Drozdenko's creative approach was manifested in the initiation of new forms and working methods, including advanced training of diplomatic staff. Thus, on his initiative, a “young diplomats school” was set up at the Embassy, where experienced diplomats passed on their experience to a new generation. At the time, the author of these lines also went through this school. Subsequently, the mentioned initiative became widespread - a “young diplomats school” also functioned within the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The achievements of Ambassador Drozdenko were actually used by ambassadors of Independent Ukraine to Romania, in particular by one of the best Ukrainian contemporary diplomats, former First Deputy Minister for Foreign Affairs of Ukraine Oleksandr Chalyy.

Of course, Vasyl Drozdenko was a person of his time and acted in the existing then political coordinate system. However, he was fully aware of all the shortcomings of that system and was sincerely worried about them. Although he spent

many years abroad, Vasyl Drozdenko did not lose constant and close ties with his native Ukraine and tried to do good deeds for it as much as possible.

At his insistence, Aeroflot airlines Moscow-Bucharest flight had a stopover at Kyiv (until recently, there was no direct flight between Ukrainian and Romanian capitals). Leading Ukrainian cultural figures, in particular the soloist of the Kyiv Opera and Ballet Theater, People's Artist of the USSR Yevheniia Myroshnychenko, regularly toured around Romania. Overcoming the resistance of Moscow officials, Vasyl Drozdenko promoted Ukrainians both diplomats and technical staff to work at the Embassy. Some of them are still working at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

For twelve long years, until his untimely death on November 30, 1982, Vasyl Drozdenko served as the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the USSR to Romania - almost a record even for Soviet times. This fact better than any words proves the high professional level of his diplomatic work. In Romanian political circles, among the public and in the diplomatic corps of Bucharest, where for many years he was the dean and enjoyed undisputed authority, the "Ambassador Drozdenko era" was recalled for many years afterwards.

Despite persistent advices coming from above, Vasyl Ivanovych did not change his Kyiv residence to Moscow. He spent each annual vacation not in Karlovy Vary, but in Kyiv in his favorite sanatorium "Pushcha-Vodytsya".

The obligatory habit during his stay in Kyiv was always a visit to the Ukrainian MFA where he had long and substantive conversations with Minister Georgiy Shevel. The Minister took a keen interest in developments in neighboring Romania, life of the Ukrainian community, Ceausescu's policy and always raised the issue of promotion of Ukrainians to work at the Embassy in Bucharest.

In 1982, Vasyl Drozdenko happily accepted an official invitation to attend the celebration of the 1500th anniversary of the founding of Kyiv, as he had invested so much effort in the development of the city.

He was buried right here, in his beloved Kyiv, in the central alley of the Baykove cemetery.

In my view, Vasyl Drozdenko's diplomatic activity deserves a more in depth study. The time will come when the name of this Soviet but true Ukrainian Diplomat will take its rightful place in the diplomatic history of Ukraine.

Василь КРЕМЕНЬ,
доктор філософських наук, професор,
академік НАН України,
президент Національної академії педагогічних наук України,
Міністр освіти і науки України (1999–2005)

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано становлення системи забезпечення й ефективного функціонування міжнародних зв'язків Національної академії педагогічних наук України (далі – НАПН України) від часу її заснування – 4 березня 1992 року – і до сьогодення. Розглянуто основні напрями міжнародної діяльності в контексті сучасних європейських та американських підходів до інтернаціоналізації провідних дослідницьких установ та їхнього успішного інтегрування в європейські й глобальні академічні структури.

З огляду на поширення пандемії COVID-19 особливу увагу звернено на забезпечення належних умов для «інтернаціоналізації вдома» й максимального використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій, щоб уможливити спілкування та проведення наукових досліджень із партнерами з-за кордону. Висвітлено досвід співпраці Національної академії педагогічних наук України з іноземними членами та почесними докторами й висловлено думки щодо підвищення її ефективності. Наголошено на важливості популяризування діяльності академії за кордоном, визначено основні форми такої роботи.

Ключові слова: Національна академія педагогічних наук України, міжнародна співпраця, інтернаціоналізація наукової і дослідницької діяльності, академічна мобільність, індикатори інтернаціоналізації.

Постановка проблеми. У сучасному світі науково-дослідну діяльність неможливо уявити без активного розвитку міжнародних зв'язків та інтернаціоналізації. Протягом останніх десятиліть спостерігаємо посилення уніфікаційних тенденцій в академічній роботі як на європейському,

так і на глобальному рівнях, тож Україна не може стояти осторонь цих процесів. Звісно, соціально-гуманітарні дисципліни, порівняно, скажімо, до природничих чи точних наук, дещо складніше інтегрувати в європейський і глобальний дослідницькі простори, бо вони значно глибше занурені в національно-культурні контексти, мовну стихію, ментальні відмінності. Однак водночас саме ці галузі наукового знання сприяють взаєморозумінню представників різних культур, допомагаючи сформувати ціннісний консенсус, що й стало передумовою європейського та євроатлантичного геополітичного вибору нашої країни, який українське суспільство зробило 2014 року.

Ефективна система освіти – запорука успішного розвитку кожного суспільства, адже формуючи свідомість прийдешніх поколінь, цей інститут працює на майбутнє. Тому належна теоретико-методологічна підтримка процесів викладання й навчання, а також їхній психолого-педагогічний супровід відповідно до найкращих європейських і світових стандартів є необхідними для подальшого розвитку України та суспільства поряд з іншими цивілізованими країнами. З огляду на це надзвичайно важливо адаптувати іноземні підходи й практики до українських освітніх реалій, чітко усвідомлювати власні досягнення та здобутки, знайти оптимальні шляхи для їхнього покращення, опираючись на міжнародний досвід. Тож «основними завданнями діяльності НАПН України є теоретичне і методичне забезпечення розвитку системи освіти, всебічне наукове її супроводження і дослідницька робота в галузі освіти, педагогіки і психології та поглиблення інтеграції національного освітнього та наукового просторів в європейські та світові освітні і дослідницькі простори» [1].

Аналіз досліджень і публікацій. Розвиток міжнародної співпраці наукових і дослідних установ, а також підтримування процесів інтернаціоналізації на якісно високому рівні є темою численних праць закордонних і вітчизняних авторів. В англomовній літературі одне з найпоширеніших визначень інтернаціоналізації у сфері вищої освіти та наукових досліджень належить Джейн Найт, котра ще 2004 року визначила її як «приєднання міжнародного, міжкультурного та/або глобального компонента до навчальної програми й освітнього процесу» [2, с. 6]. Пізніше, 2011 року, авторка зазначала: «Відповідно до того, як “дорослішає” інтернаціоналізація, вона стає дедалі важливішим і складнішим процесом, утім водночас – більш неузгодженим і внутрішньо суперечливим. Цей концепт – уже не модна новинка. Тепер інтернаціоналізацію міцно інтегровано не тільки в риторику, програми та стратегії розвитку університетів, а й у систему пріоритетів національної освітньої політики. Це свідчить про те, що концепцію інтернаціоналізації нарешті повністю сформовано, тож вона цілком придатна для застосу-

вання у політиках, практиках і дослідженнях галузі вищої освіти. Та в такої універсальності є і зворотний бік: нині інтернаціоналізацією називають усе, що бодай трохи стосується глобальної, міжкультурної і міжнародної діяльності» [3, с. 14]. Проте 2018 року в статті, яку Дж. Найт написала спільно з Гансом де Вітом, наголошено: «Хто б протягом цього століття – коли [інтернаціоналізація] здебільшого означала залучення іноземних студентів, проекти міжнародного розвитку та регіональні дослідження – міг подумати, що нині в цьому контексті ми обговорюватимемо брендинг, міжнародні програми та мобільність організацій, що надають освітні послуги, глобальне громадянство, інтернаціоналізацію вдома, масові відкриті онлайн-курси, глобальні рейтинги, дипломатію знань, університети світового класу, культурну гомогенізацію, освітній франчайзинг, програми спільних та подвійних дипломів?» [4, с. 2]. Це означає, що поняття інтернаціоналізації зазнало суттєвих змін упродовж останніх десятиліть, на чому наголошують провідні західні дослідники, і є динамічною категорією, що відображає сучасні інноваційні практики міжнародної діяльності та реакцію на них різноманітних навчальних і дослідницьких інституцій.

Серед найновіших англомовних досліджень варто звернути увагу на ґрунтовну статтю Майка Заппа і Джулії Лерч, котрі дослідили вплив інтернаціоналізації на 442 283 освітні програми, які викладають у 17 129 університетах 183 країн [5, с. 372]. Вони доходять висновків, що в освітніх програмах можна виокремити три основні моделі інтернаціоналізації: 1) міждержавну, або порівняльну, що властива таким дисциплінам, як політологія, економіка, соціологія, право, науки про освіту; 2) глобальну, притаманну природничим дисциплінам; 3) регіональну, яка має на меті об'єднати перші дві моделі [5, с. 388]. Цікавим дослідженням проблематики інтернаціоналізації є також опублікована 2020 року стаття Дженни Міттельмаєр, Барта Рієнтіса, Ешлі Гантера і Парваті Рагурам, де запропоновано доповнити вже традиційні в академічній літературі поняття «інтернаціоналізація за кордоном» та «інтернаціоналізація вдома» ще одним – «дистанційна інтернаціоналізація» [6], яка набуває дедалі більшого значення в умовах пандемії COVID-19.

Тему інтернаціоналізації навчальної та дослідницької діяльності активно вивчають і вітчизняні науковці. Зокрема, 2019 року співробітниця Інституту вищої освіти НАПН України Марія Дебич захистила дисертаційне дослідження «Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід» на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. Авторка цієї ґрунтовної праці зазначає, що «сучасний стан інтернаціоналізації вищої освіти засвідчує актуальність створення науково обґрунтованої концепції інтернаціоналізації вищої освіти України, яка має на меті окреслити параметри ефективної моделі розвитку інтер-

націоналізації вищої освіти та створення її позитивного міжнародного іміджу, а також визначити перехід від нинішнього стану інтернаціоналізації до такого, що відповідає принципам і пріоритетам Європейського простору вищої освіти, Європейського дослідницького простору, світовим тенденціям з урахуванням при цьому національних традицій і особливостей» [7, с. 311]). Відтак 2020 року співробітники того самого закладу видали колективну монографію «Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства» [8]. Отже, упродовж останніх років інтернаціоналізація та розвиток міжнародних зв'язків стали популярною темою для багатьох досліджень.

Мета статті – розглянути процес становлення та розвитку системи міжнародних зв'язків Національної академії педагогічних наук України й роль інтернаціоналізації як однієї з важливих її функцій у сучасних умовах, а також проаналізувати стратегічний погляд на оптимальні шляхи активізації та підвищення якості міжнародної діяльності в майбутньому.

Міжнародна співпраця в нормативних документах, що регулюють діяльність НАПН України. Серед основних документів, що регулюють діяльність Національної академії педагогічних наук України, важливе місце посідають ті, що пов'язані з розвитком міжнародної співпраці й інтернаціоналізацією діяльності. Як уже було зазначено, інтеграція в європейські та світові освітні й дослідницькі простори є одним з основних завдань роботи НАПН, визначених у статті 7 її статуту [1]. У статті 8 цього документа йдеться про налагодження зв'язків і кооперацію з науковими установами та закладами освіти іноземних країн, міжнародними організаціями й фондами з питань освіти, педагогіки, психології, а також про укладання відповідних угод як основну форму такої діяльності. Зокрема, наголошено на важливості проведення наукових сесій, з'їздів, методологічних і практичних семінарів, конференцій, нарад для обговорення наукових проблем і питань координування науково-дослідницької роботи. Особливу роль в інтернаціоналізації НАПН України відіграють її іноземні члени, порядок обрання яких регламентує стаття 25 [1].

Чималу увагу приділено питанням міжнародної співпраці та інтернаціоналізації в Стратегії розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки, яку загальні збори НАПН схвалили 25 березня 2016 року [9]. Зокрема, у підрозділі 2.4.1 цього документа одним зі шляхів утвердження НАПН України як вищої наукової організації з методологічного, теоретичного, експериментального й методичного забезпечення розвитку національної системи освіти визначено активізацію міжнародної співпраці й вивчення передового світового та європейського досвіду. Передбачено також залучити закордонних експертів до формування переліків пріоритетних напрямів та актуальних проблем; розпочати співпрацю з

провідними освітніми й науковими установами, організаціями громадянського суспільства, неурядовими організаціями; активізувати участь НАПН України, її підвідомчих наукових установ у міжнародних освітніх та дослідницьких проектах і програмах, а також залучити академію до реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері науки й технологій щодо обміну науковою інформацією та реорганізації системи управління науковою сферою і дослідними установами; засвоївши найкращий світовий та європейський досвід, забезпечити розвиток конкурсних і проектних засад планування й проведення наукових досліджень, створення експериментальних розробок – із відповідними критеріями моніторингу й оцінювання якості результатів [9, с. 14–16].

Щоб конкретизувати, розширити та доповнити стратегію розвитку НАПН, а також положення її статуту, розроблено Стратегію інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки, яку було затверджено на засіданні президії академії 18 березня 2021 року [10]. Її основна мета – підвищити рівень інтернаціоналізації та посилити залученість НАПН України до міжнародної наукової співпраці в галузі наук про освіту, педагогіки і психології. Стратегію укладено з урахуванням: 1) ідей і висновків, розміщених в англomовних наукових працях, які присвячено проблемі інтернаціоналізації дослідницьких інституцій та вимірюванню її ефективності; 2) підходів до оцінювання інтернаціоналізації науково-дослідницької діяльності в межах внутрішнього та зовнішнього аудиту академічних установ; 3) індикаторів оцінювання інтернаціоналізації і міжнародного виміру науково-дослідницької діяльності в головних міжнародних університетських рейтингах; 4) вітчизняних підходів до оцінювання інтернаціоналізації наукової діяльності; 5) стратегій інтернаціоналізації провідних українських і закордонних університетів [10, с. 3]. До основних стратегічних напрямів діяльності належать: 1) науково-дослідницька співпраця на міжнародному рівні, яку оцінюють за 11 індикаторами; 2) академічна мобільність працівників, аспірантів і докторантів – 9 індикаторів; 3) наукові публікації за кордоном – 12 індикаторів; 4) створення умов для «інтернаціоналізації вдома» – 4 індикатори; 5) активізація співпраці з іноземними членами й почесними докторами НАПН України – 5 індикаторів; 6) популяризування діяльності академії на міжнародному рівні – 5 індикаторів [10, с. 3–7]. До того ж передбачено розроблення системи моніторингу реалізації положень цього документа та механізми його вдосконалення. Тож можна стверджувати, що Національна академія педагогічних наук України сформувала сучасну систему регулювання питань міжнародної кооперації та активного залучення наукових співробітників, аспірантів і докторантів до головних напрямів інтернаціоналізації науково-дослідної та освітньої діяльності.

Міжнародна співпраця НАПН України в науково-дослідницькій сфері. Датою заснування Академії педагогічних наук України (далі – АПН України) вважають 4 березня 1992 року – саме тоді було підписано відповідний Указ Президента України Леоніда Кравчука. Відтак постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 року було регламентовано конкретні заходи з її утворення та призначено академіків-засновників, на чийх зборах 17 листопада 1992 року завершили формування АПН України й обрали 7 її дійсних членів та 17 членів-кореспондентів. Статус національної АПН отримала відповідно до Указу Президента України Віктора Ющенка від 24 лютого 2010 року, і відтоді її перейменовано на Національну академію педагогічних наук України [11].

Міжнародна діяльність доволі швидко стала важливим складником роботи АПН, а згодом – НАПН України. Було розпочато співпрацю з представниками психолого-педагогічних дисциплін і наук про освіту та відповідних інституцій сусідніх країн, держав колишнього СРСР, а також тих, де зосереджено потужну українську діаспору. Насамперед варто виокремити Республіку Польща, Республіку Білорусь, Канаду, Республіку Казахстан тощо. З 1998 року українською та польською мовами виходить щорічний збірник «Професійна освіта: педагогіка і психологія». Презентацію видання провели в Посольстві Республіки Польща в Україні. У жовтні 2005 року в польському місті Устронь тривав I Польсько-український форум, і відтоді такі з'їзди організовують регулярно, об'єднуючи найкращих польських та українських учених у галузі педагогіки, психології і наук про освіту. Про представницький рівень цього академічного заходу свідчить той факт, що п'ятий форум за темою «Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисциплін» у вересні 2013 року пройшов під патронатом колишнього Голови Європейського парламенту, євродепутата від Республіки Польща, професора Єжи Бузека. Останній на сьогодні, восьмий, форум «Освіта для миру / Edukacja dla pokoju» було проведено в жовтні 2019 року, і ми сподіваємося на активну співпрацю з польськими колегами за цим напрямом. Представники керівного складу Комітету педагогічних наук Польської академії наук, професори Єжи Нікіторовіч, Тадеуш Левовицький і Стефан Міхал Квятковський, які є іноземними членами НАПН України, зробили вагомий внесок у зміцнення польсько-українських академічних відносин. До речі, поміж іноземних членів Національної академії педагогічних наук України найбільше представників Республіки Польща, і це цілковито відображає стратегічне партнерство наших країн, зокрема й в академічній сфері.

Ще в перші роки функціонування академії було започатковано співпрацю з Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури – ЮНЕСКО, яка об'єднує 193 країни-учасниці та 11 асоційованих

членів. Це спеціалізована інституція ООН, метою якої є забезпечення миру та безпеки через міжнародну кооперацію в галузі освіти, науки й культури. У грудні 1999 року на базі Інституту проблем виховання НАПН України було створено кафедру ЮНЕСКО «Превентивна освіта і соціальна політика», що функціонувала до 2016 року. Відтак того ж року на базі Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України було відкрито кафедру ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта ХХІ століття», а 2019 року засновано електронний журнал «Вісник кафедри ЮНЕСКО “Неперервна професійна освіта ХХІ століття».

Слід також зазначити, що Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України є національним координатором Міжурядової програми ЮНЕСКО «Інформація для всіх». Важливою віхою співпраці з провідною міжнародною організацією у сфері освіти, науки та культури стало рішення 39-ї сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яке ініціювала НАПН: відзначити 2018 року на рівні ЮНЕСКО століття від дня народження видатного українського педагога Василя Сухомлинського. Це перший в історії випадок, коли персоналію українського освітянина було внесено до календаря офіційних дат ЮНЕСКО, які відзначають на світовому рівні. 2019 року Національну академію педагогічних наук України відвідала директорка відділу наукової політики та інституційного розвитку ЮНЕСКО, почесна докторка НАПН України Пеггі Ефуа Оті-Боатенг, з якою було проведено важливі переговори щодо перспектив подальшої співпраці.

На початку ХХІ століття було створено ефективні канали взаємодії з організаціями, що активно підтримують розвиток міжнародної освіти та науково-дослідницької діяльності. Зокрема, 2006 року АПН України уклала угоду про співпрацю з Британською радою в Україні, а 2007 року – з Американськими радами з міжнародної освіти. Підписання 2007 року Угоди про співробітництво між Академією педагогічних наук України, Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова та Коледжем імені Грента Мак-Юена провінції Альберта (Канада) заклало підвалини українсько-канадського проекту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» (2008–2013 рр.). За фінансової підтримки Канадського агентства з міжнародного розвитку (CIDA) він став потужним чинником теоретико-методологічного осмислення та розвитку інклюзивної освіти в Україні. У межах проекту було вдосконалено законодавчу та нормативно-правову бази щодо здобуття освіти осіб з особливими потребами відповідно до міжнародних практик; створено мережу інклюзивних шкіл; організовано підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів для інклюзивних закладів; ініційовано зміни в ставленні суспільства до осіб з особливими потребами. Успішна співпраця з канадськими

колегами сприяла становленню Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України як провідного національного науково-методичного центру в галузі інклюзивної освіти.

Великим кроком у розвитку академічних зв'язків із німецькими дослідниками стали укладені 2009 року Угода про співпрацю в проєкті «Реформа професійної освіти в напрямку енергоефективності» та Меморандум про співпрацю в межах компонента програми «Профілактика ВІЛ/СНІД у Східній Європі» між Академією педагогічних наук України та Німецьким товариством технічного співробітництва (GTZ). Результатом цих проєктів стало заснування на базі Інституту професійно-технічної освіти НАПН України Центру енергоефективності в професійно-технічній освіті та на виробництві, Центру сучасних професій і технологій навчання, які проводять експертну й консультаційну діяльність із модернізації професійно-технічної освіти в Україні, а також ресурсного Центру здорового способу життя та профілактики ВІЛ/СНІДу, серед основних напрямів діяльності якого – практична адаптація програм і посібників для учнів і педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти з проблематики дотримання здорового способу життя. Підписання 2014 року Угоди про співпрацю між Національною академією педагогічних наук України, Товариством «Знання» України та Представництвом німецької неурядової організації «Німецьке об'єднання народних університетів» (DVV International) в Україні сприяло розвитку перспективної взаємодії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України з німецькими колегами в профільній сфері досліджень інституту та закріплення цього важливого напрямку на законодавчому рівні.

Посилення міжнародних контактів зумовила й співпраця з аналогічними академічними установами інших країн. Отже, 2006 року було підписано угоду про співпрацю з Польською академією наук, до складу якої належить Комітет педагогічних наук; 2009 року – з Національною академією освіти імені Ібрая Алтинсаріна Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан; 2013 року – з Киргизькою академією освіти та Академією освіти Таджикистану; 2015 року – з Науково-методичною установою «Національний інститут освіти» Міністерства освіти Республіки Білорусь та Інститутом педагогічних наук Республіки Молдова; 2016 року – з Міжнародною академією наук та вищої освіти (Лондон, Велика Британія) [12].

Британська рада в Україні була однією з перших донорських організацій, що підтримала розвиток міжнародної кооперації в галузі освіти й відповідних досліджень і з якою академія уклала договір про співпрацю. Слід зазначити, що впродовж останніх п'яти років ця взаємодія була доволі інтенсивна. Тож упродовж 2016–2019 років за підтримки цієї організації та Фондації лідерства вищої освіти Великої Британії на базі

Інституту вищої освіти НАПН України було реалізовано масштабний проєкт – «Програму розвитку лідерського потенціалу університетів України», – завдяки якому представники 40 вітчизняних університетів мали змогу вивчити британський досвід, започаткувати співпрацю з іноземними партнерами та створити мережу «агентів змін» у системі вищої освіти нашої країни [13]. Не менш грандіозним став також проєкт «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті», який 2019 року почали втілювати на базі Інституту вищої освіти НАПН України за підтримки Британської ради в Україні. Його основне завдання полягає в покращенні якості української вищої освіти шляхом розвитку інституційної спроможності до вдосконалення викладання та навчання. У межах цієї програми передбачено створення національної платформи для фахового обговорення й поширення найкращих практик для досягнення зазначених цілей; формування (як у межах одного університету, так і між університетами України) мережі викладачів та управлінців, готових до втілення змін та обміну ефективними досвідами викладання та навчання; підтримання університетських інституційних проєктів із удосконалення викладання. Завершення проєкту заплановано на 2021 рік [14].

Вагому роль в активізації міжнародної діяльності й підвищенні рівня мобільності співробітників академії відіграли такі загальноєвропейські програми, як «Tempus» (існувала до 2014 року), «Erasmus+», «Horizon 2020» та інші. Наприклад, Інститут вищої освіти НАПН України протягом 2013–2016 років було активно залучено до втілення проєкту «Освіта для лідерства, інновацій та розвитку талантів» у межах «Tempus», який започаткували з метою посилити роль українських закладів вищої освіти – двигунів суспільного прогресу – в імplementуванні державної політики з розвитку людських ресурсів шляхом надання послуг з удосконалення лідерського й організаційного потенціалу. У межах проєкту було розроблено й оприлюднено (зокрема онлайн у вільному доступі) 12 навчально-методичних видань, а також засновано журнал «Університети і лідерство» [15].

Інститут вищої освіти й Інститут соціальної та політичної психології НАПН України було залучено до виконання проєкту «Структуризація співпраці щодо аспірантських досліджень, навчання універсальних навичок та академічного письма на регіональному рівні України» в межах «Erasmus+», мета якого – пришвидшити впровадження на національному рівні освітньо-наукових навчальних програм третього циклу освіти відповідно до Болонських реформ, будуючи сприятливу системну структуру й гуртуючи дослідників, щоб забезпечити підготовки здобувачів ступеня доктора філософії [16]. Варто виокремити ще кілька проєктів, щоби показати широкий спектр перспектив міжнародної кооперації, які опрацьовують учені академії. Зокрема, колектив Інституту педагогіки в межах

напряму Жан Моне програми «Erasmus+» 2016 року здобув грант і втілює проєкт «Україна – ЄС: транскультурні порівняння в освітніх дослідженнях», унаслідок якого було видано посібник з однойменною назвою. Інститут психології імені Григорія Костюка брав участь у проєктах «Допомога у реінтеграції та реабілітації населення, що постраждало внаслідок конфлікту» (2018–2019 рр.) за сприяння Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та «Підтримка реінтеграції ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей», який впроваджує Міжнародна організація з міграції за фінансової підтримки Європейського Союзу із січня 2019 року. Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України впродовж 2018–2019 років успішно реалізував проєкт «V4+ Академічний дослідницький консорціум з інтеграції баз даних, робототехніки та мовних технологій» за сприяння Вишеградського фонду. Кожен із зазначених вище та багатьох інших міжнародних проєктів – це можливість не лише вивчити та осмислити європейський і світовий досвід, а й набути нових контактів, окреслити плани на майбутнє, а також налагодити академічну комунікацію з європейськими колегами. Усе це, безперечно, є запорукою подальшої інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України.

Інтернаціоналізація діяльності НАПН України 2020 року й плани на майбутнє. Щоб оцінити масштаб інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України та заходи, яких було вжито останнім часом, слід розглянути результати міжнародної співпраці за 2020 рік. Узагальнені дані наведено у Звіті про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 році.

«У 2020 р. [...] наукові установи академії брали активну участь у реалізації міжнародних науково-освітніх проєктів і програм Американських рад з міжнародної освіти, Британської ради в Україні, Європейського Союзу, Європейського фонду підготовки, Представництва ООН в Україні, Представництва DVV International в Україні, Ради Європи, Світового банку, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій і фондів. Продовжувалася наукова співпраця з 36 іноземними членами НАПН України, які представляють 11 країн світу, науковими установами і закладами освіти республік Білорусь, Болгарія, Казахстан, Корея, Молдова, Польща, Фінляндія, Австрійської, Естонської, Латвійської, Литовської, Киргизької, Китайської Народної, Португальської, Словацької, Чеської, Угорської та Французької республік, Держави Ізраїль, королівств Іспанія та Швеція, Канади, Федеративної Республіки Німеччина, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Японії та інших зарубіжних країн як у межах 29 угод про співробітництво, укладених НАПН України, так і в межах сотень угод, укладених безпосередньо підвідомчими установами з однопрофільними науковими установами, закладами освіти зарубіжних країн, міжнародними організаціями та фондами. [...]

Наукові установи НАПН України та окремі вчені здійснюють експертну діяльність і є членами понад 50 міжнародних організацій, зокрема: Благодійного фонду “Східноєвропейська місія”, Благодійної організації “Фонд Асперн”, Всесвітньої ради з питань обдарованих і талановитих дітей, Всесвітньої федерації психічного здоров’я, Глобального союзу науковців за мир, Європейської асоціації медіа та інформаційної освіти, Європейської асоціації освіти дорослих, Європейської мережі з організаційної психології та психології праці, Європейської ради з питань високих здібностей, Європейської академії природничих наук, Європейської спільноти з вивчення травматичного стресу, Європейської асоціації психотерапії, Європейської конфедерації психоаналітиків і психотерапевтів, Європейської асоціації психодрами, Європейської федерації психологів, [...] Організації з безпеки та співпраці в Європі» [17, с. 231].

Поміж важливих подій минулого року варто виокремити підписання меморандуму про взаєморозуміння між НАПН і визнаним інституційним лідером американського й глобального простору вищої освіти – Університетом Аризони (США). Зокрема, співпрацю заплановано зосередити на специфіці дистанційного навчання та відповідних освітніх технологіях. Інститут вищої освіти НАПН України започаткував проєкт «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» за фінансового сприяння Європейського Союзу (бюджет – становить 1,5 млн євро). Мета цього масштабного проєкту – підвищити привабливість і конкурентоспроможність переміщених університетів через посилення їхньої інституційної спроможності, розбудову ефективного врядування, удосконалення викладання та навчання, розвитку інтернаціоналізації [18]. 2020 року було започатковано ще один великий проєкт – «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні», який реалізують у межах програми «Erasmus+». Його українським партнером є Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Передбачено, що протягом цього проєкту буде розроблено нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні [19].

Упродовж останніх років чи не найважливішим показником якості академічних публікацій стало їх індексування в наукометричних базах даних «Scopus» і «Web of Science Core Collection». Національна академія педагогічних наук України змогла дати адекватну відповідь на цей виклик: 2020 року члени, члени-кореспонденти та вчені установ НАПН опублікували у відповідних виданнях 330 статей. Це в 1,9 разу більше порівняно до 2019 року та в 4 рази – до 2018-го. Отже, академічних публікацій англійською та іншими іноземними мовами 2020 року стало на 304 більше [20, с. 8]. Тобто можемо спостерігати позитивну динаміку розвитку цього страте-

гічно важливого для успішної інтернаціоналізації наряду діяльності. Щоби популяризувати здобутки українських учених у галузі педагогіки, психології та наук про освіту поміж англомовної аудиторії НАПН 2018 року почала видавати журнал «Education: Modern Discourses», який виходить регулярно та є у вільному доступі [21]. Слід наголосити, що Національна академія педагогічних наук України чималу увагу приділяє формуванню культури академічної доброчесності. Тож упродовж 2020 року тривала активна кооперація з компанією «Plagiat.pl» з метою запобігання плагіату в наукових працях, а також опанування нових технологій їх оцінювання із застосуванням антиплагіатної системи.

У березні 2021 року було ухвалено Стратегію інтернаціоналізації НАПН України на 2021–2025 роки [10]. Сподіваюся, цей документ дасть новий імпульс розвитку міжнародних зв'язків академії і сприятиме підвищенню їхньої якості. Уважаю, що в умовах пандемії COVID-2019 варто акцентувати увагу саме на питаннях дистанційної інтернаціоналізації й «інтернаціоналізації вдома». Дослідження можливостей і перспектив сучасних комунікаційних та інформаційних технологій, зокрема для поглиблення міжнародної взаємодії, мають стати головним напрямом розвитку. А численні психолого-педагогічні проблеми, що супроводжують цей процес, потребують належного теоретико-методологічного осмислення.

Висновки. Історія становлення й сучасний стан Національної академії педагогічних наук України подібні до дзеркала, у якому відображено розвиток системи освіти нашої країни протягом останніх 30 років. Міжнародні зв'язки завжди відігравали важливу роль у діяльності НАПН України, але їхнє значення неабияк зросло після того, як 2014 року інтеграція в європейські та євроатлантичні структури стала основним стратегічним вектором розвитку нашої держави. Дані, наведені в цій статті, свідчать про те, що академія є головним національним науковим і дослідницьким центром у галузі педагогіки, психології та наук про освіту, а також успішно інтегрується не лише в європейський, а й у глобальний дослідницький простір. «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь», – писав великий український поет Тарас Шевченко. Саме так можна визначити оптимальне кредо української академічної установи. Позаяк важливий складник її місії – це поєднання досягнень української наукової традиції з найкращими європейськими й світовими надбаннями, а також належне представлення наших наукових здобутків за кордоном. Бо ми того варті!

1. Статут Національної академії педагогічних наук України. Державна реєстрація / НАПН України.
URL: <http://naps.gov.ua/ua/about/statutes/>
2. Knight, J. (2004). Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales. *Journal of Studies in International Education*, vol. 8, no. 1, pp. 5–31.
3. Knight, J. (2011). Five Myths about Internationalization. *International Higher Education*, no 62, pp. 14–15.

4. Knight, J. and De Wit, H. (2018). Internationalization of Higher Education: Past and Future. *International Higher Education*, no 95, pp. 2–4.
5. Zapp, M. and Lerch, J.C. (2020). Imagining the World: Conceptions and Determinants of Internationalization in Higher Education Curricula Worldwide. *Sociology of Education*, vol. 93(4), pp. 372–392.
6. Mittelmeier, J., Rienties, B., Gunter, A., and Raghuram, P. (2020). Conceptualizing internationalization at a Distance: A “Third Category” of University Internationalization. *Journal of Studies in International Education*, vol. 25 (3), pp. 266–282.
7. Дебич М. Теоретичні засади інтернаціоналізації вищої освіти: міжнародний досвід: монографія. Ніжин: ПП Лисенко, 2019. 408 с.
8. Зінченко В. Стратегії вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова, С. Курбатов, Ю. Мєлков, О. Шипко; за ред. В. Зінченка. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 199 с.
9. Стратегія розвитку Національної академії педагогічних наук України на 2016–2022 роки / НАПН України. URL: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/942/>
10. Курбатов С. Про затвердження Стратегії інтернаціоналізації Національної академії педагогічних наук України на 2021–2025 роки // Вісник НАПН України. № 3 (1). URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/132/168>
11. Історична довідка / НАПН України. URL: <http://naps.gov.ua/ua/about/history/>
12. Укладені угоди про співпрацю / НАПН України. URL: <http://naps.gov.ua/ua/activities/international/agreements/>
13. Проєкт «Програма розвитку лідерського потенціалу університетів України» (2016–2019 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: <https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-progrmama-rozvytku-lidersko-go-potentsialu-universytetiv-ukrayiny-2016-2019-roky/>
14. Проєкт «Програма вдосконалення викладання у вищій освіті» (2019–2021 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: https://ihed.org.ua/internationalization/tehe_ukraine/
15. Проєкт «Освіта для лідерства, інновацій та розвитку талантів» (2013 – 2016 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: <https://ihed.org.ua/internationalization/proekt-osvita-dlya-liderstva-innovatsij-ta-rozvytku-talantiv-2013-2016-roky/>
16. ERASMUS+ / Інститут економіки та прогнозування НАН України. URL: http://ief.org.ua/?page_id=6840
17. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 р. / за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: НАПН України, 2021. 473 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/724623/1/Report_NAES_2020.pdf
18. Проєкт ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» / «Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities» (REDU) (2020–2030 роки) / Інститут вищої освіти НАПН України. URL: <https://ihed.org.ua/internationalization/redu/>
19. Міжнародний проєкт «Нові механізми управління на основі партнерства та стандартизації підготовки викладачів професійної освіти в Україні» / Національний транспортний університет. URL: <http://www.ntu.edu.ua/mizhnarodniy-proekt-novi-mehanizmi-upravlinnya-na-osnovi-partnerstva-ta-standartizatsiyi-pidgotovki-vikladachiv-profesiynoyi-osviti-v-ukrayini/>
20. Кремень В.Г. Про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2020 році та завдання на 2021 рік // Вісник Національної академії педагогічних наук України. № 3 (1). URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/151/194>
21. Education: Modern Discourses. Scientific journal. URL: http://emdnaes.org.ua/index.php/Educ_Mod_discourse

Vasyl KREMEN,
*Doctor of Philosophical Sciences, Full Professor,
Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Minister for Education and Science of Ukraine (1999–2005)*

INTERNATIONAL COOPERATION: AN ESSENTIAL COMPONENT OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analyses of the processes of elaboration and support of effective international activities since the establishment of National Academy of Educational Sciences of Ukraine on March, 4, 1992 and up to nowadays. The author observed the main European and American approaches to effective internationalization of research institutions and their successful integration to European and global academic structures.

The special stress was made on joint research activities in the area of sciences on education, pedagogic and psychology with foreign academic institutions and their representatives, activation of different forms of grant support and cooperation with donor organizations, support of foreign publications and joint publications with the foreign author for promoting of the results of research, increasing the level of academic mobility of Ukrainian researchers and doctoral and postdoctoral students.

In contemporary pandemic situation with COVID-19 the situation with internationalization at home and using advanced informative and communicative technologies for active interactions with foreign partners and conducting the joint researches were the objects of special attention. Also, the experience of cooperation of National Academy of Educational Sciences of Ukraine with its foreign members and honorable doctors was analyzed as far as the ideas for improvement of this important dimension of international activities. The actual steps regarding popularization of activities of National Academy of Educational Sciences of Ukraine and its members were also presented. Also, the documents, which regulated the area of international activities of National Academy of Educational Sciences of Ukraine and the optimal ways of its improvement were analyzed.

Keywords: National Academy of Educational Sciences of Ukraine, international cooperation, internationalization of scientific and research activities, academic mobility, indicators of internationalization.

Сергій СИДОРЕНКО,
проректор із міжнародних зв'язків
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського»,
доктор фізико-математичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України;

Любов ЯВОРСЬКА,
кореспондентка Навчально-практичного центру
«Медіалабораторія КПП»

КПІ ІМ. ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО. НОВІ ОБРІЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ Й АРГЕНТИНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Аргентина й Україна вже не одне десятиліття підтримують плідні дипломатичні та дружні відносини. На тлі доброзичливої співпраці триває активний розвиток культурних і науково-освітніх зв'язків між нашими країнами. Поміж постійних партнерів Аргентини в зазначеному контексті є Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Спільно з його Департаментом міжнародного співробітництва аргентинське дипломатичне представництво організовує заходи та зустрічі в науково-освітній і гуманітарній сферах.

Під час одного з візитів до КПП Амбасадорки Аргентинської Республіки в Україні Елени Летісії Мікусінські йшлося про організацію в КПП навчального блоку з історії Південної Америки за участю Національного інституту Сан-Мартіна, розвиток дослідницьких проєктів з управління інтернетом, а також заснування в КПП Українсько-аргентинського центру співробітництва. Зокрема, проректор із міжнародних зв'язків КПП Сергій Сидоренко окреслив подальші кроки на шляху реалізування запланованого: «Треба створити інтерфейсну групу, яка напрацьовуватиме напрями діяльності

22 лютого КПІ ім. Ігоря Сікорського відвідали Надзвичайна та Повноважна Амбасадорка Аргентинської Республіки в Україні Елена Летісія Мікусінскі та секретарі посольства Аріель Макс Санчес Ромеро і Юсеф Сабер

On 22 February, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Argentine Republic to Ukraine Elena Leticia Mikusinski and the embassy secretaries Ariel Max Sanchez Romero and Yusef Saber visited Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute

цього центру. І, що особливо для нас цікаво, ми розглядаємо форми роботи центру як стартап-проекти у співпраці з партнерами в Аргентинській Республіці. Ми також підтримуємо пропозиції пані Амбасадорки щодо організації навчального блоку в межах проекту «Аргентинська кафедра», який може бути втілено впродовж навчального року у форматі трьох спільних відеоконференцій. Ми плануємо провести їх у КПІ разом із Посольством Аргентинської Республіки в Україні».

Не оминули тему співпраці КПІ й Аргентини у сфері управління інтернетом і під час онлайн-зустрічі «Будівництво мостів між нашими країнами: Аргентина й Україна», яку провели зі співзасновницею і директоркою Південної школи інтернет-управління Ольгою Каваллі.

Крім співпраці у сфері ІТ та інженерії, також розпочали діяльність, спрямовану на популяризування та висвітлення героїчних діянь генерала Хосе Франсіско де Сан-Мартіна в академічних колах і навчальних закладах України. Із цієї нагоди провели захід, в організації якого взяли участь КПІ ім. Ігоря Сікорського та Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Наприкінці зустрічі Летісія Мікусінскі підтвердила пропозицію щодо можливості створення Українсько-аргентинського центру чи кафедри з акцентом на діяльності в гуманітарній сфері.

Під час чергової зустрічі в КПП Надзвичайна й Повноважна Амбасадорка Аргентинської Республіки зазначила: «Ми обговорили питання співпраці передусім у сфері наукових технологій, створенні бізнес-інкубаторів, щодо можливого обміну студентами. На навчальний рік плануємо також досить широкий спектр спільних дій у гуманітарній сфері: від організації навчання танго до відеоконференцій про національного героя Аргентини, батька Вітчизни генерала Хосе де Сан-Мартіна».

Теплі відносини між Україною і Аргентиною мають тривалу історію. 5 грудня 1991 року Аргентинська Республіка першою серед країн Латинської Америки визнала незалежність України, а наступного року, 6 січня, першою в регіоні встановила з нашою державою дипломатичні відносини. У березні 1993-го в Аргентині розпочало роботу Посольство України, а в травні того ж року Посольство Аргентинської Республіки запрацювало в Україні. Усі питання двосторонньої співпраці у сфері освіти регулюють такі документи: Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною та Аргентинською Республікою (1998 р.); Угода між Урядом України і Урядом Аргентинської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти та науки (1995 р.); Угода між Україною та Аргентиною про визнання документів про вищу освіту (2015 р.).

Serhii SYDORENKO,
*Vice Rector for International Relations,
National Technical University of Ukraine
Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute,
Doctor of Physics and Mathematics,
Full Professor, Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Merited Worker of Science and Technology of Ukraine;*

Liubov YAVORSKA,
correspondent of the Media Laboratory of Kyiv Polytechnic Institute

IHOR SIKORSKYI KYIV POLYTECHNIC INSTITUTE. NEW HORIZONS OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE ARGENTINE REPUBLIC

Abstract. The Argentine Republic and Ukraine have fruitful and friendly bilateral relations, and the article considers the cooperation between Argentina and the National Technical University of Ukraine “Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute”. The organisation of joint initiatives, including events and meetings in the scientific, educational, and humanitarian spheres, takes place with the support of the Department of International Cooperation of the university.

Particular attention is paid to the plans on organising a course of study on the history of South America at the KPI jointly with the San Martín National Institute, developing research projects on Internet governance, and establishing the KPI Ukrainian-Argentine Cooperation Centre. The article highlights further steps on the way to realising the planned activities, namely the necessity to create an interface group to build up the centre’s operation and to develop start-ups based on the working formats of the centre in cooperation with partners from the Argentine Republic. Moreover, the joint plans of the parties include a course of study within the Arhentyńska Kafedra (Argentine Department) project to be implemented as three joint videoconferences at the KPI.

Also highlighted is the cooperation between the KPI and Argentina in the field of Internet governance and the holding of the online meeting named Building Bridges between Our Countries: Argentina and Ukraine. In addition to IT and engineering, the authors draw attention to the cooperation in the fields of scientific technologies, business incubators, and student exchange programmes. It is stated that the partners are planning a wide spectrum of activities in the humanitarian field, from tango lessons to videoconferences about Argentine hero José de San Martín.

Keywords: Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute, Argentine Republic, Ukraine, bilateral cooperation, education, Ukrainian-Argentine Cooperation Centre.

Віктор АНДРУЩЕНКО,
*президент Міжнародної асоціації ректорів
педагогічних університетів Європи,
ректор Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова, академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України*

Рецензія на монографію С.І. Пирожкова, Н.В. Хамітова
«Цивілізаційна суб'єктність України:
від потенцій до нового світогляду і буття людини»
(К.: Наукова думка, 2020. 255 с.)

Проблематика, якій присвячено монографію Сергія Пирожкова й Назіпа Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини», є вкрай актуальною для нашої держави.

Із глибин проблематики дослідників цікавить передусім питання про цивілізаційну суб'єктність – стан органічної розвинутості всіх сфер суспільного буття, а отже, незалежності, свободи й суверенітету. Під цивілізаційною суб'єктністю розуміємо таку особливість соціального буття країни, коли вона не є об'єктом впливу інших країн та їхніх союзів, а вільно конструює своє цивілізаційне майбутнє, спосіб життя, усвідомлює власні, а не нав'язані ззовні цінності, окреслює справжні національні інтереси.

Евристична цінність зазначеної монографії полягає в розробленні нової методологічної стратегії, що є продуктивною для визначення умов набуття та способів реалізування цивілізаційної суб'єктності України, а також осмислення її перспектив. Цю методологію визначено як метаантропологічний потенціалізм – теоретичний та практичний спосіб розвитку життєвого потенціалу й посилення суб'єктності особистості, нації. Така методологія поєднує потенціалізм (розробляє академік С.І. Пирожков), що дозволяє оцінювати закладені в якійсь системі можливості, з метаантропологією (розвиває професор Н.В. Хамітов). Останню в книзі визначено як теорію буденного, граничного й метаграничного вимірів буття людини чи соціальної системи; цим вимірам відповідають буденний, особистіс-

ний і філософський типи світогляду. Синергія потенціалізму та метаантропології як методологічних стратегій підсилює креативні можливості кожної з них, що дозволяє дослідникам зробити низку цікавих висновків щодо умов і параметрів цивілізаційної суб'єктності нашої країни.

Автори слушно зауважили, що набуття цивілізаційної суб'єктності у XXI столітті – за умов гібридного світового порядку й геополітичної турбулентності – є «глибинною умовою справжньої, стратегічної безпеки соціальних спільнот, в тому числі національних» (с. 17). Водночас вони наголошують на тому, що саме безпека – це умова суб'єктності, її потенція. Тільки після формування потрібного рівня безпеки країна може розгортати свою суб'єктність як здатність до самостійного цивілізаційного розвитку. Дослідники слушно визначають проблему складної взаємодії національної безпеки та суб'єктності країни, яку має опікати справжня еліта й усвідомлювати її народ. Справді, «специфічна динаміка національної безпеки та суб'єктності країни, по суті, є способом розгортання її національної ідеї, а можливо, й самою національною ідеєю» (с. 17). У запропонованій книзі детально проаналізовано цю динаміку.

Дослідники сформулювали основоположний принцип, який визначає її конструктивність: суб'єктність країни є смыслом і метою її безпеки, а не навпаки. Інакше кажучи, безпека держави є засобом досягнення її суб'єктності. Справді, країни, які надмірно сфокусовані на своїй безпеці та на інноваційності в ній, можуть утратити куди ширші інноваційні перспективи і, відповідно, можливість цивілізаційного лідерства. Ідеться, наприклад, про Північну Корею, як влучно зауважили в цьому контексті автори.

Отже, на думку С.І. Пирожкова й Н.В. Хамітова, національна безпека та суб'єктність країни діалектично пов'язані. Цікаво показано, що в різних соціальних системах акцентують або на формуванні умов національної безпеки, або на актуалізуванні суб'єктності країни, які є головними цінностями. Акцент на безпеці – це посилення адміністративно-командного апарату держави на протипагу громадянському суспільству, що призводить до авторитарних і навіть тоталітарних тенденцій. Акцент на суб'єктності веде до розвитку середнього класу, громадянського суспільства, сприяє вільному самореалізуванню людини, а тому означає розвій демократії та правової держави.

Дослідники висвітлили обидва шляхи розвитку країн і цивілізаційних спільнот – мобілізаційний та інноваційний. Останній, вважають автори, найпродуктивніший, адже він уможливорює гармонійне співіснування зовнішньополітичного та внутрішньополітичного векторів посилення як суб'єктності, так і безпеки країни.

Важливими є міркування про те, що в сучасному світі розгортання суб'єктності країни шляхом інноваційного розвитку означає набуття

стратегічної національної безпеки. Інноваційність задає суб'єктності силу й формує економічний, духовно-культурний і політичний потенціали, без яких безпека стає лише декларацією та утопією, як би її не декорували на парадах і в пропагандистських роликах.

Можна погодитися, що інноваційна суб'єктність породжує цивілізаційні можливості та їх успішну реалізацію, а відтак – безпеку, потрібну для збереження й розгортання суверенітету. Справді, національна безпека та суб'єктність України в сучасному світі неможливі без інноваційності, яка вільно буває в самореалізуванні громадян без адміністративно-командного контролю, репресивних та саморепресивних практик, властивих авторитарним і тоталітарним режимам. Автори підкреслюють, що інноваційність має бути не тільки ефективною, а й гуманістичною – це запорука стабільної та динамічної суб'єктності, а отже, і стабільної та динамічної національної безпеки.

Закономірним є висновок авторів: інноваційній гуманістичній суб'єктності України, що є результатом її цивілізаційного проєкту, іманентно притаманна безпека. Крім того, дослідники справедливо зазначили, що не слід нехтувати національною безпекою як окремим питанням та сферою, адже суб'єктність, що перебуває осторонь од проблем безпеки в реальному світі, стає небезпечною. Сам факт інноваційної і гуманістичної суб'єктності України ще не означає стратегічну безпеку нашої країни, автоматично не породжує її. Обов'язок інтелектуальної та політичної еліт України – перманентне аналізування динаміки змін національних інтересів наших міжнародних партнерів і конкурентів та коригування безпечної політики.

Насамкінець зауважу, що видання «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» є справді актуальним та інноваційним науковим дослідженням, яке має не лише велике теоретико-методологічне, а й практичне значення для реалізування національної безпеки та цивілізаційного розвитку України, а тому, безперечно, буде цікавою і актуальною не лише для науковців та освітян, а й для всіх, кому небайдужі цивілізаційні перспективи нашої Батьківщини.

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,
завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України

**Рецензія на книгу Б.І. Гуменюка «Із щоденника посла України»
(К.: ДП «ГДП», 2021. 208 с.)**

Своєрідність зазначеної праці Бориса Івановича Гуменюка – у дещо незвичній, проте оригінальній структурі. Книга складається з 29 хронологічно-тематичних розповідей автора: про передумови становлення його кар'єри як науковця і дипломата; знакові події з особистого та професійного життя, зокрема діяльність на чолі Дипломатичної академії України; понад десятирічне перебування на дипломатичній службі в Республіці Кіпр; актуальні проблеми дипломатичної історії й сучасної дипломатичної служби України тощо. Красномовними й дотепними є назви кожного із цих розділів, як-от «Посольське щастя», «Історичні оповідки за чашкою кави», «Культурна “інтервенція”».

Зацікавлять читача, а надто молодь і майбутніх дипломатів, яскраві й відверті розділи, які присвячено професійному становленню, активній життєвій і громадянській позиції Б.І. Гуменюка в роки навчання на факультеті міжнародних відносин Київського університету. Автор розповідає про викладачів і студентів, зокрема й із-за кордону, знайомство та спілкування з якими збагачувало його знання з історії чи сучасності багатьох іноземних держав, а також про перші проби пера – публікування в університетській багатотиражці «Київський університет» статей, у яких висвітлював проблеми студентського життя й актуальні питання міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Однак центральне місце в книзі Б.І. Гуменюка належить ґрунтовним із професійного погляду й водночас захопливим за літературною формою розповідям про специфіку та проблеми його діяльності на посаді Надзви-

чайного і Повноважного Посла України в Республіці Кіпр під час першої (2003–2007 рр.) і другої (2012–2019 рр.) каденцій, а також з 2017 року – дуає-на дипломатичного корпусу в цій середземноморській країні. «Я дякую долі, що Кіпр був у моєму житті, – відверто і з почуттям виконаного обов'язку наголошує Борис Іванович у передмові до своєї книги. – Він глибоко увійшов і міцно закарбувався в полотні мого життєвого – а насамперед професійного – шляху [...] підняв на якісно новий рівень світосприйняття». Визначальною рисою цих розповідей дипломата і вченого є те, що, описуючи дипломатичні будні посольства, яке очолював (його проблеми, нові виклики й актуальні завдання; перебіг і наслідки важливих офіційних і дружніх зустрічей з керівниками і представниками влади, православних церков й громадськості Кіпру, українською діаспорою та дипломатами інших держав у цій країні; дипломатичні заходи; численні офіційні відвідини; супровід офіційних осіб з України – поміж ними і візит Президента України до Республіки Кіпр у листопаді 2012 року; міжнародні, культурні та інші події в діяльності дипустанови), він не оминає можливостей паралельно знайомити читача з історією (наприклад, із Кіпрським конфліктом, який 1974 року перейшов у воєнну фазу, планом Кофі Аннана, поділом Кіпру тощо), культурою, традиціями, звичаями і сучасним геополітичним становищем Республіки Кіпр – із 2004 року країни-члена Європейського Союзу, а також із населенням острова – «християнським людом та турками-кіпріотами, які п'ять разів на добу звертаються до свого бога».

У книзі можна прочитати й про роль Посольства України у вивченні позитивного досвіду будівництва та експлуатації морських портів на Кіпрі (на сьогодні ця невелика країна володіє третім за розмірами в межах ЄС торговельним флотом і налагодженою портовою інфраструктурою), поглиблення українсько-кіпрської співпраці в торговельно-економічній та гуманітарній сферах, забезпечення підтримки з боку Кіпру кандидатури України в непостійні члени Ради Безпеки ООН на 2016–2017 роки. Автор розповів і про деякі ініціативи українського посольства, як-от зведення й урочисте відкриття в Нікосії 2019 року пам'ятника вікодавньому духовному символі України, воїнові й захисникові держави – козаку Мамаю, яке фінансово підтримав український бізнесмен Віктор Карачун, а також встановлення в місті Ларнаки скульптури «Якір-Серце» – пам'ятного дарунка від української «перлини біля моря», що є її туристичним символом. Описано тут і деякі анекдотичні випадки в діяльності дипломатичного представництва, наприклад, курйозні звернення громадян України, які свого часу відпочивали на Кіпрі.

Зворушливою є й тепла розповідь Б.І. Гуменюка про родину і підтримку дружини в дипломатичній роботі, повчальними – позитивні й негативні сюжети про окремих українських високопосадовців, які виїжджали за кордон, про неприпустимість дипломатичного жебрацтва. Автор висловлює свої

побажання щодо вдосконалення механізму зовнішньополітичної служби, наголошує на необхідності зламати наявну й часом шкідливу підпорядкованість Міністерства закордонних справ Офісу Президента України.

Наприкінці видання подано перелік понад 70 статей Б.І. Гуменюка, які було надруковано впродовж 2013–2019 років у кіпрських засобах масової інформації й викликали найбільший резонанс та обговорення в політико-дипломатичному середовищі Кіпру. Їх здебільшого присвячено історії України, боротьбі українців за незалежність і проблемам сучасного українського державотворення.

Переконаний, що книгу Бориса Гуменюка «Із щоденника посла України. Київ – Нікосія – Київ» із цікавістю та користю прочитають політики, фахівці-міжнародники, студенти й усі, хто цікавиться, досліджує чи викладає історію дипломатії та зовнішньої політики України. На черзі, сподіваюсь, спогади професора Б.І. Гуменюка про діяльність і проблеми Дипломатичної академії України при МЗС України, яку він тривалий час очолював, та його роль у підготовці професійних дипломатичних кадрів, котрі б відповідали відомій тріаді «П» – професіоналізм, порядність, патріотизм – із фрази видатного українського дипломата Геннадія Йосиповича Удовенка, чийм іменем названо академію сьогодні.

Борис ГУМЕНЮК,

*Надзвичайний та Повноважний Посол,
доктор історичних наук*

**Рецензія на книгу Олександра Сліпченка
«Умение помнить. Заметки о дипломатии и дипломатах (4)»
(К.: «Видавничий дім “АртЕк”», 2020. 650 с.)**

2021 року видано чергову книгу відомого українського дипломата й письменника Олександра Сліпченка «Умение помнить», яка стала вже четвертою в його серії «Заметки о дипломатии и дипломатах». Свого часу, коли вийшла перша книга зазначеної серії («От имени страны», 2009 р.), я написав одверто позитивну рецензію, не гадаючи, що матиму втіху насолоджуватися продовженням цього значного літературно-історичного проєкту, який автор замислив і так досконало втілив.

Перш ніж розпочати рецензування власне змісту цієї книги, я хотів би насамперед відзначити літературний стиль, притаманний авторові. Мистецький метод О. Сліпченка – то надзвичайно потужний механізм, що дозволяє в його самобутній манері ворухити колосальними історичними пластами, переноситися разом зі своїми героями від століття до століття, подорожувати з ними континентами, ніби особисто супроводжує їх під час виконання особливих дипломатичних місій від доби княгині Ольги – через середньовічні Європу й Азію – до сучасних США, Канади, Франції та, звичайно, України. Автор сам пояснює цей прийом так: «У школі нас учили історії ніби за хронологічною вертикаллю, умонтованою на обмеженому географічному просторі власної країни. Такий самий “вертикальний принцип” застосовували й під час вивчення всесвітньої історії, яку щоразу розкладали на окремі імперії чи території впливу. Так ми уникали порівнянь, адже нам їх подавали в готовому, ідеологічно препарованому вигляді. Мені здається, що концепція “глобального світу”

передбачає рішуче інший підхід, який базується на фасетковому зорові типу “ока бабки”, що вміщує 28 000 клітин – оматидіїв. Таке око охоплює предмет повністю, формуючи його мозаїчне зображення» (с. 645).

Спочатку О. Сліпченко концентрує своє дослідницьке око на Європі доби пізнього Середньовіччя, зазначаючи: «...охопимо ж подумки її всю – від Лондона до Хортиці. Більш точно, якою Європа була в 1533 році. Рік цей і на європейському Сході також був по-своєму пам’ятним. Тоді Османський Султан І Пишний і Польський Король Сигізмунд І Старий саме уклали угоду про “вічний мир” між їхніми країнами, що розв’язувало обом руки в їхніх військових устремліннях на інших напрямках: Москва – для Польщі; Персія – для Туреччини» (с. 7).

Оповідь розпочато, але Олександр Сліпченко не був би собою, якби просто повів читача прямою стежиною, розкриваючи перипетії дипломатичного життя середньовічної Європи через надзвичайно цікавий та повчальний опис відповідних подій і тодішніх героїв – блискучих дипломатів у Лондоні, Парижі, Варшаві, Мадриді, Москві, Стамбулі, а також в Україні (Хортиця, Черкаси, Бар, Київ, Кременець). Свою книгу він починає дуже елегантним, як б сказав, на найвищому рівні дипломатично-мистецьким способом – описом знаменитої картини Ганса Гольбайна-молодшого «Посли», створеної того ж таки 1533 року. Зображення цього полотна розміщено на обкладинці рецензованої книги. Але це – не простий опис, а радше своєрідне детективне розслідування: глибокий аналітичний зріз не лише біографій двох дипломатів – 29-річного Жана де Дентевілля та 20-річного Жоржа де Сельва, – а й предметного світу, що їх оточує і надає надзвичайно глибокого змісту всій картині.

Серед цих предметів головним для автора, а отже, і його читачів виявився глобус 1519 року. Й «особливо цікавою, – зауважив О. Сліпченко, – виявилася східна частина карти Європи. Якщо її уважно розглянути, то можна побачити, що між Полонією і Понтом Евксинським (Чорним морем) розташована “Русія”. А далеко на сході, за Дніпром, степами “Креманії” і Танаїсом (Доном), між Лівонією та Булгарією затиснута невеличка “Московія”. Уже власне за межами Європи...» (с. 594).

Власне картина, як і долі її персонажів, є своєрідною облямівкою, що вміщує в смисловий контекст понад три десятки нарисів, які загалом творять художньо-наукове дослідження складного та надзвичайно суперечливого феномена – історії. Але пам’ять – особиста й загальнонаціональна – робить історію вічно живою і захопливо актуальною.

Структурно книга складається з трьох частин: 1. Дипломати. 2. Історія. 3. Пам’ятники. За автором, «десь “дипломатична” тема лунає безпосередньо, подекуди вона проходить ніби другим планом, місцями її може розгледіти лише уважний читач. Дипломатія – заняття багатопланове та багатожанрове,

і дипломату доводиться мати справу з різноманітними речами, удаючись водночас до всіляких прийомів і засобів, зокрема й історичних прецедентів та паралелей. Загалом це справа творча, а творчість не може себе обмежувати вузькопрофесійністю. Так мені, зрештою, здається» (с. 9).

Що ж цього разу нам подарувала книга О. Сліпченка, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Швеції (за сумісництвом у Данії та Норвегії), у Швейцарії, в Ізраїлі, Постійного представника України при ЮНЕСКО, першого Повіреного в справах незалежної України у Франції, який розпочав свою дипломатичну службу ще 1966 року та пройшов усіма щаблями кар'єрних сходів. Використовуючи різноманітні документальні джерела (О. Сліпченко вільно володіє, зокрема, англійською, французькою, польською мовами), автор зафарбовує чимало білих плям нашої історії, передусім козацької доби, проводить унікальне дослідження історії деяких родоводів, які відігравали помітну роль у політичному житті тогочасної Європи, узагалі вводить у науковий обіг багато нових фактів, які виконують роль своєрідних пазлів, сприяють ліпшому розумінню тогочасних подій за допомогою детальнішого їх висвітлення, формування цілісного мозаїчного полотна. Чого тільки варта в дослідженні О. Сліпченка історія роду Михайла Глинського, який, на думку історика Миколи Аркаса: «...здобувши собі великої слави та відчуваючи в собі силу задумав відірвати Україну [...] од Польщі й самому зробитися Великим князем українським» (с. 616). Або пізніші події, пов'язані з утворенням у таврійських степах автономної «Наполеоніди», включно з Кримом.

На особливу увагу заслуговує також зроблений автором детальний аналіз книги такого унікального джерела інформації, як «*Rerum Moscoviticarum Commentarii*» (з лат. – «Записки про московитські справи») дипломата XVI ст. Зигмунда Герберштайна, які, на думку О. Сліпченка, зберегли свою актуальність і п'ять століть потому: «Важко збагнути, чи то народ унаслідок своєї грубості потребує правителя-тирана, чи то від тиранії цього ж правителя народ сам стає таким грубим, нечулим і жорстоким [...] Цей народ знаходить більше задоволення в рабстві, ніж у свободі» (с. 598).

Не менш цікавим для читача є огляд ще одного документального джерела – «*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*» (з лат. – «Трактату про дві Сарматії, Азійську та Європейську, і про те, що в них»). Працю видав 1517 року відомий польський історик та географ, професор і ректор Краківського університету Матвій із Міхова (справжнє ім'я – Мацей Карпіга). Проте сам «Трактат» для О. Сліпченка став лише стартовим майданчиком, із якого він веде читача своїми стежинами-розслідуваннями територією «Дикого поля», українськими землями від Бугу до Дністра, од Дністра до гирла Дунаю, просторами Середнього Подніпров'я і вдало його знайомить із тогочасними вузловими подіями та героями, діяння яких ми маємо зрозуміти, осмислити й запам'ятати, щоби достовірно знати, хто ми та звідки.

Незаперечною окрасою книги є оригінальні переклади з польської мови, які зробив О. Сліпченко, літературно-поетичних творів двох знаменитих польських дипломатів Яна Дантишека (його вважають «батьком польської дипломатії», котрий запровадив шифри дипломатичного листування) й Анджея Кшицького, який увійшов до історії європейської дипломатії завдяки перетворенню Тевтонського ордена у васала Польщі й за те, що виступав за визнання Туреччини рівноправним партнером у складних хитросплетіннях відносин із Габсбургами та Москвою. Обое творили вишуканий двір польської королеви Бони Сфорца.

Славне історичне місто Бар, що на Поділлі, здавна називали Ровом. Однак 1533 року, коли сюди зі столичного Кракова прибула королева Бона, яку Сигізмунд I Старий покарав за «деспотичність», воно й стало Баром. На честь її родового походження з південноіталійського містечка Барі, де спочивають мощі святого Миколая Мирлікійського. Скільки ж потрібно було перебрати документальних джерел, хронік, художніх творів, аби, наприклад, ми дізналися не тільки про це, а й про особисте життя нової правительки, яка виявилася, як тепер кажуть, ефективною менеджеркою. Що вела господарство так само енергійно, як до того вона вдихнула «нове життя» в побут і протокольні звичаї зашкарублого до її приїзду польського королівського двору. Вона ініціювала моду на розведення невідомих доти в цій місцевості овочів. На столах знаті вперше з'явилися помідори, оливи, лимони, мигдаль, інжир, увійшли в гастрономічне вживання макарони, почали використовувати виделки. Сучасники відмічали також здібність молодой королеви оточувати себе талановитими людьми. Один із них писав: «Вона перенесла нас від часів неприборканої старої шляхти до сучасного способу життя, таким чином урівноваживши нас з італійцями у витонченості та з греками в науці». Хіба не цікаво, як італійського походження королева Польщі правила Поділлям? Чим не прояв перших ознак майбутнього глобалізування світу?

«Ефективна менеджерка» накопичила величезні багатства, з якими її син, також Сигізмунд, зрештою випроводив її подалі від неспокійного Кракова до рідного Барі. Та саме багатство її там і згубило, бо іспанський король теж був по-своєму «ефективним». Той мусив повернути Боні позичені гроші, але натомість вирішив, що куди дешевше буде оплатити її лікареві виконання деяких «рецептів».

На цьому епізоді рецензент зупинився детальніше лише для того, щоби показати, як скрупульозно та майстерно автор вимальовує всіх своїх багаточисельних героїв. Зокрема й черкаського старосту Євстафія (Остапа) Дашковича, який того ж 1533 року доповідав на сеймі в Пйотркуві власний план заснування на дніпровських порогах козацької фортеці, що не давала б татарам переправлятися на Лівобережжя.

У книзі, до речі, щедро ілюстрованій, читач може знайти й багато іншого цікавого матеріалу з історії дипломатичних служб, їхніх творців та виконавців. Зібрано справді унікальний, місцями, я би сказав, раритетний для читача матеріал із відповідної проблематики. З книги можна дізнатися про такі специфічні напрями дипломатії, як-от «будуарна дипломатія», «дипломатія подарунків», «кулінарна дипломатія». Тут пасує відомий вислів класика європейської дипломатії Талейрана: «Кращий помічник дипломата – це його кухар» (с. 329). До речі, О. Сліпченко є автором окремої монографії, присвяченої цій актуальній нині темі – «Дипломатическая кухня», яка нещодавно вийшла вже другим виданням.

А якими цікавими є нариси про дипломатів, котрі загинули внаслідок різноманітних причин на своєму посту, або тих, хто знову ж таки за різних обставин, здебільшого політичних, не повернулися на батьківщину, бо їх там очікувала неминуха страта; дипломатів-зрадників, яких уміло завербували представники спецслужб; дипломатів-розвідників, резидентів своїх спецслужб, які активно втручались у внутрішні справи країни акредитації для повалення там конституційного ладу; дипломатів-терористів. Словом, про всі типажі представників цієї неймовірної професії різних часів і народів – од Середньовіччя до наших днів у Європі, США, Франції, Італії, країнах Сходу, колишній Радянській імперії. Як то кажуть, із їхніми конкретними діями, «паролями і явками», успіхами й невдачами.

Чимало в книзі цікавих та нових фактів і глибоких роздумів автора щодо відомих мистецьких творів, зокрема Тарасових малюнків на «дипломатичні теми», ролі пам'яток історії та монументів у нашому сьогоденні. Світ справжнього дипломата – майже безмежний...

Книга «Умение помнить», без сумніву, є однією з найкращих у сучасній українській історіографії про суть і зміст дипломатичного фаху. На погляд рецензента, книга О. Сліпченка сміливо може претендувати при деякому її концептуальному переформатуванні (а такий задум е!) на роль навчального посібника із цієї професії, посібника добротного, з академічним наповненням. Адже зазначена праця містить неймовірно багатий історичний матеріал, насичена глибоким аналітичним аналізом, її легко читати (автору притаманний іронічно-критичний стиль викладання та розкриття серйозних проблем). Водночас книга просякнута глибокою любов'ю і вірою до України, до здобуття нами гідного, заслуженого місця у Європі та світі. Це – головний лейтмотив твору, що сам автор визначає так: «Уміння пам'ятати – не фізіологічна особливість людини, це передусім ознака її цивілізованості, глибокого розуміння подій та їхніх наслідків у широкому діапазоні загальнолюдських цінностей. Це й відчуття живого пульсу історії в найбуденніших, здавалося б, наших справах. За одночасного усвідомлення своєї органічної належності до долі країни та її народу».

Юрій ФЕЛЬШТИНСЬКИЙ,
доктор історичних наук (Бостон, США);

Михайло СТАНЧЕВ,
доктор історичних наук, професор
(Харків, Україна)

ГРУЗІЯ НА ЗАХИСТІ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ВІД БРЕСТСЬКОГО МИРУ ДО ОКУПАЦІЇ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

Анотація. У статті, написаної за документами архіву Гуверовського інституту війни, миру та революції (Hoover Institution on War, Revolution and Peace) при Стенфордському університеті та архіву Міжнародного інституту соціальної історії (International Institute of Social History), та на основі спогадів висвітлено прихід грузинських меншовиків до влади в країні 1918 року та намагання молодой республіки захистити свою незалежність та територіальну цілісність в умовах Першої світової війни та Громадянської війни в Радянській Росії. Показана дипломатична діяльність грузинського уряду як в рамках Закавказької федеративної республіки, так і особисто щодо захисту своїх державних інтересів у боротьбі як із Радянською Росією, так і з Туреччиною. Особливу увагу автори приділяють проведенню важких переговорів в Трапезунді в березні 1918 року щодо підписання мирного договору з Туреччиною та організації військового опору проти турецької навали й проголошенню незалежності Грузинської демократичної республіки.

Ключові слова: Грузія, більшовики, меншовики, еміграція, соціал-демократична партія (меншовиків), дипломатичні переговори в Трапезунді.

Статтю подано за редакцією авторів

Слід зазначити, що Грузія 1918 року стала єдиною республікою колишньої Російської імперії, де меншовики як партія змогли не тільки отримати більшість на демократично минулих виборах, а й утриматися при владі аж до окупації країни радянськими військами. Після розпаду Радянського Союзу і спустошливої громадянської війни в Грузії важко не дійти висновку, що окупаційний радянський режим у Грузії, принісши незліченні лиха

грузинському народу, не приніс цій невеликій країні не тільки свободи, а й стабільності. У 1918 році боротьба за незалежність і територіальну цілісність почалася в Грузії з невизнання підписаного радянським урядом Брестського договору. В опозицію Бресту Закавказзя стало ще в лютому, коли туди дійшла інформація про можливе підписання сепаратного миру між Росією і країнами Четверного союзу (середяких була Туреччина) і про те, що Росія на вимогу Німеччини і Туреччини може віддати Закавказзя під окупацію, а деякі закавказькі території, передусім Карс, Ардаган і Батум, – під турецьку анексію.

У Закавказзі справедливо вважали, що радянська влада в Росії відкупується від Німеччини й Туреччини кавказькими територіями, причому турецька окупація обіцяла бути жорстокою. Тож не дивно, що Закавказзя, на відміну від інших територій колишньої Російської імперії, рішучіше висловилося проти Брестського миру. Жителям Закавказзя нічого було втрачати: і в разі продовження війни, і в разі миру та передачі їхньої території під контроль турецької армії, населенню загрожували смерть і руйнування. 28 лютого на засіданні Закавказького сейму з промовою про Брестський мир виступив грузинський соціал-демократ Ное Жорданія¹. Зупиняючись на умовах Брестського договору, про які стало відомо ввечері 27 лютого, Жорданія сказав, що тепер ще більше обірвані нитки, що зв'язували Закавказзя з Росією, і запропонував сейму оголосити себе закавказьким Установчими зборами і домагатися укладення сепаратного миру з Туреччиною. Жорданія додав, що «такий світ, який підписали в Петрограді більшовики», Закавказзя не підпише: «краще померти» (зал відповів йому «зливою оплесків на всіх лавках»)². У той же день була утворена комісія під головуванням Н. Рамішвілі³ для вироблення «основних положень» з питання про мир. Закавказький сейм, у якому домінували меншовики, підтримав ідею сепаратного миру з Туреччиною⁴, але миру «почесного», «без анексій»⁵.

¹ Ное Миколайович Жорданія (груз. ნოე ჯორჯაძის; псевдонім Костров, Джордж; нар. 2 (14) січня 1868 р., Ланчхуті, Кутаїська губернія, Російська імперія – пом. 12 січня 1953 р., Париж, Франція) – грузинський політичний діяч, лідер грузинських меншовиків, голова уряду Грузинської Демократичної Республіки (1918–1921 рр.). Підписав «Акт про незалежність Грузії», який проголосив її суверенітет, завдяки чому Грузія стала незалежною і повноправною державою.

² Hoover Institution on War, Revolution and Peace (Архів Гуверовського інституту війни, революції і миру. Колекція Б. І. Николаєвського, ящик 17, папка 5 (далі – HIWRP). Закавказький сейм. Тифліс, 10–26 лютого (за старим стилем) 1918 р. Записано журналістом Ю.Ф. Семеновим (головний редактор газети «Возрождение», Париж). С. 6.

³ Ной Віссаріонович Рамішвілі (груз. ნოე ბესარიონის ძე რამიშვილი, 5 квітня 1881р, Озургетський повіт, Кавказьке намісництво – 7 грудня 1930 р., Париж) – політичний діяч Російської імперії і Грузинської Демократичної Республіки, революціонер. Перший міністр-голова уряду Грузинської Демократичної Республіки.

⁴ HIWRP: Коллекция Б.И. Николаевского, ящик 17, папка 1. Див. також: Г.И. Уратадзе. Образование и консолидация Грузинской Демократической Республики. Мюнхен, 1956. С. 6.

⁵ HIWRP: Коллекция Б.И. Николаевского, ящик 17, папка 1.

Уперше зібравшись 23 лютого, сейм, за пропозицією турецького командування, почав переговори про сепаратний мир. 1 березня, відкинувши пропозицію про попередні переговори з представниками Антанти, сейм оголосив себе правомочним укласти остаточний мир з Туреччиною і в той же день ухвалив послати делегацію для ведення переговорів. Склад делегації визначили 2 березня. Головою делегації був А.І. Чхенкелі⁶, від військового відомства поїхав начальник штабу генерал-майор В.А. Левандовський⁷.

Однак від'їзд в Трапезунд, де знаходилася ставка турецького головнокомандування і де повинні були проходити переговори, був відкладений: 2 березня секретар російської мирної делегації Карахан повідомив телеграмою про те, що на 3 березня призначено підписання Брестського миру, згідно з умовами якого Батум, Карс і Ардаган будуть передані Туреччині. У Трапезунд був посланий про те запит, і мирна делегація Закавказзя очікувала на нього відповіді, перебуваючи в столиці Закавказзя – Тифлісі. Коли Брестський договір був підписаний, Закавказький сейм і уряд розіслали телеграфний протест міністрам закордонних справ воюючих держав і оголосили договір, укладений без відома й схвалення уряду Закавказзя, «позбавленим будь-якого значення з точки зору міжнародного права і не обов'язковим для себе»⁸. У відповідь 10 березня турецьке командування зажадало від закавказької армії очистити Батум, Ардаган і Карс⁹.

Становище, що склалося, обговорювали на засіданні сейму 11 березня. Голова Закавказького комісаріату Гегечкорі заявив, що Закавказзя з моменту більшовицького перевороту не визнавало радянську владу і діяло в усьому абсолютно самостійно, не оглядаючись на Раду народних комісарів. Якщо так, то навіть Туреччина повинна визнати, що Закавказзя – незалежна від радянської Росії держава, і Брестський договір, укладений ленінським урядом із Четверним союзом, не може поширюватися на закавказькі республіки. Категорично проти поступок Туреччини висловився Жорданія: «Відрізати від Закавказзя ті області, які хочуть взяти, це означає завдати смертельну рану всьому Закавказзю в культурному,

⁶ Акакій Іванович Чхенкелі (груз. აკაკი ჩხენკელი; 19 травня 1874 р., Окум, Ткварчельський район – 5 січня 1959 р., Париж) – грузинський політик, член Грузинської соціал-демократичної партії. З квітня 1918 р. – голова уряду Закавказької Федеративної Демократичної Республіки. З 26 травня (8 червня) 1918 року і до листопада 1918 року – міністр закордонних справ Грузинської Демократичної Республіки. З лютого 1921 року й по 1933 рік – посол Грузинської Демократичної Республіки у Франції.

⁷ Володимир Антонович Левандовський (26 квітня 1873 р. – 2 липня 1946 р., Санта-Фе, штат Нью-Мексико, США) – генерал-майор, учасник Російсько-японської та Першої світової війни. Із жовтня 1917 р. – генерал-квартирмейстер штабу Головнокомандуючого військами Кавказького фронту. З липня 1918 р. – начальник штабу Кавказького фронту.

⁸ НІWRP: Колекція Б.І. Николаєвського, ящик 17, папка 7. Доповідь делегації Закавказького сейму щодо переговорів про мир з Туреччиною. Додаток. л. 1–2, 4.

⁹ Там само, л. 47.

економічному і політичному сенсах. Батум для нас – це те саме, що Петроград для Росії [...] Ми зробили Велику революцію не для того, щоб з одного рабства потрапити в інше»¹⁰.

Його підтримали багато з виступаючих. Як результат, Закавказький комісаріат офіційно повідомив Туреччину про невизнання Закавказзям Брестського миру і запропонував вести самостійні сепаратні переговори¹¹. З різних причин Німеччина і Туреччина проти цього не заперечували. За Брестським договором Німеччина не отримувала в Закавказзі ніяких територій, але могла зміцнити там свій політичний і економічний вплив¹². У придбанні територій для Туреччини Німеччина зацікавлена не була, а тому їй не надто хвилювало, чи зуміє Туреччина відстояти території, що відійшли до неї згідно з рішеннями Брестського миру. Туреччина, зі свого боку, безумовно, сподівалася скористатися слабкістю закавказьких держав, підпорядкувати їх своєму впливу й обумовити для себе анексію територій не меншу, ніж ті, які вже відходили до неї за Брестським миром¹³.

7 березня, уже після підписання в Бресті мирної угоди між Росією і Четверним союзом, Закавказька делегація виїхала в Батумі, а ввечері 8 березня на допоміжному крейсері Чорноморського флоту «Король Карл» за нечувану плату була доставлена в Трапезунд, де до 11 березня чекала, прямо на судні, турецьку делегацію, яка прибула з Константинополя¹⁴. 14 березня мирна конференція розпочала роботу. Турецька сторона відмовилася визнати «заяву Закавказької делегації про недійсність Брест-Литовського договору в частині, що стосується Кавказу» і «висловила бажання, щоб Закавказзя зважилося проголосити незалежність і форму правління, перш ніж розпочаті переговори набудуть остаточного характеру й приведуть до сприятливого результату»¹⁵. 21 березня Туреччина заявила також, що згодна визнати незалежність Закавказзя лише «після відмови від будь-яких претензій [Закавказзя. – *Авт.*] на Батумський, Ардаганський і Карський санджаки». Всі спроби Закавказької делегації «зрушити турків з позиції Брест-Литовського договору були марні»¹⁶.

¹⁰ Там само, л. 48–49.

¹¹ HIWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 2. Протокол наради з питань, пов'язаних із можливістю продовжити війну з Туреччиною на Кавказькому фронті.

¹² Детальніше про політику Німеччини в Закавказзі в цей період див.: Г.В. Піпія. Німецький імперіалізм в Закавказзі в 1910–1918 рр. Москва: Наука, 1978. 223 с.; Він же. Політика Німеччини в Закавказзі в 1918 р. Збірник документів, Тбілісі, 1971 р.).

¹³ HIWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 5.

¹⁴ HIWRP: ящик 17, папка 7. Доповідь делегації Закавказького сейму щодо ведення переговорів про мир з Туреччиною, лл. 1–8.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.

Питання про проголошення незалежності Закавказзя вже обговорювалося якийсь час в Закавказькому сеймі. Причини, що штовхають Закавказзя на відділення, виклав депутат сейму Д. Оніашвілі, що вказав, що оголосити Закавказзя нерозривною частиною Росії означає бути залученим в російську громадянську війну і «зробитися ареною іноземної навали, в цьому випадку – навали турецької». Водночас проголосити незалежність – значить захищати себе власними силами, яких може й не вистачити. Брестський мир Оніашвілі назвав «фіналом», який «довершує ганьба і розпад більшовицької Росії»: «не питаючи абсолютно закавказькі народи», не зважаючи на їхнє волевиявлення, Раднарком «самочинно уклав з Німеччиною ганебний мир і віддав Росію Німеччині, а Закавказзя – Туреччині»¹⁷.

Проте не всі вітали ідею відокремлення від Росії. Проти, зокрема, висловилося російське населення Закавказзя. У резолюції Тимчасового бюро Російської національної ради із цього приводу йшлося, що Тимчасове бюро Російської національної ради, не визнаючи Рад народних комісарів правомочною укладати мир, не визнає і умов світу, що стосуються кордонів Закавказзя, а тому не вважає за можливе віддавати Карс, Ардаган і Батум Туреччині. Бюро, проте, пропонувало Закавказзя не відокремлювати, а знайти спосіб об'єднати свої сили «з усією революційною демократією Росії» і разом вести боротьбу проти Брестського диктату¹⁸.

Сам Закавказький сейм йшов на проголошення незалежності зі змішаним почуттям. Іронічним здавалося, що в незалежності Закавказзя була зацікавлена найперший ворог – Туреччина. Ризик був і в тому, що Закавказзя могло при прямих переговорах з Туреччиною втратити більше, ніж з Брестського миру. 5 березня в сеймі з цього приводу від імені партії Дашнакцутюн «виступив Сімон Врацян, прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Першої Республіки Вірменія, як раз і вказав на те, що Туреччина після проголошення незалежності Закавказзя може не відійти до кордонів 1914 року і не обмежитися вже отриманими за Брестським договором трьома округами»¹⁹. Сепаратистські прагнення виявилися не відразу. Вірменський і грузинський національні з'їзди в листопаді 1917 р. не стояли за відділення від Росії, розуміючи, що Закавказзя може виявитися легкою здобиччю Туреччини. Особливо різко проти відділення від Росії висловлювалася Грузія: грузинський національний з'їзд одностайно проголосував за тези Жорданія проти відділення. 10 березня, на останньому

¹⁷ HIWRP: ящик 17, папка 4. Закавказький сейм. Стенографічний звіт. Сесія перша. Засідання двадцять друге. Тифліс, 9 квітня 1918 р. Промова члена Сейму Д.Є. Оніашвілі з питання про незалежність Закавказзя. С. 3.

¹⁸ Там само, С. 7.

¹⁹ HIWRP: ящик 17, папка 1. Закавказька російська національна рада (ЗРНР), обрана на I з'їзді Російської національної ради 24–31 березня 1918 р.

засіданні сесії Закавказького сейму, присвяченій питанню про незалежність, панувало замішання. «Засідання нічим не скінчилося, – записав очевидець. – Все розійшлися, відчуючи велику незручність. У справі розбудови закавказьких республік, – пише сучасник, – головну роль зіграли не самі народи цих республік, а ті ворожі Росії держави, які приходили в Закавказзя під час Першої світової війни. До числа таких держав відноситься Туреччина»²⁰.

Закавказзя виявилось в положенні більш скрутному, ніж Росія. Ленін з Брестського миру в основному віддавав території, які все одно не зміг би утримати і контролювати, причому віддавав їх під окупацію німецької армії – більш цивілізованою, менш жорстокою, ніж турецька. Закавказзя могло капітулювати і втратити життєво важливі для країни райони. Але могло спробувати чинити опір турецькій навалі (і ризикувало втратити ще більше територій і розорити населення тих областей, які опинилися б під окупацією турків, або в районах військових дій). Саме ці питання і обговорювалися 11 березня в штабі Кавказького фронту на нараді військових і державних діячів, присвяченому можливості продовження війни з Туреччиною.

Думка військових зводилася до того, що Закавказзя чинити опір не може. Так вважав, зокрема, полковник П.М. Шатілов, генерал-квартирмейстер генерального штабу Кавказького фронту, що повідомляв, що у турків на кавказькому фронті зосереджені три дивізії: 37-ма, 42-га і 11-та. Він не виключав, що «тижні через три турки вийдуть до Батуму або навіть висадять десант на захід від міста, щоб відрізати Батум від решти Закавказзя». З занятим же Батумі турки зможуть діяти в напрямку на Ардаган і погрожувати Карсу, причому «якщо Закавказзя відокремиться від Росії, може бути втрачено Чорноморський флот і тоді буде не виключена блокада Батумі»²¹.

Песимістично був налаштований головнокомандувач військами Кавказького фронту генерал-майор Є.В. Лебединський, який доносив в ті дні в рапорті голові Закавказького комісаріату, що після отримання 10 березня від турок телеграми з пропозицією залишити Батумську і Карську області, Ардаганський округ він, «маючи на увазі висловлений членами уряду намір протівитися цій пропозиції збройною силою», прибув у Батум, щоб на місці оцінити можливості для оборони, і з'ясував, що місто зовсім не готується до турецькій навалі і що «на Приморському напрямку ніяких військових частин» немає²². «Питання оборони кордону Закавказзя від

²⁰ НІWRP: ящик 17, папка 19. Без назви. Машинописна копія. С. 1.

²¹ НІWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 5. Закавказский сейм. Тифлис, 10–26 лютого (за старим стилем) 1918 р. С. 20, 27.

²² НІWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 2. Протокол наради з питань, пов'язаних із можливістю продовжити війну з Туреччиною на Кавказькому фронті, ящик 17, папка 2.

наступу турецьких сил, – підкреслив генерал Лебединський, – є абсолютно безнадійним і, у зв'язку з настроєм народних мас в тилу, відсутність єдності у закавказького населення «може мати дуже сумні наслідки».²³

Однак соціал-демократичні діячі, в руках яких перебувало керівництво країни, подібно до революціонерів в Росії вважали, що стан справ в момент революції визначають далеко не тільки перевагою у військовій силі. Закавказькі меншовики пропонували те ж саме, що і меншовики в Росії: встати на шлях організації загальнонародної війни проти загарбників. Н. Жорданія вважав, що необхідно «підняти народний рух», організувати народну міліцію (без обмеження віку), відкликати мирну делегацію, так як вона «діє несприятливо на уяву населення»; Червону гвардію – відправити на фронт, Чорноморський флот – купити, оскільки «флот буде служити тому, хто дасть гроші». Через той же Чорноморський флот Жорданія планував закупити продовольство для Закавказзя, оскільки «матроси погодилися за 400.000 руб. привезти з Севастополя 200.000 пудів зерна»²⁴.

5 квітня на шостому й останньому засіданні мирної конференції в Трапезунді Закавказька делегація погодилася на поступку туркам «всього Ольгинського округу, південній частині Ардаганського, південно-західній частині Карського округу і західній частині Кагизманського округу». У відповідь 6 квітня о 7 годині вечора Туреччина висунула ультиматум: протягом 48 годин Закавказзя мало інформувати турецьку сторону про прийняття умов Брестського договору що стосується Закавказзя частини.

Вранці наступного дня голова Закавказької мирної делегації Чхенкелі телеграфував про ультиматум в Тифліс. 8 квітня «була отримана відповідь уряду з пропозицією максимальних поступок», які, однак, не задовольнили Туреччину. У Тифліс була послана нова телеграма. Термін ультиматуму був продовжений ще на 48 годин, але одночасно з цим, 8 квітня, турецька армія розпочала воєнні дії з метою заволодіння спірними територіями силою. У той же день Закавказький комісаріат послав Чхенкелі в Трапезунд телеграму з вимогою до турків припинити військові дії під загрозою розриву переговорів²⁵.

Чхенкелі вважав, що переговори, власне, вже розірвані, оскільки відступ від «негативного ставлення до Брест-Литовського договору неможливий і марний». Сейм має вирішити, «чи може він силою зброї відстояти Батум, Ардаган і Карс. Якщо не може, то яка його максимальна поступка. Час не терпить». Однак Тифліс мовчав. До 9 години вечора 10 квітня, коли спливав

²³ Там само.

²⁴ Там само. Головнокомандувач військами Кавказького фронту. Управління генерал-квартирмейстера. Оперативне відділення. 7 березня 1918 р. Голові Закавказького комісаріату. Таємно. С. 1, 8.

²⁵ НІWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 2. Головнокомандувач військами Кавказького фронту. Управління генерал-квартирмейстера. Оперативне відділення. 7 березня 1918 р. Голові Закавказького комісаріату. Таємно. С. 1, 8.

термін ультиматуму, відповіді уряду Закавказзя не було. Тоді Закавказька мирна делегація на свій страх і ризик дала згоду на визнання Закавказзем Брестського мирного договору. Незабаром після цього з Тифліса прийшла, нарешті, довгоочікувана відповідь за підписом Гегечкорі.

Закавказький сейм ухвалив розірвати переговори з Туреччиною. Голові мирної делегації міністру закордонних справ Чхенкелі пропонувалося «на підставі того, що мирної угоди з питання про межі Закавказзя між Туреччиною і Закавказзем не досягнуто», негайно виїхати назад в Тифліс. 14 квітня делегація покинула Трапезунд. За два дні до цього, 12 квітня, командувач турецькими військами в ультимативному порядку зажадав від коменданта Батумі здати місто²⁶.

Рішення розірвати переговори з Туреччиною було прийнято на засіданні сейму 13 квітня. О восьмій годині вечора його відкрив голова сейму Н.С. Чхеїдзе. Першим виступав голова уряду Е.П. Гегечкорі. Він повідомив, що османський уряд наполягає на прийнятті повністю Брест-Литовського договору і не погоджується на зроблені поступки – на поступку Карса і Ардагана з залишенням за Закавказзем Батумі. Гегечкорі вважав, що Закавказзя не може відмовитися від Батумі «як єдиного виходу до моря» і «за неможливості зробити ганебний мир і цим підписати Закавказзя смертний вирок залишається тільки розв'язати питання “силою зброї”, причому “при єднанні всіх народів Кавказу можна розраховувати на перемогу”»²⁷.

Від імені меншовиків за розрив переговорів з Туреччиною і проти визнання Брестського миру виступив Церетелі: «У цій нерівній боротьбі ми можемо впасти, – сказав він, – але наша смерть може розбудити демократію великої Росії і підняти її на боротьбу з німецьким імперіалізмом». Російські меншовики пропонували будити революцію в Німеччині. Грузинські – в Росії. «Ми впевнені, що Туреччина не зупиниться на тих умовах, які вона висуває на підставі Брест-Литовського договору. Вона піде і далі», – вказав Арутюнян, представник фракції Дашнакцутюн, і від імені вірменського населення Закавказзя запропонував відкинути турецька ультиматум²⁸.

За відхилення ультиматуму і умов Брестського договору виступили закавказькі есери. В результаті сейм проголосував за резолюцію, зачитану Жорданія: «Відкликати мирну делегацію з Трапезунда і вважати, що ми знаходимося в стані війни з Туреччиною. [...] Оголосити всю країну на військовому положенні [...] Звернутися до населення з маніфестом». Заздалегідь заготовлений меншовиками, маніфест тут же був затверджений сеймом²⁹.

²⁶ Г.И. Уратадзе. Образование и консолидация... С. 57.

²⁷ HIWRP: ящик 17, папка 7. Доповідь делегації Закавказького сейму щодо ведення переговорів про мир з Туреччиною, л. 1–8.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само. Додатки 1–2, 4.

Закавказзя вирішило битися. З військової точки зору це рішення, безумовно, було дуже ризикованим: вже 14 квітня турецькі війська зайняли Батум³⁰. На наступний день уряд звернувся до населення із закликом чинити опір³¹, причому готовий був прийняти для цього допомогу і від більшовиків, і від Антанти. Однак допомога не прийшла. А мирна делегація, що повернулася з Трапезунду, переконала сейм відновити сепаратні переговори. 22 квітня, як перший крок для відновлення мирних переговорів з Туреччиною, була, нарешті, проголошена незалежність Закавказької Федеративної республіки. В той же день уряд Гегечкорі подав у відставку, яка була прийнята сеймом. Новий уряд очолив прихильник підписання Брестського договору А. І. Чхенкелі. 23 квітня уряд заявив Туреччині про визнання Брест-Литовського договору і погодився «негайно відрядити свою делегацію для відновлення переговорів» в Батумі. 28 квітня Туреччина відповіла згодою і призупинила просування своєї армії. Проголошення незалежності Закавказзя призвело до погіршення і без того нелегкого воєнного стану федерації. Багато російських офіцерів, які продовжували вважати себе громадянами Росії, після відділення Закавказзя стали подавати прохання про відставку³².

24 квітня засідання уряду було присвячено військовим питанням. Обговорювалося, зокрема, положення Карса, яке на думку начальника штабу головнокомандуючого військами Кавказького фронту було безнадійно: Карс не міг протриматися і тиждень³³. Правда, думка про військову слабкість Закавказзя поділялася далеко не всіма військовими і політичними діячами.

Коли голова Закавказької мирної делегації і голова нового уряду Чхенкелі заявив в телеграмі, що «Ардаган узятий», а «доля Карса вирішиться на днях», командир корпусу генерал Назарбеков опублікував спростування і вказав, що «туркам нелегко буде взяти цю твердиню, до захисту якої комендантом вживаються всі необхідні заходи». «З часу падіння Ерзерума, – вказував Назарбеков, – боєздатність частин ввіреного мені корпусу помітно зросла, і скоро корпус повинен стати серйозною силою, з якою доведеться рахуватися противнику»³⁴.

Член Закавказького сейму Ю. Ф. Семенов дещо пізніше висловив припущення, що Карс і Батум були здані не з військових, а з політичних міркувань, під тиском тих, хто хотів укласти сепаратний мир з Туреччиною.

³⁰ Г. Уратадзе. Зазнач. праця. С. 57.

³¹ International Institute of Social History (далі – IISH) (Архів Міжнародного інституту соціальної історії в Амстердамі (MICI). Фонд партії соціалістів-революціонерів (ПСР), папка 1918. С. 3.

³² Закавказский сейм. Заседание 31 марта (13 апреля) 1918 г. // Возрождение, 3 (16) апреля 1918 г., № 69. С. 1–2.

³³ Г.И. Уратадзе. Зазнач. праця. С. 64–65, 68.

³⁴ HIWRP: Коллекция Б.И. Николаевского, ящик 17, папка 2. Головнокомандующий войсками Кавказского фронта. Управление генерал-квартирмейстера. Оперативное отделение. 10 (23) апреля 1918 г. Глава Закавказского комиссариата. Секретно. С. 1–2.

«Вірменські частини після відступу від Ерзерума до меж Закавказзя оговталися і представляли достатню бойову силу», писав Семенов. Фортеця Карс була забезпечена «провіантом і бойовим спорядженням» в достатніх кількостях для того, щоб з успіхом відбивати «виснажені, голодні і погано одягнені турецькі війська. В такому ж положенні знаходився Батум з його чудовим озброєнням». У Тифлісі Російська національна рада сформувала невелику піхотну частину і кілька батарей територіальних частин, і ці загони «билися разом з вірменськими частинами генерала Назарбекова» (і залишили Карс, «коли за наказом Чхенкелі ця фортеця була без бою віддана туркам проти волі значної частини Закавказького уряду, якого не проінформували», незважаючи на те, що Назарбеков вважав можливим утриматися³⁵).

26 квітня Закавказький уряд виступив в сеймі з декларацією про свої плани. В цілому політична лінія уряду сеймом була схвалена. У довгій промові Церетелі звинуватив у всіх нещастях Закавказзя більшовиків, які вчинили переворот в Петрограді, що розв'язали громадянську війну і підписали Брестський мир.

У своїй промові Церетелі зазначив: «Ультиматум про визнання Брест-Литовського мирного договору диктувався нам з двох сторін – з боку більшовицької Росії і з боку наступаючої Туреччини. Тільки тому Закавказзю довелося прийняти турецькі вимоги і проголосити свою незалежність»³⁶. 5 травня в Батумі відкрилося засідання мирної конференції, проте турецька делегація заявила, що, поклавши Брестську угоду в основу переговорів, вона залишає за собою право пред'явлення нових територіальних вимог. Конфлікт, який виник через цю вимогу, запропонували врегулювати, як посередники, німці. Німецька місія на чолі з генералом фон Лоссовим прибула для цього в Батумі. Німецьке вторгнення (порівняно до турецького) поставало для Закавказзя найменшим злом. І уряд «вирішив за допомогою Німеччини спробувати уникнути окупації всього Закавказзя турецькими військами»³⁷. За посередництва Німеччини переговори тяглися до 25 травня, але успіхом не увінчалися. Передбачаючи безрезультатність свого посередництва, фон Лоссов відмовився від даної йому місії і покинув Батумі. У той же день Туреччина пред'явила новий ультиматум, давши для відповіді 72 години³⁸. Подальші відтягнення і опір загрожували серйозним кровопролиттям, і Закавказька Федерація, проіснувавши трохи понад місяць, розпалася. Сподіваючись уникнути турецької окупації,

³⁵ Там же.

³⁶ HIWRP: Коллекция Б.И. Николаевского, ящик 17, папка 2. Начальник штаба Главнокомандующего войсками Кавказского фронта (В.А. Левандовский), 12 апреля 1918 г. С. 1–2.

³⁷ Там же.

³⁸ Телеграмма генерала Ф.И. Назарбекова от 30 марта 1918 г. // Возрождение, 3 (16) апреля 1918 г., № 69. С. 2.

Церетелі на засіданні уряду 26 травня заявив про вихід Грузії з федерації і проголошення незалежності³⁹.

Втративши основну свою ланку, сейм о третій годині дня 26 травня оголосив себе розпущеним. Через годину в тому ж залі було відкрито засідання Грузинської національної ради⁴⁰.

З інтервалом в один день, 27 і 28 травня, про незалежність заявили Вірменія і Азербайджан. Тоді ж, 28 травня, Грузія підписала в місті Поті попередній договір з Німеччиною про введення в Грузію німецьких військ. За сприяння Німеччини 4 червня Грузія і Вірменія уклали з Туреччиною «Договір миру і дружби», що, однак, не врятувало Вірменію від навали турецької армії – в тому ж місяці мир був розірваний і військові дії поновилися⁴¹.

Договір, який не ратифікувала жодна зі сторін, так і не набув чинності. Але від турецької окупації Грузія була врятована⁴². Азербайджан миру з Туреччиною не уклав. У Баку накопичилося чимало російських солдатів, там же була зосереджена Каспійська флотилія. Владу в місті взяли більшовики, проте на коаліційній основі, з входженням в Бакинську раду «помірних елементів», в тому числі вірменських національних партій. Останні були налаштовані різко антитурецьки, категорично виступали проти миру з Туреччиною і зіграли велику роль в організації відсічі турецької армії⁴³. Проте турецька небезпека місту все зростала, і в самому кінці липня Бакинська рада 259 голосами проти 236 висловила за запрошення союзників. Посланий англійцями загін з 1100 чоловік не міг істотно змінити положення і протистояти 11-тисячному турецькому війську⁴⁴. Але оскільки проти запрошення англійців виступали більшовики, які дотримувалися, згідно з директивами центру прогерманській орієнтації навіть в липні, їм довелося відсторонитися від влади. Диктатура Бакинської ради була замінена «диктатурою Виконкому і Центрофлоту», яка, однак, не мала сил для організації оборони міста. У серпні Баку був обложений турецькими військами. В ніч з 14 на 15 вересня англійці покинули місто і відійшли в Ензелі. На наступний день в Баку увійшла турецька армія. Вона залишалася в місті до кінця світової війни.

³⁹ HIWRP: АИГ, ящик 17, папка 1.

⁴⁰ Г.И. Уратадзе. Указ. труд. С. 65–68

⁴¹ Г.И. Уратадзе. Указ. труд. С. 69–70.

⁴² Г.И. Уратадзе. Указ. соч. С. 76.

⁴³ Про економічні та військово-політичні інтереси Німеччини в Грузії свідчить одне з донесень Е. Людендорфа від 9 червня 1918 р., з якого випливає, що Німеччина мала намір протистояти в Закавказзі наступальній політиці Туреччини: «Необхідно визнати грузинську державу і захистити її [...] Якщо Грузія стане нашою передовою базою, то можна сподіватися, що кавказька територія поступово буде умиротвореною і ми зможемо вивозити звідти сировину, якої так потребуємо». HIWRP: Колекція Б.І. Ніколаєвського, ящик 17, папка 9. Записано Ю.Ф. Семеновим, с. 1–2.

⁴⁴ За іншими відомостями, англійців було до 1500 осіб. Там само, С. 6. У зв'язку з цим, в середині червня 1918 року на Кавказі була оголошена поголовна мобілізація вірмен. Голос Кавказа, № 54, 21 июня 1918 г.

17 листопада англійці уклали перемир'я з Туреччиною, і в Баку, вже вдруге, увійшли англійські війська під командуванням генерала Томсона. Британські частини були також введені в Грузію і Вірменію. Нечисленна, ненав'язлива і короткострокова присутність в Грузії військ Антанти нічим не обтяжила республіку, що затвердила свою незалежність. Однак ця незалежність виявилася короткостроковою. Здобувши перемогу на фронтах громадянської війни в Росії, радянський уряд зробив окупацію Грузії одним із найближчих своїх зовнішньополітичних завдань.

Yurii FELSHTYNSKYI,
Doctor of History (Boston, USA);
Mykhailo STANCHEV,
Doctor of History, Full Professor
(Kharkiv, Ukraine)

GEORGIA ON PROTECTING INDEPENDENCE: FROM THE BREST PEACE TO OCCUPATION BY SOVIET GOVERNMENT

Abstract. Based on documents of the archive of the Hoover Institution on War, Revolution, and Peace at Stanford University and the archives of the International Institute of Social History, as well as on memoirs, the article offers an insight into the coming of the Georgian Mensheviks to power in the country in 1918 and the attempts of the new republic to defend its independence and territorial integrity in the context of the First World War and the Civil War in Soviet Russia. It examines the diplomatic activities of the Georgian government as a part of the Transcaucasian Federal Republic and the protection of their own state interests in the struggle against both Soviet Russia and Turkey. The authors pay special attention to the complicated negotiations in Trebizond in March 1918 with respect to the signing of a peace treaty with Turkey and the organisation of military resistance against the Turkish invasion and the proclamation of the independence of the Democratic Republic of Georgia.

Keywords: Georgia, Bolsheviks, Mensheviks, emigration, Social Democratic Party (of Mensheviks), diplomatic negotiations in Trebizond.

ЗМІСТ

Дмитро Кулеба. Українська дипломатія за 30 років незалежності України. 7

До 30-річчя відновлення дипломатичних відносин.

Добірка архівних документів 19

ІСТОРІЯ ДИПЛОМАТІЇ

Ірина Матяш. Діяльність першого українського представництва в Стамбулі:
державна місія дипломатів 32

Павло Гай-Нижник. Зовнішньополітичні аспекти національно-визвольної боротьби
та геостратегічне місце Української держави в концепції ОУН(б) 51

Теофіл Рендюк. Апогей діяльності Надзвичайної дипломатичної місії
Української Народної Республіки в Румунії (1921 рік) 71

Андрій Кудряченко. Здійснення загальнонаціональних інтересів
повоєнної Німеччини у вимірах «канцлерської демократії» 89

Сергій Здіорук, Павло Кривонос. Акт проголошення незалежності України –
логічний крок до відновлення самостійності Української держави 109

Юрій Клименко, Олександр Потехін. Європа на шляху до Другої світової війни:
полемічні замітки. 127

ІНСТИТУЦІЙНА ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ОЧИМА ЇЇ УЧАСНИКІВ

Юрій Костенко. Невивчений урок 146

Борис Базилевський. Тридцять років по тому 161

Станіслав Лазебник. Незалежність України в долях закордонного українства 191

ФАХОВИЙ ПОГЛЯД ДИПЛОМАТА

Микола Кулініч. Україна й Австралія: нові горизонти співпраці 211

Ростислав Троненко. Науково-технічна співпраця України й Бразилії –
здобутки та перспективи 230

Ігор Долгов. Спільними зусиллями до сталого розвитку. 248

Олександр Балануца, Ольга Сегеда. Публічна дипломатія в роботі дипустанов:
цікаві факти з українського досвіду в Кувейті 267

Петро Врублевський. Успіхи української дипломатії в Казахстані. 276

Ігор Осташ. Розвиток християнського книгодрукування в Лівані та Сирії
в першій половині XVIII століття 291

Інна Огнівець. Розвиток українсько-португальських відносин в умовах протидії
російській гібридній війні 311

Євген Перебийніс. «Чехія є незмінною та однією з найбільших союзниць
нашої держави». 332

Ан Нгуєн. «Міграція – це не проблема, що потребує розв’язання.
Це реальність, яку треба регулювати й скеровувати» 350

Елена Летісія Мікусінські. Українсько-аргентинське партнерство:
круговерть дивовижних людей і блискучих можливостей. 363

Алекс Ленартс. Поглиблення співпраці й продовження багаторічного партнерства
Бельгії та України. 389

Нортон де Андраде Мелло Рапеста. «Для багатьох Бразилія – ніби країна див» 397

Хонг Тхач Нгуєн. Українсько-в'єтнамські відносини: на шляху до кращого взаєморозуміння та партнерства	411
Каймо Кууск. Естонський досвід: стійкість поміж бур	428
Фауз Ель Ашшабі. Україна та Марокко: спільне прагнення до розвитку.	448
Салем Ахмед Аль-Каабі. Відповідь ОАЕ на зміни клімату	457
Ноель Ізраїль Хохар. Дружба на відстані.	464
Хашем Даджані. «Ми працюємо в дружній державі та з хорошими людьми».	476
Мохамед Еїса Ісмаїл Дахаб. Політичні події в Судані. Тріумфальна Груднева революція	488
Алішер Курманов. «Новий Узбекистан»: невтомний шлях до реформ.	492
Французький інститут в Україні. Франція в культурному пейзажі України.	507

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС УКРАЇНИ

Надзвичайні та Повноважні Посли України в іноземних державах.	522
Надзвичайні та Повноважні Посли іноземних держав в Україні.	565
Представники України при міжнародних організаціях	605
Представники міжнародних організацій в Україні	609

СУЧАСНА ДИПЛОМАТІЯ: КОНЦЕПЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Іван Нагорняк. Українська дипломатія та ЄС: поза межами асоціації.	621
Олександр Деменко. Греко-турецькі відносини: сучасний стан і можливості зниження конфронтаційного потенціалу	635
Олександр Мішин. Африка як пріоритетний напрям зовнішньої політики України.	651
Сергій Пирожков, Назіп Хамітов. Реальна незалежність України: баланс цивілізаційної суб'єктності та національної безпеки.	669
Євгенія Габер. Столітня межа: довгий шлях до українсько-турецького стратегічного альянсу.	684
Євген Братута, Олексій Братута. Дослідження Республіки Китай як політико-територіального утворення в системі міжнародних відносин.	700
Вячеслав Циватий, Марина Марцинюк. Публічний вимір міграційної політики в умовах мондіалізації: парадигми української та європейської дипломатичних і діаспорних практик ХХІ століття	717
Кароліна Цинк. Роль моральності в дипломатичній діяльності деяких політиків ХХ століття	724

ГЕОПОЛІТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Володимир Огризко. Розпад Росії: загроза чи шанс?	738
Григорій Перепелиця. Дипломатія Зеленського в урегулюванні російсько-українського конфлікту на Донбасі	745
Сергій Зубченко. «Гуманітарна зброя» в геополітичних протистояннях ХХ століття: стратегічні ресурси національної стійкості	763
Ігор Лоссовський. Придністровське врегулювання: внесок України та висновки для Донбасу	781
Ігор Тодоров. Посольство України в Угорщині в протидії російській агресії.	803

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ

Людмила Чекаленко. Публічна історія: нове відкриття чи призабута давність?	819
Вікторія Солошенко. Фальшування творів мистецтва: міжнародний контекст	829

ПОСТАТІ ТА ПОДІЇ

Юрій Богаєвський, Ігор Турянський. Кредо його життя.	842
Сергій Рева. Радянський посол з Україною в серці.	847
Василь Кремень. Міжнародні зв'язки як важливий напрям діяльності Національної академії педагогічних наук України.	853
Сергій Сидоренко. КПП ім. Ігоря Сікорського. Нові обрії співпраці України й Аргентинської Республіки.	867

БІБЛІОГРАФІЯ

Віктор Андрущенко. Рецензія на монографію С.І. Пирожкова, Н.В. Хамітова «Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини» (К.: Наукова думка, 2020. 255 с.).	871
Степан Віднянський. Рецензія на книгу Б.І. Гуменюка. «Із щоденника посла України» (К.: ДП «ГДІП», 2021. 208 с.).	874
Борис Гуменюк. Рецензія на книгу Олександра Сліпченка «Умение помнить. Заметки о дипломатии и дипломатах(4)» (К.: «Видавничий дім “АртЕк”», 2020. 650 с.).	877

ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ

Юрій Фельштинський, Михайло Станчев. Грузія на захисті незалежності: від Брестського миру до окупації радянською владою.	882
---	-----

TABLE OF CONTENTS

Dmytro Kuleba. Ukrainian Diplomacy Over 30 Years of Ukraine's Independence.	13
---	----

To the 30th anniversary of the resumption of diplomatic relations.

A compilation of archival records	19
--	----

HISTORY OF DIPLOMACY

Iryna Matiash. Activities of the First Ukrainian Representation in Istanbul:

State Mission of Diplomats	50
----------------------------------	----

Pavlo Hai-Nyzhnyk. Foreign Policy Aspects of the National Liberation Struggle

and the Geostrategic Place of the Ukrainian State in the Concept of the OUN-B	70
---	----

Teofil Rendiuk. The Pinnacle in the Activity of the Extraordinary Diplomatic Mission

of the Ukrainian People's Republic in Romania (1921)	88
--	----

Andrii Kudriachenko. The Fulfillment of Nationwide Interests of Post-War Germany

in the Dimension of 'Chancellor Democracy'	108
--	-----

Serhii Zdioruk, Pavlo Kryvonos. The Act of Declaration of Independence of Ukraine:

A Logical Step to Resuming the Independence of the Ukrainian State

(For the 30 th anniversary of Ukraine's independence)	126
--	-----

Yurii Klymenko, Oleksandr Potiekhin. Europe on the Road to World War II:

Polemical Notes	145
-----------------------	-----

INSTITUTIONAL HISTORY OF UKRAINIAN DIPLOMACY THROUGH THE EYES OF THOSE INVOLVED

Yurii Kostenko. A Lesson Unlearned	160
---	-----

Borys Bazylevskyi. Thirty Years Later (Personal)	176
---	-----

Stanislav Lazebnyk. Ukraine's Independence in the Destiny of Ukrainians Abroad	210
---	-----

DIPLOMAT'S PROFESSIONAL OPINION

Mykola Kulinich. Ukraine and Australia: New Horizons of Cooperation	221
--	-----

Rostyslav Tronenko. Scientific and Technical Cooperation between Ukraine and Brazil:

Achievements and Prospects	239
----------------------------------	-----

Ihor Dolhov. Working Together for Sustainable Development	258
--	-----

Oleksandr Balanutsa, Olha Sehed. Public Diplomacy in the Work of Diplomatic Missions:

Interesting Facts from the Ukrainian Experience in Kuwait	272
---	-----

Petro Vrublevskyi. Achievements of Ukrainian Diplomacy in Kazakhstan	284
---	-----

Ihor Ostash. The Development of Arab Christian Book Printing in Lebanon and Syria

in the First Half of the 18 th Century	302
---	-----

Inna Ohnivets. The development of Ukraine-Portugal Relations in Conditions

of Countering Russian Hybrid War	322
--	-----

Yevhen Perebyinis. The Czech Republic is a constant and one of the greatest allies of our

country	341
---------------	-----

Anh Nguyen. 'Migration is not a problem that needs to be solved.

It is a reality that needs to be managed'	357
---	-----

Elena Leticia Mikusinski. Argentine-Ukrainian Partnership:

A Cocktail of Outstanding People and Formidable Opportunities	377
---	-----

Alex Lenaerts. Deepening Cooperation and Further Long-Lasting Partnership of Belgium and Ukraine	393
Norton De Andrade Mello Rapesta. 'Brazil is known as a magic word'	404
Hong Thach Nguyen. Ukraine-Vietnam Relations: Charting the Way to Better Understanding and Partnership	420
Kaimo Kuusk. Estonia's Experience: Practicing Sustainability, Weathering Storms	438
Faouz El Achchabi. Ukraine and Morocco: Common Aspiration for Development	453
Salem Ahmed Alkaabi. The UAE's Response to Climate Change	461
Dr Noel I. Khokhar. Friendship at a Distance	470
Hashem Dajani. We Work in a Friendly Country and Deal with Kind People	482
Mohamed Eisa Ismail Dahab. Political Developments in the Sudan	490
Alisher Kurmanov. 'New Uzbekistan': The Tireless Way to Reforms	499
French Institute in Ukraine. France in the Cultural Landscape of Ukraine	514

DIPLOMATIC CORPS OF UKRAINE

Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to Foreign Countries	522
Ambassadors Extraordinary and Plenipotentiary of Foreign Countries to Ukraine	565
Representatives of Ukraine to International Organisations	605
Representatives of International Organisations in Ukraine	609

MODERN DIPLOMACY: CONCEPTS AND REALITIES

Ivan Nahorniak. Ukrainian Diplomacy and the EU: Going beyond Association	634
Oleksandr Demenko. Greek-Turkish Relations: Current Status and Opportunities to Reduce Confrontational Potential.	650
Oleksandr Mishyn. Africa as a Priority Direction of Ukrainian Foreign Policy	668
Serhii Pyrozhkov, Nazip Khamitov. Ukraine's Real Independence: Balance of Civilisational Agency and National Security.	683
Dr Yevheniia Haber. Crossing the Centennial Threshold: A Long Way to the Ukrainian-Turkish Strategic Alliance	685
Yevhen Bratuta, Oleksii Bratuta. A Study of the Republic of China as a 'Political and Territorial Entity' in the System of International Relations	716
Viacheslav Tsivatyi, Maryna Martsyniuk. The Public Dimension of Migration Policy in the Conditions of Mondialisation: The Paradigms of Ukrainian and European Diplomatic and Diaspora Engagement Practices of the 21 st Century	718
Karolina Cynk. The Role of Morality in the Diplomatic Activity of Selected Politicians in the 20 th Century	725

GEOPOLITICS IN MODERN WORLD

Volodymyr Ohryzko. The Demise of Russia: Threat or Opportunity?	742
Hryhorii Perepelytsia. Volodymyr Zelenskyy's Diplomacy in Resolving the Russian- Ukrainian Conflict in Donbas	762
Serhii Zubchenko. 'Humanitarian Weapons' in Geopolitical Confrontations of the 21 st Century: Strategic Resources of National Resilience.	780
Ihor Lossovskiy. Transnistrian Settlement Process: Contribution of Ukraine and Conclusions for Donbas	802
Ihor Todorov. Embassy of Ukraine in Hungary in Countering Russian Aggression.	818

PUBLIC DIPLOMACY

Liudmyla Chekalenko. Public History: New Discovery or Forgotten Past? (Passing Remarks on Ukrainian History)	828
Viktoriia Soloshenko. Art Forgery: The International Context	841

FIGURES AND EVENTS

Yuri Bohayevsky, Ihor Turianskyi. The Credo of His Life	845
Serhii Reva. Soviet Ambassador with Ukraine in His Heart.	850
Vasyl Kremen. International Cooperation: An Essential Component of the Activities of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.	866
Serhii Sydorenko, Liubov Yavorska. Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute. New Horizons of Cooperation between Ukraine and the Argentine Republic	870

BIBLIOGRAPHY

Viktor Andrushchenko. A review of the monograph by S. Pyrozhkov and S. Khamitov <i>Civilisational Agency of Ukraine: From Potentialities to New Outlook and Human Existence</i>	871
Stepan Vidnianskyi. A review of B. Humeniuk's book <i>From the Notebook of Ukrainian Ambassador: Kyiv – Nicosia – Kyiv</i>	874
Borys Humeniuk. A review of O. Slipchenko's book <i>The Art of Remembrance. Notes on Diplomacy and Diplomats.</i>	877

RESEARCHES. ESSAYS

Yurii Felshtynskyi, Mykhailo Stanchev. Georgia on Protecting Independence: from the Brest Peace to Occupation by Soviet Government	893
--	-----

**УКРАЇНА
ДИПЛОМАТИЧНА – 2021**

Автори проєкту:

Анатолій Денисенко,
Василь Туркевич,
Павло Кривонос

Засновники

Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв,
Державна установа
«Інститут всесвітньої історії НАН
України»,
Історичний клуб «Планета»

Видавець

Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв

Літературне редагування

Павло Хоменський,
Валентина Пасічна,
Мар'яна Бадах

Коригування текстів

Віра Карпенко

**Комп'ютерне
опрацювання матеріалів**

Світлана Скібицька

Переклад

Сілвестер Носенко,
Альона Морозиук,
Інна-Марія Гавінська,
Олена Богопольська

Верстка й дизайн

Дмитро Заріцький

**DIPLOMATIC
UKRAINE – 2021**

Created by:

Anatolii Denysenko,
Vasyl Turkevych,
Pavlo Kryvonos

Founders

Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions,
State Institution “Institute of World History
of the National Academy of Sciences of
Ukraine”,
Planeta Historical Club

Publisher

Directorate-General for Rendering Services
to Diplomatic Missions

Literary Editing

Pavlo Khomenskyi,
Valentyna Pasichna,
Mariana Badakh

Proofreading

Vira Karpenko

**Computer
Processing of Materials**

Svitlana Skibytska

Translation

Silvester Nosenko,
Alona Moroziiuk,
Inna-Mariia Havinska,
Olena Bohopolska

Page Layout and Design

Dmytro Zaritskyi

Адреса редакції: м. Київ, вул. Пирогова, 6-А; тел.: 224-66-45,
e-mail: ukraine.diplomatychna@gmail.com, prepress.gdip@gmail.com
Address of the Editorial Board: Kyiv, 6-A Pyrohova Str.; tel.: 220-08-34

Видруковано в
Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 71. Підписано до друку 23.10.21
Наклад 1000 примірників